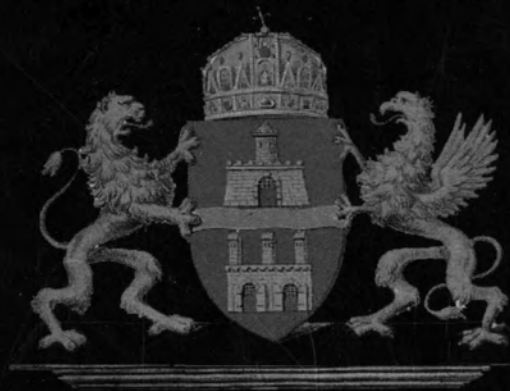

*TANULMÁNYOK
BUDAPEST
MÚLTJÁBÓL
XXIX.*

BUDAPEST, 2001.

TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL XXIX.

*ÜNNEPI SZÁM A MAGYAR ÁLLAM
EZERÉVES FENNÁLLÁSÁNAK TISZTELETÉRE*

*A BUDAVÁRI KIRÁLYI PALOTA
ÉVSZÁZADAI*

*KIÁLLÍTÁS A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUMBAN
2000. MÁRCIUS 29–2001. FEBRUÁR 12.*

KONFERENCIA 2000. MÁJUS 30–31.

BUDAPEST VÁROSTÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁI XXXVIII.

A KIÁLLTÁST TÁMOGATTÁK:

A „MAGYAR TUDOMÁNYÉRT” ALAPÍTVÁNY

BUDAPEST FESZTIVÁLKÖZPONT KHT.

BUDAPEST FŐVÁROS ÖNKORMÁNYZATA

ESMA SPANYOL–MAGYAR REKLÁM KFT.

MAGYAR MILLENNIUMI KORMÁNYBIZTOS HIVATALA

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

PHILIPS KFT.

ZWACK UNICUM RT.

TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL XXIX.

*ÜNNEPI SZÁM A MAGYAR ÁLLAM
EZERÉVES FENNÁLÁSÁNAK TISZTELETÉRE*

*A BUDAVÁRI KIRÁLYI PALOTA
ÉVSZÁZADAI*

*KIÁLLÍTÁS A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUMBAN
2000. MÁRCIUS–2001. JANUÁR*

KONFERENCIA 2000. MÁJUS 30–31.

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2001

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

*BODÓ SÁNDOR
F. DÓZSA KATALIN
GYÁNI GÁBOR
KUBINYI ANDRÁS
SZVOBODA DOMÁNSZKY GABRIELLA*

SZERKESZTETTE:

*F. DÓZSA KATALIN
SZVOBODA DOMÁNSZKY GABRIELLA*

LEKTORÁLTA:

*GYÁNI GÁBOR
FARBAKY PÉTER
SZABOLCSI HEDVIG*

FORDÍTOTA:

*BODÓCZKY MIKLÓS (ANGOLRA)
PETE NÓRA ÉS GABOS ERIKA (NÉMETBŐL)*

TERVEZTE:

HEGYINÉ DÉRI ERZSÉBET

TARTALOM

A BUDAI KIRÁLYI VÁR ÉS A VÁRNEGYED MINT POLITIKAI, GAZDASÁGI ÉS KORMÁNYZATI KÖZPONT

*KUBINYI ANDRÁS: BUDA, MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORI FŐVÁROSA
BUDA, HUNGARY'S MEDIAEVAL CAPITAL*

11

*BESSENYEI JÓZSEF: AMI A BUDAI TANÁCS „ÁRULÁSA” UTÁN
KÖVETKEZETT*

THE 1514 TREASON OF THE BUDA COUNCIL AND THE EVENTS AFTER

23

*R. VÁRKONYI ÁGNES: A KORONA ÉS A BUDAI VÁR
THE CROWN AND BUDA*

37

*FAZEKAS ISTVÁN: A BUDAI KIRÁLYI PALOTÁRA VONATKOZÓ FORRÁSOK
A BÉCSI FŐUDVARMESTERI HIVATAL LEVÉLTÁRÁBAN*

FÜGGELEK: HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV HOFARCHIVE

*OBERSTHOFMEISTERAMTSAKTEN, 290/1796. „BESCHREIBUNG DERJENIGEN MÖBEL SO ZUM
GEBRAUCH SEINER KÖNIGLICHEN HOHEIT DES PALATINI SIND ABGEGEBEN WORDEN.”*

*SOURCES PERTAINING TO THE ROYAL PALACE IN BUDA IN THE ARCHIVES OF THE LORD STEWARD'S
OFFICE*

49

*GEORG KUGLER: A KÖZÉPKORI LOVAGRENDEKTŐL A MODERN
ÉRDEMRENDIG*

(AZ ARANYGYAPJAS REND, A KATONAI MÁRIA TERÉZIA-LOVAGREND ÉS A KIRÁLYI MAGYAR SZENT ISTVÁN-REND)

81

*GEORG KUGLER: VOM MITTELALTERLICHEN RITTERORDEN ZUM
MODERNEN VERDIENSTORDEN*

89

F. DÓZSA KATALIN: *AZ UDVARI DÍSZRUHA TÖRTÉNETE*
HISTORY OF THE FORMAL COURT DRESS

95

UJVÁRY GÁBOR: *A BUDAI KIRÁLYI PALOTA A „NEOBAROKK
TÁRSADALOMBAN”*

A PALOTA ÉS A NAGYPOLITIKA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT
THE ROYAL PALACE OF BUDA IN “NEO-BAROQUE” SOCIETY
THE PALACE AND POLITICS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

105

A BUDAI KIRÁLYI VÁR ÉS A VÁRNEGYED EGYHÁZTÖRTÉNETI SZEREPE

BEKE MARGIT: *A KIRÁLYI PALOTA EGYHÁZTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI
A XVIII. SZÁZADBAN*

HISTORICAL ASPECTS OF THE ROYAL PALACE IN THE 18TH CENTURY

125

SCHWARCZ KATALIN: *MÁRIA TERÉZIA LÁTOGATÁSA A BUDAI KLARISSZÁKNÁL
1751. AUGUSZTUS 8-ÁN*

FÜGGELÉK: BUDAI KLARISSZA FŐNŐKNŐK ÉS HELYETTESEIK (1740–1751)
MARIA THERESA'S VISIT TO THE CLARISSAN ORDER IN BUDA ON 8 AUGUST 1751

135

A BUDAI KIRÁLYI VÁR ÉS A VÁRNEGYED MINT KATONAI ERŐDÍTMÉNY

KEDVES GYULA: *A BUDAI VÁR SZEREPE AZ 1849. ÉVI TAVASZI
HADJÁRATBAN*

THE ROLE OF BUDA CASTLE IN THE SPRING CAMPAIGN OF 1849

161

BASICS BEATRIX: *A BUDAI VÁRPALOTA OSTROMAINAK ÁBRÁZOLÁSAI
REPRESENTATIONS OF THE SIEGES OF BUDA CASTLE*

169

SÁGVÁRI GYÖRGY: *GÁRDÁK, DÍSZBANDÉRIUMOK BUDAVÁRBAN*
GUARDS, MOUNTED ESCORTS IN BUDA CASTLE

185

**A BUDAI KIRÁLYI PALOTA MINT ÉPÍTÉSZETI EGYÜTTES; A PALOTA
ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE A LEGÚJABB KUTATÁSOK ALAPJÁN**

**FARBÁKY PÉTER: A BUDAI KIRÁLYI PALOTA MÁTYÁS
ÉS A JAGELLÓK IDEJÉN**

THE ROYAL PALACE IN BUDA AT THE TIME OF MATTHIAS CORVINUS AND THE JAGELLO

205

**KELÉNYI GYÖRGY: A BUDAI KIRÁLYI PALOTA ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE
A XVIII. SZÁZADBAN**

HISTORY OF THE ROYAL PALACE IN THE 18TH CENTURY

217

FARBÁKY PÉTER: A BUDAI KIRÁLYI PALOTA A HISTORIZMUS KORÁBAN

(YBL MIKLÓS ÉS HAUSZMANN ALAJOS ÁTÉPÍTÉSI TERVEINEK FEJLŐDÉSE ÉS KAPCSOLATA)

THE ROYAL PALACE IN BUDA IN THE AGE OF HISTORICISM

(THE CONCEPTS OF MIKLÓS YBL AND ALAJOS HAUSZMANN)

241

ALFÖLDY GÁBOR: A BUDAI KIRÁLYI VÁRKERT AZ ÚJKORBAN

(ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI VÁZLAT)

THE ROYAL PALACE GARDENS IN MODERN TIMES

267

KÓKAY GYÖRGY: DOKUMENTUMOK

A VOLT KIRÁLYI PALOTA HÁBORÚS VESZTESÉGEIRŐL ÉS ÚJJÁÉPÍTÉSÉNEK ELŐZMÉNYEIRŐL

SOURCE DOCUMENTS OF THE LOSSES OF THE FORMER ROYAL PALACE AND OF THE

PRELIMINARIES OF ITS RECONSTRUCTION

293

**PRAKALVI ENDRE: ADATOK A BUDAVÁRI PALOTAEGYÜTTES
1945 UTÁNI ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉHEZ**

FACTS AND FIGURES ABOUT THE POST-WWII HISTORY OF THE ROYAL PALACE IN BUDA

343

A BUDAI KIRÁLYI PALOTA MŰVÉSZETI, KULTURÁLIS SZEREPE

**RÓZSA GYÖRGY: A BUDAI VÁRPALOTA LOTHARINGIAI
FALIKÁRPITJAINAK SORSA**

THE FATE OF THE LORRAINE WALL TAPESTRIES OF THE ROYAL PALACE IN BUDA

361

*ILSEBILL BARTA-FLIEDL: A KAISERLICHES HOFMOBILIENDEPOT
TÖRTÉNETE*

AZ UDVART KISZOLGÁLÓ INTÉZMÉNYEKTŐL A HOFMOBILIENDEPOT MÚZEUMIG

371

*ILSEBILL BARTA-FLIEDL: DIE GESCHICHTE DES KAISERLICHEN
HOFMOBILIENDEPOTS IN WIEN*

VON DEN HOFDIENSTEN ZU DEN MUSEEN DES MOBILIENDEPOTS

377

*GARAS KLÁRA: A BUDAI VÁR EGYKORI GYŰJTEMÉNYE. KÉPEK
A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN*

*THE ONE-TIME ART COLLECTION OF THE ROYAL PALACE. PICTURES
IN THE BUDAPEST MUSEUM OF FINE ARTS*

381

*SZVOBODA DOMÁNSZKY GABRIELLA: AZ ÚJKORI BUDAVÁRI PALOTA
BELSŐ DÍSZÍTÉSE*

*FÜGGELÉK: A MÚZEUMI GYŰJTEMÉNYEKBE AZONOSÍTOTT KÉPEK
A MEGMARADT MŰTÁRGYAK JEGYZÉKEI (DÁVID FERENC GYŰJTÉSE)
THE MAIN FEATURES OF THE ROYAL PALACE'S DÉCOR IN MODERN TIMES*

411

*SZATMÁRI GIZELLA: AZ YBL- ÉS HAUSZMANN-FÉLE PALOTASZÁRNYAK
SZOBRÁSZATI DÍSZÍTÉSE. A HABSBERG-TEREM*

*FÜGGELÉK: DÍSZÍTŐ JELLEGŰ KISPLASZTIKÁK AZ YBL-HAUSZMANN-FÉLE
PALOTASZÁRNYAKBAN (1900-1914)*

*SCULPTURAL ORNAMENTS IN THE WINGS OF THE ROYAL PALACE BUILT BY YBL
AND HAUSZMANN. THE HABSBERG ROOM*

457

*LOVAY ZSUZSANNA: A THÉK-GYÁR BÚTORAI A BUDAI KIRÁLYI
PALOTÁBAN*

FURNITURE FROM THE THÉK FACTORY IN THE ROYAL PALACE

473

ROSTÁS PÉTER: EGY HELYISÉG HELYE

A BUDAVÁRI PALOTA HUNYADI MÁTYÁS-TERMÉNEK TÖRTÉNETE

FÜGGELÉK: A HUNYADI MÁTYÁS-TEREM KIVITELEZÉSE

HISTORY OF THE MATTHIAS HUNYADI ROOM OF THE ROYAL PALACE

487

FÜGGELÉK

KOVÁCSI BÉLA: VILÁGÖRÖKSÉG
539

KATALÓGUS
547

ÖSSZESÍTETT IRODALOM
585

A KÖTET SZERZŐI
605

*A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Barokk Csarnokában.
A képen Lotz Károly freskóterveinek másolatai (kat. sz.: 1.1.1–1.1.9.) láthatók.*

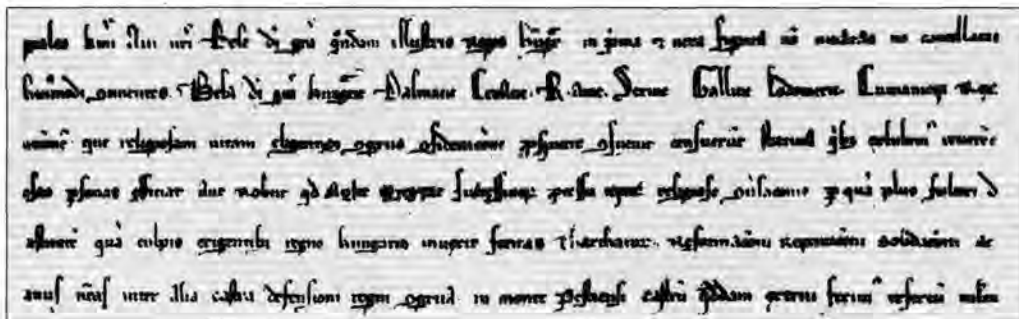
BUDA, MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORI FŐVÁROSA

A „főváros” kérdésnek hatalmas irodalma van. A téma tanulmányozásakor figyelembe kell még vennünk a „székváros”, a rezidencia fogalmát, amellyel az elmúlt másfél évtizedben a nemzetközi tudomány szintén sokat foglalkozott. A két fogalom ugyan gyakran fedi egymást, de nem mindig, így megkülönböztetendő egymástól.¹ Az újabb magyar történetírás arra mutatott rá, hogy a magyar államalapítást követő időben a fővárosi jelleg egy, az „ország közepének” (medium regni) nevezett tájegységben összpontosult, s az ennek a szélét képező három város, Esztergom, Székesfehérvár és Óbuda között oszlott meg. A központ Óbudáról Budára helyezése után is maradtak bizonyos fővárosi funkciók a másik két városban: Esztergomban székeltek az érsek, aki a középkor végén Magyarország primása volt, és „született” pápai követ, Székesfehérvár pedig a koronázó- és királyi temetkezésváros maradt.²

A magyar „medium regni” tájegység jelentőségét a nemzetközi szakirodalom is felismerte.³ Mint ismeretes, Buda csak a XV. század elején vált véglegesen (a török hódításig) királyi rezidenciává, ezért kérdéses, hogy milyen mértékben beszélhetünk addig róla mint fővárosról.⁴ Jelen tanulmányomban a fővárosi jellegre vonatkozó utalásokból – amelyek különösen bizonyos fontos események alkalmából mutatkoznak meg –, valamint a budai polgárság önértékeléséből indulok ki, hogy a végén választ adhassak a fenti kérdésre.

A XIV. század elején Buda kétségtől székvárosként fordul elő a forrásokban. Az *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* című forrás 1308-ban Budát Magyarország székvárosának és az egész ország legnagyobb városának nevezte.⁵ Ugyanebben az évben I. Károly arról írt, hogy az ország kormányzását átvéve fővárosába, Budára jött főpapjaival és báróival együtt.⁶ A két adat nem egészen ugyanazt jelenti. Feltűnő, hogy a külföldi forrás nem „sedes regis”-nek vagy „regia”-nak, tehát nem királyi székhelynek, hanem az ország „székének” nevezi Budát. Más a probléma a „civitas principalis” kifejezéssel, amit valóban fordíthatunk fővárosnak. Csakhogy ez csupán egy városkategória, ahogy ez az 1405-ös városi dekrétumból is kiderül, amely megemlíti a „civitates principales”-eket, azaz a „főbb” városokat.⁷ Ez a városkategória meg-

IV. Béla király 1255. évi oklevelében említi először, hogy a „pesti hegy”-nek nevezett Budán erősített várost, castrumot (várat) alapított.

volt a hazánkkal oly rokon fejlődésű Lengyelországban is: a középkor végén a legfontosabb városokat tartották „civitates principales”-nek; a lengyel történészek hat várost sorolnak közéjük.⁸

A kérdést tovább bonyolítja egy XVI. század első feléből származó magyar nyelvű forrás: „az Szeged nagy város Magyarországnak; más pedig hogy király fő városa vóna”.⁹ Miután Szeged sohasem volt a király fővárosa, a „civitas principalis”-t vagy a vele azonos értelmű „civitas capitalis”-t, akár a német „Hauptstadt”-ot vagy a magyar „fő város” kifejezést – középkori forrásokban –, nem fővárosnak, hanem fő városnak kell értelmeznünk. Ugyanezt mondhatjuk a külföldi országok esetében.¹⁰

Ettől függetlenül teljesen nem zárhatunk ki a fenti I. Károlytól származó oklevél értelmezésekor egy „főváros” jelentést sem. Adatunk szövegezése ugyanis egyértelműen fogalmaz: a király a kormány átvétele után érkezik „civitas principalis”-ába, Budára. Ezzel vissza is utalhatunk a másik 1308-as adatra, amely Budát mint „sedes regni”-t említi. Ennek is van külföldi párhuzama: 1166-ban Barbarossa Frigyes Aachent „caput et sedes regni Theutonici”-nek nevezte (a német királyság fejének és székeének). Bár itt – Budához hasonlóan – a „sedes regni” fordul elő, ezt az adatot az aacheni Münsterrel – a koronázóhellyel – kapcsolják össze, valamint azzal, hogy emiatt a német uralkodó egy ideig ott tartózkodik.¹¹

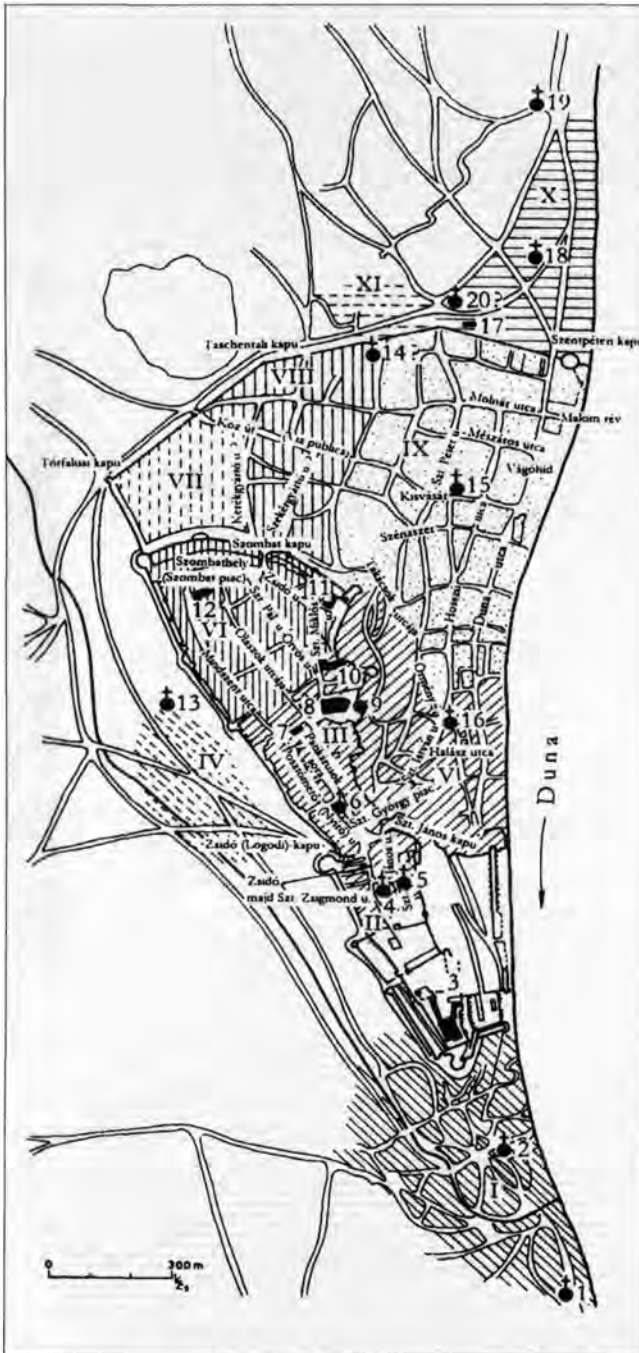
Ez azonban Buda vonatkozásában nem helytálló, hiszen későbbi (?) fővárosunk csak kisegítő koronázóhelyként került szóba, az itt történt koronázás érvényét kétségbe is vonták. (A középkorról beszélünk, nem IV. Károlyról...) Így tehát csak azt mondhatjuk, hogy kétségtelen hiteles források ellenére sem tudunk egyértelmű választ adni 1308 esetében. Buda „szék” mivolta az általam ismert forrásokban csak a XV. század második felében jelenik meg újra, és talán nem véletlenül nem az országgal (regnum), hanem a királlyal (rex) összekötve. Ilyen módon az összekapcsolás az 1308-as adattal bizonytalanná válik, azonban így is igen tanulságos.

Az első újabb adat 1468-ból származik. Buda volt főjegyzője levelet írt Bártfa városának, ebben ezt közli: „Buda városát a királyi felség és az ország többi ülnöke királyi trónusnak írják”. (Ennek ellenére elnyomják jogaiban...) ¹² Mátyás maga egy keltezetlen oklevelében Buda városáról azt említi meg, hogy az „a királyi méltóság széke és trónusa” és az ország feje.¹³ Ugyanez fordul elő majdnem azonos formában egy másik oklevelében: „Buda mintegy a királyi méltóság széke és trónusa”.¹⁴

Valamennyi forrás a „solium” szót alkalmazza a királyi trónus említésekor, amelynek elsődleges jelentése valóban trónus, hivatali szék, támlásszék, sőt jelöli a királyi méltóságot is. Középkori szójegyzékeink zöme tényleg királyi, királynéi székek fordítja,¹⁵ ezzel szemben az 1405 körülre keltezhető Schlägli-szójegyzék a „terem” értelmet adja meg, így az „aula” szóval is azonosnak tartja.¹⁶ Mint ismeretes, az „aula” a királyi udvart is jelenti, így a szó egykori értelmezésénél ez utóbbi sem zárható ki, hiszen – mint láttuk – a „sedes” szóval együtt is előfordul, ami egyértelműen széket jelent.

Mielőtt tovább haladnánk, utalni kell arra, hogy a XIII. század második, valamint a XIV. század első felében több oklevél Székesfehérvárt a király „locus cathedralis”-ának nevezte.¹⁷ A „cathedra” ugyancsak jelenthet széket, trónt, sőt királyi méltóságot is, a belőle alakított melléknév pedig a „királyi székhelyhez tartozó”-t.¹⁸ A kiváló osztrák történész, Heinrich Koller azonban az Árpád-kori Székesfehérvárt karoling birodalmi típusú fővárosnak tartotta, és a város jelentőségénél joggal emelte ki, hogy „Székesfehérvár bírta a királyi trónszéket és Magyarország királyainak koronázási jogát, és hogy ebben a városban volt a magyar királyok temetkezési helye”.¹⁹ Koller szerint tehát a legfontosabb épp a királyi trónus volt (vö. a fenti aacheni adattal is!). Ez önmagában nem volna érdekes, ha XXII. János pápa egy 1321-es oklevelében nem nevezné Óbudát (!) – azaz nem Budát – a király székhelyének, „locus cathedralis”-ának.²⁰ Míg tehát a fehérvári „cathedralis” kifejezést össze lehet kötni az ottani koronázótemplomban őrzött, államjogilag döntő fontosságú királyi székkal, a „cathedra”-val, addig ez Óbuda esetében kissé problematikus, hiszen gyakorlatilag székhelyként, rezidenciaként sem működött 1321-ben.

Eddig Budával kapcsolatban két – Óbudát is ide kapcsolva három – rokon értelmű, de talán árnyalattal megkülönböztethető szóval találkoztunk: *solium*, *sedes* és *cathedra*. Most a legfontosabb szöveget idézzük. Ennek a jelentőségét az adja meg, hogy a budai városi tanács nevében 1498-ban kiállított oklevelben olvasható, így a budai polgárság önértékelését fejezi ki, a bő szöveg pedig jól érzékelteti, hogy lakhelyüknek fővárosi jelleget adtak.

A középkori Buda De la Vigne 1687. évi térképe alapján

Jelmagyarázat:

- I. A Szent Gellért-plébánia környete
- II. A Zsidó és Szent János utca
- III. A Nagyboldogasszony-templom környete
- IV. Lógod
- V. Szentistván külváros
- VI. A Magdolna-templom környete
- VII. Tótfalu
- VIII. Taschental
- IX. Szentpéter külváros
- X. Felhévíz
- XI. Újváros

1. Szent Erzsébet-kórház
2. Szent Gellért-templom
3. Vár
4. Szent Zsigmond-prépostság
5. Szent János-kolostor
6. Szent György-templom
7. Városháza
8. Nagyboldogasszony-templom
9. Szent Mihály-templom
10. Szent Miklós-kolostor
11. Kammerhof
12. Szent Magdolna-templom
13. Lógodi templom
14. Irgalmasság anyja-kolostor
15. Szent Péter-templom
16. Szent István-kolostor
17. Felhévizi királyi kúria
18. Szentháromság-templom
19. Szentlélek-kórház
20. Szent Lázár-templom

elő, viszont nem Budát nevezi „széknek”, hanem azt mondja, hogy ott van a széke. Ez természetesen lehet stiláris eszköz éppúgy, mint ahogyan jelenthet is valamit. Talán egy másik példa lehetőséget nyújt egy újabb feltevése.

Adataink tehát Buda városát összekapcsolják a királyi székekkel (1308-ban az „ország” székével), és mint láttuk, Buda városa magát is büszkén nevezte királyi székek és trónusnak. A középkori etikett szimbolikus

jellegű: a fejedelmi minőség a nagy állami ünnepekkel vizuálisan mutatkozik meg, például a koronázásokban, temetésekben, uralkodói bevonulások szertartásaiban. „A hatalom a középkor végén látványossággá változott, szüksége van egyetértésre. Ennek a megszerzésére egy olyan korszakban, ahol nem mindenki tudott olvasni, a vizuális média döntő, és ezt tudatosan alkalmazták” – írja a francia Colette Beaune történész.²⁵

A továbbiakban a királyi hatalom különleges alkalmakkor megmutató budai megnyilvánulásait vesszük sorra, ami talán a „szék” kérdés megoldásához is hozzásegít. Mielőtt erre rátérnék, meg kell említeni egy rendkívüli esetet. Ismeretes, hogy 1458-ban, megválasztásakor, az új király, Mátyás Prágában volt Podjebrad György fogságában, a Szent Korona pedig III. Frigyes császár kezéből még nem került vissza Magyarországra. Bár Podjebraddal sikerült megegyezni, így az új magyar uralkodó hazatérhetett, ám a Szent Koronával még nem lehetett megkoronázni. Magyarország irányítói érdekes módon nem az I. Ulászló koronázásakor alkalmazott módszert követték, akit Szent István fejerekljetartójáról leemelt koronával avattak királlyá, hanem teljesen új utat jártak. Ami a megdöbbenő, hogy ez sikeres volt, Mátyás királyi hatalmát nem vonták kétségbe, igaz – ahogy azt Werbőczy leírta –, az 1464-es koronázása előtt kiállított kiváltságleveleket csak akkor fogadták el a bíróságok, amennyiben azokat az uralkodó a koronázás után megerősítette.²⁶

A Csehországból hazaérkezett új király budai bevonulását Bonfini a következőképpen írja le. A Budához közelítő király elé vonultak a főpapok, mágnások, nemesek, a városbíró tisztségviselőivel, valamennyi papi testület a szentséget hordozván, egyházi énekeket énekelve, továbbá az egész nép, amely tapsolva, kiáltószavakkal üdvözölte az új királyt. Jöttek a zsidók is, Mózes tábláit hordozva, és az első közt köszöntötték az uralkodót, kérve kiváltságaik megerősítését. A városkapunál a polgárok fogadták Mátyást, aki a bíró kérésére megesküdött, hogy kiváltságait sohasem fogja megsérteni. Ezt az új király, Mátyás megígérte – mielőtt beengedték volna a várba – a főpapoknak és a főuraknak is. A városba érve a Nagybaldogasszony-templomba vezették. Amikor a városháza előtt elhaladt, az ott őrzött foglyokat szabadon bocsátották. A templomban hálát adott az Istennek és a Boldogasszonynak, akinek oltalma alatt áll Magyarország, valamint megígérte, hogy a „szent jogokat” megtartja. Innen a királyi palotába vezették, közben a város sikátoraiban, utcáin és piacán tapsolva ujjongott a nép. Amikor a palotában leült, az ország ügyei intézésére fordította gondját.²⁷

Részletesen ismertettem ezt a megdöbbenően színes leírást, amely egy előre megkomponált rend alapján több részben lezajlott eseményről tudósít minket. A kiváltságok megtartására tett királyi eskü, illetve a kiváltságok megerősítése érdekes módon a zsidókkal kezdődik, esetükben azonban még nincs esküről szó. Sorrendben Buda városa, majd a főpapok és főurak kiváltságaira, végül a „szent jogok” megerősítésére tett eskü következik – utóbbi a templomban. Ez így logikus is: a legalacsonyabb rangúaknak tett eskütől a legmagasabb méltóságok kiváltságainak megerősítéséig tartott a ceremónia. Zavart csak az okoz, hogy a főpapoknak és főuraknak tett eskü Bonfini szövege szerint a várba való belépés előtt történt, az viszont időrendben a templomi esemény után következett csak. A hármaskörön kívül fontos az egyházi hálaadás, ide értve a Mátyás által különlegesen tisztelt Boldogságos Szűzet, Magyarország patrónáját.²⁸

A ceremóniában szerepe van a népnek és a fővárosi papságnak. Egyházi körmenet fogadja az uralkodót, akit a nép „acclamatio”-ja, helyeslő közfelkiáltása kísér. Bonfini azt sem zárja ki, hogy az új király körülölgölgölte a várost, hiszen az utcákon és piacon megtapsolták. Már bizonyos fokig uralkodói ténykedés a foglyok elbocsátása, az általános amnesztia. Az egész ünnepség pedig azzal zárul, hogy a király megesküdik a kiváltságokra, majd az összes társadalmi réteg: az egyházi rend, a főurak, a nemesek, a városi polgárság, a köznép, sőt a zsidók által is királynak elismert Mátyás a palotában leül, és államügyeket intéz: azaz átveszi az uralkodást.

Ebben az 1458. február 14-én lezajlott budai színjátékban – mert ez az volt, mégpedig pozitív értelemben – két dolog keveredik: a koronázási rítus azon elemei, amelyekhez nincs szükség a koronára,²⁹ valamint az „entrée” (a középkori uralkodók Európa-szerre gyakorolt ünnepélyes bevonulási szertartása). Különösen ünnepélyesek voltak azok az „entrée”-k, amelyeket az uralkodók koronázásuk után fővárosukba visszaérkezve rendeztek meg.³⁰ Látni fogjuk, hogy az 1458-as esemény ebben a vonatkozásban nem volt Magyar-

országban sem egyedülálló. A Mátyás tiszteletére rendezett bevonulási színjáték is mutatja Buda nagy jelentőségét. Ki kell emelnünk azonban még valamit: a király leült a palotában, hogy államügyeit intézze. Talán nem tévedünk, ha ezzel az aktuussal magyarázzuk a királyi szék, trónus fentiek szerinti részletes taglalását.

Buda szerepe és a királyi bevonulás jelentősége először a III. András halála utáni eseményeknél válik nyilvánvalóvá. A külföldi források szerint a cseh király fiát, Vencelt a nemesek a budai polgárokkal együtt választották meg királynak és vezették be Budára.³¹ A stájer rímes krónika elmondja, hogy a papság a Budára érkező fiatal Vencel elé vonult, akit harangzúgás közepette vezettek a Boldogasszony-templomba. „Felemelték a szentélyben az oltárra [...], hogy az embereknek nyilvánvaló legyen, királlyá választották.” Majd megkoronázták Székesfehérvárott, ahonnan hazahozták Budára.³² Mivel a másik trónkövetelő, Anjou Károly hatalma erősödött, 1304-ben Vencel apja, a cseh király jött Magyarországra, és felkereste fiát Budán. Kifejezte azon kívánságát, hogy szeretné fiát királyi díszben látni, ezért Vencelre feladták Szent István palástját, felkötötték rá Szent István kardját, lábára annak sarkantyúit, fejére rakták Szent István szent koronáját stb., így vonultak a templomba ünnepi misére. A mise után a papság egyházi énekekkel szállására kísérte a királyt, ahol lakomát adtak a főpapok és a magyar urak tiszteletére.³³ Utána a cseh király fiát a magyar koronázási ékszerekkel Csehországba vitte, ahol lemondott a magyar trónról Bajor Ottó javára, aki a koronával együtt Magyarországra jött. Ottó első útja ugyancsak Budára vezetett, ahol a polgárság fogadta és hűségsküt tett neki.³⁴ Majd a székesfehérvári koronázás után visszament Budára. Ezt a *Képes Krónika* a következő szavakkal írja le: „Onnan [Székesfehérvárról] Budára ment, és ünnepnapon királyi díszben, a Szent Koronával a fején nagyszámú néppel lóháton ment végig az összes utcákon és utakon, hogy mindenkinek kinyilvánítsa, miszerint ő a törvényes király”.³⁵

Gondolhatnánk azt, hogy a XIV. század eleji zűrzavaros időkben felértékelődött Buda szerepe, annál is inkább, mert akkor itt élt a király. Ennek ellenére hasonló eseményeket látunk a század 40-es éveiben, amikor pedig az uralkodó Visegrádon lakott. I. Lajos, aki apjától örökölte a trónt, székesfehérvári koronázása után először ugyancsak Budára ment, „...itt az egész nép és a polgárok, valamint a papság és minden szerzetes férfi nagy hódolattal és tisztességgel fogadta, ahogy az a királyi felséget megilleti”. Utána visszatért Visegrádra.³⁶ Ugyanígy történhetett a többi királynál is. Mind Zsigmond,³⁷ mind veje, Albert³⁸ a székesfehérvári koronázás után nyomban Budára sietett. Feltételezhetjük, hogy mindkettőjüket ugyanolyan ünnepélyesen fogadták, mint az eddig említetteket: tehát a szokott „entrée” zajlott itt is. Hasonló módon zajlottak le az új királynék bevonulásai is. Beatrix királyné 1476. december 15-én, vasárnap érkezett Budára. Jóval a városon kívül ekkor is a zsidók fogadták díszesen öltözve az uralkodó új feleségét. Egy mérföldre a várostól a főpapok, a főurak, Buda és más városok polgárai várták a lóháton érkező királyi párt. A havazás ellenére a város alatti mezőn rövid lovagi tornát tartottak, majd következett a bevonulás. Itt is körmenetben vonult a papság, a városi kolostorok szerzetesei, valamint a céhek, ereklyéket hordozva. Az oltáriszentség mögött 67 trombitás jött. Az egykori leírások részletesen ismertetik a menetet, a díszes öltözékeket. Az út megint a Nagyboldogasszony-templomba vezetett, ahol tedeumot énekeltek. Szabadon bocsátották a rabokat is. Utána a királyi pár ismét lóra ült, majd a palota előtt elbocsátották a kíséretet.³⁹ Hasonlóan zajlott le II. Ulászló feleségének, Anne de Foix-nak (Candale-i Anna királyné) bevonulása is.⁴⁰

A királyi, királynéi bevonulásoknak tehát megvolt a kialakult „koreográfiája”, amelyben Buda és polgárai nem kis szerepet játszottak. Megállapítható, hogy az uralkodót (és feleségét) ugyan Székesfehérvárott kellett megkoronázni, utána azonban Budára ment, hogy a fővárosi polgárság hódolatát is fogadja, ami mintegy igazolása volt törvényes uralmának. A polgárság a városon kívül fejezte ki hódolatát, miután az új király – a Mátyás bevonulásával kapcsolatos adat szerint – megfogadta kiváltságaik megtartását. A ceremóniának volt egyházi része, ami a város fő plébániatemplomában zajlott, a királyt fogadó körmenet is elsősorban egyházi – nem kizárólagosan – jellegű volt.

Többször kimutatható, hogy az uralkodó körüllovagolta a várost, ami azonban időben esetleg nem esett egybe a bevonulási szertartással. Végül nem felejtkezhetünk meg az amnesztiáról, a városházán őrzött rabok szabadon bocsátásáról sem. A város körüllovaglásának befejezése és a templomi tedeum elhangzása után Mátyás hatalomra lépése idején azonnal palotai lakosztályába ment. Beatrixot viszont a király a templomi

tedeum után azonnal lakosztályába vezette. Elképzelhető, hogy a királyné már elfáradt vagy a havazás megnehezítette a lovaglást. A város körülutazására azonban mégis sor került. Ez néhány nappal a Nagyboldogasszony-templomban tartott egyházi esküvő után – és talán nem véletlenül –, a házasság elhálását követő napon történt. Forrásunk a következőt írja: „Utána kimentek a várból egy aranyos szánon, amelybe egy szép fehér ló volt fogva, és körülutaztak a városon”.⁴¹ Ne felejsük el, hogy december vége volt!

A közjogilag is fontos koronázás utáni bevonuláson kívül Európában⁴² akár másutt és máskor is sor kerülhetett „entrée”-kra. A szokás megszabta ennek idejét és koreográfiáját, sőt a budai polgárok ebben játszott szerepét is. A *Budai Jogkönyv* 7. §-a a következőt írja elő. Ha a király háborúba ment vagy huzamosabb ideig az országon kívül tartózkodott és hazatért, akkor amint a városhoz közeledett, mindenkinek, férfinak és nőnek, fiatalnak és öregnek, valamennyi templom és kolostor teljes papságának körmenetben, a zászlókkal, szentséggel és égő gyertyákkal, tisztességesen öltözve eléje kell mennie. A bírónak és a tekintélyesebb polgároknak viszont eléje kell lovagolnia, „és kötelesek őt méltóan fogadni, és egészen a Várig (azaz a palotáig) kísérni, és ott vegyen tőle a városbíró alázatosan búcsút”.⁴³ Mint láttuk, Beatrixtól, az új királynétól is a palota kapujánál vettek búcsút.

A budai polgárság királyi bevonulásoknál játszott szerepe ugyanaz volt, mint más országok fővárosi polgárainak. Ezzel a közjogi szereppel függ össze valószínűleg, hogy a budai polgárok a székesfehérvári koronázásoknál is rendelkeztek jogokkal és kötelességekkel. A XV. század első felében keletkezett, már idézett *Budai Jogkönyv* 6. §-a előírja, hogy a király vagy a királyné koronázása alkalmával a városbíró több tanácsbelivel és tekintélyes polgárral, valamint kíséretükkel együtt utazzon Székesfehérvárra, és a koronázás idején ők őrzik a koronázótemplom első kapuját. A koronázás után pedig kísérik a királyt és a királynét a szállásukra.⁴⁴ A *Budai Jogkönyv* elején ez tehát mint a budai polgárok kötelessége van megszabva. A budaiak kapuőrző szerepét azonban még egyszer, a 166. §-ban is megemlítik, mégpedig mint jogukat, igaz, valamivel rövidebb formában: „...és a fehérvári Boldogasszony-templom első kapuját senki más se szállja meg, mint a budaiak, akik azt páncélosan őrzik, amíg a koronázás be nem fejeződik”.⁴⁵ A budaiak valóban gyakorolták is ezt a jogot, és hogy ez tényleges bizalmi feladat volt, igazolja a Beatrix királyné koronázásáról szóló leírás: „...a budaiak elfoglalták és megszállták a templomkaput, mert az ő szabadságuk, hogy valakit beengedjenek-e vagy sem a koronázásra”.⁴⁶ Azaz: a főváros (most már nyugodtan mondhatjuk annak) polgárai voltak a székesfehérvári koronázás biztonságáért a felelősök! Részben ezzel áll kapcsolatban a budai polgárság szerepe a királyi kivonulásoknál. Erre jóval kevesebb adat maradt fenn, lényegében csak Mátyás esküvőjével kapcsolatban értesülünk róla egy külföldi követségi jelentésből. A király ugyanis nagy kísérettel indult Budáról Székesfehérvárra felesége fogadására és megkoronázására. Érdekes a zsidók szerepe. A király parancsára belovagoltak a belső várba, élükön Mendellel, a zsidók prefektusával, aki a kútnál beszédet is mondott. A követjelentés részletesen ismerteti a 31 lovasból álló zsidó küldöttség díszes ruházatát, ezüstös hosszú kardjukat. Ezután ült az uralkodó a lovára, hogy kíséretével kilovagoljon a palotából a zsidók után, Székesfehérvár felé. Forrásunk szükségesnek látta megjegyezni, hogy a zsidók más úton mentek Fehérvárra. A királyi kíséretből megemlíti a díszesen öltözött főpapokat és főurakat, valamint itt voltak a „budai városi polgárok, akik szintén díszesen [voltak öltözve]. Néhányan bársonyban és selyemben, a többiek ékesen páncélban, valamennyien strucctollal. Mindannyian a király előtt vonultak ki a városból”.⁴⁷ A koreográfia ekkor is érvényesült. A zsidók fogadták az érkező királyi párt legelőször, s most is ők távoztak elsőként a palotából. A budai polgárok helye a menetben nem világos, csak annyi biztos, hogy a kíséret az uralkodó előtt hagyta el Budát. A díszpáncélba öltözött budaiak nyilván azok lehettek, akiknek majd a koronázótemplom kapuját kellett őriznie.

A koronázás mellett a király temetése is fontos állami aktus volt, hiszen középkorban a király nyilvánosan halt meg, ahogy ezt egy francia történész leírta.⁴⁸ Noha a késő középkor legtöbb királyát Székesfehérváron temették el, a halotti szertartáson Buda szintén szerepet kapott. Tanulságos I. Károly halála és temetése. Visegrádi rezidenciájában halt meg, először az ottani plébániatemplomban ravatalozták fel és siratták el. Innen Budára, az „igen híres városba” szállították hajón. Buda polgársága és papsága gyászruhában, sírva, körmenetben vonult eléje a Dunához. A városba – feltehetően a Boldogasszony-templomba – hozták fel a tetemet, és éjjel-nappal imádkoztak, zsoldárokat énekeltek felette. Csak harmadnap indult a temetési menet Székes-

fehérvárra.⁴⁹ Az 1516. március 13-án Budán elhunyt II. Ulászlót is a palotában ravatalozták fel, hogy mindenki láthassa. Március 16-án, virágvasárnapon körmenettel vitték a szentegyházba (azaz nyilván a Nagyboldogasszony-templomba), s másnap, 17-én indult a temetési menet Székesfehérvárra. Egyben kihantolták feleségét, Anna királynét is, aki a Szent Zsigmond-templomban volt eltemetve, az ő földi maradványait külön szekéren szállították a királyi temetkezési templomba.⁵⁰

A királyi be- és kivonulások, valamint temetések során a budai polgárság tehát fontos szerepet játszott. Ez növelte öntudatát, hiszen városuk volt a „solium regale thronusque regius”, ahogy ők azt maguk is említették 1498-as arengájukban. Mindezen eseményekkel kapcsolatban a budai Nagyboldogasszony-főplébániatemplom (a németek plébániája) megkülönböztetett fontosságúnak tűnik. Láttuk, hogy a közjogilag legfontosabb aktusok itt történtek. (A budai országgyűléseket viszont általában a ferences Szent János-templomban tartották.) A plébános, akit a polgárság választott, a *Budai Jogkönyv* 21. §-a értelmében a város négy legfontosabb tisztségviselőjének (obristen amptleüt) elsője volt,⁵¹ annak ellenére, hogy a városban még három másik plébániatemplom is létezett: a magyaroké a Magdolna-templom a Várban, a Szent Péter mártír-templom, a róla elnevezett külvárosban, továbbá a Szent Gellért-templom Alhézven.⁵²

A német plébániatemplom jelentőségére utal Wann Pál fent idézett kérvénye is. A Nagyboldogasszony-plébánia (és a polgárság) megkülönböztetett szerepét más eseményeknél is ki lehet mutatni. 1476 végén, a Mátyás király esküvőjének tiszteletére rendezett ünnepségek idején hirtelen elhunyt Dengelegi Pongrác János erdélyi vajda, aki nemcsak az ország egyik legtekintélyesebb fő méltóságviselője volt, hanem az uralkodó legközelebbi rokona is, hiszen anyja Hunyadi János kormányzó testvére, így a vajda a király elsőfokú unokatestvére volt. A magyar főurak – és megint a budai polgárok – körmenetben vitték tetemét a Nagyboldogasszony-templomba, ahol aztán a rekvizitum tartották. Noha az épület a németek plébániatemplomának számított, a magyar vajda, az uralkodó rokona halotti búcsúztatójának ez lett a színhelye.⁵³

Buda a legtöbb európai fővárostól abban különbözött, hogy nem volt püspöki székhely. Ennek ellenére találunk adatokat arra, hogy egyházi központ is volt. A veszprémi egyházmegyéhez tartozó város eximpciót élvezvén, az esztergomi érsek jurisdictiója alá tartozott. A primás egyházmegyei és érseki szentszéke természetesen Esztergomban működött,⁵⁴ kérdéses azonban, hogy elmondhatjuk-e ezt a született pápai követi minőségében tartott legátusi bíróságára is. Vannak ugyanis adatok, hogy az (időnként?) Budán ítélkezett. Erre elsősorban Chesius András császári prépost és kánonjogi doktor mint legátusi megbízott ténykedése idejéből maradtak adataink. Ő a „legátusi ügyek meghallgatásának szokott idejében és helyén”, az esztergomi érsek budai házában ítélkezett.⁵⁵

Buda és polgárai azonban más, közjogilag érdektelen ünnepségek alkalmával is fontos szerepet játszottak. Farsangkor például a király mindig nagy és drága fogadást rendezett. Sajnos, királyi számadásaink csak 1494–95-ből és 1525-ből maradtak fenn úgy, hogy a farsang időszaka is szerepel bennük. 1495-ben az uralkodó az Újlaki Lőrinc ellen vezetett hadjárat miatt a farsangot Pécsett tartotta, ahol március 3-án, húshagyókedden vendégséget rendezett.⁵⁶ 1494-ben II. Ulászló húshagyókedd napján, ami akkor február 11-re esett, Budán tartózkodott, s meghívta a budai polgárokat és polgárasszonyokat farsangi lakomára. 42 pint (keréken 70,5 liter) drága malváziai bort szolgáltak fel a vacsorához, a királyi sáfár pedig 34 forinttal egészítette ki a sajátjából a fogadás költségeit.⁵⁷ 1525-ben február 28-án volt húshagyókedd. II. Lajos is adott fogadást, ekkor azonban nem a polgárokat, hanem a pápai legátus bíborost, továbbá a főpapokat és bárókat látta vendégül. Ekkor is vettek malváziai bort, valamint kristálypoharakat, késeket és lámpásokat.⁵⁸

A budai polgárság (bizonyára a városi tanács és a tekintélyes városi vezetőréteg) családostól meghívása nyilván nem volt egyedi alkalom. Buda vonatkozásában ugyan nincs rá adat, de Mátyásról tudjuk, hogy 1488-ban meghívta az „asszonyokat” bécsi udvarába, akiket éjjel a város költségén szállítottak haza. Az eseményt kétszer is említi Bécs városi számadáskönyvében, először március vége és május közepe között, később pedig augusztus 31-én, ami akkor vasárnapra esett.⁵⁹ Ez az adat kétféleképpen értelmezhető. Mátyás elődei, Albert és V. László fogadásairól tudjuk, hogy azokon a városi kéjnyök is részt vettek,⁶⁰ így nem zárható ki, hogy őket szállították haza. Nem lehetetlen azonban az sem – sőt talán ez a valószínűbb –, hogy a polgárasszonyok számára adott az uralkodó fogadást. E mellett szólna, hogy amikor Zsigmond Párizsban

járt, a városi úrhölgyek és a legtisztességesebb asszonyok számára vacsorát adott a Bourbon-palotában.⁶¹ Akárhogy is van, a fővárosi polgárok (és családjuk), úgy látszik, igényt tarthattak arra, hogy az uralkodó időnként ünnepélyesen vendégül lássa őket. A budai polgárok természetesen részt vettek nézőként a gyakori lovagi tornákon és lóversenyeken. Az utóbbiakon szerepeltek a király erre kitenyészített versenylovai is. A lóversenyeket az úgynevezett „stadium”-ban tartották, amelynek helyét nem ismerjük. A városbíró feladata volt embereivel őriztetni a győztesek számára a „stadium”-ban kiállított díjakat. A verseny nagy népünnepélynek számított, amikor is a cigányok, illetve a nagyurak zenészei szolgáltatták a muzsikát.⁶² Minden jel szerint a városi tanács feladata volt a verseny megrendezése. Bécsben évente kétszer rendezték meg az úgynevezett „skarlát lóverseny”-t (Scharlachrennen), amely nevét a győztesnek jutalmul adott egy vég skarlát posztóról kapta. 1486-ban, amikor Mátyás volt Bécs ura, egy ízben elhalasztatta a lóversenyt, mivel háborúskodása miatt nem tudott rajta részt venni.⁶³

Nem véletlen, hogy Buda az ország első városa lett és különleges jogokkal rendelkezett. Közismert, hogy a városok fellebbviteli bíróságát, a tárnokszéket Buda és a budai jogot alkalmazó hét város – a legelőkelőbb magyarországi város csoport – 1440 körül kisajátította magának. A tárnokszéknek Budán, a városban (azaz nem a királyi palotában) kellett összejönnie, és az ítélszéken a budai jog érvényesült. A budai jogon alapuló úgynevezett tárnoki jog kézikönyve több példányban maradt fenn.⁶⁴ Nagyon tanulságos, hogy a hét város 1456-ban megfogalmazott statútumának 17. cikkelye szerint – mivel Buda a főváros, ahol a nemesek ügyeiben ítélnének, s innen könnyen lehet idézéseket kibocsátani – a tárnokmesternek mindig a városban kellett tartania altárnokmesterét, hogy kiadhassa az idézéseket.⁶⁵ A tárnokszék szokásainak egy másik összefoglalásában ugyanez másként van megfogalmazva: „...mivel Buda városát a legelőkelőbbnek nevezik és az ország lakosainak minden ügyét itt intézik”, legyen ott mindig egy képviselője a tárnoki jognak.⁶⁶

Buda tehát főváros, az ország legelőkelőbb városa, mivel itt működnek az ország nemességének ügyében illetékes bíróságok, s ez indokolja a városok fellebbviteli bíróságának itteni elhelyezését. Meg kell még egyet jegyezni: Buda valamikor – legkésőbb 1498 előtt, de bizonyára korábban – országos büntetőbíráskodási jogot is kapott. Kimutatható, hogy számos rablót, nemeseket is, a budai városi bíróság tartott fogva, illetve ítél halálra. Hasonló jogokat adott Ulászló lengyel (és magyar) király 1444-ben Krakkó és Lemberg városnak (Krakkó volt a lengyel főváros). Azt nem tudjuk, hogy Ulászló a magyar mintát követte-e vagy pedig Buda vette át a lengyel példát.⁶⁷ A királyi bevonulások alkalmából adott amnesztia elképzelhetően ezzel a joggal függött össze.

Buda fő- és székváros jellegére a fentiekben elsősorban a korabeli szóhasználat, a „hivatalos” elnevezések (beleértve a város saját önértékelését) és a várossal kapcsolatos események alapján próbáltam megvilágítani a kérdést, ami mégsem vált teljesen áttekinthetővé. Tény viszont, hogy Buda és polgársága – illetve annak képviselőiben egyes esetekben a bíró és a tanács –, valamint fő plébániatemploma a XIII–XIV. század fordulójától közjogilag fontos szerepet játszott, amit a király is elismert, és amelyet különleges alkalmak, ünnepségek idején be is mutattak. A polgárok és polgárasszonyok időnkénti meghívásával az uralkodónak módja volt fővárosát kitüntetni. Egy dolgon azonban el kell gondolkoznunk: a XX. század elejének egyik legnagyobb német gazdaságtörténésze, Georg von Below Werner Sombarttal vitatkozva – aki a fővárosnak, a rezidenciának és a helyőrségnek fontos városteremtő szerepet tulajdonított – megkísérelte ezen fogalmak meghatározását, majd értékelését. Szerinte a főváros a központi hatóságok állandó helye, a rezidencia egy fejedelem legkedvesebb mindenkori tartózkodási helye, a „garnizon város” pedig egy állandó hadsereg néhány egységének rendszeres elszállásolási helye. Ami ezek után kissé mellbevágó: Below szerint ilyen a középkorban nem volt. Igaz, teszi hozzá, legalábbis a városok kialakulása idején nem beszélhetünk ilyenről (ez a késő középkorra már nem áll).⁶⁸

Megjegyzem, hogy – s erről nem szoktunk beszélni – Buda a középkor végén garnizonváros is volt: itt állomásozott ugyanis az ország elit katonai alakulata, az aulicusokból (korabeli magyar nevén palotásokból) álló királyi bandérium nagy része is,⁶⁹ valamint itt volt a fegyvertár és az ágyúgyártó műhely.⁷⁰

A szakirodalom – Belowhoz hasonlóan – főváros megnevezés alatt valóban a politikai hatóságok koncentrációját érti, beleértve a kormányt, a parlamentet, a legfelsőbb bíróságot, a diplomáciai képviselőket stb.⁷¹ Ez

természetesen az újkori helyzet. Peter Moraw azonban, amikor Prága IV. Károly-kori központi szerepéről írt – bár részben önellentmondással – a jelek szerint mégis erre gondolt a középkor vonatkozásában. Egyrészt ugyan utal arra, hogy IV. Károly idejében a „város mint főváros” nem jelenik meg irodalmi témaként, másrészt egy Prágában – az utazó császártól függetlenül – működő pénzügyi hatóság „világos kifejezése volt még Csehországon túl is annak, hogy Prága főváros értelmű központi hely funkciót tölt be”.⁷²

Ezek szerint az tesz fővárossá egy várost, ha ott működnek azok a hivatalok, amelyek akkor is intézkednek az uralkodó nevében, ha ő nem tartózkodik ott, vagy ott üléseznek azok a bíróságok, amelyek ugyancsak ítélkezhetnek a király távollétében. Valóban, az 1456-os tárnokszéki statútum Budát azért nevezte fővárosnak, mert az ország ítélkezési központja volt. Mint láttuk – legalábbis Mátyás korától –, Buda „sedes, solium, thronus” stb. elnevezéseit is értelmezhetjük úgy, hogy ott volt a király széke, amelyből kormányzott vagy amelyen ülve ítélkezett. Mátyást azáltal ismerték el királynak, hogy miután letette az esküt és végrehajtotta az „entrée”-t, leült a palotában az államügyeket intézni. A baj ebben csak az, hogy a XIV. század nagy részében a királyi bíróságok és az udvari kápolna a király távollétében is Visegrádon, a király állandó lakóhelyén működtek, azaz a rezidencia is lehetett az uralkodó jelenlététől függetlenül eljáró intézmények székhelye.⁷³

A megoldás a XIII–XIV. század fordulóján keresendő. Buda ekkor vált székhellyé,⁷⁴ egyben fővárossá is. A fővárosi polgárság legkésőbb ekkor, az interregnum zűrzavaros éveiben harcolta ki magának azokat a jogokat, amelyeket 1541-ig élvezett, s amelyeket a Visegrádon lakó I. Károly és Nagy Lajos sem vont kétségbe. Igaz, Visegrád is része a „medium regni”-nek, a rezidencia-tájégségnek. Attól kezdve azonban, hogy Zsigmond visszahelyezte a rezidenciát – immár a török időkig – Budára, ez a fő- és székváros, ez pedig hozzájárult a város gazdasági erejének növeléséhez.

JEGYZETEK

1. A korábbi szakirodalom jelentős részét idézi és a problémát jól bemutatja: ENGEL–LAMBRECHT, 1995, 11–31.
2. A „medium regni” fogalmat Kumorovitz L. Bernát ismerte fel: KUMOROVITZ, 1971, 7–57. – A kérdés összefoglalása: Medium regni, 1996; KUBINYI, 1996, 5–8.; GYÖRFFY, 1997, 223.
3. NEITMANN, 1990, 41–42.; EBERHARD, 1995, 281.
4. A kérdésnek nagy irodalma van. Vö.: GÁRDONYI, 1944, 219–231. – Az addigi kutatást a 90-es évek elejéig összefoglalták a BIEGEL, 1991 katalóguskötetben megjelent tanulmányok. Lásd még a 2. jegyzetet.
5. GYÖRFFY, 1998, 606.: „...ubi est sedes regni, que est maxima civitatum [...] in tota Vngaria”.
6. GYÖRFFY, 1998, 606.: „...susscepto regni nostri gubernaculo in Budensem civitatem nostram principalem [...] venissemus”. Vö.: LADÁNYI, 1980, 464–465.
7. LADÁNYI, 1980, 467.
8. BOGUCKA–SAMSONOWICZ, 1986, 106., 120.
9. BESSENYEI, 1981, 16.
10. ENGEL–LAMBRECHT, 1995, 12–17.
11. ENGEL–LAMBRECHT, 1995, 13.
12. IVÁNYI, 1910, 1760. sz.: „...civitas Budensis a regia Maestate et aliis eiusdem regni assessoribus scribitur solium regale”.
13. KOVACHICH, 1799, 531.: „...quae est sedes et solium Regiae dignitatis, Caputque Regni nostri”.
14. KOVACHICH, 1799, 539.: „...quasi sedes et solium dignitatis Regiae existit”.
15. BERRÁR–KÁROLY, 1984, 638.
16. BERRÁR–KÁROLY, 1984, 692.
17. Az adatokat fásd: GÁRDONYI, 1944, 221. Megjegyezzük, hogy Székesfehérvár előforduluo. „civitas regalis sedis”-ként és „regni metropolis”-ként is.
18. Lexicon, 1991, 72–73.
19. KOLLER, 1972, 7–20. – Az idézet: KOLLER, 1972, 16.
20. Idézi: GÁRDONYI, 1944, 222. „Veteri Bude loco videlicet cathedrali ipsius regis” (uo. 17. jegyzet).
21. MOL, Filmtár, Tinkovai Macskássy család levéltára, 894. sz. Az arengát teljesen, a hozzátartozó oklevelet hiányosan kiadta: PESTY, 1878, 124.: „...altissimus Deus [...] hanc ipsam civitatem Budensem (ad quam propter honorificum et notabilem situm ac fundationem reges Hungariae pro tempore existentes prelatique et nichilominus barones et prestantiores dicti regni Hungariae

- nobiles et magnates convenire et communiter residere consueverunt) adeo prefecit, ut quemadmodum eadem ipsa civitas Budensis inter ceteras istius regni civitates solum regale thronusque regius appellatur, sic etiam eadem civitates dicti regni Hungariae ad ipsam recursum habent et confluuntur”.
22. MonRomVesp., 77–78.: „...cum ecclesia beate Marie virginis Vespremiensis diocesis, ad quam propter honorificum et notabilem situm ac fundationem et singularem ac solempnem divini cultus celebrationem, que in ea cothidie fit, pro eo, quod reges Hungariae pro tempore existentes in opido Bude hujusmodi residere consueverunt, ex diversis mundi partibus maximus nobilium, mercatorum et aliarum diversarum personarum concursus habetur, in partibus illis notabilis et admodum insignis existat...” Nyilvánvaló, hogy az alapszövegben is szerepeltek a kereskedők, akiknek kiemelését mint templomlátogatókét semmi sem indokolja, szemben a királyi székhely várossal. (Aláhúzva az 1498-as arengában található és az alapszövegre visszamenő szavakat.) – Wann, akinek a neve az oklevelekben különböző formában fordul elő (ezekben a kérvényekben például Bani formában), Wann Konrád budai iskolamester, majd tanácsstag fia és Paul Wann bécsi teológus professzor, majd passau kanonok unokaöccse (az ő keresztnévét kapta) volt: HUBER–KUBINYI, 1996, 51–60.
 23. MonRomVesp., 82–83.: „...in opido Budensi huiusmodi reges Hungarie pro tempore existentes, cum eorum curiam quamplures antistites sequuntur, pro maiori parte temporis residere solent, raro contingere possit, quod in dicta ecclesia, dum misse solempniter celebrantur, aliquis antistes presens non sit”.
 24. PRAY, 1806, 143.: „Budam, ubi mihi regia sedes est, recte perventurum minatur”.
 25. BEAUNE, 1996, 29.
 26. WERBÓCZY, 1990, 326. (II. rész, 14. cím, 47. §).
 27. BONFINI, 1936, 216–217. (Decas III., Liber IX., 152–160.).
 28. Mátyás különös tisztelete a Boldogságos Szűz, Magyarország patrónája iránt: KUBINYI, 1999, 335–339. Itt azonban ezt az adatot nem idéztem.
 29. Vö.: FÜGEDI, 1974, 52–71. Szerinte a második esküt a király a palotában tette le (uo. 54.), ez azonban a fenti adatok alapján valószínűtlen.
 30. BEAUNE, 1996, 35–36.
 31. GYÖRFFY, 1998, 601.
 32. GOMBOS, 1938, 1905–1906.: „...uf dem altar in dem kor huoben si in empor [...] dass den liuten wurde offenbaere, daz er ze kunig erwelt waere”.
 33. GOMBOS, 1938, 1914–1916.
 34. GOMBOS, 1938, 1936.
 35. SZENTPÉTERY, 1937, 483.: „Inde Budam veniens et in die sollempni in decore regio, coronam sanctam habens in capite, per omnes plateas et vicus incidebat eques cum populo copioso, ut cunctis se esse regem legitimum publicaret”.
 36. SZENTPÉTERY, 1937, 505.: „...ibi ab omni populo ac civibus et clero virisque religiosi omnibus cum magna reverentia et honore est susceptus, prout regiam decet maiestatem”.
 37. MÁLYUSZ, 1951, 3., 4. sz. (Április 1-én még Székesfehérvárott, 4-én már Budán ad ki oklevelet.)
 38. TELEKI, 1853, 10–11. (Albert 1438. január 9-én Budáról értesíti Frigyes osztrák herceget székesfehérvári megkoronázásáról.) Az apja életében megkoronázott II. Lajost nem vitték el a fehérvári temetésre, viszont 1516. március 23-án, húsvétkor, az ünnepi nagymise előtt és után kísérték végig a városon. = MTT, XXV., 1878, 42–43.
 39. KATONA, 1793, 60–61.; BORSA, 1943, 46–47.
 40. MARCZALI, 1876, 97–113.
 41. BORSA, 1943, 52.: „Darnach fueren Sy heraus der pürg in die statt auf dem guldin Schlitten vnd ain schon weyss ross darjnn, vnd fueren in der stat vmb”.
 42. Lásd a 30. jegyzetet.
 43. MOLLAY, 1959, 61.
 44. MOLLAY, 1959, 61.
 45. MOLLAY, 1959, 119.: „Vnntcz an daß forderst Portäl an vnßer frawen kirchen zu weisenpürg sol nymant ynne haben, dýe ofner, dý sullenn yn irem harnäsch hutten vncz das dý kronung verpracht wirt”.
 46. BORSA, 1943, 45.: „...darnach haben dy burger von ofen die kirchthur ingenommen vnd besetzt, wann sy die freyhait haben, wen Sy hinein zue der krönung lassen, oder nicht”.
 47. BORSA, 1943, 44–45.: „...die burger der stat zue ofen die auch kostlich waren, Ettllich in Samatt vnd Seyden die anndern kostlich in Harnasch, vnd all mit Strauss vedernn die tzugen all vor dem künig aus der Statt”.
 48. BEAUNE, 1996, 33–35.
 49. THURO CZ, 1985, 156–157.
 50. Die letzten Stunden des Königs Wladislaw II. In: Ungarische Revue, 1884, 38–42. – Anna királynét exhumálása után a nagyurak menetben vitték a Boldogasszony-templomba, az egész nép kíséretével. = MTT, XXV., 1878, 42.
 51. MOLLAY, 1959, 66.
 52. KUBINYI, 1972, 34–42.
 53. BORSA, 1943, 50. Részletesen ismerteti a szertartást.
 54. Vö.: BÓNIS, 1997, 621–658.

55. MOL, Df. 232528. (1519). Ez a per Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halálával és hagyatékával volt kapcsolatban. – Chesius budai bíraskodása erdélyi egyházmegyei (azaz a kalocsai érsekséghez tartozó) ügyekben: SZABÓ, 1890, 341., 476. sz. (1515). – BÓNIS, 1997, 4196. sz. (1517). Sajnos Bónis regesztakiadása a legtöbb esetben nem adja meg a keletelyet, így a Budán működő primási legatúsi bíróság kezdete ma még nem határozható meg.
56. ENGEL, 1791, 71.
57. ENGEL, 1791, 83, 87.
58. FRAKNÓI, 1877, 92.
59. Archiv der Stadt und des Landes Wien, OKA Rechnungen I., 49. Bd. 37/v., 69/v.
60. RATH, 1986, 569.
61. BEAUNE., 1990, 92.
62. FRAKNÓI, 1877, 83, 156, 161, 163, 169.
63. Archiv der Stadt und des Landes Wien. Urkunden, Nr. 5152.
64. Ifj. SZENTPÉTERY, 1934, 510–590.; MERTANOVÁ, 1985, több helyen.
65. Ifj. SZENTPÉTERY, 1934, 589.
66. MERTANOVÁ, 1985, 158.: „Nach dem Ofenstadt die furnembste gennenet wirdt unnd alle Sachen des Lands Einwohnern darinnen gehandelt werden”.
67. KUBINYI, 1973, 170–171.
68. BELOW, 1926, 499–500.
69. KUBINYI, 1995, 321.
70. ENGEL, 1791, 98–107.
71. ENGEL–LAMBRECHT, 1995, 16.
72. MORAW, 1980, 459.; az idézet: MORAW, 1980, 474.
73. KUBINYI, 1999, 306–307.
74. GYÖRFFY, 1997, 223–228.

ANDRÁS KUBINYI

BUDA, HUNGARY'S MEDIAEVAL CAPITAL

Summary

Buda has always been thought of as Hungary's mediaeval capital. The question is, since when exactly, and in what respect? In one source, dating from 1308, the town is referred to as the king's "civites principalis." In mediaeval terms, however, that could either mean "principal town," or, indeed, "capital." Another source, drawn up the same year, identifies Buda as "sedes regni" (literally, "seat of the king") which has a broader meaning. As of the second half of the 15th century, references to the town as the seat of the king—and not the country—proliferated ("sedes," "solium," "thronus," "cathedra").

Theatrical events in mediaeval Buda, such as pageants and royal entries, help resolve the question. The very first trip of any newly crowned king of Hungary in the Middle Ages was to Buda. His entry was an event whose choreography, apparently, remained unchanged for a long time. It consisted of secular and religious elements. Descriptions of this event have come down to us from as early as the beginning of the 14th century. The queen's ceremonious entry was a similarly choreographed occasion. The significance of such entries as public and legal events is indicated by the fact that King Matthias Corvinus, elected in 1458, did not have himself crowned until 1464, because the Holy Crown was not in the country. This fact notwithstanding, he was legally held to be king on account of his entry to Buda in 1458, and the oath he took on that occasion. When a king died, he was brought to Buda before laying to rest in Székesfehérvár.

Buda, then, can be regarded as Hungary's capital from the first half of the 14th century, albeit during that century the kings spent most of their time in Visegrád. The institutions of the royal administration and the courts of law were also there, but were moved to Buda in the early 15th century. The citizens of Buda had the privilege of guarding the coronation church during the king's coronation in Székesfehérvár.

Unlike many foreign capitals, Buda was not a seat of bishops; nevertheless—at least in the late Middle Ages—the Archbishop of Esztergom headed the legatine tribunal in Buda in his capacity of papal legate.

AMI A BUDAI TANÁCS „ÁRULÁSA” UTÁN KÖVETKEZETT

A mohácsi csatavesztést követő években Buda lakóinak több ízben kellett városukat kisebb-nagyobb csoportokban elhagyni. Miután híret vette a magyar sereg s az uralkodó vesztének, Mária királyné és a főváros német polgársága hanyatt-homlok elmenekült. Az első alkalommal Budán rövid időre megjelent török szultánt majdhogynem üres város fogadta.¹

A török elmenetele, majd I. Ferdinánd király bevonulása után nagy többségük visszatért ugyan, de reményeik hiábavalónak bizonyultak, ottlétük napjai meg voltak számlálva. 1529. szeptember 8-án, amikor Buda újra török kézre jutott, a város német polgárságának egy részét – akik ígéretet kaptak a szabad elvonulásra, miután elhagyták a várat – a törökök kíméletlenül legyilkolták. De azok sem jártak jobban, akik életben maradtak, őket János király telepítette ki.²

Nem sok idő elteltével II. Szulejmán szultán harmadszor is meglátogatta a magyar fővárost, ezúttal véglegesen birtokba is vette. Ehhez az eseményhez köthető a harmadik, a legnagyobb menekülési hullám (amelyet Izabella királyné udvarának elvonulása is súlyosbított), amely után a főváros addigi ipara és kereskedelme hanyatlani kezdett, és néhány év alatt csaknem egy balkáni garnizon szintjére süllyedt.

Az alábbiakban e harmadik menekülthullám néhány nevezetes kárvallottjával kívánok foglalkozni, kiemelve korábbi kapcsolatukat a királyi udvarral, a palotával. Természetesen csak röviden tudom ismertetni életútjukat, ám remélem, hogy derékba tört sorsuk bemutatása során egyéni életükön túlmutató összefüggések is felismerhetők lesznek. Hiszen az ő történetük társaik sorsfordulatait is érzékelteti, vagyis a nagy történelmi viharok áldozatául esett ember sorsát. S azt is megfigyelhetjük, hogy Habsburg Ferdinánd magyar királyként milyen intézkedéseket tett sanyarú sorsra jutott hívei érdekében.

Lássuk tehát a város vezetőit! Buda 1541. évi ostroma idején a 12 tagú tanács (amelynek élén a főbíró állt, adminisztrációját pedig a város jegyzője intézte) többsége a törökkel szembenálló Habsburg-párthoz húzott. De a városban léteztek törökpártiak is, akik éppen a hódítók uralmától várták karrierjük kiteljesedését.

A Habsburg-pártiak – akiknek élén az özvegy királyné, Izabella állt – ötlötték ki, hogy a fővárost átadják az ostromló keresztény seregnek. Ám az akció kudarcba fulladt, a titokban beengedett katonákat felfedezték a várbeliek, s kíméletlenül lemészárolták őket. A balul sikerült akció szervezőinek is menekülniük kellett. Ez nem mindegyiküknek sikerült, az egyik vezetőt, Bácsi Ferencet Fráter György elfogatta, s felnégyeltette.³ De felesége és fia megmenekült, őket a későbbiekben a Ferdinánd király által felállított Magyar Kamara rendszeresen támogatta, az özvegyet először heti száz dénárral, majd élete végéig évi száz forinttal.⁴ Más, jelentős adományban is részesültek, Trencsénben az úgynevezett királyi házat kapták meg az uralkodótól, amely minden adótól mentesült.⁵ Bácsi özvegye második házassága alkalmából is kapott ajándékot, 125 forintot.⁶ Fiát, az 1538-ban a bécsi egyetemre beiratkozott Jánost még 1565-ben is segítette a kamara.⁷

Akik életben maradtak, azok közül nem mindenki menekült el, hiszen voltak közöttük törökpártiak is. Róluk csak egészen röviden szólok. A főbíró, a volt kincstári tisztviselő Turkovith Miklós – a jól tájékozott *Memoria Rerum...* című emlékirat szerint – az ostrom idején annyira beteg volt, hogy nem is kelhetett fel ágyából.⁸ Igaz viszont, hogy a főváros török kézre kerülése után, felgyógyulván, Werbőczy István (János király főkancellárja) mellett maradt bírónak. Nem sokáig töltötte be azonban ezt a tiszteletet, mert hamarosan

– a megmérgezett Werbőczy után –, valószínűleg 1542-ben ő is meghalt.⁹ Fia, János, miután a bécsi egyetemen befejezte tanulmányait, nem is tért vissza a törökülte fővárosba, hanem Pozsonyban telepedett le. Először a szenci, majd a galgóci, végül az újhelyi harmincad írnokaként tevékenykedett, később Bánffy Lászlónál vállalt állást.¹⁰ Miként atyja, ő is szoros kapcsolatban állt Nádasdy Tamással (aki a dunántúli főkapitányi, a horvát báni mellett a nádori tisztet is betöltötte), több bizalmas hangú levele maradt fenn, amelyet a nagyrúhoz intézett.¹¹ Nádasdy pedig közbenjárta a Magyar Kamaránál az ifjabb Turkovith érdekében.¹² Amikor Bánffy László szolgálata után vissza akart kerülni a kamarához, törekvését az erdélyi püspök igen támogatta.¹³ Életről 1570-ből származik utolsó adat, ekkortájt eshetett halála.¹⁴

A török párt vezetője a tanácsban az a Tétényi István lehetett, aki 1543-ban, tehát Turkovith halála után a városbírói tisztelet viselte, s fiával, Péterrel és testvérével, Jánossal együtt Szent György téri házában élt. Birtokait is megőrizte, annál is inkább, mert idő közben török szpáhi lett... Rajta kívül 1547-ben Budán élt még Zalai Tamás és Kalmár Bereck, akik valószínűleg 1541-ben a tanács tagjai voltak. Egy másik feltételezett tanácsag, Barkas Péter családjából is tartózkodtak a török időkben a városban.¹⁵

Az ellenkező oldalon állók vezéreghénységét minden bizonnyal Pálczán Péterben tisztelhetjük.¹⁶ Ő, aki a korábbi években, már egészen fiatal korától többször viselte a főbírói tiszteletet, ekkor kisbíró volt. Széduletes karrierjét nem kis részben udvari kapcsolatainak köszönhette. Felesége Péter káplánnak, János király kápolnamesterének nővére volt.¹⁷ Fráter György barátságába fogadta, később fiát Szapolyai János és a Barát tartotta keresztvív alá.¹⁸ János király alatt többször viselte a bírói tiszteletet, s az uralkodó több birtokadományban is részesítette.¹⁹ Szapolyai halála után azonban Pálczán, aki a Szerémségből éppen a török elől menekült Budára, szakított a törökbarát koncepcióval, és a főváros átadási tervének egyik kidolgozója lett. A terv megíjúsulása után először arra gondolt, hogy bezárkózik házába, azt kivont karddal védelmezi Fráter György katonáitól, egészen haláláig, s csak később engedett józanabb barátja, Bácsi Benedek rábeszélésének, s a kiskapun át, amelynek kulcsát magánál tartotta, elmenekült.²⁰ Családjá azonban a városban rekedt, ők Fráter György börtönében lelték halálukat. Vagyona is a Barát kezére került.²¹ Pálczán menekülésének útja kelet felé vezetett, 1541 decemberében Patakon találjuk, majd Eperjesre ment, immár Perényi Péter ajánlólevelével, aki a város vendégszeretetébe és jóindulatába ajánlotta az egykori budai városbíró.²² Nem sokkal később pedig Besztercebányán kerül szemünk elé.

Tudjuk, hogy ezekben a drámai hetekben nemcsak Perényi támogatására számíthatott. Szolgálataiért és elvesztett vagyona kárpótlásául ígéretet nyert I. Ferdinánd királytól a hűtlenségbe esett Semsey László birtokaira, amelyek az Abaúj vármegyei Sacán voltak. A király meg is parancsolta Werner György sárosi kapitánynak (Saca ugyanis Sáros vár tartozékát képezte), hogy a birtokot adja át Pálczánnak. Werner 1541. november 16-án kelt válaszában alig leplezett módon szembehelyezkedett a királyi parancssal. Méltatlankodva azt közölte az uralkodóval, hogy ő már korábban kérte magának azt a birtokot, s még mielőtt kérésére választ kapott volna, jött meg ez az átadást elrendelő parancs. Nem tartaná szerencsésnek a birtok Pálczánnak juttatását, hiszen lehetséges, hogy őt a kassaiaktól meg kellene védelmezni, mivel ő arra nem elég erős. Ezért inkább magának kéri a birtok adományozását.²³ Közben az erőszakosságáról hírhedt Serédy Gáspár két szervitora, Szinyei István és Szinyei László – mint örökösök – is bejelentették igényüket a birtokra.²⁴

Werner más módon is keresztelte Pálczán cselekedeteit. Az történt ugyanis, hogy Pálczán sógora, Péter káplán Budáról magával vitte a királyi kápolna kincseit Eperjesre. Mivel Pálczán valamilyen vagyoni vitában állt vele, az eperjesi bíróval árestáltatta, azaz zár alá vettette a kincseket. Amikor ez Werner tudomására jutott, ő a kincseket azonnal lefoglaltatta, s a továbbiakra nézve a királytól kért utasítást.²⁵ Az ügy további részletei nem ismertek, az azonban bizonyos, hogy Pálczán nem jutott a kincsek birtokába, mert azokat még 1545-ben is Eperjesen őrizték.²⁶

Ekkor Ferdinánd király más módot próbált keresni vagyona vesztett híve kárpótlására. 1542. február 22-én Speyerben kelt oklevele tanúsága szerint megengedte, hogy Pálczán és három társa, mint a budai Krisztus Szent Tésze Társulat egyedül életben maradt tagjai, a társulat Nürnbergben elhelyezett tőkájének esedékes kamatait felvehessék és maguk közt egyenlő részben feloszthassák.²⁷ Pálczánnak azonban ezzel sem volt szerencséje. Az egyik életben maradt, Bornemisza Gergely nem adta át neki az őt megillető részt,

sőt Bornemisza halála után özvegyével is pereskednie kellett az egykori budai bírónak a neki járó 300 forintért.²⁸ Ám mindezek ellenére Pálczának nem kellett feladnia a reményt, hogy valamilyen kárpótlásban részesül elvesztett javaiért. Az 1542. február 26-án megnyílt besztercebányai országgyűlésen is szóba került ugyanis Pálczán megsegítésének ügye. Az ország főrendjei a királyhoz felterjesztett memorialéba belefoglalták azt a kérést, hogy az uralkodó nyújtson segítséget a szerencsétlenül járt budai bírónak.²⁹ Ezt a király, válaszolva az országgyűlés felterjesztésére, meg is ígérte, ha megfelelő alkalom kínálkozik.³⁰ Ám Pálczán nem elégedett meg ennyivel. Míg az országgyűlés a király válaszára várt, ő folyamodványban fordult az uralkodóhoz, amelyben védelmet kért. Erre azért lett szüksége, mert a már említett szervitor, Szinyei László megfenyegette, azt a szolgáját pedig, aki a beiktatási parancsot szállította, Szinyei László és István meggyilkolta.³¹

Pálczán ezután, júniusban – a városi számadáskönyv tanúsága szerint – Pozsonyt kereste fel, talán azért, hogy továbbmenve Bécsbe az adománylevél kiadását siettesse.³² Majd Szepes vármegyét kérte, hogy szerezzen érvényt a királyi akaratnak, és iktassa be őt Saca birtokába. A vármegye emberei fel is keresték Wernert, aki azonban I. Ferdinánd oklevelét – ahogyan azt a vármegye emberei jelentették – bosszankodással és haraggal olvasta el, s amikor megkérdezték, milyen választ kíván adni arra, csak annyit mondott, hogy a következő vármegyei törvényszéken majd válaszol. Ezt azonban nem cselekedte meg, sőt ott le is tagadta, hogy ilyesmit ígért. Azt is megakadályozta, hogy a királynak ez ügyben Sáros megyéhez írott levelét bemutassák és felolvassák.³³ Werner taktikája végül eredményesnek bizonyult, és kitartóan adományt sürgető leveleivel célt ért;³⁴ 1542. október 1-jén Linzben kelt adománylevelében az uralkodó a hűtlen Semsey László összes javait neki juttatta.³⁵ S bár – jellemzően a kor hivatali ügyintézésének színvonalára – bizonyára egy korábbi parancs értelmében, I. Ferdinánd király 1542. október 9-i kelettel Pálczának is eladományozta a Semsey-örökséget, bizonyosak vagyunk abban, hogy Pálczán a nagy nehezen kiharcolt adománylevél kézhezvétele után sem költözhetett be a Kassához közeli Sacán lévő nemesi házba.³⁶ Bizonyára csekély vigaszt jelentett ebben a helyzetben, hogy 1542. november 23-án, mivel a felső-magyarországi szabad városok adóbehajtásában közreműködött, a kamara 62 forintot fizetett neki.³⁷ Ugyanakkor – komolyabb segítség gyanánt – évi 125 forintnyi összeg kiutalását is elrendelte az uralkodó, amelyet 1545-ben 200 forintra emelt, és pontos, hiánytalan kifizetéséről többször is gondoskodni igyekezett.³⁸ Azonban nyilvánvaló volt, hogy az elszenvedett károknak csak töredékéért lehetett ezen a módon Pálczánt kárpótolni. Ezért, igaz, csak évekkel később, I. Ferdinánd felszólította a kamarát, vizsgálja meg, milyen jövedelmekből vagy mekkora összeggel lehetséges a károk megtérítése. A kamara ekkor felszólította Pálczánt, írja össze mindazokat a javakat és pénzüsségeket, amelyeket Fráter György elrabolt tőle, amit ő meg is tett.³⁹ Veszteségeit azonban csak részben térítették meg,⁴⁰ majd a teljes kárpótlás ellensúlyozására évente fizetett járandóságát 300, 1557-ben pedig 350 forintra emelte fel I. Ferdinánd.⁴¹

Ám a király más módon is segítette hívét. 1543-ban kinevezte a besztercebányai harmincadhivatal élére, így Pálczán életpályája Besztercebányán folytatódott. Az őt kinevező parancs arról is rendelkezett, hogy a város megfelelő házról is gondoskodjon számára.⁴²

Nem sokkal később hősünk a magyarországi kereskedelemben egyre fontosabb szerepet játszó Nagyszombatba költözött át, ahol tisztséget is vállalt a város vezetésében: többször volt esküdt és bíró is. 1549-ben még ott találjuk.⁴³ De ott sem tudott meggyökerezni, Pozsonyba vándorolt tovább, ahol 1550-ben elnyerte a polgárjogot.⁴⁴ Talán már a tervezett átköltözéssel hozható kapcsolatba egy Moson vármegyei, Lajta folyó melletti rét megvásárlása 1548. december 8-án.⁴⁵ Pozsonyban kereskedőként is tevékenykedett, marhakereskedelemmel foglalkozott. Ez időből csupán kevés adatot ismerünk, azok mind egy 1550-ben megtörtént ügyre vonatkoznak. Akkor az ulmi Rot nevű kereskedő bécsi megbízottja (faktora), Christoph Lingkh, adóssága fejében lefoglaltatta, ahogyan akkor mondták, arestáltatta őket a magyaróvári vámon. Pálczán a kamarától kért 300 forintot adóssága megfizetésére, majd kiegyezett Lingkh-vel.⁴⁶ Mivel más adatot az ő neve alatt folyó kereskedelmi tevékenységről nem őriztek meg forrásaink, azt kell feltételeznünk, hogy üzleteit másokkal szövetkezve, az ő nevük alatt folytatta. Így gondolták a kortársak is, amint ezt Dessewffy János kamaraelnöknek az uralkodóhoz intézett jelentéséből megtudjuk. Pálczán budai barátjával,

Bornemisza Tamással, annak vejével, a bécsi Joannes Schranglall, a szintén bécsi Wolfgang Kremmerrel és a lengyeli Laurentius Langh-gal alkottak kereskedőtársaságot, s Pálczának az üzletben 30 000 arany forintja feküdt.⁴⁷ Két tiltást is ismerünk, amelyekből kereskedelmi tevékenységére következtethetünk, mindkettő halála után keletkezett. Az egyiket Barbara Rausherin tette, egy csekély összegről, 28 forinról,⁴⁸ a másik tiltást pedig egy szintén filetinci származású kereskedő, Gerdak István tette, összeg nélkül.⁴⁹ Ezenfelül több ingatlanügyleteről is van adat. Így 1553-ból fennmaradt egy tiltakozása, amelyben sérelmezi, hogy a pozsonyi bíró és más polgárok átadtak egy, a malmához tartozó szántóföldet valakinek szőlőtelepítés céljára.⁵⁰ 1557-ből két ingatlanvásárlása ismert. Február 21-én Budai Jánostól (akit, mivel II. Lajos király törvénytelen fia volt, Királyfia Jánosként is említenek a források) vásárolta meg házát,⁵¹ majd egy hónappal később Szakállas Mátyás özvegye, Anasztázia asszony adta el neki a pozsonyi külvárosban lévő házacskáját, amely az övével volt szomszédos.⁵² Mindezekon felül Pálczának ekkor már szőlői is voltak. A szőlőkről (amelyek talán azonosak az 1553-tól birtokoltakkal) annyit tudunk, hogy a dévényi Fwnghe névű szőlőhegyen feküdtek, Szentkút mellett, az egyik oldalról Kerekes Gergely pozsonyi polgárával, a másik oldalról a pozsonyi várhoz tartozó szőlőkkel voltak határosak, s azokhoz kőház, malom (vagy malmok), rétek, kertek, halastavak is tartoztak. A szőlők értékét is ismerjük, halála előtt ugyanis eladta azokat Bornemisza Tamás vejének, Gerhard Mellennek 250 forintért.⁵³

Más forrásból is tudjuk, hogy Pálczán betegsége miatt vissza akart vonulni a gazdálkodástól. 1556. október 30-án ugyanis megjelent a pozsonyi tanács előtt, Kisserényi Pál és Pécsi Kis Péter deák kíséretében, és előadta, hogy élemedett kora és betegsége miatt fel akarja adni a pozsonyi polgárjogot, összes javait, beleértve borát is, el kívánja adni. A bíró a kérésre azt válaszolta, hogy amennyiben Pálczán lemond pozsonyi polgárjogáról, az eladás nem valósulhat meg. Pálczán erre azt válaszolta, hogy el kell olvasni az 1546. évi artikulust (annak 41. paragrafusában ugyanis kimondja, hogy „Az elmenekült nemesek a szabad városokban ezután minden királyi adó és dézsma fizetése és a városi bírák bíraskodása alól mentesek legyenek”). Reichentaller bíró erre azzal replikázott, hogy a következő artikulusokat is el kell olvasni. Feltehetően a 4. paragrafusra gondolt, amelynek értelmében „és kivéven azokat, a kik a szabad városokban már önként a polgárok közé állottak, és a városok terheit önként elvállalták”. Pálczán erre elvesztette türelmét, s egy cifra káromkodás után, melyet az irat magyar nyelven tartott fenn („te khuetha nyemeth soha nem paranczols ennekhem”), becsapta az ajtót és elrohant.⁵⁴ – A jelenet nemcsak a nemesi és a pozsonyi polgári jogfelfogás ellentétét festi érzékletesen, de Pálczán kapcsolatrendszerére is némi világot vet. A fontos tárgyalásra őt elkísérő két férfiú jelképezi azt a társadalmi környezetet, amelyben forgott, amelynek segítségére számíthatott.

Pécsi Kis Péterről, egy hadtudományi mű szerzőjéről, aki Oláh Miklós érsek familiárisa volt és közjegyzőként tevékenykedett, más forrásokból is tudjuk, hogy Pálczán barátja volt, akit halálos betegségében is hívott, hogy legyen mellette.⁵⁵ Kisserényi Pálnak, a pozsonyi Kisserényi Ferenc kamarai számadásmester és tanácsos fiának a Spital Gassén volt háza, s a Magyar Kamara írnokaként (registrator) tevékenykedett. Emellett még egy forrás érzékelteti Pálczán pozsonyi kapcsolatrendszerét. Ez egy választott bírák által kiadott oklevél, a szintén budai menekült Drayling Tamás adóssága tárgyában (a bírák döntése értelmében az adósságot leánya, Lucia kell hogy kifizesse). A választott bírák a következők: „Petrus Palchan, quondam civitatis Budensis iudex, ac Joannes Saffar Poseniensis, et Andreas Kalamar, Laurentius Wasaros, Gregorius Hwzar, et Albertus Tharchay junior, cives Posenienses, tanquam arbitrii et electi designati homines”.⁵⁶ Sáfár Jánosról tudjuk, hogy a szempci harmincadosi hivatalt viselte, egyébként Pálczán egyik rokonának, Filetinszky Gábornak volt a sógora.⁵⁷ A többiek ismert pozsonyi kereskedők, ketten közülük – akárcsak Pálczán – menekültek, Huszár Gergely és Tharchay Albert Székesfehérvárt kényszerültek elhagyni a török hódítás miatt.⁵⁸

Pálczán halálának körülményeivel, az azt követő vizsgálattal nem foglalkozom, az már a korábbi szakirodalomból, elsősorban Gárdonyi Albert és Takáts Sándor munkáiból ismert, Pálczán rokonságának bemutatásától is eltekintek, mert azt a *Kubinyi Emlékkönyv*ben megjelenés előtt álló tanulmányomban ismerttettem.⁵⁹

Pálcán mellett a tanács legismertebb tagja, aki rövid emlékiratban össze is foglalta a nevezetes „árulás” történetét, Bornemisza Tamás. Emlékiratában leírja, hogy miután ő Roggendorff táborába menekült, családját felajánlották a szultánnak, ám az nem fogadta el ezt az ajándékot, hanem – a nagy győzelem feletti örömeiben – mindenkinek megkegyelmezett. Azonban kereskedéssel szerzett nagy vagyonát Bornemisza elvesztette. Barátja, Hans Paur és sógora, a bécsi polgár Michael Weiss (akit a magyarországi források Fejér Mihályként is említenek) segítségével folytatta a kereskedést, már az 1542. évi harmincadnaplóban találkozunk nevével. I. Ferdinánd király udvara hathatósan támogatta, az uralkodó megengedte, hogy budai polgári jogait továbbra is gyakorolhassa, ennek értelmében áruját Bécsbe szállíthatta, ott eladhatta vagy cserélhette, onnan cikkeket Budára, Budáról Ptujba, Velencébe, Lengyelországba, Moldvába, I. Ferdinánd birodalmának tartományaiiba, Morvaországba és Csehországba is elvihette, s ott a kereskedést gyakorolhatta. Jövedelmező hadiszállításokban is résztettek. Miután Weiss elhunyt, 1550-ben Bornemisza is felvetette magát (Pálczánnal együtt) a pozsonyi polgárok közé, hogy azokat a hátrányokat, amelyek a bécsi rokonság megszűntével keletkeztek, legalább részben kiegyenlítsse. Bornemiszanak két leányáról tudunk. Katalin férje, Hans Lieknecht (alias Schrangl) bécsi polgár, kereskedő volt, a másik leány férje, Gerhard Mellen 1556–59 között Bornemisza társa. Mellen halála után Bornemisza pozsonyi házát eladta a kamarának harmincadhivatal céljára, s 1573-ban, miután az eladást nyélbe ütötte, Nagyszombatba költözött. Itt másodszor is megnősült, választottja Kebel Zsófia volt, az egyik legtekintélyesebb nagyszombati polgár, Zsámboky Péter özvegye. Zsófia asszony öt gyermeket vitt a házasságba, közülük az egyetlen fiú a művelődéstörténetünk lapjairól jól ismert Zsámboky János, a hírneves humanista, könyvgyűjtő, a Habsburgok udvari történetírója vált ismertté. Ekkor azonban Bornemisza egészsége már annyira megromlott, hogy felhagyott a kereskedéssel. 1580. július elején hunyt el. Végrendeletében két nagyszombati házáról és értékes ékszerekről rendelkezett.⁶⁰

Névrokona, Bornemisza Gergely kitűnő udvari (és kamarai) kapcsolatokkal rendelkezett, nem véletlen, hogy a tanács tagjai éppen őt küldték ki Roggendorff táborába, hogy a vár átadásának feltételeiről tárgyaljon. Tudjuk róla, hogy Nádasdy Tamással ő is kapcsolatot tartott fenn, Várdai Pál esztergomi érseknek pedig pénzt kölcsönzött.⁶¹ Maylád István, II. Lajos király egykori főasztalnokmestere, a későbbi erdélyi vajda, amikor 1528-ban Erdélybe ment, nála hagyta kardját megőrzésre.⁶² Verancsics Antal királyi titkárral, a későbbi esztergomi érsekkel pedig olyan bensőséges volt a viszonya, hogy Verancsics 1540-ben, amikor elhagyta a királyi udvart, az ő gondjaira bízta Orsolyát, a budai polgárasszonyt, aki fiút szült neki, sőt a gyermeket is az ő oltalmába ajánlotta.⁶³ Ám ennek a bizalmi feladatnak nem tudott megfelelni, mivel hamarosan a saját családját hátrahagyva neki magának is távoznia kellett a fővárosból. Roggendorff táborába futott, s ott előrelátó kereskedőként biztosító oklevelet íratott arról, hogy az uralkodó gondoskodni fog kárai megtérítéséről. Talán ennek fejében nyert adományul 1542-ben – 100 forintnyi segélyen túl – négy birtokot Pilis vármegyében, amelyeknek – mivel Budát nem sikerült visszavívni a töröktől – nem vehette hasznát.⁶⁴ A következő évben azért könyörgött I. Ferdinándnak, hogy korábban, 1526-ban, a mohácsi csatavesztés hírére kitört pánikszerű menekülés során elszenvedett több mint 3000 forint kára megtérítéseképpen, és a Roggendorff által írt biztosító levélnek megfelelően, engedélyezzen neki vámmenteséget, hogy a kereskedelemmel életét fenn tudja tartani.⁶⁵ Ezt három évre, évi 500 forint értékben meg is kapta,⁶⁶ majd az uralkodó szolgálatába fogadta, udvari ember, aulicus lett.⁶⁷ Később a Forgách grófok kínálták meg tisztartói állással, azt azonban betegsége miatt nem tudta betölteni.⁶⁸ Harmincad-felügyelőként sem szolgálhatott hosszú ideig, betegsége miatt 1550-ben felmentését kellett kérnie ebből a tisztből, sőt hogy megélhessen, segélyért folyamodott, aminek megadását az uralkodó javasolta.⁶⁹ Anyagi helyzetének romlását mutatja, hogy házát 200 forintért el kellett zálogosítania Muthnoky Mihálynál, s visszaváltására nem volt képes.⁷⁰ Állapota 1552 februárjában súlyosra fordult, s októberben már özvegye kérte hátrahagyott adósságainak megfizetését a kamarától, amit utolsó királyi kegyenilyvénításként az uralkodó ugyancsak támogatott.⁷¹

A városi tanácsnak az „árulás”-ban részt vett többi tagjáról, Siri Imréről, Szabó Imréről és a jegyzőről, Borbás deákról semmit sem árulnak el a források. Feltehetően az ostrom körüli végzetterhes napokban lelték halálukat. Követni tudjuk viszont az események további három, tanácstagságot akkor éppen nem viselő nevezetes szereplőjének sorsát.

Drayling Tamás (forrásaink Bajusz, illetve Bajuszos néven is említik)⁷² Bornemisza Tamással együtt menekült ki az ostromlott városból,⁷³ vagyonát ő is elvesztette.⁷⁴ Pozsonyban telepedett le, ahol már 1533-ban polgárjogot szerzett.⁷⁵ Az udvar őt azzal segítette, hogy a Szalay János pozsonyi ispán által neki okozott károkat, annak halála után – harmincadmentesség formájában – 500 forint és 50 dénár értékben megtérítette.⁷⁶ Kereskedelmi tevékenységét illetően több adattal is rendelkezünk.⁷⁷ Életpályája azonban nem nyúlt hosszú-ra, 1547-ben már kifizetetlen adósságáról egyezkedett leánya, Lucia.⁷⁸ Fiát, aki szintén a Tamás nevet viselte, rendszeresen támogatta az uralkodó.⁷⁹

Bácsi Benedek Pálczán Péterrel együtt menekült, „az Ráskay házán, melynél bástya vagyon” Budáról az ostromlók táborába, s miként Pálczánét, az ő házat is felprédálták a bosszúszomjas törökpártiak.⁸⁰ Bácsi Benedek, aki korábban Bornemissza Tamás és egy másik budai polgár, Hans Paur megbízottjaként tevékenykedett, most is felhasználta ezeket a kapcsolatokat, s kollégái társaságában bécsi és pozsonyi kereskedőként folytatta pályáját, Pozsonyban szőlőt is vásárolt.⁸¹ Talpraállását 1542-ben a király 100 forintnyi adománya is segítette.⁸² Nemsokára azonban ő is rászorult az uralkodó kegyére. Helyzete azonban romlott, s 1550-ben kénytelen volt segélyért folyamodni, arra hivatkozva, hogy Buda ostrománál mindenét elveszítette. Kérvényére az uralkodó 50 forintnyi alamizsnát utalt ki.⁸³ 1553-ban Bácsi állásért folyamodott, s bár nem azonnal, de kedvező választ kapott.⁸⁴ 1556-ban állhatott kamarai szolgálatba, s először mint nagyszombati harmincados működött.⁸⁵ Anyagi helyzete azonban annyira megromlott, hogy még emellett is 100 forint segélyre érdemesítette a király.⁸⁶ 1560-ban Egerbe helyezték számvevőnek, s ebben a tisztnben egészen 1565-ig szolgált.⁸⁷ Feleségétől már korábban elvált, s egy másik asszonnyal költözött össze. Az esztergomi érsek vizsgálatot indított az ügyben, s megengedte az eltaszított első feleségnek, hogy amíg az ügy zajlik, Egerbe költözzön. Verancsics Antal egri püspök felháborodott ezen a döntésen, s az uralkodóhoz fordult tanácsért, mit tegyen, hiszen Bácsi, mint kamarai ellenőr, mindkettőjük szolgája.⁸⁸ A király választát ugyan nem ismerjük, mivel azonban Bácsi továbbra is Egerben szolgált, feltételezhetjük, hogy az ügyet számára kedvező módon intézték el. Közben felmerült, hogy áthelyezik Tokajba tiszttartónak, de erre nem került sor, aminek okát valószínűleg romló egészségi állapotában találhatjuk meg.⁸⁹ Már 1564-ben elkészítette végrendeletét Pozsonyban, ám mai tudásunk szerint 1568-ban még életben volt, ezután eshetett halála. Végrendeletéből tudjuk, hogy egy leánya volt, Fruzsina.⁹⁰

Korcsolyás Péter, bár nem volt a tanács tagja, fontos szerepet játszott az eseményekben. Bornemisza Gergellyel őt küldték ki Roggendorff táborába, hogy 600 magyar puskást és két zászlóalj landsknechtet csempésszenek Budára.⁹¹ Azután, hogy a csel nem sikerült, a hanyatt-homlok menekülő katonákkal hagyták el a fővárost.⁹² Korcsolyás is folytatta a kereskedést, bár nem nagy intenzitással, az 1544–45. évi harmincadjegyzékben csak egy helyen fordul elő a neve. 1551-ben már özvegye kérvényezte az uralkodótól, hogy róla és fiáról (más források szerint unokájáról, illetve unokaöccséről), Lászlóról gondoskodjanak. A fiú tanulmányait – három évig – évi 45 forint segéllyel I. Ferdinánd támogatta is.⁹³ Ami még ennél is érdekesebb, hogy László, atyja érdemeire tekintettel kapott nemességet 1578-ban II. Rudolf királytól.⁹⁴ Az uralkodó kegye tehát igen messzire sugárzott ebben az esetben.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az 1541. évi eseményekben döntő szerepet játszott budai polgárok közül az, aki életét megmenthette, folytatni tudta pályáját. Ebben a kereskedőtársak mellett az udvar, az uralkodó segítsége is szerepet játszott. A Magyarországtól távol székelő uralkodó nem feledkezett meg azokról, akik arra törekedtek, hogy a budai palotában rendezhesse be udvarát. Ám ez, mint tudjuk, sohasem következett be.

JEGYZETEK

1. SZERÉMI, 1857, 123. Szerémi előadása nem pontos, ugyanis nemcsak német, hanem magyar menekültekről is tudunk, például Bornemisza Gergelyről, akit Szentgyörgyi és Bazini Farkas gróf kirabolt. Jellemző, hogy a kárvallott csak a család kihaltával, amikor a javak a kincstárra szálltak, fordult az uralkodóhoz kártérítésért (lásd a 65. jegyzetet). – Bécs város levéltára őrizi a kamarai számadások sorozatának kötetiben azoknak nevét, akik a polgárjog elnyeréséért illetéket fizettek. Sajnálatos módon az anyagból éppen az 1526. évi kötet hiányzik. – 1527. évi adat: ASW OKA 1/64. 1527.10/A Fol. Jorg Engelmann sailer von Ofen. 10/B Fol. Ioannes peer Goltschmid von Ofen. – A magyarok meneküléséről: KUBINYI, 1973, 201., 206., 128. jegyzet.
2. SZERÉMI, 1857, 263–264.; KUBINYI, 1973, 208–209.
3. BESSENYEI, 1981, 58.
4. ÖStA FHKA HKA NÖKA, Proth. T. 8/9. 1541/42. 1542. május 25. „Ein kunigliche Bevelh daar innen Ie Kh M de herr Kriegsrat Regierung den Camer verordnung dass sy Baczy Ferennczen burger zu Ofen witib und khinder wochenlich j c d[enar] zu irer underhaltung auss den [...]hie raichen, gnedigen gefallen lassen.” – A 100 forintról: ÖStA FHKA HKA, Ungarn. Gedenkbücher. T. 387. 1550–1551. 1550. február 10., Pozsony. f. 15v.
5. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 1568. január 23. f. 79. Pro Joanne Bachy super domo Trenchiniensi ab omnibus oneribus exemptionales. TÁJL, Trencsén v. Mestska kniha 1476–1615. f. 142–144. 1566. Bácsi János apja, Bácsi Ferenc házát (Kralowzky dom nuncupata) eladta.
6. ÖStA FHKA HKA HFU, RN 2. 1545. f. 84–86.
7. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 50. c. p. 51. 1565. „Joanne Bachy, filii quondam Francisci Bachy, tempore obsidionis Budensis ob synceram erga nos fidem quadripartito corpore necati, pensionem centenorum florenorum retinendam duximus...”
8. „Turkoywth Miklós beteges vala anyira, hogy házából ki nem járhatott” (BESSENYEI, 1981, 53.).
9. „Werbeczyt megítetik, meghala. Turkoywth Miklós is csak hamar mene utána” (BESSENYEI, 1981, 89.).
10. MOL, M. Kamara, Litt. 1552. n. 35. 1552. március 5., Győr. A nyitrai püspök – Pétervárdai Baláznak. Joannes Thurkoywth contrascriba tricesime in Zempz. – MOL, M. Kamara, Litt. 1563. n. 26. 1563. július 13., Galgóc. Thurkoywth János – a kamarának. – MOL, M. Kamara, Városi f. 45–46. 1563. november 3. Galgóc. Johannes Ungnad nyugtája Turkovith János galgóci harmincadosnak. SZNL, PKHL, Prot. n. 9 et 10. p. 394. Feria sexta proxima ante dominicam Reminiscere, 1555. Procuratoria Joannis Thwrkoywth de Bwda tricesimator in possessione Wyhel.
11. MOL, M. Kamara, MKA Nádasdi cs. Miss. 37. cs. A levelek kelte: Pozsony, 1552. február 11., Zempcz, 1552. szeptember 10., Wara, 1555. június 1.
12. MOL, M. Kamara, Litt. 1552. n. 85. 1552. augusztus 5., Rohonc. Nádasdy Tamás – a kamarának.
13. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 34. c. p. 21–28. 1561. február 11. Az erdélyi püspök – a kamarának. „...Joannes Thurkoywth optime literatus, in puericia Viennae ad literas latinas instructus filius iudicis Budensis olim tempore Joannis Regis, qui nunc servit Magnifico Ladislao Banffy in Bolondos.”
14. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 1570. augusztus 31. Turkovith Jánosról.
15. KUBINYI, 1973, 229.
16. KUBINYI, 1973, 220. – Pálczán életét röviden megírta: TAKÁTS, 1979, 238–247.
17. ÖStA HHStA, Hung. AA. Fasc. 46. f. 17–18. 1541. december 26., Eperjes. Werner György – I. Ferdinánd királynak. „...Caeterum non possum caelare Maiestatem Vestram, quo modo quidam sacerdos, qui fuit Buda magister capellae regis Joannis in hanc civitatem veniens, certa eius capellae clenodia argentea deaurato secum adduxerit, que iudex Budensis, cui soror dicti sacerdotis nupta est, cum super iis, tum eo concordare non posset, per iudicem huius civitatis [ti. Eperjes!] arrestanda curavit.”
18. PODHRADCZY, 1855, 251–254.
19. KUBINYI, 1973, 230., 8. jegyzet.
20. SZNL, PKHL, Capsa 17. Fasc. 4. n. 5. 1552. április 9., Pozsony. „...ipse testis Benedictus Bachy vidisset prudentem Petrum Pachan tunc iudicem illius civitatis Budensis pertinere factum sine mente volentemque ingredi in unam domum suam et eam claudere et usque ad mortem pugnare, idem testis dixisset, si hoc facis, perpetuo deflebis, ipseque testis cepisset ex ipsa civitate Budensis exire, tunc ille quoque Petrus Pachan ad se reversus dixisset testi filii par nuper expecta et sic postea secutus fuisset ipsum testem, nec ad domum nec ad uxorem nec ad liberos nec ad tentorium divertere potuisset, satis dives et opulentus sumptibus [?] bonis suis relictis per parvam portam cuius claves ipse Petrus Pachan habebat ductu ipsius testis unacum ipso teste Buda exisset, veste, framae et arcu solis que gerebat eductis...”
21. BORNEMISZA, 1857, 202. „...hanem Pachan Péter feleségét és morháját őrizet alá vették.” – Pálczán vallomása a Fráter György meggyilkolásáról folytatott vizsgálat során: „...mea uxor reducta fuit in Budam, et a fratre Georgio, cum ceteris meis in carcerem intrusa, in qua omnes tabe mortui sunt” (PODHRACZY, 1855, 252.).
22. 1541. december 10., Patak. Perényi Péter – Eperjes városhoz (LASZTÓKAY, 1881, 42.).
23. HHStA, Hung. AA. Fasc. 46. f. 37. 1541. november 16., Sáros vára. Werner György – I. Ferdinánd királynak. Gyűrűs pecsétel.
24. ÖStA HHStA, Hung. AA. Fasc. 46. f. 35. 1541. november 16., Sáros vára. Werner György és Leonhard Gostorich – I. Ferdinánd királynak.
25. ÖStA HHStA, Hung. AA. Fasc. 46. f. 17–18. 1541. december 26., Eperjes. Werner György – I. Ferdinánd királynak.

- „...Caeterum non possum caelare Maiestatem Vestram, quo modo quidam sacerdos, qui fuit Buda magister capellae regis Joannis in hanc civitatem veniens, certa eius capellae clenodia argentea deaurato secum adduxerit, quae iudex Budensis, cui soror dicti sacerdotis nupta est, cum super iis, tum eo concordare non posset, per iudicem huius civitatis arrestanda curavit. Qua re ad me delata cum haec iure ad Maiestatem Vestram nomine eundem civitatis huius iudicem requisivi et inhibui, ne ea citra Maiestatis Vestrae consensum quoque auferri paciat. Itaque Maiestas Vestra quid de iis faciendum censeat significare dignetur. Est, ut audio una tabella argentea, quae festis diebus in altare porri solita est, candelabra quattuor, pacificalia ad modum monstrantiae facta tria, ampullae duae, calices duo et ornamenta quaedam sacerdotalia, quae omnia in duas ladulas composita et sigillis iuratorum civium occlusa servantur et servabuntur, quoad Maiestatis Vestrae super iis informatio et relatio afferetur...”
26. ÖStA FHKA HFU, RN 1 1544. f. 10. 1544. november 16., Bécs. I. Ferdinánd király – Eperjesi Farkas László, Leonhart Österreich, Gregorius Feynet sárosi számtiszteknék. Itt Pálczán sógorát „weilenndt khunig Johannes Capellmeister in Sloss zu Ofen ain priester genannt Petrus”-nak nevezik. – Az esetet röviden ismerteti: TAKÁTS, 1903, 177–178., azonban Péter pap és Pálczán rokonságáról nem tud.
27. ÖStA HHStA, Hung. AA. Fasc. 47. Konv. 2. f. 1. és ÖStA HHStA, Hung. AA. Fasc. 47. Konv. 2. Fol. 2. 1542. február 22., Speyer. Nyomt. kiadása: ETE, 1902–1912, IV. kötet, Nr. 11., 8–9. – A Krisztus Szent Teste Társulatról: KUBINYI, 1973, 220–221.
28. SZNL, PKHL, Prot. n. 9–10. 1551–1556. 37. 1552. április 8., Pozsony.
29. FRAKNÓI, 1875, 385.
30. FRAKNÓI, 1875, 400.
31. HHStA, Hung. AA. Fasc. 47. Fol. 22. 1542. március 8., Besztercebánya. Pálczán Péter – I. Ferdinánd királynak.
32. PFL, Pozsony v., K 95. p. 84. Statt Eerung. – „...in die Wochen Peter und Paul” (1542. VI. 18–25.) „...verert Zabo Petern richter von Ofen ain essen visch...” Szerémi György is Szabónak nevezi Pálczánt, eredeti mesterségére utalva ezzel.
33. LTÁL, Szepes m. Közgyűlési jegyzőkönyvek. n. 1. 1541–1548. p. 61–62. 1542. szeptember 7., Svedlér.
34. Az ilyen típusú levelekre néhány példa: ÖStA HHStA, Hung. AA. Fasc. 47. f. 9. 1542. január 6., Prága. I. Ferdinánd király – Werner Györgynek. A király közli, hogy nem felejtette el a Semsey László javairól tett emlékeztetést. – ÖStA HHStA, Hung. AA. Fasc. 47. f. 33. 1542. március 20., Sáros. Werner György – I. Ferdinánd királynak. Werner reméli, hogy Saca ügyében nem dönt addig, míg tőle részletesebb tájékoztatást nem kap.
35. MOL, M. Kanc., Libri regii, 2. k., f. 22. n. 37.
36. MOL, M. Kanc., Libri regii, 2. k., f. 38. n. 50.
37. Petro Palczan alias iudici pro exactione sexagesimae liberarum civitatum partium regni Hungariae superiorum, pro expensis et servitio in eisdem civitatibus dati sunt flor. 62. (a sexagesima az 1542. évi besztercebányai országgyűlésen felajánlott egyszerű adó, a rendek minden vagyonának hatvanad része; EMBER, 1990, 86.).
38. 1542. szeptember 3. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 1542. p. 53. – ÖStA FHKA HKA, Ungarn. Gedenkbücher. T. 387. 1550–1551. f. 21v. 1543. október 11. „Petro Palcan alias iudici Budensis pro damnis, quae tempore obsessae civitatis accepit, Maiestas regia singulis annis ex tricesimis et camera solvi deputaverat fl. 125. Haec tamen deputatio aliis litteris Maiestatis regie tandem aucta est tertia septembris anno xLV Pragae flor 75.” – Rendelkezések a pontos kifizetés érdekében: MOL, M. Kamara, Ben. resol. 1551. 16. c. 7. 1551. június 17., Bécs. Pálczán Péternek az évi 200 forintot késedelem nélkül fizessék meg. – ÖStA FHKA HKA, Ungarn. Gedenkbücher. T. 387. 1550–1551. f. 248. 1551. június 17., Bécs. Az évi 200 forintból hiányzó 68 forintot fizessék ki. – ÖStA FHKA HKA, Hoffinanz Proth. R. 1551. T. 204. 1551. június 17. A 200 forintot rendesen fizessék.
39. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 22. c. 46–47. 1553. szeptember 19. Pálczán Péter – a Magyar Kamarának. – MOL, M. Kamara, Ben. resol. 22. c. 20–21. Összeírta elvesztett javait.
40. ÖStA FHKA HFU, RN 6. 1555. f. 30r. Káriért 362 forint 50 dénárt kap.
41. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 28. c. 22–23. 1557. július 10., Pozsony. I. Ferdinánd király – a Magyar Kamarának.
42. BÁJL, Besztercebánya v. Fasc. 895. n. 12. 1543. november 14., Pozsony. Bornemisza Pál főharmincados – Besztercebánya város tanácsának. Papírfelzetes pecséttel.
43. R. Kiss, 1908, n. 75., 89. „Petrus Zabo multos iam annos Thyrnaviae iurati civis et iudicis etiam aliquoties officio perfunctus.”
44. PFL, Pozsony v., K 109., 58. „Bürgerrecht gelt vom Zabo Peter gewesen Richter zu Ofen.”
45. SZNL, PKHL, Prot. n. 7 et 8., 241–242. 1548. december 8., Pozsony. Egregius Wolffgangus Iosa de Sawol a Lajta folyó mellett egy rétet Moson vármegyében, Pálczán Péternek és nővérének, Dorottyának elad. – 1548. december 13., Pozsony. SZNL, PKHL, Prot. n. 7. et 8. 1546–1551., 242–243. Sávoilyi Józsa Farkas Pálczánékat eltiltja a rétvételől.
46. Az ügy iratai: ÖStA FHKA HKA NÖKA, Proth. T. 23. f. 15r. 1550. július 9. – ÖStA FHKA HKA NÖKA, Proth. T. 23. f. 43v. 1550. július 29. – ÖStA FHKA HKA NÖKA, Proth. T. 23. f. 150r. 1550. szeptember 20. – ÖStA FHKA HKA NÖKA, Proth. T. 23. f. 209r. 1550. október 24.
47. ÖStA FHKA HKA, Hungarn RN 7. 1559. január. Nyomt. kiadása: GÁRDONYI, 1934, 167–168. „Serenissima Maiestas regia, dominie domine clementissime. Hodie a prandio venit ad me neptis quondam Petri Palczan, una cum procuratore suo Joanne Schuortz, et dixit se per Maiestatem Vestram Serenissimam ad me esse directam pro responso accipiendo, quibus ego dixi, responsum eis non posse dari, antequam nesciatur de rebus et pecuniis ipsius Petri Palczan. Itaque Joannes Schuortz dixit, quod Petrus Palczan iam inde ab initio habuerit societatem et negotiationis conservationis omnium rerum suarum cum Wolffgango Cremer, Laurentio Langh Lörrbergensi, Joanne Schrangl, et Thoma Bornemizza Budensi. Item, quod in Lürnberg habuerit in negotiatione triginta millia aureorum, exceptis aliis rebus suis, cuius negotiationis ratio omnibus praedictis personis plene cons-

- taret, praesertim autem rerum suarum locatio maxime nota esset praedicto Thomae Bornemisza, qui nunc residentiam habet Posenii, utpote qui omnium eius actionum conscius esset...”
48. PFL, Pozsony v., 2 a 3 f. 219v. 1561. november 26., Pozsony.
49. PFL, Pozsony v., 2 a 3 f. 255v. 1564. január 21., Pozsony.
50. SZNL, PKHL, Prot. n. 9–10. 254. p. 1553. december 13., Pozsony.
51. „...domum sew sessionem suam in surbio (!) civitatis Poseniensis in radici montis inter arcem et civitatem iuxta viam qua transitur ad arcem ipsam Poseniensem.” SZNL, PKHL, Prot. n. 11–12. 1556–1560. 60. – 1557. február 21., Pozsony. Később Budai megpróbálta visszaszerezni a házat. SZNL, PKHL, Prot. n. 11–12. 1556–1560., 139. – 1557. december 28., Pozsony.
52. „...domunculam suam simul cum curia et terra deserta aliisque pertinentiis ipsius domunculi in suburbio civitatis sub arce Poseniensi a parte occidentali domus egregii Petri Palczan alias iudicis civitatis Budensis existenti constructam...” SZNL, PKHL, Prot. n. 11–12. 1556–1560, 63. – 1557. március 23., Pozsony.
53. MOL, Városi ir., 17. cs. Pozsony. n. 20. – 1559. december 15., Pozsony. és PFL, Pozsony v., 2 a 3 f. 190r. 1560. május 31., Pozsony. Per Pálczán örökösei és Liszthi János között. „In causa et lite ratione et pretextu bonorum quondam Petri Palczan in territorio huius civitatis Poseniensis videlicet molendini ac duarum vinearum et horti eidem molendino adherenti, non longe a decursu Danubii versus partem occidentalem existenti habitorum...” továbbá SZNL, PKHL, Prot. 15–17. seriale. 1561–1572, 194. p. 1562. július 27., Pozsony. Pálczán Miklós özvegyének tiltása. „...bona nobilis quondam Petri Palczan [...] puta domum unam lapideam apud molam et vineas duas, simul cum fenetis et aquis piscaturis aliis pertinentiis eiusdem domus...” – SZNL, PKHL, Prot. n. 13–14. p. 557–559. 1563. augusztus 6., Pozsony. Pálczán örökösei a szőlőt eladják Liszthi Jánosnak. „...totalem et integram seu dupplicem vineam nobilis quondam Petri Palczan in promonthorio oppidi Dewen fwngn appellato in comitatu Poseniensi existenti adjacenti, cui ab una prudentis et circumspecti Gregorii Kerekes civis Poseniensis, parte vero ab altera ad arcem Poseniensis pertinentes vineae vicinarentur...” – Szentkútról: ÖStA FHKA HFU, RN 7. 1559. január, fol. 79–81. Pálczán Péter hagyatéki leltára. „...penes molendinum duae vineae, penes Zenthkut vendidit genero Thomae Bornemyzza Gerardo...”
54. PFL, Pozsony v., 2 c 1. fol. 350r. 1561. június 2., Pozsony.
55. PFL, Pozsony v., 2 a 3. fol. 133r–v. 1556. október 30., Pozsony.
56. SZNL, PKHL, Prot. n. 11., 12. p. 144–145. 1558. január 12., Pozsony. Nyomt. kiadása: Pécsi Kis, 1993, IV.
57. A házról: PFL, Pozsony v., 3 d 3. f. 28a. – SZNL, PKHL, Prot. N. 13. Extraseriale. Item 15., 16., 17. seriale 1561–1572, 405–406. 1566. május 1., Pozsony. Paulus Kisserieny eiusdem camerae [hungaricae] registrator.
58. MOL, Városi ir., 17. cs. Pozsony. n. 47. 1554. január 13., Pozsony.
59. BESSENYEI, sd.
60. BESSENYEI, 1996.
61. A Nádasdynak írott magyar nyelvű levelét kiadta MÁLYUSZ, 1923, 137. és HEGEDŰS–PAPP, 1991, n. 108. Várdairól lásd: ÖStA HHStA, Hung. AA 1538 keltezetlen, 102. Nyomt. kiadása: ETE, 1902–1912, III. kötet, Nr. 334., 317. – HHStA, Hung. AA Fasc 40. Fol. 17. 1539 keltezetben, 15–17. Nyomt. kiadása: ETE, 1902–1912, III. kötet, Nr. 440., 431–432. – KUBINYI, 1973, 229. Kamarai kapcsolat: 1542. július 13-án három kocsit bocsájtott a kamaraelnök rendelkezésére, ezért 30 forint juttatásban részesült (EMBER, 1990, 70., 79.).
62. ÖStA HHStA, Hung. Misc. Fasc 431/A f. 39–40. 1528. szeptember 26., Gyula. Maylád István – Nádasdy Tamásnak és Szalay Jánosnak. „...Habeo quas res meas apud Gregorium Bornemyza scripto (?) sibi, ut ad manus dominationis Vestre Magnifice det. Rogo Dominationem Vestram Magnificam, velit accipere frameamque meam Dominatio Vestra Magnifica remittat, quam in Pesth relinqueram scit Gregorius Bornemysa ubi est, quia nullam habeo... servitor Maylad.”
63. VERANCICS, 1857–1875, XII. (1875), 203–204.; KUBINYI, 1973, 230., 23. jegyzet.
64. Bornemisza Gergely budai polgár a királytól 100 forint segélyt kap (EMBER, 1990, 72.). – A birtokadomány: MOL, M. Kanc., Libri regii 2. k. 33. 1542. szeptember 8., Bécs.
65. ÖStA HHStA, Hung. AA. 1543 keltezetlen. Fasc. 53. f. 127–129. Bornemisza Gergely – I. Ferdinánd királynak. „Sacratissime Maiestas Regia, Domine Domine Clementissime. Post meorum fidelium servitiorum in gratiam Sacratissime Maiestatis Vestrae perpetuum commendationem. Recordare poterit Maiestas Vestra sacra, quomodo ego humillimus et fidelis subditus Sacratissime Vestre meis serviciis fidedignis Maiestati Vestre imprimis et regno Hungariae superioribus annis Spectabili et Magnifico Domino Vilhelmo a Rogondorff tempore oppugnationis Budensis capitaneum agente fideliter servierim et res meas universas amiserim, accepta autem assecuratione eiusdem domini Vilhelmi a Rogondorff nomine Maiestatis Vestre promittebantur de damnis meis satisfacio. Ego vero veluti egenus et pauper necessitate maxima compulsus, quo vite mee et uxoris heredumque meorum consulere possem ad Maiestatem Vestram suplex confugio Sacratissimam, nam post Deum altissimum adinforem preter Maiestatem Vestram Sacratissimam habeo neminem. Praeterea, Serenissime Rex, tempore serenissimi regis Ludovici felicis memorie in campo Mohach interempti, metu Thurcarum fuga capta cum meis rebus omnibus iter ceperem eundo illuc, ubi capiti et rebus meis quietius ageretur. Veniendo autem in via infra Posenium Dominus quondam Volfgangus comes de Bozyn et Sancto Georgio sua violenti manu in me et meos irruens universa bona med diripuit, adeo ut plus quam tria millia florenorum damna mihi intulit, quam vis autem et per iuridicam discussionem illa ab eodem rehabere sepius voluerim tamen hijs intestinis assecuratione disturbiorum temporibus silentibus iuris (quam revisio iuridicalis rara erat vel ferme nulla) ammittere debui, interea vero idem comes de Bozyn mortuus est, filium etiam ipsius pariter requirere volui, sed Deo sic volente et ipse debitum vite solvit, quam bona in Maiestatis Vestre Regie fiscum et collacionem devoluta esse perhibentur, et hec si apud Maiestatem Vestram pro dubio

- haberentur, testes mihi sunt dominus episcopus Jauriensis, capitulum et tota civitas Poseniensis, communitasque nobilium comitatus Poseniensis. Ceterum Petrus Bakyth similiter quodam motu suasu in domum meum allodialem irruens, universa pecora mea manu violenti fecerat abigere.
- Supplico Maiestati Vestre Sacratissimae, uti domino meo clementissimo, dignetur mea fidelitate considerata et damnis, quo ad sustentationem domesticorum meorum, ab omni solutione tricesime si que pecora resque questus gratia per me commenterentur vita mea tantum durante clementer me reddere expeditum mediante suis litteris. De damnis vero per Volffgangum Comitem de Bozyn illatis per Maiestatem Vestram Sacratissimam cupio gratiose contentari ex bonis suis ad Maiestatem Vestram condescens, Dei enim et communis iustitia precipit ut unicuique id, quod suum est restituant. Pro violentia Petri Bakyth, dignetur Maiestas Vestra Sacra ad dominis locumtenenti et capitaneo generali Maiestatis Vestrae Sacrae magnifico domino Thome de Nadasd mandare generose, ut mihi de meis damnis impendat satisfactionem...”
66. ÖStA FHKA HKA, N. 193. f. 153v. 1544. november. „Gregorius Bornemissa S. zaigt an ime sej 3 Jer langes nacheinander jedes jar besend 500 gld. von seinen hanndtierenden gueten an den dreissigsten in hungern innen zubezalt bewilligt. Hab aber den nest intergangen Jar khain handtierung gehabt. Pit eine dieselben 500 gld. auf den khunfftig Jar innen behalt zulassen zuwergneuen. Je heben aufgehebt. M.”
67. Aulicus voltára: *Levéltári Közlemények*, 1926, 121. 1546. augusztus 23., Pozsony. Bornemisza Gergely – Nadasdy Tamásnak. A levél aláírása: „Servitor Gregorius Bornemyza aulicus regie maiestatis”. – Lásd még a következő jegyzetet.
68. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 19. c. f. 1549. n. 23. 1549. március 18., Bécs. Bornemisza Gergely aulicus regiae maiestatis – a Magyar Kamarának. [Egykorú tartalmi kivonata:] „Gregorius Bornemissa vocatus ad officium in bonorum Forgach venire non potuit propter suam aegritudinem”.
69. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 14. c. 24. 1550. november 16., Pozsony. Bornemisza Gergely – I. Ferdinánd királynak. „Post perpetuorum servitorum meorum in gratiam Sacrae Maiestatis Vestrae humillimam commendationem, jam fere decem anni sunt, quod ego bonis ac haereditatibus meis amissis sub fidelitati Sacrae Maiestatis Vestrae servio eoque iam, licet officio superintendentis tricesimarum post Sacram Maiestatem Vestram fungor, redactus sum, ut unde me ac familiam meam indies sustentem vique habeam. Quare supplico Sacrae Maiestati Vestrae, dignetur ipsa intuitu dei omnipotentis ex gratia et liberalitate sua regia prospicere, ut aliquam mihi provisionem qua facilius me familiamque meam alim generose facere, Aut si Sacra Maiestas Vestra equum fore arbitraretur dignetur ipso eam permixtum summam qua predecessores meus hoc officio fungentibus data est mihi generose reddificare benignam a Sacra Maiestate Vestra expecto relationem. [...] orphanus et perpetuus servitor Gregorius Bornemyza.” – A segély elnyeréséről: MOL, M. Kamara, Ben. resol. 14. c. 22. 1550. december 13., Augsburg.
70. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 19. c. f. 49–54. 1552. április 11., Pozsony. Muthnoky Mihály végrendelete. „...Domum autem meam Tyrnaviensem lego charissimae dominae conjugii meae. Alteram domum quondam Gregorii Bornemyssa in florenis ducentis impignoratam, si ea neolimatur pretium redemptionis, lego Dominae conjugii meae et Dominae Bregynee sorori meae...”
71. MOL, M. Kamar, MKA Nadasdi Miss. 37. cs. 1552. február 11., Pozsony. Thurkowsky Miklós – Nadasdy Tamáshoz. „Muthnoky et Gregorius Bornemyza graviter egrotant...” – MOL, M. Kamara, Ben. resol. 20. c. f. 14–15. 1552. október 14. Brigida, Bornemisza Gergely özvegye, férje hátrahagyott adósságainak megfizetését kéri. – MOL, M. Kamara, Ben. resol. 20. c. f. 16. Az uralkodó támogatja.
72. MOL, M. Kamara, Városi ir. 17. cs. Pozsony. n. 47. 1554. január 13., Pozsony. „...nobilis et providi domini Thome Draylyng alias Baywz Vocati...” adósságáról.
73. BESSENYEI, 1981, 57.
74. BORNEMISZA, 1857, 202.
75. PFL, Pozsony v., K 83. Ferdinand. 67. „Bürgerrecht gelt item die Wochen Georgii eingenommen von herr burgermeister zway burgerrecht von wegen Thoman Dreiling und Wolfgn Reisner.”
76. A kár megtérítéséről MOL, M. Kamara, Ben. resol. 9. c. 23–25. 1545. december 4. és MOL, M. Kamara, Ben. resol. 11. c. 27–28. 1545. december 24.
77. Kereskedelmi tevékenységéről adatok: PFL, Pozsony v., 4 i l fol. 6v., PFL, Pozsony v., 4 i l fol. 36r., 36v., 37r., 40v., 42r. (két-szer), 42v., az 1544. és 1545. évi harmincadjegyzékben. Az óvári harmincados ezerötszáz ökrét feltartóztatta. Az ügy iratai: ÖStA FHKA HKA NÖKA, Proth. T. 15. E. R. f. 232r. 1546. december 31. – ÖStA FHKA HKA NÖKA, Proth. T. 16. 1547. f. 16r. 1547. január 18. – ÖStA FHKA HKA, Hoffinanz Proth. E 1547 T. 197. Január. – ÖStA FHKA HKA NÖKA, Proth. T. 16. 1547. f. 29v. 1547. január 28. – ÖStA FHKA HKA, Hoffinanz Proth. R 1548 T. 198. 1548. január 12., március 15. – ÖStA FHKA NÖKA, Gedenkbücher T. 58. 1545–1548. fol. 398r. 1548. április 14., Bécs.
78. MOL, M. Kamara, Városi ir. 17. cs. Pozsony. n. 47. 1554. január 13., Pozsony. Pálczán Péter egykori budai bíró, Sáfár János, Kalamár András, Vásáros Lőrinc, Huszár Gergely, ifjabb Tarcay Albert pozsonyi polgárok, mint választott bírák oklevele arról, hogy Simándi alias Kis Jakab özvegye, Lucia, atyja, néhai Drayling Tamás 400 magyar forintnyi adósságát, amellyel német-földemesi Was Ferencnek tartozott, atyja helyett kifizeti, mégpedig 300 forintot Szent György napig, a többi pedig Mária születése napjáig.
79. ÖStA FHKA HKA, Ungarn. Gedenkbücher. T. 393. 1564–1566. 1566. április 24., Augsburg. Status erogationum. f. 240r. „Thome Dreylingh provisio annua, vita durante floreni scilicet hungarici octaginta solvantur.”
80. BESSENYEI, 1981, 57.
81. A Bornemisza–Paur cégről lásd: KUBINYI, 1994, 50. Kereskedelmi tevékenységére adatok az 1544. és 1545. évi harmincad-

- naplóban, továbbá PFL, Pozsony v., 4 i 1. f. 57v. 1544. július 7., Pozsony. „N. Pfaf des Wachi Benedek pruder teuth ain Verpoth auf Merth Klee, hab und guth van wegen ainer geltshuld, actum den 7. Julii anno 1544. fl. 17 ungrish.” – ÖStA FHKA HKA NÖKA, Proth. T. 12. E. R. 1544. f. 78v. 1544. október 27. „Benedicten Watzy aines vertreibenes Ofner suplicit. umb ain pass-briefe auf etlich Zenten Zin, dasselb geen Wardein zu fueren, zu passieren. Ist in den khriegss Rat geben.” – A szölről: PFL, Pozsony v., K 103., 1547/48. p. 85. „Bazy Benedic von wegen ains weingarten im gandorsackh.”
82. 1542. szeptember 22. „Nobili Benedicto Bachy civi Budensi ratione damnorum et periculorum pro fide reginae Maiestatis Budaë acceptorum, ex commissione regiae Maiestatis dati sunt fl. 100” (EMBER, 1990, 85.).
83. ÖStA FHKA HKA, Ungarn. Gedenkbücher. T. 387. 1550–1551. 1550. február 10., Pozsony. f. 15v. Bácsi Benedeknek, „...propter suam fidelitatem in maximam inopiam et paupertatem redactus sit” 50 magyar forintot rendel az urakodó. – MOL, M. Kamara, Ben. resol. f. 233. 1550. február 10., Pozsony. „Bachi Benedicto ob fidelitatem depauperato, quod 50 florenos numerandos.”
84. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 22. c. f. 26–27. 1553. szeptember 12., Pozsony. Bácsi Benedek – I. Ferdinánd királynak. „Sacram Maiestatem Vestram ignorare haud dubito, quod ego volens me fidelem exhibere, et fidelitatem meam in obsessione Budensi, penes Maiestatem Vestram Sacram obtinere, omnia bona, uti alii fideles ejusdem perdiderim, et amiserim cui fretus regia sua clementia hactenus modestus esse nolui, cum necessitas postulare non videretur, verum nunc sum perditus, et in egestatem ob morbi causam redactus sim, cogor ad Maiestatem Vestram Sacram uti dominum meum clementissimum confidenter recurrere, petendo a Sacra Maiestate Vestra auxilium, aliquod saltem exiguum, quo me cum liberis meis sustentare possim, et Maiestati Vestrae Sacrae antea fideliter servire valeam. Nimirum, ut eadem Sacra Maiestas Vestra per suas litteras camerariis Poseniensibus mandaret, ut mihi ibidem de aliquo officia, ubi in quo Sacrae Maiestati Vestrae totis viribus, omnemque movenda lapidem inservire possim, provideant.”
85. Első említése nagyszombati harmincadosként: PFL, Pozsony v., 2 c 1. fol. 63–64. 1556. március 2. „Ad Benedictum Bachy tricesimatorem Tyrnaviae.”
86. MOL, M. Kamara, Litt. 1558. f. 26. 1558. szeptember. „Benedictus Bachy olim civis Budensis” segélyt kér, 100 forintot kap.
87. NÁJL, Nagyszombat v. Adókv. III/b 34. Ratio tricesimae Thyrnaviensis [1559, 1560]. „Benedicto Bachy de commissione Sacrae Caesareae et regiae Maiestatis ad contrascribatum Agriensis designato, quibus sese appareret, qui sibi in sallarium tempore dandae, rationis computandi erunt, jussu camerae dati sunt fl. 3. d. 33.” – Első említése: MOL, M. Kamara, Ben. resol. 33. c. 1560. augusztus. „Bachy Benedek rationista Agriensis”. Utolsó említése: 1565. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 49. c. 1565, I–II., 28–29. „Bácsy Benedek contrascriba Agriensis.”
88. VERANCSICS, 1857–1875, VIII., 186–188.
89. A tokaji tisztartóság lehetőségéről: MOL, M. Kamara, Ben. resol. 1566. június 20.
90. SZNL, PKHL, Prot. N. 13 et 14. 1558–1564, 769–770. Bácsi Benedek végrendelete. 1564. Feria sexta proxima post festum sacratissime corporis Christi.
91. BESSENVEI, 1981, 57.
92. BORNEMISZA, 187, 201.
93. MOL, M. Kamara, Ben. resol. 17. c. f. 127. 1551. augusztus 11. – MOL, M. Kamara, Ben. resol. 18. c. f. 52. 1551. október 13., Bécs. – MOL, Filmtár, W. 1703. 1555. sd. Ferdinand. f. 30v. „Ladislaos Korcholyas, filio Hieronimo Korcholyas civis Budensis, eius frater per Thurcas occisus est, ad rationem provisionis studiorum suorum dati sunt Fl. 45.”
94. MOL, Esterházy cs. hg., Rep. 48. Fasc. C. n. 49. 1578. április 12., Pozsony. Rudolf király néhai Korcsolyás Jeromos budai polgár fiának, Korcsolyás Lászlónak, nejeinek, Iványi Orsolyának, fiainak nemességét adományoz (a Roggendorffnak Buda alatt nyújtott segítség rövid leírásával).

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

BÁJL = Besztercebányai Állami Járásí Levéltár, Besztercebánya (Štátny Okresný Archív v Banskej Bystrici)

Besztercebánya v. = Besztercebánya város Levéltára (Archív mesta Banskej Bystrici)

LTÁL = Lőcsei Területi Állami Levéltár (Štátny Oblastny Archív v Levoči)

Szepes m. = Szepes vármegye Levéltára (Archív Spišskej župy)

MOL = Magyar Országos Levéltár

Esterházy cs. hg. = Esterházy család hercegi ágának levéltára (P 108)

MKA = Magyar Kamara Archivuma

Nádasdy cs. = Nádasdy család levéltára (E 185)

Városi = Városi és kamarai iratok, múzeumi törzssanyagból átvett iratok (E 554)

M. Kamara = Magyar Királyi Kamara Levéltára

Ben. resol. = Benignae resolutiones (E 21)

Litt. = Litterae ad cameram exaratae (E 41)

NRA = Neo-regestrata acta (E 148)

M. Kanc. = Magyar Királyi Kancellária Levéltára
 Libri regii = Libri regii (A 57)
 Városi ir. = Városi iratgyűjtemény (R 314)
 NÁJL = Nagyszombati Állami Járási Levéltár (Állami Járásrendi Levéltár v. Trnava)
 Nagyszombat v. = Nagyszombat város Levéltára (Magistrat mesta Trnavy)
 Adókv. = Adókönyvek (Danové knihy magistrátu mesta Trnavy)
 ÖStA = Österreichische Staatsarchiv
 FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv
 HKA = Hofkammerarchiv
 HFU = Hoffinanz Ungarn
 NÖKA = Niederösterreichische Kammer
 HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv
 Hung = Ungarische Akten. Alter Bestand
 AA = Allgemeine Akten
 Misc = Miscellanea
 PFL = Pozsony Főváros Levéltára (Archív hlavného mesta SFR Bratislavy)
 Pozsony v. = Pozsony város Levéltára (Archív mesta Bratislavy)
 2 a 3 = Actionale protocollum 1548–1565
 2 c 1 = Liber conceptorum, informationum et expeditionum cancellariae civitatis Poseniensis de
 annis 1555–1565
 3 d 3 = Registrum taxa de anno domini 1542 tendenti ad annum 1543
 4 i 1 = Verbotbuch 1538–1566
 K 83 = Kammerrechnungen 1533–1534
 K 95 = Kammerrechnungen 1542–1543
 K 109 = Kammerrechnungen 1550–1551
 SZNL = Szlovák Nemzeti Levéltár (Slovenský Národný Archív)
 PKHL = Pozsonyi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára
 TÁJL = Trencsényi Állami Járási Levéltár (Állami Járásrendi Archív v. Trenčine)
 Trencsén v. = Trencsén város Levéltára (Magistrat mesta Trenčína)

A JELZETEK BEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

c. = cím
 f. = fólió
 Fasc. = Fasciculus
 k. = kötet
 Konv. = Konvolutum
 m. = megye, vármegye
 Nr. = numerus, Nummer
 p. = pagina
 Prot. = Prothocollum, Prothocolla
 Rep. = Repositorium
 RN = Rote Nummer
 T. = Tomus
 v. = város
 Vol. = Volumen

JÓZSEF BESSENYEI

*THE 1514 TREASON OF THE BUDA COUNCIL AND
THE EVENTS AFTER*

Summary

In 1541, as Ferdinand of Habsburg's armies, headed by Wilhelm Roggendorff, were besieging the Hungarian capital, members of the Buda Council made an abortive attempt to pass the castle into the Habsburg's hands. They let a small band of troops in through the small gate by Matthias Church. However, the enemy soldiers were discovered by a detachment of guards on patrol, and were driven out by reinforcements. The treacherous Buda Council members escaped—if they had the chance to. One of them, Ferenc Bácsi, was caught and quartered. The others got away, and despite György Fráter's confiscation of their property and imprisonment of their family, they started new lives. The paper surveys the career of eight escaped Council members, including the judge Péter Pálczán's who ran away with a collection of treasures from the palace chapel, and Tamás Bornemisza's who wrote his memoirs about the infamous event. Some of them set up as merchants and became rich, while some lived on in poverty. King Ferdinand, however, supported almost all of them through his Chamber.

A királyi palota évszázadai című kiállítás kezdete.
 A képen látható művek: kat. sz.: 3.1.1/A-H.

Évszázadok a királyi palotában

A királyi palota évszázadai című kiállítás kezdete. A képen látható művek: kat. sz.: 3.1.1/A-H.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás kezdete.
A képen látható művek: kat. sz.: 3.1.1/A-H.

A KORONA ÉS A BUDAI VÁR

Szűkös forrásaink szerint egyértelműen bizonyítható, hogy 1541-ben volt a korona utoljára a királyi palotában, s csak hosszú vándorlások után, 1790-ben került vissza Budára. A két évszám között kétszáznegyvenkilenc esztendő telt el, ez idő alatt a megosztottságok évszázadaiból a polgári átalakulás küszöbére érkezett az ország. S bár törvény mondta ki, hogy „a szent korona [...] az ország szívében, Budán őriztessék”,¹ ez továbbra is csak jámbor óhajnak bizonyult. 1792-ben ugyan Budán zajlott a koronázás, de a napóleoni háborúk alatt Munkácsig, majd újra menekítették Komáromig a koronát. 1830-ban még mindig Pozsonyban helyezték uralkodói főre. 1848–49 a megpróbáltatások ideje: a koronát és a koronázási ékszereket egy hintóra helyezett vasládában a befejezetlen Lánchídon vitték át nagy ügyvel-bajjal, hogy eljuttassák Debrecenbe, azután elásták az orsovai fűzesek alatt. Szerencsére 1853 tavaszán egy szemfüles ügynök Londonban, a Trafalgar Square-en a szó szoros értelmében belebotlott valakibe, aki nagyjából tudta, hova rejtették, de csak ősszel értesíthették egy színelőadáson a Burgtheaterban az uralkodót, hogy megtalálták. A vízmarta vasládában gőzhajón utazott a korona Budára s onnan Bécsbe, majd ismét vissza Budára, s csak 1867-től lett állandó helye a befejezetlen királyi várpalotában.² Kicsit kiélezetten fogalmazva: a korona és a budai vár közös története a polgári korszakban kezdődik. Minket azonban az addigi út érdekel.

Ismeretes, hogy a Mohács óta 1867-ig lezajlott csaknem háromszázötven év különböző politikai megoldások, alternatívák harcának története. Előjáróban illendő hangsúlyoznom, hogy a korona és a budai vár történetének a Mohács utáni időkben külön-külön nagy tárgyi, politikai, eszmei és erkölcsi problematikája van. Ezek többségéről kiváló és hatalmas szakirodalommal rendelkezünk, viszont a kettő összefüggéséről alig kapunk tájékoztatást. A kérdés az, hogy a megosztottság másfél évszázadában a korona milyen tartalmakat hordozott, s hogy Buda miként tartotta meg a török időkben a királyi Magyarország székvárosának virtuális képzetét. Hogyan őrizte meg azt úgy, hogy az ország fővárosává lett? Melyek a közös súlypontok? Milyen változásokat tartalmaznak? E nagy kérdéskörnek egy rövid és elfelejtett részletében a XVII. század középső harmadában olyan összefüggések tűnnek elő, amelyek valójában, a források szintjén jelzik a történelmi változatok eddigi kevésbé számon tartott lehetőségeit.

I. A XVI. század elejére Buda vitathatatlanul az ország székvárosává fejlődött, a koronához főződő középkori történelmi képzeteket pedig Werbőczy István úgy foglalta össze, hogy az ország nemeseit nyilvánította a Szent Korona tagjainak.³ Mohács után azonban mindez megváltozott.

A csatavesztett II. Lajos király halála után azonnal nyilvánvaló lett, hogy a magyar korona birtoklása az újkor hajnalát élő Európában hatalmi viszonyokat meghatározó érték. Ismeretes, hogy II. Lajos király koronáit, a cseh és a magyar koronát Zsigmond lengyel király is szerette volna megszerezni. V. Károly császár öccsét, Ferdinándot (az akkor már megválasztott magyar királyt) 1527 tavaszán, az olmützi tanácskozás előtt figyelmeztette: semmi áron ne fogjon fegyvert János ellen, „csak a korona maradjon Önnél”. I. Ferenc a fontenebleau-i szövetséget a Szent Koronával legitímált János királlyal kötötte meg.⁴ Szulejmán véleménye a szultáni naplóban olvasható: „A magyaroknál az a szokás, hogy aki ezt a koronát hatalmába keríti és fejére teszi, az lesz a király”.⁵

Közvetlenül Mohács után egy pillanatra még úgy látszott, megmarad a régi hagyományos rend; Székesfehérvárott történt a koronázási szertartás – annak ellenére, hogy a koronát nem a királyi székhelyen, Budán, hanem Visegrádon őrizték –, s mindkét királyt Podmaniczky István nyitrai püspök koronázta meg. János király 1526. november 16-i koronázása után Izabella királynéval azonnal Budára vonul, s a székvárosban kezdi berendezni udvarát.⁶ A Pozsonyban megválasztott I. Ferdinánd a koronát 1527 őszén Perényi Péter koronaőrrel a Budán megnyílt országgyűlésre hozatja, s innen viszik Székesfehérvárra. Miután pedig a két királyné, Anna és az özvegy Mária között a székesegyházba bevonuló I. Ferdinánd mint megkoronázott uralkodó hagyja el a várost, Budán alapítja meg a központi kormányzat első intézményét, a Magyar Kamarát. A korona őrzési helye a koronaöri eskü szerint Visegrád. Azonnal kiderül azonban, hogy Székesfehérvár nem lehet többé a koronázási szertartás színhelye, Buda nem lehet a királyi székváros és a koronát sem őrizhetik Visegrádon. A katonai, hatalmi erőviszonyok mindent megváltoztattak.

A korona Szulejmán kezébe jutott, a szultán 1529 őszén Bécs alá tartva elfoglalta Budát, s átadta János királynak. A források tájékoztatása eltérő, Zermegh János (1504–1584) leírása szerint: ami történt, az uralkodói beiktatásnak tekinthető. Mátyás tróntermében az asztalra helyezett koronát és a koronázási jelvényeket a szultán átadta Jánosnak, Zermegh tolmácsolása szerint a következő szavakkal: „Te pedig királyi testvérem! Vedd át a koronázási jelvényeket.”⁷ A Magyar Királyságot jelképező korona átadása nem egyszerű „nagylelkűség”, hanem valóban hatalmi beiktatás, jól átgondolt szultáni koncepció része. A nagyszabású világpolitikai kérdésekkel elfoglalt szultán rendezni kívánta Magyarország uralmi viszonyait.⁸ Erre vall, hogy János király – feltehetően körülötte levő első vonalbeli hívei, talán éppen a világlátott diplomata, Hieronym Łasky tanácsára – azonnal, még október 10-én bejelentette a Szentzséknak, hogy a török császár kezébe adta Buda várát és az ország koronáját. VII. Kelemen válaszáat, a kiközösítést és okait vizsgálva a szakirodalom méltán hivatkozott arra, hogy V. Károly kibékült a pápával.⁹ Az érv kézenfekvő: Szent István király koronáját, a Szent Koronát a szultán nem adományozhatja újra. A pápa döntésében egyaránt kifejezésre jutott a Respublica Christiana eszmeisége és az új hatalmi viszonyok meghatározó ereje. Magyar államférfi vagy erdélyi fejedelem a jövőben soha nem fogadja el a koronát a török hatalomtól, bár erre, amint majd szó lesz még róla, többször is kísérlet történik.

A magyar politikai kultúrában gyakorlatilag jól megfigyelhető alapelv, hogy a megosztottságban is igyekeztek megőrizni az ország virtuális egységét és szerves kapcsolatát a keresztény világgal. A Magyar Királyság katonai erőviszonyokból következő területi széttagolása megkerülhetetlen realitás lett. A Nyugati Királyságban (1570-ig hivatalosan két királya van az országnak, területük a Nyugati és Keleti Királyság; csak ezután nevezik a keleti részt Erdélyi Fejedelemségnek) azt mérlegelték a magyar rendek, hogy Buda helyett Esztergom vagy Székesfehérvár legyen-e a székváros, végül az 1536. évi országgyűlés Pozsony mellett döntött.

A másik indíték az ország virtuális egységének megőrzésére az a meggyőződés volt, hogy a keresztény világ összefog az oszmánok ellen. Jól kifejezi ezt a váradi egyezmény megkötése 1538-ban. A megegyezés leszögezi, hogy V. Károly, János király és I. Ferdinánd egymást kölcsönösen testvérül fogadják, egymást kölcsönösen segítik és a koronát a koronázási jelvényekkel együtt János király visszaadja Ferdinándnak. Mindennek az indítéka abban rejlik, hogy 1538. február 8-án törökellenes szövetség jött létre Rómában a pápai állam, Velence és a Német-Római Birodalom között. Fráter György a két országrész jelentős politikusainak egy csoportjával együtt úgy számított, hogy megindul az ország oszmánok megszállta területeit visszafoglaló nemzetközi háború. A remény illúziójának bizonyult, a szultán válasza viszont drasztikus valóság. Több körülmény figyelmeztet rá, hogy noha Buda török megszállása katonai megfontolásból történt, Szulejmán teljesen tudatában volt a Magyar Királyság székvárosának politikai és rituális jelentőségével.

Végző soron Buda török elfoglalásából következett, hogy a koronát és a koronázási jelvényeket János király özvegye átadta I. Ferdinándnak. Amint 1541 kora őszén János király özvegye a királlyá választott csecsemő János Zsigmonddal elindult Gyulafehérvárra, Fráter György az öt személy szerint lelkileg is megviselő és valóban katasztrofális helyzetből az egyedüli kiutat a váradi megegyezés alapján vélte megtalálni. Mivel V. Károly és I. Ferdinánd kötelezettséget vállalt, hogy török támadás esetén segítséget nyúj-

tanak a magyaroknak, Fráter György szinte fenntartások nélkül bízott benne: „Európa védőbástyája” eleste miatt a kereszténység valóban összefog Magyarország érdekében. 1541 végén megkötötte a gyalui egyezményt, s az 1543–44. évi hadjárat kudarcra, az 1547-i Habsburg–török béke után is, V. Károly és I. Ferdinánd levelei az egész Európa összefogásával biztatták, ha a Keleti Királyságot átadja. Tehát nem csupán Erdélyt – bár katonai megszállása, igazgatásának és gazdasági értékeinek kézbevétele elengedhetetlen fontos feltételei a megállapodásnak –, hanem a fél ország királyságát, s a koronát kell a koronázási jelvényekkel együtt átadnia. Ecsedy Báthory András országos főkapitány általános véleményét fejezte ki: úgy véli – írta Fráter Györgynek –, hogy a Keleti Királyság átadásából, vagyis a két királyság egyesítéséből I. Ferdinánd alatt, az egész ország megszabadítása és az egész kereszténység közjava következik.¹⁰ A koronát 1551. július 21-én Tordán, majd július 26-án Kolozsvárott az országgyűlés jóváhagyásával a Szent Mihály-templom oltárán bemutatva adta át Izabella özvegy királyné I. Ferdinánd megbízottjának, Gianbattista Castaldo császári hadvezérnek. Fráter György V. Károlynak és I. Ferdinándnak írott levelei egybecsengenek a koronát átadó Izabella királyné beszédének lényegével: a döntés az egész királyság érdekében és abban a reményben történt, hogy az a keresztény világnak hasznára lesz.¹¹ Forrásaink szórt adatai egyaránt tájékoztatnak konkrét programokról és bizalmatlanságról. Egyrészt arra számítottak, hogy Erdély átadása után hamarosan visszafoglalhatják Budát. Másrészt pedig Ferdinánd környezetében állandóan kísértett a gyanú, hogy Fráter György maga tör a királyi hatalomra.¹² A történetírók figyelmét I. Ferdinánd csapatainak és megbízottainak 1551. évi erdélyi bevonulásával foglalkozva főleg Fráter György bíboros és váradi püspök december 17-én az alvinci kastélyban történt meggyilkolása kötötte le. A felelősséget magára vállaló I. Ferdinánd és a pápai vizsgálat egyaránt hangsúlyozta a bíboros ellenőrizhetetlen török kapcsolatait. A korona átadásának diplomáciai jelentősége ily módon háttérbe szorult. Annak ellenére, hogy koncepcionális, bár nem könnyen érvényesített folytatása, mintegy lezárása történt meg, a speyeri egyezményben (1570) az is lefektetett alapelv, hogy a királyi címet nem kettőzik meg, János Zsigmond mint fejedelem uralkodik. Ezzel létrejött a másik magyar állam, a „Principatus Transylvaniae”, az Erdélyi Fejedelemség.

A magyar korona nemzetközi jelentősége Ferdinánd 1556. évi német-római császárrá választásában egyértelműen kitűnt. 1563-ban pedig az első pozsonyi királykoronázás, Miksa főherceg megkoronázásának szertartása, rituális rendje a Királyi Magyarország egyházi és világi rendi főméltóságai és a Habsburg-dinasztia között létrejött kompromisszumot fejezte ki. Az országgyűlést Szent István napjára hívta össze I. Ferdinánd, s pozsonyi bevonulásának rendjében tüntetően nem követte a császárt megillető protokollt. A német-római császári méltóságnak megfelelően az uralkodó bevonulását Pozsonyba Konrad von Pappenheim lovagnak, a birodalom fővezérének kellett volna vezetnie meztelen pallossal. Ezzel szemben a Magyar Királyság szokásrendjének megfelelően, a királyi főlovászmester, Tahy Ferenc lovagolt a király előtt, kivont karddal. I. Ferdinánd ragaszkodott hozzá, hogy mint magyar király vonuljon be – lóháton – Pozsonyba. A több ezer résztvevővel megrendezett és széleskörű diplomáciai érdeklődéssel kísért koronázás a rituálék és jelképek gazdag nyelvezetén a középkori Magyar Királyság valójában már nem létező egységét jelenítette meg. Ferdinánd császár és az új királyi pár, a magyar egyházi és világi főméltóságok meghatározott rendje a koronázás szertartásában, az öltözetek, a Pietro Ferrabosco által tervezett diadalkapu, az ünnepi rituálé, a zászlók, a címerek, a városok koronázási ajándékai, az üdvözlőbeszéd, a díszbéd rendje, az ünnepélyes hadijáték egyaránt a középkori Magyarország történeti jelenvalóságát fejezte ki. Magába foglalta azt a meggyőződést is, hogy hamarosan visszafoglalják a török megszállta területet. Számolni kellett azonban az Oszmán és a Habsburg Birodalom hosszútávú berendezkedésének súlyos valóságával.

A budai pasák többnyire „budai király”-nak nevezték magukat, de a palotát nem használták. Zsigmond-kori részében lőport tároltak, és az 1578 tavaszán bekövetkezett lőporrobbanás iszonyatos rombolást végzett. A tizenöt éves háború (1592–1606) idején a vár látványos ostromainak siralmas kudarcai a török elleni vállalkozást is jellemezheték: kezdeti sikerek, hosszan elnyúló háborús agónia, amibe csaknem belepusztult az egész ország. A háború eseményeivel foglalkozó röplapok és leírások a koronás címerrel jelentek meg. Rudolf magyar királyi méltósága kiemelt hangsúlyt kapott a török legyőzését meghirdető regensburgi fejedelmi gyűlésen. A győzelmeket megjelenítő művészi alkotások és a propaganda az antikvitás hőskultu-

szával ötvözte a Magyar Királyság jelképrendszerét. Rudolf császár pedig teljesen beleélte magát, hogy legyőzi az Oszmán Birodalmat, és kimagasló kulturális központtá kiépített prágai udvarában a kereszténység ősellenségét legyőző hősnak ábrázoltatta magát elsőrangú művészeivel. Elkészíttette a Habsburg Birodalom új szakrális koronáját: ez a három korona, a cseh, a magyar királyi és a német-római császári korona egybeötövözéséből készült el, magas művészi színvonalon. Szent István koronáját a császár mint műkincset helyezte el a Hradzsín kincstárában.¹³

II. Azt az új magyar politikai irányzatot, amelynek jegyében a koronaeszme tartalmát a kor kívánalmai szerint elméletileg és gyakorlatilag egyaránt megfogalmazták, a tizenöt éves háború kudarca váltotta ki. A császári hadsereg tönkrement, a Habsburg Birodalom gazdasági összeomlás szélére és dinasztikus válságba jutott. A Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség pótolhatatlan veszteségeket szenvedett. Az új politikai kultúrát azonban nem lehetett egy csapásra kialakítani. Fejezetei jól ismertek: Bocskai politikája, a bécsi és a zsitvatoroki béke, az osztrák–magyar rendi konföderáció, a dinasztikus válság megoldása és az 1608. évi pozsonyi országgyűlés. Az új politika különböző irányzatokban bontakozott ki, de a különböző elképzelések és tervek kidolgozói egyaránt a magyar korona országegységet kifejező eszméjében gondolkodtak. Ugyancsak közös meggyőződése volt az erdélyi és a királyságbeli államférfiaknak, hogy fel kell készülni a törököt az ország közepéről kiszorító, a Budát visszafoglaló háborúra.

Bocskai azzal utasította vissza a Rákos-mezején neki ünnepélyesen új koronát kínáló Lala Mohamed nagyvezír rituális adományát, hogy Magyarországnak van koronás királya, a szultán adományozta koronát csak mint ajándékot és nem mint hatalmi jelvényt fogadhatja el. Már nem ismétli meg János király próbálkozását, tartja magát a kialakított alapelvhez, hogy a Magyar Királyság nem osztható meg. Az Illésházy István közreműködésével létrehozott bécsi békében (1606) kikötötte, hogy a koronát kapja vissza az ország. Testamentumában pedig már a jövő különböző lehetőségeivel számol, alternatívákat vázol fel. Ha a magyar koronát továbbra is a Habsburg-dinasztiából származó királyok viselik, az Erdélyi Fejedelemség állami önállóságát megtartva konföderációval kapcsolódják a királysághoz.

Tágabb értelemben az adott történelmi pillanatban a konföderáció működőképesnek bizonyult, a dinasztikus válságot az ausztriai és magyar rendek szövetsége oldotta meg. Mátyás főherceg (1557–1619) az osztrák és magyar rendek csapataival – köztük húszezer magyar hajdúval – vonult Prága alá, hogy az uralkodásra alkalmatlannak bizonyult Rudolfot lemondásra kényszerítse a magyar királyi méltóságról. A lemondás kifejezője, hogy Rudolf visszaadja a koronát, s miután azt az ausztriai és a magyar kancellár közösen átvette, kiállították a Szent Vitus-katedrálisban, majd ünnepélyesen visszahozták Bécsbe. Ezt a gyakorlati politikában új történelmi aktust az 1608. évi országgyűlés hitelesítette, november 19-én megkoronázták II. Mátyást, a választott magyar királyt. A korona állandó helye a pozsonyi vár, őrzésére az országgyűlés választ koronaörököt, s a kétharmad részt magyar, egyharmad részt német katonaságból való őrséget az ország fizeti.¹⁴ Az új politika a megváltozott körülmények között az egyensúly kialakítását célozta. A történelmi fejleményekből következő koronaeszmet és országgépzetet államelméleti szinten Révay Péter (1568–1622) dolgozza ki.

1608-ban, amikor gróf Pálffy István mellett az egykori alnádor, Révay Ferenc unokáját választották meg koronaöröknek, új politikai mentalitást képviselő személyiség került ebbe a mindjárt az ország főméltóságai után következő magas tisztségbe. Révay Péter¹⁵ tanulmányait Bécsben, majd Strassburg protestáns egyetemén végezte, 1592-ben Justus Lipsius leveleinek frissen kiadott kötetével jelent meg a politikát korszerű felkészültségű hivatásnak tekintő néhány főúr és nemes Trencsén várbeli találkozóján. Ennek a politikának a lényegét Justus Lipsius fogalmazta meg, számolva hazája, Németalföld és általában Európa változásaival. Tömören pedig a trencsényi kör egyik tagjának, Forgách Mihálynak hozzá írt levelére válaszolva foglalta össze Lipsius: „Az állam kormányzására hivatott férfiak” igazi nemessége nem a származásban, az ősök dicsőségében, hanem a képzettségben rejlik, amit a „studia litteraria ac sapientiae” biztosíthat és ebben rejlik a „vera nobilitas”.¹⁶ Révay Péter minden bizonnyal az első magyar főurak közé tartozott, akik Lipsius *De*

Constantia és *Politica* művein kívül behatóbban tanulmányozták a francia Jean Bodin *Respublica* című (1576) államelméleti munkáját.¹⁷ Révay hitbuzgó evangélikus, a Forgách családból nősül, túróci főispán lesz (1598), királyi tanácsos, táblai bíró, Mátyás főherceg köréhez tartozott, s inkább Pallas, mint Mars hívének tekintette magát. A tizenöt éves háború és következményei, az általános válság tapasztalatai győzhették meg arról, hogy új politikára van szükség. Ezzel kapcsolatos elveit foglalta össze két munkájában, az 1613-ban Augsburgban megjelent *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* címűben¹⁸ és a csak jóval halála után napvilágot látott *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae*-ban.¹⁹

Révay Péter műveinek szerkezetét vizsgálva nyilvánvaló, hogy gondolkozási mechanizmusban és módszerben rendkívül sokat tanult Bodintól. Ő is, miként a francia állam teoretikusa, meghatározza, miért írta munkáját, mi az elérendő cél és milyen utak vezetnek a cél megvalósításához. Megélte a századelő válságát, az élet minden területén tapasztalta, hogy a központi kormányzat működésképtelen lett, s mint Mátyás főherceg híve, közelről is látta a birodalom tehetetlenségét. Művéből, a *De sacrae coronae regni Hungariae*-ből értesülhetünk, hogy a magyar koronához fűződő, a középkorban kialakult állameszme sokak számára már érthetetlen, pusztá formáság: többen „... hazánk jogtudósai [...] nem világítják meg jobban ezt a kérdést, de a történeti igazság mégis arra kényszeríti őket, hogy koronánkat szentnek, angyalinak és apostolinak nevezzék, s más hasonló jelzőkkel ékesítsék fel, noha nevetnek is ezen, és fogukat vicсорítják is emiatt”.²⁰

A *De sacrae coronae regni Hungariae* műfajbeli meghatározása körül a szakirodalomban elég nagy az eltérés. Általában a korona „történeté”-nek vagy a középkori koronaeszme köré épített magyar történelmi áttekintésnek nevezik. Más felfogás szerint viszont államelméleti mű, a késői humanizmusra jellemző királytükör, enyhén áthatva miszticizmussal és némi publicisztikával. A *Monarchiában* a publicisztikai szándék közvetlenebbül érvényesül.²¹

Révay Péter többször is világosan megfogalmazza a korabeli politika célját: megszabadulni a török hatalomtól, visszafoglalni Budát és megvalósítani az ország egységét. Észrevette, hogy az oszmánok ereje megrendült, az Oszmán Birodalom hanyatlik, de Magyarország visszafoglalása a török hatalom alól – amint ezt már a valószínűleg általa is ismert Busbequius is kifejtette – csak az egész kereszténység összefogásával valósítható meg. Együtt a magyar királyi és – ez nagyon lényeges – a német-római császári hatalmat viselő uralkodóval. Különösen nélkülözhetetlen a protestáns német fejedelemségek segítsége. Nincsenek azonban illúziói. Végig kell gondolnia Magyarország történetét, mi több, meg kell fogalmaznia helyzetét kora Európájában. Európa-fogalma erős, új és jelentős.

A *De sacrae coronae regni Hungariae*-t nemcsak nemzetének, hanem egész Európának írta. Az *Ad lectorem* sorai szerint „A magam nemzetének szentelem munkámat, hogy tisztelje a múlt emlékeit [...], vagy pedig hogy a jelent hasonlítsa össze a múlttal, s abból a jövőre merítsen magának tanulságot és óvatosságot. De más népek előtt is fel akarom támi, hogy miért tiszteli úgy a magyar a szent koronáját.”²² Európát azonban nemcsak arról kívánja tájékoztatni, hogy mit fejez ki a magyar korona. Áttekintése az ország történetéről azt a célt szolgálja, hogy az ország viszonyait és történelmi teljesítményeit jobban megismertesse kora Európájával. Lényegében a krónikák és a humanista történetírók leírásait összegzi. A koronát eredetében Szent István koronájának tartja és minden addiginál valóságosabb ismertetést ad róla, a képekről és elsőként a görög feliratokról is.²³

Teljesen új és eredeti a korona XVI. századi történetének leírása. Éles kritikával emeli ki az 1529. év eseményét, azt, hogy a korona Szulejmán szultán birtokába került. A különböző leírásokat szembesítve Zermegh János véleményét látja hitelesnek: Szulejmán mint a hatalom jelképét adta át a koronát János királynak, mintegy a beiktatás igényével.²⁴ Ez az a terület, ahol Werbőczy elméletét az újabb történeti fejleményeket mérlegelve lényegében kell átfogalmaznia. Akinél a korona van, azé a hatalom. Birtoklásáról s egyben az ország feletti hatalomról ebben az értelemben a katonai erőviszonyok döntenek, s ezt csak a fortuna, a szerencse, vagyis az isteni szándék másíthatja meg. Ez a gondolat vezet át Révay műveinek másik szférájába, a jól gyakorolt hatalom, a jó uralkodás kérdéseinek körébe.

Megőrizve a korona államalapítást kifejező eszméjét, beépíti fejtegetéseibe a XVII. századi Európa államelméleti irodalmának kérdéseit. A konkrét hivatkozásokon kívül is érzékelhető Révay művében Lipsius

és Bodin hatása. Az újkori Európa politikai gondolkozását meghatározó németalföldi és francia államelméleti művek (a *Respublica*, a *De Constantia* és a *Politica*) nyomait keresve nem a szó szerint átvett szövegrészek vagy filológiai egyezések kimutatása a célunk vagy az olyan részek hangsúlyozása, ahol Révay nyíltan vallja mesterének Bodint.²⁵ Még arra sem térhetünk ki, hogy miként Bodin a francia történelem biblikus eredetére helyezi a hangsúlyt, megfigyelhető Révay Péternél is.²⁶

Lényegesnek Révay műveiben az új fogalmakat, a kormányzás új követelményeit, a történelmi áttekintések kritikai szellemét és a jó uralkodás kívánalmaira vonatkozó gondolatokat tekintjük. Ilyen módon értelmezi új rendszerben és írja le Európa történetébe illesztve Révay az országot, ezzel együtt a korona történetét. A műveiben használt fogalmak („*naturae humanae*”, „*naturae oeconomica*”, „*naturae leges*”, „*fortuna*”) a humanizmus hagyományát viszik tovább. A magyar kortörténeti felfogásban igen jelentős, hogy érdeklődik a nemesi kiváltsággal nem rendelkező társadalmi rétegek helyzetére, a szegények sorsa, az uralkodó felelőssége, az intézmények története. Európai öntudatából vezethető le szélesebb körű rálátása az ország kormányzására, s hogy nagy jelentőséget tulajdonít a gazdaságpolitikának és az általános belső biztonságának. Nem feledhetjük, hogy közvetlen kortársi tanúja volt az általa nagyra becsült Illésházy István nagyszabású gazdasági kezdeményezéseinek. Ismerte összeütközését a komolyabb tőkével rendelkező udvari hitelezővel, Lazarus von Henkellel, majd meghurcoltatását és elítélését. Mint Mátyás főherceggel jó viszonyt tartó magyar főúrnak, tudnia kellett azt is, hogy Illésházy a főherceg segítségével menekült ki Lengyelországba. Révay nagyra értékelte a bécsi békét, ezt Illésházy és Bocskai művének tulajdonította.²⁷

Tanulmányaiból és a tizenöt éves háború tragédiájának átéléséből következhet, hogy Magyarország történetét szerves összefüggésben írja le Európa történetével. Erre vallanak – jobb szó híján – összehasonlító elemzései. A koronázás ritusát a francia királyi szertartással veti össze, mintegy megmagyarázva a külföldi olvasónak, hogy amit a francia királyoknál a szentelt olajjal való felkenés jelent, azt testesíti meg Magyarországon a király fejére helyezett korona. Ír a lengyel királyválasztási gyakorlatról, az angol kormányzatról és behatóan foglalkozik a német fejedelemségekkel. Magyarország jövőjét egyértelműen csak úgy látja biztosítva, ha az oszmán hatalmi szférából kiemelkedik. Bár tisztában van korának realitásaival. Ismerte mindazokat a nehézségeket, amelyek az országgyűlések önálló döntéseinek érvényesítését akadályozták, ismerte a hatalom befolyásoló erejét, sőt már a korrupcióról is beszél. Az országgyűlést mégis nélkülözhetetlenek tekintette a jó kormányzás megvalósításához. Bocskait mint „korának főhősét”²⁸ részletesen bemutatja, politikai döntéseit idézve rávilágít Rudolf kormányzatának hibáira is. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy milyen veszélyes és kockázatos az a politika, amely ha kényszerből is, de a török segítségre kényszerül. Ismertette a szultán koronát adományozó kísérletét is, bizonyította azt a mindennapi gondolatformává, a XVII. század közismert toposzává csiszolódott tapasztalatot, hogy „a török csak a maga kosarába szedi az epret”.

A politikus programja egyértelmű: reméli, Budát visszafoglalják és a korona visszatérhet Visegrádra. A régmúlt és a közelmúlt tapasztalatai viszont megkövetelik a magyar rendektől, hogy hagyjanak fel a belső ellenségeskedéssel, a vallási harcokkal, legyen szilárd belső béke és egység, szolgálja mindenki a közérdeket. Összességében erkölcsi megújulást kíván, mint elsődleges feltételét a török elleni összefogásnak.

Vitatható, hogy valóban mennyiben volt új ez a program. Nem tudjuk, hogy a *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* mennyiben kelthetett érdeklődést. Érdekes lenne feltárni annak nyomait, hogy a Habsburg-kormányzat döntéshozói ismerték-e. Első megjelenésének időpontja, 1613, sodró események esztendeje. Országgyűlés Pozsonyban, II. Mátyás király törökellenes szövetséget köt Báthory Gábor erdélyi fejedelemmel, majd megjelenik az Erdély elfoglalására induló Bethlen Gábor kiáltványa. Révay könyve Augsburgban látott napvilágot, s nem tudjuk, hogy a német fejedelemségekben milyen visszhangra talált. Megközelítően tárgyszerű válasz csak több forráscsoport gondos, célirányos átvizsgálásával adható. A Szentszék és a Királyi Magyarország viszonyában a század első harmadában változás figyelhető meg, a Habsburgok diplomáciai gyakorlata ugyanakkor átalakul, és a hatalmas sajtó- és röpiratanyag újabb feltárásai bizonyítják, hogy a magyar politikai mozgalmakat rendkívül nagy nemzetközi figyelem kísérte.²⁹ Nagy biztonsággal állítható viszont, hogy Révay Péter műveinek elfogulatlan értelmezése érdekében egy eddig ebből a szempontból számba nem vett területet is át kell tekintenünk.

Minden mű olvasata koronként és szituációként eltérő lehet. Befolyásolja a mindenkori adott politikai csoport igénye, a társadalmi közeg mentalitása. Kérdés, hogy milyen körülmények között, milyen időpontban figyelnek fel rá, fogadják be. Milyenek a szűkebb vagy tágasabb közönség elvárásai, igényei. Milyen az olvasók műtismerete, hogyan „írják tovább” a szöveget. A mű értelmezésének megvannak a korhoz kötött meghatározói.³⁰ A *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* második kiadása 1652-ben, Bécsben jelent meg. Ismeretes, hogy ekkor bontakozott ki Pálffy Pál nádor kezdeményezése nyomán Zrínyi Miklós és körének nagyszabású vállalkozása, hogy nemzetközi szövetséget teremtvé és belső reformokkal összefogva a magyar társadalmat, megindítsák a visszafoglaló háborút a török ellen.

Révay Péter mindkét műve (a *De sacrae coronae regni Hungariae* és a *Monarchia*) a XVII. századi Magyarország kimagasló, az 1650–64 közötti években elkészült irodalmi és művészeti alkotásainak sorába illesztve tűnt ismét fel. Egy évvel azután, hogy a *Szigeti veszedelem* a nevezetes mű, *Az adriai tengernek Syreanaia Gróff Zrínyi Miklós* című kötetben megjelent, látott napvilágot ugyancsak Bécsben a *De sacrae coronae regni Hungariae* szép kiadása, címlapján a korona metszetével. Hamarosan elkészülnek Nádasdy Ferenc gróf megbízásából a sárvári vár freskói a tizenöt éves háborúról, Zrínyi megírja a *Mátyás király életéről való elmélkedések* című államelméleti művét. 1663-ban napvilágot lát Bethlen János *Rerum Transylvanicarum libri quatuor* című munkája.

Ebbe a csak vázlatosan ismertetett sorozatba illeszkedik Révay Péter addig kéziratban fekvő, erős publicisztikai hangsúlyokat hordozó munkája, a *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae*, amely Frankfurtban jelent meg 1659-ben. Lehet az összeesés véletlen is, de nem valószínű. A *Monarchia* bevezetését Nádasdy Ferenc országbíró írta, és a kiadás körülményeinek feltárása a következő kutatások feladata. Anynyit azonban érdemes megjegyezni, hogy Frankfurtban az előző évben, tehát 1658-ban azzal a feltétellel választották meg I. Lipót magyar és cseh királyt német-római császárnak, hogy háborút kezd a török ellen. Nádasdy már 1646-ban ott volt IV. Ferdinánd frankfurti koronázásán, s miként Zrínyi Miklós horvát bán, jó kapcsolatokat épített ki ő is a frankfurti szavazati esélyekben döntő szerepet játszó Johann Philip Schönborn érsekkel, a Rajnai Liga elnökével. Nevéhez fűződik a Joan Blaeu amszterdami műhelyében 1662-ben kiadott *Atlas Maior*-kötetben található Magyarország-térkép, a török megszállta területre (Hungaria turcica) berajzolt koronás magyar címerrel, amelynek kézzel színezett pergamen példánya 1664-ből való. Ugyancsak 1664-ben jelent meg Nürnbergben Nádasdy ajánlásával a *Mausoleum*. Feltehető, hogy Nádasdynak lehetett meghatározó szava a híres, de keletkezése körülményeit tekintve még ma is kevésbé ismert festmény, az *Árpási Köpenyes Madonna* kompozíciójának kialakításában.³¹

Előlegezve a mélyrehatóbb vizsgálatokat és tartózkodva a közismert tények ismétlésétől, méltán állítható, hogy vannak tartalmi összekötő szálak Révay Péter művei és az 1663–64. évi török háború ismert írásai között. Rózsa György már felhívta a figyelmet arra, hogy a *Mausoleum* milyen nagy hangsúllyal foglalkozik a koronával. Feltételezésem szerint elképzelhető, hogy hatottak írójára a *De sacrae coronae regni Hungariae* gondolatai.³² Mellőzve a részletesebb tájékoztatást Révay műveinek az 1650-es évektől 1664-ig végigkísérhető magyar politikában fellelhető nyomairól, csupán annyit hangsúlyozunk, hogy mindkét munkát áthatotta a török elleni háború és az országegység megteremtésének programja.

Zrínyi Miklós nagy valószínűséggel 1663 nyarának végén készült, *A török áfium ellen való orvosság* című röpiratának elején írja: „Látok egy rettenetes sárkánt, mely [...] kapóul és ölében viseli a magyar koronát”. A közismert szöveg azt fejezi ki, hogy a rettenetes sárkány, a török el akarja ragadni a magyar koronát. Ennek az a történeti előzménye: Köprülü Ahmed nagyvezír 1663 januárjában felajánlotta Apafi Mihály fejedelemnek, hogy országgyűlést hív össze Pozsonyban, s a magyar rendek királlyá választják. Révay – miként volt róla szó – a legnagyobb tragédiának tekintette, hogy 1529-ben a szultán a kezébe került magyar koronával iktatta Szapolyai Jánost a királyi méltóságba, s különben, felfogása szerint, nincs súlyosabb vétek, mintha a koronát méltatlan kezek illetik. Zrínyi könyvtárában megvolt Révay műve, a *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* első kiadása.³³

A magyar politika nagyszabású vállalkozása, hogy a nemzetközi szövetségben megindított 1663–64. évi háború kiszorítsa a törököt Magyarországról, nem ért célba, a Habsburg-kormányzat váratlanul megkötötte

a vasvári békét. Az Oszmán Birodalom európai hatalmát megtörő háború két évtizeddel később indulhatott csak meg. Emberi életben, anyagiakban a veszteségek alig felmérhetők. Mégis, az 1650–64-es évek története, az akkor megjelent művek eszméi politikai tapasztalatokkal szolgáltak. Valójában nagyon keveset tudunk arról, hogy miként alakul és változik a társadalom történeti érzéke és politikai gondolkozása. Később ugyanis teljesen feledésbe merültek a XVII. századi Magyarországon eleven és életető erőfeszítések a török kiűzésére és a korszerű kormányzásra. Révay Péter műveit ugyan a XVIII. században többször kiadták, de a középkori koronaeszmet az újkori Európa államelméleteivel ötvöző és továbbfejlesztő gondolatait már nem értékelték meg. Kiesett az emlékezetből vagy üres sémává egyszerűsödött Zrínyi és társainak politikája is.

III. Buda a XVII. századi társadalom tudatában úgy élt, mint az egykori, középkori Magyarország székvárosa. A lakosság legkülönbözőbb rétegei, a politikai elit tagjai és a városok, mezővárosok lakói történeti ismeretében Buda török elfoglalása (1541) döntő fontosságú esemény, tájékozódási pont. A kalendáriumok közlik Buda ostromainak időpontját. A társadalom hírlevelekből tájékozódott. Ezek a hírlevelek közölnek tárgyszerű tudósításokat és szóbeszédet, a valóságnak megfelelő híreket és vad elképzeléseket. Sok hír jut el az ország legtávolabbi szegletébe is arról, hogy mi történik a török Budán. Túlzás nélkül állítható, hogy Budára mindvégig nagyon figyelt az egész ország. 1686 nyarán Buda ostroma országos beszédtema. Tucattal idézhetnénk hasonló jelentéseket, mint amit a szolnoki harmincados küldött a Szepesi Kamara tanácsosának a július 28-i rohamról közbeszédben forgó hírekről: „Mátyás király lakó helliben bent volt az Bavarus hada”. A visszafoglalt vár három napig égett, a pusztulást részletező jelentések, levelek, leírások, beszámolók és metszetek kötetekre rúgó sokaságából egyetlen részlet Pest első parancsnoka, Koháry István generális öccsének küldött soraiból: „Az Fölső város, azon szerint Mátyás király vára is éppen mind elromlott és összeégett”.³⁴

Magyarország török megszállta területeit a Szent Liga – a Szentszék védnökségével a Habsburg császár és magyar király, Velence, Lengyelország, Oroszország szövetsége – csapatai foglalták vissza. A székváros és a korona képzetében kifejeződő állami önállóságát Magyarország nem nyerte vissza. Témánk további, korántsem egyszerű – és a tárgyszerű forrásfeltárára épített kellő tisztázást nélkülöző – problematikáját csupán néhány vázlatos utalással jelezzük.

1686-ban Buda visszafoglalását az európai összefogás győzelmeként ünnepelte a keresztény világ. Nem sokkal utána a Szent Liga tagjai, Velence és a Habsburg-udvar között megromlott a viszony. Nem utolsósorban azért, mert Lipót császár a Balkánon a velencei fegyverekkel elfoglalt területekre történelmi jogon igényt formált, lévén Dalmácia, Bosznia, Horvátország, Szlavónia, Szerbia és Bulgária a Magyar Korona országa. Thököly Imre (1657–1705) 1684-ben kiadott kiáltványában még a „keresztény vallások védelmében és a nemzetek szabadságáért” a török ellen vívott évszázados harcok történelmi jelentőségéről szól. 1690 után társaival és csapattörődékeivel végleg az oszmán hatalom területére szorult. A bujdosók vagy exulánsok pecsétjén magyar címer van korona nélkül.

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) 1703 tavaszán széleskörű társadalmi összefogással indított szabadságharcot Magyarország identitásáért és az Erdélyi Fejedelemség államiségének megőrzéséért. Korszerű államot szervezett, s bekapcsolódott a spanyol örökösödési és az északi háborúba, mert az egész Európát fegyverbe állító küzdelem a hatalmi erőviszonyok átrendezéséért folyt, s az új hatalmi egyensúly garanciát nyújthat Magyarországnak, hogy a Habsburg Birodalom hatalmi szférájában is megőrizheti államiségét. Elérte, hogy Anglia és Hollandia közvetítse a megegyezési tárgyalásokat. Az ország önállóságának olyan sarkalatos pontjai között, mint az önrendelkezés, a törvények és országos intézmények megtartása, a vallások szabad gyakorlása, a kereskedelem szabadsága, olvasható az is, hogy a magyar koronát hozzák vissza Bécsből Magyarországra. Az 1706. évi nagyszombati béketárgyalások alkalmával az angol és holland mediátorok – George Stepney és Jacob Hamel-Bruyninx – a korona hazahozatalára vonatkozó kívánságot méltánylással és megértéssel fogadták. A Rákóczi-szabadságharcot az uralkodó és a magyar főrendek megegyezésével a szatmári béke zárta le. A korona és Buda vára képzetében kifejeződő magyar államiség ügye kima-

radt az európai hatalmi átrendeződés jegyében a hatalmi egyensúly megteremtéséért vívott háborúkat befejező békerendszerből.

1711 után tovább folyt a küzdelem, hogy Buda az ország székhelye legyen, fővárossá fejlődjön és a koronát ott őrizték, s azt az átalakuló ország lakossága ne csak fizikai, hanem eszmei értelemben is magáénak tekinthesse. A hagyományt és a korszerű eszméket ötvöző küzdelmek története külön nagy fejezet.

Kezdetben a Hofburgban a visszafoglalt Budát katonai központnak szánták. Korszerű erődítménnyel, arzenállal, esetleg a Duna csatornájával övezve. A nádor, Esterházy Pál herceg tervet dolgozott ki a székváros újjáépítéséről, s házat vett a várban (6180 rajnai forint értékben). Széchényi György érsek minden vagyonát Budára hagyományozta. Építsenek akadémiát és kollégiumot szegényebb nemesek és jobbágyok számára. Alapítványt létesített, hogy – francia mintára – invalidusháza legyen a rokkant katonáknak.

Buda megépült, de mindaz, ami székvárossá emelte, lassan valósult meg. Hogy a királyi palotát újra fel kell építeni, a magyar rendek eredeti szándéka volt. Az első kezdeményezések az 1715. és 1741. évi országgyűlésen történtek. Ha sikerül majd feldolgozni városenként és vármegyénként gróf Pálffy János és Grassalkovich Antal felszólításának eredményét, csak akkor lesz pontosan megállapítható, hogy a gyakorlatban mennyit értek az áldozatot kérő szép szavak: „...édes hazánk és nemzetünk dicsőségére és boldogságára Budán építendő királyi rezidenciára”.³⁵ 1748-ban Bél Mátyás gondozásában újra megjelent – és ezúttal együtt – Révay Péter két műve. Nincs rá bizonyíték, hogy különösebb érdeklődést keltett volna. II. József a koronázást „elavult üres komédiának tartotta”.³⁶ A koronát, mint múzeumi tárgyat, a császári kincstárban raktározta el. Majd rendeleteit visszavonta, s a koronát 1790-ben Budára hozták, nagy országos ünnepléssel. Ülésezett az 1790–91. évi országgyűlés, reformok terveit tárgyalták, az ország gazdasági, kereskedelmi viszonyait korszerűsítő munkálatokat indítottak. Hatalmas forrásanyaggal rendelkezünk arról a nagy társadalmi megmozdulásról, ami a korona Bécsből Budára vezető útját kísérte: a korona különböző minőségű sajtótudósítások, szónoklatok, naplók, vallomások, versek témája, sőt az ország függetlenségét, új királyválasztást követelő tervezetek gyűjtőpontja lett. Összegyűjtésük és feldolgozásuk eredményeit az eddig ismert anyag alapján előlegezve annyit kockáztathatunk meg, hogy a századvég megosztott és régen változásra érett társadalmának reményeiről, érzelmeiről és indulatairól tájékozhatunk.

1791-ben Buda nádori székhely lett, s a várpalota a Habsburg-nádori helytartó irodája és szálláshelye. Az országgyűléseket három kivétellel Pozsonyban tartották.³⁷

1867-re végre reprezentatív királyi rezidenciává épült a budai vár. A historizmus jegyében megrendezett koronázás látványos ünnepe az európai nyilvánosság elismerésével zajlott. A Révay Péter műveiben vázolt gondolatoknak nem találtuk nyomát.

*

Budapest II. világháborús ostroma alkalmával a királyi várpalota szitává lőtt kupoláján csaknem sértetlenül maradt a korona másolata. 1945 tavaszán egy akkori diák jól emlékszik, hogy úgy beszéltek róla: ez jelkép. Az a pillanat azóta belemosódott a hosszú történelmi folyamatba. Előadásunkban Buda, a székváros és a korona közös jelentéseit vettük számba a XVI–XVIII. század folyamán. A két fogalom összetartozása a XVI–XVIII. században alakult ki. Közös értelmezésének csak a teljes történelmi ismeret tisztaságában lehet realitása.

JEGYZETEK

1. CJH, 1790, 6. tc.
2. BERTÉNYI, 1978; BENDA-FÜGEDI, 1979; KATONA, 1979.
3. ECKHART, 1941, 42.; KARDOS, 1994, 128–129.
4. Összefoglalóan irodalommal: R. VÁRKONYI, 1994, 16–18.
5. Szulejmán szultán naplója. Ford.: THURY, 1893, 386.
6. BARTA, 1987, 193.
7. ZERMEGH, 1662, XI., 397–399. Vö.: SÖRÖS, 1907, 227.
8. PERJÉS, 1979, 194–195.
9. BÁRDOSY, 1943, 84–85.; BARTA, 1987, 195–196.
10. „... ut tam eliberatio regni huius, tam etiam salus reipublicae christiane exinde subsequatur”. Báthory András Fráter Györgynek. Bátor, 1551, március 25. – KÁROLYI, 1879, 527.
11. A korona átadásának története még korszerű feldolgozásra vár. HORVÁTH, 1882, 294–295. – Castaldo jelentése Ferdinándnak a korona átvételéről. Ex Torda 21 July [1561]. In: SZILÁGYI, 1875a, 340–341. – Izabella kolozsvári beszédét közli: BETHLEN, 1782, 491–492. Vö.: BENDA-FÜGEDI, 1979, 124.
12. Vö.: Bernardo de Aldana – I. Ferdinándhoz. Temesvár, 1551. szeptember 12., Bernardo de Aldana – Castaldóhoz, 1551. november 1.: KÖRPÁS, 1999, 116., 128.
13. LISTHIUS, 1735, I., 279–316. Vö.: BARTONIEK, 1938, 122–127. – Újabb leírást tárt fel és KENÉZ Győző fordításában közli: BENDA-FÜGEDI, 1979, 126–141., 251. – VOCELKA, 1981; GALAVICS, 1986, 27–49.; HOLÉIK, 1986, 25.
14. CJH, 1608, 4. tc.
15. FRANKL, 1873, 40–49.; SZILÁGYI, 1875b; BARTONIEK, 1975, 389–403.; BÓNIS, 1981.
16. CORON, 1976, 490–496.; BÓNIS, 1981, 12–14.; KLANICZAY, 1985, 28–29.
17. BARTONIEK, 1975, 391–392, 396. – Bodin hatása Révay művével együtt kimaradt a magyar politikai gondolkozás vizsgálatából: SCHLETT, 1996, 132–148.
18. Augsburg, 1613 (RMK, III., 118.).
19. Frankfurt, 1659 (RMK, III., 2059.). A két mű együtt: BÉL, 1748.
20. BARTONIEK, 1975, 390.
21. BARTONIEK, 1975, 389–391.; BÓNIS, 1981.
22. Idézi: BARTONIEK, 1975, 390.
23. ECKHARDT, 1943, 341–344.; BARTONIEK, 1975, 390.; BERTÉNYI, 1978; BENDA-FÜGEDI, 1979, 164–165.; BÓNIS, 1981.
24. 1748, II., 711–712. Részletesen ismerteti: BARTONIEK, 1975, 395.
25. „Révay is csak Bodin második művéből, a *De republica libri sex* (*Les six livres de la république*) címűből vehette a számismisztikáról vallott nézeteit.” BARTONIEK, 1975, 396.
26. FERENCZI, 1987, 15.
27. KÁROLYI, 1883, 3–164.
28. BARTONIEK, 1975, 396.
29. TUSOR, 2000, 431. kkl.; HILLER, 1998, 205–207.; G. ETÉNYI, 2000, 36–41.
30. A kérdéskör elméleti vonatkozásaira nem térhetünk ki. Vö.: RICOEUR, 1998, 9–42.; FOUCAULT, 1988, 50–74.
31. Mausoleum, 1991. A könyv történetével a reprint kiadás bevezetőjében részletesen foglalkozik RÓZSA György. – A Blacu-térkép lelőhelye: MOL, S 16.361. – *Az Árpási Köpenyes Madonnáról*: GALAVICS, 1986, 99.
32. RÓZSA, 1991, 7–8.; Mausoleum, 1991.
33. Bibliotheca, 1991, 497.
34. Tassy Ferenc szolnoki harmincados – Fischer Mihálynak, a Szepesi Kamara tanácsosának, Szolnok, 1686. augusztus 3., 9 óra. MOL, E 254. Representationes, informationes et instantiae. Fasc.: 1686. augusztus, no. 119. Több hasonló hírlevéllel együtt közli: R. VÁRKONYI, 1988, tavasz, 11–13.
35. NAGY, 1975, 223–225.
36. BENDA-FÜGEDI, 1979, 175.
37. NAGY, 1975, 450–451.

ÁGNES R. VÁRKONYI

THE CROWN AND BUDA

Summary

This is a survey of the history of Buda, the capital and royal residence of medieval Hungary, and the royal crown, traditionally the Holy Crown of King István the Saint, founder of the state, and the associated ideas, covering the period of 1526 to 1867. It brings into focus the recapture of Buda in 1686 after 150 years of Ottoman rule, and the efforts made with a view to developing it into the capital of the country. It outlines the rituals of the royal coronations and the hectic history of the crown which was brought back to Buda as a result of a long political struggle of the Hungarians, after more than two hundred and fifty years of extreme and dangerous vicissitudes.

The paper deals in detail with two works on the theory of the state published by Péter Révay (1568–1622) in Augsburg and Frankfurt respectively for the information of the western countries of Europe. Drawing on the principles of Jean Bodin and Justus Lipsius, Révay modernized the medieval theory of the crown, adjusting it to the demands of the 17th century. The paper also gives a survey of the various views held by the different layers of Hungarian society during the centuries when the country was, territorially and politically, split into three parts, and later during the period of bourgeois development, views which expressed, symbolically, the unity of the country in the concepts of the crown and Buda.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás úgynevezett
Mária Terézia-termének enteriőrészlete.

A BUDAI KIRÁLYI PALOTÁRA VONATKOZÓ FORRÁSOK A BÉCSI FŐUDVARMESTERI HIVATAL LEVÉLTÁRÁBAN

A budai vár építésére és működtetésére vonatkozó források többsége a Magyar Országos Levéltár (MOL), illetve a Budapest Főváros Levéltára (BFL) őrizetében van, mivel azonban Magyarország 1526–1918 között a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia része volt, a magyar királyok székhelyére vonatkozó források egy része a birodalom központjában, Bécsben maradt meg. Tanulmányom elsődleges célja a bécsi, különösképpen az uralkodói udvartartás irányítását végző főudvarmesteri hivatal (Obersthofmeisteramt; OMeA) levéltárában fennmaradt forrásanyag ismertetése. A források feldolgozására és értékelésére nem vállalkoztam, e feladatot a budai vár történetének szakavatott kutatói hivatottak elvégezni.¹

Az 1686-as visszafoglaló harcok során súlyosan károsodott budai vár rendbehozatala viszonylag gyorsan megindult. Az újjáépítés elsődleges célja nem királyi székhely létrehozása, hanem egy védhető erődítmény kialakítása volt. Ebbe a koncepcióba illeszkedett bele a III. Károly-korabeli palota is a maga egyszerű megjelenésével. Nem véletlen, hogy a várra vonatkozó XVIII. századi bécsi adatok többsége a Kriegersarchivból (hadi levéltár) származik. Bánrévy György mintaszerű tanulmányban dolgozta fel mindazt, amit a haditanács protokollumaiból és a bécsi hadi levéltár gazdag térkép- és tervtárából a témára vonatkozóan fel lehetett tájni.² Bánrévy a Kriegersarchiv-beli adatokat kiegészítette a pénzügyi finanszírozás miatt az ügyben szintén érintett Udvari Kamara levéltárából (Hofkammerarchiv) származó információkkal. A Hofkammerarchiv igazi jelentőségét azonban azok a metszetek adják, amelyek már a palota történetének következő időszakára, Mária Terézia-korabeli építésére vonatkozólag maradtak fent. Zeller Sebestyén metszetei majd minden budai várról írott munka reprodukciói között felbukkannak.³

A két előbbi levéltárral szemben a Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA; szép magyar nevén a Házi, Udvari és Állami Levéltár) a budai palota XVII–XVIII. századi történetére vonatkozólag alig őriz forrásanyagot. A budai palotára vonatkozó bejegyzések csak II. József uralkodása vége felé kezdenek sokasodni a főudvarmesteri hivatal jegyzőkönyveiben, az úgynevezett Hofparteiprotokolléban. A palotába telepített egyetem kiköltöztetése után (1784) üresen álló épületre, elsősorban annak berendezésére vonatkozó első információk 1787-ből valók (Obersthofmeisteramtsakten; a továbbiakban OMeA, 936/1787, 1165/1790), de nagyobb számban majd csak 1791–1792-től jelentek meg a budai várral foglalkozó akták, amikor az épület Sándor Lipót főherceg nádori rezidenciájává vált (1790–1795) és új funkciójának megfelelően kellett berendezni, reprezentatívá tenni.⁴ A budai palota a főherceg-nádor székhelyeként az uralkodói rezidenciák sorába került, ezért a vele kapcsolatos ügyek intézése az udvarmesteri hivatal feladata lett.

Az uralkodói udvartartás személyi és anyagi kérdéseit, az uralkodói rezidenciák ügyeit, mint fentebb említettük, a főudvarmester (Obersthofmeister) vezette főudvarmesteri hivatal (Obersthofmeisteramt) intézte.⁵ A helyzet a magyar udvarnagyi hivatal megszervezése után (1893) sem változott meg lényegesen, a magyarországi uralkodói rezidenciák ügyei továbbra is Bécsbe futottak be.⁶ A főudvarmesteri hivatal után igen tekintélyes mennyiségű levéltári anyag maradt meg (mintegy 3000 raktári egység), amelynek őrzési rendje időről időre változik.⁷ Az 1650–1780 között fennmaradt iratanyag időrendbe van állítva, kutatni vagy darabonkénti átnézéssel, vagy a fennmaradt jegyzőkönyvek, az említett Hofparteiprotokolle segítségével lehet. Az 1700–1784 közötti időből a jegyzőkönyvek fogalmazványai is megmaradtak (Konzepts-Protokolle). Az 1785–1791 közötti iratanyag már számregisztratúrában található, az iratokhoz jegyzőkönyv és index is tar-

tozik, a segédkönyvek használata nagymértékben megkönnyíti az iratanyagban való tájékozódást. 1792–1821 között úgynevezett alapszám-regisztratúrát alakítottak ki (Hauptzahlenregistrator), az egy tárgyra vonatkozó iratokat egy szám alatt helyezték el. Ha valaki ezeket az éveket kutatja, az index használatánál nem elég az ügyiratszám kikeresése, hanem arra is figyelmet kell fordítani, hogy az alapszámot is megállapítsa. Az alapszám a szám fölé húzott vonalról ismerhető fel. Az alapszámos rendszert azonban harminc év után elégtelennek találták, ezért 1822-ben átalakították a hivatal iratkezelési rendszerét. Állandó tételrendet, úgynevezett rubrikarendszert (Rubriksystem) vezettek be, azaz az udvarmesteri hivatal tevékenysége során keletkezett iratok számára egy mesterséges, mintegy 140 tételből álló tárgyi rendet hoztak létre, s ettől kezdve az egy tárgyra vonatkozó iratok minden évben ugyanazon a tételszámon lettek elhelyezve. Mivel az udvartartás ügyköre időről időre változott, a rubrikarend is kisebb-nagyobb átalakításokat szenvedett, amelyek közül a legnagyobb mértékű az 1903-as volt. Az elmondottak illusztrálására az alábbiakban néhány fontosabb tétel következik:⁸

1. Allgemeine Normalien
5. Kammerdienst
11. Kammertitel
14. Leibgarden
19. Hoftheater
21. Hofburg in Wien
25. Pensionen, Provisionen, Gnadengelder etc.
27. Hofwirtschaft
54. Erzherzogen, Erzherzoginennen
74. Hofbibliothek
79. Hofgebäude in Budapest und Gödöllő⁹
97. Hofjagdtamt Gödöllő
109. Hofweinberge in Ungarn

Mint látható, a budai palotára vonatkozó iratokat a 79-es rubrika alatt kell keresni. Rubrikán belül a könynyebb tájékozódást egy belső alosztásrendszer segíti. A 79-es rubrikában például az alábbi csoportok szerepelnek:

- 79/A Personal–Angelegenheiten
 - 79/A/1 Gehaltszulagen
- 79/B Bauherstellungen
- 79/C Mobilien, Bilder, Gerätschaften, Inventare, Inventuren
 - 79/C/1 Ausleihen von Möbeln, Teppichen, Zelten etc.
- 79/E Quartierwesen
 - 79/E/1 Beherbergungsbewilligungen
 - 79/E/2 Sommerwohnungen in Gödöllő
- 79/F Umgebung
- 79 Varia
 - 79/1 Monatsrechnungen

Az 1822–1918 között keletkezett mintegy 1800 doboznyi iratanyagban való tájékozódást segédkönyvek könnyítik, amelyeket általában négy-öt év iratanyagához együtt készítettek el. Külön készült név-, illetve tárgymutató (Nominal-Index, Real-Index).

Mint említettük, Sándor Lipót főherceg nádorsága idején a fő feladat a várpalota megfelelő berendezése volt, ennek értelmében az akták tekintélyes része a különböző bútorok Budára juttatásával foglalkozik (OMeA, 299/1793, 245/1794, 299/1795).

A fiatalon szerencsétlenül járt főherceg utóda a nádori székben József főherceg lett (1796–1847), aki nemcsak a méltóságot, de a rezidenciát is megörökölte elődjétől. A nádorcserre nyomán bekövetkező változásokról és a palota akkori berendezéséről egy inventárium-sorozat tájékoztat (OMeA, 290/1796). A leltárokat Szapáry János gróf, József főherceg főudvarmestere küldte Bécsbe 1796. július 5-én, köztük két olyat is, amely még 1791-ben, Sándor Lipót főherceg beköltözésekor keletkezett. A leltárak tudomásom szerint a kutatás számára eddig ismeretlenek voltak, ezért az alábbiakban röviden ismertetem őket:

1. „Beschreibung der jenigen Möbel so zum Gebrauch Seiner Königlicher Hoheit des Palatini sind abgegeben worden”, 1791. V. 12. Buda. – Készítette Szlábigh András Schlossinspektor és Joseph Ghequier Kontrollor írta alá. A megerősítő záradék szerint a leltár négy példányban készült, egy a Schlossinspektor, egy a Kontrollor, egy a „Mobilien Inpsecteur”, egy pedig az Obersthofmeisteramt számára (füzet, 35 fol., 2 példányban).

2. „Inventarium von dem kaiserlichen königlichen Schloß zu Ofen”, 1791.V. 14. Buda (füzet, 43 fol.). – Az inventáriumot Szlábigh András hitelesítette, szintén négy példányban készült, amelyből itt három példány található.

3. „Inventarium der kayserlichen königlichen Mobilien, sowohl, als auch jener, welche von Seiten Wailand Seiner Königlicher Hoheit des Erzherzogs Palatin beigeschafft, und Seiner Königlicher Hoheit dem durchlauchtigsten Erzherzog Joseph Locumtenens übergeben, auch übernommen worden sind”, 1796. VI. 5. Buda (füzet, 30 fol., egy példányban). – A leltárt szintén Szlábigh András Schlossinspektor hitelesítette.

Szapáry János gróf 1796. augusztus 1-jén a már felküldött bútoreltárakat néhány további, kisebb inventáriummal egészítette ki, amelyek nemcsak az aktuális helyzetet voltak hivatottak tükrözni, de helyenként utalásokat tartalmaztak az 1791-es állapotokra is. Így leltár készült az ezüst étkészletekről (Silberkammer), a konyháról, a cukrászdáról, a pincéről, az élelmiszerkamra helyzetéről, a majorságról, a mosodáról és az istállókról is.¹⁰

Az ígéretes kezdetet nem követte hasonló folytatás, amennyiben József főherceg félévszázados budai regnálása alig hagyott számottevő nyomot az Obersthofmeisteramt aktái között. A legtöbb ügyirat 1809-ből származik, amikor a császári család a francia veszély miatt elhagyta Bécsset és Magyarországra telepedett át, s mintegy fél évet az uralkodó és családja a budai palotában töltött el. Ez alkalmából a kincstár és az udvari javak jelentős részét is átköltöztették, ezeket részben a budai várban helyezték el. József nádor fél évszázada alatt nem folyt semmiféle nagyobb felújítási vagy karbantartási munka, egyedül a főhercegi lakosztályok rendben tartása volt folyamatos.¹¹ A hosszú karbantartási szünet következtében az épület állaga erősen leromlott. A komoly felújítás szükségessége ugyan már 1837-ben felmerült (OMeA, r. 79/2–1839, r. 79/4–1843), de hosszú ideig tényleges lépés ezen a téren nem történt, az Udvari Kamarával folytatott tárgyalások ugyanis nem vezettek eredményre. Az előzetes felmérések csak 1845–46-ban készültek el a szükséges költségkimutatásokkal egyetemben.¹² Az előkészületek lenyomataként ezekből az évekből már jelentős mennyiségű iratanyag maradt meg a főudvarmesteri hivatal irattárában. A neoabszolútizmus kori felújítás lezárulásáig (1857–58) évente mintegy 400–500 folió mennyiségű akta foglalkozik a budai palotával. Ezek részben a főudvarmesterhez intézett jelentések, költségkimutatások, elszámolások, elszámolások ellenőrzései, részben a pénzügyminisztériummal ez ügyben folytatott levelezés. Az akták mellékleteiként számos érdekes dokumentum maradt meg, köztük több kisebb méretű tervrajz is, például a Szent Zsigmond-kápolna tervezett felújításáról (OMeA, r. 79/6–1847).

A XIX. század közepi felújításra vonatkozó, Bécsben őrzött iratanyag jelentőségét nehéz megállapítani. Ybl Ervinnek a budai vár helyreállításáról szóló cikkével összevetve, amelynek az alapját otthon őrzött iratok jelentették, azt kell mondani, hogy az Ybl által vázolt képet néhány ponton kiegészítik, illetve pontosítják, de lényegében nem módosítják a bécsi források.¹³ Az építési fázisok pontos ismertetése nélkül az alábbiakban néhány érdekesebb, illetve fontosabbnak tűnő iratra külön is szeretném felhívni a figyelmet. A

79-es rubrika 1847-es anyagaiban számos bizottsági jegyzőkönyv, költségkimutatás, épületleírás található. Így az egyik 1847-es jegyzőkönyvhöz csatolták a kastély állapotáról 1845. május 26-i dátummal készült részletes állagfelvételt, ahol az egyes helyiségek leírásánál a „schlecht” (rossz, silány, értéktelen, romlott) és a „beschädigt” (sérült) a leggyakoribb jelző.¹⁴ A várható költségekről részletes kimutatás készült (Kosten-Berechnung), aminek nyomán a munkálatok elvégzésére 320 000 forintot¹⁵ hagytak jóvá. A berendezési terv elkészülte után megkezdték az árajánlatok begyűjtését a kivitelezőktől. A pályázó sok bécsi cég között itt-ott magyar vállalkozó is akadt, így a Valero-féle selyemgyár 2660 forint értékben tett árajánlatot selyem szállítására. A munkálatok meg is indultak, s bizonyára rövid időn belül be is fejeződtek volna, ha nem jönnek közbe az 1848-as események.¹⁶ Az 1849. májusi ostrom során a palota leégett, a berendezés részben elpusztult, különösen a középső traktus és a jobb oldali szárny szenvedett súlyos károkat.¹⁷ A legsürgősebb munka egy szükségeltető felhúzója volt, amelyet már 1851-ben palatetőre cseréltek. Az épület rendbe hozását 1851. november 17-én rendelte el Ferenc József (OMeA, r. 79/10–1851). A munkálatok sürgősségének egyik oka Albrecht főherceg, Magyarország kormányzója volt, akinek lakhelyéül a budai várpalotát választották.¹⁸ Becslések szerint a helyreállítás végösszege 980 000 forint körül mozgott.¹⁹ Az építkezés irányításában Schürer von Waldheim „Dikasterial-Gebäude Inspektor”, illetve Johann Lang játszott kulcsszerepet. Waldheim 1852. április 24-én hosszabb jelentésben számolt be az építkezés állásáról (OMeA, 79/1., „3537”). 1853-ban már az új Várkert kialakításával vannak elfoglalva (OMeA, r. 79/8–1854). 1854–55-ben a forrásokban „Stöckelgebäude” néven emlegetett épület tető alá hozása volt az elsődleges cél (OMeA, r. 79/B/2). 1855-ben maga Liechtenstein herceg főudvarmester is megtekintette az építkezést (OMeA, r. 79/B/1). 1855-ben kerül sor a ceremóniaterem berendezésére, a zenekar elhelyezésére vonatkozólag néhány kisebb tervrajz is megmaradt az iratanyagban (OMeA, 79/B/3–1855, „6219”).

1856-ban az akták többsége már az elkészült munkák felülvizsgálatával foglalkozik. Ebben az évben került sor az August La Vigné- és Dötsch-féle szobrászmunkák, Tartardini márványozásának, Mohrenberg fémöntvényeinek, Clemens Dittmann stukatúrjainak ellenőrzésére (OMeA, 79/B/6–10–1856).²⁰ A rendbe hozott középső traktus átadása is az említett évben történt meg (OMeA, 79/B/29–1856). Az 1847–56 közötti felújítás végösszegéről a pénzügyminisztérium egy 1863-as jegyzéke tanúskodik, eszerint a várpalota renovációja összesen 2 275 734 forint 53 ½ krajcárba került (OMeA, 79/B/4–1863). A következő években egy komolyabb kiadás történt, az uralkodói lakosztály áthelyezése a középső traktusból az úgynevezett felső „Quarré”-ba, amely összesen 97 317 forintba került, s amelyet a koronázási pénztár fedezett (OMeA, 79/B/2, 3–1866, 79/B/3–1868).

A nagy renoválást követően újabb nagyobb szabású munka csak az 1870-es években következett. Ekkor készült el az első terv a Várkert átalakítására, illetve a Várhegy Duna felőli oldalának rendezésére. Supp Schlossinspektor több jelentésében foglalkozott a Várkert alatti építkezéssel, a Várkertbazár kialakításával (OMeA, 79/F/1–1875). Az 1875–82 közötti építkezések előrehaladásáról szintén találhatók kisebb-nagyobb jelentések, tervek az iratanyagban.

A következő években viszonylag kevés ügyirat foglalkozott a budai palotával, többségük személyi kérdéseket érintett (palotaszemélyzet nyugdíjazása, újak kinevezése, előléptetések, jutalmak stb.). A másik állandóan visszatérő probléma a berendezés kiegészítése, egyes bútorok visszaküldése Bécsbe, mások elhozatása, a megsérült darabok javíttatása stb. volt. Az iratokból a várpalota belső dekorációjának alakulására vonatkozólag is nyerhetünk információkat, az idevágó akták azonban részben nem a 79-es rubrikában található, hollétük a tárgyszóindex (Real-Index) segítségével deríthető fel. Így például 1876-ban restaurálás után sor került a császár egyik arcképének elküldésére, amely az uralkodót huszár ezredesi egyenruhában ábrázolta (OMeA, 50/4/11–1876, „3271”). Ugyanakkor 1876-ban a várból elvitték Friedrich von Amerling egyik festményét, amely Lipót főherceget egy lovas bemutató alkalmával mint keresztes lovagot mutatta (OMeA, 50/4/4–1876, „2843”). A császár parancsára az uralkodó magántulajdonát képező Karl Karger-festmény (*Der Graben in Wien*) is Budára utazott (OMeA, 50/4/11, „6171”, „6231”). 1883-ban visszaküldték Bécsbe a császárné szobájából Theodor Josef Petter képét, az *Alpenblument* (OMeA, 79/C/1–1883, „394”). A festményeken túl a berendezés más részei is állandóan kiegészítésre szorultak, 1876-ban és 1881-ben például

herendi asztali készlet vásárlása és kiegészítése folyt, amelyre előlegképpen Samuel von Fischer 600 forintot kapott (OMeA, 79/C/1–1878, 79/C/1–1881, „2006”). A technika fejlődésével is lépést kellett tartani, 1883-ban bizottság jött létre, amely annak lehetőségeit vizsgálta, hogyan lehet az elektromos áramot bevezetni a budapesti és a bécsi várba (OMeA, 21/B/10–1883, „6619”), 1898-ban pedig első alkalommal próbálták ki az írógépet a palota igazgatásában, a sikeres próbát követően megrendelést adtak le egy Remington beszerzésére (OMeA, 79/B/12–1898, „3995”, „6989”).

A már hosszú ideje napirenden lévő, többször módosított tervek alapján az 1890-es években meginduló építkezésekről, a díszterem 1892–95 közötti átépítéséről, majd 1897–1902 között a palota Hauszmann-féle átépítéséről ismét nagyobb mennyiségű levéltári anyag tanúskodik.²¹ Rendszeresen megtalálhatók a várépítő bizottság jegyzőkönyvei (Burgbau-Comite), minden év anyagában ott vannak az arra az évre előirányzott építési feladatokról készült előterjesztések. Az építkezés előrehaladásáról esetenként heti jelentések is beszámoltak, amelyeket a várkapitány hétről hétre küldött Budapestről Bécsbe, és amelyeknek elsődleges feladata a palotabeli eseményekről való tájékoztatás, az uralkodó vagy más vendégek látogatásáról való informálás volt.²² Az iratok mellett jó néhány tervrajz is megmaradt, például a Szent Zsigmond-kápolna lebontandó oldalkápolnájáról, a Szent István-kápolnáról, amely a Szent Jobb őrzési helye volt.²³ Az úgynevezett felső „Quarré” kapujának 1857-es vázlata is itt, egy 1899-es akta mellékleteként bukkan fel (OMeA, 79/C/4–1899, „4419”). Az „unteres Carrée” két kapujának vázlata szintén aktamellékletként jelenik meg (OMeA, 79/C/4–1900, „10680”).

Az 1899-es év tervanyagai között található egy magyar miniszterelnöki előterjesztés is télikert létesítéséről, amely nem kevesebb, mint 160 843 forint 61 krajcár költséggel számolt, s amely a tervezett kert vázlatát is hozza.²⁴ De az iratok mellett számos más, feltehetőleg otthoni anyagban is megtalálható, kisebb-nagyobb egységeket, emeleteket bemutató tervrajz található meg összehajtogatva.²⁵ Az építkezés menetéről természetesen ismét számos kimutatás, elszámolás maradt meg, így például 1900-ban a belső felszerelési tárgyakra engedélyezett másfél millió forint tervezett felhasználásáról, illetve mellette az ez évre utólagosan engedélyezett 1 300 000 forint felhasználásáról.²⁶ A hivatalos aktákból nyerhető információkat egy kissé színezik Apponyi Lajos magyar udvarnagy félhivatalos levelei, amelyeket Alfred Montenuovo másodudvarmesterhez intézett, s amelyek később aktamellékletekként lettek elhelyezve.²⁷ 1901-ben a személyi ügyek csoportjában is felbukkan egy érdeklődésre számot tartó csomag, amelyet sajnos hét vörös pecsét véd avatatlan szemek elől. A külzetten olvasható felirat szerint a pakét Ybl várkapitány nyugdíjazásának okait tartalmazza.²⁸ 1901-ben már a vár áramellátását tervezték, az északi szárny világításának megoldása céljából egy külön akkumulátor-állomás telepítéséről volt szó, amelyre a Ganz és Társa, valamint az Accumulátor Gyar Részvénytársaság is ajánlatot terjesztett be (OMeA, 79/B/2–1901). Az új palota számos új berendezési tárgyat igényelt, ez alól nem volt kivétel az új krisztinavárosi szárnyba költöztetett konyha sem, amely számára 1901-ben Kern Emil budapesti rézművestől számos új konyhaeszközt szereztek be (OMeA, 79/C/6–1901).

1903-ban szükségessé vált újabb összegek mozgósítása az építkezés befejezésére és a megfelelő használati eszközök beszerzésére.²⁹ A palota méltó berendezésére Hauszmann Alajos közismert módon igen nagy gondot fordított. A hazai iparművészet alkotásain és a központi bútorlerakat készletein kívül Hauszmann Velencében és Münchenben is utazást tett, hogy a Budavári Palota számára műtárgyakat vásároljon.³⁰ Az új, krisztinavárosi szárny berendezése kapcsán került a budai várba több értékes németalföldi faliszőnyeg. A főlépcsőház berendezésére előszörre küldött gobelinek túl nagyak bizonyultak, ezért szükségessé vált újabb darabok küldése, a második körben Schönbrunnból a VII. számú, Lotharingiai V. Károly herceg hőstetteit bemutató kollekciónak 2. és 3. darabját választották ki, amelyek közül az első, 3,05 × 4,00 m nagyságú darab Buda 1686-os elfoglalását mutatta és a „Buda vi capta et ferre et igne vastata 1686” felirattal volt ellátva, a második helyen említett, 3,07 × 3,85 m nagyságú alkotás a győztes hadvezér bevonulását ábrázolta és a „Carolus V. Budam laureatus ingrediens” feliratot viselte. A gobelinek értékét jól mutatja, hogy szállításuk alkalmával 100 000 koronára biztosították őket.³¹ Egy, a győri káptalantól vásárolt gobelin elhelyezése kapcsán (a krisztinavárosi szárny vendéglakosztályának úgynevezett Gobelin szobájába vagy sarokszobájába javasolták) megmaradt 1908-ból egy teljes lista a budai várban őrzött kárpitokról. A tizenöt darabból álló

jegyéken megtaláljuk azt két nagyméretű gobelint is (7,45 × 4,50 m, 6,75 × 4,42 m), amelyet eredetileg a főlépcsőházba szántak, de nem fértek el. Mindkét gobelin Buda ostromát, az 1686. augusztus 8-i csatát ábrázolja. A két falikárpit végül a büfeteremben lelt otthonra. A Budapesten őrzött gobelinek másik, az évszaktakat allegorikus formában bemutató csoportja egy párizsi gyár terméke, még 1868-ban került Budára. A budai ostromot bemutató kárpitok értékét is felülmúlta az a gobelin, amelyet a „Hofatelier” vezetője, Hermine Bach XVI. századi brüsszeli munkának tartott, s amelyet a győri káptalan adott el annak idején 100 000 koronáért.³²

Az újjáépített várpalota mind külső megjelenésében, mind belső berendezésében méltó rezidenciájává vált a Osztrák–Magyar Monarchia uralkodójának. A palotát, ahogy említettük, részben a kor kiváló magyar művészeinek alkotásai díszítették. Ezt a kijelentést alátámasztja a Nemzeti Szalon Egyesület kérése, amely 1904-ben Szinyei Merse Pál alkotásaiból rendezett kiállítása számára kölcsönkérte a művész két uralkodói tulajdonban lévő alkotását is, a budai várban található *Reggelt* és a gödöllői kastélyban elhelyezett *Oculi* című képet (OMeA, 79/C/8).

Az építkezés érdekességei között említhetők meg a ma is a budai várban látható *Savoyai Jenő-szobor* felállításának körülményei. A szobrot Róna József szobrászművész Zenta város megrendelésére készítette szabályszerű szerződés alapján, 276 000 korona költséggel, a munka elkészülte után azonban kiderült, hogy a város csak 20 000 koronát tud a célra szánni. A kétségbeesett művész így a munkát, amelyet különben főműveként tart számon a művészettörténet-írás, a magyar miniszterelnöknek ajánlotta fel, aki azután az ügyet a várépítési bizottsághoz utalta, annak megbízásából pedig Ybl Lajos várkapitány 1900. május 2-i jelentésében pártolólág terjesztette tovább a főudvarmesteri hivatal elé (OMeA, 79/B/1–1900, „4139”).

Az építkezés lezárásával a budai várra vonatkozó iratmennyiség ismét lecsökkent. A századfordulót követő évekből származó iratok többsége személyi vonatkozású, az épület állagmegtartásával, kisebb renoválásokkal, bútorkölcsönzésekkel, javításokkal foglalkozik. A monarchia utolsó tizenöt évében a budai palota kapcsán nagyobb felújítás már nem folyt. A palota mindennapjairól, az ott folyó életéről, uralkodói és főhercegi látogatásokról, audienciákról értékes információk nyerhetők viszont a várkapitányság már korábban említett heti jelentéseiből (általában 79/2 szám alatt elhelyezve). A palotai életre vonatkozólag jóval több információt tartalmaz a Hofzeremonielldepartement működésének iratlenyomata, a Neue Zeremoniellakten. Az itt alkalmazott rubrikák közül különösen a XV. számú, az uralkodó utazásait, külföldi uralkodók látogatásait tartalmazó tétel lehet érdekes a budapesti udvari életet kutató történész számára. Itt található például két dobozban a millennium kapcsán, Ferenc József részvételével Budapesten tartott rendezvények, udvari fogadások előkészítésére vonatkozó iratanyag is.³³

A bécsi forrásokról fentebb vázolt kép talán egyenetlen, de bízom benne, arra mégiscsak elégséges, hogy a budai vár építéstörténetével és berendezésével foglalkozó szakemberekben érdeklődést ébresszen az Obersthofmeisteramtsaktenben található forrásanyag alaposabb megismerésére és feldolgozására.

JEGYZETEK

1. A budai várra vonatkozó gazdag szakirodalomból irányadóként használtam a következő munkákat: CZAGÁNY, 1966; KOLLÁNYI, 1991. Haszonnal fogattam még az Obersthofmeisteramtsakten Sonderreihe *Monographie* sorozatában elhelyezett, a budavári palotáról és a gödöllői kastélyról szóló kéziratot összeállítását, amely az 1870-es évekig használható az épület történetére vonatkozólag (HHSStA, OMeA, Sonderreihe, Bd. 155a.).
2. BÁNRÉVY, 1932.
3. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Kartensammlung, Rb. 10/1–5. (kiemelve a Hoffinanz–Ungarn r. Nr. 876., fol. 195–202., 1758. II. 9. Az Rb. 10/6. szám alatt található Matthey szintén jól ismert várábrázolása (kiemelve Hoffinanz–Ungarn r. Nr. 771., 1742. okt., fol. 496/a.). Közléseiből KAPOSSY, 1928, 166–187. (itt a metszetek még régi jelzet alatt szerepeltek: G. 33., I–VI.).

4. Például a palota kárpitozására vonatkozó ügyiratok: OMeA, 397., 407., 412/1797.
5. A főudvarmesterre összefoglalóan: ZOLGER, 1917.
6. Az 1893. november 20-i legfelsőbb elhatározással létrehozott magyar királyi udvarmagyi hivatal (Hofmarschall) instrukciója szerint elsősorban protokolláris feladatok ellátására volt jogosult, feleltese a főudvarmester első helyettese volt. Az intézmény meg­alapítására: HHStA, Hofarchive, Neue Zeremoniellakten, Kt. 9. R. II. Ungarische Hofsache, 1893–1895.
7. Ismertetése: BITTNER, 1936–1940, 276–295.
8. Az 1903-as tételrend között: BITTNER, 1936–1940, 290–293. Hozzá haszonnal forgatható a Haus-, Hof- und Staatsarchiv segéd­letei közül AB XII/1. „Registratur-Plan”, amelyben tárgyak betűrendes mutatója is megtalálható, utalással a régebbi rubrikaszám­ra.
9. A Gödöllőre vonatkozó iratok korábban a 99-es rubrikába voltak besorolva.
10. Mindez szintén az OMeA, 290/1796 szám alatt található.
11. Ezeket a javításokat az uralkodócsalád „Privatkassa”-ja fedezte (OMeA, r. 79/3–1840, r. 79/4–1842).
12. Az általános felújításra vonatkozó elaborátum végül is 1846-ra készült el, aminek értelmében az addigi épületállományt egy istál­lóval és egy lovas iskolával szándékoztak kiegészíteni (OMeA, r. 79/8–1846).
13. YBL, 1956b, 307–333.
14. A főudvarmesteri hivatal 1847. szeptember 11-i, 2886. számú notájához számos más irat is becsatoltak az említett leírás mel­lett, így többek között a melléképületekre vonatkozó jegyzőkönyveket, illetve a bútorozásra készített javaslatokat is (OMeA, 79/6–1847).
15. Az építkezésre 1857. július 29-i, illetve június 5-i uralkodói döntés engedélyezte a nevezett összeget (OMeA, r. 79/20–1849).
16. Egy 1849-es kimutatás szerint 1847. szeptember 11. és 1848. október 27. között 253333 forint 20 krajcárt fizettek ki István főhercegnek az építkezés céljára (OMeA, r. 79/20–1849).
17. Az égersől először Johann Payer Schlossinspektor tudósít 1849. május 31-én Bécsből kelt levelében. A sorok közé némi lelkiis­meret-furdalás és mentegetőzés is vegyül, hisz a derék ember hátrahagyta állomáshelyét, feladatait József nádor egykori szaká­csára bízva. Payert később fel is mentették tisztségéből (OMeA, 79/12–1849). – Az épületben keletkezett károkról Johann Lang számol be 1849. szeptember 4-én Budáról kelt levelében (OMeA, 79/19–1849).
18. Braid a ezredes előterjesztése a főhercegi lakosztály számára kiválasztott helységekről 1851. november 28. (OMeA, 79/1, „6915”).
19. OMeA, 79/1., „Summarische Kostenüberschlag”, 1852. április 9. (3108. sz.).
20. Az 1856-os év iratai között marad fenn egy részletes és igen érdekes, 1854-ből származó állagleírás (Baubestand) az építkezés­ről. Pontos dátuma: 1854. szeptember 2. Jeltete: OMeA, 79/B/52. 6891. sz.
21. A trónteremre vonatkozólag lásd például 79/C/1–1895, „51”, „842” és 79/C/2–1896, „1040”. A trónterem szőnyege különben kivívta a Pester Lloyd kritikáját (OMeA, 79/13–1895, „7474”).
22. Jegyzőkönyvek és jelentések általában a B/1 alosztás alatt, a heti jelentések (Rapport) 79/2 szám alatt találhatók.
23. OMeA, 79/B/3–„364”, részletes jelentésekkel és a várépítési bizottság 1899. január 2-i jegyzőkönyvével magyar és német nyel­ven.
24. Bánffy Dezső miniszterelnök előterjesztése 1897. február 13. (OMeA, 79/B/2–1899, „1494”).
25. Tervrajz maradt meg az északi szárny első emeletéről (OMeA, 79/B/1–1900, „1211”). Hauszmann 1896-ban az új palotáról készített tevei (három daraból álló sorozat) az OMeA, 79/B/1/4–1901 alatt találhatók. – Egy nagyméretű Situationsplan található az OMeA, 79/B/14–1901 alatt. – A palotaőrség új épületéről (Wachsgebäude) szintén található egy térkép az anyagban (OMeA, 79/B/3–1903). – Az 1902-es év anyagaiban a krisztinavárosi szárnyban található lakásokról van egy részletes térkép, továbbá az őrség épületéről több is (OMeA, 79/B/3–1902). – 1904-ben a kabinetiroda a kiültalt helyett nagyobb helyiségeket kért. Az ügy kapcsán részletes rajzot mellékeltek az iroda elhelyezéséről (OMeA, 79/B/11–1903). – A villamosságra vonatkozó számos ügyirat egyikéhez mellékelve a villamostelep és a vár kábel-összeköttetésének a rajza is megmaradt (OMeA, 79/B/8–1903).
26. Mellékletek Ybl Lajos budapesti várkapitány jelentéséhez az építkezés befejezéséhez kért további 2600000 forint felhasználásáról (OMeA, 79/B/1–1900, „2330”). Az aktához mellékelve megmaradt Apponyi Lajos gróf magyar udvari marsall az ügyben a másod­udvarmesterhez intézett félhivatalos levele, 1900. október 23.
27. Például az alább említendő áramosítás ügyében Nagyapponyból 1901. június 9-én (OMeA, 79/B/2–1901).
28. „Ursachen der Pensionirung des k. und k. Burghauptmannes Ritter von Ybl” (OMeA, 79/A/6–1901).
29. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök előterjesztése 1903. augusztus 8-án, amelyben négy­millió korona folyósítását kéri. Az előterjesztésben utal az uralkodó 1900. november 10-i legfelsőbb határozatára, amelyben az építkezés költségeit 26440424 koronában állapította meg (OMeA, 79/B/4–1903).
30. A tárgyak listája: OMeA, 79/B/1–1902, „3356”.
31. OMeA, 79/C/3–1903. Az ügyirathoz mellékelve ismét olvasható egy Apponyi Lajostól származó levél, amelyet Alfred Fürst von Montenuovo másodudvarmesterhez intézett: 1903. március 28., Budapest.
32. OMeA, 79/C/2–1909. Hermine Bach 1908. november 12-i levele, hozzá a jegyzék (6100/1901).
33. HHStA, Hofarchive, Neue Zeremoniellakten, Kt. 416–417. R. XV., Hofreisen, 1896, Millennium, I–II. – Az 1885-ös országos ipari és mezőgazdasági kiállításon tett uralkodói látogatásról is gazdag dokumentáció maradt hátra: uo. Kt. 381., Hofreisen, 1885, Budapest, Landesausstellung.

FÜGGELÉK

HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV HOFARCHIVE OBERSTHOFMEISTERAMTSAKTEN, 290/1796.
„BESCHREIBUNG DERJENIGEN MÖBEL SO ZUM GEBRAUCH
SEINER KÖNIGLICHEN HOHEIT DES PALATINI SIND ABGEGEBEN WORDEN.“

In 1^m Stock

No. 29. Eingang.

Auf die Mauer gemahlen.

1. Fornirter Schublad Kasten.
1. Tisch von Nußbaum Holz.
4. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.

No. 30. Auf die Mauer gemahlen.

1. Luster mit 4. Arm an einer roth seidenen Schnur mit 2. Quasten.
1. Tisch von eichen Holz.
1. d[ett]jo von Kerschbaum Holz.
6. Weiß angestrichene Rohr Lähnsessel.

No. 31. Saal.

Auf die Mauer gemahlen.

1. Luster mit 8. Arm an einer roth seidenen Schnur mit 2. Quasten.
4. Tisch von eichen Holz.
1. Langer Tisch weiß angestrichen mit Waxleinwand überzogen.
26. Roth gepaizte Rohr Lähnsessel.

No. 32. Auf die Mauer gemahlen mit 39. darauf hangenden in Oehl gemahlene Bildern, in weiß und vergolten Rahmen.

1. Luster mit 6. Arm an einer roth seidenen Schnur mit 2. Quasten.
1. Soffa mit festschopter Ruklähe und Auslagen, mit 1. Madratzen und 2. R und pölster, der Uiberzug von grünen Damask das Gestell weiß und grün gefast.
6. Weiß und grün gefaste Rohr Lähnsessel mit Sietzpölster, der Uiberzug von grünen Damask.
2. Tisch von Nußbaum Holz.
1. Trimo Spiegel von 3. Stück.
1. Trimo Tisch weiß und vergolt mit schwarz Marmorner Platten.
1. Grün seidenen Glocken-Schnur mit 1. Quasten.

No. 33. Mit 33 1/2 Blatt rothen Damask spellirt.

1. Luster mit 6. Arm an einer roth seidenen Schnur mit 2. Quasten.
1. Trimo Spiegel mit 3. Stück.
1. Trimo Tisch weiß und vergolt mit schwarz Marmorner Platten.
1. Soffa mit 1. Madratzen und 5. Pölster der Uiberzug von rothen Damask, das Gestell weiß.
8. Weiß angestrichene Rohr Lähnsessel mit Sietzpölster von rothen Damask.
6. Fenster-Pölster von d[ett]jo
3. Fornirte Spieltisch von türkischen Hasselnuß Holz.
1. Portre s^m Majestät Kaiser Josephs des 2^m zu Pferd, in ganz vergolter Rahm.
1. Roth Sammetener Baldachin mit goldenen Borten an Desen gepramt, die Kränz mit goldenen Franzen.
1. Mundtafel Teppich mit einer Borten eingefast.
1. Baldachin Sessel Uiberzug mit Borten und Franzen.
4. Weiß und vergolte Tavoreth.

No. 34. Vorzimmer mit einer Abtheilung.

1. Weiß und grün gefaster Garderob Kasten mit doppel Thüren.
1. d[ett]jo Bethkasten mit 1. Ord: Madratzen
1. d[ett]jo Polster. 1. Decken von Kotton.

- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 1. d[ett]o Tisch.
- 2. d[ett]o Rohr Lähnsessel.
- 2. Tavoreth mit Plüsch überzogen.
- 1. Lahnstuhl.
- 1. Unangestrichener Tisch.
- 1. Weiß angestrichene Retirad mit weissen Geschir.
- 1. Weißer Wasserkrug.
- 1. d[ett]o Weidling.
- 1. d[ett]o Lavour samt Kandel.
- 2. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.
- 1. Weißer Schreibzeug.

No. 35. Kammerdiener Retirad.

Auf die Mauer gemahlen.

- 1. Carell mit rothen Sammet überzogen mit einer goldenen Borten, und mit einer leedernen Kappen.
- 1. Gelb angestrichene Bethstatt.
- 1. Strohsack.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von Kotton.
- 1. Förder Küß.
- 3. Fornirte Schublad Kästen.
- 1. Tisch von Nußbaum Holz.
- 4. Weiß und grün angestrichene Rohr Lähnsessel.
- 1. Grün seidene gloken Schnur mit 1. Quasten.
- 1. Lavour samt Kandel auf Marmor Art.
- 1. Weißer Schreibzeug.
- 1. d[ett]o Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Tombak.
- 1. Lichtputzen.

No. 36. Schlafzimmer Ser Königlichen Hoheit.

Mit Papier spallirt und mit einer Portur eingefast.

- 1. Weiß und grau gefaste Bethstatt, mit [...] fest geschopten Kopf- und Fußtheilen mit Pögen überzogen. 1. Coverdecken 2. Vorhäng und 1. Feston, von d[ett]o Pögen mit grünen Tafel gefüttert, mit weiß und grün mellirten Franzen und 8. Quasten.
- 3. Madratzen von Gradel.
- 1. d[ett]o Polster.
- 2. d[ett]o Rundpöster.
- 1. Decken von rothen Tafet.
- 1. Schublad Kasten von Nußbaum Holz mit versielberten Beschläg.
- 1. Fornirter Schreibtisch von türkischen Hasselnuß Holz.
- 1. d[ett]o Bethschammel.
- 1. d[ett]o Toilet Kasten.
- 1. Weiß angestrichener Friestürsessel mit weißen Tafet überzogen.
- 1. Soffa mit 1. Madratzen und 5. Pöster der Uiberzug von Kotton das Gestell weiß und grün.
- 6. Weiß und grün angestrichene Sessel mit fest geschopten Sietz und Lahn mit Kotton überzogen.
- 1. Weiß und grün gefastes Speibtrügel.
- 1. Gloken.
- 1. Retirad mit roth Damaskenen Uiberfang und weißen Geschir.
- 1. Bethkasten von Machoni Holz mit 2 Platten von weißen Marmor.
- 2. Eikstellen von eichen Holz.
- 2. Runde Nachtgeschir auf Marmor Art.

No. 37. Mit Indianischen Papier Spallirt.

1. Von Holz geschnitzter Luster mit kollorirten Gold und Sielber vergolt, an einer grün seidenen Schnur mit 1. Quasten.
7. Divan gestellt weiß und grün gefast von verschiedener Länge mit 7. Madratzen und mit 19. Pölster, der Uiberzug von grünen Damask.
2. Fornirte Schreibtisch.
 1. Trimo Spiegel über den Camin von 2. Stück.
 1. Camin von Jenueser Marmor.
 2. Feuerhund mit Prons verziert.
 1. Bürsten.
 1. Schaufel.
 1. Schirhagen.
 1. Zange mit Grief von Mössing.
 1. Camin Gätter von Mössing.

No. 38. Empfangzimmer.

- Mit Papier spallirt, und mit einer Portur eingefast.
1. Trimo Spiegel mit 2. Stück.
 1. Trimo Tisch weiß und roth gefast mit Platten von Marmor.
 1. Sofa mit 1. Madratzen und 5. Pölster der Uiberzug von rothen Damask.
 10. Weiß angestrichene Rohr Lähnsessel, mit Sietz Pölster von d[ett]o Damask.
 1. Fornirter Schreibtisch.
 1. Luster mit 6. Arm an einer roth seidenen Schnur mit 1. Quasten.
 1. Roth seidene Gloken Schnur mit 1. Quasten.

No. 39. Speiß Saal.

- Auf die Mauer gemahlen.
2. Luster jeder mit 8. Arm an einer roth seidenen Schnur mit 1. Quasten.
 22. Roth gepaizte Rohr Lähnsessel.
 2. Tisch von Nußbaum Holz.

No. 40. Eingang.

- Auf die Mauer gemahlen.
1. Grau gefaste Hanglatterne.
 1. Weiß und grün gefaster Bethkasten.
 1. Ord: Madratzen.
 1. d[ett]o Polster.
 1. Decken von Kotton.
 2. Tisch von eichen Holz.
 6. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.

No. 41. Zimmer vor dem Kammerhaitzerjung.

1. Weiß und grün gefaster Garderob Kasten mit doppel Thüren.
1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
1. d[ett]o Tisch.
2. d[ett]o Rohr Lähnsessel.
1. d[ett]o Chocoladi Kastel.
2. Tavoreth mit Plüsch.
1. Carell mit Fliegeln von blauer Leinwand.
1. Grün angestrichene Bethstatt.
1. Strohsak.
1. Ord: Madratzen.
1. d[ett]o Polster.
1. Decken von Kotton.
1. Weißer Schreibzeig.
1. Ord: Nachtgeschir.
1. d[ett]o Weidling.
1. d[ett]o Wasserkrug.
1. Leichter von Mössing.

- 1. Lichtputzen.
- 1. Lähnstuhl.
- 1. Angestrichener Tisch.
- 1. Gludpfan.
- 2. Feuerhund.
- 1. Schaufel.
- 1. Zangen.
- 1. Schirhagen.

No. 42. Garderob.

- Auf die Mauer gemahlen.
- 3. Weiß und grün gefaste Garderob Kästen mit Fach und doppelthüren.
- 2. Gelb angestrichene Rohr Lähnssessel.
- 2. d[ett]o Tavoreth.
- 1. Lange Tafel.

In 2ter Stock

No. 27. Quartier für einem Kammerherrn.

- Auf die Mauer gemahlen.
- 2. Gelb angestrichene Bethstätt.
- 2. Strohsäk.
- 2. Ord: Madratzen.
- 2. d[ett]o Pölster.
- 2. Decken von Kotton.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 2. Lähnstuhl.
- 1. Kleider Rechen.
- 2. Roth Tüchene Fenster Vorhäng.
- 2. Ord: Nachtgeschir.

No. 28. Auf die Mauer gemahlen.

- 1. Weiß und grün gefaster Garderob Kasten mit doppel Thüren.
- 1. Gelb angestrichenes Chocoladi Kastel.
- 1. d[ett]o Tisch.
- 2. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.
- 1. Weißer Wasserkrug.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. Roth tüchener Fenster Vorhang.
- 1. Gludpfan.

No. 29. Schlafzimmer.

- Auf die Mauer gemahlen.
- 1. Bavillion Beth mit 2. Vorhäng von Kotton.
- 1. Strohsäk.
- 2. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Föder Polster.
- 1. Decken von Kotton.
- 1. Schreibpult von eichen Holz.
- 1. d[ett]o Tisch.
- 1. Fornirter Schublad Kasten.
- 6. Gelb angestrichene Rohr Lähnssessel.
- 1. d[ett]o Tisch.
- 1. Spiegel in weiß und grün gefaster Rahm.
- 1. Bethkastel von Nußbaum Holz.

2. Versielberte Leichter.

1. Lichtputzen.

1. Glocken.

1. Weißes Lavour samt Kandel.

1. d[ett]o Schreibzeig.

1. d[ett]o Nachtgeschir.

1. Fenster Vorhang von gestrichen Kanafas.

1. Weiß angestrichene Retirad samt weissen Topf.

No. 30. Empfang Zimmer.

Auf die Mauer gemahlen mit 9. darauf Hangenden Allerhöchsten Herrschfts Portre in weiß und grün Gefasten Rahmen.

1. Luster mit 6. Arm an einer grün seidenen Schnur mit 2. Quasten.

1. Sofa mit 1. Madratzen und 4. Pölster das Gestell weiß und grün gefast der Uiberzug von Kotton.

6. Fest geschopte Lähnsessel mit Uiberzug von Kotton.

1. Fornirter Schublad Kasten.

2. Tisch von Nußbaum Holz.

1. Roth gestreifter Fenster Vorhang von Kanafas.

No. 31. Quartier von einem Kammerherrn.

Auf die Mauer gemahlen.

1. Carell mit Fliegeln von blau gedruκτη Leinwand.

1. Gelb angestrichene Bethstatt.

1. Strohsak.

1. Ord: Madratzen.

1. d[ett]o Polster.

1. Deken von Kotton.

1. Gelb angestrichenes Chokoladi Kastel.

1. Tisch von weichen Holz.

3. Lähnstühl.

1. Weiß und grün gefastes Canape.

2. Leichter von Mössing.

1. Lichtputzen.

1. Ord: Krug.

1. d[ett]o Weidling.

1. d[ett]o Nachtgeschir.

1. Gludpfan.

No. 32. Garderob.

Auf die Mauer gemahlen.

1. Weiß und grün gefaste Garderob Kasten.

1. Gelb angestrichene Retirad samt weißen Topf.

2. Lähntstühl.

1. Fenster Vorhang von gestreiften Kanafas.

No. 33. Eingang.

Auf die Mauer gemahlen mit 6. darauf hangenden in gelb gemahlenden Bieldern in weiß und grün gefasten Rahmen.

1. Carell mit Fliegeln von blau gedruκτη Leinwand.

1. Gelb angestrichene Bethstatt.

1. Strohsak.

1. Ord: Madratzen.

1. d[ett]o Polster.

1. Deken von Kotton.

1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.

2. d[ett]o Tisch.

6. d[ett]o Rohr Lähnsessel.

2. d[ett]o Tavoreth.

No. 34. Schlafzimmer.

Auf die Mauer gemahlen mit 67. darauf hangenden in Oehl gemahlene Bildern in ganz vergolten Rahmen.

1. Bavillion Beth mit 2. Vorhäng und 3. Fußkränz von Kotton.
1. Strohsak.
2. Offi: Madratzen
1. d[ett]o Polster.
1. Fäder Küß [?]
1. Decken von Kotton.
1. Soffa mit 1. Madratzen und 4. Pölster Kotton.
2. Fornirte Schublad Kästen.
2. d[ett]o Tisch
1. Schreibpult von eichen Holz.
1. Bethkastel d[ett]o
8. Weiß angestrichene Rohr Lähnsessel.
1. Gelb angestrichenes Tischl.
1. d[ett]o d[ett]o Retirad samt weißen Topf.
1. Gemahlene Camin spanische Wand mit 6. Blatt.
1. Spiegel in weiß und grün gefastem Rahm.
1. Luster mit 6. Arm an einer grün seidenen Schnur mit 2. Quasten.
1. Weißes Lavour samt Kandel.
1. d[ett]o Schreibzeig.
1. d[ett]o Nachtgeschir.
2. Versielberte Leichter.
1. Lichtputzen.

No. 35. Camin Kuchel vor beide Kammerherrn.

1. Lange Tafel von weichen Holz.
1. Gelb angestrichenes Chocoladi Kastel.
2. Lähnstühl.
1. Holzschragen.
2. Feuerhund.
1. Schirhagen.
1. Feuerzangen.
1. Schaufel.

No. 36. Reserv.

2. Ord: Bethstätt.
2. Strohsak.
2. Ord: Madratzen.
2. d[ett]o Pölster.
2. Decken von Kotton.
2. Strohpolster.
1. Tisch von weichen Holz.
2. Lähnstühl.
2. Ord: Weidling.
1. Ord: Krug.
2. d[ett]o Nachtgeschir.
1. Stangel Leichter.
1. Lichtputzen.

No. 37. Wohnung für ein Obrist Hofmeister.

Mit Papier spallirt und mit einer Portur eingefast.

1. Canape mit 1. Madratzen das Gestell weiß und roth gefast, der Niberzug von rothen Damask.
2. Arm-Lähnsessel mit 2. Föder Pölster von d[ett]o Damask.
6. d[ett]o festgeschopte Lähnsessel d[ett]o mit d[ett]o Uiberzug.
1. Schublad Kasten von Nußbaum Holz mit versielberten Beschläg.
1. Tisch von Nußbaum Holz.
2. Fenster Vorhäng von grünen Tuch.

No. 38. Schlafzimmer.

Mit Papier spallirt und mit einer Portur eingefast.

1. Bavillion Beth mit 2. Vorhäng 3. Fußkränz und 1. Coverdecken von rothen Tafet.
1. Strohsak.
2. Madratzen von Gradel.
1. d[ett]o Polster
1. Föder Polster.
1. Decken von rothen Tafet.
1. Sofa mit 1. Madratzen und 4. Pölster, das Gestell weiß der Uiberzug von rothen Damask.
6. Weiß angestrichene Rohr Lähnsessel mit Sietz-Pölster von d[ett]o Damask.
1. Schublad Kasten von Nußbaum Holz mit versielberten Beschläg.
2. Tisch von Nußbaum Holz.
1. Fornirter Toilet Kasten.
1. Bethkastel von Nußbaum Holz.
1. Weiß angestrichener Retirad mit weißen Topf.
1. Gemahlene spanische Wand.
1. Schreibzeig auf Marmor Art.
1. d[ett]o Lavour samt Kandel.
1. d[ett]o Nachtgeschir.
4. Fenster Vorhäng von grünen Tuch.
1. Weiß angestrichener Rohr Lähnsessel.

No. 39. Mit Papier spallirt und mit einer Portur eingefast.

1. Carell mit rothen Sammet überzogen mit einer goldenen Borten iengefast mit Kappen von Leder.
1. Gelb angestrichene Bezhstatt.
1. Strohsak.
1. Offi: Madratzen
1. d[ett]o Polster.
1. Föder Polster.
1. Decken von Kotton.
1. Fornirter Schublad Kasten.
1. Tisch von Nußbaum Holz.
6. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.
2. Fenster Vorhäng von grünen Tuch.

No. 40. Empfangzimmer.

Auf die Mauer gemahlen mit 28. darauf hangenden in Oehl gemahlene Bieldern, in grün und vergolten Rahmen.

1. Rohr Sofa weiß und grün gefast, mit 1. Madratzen und 5. Pölster, der Uiberzug von grünen Damask.
14. Weiß angestrichene Rohr-Lähnsessel, mit Sietz-Pölster von d[ett]o Damask.
3. Tisch von eichen Holz.
1. Fornirter d[ett]o
1. Luster mit 6. Arm an einer roth seidenen Quasten.
1. Trimo Spiegel mit 2. Stük.
2. Blau gestreifte Fenster Vorhäng von Kanafas.

No. 41. Eingang.

Auf die Mauer gemahlen.

2. Grün und weiß gefaste Bethkasten.
2. Ord: Madratzen.
2. d[ett]o Polster.
2. Decken von Kotton.
1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
2. Gelb angestrichene Rohr-Lähnsessel.
1. Tisch von weichen Holz.
1. d[ett]o Lähnstuhl.
1. Weißer Wasserkrug.
1. Ord: Weidling.
2. d[ett]o Nachtgeschir.

No. 42. Garderob.

Auf die Mauer gemahlen.

2. Große Garderob Kästen mit dopp Thüren, weiß und grün gefast.

1. Tisch von weichen Holz.

2. Lähnstuhl.

2. Blau gestreifte Fenster Vorhäng von Kanafas.

No. 43. Kammerdiener Zimmer.

Auf die Mauer gemahlen.

1. Ord: Bethstatt.

1. Strohsak.

1. Offi: Madratzen.

1. d[ett]o Polster.

1. Decken von Kotton.

1. Gelb angestrichener schublad Kasten.

1. d[ett]o Chocoladi Kastel.

2. d[ett]o Rohr Lähnessel.

1. Tisch von weichen Holz.

1. Lähnstuhl.

1. Weißer Krug.

1. d[ett]o Schreibzeig.

1. Ord: Weidling.

1. d[ett]o Nachtgeschir.

1. Leichter von Mössing.

1. Lichtputzen.

1. Gludpfan.

1. Blau gestreifter Fenster Vorhang von Kanafas.

No. 44. Reserv Zimmer.

2. Ord: Bethstätt.

2. Strohsäk.

2. Ord: Madratzen.

2. d[ett]o Pölster.

2. Strohsäk Pölster.

2. Decken von Kotton.

2. Tisch von weichen Holz.

3. Lahnstuhl.

1. Stangel Leichter.

1. Lichtputzen.

1. Ord: Weidling.

1. d[ett]o Krug.

2. Nachtgeschir.

No. 45. Garderob.

Gehört in Iten Stock von Ser Majestät dem Kaiser.

No. 46. Zimmer vor 2. Leibhusarn.

2. Gelb angestrichene Bethstätt.

2. Strohsäk.

2. Ord: Madratzen.

2. d[ett]o Pölster.

2. Decken von Kotton.

1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.

1. Tisch von weichen Holz.

3. Lähnstuhl.

1. Kleider Rechen.

1. Ord: Weidling.

1. d[ett]o Krug.

- 2. d[ett]o Nachtgeschir.
- 1. Stangel Leichter.
- 1. Lichtputzen.

No. 47. Vor 4. Lejblakey.

- 4. Ord: Bethstätt.
- 4. Strohsäk.
- 4. Ord: Madratzen.
- 4. d[ett]o Pölster.
- 4. Deken von Kotton.
- 2. Gelb angestrichene Schublad Kästen.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 4. Lähnstuhl.
- 1. Kleider Rechen.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 4. Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.
- 2. Fenster Vorhäng von rothen Tuch.

No. 48. Gewer Kammer.

- 1. Lange Tafel.
- 2. Stühl.
- Einige Schragen an der Wand.

No. 48 1/2 2. Jäger.

- 1. Ord: Bethstatt.
- 1. Strohsäk.
- 1. Ord: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Deken von Kotton.
- 1. Gelb angestrichener Tisch.
- 4. Lähnstuhl.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 1. d[ett]o Nachtgeschir.
- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.

No. 49. Auf die Mauer gemahlen.

- 1. Carell mit Fliegeln von Kotton.
- 1. Ord: Bethstatt.
- 1. Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Deken von blau gedrukter Leinwand.
- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 2. Tavoreth mit Plusch.
- 2. Rohr Lähnsessel.
- 1. Lähnstuhl.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 1. Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.

No. 50. Wie No. 49.

No. 51. Oetentliche Retirad.

No. 52. Bureau des Herrn Hofrath v[on]: Borofs.

Auf die Mauer gemahlen.

1. Sofa mit 1. Madratzen und 4. Pölster weiß und grün gefast, der Uiberzug von gestreiften Gradel.
2. Arm Lähnsessel mit Sietz Pölster.
4. Rohr Lähnsessel mit Sietz Pölster.
2. Tisch von Nußbaum Holz.
1. Fornirter Schublad Kasten.
2. Versielberte Leichter.
1. Lichtputzen.
1. Rohl Schreibkasten mit Aufsatz von eichen Holz.

No. 53. Eingang in die Kanzeley.

1. Carell mit Fliegeln von Kotton.
1. Gelb angestrichene Bethstatt.
1. Strohsak.
1. Ord: Madratzen.
1. d[ett]o Polster.
1. Deken von Kotton.
1. Tisch von weichen Holz.
6. Strohsessel.
1. Ord: weidling.
1. d[ett]o Krug.
1. Nachtgeschir.
1. Eckkastel mit Rohlen.

No. 53 1/2 Kanzeley.

6. Fest geschopte Lähnsessel mit schwarzen Leder.
4. Kanzeley Tisch von eichen Holz.
1. Stellasch an der Wand weiß und grün gefast.

No. 54. Exedit.

3. Fest geschopte Lähnsessel mit schwarzen Leder.
1. Kanzeley Tisch von eichen Holz.

No. 54 1/2 Eingang zum Secretair.

1. Tisch von weichen Holz.
2. Strohsessel.

No. 55.

1. Sofa weiß und grün gefast mit 1. Madratzen von Kotton.
4. d[ett]o Rohr Lähnsessel mit Sietz Pölster von d[ett]o
1. Schreibpult von eichen Holz.
1. Tisch d[ett]o
2. Gelb angestrichene Rohr Tavoreth.

No. 56.

1. Bavillion Bethstatt mit 2. Vorhäng und 3. Fußkränz von Kotton.
1. Strohsak.
1. Offi: Madratzen.
1. d[ett]o Polster.
1. Deken von Kotton.
1. Fornirter Schublad Kasten.
1. Bethstatt von eichen Holz.
1. Tisch d[ett]o

2. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.

1. d[ett]Jo Chocoladi Kastel.

2. Säulen Leichter von Tombak.

2. Lichtputzen.

1. Ord: Weidling.

1. d[ett]Jo Krug.

1. Weißes Nachtgeschir.

1. d[ett]Jo Lavour samt Kandel.

No. 57. Thürhütter.

1. Ord: Bethstatt.

1. Strohsak.

1. Offi: Madratzen.

1. d[ett]Jo Polster.

1. Decken von Kotton.

1. Gelb angestrichener Schublade Kasten.

2. d[ett]Jo Rohr Lähnsessel.

2. d[ett]Jo Tavoreth.

1. d[ett]Jo Chocoladi Kastel.

1. Lähnstuhl.

1. Ord: Weidling.

1. d[ett]Jo Krug.

1. d[ett]Jo Nachtgeschir.

1. Leichter von Tombak.

1. Lichtputzen.

1. Gludpfan.

No. 58. 2. Köch.

2. Gelb angestrichene Bethstatt.

2. Strohsak.

2. Offi: Madratzen.

2. d[ett]Jo Polster.

2. Decken von Kotton.

1. Gelb angestrichener Schublade Kasten.

2. d[ett]Jo Rohr Lähnsessel.

2. d[ett]Jo Tavoreth.

1. Gelb angestrichenes Chocoladi Kasten.

1. Lähnstuhl.

1. Tisch von weichen Holz.

1. Ord: Weidling.

1. d[ett]Jo Krug.

2. d[ett]Jo Nachtgeschir.

1. Leichter von Tombak.

1. Lichtputzen.

1. Gludpfan.

No. 59. Tafeldeker.

1. Gelb angestrichene Bethstatt.

1. Strohsak.

1. Ord: Madratzen.

1. d[ett]Jo Polster.

1. Decken von Kotton.

1. Gelb angestrichener Schublade Kasten.

2. d[ett]Jo Rohr Lähnsessel.

2. Tavoreth mit Plusch.

1. Tisch von weichen Holz.

1. Lähnstuhl.

1. Ord: Weidling.

- 1. Ord: Krug.
- 1. d[ett]o Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.

No. 60. Sattel Kammer.

- 1. Großer Garderob Kasten mit doppel Thüren weiß und grün gefast.
- 1. Lange Tafel von weichen Holz.
- 1. Lähnstuhl.
- 3. Hängstellen von Sättel.

No. 61. Bereiter.

- 1. Bethstatt von Nußbaum Holz.
- 1. Strohsak.
- 1. Ord: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von Kotton.
- 1. Tisch von Nußbaum Holz.
- 1. Fomirter Schublad Kasten.
- 2. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.
- 1. d[ett]o Chocoladi Kastel.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 1. Lähnstuhl.
- 2. Tavoreth mit Plusch.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 1. Nachtgeschir.
- 1. Gludpfan.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.

No. 62. Mundkoch.

- 1. Gelb angestrichene Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von Kotton.
- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 1. d[ett]o Tisch.
- 1. d[ett]o Tavoreth.
- 2. Rohr Lähnsessel.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 1. d[ett]o Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.

No. 62 1/2 Ober Zukerbaker.

- 1. Ord: Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Ord: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von Kotton.
- 1. Gelb angestrichener Tisch.
- 1. d[ett]o Schublad Kasten.
- 2. d[ett]o Tavoreth.
- 2. Rohr Lähnsessel.
- 1. Ord: Weidling.

- 1. d[ett]o Krug.
- 1. Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.

No. 63. Expeditor.

- Auf die Mauer gemahlen.
- 1. Bethstatt von eichen Holz.
- 1. Strohsak.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster
- 1. Decken von Kotton.
- 1. Schublad Kasten mit Aufsatz von eichen Holz.
- 1. Schreibpult d[ett]o
- 2. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.
- 2. Tavoreth mit Plusch.
- 1. Säulen Leichter von Tombak.
- 1. Lichtputzen.
- 1. Tisch von eichen Holz.

No. 63 1/2.

- 1. Tisch von weichen Holz.
- 1. Lähnstuhl.
- 2. Tavoreth mit Plusch.
- 1. Gelb angestrichenes Chocoladi Kastel.
- 1. Weißes Lavour samt Kandel.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. Wasserkrug.
- 1. Gludpfan.
- 1. Ord: Nachtgeschir.

No. 64. Kammerhaitzer.

- Auf die Mauer gemahlen.
- 1. Gelb angestrichene Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von Kotton.
- 1. Tisch von eichen Holz.
- 1. Lähnstuhl.
- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 2. d[ett]o Rohr Lähnsessel.
- 1. d[ett]o Chocoladi Kastel.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 2. Tavoreth mit Plusch.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 1. Ord: Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.
- 1. Gludpfan.

No. 65. Kellermeister.

- 1. Gelb angestrichene Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von Kotton.

- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 1. d[ett]o Tisch.
- 2. d[ett]o Rohr Lähnsessel.
- 2. Tavoreth mit Plusch.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 1. d[ett]o Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.
- 2. Stangel Leichter.
- 2. Lichtputzen.
- 1. Gludpfan.

No. 66. Vor ein Kammerdiener.

Auf die Mauer gemahlen.

- 1. Bethstatt von eichen Holz.
- 1. Strohsak.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von blau gedruckter Leinwand.
- 1. Schublad Kasten von eichen Holz.
- 1. d[ett]o Tisch.
- 2. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.
- 2. Tavoreth mit Plusch.
- 1. Gelb angestrichenes Chocoladi Kastel.
- 1. Weißes Lavour samt Kandel.
- 1. Ord: Wasserkrug.
- 1. Weißes Nachtgeschir.
- 1. Gludpfan.
- 1. Leichter von Tombak.
- 1. Lichtputzen.

No. 67. Resery.

Auf die Mauer gemahlen.

- 1. Gelb angestrichene Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von Kotton.
- 1. Gelb angestrichener Tisch.
- 1. d[ett]o Schublad Kasten.
- 2. d[ett]o Rohr Lähnsessel.
- 2. d[ett]o Tavoreth.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 1. d[ett]o Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.

No. 68. Resery.

Auf die Mauier gemahlen.

- 1. Carell mit Fliegeln von Kotton.
- 1. Ord: Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Ord: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von Kotton.

- 1. Gelb angestrichener Tisch.
- 1. d[ett]jo Chokoladi Kastel.
- 2. d[ett]jo Rohr Tavoreth.
- 2. Rohr Lähnsessel.
- 1. Lähnstuhl.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]jo Krug.
- 1. d[ett]jo Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.

No. 68 1/2.

- 1. Bavillion mit 2. Vorhäng 3. Fußkränz von blau gedrukter Leinwand.
- 1. Strohsak.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]jo Polster.
- 1. Deken von Kotton.
- 1. Bethkastel von eichen Holz.
- 1. Tisch von eichen Holz.
- 1. Fornirter Schublad Kasten.
- 4. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.
- 1. Weißes Lavour samt Kandel.
- 1. d[ett]jo Nachtgeschir.
- 2. Säulen Leichter von Tombak.
- 1. Lichtputzen.

No. 69.

- 1. Gelb angestrichene Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Ord: Madratzen.
- 1. d[ett]jo Polster.
- 1. Deken von Kotton.
- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 1. d[ett]jo Tisch.
- 2. d[ett]jo Rohr Lähnsessel.
- 2. d[ett]jo Tavoreth.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]jo Krug.
- 1. Nachtgeschir.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.
- 1. Lähnstuhl.

No. 70. Reserv.

- 1. Gelb angestrichene Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]jo Polster.
- 1. Deken von Kotton.
- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 2. d[ett]jo Rohr Lähnsessel.
- 2. d[ett]jo Tavoreth.
- 1. d[ett]jo Chokoladi Kastel.
- 1. d[ett]jo Tisch.
- 1. Lähnstuhl.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.
- 1. Ord: Weidling.

- 1. d[ett]o Krug
- 1. d[ett]o Nachtgeschir.
- 1. d[ett]o Tisch.

Zu ebener Erde.

No. 32. 1tes Zimmer vor der Zuckerbakerey.

- 1. Gelb angestrichene Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Ord: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von Kotton.
- 2. Lange Kästen mit doppel Thüren von eichen Holz.
- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 2. d[ett]o Tavoreth.
- 2. d[ett]o Rohr Lähnsessel.
- 1. Blau angestrichener Kasten mit Aufsatz und 2. Glaßthüren.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 1. d[ett]o Nachtgeschir.
- 2. Leichter von Mössing.
- 2. Lichtputzen.
- 1. Stellasch an der Wand.
- 1. Tafel von weichen Holz.
- 1. Lähnstuhl.
- 2. Blau gestreifte Vorhäng von Kanafas.

No. 33. 2tes Zimmer.

- 2. Lange Kästen mit doppel Thüren von eichen Holz.
- 1. Großer angestrichener Kasten mit 2. Glaßthüren.
- 1. Trückere Kasten.
- 1. Tafel von buchen Holz.
- 4. Strohsessel.
- 2. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.

No. 34. Küche.

- 2. Tafel von buchen Holz.
- 2. Stangel Leichter.
- 1. Lichtputzen.

No. 35. Auf der Pawlatschen.

- 2. Brükel
- 2. Strohsak.
- 2. Ord: Madratezn.
- 2. d[ett]o Pölster.
- 2. Decken von Kotton.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 2. Lähnstuhl.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 2. d[ett]o Nachtgeschir.

No. 36. Sielber und Wäschammer

- 1. Weiß und grün gefaster Garderob Kasten mit doppel Thüren.
- 1. d[ett]o große Stellasch an der Wand
- 1. Aufsatz Kasten blau angestrichen mit 2. Glaßthüren.

- 1. Lange Tafel.
- 1. Tisch.
- 2. Lahnstuhl.
- 1. Schammel von eichen Holz.
- 2. Leichter von Mössing.
- 2. Stangel Leichter.
- 4. Lichtputzen.
- 1. Ord: Wasserkrug.
- 1. d[ett]jo Weidling.

No. 36 1/2.

- 1. Carell Brükel mit Fliegeln von Kotton.
- 1. Gelb angestrichene Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]jo Polster.
- 1. Deken von Kotton.
- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 1. Tisch.
- 2. Lahnstuhl.
- 1. Ord: Nachtgeschir.
- 1. d[ett]jo Weidling.
- 1. Weiß und grün angestrichene Stellasch.
- 1. Gelb angestrichener langer Kasten mit doppel Thüren.

No. 37.

- 2. Carell mit rothen Tuch.
- 2. Bethstatt.
- 2. Ord: Madratzen.
- 2. d[ett]jo Polster.
- 2. Deken von Kotton.
- 2. Strohsak.
- 1. Ord: Nachtgeschir.
- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 1. Langer Tisch.
- 6. Lahnstuhl.
- 1. Tisch.

No. 38. In der Küche.

- 1. Tisch.
- 2. Lahnstuhl
- 1. Stangel Leichter.
- 1. Lichtputzen.

No. 39. Cassir.

- 1. Tisch von eichen Holz.
- 1. Kleider Stellen.
- 1. Carell Brüken die Vorhäng von Kotton.
- 1. Ord: Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Ord: Madratzen von Roßhaar.
- 1. d[ett]jo Polster.
- 1. Deken von Kotton.
- 2. Gelb angestrichene Rohr Tavoreth.

No. 40.

- 1. Bethstatt von eichen Holz.
- 1. Strohsak.

- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]jo Polster.
- 1. Decken von Kotton.
- 1. Schublad Kasten mit Aufsatz von eichen Holz.
- 1. d[ett]jo Tisch.
- 4. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.
- 2. d[ett]jo Tavoreth.
- 2. Leichter von Tombak.
- 2. Lichtputzen.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 1. Retirad d[ett]jo
- 1. Ord: Wasserkrug.
- 1. d[ett]jo Weidling.
- 1. Nachtgeschir.
- 1. Gludpfan.
- 1. Weißer Schreibzeig.
- 1. Gelb angestrichenes Chocoladi Kastel.
- 1. Vorhang von Kanafas.

No. 41.

- 1. Bavillion Beth mit 2. Vorhäng von blauer Leinwand und 3. Fußkränz.
- 1. Strohsak.
- 2. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]jo Polster.
- 1. Förder Polster.
- 1. Decken von blau gedruκτη Leinwand.
- 1. Schublad Kasten mit Aufsatz von eichen Holz.
- 1. d[ett]jo Schreibpult.
- 1. d[ett]jo Bethkastel.
- 1. Formirter Tisch.
- 1. Sessel mit schwarzen Leder
- 1. Speibrügel von eichen Holz.
- 1. Gelb angestrichene Retirad.
- 2. d[ett]jo Rohr Lähnsessel.
- 2. Versielberte Leichter.
- 1. Lichtpitzen.

No. 42. Auf die Mauer gemahlen.

- 1. Carell mit Fliegeln von Kotton.
- 1. Gelb angestrichene Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Ord: Madratzen.
- 1. d[ett]jo Polster.
- 1. d[ett]jo Decken.
- 1. Weiß und grün gefaster Garderob Kasten.
- 1. d[ett]jo Tisch.
- 1. Tisch von Nußbaum Holz.
- 1. Soffa mit 1. Madratzen und 4. Pölster von Kotton.
- 1. Sessel mit schwarzen Leder.
- 4. Gelb angestrichene Tavoreth.
- 2. d[ett]jo Sessel.
- 2. Lähnstühl.
- 2. Leichter von Mössing.
- 2. Lichtputzen.
- 1. Weißer Wasserkrug.
- 1. d[ett]jo Lavour samt Kandel.
- 1. d[ett]jo Weidling.
- 1. d[ett]jo Nachtgeschir.

- 1. Kanzeley Tisch mit Geländer von eichen Holz.
- 1. Häng Spiegel in ganz vergolter Rahm.
- 1. Gelb angestrichenes Chocoladi Kastel.
- 1. Gludpfan.

No. 43. Wohnung des General Kempel.

- 2. Garderob Kästen weiß und grün angestrichen.
- 1. Lange Tafel von weichen Holz.
- 1. Tisch d[ett]o
- 1. Lähnstuhl.

No. 44. Auf die Mauer gemahlen.

- 1. Bavillion Bethstatt mit Vorhäng 3. Fußkränz von Kotton.
- 1. Strohsak.
- 1. Offi: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Föder Küß.
- 1. Deken von Kotton.
- 1. Fornirter Schublad Kasten.
- 1. d[ett]o Tisch.
- 4. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel
- 1. Leichter von Tombak.
- 1. Lichtputzen.
- 1. Weißes Nachtgeschir.
- 1. Schreibzeig auf Stein Art.

No. 45. Zimmer vor die Bedienten.

- 1. Carell mit Fliegeln von blau gedruker Lienwand.
- 1. Ord: Bethstatt.
- 1. Strohsak.
- 1. Ord: Madratzen.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Deken von Kotton.
- 2. Lähnstuhl.
- 2. Strohsessel.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 1. Ord: Weidling.
- 1. d[ett]o Krug.
- 1. d[ett]o Nachtgeschir.
- 1. Stangel Leichter.
- 1. Lichtputzen.
- 2. Speibtrügel von eichen Holz.

No. 46. Frauenzimmer.

- 1. Carell mit Fliegeln von blau gedruker Leinwand.
- 1. Unangestrichene Bethstatt.
- 1. Gelb angestrichene d[ett]o.
- 2. Strohsak.
- 2. Ord: Madratzen.
- 2. d[ett]o Pölster.
- 2. Deken von Kotton.
- 2. Gelb angestrichener Schublad Kästen.
- 1. d[ett]o Tisch.
- 2. d[ett]o Rohr Lähnsessel.
- 2. d[ett]o Tavoreth.
- 2. Ord: Nachtgeschir
- 2. Leichter von Mössing.
- 2. Lichtputzen.

1. Weißer Weidling.
1. Ord: d[ett]o
1. Krug.

No. 47. Eingang.

- Auf die Mauer gemahlen.
1. Tisch von eichen Holz.
 4. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.
 1. Schragen zum Kleider ausklopfen.

No. 48. Empfangszimmer.

- Auf die Mauer gemahlen.
1. Sofa mit 1. Madratzen und 4. Pölster der Uiberzug von Kotton.
 2. Schublad Kästen von Nußbaum Holz, mit versielberten Beschläg.
 3. Tisch von Nußbaum Holz.
 12. Gelb angestrichener Rohr Lähnsessel.
 1. Großer Häng Spiegel in vergolter Rahm.
 1. Schreibpult von eichen Holz.

No. 49. Schlafzimmer.

- Auf die Mauer gemahlen.
2. Bavillion Bether mit 4. Vorhäng und 6. Fußkränz von Kotton.
 2. Strohsäk.
 4. Offi: Madratzen.
 2. d[ett]o Pölster.
 2. Föder Pölster.
 2. Decken von Kotton.
 1. Sofa mit 1. Madratzen und 4. Pölster der Uiberzug von Kotton.
 1. Bethkastel von Nußbaum Holz.
 2. Fomirte Tisch.
 2. d[ett]o Schublad Kästen.
 1. Großer Rohl Schreibtisch von eichen Holz.
 1. Fomirter Toilet Kasten.
 1. Retirad von eichen Holz.
 6. Gelb angestrichene Rohr Lähnsessel.
 2. Lavour samt Kandeln auf Stein Art.
 2. Nachtgeschir d[ett]o
 4. Säulen Leichter von Tombak.
 2. Lichtputzen.
 1. Glocken.

No. 50. Küche des General Kempel.

1. Gelb angestrichene Speißkasten mit doppel Thüren.
1. Tisch mit einer Platten von buchen Holz. Dann eine Stellasch.
1. Gelb angestrichenes Chocoladi Kastel.

No. 52. Küche des Kammerdieners v[on] Domiz.

1. Tisch von weichen Holz.
1. Stellasch.
1. Gelb angestrichenes Kastel mit Aufsatz.
1. Stangel Leichter.
1. Lichtputzen.

No. 52 1/2 Vor einem Diestbothen.

1. Gelb angestrichene Bethstatt.
1. Strohsäk.
1. d[ett]o Polster.
1. Ord: Madratzen.

- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Decken von gedruckter Leinwand.
- 1. Leichter von Mössing.
- 1. Lichtputzen.
- 4. Lahnstuhl.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 1. Ord: Nachtgeschir.
- 1. d[ett]o Krug.
- 1. Gelb angestrichener Schublad Kasten.
- 1. Ord: Weidling.

No. 53. Speißzimmer.

- 6. Gelb angestrichene Rohr Lahnessel.
- 1. Weiß und grün gefastes Kastel mit Aufsatz.
- 2. Tisch von eichen Holz.
- 1. Großer Tafeltisch d[ett]o
- 2. Leichter von Tombak.
- 1. Lichtputzen.

No. 54. Schlafzimmer.

- 2. Bethstätt von eichen Holz.
- 2. Strohsäk.
- 2. Offi: Madratzen.
- 2. d[ett]o Polster.
- 2. Decken von Kotton.
- 2. Förder Küß.
- 1. Tisch von Nußbaum Holz.
- 1. Retirad von eichen Holz weißen Topf.
- 2. Bethkastel d[ett]o
- 2. Weiße Nachtgeschir.
- 1. Lavour samt Kandel.
- 1. Fornirter Schublad Kasten.
- 4. Gelb angestrichene Rohr Lahnessel.

No. 55. Tagzimmer.

- 1. Soffa mit 1. Madratzen und 4. Pölster der Uiberzug von weiß und grün gestreiften Gradel.
- 8. Weiß und grün gefaste Rohr Lahnessel.
- 2. Fornirte Tisch.
- 2. Schublad Kästen von Nußbaum Holz.

No. 56. Bratt- und Bakerey Küche.

- 1. Lange Arbeitstafel von weichen Holz.

No. 57. Arbeitszimmer vor die Köch.

- 1. Lange Tafel die Platten von buchen Holz.

No. 58. Arbeitszimmer vor die Köch.

- 1. Lange Tafel von weichen Holz.
- 1. Maschin zum Speißen aufziehen.

No. 59. Mund Küche.

- 3. Tisch die Platten von buchen Holz.

No. 60. Für Hünner.

No. 61. Machtstuben vor die adeliche Leib Gard.

- 3. Gelb angestrichene Bethstätt.
- 3. Strohsäk.

- 3. d[ett]o Pölster.
- 3. Offi: Madratzen.
- 3. d[ett]o Pölster.
- 3. Decken von blau gedruckter Leinwand.
- 1. Gelb angestrichener Tisch.
- 4. Lähnstühl.
- 2. Leichter von Mössing.
- 2. Lichtputzen.
- 1. Ord: Wasserkrug.
- 2. Weidling.
- 3. Nachtgeschir.

No. 62. Vor dem Reitknecht von der Ungarischen adelichen Leib Gard.

- 1. Brükel.
- 1. Strohsak.
- 1. Ord: Madratzen mit Werk.
- 1. d[ett]o Polster.
- 1. Kotzen.
- 1. Tisch von weichen Holz.
- 2. Lähnstühl.
- 1. Ord: Krug.
- 1. d[ett]o Weidling.
- 1. d[ett]o Nachtgeschir.
- 1. Stangel Leichter.
- 1. Lichtputzen.

No. 63. Keller Ausspeiß.

- 1. Trugen von das Mundbacht.
- 1. Mehltrugen.
- 1. Stellasch an der Wand.

No. 64.

- 1. Große Stellasch an der Wand.

Zur Beleichtung ist abgegeben worden.

- 1. Oehl trugen von eichen Holz mit Plech gefütterert, und mit Pipen von Mössing nebst Oehl.
- 2. Schragen.
- 1. Oehl Kanter von Plech.
- 1. Viereckichtes Schafel von Plech.
- 1. Lampen Trugen.
- 30. Ord: Lattern mit 30 geschmolzenen Schinen.
- 60. Lampen-Tögel.
- 8. Große verzirte Lattern.
- 16. Dazu gehörige Lampen.
- 8. Schinen.
- 15. Oehl Maßel.
- 1. Trachter.

An Leinmäsch.

- 60. Stück Bethtücher No 1. 100. St. Polsterzichen No 1.
- 200. d[ett]o d[ett]o No 2. 100. d[ett]o
- 300. d[ett]o d[ett]o No 3.
- 400. d[ett]o d[ett]o No 4.
- 25. Föder Pölster und 25. Roßhaar Pölster.

Vor die Stall-Partey ist abgegeben worden.

- 14. Brükel.
- 16. Strohsak.

- 16. d[ett]o Pölster.
- 16. Ord: Madratzen.
- 16. d[ett]o Pölster.
- 16. d[ett]o Decken.
- 12. Lähnstuhl.
- 2. Tisch von weichen Holz.
- 2. Ord: Krüg.
- 3. d[ett]o Weidling.
- 3. Stangel Leichter.
- 2. Lichtputzen.

Kür die Wäscherin.

- 1. Tafel von weichen Holz.
- 1. Rothes Tuch mit 2. Blatt.

Vor Zimmerputzer Hausknecht und Kucheltrager.

- 8. Brükel.
- 8. Strohsäk.
- 8. d[ett]o Pölster.
- 8. Ord: Madratzen.
- 8. d[ett]o Pölster.
- 8. d[ett]o Decken.
- 2. Tisch.
- 8. Lähnstuhl.
- 2. Stangel Leichter.
- 2. Lichtputzen.
- 2. Ord: weidling.
- 2. d[ett]o Krüg.

Es sind vier gleichlautende Exemplar errichtet worden, wovon eines in dem Käise[lichen]. König[lichen]. Controlor Amte aufbehalten ist, das 2te der Kaiserliche Königliche Mobilien Inspecteur, das 3te der Kaiserliche Königliche Schloß Inspecteur und das 4te der Hof Controlor von Seiner Königliche Hoheit das Palatini in Händen hat.

Ofen den 12ten März 1791.

Andreas Szlábig
 K. K. Kammerdiener
 Schloß Inspector.
 Joseph Ghequier von Mély Nadas
 Controleur de S. a. de la Royal
 Lárchiduc [sic!] Leopold, le Palatin

A forrást leírta: Tózsza Rigó Attila.

ISTVÁN FAZEKAS

*SOURCES PERTAINING TO THE ROYAL PALACE
IN BUDA IN THE ARCHIVES OF THE LORD STEWARD'S
OFFICE*

Summary

Most of the sources pertaining to the construction and maintenance of Buda castle are in Hungarian archives, but given that between 1526–1918 Hungary was part of the Habsburg empire, many of the sources regarding the seat of the Hungarian kings were preserved in the centre of the one-time empire, Vienna. After Buda was recaptured from the Turks in 1686, efforts were made to turn it into a defensible fortress. In line with this concept, the castle's Charles III-period palace was a simple edifice. It is no accident that most 18th-century Viennese records are kept in the *Kriegsarchiv* and the *Hofkammer* archives. The *Hofkammerarchiv* largely owes its significance to the artist Sebastian Zeller's engravings which portray the palace as rebuilt by Queen Maria Theresa. Sources in the archives of the Lord Steward's (*Obersthofmeisteramt*) Office—today in the *Hausarchiv*, *Hofarchiv* and *Staatarchiv*—did not proliferate until the latter half of the 18th century, at the time when the building was converted into the residence of the Palatine, Archduke Alexander Leopold, and in keeping with its new function, had to assume a grandiose appearance. A number of valuable palace inventories have come down to us from that period. Relatively few sources speak of the Buda castle in the early 19th century. The archives, however, abound in the proposals for the grand reconstruction scheme in 1845–1846. The scheme underwent several modifications before it was accomplished, within the next decade. From that time on, practically every important development project was well documented, including Alajos Hauszmann's reconstruction. The Lord Steward's Office—on account of the fact that it was administratively part of the Buda establishment—oversaw the staffing, financing, and maintenance of the Hungarian royal residence until 1918. Documents apart, the map collections of the *Hausarchiv*, *Hofarchiv*, and *Staatarchiv* preserve some superb maps of the Buda castle.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás úgynevezett Mária Terézia-terme.

A KÖZÉPKORI LOVAGRENDEKTŐL A MODERN ÉRDEMRENDIG

A késő középkor óta a szerzetesrendek mellett világi rendek is működtek, amelyeknek elkötelezett (férfi) tagjai különböző vallási célok teljesítése és lovagi szertartások elvégzése érdekében közösséget alkottak. A szerzetesekhez hasonlóan ők is rendjük szabályai szerint éltek és engedelmességgel tartoztak előljárójuknak, aki rendszerint a terület hűbérura, egy gróf vagy herceg volt. Közösségi életet azonban csak összejöveteleik alkalmával éltek. Az egyházi rendektől eltérően – amelyek jelentős részét női közösségek alkották, s alkotják ma is – a késő középkori lovagrendek tagjai kizárólag férfiak voltak. Ezek a rendek a keresztes hadjáratok idején alakultak, s fogadalmuk a szokásosokon túl katonai hódításra, illetve a Szentföld védelmezésére is kiterjedtek. A német és a máltai lovagrendnek fontos kötelessége volt a zarándokok védelmezése, a sebesültek és betegek ápolása, amely ma is legfontosabb feladatuk.

A késő középkori világi lovagrendeket elsősorban politikai és dinasztikus célokból hozták létre. A rend tagjai a hűbérúr lojalis híveiként reprezentálták erejét és szolgálták politikai céljainak megvalósítását. A felvétel az ilyen, természetesen egy társadalmi osztály egyenrangú tagjaiból álló közösségbe nem az egyes lovagok érdemeinek elismerését jelentette, hanem ösztönzést és elkötelezettséget arra, hogy a rend tagja a jövőben a tőle telhető legteljesebb mértékben képviselje ura érdekeit. Az alapító saját elképzelése szerint választotta ki a rend szimbolikus jelét, amely önmagában semmiféle jelentést nem hordozott, csupán a renchez való tartozás külsődleges jegye volt. Az udvari rendi közösségek tekintélyük, befolyásuk és tagjaik gazdagsága következtében erős társaságokká váltak, amelyeknek tagjai közé kerülni kitüntetésnek számított.

E történelmi fejlődés állomásai jól jellemezhetőek a három legjelentősebb Habsburg-házi rend sajátosságaival. Először a középkori aranygyapjas rendet, aztán a két érdemrendet, a katonai Mária Terézia- és a civil Szent István-rendet ismertettük.

Az aranygyapjas rend

Az aranygyapjas rend Európa egyik legrégebbi világi rendje. Jó Fülöp burgundiai herceg alapította 1429-ben (franciául: *Ordre de la Toison d'or*), majd a burgundiai örökséggel került a Habsburg-házhoz. A spanyol ág kihalása után jogilag burgundiai-osztrák rendként működött tovább. Ez nemcsak dinasztikus okokból lehetett így, hanem azért is, mert I. Lipót császár kisebbik fia, III. Károly király igényt tartott a spanyol trónra, és a spanyol örökösödési háborúban is igen eredményes volt. 1704-ben 33 rendi lovag választotta meg nagymesterének és urának.

Az aranygyapjas rendet a spanyol Bourbon-házi királyok spanyol rendként működtették tovább, anélkül, hogy a rendi levéltár, kincsek és öltözékek birtokában lettek volna. Míg az osztrák rend felvételi követelményként ragaszkodott a római katolikus valláshoz és a főnemesi ranghoz, addig a spanyolnak protestánsok és nemesi cím nélküliek is tagjai lehettek. Osztrákok viszont nem csatlakozhattak hozzá.

1712. január 8-án VI. Károly császár letette az esküt az aranygyapjas rend nagymestereként, majd 21 főnemest – néhány olasztól és spanyoltól eltekintve javarészt osztrák, cseh és magyart – lovaggá ütött. Az osztrák vonal az elkövetkező évtizedekben tovább erősödött, emellett a rend mindvégig megtartotta nemzetközi jellegét, mivel a nemesség is internacionális volt, körülbelül a fele külföldi, az osztrákok fele pedig

főhercegi rangú. Amikor 1712-ben VI. Károly kiválasztotta a 21 lovagot, új díszruháról is gondoskodni kellett, minthogy a rendi kincstárnok által Brüsszelben őrzött ornátusok – 15 régi vörös köpeny, 10 alsóruha és 10 főveg – már kevésnek bizonyultak. A császár megbízásából és a császári ruhatárnok felügyelete alatt 86 bécsi műhímező asszony készítette el azt a 30 új öltözéket, amelyet a lovagrend tagjai az 1712. november 30-i, Szent András-napi rendi ünnepségen öltöttek magukra először. Az ornátusokat a továbbiakban a császári ruhatárnok gondjaira bízta, és a bécsi Hofburg *Chambre de la Garderobe de l'Ordre* helyiségeiben, speciálisan erre a célra készített ládákban tárolták. A ruhatárnok segített a lovagoknak az öltözködésnél is, használat után kitisztíttatta a ruhadarabokat, és a szükséges javításokat is elvégeztette rajtuk. A régi vörös ornátusok a brüsszeli *trésorier* (kincstárnok) felügyelete alatt maradtak, csakúgy, mint a már szintén nem használatos fekete és fehér színű viseletek. 1795-ben a brüsszeli és a bécsi ruhatárát sikerült kimenteni a közeledő francia csapatok elől és Bécsbe vitetni.

VI. Károly császárt Lotharingiai Ferenc követte a rend élén az osztrák ház képviselőjeként. Az új tagoknak 12 új ornátust kellett készíteni, ezek közül két gyermeköltözék is fennmaradt, melyet 1755-ben a tízéves Károly József és a nyolcéves Péter Lipót főherceg viselt lovaggá ütésekor. Mindketten a trónörökös, József öccsei voltak, akit már a bölcsőben felvettek az aranygyapjas rendbe.

II. József király idejéből fennmaradt egy leltár a rend ruháiról, ennek alapján vehette át azokat az új ruhatárnok, Johann Pichler. A továbbiakban II. József, világnézetére jellemzően, elrendelte, hogy az ünnepélyes adományozásokat és minden egyéb rendi ünnepséget Bécsen kívül, *sans solennité* (minden formáság nélkül) rendezzenek meg. A lovaggá ütésekre ezért – egyes lovagok nem kis bosszúságára – hétköznapi öltözködésekbe került sor, „en habit ordinaire ou de campagne”, sőt személyes jelenlét nélkül, levél útján is vettek fel tagokat. Ornátust csak a rendi ünnepségek alkalmával hordták.

Az aranygyapjas rend következő nagymestere, II. Lipót császár elődje számos rendeletét megsemmisítette, és a régi rendi ünnepeket is visszaállította.

A nagy egyházi és udvari ünnepségek alkalmából a lovagrend tagjainak egyforma, pompázatos ornátusban való megjelenése a hagyományt és divatot, a stílust és eleganciát egyedülállóan ötvöző Bécs meghatározó jellegzetességévé lett. A ma is meglévő díszöltözések nagy részét – amelyeket 1852-ben, Ferenc József császár uralkodása idején használtak utóljára – a XIX. században a történelmi, vagyis a késő középkori viseletek mintájára újították fel. Ezután a rend ruhatárába kerültek, ma pedig a rend tulajdonaként letétbe vannak helyezve a Kunsthistorisches Museum Monturdepot¹ (udvari ruharaktár) gyűjteményében. A gallér béléseben megtalálható utolsó viselőjének neve.

Az aranygyapjas rend öltözéke egy szélein arannyal és színes selyemmel gazdagon hímzett karmazsinvörös bársony köpenyből, egy teljesen dísztelen cseresznyepiros, ugyancsak bársony alsóruhából és a köpeny nyel egyező színű bársony *chaperon*ból (puha főveg, úgynevezett *Bundhut*, a *cornette*-tel, egy kb. 160 cm hosszú bársonyszalaggal) áll. A hímzés fő motívuma a rend jelvénye (arany, kos, acél és tűzkő) és a rendalapító fiának, Merész Károlynak a mondása: „Je l'ai emprins” (Meg mertem tenni).

A bő szabású, enyhén uszályos köpenyt a jobb vállon redőzték. A lovagok fővegét gazdagabban hímezték, mint a tisztékét, ornátusuk azonban egyforma volt. A rend tisztjei a kancellár (*chancelier*), a titkár (*greffier*), a kincstárnok (*trésorier*) és a herold, vagyis a címerügyekkel foglalkozó előkelő hivatalnok (*toison d'or*).

A rend jelvényének elemei (arany, kos, acél és tűzkő) alkotják a láncot is, amelyet már a kezdetektől fogva nemcsak az ornátushoz, hanem minden más ünnepélyes-szertartásos viselethez hordtak. A legrégebből fennmaradt lánc egymáshoz csak lazán, a saját súlyuk által kapcsolódó szemekből áll. Fennmaradt egy 1500 körüli időkből származó darab, amelynek anyaga arany, helyenként fekete zománcdíszítéssel. A barokk idejéből több, drágakövel kirakott aranygyapjas lánc is fennmaradt; a rend jelvényét is nemegyszer nagy, gyémántokkal díszített ékszerként viselték. A XVI. század vége felé készült portrékon egyre gyakrabban jelenik meg a rend jelképe, az arany kosgyapjú vékony szalagon a gomblyukba fűzve. Ha piros bársonyszalagon keresztként nyakban akarták viselni, felfüggesztőnek egy arany karikát kellett készíttetni.

A XVIII–XIX. században a rend tagjai gyakran nem ornátusban, hanem a nagy udvari díszruhában festették le magukat, a nyakukban az aranygyapjas rend láncával.

*Az aranygyapjas rend
ornátusa,
XIX. század első fele.
Kunsthistorisches Museum,
Bécs, Monturdepot, Depositum
des Ordens.*

*Ornat des Orden vom Vlies,
1. Hälfte des 19. Jahrhunderts.
Kunsthistorisches Museum,
Wien, Monturdepot,
Depositum des Ordens.*

A rend főnöke a Habsburg-ház mindenkori feje volt. Ez a feladat a burgundi herceg (*Duc de Bourgogne*) címmel járt együtt. Új lovagok felvételére az évenként november 30-án Bécsben megrendezett káptalani gyűléseken került sor.

A katonai Mária Terézia-lovagrend

Gróf Leopold Joseph Daun tábornagy már 1749-ben és 1750-ben is szorgalmazta egy katonai lovagrend létrehozását. Mária Terézia azonban csak 1757-ben, a győzedelmes kolini ütközet után alapította meg a róla elnevezett katonai lovagrendet, az első osztrák érdemrendet, melyet később ennek polgári megfelelője, a magyar Szent István-rend követ.

A felvilágosult uralkodók „az ország első szolgáltató”-jának tekintették magukat, egy olyan piramis csúcsán állva, amely a haza valamennyi polgárát a társadalom hasznos tagjaként egyesíti. A katonai és a polgári rendek nemcsak jövőbeni tevékenységre kötelezték kitüntetett tagjaikat, hanem meg is jutalmazták őket szolgálataikért, melyek az állam javára és az uralkodó dicsőségére váltak. A polgári teljesítmény ily megbecsülése megfelelt a modern állameszménynek. Az a tény, hogy minden embert, függetlenül attól, nemesi szár-

*Anton Einsle (1801–1871):
I. Ferenc József tábornagyi
egyenruhában, a katonai Mária
Terézia-lovagrend szalagjával
és a négy osztrák rend csillagjának
és nagykeresztjének
kombinációjával, 1850.
Kunsthistorisches Museum,
Bécs, lt. sz.: GG.7108.*

*Anton Einsle (1801–1871):
Kaiser Franz Joseph I. in
Feldmarschalls-Uniform
mit dem Band des
Militär-Maria Theresien-Ordens
und der Kombination der Sterne
zu den Großkreuzen der vier
österreichischen Hausorden, 1850.
Kunsthistorisches Museum,
Wien, GG.7108.*

mazású vagy sem, megjutalmaztak az érdemeiért és támogatták tetteiben, jóval megelőzte a francia forradalom reformtörekvéseit.

A katonai Mária Terézia-lovagrendbe való fölvételnek tehát nem volt feltétele sem a nemesi rang, sem a római katolikus vallás, még kevésbé a nemzeti hovatartozás, annál inkább az ellenséggel szemben tanúsított vitézség és a tényleges eredményesség a harcban. A sikeres, főképp önkéntesen véghez vitt harci cselekményt követően tehát a jutalom, az apró fehér kereszt elérhető közelségbe került. A jelöltet nem az uralkodó választotta ki tetszése szerint, hanem egy testület ajánlotta beható vizsgálat után. Mivel a Mária Terézia-lovagrend csak katonatiszteket vett fel a soraiba, ezért Ausztria első hivatásos katonai rendjének is tekinthető.

Az osztrák hadseregben sok protestáns szolgált, ezért gróf Wenzel Anton Eusebius Kaunitz kancellár felvetette, hogy a rendet ne egy szent után nevezzék el. Kaunitzot egyébként a rend első kancellárjává választották. Saját rendi ornátusra nem volt szükség, hiszen a katonai uniformis viselése kötelező, ugyanakkor udvarképes is volt azóta, hogy II. József megszüntette a spanyol öltözék (spanische Manteltracht)² viselését. A katonai rangok hierarchiája a rend tagjait először kettő, később három osztályba sorolta: különbséget tettek a nagykeresztesek, a parancsnokok vagy komturkeresztesek és a lovagok vagy kiskeresztesek között, a

*Ismeretlen mester:
Mária Terézia a Szent István-rend
női ornátusában, 1764.
Kunsthistorisches Museum,
Bécs, lt. sz.: GG.6743.*

*Anonymes Gemälde: Bildnis
der Königin Maria Theresia
in einem Damenornat dess
königlich ungarischen
St. Stephans-Ordens, 1764.
Kunsthistorisches Museum,
Wien, GG.6743.*

tábornoki, a törzstiszti, illetve az egyszerű tiszti rangfokozatnak megfelelően. A rendbe való felvétel a tagoknak lovagi méltóságot és nyugdíjat jelentett.

Problémák csupán a nagymesteri méltóság körül adódtak. Nem tűnt megfelelőnek – Lotharingiai Ferenc német-római császár egyenesen kedvezőtlennek találta –, hogy ezt a posztot Mária Terézia töltsé be. Ezenkívül a császár előre látta, hogy az aranygyapjas rend összeférhetetlenségi határozatai egy újabb Habsburg-házi rend alapításakor bonyodalmakhoz fognak vezetni.

Az inkompatibilitás problémája már akkor felmerült, amikor először gondoltak egy katonai rend megalapítására. A kérdést Mária Terézia 1758-ban úgy oldotta meg, hogy a rend első két tagját, Lotharingiai Károly herceget és Leopold Joseph Daun marsallt kivételként kezelte, 1759-ben pedig kibővítette a rend alapszabályait.

A jelvény formáját több lehetséges változat vizsgálata után – amelyek közül nem egyet maga a császárnő javasolt – az alapszabály 7. cikkelye rögzítette. A rend jelvénye az immár klasszikusnak számító Tatzekreuz (mancs, kereszt) lett. Tiszta aranyból készült, fehér zománctbevonattal. A középső, kör alakú mezőben az osztrák főhercegi címer, a piros-fehér-piros csíkos pajzs volt látható, körülötte a FORTITUDINE felirattal. Az érdemrend hátoldalára az uralkodói pár zöld babérkoszorú övezte monogramját vésték: az MT és F

betűket. A nagykeresztet piros-fehér-piros vállövön a bal csipő fölött hordták, hozzá mellcsillagot viseltek. A komturkeresztet a nyakban, lovagi keresztet háromszögletű szalagon a mellen viselték.

Gyémánt nagykeresztrel a császár – legfőbb megbecsülése jeléül – összesen hatszor tüntetett ki arra érdemesnek talált személyt. Elsőként 1781-ben Loudon marsall vehette át II. Józseftől Belgrád dicsőséges bevételéért a császár által is viselt érdemrendet.

1757 és 1931 között 50 káptalani gyűlésre került sor. 4392 jelölt közül összesen 1135 tiszteletet tüntettek ki a katonai Mária Terézia-lovagrenddel. 46-an a nagykeresztet, 111-en a komturkeresztet, 912-en pedig a lovagkeresztet kapták meg. Több olyan tiszt is volt, aki pályafutása során mindhárom rendfokozatot kiérdemelte.

A magyar királyi Szent István-rend

Az alap gondolat, hogy minden embert, aki a haza és az uralkodó érdekében vitt véghez kimagasló tetteket vagy szerzett elévülhetetlen érdemeket, elismerésben részesítsenek, a kitüntetésnek egy merőben új fajtáját teremtette meg, a polgári érdemrendet. Az első polgári érdemrendeket anakronisztikus módon az udvari rendek mintájára lovagok alapították, és félvezető módon „rendeknek” nevezték el. Ebben a szellemben a rend alapszabálya pompázatos ornátust írt elő, védőszentről beszélt, meghatározta a rendi ünnepeket, és természetesen a rendi hierarchiát is szabályozta. A pezsgő rendi élet fenntartásához saját hivatalnokokra volt szükség.

A katonai Mária Terézia-lovagrendhez hasonlóan – figyelembe véve a hivatalnokok besorolását, illetve a nemesi rangot – ezeknél is három osztály volt. A három kategória csak Ferenc József uralkodása idején vált elégtelenné: a Ferenc József-rendet tiszti kereszttel (a komturkereszt és a lovagi kereszt között) és csillagos komturkeresztrel bővítették.

A Szent István-rendet Mária Terézia Magyarország királynőjeként alapította 1764. május 5-én abból az alkalomból, hogy fiát, József főherceget Rómában királlyá koronázták. A magyar királyság szuverén uralkodójaként Mária Terézia kívül állt a Német-Római Császárságon. Mind a védőszent kiválasztása (Magyarország szentté avatott királya), mind az érdemrend heraldikus kialakítása, valamint az ornátus szabása és színe is a magyar királyságra utalt. Valójában arról volt szó, hogy a császárné-királynő e nemzeti jellegű érdemrend megalapításával a magyar rendek – számára igen fontos – pénzügyi és politikai támogatásának elnyerését remélte.

A történelmi kor a hétéves háborút követő korántsem egyszerű időszak. A rend alapításánál Esterházy Ferenc gróf volt Mária Terézia segítségére, aki már 1760 óta egy polgári érdemrend létrehozásán fáradozott. A gróf, 1762 óta volt udvari kancellár, és ebbéli minőségében dolgozta ki a rend alapszabályait, később a rend kancellárjává nevezték ki. Neki kellett előterjesztenie a megfelelő jelölteket, és finom taktikai érzékkel meghatározni rendfokozatukat is. A Szent István-rend szálla volt a bécsi udvari körök szemében, legfőképpen a császáréban. Halála után, egy évvel a rend megalapítását követően a császárnő fia, II. József javára lemondott a nagymesteri méltóságról. A császárnőről készült figyelemreméltó festmény, amely a Szent István-rend egyenruhájában ábrázolja, ezek szerint 1764–65-ben készülhetett. Ezután kapták meg az érdemrendet az udvari körök tagjai: Colloredo herceg, birodalmi alkancellár, Joseph Wenzel, Liechtenstein hercege és Batthyány gróf nagykeresztet kapott. Az ellenkezés lassan csökkent, így a Szent István-rend nemsokára hön áhított kitüntetéssé vált nemcsak a nemesség, hanem mindenekeelőtt a magas hivatalnokok, nemzetközi kereskedők és bankárok körében, akik a soknemzetiségű monarchiában igen nagy befolyással bírtak, akár Antwerpenben, Milánóban vagy Bécsben éltek. Ez azt jelenti, hogy a Szent István-rendbe kezdettől fogva nemcsak magyar nemzetiségű személyeket vettek föl. Az érdemrend az Osztrák–Magyar Monarchia első, a birodalom felbomlásáig legmagasabb kitüntetése volt.

A rend jelvényét dinasztikus és patriotikus motívumok díszítik. A hullámosan lekerekített egyenlő szárú keresztet sötétzöld zománc borítja, keskeny arany szegéllyel, az érdemkereszt stilizált Szent István-koronán függ. Elülső oldalán a koronás hármashalmon a fehér kettős kereszt látható. A királyi cimer elemei mellett

a rendalapító nevének kezdőbetűi olvashatók: MT, körülötte pedig a jelmondat: PUBLICUM MERITORUM PRAEMIUM (nyilvános jutalom az érdemekért). Az érdemrend hátoldalán a rend nevének rövidítése áll babérkoszorúba fogva: STO.STRI.AP. (Sancto Stephano Regi Apostolico; Apostoli Szent István király). A nagykeresztet tartó nyaklánc szemei a stilizált magyar királyi koronát, illetve az SS (Sanctus Stephanus) és MT (Mária Terézia) monogramot ábrázolták felváltva. A láncot természetesen csak az ornátushoz hordták.

A katonai Mária Terézia-lovagrendhez hasonlóan itt is megszabták, hogyan kell viselni a jelvényt az udvari díszruhán, a katonai uniformison és a civil öltözéken stb.: a nagykeresztet válllövön, a hozzá tartozó csilaggal, a középkeresztet a nyakban, a lovagi keresztet hurokszalagon vagy háromszögletű szalagon az ruhára tűzve. Az utóbbi bíbor színű volt, sötétzöld szegélycsíkkal.

Az öltözék fő darabja a zöld bársony köpeny volt, arany tölgylomb-motívumokkal gazdagon hímzett és műhermelinnel díszített szegéllyel. A köpenyt (lásd a 99. oldalon) karmazsinvörös tafotával bélelték. A gallér a köpennyel megegyező bársonyból készült, azonos szegélydíszítéssel, a közepén arannyal és ezüsttel hímzett stilizált nagykeresztel. Az alsóruhát egy karmazsinvörös bársonyból készült váll-lepel (*Skapulier*) alkotja. Ha viselője a nagykereszt tulajdonosa volt, a skapuláré teljes felületét arannyal hímzett tölgylomb-motívumok borították. Az alacsonyabb rangúak váll-leple dísztelenebb. A kalpag is ugyanabból a zöld bársonyból készült, ugyancsak arany hímzéssel és műhermelin-szegéllyel, a homlok fölött kócsagtollal. Az egyenruhához tartozó piros selyemharisnyából és az arannyal hímzett zöld bársonycipőből egy sem maradt fenn, de korabeli festmények alapján fogalmat alkothatunk róluk.

A rend alapításakor a ruhatárát 20 nagykeresztes, 30 középkeresztes és 50 kiskeresztes ornátus alkotta. A díszöltözékeket a Szent István-rend saját ruhatárnokának gondjaira bízták, és ezzel mind a személyt, mind a helyszínt illetően elkülönítették az aranygyapjas rend ruhatárától. 1796 óta viszont a Szent István-rend ruhatárát ugyanaz a polgári származású szabó, Joseph Schuhmann gondozta, aki 1811 után az aranygyapjas rend ruhatáráért is felelt.

1809. január 8-án, a Lipót-rend megalapításának ünnepségén, továbbá 1810. március 1-jén, Mária Ludovika (Marie Louise) főhercegnő és Napóleon bécsi esküvőjén mind a négy osztrák lovagrend (az aranygyapjas, a katonai Mária Terézia-, a Ferenc József- és a Lipót-rend) képviselője, a több mint 200 lovag együttesen, ornátusban vonult fel, ezzel is hangsúlyozva és nyilvánvalóvá téve az osztrák császári udvar hatalmát és fényét.

A Szent István-rend ornátusát hivatalosan 1812-es ünnepségén viselték utoljára. A színjátéknak több mint 100 rendi egyenruhás résztvevője volt. A pompázatos darabokat csak 15 évvel később, a Lipót-rend ünnepi gyűlése alkalmából vették elő ismét, utoljára.

Az I. világháború után a rendi ruhatárak Magyarországra kerültek, öt öltözet kivételével, melyeket ma is Ausztriában őriznek.³

(Fordította: Gabos Erika)

JEGYZETEK

1. A Monturdepot a Mária Terézia által alapított udvari ruharaktár volt, amelyben a különböző díszöltözékeket, egyenruhákat és lakájlivréket őrizték. Helye a Burgban volt, ahol ma mint a Kunsthistorisches Museum ruhadíjteménye működik és gyarapodik különböző, az udvari élethez kapcsolódó öltözékekkel. (F. D. K.)
2. Lásd kötetünkben F. Dózsa Katalin cikkét a 95–104. oldalon.
3. Sajnos a királyi palotában őrizték őket, ahol a II. világháború alatt elpusztultak.

VOM MITTELALTERLICHEN RITTERORDEN ZUM MODERNEN VERDIENSTORDEN

Neben den geistlichen gab es seit dem Spätmittelalter weltliche Orden. Sie waren verpflichtende Gemeinschaften von Männern, die sich zur Erfüllung besonderer religiöser Ziele und ritterlicher Rituale zusammenschlossen. Wie die Mitglieder der Mönchsorden lebten sie nach beschworenen Statuten und hatten dem Ordensoberen, meist dem Herrn des Territoriums, also einem Grafen oder Herzog zu gehorchen. Ihr gemeinschaftliches Leben verwirklichte sich aber nur bei jenen Gelegenheiten, bei denen sie zusammenkamen. Zum Unterschied von den religiösen Orden, die ja seit ihrem Beginn in der Spätantike einen wesentlichen Anteil weiblicher Gemeinschaften kannten und kennen, waren die spätmittelalterlichen Ritterorden Männergemeinschaften. Sie waren in der Zeit der Kreuzzüge entstanden und hatten neben den üblichen Gelübden auch die militärische Eroberung bzw. Verteidigung des Heiligen Landes auf sich zu nehmen. Beim Deutschen Ritterorden und beim Johanniterorden war der Schutz der Pilger, die Pflege der Verwundeten und zuletzt die Betreuung von Kranken und Armen eine wichtige Aufgabe der Ordensritter. Sie ist heute in diesen Orden die wichtigste Aufgabe geworden.

Die spätmittelalterlichen „weltlichen“ Ritterorden wurden von den Territorialherren aus überwiegend politischen und dynastischen Gründen ins Leben gerufen. Die Mitglieder der Orden sollten durch das Gelübde gebunden als loyale Ritter um den Landesherrn versammelt, seinem Repräsentationsbedürfnis genügen und zur Durchsetzung politischer Ansprüche dienen. Die Aufnahme in eine solche, naturgemäß nur aus einer einzigen Klasse gleichrangiger Mitglieder bestehende Gemeinschaft, bedeutete also keine Auszeichnung für geleistete Verdienste, sondern sollte die einzelnen Ordensritter anspornen und verpflichten, in Zukunft den Interessen ihres Souveräns nach Möglichkeit zu dienen. Das oftmals symbolische Ordenszeichen, mitunter auch aus einer Laune des Ordensstifters gewählt und an sich bedeutungslos, war tatsächlich nur äußeres Zeichen der Mitgliedschaft. Die höflichen Ordensgemeinschaften wurden durch Ansehen, Einfluß und Reichtum ihrer Mitglieder zu mächtigen Vereinigungen, in die aufgenommen zu werden als Auszeichnung angesehen wurde. Diese Entwicklung führt im 18. Jahrhundert zur Gründung der militärischen und zivilen Verdienstorden.

Die Stufen dieser historischen Entwicklung sind durch die Existenz und Eigenart der drei bedeutendsten Habsburgischen Hausorden sehr gut zu charakterisieren. Wenden wir uns zunächst dem mittelalterlichen Ritterorden vom Goldenen Vlies zu, dann den beiden Verdienstorden, dem militärischen Maria Theresien Orden und dem zivilen St. Stephans-Orden.

Der Orden vom Goldenen Vlies

Eine der ältesten weltlichen Ordensgemeinschaften Europas ist der von Herzog Philipp dem Guten von Burgund im Jahre 1429 gegründete Orden vom Goldenen Vlies (frz. „Ordre de la Toison d'or“, daher kurz Toisonorden genannt). Mit dem burgundischen Erbe kam er als Hausorden an die Habsburger und wurde nach dem Aussterben der spanischen Hauptlinie als burgundisch-österreichischer Orden rechtmäßig weitergeführt. Dies war nicht nur dynastisch gerechtfertigt, sondern auch deshalb, weil der jüngere Sohn des

Kaisers Leopold I. als König Karl III. den Anspruch auf Spanien stellte und im spanischen Erbfolgekrieg zunächst durchaus erfolgreich war. Er wurde im Jahre 1704 von 33 Ordensrittern als Chef und Souverän anerkannt.

Die spanischen Bourbonen-Könige hielten ihn auch als spanischen Orden weiter aufrecht, ohne Archiv, Schatz und Garderobe des Ordens zu besitzen. Während der österreichische Orden sowohl am katholischen Glauben als auch an der hochadeligen Abkunft als Aufnahmebedingungen festhielt, wurde der spanische zum reinen Verdienstorden und daher auch an Protestanten und Nichtadelige verliehen. Österreichern war seine Annahme untersagt.

Nachdem Kaiser Karl VI. am 8. Jänner des Jahres 1712 den Eid als Chef und Souverän des Toisonordens abgelegt hatte, ernannte er 21 Ritter, neben einigen Italienern und Spaniern überwiegend Angehörige des Hochadels Österreichs, Böhmens und Ungarns. Dieses österreichische Element verstärkte sich in den folgenden Jahrzehnten, obwohl der Orden immer seinen internationalen Charakter behielt, weil auch der Adel international war. Um 1880 etwa betrug die Zahl der Ordensritter 75, davon bestand etwa die Hälfte aus Ausländern, von den Österreichern waren wiederum die Hälfte Erzherzöge. Als Karl VI. 1712, wie erwähnt, 21 Ritter promovierte, mußten neue Ornate angeschafft werden, da die vom Ordensschatzmeister in Brüssel aufbewahrten Ornate – 15 alte rote Mäntel, 10 Unterkleider und 10 Kappen – nicht ausreichten. Im Auftrag des Kaisers stellten unter Aufsicht des kaiserlichen Garderobers 86 Kunststickerinnen in Wien 30 neue Ornate fertig, die bereits am Titularfest des Ordens am 30. November (dem St. Andreastag) 1712 erstmals getragen wurden. Sie wurden dem kaiserlichen Garderober anvertraut und in speziell angefertigten Kästen des „Chambre de la Garderobe de l'Ordre“ aufbewahrt, das sich in der Wiener Hofburg befand. Der Garderober war den Rittern beim Ankleiden behilflich, reinigte die Ornate nach dem Gebrauch und führte auch notwendige Reparaturen durch. Die älteren roten Ornate verblieben in Brüssel unter der Obhut des „Trésoriers“, ebenso die nicht mehr in Gebrauch genommenen weißen und schwarzen. Die Brüsseler und Wiener Garderobebestände des Ordens wurden 1795 mit dem eigentlichen Ordensschatz vor den heranrückenden französischen Truppen gerettet und nach Wien gebracht.

Auf Kaiser Karl VI. folgte Franz von Lothringen als Souverän des Ordens, gleichsam als Repräsentant des Hauses Österreich. Für einige zu promovierende Ritter wurde es notwendig, 12 neue Vliesornate anzuschaffen. Unter ihnen befanden sich auch die zwei erhaltenen Kinderornate. Sie wurden im Jahre 1755 für die feierliche Promotion des zehnjährigen Erzherzogs Karl Joseph und des achtjährigen Erzherzogs Peter Leopold benötigt. Es waren die beiden jüngeren Brüder des Kronprinzen Joseph, der schon in der Wiege in den Orden aufgenommen worden war.

Aus der Zeit Kaiser Josephs II. ist eine inventarmäßige Übergabe der Toison-Ordensgarderobe an den neuen Garderober Johann Pichler überliefert. Im übrigen hatte Joseph II. ganz im Sinne seiner Weltanschauung verordnet, die Investituren außerhalb Wiens und auch alle anderen Ordensfeierlichkeiten sollten „sans solennité“ vorgenommen werden. Die Promotionen fanden – sehr zum Ärger so mancher Ordensritter – im Alltagsgewand, „en habit ordinaire ou de Campagne“ statt, auch erste briefliche Ernennungen wurden durchgeführt. Der Ordensornat wurde nur bei den Titularfesten verwendet. Der nächste Souverän des Ordens vom Goldenen Vlies, Kaiser Leopold II., hob viele der josephinischen Verordnungen wieder auf und ließ auch die alten Ordensfeste neu aufleben.

Das gemeinsame Auftreten der Toison-Ritter in ihren prachtvollen Ornaten an den hohen kirchlichen Festtagen gehörte zu den wesentlichen Merkmalen des Wiener Hofes und der ihm eigenen Mischung von Tradition und Mode, von Stil und Eleganz. Die bis heute erhaltenen Ornate wurden z.T. im 19. Jahrhundert nach Vorbild der historischen, also spätmittelalterlichen, erneuert und im Jahre 1852 unter Kaiser Franz Joseph zum letzten Mal verwendet. Sie tragen am Kragenfutter die Namen der letzten Träger. Danach wurden sie in der Ordensgarderobe aufbewahrt und sind heute als Eigentum des Ordens im Monturdepot des Kunsthistorischen Museums deponiert.

Der Ornat eines Toisonritters besteht aus einem Mantel aus karmesinrotem Samt, der an den Rändern auf reichste mit Gold und mehrfarbiger Seide bestickt ist, einem kirschroten Untergewand, ebenfalls aus Samt,

aber vollkommen schmucklos, und dem *chaperon* genannten weichen Bundhut aus dem gleichen Samt wie der Mantel, mit einem ca. 160 cm langen Samtband, welches als *cornette* bezeichnet wird. Die Hauptelemente der Stickerei sind die Ordensembleme (Widderfell, Feuereisen und Feuerstein), und der Wahlspruch Karls des Kühnen, des Sohnes des Stifters, „Je l'ai emprins“ (Ich habe es gewagt).

Der Mantel ist weit geschnitten, hat eine kleine Schleppe und wird auf der rechten Schulter gerafft. Der Bundhut der Ritter ist reicher als der der Ordensoffiziere bestickt, die Omate sind aber alle gleich. Ordensoffiziere sind der Kanzler (*chancellor*), der Sekretär (*greffier*), der Schatzmeister (*trésorier*) und der Wappenkönig oder Herold, auch *toison d'or* genannt. Aus den Ordensemblemen (Widderfell, Feuereisen und Feuerstein) ist auch die Collane zusammengesetzt, die von Anfang an nicht nur zum Ordensornat, sondern zu jedem zeremoniellen Kleid getragen wurde. Das älteste erhaltene Exemplar einer solchen Collane besteht aus Gliedern, die nicht fix miteinander verbunden sind, sondern durch ihre eigenes Gewicht aneinander hängen. Diese Collane aus der Zeit um 1500 ist aus purem Gold und an einzelnen Stellen schwarz emailliert. Aus der Barockzeit sind zahlreiche Vlies-Collanen erhalten, deren Glieder mit Edelsteinen besetzt sind; auch das Ordensblem wurde oft als großes, diamantenbesetztes Schmuckstück ausgeführt.

Gen Ende des 16. Jahrhunderts werden jene Portraits häufiger, die zeigen, daß das Ordensblem, das Widderfell, an einem kleinen Bändchen im Knopfloch getragen wurde. Wenn es als Halskreuz an einem roten Band getragen wurde, mußte ein Zwischenstück angefertigt werden.

Im 18. und 19. Jahrhundert ließen sich die Mitglieder des Ordens nicht nur im Ornat, sondern auch in den großen Hof-Uniformen mit der Collane portraituren.

Souverän des Ordens ist der jeweilige Chef des Hauses Habsburg. Er führt in dieser Funktion den Titel eines Herzogs von Burgund (*Duc de Bourgogne*). Aufnahmen in den Orden finden beim jährlichen Kapitelfest am 30. November in Wien statt.

Der Militär-Maria Theresien-Orden

Schon in den Jahren 1749 und 1750 regte Feldzeugmeister Graf Daun die Stiftung einer Tapferkeitsauszeichnung an. Tatsächlich stiftete die Kaiserin-Königin erst im Jahre 1757, nach der siegreichen Schlacht von Kolin, den militärischen Maria Theresien-Orden, den ersten Verdienstorden Österreichs, noch vor einem entsprechenden Zivildorden.

Die aufgeklärten Herrscher verstanden sich als „erste Diener des Staates“ und wollten an der Spitze einer Pyramide stehen, die alle Bürger als nützliche Mitglieder der Gesellschaft in sich einschloß. Die Verdienstorden, sowohl die militärischen wie die zivilen, verpflichteten die ausgezeichneten Personen nicht zu einer künftigen Leistung, sondern belohnte eine bereits vollbrachte Tat, welche dem Staat von Nutzen und dem Herrscher zur Ehre gereichte. Eine solche Wertschätzung bürgerlicher Leistungen entsprach dem modernen Staatsideal und nahm Reformbestrebungen der französischen Revolution vorweg, da Verdienst und Leistung jedes Menschen, unabhängig von adeliger Abstammung, belohnt und gefördert wurde.

Weder Adel noch katholischer Glaube, schon gar nicht die Nationalität, sondern besondere Tapferkeit vor dem Feind, verbunden mit tatsächlichen militärischen Erfolgen waren daher die Voraussetzungen für die Verleihung des Militär-Maria Theresien-Ordens. Wenn die erfolgreiche Kampfhandlung ausgeführt worden war, ohne daß der Befehl dazu gegeben worden war, so war das kleine weiße Kreuz zum Greifen nahe. Der Kandidat wurde nicht vom Herrscher nach Gutdünken gewählt, sondern auf Grund eines Beweisverfahrens von einem Gremium empfohlen.

Der Militär-Maria Theresien-Orden wurde durch die Beschränkung auf Offiziere auch zum ersten Berufsorden Österreichs. Staatskanzler Kaunitz wies darauf hin, daß sehr viele Protestanten im österreichischen Heer dienten, derentwegen man den Orden nicht nach einem Heiligen benennen sollte. Kaunitz wurde übrigens der erste Kanzler des Ordens.

Eine eigene Ordensgarderobe erübrigte sich, da die militärische Uniform obligat und seit der Abschaffung

des spanischen Mantelkleides durch Kaiser Joseph II. auch hoffähig war. Die militärischen Ränge mit ihrer absoluten Unterordnung brachten die Einteilung der Ordensmitglieder in zwei, später in drei Klassen mit sich: die Großkreuze, die Kommandeur- oder Komturkreuze und die Klein- oder Ritterkreuze, den Kategorien Generalität, Stabsoffiziere. Offiziere entsprechend. Für Bürgerliche war mit der Verleihung die Erhebung in den persönlichen Ritterstand sowie der Anspruch auf eine Pension verbunden. Probleme ergaben sich hinsichtlich der Großmeisterwürde des Militär-Maria Theresien-Ordens. Eine Übernahme dieser Position durch Maria Theresia schien nicht passend und für das Ansehen des Kaisers Franz Stephan nicht förderlich. Zudem sah der Kaiser voraus, daß die Unverträglichkeitsbestimmungen des Vlies-Ordens bei der Gründung eines neuen Hausordens zu Komplikationen Anlaß geben würden.

Dieses Problem der sogenannten Inkompatibilität tauchte bereits auf, als die ersten Pläne zur Gründung eines militärischen Verdienstordens erwogen wurden. Maria Theresia regelte dieses Problem bei der ersten Promotion 1758 zunächst als Ausnahme für den Prinzen Karl Alexander von Lothringen und den Feldmarschall Daun. 1759 generell durch eine entsprechende Erweiterung der Ordensstatuten.

Die Form des Ordenszeichens wurde, nach Prüfung verschiedener Vorschläge, die z.T. auf die Kaiserin selbst zurückgingen, im Artikel 7 der Statuten bestimmt.

Das Ordenszeichen hat die klassisch gewordene Form eines Tatzekreuzes. Es ist aus purem Gold und weiß emailliert. So bleibt es bis zum Ende der österreichisch-ungarischen Monarchie. In der Mitte befindet sich ein rundes Schildehen, welches mit dem erzhertzoglichen österreichischen Wappen, also dem rotweiß-roten Bindenschild und mit der Umschrift FORTITUDINE versehen ist.

Auf der Rückseite sind an der entsprechenden Stelle die Monogramme des Herrscherpaares angebracht. MT und F sind von einem grünen Lorbeerkranz eingefaßt.

Das Großkreuz wurde an einem rotweißroten Schulterband an der linken Hüfte getragen, dazu ein Bruststern, das Ritterkreuz am Dreiecksband an der Brust, das später eingeführte Komturkreuz als Halskreuz.

Insgesamt sechs Mal wurde das Großkreuz als Ausdruck besonderer Wertschätzung durch den Kaiser in Brillanten verliehen. Zum ersten Mal dekorierte Kaiser Joseph II. den Feldmarschall Loudon nach der Einnahme von Belgrad 1781 mit dem von ihm selbst getragenen Ordenszeichen.

Zwischen 1757 und 1931 fanden 50 Kapitel statt. Von 4392 Bewerbern wurden insgesamt 1135 Offiziere ausgezeichnet. 46 wurde das Großkreuz, 111 das Komturkreuz und 912 das Ritterkreuz des Maria Theresien Ordens zuerkannt. Es gab selbstverständlich mehrere Offiziere, denen im Lauf ihrer Karriere zwei oder alle drei Stufen der Auszeichnung verliehen wurde, sodaß man 1240 Promotheten verzeichnet hat.

Der königlich-ungarische St. Stephans-Orden

Obwohl die Idee Leistungen oder Verdienste eines Bürgers für den Staat oder den Herrscher entsprechend der erwähnten Vorstellungen einer Gesellschaft von nützlichen Mitgliedern, eine ganz neue Form der Auszeichnung begründete, wurden die ersten dieser zivilen Verdienstorden in anachronistischer Weise nach der Art höfischer Ordensgemeinschaften von Rittern gestiftet und erhielten den irreführenden Namen „Orden“. Es wurden dementsprechend Statuten mit genauen Vorschriften für einen prunkvollen Ornat erlassen, ein Ordenspatron und besondere Ordensfeste bestimmt und selbstverständlich der Rang der Orden untereinander festgelegt. Zur Aufrechterhaltung des festereichen Ordenslebens bedurfte es eigener Ordensbeamter.

Wie schon beim Militär-Maria Theresien-Orden wurde eine Einteilung in drei Klassen vorgenommen. Sie berücksichtigte dabei die Kategorien bzw. Rangklassen der Beamten oder deren adeligen Rang. Erst unter Kaiser Franz Joseph fand man mit drei Klassen nicht mehr das Auslangen und vermehrte beim Franz Josephs Orden die Stufen durch ein Offizierskreuz (zwischen Komturkreuz und Ritterkreuz), sowie ein Komturkreuz mit Stern.

Am 5. Mai 1764 stiftete Maria Theresia anläßlich der römischen Königskronung ihres Sohnes Joseph den Sankt Stephans-Orden. Sie handelte dabei als Königin bzw. als König von Ungarn. Als souveräner Herr-

scher dieses Königreiches stand sie außerhalb des Römischen Reiches deutscher Nation. Die Wahl des Ordenspatrons, nämlich des Heiligen Königs von Ungarn, und die heraldische Gestaltung des Ordenszeichens sowie Schnitt und Farben des Ornates, weisen alle auf das Ungarische Königtum hin. Tatsächlich konnte sich die Kaiserin-Königin durch diese Ordensstiftung mit nationalem Charakter die höchst notwendige finanzielle und politische Unterstützung durch die Stände Ungarns erhoffen.

Man befand sich nach dem Siebenjährigen Krieg in einer äußerst schwierigen Situation. Maßgeblich Schützenhilfe leistete Graf Ferenc Esterházy, der sich seit 1760 um die Stiftung eines zivilen Verdienstordens bemühte. Er war seit 1762 Ungarischer Hofkanzler, arbeitete als solcher die Statuten aus und wurde zum ersten Kanzler des Ordens ernannt. Er hatte die Aufgabe die geeigneten Persönlichkeiten vorzuschlagen und mit großen Taktgefühl den Grad der Auszeichnung zu bestimmen. Es war der Stephans-Orden zunächst der Wiener Hofgesellschaft ein Dorn im Auge, vor allem dem Kaiser. Nach seinem Tod im Jahr nach der Stiftung, legte die Kaiserin die Großmeisterwürde nieder und trat sie an ihren Sohn Joseph II. ab. Das eindrucksvolle Portrait der Kaiserin im St. Stephansornat muß also von 1764–1765 stammen. Danach erfolgten die ersten Aufnahmen von Mitgliedern der Hofgesellschaft, durch Verleihung des Großkreuzes an den Reichsvizekanzler Fürsten Colloredo, an den Fürsten Joseph Wenzel von und zu Liechtenstein und den Fürsten Batthyány.

Bald hatte sich der Widerstand gelegt, der Stephans-Orden wurde zur begehrten Auszeichnung nicht nur des Adels, sondern vorallem der hohen Beamten und der internationalen Handelsleute und Bankiers. Sie waren in der multinationalen Monarchie von großer Bedeutung, ob in Antwerpen, Mailand oder Wien.

Dies bedeutet also, daß der Stephans-Orden von Anfang an nicht nur Persönlichkeiten ungarischer Nationalität zuerkannt wurde. Er war der erste und blieb bis zum Ende der Monarchie der höchste zivile Verdienstorden Österreich-Ungarns.

Das Ordenszeichen ist mit dynastischen und patriotischen Motiven geschmückt. Es ist wiederum ein gleichschenkeliges Kreuz, wellenförmig abgerundet, grün emailliert und goldgerändert. Es hängt an einer stilisierten Stephanskrone.

Das Medaillon der Vorderseite zeigt auf einem Dreieck das weiße Doppelkreuz, das aus einer Krone herausragt. Neben diesen Motiven des Königswappens stehen die Initialen der Stifterin M und T. Rundum ist die Devise „PUBLICUM MERITORUM PRAEMIUM“ (Öffentliche Belohnung für Verdienste) zu lesen. Auf der Rückseite steht in einem Lorbeerkranz der Name des Ordens in abgekürzter Form STO.ST.RI.AP. (Sancto Stephano Regi Apostolico). Die Ordenskette, nämlich die Collane für das Großkreuz, setzt sich aus Gliedern zusammen, die abwechselnd als ungarische Königskrone in stilisierter Form, als Monogramm SS für Sanctus Stephanus und als Monogramm MT für Maria Theresia gebildet sind. Die Collane wurde selbstverständlich nur zum Ornat getragen.

Die Tragweise auf den Hofstaats-Uniformen, auf den militärischen und zivilen Uniformen oder auf dem Magnatenkleidern etc. war wie beim Militär Maria Theresien-Orden geregelt: Großkreuz am Schulterband, dazu der Bruststern, das Kommandeurekreuz als Halsdekoration, das Ritterkreuz an einer Masche bzw. auf der Uniform am typischen Dreiecksband. Das Band ist rot mit zwei grünen Randstreifen. Der Ornat besteht aus einem Radmantel aus grünem Samt, der an den Rändern mit reicher Goldstickerei (Eichenlaubranken) verziert und mit Hermelinimitation gesäumt ist. Er ist mit roter Seide gefüttert.

Kragen aus dem gleichen grünen Samt, gefüttert und verbrämt wie der Mantel. In der Mitte eine in Gold und Silber gestickte Imitation des Großkreuzes.

Das Untergewand ist eine Schürze (*Skapulier*) aus karmesinrotem Samt, das als Rangabzeichen für den Inhaber des Großkreuzes ganz von goldgestickten Eichenlaubranken bedeckt ist. Die Stickerei auf dem Skapulier der anderen Stufen ist entsprechend geringer. Kalpak aus dem gleichen Samt mit Goldstickerei (Eichenlaub) und breitem Besatz aus Hermelinimitation. Über der Stirn eine weiße Reiherfeder.

Die dazugehörigen roten Seidenstrümpfe, grüne, goldgestickte Samtschuhe sind nicht erhalten, aber durch die Darstellung auf Gemälden bekannt. Bei der Stiftung wurden 20 Großkreuzornate, 30 Kommandeurekreuzornate und 50 Kleinkreuzornate angeschafft.

Für die Garderobe des St. Stephans-Ordens wurde ein eigener Garderobier bestellt. Sie war damit personell, ursprünglich auch lokal, von der Garderobe des Ordens vom Goldenen Vlies getrennt. Seit etwa 1796 lag die Obsorge für die St. Stephans-Garderobe in den Händen des bürgerlichen Kleidermachers Joseph Schuhmann, der seit 1811 auch die Stelle des Vlies-Garderobiers innehatte. Bei der feierlichen Einführung des Leopold-Ordens am 8. Jänner des Jahres 1809 und anlässlich der Prokura-Vermählung der Erzherzogin Maria Ludovika (Marie Louise) mit Kaiser Napoleon am 10. März 1810 in Wien traten alle vier österreichischen Hausorden, insgesamt mehr als 200 Ritter im Ornat, gemeinsam auf. Es war eine Demonstration von Macht und Glanz des österreichischen Kaiserhauses. Am 8. November, dem Titularfest im Jahr 1812, wurden die Ornate des St. Stephans-Ordens zum letztenmal offiziell getragen. Mehr als 100 Ritter im Ornat nahmen an diesem Schauspiel teil. Nur 15 Jahre später wurden die prunkvollen Ornate aus Anlaß des Titularfestes des Leopold-Ordens zum letzten Mal verwendet.

Nach dem ersten Weltkrieg wurde die Ordensgarderobe an Ungarn abgetreten, bis auf fünf Belegstücke, die heute noch erhalten sind.

AZ UDVARI DÍSZRUHA TÖRTÉNETE

Az udvari díszruha bevezetésének előzményei hosszan nyúlnak vissza a történelemben. A társai közül kiváló ember mindig arra vágyott, hogy már megjelenéséről felismerjék – ő „valaki”. Különösen megnőtt ez az igény, ha az ősök is a környezetükre (a respublikában, királyságban, udvarban stb.) jelentős befolyással bíró „valakik” voltak. Kezdetben elég volt ehhez a finomabb anyag, a drágább díszítés, Rómában a fehérített gyapjú és a bíbor szín használata, és egy különleges ruhadarab, a tóga, amelyet csak szabad római polgár hordhatott jeles alkalmakkor. Ahogy azonban a textilgyártás fejlődött, s mind többen hozzájuthattak a drágább anyagokhoz, díszítésekhez, „ruharendeletekkel” próbálták meggátolni az arra „érdemtelenek” díszes öltözködését. Egyidejűleg létrejöttek bizonyos előkelő és kiemelt beosztások birtokosai számára, illetve egyes különösen ünnepélyes alkalmakra – királyi koronázások, egyházi ünnepek stb. – kitalált, illetőleg hordott díszruhák, egyházi, lovagi, koronázási, királyi, császári ornátusok stb.

A francia királyi udvarban már a XVI. században kialakultak előírásos férföltözetek az egyes különösen megbecsült rangokhoz párosítva.¹ Ezek általában a XVI. század második felére jellemző, úgynevezett spanyol reneszánsz divatot őrizték meg a XVIII. század végéig, helyenként a XIX. század elejéig. A kiemelt tisztségviselők rövid zubbonyt (angolul *doublet*, franciául *pourpoint*), szalagos buggyos nadrágot (franciául *chausses de retroussées*), ezüst szövettel díszített fekete bársony köpenyt és föveget viseltek. XIV. Lajos, a Napkirály alatt jött létre a francia királyi udvarban az úgynevezett *le grand habit/costume de cour*, azaz a nagy udvari díszruha, amelyet annak az úrnak vagy hölgynek kellett hordania, akit bemutatnak a királynak. A hölgyeknek kerek kivágású, fűzős derekat, könyökig érő, csipkefodros ujjat és külön a derékhoz kapcsolt uszályt (*manteau*) kellett viselniük a szoknya (*jupe*) felett.

Eleinte a ruhának a bemutatás alkalmával feketének kellett lennie, de mivel hamarosan ez a viselet már a nagy udvari ünnepségeken is kötelező volt, színskálája kibővült, vörös, kék, zöld, fehér stb. is lehetett. A női ruha formája némi lemaradással követte az aktuális napi divatot, a XVIII. században abroncsszoknya, *panier* került az alj (*jupe*) alá. A XVIII. század közepén a szoknyát egybeszabták az uszályval és arany- vagy ezüstbrokátból, vagy hímzéssel készült, *costume/robe de cour*nak vagy (*grand*) *robe a la française*-nek hívták.

A XVIII. század második felében a virágmintás lyoni selyemből (vagy annak utánzatából) készült ruha háta gyakran „zsákszabású”, azaz úgynevezett *Watteau-ráncokkal* bővült. Ez a típus nagyon elterjedt volt, nagyon sok európai viseletgyűjteményben őriznek hasonlót, így a Magyar Nemzeti Múzeumban is.² A XVII–XVIII. században a francia királyi udvar szokásai voltak ugyanis mérvadók a többi európai uralkodó számára is, és a XVII. század közepe óta Párizs volt az európai divat irányítója.

A férfiviselet egy testhez szabott kabátból (*justaucorps*), mellényből, nadrágból, ingből állt, formája azonos volt a *negligée*-vel, a hétköznapi viselettel. Ünnepélyességét a biztosította, hogy drága, nehéz lyoni selyemből vagy bársonyból készült, mellrészén arany- vagy ezüstfonalas hímzésdíszítéssel. Eleinte ennek viselete csak néhány kiválasztott kiváltsága volt. 1664. december 29-én³ született az első „brevet”, azaz „királyi levél” egy ilyen arannyal hímzett *justaucorps*-ról, amelyre a Napkirály saját kezűleg rajzolta meg a hímzés tervét is. A későbbiek folyamán csupán ötvenen kaptak engedélyt arra, hogy arannyal vagy ezüsttel hímeztessék ki kabátjukat, s a továbbiakban is a felsőcsesz kezek határozták meg a mintát is.

3.3.32. Udvari ruha uszálya. 1867–1916. Augusztá főhercegnő viselte 1916-ban IV. Károly koronázásán.

A XVIII. században az udvari öltözék jelentősen átalakult, s már nem volt külön engedélyre szükség viseletéhez. A század közepétől a justaucorps helyett elől elkerekített szárnyú színes selyemfrakkot viseltek az urak szegélydíszítéssel vagy rokokó ízlésű, könnyedebb színes selyem- és fémfonalas virágmintás hímzéssel. Különösen a meglehetősen nagy gombok voltak finoman hímözve. Ezt *grand habit de cournak* vagy *habit à la française*-nek hívták. Az 1780-as években alapanyaga sötétkék, sötétlila, sötétbarna, sokszor mintásan szőtt bársony, a széleket naturálisan hímzett mezei virágcsokrok, pipacsok, búzavirágok, sötét búzakaralászágak szegélyezték. A század végén hasonló sötét színű szövet is lehetett az alapanyag. Ilyen bársony- vagy selyemfrakkokat francia műhelyekben előre kiszabtak, majd minta szerint kivarrtak, s félig készen, kihímözve árultak. A helyi szabónak csupán össze kellett varmnia ezeket, a megrendelő alakjához igazítva. Éppen ezért sokszor a hímzés egy része is a varrásba került, ha a megrendelő karcsúbb volt, mint az előre kiszabott darab. Jó üzlet lehetett ezeknek az úgynevezett francia öltözékeknek a gyártása, mert a rokokó ízlésű, virágmintákkal hímzett bársony udvari frakkot Európa szinte minden udvarában átvették, s az 1820-as évekig apró változtatásokkal hordták. A XVIII–XIX. század fordulóján Franciaországban az udvari vise-

letek jelentősen megújultak. Érdekes módon már a francia forradalom alatt is új díszruhákat írtak elő a tisztviselők számára, s ezek terveit nem kisebb művészek, mint Jaques Louis David (1748–1825) vagy Jean Baptiste Isabey (1767–1855) készítették.⁴

1804-ben nagy pompa közepette császárrá koronázták Napóleont. A koronázási díszruhák tervezésére Isabey-t kérték fel. A férfiöltözékek sötét bársony vagy szövet – gyakran fekete szövet – alapon arany- és ezüsthímzésűek voltak, legfeljebb egy vagy két színnel kiegészítve. Mintázatuk elvontabb, klasszikusabb, mint a késő rokokó frakkoké. Szabásuk kétféle volt: az egyik típus elől elkerekített XVIII. századi frakk, a másik elől nyitott, de térdig érő kabát, a justaucorps átalakított változata, amelyet széles öv szorított a derékhoz. A női ruhák formái – mint mindig – az uralkodó divatot követték, historizálók, ezen belül antikizálók voltak. A hellenisztikus előképeket utánzó keskeny, testre simuló forma volt jellemző, mell alá érő derékrésszel, a mély kivágást Medici-gallér-szerű fodor keretezte, az ujjak a német reneszánszot idézve buggyosak. A ruha fehér selyemmuszlinból vagy tüllből készült, arannyal vagy ezüsttel hímözve, és fölé a derékhoz hátul egy vörös, zöld, kék arannyal vagy ezüsttel hímzett bársonyból készült hosszú uszály kapcsolódott.

A restauráció korában (1814–1830) az udvari viseleteket pontosan meghatározták, mivel igyekeztek mindent – köztük az etikettet is – úgy visszaállítani, ahogy az a forradalom előtt volt. 1830-tól Orléans-i Fülöp, a polgárkirály udvarában viszont már nem volt kötelező az udvari viselet, inkább divatkérdéssé vált, ezáltal szabadabb és népszerű viseletté, nem csupán udvari ünnepek, de különböző más, fényes, nem udvari összejövetelek (bál, fogadás, a tudományos akadémia díszülése stb.) alkalmával.

A bécsi udvarban a XVII. században jelent meg az udvari viselet, az úgynevezett *spanische Manteltracht*, ami szó szerint spanyol köpenyviseletet jelent, bár valószínűleg helyesebb, ha spanyol öltözéknek fordítjuk.

3.1.4. Ismeretlen mester: Lotharingiai Ferenc,
XVIII. század második fele.

3.1.5. Ismeretlen mester: Mária Terézia,
XVIII. század második fele.

A spanische Manteltrachtot a császár, az udvar és egyes, az udvarba meghívott személyiségek viselheték ünnepi alkalmakkor (felvonulás, követek fogadása, beiktatási ceremónia stb.). Ez a spanyol udvari etikettből átvett, szalagokkal díszített öltözék egy köpenyből, kabátból, buggyos térdnadrágból és tollas kalapból állt. 1711-től⁵ III. Károly kizárólagos udvari öltözékké tette, ami azt jelentette, hogy az udvaroncok hivatalos alkalmakkor csak ebben az öltözékben jelenhettek meg, s csupán az udvar vidéki tartózkodása esetén engedélyezték a divatos öltözködést.⁶ Spanische Manteltrachtot visel Martin Meytens (1695–1770) sokat másolt festményén Lotharingiai Ferenc,⁷ bár Mária Terézia udvarában már elnézték a divatos öltözködést is. 1766-ban II. József megszüntette a spanyol öltözék viseletét.⁸ Célja ezzel elsősorban nem a már divatjamúlt, középkori viselet kiiktatása volt, sokkal inkább annak az érzékeltetése, hogy uralkodását nem mint hűbérúr, hanem az állam szolgálatában álló, a hatalmi piramis csúcsán lévő vezető gyakorolja.⁹ Annak ellenére, hogy a rebellis császárnak ez a rendelete is nagy felháborodást keltett, a XVI. század végi, XVII. század eleji férfidivatot konzerváló viselet amúgy is halódott, II. József csak meggyorsította e tendenciát.¹⁰ Már Mária Terézia is bevezetett egy újabb udvari öltözéket Laxenburgban, a hölgyek számára vörös alapon arany- vagy ezüstborkát ruhát csipkedíszítéssel, az uraknak vörös frakkot aranyhímzéses mellénnyel.¹¹ 1751-től a tisztek engedélyt kaptak arra, hogy egyenruhában jelenjenek meg az udvarban. A XVIII. században a katonai egyenruha¹² és a franciáktól átvett hímzett udvari frakk, az *habit à la française* vagy *Staatsfrack* egyre inkább elfogadott lett az osztrák udvarban – egészen az 1820-as évekig – minden olyan udvaronc számára, akinek nem volt tiszti ragja, s nem hordhatott egyenruhát vagy más, az udvarban tolerált díszruhát, mint például a magyar nemesi viseletet. A XVIII. század végétől ugyanakkor folyamatosan mindig felvetődött, hogy az udvar szolgálatában álló tisztségviselők számára is kreáljanak valamilyen megkülönböztető egyenruhát, magasabb posztok (kamarás, udvarmester stb.) számára is alkalmas díszruhát.¹³ Végül 1814-ben rendeletben írták elő, hogy az egyenruha (*Hofstaat*) sötétzöld posztóból (annyira sötét, hogy feketének tűnik) készült klasszikus, derékig érő, begombolt frakk¹⁴ legyen, aranyhímzéssel. Az utóbbi mennyisége, mintázata viselője rangjától függött,¹⁵ szabása pedig a már létező civil egyenruhákét követte. Érdekessége még a rendeletnek, hogy megkülönböztet hétköznapi viseletet, valamint kis és nagy gálát – és az alacsonyabb rangúak nagy gálája megegyezik a magasabb rangúak kis gálájával. Nem elképzelhetetlen, hogy ebben az

3.1.10. Martin Meytens
köre: Mária Terézia
gyermekei, 1740-es évek.
Középen a gyermek
II. József, balra Mária Anna
főhercegnő (kezükből
az aranygyapjas rend
aranyláncon),
továbbá Károly József
főherceg, Mária Erzsébet
Jozefa és Mária Amália (?)
főhercegnők.

osztrák udvar takarékos szemlélete mutatkozik meg: ha valakit előléptetnek, akkor is csak egy új, drága öltözéket kelljen csináltatnia.

„A magyar díszruha az udvarban látható legdrágább és legfeltűnőbb öltözékek közé tartozott.” Ezeket a dicséret sorokat nem egy elfogult magyar kosztümtörténész írta, hanem egy osztrák kutató 1949-ben megjelent könyvében.¹⁶ A XVI. század második felében kialakuló, a XVII. században Erdélyben és Felvidéken is általánossá váló magyar történelmi viselet már viszonylag hamar bekerült a bécsi udvarba, bár természetesen nem volt kizárólagos viselet, mint Erdélyben. A Habsburg-uralkodók is felvették, legalább egyszer: magyar királlyá koronázásuk alkalmával. De más adataink is vannak arról, hogy hordtak magyar ruhát. Rudolf császárt Prágában egy magyaroshoz hasonló zsinórozott, bokáig érő köpenyben temették el 1612-ben.¹⁷ 1655-ben I. Lipótot nemzeti viseletben koronázták magyar királlyá. III. Károlyról tudjuk, hogy 1712-ben (érdemes megjegyezni: a Rákóczi-felkelés leverése után!) az országgyűlésen magyar ruhát viselt, általános tetszést aratva vele a magyar rendek körében.¹⁸ Mária Terézia talán legszebb ábrázolásai¹⁹ (legalábbis maga a királynő szép, karcsú, elbűvölő) magyar királynővé koronázása alkalmával készültek, s káprázatos magyar díszruhát mutatnak: ezüsttel átszőtt brokátruhát, pompás csipke-, valamint gazdag ékkő- és gyöngydísz. Külön érdekesség, ha közelebbről megvizsgáljuk a derékrészt, hogy az elől zárt, a rubinok, smaragdok csak imitálják a füzést. Egy jóval később készült képen²⁰ is magyar ruhát visel a királynő, de ez a kép az 1740-es fiatalkori és a jó tíz évvel későbbi, igen elterjedt, Meytens²¹ által festett hivatalos portré összevágása – hogy a magyar királynő a budai királyi palotában elhelyezett képen ne francia-német módiban, de magyar pruszlikban, köténnel legyen ábrázolva. A kék alapon ezüsttel átszőtt természetes virág- és gyümölcsmintás lyoni selyembrokat (illetve utánzata) eléggé elterjedt lehetett, mert magyar gyűjteményekben²² több is található belőle. Ezek szoknyája Mária Terézia ruhájához hasonlóan bő, ráncolt, dereka fűzött, könyökig érő csipke- vagy tüllujjai általában színes selyemszalaggal három bugyorra fogottak. A magyar férfiviselet, a zsinóros dolmány, mente, magyarnadrág, süveg vagy kalpag különböző változatai díszruhaként gyakran tűntek fel Mária Terézia udvarában, már jóval előbb, hogy a magyar királyi nemesi testőrség egyenruhájaként is elfogadott lett volna. A gyermek II. Józsefet (utalva arra, hogy ő lesz a következő király)²³ gyakran ábrázolták magyar ruhában, s több neki tulajdonított magyar öltözéket is őriznek.²⁴ Érdekes ebből a szempontból a szin-

tén Meytens után készült, Mária Terézia gyermekeit ábrázoló kép, ezen a gyermek Józsefen kívül öccse²⁵ is magyar ruhát visel, sőt az egyik húga is! Természetesen ez nem véletlen, hiszen az sem gyermeki rakoncátlankodás, hogy az aranygyapjas rend láncával játszadoznak.

A XVIII. század közepétől egyre erősebben érződik a magyar férfiviseleten is az európai divat hatása, különösen a lassan már-már hivatalos magyar udvari díszruha megjelenési formáin. A század közepére jellemző Bánffy Dénes gróf (1723–1780) díszruhája Meytens festményén.²⁶ Ezen a királyi kamarás és főlovászmester gróf dús aranyhímzéssel és paszományozással ellátott magas, állógallérú zsinóros dolmányt visel, szembeötölő csákóra vágással, a combokon kihányt, lábra simuló hosszú magyarnadrágot és bokacipőt, hasonlóan rendkívül dúsan arannyal kivarrott, prémmel bélelt vállgallérszerű, panyókára vetett mentét (csak zárójelben jegyzem meg azt a XVIII. század második felére jellemző sajátosságot, hogy a magyar ruhához francia divatú, fehérre púderozott hajviseletet és kackiás magyar bajuszt visel Bánffy gróf). Bár a mente vállgallérszerű köpeny formája a magyar viseletből is eredhet, több mint valószínű, hogy inkább a spanische Manteltrachtot utánozza. Hasonló köpenymegoldást másutt is találunk. Például Csáky József gróf 1749-ben készült portréján szürke nercprémmel bélelt hasonló köpenyt visel.²⁷ A Habsburg-gyermekek mentéje, dolmánya már nem keleti jellegű, T szabású,²⁸ hanem a justaucorps-ot, illetve a francia frakkot követve bevarrott ujjú, testre simuló. Grassalkovich Antal gróf ábrázolásán úgy tűnik, az ő magyar öltözéke²⁹ is franciás szabású, s hasonló megoldást számtalan egykorú festményen láthatunk.

Az 1770-es években a díszruha mentéje teljesen átvette a justaucorps vagy a francia frakk szabását, de megmaradt a zsinórozás és a mente prémgallérja és -szegése. Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár mentéje³⁰ is a justaucorps szabását követi, csupán a nagy kihajtott gallér és a prémszegés jelzi a magyar jelleget, mint ahogy a dolmány, bár ujjai vannak, mellényszerű, s elől a kis csákóra vágás őrzi a magyar szabást. Teleki Sámuel ruhájához sok hasonlót láthatunk az I. Ferenc, majd hitvese, Mária Terézia koronázásáról készült ábrázolásokon,³¹ illetve Pollencig József grafikáján, amely József nádor 1795-ös fogadását örökítette meg.³²

A magyar díszruha alakulására természetesen a katonai, a huszárvisélet is erősen hatott, hiszen éppen a XVIII. században válik az egész világon kedveltté ez a könnyűlovassághoz oly alkalmas öltözék. Különösen fontos a huszáröltözéket követő bandériumok viselete 1780-ban, a korona hazaszállításának időpontjában, majd a koronázások idején. Ez rövid, elől elkerékített, prémszegélyű, erősen zsinórozott spencerszerű mente, rövid mellény, kihányt magyarnadrág és csizma. Pollencig ábrázolásán több rövid, spencerszerű mentét is

3.3.32. Szent István-rendi viselet: köpeny, gallér, skapulier (elötét), süveg, 1764.

3.1.31. Ismeretlen magyarországi mester: Grassalkovich Antal képmása, 1750–1755.

láthatunk, olyan megoldásban is, hogy a sötét szövetet a francia frakkokhoz hasonló színes naturális virághímzés díszíti. Egy hasonló megoldású együttes található az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében.³³ A francia hatás legerősebben egy barna szövetfrakkon látható, amelynek csupán vékony zsinóros gombolása és a hozzá tartozó ujjatlan (!) mellény piciny csákóra vágása utal arra, hogy minden valószínűség szerint magyar udvari díszruháról van szó, feltehetően a XIX. század elejéről.³⁴

A női ruha szabása ismét követi az uralkodó francia divatot. Az 1790-es években sötétlila, sötétbarna selyemből készült, késő rokokó stílusú, azonos mintájú virágos hímzéssel. A derék mélyen benyúlik a szoknyába, amely hátul erősen ráncolt. A XIX. század elején a derék lassan felkúszik a mell alá, s csupán a kis fűzés jelzi rajta a magyaros jelleget. Nincs külön uszálya, a szoknya hátul kb. egy, másfél méter hosszúságban söpri a földet. Anyaga legtöbbször finom fehér selyem, muszlin vagy tüll. Hímzése ezüst- vagy aranyfonalas, megfelel a francia empire mintáknak. A kötény és a fátyol ekkor már elmaradhatatlan kiegészítője a magyar díszruhának. Különösen nagy feltűnést keltett a magyar díszruha 1813-ban, Drezdában, amikor Mária Ludovika, I. Ferenc császár harmadik fele-

Pollencig József (XVIII. század második fele): Nádori fogadóest 1795-ben a budai várpalota dísztermében. Papír, toll, gouache, 28,2 × 40,8 cm. SzM, lt. sz.: 1930.2188.

sége egy Napóleon tiszteletére rendezett ünnepségen abban jelent meg: „...ez nem csupán a legszebb díszruha volt, amit az osztrák udvarnál hordtak, de – mint mondták – megóvta a császárnét attól, hogy öltözetét a többi uralkodónő ruhájával összehasonlítsák”³⁵ – írta az osztrák viselettörténész. Nem véletlen, hogy a divatlapokban újra és újra megjelennek a divatossá igazított magyar udvari viseletek (1816-ban, 1820-ban, 1825-ben, 1830-ban, 1832-ben³⁶), sokszor az is nyomon követhető, hogy milyen udvari, politikai esemény

3.3.37. Heinrich Ede: I. Ferenc József Szent István-rendi ruhájában, 1868.

3.3.38. Wagner Sándor: Erzsébet királyné, 1867.

alkalmával közölték őket. A női ruhák érdekessége, hogy a fűzőt derék legtöbbször csak látszat, hátul kapocsal zártak, elől a fűzés csak dísz, sőt a hagyományos ing is hiányzik, csupán egy buggyos tüllujjat varrtak a derékhoz és hasonló anyagú betétet helyeztek a zsinórfűzés alá.

A francia udvari viseletet követve átalakult az osztrák udvari viselet és a magyar díszruha is. Az osztrák díszruha átvette a vállra vagy derékra akasztható külön uszály rendszerét, valamint az arany- és ezüsthímzés díszítést. A leggyakrabban fehér, zöld vagy vörös bársonyt használtak, ám a ruha és az uszály rendszerint egymástól egészen eltérő anyagból készült. A családok legtöbbször csak az uszályt őrizték meg, valószínűleg azért, mert több ruhához is hordhatták. Több osztrák és magyar gyűjteményben őriznek uszályokat, jellegzetes példája Augusztia főhercegnő uszálya,³⁷ amelyről tudjuk, hogy 1916-ban IV. Károly koronázásán viselte, de biztosan korábban készült, feltehetően 1867-ben.

A magyar udvari ruha is megváltozott az 1830-as években. A női ruha követte a divatformákat, legtöbbször fehér selyemből vagy zöld, vörös, lila bársonyból vagy selyemből készült, aranyhímzéssel, melynek motívuma a francia udvari díszruháét követte. A kötény és a fátyol anyaga viszont selyemmuszlin vagy tüll volt (mint ahogy az inget imitáló kis buggyos ujjacskák is) arany- vagy ezüsthímzéssel – ami az eredeti

Napóleon-kori díszruhákra emlékeztet. A ruhának nem volt külön uszálya, de a szoknya maga több méteres sleppel rendelkezett, s gyakran mente egészítette ki az öltözéket. Összességében tehát párta vagy főkötő, fátyol, ruhaderék, szoknya, kötény tartozik a magyar udvari díszruhához, amelynek kevésbé díszes, uszály nélküli változata válik az úgynevezett díszmagyarrá. A nagy, uszályos, arany- és ezüsthímzésű udvari díszruhák a családban öröklődnek, s a koronázások, udvari bálók vagy különleges politikai események – milenniumi ünnepség, Rákóczi hamvainak hazahozatala stb. – alkalmából kerülnek elő.

A magyar udvari férfiruha az 1820-as években először inkább az új udvari egyenruhát, a *Hofstaatot* utánolta – fekete vagy sötétkék szövetből, arany- és ezüsthímzéssel, rövid, spencerszerű dolmánnyal és csak valamivel hosszabb mentével készült.³⁸ Érdekes, hogy ez a szabás követte a rövid, testhezálló huszáregyenruha formáit is. A (magyar) férfíviselet az 1830-as években a nemzeti érzést ruhában is kifejezni kívánó magyar szabók tervei, rajzai alapján jelentősen megváltozott. Ez azonban már nem az udvari díszruha, hanem az úgynevezett díszmagyar története. Ekkor alakult ki ugyanis az a – bársonysüvegéből, damasztselyem atillából, bársonymentékből és selyemjersey nadrágból álló – viselet, amit ma díszmagyarnak hívunk. Ez az öltözék ugyanakkor, főleg ha teljes ékszerdíszsel hordták, megfelelt az udvari ünnepségek alkalmával is. Különlegesen reprezentatív darabjait IV. Károly magyar királlyá koronázásán hordták 1916. december 30-án, az utolsó nagy ünnepségen, amelyen még szükség volt udvari díszruhára.

JEGYZETEK

1. Például „grands officier de la couronne, grand maitre de la maison du roi, grand chambellan, grand ecuyer, grand marechal des logis, grand maitres des ceremonies” stb.: DELPIERRE, 1982, 18.
2. Muslay Gáboré Vay Anna ruhája, zöld selyem, broszírozott, színes mintázással, derékbőség: 62 cm, háthossz: 163 cm. MNM, lt. sz.: 935.110.
3. DELPIERRE, 1982, 20.
4. Részletesen ismerteti: DELPIERRE, 1982, valamint a Napóleon-kori udvari díszruhákkal együtt: MODES, 1989.
5. KUGLER–KURZEL–RUNTSCHNEIDER, 2000, 83.
6. A magyar nemesi viselet is elfogadott volt.
7. Például jelen TBM, kat. sz.: 3.1.4.
8. KUGLER–HAUPT, 1989, 94.; valamint HAUPT, 1980, 79–82.
9. KUGLER–KURZEL–RUNTSCHNEIDER, 2000, 34.
10. KUGLER–KURZEL–RUNTSCHNEIDER, 2000, 34.
11. Az adatot megadja: BOEHN, 1928, 209., de nem adja meg a forrást. Tény viszont, hogy több festményen láthatunk a leírásnak megfelelő öltözéket.
12. Georg J. Kugler, a kérdés szakavatott kutatója, e kötet szerzője részletesen ismerteti a katonai egyenruha elfogadottságát és elterjedtségét a bécsi császári udvarban: KUGLER–KURZEL–RUNTSCHNEIDER, 2000, 33.
13. KUGLER–KURZEL–RUNTSCHNEIDER, 2000, 44–45.
14. A frakk meghatározásánál vigyáznunk kell, mert tulajdonképpen háromféle szabást is értünk alatta: a XVIII. században elől elkerékített, a mai zsakethez hasonló szabású, a XIX. század elején derékban elől elvágott, begombolt kabát, a XX. században elől nem begombolt, nyitott kabát.
15. KUGLER–KURZEL–RUNTSCHNEIDER, 2000, 44–45.
16. SPRINGSCHITZ, 1949, 59.
17. Tény, hogy a hossza bokáig érő, zsinórozott, de lehet, hogy a csehek saját nemzeti viseletüknek tartják. Meg kell jegyezni, hogy sokszor keverednek a lengyel, horvát, orosz, keleti eredetű zsinóros ruhák, s a cseheknek is van 1848-ból egy általuk kitalált, bár nem nagyon hordott nemzeti viseletük, ami az atillához hasonlít. A köpeny alatt spanyol divatú mellényt és plundranadrágot viselt. Aranybarna bársonybrokát, selyem paszomány, hossza: 143 cm. Prága, Vár, lt. sz.: PHA 27/1–6. (PRAG, 1988, 455. tétel, 371. kép).
18. MARCZALI, 1997, 29
19. Daniel Schmiedely (1705–1779): Mária Terézia magyar koronázási ruhában, 1742. Jelzés jobbra lent: „Anno 1742 Die 31. December”. Galeria Hlavného Mesta SSR Bratislavy (Pozsonyi Városi Galéria), lt. sz.: A.133.; valamint jelen TBM, kat. sz.: 3.1.11.
20. Jelen TBM, kat. sz.: 3.1.5.
21. Például hasonló, de megfordított állású, hasonló színezésű udvari díszruhában ábrázolva, magyar koronával: Martin Meytens (1695–1770) köre: Mária Terézia, 1750. Vásznon, olaj, 248 × 150 cm. Melk, bencés kolostor.

22. Kék-ezüstbrokát ruhák: Iparművészeti Múzeumban: világoskék alapon ezüst- és színes selyemfonallal brossírozott selyem, hossza: 110 cm, vállfüző magassága: 55 cm, lt. sz.: 14954.; Magyar Nemzeti Múzeumban: világoskék alapon, ezüst- és színes selyemfonallal brossírozott, virágcsokros mintázatú, feltehetően lyoni selyem, szoknyahossz: 106 cm, lt. sz.: 1935.109.
23. Martin Meytens (1695–1770): A hatéves József, 1747. Vázson, olaj, 150 × 112 cm. Prága, Národní Galerie, lt. sz.: 0787.; Martin Johann Schmidt (Kremser-Schmidt; 1718–1801): Mária Terézia és II. József, 1745. Vázson, olaj, 229 × 157 cm. Seitenstette, Benediktstift; Martin Meytens (1695–1770): A négyéves József, 1745. Vázson, olaj, 111 × 90 cm. Bécs, magántulajdon. Ezekről számtalan litográfia és egyéb grafikus másolat készült és volt forgalomban.
24. Világoskék bordás damaszselyem, virágszálal mintával, ezüst vert csipke és paszomány, 1745. Nadrág hossza: 46 cm, dolmány hossza: 43 cm, mente hossza: 63,5 cm, süveg magassága: 32 cm. MNM, lt. sz.: 1954.667.1–4.; zöld selyemdamaszt dolmány, arany paszomány, vert csipke, 1750 körül. Osztrák, hossza: 48 cm. IM, lt. sz.: 12861.
25. Martin Meytens (1695–1770) köre: Mária Terézia gyermekei, 1740-es évek (Jelen TBM, kat. sz.: 3.1.10.).
26. Martin Meytens (1695–1770): Bánffy Dénes gróf, 1750-es évek vége, 1760-as évek eleje. Vázson, olaj, 207 × 116 cm. MNMTKcs, lt. sz.: 54.13.
27. Ismeretlen mester (XVIII. század közepe): Csáky József gróf gyermekkori képmása, 1749. Vázson, olaj, 111 × 84 cm. MNMTKcs, Csáky-letét: 14. Hasonlót láthatunk: Ismeretlen mester (XVIII. század közepe): Haller János gróf képmása, 1740-es évek. Vázson, olaj, 195,5 × 139,6 cm. MNMTKcs, lt. sz.: 1224.; Ismeretlen mester (XVIII. század közepe): Esterházy József gróf képmása, 1741. Vázson, olaj, 136 × 95 cm. Kuny Domokos Múzeum, Tata, lt. sz.: 55.18.
28. A magyar dolmány derékszögben vagy T formában bevágott ujjú volt, mint a török és belső-ázsiai kínai kaftánoké, esetleg a japán kimonóhoz hasonlóan eleje és háta egy anyagból szabott, s külön téglalapként csatlakozott az ujjá. Ez a forma megmaradt a népviseletben is. Vö.: GÁBORJÁN, 1993.
29. Jelen TBM, kat. sz.: 3.1.31.
30. Zöld bordás selyem, színes selyemfonalas hímezéssel, paszománnyal, 1760–1770 körül, MNM, lt. sz.: 1934.337.1–2.; violaszín bordás selyem, arany bouillon és paszomány, 1760–1770 körül, MNM, lt. sz.: 1928.1.3.
31. Jelen TBM, kat. sz.: 3.2.3., 3.2.4.
32. Pollencig József (XVIII. század második fele): Nádori fogadóest 1795-ben a budai várpalota disztermében. Papír, toll, gouache, 28,2 × 40,8 cm. SzM, lt. sz.: 1930.2188.
33. Sötétkék gyapjűszövet színes selyemhímzéssel, 1790 körül. Mente, hossza: 51 cm, dolmány, hossza: 58 cm, nadrág, hossza: 110 cm. IM, lt. sz.: 14882., 14857., 14856.
34. Kabát, mellény, sötétbarna gyapjűszövet színes selyemhímzéssel, XIX. század eleje.
35. SPRINGSCHITZ, 1949, 59.
36. JOURNAL, 1816, Nr. 41.; JOURNAL, 1820, Nr. 84., Taf. Modenbild XXVIII.; WIENER, 1830, Nr. 52., Modenbild XXXIII.
37. Jelen TBM, kat. sz.: 3.3.32.
38. Osztróluczky Pál országgyűlési követ ruhája, 1825.

KATALIN FÖLDI DÓZSA

HISTORY OF THE FORMAL COURT DRESS

Summary

The royal courts in 16th-century France were the first to institute dress codes for the most highly esteemed ranks. During the *grand règne* of Louis XIV the so-called *grand habit* or *costume de cour* was established in the French court. For men it consisted of tight culottes and a gold- or silver-embroidered, knee-length coat called a *justaucorps* which had no collar, was worn open in front, and had short sleeves ending in cuffs. For the ladies this attire consisted of a petticoat called a *jupe* and, draped over it, an outer skirt called a *manteau*, which had a long train. During the 18th century the place of the *justaucorps* was taken by the colourful silk waistcoat with rounded tails. In the 1780s it was frequently made of navy blue, violet, or dark brown (often patterned) velvet, and had frills embroidered with bouquets of wild flowers, poppies, cornflowers, or eyes of wheat. At the end of the century this waistcoat was often also made of dark coloured cloth. On the turn of the 18th and 19th centuries court attire in France underwent significant changes. Men's garments were made of dark velvet or cloth (often black) with gold and silver embroidery, sometimes with an additional colour or two. The mode for women included slim, close-fitting, antiqued dresses with waists just below the breasts. These were made of gold- or silver-embroidered silk muslin or tulle, and were accompanied by a long train made of velvet with red, green, blue, silver, or gold thread.

In the Viennese court in the 17th century the so-called *spanische Manteltracht* was de rigueur. In 1711 Charles III made it the compulsory court apparel. Maria Theresa made a contribution to this in the form of the Laxenburg dress for ladies, made of red bro-

cade with a raised pattern of gold or silver thread, and lace frills. For the men she recommended a red tailcoat, with a gold-embroidered waistcoat. In 1751 Austrian army officers were permitted to appear in court wearing their uniform. In 1766 Joseph II displaced the Spanish mode in favour of the army uniform, and adopted from the *habit à la Française* the embroidered court tailcoat, or *Staatsfrack*. An ordinance issued in 1814 prescribed for court officials a formal dress (*Hofstaat*) which incorporated a gold-embroidered, dark green cloth tailcoat and breeches.

Emerging in the second half of the 16th century and becoming widespread during the 17th century in Transylvania and Upper Hungary, the Hungarian historical dress became accepted as correct in the Viennese court. Habsburg rulers would wear it on one occasion at least — when crowned king of Hungary. The most beautiful portrays of Maria Theresa, wearing a wonderful Magyar formal court dress, were made when she was crowned Hungarian queen. Dresses made of rich, silk (and imitation) Lyon brocade, woven with raised flower and fruit patterns, must have been fairly widespread, given that several of them have come down to us. Many variants of the Magyar formal dress — which consisted of the braided dolman, the pelisse, Magyar trousers, a cap of some sort — cropped up in Maria Theresa's court. As a child Joseph II was frequently portrayed wearing Magyar attire, and many dresses, said to have belonged to him, are preserved in Hungarian collections. It is interesting to see that a painting (after the artist Meytens) of Maria Theresa's children portrays Joseph, his younger brother, and sister — all wearing Magyar dresses.

The European trends increasingly pervaded Hungarian modes for men after the mid-18th century, and especially the more or less official Magyar formal court dress. The attire worn by Count Dénes Bánffy (1723–1780) in a portrait by Meytens is highly characteristic of the mid-century. The Count — Royal Chamberlain and Master of the Horse — wears a braided dolman with a high collar, frogged and richly embroidered with gold, tight-fitting, gored Magyar trousers, ankle shoes, and a richly embroidered, fur-lined gown-cum-dolman thrown over his shoulders. Although the gown-like form of the dolman might have come from traditional Magyar costume, more likely it was adopted from the *spanische Manteltracht*. The dolmans of the Habsburg children do not feature the characteristic Oriental T-design, but more closely resemble the *justaucorps* or the close-fitting French tailcoat. Hungarian Dolmans in the 1770s adopted the design of the *justaucorps* or the French tailcoat, but preserved the frogging, as well as the fur collar and braiding. Pictures of the coronation of Francis I and his queen Maria Theresa feature many such dresses.

The Hungarian formal dress was strongly influenced by army — and especially hussar — uniform. For example, the Crown Guardsmen in the 1790s wore a short, spencer-like dolman, rounded at the front, with fur braiding and dense frogging, a short waistcoat, gored Magyar trousers, and boots.

Women's dresses featured a high waistline. The fullness of the skirt was drawn to the back. At the start of the 19th century the waistline gradually shifted to just below the breasts, and the Magyar character was evoked with a little lacing only. Made of fine white silk, muslin, or tulle, skirts had no separate train, but were long enough to sweep the ground up to a metre and a half behind. Embroidered with silver or gold, they lived up to the best French *empire* design. By then the apron and veil had become the customary accessory of the Magyar formal dress. Following the changes of French court fashion trends, the Austrian — and hence Hungarian — court dress adopted the elaborate system of sashes and trains, as well as gold and silver embroidery. Velvet in shades of white, green, and red was used most often, and frequently the dress and the sash/train were made of contrasting materials. Worn for the coronation of Charles IV in 1916 but tailored back in 1867, Archduchess Augusta's train was a characteristic example of this type.

In the 1830s the Hungarian court dress, too, changed. The mode for women included dresses made of white silk, or green, red, or purple velvet or silk with gold-thread embroidery whose design followed the *habit à la Française*. Aprons and veils, however, were always made of silk muslin or tulle (as were the baggy, imitation shirt sleeves) with gold or silver embroidery. Dresses did not have a train draped over them, but the skirts alone were several metres long. Braided and frogged dolmans were often also worn by women. The Hungarian formal court dress for ladies ultimately included a Magyar-style head-dress, a veil, a bodice, a skirt, and an apron. Modes for men in the 1820s initially imitated the new court uniform, the *Hofstaat*, with its black and navy blue cloth, gold and silver embroidery, short spencer-like dolman and somewhat longer braided and frogged robe. The 1830s brought some change in that Hungarian tailors sought to create clothes that better expressed Magyar national pride. That, however, is another story: that of the so-called *dizsmagyar* or Magyar gala-dress. It consisted of a velvet hat, a braided coat called an *atilla*, a frogged and braided velvet dolman called a *mente*, and silk jersey trousers. Together with the proper accoutrements, it was accepted as correct at most court occasions. Some of the most lavish *dizsmagyars* were worn when Charles IV was crowned king of Hungary on 30 December 1916. That was the last royal event in Hungarian history that called for a formal court dress.

A BUDAI KIRÁLYI PALOTA A „NEOBAROKK TÁRSADALOMBAN”

A PALOTA ÉS A NAGYPOLITIKA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az 1918 őszen induló tanévvel minden bizonnyal Magyarország újkori történetének egyik legmozgalmasabb esztendeje kezdődött. Nem véletlenül oktatták és magyarázták később az iskolákban ezt az időszakot annyian és annyiféleképpen, egymástól annyira különböző módon. Magyarország – sokak régi álma teljesült ezzel – önálló és független országgá vált. De milyen áron? Területe kétharmadának elszakításával, magyar anyanyelvű lakossága egyharmadának elvesztésével – amire viszont még legrosszabb álmában sem gondolt a magyar népesség java. Magyarország államformája rövid időn belül többször is megváltozott, tagadó és elutasító rendszerek követték egymást. Az állandó változások közepette, a kegyetlenül megcsönkített országban a közelmúltra való emlékezés és a történelem szerepe felértékelődött, a „boldog békeidőkre” és a Nagy-Magyarország dicsőséges múltjára való hivatkozás kifizetődő politikai tőkévé vált. Az ellenforradalmi kormányzat indulásakor és megszilárdulásakor – s tegyem hozzá, később az egész korszak folyamán – emiatt találkozunk oly sokszor a historiából vett példákkal, a „régis szép idők” – egyébként sokszor történelmietlen – felidézésével.

Az ellenforradalom a dualizmussal való folytonosságot hirdette. A köztársaságot, a népköztársaságot és a tanácsköztársaságot mindenben elvetette, felelőssé tette az ország feldarabolásáért. A kontinuitás keresése az államforma megválasztásában, a „jól bevált” és szilárdnak hitt hivatalok újjászervezésében is megmutatkozott.

Az ország kormányzati-politikai központja ismét – s a dualizmustól eltérően most már ténylegesen is – a budai vár lett. A főváros legkonzervatívabb városrésze; egyházi és világi főméltóságok régi letelepedési helye, amelynek külső képét és összhatását, a várpalota jelentős, 1905-ben befejeződött kibővítése után ekkor már szerettek volna megőrizni.¹ A magyar társadalom jelentéktelen, ám annál meghatározóbb töredéke élt itt, a jelentős politikai döntések többségében itt születtek. Itt volt a miniszterelnökség, a honvédelmi, a pénz- és a külügyminisztérium, több követség: a lengyel, a német, a portugál, a vatikáni, a Szent János-lovagrendi székhelye. 1920. április 1-jétől pedig, az akkor pontosan egy hónapja kormányzóvá választott, az egész korszakot nevével is fémjelző „erős ember”, Horthy Miklós szintén itt, a várpalotában lakott.² A király nélküli királyság legfőbb állami méltóságaként, államfőként. És az egyetlen olyan vezetőként, aki az ellenforradalmi rendszer negyed századában mindvégig megtartotta tisztségét, irányító szerepet játszva a magyar politikában. Akiről 1939-ben már nagyon sokan őszintén hitték azt, amit akkor Herczeg Ferenc öntött szavakba: „Kétségtelen, hogy a kormányzó ma az a központi erő, amely egyensúlyban tartja a magyar életet. A gyémánttengely, amely körül az ezeréves gépezet forog. A torzsalkodó osztályokat és pártokat az ő tekintélye fűzi nemzeti egységbe. A dolgozó polgár benne látja a rend és biztonság legfőbb őrét. A patrióták tőle remélik a nemzeti vágyak kielégítését. A hadsereg minden katonája az ő személyéhez ragaszkodik mindhalálig. Benne a hitetlenek is kénytelenek hinni, az állhatatlanok is kénytelenek megállapodni. Nélküle a magyar tömegek sem a jelent, sem a jövőt nem tudják elképzelni.”³

A korszak elejét és végét egyaránt Horthy személye és a neobarokk várpalota épülete jelképezi. A korszak elejét, amikor a királyi otthonból kormányzói rezidencia lett, királyi sarj vagy arisztokrata helyett jómódú középnemes főbérlelővel. Aki viszont, koronás elődeivel ellentétben, már nemcsak esetenként és ideiglenesen tartózkodott itt, hanem – a többnyire rövid gödöllői és kenderesi kiruccanásokat kivéve – állandóan. És

a korszak végét, amikor is Horthy – önkéntesnek éppen nem nevezhető – lemondása után nem sokkal a palota a háború utolsó felvonásában a lángok martaléka lett, majd mintegy utójátékként, a hidegháború és az „enyhülés” idején a műemlékvédelmi szempontokat – úgymond – szigorúan érvényesítő, a neo-stílusokat mélyen megvető szemlélet áldozatául esett.

A kétmillió metropolisz kellős közepén elhelyezkedő, a városképet uraló várpalota lenyűgöző méreteivel a térben, történetiségével az időben, politikai jelentőségével pedig az akkori jelenben: a kortárs magyar közéletben is kitüntetett szerepet kapott 1920 és 1944 között. Annál meglepőbb, hogy – bár a sok újsághír, képriport, rádióközvetítés, filmhíradó révén a figyelem és a nyilvánosság állandó középpontjában állott – a történeti szakirodalom alig-alig foglalkozott e korszakbéli jelentőségével. Szinte kizárólag 1944. október 15-én, a nyilas hatalomátvételben játszott szerepéről és 1945-ös pusztulásáról szolt.

Pedig már 1919-től politikailag fontos események zajlottak itt. Több alkalommal – utójára talán március 19-én – vonultak föl és tüntettek munkanélküliek a palota udvarán.⁴ Aztán, ahogy ezt annak idején oly szépen tanították még nekünk, a Tanácsköztársaság alatt a Várkertet megnyitották a kétkezi dolgozók, a játszani vágyó gyermekek és a nagyközönség előtt. Ahogy Szerb Antal emlékezett: „Mikor kicsi voltam, vasárnap délelőtt be lehetett menni a Várkertbe. Ilyenkor mindig meg voltam rendülve, úgy éreztem, a király lát vendégül bennünket, gyermekeit. Azután, az ország hét szörnyű, apokaliptikus hónapjában, kiirták a kapura: minden a miénk. Vagyis, hogy semmi senkié. Nagy harmincad volt a város, ebek számára. De ez ma már mindegy. Az egyetlen jó az volt, hogy be lehetett menni a Várkertbe, a nap bármely szakában. Be is mentünk, ott is voltunk egész nap. Itt nem volt szociális termelés, a fák termeltek szigorúan individualista alapon, nádori emlékü jóillatokat.”⁵

Nem sokkal a Tanácsköztársaság bukása után, 1919. augusztus 14-én, a békekonferenciát előkészítő és lebonyolító Legfelsőbb Tanács meghatalmazott képviselőinek, a francia, az olasz, az angol és az amerikai

3.6.4. A Nemzeti Hadsereg első őrségváltása a budai várban, 1919 vége.

3.6.5. Külföldi turisták a várban, 1935.

katonai misszióknak az irodái – valószínűleg nem a genius locitól, hanem a hely fontosságától megigézetten – költöztek be a palotába. Az év végéig maradtak itt. „Mintha a középkor fényes, mozgalmas világa éledt volna föl újra, idegen nagyhatalmak képviselői sűrögnek-forognak Buda várában – jelentette a korabeli tudósító. – Valamikor Mátyás király idejében látott csak annyi külföldi államférfit és tábornokot az ország fővárosa, mint amennyi most naponta megfordul a »Nemzeti Palotá«-ban. Naponta komoly tanácskozássra gyűlnek össze a külföldi missziók vezetői a hajdani »Királyi palota« termeiben. [...] Magyarország függő kérdéseiről tárgyalnak a »Népek kerek asztalánál«, Bandholtz amerikai tábornok, Diamandi román meghatalmazott miniszter, Mombelli tábornok, az olasz misszió feje, Gorton angol tábornok, Graziani francia tábornok, Mardarescu, a román megszálló csapatok főparancsnoka. Ezeken a tanácskozásokon fölváltva mindennap más és más nagyhatalom képviselője elnököl. Egyszer az olasz, aztán az angol, majd a francia és így tovább. A Nemzeti Palota díszőrségét pedig mindig az a misszió adja, amelynek vezetője aznapon az elnökség tisztét betölti.”⁶

Bandholtz tábornok, az amerikai misszió vezetője elámul a pazar termék láttán: „A Királyi Palotában elhelyezett irodáink a végtelékig fényűzőek. A csodálatos épület felépítése és berendezése milliókba kellett hogy kerüljön, fáradságot és költséget nem kímélve. Valamennyi iroda falát ugyanaz a borítás díszíti, mint a szoba bútorait, kivéve a csodálatos báltermeket, amelyek falai szilárd márványból készültek és amelyek leírhatatlanok.” Ő éppen a császárné egyik szobáját választotta munkahelyéül. Híres lovaglőostorát – amellyel a Magyar Nemzeti Múzeum kincseinek románok általi elrablását megakadályozta – a palota előtt is használta, amikor egy felfegyverzett román századot utasított ki a bejáraton kívül.⁷ Ugyanakkor – a József főherceg közeli palotájában tartott fogadás tapasztalatai nyomán – az újjáéledő magyar neobarokk szellemmel nem tudott igazán megbarátkozni. „Amikor megérkeztünk az előszobába – jegyezte meg epésen –, nem

tudtam, hogy a ránk várakozó káprázatos alakok tábornokok-e vagy lakájok, de gondoltam, megvárom, hogy kezet nyújtanak-e, mielőtt magam teszem meg az első lépést. Amikor felajánlották, hogy lesegítik rólam a kabátot, meg hagytam, hogy csinálják.”⁸

A palota következő lakóját, Horthy Miklóst kormányzóvá választása után kérte föl a kormány, hogy addigi szálláshelyéről, a Gellért Szállodából költözzön ide. Ő teljesítette e kívánságot, hiszen „a kormányzó kabinetirodája és katonai irodája, melyek a nagy ügyforgalmat lebonyolították, úgyszintén a testőrség, melyre már a várpalotában lévő nagy értékek őrizete végett is szükség volt, igen sok helyiséget igényelt”. Ugyanakkor nem a volt királyi lakosztályokba, hanem a valamikori vendégszobákba, a palota nyugati, krisztinavárosi szárnyának első emeletére költözött.⁹ A nyolcszáztizennégy szobából mindössze kilencet foglalva el. Ahogy a korszak egyik legünnepeltebb és leginkább elismert „kurzusírója”, Harsányi Zsolt – ez esetben nem túl messze járva az igazságtól – leírta: „Budapesti ember, vagy Budapestre felrándult magyar, ha a pesti oldal dunaparti korzóján sétál, önkéntelenül feltekint a tündérmeszeszerűen megvilágított királyi palotára. Ablaksorok fényét látja csillogni odafent és gondolatai természetesen az ország fejét keresik a világos ablakok mögött. De a fantázia őt rossz helyen keresi. A palota dunai homlokzatának jobboldalán testőr-tisztek laknak a világos ablakok mögött, a baloldali ablakok pedig mindig sötétek: ott voltak valaha Ferenc József és Erzsébet lakosztályai. Azokat a kormányzó lezáratta, mikor a palotába költözött. Nem szívesen ment lakni ebbe a palotába, az akkori miniszterelnököknek sok idejébe és érvébe tellett, míg meggyőzte a kormányzót, hogy az államfőnek az ország presztízse miatt is itt kell laknia. [...] Ennek a lakásnak ablakai csak a túlsó, budai oldal felől láthatók: ott vannak az első emelet balkézre eső sarkában.”¹⁰

Horthy Miklós napi- és munkarendje már a beköltözéskor kialakult. Korán fekvő és korán kelő ember volt. Minden reggel sportolt valamit, reggelijét hitvese társaságában költötte el. Megbeszélte vele az azt nap programot, majd átfutotta a reggeli lapokat. Tíz óra előtt néhány perccel átment a dolgozószobájába, cseppet a szolgálattelvő szárnysegédnek, aki „hána alatt ijesztő paksamétával”, a napi postával érkezett. Ennek átnézése után egyik napon a kabinetiroda, a másikon pedig a katonai iroda főnökével – mindkettejük szállása és irodája a kormányzói lakosztály közelében volt – tárgyalt. Ezt követően fél tizenkettőtől fél kettőig fogadta a kihallgatásra várakozókat. A kihallgatások többnyire nem tartottak negyed óránál tovább. Fél kettőtől feleségével és családjával ebédelt, majd a feketére átvonult a nappaliba. Itt következett a részletes újságolvasás, aztán délután négyig pihent. Ha volt rá ideje, a Várkert gyalogútjain sétált, ha még jobban ráért, vadásza kíséretében Visegrád vagy Gödöllő felé autózott egy kisebb vadászatra. Délután négytől dolgozószobájában „főbenjáró országos dolgokat” beszélt meg a kormány tagjaival és más tisztségviselőkkel. Amennyiben este színházba vagy operába mentek, az előadás előtt vacsoráztak, ha nem, nyolckor táltaltak nekik. Ezután jöttek a „családi nyugalom csendes órái”. A kormányzó ilyenkor pasziánszozott vagy olvasott, a főméltóságú asszony általában kézimunkázott. Többnyire pedig este tizenegy órakor már lefeküdtek. Vasárnap délután gyakran szerveztek bridszpartikat is. „A napirendet a kormányzó reggeltől-estig percnyi pontossággal” megtartotta, csak rendkívüli események boríthatták azt föl.¹¹

A kormányzó védelmét a testőrök biztosították a palotában. Minden olyan eseményen szerepeltek, ahol Horthy Miklós „államfői minőségében, teljes díszben és pompában” lépett fel. A palotán belül a gyalogos testőrök, a kormányzó szobája előtt az alabárdosok teljesítették szolgálatot. A lovas testőrök a küldöncök szerepét töltötték be, s elkísérték Horthyt, ha lovon vonult ki. A koronaőrség feladata pedig – a szintén a krisztinavárosi szárnyban kialakított biztos szobában – a Szent Korona védelme volt.¹² Utóbbi testületet az 1919. évi XXXI. néptörvény eltörölte ugyan,¹³ ám az 1928. évi XXV. törvény – egy már ténylegesen meglévő állapotot szentesítve – visszaállításáról, egyben pedig a szent ereklyének a várpalotában történő őrzéséről rendelkezett.¹⁴

A húszas évek elején már a palotához mint az államfő otthonához kapcsolódó rendezvényeknek is megvolt a maguk menetrendje. Csaknem minden esztendőben megismétlődtek a valamilyen jótékonyági céllal szervezett kerti ünnepélyek, a garden partyk, a különböző szervezetek – cserkészek, egyetemi bajtársi egyesületek, jobboldali szervezetek – kormányzó előtti hódoló felvonulásai, a Miklós-napi – általában a Magyar Nemzeti Diákszövetség kezdeményezte – köszöntések, a Magyarországra akkreditált diplomáciai testületek

3.6.18. Horthy-múzeum a várban, 1940–41.

tagjainak újévi fogadásai. Számos ünnepi alkalom adódott a különböző Horthyhoz kötődő események – a Nemzeti Hadsereg Budapestre történt bevonulásának, kormányzóvá választásának, 70. és 75. születésnapjának évfordulói – kapcsán is emlékezni. Ezen ünnepek koreográfiája többnyire hasonló volt és hasonló is maradt az egész korszakban. A róluk szóló beszámolók alaphangja sem sokban különbözött egymástól. A cserkészek lapja például 1920-ban jelentette: „Mint éles napsugár világított a szívünkbe nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr Ófömlétségének legmagasabb elhatározása, hogy október 31-én, vasárnap este 7 órakor a királyi palota belső udvarán fogadni fogja hódoló felvonulásunkat. Dacolva hideggel és széllel, este 7-kor ezer cserkész vonult be fáklyával, lampionnal, katonazenével az oroszláncaput át a belső udvarba. [...] Elmondhatjuk, amit a magyar ifjúság a millennium óta nem mondhatott el: a legelső magyar ember nekünk élt egy negyedóráig és mi tomboló éljenzésünkkel szeretetünket hozhattuk el neki. [...] A zenekarral elénekeltük a Szózatot és a csapatok előkészültek a díszmenetre. Feszés tartásban kb. 35 csapat vonult el a kormányzó úr előtt.”¹⁵

1929-ben a *Vitézek és Gazdák Lapja* ezt írta: az „egyetemi és főiskolai diákegyesületek tagjai [...] zászlók alatt gyülekeztek az Egyetem téren, hogy katonás menetben, zenésző mellett felvonuljanak a királyi várpalotához, és ott üdvözlőjük névünnepe előestéjén Horthy Miklós kormányzót. A hatalmas menetet a műegyetemi hallgatók Hungária Szövetsége nyitotta meg [...], a főiskolai diákok ötven tagú lovascapata zárta be. Hat óra már elmúlt, amikor a hódoló menet eleje a királyi várpalota nagy udvarára ért. [...] Amikor az utolsó ember is elhelyezkedett a várudvaron, megjelent a gyönyörűen kivilágított erkélyen a Kormányzó, balján feleségével. A Kormányzó megjelenése pillanatában háromszoros éljen hangzott el, majd a honvédszenekar a Himnuszt játszotta. A nemzeti imádság utolsó akkordjainak elhangzása után Misángyi János műegyetemi tanár üdvözölte a Kormányzót. Háromszoros éljen követte a szónok szavait, majd a Kormányzó válaszolt

az egybegyűlt ifjúságnak, hangoztatva, hogy egységben, összetartva, a szétbontás kísérleteit elhárítva, tart-
sanak ki a nemzet szolgálatában. Zúgó éljenzéssel köszönte meg az ifjúság a Kormányzó szavait, majd meg-
kezdődött a több ezer főnyi ifjúság diszfelvonulása a kormányzói erkély előtt.”¹⁶ Rengeteg napilapból, egye-
temi folyóiratból idézhetném még a hasonló megnyilatkozások hosszú sorát: köteteket lehetne megtölteni
ezekkel a kissé dagályos, de a kor és ezeknek az egyesületeknek a szelleméhez nagyon is illő leírásokkal.

Részben a palotához kapcsolódtak, hiszen a hozzá csatlakozó királyi Szent István-kápolnából, a „nemzet
templomából” – amelynek kriptájában volt a főhercegi vagy másik nevén nádori sírbolt, és ahol a Szent
Jobbot őrizték¹⁷ – indultak és ide tértek vissza az augusztus 20-i körmenetek. Ezek résztvevői társadalmi
rangjuk alapján, szigorúan meghatározott rendben követték egymást.¹⁸

A palotában, a krisztinavárosi szárnyban a második emeleten rendezték be a „Koronahelyiség”-et is. Itt
őrizték kettős ládában a magyar Szent Koronát, a koronázási palástot, a buzogány alakú királyi kormány-
palcát, az országalmát és a kardot. 1938. augusztus 16–17-én, a Szent István országos emlékév ünnepségei-
nek tetetőzéseként a fehér márvány teremben a nagyközönség számára közszemlére tették a páratlan értékű
műtárgyegyüttest.¹⁹ „Szent István napjának hetében mélységes megindultsággal, áhitatos, hódolatos érzéssel
százerek zarándokoltak el a [...] Szent Koronához. [...] A szent ereklye kilépett a királyi palota pánccél-
pincéjéből, a jól elzárt, lepecsételt és féltve őrzött vasládából, és a napfényen újra felragyogott a mi legrágabb
nemzeti kincsünk, amely láthatatlanul pihent ott több mint két évtizeden át” – lelkendezett egy újságíró.²⁰ A
palota dunai szárnyát nemcsak ez alkalommal nyitották meg a nagyközönség előtt, az máskor is látogatható
volt.²¹

A palotához és korszakot jelképező főméltóságú lakójához tehát a „nemzeti” vagy „szegedi” és a „keresz-
tény” gondolattal kapcsolatos, a rendszer támogatását, a mellette való kiállást jelképező és biztosító esemé-
nyek kötődtek. Így a palotának a hatalom „imázsteremtésében” fontos helye, az épületben is megtestesülő
neobarokk szellemnek pedig komoly legitimációs szerepe volt. Gondoljunk csak a Szent Jobbra és vele
együtt a korszak politikai törekvéseit eszmeileg alátámasztó – az újságcikkektől a komoly történeti össze-
foglalásokig mindenütt megjelenő és bőségesen dokumentálható – Szent István-kultuszra, illetve a virágko-
rát élő Szent Korona-tanra. Vagy akár a palota termeire, melyek Szent Istvánról, Hunyadi Mátyásról, Erzsé-
bet királynéről, a Habsburgokról kapták nevüket. A külső és a belső díszítésekre, a műtárgyakra, a festmé-
nyekre. Eppen a krisztinavárosi szárny középrizalitja előtt, egy hatoszlopos kolonnád tetején hat posztamen-
sen álló allegorikus nőszoborra: Magyarország, Erdély, Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Fiume meg-
személyesítőjére.²²

Az épület és berendezésének nagy része az 1905-ben befejeződött átalakítások következtében nyerte el
formáját és képét, ám az akkor még egyértelmű jelentéssel bíró, hozzákapcsolódó dolgok a két világháború
között szimbolikussá váltak. Szinte minden a dicsőséges múltra emlékeztetett: az állandóan erre hivatkozó
hatalom aktuális politikai törekvéseinek kifejezésére a palota kiváló alkalmat és helyszínt adott. Ezért vált
a politika és a közigazgatás tényleges, a korszakot jellemző eszmeiségnek pedig szimbolikus központjává
éppen ez az épület 1920 és 1944 között.

Bár a törvényhozás helyszíne a Parlament volt, a bel- és a külpolitika irányvonalát a várpalotában – rész-
ben pedig a mellette lévő Sándor-palotában – határozták meg. A kormányzó államfőként is komoly befolyással
rendelkezett a végrehajtó hatalom irányában. A palotában élte át az ellenforradalmi rendszer fenn-
maradását is erősen veszélyeztető vállalkozást, IV. Károly első visszatérési kísérletét, itt tárgyalta a volt ural-
kodóval.²³ Itt kérte fel a kiszemelt miniszterelnököket a kormány megalakítására, a kormányprogram kidol-
gozására. Az új kormányok itt tették le az esküt, itt mutatkoztak be a sajtó képviselőinek. Néha itt tartották
a minisztertanács és mindig itt a koronatanács üléseit. Itt alapították meg a hatalom egyik legfőbb támaszá-
nak gondolt vitézi rendet: 1921. május 22-én a várkápolnában volt a törzskapitányok eskütétele, ugyanezen
esztendő augusztus 21-én pedig a Várkertben került sor az első ünnepélyes avatásra. (Ezt követően ennek
helyszíne a Margitsziget lett, 1930 tavaszán azonban még egy zártkörű vitézi pótavatás volt a vár udvarán.)²⁴
Horthy többnyire itt fogadta kihallgatáson a minisztereket, a vezető politikusokat, az egyházi méltóságokat,
a különböző küldöttségeket, valamint – mivel jogköréből adódóan ő képviselte Magyarországot nemzetközi

3.6.8. Az olasz király látogatása alkalmából rendezett garden party, 1937. május.
Középen III. Viktor Emánuel olasz király,
tőle balra Horthy Miklósné és Serédi Jusztinián
hercegprímás.

viszonylatokban is – a Magyarországra küldött követeket és jeles külföldi államférfiakat, a tudósokat és művészeket.

A háború után az első hivatalos államfői látogatás Magyarországon 1937 májusára esett, ekkor viszont diplomáciai nagyüzem volt: először Miklas osztrák szövetségi elnök, majd III. Viktor Emánuel olasz király és császár viszonzta Horthy korábbi bécsi és római vizitjét. Ezek kapcsán felújítási munkálatokra is sor került a palotában: a Mária Terézia alatt épült szárnyban – ahol korábban Ferenc József lakott – rendbe hozták és korszerűsítették a királyi lakosztályokat.²⁵ Május 3-án Miklas elnök és felesége, május 20-án az olasz királyi-császári pár és leánya tiszteletére adott díszebédet a kormányzó. Az olasz vendégek ötnapos magyarországi tartózkodásuk során még egy díszebédre és egy csaknem 3000 fős garden partyra is hivatalosak voltak.²⁶ Utóbbin „A Duna királynőjének mesés szép ékszere, a királyi Vár főerkélye alatt vonult fel a magyar vidék, falvainak színpompás népi vise-

3.6.6. Az olasz király látogatása alkalmából rendezett garden party a Várban, 1937. május.
Elöl Horthy Miklós kormányzó az olasz királynéval, mögöttük III. Viktor Emánuel olasz király Horthy Miklósnéval,
majd az olasz király leánya József főherceggel.

letébe öltözött küldötteinek festőien tarka menete, hogy a rónák és hegyek lakóinak szívből jövő szeretetével hódoljon az olasz uralkodópár és leánya előtt”.²⁷ A XXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus díszvendégeit – a pápai legátust és kíséretét, a teljes magyar főpapi kart, a kormány valamennyi tagját feleségestől – 1938. május 25-én este nyolckor szintén a palotában látta vendégül ünnepi vacsorán a kormányzó pár. Ezt követően este tíz órától 1500 fős fogadás következett. Mindkét esemény a protokoll szigorú szabályai szerint zajlott: díszmagyarban és gálaöltözetben, a katonatiszteknek társasági viseletben, a hölgyeknek dekoltaázs nélküli estélyi ruhában kellett megjelenniük, a nagykereszték szalagjai viselendők voltak.²⁸

A palotaegyüttes képében nem történt érdemleges változás Horthy Miklós kormányzósága idején. A Hunyadi Mátyás-terembe került Benczúr Gyula *Diadalmas Mátyás* című olajfestménye – egy Mátyás-kepe, az 1915-ös *Mátyás fogadja a pápa követét* már korábban is itt volt –, amelyet 1919-ben fejezett be. Bár Benczúr még további hét Mátyás-kompozíciót tervezett festeni, ezek végül nem készültek el.²⁹ Egy szintén őtől származó, 7 × 4 méteres, hatalmas festményt – az 1909-ben készült, *A magyar nemzet hódolata a királyi pár előtt a nemzet fennállásának ezeréves ünnepén* címűt – 1940-ben szállították át a Parlamentből a palotába. „A képviselőház határozott így legutóbb, amikor Horthy Miklós történelmi érdemeit megörökítő ülésén lelkes együttérzéssel járult hozzá Tasnády-Nagy András elnöknek ahhoz a javaslatához, hogy a Benczúr képet engedje át a törvényhozás a várpalotának és ezzel is adjon kifejezést a kormányzó iránt érzett hálájának.”³⁰ A „császár öltözőszobájába” – vagy ahogy 1905 után nevezték, a két „Rózsaszobába” – valószínűleg 1920 után került Bihari Sándor *Programbeszéd*, valamint Lotz Károly *Ménes* című festménye. A várkapolna oltárképe, Roskovics Ignác és Spányik Kornél 1924-ben elkészült munkája – *Szent István átnyújtja az Intelmeket Imre fiának* – 1930-ban váltotta fel a visegrádi plébániatemplom szentélyébe vándorolt késő barokk főoltárképet (Vinzencz Fischer: *Krisztus a kereszten*). 1945-ben aztán ezt is átszállították a budai Krisztina téri plébániatemplomba.³¹ A palotától a lovardáig vezető „Ybl fedett lépcső” felső lejáratanál állították föl 1934-ben Farkas Zoltán *Bonfini*, majd 1936-ban Kisfaludi Stróbl Zsigmond *Marsigli* bronz mellszobrát. Kisfaludi Stróblnak 1932-ben a Palota út és a Szent György utca találkozásánál is fölavatták egy szobrát, a *Kardját mustrálgató huszárt*.³²

A Horthy-család beköltözésén kívül kisebb változást hozott még a könyvtár kialakítása. Gulácsy Irén szerint Horthy kiválasztott „egy csendes, kellő tágas világitó-udvari részt, befodette a meditáló hangulatoknak kedvező, fényt megszűrő üvegtetőzettel, méltóvá ékítette a falak belső világát és elkezdte a nemzeti kincs gyűjtését. Azóta Corvinák és más, magas bibliofil-becsű kötetek tömege ékesíti már udvari könyvtárunkat. [...] A sors játékos rögtönzésénél sokkal mélyebb összefüggést kell ama látszólag szórványos jelenségek közt keresnünk, hogy: Corvin Mátyásnál pattant el a lánc államhatalom és irodalmunk, művészetünk közt, – hogy viszont Horthy Miklós éppen Corvinákat gyűjt, és hogy a kitüntetésül maga alapította rendet is éppen Corvin Mátyásról nevezte el.”³³ Ezután már csak Horthy Istvánék lakásának berendezése bontotta meg az addigi rendet a krisztinavárosi szárnyban. Horthy István 1940 nyarán, a korszak legendás szépségű hölgyével, gróf Edelsheim-Gyulai Ilonával kötött házassága után költözött a palotába.³⁴ Három-, majd négy-szobás lakásuk – egy részletes leírás alapján – viszonylag egyszerű volt, ha a néhány értékesebb ott található műtárgytól eltekintünk, „polgárinak” is nevezhetjük.³⁵

A palota békéjét, életének megszokott ritmusát és idilli képét csak a nyilas hatalomátvétel és Budapest, azon belül pedig – a védők utolsó menedékeként – a vár ostroma rombolta szét. Október 15-ének és a vár ostromának története jól feldolgozottnak tekinthető.

A kiugrás előkészítése, megvalósításának dilettáns, így eleve kudarcra ítélt kísérlete egyértelműen a palotához mint helyszínhez köthető. 1944. szeptember 8-án itt volt az a titkos találkozó, amelyet a vidéki rejtékhelyét elhagyó és – a Magyarországot megszállt Német Birodalom hatóságaitól nem alaptalanul tartó, ezért – inkognitóban (!) érkező Bethlen István vezetett: ekkor döntöttek a háború mielőbbi befejezésének előkészítéséről.³⁶ Itt működött az a rádió adó-vevő, amellyel a Moszkvába utazott magyar fegyverszüneti küldöttséggel tartották a kapcsolatot.³⁷ Itt fogadta Horthy – ha későn is, de felismerve: a németekkel való szembeszállás csakis a magyar baloldal hatékony segítségével képzelhető el – 1944. október 11-én a

*Empire szalon a budai várban, 1934. Balogh Rudolf (1879–1944) felvétele.
A képen László Fülöp (1869–1937) Horthy-portréja látható. MNMTF, lt. sz.: 1275/1956.*

Magyar Front képviselőit, Szakasisz Árpádot és Tildy Zoltánt. Itt zajlott október 15-én az a hosszú koronatanács is, amely a Horthy-korszak utolsó közjogi aktusa volt, végül pedig az egész rendszer s névadójának bukását eredményezte. Itt tartotta magát október 16-án hajnalig a Lázár altábornagy vezetése alatt álló testőrség, hűen az akkor már bukott kormányzóra tett esküjéhez, kötelességét, katonai becsületét szinte az egész országban egyedül komolyan véve.³⁸

Az értékek elhordása – igaz, ekkor még „csak” a magán, nem pedig a köztvagyoné – már 1944. október 15-én megkezdődött. Horthy október 16-án járt utoljára a palotában. „Elkészültem rá – írta –, hogy végrehajtott »házkutatás« nyomainak várnak, de amit láttam, szinte minden elképzelést felülmúlt. A selyemdamszt bútorokon Skorzeny legényei nyújtózkodtak. Minden szekrényt és fiókot feltörtek. Pusztító szabad rablás képe tárult elém. Feleségem ékszereitől kezdve, a cselédség megtakarított pénzéig minden elemelhetőt elvittek, aminek csak értéket tulajdonítottak. A visszataszító látvány színhelyén még komikusan ható jelenség is akadt: amint beléptem fürdőszobámba, hogy mosdószereimet magamhoz vegyem, saját fürdőköpenyembe öltözött katona jött velem szembe, nyilván akkor fejezte be fürdőjét. Néhai István fiam és foglyul ejtett Miklós fiam lakosztályát csakúgy kirabolták, mint minden egyéb helyiséget.”³⁹

Ugyanakkor a palota értékes bútorai, festményei, műtárgyai még egészen az ostromig érintetlenek maradtak. Szálasi hungarista államának utolsó várpalotabéli eseménye a „nemzetvezető” eskütétele volt a Szent Koronára, november 4-én. (Ez csaknem komoly nehézségekbe ütközött, hiszen a koronaőrök már előzőleg elásták a Szent Koronát, amit úgy kellett üres ládájaiba visszalopniuk.) Ezután nem sokkal a nyilas vezetők elszállították a koronát és elhagyták a fővárost.⁴⁰ Még időben, a Budapest körüli ostromgyűrű 1944. karácsonyi bezárulása előtt...

Serédi Jusztinián hercegprímás, Mindszenty József veszprémi püspök, a református egyház vezetőinek képviselőjeként pedig Ravasz László hiába kérték a nyilas vezetőkől Budapest nyílt várossá nyilvánítását és

harc nélküli feladását. Szálasi – még ekkor is az „előre a végső győzelemig” balga hitében, a hungarista eszme diadaláról vizionálva és abban őszintén híve és reménykedve – a harc folytatása mellett döntött. Hitler pedig Budapest erődé történő kiépítése, a „Festung Budapest” jegyében a főváros védelmére, a karácsony körül és január elején még megvalósíthatónak tűnő kitérés kísérlet megtiltásával adott parancsot. Ahogy Herczeg Ferenc – sajnos mindmáig kiadatlan – emlékiratainak harmadik részében a nyilas „kormányzótanács” tagjairól (Beregfy Károlyról, Rajniss Ferencről, Csia Sándorról) írta: „Mikor Budapest már siralomházban ült és Európa legdiszesebb hídsorozatának napjai meg voltak számlálva, akkor a famózus kormánytanács köréből olyanféle kijelentés hangzott el, hogy »hiba volna, ha ezt a kérdést *érzelmi szempontból* akar-nók mérlegelni«. Ebben a nyilatkozatban megszólal a Szálasi-rendszer egész sötét értelmetlensége. De ugyan miféle szempontból lehetne egy nemzeti főváros virágzását vagy pusztulását megítélni, amely az ország vérkeringésének központja és eleven motorja, melyhez a nemzeti élet gyermekkori emlékei, a jelen nemzedék becsülete és eljövendő idők reményesei tapadnak – ugyan miféle szempontból lehetne ilyen város értékét felbecsülni, ha nem a nemzet szeretetének és büszkeségének érzelmi hőfoka szerint?

Katonai szempontokat állítanak az érzelmiek fölé, Budapest esetében azonban csak így állítható fel a mérleg: fölé-e a kivívható katonai cél a magyar főváros elpusztulásával – igen vagy nem?

Budapest ostromakor az elérhető katonai cél csak az lehetett, hogy a három ellenséges hadsereg közül egyiket néhány napig vagy néhány hétig távol tartsák a német határoktól. Ilyen nyomorúságos hadicélért feláldozni Európa egyik legszebb városát, a szövetséges nemzet szellemi és anyagi életének metropolizát!⁴¹

A palota területe az ostrom idején a Vármegyed egyéb területeitől szigorúan elkülönítve külön parancsnokság alatt állt, hiszen itt volt a „Budapest erőd” fő vezetési pontja. Szabó László várkapitány Kókay György által közzétett, rendkívül érdekes feljegyzéseiből (lásd a 293–322. oldalon) kiderül, hogy a várkapitányság alkalmazottai mindent megtettek a palota értékeinek védelméért. Mind kevesebb sikerrel, hiszen az alagsorban már január közepén katonai kórházat rendeztek be, s a harcok előrehaladtával mind több helyiséget igényelt magának az ide visszaszoruló német–magyar haderő. Február elejétől már állandóak voltak a különböző helyeken fel-fellobbanó tüzek, amelyeket víz hiányában többnyire nem tudtak eloltani.⁴²

1945. január 31-én Pesten „egész nap látni lehetett, amint a szovjet nehéz és vadászbombázók szünet nélküli mélyrepülésben támadták a Várat. A katonaság és az utcára hajtott lakosok barikádokat építettek a Várhegyre vezető utcákon. »A Vár és Krisztina romokban. Vadászvédelem nulla. Légvédelmi tüzérszázalaj gyalog harcban. Az ellenség nyomása igen erős és nyomasztó. A csapatok fáradtak és kimerültek. Az élelmezés gyenge. Lövegállomány: 22 ágyú és 29 gépágyú. Egészségesek vagyunk. Kozma« – jelentette a magyar légvédelem parancsnoka.”⁴³ Ugyanezen a napon Szabó várkapitány helyzetjelentése szerint: „A szinte naponként megismétlődő és fokozódó légbombázások és az állandó ellenséges tüzérségi és aknatűz a Kír. Vár főépületében, melléképületeiben, a közelben álló tartozéképületekben óriási károkat okoznak. Romboló bombák és gránátok egyes épületrészeket romba döntenek, az épületek állagában okoznak helyrehozhatatlan károkat azonfelül, hogy belső berendezéseket és felszerelési tárgyakat rombolnak össze. Felsorolni sem lehet azokat a károkat és rombolásokat, melyeket az épületek idáig is szenvedtek.

Különösen a f. hó 30-i egész napon át tartó légítámadás volt borzalmas hatású. A főépület környéke, a Várkert szinte a felismerhetetlenségig fokozódó károkat szenvedett.

Védekezésről vagy a károk részbeni helyreállításáról, romok eltakarításáról vagy egyes szerkezeti részek megerősítéséről szó sem lehet.”

Február 8-án pedig a várpalotában lévő Ezüstkamrába – ahol a legértékesebb kincseket tárolták – történt aknabecsapódás okozott jelentős károkat.⁴⁴ Ám a feljegyzésekből kihámozhatóan – bár az állandó tüzek és a naponként ismétlődő bombatámadások következtében a palota egy része teljesen elpusztult – a műtárgyak, a képek, a porcelánok, a gobelinek jó része átvészelte az ostromot.

A németek február 12-i, kétségbeesett és eleve sikertelenségre ítélt kitérés kísérlete után is sok katona maradt a vár és a palota területén. Többnyire magyarok. „Létszámuk nem haladhatta meg az 5000 főt. Rajtuk kívül visszamaradt a több ezer súlyos sebesült is, akik az Alagútban, a német katonai sziklakórházban

(az ún. »Lazarettben«, melyet a polgári rendeltetésű Sziklakórházból választottak le), a Nemzeti Bank pincéjében és másutt voltak elhelyezve. [...] A vezető főorvos személyzetével együtt elmenekült, sorsára hagyva a rábizottakat. Hübner beosztott törzsorvos, látva a kitörési kísérlet kudarcát, visszafordult, hogy sebesülteivel maradjon, akiket a többi orvos magára hagyott a Budavári Palota pincéjében lévő kötözőhelyen. Itt kb. 2000 sebesült maradt minden gondoskodás és felügyelet nélkül.”

Ahogy Hübner törzsorvos emlékezett: „A várban a tiszta őriület uralkodott. [...] A sebesültek közben észrevették, hogy gondozóik eltűntek a terepről, és leírhatatlan pánikhangulatba kerültek. Az óriási földalatti kórház minden sarkában csattogtak a pisztolylövések. Senki sem akart sebesült állapotban orosz fogságba kerülni. [...]

Hirtelen teljesen elsötétült a kórház. Mikor aggregátunk után néztünk, már csak azt láhattuk, ahogyan egy dzsip elvonszolja. Állítólag zavarta az oroszokat a rádiózásban. De biztos kapni fogunk egy új, zavarmentes készüléket. Nem éltem meg, hogy másikat szállítottak volna.

Az aggregát elvételével a vízellátásnak is vége lett. [...]

A sebesültek ellátására gondolni sem lehetett. Ijesztő volt a halottak már-már áttekinthetetlen száma. A hullákat a legalsó katakombákban és annak nem működő konyhájában polcolták fel, ahol kőkeményre fagytak. Köztük össze-vissza hevert elszórt gyógyszer, konzervek, felvágott festmények, értékes porcelán, alsónemű stb.”⁴⁵

Akad persze olyan, akit egyáltalán nem rendített meg a pusztulás... Szálasi Ferenc az 1945. október 19-i *Gondolatok jegyzetében* a következőképp vallott: „Ma, október 19-én délután 16 h-tól 17.10-ig zárt gépkocsikon végigvittek Budapest, de különösen a Vár romterületein. Itten, ezeken a helyeken csak levett kalappal és imával, csodálattal a lélekben lehet végigmenni és tartózkodni. Nagyon mélyen meghajlok Budapest város hősi lakosságának hőskölteménybe illő hősiessége előtt, hősi áldozatkészsége és hősi élniakarása előtt. A hős Budapest hősi romjait és hősi lakóit láttam. Ebből a minden időkre szóló hősiességből csak az új hősi Magyarország új hős Budapestje születhetik meg...”⁴⁶

Aki viszont tiszta aggyal és józanul szemlélte a palota szörnyű látványát, egészen másképpen vélekedett. Zolnay László – aki február 15-én vágott neki barátjával a még akkor is égő Budának – szerint a vár, a palota és a Várkert „siralmas, szívet szorító látvány volt. A déli szárny jó része leomlott. A krisztinavárosi szárnynak pedig nemcsak nyugati, de déli része is füstölgött még.

Az 1686-os – török ellen vívott – budai ostrom emléke szorította el a szívemet. Akkoron, 1686-ban azt írta a szemtanú Zsigmond és Mátyás hajdani palotája végső pusztulásáról, tüzeről: Olyan a kiégett budai palota, mint egy üres koponya, amelybe gyertyát dugtak.”⁴⁷

Hogy mi történt az „üres koponyában” a palotának az ostromot is túlélte műkincseivel? Csak sejtéseink vannak, ám máig sem tudjuk pontosan... Mindössze annyi bizonyos – s a palota épülete ebben is szimbolikus jelentést kapott –, hogy a romok egy rendszert is maguk alá temettek.

Hiszen nemcsak az 1918 őszén, de az 1944 őszén induló tanévvel is Magyarország újabbkori történetének egyik legmozgalmasabb esztendeje kezdődött. A neobarokk társadalom tagadásával a sötét és szomorú emlékü hungarista „vér-rög valóság” „nemzetvezetővel” nemzetvesztő állama garázdálkodott az országban és a palotában, majd – a sajnos rövid ideig tartó – demokratikus átmenet időszakára köszöntött be. 1947–48-ra pedig világossá vált: a „múltat végképp eltörölni” szemlélet a palota régi pompájában történő újjáépítésnek sem fog kedvezni. A sérült, de még helyreállítható épületrészek lerombolásával, a belső terek teljes megváltoztatásával az ötvenes-hatvanas években a neobarokk királyi-kormányzói palota szinte utolsó nyomai is eltűntek.⁴⁸ Az újjáépült és megváltozott palota az új rendszer egyik új és megváltozott értelmű szimbóluma lett.

JEGYZETEK

1. SIKLOSSY, 1931, 332., 333. szerint a Közmunkatanács 1912. évi jelentése megállapította: „*hogy Budavárát, mint székesfővárosunk egyik legrégebb városrészét, különleges helyzete és múltja predesztinálja arra, hogy fejlődési irányának megállapításánál mostani jellege lehetőleg megőriztessék.* [Kiemelések az eredetiben, a továbbiakban is – U. G.] E célból a következőket kell figyelembe venni: a Vár az uralkodónak és családjának székhelye: a Disztérieg tehát magánépítkezés nem lehetséges. A Vár ősidők óta a főúri világ letelepülő helye is; a legkonzervatívabb városrész, ahol az utolsó félszázadban alig épült ház. Minthogy most nyugvópontra jutott a vár szabályozása, itt az ideje a múlt emlékei megőrzésének. [...] Most azonban remélhető, hogy a Vár, – amelyben eddig a palotatulajdonosokon kívül csak azok laktak, akiket élethivatásuk idekötött – mint a főváros legelőkelőbb része, vonzó erőt fog gyakorolni a pesti oldalról mindinkább kiszoruló *vagyon intelligenciára*. Mivel ilyképpen a Várban magánépítkezések várhatóak, szükséges a Vár és a várlejtő építési módjának specializálása. A Közmunkatanács tehát 1912-ben elvként kimondta, hogy a Várban a járda végleges szintjétől számított 21 métert meg nem haladó párkánymagassággal *legfeljebb háromemeletes házakat szabad építeni.*” (332.) [...] 1928-ban ez tovább szigorodott: legfeljebb 15,5 méteres, kétemeletes épületet lehetett fölhúzni (333.).
2. Ahogy azt egy igazi budai lokálpatrióta az 1930-ban vagy 1931-ben megjelent, picike, szép külsejű, az illusztrációkat rövid kísérőszöveggel ellátó könyvecskében írta: „A múlt szeretete szellemi előkelőséget jelent. Szellemi arisztokraták tömörülnek össze Budavarába, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a nyüzsgő Pestre. A hangos Pest élje a világáros zajongó életét, Budavára maradjon meg csendesnek, de energikusnak. Mert a vezetés innen történik. Itt székél az államfő, itt vannak a legfőbb kormányhivatalok és itt tömörül a diplomácia” (SZÜGYI, é. n., 4.).
3. HERCZEG, 1939, 8. – Ugyanebben a kötetben Kornis Gyula, a korszak legnevesebb és legelismertebb (kultúr)filozófusa – szintén sokak véleményével egyezően és talán Herczeghez hasonlóan szintén őszintén gondolva – hangoztatta: „Milyen történetformáló erő Magyarország sorsának intézésében Horthy Miklós, az államférfiú? E kérdésre a választ az ország húsz évvel ezelőtti és mostani helyzetének összehasonlítása adja meg. Milyen volt Magyarország a szörnyű összeomlás után? Területében agyoncsontított, lelkében szétzillett, a nemzetek társaságából kitagadott, fogvicsorgató szomszédjainak védtelenül kiszolgáltatott, [...] s csak ellenségtől körülvevett, de bensőleg is meghasonlott és elszegényedett ország. Ma ellenben olyan állam, amely elrablott területének egy részét békés úton visszakapta, bensőleg megszilárdult, fegyelemben és rendben él, tekintélye tisztelet tárgya, [...] szomszédai már nem fenyegethetik lépten-nyomon megszállással, kultúrája és gazdasági élete egyre növekszik. Mindezért a maga munkája mellett vezérnek, vitéz Horthy Miklós kormányzónak, hálás a magyar nemzet” (208.).
4. VU, 1919, 13. sz.
5. SZERB, 1935.
6. *Képes Krónika*, 1919. október 3.: „Élet a Várban”.
7. BANDHOLTZ, 1993, 28., 29., 32., 75. (idézet: 32.).
8. BANDHOLTZ, 1993, 171.
9. HORTHY, 1990, 140.
10. HARSÁNYI, 1939, 251.
11. HARSÁNYI, 1939, 251–257. Lásd még ugyanebben a „tanulmány” kötetben: Gróf ZICHY Ráfáelné: A kormányzó felesége című írást. A grófnő – talán nem véletlenül – úgy vélte: feleség, anya és tapintatosság fogalmaiból rajzolódik ki Horthy Miklósné személyisége. Majd feltette a költői kérdést: „Milyen a Horthy Miklósné otthona? Itt háromról lehet szó. A Királyi palota, a XIX. század végén befejezett szárny azon lakosztálya, amelybe 1920-ban költözött, az a hely, ahol az év legnagyobb részét tölti. Igen nehéz ott az egyéniségnek érvényesülnie, mert a hivatalos izléssel berendezett, aranyozásokkal bőven ellátott termek eleinte inkább kétségbejuttató ridegséggel veszik körül az embert. De ahogy hónapok és évek múltak, mindig emberibb lett ez a lakosztály és most nem lehet elképzelni helyet, ahol a vendég mindjárt otthonosabban érezné magát, mint a kormányzói pár szalonjában, amikor, teázáskor, a kormányzó is szakít magának egy órát pihenésre és miközben felesége kézimunkázik, ő pedig pasziánszot rak, végig lehet velük beszélni minden napi eseményt teljes őszinteséggel, abban a biztos tudatban, hogy soha egy szót félre nem értenek. A gödöllői otthon már természeténél fogva barátságosabb. [...] Az igazi otthon azonban a kenderesi magyar kúria. [...] Mind a három otthonban a virág uralkodik...” (212.).
12. *Képes Vasárnap*, 1938. október 30.
13. A „néptörvény” szövegét közli: KATONA, 1979, 394.: „1. §. A korona és a koronázási jelvények őrzésére vonatkozó korábbi törvényes rendelkezések hatályukat veszítik. A koronaőrök állása és tisztsége megszűnik. 2. §. A korona és a koronázási jelvények a miniszterelnök és a belügyminiszter őrzése alá tartoznak”.
14. KATONA, 1979, 394–398. A Szent Korona és a hozzátartozó drágaságok őrzésének helyéről és az őrállásról, III. fejezet: „8. §. A Szent Koronát a hozzátartozó drágaságokkal együtt az ország székesfővárosában, a királyi várpalotának ez idő szerint is erre a célra rendelt pánccskamrájában a m. kir. koronaőrség állandó őrállása mellett kell tartani, és szorgos és hűséges gondviseléssel őrizni. A Szent Koronát és a hozzátartozó drágaságokat más helyen és módon tartani és őrizni nem szabad, kivéven az 1715:XXXVIII. törvényben említett fenyegető veszély és szükség eseteit, amidőn az országgyűlés, avagy – halaszthatatlan esetben – a törvényesen kinevezett magyar királyi miniszterelnök intézkedik” (396.).

15. *Magyar Cserkész*, 10. sz., 1920. november 15.

16. *Vitézek és Gazdák Lapja*, 1929. december.

17. A kápolna történetének korabeli – kissé sajnos keszkekusza, a lényegtelen a lényegestől megkülönböztetni nem tudó – leírása: Uxa, 1934. A szerző szerint a XIX. század végi, XX. század eleji átalakítások során a kápolna hátrányára változott: „Az átalakítások forgatták ki eredeti mivoltából (229.), [...] kevesebb magyar vonatkozással bírt, mint annakelőtte” (231.). „Nagy felelősség terheli Hauszmann Alajost, hogy ezen alaprajzában is megcsodálható kápolnát [a Mária Terézia-korabeli eredetű – U. G.] lebontás előtt nem öröközte meg az utókor számára.

Az új sz. Jobb-kápolna a réginél lényegesen kisebb és építészetileg igen egyszerű. Csak előkelő helye és értékes mozaikdiszítése válik ma előnyére (253.). A m. kir. udvari templom tulajdonképpen ma sem olyan fényes, mint a nemzet szentélyének lennie kellene. Azzal a rohamos technikai haladással, amely az építészetben megfigyelhető, egyáltalában nem fejlődött tovább és ma is Ferenc József alatt nyert állapotát tükrözi, az azóta természetszerűleg beállott romlással” (232.).

A főhercegi sírboltról a következőket írja: „A sírbolt különben csak a fenséges család [a Habsburg-család – U. G.] engedélyével tekinthető meg, amit azonban a titkárság szívesen megad. Ájtatoskodásra Mindszentelek délutánján 3-tól estig és Halottak napján kb. délig szokott nyitva lenni.

A hívők és testületek ilyenkor és alkalomszerűleg róják le kegyeletüket a nemzet nagy halottai előtt, akiknek hamvai a magyar királysírok helyett lakoznak a m. kir. udvari és várplébánia-templom főhercegi sírboltjában” (262.).

18. Például az 1938. évi körmenet leírását lásd: Körmenet, 1938. „A Szent István-napi országos Szent Jobb körmenet Budapesten a budai várban reggel 8 órakor.

A körmenetet bevezető egyházi szertartás reggel 8 óra 15 perckor kezdődik a Szent Jobbról vezetett királyi és udvari várplébánia templomban, ahonnan a körmenet 8 óra 30 perckor indul Serédi Jusztinián dr. bíborkor érsek, Magyarország Hercegeprimása vezetésével és a Palotasoron, Szent György-téren, Szent György-utcán, a Dísz téren, a Tárnok utcán át a budavári koronázó főtemplomba vonul, ahol a körmenetet vezető Hercegeprimás ünnepi nagymisést és szentbeszédet mond.” Az ünnepi szentmise után kissé más útvonalon, de a végén a „Dísz téren, Szent György-utcán és téren, Palotasoron át a Szent Jobb őrzési helyére vonul vissza, ahol az ünnepséget a szokásos könyörgések fejezik be”.

A Szent Jobb-körmenet koreográfiáját pontosan meghatározták. Két csoportban indultak az ünneplők: az elsőkben az iskolák, a leventék, a kongregációk, az egyesületek, valamint a budapesti és a vidéki plébániák (Körmenet, 1938, 14.), a másodikban a hivatalosak, így a lovas rendőr díszszakasz, az apácák, a katonák, a kispapok, a szerzetes és a világi papság, a Szent Jobb kíséreként a tudományegyetem tanácsa, valamint Budapest polgármestere és 5 főtisztviselője, a koronaország sorsfala között, utánuk a Szent Jobb őre, az apátok, a prépostok, a prelátsók, a püspökök, az érsekek, a pápai nuncius, a Hercegeprimás, a Kormányzó és kísérete („két oldalt alabárdos és lovas testőrség”), a királyi hercegek, a miniszterelnök a felső- és a képviselőház elnökével, a miniszterek, a két koronaőr, a királyi kúria, a közigazgatási bíróság, a legfőbb állami számvevőszék elnökei, a kabinetiroda főnöke, a honvédség és a vezérkar, a tábornokok, az altábornagyok, a IV. fizetési osztályba sorolt polgári tisztviselők, a miniszteri osztályfőnökök, a kúriai tanácselnökök, a főispánok, az országgyűlés mindkét házának tagjai, a minisztériumok, a törvényhatóságok, a vitézek küldöttei, majd: „Népviselések (Gyöngyös bokréta)k” [...].

„Öltözet: díszmagyar.

Akik díszmagyarral nem rendelkeznek, nemzeti viseletben, vagy zsakett – cilinderben jelennek meg.

Katonatisztek részére: renden és soron kívüli dísz.

Nagykeresztek szalagjai viselendőek” (Körmenet, 1938, 15–16.).

19. Körmenet, 1938, 6., 7. Ekkor is szigorúan előírták azonban, hogy ki, mikor tekintheti meg a Szent Koronát. A „hivatalosokon” kívül az egyszerű érdeklődők augusztus 16-án 11 és 13 óra, valamint 15 és 19 óra, 17-én pedig 11 és 13.30, illetve 15 és 19 óra között juthattak be a márványterembe.

20. AJTAY, 1938. – Még egy jellemző híradás a *Magyar Cserkész*ből (1. sz., 1938. szeptember 1–15.), a *Végre én is láttam a Szent Koronát* című cikkből: A látogatóknak három órát kellett sorban állni, míg a teret lezáró rendőrkordonhoz jutottak a Szent György téren. „Üvegmennyezetű, hatalmas előcsarnokon keresztül érünk a színes márványfalú ruhatárba. Az egyik sarokban haragos, sötétzöld délinövények karjaiban ott betyárkodik vidám fehérséggel a »Libatolvaj«, Jankovich Gyula kararai márványszobra. Átérünk a Munkácsy szobába s innen keresztül a fehér márványterembe. [...] A hatalmas ezüstcsillárokból áradó fény, sziporkázza, villogva török meg a velencei kristályok ezernyi fürtjén. Vakító, fehér, puha fényözön vonja be a gyönyörű oszlopos elefántcsontszínű falakat. [...] Hármas sorokba rendeződünk. Mint a szobrok [...] kemény merevségben négy alabárdos az ünnepi dobogó mellett. S a dobogón elől, nehéz vörösbáronnyal bevont emelvényen aranysegélyű bíborváncoson ott fekszenek a kincsek, a szent klenódiuk. Baloldali párnán a kard, a csillogó országalma és a [...] jogar. Középtűt nyugszik a titokzatos, bágyadt fényű Szent Korona. [...] A következő percben már a Habsburg termen vonulunk keresztül. A terem óriási középső ablaka feltárva. Kint az alulról felvillanó reflektorok báronnyos, világoskék függőnyt húznak a csillogó fénypontokkal teleszórt Pest képe elé.” A Savoyai-szobor vörös neofényben úszott. „A visegrádi szobán keresztül, a királyi palota udvarára vezető boltíves kapun át érünk a szabadba”, ahol aznap este Szent István-ünnepi tűzijáték is volt.

21. KOLLÁNYI, 1990, 45.; BODOR, 1992.

22. A palota külső és belső képének kiváló összefoglalását adja: CZAGÁNY, 1966, 40–135.

23. Ennek leírása: HORTHY, 1990, 146–152.

24. A vitézavatásokról: A tiszéves, 1931, 81–118. – Ismét csak a korszak „neobarokk”-úri társadalmának jellemző szokásait, szertartá-

sait és hangnemt szemléltetendő, néhány, a palotához kapcsolódó szemelvény a kötetből: 1921. május 22-én volt a törzskapitányok esküvője. Ők voltak az elsők, akiket a kormányzó, mint a vitézek főkapitánya „szűkebb munkatársaiul” maga mellé vett (81.).

„Szűk körben, csendben, de annál jelentőségteletesebb bensőséggel folyt le az első ünnep. Gyönyörű május vasárnap reggel a Királyi Várpalota Szent Jobbról elnevezett kápolnájában. A padsorok két külső oldalán és mögött egy szakasz testőr állt. A padsorok között a már kiválasztott vitézek, hadviselt, sudár magyarok, a mellükön arany, ezüst vitézségi éremmel, ragyogó kitüntetésekkel. A szentély két oldalán, arccal egymás felé hat-hat alabárdos testőr díszben. [...] A szentélyben, az oltár és a szentély bejárata közt középen kerek esküasztal, rajta avatási jelvények, pajzs, kard és emlékkönyv.”

A nyolc törzskapitány (köztük Magasházy László őrnagy, az első szárnysegéd) „egyvonalban áll, arccal az oltár felé, a szentély előtti térségben”.

Gyarmathy János tábori lelkész mondott misét, utána áldó imát. „A Főszéktartó háromszor megkogatja a díszkarddal a pajzsot, jelezve, hogy az esküvőt szertartása megkezdődött.

A Vitézek Főkapitánya: Horthy Miklós az esküasztal elé lép[...], kezébe veszi a díszkardot és hüvelyében, földhöz támasztott hegygel, függőlegesen a test közepe előtt tartja.

A Főszéktartó a pajzsot felsőteste balfele előtt, függőlegesen tartva elmondja üdvözlését [...] (82.).

Nagy Pál altábornagy, a Főkapitány helyettese »Eskühöz« vezényel. [...] Következik a legmeghatóbb pillanat, az esküvő. A tábori lelkész felolvassa az eskü szövegét, a törzskapitányok lassan, emelt hangon mondják utána az eskü szavait. »Esküvőt« vezényli a Főkapitány helyettese, majd újra vezényel: »Térdre».

A Vitézek Főkapitánya a kivont díszkarddal megérinti a törzskapitányok jobb vállát, e szavakkal: »Hadúr nevében vitézzé ütlek!« A főkapitány helyettese ismét vezényel: »Fel!« A törzskapitányok felállanak, a Főkapitány bal mellére tűzi a vitézi jelvényt. Ezalatt egy baritonista orgonakísérettel éneklél el a Magyar Hírszöveget. Utána a Himnusz következik, s a szertartás befejezést nyert” (84.).

Az első ünnepélyes avatás 1921. augusztus 21-én, vasárnap volt a királyi várkertben (86.).

„A kiválasztottak ime ott állnak az üveg ház melletti lépcsőzet alján elhúzódo teraszon, egymásnak szembe forduló sarokban. A lépcsőzet két íve közé ékelt medence előtt felállított emelvényen az egyházi, katonai és más közéleti előkelőségek foglalnak helyet. Velük szemben, a terasz másik végén pálmáktól szegélyezett oltársátor áll. A vitézek négyszögön kívül a meghívott vendégek, a térre nyíló székely ház erkélyén pedig a Kormányzó és József királyi herceg családja helyezkedtek el.”

A kormányzó reggel 9-kor érkezett tengernagy egyenruhában, kíséretében miniszterekkel, élükön Bethlen István miniszterelnökkel. Mellette József és József Ferenc főherceg, majd a katolikus főpapság, élén Csernoch János bíboros hercegprímással, a többi keresztény egyház főpapjai, nemzetgyűlési képviselők s a törvényhatóságok képviselői. Ezután P. Zadravecz István tábori püspök buzdította a vitézeket a szószékről, hogy „ezután nem a kardnak és ágyúnak, hanem a léleknek és a szorgalmas kéznek munkájával iparkodjanak az országot felvirágoztatni”. Melles Emil görög katolikus esperes, Raffay Sándor luteránus püspök, Keresztes Sámuel református esperes is megáldotta őket, majd „az áldó imák elhangzása után az ünnep legkiemelkedőbb mozzanata: a vitézzé avatás szertartása következett.

A Kormányzó, József és József Ferenc kir. hercegek társaságában, a miniszterektől és a Vitézi Szék tagjaitól kísérvé átvonult a tér másik oldalára, ahol az oltár előtti emelvényen helyezkedett el. Az emelvényen álló esküasztal (88.) leterítve a Vitézi Rend címerével ékes terítővel, rajta feszület, biblia, kehely és eskükönyv. Az avatási szertartás kezdetét harsonaszó jelzi. Az ünnepi csendben a kormányzó, mint a Vitézek Főkapitánya, magasztos beszédet intéz a vitézekhez. Hangsúlyozza, hogy a mi diadalmas fegyvereinket soha senki le nem győzte. Amikor a forradalmat bélyegzi meg, ökölbe szorulnak a fehér kesztyűs kezek, amikor pedig folytatja, minden szív erősebben dobban:

»En pedig örökké égő oltár emelek, amikor a nagy háború legjobbjait hozzákötöm a haza rögéhez».

A következőkben a Vitézi Rend célját állapítja meg. [...]

„Egek kárpitjáiig törő, zúgó éljenzés fogadja a szózatot.”

Ezután Igmándy-Hegyessy Géza testőrőrnagy, törzskapitány fölolvasta az avatandó vitézek nevét, majd vitéz Gálócsy Zsigmond tartalékos főhadnagy, főszéktartó megnyitotta a szertartást. A díszkardot átnyújtotta Nagy Pál főkapitány-helyettesnek, aki azt továbbadta a kormányzóknak. „A vitézek esküre emelik a kezüket és lassan, tagolva mondják vitéz Nagy Pál után az eskü szavait” (a kötetben itt keneteljes leírás következik ennek jelentőségéről; 90.).

„Most a vitézek soronként letérdelnek a Kormányzó előtt, aki jobb vállukat megérintve a díszkarddal, e szavakkal üti vitézzé őket: »Hadúr nevében vitézzé ütlek».

A vitézavatás után a jelvények feltűzése következik.

A felejthetetlen ünnep vitéz Nagy Pál felhívására, a Kormányzó éltetésével és a Szózat hangjaival fejeződik be” (91.).

1931. május 30-án, szombaton a Vitézi Szék hódolatát fejezte ki a Kormányzó előtt. Ez díszközgyűléssel kezdődött, majd a Vitézi Szék tagjai, átvonultak a királyi palota márványtermébe. A történelmi emlékü, pompás terem megtelt az ország minden részéből egybegyűlt diszruhás vitézi küldöttségekkel [...] (166.).

Fesztes vigyázásban, néma csendben álltak a vitézek, amikor Uruk, Főkapitányuk megállt előttük, hogy a Vitézi Rend hódolatát fogadja. A remek terem sima sárga márványfalai visszhangozták az egyszerre kirobbanó, hatalmas éjnt.”

Vitéz Hellebronth Antal főkapitány-helyettes olvasta föl Gyula diák [azaz vitéz Somogyváry Gyula – U. G.] hódoló üdvözlését; majd a vitézekkel együtt megismételték az eskü utolsó sorait, utána Hellebronth „átnyújtotta a Főméltóságú Úrnak az összes vitézek aláírásával ellátott, remekbekészült, kódexszerű kiállítású diszalbumot, az első jubileumi évtized emlékeztetűl.

- A Kormányzó őszinte örömmel és meghatottsággal fogadta a hódolatot, majd atyai tanácsokat adott vitézeinek...” (167.)
25. HORTHY, 1990, 198.: „A királyi pár és leánya szállását a budai királyi várpalota közepén, abban az épületrészben készítettük elő, amely még Mária Terézia alatt épült, és ahol Ferenc József is lakni szokott. A helyiségekben egyes korszerűsítéseket is végrehajtottunk.”
26. Erről lásd például a *Társaság* című – a fontos „társadalmi eseményekről” mindig beszámoló – folyóirat tudósításait (1937, 18., 20., 21. sz.): A garden partyről így emlékeztek: „A királyi várkert gyönyörű természeti miliójében adódott a legközvetlenebb alkalom ahhoz, hogy a fenséges vendégek előtt a magyar úri középosztály is egyformán hódolhasson. Az idei garden-partynek kitűnő idő kedvezett és ezt még fokozta az, hogy összeesett az olasz király budapesti tartózkodásával. [...] Minden pesti szokás ellenére már 5 óra előtt gyülekeztek a Szentgyörgy-téri kerti kapu előtt a meghívottak s kapunyitás után megindult az áradat a kert centruma felé, hol a nagylepcsőn a királyi és kormányzói pár, valamint József főhercegek karonfóva vonultak le a terített asztalokhoz. Utánuk az olasz és magyar kíséret tagjai. Az uzsonnázó királyi vendégek a főhercegi család tagjaival, a herceg-prímással és a legfőbb méltóságokkal ülnek egy asztalnál, míg Mária királyi hercegnő a kormányzó fiai között és gr. Károlyné Horthy Polette mellett foglal helyet [sic!], akire láthatóan jó hatást gyakorolt a sanremói üdülés, mert kitűnő színben van és szebb, mint valaha. Közéjükben van e percben gr. Ciano olasz külügyminiszter, Lucich Károly, József főhercegek kitűnő főudvarmestere, ott látjuk gr. Széchenyi Bertalan, a felsőház elnökének nemes profilját, Vértessy Sándorékat, akik az érkező vendégeket fogadták és Darányi Kálmán miniszterelnököt szeretetreméltóan kedves feleségével. A meglepeteket lehetetlen felsorolnunk, hiszen kétezeren lehetünk.” (Horthy Miklós emlékezései szerint 3000 meghívott volt; lásd: HORTHY, 1990, 200.) „A büfék közül nagy csoportosulás van a jegeskávék és egyéb hűsítők érdekeiben [sic!]. Különös fejezet illetné meg a művészeket, akiket véletlenül egy csoportban jegyezhetünk még és pedig itt van Bajor Gizi a férjével, Germán Tiborral és Villani Lajos követtel, Petrovich Elekkel és Márkus Emiliával beszélgetnek – mellettük Kiss Ferenc és felesége egy remek színes imprimé-ruhában – nagyszerűen reprezentál Némethy Ella operaénekesnő, Tasnády Ilon, Rózsashegyi Kálmán és felesége, mint az Operaház prima-balerinája Szalay Karolina van jelen Tihamér Lajos, Szép László és báró Lukáts György, majd ifj. Horthy Miklós társaságában, akik a nagy piros florentinkalapos, gyönyörű fehér csipkemintás Ottrubay Melindát a garden-party legszebb hercegnőjének nevezték el.”
27. *Tolnai Világlapja*, 22. sz., 1937. május 26.
28. GERGELY, 1988, 129.; A XXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Emlékkönyve. Budapest, 1938, 126.; XXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus. 1938. évi május hó 23-ától 29-éig. H. é. n., 14.
29. CZAGÁNY, 1996, 20. – A *Társaság* 1920. évi 1–3. számában 41 nyilatkozat jelent meg *Mi készül a magyar tudományban, irodalomban, művészetben, színházakban, zenében?* címmel. Benczúr Gyula elmondta: most a Mátyáson dolgozik. A várban a Hunyadi Mátyás-terem falaira kell 8 vásznat készítenie. Az egyik már kész: *Mátyás a harcból tér vissza győztes hadai élén*. A másik hét kompozíció vázlata is megvan, de „nincs vászn, nincs festék és nincs szén, szén, szén”.
30. *Képes Vasárnap*, 1940, 17. sz.: „A parlament olvasótermében a hét elején nagy sürgés-forgás volt. Létrák, állványok vették körül a terem egyik falát, amelyet csaknem teljesen elborított Benczúr hatalmas alkotása: a magyar nemzet hódolata a királyi pár előtt, a nemzet fennállásának ezeréves ünnepén. Ez a grandiózus festmény most több, mint tíz esztendő után hajlékot cserélt. Átszállították a képet a parlamentből a kir. palotába. [...] A festmény 1928-ban került a Szépművészeti Múzeumból a parlamentbe. A kezdeményezés Scitovszky Béla házelnök részéről indult meg, majd utódja, Zsitvay Tibor nagy szeretettel folytatta és végre is hajtotta a tervet. Megnyerte gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter hozzájárulását és a nagylelkű és áldozatkész műbarát, dr. Mészáros Károly örökösének beleegyezését...” A képnek egyébként érdekes története volt: Mészáros Károly bírta rá Benczúrt, hogy – nem éppen kis összegért, 60 000 koronáért – fesse meg a témát a Szépművészeti Múzeum számára. Benczúrnak még műterme egyik falát is le kellett bontatnia, hogy az óriási vászonhoz jobban hozzáférhessen. Ferenc József is többször ült modellt a képhez, ám – mivel az ezen szereplő hetven személy közül többen már nem éltek – fényképek segítségét is igénybe vette a Mester. A festmény elkészülte után valóságos zarándoklat indult a Szépművészeti Múzeumba, megtekinteni a híres munkát, amely tehát 1928-ban vándorolt a parlamentbe.
31. CZAGÁNY, 1966, 86–87., 96. – A kápolnáról lásd még: ÚXA, 1934, 229.: Roskovics és Spányik munkája „ugyan csak a sz. Imre jubileumi esztendő elején jutott rendeltetési helyére, azonban nem azért, mintha az új »cím« kétes lett volna [sic!], hanem pusztán azért, mert Roskovics Ignác betegsége miatt a képet nem tudván befejezni, Spányik Kornél által befejeztetvén, egyben oly módon alakítottatott át, hogy az nem kellett esztatlan tetszést. Ha a kép megoldása nem a legszerencsésebb is, szerkezete és mondanivalója által mégis haladást jelent a múlthoz képest.”
32. CZAGÁNY, 1966, 75., 77.
33. GULÁCSY, 1939, 224.
34. Eljegyzésük és esküvőjük egyik színhelye is a várpalota volt, erről lásd: *Képes Vasárnap*, 1940. március 10., május 5. – Előbbi cikk szerint a huszonegy éves Ily grófnő kék szemű, fekete hajú, rajong a különböző sportokért – kiválóan lovagol, siel és teniszre is, imád kirándulni és különös nyelvtelenség. A korabeli képes újságokban található fényképek, valamint az akkori filmhíradók tanúsága szerint – s ezt már csak szubjektív megjegyzésként, férfisszemmel tekintve a dolgokat teszem hozzá – Ily grófnő valóban igen csinos, de nemcsak csinos, hanem szép hölgy is volt.
35. KELEMEN, 1941. Részlet a cikkből: A család „fent, a királyi palota második emeletén lakik. [...] Az eddig üresen állt saroklakosztály egyes szobáit foglalták el. Háromszobás lakásuk ablakai az Attila-körútra, illetve a Palota térre néznek. Lakásuk pár nap

óta négy szobára bővült: a legifjabb Horthy István is kapott egy szobát a várban [...], ablakai a Gellérthegy felé eső részre, a várkerti parkra nyílnak. [...] A világos, derűs, kék szövettel kárpitozott gyermek szobában virágos, kékszínnű bútor várja a kis jövevényt.” Ez az Edelsheim grófok elefánti kastélyából került ide, eredetileg Ily grófnő gyermekszobájában volt.

A lakásban van a sarok-fogadószoba, „csillogó fényű, hatalmas fehér kályhá”-val. Horthy István irásztala előtt Boldizsár István portréja a kormányzóról és fényképek a kormányzónéről, István testvéreiről és feleségéről. Az irásztal melletti könyvespolcon Ily asszony színes portréja, az irásztalon pedig Horthy István lovassági tábormok, István keresztapjának fényképe. A fal melletti tükrös lapú asztalon rokonokról készült fotók, a kályha előtt a házigazda kedvenc fotelja. Itt állnak sorban a kis angol pipák, az asztalon pedig a legfrissebb olvasnivalók, valamint egy újabb fénykép Ily grófnőről. „A széles csíkos damaszt-tapéta, a virágos vászonnal bevont kanapé, az öblös fotójók, értékes szekrények, régi divatú [...] szublátok, sok nagybecsű családi bútor néhai Horthy István katymári és gróf Edelsheim Gyulai Lipót elefánti kastélyából, a hatalmas csillár, süppedő szőnyeg és a nagy szobában mindenfelé a sok-sok virág, mindez pedig a legnagyobb izléssel megalkotott rendben, valóban meleg otthonná varázsolja a Vár második emeleti sarokszobáját. [...] A könyves szekrényen kétszázéves zenélő óra, a nagy tükrök előtt kis imakönyv: Edelsheim Gyulai Lipót nászajándéka lányának, e „könyvben” is egy régimódi óra rejtezik. Vastagh György 1938-ban készült lovas szobra is itt látható, egy nagy vitrinben pedig Horthy István díjai sorakoznak (lovaspólok, motorkerékpár- és sportrepülés versenyeken nyerte ezeket). Ily grófnő is siel, lovagol, teniszezik, autót vezet és ügyesen kezeli a puskát is. Az egyik ebédlői vitrinben a keresztapától való értékes díjak; az ő katymári kastélyából sok szép ezüsttárgy került ide. A hálószobában, értékes üvegasztalon a kormányzó és felesége képe, amelyet 1940 márciusában ajándékoztak Ily grófnőnek. A grófnő kitűnő háziasszony: az irásztala melletti könyvespolcon szakácskönyvek sorakoznak. A szakácsnő, Mancsi, minden reggel várja a ház asszonyának utasításait.”

36. HORTHY, 1990, 296–297. A kormányzó szerint: „Utasításomra sikerült, hogy kellő óvatossággal Bethlen István is elhagyhatta vidéki rejtékhelyét, és megjelenhetett a várpalotában, s ott ő vezette a szeptember 8-án meghívásomra egybegyűlt értekezletet. Lakatoson és Henneyen, a kormány két tagján kívül részt vett azon a két ház elnöke, továbbá Esterházy Móric gróf és Károlyi Gyula gróf, a két volt miniszterelnök, Kánya Kálmán volt külügyminiszter, Vörös vezérkari főnök, Röder vezérezeredes, végül az erdélyiek részéről Bánffy Dániel báró volt földművelésügyi miniszter és Teleki Béla gróf, az erdélyi magyarság vezetője. Vörös tábormok katonai helyzetjelentése után Bethlen annak a nézetének adott kifejezést, hogy minden további vérontás céltalan, tehát arra kell törekednünk, hogy részünkről a háborút haladéktalanul befejezhessük. Ehhez a felfogáshoz a jelenlévők valamennyien csatlakoztak.”

37. VIGH, 1984. Az oroszokkal folytatott fegyverszüneti tárgyalások során Faragó Gábor, Szent-Iványi Domokos és Teleki Géza október 5-én fogadta Moszkvában Antonov tábormok, a vezérkar főnökének első helyettese. A küldöttség átadta Horthy Sztálinnak szóló levelét. „E levél átadása és a megbeszélés után Antonov megadta az engedélyt a Budapesttel való rádióösszeköttetés megszervezésére. A bizottságnak rádiója nem lévén, a szovjet elhárítás rádiószolgálatára bízta ezt a feladatot, és sikerült az összeköttetést Budapesttel megteremteni. A rádióösszeköttetés azonban elég körülményes volt, mert egyrészt csak éjjel lehetett sürgőnyt leadni, másrészt a Várban a kormányzó közvetlen környezete végezte a sifírozást.

Különbön a Várban egy kitűnő minőségű, az akkori technika csúcspontját jelentő amerikai adó-vevő készülék állt rendelkezésre, amely alkalmas volt arra, hogy összeköttetést tudjon teremteni a kormányzóság és az összes főhatóság között, ha a telefonhálózat megrongálódik vagy tönkremegy.”

Ezt Szentlélek László rendőr-főtanácsos szervezte meg, akit Kudar Lajos csendőr alezredes (az Államvédelmi Központ helyettes vezetője) szigorú titoktartásra kötelezett, feletteseivel szemben is: „Csak annyit engedett sejtetni, hogy olyan fontos nemzeti érdekről van szó, ami egyáltalán nem szolgálja a németeket. Ezek után ment át Tost szárnysegéd szobájába, aki ifj. Horthy Miklós jelenlétében várt rá. Arról tájékoztatták, hogy rádióösszeköttetést kell teremtenie a 64 méteres hullámhosszon, és közölték vele a forgalmi adatokat is. [...] A rendőr-főtanácsos elmondta, hogy a rádiózás kockázattal jár, mert a németeknek az Úri utcai követségükön 50 főből álló (!) lehallgatórészlegük működik, és így a bemérés valószínű. Tost alezredes azzal nyugtatta meg őt, hogy olyan sifrért használnak, amelyik gyakorlatilag megfejthetetlen a németek számára.

Szentlélek időre elkészült a feladattal. Az egész berendezés közvetlenül a szárnysegédi iroda felett volt, a második emeleten, így a kommunikáció a rádióállomás és Tost alezredes közt csak néhány lépcső megtételét igényelte. Négy rádiótávírást volt hozzá beosztva, akik 24 óránként váltották egymást” (148.).

Vattay mondta el 1946-ban, a népbírósg előtt tett vallomásaiban: „Az érkezett sürgőnyt Tost alezredes vette át, és lakásán Horthy Istvánnal, ifj. Horthy Miklóssal és néha, ha ideje volt, Lázár, sokszor reggelig tartó fáradtság munkával a legprimitívebb eszközökkel fejtették meg és sifírozták a válaszokat” (149.).

38. VIGH, 1984, 251–252., 348–349.

39. HORTHY, 1990, 313–314.

40. KATONA, 1979-ben lásd különösen: RADVÁNSZKY, 1979, 351–357., valamint Csontos István koronaőr főtörzsőrmester nyilatkozata: 361–363.

Radvánszky emlékezését 1945. december 20-i dátummal vetette papírra. E szerint a kormányzó utasítására Lakatos miniszterelnök és a koronaőrök 1944 októberének elején tárgyaltak a korona további sorsáról. Három megoldást tartottak elfogadhatónak: a budapesti pápai nunciaturán a pápa oltalma alá helyezik; Veszprémbe vagy az ország valamelyik más biztos pontjára szállítják; Budapesten, a várban ássák el. Végül az utóbbit választották. „Rövidesen találtunk a Szent Korona óvóhelyéhez közel megfelelő helyet, ahol – mintha megéreztük volna a 15-én bekövetkező eseményeket – a Szent Koronát október 10-én este a sötétség leple alatt elástuk.

[...] A miniszterelnökkel megállapodásunkhoz híven aznap este találkoztunk a Szent Korona óvóhelyén. Ott fogadalmat tettünk a titok megőrzésére, majd – a normális viszonyok közötti szokásos közjogi formalitások mellőzésével – kiemeltük a Szent Koronát a ládából, hogy az előre elkészített helyen elássuk (351.).

[...] az elismerés hangján kell megemlékezni arról a körültekintő, minden részletre kiterjedő szolgálatról, amelyet a koronaőrsg parancsnoka, Pajtás Ernő ezredes, vitéz Vály István alezredes, Borbély János alhadnagy, Horváth Kálmán főtörzsszermester és Kapéter József törzsszermester mind az előkészítéskor, mind a keresztülvitel folyamán kifejtett. Ennek köszönhető, hogy a Szent Koronát úgy sikerült az óvóhelyről kivinni, mondhatnám, kicsempészni, hogy az óvóhelyről kivezető folyosón és annak ajtajánál szolgálatot teljesítő személyzet nem fogott gyanút, és így a történelekről a beavatottakon kívül tudomást senki sem szerzett.

A Szent Korona november 4-ig volt elásva. Ekkor azt, a hatalmat időközben magához ragadott Szálasi Ferenc kívánságára és intézkedésére koronaőr társamnak a királyi várba kellett vitetnie. Nem érdektelen talán a koronaőr társamtól később nyert információ alapján megemlítenem, hogy az eskünek a Szent Koronára való letételének – általa erősen ellenzett – gondolata Szálasi Ferenc részéről először a nála mint miniszterelnöknel október 28-án este 7 órakor tartott értekezleten merült fel. [...]

Az eskütétel után a Szent Korona újszólva csak órára került vissza az óvóhelyére, mert a harcéri helyzet miatt Szálasi Ferenc miniszterelnök hirtelen elhatározására 6-án délután 2 órakor a többi koronázási jelvényekkel együtt – a palást kivételével – szinte váratlanul Veszprémbe szállítottott, ahol a Nemzeti Bank bombatámadás és betörés elleni biztos óvóhelyén helyezték el. Az elszállításnál mint lábadozó beteg jelen voltam, mert a ládának pecséttel való ellátását egészségem rovására sem akartam elmulasztani. Örökké emlékezetes marad számomra különösen az a (352.) pillanat, amikor koronaőr társam imára kulcsolt kézzel a Mindenhatóhoz intézett hazafias fohással indította útjára a nemzeti ereklyéket tartalmazó ládát, melyet betegen már ezért sem kísérhettem el szomorú emlékezetes útjára” (353.).

41. HERCZEG, 1992, 70–71.

42. KÓKAY, 1997, 222–242. – Részletek Szabó 1945. január–februári pro domo feljegyzéseiből: Január 8-án a palota értékeinek és a múzeumok anyagának az Ezüstkamrában és a fehérműkamrában történő elhelyezéséről írt. Az Ezüstkamra a jelenlegi Országos Széchényi Könyvtár épületének negyedik szintjén volt kiépítve és „jelentőségénél fogva ez volt a királyi palota egyetlen belső helyisége, amelynek biztonságáért a testőrjárőrökön kívül az udvarlakai őrség is külön őrhely felállításával felelős volt (247.). [...] A v[ár]k[apitány]. legsürgősebb és azonnali feladataira vonatkozólag az alábbiakat jelölte meg:

1. A Kir. Vár különböző termeiben még ott levő műtárgyak, képek, szőnyegek, dísztárgyak összegyűjtése és biztos, zárható helyen való összegyűjtése.

2. Az Erzsébet Múzeum és Kir. Vár múzeuma értékes, muzeális anyagának összegyűjtése és elhelyezése” (222.). (A két múzeum a jelenlegi D épületszárny földszintjének Dunára néző helyiségeiben volt berendezve.)

Január 10-én Szabó elrendelte, „hogy a könyvtár értékesebb néhány könyve, kódexe az ezüstkamrába helyeztessék, továbbá hogy a szertartási termek és lakosztályok értékesebb bútordarabjai viszonylag biztonságosabb helyen tároltassanak” (224.).

Január 14-én: „A Kir. Várban elhelyezett német katonai elsősegélynyújtó hely tábori kórházzá szerveztetett át”. A II. és I. alagsori folyosókon: ehhez átadás-átvételi elismervény ellenében rendelkezésre bocsátották „a szertartási termekből felszedett futószőnyegeket, a folyosórészek elrekesztésére egyszerű, értéktelenebb függönyöket és takaróul ablakvédőket” (226.).

Január 19-ére virradó éjjel a katonai kórház parancsnoksága az I. alagsorban lévő, lezárt díszruha-raktárt erőszakkal kinyitotta és igénybe vette. Az itt tárolt képeket, tükröket, műtárgyakat az ezüst-, porcelán- és fehérműraktárban helyezték el. Giebe alezredes a „helyiségek igénybevételének jogosultságánál a következő sorrendet állapította meg: 1. sebesült katonák, 2. egészséges harcosok, 3. műtárgyak és egyéb eseteknek érdeke” (227.).

Január 22-én a várkapitány azon méltatlankodott, hogy „főleg a német katonák a tilalmi táblákon, melyek azonnali halálbüntetéssel fenyegetnek, mosolyognak és azokat nem tartják tiszteletben.

Ilyen körülmények között a Kir. V[ár]k[apitány]ot a helyiségek épségéért és az abban lévő tárgyak biztonságáért semminemű felelősség nem terhelheti” (228.).

Február 5.: „A Kir. Vár 3 db nagy értékű műtárgya, és pedig a krisztinavárosi szárny lépcsőcsarnokában lévő 2 db csataképet ábrázoló gobelin és Benczúr Millenárís hódotat című képe még eredeti helyeiken vannak, illetve a Benczúr-kép a földszinti lakosztály ideiglenesen képraktárnak kijelölt helyén van.

Ezeknek az ezüstkamrában való elhelyezésére kiadott rendelkezést újól megismételtem. [...]

A krisztinavárosi szárny belővési veszélye annyira fokozódott, hogy az életveszély elhárítása, illetve csökkentése végett ezen szárnyban való közlekedés a katonai parancsnokság által tiltatott és ezen rendelkezés végrehajtása végett ezen szárny bejárait állandó katonai őrszem áll. Ennek következtében a Benczúr-képnek még a megközelítése is lehetetlenné lett téve.

Mindhárom műtárgy elszállítására az aránylagosan nyugalmasabb időket kell bevámi” (232.).

Február 7-én Lorenz Károly egyházi a sekrestye feltöréséről tett jelentést, a várkapitány „a kamrában elhelyezett miseruhákat és kegytárgyakat feldúlva találta. Hiány vagy számottevő kár egyelőre nem volt megállapítható.

A kápolna belső terét német katonaság istállólól használja, abba lovakat állított be” (232.).

43. UNGVÁRY, 1998, 150.

44. Dokumentumok a budai vár 1945. évi ostromáról. Közéteszi: KÓKAY, 1997, 229–230. – Az Ezüstkamra sorsáról: KÓKAY, 1997, 232.: „Az ablakszerkezet és összезűzött spaletta a kamrában elhelyezett műtárgyakban, képekben, porcelánban számottevő, jelentős kárt tett. A kár részletei és a kárt szenvedett műtárgyak sérülésének vagy elpusztulásának mértéke, egyelőre, a teljes ártrendezés előtt, nem állapítható meg.”

45. UNGVÁRY, 1998, 200–201.

46. KARSAI–KARSAI, 1988, 13–14.

47. ZOLNAY, 1986, 437.

48. Ennek tömör és kiváló leírását lásd: BODOR, 1992. A szerző szerint az ötvenes-hatvanas években a két világháború között még „végigjárható termék formáját a purista és ideológiai indulatól telített tervezők és beruházók megváltoztatták – így gyakorlatilag a volt trónterem kívül nincs egy eredeti belső tér, sőt berendezési tárgy sem. A palota számtalan értéke közül először is megszüntették a Dunára néző, egybe nyitható, 304 méter hosszú teremsort, ami a kontinens második leghosszabb palota-enteriőre volt. [...] A valaha gazdagon berendezett termeket rossz utáztatnak tartották: az eklektika és a neoreneszánsz általában minden más neostílus mélyen megvetett irányzatnak minősült a műemlékvédők között. A palota reprezentációs termei pedig európai rangúak voltak. [...]

Hatalmas vesztesége kultúránknak, hogy a palota helyreállításakor elsősorban rosszízű ideológiai szempontok döntöttek az építéstről vagy a bontásról. Eredetileg több, nagy részben megmaradt termet akartak megőrizni, így például a mai Széchenyi Könyvtár tömbjében lévő díszlépcsőházat, Fadrusz János *Atlasz*-szobraival. A gyönyörű kétkaros lépcső könnyen helyreállítható lett volna. De elbontották a Habsburg-termet és a szent jobb valahai őrzőhelyeül szolgáló kevésbé sérült Zsigmond-kápolnát, amit még a Hillebrandt–Pacassi építészpáros tervezett 1758-ban. Nem kegyelmezett a barokkot gyűlölő építésvezetőség a nagy bálteremnek és a büfének sem. Leszedték megmaradt vakolatdíszeket, freskóikat. Ezek jó része aztán egy múzeum raktárában pusztult el. Kapukat helyeztek át, épületplasztikákat vertek le, így a timpanonban állt Sennyei-domborművet is. Szétverték az E épület »Királylépcső«-jét is, a III. Károly-féle barokk szoborsorral. Nem került el sorsát az úgynevezett diplomata lépcsőház sem, pedig ez majdnem teljesen ép volt. [...] A királyi vár termeinek jó része persze még a harcok alatt, s nem kis mértékben utána égett ki, maradék bútorait, értékeit széthordták. [...] Az igazi tragédiát mégis a hatvanas évek helyre nem állítási politikája okozta.”

GÁBOR UJVÁRY

THE ROYAL PALACE OF BUDA IN “NEO-BAROQUE” SOCIETY

THE PALACE AND POLITICS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

Summary

The counter-revolutionary political system between 1920 and 1944 purported to be a continuation of the dualistic establishment of the Austro-Hungarian Monarchy. Unlike in the dualistic era, Buda Castle and the Royal Palace were made the country's governmental and political centre. It housed the prime minister's offices, the defence and foreign affairs ministries, and several embassies—including those of Poland, Germany, Portugal, the Vatican—and the headquarters of the Johannine Order. Elected regent exactly a month before, on 1 April 1920 Miklós Horthy—the „strong man” who gave his name to the ensuing era—himself set up residence in the Royal Palace, in his capacity of highest-ranking state dignitary in a kingdom without a king. He was the only leader in the quarter-century counter-revolutionary period who succeeded in maintaining his position, and played a decisive role in Hungarian politics.

Both the beginning and the end of the Regency period are symbolised by Horthy's person and the neo-baroque Royal Palace. At the outset, Horthy turned royal residence into regent's residence. Shortly after he resigned, in the final chapter of the World War II, the Royal Palace was burned out, marking the end of Horthy's reign.

In spite of the fact that during the Horthy's regency the Royal Palace was the focus of attention—due to the many illustrated news reports, radio broadcasts, and film footage—the literature is almost silent on the significance of the Royal Palace during this period. Yet some extremely important political events took place there in 1919. After the collapse of the short-lived Dictatorship of the Proletariat, the Supreme Council representatives made the Royal Palace their headquarters, where the international settlement—inaugurated in Paris after World War I—was prepared. The next tenant was Miklós Horthy, who moved there from his previous residence, the Gellért Hotel, at the request of the government, after he was elected regent. However, of all the 814 rooms he only occupied nine. The regent and his family lived there throughout the entire era, and the most important governmental offices were also set up there. They were protected by the Guards who also looked after the Holy Crown.

From the early Twenties, all Palace-related events were fully pre-scheduled. Charity garden parties were thrown every year, obsequious parades were held in honour of the regent by various establishments (such as the Scouts, university fraternities, counter-revolutionary organisations, etc.), and New Year's receptions were given for ambassadors and diplomatic corps staff accredited to Budapest. Many Horthy-related events, too, created occasion to celebrate: for example, the anniversaries of the National Army's entry to Budapest, the regent's election, his birthdays, etc. The choreography of these events was altered little throughout the Regency. The usual church processions on 20 August, too, partly involved the Royal Palace.

“National” and “Christian” were the leitmotifs of most happenings held in the Palace all of which sought to glamorise and glorify Horthy and his self-styled regency. The Palace assumed an important role in these “image-building” efforts, and the neo-baroque genius loci of the place had an essential legitimising role. Unflaggingly reminding people of the glorious past that radiated from every nook and cranny, the Establishment made the Royal Palace an excellent vehicle for its political workings. Which explains why it became the actual centre of politics and public administration, and the symbol of the Horthy era.

Although legislation took place in Parliament, the main trends of domestic and foreign politics were agreed on in the Royal Palace and in the neighbouring Alexander Palace. The regent had a considerable share in executive power. Horthy was in the Palace during King Charles IV’s abortive attempt to return to power, which posed a great threat to the counter-revolutionary system. It was in the Palace that Horthy appointed his prime ministers to form their governments and develop their programme. It was in the Palace that new governments were sworn in and first met the press. Frequently, cabinet meetings were held in the Palace; Privy Council meetings always. Destined to be one of the arch-supporters of the system, the Vitéz (Valiant) Order, too, was founded in the Palace. Also, it was in the Palace that Horthy received in audience his ministers and other leading politicians, church dignitaries, various delegations, and —because representing Hungary abroad fell within his jurisdiction— envoys and important foreign statesmen, and scientists and artists, too.

The first foreign head of state to visit Hungary after World War I was Miklas, federal governor of Austria, in 1937. His visit was followed, in the same year, by the Italian king and emperor Victor Emmanuel’s. For these occasions the Palace was revamped: the royal suites in the wing, built under Maria Theresa (where previously Francis Joseph had lived), were redecorated and modernised.

Otherwise practically nothing was done to the Palace during Admiral Miklós Horthy’s regency. The Horthy family moved in, and only the library was converted to some extent. Only the furnishings of István Horthy’s apartment altered the interior of the Krisztinaváros wing. István Horthy moved in after he was wedded to the legendary beauty, Countess Ilona Edelsheim-Gyulai. Their four-room apartment was relatively simple.

The idyllic peace of the Palace was shattered as a result of the Nazi Arrow Cross party’s takeover of power, led by Ferenc Szálasi on 15 October 1944, and the siege of Buda Castle in World War II. Although many of its (private, not yet public) treasures were stolen during this time, most of the valuable furniture, paintings, and other works of art remained intact until the siege. The last Palace event of Szálasi’s fascist government was the “nation-leader’s” oath on the Holy Crown on 4 November 1944.

The Palace itself during the siege was sealed off from the rest of Buda Castle, and fell under special military command—given that it served as the headquarters of the so-called “Budapest Fortress.” A military hospital was set up in the basement in as early as January, and the retreating German–Hungarian armies occupied more and more of its rooms. From early February fires sprang up sporadically, most of which could not be extinguished due to the lack of water. Parts of the Palace were completely destroyed as a result, and due to daily air raids; however, most paintings, sculptures, porcelain, and Gobelin tapestries survived the siege.

We can only guess what happened to these survived works of art... However, there is only one thing for certain: symbolically, buried underneath the ruins was Horthy’s political system, too. By demolishing the damaged (otherwise repairable) parts of the complex, and by completely altering the interior spaces in the Fifties and Sixties, the very last traces of the Neobaroque royal-cum —regency palace were gone forever. The rebuilt and converted Palace was to become a symbol of the new regime — with a different meaning.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás úgynevezett Horthy-terme.

A KIRÁLYI PALOTA EGYHÁZTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI A XVIII. SZÁZADBAN

A középkorban épült királyi palota a török hódoltság alatt és a Budavár visszafoglalásáért vívott csaták következtében romokban hevert. Az újjáépítés aránylag későn, csak 1714-ben indult meg Johann Hölbling (1660–1736) felmérései és Fortunato Prati (1680–1738) mérnök tervei alapján. Az építkezést kezdetben Jean Nicolas Jadot (1710–1761) vezette, melyet 1753-ban Nicolaus Pacassinak (1716–1790) adott át; ez a szakasz 1770-ben zárult le.¹ A későbbi századok folyamán a palotát többször átalakították, bővítették, illetve háborúk tették szinte felismerhetetlenné a XVIII. század remekművét.

Ez a királyi palota – nem számítva a katonai szertárat – adott helyszínt az egyház szakrális cselekményeinek, szerzetes- és lovagrendiek ideiglenes elhelyezésének, nemzeti ereklyéknek és az egyház legkisebb önálló egységének, a plébániának is. A XVIII. században nem különült el élesen a szakrális és profán cselekmény, a világi ünnepeket is átjárta a szakralitás szelleme, amint az egyház ünnepségeit áthatotta a profanitás.

Buda egyházi királyi alapításuknál fogva exempt jelleggel Magyarország primásához, a mindenkori esztergomi érsekhez tartoztak, egészen 1777-ig, amikor is a királynő megszüntette az exemptséget, s ettől kezdve az érsek rendes joghatósággal bírt. A század folyamán Kollonich Lipót (1695–1707), Keresztély Ágost (1707–1725), Esterházy Imre (1725–1745), Csáky Miklós (1751–1757), Barkóczy Ferenc (1761–1765) és végül Batthyány József (1776–1799) töltötte be az érseki széket, ők mindannyian Pozsonyban tartózkodtak.² A királyi palotában megépült templomnak azonban kegyura – a kötelezettséggel együtt – mindvégig a király maradt, vagyis papsággal és felszereléssel ő látta el.

A budai vár építkezései során az első és egyházi szempontból is országos jelentőségű esemény, a királyi kápolna alapkövetétele 1749. május 13-án, Mária Terézia születésnapján ment végbe, fényes külsőségek közepette.³ Mivel ebben az évben az esztergomi érseki szék betöltetlen volt, az alapkövet felszentelését Althann Mihály Károly váci püspök végezte. Az alapkövet felirata a királynő és az építést sürgető gróf Grassalkovich Antal nevét örökítette meg e szavakkal: MARIA THERESIA AUGUSTA – REGINA HUNGARIAE – FAUSTA AETATIS – RENASCITUR FELIX – REGNI EXPENSIS – ET PROSPERIS AUSPICIIIS – CONCILIO ANTONII GRASSALKOVICS – AERARII AULICI REGIS – HUNGARICI PRAEFECTI.⁴ A Nagyboldogasszony-templomban tartott mise után az alapkövet körmenetben vitték az ereklyékkel együtt a palotabeli helyszínre, ahol azt a celebráns főpap megáldotta és elhelyezte, miközben a bástyákon megszólaltak az ágyuk. Ezután a körmenet visszatért a templomba, ahol elhangzott a szentbeszéd és felcsendült az ujjongó Te Deum.

A királynő férjével együtt csak 1751. augusztus 8-án látogatott Budára, mely alkalommal két csendes misét hallgattak a Nagyboldogasszony-templomban, majd ellátogattak a karmelita atyákhoz, illetve a Zeughaus épületébe, s bizonyára megtekintették a palotabeli építkezést is.⁵

A palota építése közben, 1767–68-ban emelték a szakrális cselekmények központját jelentő barokk Szent Zsigmond-templomot Nicolaus Pacassi és Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) tervei alapján.⁶ A kápolna az északi szárnyon, középkori alapokon nyugodott, kétemeletes impozáns terét egymás fölött elhelyezett ablakok világították meg. Szentélyét egy, hajóját két csehboltozat borította, ezekre csegyes kupolákat festettek és gazdagon díszítették a négy evangélista, a négy szentanya és a négy nagyproféta alakjával. A boltozaton az *Assumptio*, a *Kilenc angyali kar* és egy *őszövetségi jelenet* volt látható. A falképeket Josef Hautzinger (1728–1786) festette 1769 körül, ugyanebben az időben készült a főoltár képe, Vinzenz Fischernek

(1729–1810), a bécsi Képzőművészeti Akadémia professzorának *Golgota* című négyalakos alkotása.⁷ Ezen kívül négy mellékoltár ékesítette a kápolnát, közülük a *Szent István-oltárképet* Fischer alkotta, míg a *Szent Zsigmond-, Szepilőtelen fogantatás- és Szent József-oltárkép* Carl Auerbach (1738–1786/88 körül) mester kezéből került ki 1766–69 között.⁸

Fényes ünnepség zajlott le az építkezés befejezése után, mikor a királynő névnapján, 1769. október 15-én felszentelték a kápolnát,⁹ s Mária Teréziát a palotát építő Grassalkovich Antal gróf képviselte. A kápolna szentelését az üresen álló esztergomi érseki szék miatt Migazzi Kristóf bíboros, bécsi érsek, váci püspök végezte, a latin nyelvű szentbeszédet pedig P. Benkő Miklós tartotta. A szertartáson szentelték fel az oltárokat is, egy-egy oltár több védőszentet kapott. A templom titulusa Szent Zsigmond lett. A főoltárt Szűz Mária, Szent Ferenc és Szent Teréz – az uralkodópár védőszentjei – tiszteletére szentelték. A Szepilőtelen fogantatás-oltára Szent József és Lipót, a Szent József-oltára Szent Ferdinánd és Miksa, a Szent Zsigmond-oltára Borromaei Károly, Pádai Antal, Anna, Krisztina, Amália és Erzsébet – a fejedelmi pár akkor élő tíz gyermekének védőszentjei – tiszteletére lettek felszentelve. A Szent István-oltárt Nepomuki Szent János, Szent Kristóf (Migazzi védőszentje), továbbá szent királyaink, István, Imre és László oltalmára bízták. A lebonthatott középkori Szent Zsigmond-kápolnából a harangot, az orgonát és néhány padot átvitték az új templom kápolnájába.

A kápolna bejárata fölött őrizték a XVIII. század végén a koronázási jelvényeket. A templomhoz kezdetől fogva kriptá is tartozott, a földszinten pedig, a templom főoltára mögött kis halottaskamrát képeztek ki, mellette alakították ki a sekrestyét. A templomban harangtorony nem, két harang mégis volt, a nagyobb 200 font súlyú, „Johann Nuspiekher IHS” felirattal, a kisebb 100 fontos, „Johann Bruner goss mich in Ofen 1769” felirattal.¹⁰

A felszentelt kápolnában azonban ezután sem volt rendszeresen istentisztelet. Affolter Péter, a vár prefektusa Mayer Ádám közvetítésével a királynőtől kért miseruhát, azután egy karmelita atya tartott időnként misét a kápolnában.¹¹ Később szent edényekről és más, a szertartáshoz szükséges felszerelésről a királynő gondoskodott. A Szent Zsigmond-i prépostok is gyarapították a kápolna kincseit.

A palotakápolna papsággal való ellátására vonatkozóan a királynőnek eredetileg nem voltak pontos elképzelései. Amikor vejét, Albertet helytartóként feleségével, Krisztina főhercegnővel 1766-ban Budára küldte, velük érkezett Bécsből három udvari káplán, amikor pedig Pozsonyba távoztak, valószínűleg magukkal vitték a káplánokat is.

Bár a palota és a kápolna készen állt, sohasem vált királyi lakhelyé, így az üresen álló épületben lakókról és azok lelki ellátásáról gondoskodni kellett. A várkápolna egyháztörténetébe itt kapcsolódik be a budai Szent Zsigmond-prépostság, továbbá a préposti címet elnyerő csillagkeresztes lovagrend, illetve az angol-kisasszonyok megletelepedése.

A középkori eredetű Szent Zsigmond-prépostság romokban heverő templomát és lakhelyét 1698-ban Putanich Márton János esztergomi kanonok mint prépost igyekezett helyreállítani.¹² A templom helyén, a romok közt kisebb kápolnát emelt Szent Zsigmond tiszteletére – melyet később csatlakoztatni kívánt a felépítendő templomhoz – és istentiszteletet tartott benne. Egy tűzvész azonban 1715-ben elpusztította a kápolnát, ezt Putanich újra fölépítette, és amikor 1723-ban lőporrobbanás következtében ismét leégett, tornyá ledőlt, a helyreállítást már utódja, az 1720-ban kinevezett prépost, Götzel Ferenc csillagkeresztes lovagrendi pap irányította Pozsonyból. Ettől kezdve a Pozsonyban lakó csillagkeresztes lovagok eljárója külön kinevezéssel, de megkapta a Szent Zsigmond-i préposti címet, ekkor azonban még nem költöztek Budára. A préposti kápolnának 1732-ben két oltára volt és orgonával is rendelkezett, ehhez később, 1756-ig még egy oltárt építettek. Ekkor istentiszteletet csak vasár- és ünnepnapok alkalmával tartottak, amelyért maga a prépost fizetett.¹³

Tekintsük át azt a folyamatot, hogyan jutottak a csillagkeresztes lovagrend¹⁴ tagjai a palotakápolna papjai sorába, hogy e szerepet egészen a XIX. század végéig betöltsék. A középkori eredetű német lovagrendet több elnevezéssel illették, „csillagos”, „csillagkeresztes”, „vörös csillagkeresztes” változatot jelölnek a források. Az ispotályos rend prágai letelepítésében III. Béla király leánya, Konstancia és Ágnes nevű unokája

vett részt. A XVIII. században a rend hazánkban való meghonosításában Keresztély Ágost hercegprímás járt elől, ugyanis szertartóját és tanácsosát közülük választotta ki Götzl Ferenc előjáró személyében. Putanich Márton János halála után (1720) ő az első, aki a Szent Zsigmondról nevezett préposti címet elnyerte, majd utána minden kommandátor megkapta a préposti címet. Mader Antal csillagkeresztes kommandátor (1731–1750) prépost azon fáradozott, hogy a Pozsonyban lévő előjáróságot örökre egyesítsék a Szent Zsigmond-prépostsággal, amelyet eddig is – bár külön kinevezéssel – a kommandátor kapott meg. Ez azonban nem sikerült. Mivel a palotakápolna épülőben volt és a környék romjait igyekeztek eltávolítani, köztük a prépostsági templom maradványait is. Schleichart Károly csillagkeresztes prépost (1751–1768) lépéseket tett Mária Teréziánál, hogy a palotakápolnát egyesítse a Szent Zsigmond-prépostsággal, amelyet a királynő fontolóra vett. Miután a Bécsben is működő csillagkeresztesek közül Scheiner János arról értesült, hogy Mária Terézia a lovagrend tagjait szándékozik Budára küldeni lelkeskedés céljából, ő akarta a préposti címet elnyerni. A rend végül elérte, hogy a királynő egy 1770. január 10-én kelt rendeletével a Szent Zsigmond-prépostságot minden jogával ugyanazon titulus alatt újraalapítsa és áthelyezze a budai várba,¹⁵ továbbá a lebontott Szent Zsigmond prépostsági templom helyett a prépostság a palota templomát kapja meg. A rendelet értelmében a prépostságot és a palota területén élők lelki gondozását plébániai jogkörrel megkapják a csillagkeresztesek – közülük az egyik viseli a préposti címet –, nem zárva ki azt a lehetőséget, hogy idővel más szerzetesrendre bizzák a palotakápolna lelki igazgatását.¹⁶ Az eredetileg betegek és szegények ellátására szolgáló csillagkeresztes rendi lovagok 1720 óta Pozsonyból láttak el a budai lelkipásztori feladatokat, 1770-től kezdődően azonban már helyben plébánosi jogkörrel rendelkeztek, amelyet néhány éves megszakítással 1882-ig gyakoroltak, és ez megkövetelte a budai tartózkodást. Az első prépost-plébános Scheiner János volt 1770-ben, neki már Budán kellett tartózkodnia két másik lelkessel, Friedrich Gáspár és Pitroff Ferenc kíséretével.¹⁷ A csillagkeresztesek a préposti lakba költöztek, amely teljesen üresen állt, új épületüket, amely a palota kápolnájával összekötöttesben állt, Franz Anton Hillebrandt tervezte 1771-ben.¹⁸

A királyi palota első lakói a nőneveléssel foglalkozó angolkisasszonyok¹⁹ lettek. Eredetileg a királynő a Notre Dame-i apácák nőnevelő intézetére gondolt, azonban megismerkedve a Sankt-Pöltenben lakó angolkisasszonyokkal, nekik juttatta a budai palotát és alapítólevelet állított ki számukra 1770. január 10-i kelettel.²⁰ A rend főnöknője 1770-ben összeállította a Budára menő angolkisasszonyok nyolc főből álló kis csoportját, hogy létrehozza a Szűz Máriáról elnevezett nevelőintézetet. A ház főnöknője, Hohenfeld Katalin grófnő, a gondnok Lechfeld Lujza, a felsőbb osztályok igazgatója Herberstein Jozefa grófnő, az alsóbb osztályoké Spaur/Spaun Mária tanítónő volt. Usenkek és Ritschau a konyhai teendőkre és mosásra, míg a kapu őrzésére két személyt jelöltek ki, Hokristein/Hocksteiner Erzsébetet és Vernai Erzsébetet. Az angolkisasszonyok igényeire tekintettel a budai vár északi szárnyában átalakítások történtek. A kápolna körül, a második emeleten helyezték el a cellákat, valamint a bentlakó hölgyek és a növendékek szobáit. Az angolkisasszonyok szobáiban kék nyomtatott vászonnal bevont bútorok voltak, a kelmék valószínűleg a sárvári kékfestő műhelyben készültek.²¹ Így az angolkisasszonyok rendje 1770. április-május havában beköltözhetett a várpalotába.

Az angolkisasszonyok és a három csillagkeresztes lelkész közös budavári palotába költözésénél az ünnepi beiktatásra 1770. május 13-án került sor a kápolnában.²² Reggel 8–9 óra között vonultak be az angolkisasszonyok ágyú- és trombitászó hangjai mellett. A beiktatást a még mindig üresen álló esztergomi érseki szék miatt Migazzi Kristóf bíboros végezte, Grassalkovich Antal gróf, a kamara elnöke és Hadik Andrásné született Lichnovszky Franciska mint királyi biztosok jelenlétében. A kamara elnöke és kísérete reggel 8 órakor érkezett Pestről négy hatlovas fogaton, a menet élén Affolter Péter, a palota inspektora jött. Az udvari személyzet kék selyembáronyban, dolmányos huszárok és hajdúk kíséretében a palotáig vonult. A bíboros a kápolna oltáránál celebrálta a misét, kétoldalt a királybiztosok és az angolkisasszonyok foglaltak helyet. A bíboros csendes misét mondott, közben a kórusról a lorettói litánia zengett. Ezután bibornoki öltözékben átadta az alapítványi okmányt a kamara elnökének, aki titkárával olvastatta fel. Azután Migazzi Kristóf rövid beszéd kíséretében átadta a templom kulcsait a csillagkeresztes rend prépostjának, Scheiner Jánosnak,

a palota kulcsait pedig az angolkisasszonyok általános főnöknőjének, Sancti Juliannának nyújtotta át. A hat első növendék, Klenau Antónia grófkisasszony, Tauber Erzsébet bárókisasszony, Philips Marianne grófkisasszony, Klauendorf/Gandorf Borbála, Werner Terézia és Schlögl/Schlegel Rozália kisasszony mellé Hadik grófné Mária Terézia zománctól készült alapítványi jelvényét tűzte fel. Miután Pitroff Ferenc csillagkeresztes lovag elmondta köszöntő beszédét, színpompás körmenet vette kezdetét, melynek élén a budai és pesti liceum tanulói haladtak, őket követték a budai tanács és kamara hivatalnokai, a hadparancsnok személyzete, a zenészek, az asszisztencia és a három csillagkeresztes kereszttel, a bíboros baldachin alatt az oltárszentséggel, amelyet vörös díszmagyarba öltözött ifjak vettek körül fáklyákkal. Az oltárszentség mögött jöttek az angolkisasszonyok általános és budai főnöknői, a nővérek kettesével közrefogva egy-egy növendéket, azután Grassalkovich Antal hajdúival, a had- és városparancsnokság tisztjei, a nemesek és katonák. A körmenet a palota udvarát megkerülve visszatért a kápolnába, ahol Te Deumot énekeltek, majd 18 ágyú dördült el. Az ünnepség és a jeles személyek részvétele jelezte, hogy országos fontosságú eseményről van szó, egyúttal a körmenetben mintegy megszentelték az udvart is, ahol a palota látogatói, lakói megfordulnak. A beiktatás Grassalkovich Antal bőkezűsége folytán a császári teremben ért véget 120 személyes ebéd elfogyasztásával és asztali zenével.

A nevelést a királynő alapítványa tette lehetővé négy-négy nemesi és nem nemesi származású leány számára, ezen felül 40–60 növendékeket vehettek fel az angolkisasszonyok fizetség ellenében.²³ A növendékek fizetségük arányában hordtak selyem vagy gyapjú öltözéket, aszerint kapták az ellátást is. A bentlakó növendékek képzését a művelt, társaságbeli nő eszménye szabta meg, amely írásból, olvasásból, rajzolásból, kézimunkázásból, a francia és német nyelv gyakorlásából, tánc, ének és hangszeres zene tanulásából és természetesen hittanból állt. Egyaránt tartottak fenn belső és – a szegény bejáró leányok tanulását szolgáló, teljesen ingyenes – külső iskolát. Ezen kívül az intézetben 10–12 hölgy tartózkodhatott mintegy teljes nyugalomban a palota és lakóinak környezetében. A növendékeket Batthyány József esztergomi érsek, hercegprímás (1776–1799) gyakran meglátogatta, pénzbeli jutalmat osztott ki köztük, sőt szórakoztatásukra két bált is rendezett, amelynek egyikét jelenlétével tüntette ki.²⁴

Buda várában a csillagkeresztes rend feladata az egész palota lakóinak, köztük az angolkisasszonyok és növendékeiknek lelki ellátása, teljes plébániai pasztorációja volt. Az angolkisasszonyoknál betöltött lelkészkedés nem föltétlenül terjedt ki a gyóntatói tisztségre, hiszen gyóntatójukat szabadon választhatták. Valójában a jezsuita atyák látták el a gyóntatói tisztséget rendjük 1773-ban történt feloszlataáig. Közülük az első Baudian Nepomuki János volt, majd Eder Keresztelő János rendkívüli gyóntató és hitszónok, továbbá Endlinger Ferenc rendes gyóntató neve maradt fenn.²⁵ A csillagkeresztes papok kötelesek voltak naponta szentmisét mondani a bentlakó és bejáró növendékek részvételével, vasárnapokon szentbeszédet, délutánonként pedig katekézist tartani a tanulóknak. Az angolkisasszonyokkal naponta együtt végeztek az egyház hivatalos imáját, a zsolozsmát, s kiszolgáltatták a kápolnában a palota lakóinak a szentségeket. Az első prépost-plébános, Scheiner János 1773-ban bekövetkezett halála után, 1773–74 között Pitroff Károly József lett a prépost-plébános.²⁶ Rövid ideig tartó tevékenysége után Eberle Sebestyén Bálint következett, 1774-től 1777-ig. A mindennapokhoz hozzátartozott a temetés is. A kriptában talált örök nyugalomra Affolter Péter kislánya, majd első felesége, Hoffmann János kapus, Pitroff Károly József plébános, Pfszterer udvari tisztviselő húszéves fia és az új kapus, Kubesch Mátyás négy kicsi gyermeke.²⁷ A kriptában a temetkezés 1777-től szünetelt, de a XIX. században nádori kriptaként működött.

Az angolkisasszonyok idejében a várkápolna méltó ereklyét kapott Szent István Jobbjával. A Szent Jobbot Raguzában őrizték, először 1684-ben szándékozták visszaszerezni, de erre csak 1770-ben került sor. Pray György felfedezése Szendrey Benedek tudomására jutott, aki felhívta rá a királynő figyelmét, s megkezdődtek az eredménnyel járó tárgyalások a raguzai szenátussal. 1771 májusában az ereklye Schönbrunnban volt, ahol Migazzi Kristóf bíboros, bécsi érsek a királynő jelenlétében megvizsgálta annak valódiságát.²⁸ A királynő bizonyosságlevelé 1771. június 29-én kelt, amelyben leírja az elkészült ereklyetartót is: „in argenteam urnam quadratae formae crystallis quatuor distinctam, collocandam de manu Nostra tradiderimus”.²⁹ Az ereklye csuklójára ekkor kerültek a szinarany lapokból megformált cserfalevelek. A Szent

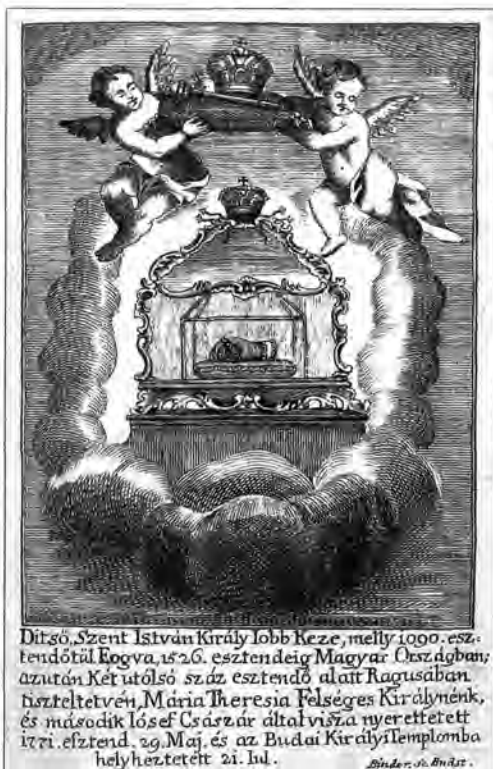
Jobbot Bajzáth József címzetes püspök, Gondola Ferenc püspök, raguzai ügyvivő, Hadik János nemesi testőrkapitány és hat magyar nemes testőr kíséretében három udvari fogaton hozta a Bécsből július 15-én induló menet – Győr és Pannonhalma érintésével – 19-én este Budára.³⁰ A Szent Jobbot a jezsuiták kápolnájában helyezték el, majd július 20-án reggel 9 órakor hét királyi testőr kíséretében a jezsuita kollégium előtt Filó János³¹ és Szerdahelyi Gábor³² esztergomi kanonok azonosította az ereklyét. Este 6 órakor harangzúgástól kísérve Bajzáth József püspök az ereklyét átvitte a Nagyboldogasszony-templomba, ahol Migazzi Kristóf bíboros átvette, majd átadta Reviczky Antal jezsuita rektornak. Azután a Szent Jobbot ereklyetartójában állványra helyezték és két testőrt állítottak mellé díszőrségül. Filó János kanonok Szent István-napi hajnali zsolozsmát tartott, majd két-két pap, óránként váltva egymást, egész éjjel imádkozott nagyszámú hívő sokaságával együtt.

Az ünnepek fénypontja július 21-én volt a várkápolnában. Reggel 8 órakor a Nagyboldogasszony-templomban Migazzi Kristóf bíboros szentmisét tartott és Kozma Ferenc jezsuita szerzetes szónokolt.³³ Ezután a körmenet elindult, harangzúgás és zeneszó közepette, a céhek, az ifjúság, a szerzetesrendek, a budai és pesti templomok nagy segédletükkel és zászlóikkal egyetemben, valamint a főpapság részvételével. Utánuk a Szent Jobb őrei és négy pap arany-ezüst kelmékkel díszített állványon hozta az ereklyét, mögöttük haladt Migazzi Kristóf, Grassalkovich Antal és Hadik János királybiztosokként, kétoldalt katonaság és fegyveres őrség kíséretében. A palotakápolnában az ereklyét az oltártól nem messze, egy asztalkára helyezték, majd Grassalkovich Antal gróf felolvasta a hitelesítő okmányt, s rövid beszéd után átadta őrzésre a Szent Jobbot Scheiner János csillagkeresztes Szent Zsigmond-i prépostnak és Hohenfeld Katalinnak, az angolkisasszonyok főnöknőjének.

Ezután a prépost az ereklyét a főoltárra helyezte, Migazzi bíboros pedig Te Deumot intonált. Ezt követte Gondola Ferenc püspök német nyelvű beszéde, majd Salbeck Károly szentmiséje. Délután 3 órától kihelyezték a Szent Jobbot a kápolnában Szent Istvánt dicsőítő latin himnusz kíséretében, szentségkítétel következett és a lorettói litánia, áldás után a magyar himnusz, végül a *Boldogasszony anyánk* című ének zárta az ünnepeket. Azután háromnapos ájtatosság kezdődött, amelynek énekeit a királynő régi magyar dalokból állította össze (ezek nyomtatásban is megjelentek latin, magyar és német nyelven). Az énekeket az ifjúság négy szólamban adta elő, reggel magyarul, délután latinul, este németül.³⁴ A hazahozatal emlékére arany és ezüst érméket verettek, ezeknek egyik példányát az ereklyetartóba zárták.

Amint a fentiekből kitűnik, művészen komponálták meg a Szent Jobb hazahozatalának ünnepsorozatát, a szertartások szépségét és fontosságát a beszédek, a nyomtatott énekek, az emlékérmék tették halhatatlanná. A királynő ebben az 1771-es esztendőben elrendelte, hogy augusztus 20-át munkaszünettel és ünnepi istentisztelettel tartsák meg. Első alkalommal történt 1771. szeptember 2-án, hogy Szent István ünnepén, Buda visszafoglalásának napján többé nem a várbástyákra vezették a körmenetet, hanem a királyi palota udvarába, ahol oltárt készítettek

3.1.16. Binder János Fülöp: Emléklap a Szent Jobb-ereklye Budára érkezése alkalmából, 1771.

Dísző, Szent István Király lobb Keze, mely 1000. esztendőből fogva, 1526. esztendeig Magyar Országban, azután Két utolsó száz esztendő alatt Ragusában tiszteltetvén, Maria Theresia Felseges Királynénk, és második Iósef Császár által vissza nyerttetett 1771. esztend. 29. Maj. és az Budai Királyi Templomba helyeztetett 21. Jul.

3.1.33. A Szent Jobb-ereklyetartó kicsinyített mása,
XVIII. század vége.

alapított egyetemet 1777-ben Nagyszombatról Budára költöztethesse.³⁸ A királynő némi kárpótlást nyújtott a rendnek azzal, hogy számukra másolatot készített a Szent Jobb ereklyetartó-szekrényéről, amelyet a mai napig őriznek.³⁹ Az üresen álló palotában helyezték el az egyetem orvosi, jogi és bölcsészeti karát, a budai főgimnáziumot és a Terézia Akadémiát, míg a teológiát a szemináriummal a jezsuiták volt épületébe költöztették. 1777. november 3-án kezdődött az új tanév. Az épületet átalakították, Vinzenz Fischer megfestette a trónteremben az egyetem négy fakultását ábrázoló képeit, amely terem ezentúl egyetemi aula célját szolgálta. Az épület átalakítását Kempelen Farkas (1734–1804) irányította, ünnepélyes felavatására pedig 1780. június 25-én került sor. A budai egyetem beiktatási diplomája 1780. március 25-én kelt, amelyben a királynő a palotába helyezte az intézményt és rábízta a Szent Jobb őrzését.⁴⁰ Aulájában ekkor átadták a palota kulcsait és az egyetem okmányait az illetékeseknek. Nagy Ferenc hittanár köszönő beszéde után a nagyszámban jelenlévő világi és egyházi személyiségek sokaságától kísérve átmentek a palotakápolnába, ahol az egyetem kancellárja Te Deumos nagymisét tartott, amelynek végén a Szent Jobbot csókra nyújtotta a jelenlévőknek.

Budán az egyetem léte új helyzetet teremtett. A palotakápolnából a csillagkeresztesek 1777-ben kénytelenek voltak távozni, ezzel megszűnt a plébánia is. A terület ezentúl a Nagyboldogasszony plébániájához tartozott, viszont az egyetem részére a királynő külön templomigazgatóságot/rektórást szervezett. Az egyetem ugyanis átvette a Szent Zsigmond-templomot a prépostsággal és a Szent Jobb őrzésével együtt. Az első és egyetlen budai rektor, Czillich Lajos cholti apát, földvári plébános lett 1777. december 19-től 1786. augusztus 14-ig.⁴¹ A rektor megkapta a préposti lakot és az egyetem pénztárából évi 800 forintos fizetésben részesült. A megnövekedett lélekszámra tekintettel segítségére volt a Theresianum spirituális (lelki igazgatója), két szónok, valamint a várban lakó ferences és karmelita atyák közül ketten. A tanárok száma ekkor 32, a növendékeké 423 volt.

az oltáriszentség részére és négy nyelven – magyarul, latinul, németül és valószínűleg szerbül – tartottak szónoklatot.

Az ereklyét a várkápolnában a Szent István-oltárnál őrizték, amíg el nem készült a Szent Jobb-kápolna. A Szent Zsigmond-kápolnától elkülönítve az udvarban ellipszis alaprajzú kápolnát építettek, amelyet Szent Jobb- vagy Szent István-kápolnának neveztek.³⁵ Jean Nicolas Jadot kompozíciójába Franz Anton Hillebrandt illesztette e remekművet 1777–78-ban, amelynek rajzán I. H. monogram olvasható. Fél ellipszis keresztmetszetű, kettős kupola borítást kapott, tetején keresztül négy álló ovális ablak engedte át a fényt, továbbá négy félköríves barokk ablak törte át a homlokfalat, mivel azonban ezekből kettő az udvari falra nézett, alig nyújtott világosságot. A kápolnát Josef Hautzinger képei díszítették.³⁶ Az építmény sajnos nem maradt fenn, mert áldozatul esett a XIX. századi, Hauszmann Alajos (1847–1926) által tervezett átalakításnak. A kápolnába valószínűleg 1776-ban helyezték a drága ereklyét, s ekkor kaphatta Esterházy Károly egri püspök alapítványából az ezüst függő örökmécses.³⁷

Az angolkisasszonyok azonban nem sokáig örülhettek a budai palotának, ugyanis Mária Terézia Vácra helyezte őket, hogy a Pázmány Péter által

A Nagyboldogasszony-templom alkalmas volt nagylétszámú hallgatóság befogadására, ezért a közös nagy istentiszteleteket, az ünnepélyes tanérvnyitó és az évvégi hálaadó miséket itt tartották meg. A növendékek év elején és november 5-én, Szent Imre napján a Szent Zsigmond-kápolnában a Szent Jobbot megcsókolva fejezték ki tiszteletüket Szent István iránt.⁴² Egyes karok és iskolák a palotakápolnában ünnepelhetek. A jogi kar május 20-án Szent Ivó, az orvosok szeptember 27-én, Szent Kozma és Damján, a bölcsészek december 3-án, Xavéri Ferenc, a nyelvszakosok november 25-én, Szent Katalin, a grammatikusok június 21-én, Gonzaga Alajos napján istentisztelet keretében ünnepelték saját védőszentjüket. Az egész egyetemi ifjúság részese volt a várkápolnában az úrnapi nyolcada alatt tartott körmenetnek. De a kápolna szomorú eseménynek is színhelye 1780. december 12-én, ugyanis november 29-én elhunyt Mária Terézia, akinek lelki üdvéért a királyi tanács elnökének, Patachich Ádám kalocsai érseknek jelenlétében gyászmisét tartottak. Az előljárók ekkor elhatározták, hogy évente a királynő halála napján gyászistentiszteleten emlékeznek meg róla.

Az egyetemen Böhm József művészi zenét és zenekart szeretett volna felállítani, hiszen a zenekar szereplése a templomokban régen elfogadott, a kórusról a hegedű, az orgona, a cimbalom szépen szól és dicsőíti Istent.⁴³ Az előljárók azonban költségesnek találták a kórus felállítását, hiszen a többszólamú énekhez kotákra is szükség lenne.

Az egyetem sem időzhetett sokáig a palotában, ugyanis II. József 1783. december 9-i rendeletével az egyes karokat áthelyezte Pestre, míg a teológiai kart, a szemináriumot, valamint a Theresianumot Pozsonyba rendelte. Ezután nagy átalakítások folytak a palotában, hogy beköltöztethessék a főhadparancsnokságot. 1791-től pedig állandó lakója lesz a palotának a mindenkori nádor és családja, és e sort Sándor Lipót nyitja meg.

Az egyetem távoztával felmerült a várkápolna jogi helyzetének rendezése. Batthyány József hercegprímás, esztergomi érsek 1785. január 12-én tett javaslatával templomigazgatóságot szándékozott felállítani a Nagyboldogasszony-plébánia keretén belül.⁴⁴ A császár azonban ragaszkodott patronátusi jogához, és önálló, immár a palota Fehérvári és Vízikapujáig terjedő, területtel is rendelkező plébániát szervezett plébá-

3.2.1. Johann Hieronymus Löschenkohl: A Szent Korona hazahozatala alkalmából kiadott emléklap, 1790. február 21.

nossal és két káplánnal, akik csillagkeresztes lovagok voltak.⁴⁵ Így tért vissza Eberle Sebestyén Bálint 1786-tól 1814-ig mint csillagkeresztes, Szent Zsigmond-i prépost-plébános, akiről feljegyezték, hogy németül és csehül tud.⁴⁶ Segítségére volt a német nyelvben jártas Vilfing József és Hadara Ferenc németül és csehül egyaránt tudó káplán. Említés történik Dolhopf Ferenc káplánról, aki a XVIII. század végén jeles szónokként is működött.⁴⁷ A plébánia területén lakók lélekszáma ekkor 711, ebből 50 gyermek. A beszédek istentisztelet alkalmával német nyelven hangzanak, csak Szent István ünnepén szólnak magyarul is. Ezekben az években a plébánia a palotakápolnában temetési szertartást is végzett, hiszen a források szerint temetésért, harangozásért, a temetési pompához tartozó posztóért és fáklyáért jövedelmet húz,⁴⁸ de a kripta után nem, vagyis a Nagybaldogasszony-templom temetőjét használták.

A Szent Jobb mellé a várpalota a nemzet féltett kincsét, a koronázási ékszereket is megkapta őrzésül. A korona éppen akkorra érkezett meg Budára, amikor II. József császár, koronázatlan magyar király meghalt. A korona 1790. február 21-én 4 órakor érkezett Bécsből Budára minden templom harangzúgása, 18 ágyú durrogása kíséretében, majd felvitték a palota tróntermébe, ahol Zichy Károly országbíró rövid beszéd után kivette a ládából és az erkélyről felmutatta az összesereglett embereknek.⁴⁹ A források szerint „Másnap a Te Deum laudamus minden kigondolható pompával tartott, hol maga herceg Batthyány József, az ország primása és esztergomi érsek tartott isteni tiszteletet”.⁵⁰ Ezen és a következő két napon a vár templomában közszemlére tették a koronát, majd február 24-én a többi klenódiával együtt elzárták a kápolna feletti, királyi ékszerek számára készített szobában. I. Lipót elrendelte, hogy ezeket a drágaságokat ezentúl a várpalotában tartsák. Ekkor együtt őrizték a koronával a jogart, az országalmát, a kardot, a palástot, a gazdag aranyhímzésű fehér kesztyűt, továbbá a fehér posztóból készült harisnyát és cipőt is.

Miután a palota megszűnt a tudomány központja lenni és a koronázási jelvényeket oda helyezték, a XVIII. század végén még egyszer halványan felragyog a középkori koronázási pompa.⁵¹ I. Ferenc 1792. június 2-án érkezett nejével Budára, 5-én átvitték a koronát a ferencesek helyőrségi Mária Magdolna-templomába. Másnap, június 6-án reggel 7 órakor az egész udvar lovon vonult a templomig,⁵² ahol Batthyány József hercegprimás elvégezte a koronázási szertartást, mely alkalommal Sándor Lipót nádorral együtt a koronát a császár fejére helyezték. Visszatérve a palotába, a hercegprimás Te Deumot intonált.⁵³ Ugyanezen év június 10-én történt a királyné koronázása is.

A királyi vár a XVIII. században több kiváló egyházi eseményt élt át a koronázásig, anélkül, hogy az uralkodó személyes jelenlétével megtisztelte volna. A palota ahelyett, hogy a világi királyság lakhelyévé vált volna, a kápolnával, Szent István Jobbjával és a koronázási ékszerekkel inkább a szakralitás színhelyévé vált, ahol az égi, a szent királyt tisztelték. A koronázással befejeződtek a XVIII. század jelesebb egyházi történései, hogy átadják helyüket a mindennapok szokásos kereszténységének.

JEGYZETEK

1. HORLER, 1955, 291–294.; BÄNRÉVY, 1932, 33.; GÁRDONYI, 1955, 131–132.; POGÁNY, 1959, 67.
2. MESZLÉNYI, 1970, 24–146.; TURÁNYI, 1982, 64–68.; DÉKÁNY, 1997, 82–86.
3. NÉMETHY, 1876a, 135.; PEISNER, 1903, 106.; UXA, 1934, 138.
4. UXA, 1934, 138.
5. PEISNER, 1903, 107.; KAPOSSY, 1953, 127.; CZAGÁNY, 1966, 25.
6. NÉMETHY, 1882, 746.; POGÁNY, I., 294.; BpTört, III., 1975, 224.; CZAGÁNY, 1966, 27.
7. CZAGÁNY, 1966, 96. A festmény a visegrádi Keresztelő Szent János templom szentélyébe került.
8. UXA, 1934, 189. A Szent Zsigmond- és Szent István-festmény a máriaremetei templomba került.
9. NÉMETHY, 1882, 749–750.; NÉMETHY, 1876a, 190–191.
10. UXA, 1934, 181., PL, Canonica visitatio Lib. 582., 1846. év.
11. UXA, 1934, 183.
12. UXA, 1934, 149.; RUPP, 1868, 126.; SCHIER, 1774, 60. – A plébániához: TURÁNYI, 1982, 270–271.; DÉKÁNY, 1997, 265–266.

13. NÉMETHY, 1882, 744–745.
14. NÉMETHY, 1882, több helyen; BONANNI, 1716, 289–292.; KARCSU, 1867, 95–96.; PUSKELY, 1998, 1337–1339.
15. NÉMETHY, 1882, 747–748. Közli a rendelet szövegét.
16. NÉMETHY, 1882, 755.
17. NÉMETHY, 1882, 751.; UXA, 1934, 182.; RUPP, 1868, 126.
18. UXA, 1934, 152.
19. KÖRTVÉLYESI, 1942, 51–52.; RICHTER, 1938, 27.; PUSKELY, II., 1998, 76–79.; NÉMETHY, 1882, 751.
20. RICHTER, 1938, 25.
21. VOIT, 1955, 221–241.
22. NÉMETHY, 1882, 752–755.; SCHMALL, 1894, 1770. május 31.; RICHTER, 1938, 28–29.
23. UXA, 1934, 142.; MÉSZÁROS, 1981, 75.
24. RICHTER, 1938, 36.
25. NÉMETHY, 1882, 758–759.
26. NÉMETHY, 1894, 38.
27. UXA, 1934, 169, 259.; HANKÓ–KISZELY, é. n., 14.
28. PRAY, 1771, 89–91.; ROBITSEK, 1888, 6–9.; PEISNER, 1903, 115–116.; NÉMETHY, 1876a, 191–192.; NÉMETHY, 1882, 756.; UXA, 1934, 245.; NÉMETHY, 1876b, 187–189.; HAUSZMANN, 1912, 21.
29. PRAY, 1771, 89–91. Az ereklyetartóban jelenleg a szentté avatott Kassai vértanuk ereklyéje található az esztergomi bazilikában. A ma látható ereklyetartót Lippert József tervezte a XIX. század végén.
30. SCHMALL, 1894, 1771. július passim; KOLLÁNYI, 1990, 27.
31. KOLLÁNYI, 1900, 380.
32. KOLLÁNYI, 1900, 381–383., később beszercebányai püspök.
33. A szónoklat megjelent, vö.: KOZMA, 1771.
34. ROBITSEK, 1888, 9.
35. UXA, 1934, 192.; HAUSZMANN, 1912, 21, 42.; KOLLÁNYI, 1990, 27.; POGÁNY, I., 294–295.; CZAGÁNY, 1966, 55.
36. CZAGÁNY, 1966, 96.
37. CZAGÁNY, 1966, 19.
38. MÉSZÁROS, 1981, 662.; PEISNER, 1903, 127.; POGÁNY, I., 295.; BpTört, III., 1975, 198.
39. RICHTER, 1938, 29.
40. PAULER, 1880, 125., a diploma: 500–518.
41. NÉMETHY, 1882, 760.; NÉMETHY, 1894, 38, 537–538.
42. PL Batthyány József. Prot. II. Publico-Ecclesiastica. Nr. 53/2.
43. PL Batthyány József. Prot. I. Publico-Ecclesiastica. Nr. 111/1–4. 1781. év.
44. UXA, 1934, 186–187.
45. NÉMETHY, 1882, 762–765.
46. PL Batthyány József. Acta Parochiarum Regulararum. Nr. 13/1.–Nr. 14/59.
47. NÉMETHY, 1882, 765–766.
48. PL Batthyány József. Acta Parochiarum Regulararum Nr. 14/56.
49. KATONA, 1979, 409.; PEISNER, 1903, 143–144.
50. KATONA, 1979, 411.
51. BARTONIEK, 1987, 164–166.
52. BARTONIEK, 1987, 164–166.
53. CZAGÁNY, 1966, 32.; SCHMALL, 1894, 1792. június 6.

MARGIT BEKE

*HISTORICAL ASPECTS OF THE ROYAL PALACE
IN THE 18TH CENTURY*

Summary

The ceremony of laying the foundation stone of the new palace in 1749 marked the beginning of a new era in the church life of the Royal Palace. The new palace chapel was consecrated in 1769, giving a boost to religious life. The queen brought in monks of the Order of the Starry Cross from Bratislava (then Pozsony) to serve in the chapel. Next, Maria Theresa merged the mediaeval-origin Saint Sigismund provostship with the palace chapel. The Starry Cross monks initially served only in the palace, but the queen later put them in charge of the entire parish that formed around the chapel. The first permanent inhabitants of the palace were the English Ladies, between 1770–1777. The palace then housed the university, moved to Buda from Nagyszombat (1777–1783), and eventually it became the residence of the Palatine and his family. Hungary's national relic, the Holy Right Hand, was kept in the palace, and later also the regalia. A royal residence from the Middle Ages, the palace was rebuilt in the 18th century with the intention of accommodating kings; however, it gradually became a religious centre rather than a royal dwelling.

MÁRIA TERÉZIA LÁTOGATÁSA A BUDAI KLARISSZÁKNÁL 1751. AUGUSZTUS 8-ÁN

A BUDAI KLARISSZA ZÁRDA TÖRTÉNETE, 3. RÉSZ

Mária Terézia pest-budai látogatása a *Wienerisches Diarium*¹ szerkesztőit különszám kiadására készítették, minden bizonnyal azért, mert a királynő és férje, Lotharingiai Ferenc császár első alkalommal látogatott az ország fővárosába. 1751-ben, a két város, Pest és Buda előljárósága és a polgárság is már hetekkel korábban készülődött a kíséretével érkező felséges vendégek fogadására.

A császári és királyi felségek 1751. augusztus 4-én este 9-kor érkeztek a Dunán. A császári párt és kíséretét szállító mintegy húsz hajó a pesti parton kötött ki. A partraszállás után a császár és Mária Terézia, a királynő fogadta Pest-Pilis-Solt vármegye és Pest szabad királyi város előljáróságának üdvözlétét. A városba a Váci kapun át vezetett útjuk a barokk kori pompa jelképei (diadalkapu, piramis, vízesés) között, melyeket tiszteletükre emeltek. Háromszögletű sóoszlop látványa fogadta az érkezőket, majd diadalkapun át hajtattak az egri püspök pesti palotájáig.

A felségek fogadását bizottság készítette elő, amely Pest város legpompásabb és legdíszesebb palotáját választotta ki az uralkodópár szálláshelyéül.² Abban az időben Pest legszebb palotájának tulajdonosa³ az egri püspök, gróf Barkóczy Ferenc⁴ volt. A császári pár az ő házában lakott, akik az első négy napot Pesten töltötték, ötödik nap került sor Buda meglátogatására.

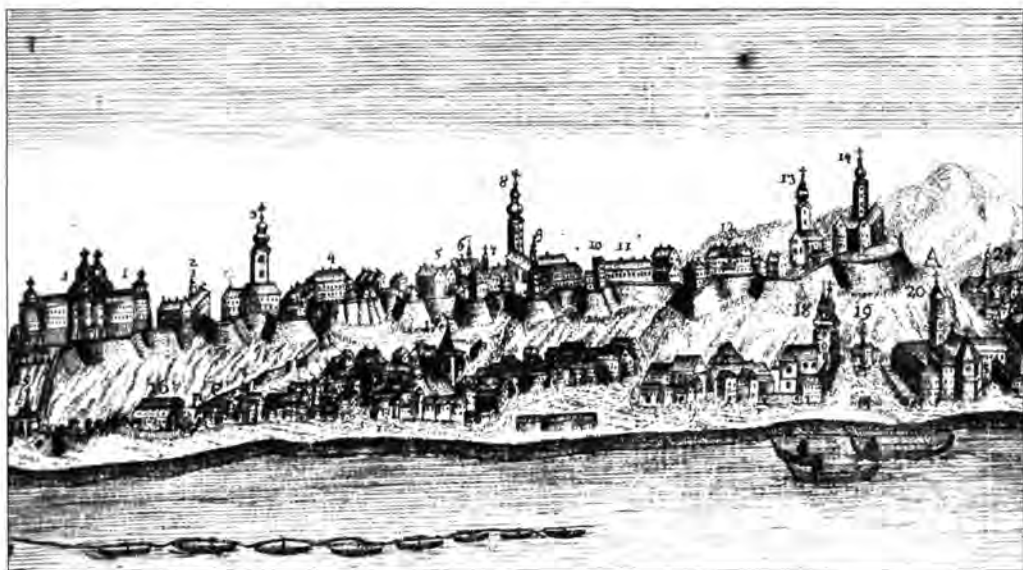
A látogatás előtt alig két évvel, 1749-ben született meg az a felséges határozat, mely szerint a budai királyi palota felépítését Mária Terézia folytatni kívánja. A rendek régi kérése volt, hogy Buda ismét királyi székhely legyen, ezt az 1741. évi 7. törvénycikk is kimondotta. Ennek érdekében már folytak a munkálatok a palota újjáépítésén.⁵

A császári pár augusztus 8-án, vasárnap reggel érkezett Budára, a királynő két udvarhölgyével, hintóval hajtattatott át a hajóhídon, a császár és kísérete átlógagolt. Már a hajóhídról pompás látkép tárult a vendégek elé. A város „egy kőhalmaz voltából újonnan feltámadt” település képét mutatta, így nevezte Budát 1733-ban megjelent könyvében Vánossy Ferenc.⁶ Érdemes itt idézni, amit a budai klarisszáról írt: „...a Dísz téren át, a hosszú úton jobb kéz felől a szent Klára rend újonnan épített kolostora áll [...], ahová az első nővérek 1714-ben Pozsonyból jöttek, [...] és akik azelőtt magánházban laktak...”⁷

A Budára vonuló vendégek elé pompás kép tárult: a magasban a vár az épülő királyi palotával és a karmeliták, a jezsuita plébánia, a klarisszák nemrég elkészült, valamint jobbra a ferencesek újjáépített templomának házak fölé emelkedő tornyával.

A császári pár és kísérete fogadására felsorakozott a város előljárósága, mikor is Miller János Ferdinánd, Buda főjegyzője latin nyelven üdvözlőbeszédet tartott.⁸ A Nagyszébenből származó erdélyi nemes, Miller János Ferdinánd⁹ a városi tanács tagja volt, aki Buda város történetét kutatta, erről írott könyve Mária Terézia látogatása után tíz évvel jelent meg. Miller főjegyző ma is forrásértékű kötetéből idézni szeretném azt, amit a klarisszák építkezéséről írt: „A szent Klára rendi apácák egyháza toronnyal, alapjaiból pompásan építve, a hozzá tartozó megfelelő kolostorral áll...”¹⁰

A budai látogatás¹¹ útvonalai: Halászváros, Rácváros, Kéményseprő-kápolna (ma a krisztinavárosi Havas Boldogasszony-plébániatemplom) volt, majd a Bécsi kapun át érkezett a menet a várba. A császári pár először a katonai szertárat (a Zeughaust), majd az épülő királyi palotát tekintette meg. Részletesen átnézték a királyi palota gróf Grassalkovich Antal által bemutatott építészeti terveit is, amelyek nagyon elnyerték tet-

*Binder János Fülöp (Pozsony, 1735/36–Buda, 1811): Buda látképe 1761-ből, a klarissza templom tornyával (részlet).
Papír, rézmetszet, 20,8 × 43,3 cm. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: LANF. 130.*

szésüket. Ez a szemle több mint egy órát tartott. A császári-királyi pár a várpalotából gróf Batthyányi Lajos nádor újonnan épített palotájába (ma Dísz tér 3.)¹² ment reggelizni, ezután pedig a jezsuiták templomában (Nagyboldogasszony-plébániatemplom, közkeletű nevén Mátyás-templom) misét hallgatott. Mise után a királynő udvarhölgyei kíséretében a klarisszák látogatására indult, a császár meg kíséretével a Rácvárost kereste fel.

A klarisszák rendje

A klarisszák rendjének megalapítója, Chiara di Favaronne 1193-ban, több mint nyolcszáz éve született Assisiben.¹³ Klára, Assisi Szent Ferenc (Giovanni di Bernardone; 1181/2–1226) tanításának hatására 1212-ben, az Assisi melletti Szent Damján-kolostorban (innen ered a rend egyik kora középkori elnevezése: „damjanita apácák”)¹⁴ kezdte meg szerzetesi életét. Hozzá csatlakozó társnőivel a „Szegény Úrnők” ferences család második rendjeként, Assisi Szent Ferenc példája szerint éltek, kezdetben Nursiai Szent Benedek regulája szerint. A rend első főnöknője Assisi Szent Klára lett, s az apácák 1216-ban III. Ince pápától megkapták a szegénység kiváltságát (Privilegium Pauperatis). Klára regulát írt, amely magában foglalja az Assisi Szent Ferenc-től kapott, az életformára vonatkozó tanácsokat (Forma Viviendi). Hangsúlyozni kell, hogy Assisi Szent Klára volt az első olyan rendalapító, aki – egyedülálló módon – nőként regulát írt szerzetesnők számára. IV. Ince pápa 1253. augusztus 9-én kelt bullájával jóváhagyta Szent Klára reguláját.¹⁵ Klára, a rendalapító, 1253. augusztus 11-én halt meg a Szent Damján-kolostorban. Két évvel halála után szentté avatták.

Szent Klára regulájának a lényege a teljes szegénység elfogadása. Klára követői, az úgynevezett hármasszerzetesi fogadalom (szegénység, engedelmesség, szüzesség) megtartásával éltek. A ferencesekkel fenn tartott kapcsolat önkéntes és kölcsönös volt, nem törvény által előírt kötelezettség.

A koldulórendek, így a ferencesek második rendje, a klarisszák is városokban települtek meg. A városi környezet azonban nem minden esetben tudta ellátni alamizsnával az apácákat. A szegénységi fogadalom ezért a legtöbb közösség számára megtarthatatlan volt.

IV. Orbán pápa (1261–1264)¹⁶ 1263. november 18-án újabb regulát bocsátott ki Szent Klára követői szá-

mára. A regula bevezető bullája *Beata Clara* címmel valamennyi klarissza közösség számára előírta, hogy az „Ordo Sanctae Clarae” (Szent Klára-rend) nevet használják. Egyedülálló a szerzetesrendek történetében, hogy pápai bulla írja elő a rend számára is az alapítója nevének használatát.¹⁷ Több klarissza közösség fogadta el ezt a regulát.

Orbán pápa két lényegesen új elemet adott regulájában. Az első: a teljes szegénység helyett engedélyezi a közösségnek a birtokbírás lehetőségét, amelynek értelmében alamizsnagyűjtés helyett a birtokok jövedelme jelentheti evilági létének alapját; a birtok elfogadása lehetőséget teremt a közösségnek az elzárkózásra, a szemlélődő (kontemplatív) létforma teljes megélésére. A szigorú klauzúra (az alamizsnagyűjtést végző szolgáló nővérek sem mehettek ki)¹⁸ új életformát teremtett. Orbán pápa regulájának másik új eleme: azáltal, hogy többé nem a ferencesek gyakorolják a jogi fennhatóságot a klarisszák fölött, hanem a bíboros protektor,¹⁹ megváltoztatta a két rend viszonyát is az időközben beállt szemléletnek és gyakorlatnak megfelelően. A IV. Orbán pápa reguláját követő klarisszákat urbanistáknak nevezik.²⁰ A rend szervezete: egymástól független, önálló monostorokból áll, az egyes rendházakat a főnöknő, az abbatissa irányítja. Mint a ferencesek második rendje, az ő lelki vezetésük alatt álltak.

A rendnek története során sokféle ága szerveződött, attól függően, hogy melyik regulát követték az apácák. A hazai klarisszák a IV. Orbán pápa által kiadottat követték.²¹ A középkortól kezdődően birtokokkal rendelkező, virágzó monostorokban éltek, Nagyszombat (1240–1782), Pozsony (1279–1782), Óbuda (1334–1541), Várad (1338–1566), Patak (1390–1566) és Kolozsvár (XV. század eleje–1566) adott nekik otthont.²²

A középkori hazai apácaközösségek közül egyedül a klarisszák éltek túl a török kort és a protestantizmus hódítását. Kihaltak a domonkos apácák, elenyésztek a virágzó premontrei zárdák, elpusztultak a harmadrendű beginák házai. Ám a klarisszák küzdöttek fennmaradásukért, erejük talán abban is kereshető, hogy rendalapítójuk az első nő volt, aki közösségének szabályzatot írt és példát mutatott.²³

A budai klarissza zárda (1714–1749)

A Budára költöző nyolc klarissza nővér a pozsonyi közösségben is megőriztő óbudaiságuk tudatában telepedett a városba.²⁴ Költözésüket a Neoaquistica Commissio (Újszerzeményi Bizottság) azért tartotta szükségesnek, mert ezáltal közelebb kerültek Buda környéki birtokaikhoz, amelyeknek régi birtokjogát megerősítették. E „visszatérésnek” történeti előzménye, hogy Buda 1541. évi elfoglalása előtt az óbudai klarisszák ingóságaikkal, kincseikkel és levéltárakkal egyetemben Pozsonyba menekültek, így közvetlenül Buda környékén lévő birtokaik török kézre jutottak. A pozsonyi klarisszák 1541 előtt meghaltak, az utolsó főnöknő az üres zárdát a város vezetésének adta át. Ezért az Óbudáról Pozsonyba költözött klarisszáknak 1543-ban per útján vissza kellett szerezniük Pozsony városától az utolsó ottani főnöknő által a városnak átadott zárdát, hogy ott rendezkedhessenek be.²⁵

Vannak olyan nézetek, amelyek a klarisszák budavári megtelepedését azzal magyarázták, hogy a középkorban, a budai várban klarissza monostor állt.²⁶ Ezt a feltevést határozottan el kell vetnem. Az óbudai klarisszáknak, valamint a Nyulak szigetén élő domonkos apácáknak is voltak 1541 előtt a várban ingatlanjaik,²⁷ ott azonban klarissza monostor – ismereteim szerint – nem volt.

A nővérek, gróf Csáky Éva Franciska „érdemtelen előljáró” – ahogyan önmagát nevezte – vezetésével érkeztek 1714. november 19-én a budai várba. Öt éven át, 1719. október 15-ig bérelték a Schweidler-házat (ma Úri utca 38.).²⁸ Az épület akkor egyemeletes volt és alkalmas arra, hogy az apácák közössége – átmenetileg – az előírásonak megfelelő szerzetesi életet éljen benne. Korábban a házat a jezsuiták bérelték, akik 12 tanuló szállását tudták ott biztosítani.

Minden erőfeszítésük ellenére gróf Zichy Péter, „Óbuda örökös földesura” nem járult hozzá a rokon Csáky Éva Franciska „óbudai abbatissa”²⁹ kérésének teljesítéséhez, hogy régi monostoruk helyét Óbudán elfoglalhassák.³⁰

A pozsonyi klarisszák már 1699-ben vásároltak telket a budai várban. A karmeliták adták el 1350 forint-

Kösa Jenő (1714–1783): A budai klarisszák története. Részlet a szerző munkájából. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 396.

Csáky Éva Franciska⁴⁰ 1720-ban, az őt ért támadások miatt lemondott a főnöknői tisztségről. Minden idejét és erejét a pesti klarissza zárdá alapítására fordította. Gróf Károlyi Sándor alapítványából a XVIII. század elején, a kortársak számára érthetetlen módon, birtokok nélkül alapította és építtette fel a pesti klarisszák zárdáját. Az átköltözés előtt, 1729. október 18-án a Budán maradó klarisszák egyezséget kötöttek a Pestre átköltözőkkel, hogy az elmenőknek nem lesznek további követeléseik, mivel a budai kolostor a pesti kolostor alapítására „4500 forintot költött”.⁴¹ 1729. november 13-án a klarisszák közül négy nővér költözött át az új pesti zárdába, s megkezdte közösségi életét.⁴² A budai klarisszák rendházának építése évtizedeken át tartott még, újabb s újabb telkek vásárlásával bővítették telektömbjüket.⁴³

A klarisszák birtokigazgatása

A klarisszák mindennapi létének alapját birtokaik jövedelme jelentette, amely elegendő volt önmaguk fenntartására és részben építkezéseik fedezésére. 1714-ben a pozsonyi zárdában, a Pozsonyban maradók nevében az ottani főnöknő, Paulovics Cecília és a később Budára költöző apácák előljárója, gróf Csáky Éva Franciska írásos egyezményt kötött a birtokok megosztásáról. A visszatérők, mint az óbudai apácák utódai, a birtokokból a következő elv alapján részesültek: „El válásunk és megh indulásunk előt ugy edgyeztünk megh örökösen megunk közöt: hogy mivel eddigh az Ó Budai Boldogh Asszony Conventtye Jószágih e máy napigh a Pozsony Conventhez voltak applicalva s foghhalva Czegléd Városával edgyüt, Mindenestől azokat a jószágokat :/: ki vévén egyedül az itt közel a Pozsony vármegyében lévőket :/: a régi Privilegiás Levelek Szerént [...] akármely vármegyében

tért ingatlanukat, a Zaiger 44–45–46. sz. alatti telket,³¹ a mai Úri utca nyugati oldalán.³² A telekkönyvi átírás csak 1706-ban történt meg.³³ E telkeket a klarisszák majorsági udvarként használták rendjük feloszlatásáig, 1782-ig.³⁴

1718-ban a klarisszák – belátva, hogy Óbudára nem mehetnek – további ingatlanokat vásároltak a várban. Megvásároltak Johannes Georgius Reuter von Rittersheim (?–1709) örökösitől három házingatlant (Zaiger 61., 62., 63. számút),³⁵ ahol felépítették rendházukat és első templomukat³⁶ (ma Úri utca 49.). Az épület kiválasztása – ami szinte hihetetlen – látatlanban történt. Erről Csáky Éva Franciska számolt be levelében gróf Károlyi Sándornak, a jövővő patrónusnak: „A mi régen óhajtott Franciscanus visitatorunk (ki is az Austriai Provinciából való),³⁷ már elérkezvén, és sok nyomoruságunkat látván egy hétig való fáradságával már a Buday várossal nagy nehezen végezvén, el nyerte számunkra szabadságával edgyütt Raiterné házát, melly a magunk házával [az Úri utcában a karmelitáktól vett telkük] egy uccában vagyon, ide fel a várban [...] most is merő calastrom formának mongyák”³⁸

1719 őszén a klarisszák végre elfoglalhatták időközben felépített rendházukat. 1719. október 15-én felszentelték első templomukat, a szertartás ünnepet jelentett a város polgársága számára is.³⁹

legyenek [...] most mingyárt a hozzájuk tartozandó Privilégiumokkal és Levelekkel edgyüt örökösen és megh változhatatlanul Resignáljuk, visza bocsáttjuk és kezekben s hatalmokban adgyuk...”⁴⁴

A meghatározás azt a tényt jelentette, hogy a pozsonyi közösség megtartotta a Nyulak szigetén élő domonkos apáctól örökölt, jól jövedelmező, Pozsonyhoz közeli birtokokat. Az első pontban a birtokcserét rögzítették, az óbudaiak birtokai helyett a „Nyulszigeti Jóságunk egy részét” adták át a Pozsonyban maradókat a Budára távozóknak. A második pontban a fenti „Cambiumba” (cserébe) adott helységekhez tartozó levelek átadását említik, amelyeket eddig a pozsonyi „Konvent Archivum”-ban őriztek. Megjegyzésként szólnak azokról a birtoklevelekről is, amelyek a folyó birtokvisszaszerzéshez még szükségesek, ezeket ott tartották (pontos megnevezés nélkül). A harmadik pontban a Nyulak szigetének átadásáról egyeztek meg, ebben említik a gyümölcsöst és a majdan felépítendő majorságot. Az ottani Vizatanyát, illetve a kifogott hal mennyiség felét maguknak tartották fenn a pozsonyiak,⁴⁵ részben – fele úton a pozsonyi zárdáig – a budaiak szállítására számítva.

A békés birtokmegosztás csak látszólagosan adott megoldást, az „üres levelek”, az új adomány címén mások által elfoglalt birtokok⁴⁶ miatt 1718–1719-ben egymással feleselő irások születtek a pozsonyi és budai klarisszák közötti álláspontokról (amelyek eddig ismeretlenek voltak).⁴⁷ Tanácsadók bevonásával sem sikerült megoldani a budaiak ellátására elegendő birtokok biztosítását.

Az erélyes Sigray Róza, akit 1720-ban főnöknővé választottak, jelentős eredményeket mondhatott magáénak. Az érseki hatóság és a Szűz Máriáról nevezett ferences marianus rendtartomány (székhelye Pozsony) előjárója által kidogozott, közös irányítással előírt birtokigazgatás (a három zárdá, Buda, Nagyszombat és Pozsony birtokait egy főprefektus irányítja) nem vált gyakorlattá. Ez ráerőszakolt beavatkozását jelentett az egymástól független zárdák életébe, és ezért a budaiak is kialakították a maguk birtokigazgatását. A birtokmegosztás kérdéséről szóló vita azonban nem maradt a rendházak falain belül, s csak 1724-ben rendeződött véglegesen.⁴⁸

Végül a birtokokat úgy osztották meg, hogy elégséges fedezetet biztosítottak maguknak a klarisszák mindkét zárdájukban az apácák ellátására (évenként 150 forintot számoltak egy személy tartására). Az 1724. évi megállapodás rögzítette a birtokgazdálkodás rendszerét.⁴⁹

A budai klarisszák birtokai négy vármegyében feküdtek, de csak két megye volt Budához közel. Összesen tizennégy település volt birtokukban, egy város és tizenhárom falu: Baranya megyében: Samod, Vajszló, Besence; Bihar megyében: Szentjános;⁵⁰ Esztergom megyében: Csolnok, Leányvár, Kis- és Nagykerva; Pest-Pilis-Solt vármegyében: Cegléd mezőváros, Weindorf (Pilisborosjenő), Csaba (Piliscsaba), Üröm és Taksony, valamint a Nyulak szigetén a Vizatanya. Taksonyt mint régi birtokosok hosszú évek pereskedésével nyerték vissza az új tulajdonostól, a per a királyi táblára is felkerült.⁵¹ Birtokaik helyzete az 1730-as évekre megszilárdult. Bevételeik a beszedett adókból és a birtokaikon élő jobbágyok szolgáltatásaiból növekedtek.

Ingatlanvásárlások, építkezések

Mint fentebb említettem, a klarisszák nem kaptak a várostól telket a várban,⁵² ezért minden egyes telek megszerzése újabb megoldandó feladatot jelentett számukra. Paulinyi Oszkár tanulmányában,⁵³ források alapján szemléletes képet ad arról a tudatos és „szívós küzdelem”-ről, amelyet a klarisszák a telkek megvásárlásáért és a polgári terhek (adó) alóli megváltásáért tettek. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az apácákkal ellentétben a városban megtelepedett valamennyi férfi szerzetesrend (jezsuiták, karmeliták és ferencesek) adományként jutott ingatlanhoz vagy üres telekhez, amelyen későbbi rendházukat és templomukat felépítették. Az adományozott telek után egyetlen esetben sem tartoztak a polgári terhek alól megváltásként adót fizetni.

Ezeknek a „szerzéseknek” a lebonyolítása a klarisszák számára különösen nehéz volt, hiszen a világtól teljesen elzártan éltek, fogadalmuk letétele után nem léphettek ki a zárdából. Kapcsolataikat elsősorban levelezés útján tartották fenn. Az abbatisa levelezésében hét – három magyar, négy német nyelvű – válasz-

tott írnoknő segédkezett.⁵⁴ Információ megszerzésére a beszélőablaknál fogadhatták az ügyeik intézésével megbízott „pleinipotenciárusokat” (jogi képviselőket) és rokonaikat.

Elgondolkodtató, hogy évtizedek során a budai klarisszák – erejükön felül is – milyen hatalmas renház építésébe fogtak. Ebben mintát jelentett nekik a pozsonyi zárda, ahonnan a még élő nővérek (Orechoczy Brigitta és Sigray Róza) magukkal hozták a 45 apáca elhelyezésére is alkalmas zárda emlékét. A klarisszák ingatlanvásárlásainak legfontosabb eredményei 1741–751 között az alábbiak:

– 1743-ban a ferencesek egy korábbi szerződés alapján átengedték nekik saját egykori lakóhelyüket (Zaiger 60. sz.); végleges templomukat itt építették fel;

– 1748-ban megvették Körner Ádám telkét;⁵⁵

– 1748-ban szerződtek Buda városával arra, hogy megszerezhetik a Ferberth-féle telket a polgári adóterhek viselése mellett;⁵⁶

– 1748. március 22.: a budai klarisszák szerződése Buda városával;⁵⁷

– 1748. április 4.: Mária Terézia oklevele, melyben a budai tanács és a budai klarisszák között létrejött egyezséget megerősíti.⁵⁸

A klarisszák ingatlanvásárlásai és építkezései hihetetlen pénzeket emésztettek fel. Az erre vonatkozó részadatokat Rupp Jakab⁵⁹ és Paulinyi Oszkár⁶⁰ már közölte, itt inkább egy eddig ismeretlen, 1770. évi kimutatás adatait érdemes idézni:⁶¹

<i>Kiadások ingatlanra, építkezésre</i>	
Kiadás tételek	Forint
Polgári telkek vásárlása, adók alóli felszabadítása	49 667
Templom és konvent épületeire	
– az új templom alapozástól a berendezésig	58 000
– felső klauzúra, régi traktusban	49 000
– befejezett, új traktus	25 000
– az épülő új traktusra, eddig	8 000
– Moldauf-ház átépítése	4 200
– majorságra	2 000
Összesen	146 200
Birtokokon templom és plébánia építése	18 750
Birtokon gazdasági épületek, tisztartók házai	36 200
Mindösszesen	250 837

A rend belső élete

A budai klarisszák IV. Orbán pápa 1263. évi reguláját követték. Orbán pápa regulájában megengedte a közösségnek a birtokbírást, ennek következtében az alamizsnagyűjtés helyett a birtokok jövedelme jelentette a közösség evilági létének alapját. A birtok elfogadása lehetőséget teremtett az elzárkózásra, a szemlélődő létforma teljes megélésére.

A budai klarisszák szerzetesi élet meghatározta regulája, amely 24 „Tanuságh”-ot⁶² tartalmaz:

„I. Minniáian valakik e Világnak hiúságát el hagiuan [...] élúen engedelmisségben, tulajdonok nélkül és szűzeségben, és annak fölötté rekesz⁶³ alat.

2. Hogi a Szűzek a Calastromban szüntelen való rekez alat lakianak.
3. A Szűzek be fogadásáról és be esküűésekről.
4. A Szűzeknek ruhaiokról.
5. Miképpen kellien a Szűzeknek niugodniok.
6. Miképpen tarcsák a Szűzek Szolosmaiokat.⁶⁴
7. Kiktül vegiék a Szűzek az Aniaseteghazi⁶⁵ szentségeket.
8. Az Apáczáknak exercitumokról, auagi magok foglalatoságokról.
9. A Szűzeknek halgatásokról.
10. A Szólásnak modgiáról.
11. A Szűzeknek Bötteleésekről és magok szenvedtetésekről.
12. A Betegh Apáczákról.
13. A Calastromnak belső aitariáról és annak őrizetiról.
14. A forgóról⁶⁶ és annak őrizteiről.
15. A Calastromnak alsó aitariáról.
16. A Beszélő Ablakról.
17. A Rostéliról⁶⁷ és anak őrizetiről.
18. Kinek és miképpen legien szabad be menni a Calastromban.
19. A Calastromnak Tisztartójáról és annak tisztiról.
20. Az Abbatissaról és annak tisztiról.
21. Hogi senki a Szűzek közül személie szerint a Római udvarba, auagi az Apostoli Szék eleiben ne men-nien.
22. A Visitatorról és annak tisztiról.
23. Ennek A Szerzetnek a Cardinalliáról.
24. Hogy el ne heniéliék a Szűzek esztet a Regulát.⁶⁸

A budai zárda apácái a fenti regulát követték. 1720 után, tekintettel a várossal kötött egyezésre, elsősorban a német nyelvet beszélő budai, pesti polgárlányokat vették fel rendjükbe. Az 1782. évi felosztási jegyzőkönyvben⁶⁹ találunk adatot arra, hogy német nyelvű regula példányt is használtak. Fennmaradt ezen kívül egy 1725-ben lemásolt magyar nyelvű regula kötet is, ezt Budán másolhatták még Csáky Éva Franciska kezdeményezésére.⁷⁰ Szerzetesi életüket minden részletében a regula előírásai szabályozták, valamint az ehhez kapcsolódó konstitúciók.⁷¹ A regula követésének módja megtalálható Csáky Éva Franciska *Rendtartásában*.⁷²

A rendház történetét – mint más szerzetesek tették – a budaiak is leírták a *protocollumban* (jegyzőkönyvben). A klarisszák XVIII. században keletkezett jegyzőkönyvei közül a nagyszombati, a pesti és a budai ma is feltalálható, a pozsonyi vagy lappang, vagy elveszett.⁷³ E jegyzőkönyvek részben névtárak is. Minden esetben magukon viselik az összeállítást elhatározó főnöknő egyéniségének jegyeit. A kivitelezés, a kötetés a zárda igényességének és egyben anyagi lehetőségeinek is bizonyítéka.

A budai klarisszák *protocolluma* 1748-ból.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 13710.

A budai klarisszák protocollumát Peck Antónia Jakobina főnöknő állíttatta össze 1748-ban.⁷⁴ Ez a jegyzőkönyv kisebb méretű, mint a nagyszombati klarisszáké,⁷⁵ de ismeretlen budai könyvkötőmestertől származó aranyozott bőrkötése ugyanolyan értékes remekmű.⁷⁶ A zárda történetét és a felvett tagok adatait (bár nem olyan részletesen, mint a nagyszombatiban) találjuk benne. A névtár rész a fogadalomtétel éve szerinti sorolja fel az apácák nevét, korát, belépésének idejét. Csak azok a nővérek szerepelnek benne, akik 1748-ban még éltek.⁷⁷ Nem vezették olyan pontosan, mint a nagyszombatiak, például nincs meg benne külön a halálózások időpontja és a hozományjegyzék.

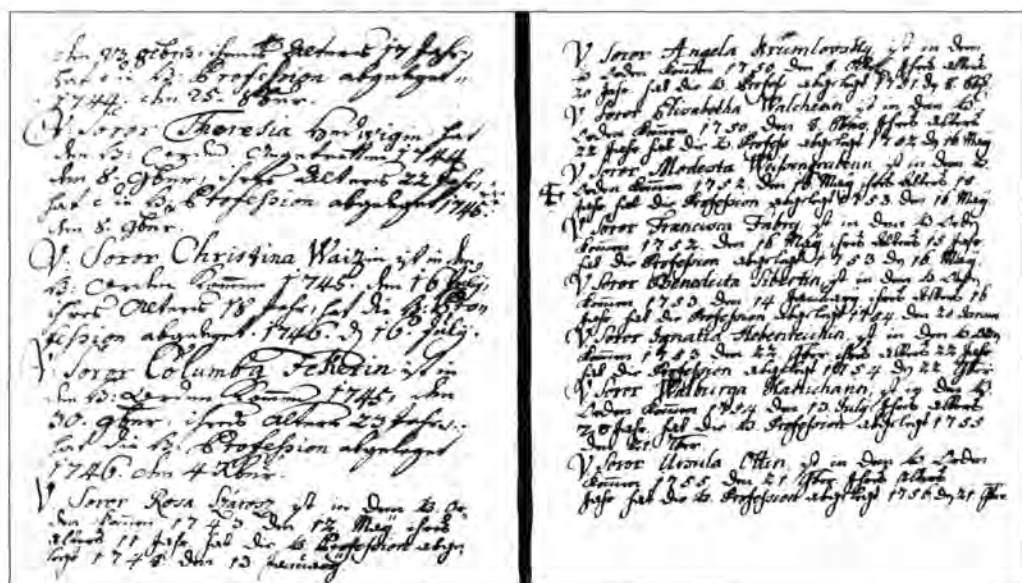
Felvétel a rendbe

A klarisszák nagyon tudatosan válogattak a rendbe jelentkezők között. Elsődleges szempont volt, hogy a rendi szabályzataikban előírt „chorus tartást”, vagyis a napi közös imákat és éneklést meg tudják tartani, valamint templomukban az énekes miséken az orgonajáték is biztosítva legyen. A klarisszák tehát „kinézték maguknak” az alkalmas jelöltet, de emellett természetesen náluk is „működött” az ajánlási rendszer,⁷⁸ így valószínűleg Barkóczy Rozáliát rokoni ajánlásra – hétévesen! –, Andrassy Katalint pedig gróf Károlyi Sándor javaslatára vették fel.⁷⁹

Fontosnak tartották, hogy népszerűek legyenek a polgárság körében. 1737-ben látott napvilágot a budai Nottenstein Nyomdában énekeskönyvük,⁸⁰ amelyről bátran feltételezhetjük, hogy a klarisszák kezdeményezésére a német nyelvű polgárság megnyerése érdekében jelent meg. A csak cimlapján német, egyébként latin nyelvű kottás énekeskönyv címe: „Krisztus lelki mennyasszonyának eljegyzése és esküvője a Szent Klára-rendben. Az eljárás és mód arról, hogyan válhat a szabad királyi főváros és Buda várában Szent Klára Anyánk-rend tagjává egy áhítatos szűz, majd hogyan készítik fel a boldog halálra, és hogyan helyezik örök nyugalomra”.⁸¹

1719. október 12-én, Regensburgban szabályozta Keresztély Ágost esztergomi prímás a klarisszák felvételének módját.⁸² Előírta, hogy az abbatissának a jelentkezőkről beszámólót kell készíteni, s hogy a fogada-

A felvettek névsora. Részlet az 1748. évi budai klarissza protocollumból.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 13710.

Főnöknőválasztás

Csáky Éva Franciska az abbatisa feladatáról a következőket írta: „Az Szerzeteseknek elől Járója iol vegye eszében, melly nagy dologh bizattatot az eő rája és mely nagy terhek tötettek ez eő vállaira, mivel hogy nem áll a Szerzet a Házaknak és Templomoknak kőfalaiban, hanem a Szerzetes Személyeknek gyülekezeteiben”.⁹¹

A klarissza regula, valamint a már említett rendtartás előírása szerint háromévenként választottak főnöknőt a budai közösség tagjai.⁹² Sajnos a budai protocollum nem tartalmazza a főnöknők adatait. De levéltári kutatásaim során két korai, datálatlan irat és az 1743. és 1749. évi főnöknőválasztás eredményét tartalmazó jegyzék került a kezembe, amely tájékoztatást adhat.⁹³

1749. augusztus 28-án tartott abbatisa-választáson Schad Jozefát tették meg főnöknőnek, helyettese, priorissza tisztségben Barkóczy Margit lett.

<i>Budavári klarissza főnöknők (1740–1751)⁹⁴</i>		
Év	Főnöknő	Helyettese
1740–1743	Orechoczy Brigitta	Ludányi Cecília
1743–1746	Sauttermeister Klára	Peck Antónia
1746–1749. VIII. 27-ig	Peck Antónia	Barkóczy Margit
1749. VIII. 28-tól	Schad Jozefa	Barkóczy Margit

A főnöknő feladatait a regula 22. tanúsága, „Az Abbatisaról és annak tisztiról” részletesen előírta. Ennek a rendelkezésnek a mindennapok gyakorlatában való megtartását a már említett rendtartás részletesen rögzíti. A regulakötetnek, a zárda pecsétjének, a kulcsoknak és a korábbi főnöknő által készített számadásoknak átvételével jutott a főnöknő tisztségébe.

„Tisztek táblája” – tisztségviselő

A megválasztott főnöknő első feladata volt, hogy új rendet állítson fel a munkák megosztásában. Ezt nyilvánosan oldották meg, „a legkisebttől” kérve először javaslatot. Így alakították ki a „szüzek tábláját”, amely a személyre szóló feladatokat határozta meg úgy, hogy egy-egy tapasztaltabb, idősebb nővér mellé fiatalokat osztottak be. Megválasztották a novícia-mesternőt, a kórus vezetőjét, a betegszobásokat, a pincéseket, a kapusokat, a varrónókat és az irnokokat.

A szerzetesnők hétköznapi szigorú időbeosztás szerint teltek. Az előírások (a regula és az azt kiegészítő konstitúció) megszabták a naponta elmondandó közös imádságot és a „kórusi szolgálatot”. A közös énekléshez, a „chorus tartáshoz” jó hangú, énekelni tudó jelöltek kerestek és vettek be a zárdába, ilyenkor az előírt hozománytól is eltekintettek. Éneklésüket orgonajátékkal is kísérték, ez a közös karének, valamint templomukban tartott ünnepi szentmisék áhítatát szolgálta.

A közös és magánimával töltött idő után ki-ki feladata és tehetsége szerint munkálkodott. Ismertek az úgynevezett „apácamunkák”, a szentképek díszítése vagy viaszfigurák készítése. Felkérésre ereklyék díszítését is vállalták. A budai klarisszák öltöztették Szent Kandidus ereklyéjét, amelynek translációja⁹⁵ 1761. november 5-én történt, ekkor helyezték el Székesfehérvárott a jezsuiták Nepomuki Szent János-templomában.⁹⁶ Némethy szerint ők díszítették újra „nagy költséggel” 1764-ben a budavári Nagyboldogasszony-templom Szent Fortunát-ereklyéjét is.⁹⁷

A leköltöző klarisszák Árpád-házi Szent Margit tiszteletét visszahozták Budára, ez egyik vallási örökségük volt az egykor a Nyulak szigetén élt domonkos apácáktól. Amint lehetőségük volt rá, 1739-ben Ore-

choczy Brigitta „ex abbatisa” azzal a kéréssel fordult a primáshoz, hogy a szigeten misét mondathassanak Boldog Margit tiszteletére. Egy kis kápolnát építettek ott, amelyet 1740. május 25-én a várbeli jezsuita rektor áldott meg.⁹⁸

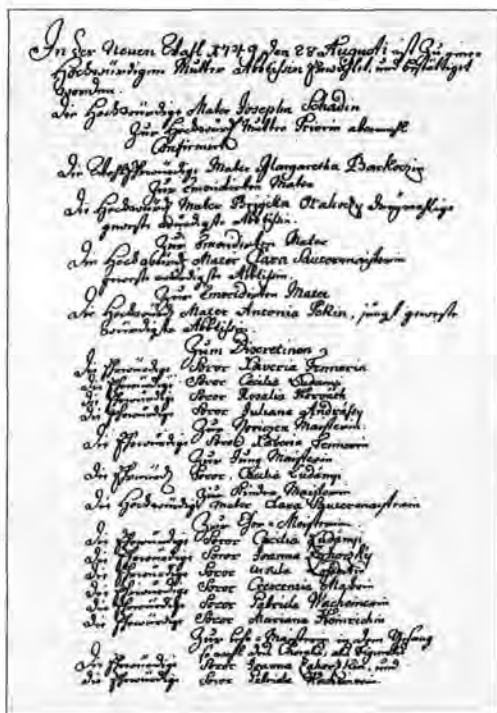
Osztrák császárnék – magyar klarisszák

Mária Terézia császárnő a pesti és budai klarisszáknaál tett látogatásával nemcsak udvariassági kötelezettségének tett eleget, hanem minden bizonnyal elődei példáját is követte. Pesten és Budán ekkor több férfi szerzetesrend is működött, de női csak a klarisszáké volt. Ugyanakkor Pozsonyban a klarisszák mellett Szent Erzsébet-rendiek és orsolyiták is éltek, Bécs városa pedig számtalan apácázárdát mondhatott magáénak.

Még XVII. század eleji az a történet, amikor a pozsonyi klarisszák (köztük esetleg óbudai társaik is) segítséget kaptak II. Ferdinánd feleségétől, Eleonóra⁹⁹ császárnétól. A magyar, osztrák és pozsonyi klarisszák története, utóbbiak többszöri menekülése következtében, ha átmenetileg is, de összekapcsolódott. 1606-ban menekülésük során a pozsonyi klarisszák Grazból – ahol a zárđában már a megszigorított életformát tapasztalták¹⁰⁰ – Bécsbe¹⁰¹ érkeztek, s itt segítséget kértek társnőiktől ahhoz, hogy megtanulhassák a szigorított szabályokat. Ezért a bécsiek 1607-ben Pozsonyba küldték Englin Mária Magdaléna¹⁰² apátnőt két nővérrel. 1619-ben a pozsonyi klarisszák, akik Bethlen Gábor támadása elől Bécsbe „futottak”, Eleonóra császárnében, II. Ferdinánd feleségében¹⁰³ kegyes pártfogóra találtak, mert 1623-ban segítséget nyújtott a magyar ajkú klarisszákknak ahhoz, hogy visszatérjenek pozsonyi zárđájukba.¹⁰⁴

A császárnék és a pozsonyi klarisszák hagyományosan szoros kapcsolatban voltak egymással a XVII. század során. 1688-ban például, amikor Lipót császár és neje, Eleonóra¹⁰⁵ meglátogatta a pozsonyi klarisszákát, mivel a császárné Árpád-házi Szent Margit nagy tisztelője volt, a szenttől származó ereklyedarabokat kért és kapott tőlük.¹⁰⁶ Később, 1719-ben, amikor a budai klarisszák bevonultak új zárđájukba, első templomuk felszentelési ünnepélyén Eleonóra császárné is, már özvegyen, képviseltette magát.¹⁰⁷

1749. évi klarissza tisztségviselők választási jegyzőkönyve.
MOL, E 152., Acta Jes. Irreg. Coll. Bud.

Belépési engedély a klauzúrába

Mint fentebb említettem, a budai és pesti klarisszák is IV. Orbán pápa 1263-ban kiadott és „reformált” regulája szerint éltek, a klauzúras élet a világtól való teljes elzárkózást jelentette, vagyis az apácák egész életükre bezárkóztak.¹⁰⁸ XIII. Gergely pápa (1572–1585) bullája¹⁰⁹ – amely az említett regulakötetben, a regulát módosító pápai bullák között szerepel – megtiltja világiak belépését a klarissza zárđákba. A tiltás mindenkire vonatkozott. A királynő, Mária Terézia is csak pápai engedéllyel léphetett be. A hazai klarissza monostorok középkori történetéből számtalan példát ismerünk a tiltás alóli felmentésre.¹¹⁰

A XVII. században a magyar klarisszáknál a rendi fegyelmet megszigorították (többek között világiak belépését megtiltották), ebben jelentős szerepet játszott a marianus ferences provincia, valamint Pázmány Péter esztergomi érsek.¹¹¹ Feltételezzük, Mária Terézia rendelkezett pápai engedéllyel, hogy a klarisszákat zárdájukban meglátogathassa,¹¹² s minden bizonnyal Bécsben is látogatta a két klarissza zárdát, illetve a többi klauzúrában élő apácát (domonkos, premontrei stb.).

A Mária Terézia királynőt fogadó klarisszák

A királynőt különösen érdekelte a budaiak helyzete, mert előző nap (augusztus 7-én) Lotharingiai Ferencsel együtt a pesti klarisszáknál tett látogatást, „...akiknek itt nincs semmi alapítványuk, csak Isten kegyelméből élnek [...], s] gazdag adományokban részesítették őket” – ahogyan a *Wienerisches Diarium* tudósítója külön megjegyezte.¹¹³

A budai klarissza zárda apácáiról eddig két névsort adtak közre: 1884-ben Némethy Lajos, aki felsorolta az általa (forrásokból) ismert valamennyi klarisszát,¹¹⁴ továbbá Beke Margit névjegyzékét kell említenem, amely 1990-ben jelent meg.¹¹⁵ Ezeket a névsorokat a már idézett, kutatásaim során előkerült források segítségével tovább lehetett pontosítani.¹¹⁶

Mária Terézia fogadására valószínűleg valamennyi budai klarissza felsorakozott, mintegy 44 nővér várta a királynőt és kíséretét. (A látogatás előtti utolsó névjegyzék 1749-ben készült, nem tudjuk, ekkor élt-e még mindenki, aki a jegyzéken szerepelt. Elképzelhető, hogy egy-két nővérrel ekkor kevesebb fogadta a királynőt.) Legelől Schad Jozefa, a klarisszák főnöknője, az abbatisa állt (az 51 éves, polgári származású nővér 1720-ban lépett a rendbe és 1721. június 23-án tett fogadalmat), akit 1749. augusztus 28-án választották meg erre a tisztségre. Ő fogadta és köszöntötte németül a királynőt és bemutatta helyettesét, a priorisszát, Barkóczy Róza Margitot (őt 1721-ben, hét és fél évesen vették be a budai klarisszák közé, 1730. június 2-án tett fogadalmat, a látogatás idején 47 éves volt). Barkóczy Róza Margit előtt talán hosszabban időzött a királynő, neve ismerős lehetett egy 1748-ban írt kérelemből, amelyben a priorissza a királynő támogatását kérte a várossal kötött egyezségük megerősítéséhez.¹¹⁷ Minden bizonnyal arról is tájékoztatták a királynőt, hogy a budai klarisszák között él a neki szállást adó egri püspök, Barkóczy Ferenc testvérhúga.

A matereket vélhetőleg név szerint bemutatták:

Név	Fogadalomtétel	Kora
1. Orechoczy Brigitta	1688. V. 20.	80
2. Sautermeister Klára	1720. VIII. 12.	51
3. Peck Antónia	1721. X. 29.	51

A diszkréták (választott tisztségviselők, tanácsadók) a következők voltak:

Név	Fogadalomtétel	Kora
1. Fenner Xavéria	1717. VIII. 12.	56
2. Ludányi Cecília	1722. IV. 12.	45
3. Horváth Rozália	1722. VII. 13.	52
4. Andrassy Julianna	1733. III. 19.	47

Összesen huszonnégy karnővér volt ekkor:

Név	Fogadalomtétel
1. Csernyánszky Nepomuceana	1722. VII. 13.
2. Most Katalin	1727. IX. 27.
3. Huber Leopoldina	1729. VII. 21.
4. Kar Koletta	1732. VI. 2.
5. Puchleiter Franciska	1734. X. 18.
6. Schmied Karolina	1732. X. 21.
7. Kling Alojzia	1732. X. 21.
8. Csupi Barbara	1733. VII. 8.
9. Zahorska Janka	1734. VII. 4.
10. Falkoner Erzsébet Szófia	1735. VIII. 24.
11. Mercz Ágnes	1736. ¹¹⁸ X. 18.
12. Weiss Sebastiana	1736. X. 18.
13. Lasfert Orsolya	1739. X. 8.
14. Puki Viktória	1739. IX. 29.
15. Schreim Hortulánia	1739. VII. 29.
16. Schneider Valburga	1738. X. 8.
17. Belusics Michaela	1743. IX. 11.
18. Majerr Kresencia	1743. X. 21.
19. Wacheimer Gabriella	1744. II. 11.
20. Heinrich Marianna	1744. X. 25.
21. Hedvig Terézia	1745. IX. 8.
22. Waitz Krisztina	1746. VII. 16.
23. Fecker Kolumba	1746. X. 8.
24. Száraz Róza	1748. VI. 13.

A királynő fogadására összegyűltek csoportját nyolc szolgálónővér zárta. Helyük és feladatuk más volt, mint a karnővéreké, a kórusban nem énekeltek, csak a naponkénti szentmisén vettek részt és a zsolozsma helyett a megfelelő számú „Ave Mariát és Pater Nostert” kellett elmondaniuk.¹¹⁹ Feladatuk elsősorban a napi háztartási munka elvégzése volt.¹²⁰

Név	Fogadalomtétel
1. Pirchinger Marcella	1716. VIII. 12.
2. Arnold Gertrúd	1720. IX. 19.
3. Brandtner Mechtild	1722. VII. 13.
4. Steindl Floriánna	1735. VIII. 12.
5. Möcher Agáta	1740. VII. 26.
6. Forstner Ilona	1742. VI. 25.
7. Altchuber Márta	1744. IV. 26.
8. Pfistner Notburga	1744. IX. 29.

Számba véve a budai klarisszákat, meg kell említeni három jelöltet, akiket Fenner Xavéria¹²¹ noviciamesternő készített fel 1751-ben a fogadalomtételre:

Név	Kora	Felvétel	Fogadalomtétel
1. Krumlovszky Angéla	20	1750. X. 8.	1751. X. 8.
2. Walcher Erzsébet	22	1752. X. 8.	1752. III. 16.
3. Horst Felicitas	27	1750. X. 28.	1751. IX. 7.

A rendház

A királynő az Úri utcán át hajtattott a klarisszákhöz és a főkapu előtt szállt ki a hintóból. Két udvarhölgyével bement az épületbe, miközben a hintó a kocsisal és az inasokkal az utcán várakozott.

A klarisszák zárdájának Úri utcai frontja kétemeletes volt. A földszinti folyosó az utcai fronton húzódott, itt volt a legnagyobb terem, a refektórium, amelynek ablakai az udvarra néztek.¹²² Az ebédlőt az apácák naponta kétszer használták.¹²³ Ebédre négy tál ételt kaptak a nővérek, estére három tál étel jutott, mindkét alkalommal pecsenyét is fogyasztottak. Böjti napon természetesen nem ehettek húst, ekkor csak este étkeztek és csak két tál étel volt a vacsora. Az előírás szerinti étkezést olykor szűkebbre szabták, hogy takarékoskodjanak. Minden étkezéshez fél meszely bort ittak.¹²⁴

Falkoner Szófia: A budai Jézus Szive Társulat névkönyvének címlapja, 1742. OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 3650/II.

A csemegéket, a külön kívánságokat a közösség asztaláról nem tudták biztosítani, akinek „...egészségének erősítésére úgy mint caffera, czukorra és más effélékre”¹²⁵ szüksége volt, a kapott ajándékból, pénzből tudta azt megvetetni magának.

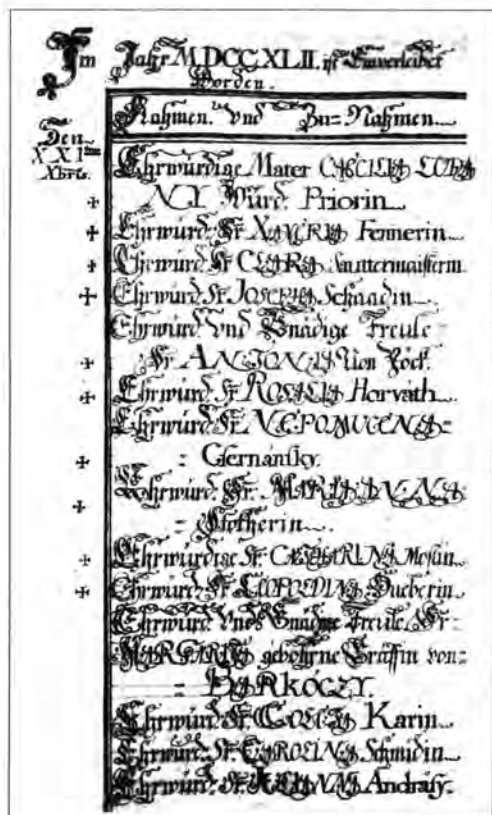
Az apácák közösen végezt munkájának egyik színtere a varroda volt, de ennek pontos helyét eddig még nem lehetett meghatározni. Ruházatukat a hét rendszeresen dolgozó klarissza „habitus varronő” készítette vásárolt kelmékből.¹²⁶ Az apácák háromévenként az előírásoknak megfelelő öltözetet kaptak: „... minden ruházattya mind posztóból, mind pedig vászon és nálunk szokott gyolcsból és ez mind egyaránt az elsőől [a főnöknő] fogva az utolsóig. [...] Mivel a posztónak pedig mind a vászonnak és gyolcsnak minéműsége nem lehet egyenlő minden esztendőben...” Természetesen, ha valakinek korábban megkopott a ruházata (habitusa), újat kérhetett és kaphatott.¹²⁷

Az apácák cellái az első és második emeleten voltak, mindkét szinten a középső folyosóról nyíltek. A berendezés egyszerű és szerzetesi életüknek, munkájuknak megfelelő volt: „A különös és magányos szobáskákban vagy on kinek-kinek asztalocskája, oratoriuma,¹²⁸ atya,¹²⁹ egy két almárium, egy két szé-

ke, néhány képek, a szerzetes nálunk szokott munkához való eszközök [...] könyvek”.¹³⁰ A cellájuk falát fekete nyomtatott képpel díszíthették, színes kép csak az oltárukon lehetett.¹³¹ A gyakorlat az volt, hogy ha valaki drága bútort vagy más értéktárgyat kapott ajándékba, azt minden esetben átadta a közösségnek, hogy a templomot (az istenházát) vagy a zárdát „ékesíthessék” vele.

1751-ben még nem alakult ki a klarisszák egységes teletömbje az Úri utca, Ferences köz és Sütő utca között. A templom épülete – a Ferences közben – a rendház épületömbjéhez kapcsolódott, ez zárt falat adott a kis utca (köz) felé. A földszinten, a templom szentélye mögött volt a sekrestye, előlött az első emeleten az oratórium. Feltételezhetjük, hogy a jelölteket itt, az északi épületben helyezték el, tekintettel arra, hogy csak később, a fogadalomtétel után tartózkodhattak a klauzúrában.

A budai, Jézus Szíve Társulat klarissza tagjai, 1742-ben. OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 3650/II.

Falkoner Szófia: Orechoczy Brigitta budai abbatissa cimere a Jézus Szíve Társulat névkönyvéből. OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 3650/II.

A korabeli tudósító szerint a királynőt fogadó klarisszák örömmel tedeumra fakadtak és Mária Terézia velük énekelt.¹³²

A templom

1743-ban a budai klarisszák a ferencesekkel kötött szerződés révén az Úri utcai fronton újabb épület birtokába jutottak (ez a Zaiger 60. sz.),¹³³ amelyet a város hozzájárulása után addigi ingatlanukhoz csatoltak. Emiatt engedélyeztetni kellett a kis utca áthelyezését.¹³⁴ Ezután észak felé kialakították épületömbjük végső határát, majd második és végleges templomuk felépítésébe kezdtek.¹³⁵ A templom tervezője valószínűleg az a Wittwer Márton Athanáz (1667–1732) karmelita laikus testvér volt, aki többek

között a győri Szeplőtelen Fogantatás és Szent István király karmelita templom, valamint a sümegi Mária, a Betegek Orvosa ferences kegytemplom terveit is készítette.¹³⁶ A templom ünnepélyes alapkövetétele 1743. június 12-én volt, az alapkövet Patachich Gábor Hermann kalocsai érsek szentelte fel.¹³⁷

A templom építésének befejezések, 1748. május 6-án a toronysisakra felillesztették a keresztet. A palér, szokás szerint – így említi Kósa Jenő a klarissza rendről szóló történeti munkájában –, nyolc pohárköszöntőt mondott és ledobta a poharakat, amelyek közül öt nem törött el.¹³⁸

A templomban akkor két harang és főoltár volt.¹³⁹ A templom külső mérete: 17 × 38 méter. A toronyban két harangot szereltek fel.¹⁴⁰ Az új templomot 1748. szeptember 22-én gróf Csáky Miklós kalocsai érsek (1747–1751) szentelte fel,¹⁴¹ „a Makula nélkül való boldogságos Szűz tiszteletére [...], s] azon templomnak chorusába bé is vezettettek mivel azelőtt az emléttét kápolnában végeztek az isteni szolgálatot”.¹⁴²

A templom tényleges használatát 1748. október 28-án kezdték meg: „P. Graff Gábor S. J. rektor és plébános, reggel 8-kor a régi templomból a Szentséget ünnepi körmenetben [...] vitte át az új templomba”,¹⁴³ majd venisancte és tedeum eléneklése után Hausgross Nicephorus ferences atya német nyelvű beszédet mondott.

A templom pompás volt, mint Schoen Arnold írja: „A [...] pompaszeretően kiképzett kolostor-templom olaszos típusú főhomlokzata mögött az orgonakórus alatt háromhajós előcsarnokkal indult négy elliptikus boltszakaszos mélységű hajóban, amelyet a hajónál keskenyebb szintén elliptikus boltozatú szentély zárt le kelet felé a klastromépületbe építve”.¹⁴⁴ Schoen Arnold külön hangsúlyozta, hogy az 1743-ban elkezdett templom végül 5 hónap alatt, „az erélyes Peck Jakobina Antónia apátnő szorgalmazására, egyetlen oldal-tornyával felépült”.

Az épületnek kezdetben csak három oltára volt, a főoltáron kívül két mellékoltár készült el. Az Immaculata tiszteletére felszentelt főoltár emlékeztette a budai klarisszákát hajdani óbudai monostorukra. Elképzelhető, hogy kezdetben kép helyett az a Mária-szobor állt az oltáron, amelyet az apácák Óbudáról Pozsonyba vittek, majd onnan visszahoztak Budára.¹⁴⁵ 1719. október 15-én első, ideiglenes templomuk szentelésekor a körmenetben leányok vitték e szobrot ideiglenes szállásukról első templomukba.¹⁴⁶ A szobrot még 1725-ben Sigray Róza, az akkori főnöknő felújította.¹⁴⁷ A két elkészült mellékoltárt Jézus Szíve és Mária Szíve tiszteletére szentelték. Jézus Szívének tisztelete ekkor már nagyon elterjedt Budán. Az apácák a templomban egy díszesen faragott szószéket is felállítottak, ami később az újlaki templomba került, ma is ott látható.¹⁴⁸

A budai klarisszák az általuk különleges kegyben tartott Jézus Szíve tiszteletére 1742. december 21-én alapítottak társulatot (kongregációt).¹⁴⁹ A társulat alapítását XIV. Benedek pápa bullájával engedélyezte. A tagok nevét bevezették a társulat névkönyvébe, a *Bruderschaft Buch einer unter Titul und Schuz des allerheiligsten göttlichen Herzens JESU*¹⁵⁰ című föliánskötetbe. A könyv kötése fatáblás, vörös bársony bevonattal, a kötéstábla sarkait hajdan ezüst veretek díszítették. A budai klarisszák kongregációjának névkönyvét Falkoner Erzsébet Szófia klarissza nővér díszítette festményével,¹⁵¹ az akvarell címlap Jézus Szívét ábrázolja. Az egyházi társulatok névkönyveiben szokás volt a főrangú tagok családi címerének megfestése. A kötetben Falkoner Szófia megfestette az akkori főnöknő, gróf Orechoczy Brigitta családi címerét is.¹⁵² A nővér festői munkásságát Némethy Lajos méltatta, olyan finom és értékelő elismeréssel, mint amilyen csinosan és ügyesen Szófia nővér készítette, színezte képeit.¹⁵³

Összefoglalás

A királynő tíznapos látogatásának utolsó napján, augusztus 12-én a budai tanács átvonult Pestre, hogy a felségek kihallgatáson fogadják őket.¹⁵⁴ A budai városbíró, Neuhauser Ferenc rövid beszédet mondott, Cetto Jakab András, Buda város polgármestere átnyújtott a császári párnak egy budai fürdőkről szóló könyvet. A könyv, amely Stocker Lőrinc budai katonaoorvos munkája, *Thermographia Budensis* címmel jelent meg Budán, 1729-ben a Nottenstein Nyomdában.¹⁵⁵

A személyes látogatás a királynő számára világossá tette, hogy a klarisszák csak jelöltjeiket oktatják, nem foglalkoznak iskolarendszerű nőképzéssel. Megoldatlannak tartotta a leánynevelést a két városban is. Ezért telepítette az angolkisasszonyokat 1770-ben az elkészült királyi palotába,¹⁵⁶ akik budavári működésük után, 1777-ben Vácra költöztek.

A királynő kitüntető kegye, a látogatás minden bizonnyal emelte a klarisszák rendjének jelentőségét a városi polgárság szemében. Ezen mit sem változtatott a nagyszombati, pesti, pozsonyi, zágrábi klarisszák és a többi szerzetes rendház 1782. évi feloszlata (NB. rendet csak a pápa szüntethet meg, 1782-ben csupán rendház-feloszlás történt), amikor is még 13 nővér élt azok közül, akik 1751-ben fogadhatták a királynő látogatását. Nevük álljon itt emlékül.¹⁵⁷

Név	Felvétel éve	Életkor	Fogadalom-tétel éve	Kora* 1782-ben
1. Schmied Karolina	1731	23	1732	80
2. Barkóczy Rozália	1721	7	1730	70
3. Kar Koletta	1730	14	1732	67
4. Andrássy Julianna	1732	18	1733	69
5. Kling Alojzia	1732	17	1733	69
6. Steindl Floriánna	1734	20	1735	67
7. Falkoner Szófia	1734	20	1735	68
8. Heinrich Marianna	1743	14	1744	58
9. Wacheimer Gabriella	1743	22	1744	61
10. Hedvig Terézia	1744	22	1745	60
11. Fecker Kolumba	1745	23	1746	58
12. Krumlovszky Angéla	1750	20	1751	52
13. Walcher Erzsébet	1750	22	1752	54

*Bemondás alapján.

FÜGGELÉK

BUDAI KLARISSZA FŐNÖKNŐK ÉS HELYETTESEIK (1740–1751)¹⁵⁸

BARCÓCZY Rozália Margit (1714–?) apja gróf Barkóczy Ferenc, anyja gróf Zichy Julianna volt. Testvére, Ferenc (1710–1765) 1744–1761 között egri püspök, majd esztergomi érsek volt (1761–1765).¹⁵⁹ Nagynénje, Barkóczy Anna Johanna klarissza apáca volt Nagyszombatban, a főnöknői tisztséget is betöltötte. Rozália felvételét a budai zárdába valószínűleg Csáky Éva Franciska budai főnöknő készítette elő, akihez rokoni szálak fűzték: Éva Franciska édesapja Csáky István harmadik feleségének, Barkóczy Máriának volt az unokahúga. Barkóczy Rozália gyermekkori, apácaruhában festett képét elsőként Cennerné Wilhelmb Gizella publikálta.¹⁶⁰ Az olajfestmény a Hadik-Barkóczy család galériájából származik, ma a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcarnokában található. Nevét a budai protocollum őrizte meg, életrajzi adatait itt említették: 1721. június 8-án vették fel a budai zárdába, ekkor hétéves volt, tehát 1713-ban született. 1730. július 2-án tett fogadalmat.¹⁶¹ Az 1742-es társulati névkönyvben neve mellett tisztséget nem említenek. 1746–1751 között priorissza. E tisztséggel említették az 1748-ban összeállított protocollumban is. Később a budai klarisszák többször is megválasztották főnöknőnek. Rupp Jakab Barkóczy Rozália nevét az 1753-as esztendőnél említi, valamint 1755–1757 között mondja főnöknőnek.¹⁶² Beke Margit a forrás megnevezése nélkül még 1767-ben is apátnőnek mondja.¹⁶³ Az 1782-es feloszlatási jegyzőkönyv szerint 70 éves, 61 éve élt a szerzetben. Ezek az életrajzi adatok csak részben felelnek meg a protocollum adatainak, születési éve ezek szerint 1714. 1780-ban – az 50 éves jubileum alkalmából – második fogadalmát is letette,¹⁶⁴ erre utaló adatunk azonban nincs. 1782-ben, a klarissza zárda feloszlatása után Budán egy magánháza vonult vissza.¹⁶⁵

LUDÁNYI Cecília (1706–?)¹⁶⁶ 14 éves korában, 1720. október 8-án lépett a klarisszák közé. Fogadalmát 16 évesen, 1722. április 12-én tette le. 1740 és 1743 között priorissza, ezzel a tisztséggel szerepel az 1742. évi egyezmény aláírói között is.¹⁶⁷ 1749-ben több tisztségre választották: diszkreta, tanácsadó, ifjak mestere és kórusmesternő.

ORECHOCZY Brigitta¹⁶⁸ (1671–?) 10 éves korában, 1681-ben, Pozsonyban lépett a szerzetbe. Fogadalmát 17 évesen, 1688. május 20-án tette le.¹⁶⁹ 1714. november 19-én társnőivel Budára költözött, hogy megalapítsák az új zárdát.¹⁷⁰ Orechoczy Brigitta saját kezétől származó levelét ismerjük: 1734. október 21.: az oltáriszentség kitételének eltiltása miatt panaszkodott gróf Esterházy II. Imre primásnak (a levél hátoldalán válaszfogalmazvány, melyből kiderül, hogy sem Esterházy primás, sem a – meg nem nevezett – ferences provinciális (tartományfőnök) nem tiltotta meg az oltáriszentség kitételét, s érdeklődnek, ki cselekedte ezt);¹⁷¹ 1735. július 30.: Orechoczy főnöknő levele Esterházy Imre primáshoz,¹⁷² ismét az oltáriszentség kitételének problémájáról ünnepnapokon (1735. augusztus 4.: a fenti levél hátoldalán válaszfogalmazvány: az oltáriszentséget az 1. és 2. vecseryén, jeles ünnepnapon szentmisék alatt kithetik; „Ezen alkalommal említett Szent Klárának Reliquiáját melyet az ide [Pozsonyba] Pp. capucinusok Lectora kezemhez adott vissza küldöm kegyelmeteknek”). 1735-ben íródott gróf Bercsényi Zsuzsanna (gróf Zichy Péter özvegye) tiltakozása a budai klarisszák óbudai névhasználata ellen.¹⁷³ 1739-ben írt ismét Orechoczy Brigitta (még nem abbatisa) levelet a primáshoz, hogy a Nyulak szigetén Szent Margit tiszteletére misét mondhasanak. Orechoczy Brigitta 1740–1743 között volt abbatisa. Falkoner Szófia nővér-festőnő 1742-ben elkészítette Jézus Szíve tiszteletére alapított társulatuk albumában a főnöknő („Orechoczy Brigitta”) családi, grófi címerét. 1742-ben a budai klarisszák szerződést kötöttek a pozsonyi nővérekkel a Nyulak szigetén lévő tanyáról, az aláírók: Orechoczy Brigitta abbatisa és a tisztségviselők: Sigray Róza ex abbatisa, Ludányi Cecília priorissza, valamint a diszkreták: Peck Antónia, Schad Jozefa, Sautermeister Klára, Sennyei Xavéria voltak.¹⁷⁴ 1742-ben Orechoczy Brigitta főnöknő használta utoljára a régi óbudai pecsétet.¹⁷⁵ Az 1743. és 1749. évi főnöknőválasztáson is részt vett.

PECK (PEKIN) Antónia Jakobina (1702–?) pesti polgári származású leány volt, akit 1720. október 21-én vettek fel jelöltnek a budai klarisszák. Az akkor 18 éves jelölt később gazdag hozománnyal, 500 forinttal lépett a rendbe.¹⁷⁶ 1721. október 25-én tette le fogadalmát, ekkor a főnöknő Sigray Erzsébet Róza volt.¹⁷⁷ 1732-ben a beteg Sigray Róza helyett priorisszáként¹⁷⁸ ő választott Károlyi Sándor levelére. 1742-ben diszkreta. Beke Margit szerint 1743–1746 között főnöknő, ténylegesen azonban ez idő tájt még csak helyettes priorissa.¹⁷⁹ 1746-tól 1749. augusztus 27-ig volt főnöknő. 1747-ben új pecsétet készíttetett (a régi, addig használt óbudai pecsét helyett), melynek ő volt első használója.¹⁸⁰ A pecsét felirata: „Sigillum Convent Budensis Sanctissima Mon[ialium] Ord[inis] S[anctae] Clarae”. 1748-ban megíratta a budai klarisszák protocollumát.¹⁸¹ 1748-ban több telket (Adam Körner, Johann Ferberth) vásárolt.¹⁸² 1748. március 22.: a budai klarisszák szerződése Buda városával,¹⁸³ a telket a polgári terhek viselése mellett megszerezhetik. Nevéhez fűződik az új templom építésének befejezése és felszentelése. 1748-ban Csabán (ma Piliscsaba), a klarisszák birtokán felépíttette saját költségükön a második templomot.¹⁸⁴ Fennmaradt 1749. augusztus 21-i levele a pozsonyi klarisszákhoz, amely birtoklevelek átadásáról íródott.¹⁸⁵ 1749. augusztus 28-án részt vett az abbatissa-választáson.¹⁸⁶ 1749-ben az alábbi tisztségekre választották: német nyelvű levezető (írnoknő), kórusmesternő. 1755–1757 között másodszor is abbatissa.¹⁸⁷

SAUTTERMEISTER Klára (1700–?) budai polgárlány, valószínűleg a későbbi polgármester testvére volt. 19 éves korában, 1719. augusztus 12-én vették be a szerzetbe, ekkor még bérelt házban laktak a klarisszák, s a főnöknő Csáky Éva Franciska volt. Fogadalmát 1720. augusztus 12-én tette le. Némethy Lajos csak materként említi és budai születésűnek mondja.¹⁸⁸ Beke Margit jegyzékében csak a neve szerepel.¹⁸⁹ 1743-ban választották abbatissának, valószínűleg három éven át, 1746-ig töltötte be a tisztséget. 1749-ben a gyermekek mesterévé jelölték.

SCHAD Jozefa (1700–?) 20 évesen, 1720-ban lépett a budai klarisszák közé, 1721. június 3-án tett fogadalmat. Ekkor a főnöknő Sigray Róza volt.¹⁹⁰ 1742-ben és 1748-ban diszkreta.¹⁹¹ 1749. augusztus 28-án választották abbatissának,¹⁹² amikor is 32-ből 17 nővér szavazatát nyerte el. Sauttermeister Klára ugyanakkor 12 szavazatot kapott. Némethy Lajos csak materként említi.¹⁹³ Beke Margit jegyzékében csak a neve szerepel.¹⁹⁴ Mint a budai klarisszák főnöknője, ő fogadta Mária Teréziát és kíséretét 1751. augusztus 8-án.¹⁹⁵

Az idézeteket fordította: Jánosi Sándorné és dr. Szalai Béla.

JEGYZETEK

A JEGYZETEKBE ELŐFORDULÓ LEVÉLTÁRI LELŐHELYEK RÖVIDÍTÉSEI

MOL, E 150. = MOL, Magyar Kamara Archivuma, E 150. Acta Ecclesiastica. B. Iratok: Irregesta 20. dob., 12. fasc. Klarissza rend.

MOL, E 151. = MOL, Magyar Kamara Archivuma, E 151. Acta Ecclesiastica. Ordinum et Monialium. A pozsonyi klarisszák (Acta Mon. Pos.) és az óbudai (közötte a budai) klarisszák (Mon. Vet. Bud.) iratai.

MOL, E 152. = MOL, Magyar Kamara Archivuma, E 152. Acta Jesuistica B. Irregesta Collegium Budensis. (Acta Jes. Irreg. Coll. Bud.).

MOL, HT, C 103. = MOL, Helytartótanácsi Levéltár. C 103. Inventarien der in Hungarn Aufgelassenen Klöster. Klarissen Nonnen Ofen.

MOL, P = MOL, P szekció, Családi Levéltárak.

1. Hanskarl Erzsébet (1905–), a Fővárosi Könyvtár munkatársa volt, bécsi kutatásai során a *Wienerisches Diarium* első 50 évfolyamát (1703–1752) dolgozta fel. A folyóirat történetét a bevezetőben ismerteti. Mária Terézia Pestre érkezése a személyi hírek között, a 28., a látogatás részletes leírása az 53–58. oldalon található.

2. RÉVHELYI, 1933, 1.

3. RUPP, 1868, 118–119.; RÖMER, 1873, 161.; RÉVHELYI, 1933, 5.

4. HANSKARL, 1939, 53. (a tudósító nem nevezte meg a püspököt); SUGÁR, 1984, 406–424.; MARCZALI, 1891, 232.
5. BpTört, III., 1975, 223–225.; HANSKARL, 1939, 43.; FALLENBÜCHL, 1996, 33., 36.
6. Vánossy Ferenc budai polgár, 1722-től bíró, 1723-tól tanácsos, 1727-től 1730-ig budai polgármester, 1737-ben állásától megfosztották. (Budáról szóló, anonim művének függelékében a híres gyógyfürdöket is ismertetett.) Irodalom Vánossyról: SCHMALL, 1899, 243–245.; BpTört, III., 1975, 200.
7. VÁNOSSY, 1733, 14. „...über den Parade-Platz gerad robschon nach einem langen Weeg zu dem rechten Hand neu-erbauten Jungfrau-Closter Or. S. Clarae, nachdem die erstere in Anno 1714. von Pressburg herab kommen...”
8. HANSKARL, 1939, 57. Miller latin nyelvű beszédét a *Wienerisches Diarium* 1751, 73. sz. Extra Blatt közölte. Könyvészeti adalék: a folyóiratnak csak egy későbbi töredéke található az Országos Széchényi Könyvtárban, tehát forrásértékű emlék, hogy Miller Budáról írott művében fennmaradt a beszéd.
9. Miller János (Alamizsnás) Ferdinánd (?–1766) budai főjegyző és történetíró a mai Úri utca 54–56. alatti lakóház tulajdonosa volt (POGÁNY, I., 1955, 569.). Élete, művei: SZINNYEI, 1902, 8., 1424–1425. hasáb.
10. MILLER, 1760, 87., 138–140.
11. A budai nap eseményeit részletesen lásd: HANSKARL, 1939, 55.
12. POGÁNY, I., 1955, 318–321.
13. ROTZETTER, 1994. A tanulmánykötet Szent Klára életének legújabb összefoglalása.
14. Legkorábbi okleveles emlékünkn a hazai klarisszák említéséről 1240. május 11-ről való. IX. Gergely pápa bullájában pártfogásáról biztosítja a nagyszombati apácákat: „Abbatissae et Conventui Monasterij de Tyrna Ordinis Sancti Damiani [sic!] Strigoniensis Diocesis” (SZENTPÉTERY, 1923, 206., 1240., a 679. regeszta). IV. Ince pápa 1251 augusztusában még ugyanígy nevezte a nagyszombatiakat, ebben az oklevélben a forrásközlés helyesen tartalmazza a Szent Damján-zárdáról történt elnevezést: „Abbatisse et Conventui de Tyrna Ordinis Sancti Damiani” (WENCZEL, 1869, 7., 326–328.). – RUPP, 1868, 112. így említi őket: „Szent Demjén redü”.
15. BALANYI-HIDÁSZ-VÁRNAI, 1993, az 1253. évi regula: 139–154.; ROTZETTER, 1994, 271–184.
16. ROTZETTER, 1994, 325–326.
17. Általános gyakorlat volt, hogy a rendalapítók adtak rendjüknek nevet.
18. Klauzúra: a clauder latin szóból ered, jelentése: bezárni. Kétféle klauzúra van: a pápai ünnepélyes a fogadalmas szerzetesek számára (ilyenek például a klarisszák is), illetve a püspöki, az egyszerű a fogadalmas kongregációk számára.
19. Bátoros protektor: a pápai udvarban az egyes rendek képviselével megbízott bátoros, nem felelős, hanem világi főpap.
20. PUSKELY, 1995, I., 546. A hazai gyakorlatban nem használták ezt az elnevezést.
21. SCHWARCZ Katalin: A magyar klarissza regulák családfája (1240–1782). Előadás a METEM szervezésében, Budapesten, 1997. november 4–5-én tartott „Egyház és közösség” című felolvasó ülésen. – SCHWARCZ, 1998, kézirat, 50.
22. KARÁCSONYI, 1922–1924, II., 445–543.; SZABÓ, 1921, 431–450.
23. ROTZETTER, 1994, 151–175., 272.
24. SCHWARCZ, 1997, 15–25.
25. KARÁCSONYI, 1922–1924, II., 516–517.
26. Az egyik: BORSOS, 1972, 60. és 15. jegyzet: „Szt. Ferenc harmadrendű nővéreinek – kiket népiesen begináknak hínak – pontos megnevezését Mátyás király 1469. szeptember 18-i oklevele (FOM, f. 92.) adja: »...religiose domine Elisabeth [...] ordinis Sancte Clare in coenobio religiosarum dominarum [...] eiusdem ordinia ante ecclesiam Sancti Johannis in civitate nostra Budensi fundatum existenti degentis...« A klastrom nevét a 8. jegyzetben idézett oklevél tartalmazza.” Az eredeti (1469. szeptember 18-i, DL, 45369.) oklevél jelzete DL, 29662.: 1312. szeptember 4., itt beginaházról van szó, regesztája nem a rend, hanem a kolostor elnevezését tartalmazza. – BORSOS, 1973, 64.: „...a rendet Mátyás király 1469. szeptember 18-i oklevele nevezi így: »ordinis Sanctae Clare« – akik »ante ecclesiam Sancti Johanni Evangelisti« – laknak”. Ez az oklevél-hivatkozás újabb értelmezésre szorul. A hazai klarisszák történetét feldolgozók (KARÁCSONYI, 1922–1924; SZABÓ, 1921) szerint sem ismertek a középkorban budai klarissza zárdát a várban. – PATAKI, 1950, 276. Szerinte Károly Róbert felesége, Erzsébet királyné a budai várban klarissza zárdá elhelyezésének szándékával vásárolt telket a beginák háza mellett, de tervét megváltoztatta és Óbudán alapított kolostort. A másik eddigi hivatkozás (BEKE, 1990, 305., 310.) említi egy Kaprinay István (1714–1785) által regesztáztott oklevelet 1480-ból (= Collectio Kaprinayana XXXVIII., Tom. 90.), s ennek alapján feltételez középkori klarissza kolostort a várban. Az idézett helyen nincs az oklevél, viszont Kaprinay *Collectio Historica...* című kéziratosa XXXIX. kötetének Tom. 90-ében található az alábbi oklevél: Rangoni Gábor bátoros engedélyt ad a klarissza kolostorba történő belépésre világiaknak. Az oklevél szövegében az óbudai kolostorról szól, a regesztá címében – tévesen – budai klarisszákat mond.
27. PATAKI, 1950, 276.
28. RUPP, 1868, 98.; CZAGÁNY, 1969, 352.
29. Ténylegesen budai főnöknő, az „óbudai” jelző a régi birtokokhoz való jogot fejezte ki.
30. JANKOVICH, 1958, 490. A hivatkozott forrás nyomán a levéltárban eddig nem közölt, újabb leveleket találtam Csáky Éva Franciskától és gróf Zichy Pétertől, amelyekben a középkori óbudai klarissza zárdáról írnak: MOL, P 707., Zichy-család levéltára, fasc. 207., 756–759.
31. WEIDINGER-HORLER, 1956, 2. sz. melléklet.
32. RUPP, 1868, 127.

33. NAGY, 1971b, 83.: „...a klarisszák 1706-ban költöztek ide [a mai Úri utca 49-be] s vásárolták meg a ferencesek mellett lévő telket az Úri utca és Országház utca között”. – BORSOS, 1973, 65.: „...a klarissza apácák [...] első ízben 1706-ban vásároltak itt telket...”, vagyis a mai Úri utca 49-ben.
34. PAULINYI, 1938, 62. jegyzet.
35. WEIDINGER–HORLER, 1956, 2. sz. melléklet; NAGY, 1971b, 83.
36. PAULINYI, 1938. A tanulmány, valamint MOL, P 398., Károlyi Levéltár, Missilisek, 10149–10207., Csáky Éva Franciska levelei Károlyi Sándorhoz (1716–1728).
37. HERZOG, 1748, 793.
38. MOL, P 398., Károlyi Levéltár, Missilisek, 10158., eredeti magyar nyelvű levél.
39. KÓSA, 1768 [20/v–21/r.]; HANSKARL, 1939, 41.; SCHWARCZ, 1997, 21.
40. Emlékezés gróf Csáky Éva Franciska (1662–1729. február 4.) budai klarissza főnöknőre. Előadás a Ferences Találkozón, Esztergomban, 1996. augusztus 23.
41. MOL, E 151., Acta Mon. Pest., 17. cs., 21.; RUPP, 1868, 255.
42. A pesti zárda történetéről: KÓSA, 1768 [21/v–24/r.]; TAKÁTS, 1891; BIBÓ, 1977.
43. PAULINYI, 1938.
44. MOL, E 151., Mon. Vet. Bud., 17. dob., fasc. 125. [27–29.] fol. Eredeti magyar nyelvű levél.
45. A böjti napokon szükséges halételek biztosítására.
46. 1686 után új adomány címén birtokjogot szerzett új tulajdonosok.
47. MOL, E 151., Acta Mon. Pos., 25. dob., 214.
48. MOL, E 151., Acta Mon. Pos., 25. dob., 214. – SZABÓ, 1921, 445.: A véleményt részletesen leírja, lényege: „A régi [birtok] jogot a királyok és pápák átszarmaztatták a pozsonyi conventre. A mostani budai apácáknak tehát nincs joguk a követelésükhöz. Annál kevésbé, mert a most Budára jött apácák a pozsonyi convent fogadalmasai”, valamint SZABÓ, 1921, 447.: A kancellária 1724. augusztus 22-én kelt felterjesztése a királyhoz a klarisszák birtokmegosztása ügyében.
49. PÖSPÖKI NAGY, 1981, 155–190.
50. Ide menekültek 1541-ben a Nyulak szigetéről a domonkos apácák. 1551-ben mint birtokost írták össze őket, szentjánosi (lakóhelyükről) domonkos apácaként. A birtokjog a domonkos apácákat befogadó pozsonyi klarisszákra szállt a többi birtok jogával együtt. MAKSAY, 1990, 151.
51. BOROSY, 1993, 35.: 1726. július 15-i Pest-Pilis-Solt vármegyegyűlés.
52. Többek között BIBÓ, 1977, 191.: „...budai várnegyedben kaptak helyet”.
53. Lásd: PAULINYI, 1938 tanulmányát.
54. MOL, E 150., Acta Jes. Coll. Bud. Irreg., 10. fasc., 18.: 1749. évi tisztségviselők névjegyzéke.
55. RUPP, 1868, 114., forrása: Mon. Vet. Bud., 19. cs., 37.
56. RUPP, 1868, 115., forrása: Mon. Vet. Bud., 19. cs., 45.
57. RUPP, 1868, 114.: Körner Ádám telkét, továbbá a Paskal- és Kohlmann-féle házakat említi. – PAULINYI, 1938, 30. és 68. jegyzet; viszont itt nem említi a telket és a korábbi tulajdonosokat, továbbá 54.
58. BFL, 1748. április 4., eredeti oklevél; forrásom: BTM Adattár, KMI iratok, 134/1926. (1926. április 8-án kölcsönadott oklevél a BTM-nek.)
59. RUPP, 1868, 112–117.
60. Lásd: PAULINYI, 1938 tanulmányát.
61. MOL, E 151., Acta Mon. Pos., 25. dob., 214. fasc., nr. nincs, 1770. évi kimutatás: 453. fol.
62. Első alkalommal itt publikáljuk. A forrás (az 1635. évi regula) kiadását most készíttem elő, ezért ezt közlöm. Regula, 1635, 4–50.; BARTFAI, 1935, 35–36.: a Lányi-kódexet tartotta a klarisszák kódexének, de ez tévedés, az a premontrei apácák regulája volt. A Lányi-kódex a nagyszombati klarisszákhoz került, amikor azok átmenetileg befogadták premontrei apácákat (SCHWARCZ, 1994, 45., valamint SCHWARCZ, 1998). Az 1725. évben másolt regula szövegében lényegileg azonos, de helyesírásában eltér az 1635. évitől (5–23/v.).
63. A klauzúra akkori elnevezése.
64. Zsolozsma: officium, az egyház liturgikus istendicsérő imája.
65. Anyaszentegyház.
66. A forgó: BIBÓ, 1977, 201.: épületrészt mond, a kifejezés pontos meghatározása nélkül.
67. A templom (szentélye) és a kolostor között vasrudakkal ellátott ajtó nyitható kis vasablakkal.
68. Regula, 1635, 4–50.
69. A forrás: BEK, Kézirattár, J 15. Publikálva: SCHWARCZ, 1994a, 54. A jegyzék 19. tétele a következő: „Regel, welche Pabst Urbanus der 4 te des Nahmens denen Schwestern S. Clarae Ordens vorgeschrieben und gegeben hat”. A kötet az 1782. évi felosztás után a BEK-be került, ma lappang.
70. SCHWARCZ, 1994b. Lelőhely: OSzK, Kézirattár, Fol. Hung. 1725.
71. Regula: vonalzó, itt a szerzetesrend alapvető jogszabálya. A regula változatlan, a konstitúció a regulához fűzött magyarázat, az évszázadok során változhatott.
72. Rendtartás, 22.

73. SCHWARCZ, 1994b, 21., 60. és 9. tétel.
74. Lásd: ProtBud, 1748.
75. A nagyszombati klarisszák jegyzőkönyvét 1745-ben Berényi Klára főnöknő állította össze. Fejezetekre osztotta a föliánskötetet, a hat fejezet minden lényeges információt közölt: a zárda rövid története, a főnöknő választása, belépés a rendbe, fogadalomtétel, halálórási adatok, hozományok jegyzéke, kincsjegyzék; lásd: ProtTyrn, 1745.
76. ProtBud, 1748.
77. Az 1714–1748 között elhunyt nővérek adatait nem tartalmazza.
78. HORN, 1992, 32., valamint MOL, P 71., Csáky család levéltára, 123. fasc., Missilisek, Csáky Isváné Melith Klarához írott levelek.
79. MOL, P 398., Károlyi Levéltár, Missilisek, Peck Antónia priorissa levele gróf Károlyi Sándorhoz.
80. SCHWARCZ, 1994a, 25., 76., 80. tétel.
81. Vermählung, 1737, címlap.
82. MOL, E 151., Acta Mon. Pest., 19. dob., 147. fasc., [74.] fol.
83. De jegyzőkönyvet nem találtam, csak három dokumentumot, így köztük Hedvig Terézia vizsgalapját: MOL, E 152., Acta Jes. Coll. Bud. Irreg., 10. fasc. 16.
84. A Tridenti Zsinat többek között a szerzetesrendek működését szabályozta. A szerzetesnőket a püspökök joghatósága alá rendelte. VANYÓ, 1933, 73–74.
85. Rendtartás, 24/v–25/r.
86. Regula, 1635, a 17. tanúságában leírt ablak a templom és a rendház között.
87. Karosszék.
88. Novícia-mesternő.
89. Rendtartás, 23/r.–24/v.
90. Regula, 1635, a 3. tanúság: 9–10.
91. Rendtartás, 37.
92. A nagyszombati protocollum névtárában külön fejezetben felsorolja a főnöknőket, a választás napját, s hogy meddig töltötték be ezt a tisztséget. Az ott található feljegyzések pontos információkat adnak a nagyszombati klarissza főnöknőkről. ProtTyrn, 1745.
93. A forrásértékű iratot a budai jezsuiták levéltárában találtam: MOL, E 152., Acta Jes. Coll. Bud. Irreg., 10. fasc., 16.
94. MOL, E 152., Acta Jes. Irreg. Coll. Bud., 10. fasc., 16., 17., 27., 29.
95. Átvitele, ünnepélyes elhelyezése a templomban.
96. TÜSKÉS–KNAPP, 1994, 13., 41. Az öltöztetésért a klarisszák 160 forintot kaptak. A két ereklyét ma az esztergomi bazilika kincstárában őrzik, fotója megjelent: SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP, 1987, 19. kép.
97. NÉMETHY, 1876, 205.
98. SCHOEN, 1943, 7.; BEKE, 1990, 306–307.
99. HAMANN, 1990, 70.
100. KARÁCSONYI, 1924, II., 519. – KÓSA, 1768, kéziratban maradt, a ferences rend történetéről szóló munka forrása Herzog Placidusnak az osztrák ferences rendtartományról írott műve volt (nem nevezte meg a forrást).
101. HERZOG, 1749, 725–726. és 741–742.: Penglin, illetve Englin ugyanazt a személyt jelenti. Valószínűleg Herzog nyomán Kósa Jenő is két névalakot használt (KÓSA, 1768, [13/o–15/v.]. Englin Mária Magdolna ausztriai nemes családból származott. A bécsi Angyalok Királynéja klarissza zárda fogadalmasa volt, születésének évét, illetve fogadalomtételének időpontját nem tudjuk. Segítőkézségén kívül magával hozhatott – ezt bátran feltételezhetjük – egy német nyelvű megreformált regulát a hozzá csatolt konstitúciókkal. Vállalkozása – ezt a pozsonyi klarissza közösség további élete bizonyítja – sikeres volt, megtanította a szigorúbb szabályok megtartására a klarisszákat. Sikeresen dolgozott a templom helyreállításán, továbbá eredményeket ért el a birtokok visszaszerzésében is.
102. A pozsonyi klarissza templom harangja megőrizte nevét: „Magdaléna Englina Abbatissa Hat mich Giesen lassen. 1618”: SYLLABA, 1944, 33.
103. HAMANN, 1990, 70. Eleonóra mantovai hecegnő (1598–1655) II. Ferdinánd harmadik felesége volt 1622-től.
104. A Pozsonyból menekült német ajkú klarisszákat a császárné letelepítette az általa 1623-ban alapított Szent Miklós- (Monasterium Clarissarum ad S. Nicolaum Epis. In Urbe Viennensi) zárdában. Az új zárda apácai Englin Máriát főnöknővé választották, 1623–1643 között ő volt az első abbatissa. Bécsben halt meg, 1643-ban (HERZOG, 1749, 741–742.).
105. Eleonóra Magdolna (1655–1720) I. Lipót császár felesége volt (HAMANN, 1990, 72.).
106. KIRÁLY, 1979, 166.
107. HANSKARL, 1939, 41.
108. Regula, 1635.
109. Regula, 1635, (79.) lev.
110. Három példát érdemes említeni. Először: VI. Kelemen pápa 1351. július 10-én kelt bulláját, amelyet az óbudai kolostort alapító ároly Róbert felesége, Lokietek (Piast) Erzsébet királyné kérésére adott ki. A királyné kíséretével együtt engedélyt kapott a belépésre, de nem étközhetett és nem alhatott a kolostoron belül. Karácsonyi szerint: „A kolostor falain belül is láthattak vendé-

- geket, akik megtekinthették a belső helyiségeket is (KARÁCSONYI, 1924, II., 486.). Másodszor: VI. Ince pápa 1353. augusztus 31-i bullájában felhatalmazást adott, hogy Łokietek (Piast) Erzsébet, az özvegy királyné és fia, Lajos király az óbudai klarissza zárdában látogatásokat tehessen (KARÁCSONYI, 1924, II., 486.). Harmadszor: 1622-ben II. Ferdinánd és családja felhatalmazást kapott XV. Gergely pápától, hogy rövid ideig bármelyik női kolostorban tartózkodhasson. Az engedélyt Caraffa nuncius közbenjárására kapta meg a császár, a felmentés egy hat évvel korábbi fakultás (engedély) megújítása volt: GALLA, 1936, 6.
111. GALLA, 1936, 6–8.
112. Köszönöm dr. Fazekas István bécsi levéltáros delegátus segítségét, aki tájékoztatott arról, hogy a Haus- und Hofarchivban nincs pápai felmentés Mária Terézia számára. Feltételezése szerint Rómában lehet egy általános engedély a klauzúrák apácázárdák látogatására.
113. HANSKARL, 1939, 54.
114. NÉMETHY, 1884a, 224–231.: a forrás megjelölése nélkül, valószínűsíthető, hogy a Primási Levéltárban található összeírás alapján.
115. BEKE, 1990, 312–315.: „A neveket eddigi ismereteink szerint állítottuk össze, bizonyára nem teljesekek”. A főnöknők jegyzékében nem szerepel kettő: Sauttermeister Klára (1743–1746) és Schad Jozefa (1749–1752), akik a budai zárdá 1740–1751 közötti történetének időszakában töltötték be ezt a tisztséget. A Beke Margit által említett Paulovics Cecília és Bossányi Júlia pozsonyi főnöknő volt (SCHWARCZ, 1997, 20.).
116. A protocollum, a választási és tisztségviselők jegyzékének összevetésével pontos névsor állítható össze. Egyetlen bizonytalansági tényező maradt, a budai klarisszák nem vezették az elhunytak adatait jegyzőkönyvükben. E kérdés mindenkorra megoldatlan marad, mert mint örökre elzárkózottakat templomuk kriptájában (ami a kórus alatt volt) temették el, s természetesen nem jegyezték be őket egyetlen plébánia halotti anyakönyvébe sem, hiszen mint szerzetesek exemptek voltak. Ha fel is vették haláluk időpontját, ez elveszett, mivel 1782-ben a kriptából kihantolták a holttesteket, majd újra eltemették őket a város temetőjében (NÉMETHY, 1876, 209.).
117. PAULINYI, 1938.
118. Az évet nem jegyezték fel a protocollumban.
119. PUSKELY, 1995, I., 205.: Conversus címszó.
120. Regula, 1635.
121. Tisztségek.
122. Ebédlő, Mayerhoffer András (1725–1785) felmérési rajza 1782-ből, valamint BORSOS, 1973, 70.
123. Az 1769. évi vizitációra adott válaszok alapján visszakövetkeztethetünk: MOL, E 151., Acta Mon. Pos., 25. dob., 214. fasc., 1770. évi vizitáció kérdéseire adott válaszok, 388. fol.
124. I budai meszely = 0,45 liter.
125. MOL, E 151., Acta Mon. Pos., 25. dob., 214. fasc., 1770. évi vizitáció kérdéseire adott válaszok, 389. fol.
126. Tisztségek.
127. MOL, E 151., Acta Mon. Pos., 25. dob., 214. fasc., 1770. évi vizitáció kérdéseire adott válaszok, 388. fol.
128. Itt valószínűleg házi, hordozható oltár.
129. Ágya.
130. MOL, E 151., Acta Mon. Pos., 25. dob., 214. fasc., az 1770. évi vizitáció kérdéseire adott válaszok, 386–390. fol.
131. Rendtartás, 1714, 47.
132. HANSKARL, 1939, 43.
133. PAULINYI, 1938; WEIDINGER–HORLER, 1956, 29–32.; NAGY, 1971b.
134. RUPP, 1868, 114., forrása: MOL, E 151., Mon. Vet. Bud. 9. dob., 34. cs., 40. sz., 19. cs., 34., 35., 36.
135. PAULINYI, 1938, 33., 77. jegyzet, 55.
136. BORSOS, 1973, 63.
137. SCHWARCZ, 1994b, 42.; KÓSA, 1768, 21. fol./r.
138. BERTALAN, 1942, 70., 80. jegyzet: Az óbudai trinitárius templom tornyának építése kapcsán idézi – analógiaként – a klarisszák 1748. évi protocollumát (a BTM Kiscelli Múzeum gyűjteményében található). Az eddig lappangó forrásnak így bukkantam nyomára.
139. SCHOEN, 1943, 7.
140. BORSOS, 1973, 66.
141. HANSKARL, 1939, 43.
142. KÓSA, 1768, 21. fol./r.
143. HANSKARL, 1939, 43.
144. SCHOEN, 1943, 7–8.
145. NÉMETHY, 1884a, 81–86.; BODOR–BODORNÉ, 1997, 81–87.; BODOR–POSZLER, 1994, 488–489.
146. HANSKARL, 1939, 59.
147. BODOR–POSZLER, 1994, 488–489. A szobor ma Piliscsabán van, ahova az 1782. évi feloszlatás után került.
148. POGÁNY, II., 1955, 141.
149. A budai klarisszák csak egy társulatuk volt. A Mária Szíve Társulat a pozsonyi klarisszák nál szerveződött: BEKE, 1990, 308.; SCHWARCZ, 1994, 23., 68., könyvjegyzék 45. tétel.

150. NÉMETHY, 1885, 131.; VARJÚ, 1902, 127–128.
151. NÉMETHY, 1881, 265.; SZILÁRDFY, 1995, 22.
152. NÉMETHY, 1885, 131.; VARJÚ, 1902, 128. Orechoczy Brigitta címere eltérő képet mutat a családi címertől (SIEBMACHER, 1885–1894 [1889], H. 15–21., 465., 341. tábla).
153. NÉMETHY, 1881, 265.
154. HANSKARL, 1939, 57.
155. STOCKER, 1729.
156. RUPP, 1868, 137. („Új-Budavár”, illetve „Pest város, Az angolkisasszonyok kolostora” leírásánál: 261.) – 1770. január 10-re datálta a Budára telepítést: UXA, 1934, 141.; BÄNRÉVY, 1932, 6.; RICHTER, 1938, 27–31. – PUSKELY, 1995, I., 49–50.: évet nem mond: „...ismét a budai várban nyithattak házat. Ez a közösség költözött át 1787-ben a pesti Váci utcába.” Ténylegesen budavári helyüket vácira kellett felcserélni, majd onnan költöztek Pestre. – RICHTER, 1938, 35.
157. MOL, HT, C 103., fol. 76/v.–86/r.: Budai klarissza zárda felozlatási jegyzőkönyve 1782-ből, névjegyzék.
158. Csáky Éva Franciska és Sigray Erzsébet Róza életrajzát lásd: SCHWARCZ, 1994a, 78., 80.
159. NAGY, 1857–1868, I., 196.: nem tud apácáról. – KEMPELEN, 1911–1931, I., 420.: Rózát apácaként említi.
160. CENNERNÉ, 1982, 170. és BÜZÁSI, 1988a: színes reprodukciót közöl; életéről semmit nem tudnak.
161. ProtBud, 1748, 22.
162. RUPP, 1868., 117., forrása: MOL, E 151., Miscell Mon. (közelebbi meghatározás nélkül) és MOL, E 151., Acta Mon. Pos., 50. cs., 38.
163. BEKE, 1990, 313.
164. MOL, HT, C 103., a névjegyzék: fol. 76/v.–86/r.
165. NÉMETHY, 1884, 224.: perjelnőnek (az apátnő helyettese) nevezte.
166. NÉMETHY, 1884, 224.
167. MOL, E 151., Acta Mon. Pos., 25. dob., 214. fasc.
168. NÉMETHY, 1884, 224.
169. ProtBud, 1748, 23.
170. MOL, E 151., Mon. Vet. Bud., 19. cs., 34.
171. Primási Levéltár, Archivum Ecclesiastica Vetus, 921.
172. Primási Levéltár, Archivum Ecclesiastica Vetus, 922.
173. RUPP, 1868, 113., forrása: Mon. Vet. Bud., 24. cs., 36.
174. MOL, E 151., Acta Mon. Pos. 25. dob., 214. fasc.
175. NÉMETHY, 1884b, pecsétek.
176. NÉMETHY, 1884a, 224.
177. BEKE, 1990, 313.
178. MOL, P 398., Károlyi Levéltár, Missilisek, 56947. Peck Erzsébet Antónia budai priorissza (?) levele gróf Károlyi Sándornak, 1732. január 8.
179. BEKE, 1990, 313.
180. NÉMETHY, 1884b, pecsétek.
181. PROTOCOLLUM, 1748, lásd: SCHWARCZ, 1994a, könyvjegyzék, 56. tétel.
182. RUPP, 1868, 114., 115.
183. RUPP, 1868, 114.: Kömer Ádám telkét és a Paskal- és Kohlmann-féle házakat említi. – PAULINYI, 1938, 30. és 68. jegyzet (itt nem említi a telket és a korábbi tulajdonosokat).
184. Pest megye műemlékei, I. kötet. Budapest, 1958, 646.
185. MOL, E 150., Ecclesiastica. Irtregesta, Klarissinen, 12. t., 16. sz., 21. (fol.).
186. MOL, E 152., Acta Jes. Irreg. Coll. Bud.
187. NÉMETHY, 1884a, 224.
188. NÉMETHY, 1884b, 224.
189. BEKE, 1990, 314.
190. PROTOCOLLUM, 1748.
191. Discreta: tanácsadó, „Budai nénéink kontraktusa a tanyáról” (Nyulak szigete): MOL, E 151., Acta Mon. Pos., 25. dob., 214. fasc.
192. MOL, E 152., Acta Jes. Coll. Bud. Irreg., 10. fasc., 16., 17., 27., 29.
193. NÉMETHY, 1884a, 224.
194. BEKE, 1990, 314.
195. HANSKARL, 1939, 55., nem nevezték meg.

KATALIN SCHWARCZ

MARIA THERESA'S VISIT TO THE CLARISSAN ORDER
IN BUDA ON 8 AUGUST 1751

Summary

The events of Maria Theresa's visit to Pest-Buda were widely discussed by the contemporary Viennese press. During her research in Vienna, Erzsébet Hanskarl (1905–), librarian at the Municipal Library, studied the first 50 volumes (1703–1752) of the *Wienerisches Diarium*, collected and published any news relevant to Buda and Pest.

The Queen and her husband, Francis of Lorraine, were visiting the country's former capital for the first time. Their imperial and royal highnesses arrived aboard 20 ships on the Danube at 9 p.m. on 4 August 1751. They spent the first 4 days in Pest, and crossed the river to Buda on 8 August. They first entered Buda's Halászbányó (Fishermen's Town), passed Rácváros (Serbian Town), and visited Kéményseprő (Chimneysweep) Chapel (today's Krisztinaváros church). The procession entered Buda Castle through the Vienna Gate. The royal couple then visited the construction site of the Royal Palace. They went to Sunday mass in the Jesuit church, after which the Queen visited the Clarissan convent.

This paper gives a summary overview of the Clarissan order's history. The following towns in mediaeval Hungary had Clarissan convents: Nagyszombat (1240–1782), Bratislava (formerly Pozsony; 1279–1782), Óbuda (1334–1541), Oradea (formerly Várad; 1338–1566), Sárospatak (formerly Patak; 1390–1566), and Cluj (formerly Kolozsvár; early 15th century–1566). Clarissan nuns in the Middle Ages in Hungary adhered to the Rule of Pope Urban. They live in flourishing convents with lands.

Of all the nunneries in mediaeval Hungary only the Clarissans survived the Ottoman era and the spread of Protestantism. The Dominican convents perished, as did the once thriving Premonstratensian nunneries, and the houses of the tertiary mendicants.

In 1714, headed by Mother Superior Countess Éva Franciska Csáky, eight Clarissan nuns from Pozsony moved to Buda. They moved partly because they had all originally come from Óbuda, and also the Neoquistica Commissio (New Acquisitions Committee) decided they should live closer to their estates.

It soon became plain to them that they could not return to Óbuda, so in 1718 they bought three houses from Reuter's heirs, and built their own convent and church. Countess Éva Franciska Csáky resigned in 1720, and devoted herself entirely to founding the Clarissan convent in Pest.

In the 1730s conditions improved for the Buda Clarissans' estates—a town and fourteen villages in four counties. Their incomes from villein services increased significantly. Nevertheless, construction went on for a very long time, and cost the Clarissans, according to records dating from 1770, 250,873 forints. Published for the first time in this paper is the 25 clauses of the Hungarian-language Clarissan Rules (a copy of the 1635 Rules) on which life in their convents was founded. Like other monastics, the Buda Clarissans had the history of their convent—as recalled by Mother Superior Antónia Jakobina Peck—recorded in the Protocollum in 1748. Clarissan Mother Superiors were elected every three years: Brigitta Orechoczky (1740–1743), Klára Sauttermeister (1743–1746), Antónia Peck (1746–1749), and Jozefa Schad (1749–1751).

When Maria Theresa visited the Pest and Buda Clarissans she was not only doing her protocol duties, but also observing a tradition her predecessors' had established. Austrian empresses and the Pozsony Clarissan had always been on excellent terms during the 17th century.

The Clarissan church in Buda was probably built by the Carmelite monk architect Athanasius Wittwer. The new church was consecrated on 22 September 1748 by the Archbishop of Kalocsa, Miklós Csáky, who dedicating it to "The Immaculate Blessed Virgin Mary."

The queen learned during her visit that only Clarissans-to-be were educated at the convent: it did not provide education for women in general. When the order was irrevocably dissolved in 1782, 13 of the nuns who had met the queen in 1751 were still alive.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás részlete.

A BUDAI VÁR SZEREPE AZ 1849. ÉVI TAVASZI HADJÁRATBAN

A főváros birtoklása mindig is elsőrangú politikai jelentőségűnek számított a mindenkori hatalom számára. Így volt ez Magyarországon is, ezért nem csodálható, hogy 1848–49 fordulóján a forradalmi erők, de még inkább a császári-királyi hadvezetés fokozott érdeklődéssel fordult a magyar főváros felé. Utóbbi egyenesen hadművelleti középpontjának jelölte ki, birtokba vételével egyúttal a forradalmi erők végső megsemmisítését is remélve. Nem véletlen különben, hogy az 1849. január 2-án Pesten összeülő magyar haditanácsban – amelynek az elkövetkezendő időszak hadművelleti tervének irányát kellett kijelölnie – politikailag vált hangsúlyossá az a vélemény, amely szerint semmi szín alatt nem lehet a főváros harc nélküli feladásába belemenni. Csány László teljes hatalmú országos kormánybiztossal szemben a katonák viszont egyértelműen csak a katonai szempontokat érvényesítve elérték, hogy a magyar erők összpontosításának érdekében feladják a fővárost. Amint a honvédsereg erői lehetővé tették az ellentámadást, a magyar haditervek legfőbb kérdése a főváros visszafoglalása lett, igazából csak ennek mikéntje volt kérdéses.

A magyar főszereg tavaszi ellentámadása a császári hadvezetés számára – de az európai közvélemény számára is – hihetetlen eredményt produkált: ütközetek és csaták sorozatában verték meg a császári-királyi csapatokat. Azt is hozzá kell tennünk azonban, hogy a március 30-i egi haditerv eredeti célkitűzését – a főváros visszafoglalását – nem sikerült első nekifutásra elérni. Az isaszegi győzelmet követően április 7-én Gödöllőn ült össze Kossuth Lajos és a hadsereg vezetése, hogy döntést hozzon a további hadműveletekről. Kossuth a fővárosba szorult császári főszereg elleni frontális támadást erőltette, hogy a politikai cél – a szabad Pest-Buda – minél hamarabb elérhető legyen. A katonáknak azonban ismét sikerült józanabb, nagyobb előnyökkel kecsegtető tervet elfogadtatniuk. A komáromi hadművelettel olyan helyzetbe hozták a császári hadvezetést, hogy – ha nem akart csapdába esni, s ezáltal döntő vereségnek kitenni főerőit – fel kellett adnia nem egyszerűen csak a magyar fővárost, de ki kellett ürítenie az ország központi területeit is. Tehát magyar oldalon a katonai szempontok háttérbe szorították a politikai igényeket.

Ugyanakkor a császári hadvezetésben is megváltozott a fővezér személyével együttesen a gondolkozásmód. Alfred von Windisch-Grätz tábornagy leváltását követően Welden tábornagy mindenekelőtt a katonai szempontokat figyelembe véve döntött a magyar főváros feladásáról és csapatainak Pozsony térségében történő összevonásáról. Legfőbb törekvése a megtépázott császári-királyi alakulatok rendezése, se-regtesteinek összevonása lett, hogy alkalmassá tegye őket a magyar csapatok Bécs ellen várható támadásának feltartóztatására legalább addig, amíg az egyre türelmetlenebbül sürgetett orosz segítség megérkezik, vagy jobb esetben maga az orosz intervenció bekövetkezik. S valóban, a magyar hadvezetés komolyan számolt a hadművellet nyugati irányú továbbfejlesztésével, 1849 májusában a harcok súlypontja mégis a magyar főváros térségébe került. Ebben pedig megint csak elsősorban katonai szempontok voltak a meghatározóak, nem elhanyagolva persze a politika kívánalmait sem. Jelen tanulmány arra keresi a választ, milyen körülmények között került sor a budai vár ostromára, milyen okok eredményezték azt, hogy a főváros magyar seregek általi birtoklásának már katonai jelentősége is lett, emellett az ostrom néhány sokat vitatott, nemegyszer eltorzított „rejtélyéről” is igyekszik fellebbenteni a fátylat.

1849. május derekán már egy egész ország várta türelmetlenül a híreket Budavár bevételéről. A közvélemény – függetlenül politikai vagy katonai szempontoktól – egyértelműen a sikeres tavaszi hadjárat méltó

és mindenképpen kívánatos megkoronázásának tekintette a vár bevételét, így nem csoda, hogy tomboló lelkesedéssel fogadták a május 21-éről szóló híreket mindenütt. A kormány székhelyére, Debrecenbe Kmety György ezredest, az ostrom egyik kitűnő hadosztályparancsnokát küldte Görgei Artúr a jelentéssel, amit Kossuth kormányzóelnök, a kormány és az országgyűlés tagjai egyöntetű elismeréssel fogadtak. A hadseregnek megfogalmazott általános köszönet mellett záporoztak a kitüntetések, a főparancsnoknak maga az országgyűlés szavazta meg az altábornagyi előléptetést és azt az I. osztályú katonai érdemrendet, amit az egész szabadságharc során ezen kívül csak Bem kapott meg. Így mindjárt az elején el kell oszlatnunk azt a félreértést, ami mindmáig felbukkan közgondolkodásunkban, miszerint a katonák a politikusok ellenére vonultak Budavár ostromára, amely felesleges, sőt káros volt, mert idő- és erőpocsékolással járt. A korabeli sajtót tanulmányozva különben egyértelműen kitűnik, hogy ez a vélemény csak később fogalmazódott meg, amikor a vereség következtében megindult a bűnbak keresése. A magyar közvélemény kifejezetten igényelte Budavár visszafoglalását, ami az emberek szemében az ország szabadságának szimbóluma volt. A politikusok úgyszintén igényelték azt, különösen a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése után, hiszen annak csak úgy lehetett számítani a külföldi hatalmak általi elfogadására, ha demonstrálják is, hogy az ország erői képesek a függetlenség biztosítására. Az is kétségtelen viszont, hogy ezen elvárások ellenére is dönthetett volna a magyar hadvezetés úgy, hogy nem bajlódik egy vár ostromával, hanem az ellenséges főserget megsemmisítését tűzi ki céljául, amivel előbb vagy utóbb Budavár birtokába is jut. Megvolt-e azonban erre a lehetőség? Egyértelműen kijelenthetjük, hogy nem.

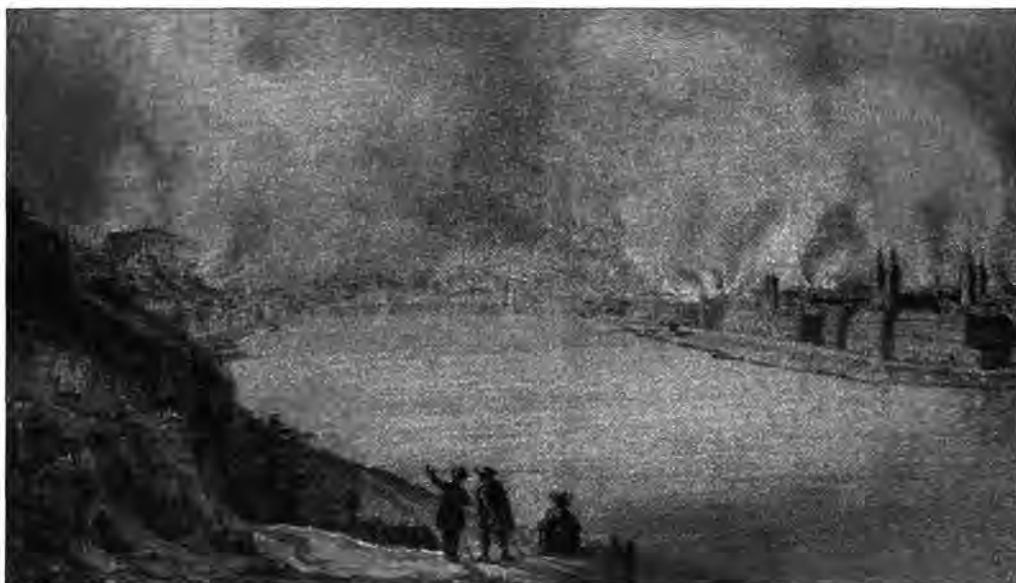
A komáromi hadművelet döntő fázisát az jelentette, hogy a magyar főserget a császári ostromzár áttörése után átkelt a Duna jobb partjára, s az ellenséges utánpótlási vonalak elvágása után döntő csapást mért a csapdába szorított császári-királyi főerőkre. A hídvérés azonban elhúzódott, s amikor április 26-án sikerült a honvédseregnek átkelnie a Dunán, már Komárom térségében tartózkodott a császári főserget. A csatában ugyan vereséget szenvedett, de ki tudott bújni a bekerítésből, s elegendő ütőképességgel rendelkezett ahhoz, hogy a további hátrálást veszélyeztető magyar támadásokat visszaverje. A magyar hadművelet tehát csak a minimális célt érte el, a császári csapatok kivonását az ország legnagyobb részéről. A korabeli stratégiai elvek szerint is a megvert ellenséget üldözni kellett, hogy vereségét döntő mértékűvé lehessen fokozni. Ennek azonban megvoltak a maga követelményei.

Először is a támadás folytatásához szükséges megfelelő létszám és anyagi feltételek. A magyar főserget pedig április végén egyikkel sem rendelkezett, ami már a 26-i komáromi csatában kiderült. De hogyan lehetséges ez? Hiszen alig egy hónapja még a támadáshoz megfelelő erővel rendelkezett a honvédsereg, s azóta csak győzelmeket aratott. Csakhogy ezek a győzelmek – bármilyen fényesek és lelkesítőek voltak – csupán részgyőzelmek voltak. Megrendítő erejű vereséget csak Nagysallónál mértek a császáriak tartalék hadtestére, amely nem tudta időben végrehajtani összpontosítását. Miután pedig a magyar hadműveletek fő irányából elkerült, ez a hadtest is rendeződni tudott. Így a császári csapatok, ha megtépázva is, de azért harc képes seregtestekkel húzódtak Magyarország nyugati szegélyére, egyúttal összpontosultak is Pozsony központtal. Az említett tartalék hadtest pedig pótolta azokat a veszteségeket, amelyek a vereségek következtében érték a hadsereg harcoló állományát. Csatlakozhatott a visszavonuló fősergethez egy másik jelentős erő képviselő seregtest is, Simmunich altábornagyi korábban Komáromot ostromló hadteste, sőt az ország megszállásához szétszórt különféle helyőrségek is, amelyek együttes létszáma már tekintélyes volt. Összességében a császári-királyi hadvezetés 54 443 katonáját és 237 lövegét tudta bevetni Pozsony térségében egy magyar támadás elhárítására. Görgei ellenben ennek csak alig a felét. A támadáshoz rendelkezésre álló I. és III. hadtest, valamint a VII. hadtest 2. hadosztálya április 25-én összesen 27 826 fő volt 107 löveggel, tehát a másnapi csata veszteségeit ez még nem is tartalmazta. Fel lehetett volna még a támadáshoz használni a komáromi várőrség egy részét is, továbbá bevonni a Kmety-hadosztályt, ez azonban a legmerészebb számítással is csak 10 000 fővel növelhette volna a létszámot. Ilyen hátránnyal (főleg a tűzesség terén) támadásnak indulni egyszerűen felelőtlenység lett volna. És itt fel kell hívni a figyelmet a dolognak egy olyan vonatkozására is, amelyet az üldözés hiányát számon kérő botcsinálta stratégiák számításon kívül hagynak. A császári hadvezetés elemi hibáit kihasználva (amelyre Welden főparancsnoki kinevezése óta nem nagyon volt már példa) talán

lehetséges lett volna az ellenfél teljes kiszorítása az országból, további részgyőzelmek aratása. De döntő vereséget mérni egy ilyen túlerővel rendelkező ellenfélre – még akár Bécs elfoglalásával is, amelyre pedig alig volt esély – lehetetlen. Ez esetben pedig hiábavaló a magyar előrenyomulás, mert csak saját magát fenyegeti vele, hiszen a túlerejű ellenséges seregtettek között, messze a saját utánpótlási bázisoktól, előbb-utóbb olyan helyzetbe kerülne, amely katasztrofális vereséget eredményezne. Egy meghatározott, reális cél nélküli előrenyomulás az igazi erőpazarlás. A magyar támadás további folytatásához el kellett érni legalább a létszámviszonyok kiegyenlítődését és az ellátási bázisok előrevonását. Mert a magyar győzelmeknek az is következménye volt, hogy a császári csapatokat visszavetette ellátási bázisukhoz, ugyanakkor a magyar utánpótlási vonalak nagyon megnyúltak. Amíg a császári hadvezetés támaszkodhatott a jóval fejlettebb ausztriai és nyugat-magyarországi közlekedési hálózatra (Pozsonyt és Sopront vasútvonal kapcsolta már a birodalom belső területeihez!), addig a magyar utánpótlás csak úttalan utakon araszolhatott a messzi Tiszántúlról Komárom felé. A legfontosabb magyar közlekedési csomópont – Buda a Lánchíddal, az egyetlen magyarországi állandó Duna-híddal – pedig ellenséges kézen volt.

De hogyan csappant így meg a magyar főszereg létszáma? Előrenyomulása közben – ahogy korábban a császári haderőnek is – helyőrségeket kellett hátrahagynia, illetve kisebb-nagyobb csapattesteket kiküldöntenie (elvezényelni). Utóbbiakat elsősorban a Felvidéken, hogy biztosítsák a terület újbóli bekapcsolását az ország vérkeringésébe, és hogy fedezzék az előrenyomuló hadsereg oldalát. Ebben az időben jelent meg ugyanis az északi megyék területén, a galíciai helyőrségekben felszabaduló katonaságból összeállított, Vogel altábornagy vezényelte császári hadtest (mintegy 7800 ember 24 löveggel), amely komoly bonyodalmak okozására lehetett volna képes. Egy teljes hadtestet, Aulich Lajos tábornok II. hadtestét (kiegészítve az Asbóth-hadosztállyal) Pesten kellett állomásoztatni Budavár császári várőrségének féken tartása miatt. Ebből a 10 510 emberből és 48 lövegből álló csoportosításból nyilvánvaló, hogy 5–6 ezer embernél többet nem lehetett a főszereg támadásához felhasználni, s ez is komoly veszéllyel járt volna egy esetleges jól előkészített császári kitörés esetén. Akárhogyan is osztunk-szorunk, a honvédsereg nyugati offenzívájához más hadszínterekről, illetve a tartalékok mozgósításával kellett előteremteni a szükséges erőt. Erre volt is remény, s

*Rohn Alajos: Pest bombázása, 1849. május 13. Papír, színezett litográfia.
Megjelent a Hölgyfutár 1850. II. kötetének július 1-i száma mellett.*

Kossuth is felhívta Görgei figyelmét arra, hogy az erők kiegyenlítődéséig ne kockáztassa a főserget kétes kimenetelű támadással. Kossuth még május 8-án is arról ír, hogy amíg nem éri el az 5000 főt a magyar fő-sereg létszáma, ne folytassák a támadást nyugat felé, sőt felveti annak a lehetőségét is, hogy a császári fő-erőktől elszakadt Jelačić altábornagy hadseregét kellene megtámadni a Délvidéken. Ugyanakkor megerősíti, hogy két-három héten belül 12–15 000 újoncot küld a fősergeknek. Bem Erdély felszabadítását követően, április közepén vonult ki egy hadtesttel a Bánságba, és reális volt az esélye arra, hogy Perczel Mór tábornok Bácskában győztes csapataival karöltve rövid időn belül megtisztítsák ezt a területet is. Ezt követően 10–15 000 embert lehetett volna az itteni csapatokból a fősereg erősítésére fordítani, azok megérkezésére viszont legalább három hétig várni kellett.

Mindezek a katonai szempontok komolyan felértékelték Budavár stratégiai helyzetét, hiszen a magyar fősereg minél gyorsabb megerősítése alapkérdés volt a további hadműveletek szempontjából. A császári hadvezetés pontosan tudta, hogy miért hagy jelentős helyőrséget Budán: ez volt a legbiztosabb módja a további magyar támadás lassításának. És még a véletlen is a kezére játszott. Jelačić bán ugyanis a császári visszavonulás elrendelésekor érkezettnek látta a pillanatot régi tervének megvalósításához, önálló vezényleti pozíció megszerzéséhez. Keresztülvitte Weldennél, hogy hadtestével délre vonulhasson, és újabb lendületet adjon a Perczel Mór tábornok hadi sikerei miatt visszaszorult szerb felkelésnek. A császári főparancsnok nem bánta, hogy megszabadulhat a folyton okvetetlenkedő, de magas közjogi méltósága miatt támadhatatlan alvezértől. Reményei szerint egyúttal a magyar hadvezetés figyelmét is megoszthatja ezzel, s a Budán hagyott közel 5000 fős helyőrséget is nagyobb kintásra buzdíthatta, ugyanis Jelačić feladatául szabta, hogy a lehetőségekhez képest tartsa a kapcsolatot a helyőrséggel és igyekezzen felmenteni azt magyar ostrom esetén. Így tekintélyes mennyiségű hadianyagot is hagyhatott a várban, amivel nem terhelte visszavonuló csapatait, s mégsem kellett attól tartania, hogy a honvédek zsákmányálul esik.

A magyar hadvezetésnek ebben a helyzetben kellett döntenie a komáromi csatát követően a további hadműveletek irányáról. Klapka György tábornok vetette fel a Budavár birtokbavételére vonatkozó elképzelést. A létszámok kiegyenlítődésének igénye mellett utalt politikai vonatkozásokra is, jelesül a Kossuth és Görgei között ezekben a hetekben létező valószínűtlenül szívélyes viszony esetleges megváltozására, ha Kossuth (és a politikusok) régi vágyát – a főváros birtoklását – nem igyekeznek teljesíteni (ami különben jól meghatározható katonai érdeke is a honvédseregnek). Görgeit, aki maga is fontolgatta a Győrön át történő további előrenyomulást, elsősorban a katonai indokok készítették meghatárolásra. Nem lehetett tudni, mennyiben befolyásolta Klapka politikai indíttatású felvetése, de ha politikai szempontokat is mérlegelt, sokkal inkább az tarthatta vissza a további előrenyomulástól, hogy tartott a hadsereg parancsnoki karában várható tiltakozásoktól a Lajta átlépését illetően.

Hasonló dolognak Görgei már tanúja volt 1848 októberében. A Budavár ostromát előirányzó terv ellen leginkább Bayer József ezredes, a hadsereg vezérkari főnöke tiltakozott. Ő a Duna bal partján akart Pozsony felé támadni, a leggyengébb s legjobban megtépázott Wohlgemuth-hadtest védelmi szakaszán áttörve. Ő végül is a tábori tüzéséggel aggasztó lőszerhiánya miatt mondott le tervének azonnali kivitelezéséről, bízva abban, hogy az ostrom nem lesz túlságosan hosszú. Ellenvéleményét mindazonáltal fenntartotta, s amikor végül Görgei Budavár ostroma mellett döntött, durcásan betegeget jelentett.

Végül is a magyar hadvezetés elsősorban katonai szempontokat mérlegelve hozta meg a döntést Budavár ostroma mellett, amely egybevágott a politikai vezetés szándékaival is. Tulajdonképpen arról volt szó, hogy egy kényszerű hadműveleti szünetet (amíg az erősítések beérkezésére amúgy is várni kell) a lehető legcél-szerűbben használjon fel a hadsereg. Nem a hadműveleti irány általános értelmű megváltoztatásáról volt szó, s nem adták fel a nyugati irányú későbbi előretörés gondolatát sem. Éppen ennek az offenzívának az előkészítése volt a szándék: megszüntetni egy veszélyes ellenséges támpontot a fősereg hátában, illetve biztosítani a legmegfelelőbb utánpótlási vonalat. Az már más kérdés, hogy az ostrom elhúzódásával értékes idő ment veszendőbe, és ez alatt a meglehetősen hosszú idő alatt sem jutott el érdemleges erősítés a fősergekhez. Így aztán a június közepén meginduló magyar támadásra mindössze a II. hadtesttel növelhette erőit a magyar hadvezetés, amit végső soron – egy kis kockázatvállalással – majdnem teljes egészében megethett

3.3.1. August von Pettenkofen: Budavár visszafoglaló ostroma északnyugatról, 1849. május 21-én.

volna április végén is. Ezt azonban előre nem lehetett látni, a magyar tervezés alapja április végén a jelentős erősítések bevárása volt, amelyre a politikai vezetés határozott ígéretet tett. Maga a döntés tehát, amely a vár ostromához vezetett, nem kárhoztatható, sokkal okosabbat abban a helyzetben nem lehetett volna tenni. A hadművelet végrehajtásában azonban már jócskán mutatkoztak hibák.

Ezúttal rosszul működött a magyar felderítés, illetve annak kiértékelése. A feldunai hadsereg vezérkara nem tudott arról, hogy a budai várat, ezt a harmadrendű erődöt nagyon komolyan megerősítették. Azt ugyan tudták a magyar táborban, hogy a vár parancsnoka Heinrich Hentzi von Arthurm vezérőrnagy lett, aki a császári-királyi hadsereg egyik legalaposabb műszaki képzettséggel rendelkező tábornoka volt, s 1848 tavaszáig az aknászkar élén állt. Ez már önmagában figyelmeztető jel kellett volna legyen, de a magyar vezérkar ebből inkább azt a téves következtetést vonta le, hogy akár a kapitulációra is rábírható lesz, hiszen magyarországi születésű, s a reménytelen helyzetben így talán könnyebben hajlik majd a megegyezésre. Hentzi azonban nagyon alapos munkával védhető állapotba hozta az erődöt. Carl Trattnem von Petroza mérnökkari ezredes a védművek kiépítésében és felújításában segítette, míg Joseph Dietrich von Herrmannsberg tüzér vezérőrnagy a tüzérség megfelelő telepítésével. Az első jelzés a vár megerősítéséről a hadügyminiszteri tárcsa ideiglenes átvételére Debrecenbe Pesten át utazó Klapkától jutott el a hadsereghez (de a május 2-án írott levél már csak Buda alatt került Görgei kezébe).

Május 4-én bontakozott szét az I., II. és III. hadtestből, valamint Kmety hadosztályából álló ostromsereg a vár körül. A II. hadtest a Gellérthegy mögött táborozott, s a vár déli része volt támadási iránya. Az I. hadtestnek a nyugati falszakaszt kellett támadnia, a III. hadtestnek pedig az esztergomi rondellát (akkor IV. számúnak nevezték) és az északi falszakaszt. Kmety hadosztálya a Vízivároszt szállta meg, s feladata a Lánchíd és a Vízikapu között húzódó védművek elfoglalása volt, amivel a vár vízvezetékét is birtokba vehette volna. Ez utóbbi szakaszon történt az első magyar roham is, még 4-én, szinte menetből. Az élen rohamozó 10. honvéd zászlóalj olyan erős tűzbe került, hogy állományának harmadát elveszítette, s maga Kmety is megsebesült. Nyilvánvalóvá vált, hogy egyszerű rohammal nem lehet elfoglalni a várat, szabályos ostrom-

ra kell felkészülni, komoly műszaki előkészítéssel és ostromtüzérség alkalmazásával. Ostromtüzérséget viszont nem állítottak fel a hadseregnél, így elkezdődött a kapkodás. Komáromból kellett ostromágyúkat hozatni, s amíg az megérkezett, elkezdődött a műszaki előkészítés, az ütegállások kiépítése. Ez utóbbit csak éjszaka és a legnagyobb csendben lehetett végezni, hogy a vár tüzérsége ne tegye lehetetlenné, így csak lassan haladt. És itt újra el kell oszlatni egy makacsul élő legendát arról, hogy a vár bevetését Görgei és Guyon Richárd tábornok makacs gyűlölködése is hátráltatta, mert a komáromi várparancsnok vonakodott az ostromágyúkat elküldeni. A két tábornok valóban nehezen viselte el egymást, s Guyon tiltakozott is arra hivatkozva, hogy az ágyúk elvitele gyengíti Komárom védelmét, de végül is teljesítette az utasítást. Az ostromágyúk valójában időben érkeztek, s már 14-én készen álltak arra, hogy tüzelőállásba kerüljenek. A műszaki munkálatokkal azonban még nem készültek el. A Naphegyen jelölték ki a réstörő üteg helyét, ami 720 méterre volt a Fehérvári rondella melletti falszakasztól, amelyen rést kívántak lőni. Először a leszerelő üteg tüzelőállását építették ki és telepítették oda a lövegeket, hogy megakadályozzák a vártüzérség ostromlövegek elleni tűzcsapását. A sok időt rabló óvatosság nem volt felesleges, bizonyos erre, hogy a vártüzérség még ilyen körülmények között is képes volt a 4 huszonnégy fontos és 1 tizenhét fontos ostromágyúból kettőt leszerelni, vagyis harcképtelenné tenni 16-án és 17-én. Az ostromtüzérség végül is csak 16-án hajnalban kezdhetette meg működését, de két nap alatt sikerült rést törnie. Időközben aknaásással is próbálkoztak a honvédsereg utászai, Gustaw Usener százados vezetésével, de a sziklában csak nagyon lassan haladt a munka. Így 17-én Görgei elrendelte a rés elleni rohamot, anélkül, hogy a feltételek meglétéről meggyőződött volna. Igazából nem tudjuk pontosan, hogy mi volt a magyar hadvezetés szándéka ezzel a rohammal.

Bayer József utólag „szemrevételezésnek” nevezte, amit a rés járhatóságának, illetve a legmegfelelőbb támadási pontok meghatározásának céljával indítottak. Kedvező körülmények esetén a támadást tovább kellett volna fejleszteni a vár elfoglalásáig. Meglehet, hogy ez csak utólagos magyarázkodás a feleslegesnek bizonyult véráldozatok miatt, de az is igaz, hogy pontos információkat kellett szerezni a védelem helyzetéről, s azt ezen a módon lehetett a leggyorsabban elérni. A támadást végül is minden ponton visszaverték, kiderült a rés járhatatlansága, de az is, hogy az északi szakaszon a 13 méter magas falak megmászásához rövidek az ostromlétrák, a déli szakaszon pedig a Várkertben nem volt megfelelő a műszaki előkészítés, minek következtében az ostromlétrákat még a várfal tövéhez sem lehetett felvinni. Az elkövetkező napok ezeknek a hiányosságoknak az elhárításával teltek, s 20-ára már széles szakaszon biztosított meredek, ám a betörésre alkalmas feljártot a rés leomlott falszakasza. Ekkor veszítette életét a rés elzárásával hiába próbálkozó Pollini mérnökhari százados, a vár erősítési igazgatója. Május 21. hajnalára rendelték el a magyar rohamoszlopok számára az általános támadás időpontját. A fő támadási irány a rés volt, de minden szakaszon nagy erővel rohmozták a védelmi vonalakat, hogy a császári erőket leköссék, s a rés védői ne kaphassanak segítséget. Ez utóbbi teljes sikerrel járt, még Hentzit is sikerült megteveszteni, ő ugyanis az utolsó pillanatig a vízmű védelmét irányította, s csak akkor vezetett fel egy századot a Szent György térre, amikor már a rést elfoglalták a honvédek, ez az erő azonban csekélynek bizonyult kivetésükre. Ebből a szempontból nem volt hiábavaló a 10. honvéd zászlóalj május 4-i nagy véráldozata sem. Vad erővel végrehajtott támadásukból a várparancsnok arra következtetett, hogy innen várható a fő támadás a vár legsebezhetőbb pontja, a vízvezeték ellen. Ezt támasztotta alá az is, hogy az ostrom ideje alatt rendszeresen támadták Kmety és Aulich Lajos tábornok csapatai részéről egyaránt a vízvezeték védműveit. Ezzel együtt csak hatalmas áldozatok árán sikerült birtokba venni Máriássy János alezredes hadosztályának a rést, majd azt követően még véres utcai harcokban kellett levérni a rendkívüli makacssággal harcoló védőrséget.

Végezetül vonjuk meg az ostrom mérlegét abból a szempontból, hogy milyen volt a két fél teljesítménye. Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a szabadságharcban csak honvédeink tudtak emberfeletti bátorsággal küzdeni. Budavár védelme során az ellenfél is ezt tette. Nem volt 1848–49-ben Magyarországon (de az itáliai hadszíntéren sem) hasonló eréllyel védett vár, ahol még a helyzet reménytelenné válásával (réstörés) sem adták fel a harcot. Hentzi nagy ügyességgel és még nagyobb határozottsággal vezette a vár védelmét. Kitűnő parancsnoki teljesítmény volt az övé, amit azonban kétségtelenül elhomályosított Pest bombázása. Nem véletlenül állítottak emlékművet számára már a következő évben. Emögött nyilvánvalóan politikai

demonstrációs szándék is volt, de az is igaz, hogy a császár keresve sem találhatott volna megfelelőbb alanyt a katonai hűség általános értékének megjelenítésére. A bombázáshoz szokás hozzátenni a „semmilyen katonai célszerűséggel nem igazolható” magyarázatot. Valóban igaz, Hentzinek sokkal inkább az ostromüteg telepítését kellett volna akadályoznia minden erejével. Ezt azonban a meglehetősen bizonytalanul irányozható bombavető mozsarakkal nem nagyon lehetett elérni. S az is igaz, hogy Pest felől nem érte támadás a várat. Az viszont nem biztos, hogy Hentzi ezt így is értékelte. Arról tudunk, hogy a vár déli részét lövő gellérthegyi magyar tábori üteg néhány célt tévesztett lövedéke a vár Duna felé néző előterébe hullott, illetve a Lánchíd budai hídfőnél kialakított védművébe. (Egy lövedék még a híd tartóláncát is eltalálta!) Minderről olyan értelmű jelentés jutott Hentzihez, hogy a pesti oldalról is tüzéség lövi a várat. Bayer József is említést tesz arról 1853-ban írott munkájában (Némedy József: *Die Belagerung von Ofen 1686 und 1849*. Pest, 1853), hogy május 8-án röppentyűket szállítottak át Pestre, hogy onnan támadják a vízmű védőit. Úgy tűnik, erről értesülést szereztek a várban is, mert délután elkezdődött a város bombázása, elsősorban azokon a területeken, amelyeket a röppentyűk felállítására jelöltek ki.

A vár bevételére áldozott idő- és erőpazarlásról el kell mondani, hogy nem volt hiábavaló. Amellett, hogy fontos stratégiai pont került ezzel a honvédsereg birtokába, a saját veszteségeknél jóval nagyobbat okozott az ellenfélnek. Négy teljes, jól képzett gyalogos zászlóalj és egy lovas század semmisült itt meg, 710 császári katona meghalt, 4091 fő fogságba került. Ekkora veszteség nem is érte a szabadságharc folyamán a császári-királyi hadsereget, csak Ozoránál. Harci értéküket tekintve azonban azok a csapatok jóval alatta maradtak a budavári helyőrségnek. Ilyen nagy mennyiségű hadianyagot, fegyverzetet pedig harc során egyszer sem szerzett a honvédsereg. Zsákmányul esett 85 db felszerelt löveg, ezek közül 29 tábori löveget azonnal felhasználhattak a készülő támadáshoz. A zsákmány legjelentősebb tételei: 203 db különféle űrméretű lövegcső, 951 mázsa lőpor, 5383 mázsa salétrom, 894 mázsa kén, 3994 db kész ágyútöltés, 4227 db külön-

3.3.2. Fischer L.: Hentzi halála, 1849.

féle bomba és gránát, 8760 db különböző típusú katonai puska, 2829 db puskacső, 7288 db szurony, 2155 db polgári puska. Az igaz, hogy a császári csapatok rendezésében igen jó szolgálatot tett a vár ostromára irányuló hadművelettel eltöltött hosszú idő, s ebből a szempontból Welden legbölcsebb döntésének bizonyult a budavári helyőrség hátrahagyása. A fentiekben írtak alapján azt is látnunk kell azonban, hogy a honvédsereg számára ennél jobb, megvalósítható cél aligha létezett. Ezt a célt pedig teljesítette, vitézül harcolva, megbirkózva olyan műszaki problémák megoldásával is, amilyennel korábban nem találkozott.

GYULA KEDVES

THE ROLE OF BUDA CASTLE IN THE SPRING CAMPAIGN OF 1849

Summary

The general attack launched in December 1848 by the imperial army to crush the Magyar revolution put the Hungarian capital into a strategic position. The imperial supreme commanders made Buda the number-one target of their manoeuvres, hoping that by capturing it they would ultimately quash the revolution, too. They failed to accomplish that merely by taking the capital, because the Hungarian military commanders only eventually gave up Buda and Pest in order to concentrate the Hungarian forces. The moment the Hungarian armies were capable, they immediately launched a counter-attack to recapture the capital.

In phase 1 and 2 of the spring campaign (the Gödöllő and the Komárom operations) the Hungarian army won victory after victory against the main body of the imperial army. Although it was able to drive the Habsburgs out of central Hungary, it was never able to gain the upper hand.

The Hungarian army, however, lacked manpower and resources, in short, the conditions for successfully continuing its offensive. The country's new revolutionary leadership had promised significant reinforcements, so the Hungarian commanders decided in late April to wait. Giving military considerations priority, they decided in the meantime on besieging Buda castle, which, in effect, was in line with revolutionary politics, too. The idea was to most effectively use an involuntary interval in the army's operations. It was not, therefore, a change of strategy; they did not give up the idea of leading an offensive to liberate the west country. Rather, it was that very offensive they sought to prepare the ground for.

The imperial commanders left behind significant garrison troops in the captured Buda castle with the intention of curbing the Hungarians' offensive. That proved to be one of Welden's most fortunate decisions. This fact notwithstanding, the widespread claim, that the Hungarian army's siege of Buda and the time "wasted" there accounted for the balance of advantage ultimately going to the imperial army, cannot be supported. The Hungarian commanders are not to blame for deciding on that strategy; it was the best thing they could do under the given circumstances. There was, however, much oversight in executing the manoeuvre, and the fault of failing to adequately prepare the siege of Buda castle lay chiefly with the Hungarian military leadership.

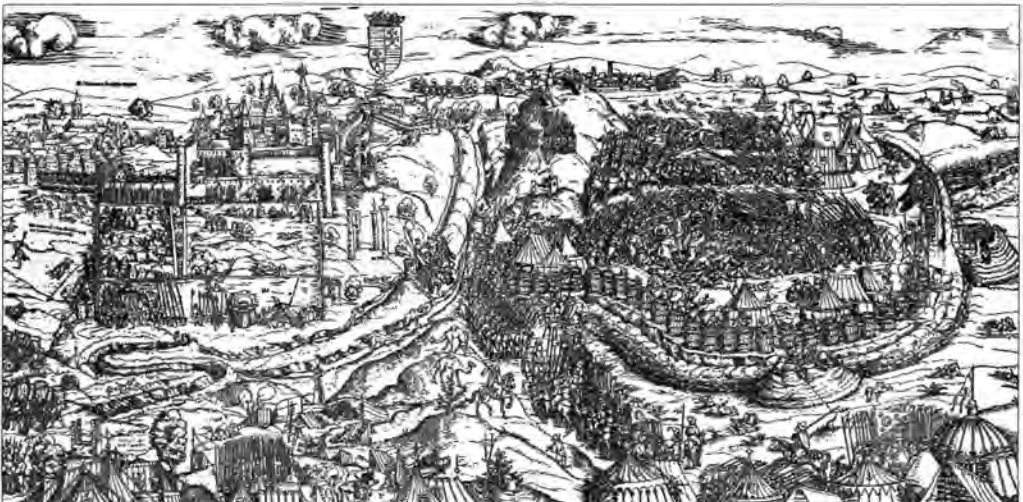
A BUDAI VÁRPALOTA OSTROMAINAK ÁBRÁZOLÁSAI

A magyar történelem évszázadain végigtekintve a Budavári Palota két olyan nevezetes ostroma említhető meg, amelyeket képzőművészeti ábrázolások is bemutatnak. Az egyik az a hadi események sorozatából álló folyamat, amelyet az 1686. évi visszafoglalásként ismerünk, a másik pedig az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kiemelkedő fontosságú eseménye, az 1849. május 21-i ostrom. A továbbiakban tárgyalt műalkotások a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában találhatóak, sok közülük egyetlen példányként.

Mielőtt az 1686-os visszafoglalás történetével és ábrázolásaival foglalkoznánk, egy korábbi képet mindenképpen meg kell említenünk, ez Erhard Schönnek (1491–1542) az 1541-es ostromot bemutató fametszete (lt. sz.: 209/1930.Gr.). A nagyméretű lapot több dúcra nyomták, s az eredeti dúcok is fennmaradtak a berlini Staatliche Museen metszettárában. Az egyetlen egykorú színezett példány a bécsi Albertina gyűjteményében van, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában lévő változat új lenyomat. A metszeten a budai várpalota viszonylag pontos ábrázolása mellett az ostromlók tábora, valamint a védők csoportjai is láthatók. Nem véletlenül vált a kompozíció közismertté és közkedvelté, hiszen a későbbi ábrázolások sem tudták a csatakép és veduta e szerencsés ötvözetét felülmúlni. A török uralom kezdete után az annak befejeződését jelző esemény vált a budai várpalota legjelentősebb ostromává, egész Európa sorsát befolyásoló történelmi eseménnyé.

1683-ban a szövetséges csapatok bécsi, majd párkányi győzelme után, szeptember 27-én Esztergom bevételével Buda elérhető közelségbe került. 1683 telén újból előkerült a korábbi terv a török elleni nemzet-

Buda ostroma, 1541. Erhard Schön fametszete (részlet).

közi szövetség létrehozására a pápa vezetésével, I. Lipót császár, a lengyel király, a spanyol király, Velence, Toszkána, a máltai lovagrend, Oroszország, a román fejedelemségek és Apafi Mihály erdélyi fejedelem részvételével. A Szent Ligát létrehozó szerződést a következő év tavaszán írták alá. Az 1684-es hadjárat főszeregének Lotharingiai Károly volt a főparancsnoka, s első sikerük Visegrád várának elfoglalása volt az év nyarán. A török erősítés hírére azonban Lotharingiai Károly nem egyenesen Buda felé fordult, hanem Pest városának elfoglalásával akarta megerősíteni helyzetét. Vác bevételét követően a császári csapatok megszállták Pestet, a Rákos mezején tábort vertek és készültek Buda ostromára. Szentendrénél átkelve a Dunán a császári sereg közvetlenül Buda alá ért. A budai török helyőrség több mint tízezer főnyi katonából állott, Musztafa pasa vezetésével, aki a lovassággal Érden állomásozott. Miután a császári főszereg a vár falait elkezdte lövetni, a törökök kiürítették a Gellérthegy tetején álló faerődöt. Lotharingiai Károly a vár ostromának első lépéseként gondoskodott arról, hogy Érdről elűzze a török lovasságot, nehogy segíthessenek a harcokban. Maga az ostrom három hónapig tartott, s bár októberben a bajor csapatok bejutottak a várba, a törökök kiűzték őket. Az udvari haditanács elrendelte Buda ostromának megszüntetését, s Musztafa pasa visszatért a várba. 1685 nyarán a császári hadvezetés ismét támadásba kezdett, ezúttal még hatalmasabb haderővel. A főszereg elfoglalta Érsekújvárt, de ennél többet az évben nem akartak elérni, inkább a következő évi hadműveletek előkészítésével foglalkoztak.

Az 1686-os ostrom előkészületeiről a Buda alatti táborban tartózkodó velencei Francesco Grimaniak Federico Comaróhoz, Velence bécsi követéhez küldött levelei alapján alkothatunk képet. I. Lipót császár

*Buda ostroma északról, 1684. Michael Wening vegyes technikával (rézkarc és rézmetszet) készült műve
Louis Nicolas d'Hallart rajza nyomán. BTM,lt. sz.: 3682.*

Buda ostroma, 1686. Ismeretlen mester rézkarca. MNMTCs, lt. sz.: T.3674.

csak hosszas fontolgtatás után adott parancsot az ostromra, mivel a korábbi kudarc miatt tartottak az esetleges újabb sikertelen támadástól. A Lotharingiai Károly által vezetett főszereg negyvenezer katonából állt, Miksa Emánuel huszonegyezer bajor katonát irányított. A főszereg 1686 júniusában már a kiürített Pesten volt, majd 18-án átkeltek a Dunán. Időközben a vár alá érkeztek Miksa Emánuel katonái is, akik dél felől szándékoztak megostromolni a Várhegyet, míg a főszereg északról. Június 23-án az ostromlók elfoglalták az Alsóvárost (más néven Vízivárost). Abdurrahman pasa, a vár parancsnoka keményen védekezett, júliusban azonban már ágyúk lőtték a bástyákat. Arra a hírre, hogy több helyen jelentős számú török csapatok gyülekeznek Buda felmentésére, a császári hadvezetés siettetni akarta a vár elfoglalását. Július 13-án megrohamozták a falakat, de a védők visszaverték őket, s a harcban sok katona esett el, illetve sérült meg. Három nap múlva a bajor csapatok elfoglalták a palota külső árkait. Július végén, egy török kitörés után következett be az az esemény, amelyet sok grafika ábrázol: az egyik bajor mozsárágyú eltalálta a legnagyobb török lőporraktárt. A hatalmas robbanás több mint ezer török katonát pusztított el. A hetvenéves Abdurrahman pasa azonban tovább harcolt, s nem fogadta el a megadásra való felszólítást, sőt újabb kirohanást indított az ostromlók ellen. A nagyvezér csapatai közeledtének hírére, július 27-re általános rohamot terveztek az ostromlók. A várépület két jelentős pontja – az északi külső várfalak és a déli nagy rondella – az ostromlók kezére került. Az augusztus 3-i második roham azonban ismét sikertelen volt, jóllehet Szulejmán nagyvezér már közeledett Buda felé. Egy újabb bajor támadás, majd a törökök meghiúsult felmentő kísérlete után az utolsó, győzelmes roham szeptember 2-án következett be. Abdurrahman pasa a Bécsi kapu téren esett el, a törököknek rengeteg halottjuk volt, sokakat foglyul ejtettek, s a város égett. A nagyvezér tétlenül szemlélte a budai vár elését.

A sikeres ostrom után a császári sereg folyamatosan nyomult előre a Duna mentén, és sorra vette vissza a várakat, városokat. A Dunántúlon jelentősen csökkent a török uralom alatt álló terület. A következő évben Belgrád, majd egy év múlva Nándorfehérvár elfoglalásával belátható közelségbe került a török végleges kiűzése Európából, s az idevezető út egyik legjelentősebb állomása volt Buda várának visszafoglalása.

Az 1686-os ostrom ábrázolásai általában a szeptemberi utolsó rohamot mutatják be, nagy többségük grafika. A XVII. században a sokszorosított grafika ritkán jelentett önálló műalkotást. Vagy könyvillusztrá-

ció volt, vagy röplap, ahol a metszet alatt szöveges részt helyeztek el, a kép kiegészítése, magyarázata céljából. A veduta, a látkép jellegzetes műfaja is alkalmas volt ostromok ábrázolására, alkalmazták is gyakran, azzal a sajátos megoldással, hogy a helyszínt madártávlatból, a csatajelenetet pedig szembenézetből mutatták be ugyanazon a kompozíción belül. Művészi szempontból legalább olyan sokfélék voltak a grafikák, mint a megfogalmazás technikája tekintetében, azaz az egyszerű katonai felméréstől kezdve a mozgalmas, a képtípus előzményeinek eredményeit összegző és használó csataképig sokféle változattal találkozhatunk.

Az előbbieket típusába tartozik Louis Nicolas d'Hallartnak (XVII. század második fele), Miksa Emánuel bajor választófejedelem főhadsegédének Michael Wening (1645–1718) bajor rézmetsző által sokszorosított rajza. A felszabadító seregek hadállásait az 1686 szeptemberének végére kialakult katonai helyzetnek megfelelően láthatjuk, a várpalota déli szárnya madártávlatból, a Gellérthegy irányából lett lerajzolva, az ostromló seregek állásait pontosan megjelenítve (*Buda ostroma délről, 1686*, papír, rézkarc és rézmetszet, lt. sz.: T.3928.). Ez a darab azonban csak egy abból a huszonkét lapból álló sorozatból, amely a bajor seregek 1686. évi hadmozdulatait dokumentálta. Van közöttük olyan is, amely felülnézetből ábrázolja a Dunát, a két partján elterülő városokkal, s a csapatok hadállásaival (*Buda ostroma az ostromló csapatok hadállásaival*, rézkarc, lt. sz.: 54.165.). A teljes felülnézet sokkal alkalmasabb volt az ilyen jellegű és célú rajzokhoz, ezért a hadmérnökök gyakran alkalmazták. Nemcsak a név szerint ismert udvari művészek, mint D'Hallart és Wening, de sok, ma már nem azonosítható mester is. Kivétel nélkül a felülnézetből való bemutatás módszeréhez folyamodtak, térképszerűen ábrázolva a helyszínt, pontosan bejelölve a csapatok elhelyezkedését, s csaknem minden esetben szöveges résszel is ellátva a rajzot, gyakran betűkkel jelezve a hadtesteket, épületeket, folyókat, hegyeket, majd alapos magyarázattal föloldva a betűjeleket.

Egy másik hadmérnök, a császári szolgálatban álló luccai Giovanni Domenico Fontana (műk.: XVII. század vége) madártávlati ostromképe (*Buda ostroma északról, 1686*, papír, akvatinta, lt. sz.: 58.234/1–3.) több mint a szokásos mérnöki rajzok. Az építészeti részletek, a csoportfűzés, a mozgalmas és monumentális kompozíció jelzi, hogy Fontana nem volt hijával művészi képességeknek. Nem véletlen, hogy a későbbiek-

Buda ostroma, 1686. Ismeretlen mester rézkarca. MNMTKcs, lt. sz.: T.106.

ben gyakran másolták e lapját, amelynek sokszorosítója Elias Nessenthaler (1664–1714) augsburgi rézmetsző volt, számos magyar városkép kivitelezője.

Carl Joseph Juvigny (műk.: XVII. század) mellett, hogy hadmérnök volt, az ostromban is részt vett, s rajzának metszője Matthias Greischer (?–1712) volt (lappangó vagy elveszett mű). Ez a lap ugyan nincs meg a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében, de Greischernek egy másik lapja megvan (fecit et excudit; *Buda ostroma*, rézkarc, lt. sz.: T.1177.), amelyen három nézetből láthatjuk a budai várat: a legnagyobb méretű első jeleneten a várostromot magát, az egyik kisebb felsőn a csapatok állásait, a másikon a vár alaprajzát. A metszet ily módon érdekes keveréke a csataképnek és a mérnöki felmérésnek.

Nagyon sok mérnöki rajz, felmérés, alaprajz készült az 1686. szeptemberi ostromról, amelyeknek készítőit nem ismerjük, mint például a budai ostromművek alaprajzát bemutató lap esetében is (*A budai ostromművek alaprajza*, rézkarc, lt. sz.: T.3808.), ahol csak a szöveg nyelve alapján tételezhetjük fel, hogy mestere itáliai volt. Ezek azonban a hitelesség szempontjából kétségtelenül fontos, bár korántsem minden esetben megbízható művek, a csatajelenetek barokk típusát alkalmazó grafikák legalább ilyen nagy számban keletkeztek.

Arnoldo van Westerhout (1651–1725) antwerpeni festő és rézmetsző hosszabb ideig élt Prágában, majd Rómában, Budát azonban valószínűleg csak illusztrációkról ismerte. Az ostromot ábrázoló nagyméretű lapja közelebb áll a reneszánsz művészetében kialakult csatakép barokk változatához, mint a XVII. századi róplapokhoz, bár azok néhány jellegzetességét őrzi, mint például a jobb szélén megjelenő magyarázószöveg és a feliratok. A mester XI. Ince pápának ajánlotta művét. A két eredetileg összetartozó lap Rózsa

Buda ostroma, 1686. Romeyn de Hooghe vegyes technikával (rézkarc és rézmetszet) készült műve.

Buda ostroma, 1686. Sebastian Le Clerc rézkarca.

György kutatásainak eredményeképpen került újból egymás mellé. Három egymás fölé-mögé helyezett síkban gomolyog előttünk az ostrom, a középtérben és a háttérben még a seregek hagyományos módon jelennek meg a várpalota például felülnézetből, de az előtér központi témája a csata maga. A mozgalmas, részletgazdag ábrázolás jó példája a barokk csataképeknek (*Buda ostroma*, rézkarc, lt. sz.: 53.101.).

Jan Luyken (1649–1722) amszterdami rajzoló és rézkarcoló ugyan a XVI. században kedvelt nézőpontból mutatja be az ostromot, de a barokk stílust jellemző szokatlan módon. A háttérben az égő budai vár, a tornyok fölött a robbanások füstfelhőivel, mögötte a Gellérthegy. Baloldalt Pestet láthatjuk az ostromlók táborával. Az előtérben, háttal a szemlélőnek két lovas irányítja a körben elhelyezkedő csapatokat (*Buda ostroma*, 1686, papír, rézkarc, lt. sz.: 57.103.).

A Buda ostromát ábrázoló csataképek legismertebb és legkiválóbb darabja Romeyn de Hooghe (1645–1708) amszterdami művész kompozíciója. Hooghe számos vedutát készített, de csataképein nem a pontosság és hitelesség volt elsődlegesen fontos. A mozgalmas képen a környezet a színpadias csatajelenet kulisszájaként szolgál. A szereplők csoportjainak elrendezése mintájává vált sok más ostromábrázolásnak. A nézőpont nem új, madártávlati képet láthatunk, az arányok nem a valóságnak megfelelőek, az előtér csoportja azonban jellegzetessé teszi a kompozíciót. Még évekkel később is számos olyan metszet készült, amely Hooghe lapját vette mintául (Romeyn de Hooghe–Gaspar Boutlats [1640–1695/6]: *Buda ostroma*, 1686, papír, rézkarc és rézmetszet, lt. sz.: 93.18., másodpéldány).

Rengeteg azonosítatlan mesterű rölap született az 1686-os ostromról, s többnyire keveredtek rajtuk a veduta és a csatakép jellegzetességei. Gyakran átvettek egymástól sikeres megoldásokat, motívumokat, részleteket, ilyenek voltak például Justus van der Nypoort (1625–1694) kompozíciójának staffázsalakjai (*Buda látkepe ágyúállásokkal*, 1686, papír, rézkarc és rézmetszet, lt. sz.: 3734.). Sok a madártávlati ábrázolás is, s gyakran részletesen bemutatják az ostromló hadak állásait. A magyarázószöveg sem marad el az esetek többségében, akárcsak a több nézetből való bemutatás. Ezek az ábrázolások egy sajátos XVII. századi grafikai műfaj példái, s a következő évszázadban egyre ritkábban fordulnak elő.

Buda ostroma, 1686. Ismeretlen holland mester rézkarca (rölap). MNMTKcs, lt. sz.: T.128.

Buda ostroma, 1686. Sebastiano Bianchi (megh.: 1738) rézkarca. MNMTKcs, lt. sz.: 90.16.

A francia rajzoló és rézkarcoló Sebastian Le Clerc (1637–1714) Buda ostromát bemutató képével zárhatjuk a kortárs grafikai ábrázolások sorát. Le Clerc Jacques Callot követőjeként a sokszorosított grafika és könyvillusztráció kiváló mestere volt. Lotharingiai Károly életéről készített, 33 lapból álló sorozatának egy darabja a *Buda ostroma, 1686* (papír, rézkarca, lt. sz.: 1367.), s a jellegzetes keretezés további öt ostromképet tartalmaz. Pestről láthatjuk az ostromlott budai várat, szép példájaként a tematikus barokk illusztrációknak.

Frans Geffels (1625–1694) flamand festő és grafikus az antwerpeni festőcéh mestere volt. Az 1650-es évek végétől a mantovai hercegi udvarban dolgozott, később udvari festőnek is kinevezték. A 60-as évek végén dolgozott a bécsi udvar számára is, megfestette Bécs és Buda ostromát egyaránt. Építészként is működött: a mantovai Palazzo Sordi épületét 1680-ban tervezte. A díszterem öt festménye közül négynek Geffels a mestere, s Rózsa György feltételezése szerint elképzelhető, hogy innen kerülhettek bonyolult diplomáciai úton a képek Magyarországra, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába, illetve a bécsi Városháza Múzeumba. A Buda ostromát (1686) ábrázoló festményen ugyan a helyszín ábrázolása pontatlan, a hitelesség hiányát azonban pótolják a finom részletmegoldások: az előtér staffázsalakja, zsánerjelenetei, a kompozíció összefogottsága (vászon, olaj, lt. sz.: 1202.).

A XIX. századi történelmi festészet – majd százévnyi szünet után – ismét témájául választotta Buda visszafoglalását. Az első közismert darab Eduard Gurk (1801–1841) színes litográfiája (1825, papír, színes litográfia, lt. sz.: 2205.) – köre rajzolta Jan Osolobie (XIX. század első fele) –, amelyet a felirat szerint V. Ferdinándnak ajánlott. A grafika valószínűleg a százötven éves évforduló alkalmából készült, nem sokkal V. Ferdinánd pozsonyi koronázása után, amelyet Gurk, mint udvari festő színes litográfia-sorozatán szintén megörökített. A Habsburg-ház katonai sikereire való hízog utalásként a téma kedvező fogadtatása szinte biztos volt. A kompozíció egy soha nem volt Budát mutat be, bástyával a háttérben, jobbra a várkapu, ahol az ostromlók betörnek. Sajátos módon a Zrínyi kirohanása-téma egyik változatát idézi a jelenet, a XIX. század első fele történelmi festészetének a korábbi ikonográfiai típust felhasználó, illetve variáló módján.

Feodor Dietz (1813–1870) *Buda visszafoglalása, 1858* című munkáján (papír, litográfia, lt. sz.: T.7110.) – Johann Balthasar Bauer (1811–1883) rajzolta köre – már azt a megoldást dolgozta ki, amit – mint a tör-

Buda visszafoglalása, 1858. Feodor Dietz litográfiája Johann Balthasar Bauer rajza nyomán.

ténelmi festészet ismert művelőjének – gyakran volt alkalma használni. Pontosan ismerte azokat az ikonográfiai típusokat, amelyek megfeleltek bizonyos témákhoz. Ez a kompozíció a két főszereplő hadvezérről a középpontban, a halottakkal, a fegyverekkel, a zászlókkal, a háttér díszleteivel minden olyan elemet tartalmaz, amelyet hasonló történelmi események ábrázolásakor sikerrel lehetett alkalmazni.

Molnár József (1821–1899) bécsi, majd müncheni tanulmányai után a 40-es években divatos portré- és zsánerfestőként tett szert hírnévre Stuttgartban, Brüsszelben, majd Münchenben. 1853-as hazajövele után fordult a történelmi festészet felé egy időre. 1858-ban készült nagyméretű olajfestménye még sok tekintetben a század első felének kliséit másolja (*Buda visszafoglalása*, vászon, olaj, Bécs, Österreichische Galerie, lt. sz.: 7164.). A figurák esetlenek, a kompozíció – a középpontban Lotharingiai Károly alakjával, háttérben az égő budai vár épületével – kissé nehézkes. Ez még nem a 60–70-es évek nagyszabású történelmi kompozícióinak idősza, a biedermeier aprólékos kidolgozása, színpadias szentimentalizmusa uralja a festményt.

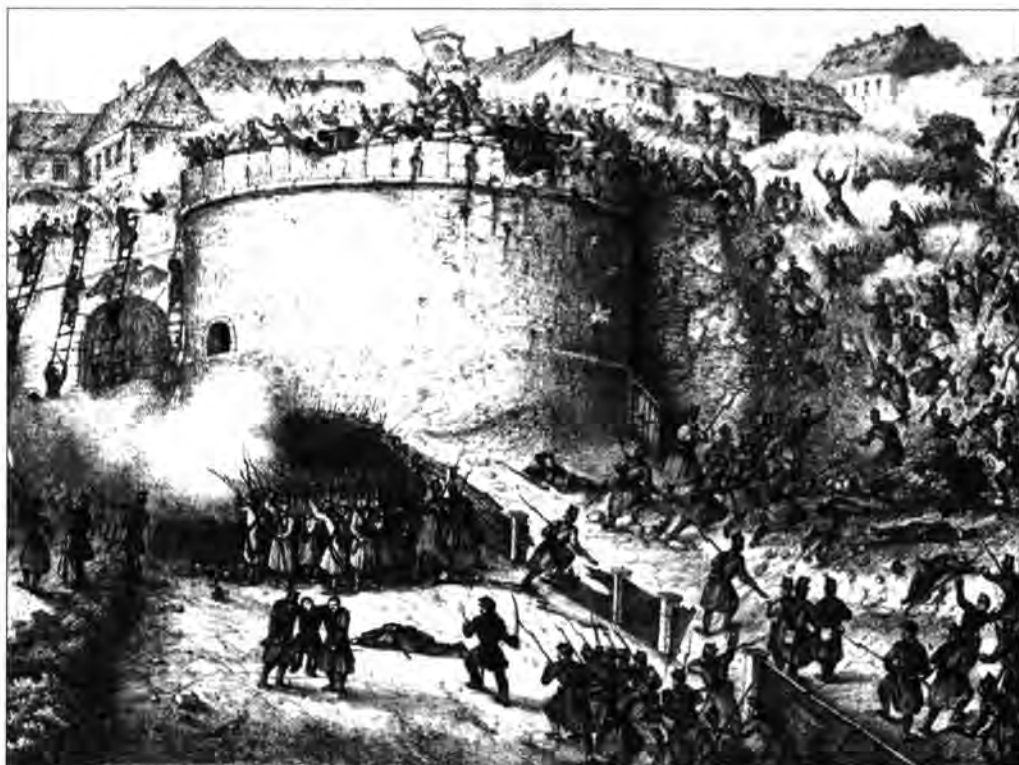
Benczúr Gyula (1844–1920) rangos külföldi állások betöltése után jött haza 1893-ban Trefort Ágoston kultuszminiszter hívására, hogy a Mesteriskola élén az itthoni művészképzés vezetője legyen. *Budavár visszavétele* című képe már a millenniumi ünnepségek alkalmából, hivatalos megbízására született monumentális, technikailag tökéletes történelmi tabló (a Történelmi Képcsarnokban lévő fénynyomat: papír, fénynyomat, lt. sz.: 59.1112.; az eredeti: vászon, olaj, MNG, lt. sz.: FK.2867.). A jól ismert kompozíció a századvég nagy historizáló vásznainak egyike. A *Budavár visszavételét* annak 200. évfordulójára rendelték meg, de csak tíz évvel később, a millenniumi kiállításon (1896) mutatta be Benczúr, elnyerve vele a Szent István-rendet. Nem véletlenül, hiszen a megrendelő igényeihez hiven a Habsburg-ház jogait és dicsőségét hirdette képe, amely a művész számára is dicsőséget és hírnevet hozott.

A budai vár utolsó nevezetes ostroma, az 1849. május 21–22-i, a XIX. század művészei számára nagyszabású kortárs történelmi esemény volt, ennek következtében rengeteg ábrázolás mutatta be. A változó igényeknek megfelelően sok készült közülük illusztratív-dokumentatív szándékkal, mint például a sorozat-

tok, könyvek, albumok, folyóiratok illusztrációi. De jó néhány önálló mű is született, példa erre a leghíresebb, August von Pettenkofen (1822–1889) litográfiája (*Budavár visszafoglaló ostroma északnyugatról, 1849. május 21-én*, lt. sz.: T.363. és színezett változata: 92.27.; lásd kötetünk 165. oldalán).

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetének fontos állomása volt Buda ostroma. Az előzmények közül megemlítendő, hogy már négy nappal korábban sikertelen kísérletet tesz a magyar hadsereg a vár elfoglalására. Kossuth Lajos kormányzóelnök és Batthyány Kázmér külügyminiszter kiáltványt intéz az ország népéhez, amelyben bejelentik az orosz beavatkozást. A minisztertanács május 20-án elfogadja Klapka Györgynek az egész honvédsereg számára érvényes haditervét a hadtestek összehangolt tevékenységéről. Klapka a hadügyminiszterre is kinevezett fővezért, Görgei Artúr tábornokot helyettesítette, s a csapatokat egy területen, Komárom várában akarta összevonni. A haditervet azonban nem sikerült megvalósítani, főként mivel az egyes parancsnokok önállósága változatlan maradt. A magyar főserg már május 4-én Buda alá érkezett. A vár bevételét könnyűnek tartották, jóllehet a védelem jól szervezett volt. A budai vár parancsnoka Heinrich Hentzi von Arthum tábornok volt, akit Görgei először megadásra akart bírni. Ez persze nem történt meg, így egyetlen módon lehetett az ostromot elkezdni, a várfal áttörésével, amihez nehéztüzérséget kellett hozatni. Május 16-án a tüzérek egész nap lövették a várfalat, s az első roham 17-én indult meg, de sikertelennek bizonyult, mivel a rés nem volt elég széles. A második roham május 21-ére lett kitűzve, s először a vár déli része került a honvédek kezére. Hentzi tábornok a Szent György térnél személyesen próbálta felvenni a harcot a támadókkal, itt is esett el. (Ezt a jelenetet számos grafika és festmény mutatja be; lásd például kötetünk 167. oldalán.) Ekkor próbálták meg a Lánchidat is felrobbantani – szerencsére sikertelenül. A vár védői hamarosan letették a fegyvert, s a roham rövid és eredményes volt, bár sok áldozattal járt.

Buda ostroma, 1849. május 21. Than Mór litográfiája. MNMTCs, lt. sz.: 2849.

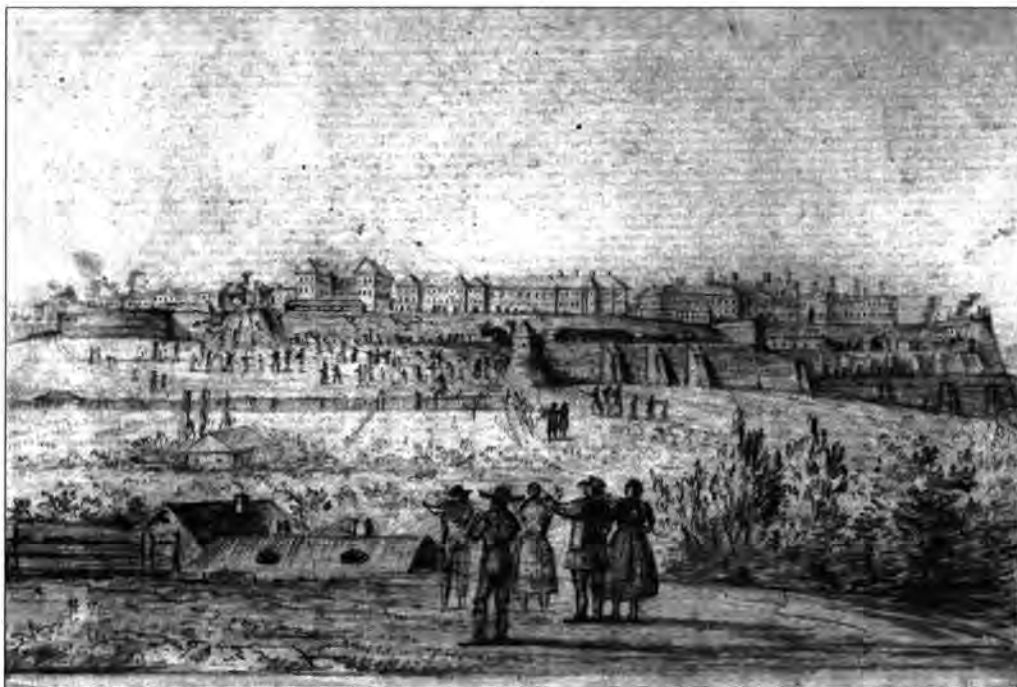
Azok az ábrázolások, amelyek a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében fellelhetők az 1849-es ostromról, többnyire az ostromlók szemszögéből mutatják be az eseményeket, azaz a honvédek hősiességét igyekeznek kiemelni, gyakran kibővítve a kompozíciót a tábornokok portréival. Talán a legismertebbek közülük Than Mór (1828–1899) akvarellje (*Buda visszafoglalása 1849. május 21-én*, papír, akvarell, lt. sz.: T.5145.) és August von Pettenkofen litográfiája. Az előbbin, amelynek litográfia-változata is elkészült (papír, litográfia, lt. sz.: T.4016.), a vár nyugati falait láthatjuk, amint a fehérvári rondellától délre az ágyúkkal tört résen át az ostromlók rohamot indítanak. A kompozíció – Than többi csataképehez hasonlóan – bővelkedik életképszerű részletekben, mint például a sebesültszállítás jelenete, de a képet a vár épülete uralja a várfalakkal. Az apró emberalakok csak kiegészítik a látványt. Thannak ez a műve sorozatának azon darabjai közé tartozik, amelyek kevésbé összefogottak, inkább dokumentatív, mint művészi szempontból fontosak számunkra.

Thanéhoz nagyon hasonlít Vinczky József (XIX. század közepe) műve (*A Bécsi kapu bevétele*, papír, litográfia, lt. sz.: T.5649.), amely félirata szerint „A Bécsi kapu bevétele Budán május 21-én 1849 reggelli 5 órakor”. A háttér épületei, a várfalak, a kapu (itt a rondella helyett), az előtérben látható ostromlók apró figurái Than-féle kompozíciós elemekkel rokoníthatók. A Történelmi Képcsarnok egy ceruzarajza (lt. sz.: T.6926.) néhány apró részlettől eltekintve (például az előtér lovasa) egyezik a litográfiával, s bár szignálatlan, elképzelhető, hogy esetleg a kőrajzhoz készült.

Ugyancsak a Bécsi kapu megrohamozását ábrázolja az August Trichon (1814–?) rajza után készült fametszet (*Buda visszafoglalása, 1849*, papír, lt. sz.: T.2475.), amely valószínűleg M. J. Boldenyi [ifj. Szabó Pál]: *La Hongrie Ancienne et Moderne* (Paris, 1853) című munkájának illusztrációjával készült. A kompozíció ügyesebb, az előtér alakjai és a háttér épületei között nincsen a korábbi darabokhoz hasonló aránytalanság, sőt a gyakran használt részletelemeket a szerző ügyesen fűzi egybe egy – ha nem is meghökkentően újszerű, de – mindenképpen hatásos illusztrációval.

Buda ostroma, 1849. Fametszet August Trichon rajza nyomán.

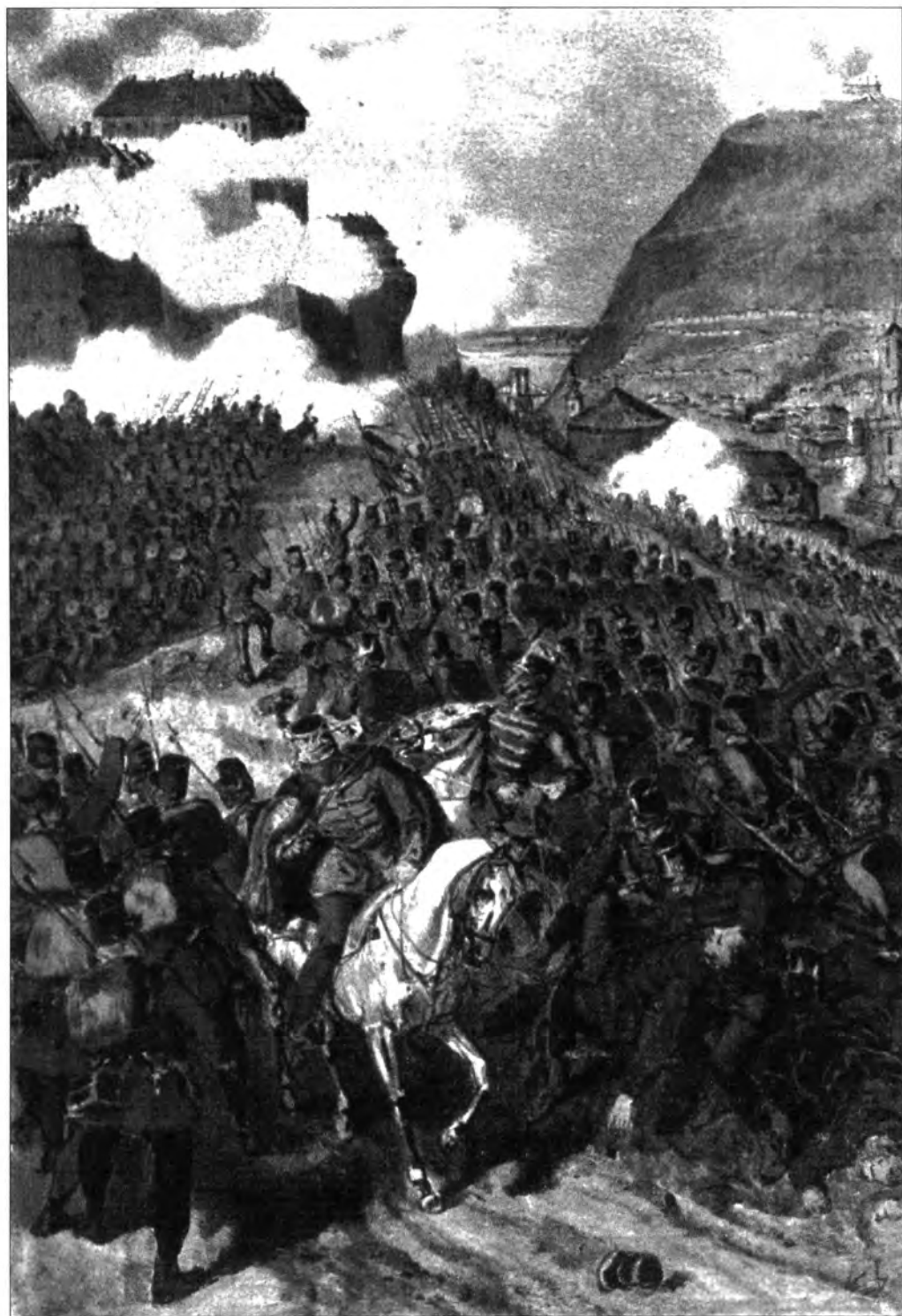
Buda a Naphegy felől, 1849. Ismeretlen mester ceruzarajza.

Két nagyon hasonló, ismeretlen mestertől (XIX. század második fele) származó ceruzarajz két ellenkező nézetből mutatja be a budai ostromot. Az egyik a Naphegy felől, ahol állván az ostrom irányítói szemrevételezik a falakat rohamozó honvédeket. Sok érdekes apró részlet figyelhető meg a rajzon, de a legérdekesebb a várpalota épületeinek pontos és részletes ábrázolása (*Buda a Naphegy felől, 1849*, papír, ceruza, lt. sz.: T.6925.). A másik rajzon Pest felől, egy magaslatról szemlélvén tárul elénk a budai vár, előtte a Dunán átívelő Lánchíd (*Buda ostroma, 1849*, papír, ceruza, lt. sz.: T.6924.). Egy német feliratú litográfián Thanéhoz hasonló ostromjelenet látható, a lap tetején babérkoszorúval övezve Kossuth, Bem és Batthyány Kázmér portréja. A kőrajz amúgy ügyetlen és sematikus, akár a többi illusztráció.

Néhány ábrázolás az eddig ismertektől eltérő módon jeleníti meg az eseményt. Egy német feliratú lapon (*Pest bombázása, 1849*, papír, rézmetszet és rézkarc, lt. sz.: T.5628.) a Gellérthegy alatti budai Duna-parton császári gyalogosok és lovasok állnak az ágyúzás füstfelhőjében. A távolban a Lánchíd és a várpalota látható. A nézőpont megválasztásában a rézmetszet hasonlít sok ekkoriban keletkezett Pest-Buda-látképhez.

Egy másik rézmetszet (lt. sz.: 59.287-15.) a budai várat lövető honvédeket ábrázolja, noha ez a valóságban soha nem történt meg ily módon. Itt is megjelenik a Lánchíd, és a várpalota épületrészei is jól azonosíthatóak.

Az Anton Ziegler által szerkesztett, 1843–1851 között öt kötetben megjelentetett sorozat 1848/49 eseményeit bemutató kötetének (*Vaterländische Bilderchronik...* Wien, 1850) több lapja is foglalkozik Buda ostromával. A litográfiák Vinzenz Katzler (1823–1882) munkái, az egyik (*Buda ostroma, 1849*, papír, litográfia, lt. sz.: T.2222.) kompozíciója feltűnően hasonlít Pettenkofen kőrajzáéhoz. Több grafikán is megjelennek az ostrom során elpusztult, romba dőlt, kiégett épületek, városrészletek. Talán a legismertebb közülük Walzel Ágost Frigyes (1790 körül–1860) színezett litográfiája (*Buda és Pest az ostrom folyamán, 1849. május 13.*, lt. sz.: 62.95.), amelyen a Gellérthegy felől láthatjuk a budai várpalotát, ahonnan Hentzi az ostrom kezdetekor a pesti Duna-partot lövette. Ennek „eredménye” a pesti oldal lángoló épületsora a litográfia jobb oldalán. Walzel kiváló litográfus volt, önálló könyvművelő, mesterségbeli tudása jól érzékelhető e lapon.

Buda ostroma, 1849. Vinzenz Katzler színezett litográfiája.

Fuchsthaller Alajos (1815–1863) Feszli Frigyes (1821–1884) rajzainak acélmetszetét készítette el (*Buda az 1849. május 21-i ostrom után*, lt. sz.: 79.418., 79.419.), ő volt az az építész, aki a lebombázott Vigadó helyére az újat tervezte. A képviselőház ülésterme vagy a pesti kereskedelmi csarnok ágyúzás utáni romjai lehangoló látványt nyújtanak e lapokon.

Franz Kollarz (1829–1894) cseh származású bécsi művész – aki oly sok magyar témát ábrázolt élete során – nagyméretű litográfiájának felirata: „Budavár hősie bevétele dicső honvédeink által” (papír, lt. sz.: 4878.). A kompozíció nagyon hasonlít egészében és részleteiben egyaránt Pettenkofen litográfiájához. A különbség lényege nem az apróbb formai eltérésekben rejlik, hanem abban, hogy Pettenkofen kiváló művész volt, s az esemény legremekebb ábrázolását készítette el.

Talán ezért is helyénvaló utolsóként e kőrajzot említeni. Kompozíciója remekül megoldott, a budai vár romos épületeit alulnézetből láthatjuk, jobboldalt, mintegy ellensúlyként, a füstön át tűnik elő a Gellérthegy, az előtérben az ostromlók apró figuráinak sokasága kapaszkodik fölfelé. Az ágyúzást kísérő por és füst módot ad arra, hogy a művész festői hatást keltve érzékeltesse az elmosódó tömegek mozgását. Nem véletlen, hogy a köztudatban Buda 1849. május 21-i ostromának képi megfogalmazását máig Pettenkofen litográfiája (lt. sz.: T.363.) jelenti.

A budai várpalota ostromábrázolásainak legfontosabbjait végigtekintve sajátos utat járhattunk be, azt, amelyet a grafika műfaja is végigjárt négy évszázad alatt. Ez nemcsak a technika változását jelentette, hanem egyúttal az ábrázolástípus ikonográfiai-tartalmi átalakulását is.

BEATRIX BASICS

REPRESENTATIONS OF THE SIEGES OF BUDA CASTLE

Summary

Two important sieges of Buda castle could be mentioned represented by works of art. One is its recapture in 1686, the other is the 21st May, 1849 siege, an event of outstanding importance in the history of the 1848/49 revolution and War of Independence.

The events of the 1686 siege were described in letters sent to the Venetian ambassadors of the Viennese court, and the representations most often show the final victorious attack in 2nd September, 1686. Graphic works were at that time usually not independent representations, but book-illustrations or leaflets with explanatory text placed below the engravings. A special type of landscapes, vedutas were also used for the representations of sieges, very often mixing the views of the different parts of the composition. From the point of the artistic value graphics showed a variety similar to their composition — they ranged from the simple military survey to baroque battle scenes. Although most of the works are contemporary pieces, 19th century historical painting discovered also the subject. Paintings and colour lithographs had —like historical works usually— special hints to the historical connections as well. The most famous large size work of Gyula Benczúr was made for the millenary celebrations of 1896 for example. The last famous siege of Buda castle took place in 21st May, 1849 and a lot of contemporary representations tried to show it. Many of them are illustrations or documentation of series, books, albums, newspapers and magazines. Besides representing the siege itself, different events connected with it were also subjects of the works. Some were showing events from Austrian viewpoint, others represented those proving Hungarian bravery. The group of these representations are however an important part of Hungarian history and art history as well.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás úgynevezett Ferenc József-terme.

GÁRDÁK, DÍSZBANDÉRIUMOK BUDAVÁRBAN

Koronás fők, uralkodói családok, magas közjogi méltóságok, államiságot kifejező szakrális tárgyak környezetében Európában már a késő középkorban feltűntek díszes küllemű, speciális rendeltetésű fegyveres csapatok. Kortársi francia, angol, német elnevezésük: *gens d'armes*, *men at arms*, *Trabanten*, magyar kortársaik *darabont*oknak, újabb kori utódaikat pedig testőröknek, *testőrgárdistáknak* nevezték. Intézményesült szervezeteik, a *gárdák* véglegesen a XVII–XVIII. században szilárdultak meg. A gárdák szerepe többfunkciós. Legfontosabb feladatuk a „test őrzése”, a vigyázott személy biztonságának szavatolása. Díszes külsejükkel az adott miliőben ugyanakkor a legtermészetesebb módon szolgálták az udvari (állami) reprezentációt is. Egy 1905-ös kiadvány (*Szervi határozvány*), amely I. Ferenc József testőrségei számára foglalta össze az alap tudnivalókat, így ír erről: „...a testőrség rendeltetése első sorban abban áll, hogy Ő Felségeik legmagasabb személyeinek és a legfelsőbb uralkodóház tagjainak biztonsága felett őrködjének, hogy ünnepélyes alkalmakkor ezen legmagasabb személyek környezetét és kíséretét képezzék, valamint a legmagasabb udvar fényét emeljék”.¹

Budán, a várpalotában, a „magyar legmagasabb udvar fényét” története utóbbi évszázadaiban több díszes küllemű, helyben lakó és „vendég” testőrscapat is emelte. Legnagyobb hírnévre közülük a bécsi székhelyű *Magyar Nemesi Testőrség* (későbbi nevén *Magyar Királyi Testőrség*) emelkedett. Bár Budán csak vendégek, de jelenlétük minden alkalommal emlékeztet a méltó esemény: koronázások, királyi, királynéi látogatások. Már helyben lakó, budai székhelyű a másik testőrscapat, a *Magyar Darabont Testőrség*, melyet a XX. század elején (1904) hoztak létre, kifejezetten a budai várpalota őrzésére, illetve királyi (nádori) reprezentáció céljaira. Amikor 1918-ban a monarchia széthullott, a két testőrség jogalap nélkül maradt, feloszlatták őket – hivatalos megfogalmazásban: „a király a testőröket esküjük alól felmentette”.

A feloszlatot testőrsegek maradékaiból hozta létre 1920-ban Horthy Miklós kormányzó a Magyar Királyi Testőrséget, amely e néven – valójában kormányzói testőrségként – az 1944. októberi nyilas puccsig működött a palotában. Noha nem „alanyi jogon”, része volt a budavári reprezentációnak a *Magyar Királyi Koronaőr* fegyveres csapata is. Budavári jelenlétüket az 1790 óta itt őrzött királyi korona legitimálta. A koronaőrök a királyi vár első állandó díszbandériuma, az 1791-es alapítástól kezdve tagjai a vár lakói, melyet csak a korona kényszerű menekítése alkalmával hagytak el. Mint a testőrség, a koronaőrök is 1944 őszéig tartózkodott a várban, ekkor a koronával együtt elhagyta a fővárost.

A XVIII. század közepétől a monarchia széthullásáig tartó hosszú korszakban a Habsburg-uralkodók környezetében a magyar gárdák mellett természetesen más testőrgárdák is tevékenykedtek. Létezésüket az általános testőri feladatokon kívül politikai szempontok is befolyásolták, a gárdákat ugyanis mintegy az uralkodói korona tartozékának tekintették, s általában a hatalmi legitimáció kifejezésére használták fel. Ilyen okból létezett az „állandó testőrsegek” mellett rövid ideig egy *lombard-velencei* és egy *galíciai testőrség*. A gárdákat mindemellett társadalmi státusuk és alkalmazásuk szerint is csoportosították. Voltak tisztí, egyben nemesi (mint a *Császári Királyi Első Arciere Testőrség* és *Magyar Királyi Testőrség*) és úgynevezett „legénységi”, nemesi származáshoz nem kötött testőrsegek (mint a *Császári Királyi Darabont Testőrség*, a *Magyar Királyi Darabont Testőrség*, *Császári és Királyi Testőr Lovas Század*, továbbá *Császári és Királyi Testőr Gyalog Század*). Alkalmazás szerint: lovas egységnek számított a Magyar Királyi Testőr-

ség, valamint a Császári és Királyi Testőr Lovas Század, míg a többi gyalogosnak. Ferenc József uralkodásának utolsó évtizedére alakult ki a politikai paritás elvének megfelelő „össz-testőr kontingens”, amely két-két (cs. kir. előnevű) osztrák, illetve (m. kir. előnevű) magyar és két (cs. és kir. előnevű) „közös” testőrcsapatból állt. Közöttük a legrégebbi alapítású az osztrák Császári Királyi Első Arciere Testőrség.

A Magyar Királyi (Nemesi) Testőrség

„Magyar királyi Nemes Test őrző Sereg” néven a gárda 1760 októberében alakult meg bécsi székhellyel. Korabeli latin nevük: *Praetoriana Nobilium Turma Hungarica*, német: *Ungarische Adelige Leibgarde*. Erről a pompás küllemű lovas testőrcsapatról, amely rövid intermezzóval közel másfél évszázadot élt meg, azt tartja az utókor, hogy gárdistái voltak minden idők legszebb magyar huszárai.²

A magyar testőrség létrehozása a XVIII. század közepén a hatalom politikai gesztusa volt, ami egybeesett a magyar érdekekkel is; ahogy megfogalmazódott: erősítette a magyar jelenlétet a bécsi udvarban. Magyar részről mindenekelőtt Pálffy Miklós kancellár szorgalmazta a testület megalakulását. A testőrök a mindenkori magyar király és a királyi ház tagjainak udvartartásában szolgáltak, főként reprezentáltak, jobbra természetesen Bécsben, Schönbrunnban és Laxenburgban, ha pedig a körülmények megkívánták, nagyobb gyakorisággal Pozsonyban, s kevésbé gyakran Budán. Diszőrséget álltak a palotában, lovas kíséretet adtak az uralkodóhoz tagjainak, futár-, néha diplomáciai küldetését teljesítettek.

Budára kíséretként királylátogatások vagy koronázási ceremóniák alkalmával érkeztek. A koronázásokon fontos – legitimációs – szerepet játszottak, Budán első ízben 1792-ben I. Ferenc, később 1867-ben I. Ferenc József, majd 1916-ban IV. Károly koronázásán. De adódtak különleges alkalmak, helyzetek is, mint a korona 1790-es hazahozatala, amikor hat testőr érkezett a korona kíséretéért Budára, vagy az 1792–95 közötti három esztendő, amikor a nádor, Sándor Lipót főherceg személye körüli szolgálatra rendelték egy 15 fős testőrcsapatot. A testőrök Pálffy Miklós őrnagy és Bacskány Bálint kapitány vezetésével már 1791 áprilisában megjelentek Budán, mint a nádor állandó kísérői. Fél év múlva, váltásra, újabb 15 ember érkezett Vég helyi kapitány vezetése alatt.

A testőrök lakhelye is a várban volt, egy Vérmezőre néző emeletes lakóházban, közel a budai várfalhoz, az Űri utcában, szemközt a ferences templommal és rendházzal. A korabeli köznyelv által *Nádori Gárdának* nevezett csapat Sándor Lipót 1795-ös halála után visszatért Bécsbe. E budai intermezzo alatt esett meg a gárda dicsőséges történetének egyik legdicsebb epizódja: Vég helyi testőr őrmestert (valóságos kapitányt) két pénzvarba került bajtársa, Ordódy Károly és Csemez Imre alhadnagy 1795. január 23-án meggyilkolta. A gyilkosokat Bécsben felakasztották.³

A Magyar Nemesi Testőrség története két hosszú korszakra oszlik. Az első a megalakulástól az 1848/49-es forradalmakig, a második a kiegyezéstől a birodalom széthullásáig tartott. A köztes két évtizedben a császári udvarnak nem volt magyar testőrsége.

1848/49 adminisztratív és politikai cezúra is volt az intézmény életében. Az aktívan szolgáló gárdisták nagy része ekkor honvédnek állt, mint ahogy honvéd ruhát öltöttek jó néhányan a korábbi testőrök közül is, Görgei Artúr és testvére Ármin, Klapka György, Török Ignác, Répássy Mihály. Amikor az uralkodó 1849 novemberében a mindössze hét főre apadt magyar testőrség működését felfüggesztette, ez egyben a hatalom politikai retorziója is volt. Mint ahogy politikai jelentősége volt annak is, hogy a gárdisták palotáját az akkor frissiben megszervezett *Csendőr Testőrség (Leibgarde Gendarmerie)* kapta meg.

A Magyar Nemesi Testőrség történetének második korszaka a kiegyezéssel, egészen pontosan I. Ferenc József 1867-es megkoronázásával kezdődött. Bár az ünnepi aktuson még nem az igazi magyar testőrök, hanem az akkor meglévő 14 huszárezred 37 kiválasztott tisztje szerepelt testőr gyanánt, a rákövetkező évben 45 fős létszámmal újjáalakult a gárda. Az új *Magyar Királyi Nemesi Testőrség* jogfolytonos intézmény lett, és az osztrák Arciere Testőrséggel azonos státust kapott. Címe szerint „magyar” és „nemesi” volt, annak ellenére, hogy már sem a magyar honosság, sem a nemesi származás nem volt előfeltétele a testületbe kerülésnek.

A testőrök száma nem volt állandó. Az alapítók 1760-ban még 120 fővel számoltak, a létszámot azonban már 1769-ben 90-re, rá egy évre 80-ra, majd 1768-ban 60-ra csökkentették. A francia és a napóleoni háborúk alatt létszámuk még tovább csökkent, olyannyira, hogy 1809-ben például mindössze 6 magyar testőr maradt az udvarban királya környezetében.

A háború után a keret létszáma 40 fővel stabilizálódott. A testőröket kezdetben a vármegyék delegálták annak fejében, hogy az intézmény finanszírozása is az ő vállukat nyomta, de már ekkor is gyakorlat volt, hogy a hadseregből helyeztek át – főleg lovas – tiszteket. Ferenc József korában már kizárólag ez utóbbi volt a kiegészítés módja.

A megszabott szolgálati idő hivatalosan öt év volt (a Ferenc József-i korban négy), ezt követően ki-ki pályát változtathatott. Sokan beléptek (visszatértek) a hadseregbe, mások, kamatoztatva a testőrségnél tanultakat, polgári pályára tértek. Volt, aki kormányhivatalnok lett, kancelláriai, kerületi táblai, tartományi tisztviselő, de került közülük harmincados és postamester is. A fényes karrier lehetőségét leginkább a katonai pálya kínálta. Sok egykori testőr emelkedett tábornoki rangba, magas katonai beosztásba, s bátorságukat bizonyítja, hogy 24 hajdani testőr érdemelte ki a Mária Terézia-rendet.

A testőrség, mint katonai alakulat a haditanács, az udvari hierarchiában pedig a Főudvarmesteri Hivatal fennhatósága alá tartozott. A gárda élén a testőrkapitány állt, katonai rangja tábornagy volt, de legalább lovassági tábornok, s kapitánysága okán egyben az ország egyik zászlósurája is. A testőrségnek másfél évszázad alatt 14 kapitánya volt:

Gróf Pálffy Lipót (1760–1762)

Gróf Esterházy Miklós (1762–1764)

Herceg Esterházy I. Miklós (1764–1787)

Gróf Károlyi Antal (1787–1791)

Herceg Esterházy Antal (1791–1794)

Nincs kinevezett kapitány (1794–1803)

Herceg Esterházy II. Miklós (1803–1833)

Báró Splényi Ignác (1833–1840)

Gróf Vécsey Ágoston (1840–1850)

Gróf Haller Ferenc (1867–1875)

Fratricsevics Ignác (1875–1887)

Gróf Pálffy András (1887–1902)

Herceg Esterházy Alajos (1902–1912)

Báró Fejérváry Géza (1912–1914)

Gróf Lónyay Albert (1914–1918)

A második ember – altábornagyi rangban – a testőr alkapitány. További beosztások: testőr főhadnagy (rangja ezredes), testőr alhadnagy (alezredes). Az egyszerű gárdistákat három rangcsoportba sorolták: I. testőr őrmesterek (katonai rangjuk őrnagy), II. testőr őrmesterek (kapitány) és al II. testőr őrmesterek lehetnek (ezek rangja legalább alhadnagy volt).

A testőrök megfelelő testi és lelki ellátásáról többen is gondoskodtak. Őket ugyancsak a testületi létszámhoz számították: a káplánt, a hadbíró, a seborvost, az altisztek között a hadírnokot, az üstdobost, a 6 trombitást, a házinspektort, a foglárt, a kapust, a lovászmestert és a kovácsot, illetve a közembereket: a 34 lovászt, a 2 főlovászt, a 2 kocsiszt és a 6 inaszt. Az 1868-ban újjászervezett testőrségnek a parancsnokok mellett már csak őrmesterei és alőrmesterei voltak. A kerethez tartozott még: a segédtsiszt, a törzsőrmester, az orvos, a számtiszt, továbbá a házfelügyelő, a portás, 27 szolga, 6 háziszolga és 8 loápoló.

Testőrmek – legalábbis az udvari környezet elvárásai szerint – délceg, megnyerő küllemű, formás, 5 láb 8 hüvelyk, vagyis majd 180 cm testmagasságú ifjak állhattak. A személyi lapokból azonban kiderül, hogy a valóság kevésbé volt daliás. S ráadásul nemcsak a testmagassággal, hanem az első években az udvari etikett szabályainak betartásával is voltak gondok. A zabolátlan magyarok nehezen szoktak hozzá a szigorú életmódhoz, a rokokó Bécs számukra szokatlan normáihoz. Meg kellett tanulniuk németül és franciául, s mivel szolgálatuk kitételével igazából katonának szánták őket, kötelező volt a hadművészet tanulmányozása is. A kötelező penzumokon kívül aztán önszorgalomból, szabad akaratából ki-ki többre is képezte magát akár a tudományok, akár a művészetek vagy az irodalom területén. A XVIII. század második felében a testőrírók, Bessenyei György, Báróczi Sándor és Barcsay Ábrahám jóvoltából Bécs a magyar irodalomtörténet egyik fontos helyszíne lett.

A statisztika szerint 1760 és 1848 között összesen 1315 magyar nemes úrfi volt hosszabb-rövidebb ideig a gárda tagja. I. Ferenc József magyar lovas testőrségének közel fél évszázados fennállása alatt pedig 163 testőrt regisztráltak a névkönyvekben.⁴

A testőrök viselete

A testőrviselet a magyar nemzeti uniformisok egyik csúcsteljesítménye. Az egyenruhát a XVIII. század közepi magyar nemesi társadalom ízlése, nemzeti buzgalma formálta, és bele-beleszólt a hivatalos politika is. A testőrlőtzetek ennél fogva természetesen huszárosak, a ruhák színösszetétele pedig mintha megelőzné korát; a piros, fehér (ezüst), zöld variánsai mintegy előképét jelentik a magyar nemzeti színek majd évszázaddal későbbi törvényesülésének. Az 1868-as újbóli felállítás alkalmával a testület új egyenruhát kapott. Összhatásában – persze az akkori huszárdivathoz igazodva – ez a ruha is huszáros volt, a kor ízlésvilágához idomulva egyben historizáló is.

A testőrök évenként két rend ruhát kaptak: újévkor egy-egy mentét, dolmányt, nadrágot és sárga csizmát, Szent Jakab havának (július) első napján pedig nyári mentét és nadrágot. Kétévenként adták a kalpagot, a tarsolyt a kardszjakkal, a lódingot (tölténytáskát), a pantallért (karabélyhoz való hordszijat) és sabrakot (díszes lótakarót), háromévenként pedig övet és fehér köpenyt. Gálaruhájuk királyszínű, vagyis skarlátvörös; minden felsőruhájukat, az ujjatlan dolmányt, a rókatorkos mentét és a nadrágot is gazdagon kihányt ezüst sujtás és zsinór díszítette. A zöld leffentyűs nyerc kalpagon ezüst forgó és kócsagtoll magasodott. A zöld tafotával bélelt párducbőr, amelyet az állat két mellső lábára erősített ezüst csattal (kétféjű sas, közepén a magyar címer) fogtak össze, a testőr bal válláról lógott alá. Az ezüstös kard ezüsttel kvarrott zöld szijakon függött, bojtja arany sodrolatból készült. Zöld posztó alapú volt a tarsoly és a sabrak is, mindkettő gazdagon díszítve ezüst hímzéssel, és mindkettőn feltűnő helyen szerepelt az akkori közös címer. A lószerszám zöld színű bőr, rajta ezüst veretű rózsák és boglárók, a két kengyelszj pedig veres bagaria (durva kikészítésű bőr). A főtisztek ruhája még pompásabb, hiszen a mentét rókatorok helyett nyuszt prémezte, zsinór helyett pedig dús ezüsthímzés díszítette a mentét és a dolmányt is.

A testőr „úri szolgálaton kívül” – vagyis kimenője, szabadsága alatt –, bizonyára Budán is, gombos, „ezüst paszamántos” kamizolban (németes szabású, mellényszerű felsőruha), háromszögletű kalapban járt. Az öltözetben magyaros és németes jegyek keveredtek egymással. A sereg auditora (hadbírója), számtartója, chirugusa (sebésze), továbbá a dobos, a trombitás, a tömlőctartó és az írnök viszont teljes egészében németes küllemű ruhát hordott, színe vörös, zöld hajtókával, ezüst gombokkal és paszománnyal, az írnököké paszomány nélkül. A lovászoknak azonban huszáros ruhájuk volt: fehér tollas magyaros fekete süveg (klobuk), fehér zsinóros, fehér gombos, fekete prémes zöld mente, zöld, ujjas dolmány, fehér zsinóros „világos veres” nadrág, sárga öv és fekete csizma.⁵

I. Ferenc József 1867-es koronázásának huszártiszti különítménye, az ideiglenes testőrség „ideiglenes egyenruhában” vonult ki. A tisztek piros atillát és nadrágot viseltek. Az atillát elöl – nyaktól derékig – sűrű ezüst zsinórozás borította, három gombsorral. A kezelőket sujtással körbefogott, 26 mm széles ezüst paszomány díszítette. A nadrágra – vitézkötés gyanánt – ugyancsak paszomány került, s ezt is sujtás keretezte. Az egyéb ruhadarabok, kellekek – mint a kalpag, párducbőr, öv, tölténytáska – azonosak voltak az 1848 előttiékekkel.⁶

Az új, immár végleges egyenruhát 1869. január 25-én hagyta jóvá az uralkodó, amely kis változtatásokkal egészen 1918-ig érvényben maradt. A ruha lényegében az akkor divatos magyar tábornoki gálaegyenruha mintájára készült. Színe skarlátpiros, ezüst lánczsinórzattal, paszományozással, sujtásozással. A testőr tábornokok számára 59 mm, a tisztis rangúaknak 33 mm szélességű paszomány járt. Mentét csak a tábornok hordhatott, a tisztek – ha nagy gálában kellett kiállni, felvonulni – kacagányt vetettek a vállukra. Sárga csizma, zöld leffentyűs, arany vitézkötéses kalpag, ezüsttel kötegelt zöld zsinóröv, ezüstveretes, ezüstpaszományos zöld szijon függő tölténytáska (közepén a magyar címerrel), ezüstveretes kard, skarlátparolis fehér körgallér: íme Ferenc József korának magyar testőrviselete. Ez volt az udvari szolgálati öltözet, amelyet többnyire persze Bécsben kellett hordani, ám Budán is nem kevésszer.

Jobbról balra: 5.1.1. Testőr díszatilla, Magyar Királyi Testőrség, 1869–1918; 5.1.2. Testőrtiszti szolgálati atilla, Magyar Darabont Testőrség, 1904–1918; 5.1.3. Koronaőri díszsisak, Magyar Királyi Koronaőrség, 1871–1909; 5.1.4. Koronaőri díszföveg, Magyar Királyi Koronaőrség, 1909–1944; 5.1.5. Lovastestőr-tiszti szolgálati atilla, Magyar Királyi Testőrség, 1930–1944.

Volt „egyszerű” díszviselete is a magyar testőröknek. Akik tábournoki rangban álltak, hordhatták a magyar öltözetű tábornokok szolgálati díszruháját, a csukaszürke atillát és a lampaszos fekete pantallót, de nem csákovával, mint a katonák, hanem asztrahán kucsmával, amelyből kócsagforgó magasodott ki, bal oldalán pedig skarlátpiros leffentyű csüngött alá. A tisztí rangúak – lényegében az összes testőr – kucsmájának buzérvörös leffentyűje volt, huszáros mentéjük és atillájuk színe sötétzöld, nadrágjuk buzérvörös, csizmájuk fekete.

A testőrség trombitása közembernek számított, noha igen díszes öltözetet viselt. Kalpagjára ezüst zsinórból fonták a vitézkötést, a kócsagforgó tövét vörös strucc toll díszítette. Atillája piros, melynek mellrészét hét pár rövid zsinórdísz zárta, ujját és a gallérját zsinór szegte. Legfeltűnőbb ruhadarabja az ezüstbrokátból készült ujjatlan herolding, melyet 5 cm hosszú ezüst rojtok szegélyeztek, s melynek legfeltűnőbb dísze a brokátra hímzett jellegzetes gárdacímer. Zeneszerszáma egy 55 cm hosszú fanfártrombita, amelyet a bal vállára akasztva egy piros és zöld selyemszálakkal átszőtt ezüst zsinóron hordott.

A testőrség kiszolgálásáról külön e célra rendelt személyzet gondoskodott. Bár ez a személyzet nem a budavári, hanem a bécsi reprezentációhoz tartozott, a teljesség kedvéért ejtsünk szót egészen érdekes viseletükről. A palota-felügyelő (Hausinspektor) és az istálló-mester buzérvörös leffentyűs, ezüstzsinóros, sastollas fekete báránybőr kucsmát, huszár mintára készült fehérzsinóros világoszöld atillát és buzérvörös nad-

ragot, fekete csizmát hordott. Az istállómasternek mentéje is volt. A lóapolók a huszáros öltözethez fehér-zsinóros kucsmát kaptak, s igazi magyaros hagyományként fekete nyakkendőt, fehér rojttal. A Trautsohn palota jellegzetes alakja volt a portás, díszes botján a magyar címerrel. Szürke kucsmáját zöld tollakkal körbevett kócsagtoll uralta. Térdét is elfedő világoszöld atilláját hét pár fehér mellzsinór díszítette, derekát fehér zsinóröv fogta át. Mindebből azonban télen mi sem volt látható, hiszen szürke, földig érő bundája, amelyet fehér zsinórok díszítettek, minden más ruhadarabját eltakarta.⁷

A lovas testőrség ruházata az intézmény 1918-as feloszlatásával nem enyészett el nyomtalanul. A viselet hatása és több motívuma is megtalálható a két világháború közötti Magyar Királyi Testőrség lovas bandériumának 1930-ban bevezetett díszruházatán.

A Magyar Királyi Darabont Testőrség

„Őfelsége a császár és király katonai udvartartásához tartozó katonai osztagok” között rangban a negyedik volt a Magyar Királyi Darabont Testőrség, a Habsburg-ház legkésőbbi alapítású (1904) testőrsége. A magyar darabontok a budavári reprezentációhoz tartoztak. A csapat összlétszáma megalapításakor 63 fő volt, élén tábornoki ragot viselő testőrkapitány állt: Fejérváry Géza tábornagy (1904–1914), majd Gaudernák József lovassági tábornok (1914–1918), helyettese az „alkapitány” – katonai rangja tábornok – vagy ezredes. További tisztí beosztások: testőr főhadnagy, testőr főőrmester, 6 fő alőrmester-helyettes (köztük kettő címzetes), illetve orvos és számvivő. A testőrök száma 38, a legényeké és szolgáléké együttesen 13.⁸

A darabontok budavári feladatukat három változatban: udvari őrségi, biztonsági és díszszolgálat formában látták el. Udvari őrségben a szolgálat rendszerint déli 12 körül kezdődött, a lakosztályban felállított biztonságiaké pedig délután 2-kor. A díszőrök a palota meghatározott reprezentatív pontjain álltak lábhoz, illetve vállhoz tett alabárdal. Ha magas rangúak, így „a Legfelsőbb és fenséges személyek, külföldi fejedelmi személyiségek, bíbornokok, Ő felsége első főudvarmestere, az apostoli nuncius, a nagykövetek és azok nejei, a katonák közül a tábornagyok, a közös hadügyminiszter, a testőr kapitányok, a főhadsegédek, a vezérkar főnöke, a csapat főfelügyelők” vonultak el előttük, kötelezően tisztelegtek: lábhoz tett bárddal és fővetéssel, továbbá vállhoz tett bárddal és fővetéssel az udvari méltóságok, a magyarországi udvarnagy és a miniszterek előtt. Nemcsak a helyzetek, az egyes mozdulatok, a tartás, az „ember és kellei közötti” speciális viszony is szigorúan szabályozott. „Vállra» állásnál a testőr a testőrbárd rúdját kinyújtott kézcsuklóval és karral a jobbkez mutató és középujjával képezett villában tartva a hordkamóval fogja meg, hogy utóbbi a behajtott mutatóujj középtagjára és a testőrbárd rúdja jobb vállhoz támasztva függélyes helyzetbe jusson. A gyűrűs és a kisujj a középujjhoz illetve a rúddhoz zárkóznak. »Lábhoz állásnál« a testőr a bárdot úgy állítja a jobb lábhegy mellé rézsutos helyzetbe, hogy a penge jobbra kifelé áll; a jobb kéz a bárdrudat akként tartja, hogy a hüvelykujj, mely hátul és a rúd hosszant állítatik fel, tenyérnyire a váll fölé és attól kifelé jusson, míg a többi ujj a rudat elől átfogja. A jobb kar e mellett könnyedén meg van hajlítva, anélkül, hogy a könyök elállna.”⁹

A szolgálat rendjét a Főudvarmesteri Hivatal szertartási osztálya szervezte. Közvetlen utasítást adhattak a testőrségnek a magyarországi udvarnagy, továbbá a főhadsegédek és szárnysegédek is. A díszszolgálat, a reprezentáció helyszíne a vár Dunára néző szárnyában az első emelet, a „Habsburg-terem”, a „Zenta-kép szobája” és főként a „Szerartási lakosztály”: a „Szerartási terem”, a két „Fehérterem”, a „Koronázási kép szobája”, aztán a „Kihallgatási szoba”, a „Sarokszalon”, a „Rózsaszoba” és a „Kék szoba”.¹⁰

A legkülönb szolgálat természetesen a legfelsőbb lakosztály őrizőie, akik I. Ferenc József nem túl gyakori budai tartózkodása alkalmával „Ő császári és apostoli királyi Felségének lakosztálya”, illetve „Ő felsége, Istenben megboldogult királyné egykori lakosztálya” előtt álltak. Ha sorfalszolgálatot kellett teljesíteni, annak helyszínét alkalmanként állapították meg. Ilyenkor a testőrség teljes létszámban jelen volt. A sorfalban mindegyiküknek meghatározott helye volt. A könnyebb tájékozódás kedvéért tisztázni kellett a jobb és bal fogalmat: eszerint a palotában a jobb oldal, „mely Ő csász. és apostoli kir. Felségének lakosztályából

való kilépésnél jobb kéz felől van”. A főrmester a bal oldali sorfal jobb szárnyán állt. Az alkapitány helye egy lépéssel a jobb oldali sorfal előtt volt, majdnem szemben a főrmesterrel. A sorfal vezénylője az alkapitány, jobb kezében vezénypálca, amely az aprólékos szabályozás kissé érthetlenné fogalmazott paragrafusa szerint úgy tartandó, hogy „gombja a tenyérben, a hüvelyk-, mutató- és középujj egymáshoz zárkózva lefelé a pácza és gomb között fekszik”.”

A palotában szolgálatban tilos a hangos beszéd, még vezényszavak sem hangozhattak, ezért is volt szükség a pácára, melynek koppanásai a padlón a hangos vezényszavakat helyettesítették. Az első koppantásra a testőrök vigyázállásba merevedtek, a főrmester pedig fejére tette első beállásnál hóna alatt tartott sisakját. A második ütésre a főrmester kihúzta szablyáját, a sorfalban állók pedig fővetéssel tisztelegtek az érkező személyiség előtt. A harmadik ütés már a levezetés jele volt, a főrmester a szablyát hüvelyébe rejtette, a negyedik koppantásra pedig levette sisakját, miközben a sorfal „pihenj”-re váltott. A „legfelsőbb és fenéges” személyek váratlan feltűnésekor a fővetést és a vigyázállást ugyancsak egy koppantás jelezte.

Az udvar különleges alkalmi rendezvényei (bálok, fogadások, eskütetelek, díszbeédek, újévi köszöntők, delegációk fogadása, udvari esküvők, keresztelők, koronaőrök ünnepélyes felesketése, az országgyűlés megnyitása és bezárása) a testőrök számára ünnepi szolgálatot jelentettek. Igazi reprezentatív esemény a palotában az udvari bál, helyszíne a „Nagy ünnepi terem”. Ahol a vendégek megfordulhattak, az ajtók, átjárók előtt őrök álltak párosával. Kettő a főbejárat második ajtajánál, kettő a diplomáciai testület bejáratánál, továbbá a „Zenta-kép”, illetve a „Koronázási kép” szobájába vezető ajtónál. Delegációk fogadásánál – ennek helyszíne a vár kihallgatási szobája volt – két testőr állt a Zenta-kép szobája és a Fehér terem közötti folyosón, egy pedig a Koronázási kép szobája előtt. Ugyanezt a szolgálatot írták elő a koronaőrök eskütetele alkalmával is. Az udvari ebédeket a Szertartási teremben tartották, az őrök ilyenkor a Koronázási kép szobájának ajtaja előtt álltak.

2.1.134. Az istállóépület főhomlokzata, 1912.

Nagykövetek bemutatkozási és búcsúkihallgatásánál 15 testőr kettős sorfala állt a Zenta-kép szobájában bárd nélkül, illetve hárman bárdal a Fehér terembe vezető átjárónál, három másik pedig átellenben, a Koronázási kép szobája előtt. A rangosabbak közül a főrmester és két alörmester-helyettes volt jelen. Sorfalszolgálatot kellett teljesíteni a bíbromoki bíretum ünnepélyes átnyújtása, az udvari gyászszertartások és temetések alkalmából.

A darabontok számára a legnagyobb eseményt IV. Károly 1916-os koronázása jelentette. A koronázási ceremónia és az aransarkantyús vitézek avatásának helyszíne a Mátyás-templom. A koronázási dombot a Dísz téren emelték, a koronázási lakoma pedig a szokások szerint a palotában zajlott. A darabontok a királyi díszmenettel, a királyt kísérve gyalog vonultak át a Mátyás-templomba a menetet vezető harsonások, egy díszbe öltözött honvéd huszár század és a heroldnak öltözött Szegedy Maszák Mihály udvari tanácsos után, a megtervezett koreográfia szerint negyedik egységként. Mögöttük a magyar királyi testőrök vonultak lóháton.

A darabontok egyenruhája

A darabontok palotában viselt egyenruhájának három változata volt.¹² Közülük a legdíszesebb és legrangosabb az udvari testőr szolgálati ruha (egyúttal a reprezentáció kelléke) volt. A palotában mindennapos szolgálatra a testőr szolgálati ruha volt a kötelező viselet. A testőr riadóöltözetet a katonaság menetöltözetének felelt meg, s köznapi viseletnek számított mindazok számára, akik éppen nem voltak szolgálatban. Az udvari szolgálati ruha a korszak historizáló stílusát követő divat egyik legjellegzetesebb produktuma. Tervezését a korszak híres művészei vállalták el, tanulmányrajzokat készített például Benczúr Gyula, Vágó Pál és Nemes Mihály is, születése körül politikusok és közírók bábáskodtak. Az elkészült öltözet a XVII. század magyar nemesi viseletének visszaálmódása; kidolgozásában és díszítkezésében a századforduló diszmagyaros eufóriája jelenik meg.¹³

Az elkészült díszöltözetnek két jellegzetes eleme a sisak és a zekének nevezett hasított ujjú fehér kabát. A zeke alatt a darabontok pipacspiros atillát viseltek, piros volt a nadrág is, a cipő pedig sárga. A sisak a XVI–XVII. századi törökös-perzsa jellegű huszársisakot mintázta. A fejedőt megálmódó Nemes Mihály tervező-kísérletező kedve szinte hivatalos divatdarabbá „emeltette” ezt a hajdani huszársisak formát. A testőrség mellett a *koronaőrség*, illetve az 1913-ban létrehozott *képviselőházi őrség*, 1909-től a rendőrség, majd 1924-től rövid ideig a hadsereg tisztjei is hasonló sisakot hordtak díszegyenruhájukhoz. A testőrsisak nikkelezett, tarkó- és szemernyős, harang formájú teste bordázott, a bordák aranyozottak, a sisakforgó pedig stilizált madárszárny, amelyből fehér kócsagtoll magasodott elő (a dobosok kócsagtolla vörösre volt festve). A tisztis sisak teljes felülete aranyozott.

A darabont díszöltözet zekéje fehér, bélése skarlátpiros, a díszek aransujtásból és paszományból valók. Jellegzetessége az előrészt díszítő háromszor hármás aransujtás. A sujtásból fektetett díszek tulipán formát rajzoltak ki. Hasonlóan díszes az atilla is. Szabásában a korszak huszártisztis atilláinak szabását követte, díszítése azonban teljesen egyedi: mellére keresztbe 17 pár aransujtást fektettek, az ujjvégeken pedig aransujtás futott körbe. Az atilla két szárnyát sujtások borították. Tulajdonképpen ezek voltak az atilla látható részei, ugyanis a felvett zeke ennyit engedett megmutatni az alatta lévő ruhadarabból. Az atillát úgy is lehetett viselni, hogy az ujj hasítékán átbujtatták a kart, ilyenkor az üresen maradt ruha ujj emeyedt szárnyként csüngött alá. Hasonlóan díszes volt a nadrág is. Fajtája szerint klasszikus magyarnadrág, színe pipacspiros, combján paszományból fektetett vitézkötés. A tisztis ranggal együtt az atillán és a nadrágon is sujtásoszás járt, amellyel az élek mentén és a paszományok körül díszítették a ruhadarabokat. A lábbeli, a „díszcipő” ugyancsak XVII. századi formát elevenített fel; „topán”-ként ír róla az öltözködési szabályzat. Színe sárga, 10 cm magas szárát visszahajtották! Az öltözethez egy „kékszurke”, mai fogalmaink szerint inkább fekete körköpeny is tartozott (kiterítve szabályos kör alakú volt). Gallérján skarlátvörös hajtóka volt, belül, mintegy bélésszegélyként ugyanilyen színű, 30 cm széles posztó csik futott körbe. A derekat fehér bőrv fogta át, elől aranyozott csat, rajta az uralkodó névjele. A gárda mindenkori öt tisztjének természetete-

sen minden ruhadarabja díszesebb volt. A sisakon és a ruhadarabokon kívül díszesebb volt a derékövük is, olyan arany zsinórvövet viseltek, mint amelyet a tábornokok.

A darabontok testőr szolgálati ruhája színeiben és díszítésében is egyszerűbb volt: leffentyús asztrahán kucsma, skarlátvörös gallérú sötétzöld atilla, vörössel átszőtt sárga selyem zsinórzattal. A zsinórok a korszak huszáros mellzsinórzatához hasonlóan lapos körfonatokban végződtek. A kékszürke pantalló és a köpeny ugyancsak vörössel volt szegélyezve. A tábornoki rangú testőrtisztek zöld atilláját arany lánczsinór díszítette. Köpenyük sötétbarna volt.

Reprezentatív volt a testőrök fegyverzete is, melynek legjellegzetesebb darabja az alabárd: rúdja 130 cm, acélpengéje 65 cm hosszú, egyik oldalán a Magyarok Nagyasszonya és az uralkodó IFJ névjele, másik oldalán az ország közép címere és a Darabont Testőrség alapításának évszáma (1904). Az alabárd maratott pengéjének fényes felületét gazdagon aranyozták. A testőr kard, amelyet minden felvonuláson viseltek, szablya formájú volt, a kengyel helyén aranyozott láncsal, hüvelye barna, melyen az összes veret aranyozott.

1918. november 16-án a Darabont Testőrséget a Magyar Királyi Testőrség maradékával és a Koronaőr-séggel együtt katonai alakulattá szervezték át a köztársasági elnök testőrségeként. A volt gárdák tehát koronás felség híján sem maradtak „munka” nélkül, mindössze az állami protokoll ritkulásával reprezentációs szerepük vált minimálissá.

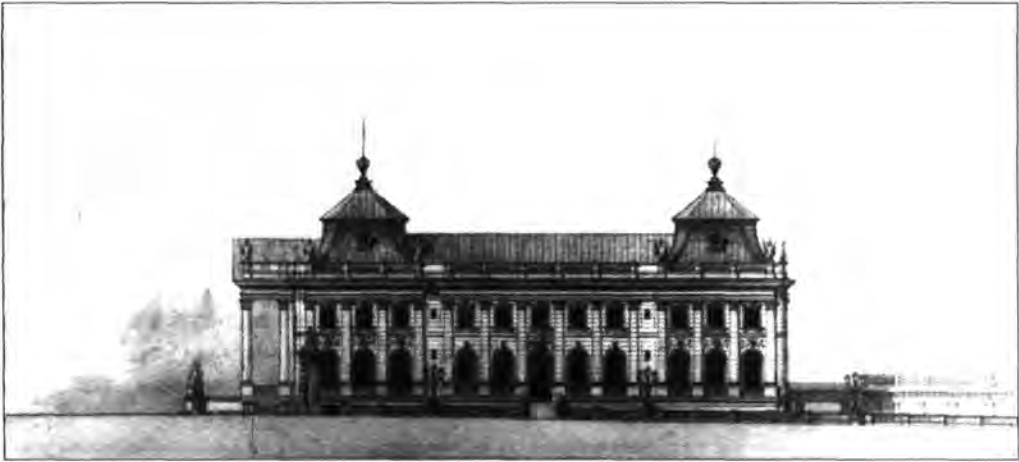
Testőrségek a két világháború között

Horthy Miklós és családja a kormányzóválasztást követően addigi szálláshelyéről, a Gellért Szállodából a várba költözött. Horthy magánlakosztályát és a kormányzói hivatal helyiségeit az épületegyüttes Tabánra tekintő szárnyépületében, a várudvar szintjétől számított első emeleten, a kabinetirodát ugyanott a földszinten, a katonai irodát pedig az Oroszlános kapuhoz keletről csatlakozó épületrész első emeletén rendezték be. Ez utóbbi mellé csatlakozott a testőrparancsnokság három szobája is. Ez volt az uralkodói külsőségekkel felruházott „udvarlak”, a politika egyik legfontosabb helyszíne a két világháború közötti Magyarországon. Az udvarlak belső rendjét és a hely rangjához kötelező reprezentációt a kormányzói testőrség, hivatalos nevén a *Magyar Királyi Testőrség* biztosította.

Egy lojális testőrség létrehozása a 20-as évek elejének magyarországi hatalmi vákuumában nem volt kockázatmentes, egyszerű feladat. Horthy Miklóst 1920. március 1-jén választották kormányzóvá. Kormányzósága első hónapjaiban „biztonságát” mindenekelőtt egykori fővezéri törzsszázadának katonái vigyázták. Könyezetében azonban csakhamar megjelentek a hajdanvolt hivatásos testőrök is: a volt budavári darabontok, illetve annak a testőr különítménynek a tagjai, akik IV. Károly kíséretében még 1918. október végén Bécsből érkeztek Gödöllőre, s akik a hatalom szétesése, a király országból való távozása után is Magyarországon maradtak. A 256 fős keretszámú egységet egy alabárdos szakasz (40 fő), két puskás század (100-100 fő) és egy lovas szakasz (16 fő) alkotta. E katonai egységet 1920. augusztus 10-ével *Magyar Királyi Testőrség* titulussal a kormányzó hivatalos testőrségévé szervezték át. Az új felállásban az alabárdos és a lovas szakasz létszáma változatlan, a két puskás századból azonban csak egy maradt, 120 fős létszámmal. A testület a puccsok idején kiállta a lojalitás próbáját, s fennállása közel negyedszázada alatt is következetesen hűséges maradt a kormányzóhoz.¹⁴

A testőrségnek, mindenekelőtt a gyalogosoknak elsőrangú feladata a kormányzó és családja biztonságának szavatolása, illetve a várban működő kormányzósági hivatalok őrzése volt. Ez a feladat a gyalogos testőrség nagyobb hányadát kitevő „puskás testőrségre” hárult, míg a reprezentálás, a díszelgés a kisebb létszámú alabárdos csapatra. A szolgálat 24 órás volt, általában mindenkire harmadnaponként került sor. A napi őrtség létszáma a puskás őrsegnél 25, az alabárdosoknál 11 fő. Hozzájuk csatlakozott az udvarlakai őrtség. Ezt a szakasznyi erőt mintegy másfél évtizeden át Budapest helyőrség különböző katonai alakulataitól vezényelték a kormányzó szolgálatára, mindennap másiktól. Az őrszakaszt később a Budapesti Őrszázalaj katonáiból állították ki.

A mintegy órás őrsváltási ceremónia naponta kora délután zajlott. Az új őrök 13 órakor vonultak ki,

2.1.121. Ybl Miklós: A tervezett királyi testőrlakház nyugati homlokzata, 1885.

lassú menetütemben, dobszó kíséretével. Ünnepnapokra – teljes zenekarral – kijárt a katonazene. A menet élén az udvarlaki őrség vonult. Az őrköt körülbelül 20 perc alatt váltották le, majd a leváltott őrk, hasonló külsőségek közepette elvonultak.

Az őrk posztolási helyét a szolgálati szabályzat írta elő.¹⁵ Az udvarlaki őrség a palota nehezebben megközelíthető részeiben, többek között az alsorsói Ezüstkamra előtt, illetve külső helyszíneken (például a Várkert különböző pontjain) teljesített szolgálatot. A puskás őrségnek hét szolgálati helye volt: a Iustitia-szobornál, az előcsarnokban, a távirtda kapujában, a Korona lépcsőn, a várkapitányságnál, a gazdasági kapunál, az északi szárny bejáratánál. A nyolcadik helyet, az úgynevezett mozgó járőr töltötte be, aki a felállított őrk ellenőrzését végezte. Az alabárdos testőrségnek két mindennapos őrhelye volt, mindkét helyen két-két őrral. Az egyik páros a Deák csarnokban, a szárnysegédi iroda bejáratí ajtajánál állt, s mivel a kormányzó dolgozószobája a szárnysegédi irodából nyílt, ők valójában Horthy személye körül reprezentáltak. A másik pá-

2.1.123. Ybl Miklós: A tervezett királyi testőrlakház déli homlokzata, 1885.

ros a déli szárnyon, az Andrássy csarnokban, a kormányzó magánlakosztályának főbejáratát őrizte. Az alabárdosok éjszakára díszruhájukat szolgálattira cserélték.

A palota évente két alkalommal, újévkor és augusztus 20-án ünnepi fogadás helyszíne volt. Újévkor a Magyarországon akkreditált követek látogattak a várba tisztelgő kihallgatásra a kormányzóhoz. Tiszteletükre a testőrök – kiegészítve a koronaőrökkel – díszsorfalat álltak. Az őrk – megint Banghát idézve – „a lakosztály üveges nagy bejáratí ajtajától a pálmákkal díszített előcsarnokon át a vörös szőnyeges márványlépcsőn és folytatásában a széles folyosón, a Deák csarnok két oldalán álltak fel. A sort a zöld udvari díszbe öltözött puskás őrség nyitotta meg, hozzá csatlakozott a lépcsőkön felálló mentés, vörös nadrágos lovas testőrség kivont karddal, majd a fehér körköpenyes koronaőrség, és végül a fogadóterem ajtajáig felsorakozott alabárdos testőrség...”¹⁶

Az augusztus 20-i a Szent István-napi körmenetek egyik fontos állomása a királyi vár. A királyi várkápolnánál kezdődő körmenetben a Koronaőrséggel és képviselőházi őrséggel kibővített testőrség a korabeli hivatalos Magyarország díszbe öltözött méltóságai között vonult a Mátyás-templomhoz. Külföldi állami méltóságok fogadásán, követek megbízólevél-átadásán, illetve búcsúkihallgatásán a ceremóniák az újévi szabályok szerint zajlottak.

2.1.120. Ybl Miklós: A tervezett összekötő kolonnád és a királyi testőrlakház keleti homlokzata, 1885.

Az őrség napi szolgálatát az ügyeletes testőrtiszt hangolta össze. Irodája inkább lakosztály: előtér, dolgozó- és fogadó-, illetve háló- és fürdőszoba. A dolgozószobában biedermeier garnitúra antik íróasztallal. Az északra néző ablakokból szabad kilátás nyílt egészen a Szent György térig és az udvarlakai őrség épületéig, nyugat felé pedig a fedett lovardára és a Tabán felőli utakra.

A palota és a kormányzó „őrzése” a II. világháború éveiben valódi tartalmat is kapott. A szélsőjobboldali veszély növekedése, majd 1944 márciusában Magyarország német megszállása átértékelte a testőrség szerepét is: a biztonsági, őrzési feladatok kerültek előtérbe, s ennek jegyében szervezték meg 1943 áprilisában a *Testőr Lovász Zászlóaljat*, melyet előbb Gödöllőn, majd a Kapisztrán téri Nándor-laktanyában (ma Hadtörténelmi Intézet és Múzeum), végül a hűvösvölgyi Bolyai Akadémián szállásoltak el. Az új testőr egységgel – amellyel, hogy erősítették a testület katonai jellegét – és a látványos várbeli felvonulásokkal annak erejét szándékozták demonstrálni.

A testőrség 1944-ben három alkalommal is – bárha epizód jellegű – fontos szerepet kapott. Márciusban, a német megszálláskor Lázár Károly testőrparancsnok¹⁷ karakán kiállása őrizte meg a vár „de jure épségét” az épületeket birtokba venni szándékozó fegyveresektől. Júliusban, a németek támogatta csendőrpuccs ide-

2.1.136. Az órség épülete, 1912.

jén a Horthy mellett maradt testőrség hiúsította meg a Baky vezette puccsisták terveit. 1944. október közepén a fegyverszüneti proklamáció és a nyilas hatalomátvétel napjaiban pedig valódi szerepüket is eljátszhatták: október 15–16-án a testőrök kisebb csatát vívtak a várat megszállni akaró német és nyilas csapatokkal.¹⁸ A nyilas hatalomátvétel után a testőröket a Szent László-hadosztályba, harctéri szolgálatra osztották be. A várban, Szálasi környezetében „új testőrségként” a 9/II. zászlóalj katonáiból alakult különítmény maradt, Mészáros István alezredes parancsnoklása alatt.

Hic transit gloria mundi...

Testőregyenruhák

A kormányzói testőrség egyenruházata a 20-as évek elején azonos volt a honvédségével. Újdonság a skarlátpiros gallérhajtóka és az úgynevezett testőr vállfődísz (egy barna gyapjú-, illetve a rangoknak megfelelően arany vagy ezüst zsinórból kialakított fonadék) volt. Új elem továbbá a köpeny piros gallérja, amely a tisztek számára bársonyból, a legénységnek posztóból készült. Az öltözet első valódi „testőr” darabja a korszak „bocskais” divatját mintázó kalpag lett 1922-ben. A kalpagot – ez is kordivat – sastoll díszítette, amely egy sasszárnyal és karmos saslábbal kombinált magyar címeres forgóból magasodott elő. A ruházat általános színe – mint a hadseregben – a tábori barna, közönséges nevén keki. A gyalogos (puskás) testőrség fekete cipővel és pantallóval, a lovasok fekete csizmával és lovaglónadrággal hordták ezt a keki egyenruhát várbeli szolgálataik alkalmával. Testőrségük jellegét azonban mindkét nadrágfajtan jelölték, mindkét lábszáron, a külső oldalvarráshoz passzintott piros paszpóllal. A protokolláris feladatokhoz az alabárdos testőrség a régi darabont testőri díszegyenruhát viselte minden változtatás nélkül. Még a régi királyi névjel is megmaradt az övcsaton. A lovas testőrség pedig, ha díszben kellett kiállnia, fehér huszárcsákót, sötétkék atillát és piros huszárnadrágot viselt, mint hajdan a Császári és Királyi Első Huszárezred katonái. Még a zsinór is sárga-fekete volt, ámbár a hivatalos kormányzóság mindenkor hangsúlyozta ennek ideiglenes jellegét.¹⁹

3.6.20. Alabárdos testőrök
a Szent István-napi
körmenetkor,
1941. augusztus 20.

1930-ra alakult ki a királyi vár kormányzói gárdistáinak teljes öltözeti rendje, amely néhány kisebb változtatástól eltekintve fennmaradt Horthy Miklós 1944 őszi hatalomból való eltávolításáig. A testőrök számára udvari díszöltözetet, udvari szolgálati öltözetet, menetöltözetet, nagytársasági öltözetet, kistársasági öltözetet és köznapi öltözetet állapítottak meg. Az 1930-as szabályozás szerint az udvari dísz változatlanul a régi, csupán az övcsat addigi középdiszét, a királyi névjelet cserélték magyar koronára. Udvari díszben a lovas testőrség is ezt a ruhát hordta, de a huszárosabb küllem kedvéért a zeke helyett piros mentével, a cipő helyett sárga csizmával. A lovasok a jellegzetes fém testőrsisakot, a „Zrínyi-sisakot” 1937-ig viselték, ekkor ugyanis – jellegében ugyancsak huszáros – új főveget, arany paszományos vörös posztót, „szárnyas” testőrsüveget kaptak.²⁰

Az udvari etikett előírásai szigorúan megszabták a reprezentáló díszöltözetek viselésének alkalmait. Rendszeres napi szolgálatban egy időben két-két testőr állt alabárdos díszöltözetben a kormányzói lakosztály, illetve a kabinetiroda bejáratánál. Díszöltözetes alabárdosokat állítottak a palotában elszállásolt idegen uralkodók, államfők lakosztálya elé, de gyakorta álltak sorfalat is a palotában. Felállt a díszsorfal a megérkező és távozó külföldi állami méltóságoknak, illetve követek bemutatkozó és búcsúfogadásán, valamint

egyéb, alkalmankénti tisztelgő látogatásokon is a Deák csarnokban. Ilyenkor, mint I. Ferenc József idején, fontos szerepet kapott az elefántcsontfejes, ébenfa vezénylópálca, amelyet a testőrtiszt vörös zsinóron a jobb csuklóján hordott.

A palotán kívül az ünnepi külsőségek fokozására is gyakorta kivonultatták a díszbe öltözött alabárdosokat. A már jelzett Szent István-napi körmeneteken kívül vitézi, illetve különböző szobor- és létesítmény-avatásokon, s ha a kormányzó is jelen volt, temetéseken, koszorúzásokon vettek részt. A lovas testőrség lóháton, főleg kíséretként, jobbra a palotán kívül reprezentált, huszáros egyenruhában, a hajdani nemesi testőrség emlékeitől övezve. A kis létszámú szakasz udvari díszegyenruhája sokban emlékeztetett Ferenc József-kori elődjének – akkor még „udvari-szolgálati”-nak nevezett – viseletére; a ló- és nyeregszerszám például teljesen azonos volt, csakúgy, mint a ruha piros színe, díszítése, továbbá a fegyverzet is. Csak a csúcsos sisakkal, majd 1937-től a csákós süveggel ütöttek el a hajdani elődöktől.

Az 1930-ban létrejött udvari szolgálati öltözet – amely már valóban „szolgálatibb” ruha volt – számított igazi újdonságnak. Ez az öltözék (kalpag, atilla, pantalló) a gyalogos testőrök számára sötétzöld szövetből készült, a lovasoknak sötétkékből, illetve a nadrág pirosból. A zsinórzat ezüstszürke volt, a testőrtisztek számára kettős ezüst láncfonatú. A gyalogosok szűk pantallóját és a lovasok nadrágját zsinórral díszítették. Mind a fűzős cipő, mind a csizma fekete. Zordabb időjárási viszonyok esetén a gyalogosok skarlátpiros galléros sötétzöld, a lovasok sötétbarna – a kor divatjához illően – piros galléros, zsinóros kunköpenyt vettek magukra. A kunköpeny derékban szabott, alul terebélyesedő, lábikráig érő köpenyfajta volt. A lovas testőrök lóháton természetesen panyókára vetett mentét is hordtak. Testőr jellegzetesség volt a gallérra helyezett koronás gombocska. Az udvari szolgálati öltözetet a puskás testőrség viselte ünnepélyes fogadásokon, Banghát idézve: „a palota előcsarnokában, a bejárati ajtótól a lépcsőfeljáratig tartó szakaszon a vörös szőnyeg két szegélyén arccal egymással szemben. Ilyenkor a puskát a jobb kezükben a társzekerénynél fogva tartották.”²¹ A sorfal élén, mint a fogadási díszőrség legelső embere, egy alhadnagyi rangú testőr altiszt állt kivont karddal.

A fekete pantallós, szolgálati díszatillás, ezüstöves nagytársasági öltözetek a testőrtisztek különleges társadalmi rangjának elismertetését szolgálták. A nagytársasági öltözet a civil frakkos megjelenés egyenruhás megfelelője volt. Ezt viselték bálokon, operaházi díszelőadásokon, a testőrség ünnepein (például karácsonykor) vagy a kormányzó kíséretében az emelvényeken, páholyokban. A kistársasági öltözet a szmokingos és szakettes civil öltöny megfelelője volt. Fekete sapka, gyalogos testőröknek sötétzöld, lovasoknak sötétkék társasági zubbony („kisatilla”, vállán fonadékkal, a testőrdíszsel) és fekete pantalló tartozott hozzá. Ez az öltözet már inkább a magánszféra viseleti szokásaihoz igazodott, például első viziteken kistársasági öltözet volt az előírt viselet.

A testőrruhák alapkaraktere a korszakban végig változatlan, noha szinte évente módosították egyes – bárha csak apró-cseprő – részleteit: 1932-ben rendszeresítették például a fehér körgallért,²² egyúttal az udvari szolgálati atillára és a kunköpenyre piros karhajtókát tettek. Lecserélték a galambszürke zsinóros zöld magyarnadrágot, helyébe szürke szegélyes, alul Bocskai-díszes pantallót írtak elő.²³ Szintén ez évi újítás a fonnott deréköv, amely a gyalogos és a lovas testőrök részére egyaránt viselendő volt, utóbbinál ezzel váltották ki a vállszijas tölténytáskát.

Különleges volt a testőrség fegyverzete. Az alabárd lényegében változatlan, azonos az 1904. mintájú darabont testőr alabárdal. Megújultak viszont a szablyák és a kardok: mindegyik zárt markolatú (1939-től), nikkelezett kard lett. Megjegyzendő, hogy az 1930. mintájú testőrkardot a Koronaőréség és a Parlamenti Őrség is használta. A kardpenge hossza mintegy 60 cm volt, markolatkupakján oroszlanfejjel, a lovas szablya pengésszára 71 cm. A kard hüvelyé fém, a szablyáé bőrözött, ezüst pántokkal, veretekkel. Szablyát az alabárdos testőrség viselt udvari díszöltözethez, továbbá a lovas testőrség, kardot a puskás testőrség a szolgálati díszöltözethez.

A korszak díszbandériumai számára 1937-ben kidolgoztak egy véglegesnek szánt öltözködési szabályzatot,²⁴ amely azonban nyomtatott formában nem jelent meg. Ez a szabályzat néhány apróbb praktikus változtatáson, viselési értelmezésen kívül sok újítást nem hozott az addigiakhoz képest, ellenben mintegy meg-

örizve-megújítva szentesítették a még 1904-ben kialakított testőr viseleteket, történelmi üzeneteként egyfajta hatalmi folytonosságnak. Egyben ez volt az utolsó általános szabályozás a testőr viseletek tekintetében.

A Koronaőrség

A magyar korona és a koronázási jelvények 1790-ben kerültek vissza Magyarországra. A „szent klenódi-umok” állandó helyét a budavári királyi palotában jelölték ki. Hivatalosan ekkor állították fel a korona őrzését ellátó kis létszámú fegyveres csapatot is, amely egy századosi rangú tiszt vezénylete alatt az alhadnaggal, alebésszel, őrmesterrel, hadírnokkal, a 3 tizedessel és 3 hangással, illetve a 60 közlegénnyel összesen 71 főből állt. A csapatot nagyjából fele-fele arányban német és magyar katonákból válogatták össze a főparancsnokságot őrző gránátos századból, illetve a magyar gyalogezredek gránátos századainak rokkant katonáiból.

A korona és a koronázási jelvények intézményes őrzése ekkor már több évszázados múltra tekintett vissza. Az őrzés törvényi szabályozásával először Hunyadi Mátyás uralkodása alatt foglalkoztak az 1464. évi II. törvényben, amit utóbb más törvények (1492:III. tc., 1498:XXV. tc.) is megerősítettek, pontosítottak. Az 1500-ban megalkotott XXIII. törvény szolt arról, hogy koronaőri minőségben mindenkor két világi főúr vigyázzon az ereklyékre. Titulusukkal állami méltóságnak számítottak, rangban közvetlenül az ország zászlósurai után következtek. Személyüket a király terjesztette az országgyűlés elé, ahol elfogadás után, a két ház együttes ülésén a megválasztott koronaőrök esküt tettek. Nevüket, kinevezésüket törvénybe iktatták, amely egyben arra is kötelezte őket, hogy egyikőjüknek mindenkor a korona közelében kell laknia. Ez a gyakorlat – egy kisebb kitérével – lényegében 1945-ig érvényben maradt. A „kitérő” 1919-ben volt, amikor a XXXI. néptörvénnyel hatályon kívül helyezve a korona őrzésének korábbi módját, a feladatot a miniszterelnökre és a belügyminiszterre ruházták át.²⁵

E két koronaőr állami méltóságot viselt, személyük nem tévesztendő össze a korona tényleges őrzésére, biztonságára rendelt fegyveres csapatok koronaőreivel, akik mindenekelőtt katonák voltak, közemberek, s szolgálatuk fejében állami fizetséget kaptak. Szervezett csapataikkal a XVII. század elejétől találkozunk; első megjelenésük a korona Bécsből Pozsonyba szállításával kapcsolatos.

1608-tól a magyar koronát a törvények értelmében Pozsonyban őrizték – kisebb megszakításokkal – 1784-ig, amikor II. József elrendelte Bécsbe vitelét. Pozsonyban a közvetlen fegyveres őrzést a királyi vár „rendes őrkatonasága” mellett egy 60 fős külön „házi őrségre” bízták. Ezt a fegyveres csapatot tekinthetjük a korona őrzésére rendelt első fizetett önálló testületnek. Létszámukat 1622-ben 100-ra emelték, ellátásukról azonban alig gondoskodtak, hiszen a magyar kancellária által folyósított évi csekély 8000 forintnyi összeg természetesen nem volt elegendő. Az öröknek, hogy megélhetésüket biztosíthassák, különböző iparos tevékenységgel is foglalkozniuk kellett.

A korona őrzésének szabályait Mária Terézia királynő megbízásából Pálffy Miklós országbíró újította meg 1751-ben, majd 1768-ban. Pálffy újjászervezte a koronát őrző csapatot is: 1751-ben a pesti Invalídisok házából egy-egy 42 fős német és magyar legénységű századot küldtek Pozsonyba, amely ott *Királyi Magyar Koronaőrseg*ként, mint katonai testület, átvette a szolgálatot. 1762-ben létszámukat 80-80, 1766-ban 120-120 főre emelték, 1782-ben pedig 109-109-re csökkentették. Felsőbb hatalmi szervük a „Udvari Rokkant Bizottság” közbeiktatásával az udvari haditanács volt, közvetlen parancsnokuk pedig a pozsonyi palota várnagya. Amikor 1784-ben a koronát Bécsbe szállították, a pozsonyi koronaőrseget, mint feleslegessé vált testületet, feloszlatták.

Az őrcsapat hat év múlva, a korona hazahozatala után újra lábra állt. II. József 1790. január 28-án, halálos ágyán visszavonta rendelkezéseit, s utasítást adott a korona Budára szállítására. A díszes menet február 18-án indult Bécsből, majd Köpcsényben, Győrött és Esztergomban megpihenve a negyedik napon, február 21-én délután négykor megérkezett Budára. A korona ládáját hat kirendelt nemes vitte a „palota nagy szalájába s helyeztették egy három grádics magasságú, veres bársonnyal bevont helyre”. A ládát Zichy Károly

országbíró nyitotta fel, „s a korona kivételén a palota folyosójáról megmutattatott az öszvesereglett sokaságnak” – olvashatjuk a szemtanú, Keresztesi József református pap naplójában. A szokások szerint a koronát három napra közszemlére állították a mai Mátyás-templomban, majd „die 24 februárii a klenódiu-mok elzárattak”.²⁶

Az egész esztendő nagy nemzeti nekibuzdulásban telt el. A korona őrzetére felvonultak Budára a vármegyék bandériumai, s a királyi vár néhány hónapra a magyar rendi-nemesi pompa addig soha nem látott demonstrációjának helyszíne lett. A vármegyék kuruc hagyományokra emlékeztető 60–80 fős bandériumai kéthetes váltásban követték egymást a korona körüli strázsálásban, 1790. november 15-ig, II. Lipót pozsonyi koronázási ceremóniájáig, amikor is átvonultak Pozsonyba.

A bandériumok budai jelenléte szinte függetlenségi demonstráció lett, s már-már politikai félelmeket gerjesztett, noha a nemzeti lelkesedés – főként annak költséges volta miatt – az év végére magától is kezdett alábbhagyni. Tény, hogy a vármegyék nemességének java része a drága holmik, ruhák, ékszerek, fegyverek és lószerszámzat beszerzésében jócskán eladósodott. A bécsi kereskedők viszont jól jártak, mivel tekintélyes summát adtak kölcsön magas kamatra a kiöltözködő magyaroknak, ahogy a kortárs Decsy Sámuel a korona történetéről szóló munkájában írja: „pompás öltözetekért egynehány milliót nyertenek rajtunk”. „Még szerencse, nem kellett az év végénél tovább szolgálni – írja ugyanott Decsy –, [mert miatta] sok Vármegyéknek és virágzó familiáknak kolduló botra s tarisznyára kellett volna szorulni”.²⁷

Szerzőnk e „Vármegyei Korona Őrző Nemes Seregek” külleméről is rendkívül érzékletesen tudósít. Ruhák, lószerszámzat, fegyverek és zászlók elevenednek meg írásban és képben a kötetben, s megjelenik előttünk a XVIII. század végének magyar nemzeti díszviselete,²⁸ a nemesi, nemzeti és katonai – egykori szóhasználatlal élve: – „formaruha”, amely a korszak huszártiszti egyenruhájával (tollas-forgós kucsma vagy kalpag, mente, dolmány, sőt „kamizol”, huszárnadrág, zsinóröv, tarsoly, pantallér) mutat hasonlóságot, s nemcsak a testen viselt ruhadarabok, hanem a kiegészítők, felszerelési tárgyak, lószerszámzat, fegyverzet tekintetében is. Jellegeiben méltó párja volt a Magyar Nemesi Testőrség kortárs viseletének.

1790-ben tehát a frissiben megszervezett hivatásos csapat vette át a korona őrzésének feladatát. Ettől kezdve a koronaőrök budavári jelenléte, rövidebb-hosszabb megszakításokkal, 1944 őszéig folyamatos volt. A „megszakítások” V. Ferdinánd 1830-as pozsonyi megkoronázásával, illetve a koronaékszerek négyszeri menekítésével függenek össze. Az első két menekítés a napóleoni háborúk alatt történt, merthogy a franciák közel kerültek az őrzőhelyhez. Először 1805. december 1-jén menekítették a koronaékszereket Munkácsra Splényi József koronaőr vezérlete alatt, ahonnan csak 4 hónap múlva került vissza. Másodszor 1809. június 15-én, ismét csak a franciáktól féltvén, hagyta el a korona Budát, ekkor mintegy 5 hónapra. Ez idő alatt Almásy Pál koronaőr jobbra saját gyöngyösi házában őrizte, s november 8-án vitte vissza Budára. Az újabb – harmadik – menekítésre 1848-ban Kossuth Lajos adott utasítást. A koronát 1848 decemberében Bónis Sámuel képviselő, igazságügy-minisztériumi osztályvezető vitte Debrecenbe. Bónis Ürményi József koronaőrtől vette át ezt a feladatot. „...[Ürményi] átadta a kulcsokat, amelyek egy sárga selyem zacskóba voltak betéve. Tizenkét gránátos már ki volt rendelve, kiknek esküjét férjem fogadta, miszerint az utolsó csepp vé- rükig védik a koronát” – írja Bónisné visszaemlékezéseiben.²⁹ A tavaszi hadjárat után még visszahozták ugyan a koronát a fővárosba, ám szinte csak azért, hogy újra elszállítsák. Ezt az újabb – negyedik – menekítést Szemere Bertalan szervezte, aki előbb Szegedre, majd Aradra, Nagyváradra, Lugosra vitte, s végül Orsován negyedmagával elásta. A korona kálváriája 1853-ban ért véget. Az ereklyét hajón szállították Budára, felvitték a várba, ahol a Szent István-kápolnában, az oltár előtt felállított asztalra helyezték. „Ezek után a szokásos szertartással elénekelték a Te Deumot, a Szent György téren felállított gyalog zászlóalj dísztüzet adott” – tudósít az akkori történések talán legfontosabb szereplője és krónikása, Wargha István.³⁰ A korona és a koronázási jelvények, mint a koronázásokon is szokásban volt, „három napra közszemlére tétettek” a Szent István-kápolnában. Az ereklyék mellett két cs. kir. tiszt és két altiszt állt őrséget kivont karddal. Aztán Bécsbe vitték a koronát megmutatni I. Ferenc Józsefnek, majd ismét visszahozták Budára.

Miközben hangosan zajlott a politikai élet, majdnem kilenc évtized „fizikai csend” vette körül a koronát. Budavári „kamrájából” két koronázásra (I. Ferenc Józsefére 1867-ben, IV. Károlyéra 1916-ban), 1880-ban

akadémiai kívánságra tudományos vizsgálatra, 1896-ban a millennium, rá két évre pedig III. Béla és felesége Mátyás-templomi újratemetése alkalmával „köszemlére tétel céljából” vették elő. 1900-ban tették át véglegesnek szánt helyére, a palota átépítésének során kifejezetten a korona tárolására létrehozott „Páncélterembe”. Az őrzésről és annak szinte minden részletére kiterjedő, „örök időkre” szánt szabályozásáról az 1928. évi XXV. törvényben³¹ rendelkezett a magyar parlament. A „véglegesség” és az „örök idő” 1944-ig tartott: a koronát ekkor a nyilas kormány utasítására Nyugat-Magyarországra, majd onnan Ausztriába vitték.

A korona egyenruhás őrzői mindenkor osztoztak annak sorsában. Magyar gránátos egyenruhában (medvebőr süvegben, fehér frakkban, magyarnadrágban) vigyázták a budai várban, kísérték az ünnepeken, díszsorfalat álltak tiszteletére és adott esetben menekítették is. Az 1790-ben felállított testület, 1850-es évekbeli kényszerű szüneteltetésén kívül, 1944-ig tevékenykedett. Ahogy a korona 1853-ban visszakerült a várba, újra működni kezdett a Koronaőrseg; változatlanul gránátos medvebőr süvegben, de már az újdonsült fehér atillában – nem a korszak uralkodó gyalogsági kabátjában (waffenrock) – és a megszokott világoskék magyarnadrágban parádézva.³²

A Koronaőrseget a kiegyezés után, 1872-ben létrehozott Magyar Királyi Honvédség állományába helyezték át, ahol a testület a honvéd gyalogság egyik „kikülönített alosztálya” lett. Létszáma: 2 tiszt és 45 „köz”-

3.5.16. Kós Károly terve: A Palota út a királyi pár diszfogatával.

koronaőr, köztük 2 dobos.³³ Az altisztek rangja őrmester, a közembereké pedig szakaszvezető. Az egyenruhás koronaőri állást – négyéves szolgálati időtartamra – pályázat útján lehetett elnyerni. Előfeltétel volt a letöltött kétéves katonai szolgálat, a tetszetős külső (legalább 178 cm testmagassággal) és a nőtlen családi állapot. Fizetségük a megállapított rendes járandóságon felül napi 10 krajcár pótlék, illetve 20 forint évi jutalom volt. A korona őrzését minden időben egy altiszt és 3 gyalogos őr látta el. Ünnepeles alkalmakon az őrök díszruhájukban sorfalat álltak vagy kísérfőosztágot alkottak. Miközben létszámukat – főként gazdasági okok miatt – gyakran változtatták, szerepük, feladataik 1945-ig mit sem változtak.³⁴ Válságos hónapokat élt át a koronaőr-csapat 1918–19-ben, néhány hónapra önállósága is megszűnt, beolvadt a hadügyminisztérium fennhatósága alatt működő *Nemzeti Testőrszázadba*, s ennek egyik alegységévé vált a várban, a Koronaszoba mellett lévő szolgálati helyiségben helyezték el. A testületet 1919. január 22-én aztán hivatalosan is feloszlatták, a koronaőrök egy részét pedig Károlyi Mihály svábhegyi villájának őrzésére rendelték ki.³⁵ A forradalmak után a csapat a korábbi létszámmal és rendben folytatta tevékenységét.

A Koronaőrség első reprezentatív ruházata a 1870-es évek elejéről való, s a gárdáknál kialakult rend szerint viselték a dísz-, szolgálati és laktanyai öltözetet. A legreprezentatívabb, az úgynevezett „koronadisz”, teljes egészében piros volt, amelyhez acélbádoggból készült, sima felületű, csúcsos sisak, fehér rojtozattal szegélyezett barna bakancs (tisztéknek barna csizma) és fehér öv tartozott. Az atillát hét pár fehér (a tisztékét ezüst) mellzsinór, a sisakot bronz címer, illetve teljes díszben a csúcspa tűzhető sastoll ékesítette. Az öltözet speciális kiegészítője a mell közepéig érő rojtos fekete nyakkendő volt. Téli időben a díszruhát kékszürke köpeny takarta el.³⁶

A köpeny a felelős magyar szervek ízlésének nem felelt meg. 1876-ban le is cserélték piros mentére. A mentét elől 5 pár fémszat zárta, s hogy teljes legyen az összhang, az atilla mellzsinórzatát is ugyanilyen fémszatokra cserélték. Lecserélték a magyarnadrágot és a bakancsot is, helyükbe piros huszárnadrágot és sárga csizmát rendszeresítettek. Ez a díszruha 32 évet élt meg, míg 1908-ban radikálisan megváltoztatták.³⁷ A sisak helyett sötétzöld csákós süveget kaptak a koronaőrök, piros atillájukat ugyancsak sötétzöldre változtatták, egyúttal szabását is módosították: a felkarra kettős ruhaujj került, az elülső részre pedig háromszor hármias csoportban ezüst paszományok. Paszomány fedte a hátvarrásokat és ezüst zsinór a szegélyeket. Zsinór helyett lefelé hegyesedő paszomány díszítette a skarlátpiros nadrágot is, amelyet az okkersárga csizmába húztak bele. Az díszöltözet ünnepélyességét a piros galléros, hófehér körköpeny is emelte.

A koronaőrök feltűnően díszes fegyvere volt a vibárd. Hossza 233 cm, a penge előlapján a korona és az uralkodói IFJ névjel, alatta a magyar középcímer és a testület alapításának évszáma (1871) volt bevésve, hátoldalán pedig korona és a névjel, alá sugaraktól övezve, háromszögben Isten szeme és a címer. 1908-ban az öltözetrel együtt a vibárd díszítése is változott. Az előlapra, a középcímer helyére a Madonna alakja, a hátlapra pedig az országcímer alá az 1871-es évszám került.³⁸

A két világháború között a Koronaőrség az 1909-ben kapott egyenruháját hordta lényegében változatlan formában, csak néhány apróság, a viseleten megjelenő hatalmi szimbólumok módosultak az új államformának megfelelően. A szolgálati öltözet kucsmájának vitézkötésén például az egykori uralkodói jelkép, az IFJ monogram helyére a magyar címer került. Lecseréltek néhány ruhadarabot is: új köpenyt rendszeresítettek, amely a testörköpeny mintájára készült, de sötétzöld színben. A viselet alapkaraktere azonban nem változott.³⁹ Amikor a korona és őrzői 1944-ben nyugatra távoztak, poggyászában ki-ki magával vitte az 1909-es díszruhát.⁴⁰ Felvenni azonban már nem volt hol és nem volt miért.

JEGYZETEK

1. A-2. ee. Szervi határozványok Ófelsége a császár és király testőrségei számára. Budapest, 1905, 5.
2. Néhány kitűnő (a testőrök kapcsán főleg irodalomtörténeti, ám tárgyunk szempontjából kevésbé hasznosítható) tanulmány és részmonográfia ellenére részletes történetükkel adós a hazai történetírás. Jelentős mennyiségű forrásanyagot használt fel Hellebronth Kálmán 1939-ben megjelent adatgazdag könyvéhez, amely aktuálpolitikai felhangjai ellenére mindmáig kézikönyvnek számít a téma kutatói számára: HELLEBRONTH, 1939.
3. Az eszternek politikai felhangja is támadt Magyarországon: arról folyt a vita, lehet-e a fennálló magyar jog sérelme nélkül magyar nemeseket külföldi bíróságon elítélni? Voltak, akik az akasztást kifogásolták, mondván: katonákról lévén szó, golyó általi halál járt volna. Mindenesetre határozat született, hogy többé Ordódy és Csemez nevű testőrt a gárdába nem lehet felvenni. A történetekről a korabeli magyar és osztrák sajtó részletesen beszámolt. A nádori gárdáról és a gyilkosságról ennek alapján ír: BALLAGI, 1872, 323–327.
4. HELLEBRONTH, 1939, 24–27., illetve 461–464.
5. Regulamentum pro Regio Hungarica Nobili Turma Praetoriana. Viennae, 1795. – A XVIII. század vége testőrviseletének érzéletes leírását adja: DECSY, 1792, 498–500.
6. BARCY, 1991, 185–186.
7. Adjust, 1904.
8. Szabályzat, 1909, 11.
9. Szabályzat, 1909, 63–64.
10. A termék, „szobák” elnevezéseire a korabeli testőr utasítás (Szabályzat, 1909, 1. melléklet) terminológiáját vettük át, minden változtatás nélkül. Alaprajz: Szabályzat, 1909, 11. melléklet.
11. Szabályzat, 1909, 66.
12. Szabályzat, Öltözeti szabályzat a M. Kir. Darabontestőrség számára. Budapest, 1908.
13. Nemes Mihály elképzeléseinek több vázlata is megtalálható a Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében, lt. sz.: 171/83.
14. A két világháború közötti testőrség történetének személyes élményekből is táplálkozó, ennél fogva – különösen az egyes szereplők megítélésében – helyenként túlságosan szubjektív szemléletű feldolgozását adja: BANGHA, 1990. A szervezetről, a napi rutinról, tevékenységükről és különleges szolgálataikról a továbbiakban e könyv alapján adunk rövid összefoglalást.
15. Szabályzat, 1928.
16. BANGHA, 1990, 196, 198.
17. A testőrségnek a mintegy negyedszázad alatt három parancsnoka volt: Görgey György ezredes (1920–1927), Igmándy Hegyessy Géza tábornok (1927–1936) és Lázár Károly altábornagy (1936–1944).
18. Számítva a fegyveres harcra, a vár védelmére az előkészületeket már korábban megszervezték. Eszerint a legbelső védelmi góc a vár és a Várkert területe, ahol a lövészászlóalj puskás százada és a gyalogos testőrség helyezkedett el. A második védelmi vonal külső öve a főhercegi palota, a Honvédelmi Minisztérium épülete és a Színház utca Dísz téri torkolata. Ennek védői a testőr lövészászlóalj katonái voltak. A lovas testőrség – felnyergelt lovakkal az istállóban – a védelem tartalékát képviselte. A Várhegy északi részét, a Bécsi kapu és a Kapisztrán tér, illetve Bátyasétány vonalat a budapesti Őrszászlóalj katonái védték. A felvezető utakat elaknásították. A csatában többen megsebesültek, s tucatnyi német katona esett el.
19. 2. sz. Pótlék az A-26. 3. Szabályzat, 1920.
20. HK, 1930, 21. sz., 1776/eln. 14/1930. sz. körtendelet: A testőrségek, a koronaőrség és képviselőházi őrség ruházatának módosítása, illetve megállapítása.
21. BANGHA, 1990, 244.
22. HK, 1932, 9. sz., 1686/eln. 14/1932.
23. HK, 1932, 12. sz., 2792/eln. 14/1932.
24. Hadtörténelmi Könyvtár Tervezet: Öltözeti és felszerelési szabályzat a m. kir. testőrség számára. Budapest, 1937.
25. A korona őrzéséről részletes feldolgozás mindeddig nem készült. A gazdag „korona-irodalom” érintőlegesen foglalkozik az őrzés történetével: KATONA, 1979.; BENDA-FÜGEDI, 1979.; BARTONIEK, 1987. – A korona őrzésének rövid összefoglalása, benne az 1918–19 forradalom alatt történtekkel: AMBRÓZY, é. n.
26. KATONA, 1979, 270.
27. DECSY, 1792, 392.
28. Terjedelmi kötöttségek miatt nincs helyünk, lehetőségünk bemutatni valamennyi bandérium viseletét. Megjegyezzük továbbá, hogy ennek a rendkívül gazdag anyagnak következetes feldolgozása a magyar viselettörténet régi adóssága. Decsy színezett metszetekkel is illusztrált fentebb hivatkozott munkája precíz leírását adja az egyes bandériumok viseletének: DECSY, 1792, 296–392. – 27 színezett metszettel album jellegű kiadvány jelent meg ugyanezen vármegyei bandériumokról úgy, ahogy azok az 1790-es országgyűlésre és II. Lipót koronázására Pozsonyba felvonultak: STROHMAYER, 1791. A két kiadvány ábráit valószínűleg más-más kéz készítette, a viseletábrázolás, az uniformisok részletei azonban lényegében azonosak. A két kiadvány kiindulópont lehet a korszak magyar nemesi díszviseletének remélt viselettörténeti feldolgozásához.

29. KATONA, 1979, 276.
30. KATONA, 1979, 322.
31. A törvény szövege: KATONA, 1979, 394–398. A 8. § szerint: A Szent Koronát a hozzátartozandó drágaságokkal együtt az ország székesfővárosában a királyi várpalotának ez idő szerint is erre a célra rendelt pánccélkamrájában a m. kir. koronaórség állandó őrállása mellett kell tartani, és szorgos és hőséges gondviseléssel őrizni.
32. VU, 1866., 5. szám., 52–53.
33. Szabályzat a m. kir. Koronaórség a honvédség tetteles állományából leendő alakítását, fenntartását és kiegészítését illetőleg: *Rendeletek Tára*, X. füzet, III. Szabályzat, 563–572.
34. Szolgálati utasítás a Magyar Királyi Koronaórség számára. Budapest, 1896.
35. AMBRÓZY, é. n., 7–9.
36. *Rendeletek Tára*, X. füzet, III. Szabályzat, 571–572.
37. *Rendeleti Közlöny*, 1909, 2054/eln. 1909. sz. körrendelet és mellékletek.
38. Öltözeti és felszerelési szabályzat a magyar királyi honvédség számára. Budapest, 1876, 1892.
39. HK, 1930, 21. sz., 1776/eln. 14/1930. sz. körrendelet. A testőrségek, a koronaórség és képviselőházi őrség ruházatának módosítása, illetve megállapítása.
40. Egy ilyen, nyugatra vitt „koronadisz” atilla került adományként a Kanadában létesített Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeumba. Ma a Hadtörténeti Múzeum viseleti gyűjteményében található. In: SÁGVÁRI, 2000, 17.

GYÖRGY SÁGVÁRI

GUARDS, MOUNTED ESCORTS IN BUDA CASTLE

Summary

Monarchs, royal families, government officials, and insignia of royalty have been escorted by flamboyant, armed guards since the late Middle Ages in Europe. Various called *gens d'armes*, *men at arms*, *Trabanten* or *darabont*, these guards were institutionalised by the 17th–18th centuries. Their tasks included protection on the one hand, and trooping at spectacular court (state) occasions on the other.

Several extravagant bodies of guards have made their way into the history of the Royal Palace at Buda during the past three centuries. The most famous of them ever was the *Hungarian National Guards* (later called *Hungarian King's Guards*), founded in 1760. They were based in Vienna, but came to Buda for the coronation ceremony, and joined the king and during their visits. In 1904 the *Hungarian Infantry Guards* were set up specially for protecting the royal palace, and for parading at the king's or palatine's festive occasions. In 1918, when Austro–Hungarian Monarchy broke up, the Guards were disbanded. The Governor Miklós Horthy set up, as the legal predecessor of the two disbanded bodies, the *Hungarian King's Guards*. Officially protecting the palace, but actually serving as the governor's body guards, the new establishment functioned until the Arrow-cross (Hungarian Nazi Party) putsch in October 1944.

Founded in 1791, the *Royal Hungarian Crown Cruards* also paraded in shows at the Royal Palace. Their duty was the protection of the Hungarian crown—kept in the palace since 1790, and in this capacity they were the first permanent guard of the royal castle. The guardsmen lived in the palace, and only left the building at times when the crown had to be hurried off to safety. Like the *Hungarian King's Guards*, they left the capital together with the crown in autumn 1944.

This article discusses the outfit, and the history and significance of the above four guards in the history of Buda castle and the royal court.

A BUDAI KIRÁLYI PALOTA MÁTYÁS ÉS A JAGELLÓK IDEJÉN

1464 nyara és 1466 májusa közé datálható az a levél, amelyet a nagy firenzei építész, Michelozzo di Bartolomeo (1396–1472) írt Mátyás magyar királyhoz az Égei-tengeri Chios (Hiosz) szigetéről. A levélben a szokásos formulák szerint hosszan magasztalja a királyt, majd felajánlja szolgálatait. Mellesleg leír egy hidraulikus pumpát is, amelyet a király arany- és ezüsbányáiban hasznosíthat.¹ A magyar reneszánsz kutatás által mindeddig nem hasznosított tény, illetve levél a firenzei Palazzo Medici mestere és Mátyás eddig nem sejtett közvetlen kapcsolatára vet fényt.

Michelozzo 1461-ig a firenzei Palazzo Vecchio átépítésének vezető építésze volt, Giorgio Vasari 1568-ban megjelent *Le Vite de' più eccellenti pittori, scultori ed architettori* című művében hosszan megemlékezik a firenzei Signoria-palota átalakításáról a Michelozzo-biográfiában.² 1461-ben a mester – névlegesen a Magyar Királysághoz tartozó, ténylegesen azonban független köztársaság – Ragusa (Dubrovnik) meghívására a városállamba költözött, ahol a török terjeszkedéstől félfő város erősítéseinek korszerűsítésén dolgozott. 1464 nyarától pedig három évig ugyanilyen célból a Genova fennhatósága alatt álló, kis-ázsiai partok mentén fekvő Chios (Hiosz) szigetén élt.³ Michelozzo dalmáciai útja és a magyar királlyal való kapcsolatteremtése talán a ragusai püspököknek, a Mátyással is ismeretségbe került Timoteo Maffeinek köszönhető, aki a fiesolei Badia apátjaként nyilván már korábban, Firenzéből ismerte a kolostor átépítésének mesterét.⁴

1466-ban a délvidéki várak erősítésének problémájával elfoglalt Mátyás⁵ két külföldi városból kért és kapott építőmestereket: Ragusából és Milánóból. A ragusai tanácshoz Mátyás nevében Laki Thuz János horvát-szlávon bán, királyi főajtónálló írt levelet, a városállam tanácsa január 19-én először Paschoe Michielievichet, október 31-én pedig több más mestert bocsátott a magyar király rendelkezésére.⁶ Michelozzo idézett levele valószínűleg kicsit előbb született. Mátyásnak alighanem nagy szüksége lett volna a nagy itáliai építész tudására, ám a mester nem utazott Magyarországra: 1471-ben már biztosan újra Firenzében volt, s a következő évben bekövetkezett haláláig már csak a Palazzo Vecchio folytatódó újjáépítésével foglalkozott.⁷

A Palazzo Vecchio azért fontos a budai királyi palota reneszánsz átalakítása szempontjából, mert a Mátyás-kori átépítés első szakaszában (az 1470-es évek végén és az 1480-as évek legelején) valószínűleg a legfontosabb példa volt. A mintakép nyilvánvalóan nem lehetett egy vadonatúj reneszánsz épület (mint például a firenzei Palazzo Medici), ugyanakkor a középkori Palazzo Vecchio átépítése hasonló problémákat állított mesterei elé, mint a budai rezidencia gótikus épületegyüttesének reneszánsz átalakítása. Ez a példaadás még akkor is felvehető, ha a firenzei épület a városi adminisztráció székháza volt, szemben a budai palota vegyes állami és magán funkciójával.

A Palazzo Vecchio I. emeleti termének, a *Sala dei Dugentónak* (*Sala del Consiglio*) a kialakítására 1470–75 között került sor, feltehetően Michelozzo irányításával. A két II. emeleti terem, a *Sala dell'Udienza* és a *Sala dei Gigli* munkálatainak megkezdésére csak 1472. június 12-i ülésén hozott határozatot a Signoria. Az irányítást az 1472. október 7-én elhunyt Michelozzótól a nagy műhelyt fenntartó Maiano fivérek: Giuliano és öccse, Benedetto vették át.⁸ A termék meghatározó eleme a díszes kazettás famennyezet és alatta az oldalfalakat lezáró záróparkány volt, a falakat márvány ajtókeretek díszítették, intarziás ajtószárnyakkal. Mátyás és Lorenzo Medici (il Magnifico) jó viszonyából következően nemcsak politikai, de művészeti kapcsolatok is létrejöttek Firenze és Magyarország között. A firenzei tradíció szerint – melyet Vasari is megőrzött –

Mátyás Lorenzo révén kiváló szobrászokat, építészeket, asztalosokat és kézműveseket fogadott szolgálatába.⁹

Mátyás Vasari által megörökített firenzei építész, az intarziátorból építésszé lett Chimenti Camicia (1430 körül–1505 után)¹⁰ 1479 júliusában megbízottja révén Firenzében öt *legnaiuolót* (intarziáműves asztalos) szerződtetett Magyarországra. A magyar reneszánsz indulása szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségű megállapodást a múlt század végén Milanesi publikálta.¹¹ Az okmány szerint Camicia megbízottjával 1479. július 15-én „Bartolomeus del Citto, Albizus Laurentii, Vectorius Petri Simonis, Dominicus Dominici”, valamint a nagyobb fizetése alapján a csoport vezetőjének tekinthető „Johannes Antonius Dominici” egy évre Budára (vagy az okmány szerint más magyarországi helyre) szerződött. A mesterek szerződését később valószínűleg meghosszabbították, s több évig maradtak Budán. A *lignariusok* vagyis *legnaiuolók* budai működése alapján hasonló munkákra gondolhatunk,¹² mint amilyenek a firenzei Palazzo della Signoriában voltak. Magyarországon készült alkotásaik a faanyag pusztulása miatt ma már csak az egykorú leírásokból és hatáskükből következtethetők ki.

A cseh művészettörténeti irodalom már rámutatott a Kutná Hora-i vár egyik termében található, 1493-ban készített festett famennyezet budai eredetére: az építető, Jan Smiška Budán láthatott hasonlókat, s itt ezek egyszerűsített változatát valósította meg.¹³ A konzolokkal alátámasztott, oldalfalakat lezáró háromrészes párkány ugyancsak festett. A reneszánsz tagozatok: a tojássorok, fogazások, növényi ornamentika igen kanonikusak, s jelzik a budai mintakép kvalitását. A mennyezet négy- és nyolcszögű alapelemei a firenzei Palazzo Vecchio *Sala dell'Udienza*jára emlékeztetnek, s azt mutatják, hogy a hiányzó láncszemnél, a budai mennyezeteknél a firenzei mintakép közvetlen hatása jelentkezhetett.¹⁴

Ugyancsak a faintarziáműves mesterek készíthették az intarziával „berakott” ajtószárnyakat. A Bonfininél említett *postes insuper emblemate conspicui* kifejezés a filológiai elemzés szerint „berakott” (intarziával díszített) ajtószárnyat jelenthetett.¹⁵

A Mátyás-kori palotaépítés Budán a késő gótika jegyében kezdődött el, erre utal sok gótikus töredék, például a Mátyás címereivel díszített kapuoromzat, a nagyudvari ajtókeret vagy a külső támpillérmél előkerült hármás ablak. Jellegzetes motívumuk a kereszteződő pálcatag.¹⁶ Az 1470-es évek végétől a főszerepet a reneszánsz vette át, de a késő gótikus királyi műhely tevékenysége sem maradt abba, ezt tanúsítják a kettős stílushatást mutató építészeti töredékek.¹⁷

A reneszánsz műhely munkája az új stílusú enteriőrök kialakításával először valószínűleg a díszudvar keleti, illetve déli szárnyában kezdődött meg, és talán nem is érínthetett sok termet. A kazettás famennyezetek mellett új reneszánsz ajtó- és ablakkeretek, kandallók, majolikapadlók készültek. Az 1470–80-as évek fordulóján kivitelezett termek összbenyomása, az aranyozott, gazdagon díszített színes famennyezetek-párkányok és a kőornamentumok kontrasztja, az új luxus stílus megjelenése – mint ismeretes – beváltotta Mátyás reményeit, s lenyűgözte a látogatókat. A díszes kazettás mennyezetekről sokan beszámoltak: Naldo Naldi, Antonio Bonfini, Stephanus Taurinus, Paulus Jovius, Stephan Gerlach is leírta őket, ki személyes tapasztalat alapján, ki csak hallomásból.¹⁸

A *lignariusok*nak – úgy tűnik – egészen Mátyás haláláig (1490) akadt feladatuk a budai palotaépítkezésen: nekik tulajdoníthatjuk a díszudvari felső, II. emeleti loggia kazettás, csillagjegyekkel díszített síkmennyezetét, a trónterem díszes lefedését, de feltehetően – Bonfini alapján – a „Befejezetlen palota” nagytermének is ilyen famennyezetet szántak. Mivel Benedetto Dei szerint 1474-ben például 84 műasztalos-faintarziátor *bottega* működött Firenzében,¹⁹ így a budai intarziátorok műhelyhez kötése egyelőre nem sok sikerrel kecsegtet, ám a Palazzo Vecchio két díszes, II. emeleti termét díszítő Maiano-műhelynek minden bizonnyal köze lehetett a magyarországi munkákhoz. Ezt bizonyíthatja nemcsak a Firenze–Buda–Kutná Hora összefüggés, de talán a műhely társtulajdonosának, Benedetto da Maianónak a látogatása is Budán. Az utazásra az egyetlen forrás Vasari közlése, aki szerint Benedetto Firenzébe hazatérve alkotta csak meg a *Sala dell'Udienza* kapukeretét (1475–81).²⁰ A magyarországi utat ez elé kellene datálnunk, ami túl korainak tűnik. Inkább a 80-as évek elején járhatott Budán, inkább a műasztalos munkák miatt, semmint szobrokat faragni.²¹ A Mátyásnak szánt, az adriai-tengeri hajóúton tönkrement intarziás díszládika a *legnaiuolók* másik

profilját jelzi, amelybe intarziával berakott ajtószárnyak éppúgy beletartoztak, mint esetleg egész falfelületek, összetett szekrények intarziás lapjainak kialakítása. Ha hitelt adunk Bonfininek, s a leírásában szereplő *dieta* valóban magánlakosztályt jelent,²² akkor ebben dolgozószoba, *studiolo* is lehetett, hasonlóan az urbinói, gubbioi Palazzo Ducale szobáihoz,²³ s budai párdarabjuk oldalfalait, szekrényeit is az itt működő műasztalosok készíthették.

*

Már említettük a firenzei Palazzo Vecchio lehetséges mintakép szerepét Mátyás építkezéseinek kezdeti szakaszában, az 1470-es évek végétől az 1480-as évtized elejéig. A második periódusban, amikor a belsőépítészetről a palota homlokzatainak, udvari architektúráinak kialakítására tevődött át a hangsúly, a mintakép – a jelek szerint – az urbinói Palazzo Ducale lett. Mátyásnak Federigo da Montefeltróval fennállt szövetségi és baráti viszonya, a Nápolyba tartó, Urbinót is útba ejtő sűrű magyar követjárások érthetővé teszik Federigo (az állami reprezentációt is szolgáló) rezidenciájának és Mátyás budai palotájának kapcsolatát.²⁴

A reneszánsz függőkertek mintaképe az avignoni pápai palota *giardino segreto*-ja volt. A műfaj lényege a kert „beemelése” az épületbe, azaz mesterséges természet létrehozása. Ezt szerette volna felidézni Rómában, a vatikáni pápai palotában V. Miklós pápa és építész, Leon Battista Alberti (1404–1472).²⁵ De az elgondolás nem itt valósult meg, a reneszánsz függőkertek első megépült példája Itáliában a fiesolei Villa Medici teraszos kertje volt, amelyet Michelozzo 1451 körül kezdett el kialakítani.²⁶ A pienezai Palazzo Piccolomini II. Pius által antik mintára *hortus pensilis*nek nevezett, Bernardo Rossellino által tervezett függőkertjéből 1462-ben már csak a növények hiányoztak.²⁷ Rómában csak néhány évvel később, 1466–69 között, (Barbo) II. Pál magánpalota-együttesében, a Palazzo Venezia melletti Palazzetto Veneziában épült meg az első, mesterséges alépítményen nyugvó kert.²⁸ Az urbinói függőkert és alépítményének kialakítása Francesco di Giorgio műve, s 1474 utánra datálható.²⁹ Ezek – köztük leginkább az urbinói – lehettek mintaképei a budai palotakertnek, amely csak alig későbbi ezeknél.

A budai palotánál Feuerné Tóth Rózsa nevéhez fűződik a hatalmas dongaboltozatos pince, a *cisterna regia* és a felette kialakított reneszánsz függőkert egykori létezésének felismerése.³⁰ Az általa reneszánsz konstrukcióként számon tartott nyugati zárófal és a valamivel későbbi szegmensíves pillérsor azonban a régészeti adatok szerint valószínűleg Zsigmond-koriak.³¹ A szegmensíves áthidalású pillérek elődeit ugyancsak az avignoni pápai palotán találhatjuk meg. Mint ismeretes, Zsigmond király 1415-ben Avignonban két helyi mesterrel – Bertrand festővel és Jean Laurent kőfaragóval – lerajzoltatta magának a pápai rezidenciát.³² A mintakép követésének szándéka ritkán dokumentált ilyen egyértelműen. Feltételezhető, hogy a valószínűleg látkepszerű nézet révén az avignoni palota hatott a Zsigmond-kori budai palotaépítkezésre, nemcsak az északi udvari Zsigmond-palota, hanem a nyugati belső udvar zárófalva vakárkádjainak tekintetében is.

A Zsigmond-kori fallal lezárt nyugati kis udvar területét Mátyás idején mélyítették ki, s a hatalmas dongaboltozattal lefedve kialakították a pincét: a *cisterna regiát*, déli végén a Jégveremmel, amely az északi szakasz kivételével elfoglalta a nyugati és déli palotaszárny közötti nyugati belső udvar teljes belső területét, s felette reneszánsz függőkertet hoztak létre.³³ A Joseph de Haüy-féle alaprajz nemcsak az öt külső pillért, de a függőkert közepén állt kutat is bejelöli. A függőkert pillérekre támaszkodó nyugati zárófalánál a látképek alapján a szegmensíves árkádokra fedett folyosó támaszkodott.³⁴ A fedett folyosó a nyugati és déli palotaszárny között teremtett összeköttetést, hasonlóan Urbinóhoz, amely a *duca* és *duchessa* lakosztályát kapcsolta össze. A budai függőkert intim, magánhasználatú kert lehetett, szemben a szomszédos, nyilvános díszudvarral. A két, eltérő használatú szabad térség egymásmellettsége az urbinói Palazzo Ducale esetében is megfigyelhető.

A ciszterna vízvezetékének ólomanyagára vonatkozó adatok 1482 áprilisából és 1484 áprilisából maradtak fenn: Nagylucsei Orbán kincstartó *pro cisterna regia* kéri az ólmot Kassa városától.³⁵ A ciszterna a palota díszudvar körüli részeiről gyűjthette össze az esővizet. Műszaki-mérnöki megoldása Chimenti Camiciához fűződhet, akinek ilyen irányú tevékenységéről Vasari is beszámolt.³⁶

A függőkertet északi oldalán a díszudvar nyugati szárnyának déli fala határolta. A szakirodalom állás-

pontja szerint a reneszánsz átépítések a keleti, a könyvtárt és kápolnát magában foglaló szárny és a déli Anjou-palota északi része mellett a díszudvar nyugati szárnyára is kiterjedtek. Talán erre utal az 1686-ban Louis Nicolas d'Hallart rajza nyomán készült Michael Wening-metszeten az említett épületszárny ábrázolásán a legfelső (azaz II.) emelet, amely Mátyás reneszánsz átépítései során épülhetett meg. Elsősorban a nyugati szárny új, felső emeletén adódott lehetőség az olyan nagyobb alapterületű és belmagasságú reprezentatív ternek elhelyezésére, mint amilyen többek közt a trónterem is volt. Ez utóbbit a Salomon Schweigger által leírt 44 × 18 lépésnyi nagy mérete miatt sem lehetne más szárnyban elképzelni.

Valószínűleg a II. emeleti trónteremhez vezetett fel az az új, reneszánsz díszlépcső, amelyet Evlija Cselebi török utazó is leírt, s a Giovanni Domenico Fontana rajza nyomán készült Elias Nesselthaler-metszet (1686) a díszudvar északnyugati sarkában meg is örökített.³⁷ A kiemelten kezelt, tágas lépcső csak a reneszánsz építészetben jelent meg, jeles emléke az urbinói palota főlépcsőháza.³⁸ A legfelső, II. emeleti udvari folyosó és a nagyterem kapcsolatára világít rá Stephan Gerlach 1573-ból származó leírása: „...innen aber ist ein Gang von schönem rothem Marmel, mit hohen Säulen, daran 2 grosse weite Sääl, oben mit vergülten Bühnen, des ersten Figuren sind lauter Kessel auf einem Feuer, und ein Buch darbey: ob dieses Saals Thüren von Marmelstein [...] stehet geschrieben: »Magnanimum Principem Victoria sequitur. Anno 1484.«”³⁹

Ez a valószínűleg a trónterem bejárati frízén volt olvasható felirat ismerhető fel (eltérő évszámmal) Franciscus Omichius leírásában is, aki szerint: „Es steht auf der rechten Handt am Eingang eines Saals ob der Thür dieser Text: »Magnanimum Principem victoria sequitur Anno 1479.« Auf diesem Saal pflegt der Türck sein Kriegsvolck zu bezalen, allda ist auch ein Camin von Marmorstein gebawet, daran ein Schild gehawen, in dem ein Raab in einem Schnabel einen Ring haltet, und auff den beiden Seiten der Königreich Behem und Hungern Zeichen gehawen.”⁴⁰ A trónterem tehát a vörös márvány folyosóról nyílt, jobb kéz felől. Aranyozott mennyezetét a talán szintén Mátyás emblémáiként⁴¹ értelmezhető ábrázolások – lángok közé helyezett üst, mellette könyv – díszítették, márvány kandallóján pedig középen a gyűrűs hollót, valamint Cseh- és Magyarország címerét faragták ki. A trónterem melletti másik díszes helyiség mennyezetéről Gerlach így emlékezett meg: „Des andern Saals Bühnen hat lauter güldine Schlangen, die den Schwantz in dem Maul haben.”⁴² A farkába harapó kígyó vagy a Sárkányrend jelvénye,⁴³ vagy még általánosabban az ókor óta használt idő-, világ-, illetve örökkévalóság-jelkép.⁴⁴

A már említett D'Hallart–Wening-metszet a legfelső szinten a többi emelet nyílásaitól eltérő formájú, feltehetően reneszánsz ablakokat és architektúrát ábrázol. Ezeket kökeresztos ablakoknak tartjuk, mivel a régészek a budai kőanyag nagyszámú reneszánsz ablaktörredékei alapján kétféle ilyen ablakfaját is rekonstruáltak.

Ez az ablaktípus a gótikus építészetnek – a budai palotán is meglévő – kedvelt épületeleme volt. Reneszánsz átfogalmazásánál azonban sem Firenze, sem Urbino építésze nem játszott szerepet, hiszen ezt a formát ezeken a területeken a XV. század második felében még nem alkalmazták. A kökeresztos ablakok budai megjelenésével kapcsolatban először Genthon István hívta fel a figyelmet a római Palazzo Venezia homlokzatainak hasonló nyílásaira, amely megállapításhoz – Pienza hozzátételével – Balogh Jolán is csatlakozott.⁴⁵ Ezeknél is korábbiak azok az ablakok, amelyek V. Miklós pápa vatikáni palotáján nyíltak.⁴⁶ A kapcsolat vizsgálatában Feuerné Tóth Rózsa még tovább ment, ő Giovanni Dalmata (1445–1509) szerepét is felvetette a római ablakforma átvételénél.⁴⁷ Piero Tomei a Palazzo Venezia kökeresztos ablakainak keletkezését 1466-ra datálta.⁴⁸ Giovanni Dalmatának és Mino da Fiesolének (Barbo) II. Pál halála (1471. július 26.) után rokona, Marco Barbo kardinális adott megbízást a pápa síremlékének elkészítésére. Barbót 1468 júliusától a trauai San Giovanni Battista-templom adminisztrátorává nevezték ki,⁴⁹ ez Dalmatával való korábbi ismeretségét is elképzelhetővé teszi. Ugyancsak Marco Barbo építtette tovább a római Palazzo Venezia-t is, amelynek északi kapuját, valamint a hozzátartozó San Marco-templomban a szentségházat Giovanni Dalmatával faragtatta ki.⁵⁰ E tények ismeretében igen figyelemreméltó, hogy Marco Barbo 1472–73-ban pápai legátus volt Magyarországon,⁵¹ s így minden bizonnyal neki köszönhető, hogy Giovanni Dalmata Mátyás udvarába került.⁵² Marosi Ernő szerint is éppen az játszott szerepet leginkább Dalmata magyarországi meghívásában, hogy Mino da Fiesolével elkészítette a II. Pál-síremléket.⁵³

Giovanni Dalmata 1474–80 közötti római működése idején a Palazzo Venezia homlokzatai már készen állhattak, ami azonban nem zárja ki az ablakforma általa történt budai megismertetését. A kőeresztes ablakforma kiválasztásában esetleg a római pápai-bíborosi paloták építészeti repertoárjának tudatos átvétele játszhatott szerepet. Az ablakokon kívül az architektúra Itáliából átvett elemei közé tartozhattak még a homlokzati vízszintes övparkányok is.⁵⁴

Urbanóban az árkádos udvar a korábbi, különböző időben épült palotarészeket kapcsolta össze.⁵⁵ Budán az épületrészek még inkább heterogén voltát volt hivatva elfedni az új udvari árkádok architektúra: a díszudvari korábbi, Zsigmond-kori árkádok szerkezet átalakítása, illetve bővítése. A korábbi, gótikus földszinti árkádokra – álláspontom szerint – kétszintes reneszánsz szerkezet került Mátyás idején, amelynek az I. emeleti része archivoltos, félköríves, a II. emeleti pedig egyenes gerendázatú (architrávós) lezárású lehetett.⁵⁶

A reneszánsz loggia egykori léte biztosra vehető, hiszen nemcsak minden utazó palotáról irt beszámolójában szerepel, de az igen nagy mennyiségben előkerült balusztrád-törpepillérek és -orsók is ezt bizonyítják. Az építészek a reneszánsz balusztrád korábbi, szórványos itáliai alkalmazása után Budán jutottak el arra a fokra, hogy sokkal nagyobb mennyiségben alkalmazták,⁵⁷ ennek alighanem az volt a mindeddig figyelemre nem méltatott oka, hogy 1479-től firenzei intarziáműves asztalosok működtek Budán. A kör keresztmetszetű, esztorgalással előállítható baluszterorsó a műszatosságban jelent meg 1450–60 körül, alapvetően fa jellegű elem, s csak később vették át a kőfaragók. Budán tehát nyilván a *legnaiuolók* vezető szerepe magyarázza az elem népszerűségét.

A budai balusztrád-törpepillérek közül a Mátyás-koriaknak a biztosan Jagelló-kori, Ulászló-címerrel vagy -monogrammal díszített faragványcsoporttól való méret- és ikonográfiai eltérését már többször megállapították.⁵⁸ A budai márga anyagúak Mátyás-kori datálását újabban Mikó Árpád egy cáfolhatatlan érveléssel támogatta meg: a hasonló anyagú és kialakítású váci balusztrádpillérek egyikén egy eddig észre nem vett Mátyás-embléma, egy „hordó” alapján.⁵⁹ Mivel a teljes hasonlóság miatt a váciak nyilvánvalóan a budai törpepillérekkel azonos műhelyben készültek, ezért a Mátyás-embléma az egész faragványcsoportot datálja.

Véletlen egybeesés vagy a rekonstrukció helyes nyomon történt elindulását jelzi, hogy a nyugati palotaszárny előtt a reneszánsz loggia rész éppen tizenkét ivnyílású a rekonstrukciós rajzokon, amely ivméretet a balusztrád-törpepillérek két oldalának azonos számú orsósora határozta meg.⁶⁰ Ez a tizenkettő éppen meg egyezik a Bonfini által leírt kazettás famennyezeten lévő zodiákus elemeinek számával, ha egy-egy csillagjegy az oszlopközök által meghatározott mennyezetszakaszokat díszítette.

A díszudvari árkád sor vörös márvány anyagáról több utazó is megemlékezett, Stephan Gerlach szerint „...innen aber ist ein Gang von schönem, rothem Marmel, mit hohen Säulen”, Johann Ferdinand Auer szövegében pedig „...das inner Schloss [...] mit Gangeln [...] so gantz von rotten Marmorstein sambt seinen schönen Schwibögen, und ausgehauenen Figuren also meisterlih in einander gefüegert, das man meint, der gantze Gang seye aus einem Stuk gehauen, sih dar präsentiret...” (...a belső vár [...] folyosókkal [...] mindenestül vörös márványból van a szép árkádívokkal együtt, és faragott alakokkal oly mesterien egymásba illesztve, hogy úgy tetszik, mintha egy darabból lenne kifaragva).⁶¹

Balogh Jolán a források alapján megállapította: az árkád sor vörös márványból készült, ám a kutatók másik része ellentmondást látott a leírásokban szereplő vörös szín és a balusztrádtörpedékek budai márga anyaga között.⁶² Az ellentétet 1988-as tanulmányomban úgy kíséreltem meg feloldani, hogy feltételeztem: míg az árkád oszlopait, archivoltjait és architrávjait vörös márványból faragták ki, a balusztrád viszont – a törpedékek alapján – budai márgából készült. A kétféle anyag használata nem volt ismeretlen a korban, ezt láthatjuk a visegrádi nyaralópalota északi szárnyának díszudvari árkádjainál és a pesti Belvárosi plébánia-templom tabernákulumainál is.⁶³ Ráadásul Paulus Tafferner szerint nemcsak az *ambitus elegantissimus*, hanem még a díszudvar burkolata is (vörös) márványból készült.⁶⁴ A vörös márvány porfirra való utalásai miatt az antik uralkodókra emlékeztetett.⁶⁵

A vörös márvány hatását egészítette ki az igen drága bronz, amelyből a díszudvar több szobrászati alkotása is készült. Így a közepén állt Pallasz-kút⁶⁶ medencéi az öntött állatfigurákkal: pacsirtákkal, kígyókkal, rákokkal, állatfejekkel és Pallasz Athéné alakjával. Bizonyára bronzból öntötték Hunyadi János, László és

Mátyás szobrát is.⁶⁷ Az anyagok és formák pompája, az architektúra és a szobrok nemes méltósága a díszudvar Mátyás idejének legfontosabb építészeti alkotásává tette. Angelo Poliziano Mátyásnak írt levelében a kortársak elismerő véleményét foglalta össze a budai rezidenciáról: „Regiam construis idem longe magnificentissimam, forumque tuum simulachris omne genus vel aeneis vel marmoreis exornas” (Királyi palotát építettél, messze a legnagyobbat, udvarodat a szobrok minden nemével vagy bronzokkal vagy márványokkal ékesítetted).⁶⁸ A Budán létrejött új építészeti koncepció, a loggiákkal körülvett hatalmas udvar még az urbinói előzményeket (a Cortile d’Onoré és a Cortile del Pasquinót) is meghaladta, s méltán válhatott a hasonló udvarok közép-európai mintaképévé.⁶⁹

Mátyás tanácsstermét Wratlslaw báró a könyvtártermet követően írja le, így az nem a nyugati, hanem a keleti, dunai szárnyban lehetett: „An die Bibliothek stieß das königliche Zimmer, wo die Regenten von Ungarn zu wohnen pflegten; es ist sehr schön ausgemalt, und theils mit Tapeten behängt; an dem Orte nämlich wo eine Art vom Throne mit prächtigen Teppichen bedeckt zu sehen ist, allwo der Pascha, wenn er in das Schloss kommt, zu sitzen pflegt, und den Rathversammlungen vorsteht” (A könyvtárhoz csatlakozott a királyi szoba, ahol Magyarország uralkodói lakóhelyüket tartották; ez szépen kifestett és részben kárpitokkal díszített; ehelyütt, tudniillik ahol az egyfajta pompás szőnyeggel borított trón látható, melyen a pasa, mikor a palotába jött, ülni szokott és a tanácsüléseket vezette).⁷⁰ Az itt álló trón ellenére a tanácssterem nem lehetett azonos a nagyobb befogadóképességű, a nyugati szárny ismertetésekor már említett trónteremmel. A tanácssterem enteriőrjének sokkal intimebb, „melegebb” hatása lehetett: a festett oldalfalakon kárpitok is függtek, a trón pódiumát pedig (talán csak a török időkben) szép szőnyegek borították.

A legrészletesebb leírások a könyvtártermek belsejéről maradtak fenn. Mivel a könyvtárról részletesen beszámoló Naldo Naldi (nem személyes tapasztalaton alapuló) költeménye 1484–86 körülré datálható, ez az időpont a könyvtártermek kialakításának *terminus ante quem*-je. A Corvina-könyvtár felállításának legutóbb felmerült késői, az 1480-as évekre valószínűsíthető datálása arra mutat, hogy az enteriőröket nem az 1470-es évek második felére, hanem az 1480-as évtized elejére, esetleg közepére indokolt keltezni.⁷¹ A leírások két teremről számolnak be, mindkettő boltozott volt, amely gótikus szerkezetre utalhat, de elképzelhető, hogy gyámkőfejezetes (peducció), reneszánsz teknőboltozat fedte a termeket. Az első helyiségben három fal mentén művészien kifaragott polcok álltak könyvekkel, a nagyobb méretűek az alsó szekrényekben voltak szétosztva (Oláh Miklós szerint: „...per capsulas et loculamenta, ordine quosque suo distinctos”).⁷² Mindkét terem boltozatát asztrológiai ábrázolások borították, az egyikben a csillagos eget Mátyás születési horoszkópja ékesítette, a másikban eredetileg Mátyás cseh királlyá választása időpontjának csillagállását (1469) örökítették meg, amely az egykori riválist, II. Ulászlót nyilván zavarta, mert a falképet magyarországi trónra lépésének csillagképére cseréltette ki vagy festette mellé a sajátját.⁷³

A díszudvaron kívül Mátyás a szomszédos Zsigmond-udvarban is építkezett. Ide, a keleti, dunai oldalra lehet lokalizálni az úgynevezett Befejezetlen palotát. Balogh Jolán a szomszédos, az 1960-as években még Frisspalotának nevezett Zsigmond-féle épületre vonatkoztatta a forrásadatokat. Gerevich László már különbséget tesz a Frisspalota és a keleti reneszánsz szárny között.⁷⁴ Véleményem szerint is Mátyás az udvar keleti oldalán építkezett, ahol azonban szintén Zsigmond által emelt épület állt, ennek visszabontásával, alépitményének beépítésével kezdődtek a Befejezetlen palota munkálatai. A Zsigmond-udvar keleti épületének a Hartmann Schedel-féle *Világkrónika* Buda-látképén mutatkozó alépitménye és a *cisterna regia* nyugati zárófala vakarkádos faltagolásának rokonságára már Feuerné Tóth Rózsa felfigyelt, ám ő mindkettőt Mátyás-korinak vélte.⁷⁵ Mivel a ciszterna zárófalát a régészet Mátyás előttre datálja, elképzelhető, hogy a keleti oldali alépitmény is akkori, de ezen a területen a török kori löporrobbanás a megfigyelhető falakat eltüntette.⁷⁶ S bár ilyen árkádos faltagolásokat építettek a kora reneszánszban is, a régészeti megfigyelések ennek Zsigmond-korra datálását támasztják alá.⁷⁷

Gerevich László és Feuerné Tóth Rózsa nemcsak Antonio Bonfini és Joachimus Vadianus, de Salomon Schweigger és Ursinus Velius néhány passzusát is a Befejezetlen palota épületére vonatkoztatja, Veliusnak a kapu kapcsán leírt – lapithák harcát ábrázoló – dombormű miatt.⁷⁸ A forrásokban a Zsigmond-udvar felőli főhomlokzaton egy vörös márványból készült kettős lépcsőt említenek meg, amelyet talán a fennmaradt

bronz kandeláberek díszítettek. A lépcső egy kapuhoz vezetett, melynek bronz ajtószárnyain Herkules tetteit ábrázolták.⁷⁹

Herkules alakja a firenzei reneszánsz ikonográfiájában különösen népszerű volt, mint *exempla virtuti*, az erények összességének hordozója.⁸⁰ Politikai jelentése a városállam szabadságát szimbolizálta, s a XV. század második felében Lorenzo il Magnifico alakjával is összekapcsolódott. 1495-ben, három évvel Lorenzo halála után három, Herkules tetteit ábrázoló nagyméretű vászonnémet vittek át a Medici-palotából a Palazzo Vecchióba. Ezek valószínűleg 1470 körül készültek Lorenzo számára, Antonio Pollaiuolo festette őket. Cristoforo Landino *De vera nobilitate*-dialógusa a Piero de' Medici halála (1469) után a család vezetését átvevő Lorenzónak szól, amelyben Héraklész állította Firenze jövődjét vezetője elé követendő példaként.⁸¹ Héraklész tetteiről szól Coluccio Salutati firenzei kancellár 1406 körüli *De laboribus Herculis*-értekezése, amely a klasszikus monda allegorikus jelentéseit taglalta.⁸²

Héraklész budai és visegrádi megjelenése Mátyás Janus Pannonius és Marsilio Ficino által is megfogalmazott politikai ideológiájának egyik sarokpontját képezte, amelynek egyik fő célja a török elleni harc volt.⁸³ Mátyást 1484-ben Ficino hasonlította először Héraklészhez,⁸⁴ aki a Hérodotosz és Diodórosz által megénekelt mítosz szerint a szittyák őse volt.⁸⁵ Az előudvaron álló szobor felirata valószínűleg a török (szörny) elleni harcot foglalta szavakba: „Diuius Hercules monstorum dormitor”.⁸⁶

A Befejezetlen palota kapujáról Bonfini így írt: „...januas [...] quas aenei postes et affabre facti Herculeisque laboribus admirabiles...”⁸⁷ Filaretének a budai Corvina-könyvtárban is őrzött, Francesco Bandini által Itáliából Magyarországra hozott építészeti traktátusa különösen ajánlja a téma használatát.⁸⁸ Herkules tizenkét tette igen jól elrendezhető volt egy-egy kapun, a 2 × 3 mezős beosztású kapuszárnyakon. (Ha Bonfini szavának hitelt adunk, miszerint a szárnyak hátlapja is meg volt munkálva, akkor szárnyanként csak három-három jelenet adódik.)

Lorenzo Ghiberti és Filarete (Antonio Averulino) quattrocento bronzkapui után a budai kapu elképzelése – amely talán meg sem valósult – ikonográfiája miatt leginkább a témát ébren tartó Pollaiuolo-körhöz kapcsolható.⁸⁹ (Pollaiuolót eddig a trónkárpitok kapcsolták feltételesen Mátyáshoz.⁹⁰) Fabriczy Kornélnak és Feuerné Tóth Rózsának az a feltételezése, hogy Mátyás vezető szobrása, Giovanni Dalmata bronzszobrással is foglalkozott, az életmű egészének ismerete alapján nem valószínű.⁹¹ Ezért a fenti bronzszobrokat és a kaput sem tulajdoníthatjuk neki.

A Befejezetlen palota kapuarchitrávjának Feuerné Tóth Rózsa a puttófejekkel díszített, perspektivikus kazettás beosztású vörös márvány töredéket tartotta,⁹² felette a homlokzaton Bonfini epigrammájával:

*„Atria cum statuis ductis ex aere foresque
Corvini referunt principis ingenium.
Mathiam partos tot post ex hoste triumphos
Virtus, es, marmor, scripta perire vetant.”*⁹³

(Bronz szobrokkal és ajtókkal ékes paloták / idézik Corvin fejedelem tehetségét. / Mátyást az ellenségén aratott diadal, / a virtus, a bronz, a márvány és a történetírás nem hagyják elenyészni.⁹⁴)

Az épület legjelentősebb terének a nagyterem tűnik, amelynek mennyezetére – Bonfini szerint – a bolygók és égi pályájuk ábrázolása került volna. Bizonytalan, hogy végül is mennyi készült el a palotából. A Schedel-féle *Világrónika* említett látképe arról tanúskodik, hogy megépült egy alapvetően újítást jelentő szimmetrikus architektúra. Itt a homlokzat rendszere olyan alaprajzi elrendezésre enged következtetni, ahol – az analógiák szerint – a középső nagytermet két, emeletre vezető egykarú lépcső és az épület végein kisebb helyiségek fogtak volna közre, hasonlóan például a Poggio a Caiano-i Villa Medici elrendezéséhez.⁹⁵ Nagyon valószínű, hogy az Urbinóban is jelentkező, s minden bizonnyal innen átvett kettős, pilaszteres keretezésű, töredékei alapján rekonstruált ablakok éppen épületünk homlokzatát díszíthették. Ezeket vette mintául Benedikt Ried Prágában, a Hradzsín Ulászló-termének ablakainál.⁹⁶ Schweigger 1577-ből származó leírása – amennyiben valóban a palota nagytermére vonatkozik⁹⁷ – a befejezetlenséget dokumentálja:

„...alle Thüren-geschwell und Pfosten fast in allen Gemachen, dessgleichen die Fenster und Ladengestell durchaus, seyn von schönen rothen Marmor gehauen, die Läden und Fenster seyn schier alle zugemauret, und an einem jedem nur so viel Licht übrig gelassen, dass einer den Kopff hinaus kan stossen...” (...az ajtók szemöldökkövei és a keretei majdnem mindenütt, az ablakkeretek pedig mindenütt vörös márványból voltak kifaragva. A nyílások mind be voltak falazva, csak annyi fényt engedtek be, amin egy emberfej keresztül-fér).⁹⁸ Nagy a valószínűsége, hogy Mátyás Befejezetlen palotájának építését II. Ulászló folytatta. Erre utal az a tény, hogy a címerével és monogramjával díszített vörös márvány balusztrád-törpepillérek a palota egykori helyének közelében kerültek elő.⁹⁹

A II. Ulászló építkezéseire való utalásokat több helyen is meg lehet találni a forrásokban. Az Anne de Foix francia hercegnővel létrejött házasságkötésének időpontját, 1502-t viseli feliratában az a kapu, amelyet – kissé eltérő szövegekkel – Franciscus Omichius, Stefan Gerlach és Salomon Schweigger is megörökített: „Wladislavi Regis hoc [est] magnificum [munificum] opus” (Gerlach).¹⁰⁰ Ekkor tehát Ulászló biztosan építkezett Budán, amelynek egyik helyszíne a díszudvar nyugati épületszárnya lehetett. A keleti szárnyban, a Corvina-könyvtár egyik helyiségének boltozatán tudunk olyan új falképről, amely Ulászló megrendelésére jött létre:

„*Magnanimus princeps diademate utoque gaudet
Vladislaus, tollit ad astra Caput*”.¹⁰¹

(A nagylelkű uralkodó mindkét koronának örvend, / Ulászló a csillagokig emeli fejét.)

Az Ulászló trónra lépésének csillagállását ábrázoló falfestmény feliratában lehetetlen nem észrevenni – már csak a *magnanimus* szó miatt is – Ulászló szándékát Mátyás meghaladására.

II. Ulászlónak a budai palotán végzett átalakításai közül minden bizonnyal a kápolna késő gótikus átépítése volt a legjelentősebb. Mátyás idején is folytak már itt munkák, aki víziorgonával, márvány-ezüst-szenteltvíztartóval szerelte fel a kápolnát, s ekkor készült a Corpus Christi-oltárfülke is.¹⁰² Amikor II. Bajazid szultán 1489-ben elküldte Mátyásnak Alamizsnás Szent János, a 616-ban meghalt alexandriai püspök holttestét, a magyar király azt a palota kápolnájában helyezte el. Ekkortól az addig Szűz Mária titulusú kápolnát Alamizsnás Szent János-kápolnának nevezték. A szentet a török elleni legfőbb védőszentnek tartották, Mátyás oltárt is készíttetett tiszteletére, amelyet valószínűleg csak a király halála után fejeztek be.¹⁰³

A kápolnától délre fekvő nagy körétegen késő gótikus hálóboltozat nagyszámú bordatöredékét találták meg.¹⁰⁴ Csoportosításukkal, típusokba rendezésével Várnai Dezső foglalkozott, aki a XVI. század elejére datálta őket.¹⁰⁵ A boltozat elméleti rekonstrukcióját Szekér György készítette el, aki a boltozat töredékeinek cseh stíluskapcsolatait figyelte meg. Feltehetően a kápolnához tartoztak a Zolnay László által az előudvarban feltárt, másodlagos elhelyezésű, úgynevezett csonkolt faágas motívumú töredékek, amelyek a prágai Szent Vitus-székesegyház királyi oratóriumának egyes részleteivel mutatnak párhuzamot. Ennek mestere Hanus Spiess volt, akinek hatását Budán, Budaszentlőrincen és Visegrádon is megfigyelhetjük.¹⁰⁶ Ulászló idején ünnepélyes alkalmakkor kárpitok kerültek a kápolna falaira, s Bodó Ferenc 1517-es végrendeletében *antependium* (oltárelőlap) készítését hagyta meg az Alamizsnás Szent János-ereklelye oltárára.¹⁰⁷

Talán korábban, az 1490-es évek elejére datálható a Zsigmond-udvar keleti oldalán állt – Lux Kálmán és Gerevich László által tévesen „konyhaépület”-nek¹⁰⁸ nevezett – szárny átépítése. A sajátos, csonka gúla formájú összetett tetőzet egykorú csehországi analógiáira Marosi Emő hívta fel a figyelmet: amely miatt talán az Ulászló által Budára hívott építőmester, Benedikt Ried műve lehet.¹⁰⁹ Mátyás ettől északra állt Befejezetlen palotájának teraszát díszíthették azok az Ulászló W monogramját, illetve a Jagellók címerállatát magukon viselő vörös márvány balusztrád-törpepillérek, amelyek méretei különböznek a díszudvari márga törpepillérekétől.¹¹⁰

A budai palota nyugati, lejtős hegyoldalára lokalizálhatjuk a Mátyás építtette Villa Marmoreát, a Márványvillát. A Bonfini szerint a Plinius leírása nyomán készült együttes az itáliai módra szabályosan kialakított kertből és épületből állt. A növényzetet geometrikus formára nyírt fák és bokrok alkották. A villában ebédlő és hálószoba volt, egyik oldalán könnyed loggia futott végig.¹¹¹

A palotával kapcsolatos utolsó középkori építkezés az 1530-as évekre tehető, amikor az 1529. és 1530. évi ostrom alkalmával megsérült kaputornyot János király valószínűleg Domenico da Bolognával (műk.: XVI. század első felében) építtette újjá, s egy rondella is készült itt. A kaput észak-itáliai hatásra valló téglacimer díszítette.¹¹² A középkori, az Anjouk és Zsigmond által emelt palota építésének végső mozzanatai a Mátyás- és Jagelló-kori átalakítások voltak. A középkori Európa egyik legjelentősebb fejedelmi lakóhelyének a fénykora volt ez az időszak, amely rezidenciát a másfél évszázados török uralom, majd az 1686-os visszafoglalás harcai pusztítottak el. A középkori és barokk palota közötti folyamatosságot a III. Károly-féle, mindmáig megőrződött (később Albrecht-pincévé kiképzett) *cisterna regia*,¹¹³ valamint a díszudvar nyugati szárnyának átalakított maradványa képviselte (amelyet viszont Mária Terézia idején, 1749-ben bontottak le).¹¹⁴

JEGYZETEK

1. MC NEAL CAPLOW, 1977, 624–625. – A levelet (hiányosan) közli: FERRARA–QUINTERIO, 1984, 119–120. – A levélre a Mc Neal Caplow-könyv alapján először B. Szűcs Margit hívta fel a figyelmemet, lásd ezt: B. SZÜCS, 1985, 71.
2. VASARI, 1878, 436–438.
3. RUBINSTEIN, 1976, 216–228.
4. BALOGH, 1966, I., 366. és MC NEAL CAPLOW, 1984, 610–611.
5. Mátyás mecénási tevékenységének változásairól, 1460-as évekbeli céljairól: FEUERNÉ, 1974, 9–58.
6. BALOGH, 1966, I., 508., 510–511. Laki Thuz János valószínűleg szintén kegyvesztett lett, s ezért a rivális Velencében telepedett le (BALOGH, 1966, I., 475.).
7. FERRARA–QUINTERIO, 1984, 266–268.
8. FABRICZY 1904, 99–102.; újabban: BELLI, 1992, 152–155. – A Maiano-műhelyről: VOIT, 1961.
9. BALOGH, 1923–26, 189–209.; VASARI, 1882, 112. Idézi: MAROSI, 1993, 35. (64. jegyzet).
10. VASARI, 1878, II., 651–652. – A magyar szakirodalomban lásd róla: BALOGH, 1966, I., 485–487.; FEUERNÉ, 1975a, 41–44.
11. MILANESI, 1886, 223–224.; újra közölte: MILANESI, 1901, 127–128.
12. A magyar reneszánsz kezdeteinél a belsőépítészeti átalakítások súlyponti voltát hangsúlyozza: HORLER, 1986, 59.
13. KRÁSA, 1984, 274–275. – A magyar szakirodalomban ugyanerről a kapcsolatról: MIKÓ–SZENTKIRÁLYI, 1987, 86.
14. Az urbinói Palazzo Ducale *studiolójának* kisméretű famennyezete (amelyet már méreteinél fogva sem lehet összehasonlítani a firenzei Palazzo Vecchio és a budai palota reprezentatív termeiben lévővel) a rokon kialakítású firenzei és cseh példától kissé eltér, így a közép-európai mintaadó a firenzei mennyezet lehetett és nem az urbinói. Urbinóban a legtöbb teret egyébként is fiókos teknőboltozat fedte, nem síkmennyezet.
15. ZLINSZKY–ZLINSZKYNÉ, 1966, 109–110.
16. BALOGH, 1966, I., 103–106.
17. FEUERNÉ, 1958; BALOGH, 1966, I., 103–108. – A két stílusáramlat hazai együttélésének jelenségéről: HORLER, 1979, 35–48.
18. BALOGH, 1966, I., 78.
19. VOIT, 1961, 97.
20. Idézi: BALOGH, 1966, I., 483–484. – A kapuról: POGGI, 1909, 157.
21. Benedetto intarziás munkáiról lásd még: VOIT, 1961, 107. – Benedetto visegrádi szobrászati működését vitatja: RÉTI, 1993, 219–224.
22. FEUER-TÓTH, 1990, 78. – A Beltramo Costabili által említett „stufa Sua”, illetve a Franciscus Omichiusnál szereplő hálószoba is talán a magán *appartamentó*-ban lehetett: BALOGH, 1966, I., 66.
23. CHELES, 1986; RAGGIO–WILMRING, 1996, 5–54.
24. Az urbinói Palazzo Ducale budai hatásáról: FEUERNÉ, 1975a, 50–54. Sőt Feuerné szerint Mátyás – mint mecénás – építészeti igényei egy fokkal közelebb álltak a pápákéhoz, a Sforzákéhoz és Federigo da Montefeltróéhoz, mint a Mediciekéhez.
25. FEUERNÉ, 1975a, 45.; MAGNUSON, 1958, 147.
26. FERRARA–QUINTERIO, 1984, 252–255.
27. TÖNNESMANN, 1990, 66., 68.
28. FEUERNÉ, 1975a, 46–47.
29. FIORE, 1993, 169.
30. FEUERNÉ, 1975a.
31. GEREVICH, 1966, 172. Az itt talált pénzzel általa Mátyás idejére keltezett vízvezeték átvágja a nyugati zárófal szerkezeit, ezért azok korábbiak, minden bizonnyal Zsigmond-koriak. – Lásd még erről újabban: BUZÁS–VÉGH, 1992, 104.; BUZÁS, 1997, 93.

32. MAROSI, 1984, 11–27., vonatkozó hely: 13–14. – Az avignoni palotáról: GAGNIRE, 1985.
33. A ciszternáról és függőkertről lásd Feuerné alapvető tanulmányát: FEUERNÉ, 1975a. – A függőkert létét később Balogh Jolán is elfogadhatónak tartotta: BALOGH, 1985a, 141.
34. Feuerné Tóth Rózsa és Farbaký Péter rekonstrukcióját lásd: FEUERNÉ, 1986, 21. (4., 5. rajz); Farbaký Péter és Szekér György újabb rekonstrukcióját, kétszintes árkádsorral lásd: FARBAKY, 1991, 262. (alsó ábra); FARBAKY, 1998, 50. (3.5. ábra); FARBAKY, 1999, 68. (3.5. ábra).
35. Az összegyűjtött forrásokat közli: BALOGH, 1966, I., 88–89. A ciszterna és függőkert datálására ezeket az adatokat már felhasználta FEUERNÉ, 1975a, 20–22.
36. Camicia szerzőségét már felvetette: FEUERNÉ, 1975a, 41–44. Feuerné feltételezte Camicia urbinói közreműködését és kapcsolatát Francesco di Giorgio Martinival (FEUERNÉ, 1975a, 43–44.). Erre bizonyíték egyelőre nincs. – Lásd erről a kérdésről: BALOGH, 1985a, 148.
37. A fenti kérdésekről részletesebben: FARBAKY, 1988, 147–149. – A trónterem méretét Schweigger alapján 31 × 12,6 méterésre számítja ki: GEREVICH, 1966, 117.
38. Az urbinói lépcső fontosságára a figyelmet felhívta: HEYDENREICH, 1967, 1–6., vonatkozó hely: 4. – Lásd még: HORLER, 1980, 159.
39. Gerlach szövegét közli: BALOGH, 1966, I., 66.
40. Omichius szövegét lásd: BALOGH, 1966, I., 66.
41. ZENTAI, 1973, 365–371. A tanulmányban nem szerepel a lángok közé helyezett üst és könyv.
42. BALOGH, 1966, I., 78.
43. A Sárkányrendről legújabban lásd: LŐVEI, 1987, 148–179.
44. RIPA, 1997, 41., 181., 365., 568–569. (A legutóbbi helyen a korábbi forrásokat is megtalálhatjuk, köztük Hórapollónt és Macrobiust.)
45. GENTHON, 1955, 114.; BALOGH, 1966, I., 127.
46. A kökeresztes reneszánsz ablakok fejlődéséről: HORLER, 1980, 144–152.
47. FEUERNÉ, 1975b, 350.
48. TOMEI, 1942, 66.
49. Marco Barbo életéről: Dizionario, 1964, 249–252.
50. FROMMEL, 1984, 157.
51. BALOGH, 1966, I., 678.
52. Ugyanezt feltételezi: RÖLL, 1994, 52.
53. MAROSI, 1993, 29.
54. FEUERNÉ, 1975a, 349.; FEUERNÉ, 1986, 22. – Párkánytöredékek: BALOGH, 1966, I., 117–118.
55. HEYDENREICH, 1967, 4. Heydenreich a pienzai Piccolomini-palota mintakép voltát hangsúlyozza az urbinói Palazzo Ducale esetében. – A pienzai palota új feldolgozása: TÖNNESMANN, 1990, 55–70.
56. A díszudvarról lásd: HORLER, 1980, 115–127.; FARBAKY, 1988.
57. FARBAKY, 1988, 153–157.
58. FEUERNÉ, 1986, 41.; FARBAKY, 1988, 154–157. – Horler Miklós ezzel szemben a márga balusztereket II. Ulászló korára datálja: HORLER, 1988, 58.
59. MIKÓ, 1992, 62–66.
60. FEUERNÉ, 1986, 25. (8. ábra); FARBAKY, 1991, 262. (felső ábra).
61. A förtás: BALOGH, 1966, I., 56–57.; fordítása: BALOGH, 1985a, 101.
62. BALOGH, 1985a, 101.; vö.: GEREVICH, 1966, 116.; HORLER, 1980, 116.
63. FARBAKY, 1988, 152.
64. BALOGH, 1966, I., 57.; BALOGH, 1985a, 102.
65. Ettől lásd: FARBAKY, 1988, 159.
66. Talán a Pallasz-kúthoz tartozhattak a már többször összeállított töredékek. – Legújabban erről lásd: VÉGH A., 1994, 339–340.
67. BALOGH, 1985a, 223–229.; FARBAKY, 1988, 157., 159.; MAROSI, 1993, 26. – Ugyanakkor Paolo Giovio leírása és az elhurcolt budai szobrokat Isztambulban megőrkítő Pieter Coeck von Aelst fametszete alapján Héraklész, Diana és Apolló szobrairól ír: VAYER, 1986; magyarul: VAYER, 1988, 103–110.
68. BALOGH, 1966, I., 138–139.; fordítás: BALOGH 1985, 223.
69. BIALOSTOCKI, 1976, 21.; HORLER, 1980, 115–127., 218–230. – Míg disszertációjában Mátyás szerepét tartja döntőnek a díszudvar kialakításában, később építését II. Ulászló korában is lehetségesnek tartja: HORLER, 1986, 58–59. Jelen tanulmányhoz készült lektori véleményében Horler Miklós azt az új hipotézist veti fel, hogy „az árkádsor I. emelete Mátyás-kori és vörös márvány, a II. márga és Ulászló-kori”. – A díszudvar művészettörténeti helye: FARBAKY, 1988, 159–160.
70. Leírását lásd: BALOGH, 1966, I., 66. (az idézet Rostás Péter fordítása).
71. Ettől lásd: MIKÓ, 1994, 402–406., különösen: 405–406.
72. A forrást (a többihez hasonlóan) közli: BALOGH, 1966, I., 64.; BALOGH, 1985a, 104.
73. BALOGH, 1985a, 104–106.

74. GEREVICH, 1966, 62–64.
75. FEUERNÉ, 1982, 235–238.
76. GEREVICH, 1966, 48–53. (több helyen is); FEUERNÉ, 1986, 27.
77. Lásd a 32. jegyzetet.
78. GEREVICH, 1966, 63.; FEUERNÉ, 1986, 37–38. – Ezzel szemben Balogh Jolán a lapithák harcát más helyre vonatkoztatja: BALOGH, 1966, I., 143–144.
79. BALOGH, 1966, I., 48–53., 143–144.; FEUERNÉ, 1986, 36–45.
80. PANOFSKY, 1960, 150.
81. ETTLINGER, 1971, 119–142.
82. REID DAVIDSON–ROHMANN, 1993, 516.
83. MELLER, 1948, 47–73., vonatkozó hely: 56–57.; BALOGH, 1966, I., 248–249.; KLANICZAY, 1976, 166–190., vonatkozó hely: 185–186. – A budai palota ikonográfiai rendszeréről Herkulessel kapcsolatban lásd még: FARBAKY, 1988, 157.
84. ÁBEL–HEGEDŰS, 1903, 273.
85. V. KOVÁCS, 1987, 353–383., vonatkozó hely: 374.
86. A feliratot közölte: MIKÓ, 1991, 153., forrása: Magnus Gruber leírása. Lásd erről: MIKÓ, 2000, 42–43.
87. BONFINI, 1941, 136.
88. FILARETE, 1972, 455.
89. Hasonlóan Pollaiuolo és Bertoldo köréhez köti a Héraklész-szobrot, illetve a Lapithák harca-domborművet: BALOGH, 1966, I., 142, 144. (1. jegyzet).
90. A trónkárpitokról: BALOGH, 1966, I., 390–392.
91. FABRICZY, 1915, 184.; FEUER-TÓTH, 1990, 85–86.
92. FEUERNÉ, 1986, 42–44. – Maximálisan elfogadható és valószínű Marosi Ernő feltételezése, aki a prágai Szent György-templom déli kapujánál és Annabergben e kapu hatását tételezi fel: MAROSI, 1993, 35. (63b jegyzet).
93. BALOGH, 1966, I., 48.
94. Fordítás: FEUERNÉ, 1986, 38.
95. Az alaprajzi rendszer analógiát Szekér György figyelte meg rekonstrukciója kapcsán: FARBAKY, 1998, 49., 50. (3.6. ábra), 51. – A Poggio a Caiano-i analógiát a Befejezetlen palota lépcsőjével és teraszával először Feuerné Tóth Rózsa vetette fel: FEUERNÉ, 1986, 38–40. – A Párizs melletti Madrid-kastély Dora Wiebenson javaslatára került a szövegbe: FARBAKY, 1998, 51.
96. FEUERNÉ, 1986, 31., 33., 45.; KOUTSKY, 1985, 91–104.
97. Erre vonatkoztatja: FEUERNÉ, 1986, 38.
98. A forrás: BALOGH, 1966, I., 77. (az *Ajtók és ablakok* fejezetben); fordítás: FEUERNÉ, 1986, 38.
99. FEUERNÉ, 1986, 40–41.; FARBAKY, 1988, 154–155. – Az Ulászló-kori balusztrádról legújabb: VÉGH A., 1994, 343–346.
100. Az eltérő feliratváltozatokat közli: BALOGH, 1966, I., 57. – Lokalizálásáról: FARBAKY, 1988, 149.
101. BALOGH, 1966, I., 64. Az idézett felirat Schweiggernél szerepel, Lubenau szövege ettől egy kicsit eltér: BALOGH, 1966, I., 65. – Lásd még: BALOGH, 1985a, 106. (fordítás).
102. BALOGH, 1985a, 103.
103. VÉGH J., 1980.
104. GEREVICH, 1966, 214–215.
105. VÁRNAL, 1955, 364–367.
106. ZOLNAY, 1980, 117–121. – A prágai oratóriumról: KRÁSA, 1984, 86.
107. BALOGH, 1985a, 103–104.
108. GEREVICH, 1966, 298. (1. jegyzet).
109. MAROSI, 1983, 295. – Benedikt Riedről: FEHR, 1961. – A prágai Ulászló-terem feletti hasonló tetőszerkezet rekonstrukciója (V. Kotrba, V. Prochazka, 1967): KOTRBA, 1968, 198.
110. FARBAKY, 1988, 154.
111. FARBAKY, 1988, 115.
112. VÉGH, 1998, 35–37.
113. FEUERNÉ, 1975a, 12–22.
114. FARBAKY, 1988, 160–162.

A tanulmányhoz – mivel a számba jöhető illusztrációs anyag már sokszorosan közölt (BALOGH, 1966; GEREVICH, 1966; FEUERNÉ, 1986; FARBAKY, 1988 stb.) – ezúttal nem adok képeket, rajzokat.

PÉTER FARBAKY

THE ROYAL PALACE IN BUDA AT THE TIME OF MATTHIAS
CORVINUS AND THE JAGELLO

Summary

Founded in the 13th century and developed by the Anjou and the Emperor Sigismund, the residence of the Hungarian kings was rebuilt in the 1470s by Matthias Corvinus (1458–1490) in the late Gothic, and the early Renaissance styles. The masters who implemented the imported Italian art project were Florentine artists. According to Vasari, Chimenti Camicia, the *legnaiuolo* who became an architect, was appointed supervisor of the work. The primary exemplum in the first phase of the construction must have been the Palazzo Vecchio in Florence whose interior had been recently reshaped. The task was similar in Buda, for which new, Renaissance door and window frames, cornices, wood panel ceilings, and majolica floors were made. The Renaissance hanging garden above the *cisterna regia*, on the sunny side of the palace, must also have been built by Camicia, possibly between 1482–1484. The new floor of the western palace wing must have been added in the second phase of reconstruction, as well as the Renaissance arcades on the 1st and 2nd floors. The lower one was closed by a semi-circular loggia, the upper one by architraves, both enclosing a wood panel ceiling featuring the signs of the zodiac. Red marble ornaments apart, the parapet consisted of a balustrade made of so-called Buda loam. Using the foundations of a Sigismund-period building flanking the second palace courtyard (to the north of the main ornamental courtyard) —the Sigismund Court— on the eastern side, the so-called Unfinished Palace was begun at the end of Matthias' reign, in the late 1480s. According to surviving images and texts its façade was symmetrical, probably with stone cross windows. In the main axis of the court front a double staircase led to the bronze main gate adorned with sculptures portraying Hercules' deeds. The main hall of the palace remained unfinished, hence the palace's name.

King Matthias' successor, Wladislaw II of Jagello (1490–1516), who was also king of Bohemia, sent his leading master builder, Benedikt Ried, to Buda, to aid in "transplanting" the new Renaissance style to the Bohemian royal residence, the Hradjin, in Prague. Ried is supposed to have worked in Buda also. The complex, pyramid roof elements of the former building on the south-eastern side of the Sigismund Court closely resemble Ried's Bohemian buildings. Wladislaw's most significant architectural contribution was the late-Gothic conversion of the upper palace chapel. The chapel space was covered by a new reticulated vault. The surviving, characteristic, truncated, sarmentose wood carvings might have been made for here. It certainly has many an analogy in Bohemia, e.g. in the oratory of St Vitus' Cathedral in Prague. Crafted around 1502 for the wedding of Wladislaw and the French Anne de Foix, the ornamental gate and the balustrades of the Unfinished Palace attest to the survival of the Renaissance style in the history of place construction.

In 1541 the mediaeval palace was occupied for a century and a half by the Turks. It was during their time in power, and the siege launched to recapture Buda (1686), that the medieval royal residence was damaged beyond repair.

A BUDAI KIRÁLYI PALOTA ÉPÍTÉSÉNEK TÖRTÉNETE A XVIII. SZÁZADBAN

A budai vár másfél százados török megszállása alatt senki sem fordított gondot a királyi palota karbantartására, az omladozó falak és szerkezetek helyreállítására. Az elhanyagolt épületkomplexum állapota egyre romlott, falai sok helyen bedőltek, földemei beszakadtak. Mégis, az 1686-os ostromig a hatalmas együttes legnagyobb része még állt, s lakható is volt. Az ostrom során azonban mindaz elpusztult, ami még addig épen maradt; az ágyúzás nagy károkat okozott a falakban, az épület kimagasló tömege könnyű célpontot kínált az ostromlóknak. A visszavívás napján kitört tűz tovább rongált. A beszámolók szerint Zsigmond és Mátyás egykor pompás királyi rezidenciája a visszafoglalás után siralmas képet mutatott.¹ Ezt tanúsítják az ostrom után készített városlátképek is; Louis Nicolas d'Hallart, Carl Joseph Juvigny és Franz Rosenfeld egyaránt tetőzet nélküli, kiégett, pusztá falakat ábrázol, egy-egy kisebb, még álló szakasszal, ablak nélküli falmaradvánnyal.

A budai Várnegyed a törökök kiűzése után katonai igazgatás alatt maradt, noha topográfiai viszonyai – a kiemelkedő Várhegy, a meredek lejtők – lehetetlenné tették, hogy modern, a korszerű tüzérség ellen védhető erődítménnyé építsék ki. A védhetőség érdekében ezért a falazat helyreállítása után a környező terepen földműveket létesítettek, amelyeket ma már csak egykorú ábrázolásokon tanulmányozhatunk, mert később a feltöltések még a nyomukat is eltüntették.²

A Várhegyen hadászatiilag megfelelő erődöt építeni nem lehetett, a királyi palota helyreállításának morális kérdése, a régi dicsőség felidézésének szándéka pedig ekkor még nem merült fel. A nagyfokú pusztulás miatt nem is gondolhattak a középkori épület helyreállítására. Ezért hosszú évekig nem történt a romokkal semmi, csak a terepet tisztították meg a törmelékektől. 1714 októberében báró Maximilian Ludwig Regal várparancsnok engedélyt kért a haditanácstól, hogy a palota romjait lebontassa és az erődítésekhez felhasználja.³ Az uralkodó jóváhagyta tervét azzal a kikötéssel, hogy a művészi faragványokat, szobrokat és egyéb műtárgyleleteket óvják meg a pusztulástól.⁴ Johann Hölbling (1660–1736) budai kőművesmester a következő év februárjában elkészítette a romos terep felmérését s elküldte Bécsbe. Sajnos felmérései és tervei, melyek egy új épület emelésére vonatkoztak, nem maradtak meg, noha elkészültükről, sőt elfogadásukról is levéltári források szólnak.⁵

Bár Regal eredetileg csak az építőanyag megszerzésére gondolt, új épület emelésére nem, a felmérések során mégis felvetődött – egyelőre nem tudjuk, mikor és kinek az ötlete nyomán –, hogy a főfalakig lebontott épület helyén újat emeljenek. Talán a romokat látva Hölbling javasolta, hogy egyes falmaradványok felhasználásával valamilyen épületet is állítsanak, vagy pedig felméréseit látva a haditanács jutott erre a gondolatra. Úgy véljük, a felmérésekhez csatolt tervével mindenképpen ő határozta meg a következő évtizedekben épülő palota helyét és fő formáját. A készülő palotát ekkor még nem királyi rezidenciának szánták, hanem a várparancsnok és a főtisztek szállásául. Az előkészítő munka, a költségvetés engedélyezése után az 1715 februárjában kinevezett budai kamarai mérnök, Fortunato Prati (1680–1736) vette át az erődépítéssel nem kapcsolatos („civil gebau”; azaz a palota építésére vonatkozó) munkálatok irányítását.⁶ Az anyagok beszerzése után megindult az építkezés, s még az 1715-ös esztendőben eljutott a második emelet felhúzásáig. A gyors haladás feltehetőleg a korábbi alapfalak felhasználásával magyarázható. A tetőzet azonban évekig nem készült el, mert egyre nagyobb pénziánnyal kellett megküzdeni. A várparancsnokok érdektelensége

folytán a következő években az erődítési munkák kivételével nem épült semmi. Amikor 1719-ben végre elkészült a tetőzet nagy része, felvetődhetett az épület külső és a belső művészi kiképzésének, valamint belső beosztásának kérdése. Sajnos a tervek, amelyekre a levéltári adatok utalnak, kivétel nélkül elvesztek vagy kallódnak, így csak hozzávetőleges elképzeléseink lehetnek az épületről. Úgy tűnik, Hölbling tervein Prati a belsőt illetően változtatni kívánt, de javaslatait csak részben fogadták el.⁷ Mivel a belsők kiképzése elmaradt, a későbbi állapotokból sem következtethetünk a tervezés kérdéseire. Prati és a kamara a következő években több költségvetést készített a munkák befejezésére, de az építkezést megzavarta a katonai parancsnokság és a budai kamara állandó vitája. A parancsnokság szabad kezet akart, a kamara viszont – mint a költségeket kiutaló, tehát a munkálatokért felelős hatóság – nem kívánta az irányítás jogát átengedni.

1723-ban a még befejezetlenül álló építmény komoly károkat szenvedett a Várnegyedben pusztító tűzvész miatt. A tűz átterjedt a palota környékére és a puskaportoronyra is, a bekövetkezett robbanás pedig szétrombolta az épület tetőzetét. Ezután éveken át hiába próbálkoztak az építkezés folytatásával, mivel a kamara támogatásának hiányában a várparancsnokoknak nem sikerült az anyagi forrásokat előteremteni. Bél Mátyás 1737-ben kiadott *Notitia Hungariae Novae...* című művében megjelent egy rézkarc, amely a királyi palotát ábrázolja.⁸ Ezen az épület befejezett formában látható, tetőzettel lefedve, pilaszterekkel tagolt homlokzattal, elkészült nyíláskeretekkel. A tömeg – egy négyszögű tömb, amelyhez egy hosszabb, kinyúló traktus csatlakozik – megegyezik a kivitelezettel, de a befejezetlenség látszó külső semmiképpen sem tükrözi az akkori állapotot. A látkép talán a metszatkészítő saját elképzeléseit mutatja, de lehetséges, hogy az eredeti terv felhasználásával készült. Azt viszont Johann Matthey (műk.: XVIII. század közepén) mérnök-százados 1742-es felméréséből és jelentéséből tudjuk, hogy az épület ekkor befejezetlenül, rossz állapotban állt.⁹ Rajzán az alaprajz és a (külső egy részét is mutató) hosszmetset látható. A tető nélküli épület külseje teljesen díszítetlen. Tagolását a földszint feletti osztópárkány biztosítja. Ablakai az első emeleten nagyobbak a többinél, de a szint kiemelésének nincsenek egyéb elemei. A rajzot kísérő magyarázó szöveg szerint a földszint belső válaszfalai csak néhány láb magasságban állnak, egyéb belső kiképzés még nem készült. A 25 és 1/2 öl oldalhosszúságú, belsőudvaros törzsnégyszög és a hozzá csatlakozó, ugyanolyan hosszú, kinyúló, egyenes traktus szerény, a budai Várhegy építészeti múltjához méltatlan, egyszerű épületet alkotott. Egyetérthetünk tehát Kaposy János véleményével, hogy e hosszú, kiugró szárny egy *cour d'honneur* os épület középső, törzseépületének készült, s végén a négyszögű tömbhöz hasonló épületrésszel záródhatott.¹⁰ Ennek építése azonban még az alapfalak szintjén sem indult meg. A mű ebben a romos formában állt a 40-es évek elején, befejezésre várva.¹¹

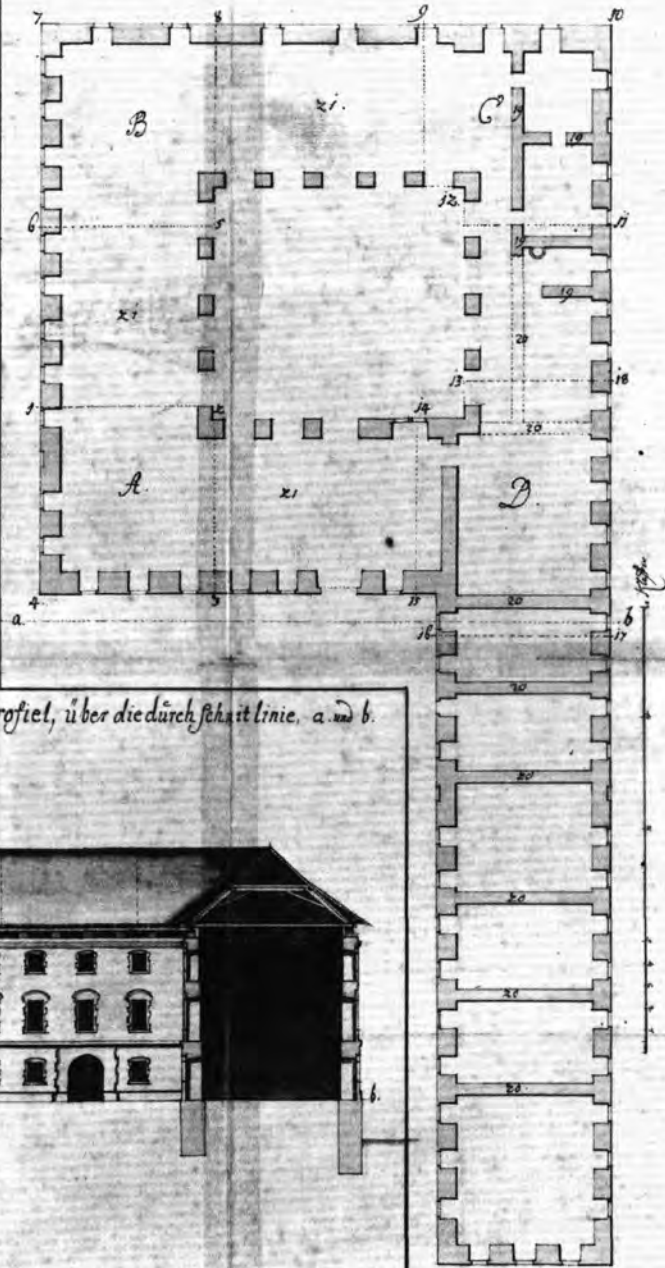
A királyi palota nagyszabású újjáépítésének gondolata csak fokozatosan alakult ki, s összefüggött azzal, hogy meg kellett oldani az elhanyagolt, összeomlással fenyegető III. Károly-korabeli épület helyreállítását és fenntartását. 1742-ben a palota tetőszerkezete beomlott és sürgős javításra szorult.¹² Végül 1745-ben Mária Terézia elrendelte a helyreállítást, s az Erdődy György kamaraelnök felügyelete alatt zajló munkálatokhoz 4000 forint felhasználását engedélyezte.¹³ Ez az összeg még nem az új palota építésére vonatkozott – noha a rendek azt 1741 óta állandóan kérték –, mert a királynő két évvel később, 1747-ben utasította a kamarát, hogy vizsgálja felül az épület állapotát, s amennyiben a helyreállítás nem elkerülhetetlen, bizonytalan időre halassa el.¹⁴ 1748-ban végül Grassalkovich Antal, az újonnan kinevezett kamaraelnök erőfeszítései sikerrel jártak: kezdeményezésére a királynő engedélyezte, hogy a várban megépülőön a királyságot reprezentáló, a főváros régi fényét idéző királyi palota. Azt a feltételt szabta csupán, hogy a költségek ne terheljék az udvari kamara költségvetését.¹⁵ Pálffy János nádor ekkor adakozásra szólította fel a városokat és a vármegyéket, hogy az „édes Hazánk és Nemzetünk dicsőségére és boldogságára Budán építendő Királyi Residentiát” minél hamarabb felépítsék, s azt a királynőnek felajánlva az uralkodót hosszabb magyarországi tartózkodásra nyerjék meg.¹⁶

Az új királyi székhelynek zánt palota alapkövét 1749. május 13-án, Mária Terézia születésnapján tették le.¹⁷ A terveket Jean Nicolas Jadot de Ville Yssey (1710–1761) császári főépítész, a Hofbauamt vezetője készítette. Tervezői szerepéhez nem férhet kétség, hiszen Lotharingiai Ferenc császár kegyeit élvezve ekkor állott pályafutása csúcán, és az udvari vagy ahhoz hasonló rangú megbízások esetében elsőnek jöhetett szá-

EXPLICATIO.

Über den Grund Riß und Profil von
den Königlich Schloß zu Ofen
wie es der malten stehet.

1. A. zeigt an, wie weit das dach
von No. 7. 2. 3 bis 4 eingefallen, des
gleichen auch bey den facciata von No. 3
bis 4 zu verstehen.
2. B. C. D. und E. sind an den wie
der kerung, die tram, mauer bänck -
schweller stück, gejoos und stül faulen
völlich abgefällt und zum einfallen
berecht. Welche 3 theil, auch sich stück
gehört haben, wie bei den punctibus
linen No. 5. 6. 7. bis 8. 9. 10. 11.
und 12. letzten von No. 13. 14. 15. 16.
17. bis 18. die größte sich gerichtet was
abgedragen werden müß, um b. die dach
ziegel noch zu servieren.
3. No. 19. sind die schiet mauer, ober
halb der orden 4. stück hoch zu gemau
ret, die übrigen schiel mauer No. 20.
sind nur auf den fundament, bis ob
ber erten, als gemauret, in den übrige
gen theil No. 21. ist noch keine schiet
mauer an gedragen worden.
Was nun solches dach wieder zu reu
riren an in kosten erfordert wird, ist
3. nachst auf bey liegenden über
schickung zu verstehen.

Facciata, und Profil, über die durchsichtlinie, a. und b.

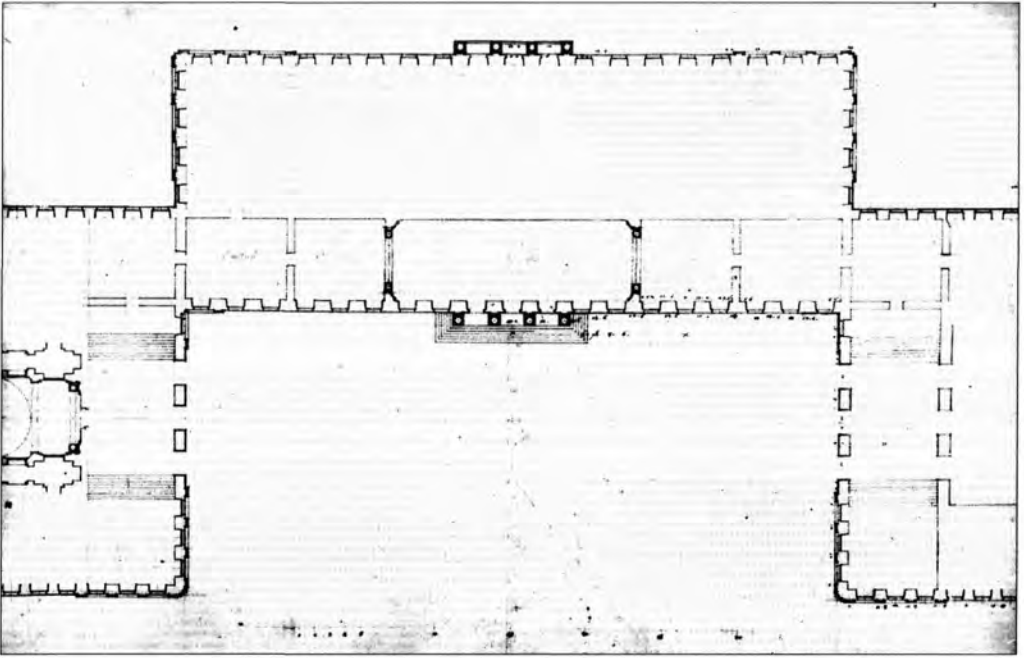
2.1.2. Johann Matthey: A III. Károly-féle barokk palota felmérése, 1742.

mításba. Az elszámolások szerint 1749. április 1-től a meginduló építkezések élén állt, évi 500 forint honoráriummal.¹⁸ Tervezői szerepére még az az adat is utal, amely szerint az alapkövetel alkalmából 50 körmöci arany jutalomban részesült – ez csak a kivételes érdemeknek szólhatott.¹⁹ Hagyatékában fennmaradt továbbá egy alaprajz is, amelyre a „kivitelezve” megjegyzést írta (Chateau de Bude executé). Ha ezt összevetjük az épület 1770-ben készült felmérésével, alapvető egyezéseket tapasztalunk, s nem lehet kétséges, hogy a lapon valóban azt a formát látjuk, amely később nagyrészt megvalósult.²⁰

Jadot kiindulópontja a III. Károly korában emelt négyszögletes, belsőudvaros palota volt, amelyet egy kiugró, téglány alakú főépület közbeiktatásával a másik oldalon szimmetrikusan egy ugyanolyan tömbbel egészített ki. Az alaprajz tehát U alakú lett, csak az oldalszárnyak nem egyenes traktusok, hanem maguk is négyszögletes, belsőudvaros épületrészek. Az északi udvart a palotakápolna foglalta el. Az alaprajz a középső, a legfontosabb belső tereket magába foglaló épületrész kialakítására két változatot tartalmaz; Jadot az egyikre felhajtható lapot ragasztott, s arra került a második elképzelés. Az alsón kiugró épülettömböt rajzolt, amely a Duna felé eső oldalon teljes terjedelmében, azaz 19 tengelyes hosszúságban lép a két szélső tömbnél előbbre. Középrészén feltűnik a később is alkalmazott motívum: a négyoszlopos erkély. A ceruzával berajzolt beosztás szerint ez a középső épülettest hárommenetesnek készült – megvilágításában tehát problémák adódtak volna. Ezek feloldására született meg az újabb, az elsőre ragasztott papíron látható forma, melyen középen egy kis világítóudvar szolgál a fontos termek, a centrum megvilágítására (ezt a megoldást később is alkalmazták!). A tömb maga kétoldalt 3-3 tengellyel megrövidült, kiugró része tehát nem foglalta el a két szélső épületrész közötti egész területet, belsejében pedig az első elképzelés szerinti 14 terem helyett csak 9 alakult ki. Az alaprajzon a francia építészetben ekkor már kevésbé divatos *enfilade*-ot látjuk, az első ablaktengelynél, keresztben az épület szélességében. A termek rendeltetése is kiolvasható a beírásokból; látható, hogy az erkély mögötti hálóterem alkotja az egyik oldalon a legfontosabb, legnagyobb belső teret. A második teremsor két szélén, a dunai és az udvari traktus között egy audiencia-, illetve egy tükörterem helyezkedik el a palota hivatalos helyiségeinek sorában. Az udvari oldalon a héttengelyes trónterem az épület reprezentatív centruma. Mellette kétoldalt a két-két antichambre a királynő, illetve férje lakosztályának – az udvari ceremónia szerint elmaradhatatlan – tere. Jadot e lapon tehát elsősorban a királyi lakó- és fogadótermek kialakítását kívánta megoldani, miközben a két oldalsó tömbnek csak körvonalait rajzolta meg, a belső pontosabb kiosztása nélkül. Jellemző az udvari ceremónia kötöttségére, a lakosztályokat alkotó helyiségek állandó sorrendjére, hogy a beosztás változatlan maradt később is, és például az 1815-ös alaprajz, valamint a leltárok, leírások alapján megállapított teremfunkciók teljesen megegyeznek a Jadot-terven láthatókkal.²¹

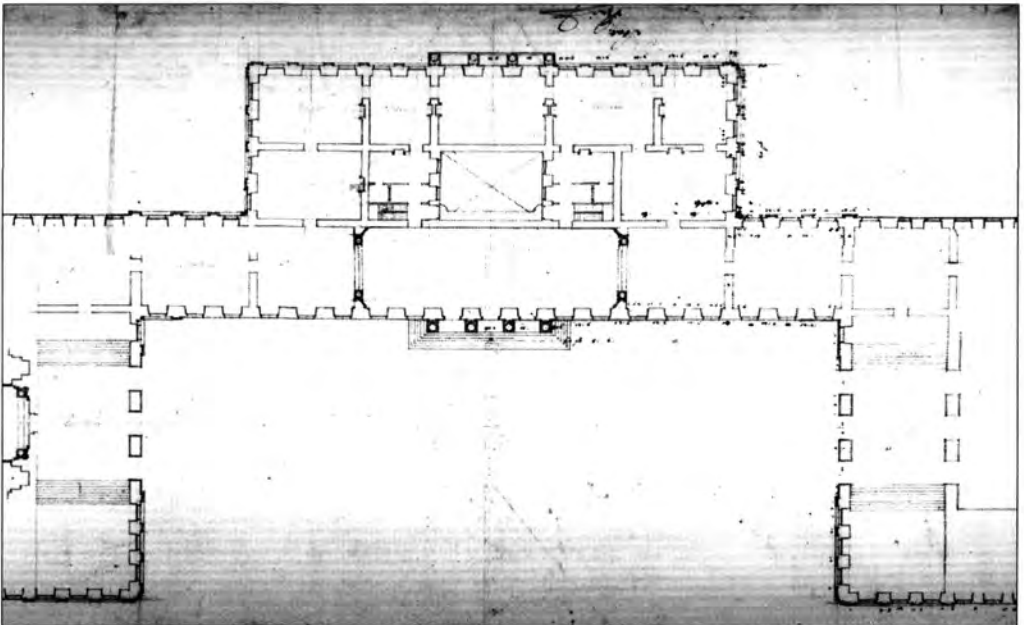
Az alaprajzon az északi oldalon, az udvarban Jadot kápolnát alakított ki, nyilván a korabeli gyakorlatot követve, úgy, hogy az oratórium a királyi lakosztály emeletéhez csatlakozzék. A két tömbben Jadot a lépcsőzet helyét is kijelölte. E két lépcsőzet a mellékszárnyak teljes udvari homlokzati részét kitölti. Mindössze 8-8 fokból állnak, s ez nemrég egy érdekes elképzeléshez adott indokot. Gál Tibor 1992-ben írt tanulmányában – visszatérve ahhoz a feltevéshez, amelyet először Justus Schmidt doktori értekezésében fogalmazott meg – úgy véli, hogy a néhány fokos lépcsőfeljáró, amely a hatalmas palotákban általános, nagyméretű, reprezentatív lépcsőházaktól eltérő formát mutat, azzal magyarázható, hogy Jadot eredetileg földszintes épületet tervezett.²² A kápolna udvari elhelyezése is ezt bizonyítaná, mert megvilágítását csak a környező tömegek fölé emelve lehetett megoldani. Schmidt véleménye szerint az eredeti terv tehát élesen eltért a megépült palotától, s ennek homlokzati elképzelését a hagyatéki listában az alaprajz után szereplő oszlopos-timpanonos középrészű rajzban látja. Rekonstrukciója szerint a középső épülettest emeletes, a két szegélyező tömb pedig földszintes volt, s az északi udvarból kiemelkedett a kápolna tömege.

A lépcsőzet kétségtelenül nem elég magas és reprezentatív a nagyméretű palotához képest, de az oldalsó tömbök annyira kidolgozatlanok, hogy a lépcső is kaphatott még más végeleges formát. Jadot tervei között szerepelt a budai palotához készített lépcsőház terve is, miként azt a hivatali utódjának, Nicolaus Pacassinak (1716–1790) átadott lapok listája tanúsítja.²³ Ez a rajz nem vonatkozhatott arra a szerény lépcsőzetre, amelyet az alaprajzon látunk, azaz – úgy véljük – Jadot készített egy újabb, reprezentatív lépcsőház-változatot,

*Jean Nicolas Jadot: A budai királyi palota alaprajza, első tervváltozat.
Párizs, Bibliothèque Nationale, lt. sz.: 3N10, No. 99.*

*Jean Nicolas Jadot: A budai királyi palota alaprajza, a középrész második változatával.
Párizs, Bibliothèque Nationale, lt. sz.: 3N10, No. 99.*

amely a tervek jegyzékében önálló lapon szerepelt. Elképzelhetetlen az is, hogy a viszonylag szerény – földszintes, illetve csak főtömbjét tekintve emeletes – épület koncepciója nem sokkal az építkezés megindulása után megváltozott, s annak módosítását, gazdagítását a királynő engedélyezte. A királyi palota ekkor még közadakozásból, a kamara pénzügyi támogatása nélkül épült, s néhány év múlva az anyagi gondok a munkálatok leállításához vezettek. Sokkal valószínűbb, hogy az alapvető elképzelés már az alapkövetéltkor kialakult, s a „túltervezés” miatt adódtak a kényszerű építési szünetek, nem pedig termódosítás miatt. A III. Károly-kori palota, amelynek tömbjét az új épülethez felhasználták, kétemeletes volt – ha azt Jadot visszabontásokkal földszintesre változtatja, visszalépést jelentett volna a koncepcióban.²⁴

Jadot-nak a palota végleges formájának kialakításában játszott fontos szerepét jól bizonyítja, hogy alaprajz-vázlatát az 1758-as jelentéshez csatolt (Zeller Sebestyén által másolt) tervekkel, illetve az 1770-es felméréssel összevetve messzemenő egyezéseket tapasztalunk, még a helyiségek beosztásában is.²⁵ Ezek az alaprajzokon szintén U alakú díszudvar körülfogó épületet látunk, amelynek *corps de logis*-jához (főépületéhez) négyszögletes belső udvarú, előreugró szárnyépületek csatlakoznak. A háromtraktusos, keleti és nyugati oldalán négyoszlopos erkéllyel kiemelt és díszteremmel is hangsúlyozott főépület nagyrészt Jadot elképzelése szerint valósult meg. Az északi és déli szárnyépületekben viszont később történtek változások – az alaprajz rendszerében azonban nem.

Jadot homlokzattervét nem ismerjük, de biztos, hogy az alapkövetélt idejére már elkészült. Le kell szögeznünk: tarthatatlan az a szakirodalomban is olvasható feltevés, hogy a főépítész csak alaprajzot készített és a homlokzattervek megrajzolására „nem maradt ideje”.²⁶ Mint tervezőnek, a palota összes tervét ki kellett dolgoznia; alaprajzi elgondolása egyúttal a tömegelosztást is feltételezte. Az alaprajz és a homlokzat megtervezését nem lehet egymástól elválasztani. A lépcsőház metszetrajza a Pacassinak átadott tervek között szintén bizonyítja, hogy Jadot az alaprajzon kívül a felépítmény megtervezésével is foglalkozott. Terve a homlokzat végső formájának kialakításához is fontos lehetett, hiszen elképzelése lényegében megvalósult, amint az alaprajz esetében kimutattuk. Az rögzíti a tengelyszámot, a főépület középrésze előtt álló háromtengelyes rizalitot, vagyis meghatároz bizonyos homlokzati sajátosságokat. A felhúzott, tető alatt álló falakon a nyílások is adva voltak, s Jadot utóda, terveinek módosítója legfeljebb a részleteken változtathatott: a nyíláskereteken, a faltaloló elemeken. A következő években készült tervekről leolvasható, hogy a módosítások megtörténtek, mert az architektúra nem vall Jadot kiegyensúlyozott, franciás szellemű, klasszicizáló stílusára. Az emeletek egymáshoz való viszonya, a talpazatszerű földszint, valamint a kiemelt első és az alárendelt második emelet együttese: olyan változások, amelyeket Jadot utódai a kézhez kapott tervek csekély módosításával végrehajthattak. A részletek újfajta kialakítása, Jadot kedvelt nyíláskereteinek, szemöldökpárkányainak, oszlopainak megváltoztatása, egyszerűsítése később messzemenően módosította a homlokzatok összképét.

Az építkezés tehát az alapkövetélt után Jadot tervei szerint indult meg. Először a romokkal, falmaradványokkal teli terep planírozását végezték el; az épületmaradványokat el kellett takarítani és a szintkülönbségeket meg kellett szüntetni. Helyenként kétemeletnyi, 7–8 méteres feltöltés után sikerült a talajt kiegyenlíteni, a középkori palota falmaradványai így annyira eltűntek, hogy az újonnan épült barokk szárnyak alapozásához nem használtak korábbi falakat, s a palota szinte sehol sem követte a gótikus falvezetést. E mérnöki feladatokat (a vízmű létesítésével együtt) Mikoviny Sámuel (1700–1749 után) oldotta meg. Erre vall, hogy az elszámolások szerint nagy összeget, 500 forintot utaltak ki részére.²⁷

A munkálatok eleinte olyan gyorsan haladtak, hogy Grassalkovich már a következő évben úgy vélte, tetőt húzhatnak a falakra.²⁸ Ezt nyilvánvalóan a korábbi épülettömb felhasználásának köszönhető. A palota építése a vármegyétől begyűlt összeg felhasználásáig teljes erővel folyt. A munkák helyszíni vezetője, Jadot terveinek végrehajtója – 1750-től adatokkal is kimutathatóan – Oraschek Ignác (mük.: 1750–1770) kőművesmester volt.²⁹ Szerződését, hosszú alkalmazását Grassalkovich Antal különleges kegyének köszönhetette.

Jadot 1753-ban megvált hivatalától és elhagyta Bécset. Terveit felhasználásra átadta hivatali utódjának, Nicolaus Pacassinak. Az átadási listán a 153–155. számú tétel („neues gebäu zu Ofen, dabey noch vier plan sambt einem Stiegenprofil”) mutatják, hogy a budai palotatervek sem jelentettek kivételt.³⁰

Zeller Sebestyén: A királyi palota dunai és díszudvari homlokzata. Bécs, Hofkammerarchiv, lt. sz.: Rb. 10/3.

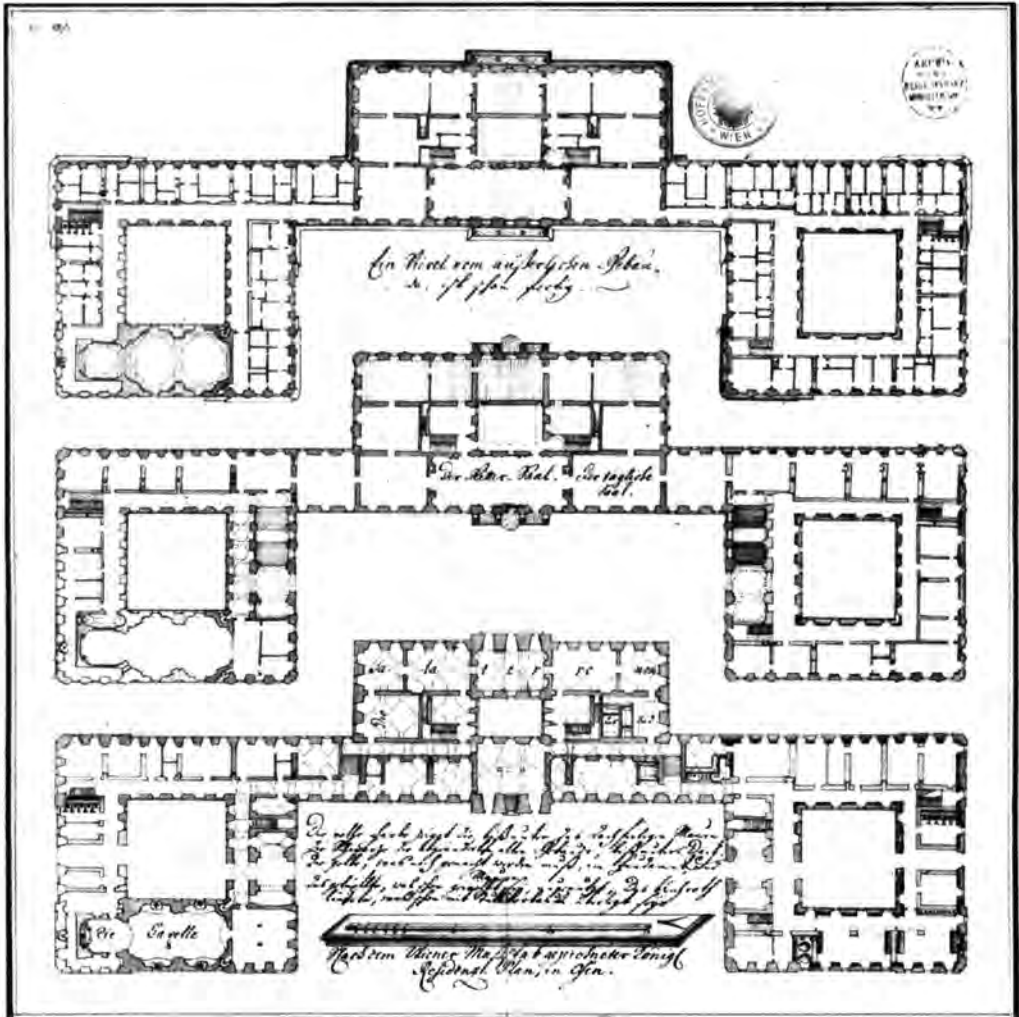
Pacassi nyilván a tervekkel együtt hivatali elődje feladatait is átvette. A budai építkezés forrásanyagában ugyan nem szerepel a neve, de az alapkőletétel után Jadot-ét sem említik az elszámolásokban. Mindketten nagy építési iroda élén álltak, nem kellett személyesen megjelenniük Budán, ha a munkálatokat ellenőrizni akarták. Bár a budai királyi palotát nem közvetlenül a Hofbauamt építette, Pacassi alkalmazása mellett ugyanazok az érvek szólnak, mint Jadot-éval kapcsolatban: a királyi palotát csak a legmagasabb rangú udvari építész tervezhette. El kell vetnünk azt a feltételezést, hogy a palota építésében Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) már 1753-tól részt vett.³¹ Noha tudjuk, hogy a főépítész irodájában dolgozott és megbízásból már 1745-ben készített felméréseket, az építetők egészen biztosan figyelembe vették a hivatali ranglétrát. Elképzelhetetlennek tartom, hogy beosztott építészként felettese előtt nyert volna el kiemelt, hivatalos feladatokat. Hillebrandt csak 1757-ben lett a Magyar Kamara építésze, s az állás elnyerésére beadott kérvényében nem említette budai tevékenységét. Mindezeknek a megfontolásoknak alapján személyét ki kell zárunk az 50-es évek tervezőinek sorából. Jadot távozása után – véleményem szerint – csak Pacassi jöhetett szóba mint az építkezés irányítója, a tervezési kérdések felelőse.

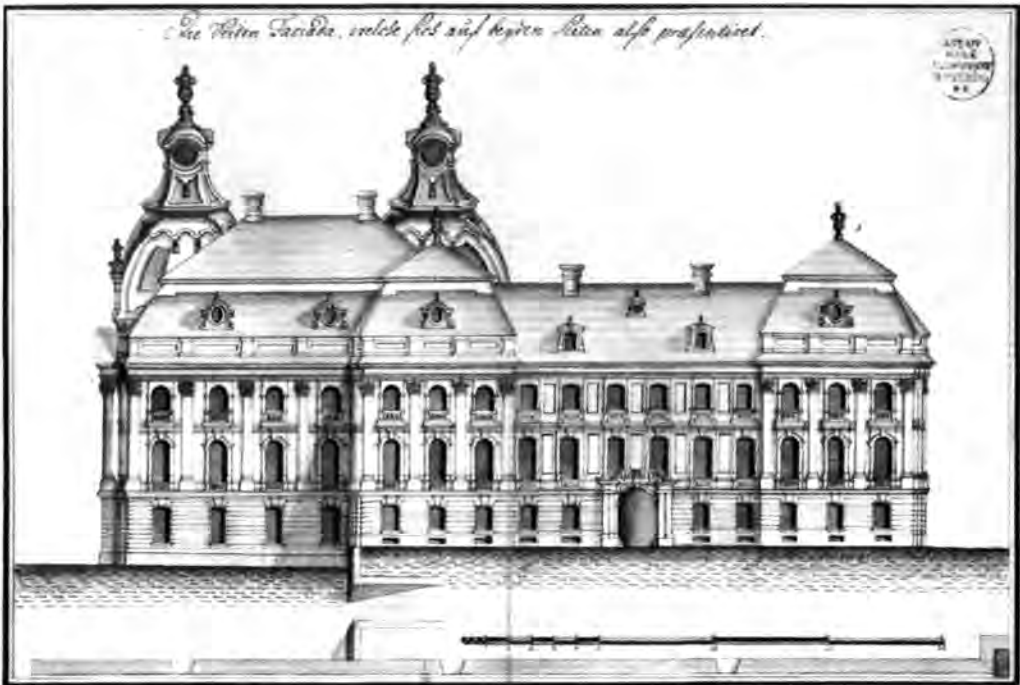
A Jadot távozását követő években a palota állapotáról, az érvényben lévő tervről egy másolatban fennmaradt, keltezetlen tervsorozat tanúskodik. Készítője – az aláírás szerint az „utánzat” alkotója – Zeller Sebestyén pozsonyi rézmetsző (1735–1777) volt, aki kapcsolatban állt a kamarával, s többször is dolgozott a hivatal számára.³² Az öt lapot – amelyek az épület alaprajzait, két fő- és egy oldalhomlokzatát, valamint egyik lépcsőházának hosszmetsetét mutatják – Grassalkovich Antal 1758-as jelentéséhez mellékeltek.³³ A jelentésben a királynő kérésére a kamaraelnök beszámolt az épület állapotáról, az építkezés előrehaladásáról. A rajzon a színezés és néhány rövid megjegyzés tájékoztat arról, hogy az épület mely része készült el és melyik traktus befejezetlen.³⁴ Mivel az irat elkallódott, s az egyik tervlapra felül az akta dátumát (1758. február 9.) írták, a szakirodalom ezt az időpontot tekintette azok készülési időpontjául, s a rajzokat az építkezés akkori állapotának bizonyítékeként értelmezte. Cs. Dobrovits Dorottya szellemes, számomra is meggyőzőnek látszó hipotézise azonban más megoldást kínál.³⁵ Szerinte a rajzok 1755-ben készültek, amikor Horányi Gábor, az építkezés legfőbb felügyelője (Bau-Inspektor) számadást készített a palota építéséről, a

felhasznált összegekről.³⁶ A rajzok tehát az 1755-ben érvényben lévő tervet, az építkezés akkori állapotát – azaz a Pacassi tevékenységével összefüggő tervezési és építési helyzetet – dokumentálják. Bár néhány helyen elrajzolást is mutatnak, s a két homlokzati rajz felirata felcserélődött, Zeller megbízhatóságához nem férhet kétség. Úgy véljük, az öt lap Jadot Pacassinak átadott lapjait követi, s azokat felhasználva az új főépítész módosításait is tartalmazza. Erre az azonos lapszám, valamint a lépcsőház metszetrajzának mindkét helyen való szerepeltetése utal.³⁷ A rajzok a bécsi kamarai levéltár XX. századi rendezésekor kerültek mai helyükre az akták, az ügyiratok mellől; ott egy ügy több év során keletkezett iratanyaga együtt volt – datálásuk tehát nem biztos.³⁸

Még egy megfigyelés valószínűsíti, hogy Zeller rajzain az építkezés 1755-ös állapotát látjuk. Mivel az 1755-ös jelentést követően Mária Terézia három évig évi 6000 forint felhasználását engedélyezte, 1758-ig, ha szerény keretek között is, de folytatódhattak a munkálatok. 1758 és 1765 között viszont szinte teljesen leállt az építkezés, mert a hétéves háború következtében gazdasági nehézségek támadtak. Az újabb munka-

Zeller Sebestyén: A királyi palota három szintjének alaprajza. Bécs, Hofkammerarchiv, lt. sz.: Rb. 10/1.

Zeller Sebestyén: A királyi palota oldalhomlokzata. Bécs, Hofkammerarchiv, lt. sz.: Rb. 10/4.

kezdet előtt, 1765. március 16-i dátummal egy igen pontos, teljes felmérés készült (pince- és földszint, első és második emelet), amely tehát az 1758-ban fennálló, azóta változatlan állapotot rögzítette.³⁹ Tekintettel arra, hogy Zeller rajzán ettől eltérő részletek vannak, az csak a korábbi (azaz az 1755-ös) helyzetet örökítheti meg. A következő három év építkezései magyarázzák tehát a későbbi felmérésen látható eltéréseket.⁴⁰ Így a Zeller-féle alaprajzokhoz képest az 1765-ös rajzok azt jelzik, hogy közben elkészült a déli és északi szárnyban a díszes lépcsőház, valamint a kápolnát magába foglaló szárny földszinti falazata. Zeller alaprajza szerint viszont még csak az északi szárny lépcsőzetének tartófalai és pillérei álltak, a déli lépcsőzetéhez hozzá sem kezdtek. Az épület falazatában a téglabélyegek is igazolják Zeller megbízhatóságát. Az általa elkészültnek jelölt dunai homlokzatban 1748-as évszámú, a hiányzó, s csak később megépített válaszfalakban, díszítőelemekben viszont 1755-ös évszámú téglákat tártak fel.⁴¹

A Zeller-féle másolatok azt is elárulják, hogy Pacassi milyen változtatásokat végzett Jadot elképzeléséhez képest. Miként Pozsonyban, itt is elvetette elődje ötletét, hogy a palotakápolna tömbje a belsőudvarban álljon, és úgy kapcsolódjék az épülethez. Helyette az északi szárnyépület végén, annak nyugati traktusán belül alakította ki a házi kápolnát.⁴² Az új lépcsőzet – amely talán csak a Jadot-féle alaprajzhoz képest új, de még a francia mester elképzeléseit tükrözi – már szóba került. Ezekén túl a törzsépület beosztásában mutat Zeller rajza jelentős változásokat. A korábbi terven az udvar felé egy héttengelyes, hosszú terem szerepel, két végén oszlopokkal (nyilván árkáddal) keretezett széles átjáróval a csatlakozó termék felé. A terem középtengelyéhez igazodva az épület teljes szélességében – tehát az északi és a déli külső fal ablakáig – *enfilade* nyílt. Pacassi, valószínűleg a majdani budai udvari élet kisebb reprezentációs igényeire gondolva csökkentette a pompás galéria méretét, s az addigi 3+7+3 tengelyes kiosztást 3+6+4 számúra változtatta. A hosszú galéria helyett egy kissé rövidebb „Ritter Saal” és egy „Täglicher Saal” alakult ki.⁴³ A tervező megváltoztatta a palota fűtési rendszerét is; míg Jadot a termék középtengelyébe kandallókat tervezett, ő a helyiségek sarkaiba kívülről fűthető kályhákat helyezett el. Ezeket ugyan Zeller nem jelölte be, de ábrázolta a

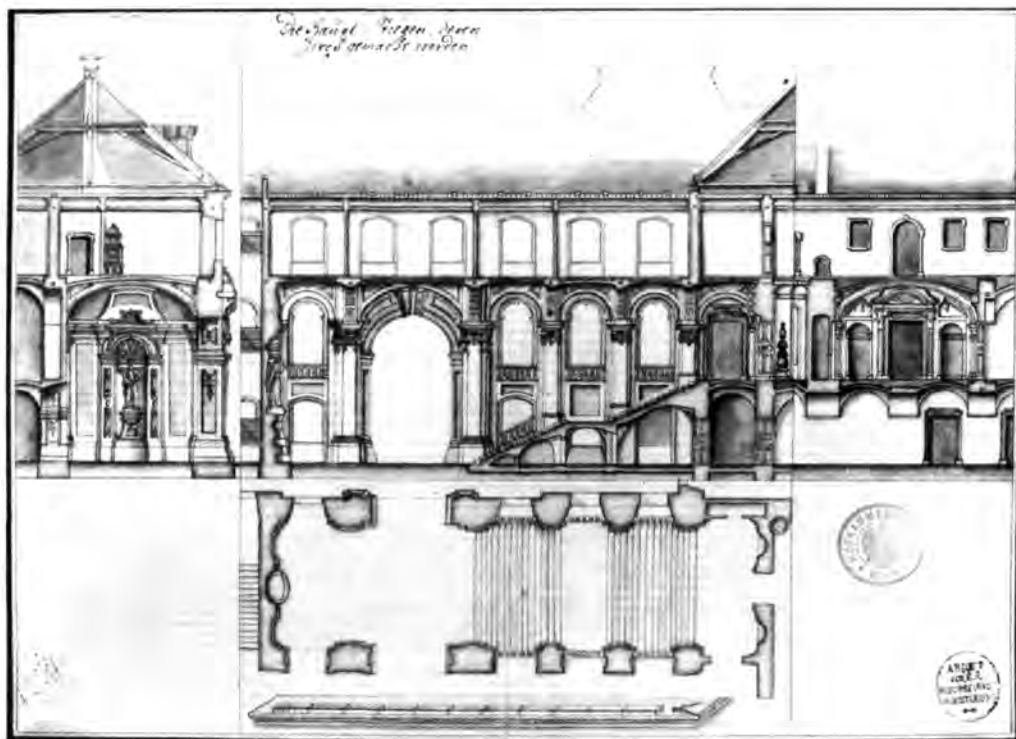
külső fűtőfolyosókat, az új fűtőmód elengedhetetlen elemeit – vagyis ekkor már döntés született a kályhák felállításáról.

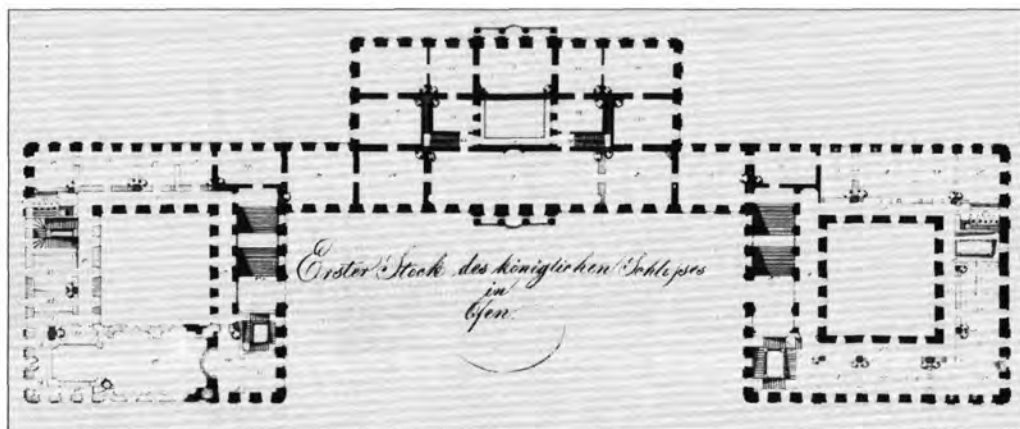
A homlokzaton megváltoztak a nyíláskeretek és a faltagoló elemek – a tömegalakítás, sőt a homlokzat tengelyeinek száma viszont Jadot eredeti elképzeléseihez igazodhatott. Jadot távozásakor a dunai főhomlokzat és az északi tömb főfalai már állhattak. A részletképzés – a nyíláskeretek, a tagoló- és díszítőelemek alakítása – így Pacassi felfogása szerint változott meg. Czagány István felfigyelt arra, hogy a dunai homlokzatra eredetileg tervezett franciaablakokat felfalazták, azaz rövidebb nyílásokra változtatták.⁴⁴ Mivel 1753-ban az építész rendelkezésére álló összegek drasztikusan csökkentek, nyilván igyekezett jelentős mértékben leegyszerűsíteni elődje tervét, s csökkentette a tagoló- és díszítőelemek gazdagságát. Talán, a kályhákhoz hasonlóan, a kisebb ablakokkal nemcsak egy új homlokzatalakítást kívánt megvalósítani, hanem a terem jobb fűthetőségét is.

1764-ben, amikor Mária Terézia Budán járva megtekintette a palotát, Grassalkovichnak sikerült rávennie a királynőt, hogy támogassa a munkálatok folytatását. Így hétvényi kényszerű szünet után 1765-ben újra megindult az építkezés. Mária Terézia évi 20 ezer forint felhasználását engedélyezte, jelentést kért a hátralevő munkákról, a felhasználandó pénzekekről, és mielőbb látni kívánta az újabb építkezésre vonatkozó tervrajzokat.⁴⁵

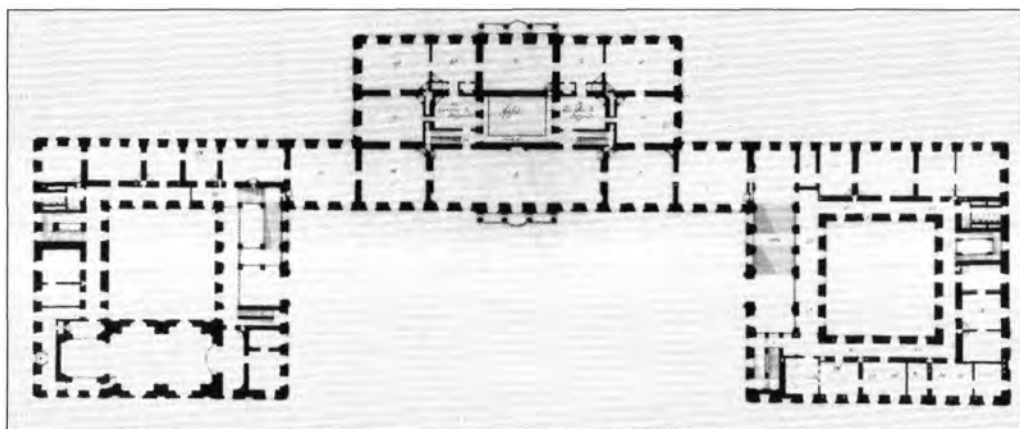
A fent említett, 1765. március 16-i keltezéssel ellátott alaprajzok a munkák újraindítása előtt készültek, s a már álló és a még befejezetlen falazatokat jelölik. A következő időszakból több alaprajzot és néhány homlokzatrajzot ismerünk, amelyek csak részben mutatnak új elképzeléseket, valójában a korábbi, s bizonyára még Zellerre vagy Jadot még korábbi tervezetére nyúlnak vissza. Sajnos az akták, amelyek mellékletéül szolgáltak, ma már nincsenek meg vagy nem azonosíthatók, így csak egyes részletek változását és a terem

2.1.4. Zeller Sebestyén: A palota diszlépcsőjének metszete és alaprajza, 1755–58.

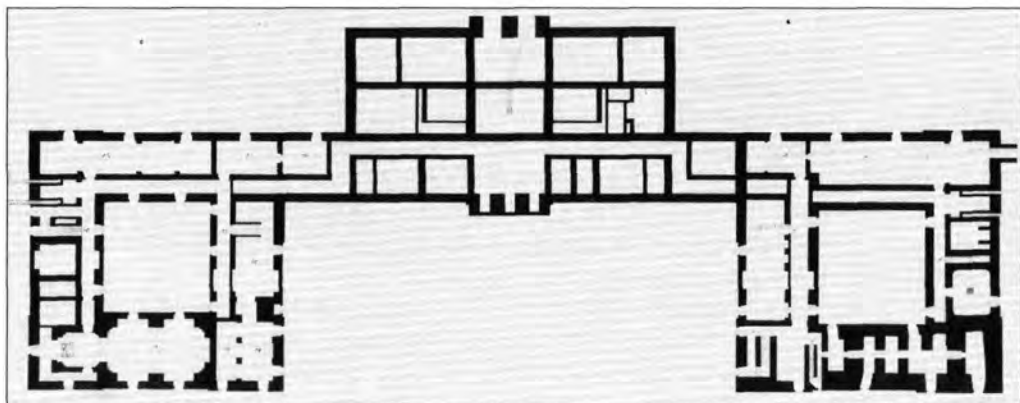

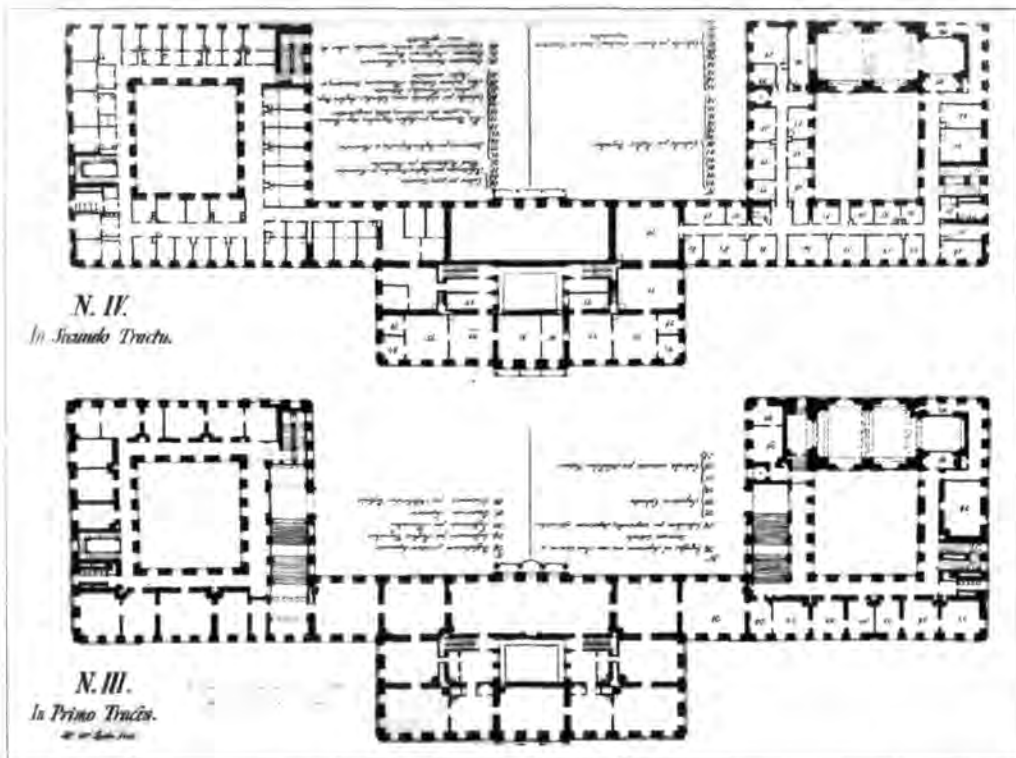
*Franz Anton Hillebrandt (?): A királyi palota első emeletének felmérése, 1765. március 16.
MOL, T 14., no. 1., BT 3.*

*Franz Anton Hillebrandt: A budai királyi palota első emeleti alaprajza, alternatíva.
Bécs, Albertina, Architekturzeichnungen, Mappe 90., Umschlag 19., Nr. 9.*

*Franz Anton Hillebrandt: A budai királyi palota első emeleti alaprajza, másik változat.
Bécs, Albertina, Architekturzeichnungen, Mappe 90., Umschlag 18., Nr. 3.*

Franz Anton Hillebrandt: A palota diszudvarának a második alternatív alaprajzhoz tartozó homlokzata.
 Bécs, Albertina, Architekturzeichnungen, Mappe 90., Umschlag 18., Nr. 6.

beszámolásának – vagyis funkciójának – módosulását állapíthatjuk meg. E felmérés után keletkezhetett a bécsi Albertinában őrzött egyik tervsorozat, amely az északi szárnyban új lépcsőformát mutat a korábbi felmérésen látható, de akkor még megvalósulatlan lépcsőhöz képest.⁴⁶ A terven a lépcső nem tömör orsófal mentén fut egyetlen, egyenes kart alkotva, hanem téglány alakú, nyitott tér két oldalán, s a lépcsőház terhet a négy sarokban álló erős pillérek hordják. E lapokon a számok azonosak az 1765-ösével, vagyis a terv beosztásán, rendeltetésén nem kívántak változtatni.

Szintén az Albertinában látható az a sorozat, amely – véleményem szerint – a tervezés újabb, a véglegeshez közeli fázisát mutatja.⁴⁷ Az együttes érdekessége, hogy a négy szint alaprajzán kívül a két főhomlokzatot is tartalmazza, illetve hogy a földszinti alaprajzon Hillebrandt neve olvasható. Valószínűleg ez is 1765-ben készült, az előzővel együtt, alternatívaként, annak a királyi őhajnk megfelelően, hogy minél előbb készüljön el az új kivitelezési terv. E lapokon már azt az egyenes karú, egy pihenővel megszakított lépcsőt látjuk, amely később megvalósult. A nyugati homlokzat rajzán a megváltozott részletek is megjelennek – amelyek a következő években szintén megvalósultak (ezekről később szólunk). Ha e terveket összehasonlítjuk az 1770-ben készült, Hillebrandt által szignált tervlapokkal, amelyek a palota megváltozott felhasználásának megfelelő jelöléseket tartalmaznak, megállapíthatjuk, hogy az 1765-ös munkakezdés és az új terv kiválasztása után nem történt újabb változás.

A palota 1765-ben készült szignatúra nélküli alaprajzi felvételeiről – amelyekről fentebb már szóltunk – azt feltételezzük, hogy Franz Anton Hillebrandt kamarai főépítész művei.⁴⁸ Az újonnan meginduló munkához szolgáltak kiindulásul, a meglévő állapot feltüntetésével és a tervezendő részek jelölésével. Ekkor már az elszámolásokban, adatokban sokszor szerepelt Hillebrandt neve – tervezőként is, aki az épülő részeket

elképzelései szerint módosíthatta. Mint láttuk, az egyik tervsorozat egyik lapját szignálta, és nyilvánvaló, hogy a másik, kismértékben alternatív terv is az ő irodájában készült. Úgy látszik, a 60-as évek közepétől megnőtt az önállósága, talán kamarai főépítésként munkakörét elv拉斯ztották Pacassitól és megosztották a két építész feladatait. 1767-ben már ő vezeti a féltoronyi udvari építkezést, s a pozsonyi vár munkálataiban (Pacassi mellett) szerepe jelentősebb, önállóbb lett. 1766-ban fizetését azzal a megjegyzéssel emelték évi 1600 forintra, hogy a pozsonyi építkezést évente négyszer, a budait legalább egyszer személyesen is felül kell vizsgálnia.⁴⁹ A munkálatokba tehát akkor már aktívan bekapcsolódott; természetesen a kivitelezést nem személyesen irányította, hanem azt a helyszínen dolgozó építőmester végezte. A továbbiakban egyre többet találkozunk nevével a forrásokban. 1766-ban részletes kimutatást terjeszt be Grassalkovichhoz, a kamara elnökéhez, útiköltségeiről, kiadásairól. A kimutatásban az 1765. július 1-től december végéig terjedő időszak szerepel.⁵⁰ A palota teljes befejezéséhez 1767-ben egy évig havi 3000 forintot kér.⁵¹ Ekkor már biztosan tervezői feladatokat látott el, mert az építkezések újbóli megindítását kérvényező irat szélén a királynő kézírásával ez olvasható: „Placet nach dem plan von Hillebrand”.

Bár Hillebrandt tevékenysége – a munkák előrehaladott állapotára való tekintettel – jórészt a megkezdett tervek felépítésére és a belsőterek kialakítására szorítkozott, a főépület (a mai E épület) nagyudvari homlokzatán mégis végzett átalakításokat. Első ténykedéseként áttervezte a homlokzati architektúrát, amint a már említett tervrajz is feltűnteti.⁵² Zeller rajzához képest ugyanis változásokat látunk a későbbi ábrázolások és a kivitelezett mű külsején. Az addig egyformán kialakított ablaksor helyett a nagyudvari homlokzat hét középső tengelyébe a többinél magasabb nyílások kerültek, felettük fekvő ovális ablakokkal, hogy a két-szintnyi belmagasságú trónterem jelentőségét a külsőn is hangsúlyozzák. E nyílásokat a szemöldökpárkányhoz kapcsolódó vakolt mezők szorosan összekapcsolják. A díszterem ablakainak ez a megoldása teljesen azonos formában Hillebrandt nagyváradi püspöki palotáján is megjelenik. A formai kapcsolat azt is bizonyítja, hogy az új nagyudvari architektúra nem a korábbi tervezők műve, hanem Hillebrandt alkotása.

2.1.13. I. H. (Joseph Hillebrandt?): A Szent Zsigmond-palotakápolna hosszsmetszete, 1771–80 között.

1768-ban készült el a Szent Zsigmond tiszteletére emelt palotakápolna, de felszentelésére csak 1769-ben került sor.⁵³ Elhelyezése, kialakítása – mint láttuk – Jadot-val szemben Pacassinak tulajdonítható, de berendezése, oltárchitektúrája, a társművészetek irányítása már Hillebrandt nevéhez fűződik. Az alaprajz a 40-es évek magyarországi építészetében elterjedt formát, a „hegedű alakot” mutatja; vagyis négyszögletes szentélyrészhez kétszakaszos, a szakaszhatáron előreugró faltömeggel „befűzőt”, szűkített tér csatlakozik.⁵⁴ 1769-ben befejeződtek a királyi palota építési munkálatai. Grassalkovich beszámolója szerint a költségek 402 679 forintot tettek ki.⁵⁵

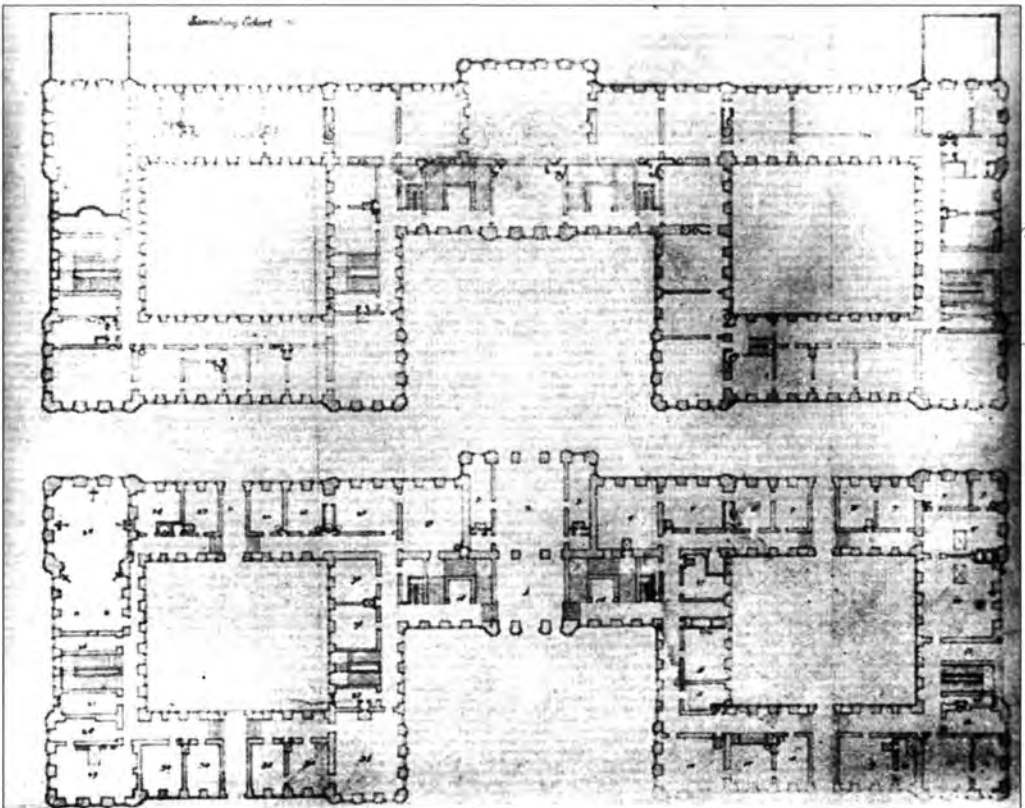
Az épületen tehát az idők során három építész dolgozott, s az eredeti terv az építkezés 20 éve alatt többször módosult. Az épület mégis egységesnek tűnik, mert alaprajzi rendszerét, homlokzati sémáját csak részleteiben érintették a változások. A *cour d'honneur*ös palota az úgynevezett kettős vagy iker kastélyalaprajzok sorába tartozik: U alakú formája nem a törzsepületre merőleges, egymenes szárnyakkal, hanem belsőudvaros, négyszögletes tömbökkel valósult meg.⁵⁶ Ezek a tömbök önmagukban is állhatnának; kastélyszerű épületet alkotnak, sarkaikon manzárdtetővel, lapos, de inkább csak a pilaszterekkel jelzett rizalittal. Az alaprajz emlékeztet a schönbrunni kastélyra, de távolabbi mintákhoz is igazodik. A würzburgi érseki rezidencia egyik legkorábbi (1719) alaprajztervén ugyanezt a formát látjuk.⁵⁷ Ez – Balthasar Neumann (1687–1753) később megvalósított tervétől eltérően – az oldalszárnyakban nem négy, hanem csak két belsőudvart mutat, s azok így szintén négyszögletes tömbök. A würzburgi rezidenciával való rokonságot aláhúzza, hogy a budai palota tömegelosztása emlékeztet Robert de Cotte (1656–1735), illetve Germain Boffrand (1667–1754) terveire (1723), amelyeket a würzburgi kerti homlokzathoz készítettek.⁵⁸ Bár a nyílásformák eltérnek, s a francia építésszek tervei nyitottságuk révén inkább a vázszerkezetet hangsúlyozzák, a három pavilonra és két összekötőszármra tagoló épület összképe nagyon hasonlít a budaihoz. Már szóltunk arról, hogy a Jadot által tervezett franciaablakokat Pacassi felfalaztatta; így ha az eredeti homlokzatterv állna előttünk, talán még több összefüggést fedezhetnénk fel a würzburgi tervek és a budai palota terve között. A kupolával lezárt, háromszögű oromzattal és támaszokkal hangsúlyozott középrész további kapcsolatot jelent a művek között. A würzburgi rezidencia megtervezésében Balthasar Neumannon kívül a kor több neves építéssze is részt vett. Robert de Cotte és Germain Boffrand mellett Johann Lucas von Hildebrandt (1668–1745) is készített terveket a kerti homlokzathoz, s azok nagyrészt megvalósultak. A würzburgi tervanyag – a francia mesterek rajzai, valamint Hildebrandt tervei – egyaránt hozzáférhető volt mind Jadot mind pedig Pacassi számára. A Hofbauamt vezetőiként mindketten ismerhették és felhasználhatták a nagy elődök terveit. A belsőudvaros alaprajz azért lehetett vonzó számukra, mert ilyen volt a schönbrunni kastély is és a Hofburg többudvaros, több fázisban épült komplexuma szintén elfogadhatóvá tette ezt az összetett alaprajzot.

Szólni kell még a budai palota egyik leghatásosabb eleméről: a középrész két kupolás lefedéséről. Zeller rajzán már látszik a kupola, de nem világos, hogy az a később megvalósult megoldás-e vagy egy korábbi forma. Robert de Cotte és Germain Boffrand homlokzattervén is szerepel kupola, bár biztosan nem a Budán alkalmazott kettős változat. Mégis úgy gondolom, a kettős kupola már Jadot elképzelésében helyet kapott, ugyanis a mély, hárommenetes *corps de logis* kupolás lefedéséhez vagy egy hatalmas, az egész épület magasságához és tömegéhez képest aránytalanul nagy tömegű kupola kellett volna, vagy kettő kisebb, amely a nyugati és a keleti oldalon egyaránt hatásosan mutatkozik. A kupolák ácsolt szerkezetek, nincs belső héjuk, alattuk nincs több szintet átérő, tágas tér, amelynek magasságát tovább fokoznák és koronáznák. Egyértelműen csak a külső, az összkép elemei: a középrész esztétikai és eszmei hangsúlyát teremtik meg. A kupolaboltozat Louis Levau (1612–1670) vaux-le-vicomte-i kastélya (1656) óta terjedt el a világi építészetben, szakrális jelleget kölcsönözve az épületnek. A párizsi Louvre keleti homlokzatára kiírt „pályázat” során itáliai építésszek – Pietro da Cortona (1596–1669) és Carlo Rainaldi (1611–1691) – terveiken a koronát, illetve egy baldachinos formát mintázó kupolát rajzoltak meg (1665). Talán e tervek nyomán terjedt el az ötlet, hogy az uralkodót vagy a magas rangú építetőt koronát vagy baldachint idéző kupolaforma jelképezze palotáján. Donato Felice d'Allio (1677 körül–1761) klosterneuburgi kolostortervének (1730 körül) nyolc kupoláján a Habsburg-ház országainak koronáit kívánta másolni. Ezek közül csak a császári korona készült el, de a jelképes forma így is nagy hatással lehetett a kortársakra.⁵⁹ Nem tudjuk, a francia és az osztrák pél-

Robert de Cotte: A wűrburgi rezidencia kerti homlokzatának terve, 1723. Würzburg, Mainfränkisches Museum, lt. sz.: 4682.

Balthasar Neumann: A wűrburgi rezidencia alaprajz-terve, 1719. Würzburg, Sammlung Eckert, lt. sz.: 286. sz. (elpusztult, egykori fotóról reprodukálva).

dák közvetlenül hatottak-e a budai rezidencia tervezőjére vagy a tervezés kérdését kézben tartó Grassalkovichra, mert sem írott, sem rajzos forrás erről nem számol be. Az a tény azonban, hogy a kamaraelnök ugyanezt a kettős kupolát valósította meg ekkor épülő gödöllői kastélyán, arra vall, hogy a formának nagy jelentőséget tulajdonított.

Ahogy közeledett az építkezés befejezése, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy újra dönteni kell, mire használják a palotát. A felhasználás fő problémája abból adódott, hogy a rendek a magyar államiság, a királyság intézményének jelképeként mindenáron királyi rezidenciát kívántak építtetni az ország fővárosában, de nem reménykedhettek abban, hogy a királynő átteszi udvartartását – akár időlegesen is – Budára, amit a kezdeti lelkesedés után nyilván a magyar főurak is felismertek. Amikor 1764-ben Mária Terézia és kísérete Vác felé utazva megtekintette az épülő rezidenciát, egy udvaronc feljegyezte az általános véleményt: „... felesleges költségeket jelentett, hogy ilyen nagyszerű, s a legújabb divatot követő, díszes palotát építettek ott, ahová az udvar aligha fogja valaha is a székhelyét helyezni”.⁶⁰

1769-ben a királynő értesítette a kamaraelnököt, hogy az angolkisasszonyok rendjét Sankt Pöltenből a palota egy részében kívánja elhelyezni, továbbá hogy a szükséges átalakításokra és berendezésekre 10 ezer forintot utaltat ki.⁶¹ Az apácák várbeli elhelyezésének tervét Franz Anton Hillebrandt dolgozta ki 1770-ben készített – a szakirodalomban tévesen „zárófelmérés”-nek nevezett – alaprajzain.⁶² Az alaprajzokon ugyanis nemcsak számbejelöléseket látunk, hanem az egyes helyiségek rendeltetésére vonatkozó kísérőszöveget is, amelyből egyértelműen kiderül, hogy az angolkisasszonyok rendjének főnöksasszonya, apácái és növendékei számára közösségi, lakó- és hálószobákat rendeztek be az épület északi tömbjében, illetve a törzsepületben. A „zárófelmérés” megjelölés amúgy sem logikus, hiszen annak nincs funkciója, s a felmérés bonyolultsága miatt felesleges fáradságot jelentett volna. A palota terveit nézve különben is meglehetősen egyöntetűséget látunk, ami arra vall, hogy azok egymáson alapultak, vagyis az alaprajzokat, homlokzati terveket hosszú ideig újra meg újra felhasználták és csak a módosításokat jelölték be. Hillebrandt tervein látszik, hogy a királynő által kiutalt pénzből nem végeztek jelentős átépítéseket, csak újabb belső falakat húztak és az apácák által elfoglalt épületrészt belülről elválasztották a palota többi termétől. Az épület ünnepélyes átadása 1770. május 13-án történt. Nem sokkal később azonban Mária Terézia újabb döntésre szánta el magát. 1777-ben elhatározta, hogy a palotában a Nagyszombatról Budára kerülő egyetemet helyezi el, az angolkisasszonyokat pedig Vácra költözteti.

Az 1760-as években átalakított, részben újonnan épített egyetemi épületegyüttes tehát nem sokáig tarthatta meg eredeti funkcióját. Már 1769-ben javasolta Niczky Kristóf kancelláriai tanácsos, hogy a királynő engedje át a budai palota egy részét az egyetem számára, de akkor a tanügyi bizottság nem fogadta el az ötletet. 1776-ban, az oktatásügy átszervezésével kapcsolatban újra felmerült az áthelyezés kérdése. Különbizottság foglalkozott az ügygel és azt javasolta, hogy az egyetem székhelye Budán, az ország központjában legyen.⁶³ A nagyszombati egyetem tanácsa 1777 februárjában kapott értesítést az áthelyezésről. A következő hónapban a királynő intézkedett a budai vár átengedéséről.⁶⁴

Miközben az egyetem átköltöztetésének előkészítése folyt, megjelent a *Ratio Educationis*, a nevelésügy átszervezésével foglalkozó királyi rendelet, amely leszögezte, hogy az országban csak egy egyetem lehet, a budai. November 3-án megnyitják a tanévet, de az építkezés, a palota és a többi, a fakultások számára átadott épület átalakítása ekkor még nem fejeződött be. A munkálatok helyszíni irányítója és szervezője a királyi biztos, Kempelen Farkas (1734–1804) udvari tanácsos, a kivitelező mester pedig Georg Karl Zillack (1746 körül–1809) pozsonyi építőmester volt.⁶⁵

Az építkezések – a tanévkezdés ellenére – még több mint két évig elhúzódtak, mert nem pusztán a palota belső átalakításáról volt szó, hanem csillagvizsgáló és a palotán kívül elhelyezkedő orvoskari épület emeléséről, valamint a szertárak, a „múzeumok” berendezéséről, az egyetemi nyomda kialakításáról is. Ezért a tervezett határidőket újra meg újra túllépték, az engedélyezett költségkereteket pedig bővítették.⁶⁶

A *Ratio Educationis* nemcsak új társadalomtudományi stúdiókat kívánt meg a felsőoktatásban, hanem a természettudományi oktatás fejlesztését is előírta. Természettudományi rajzgyűjtemény, fizikai és mechanikai szertár, éremgyűjtemény, régiségtár, valamint könyvtár kialakítása és elhelyezése mellett csillagvizs-

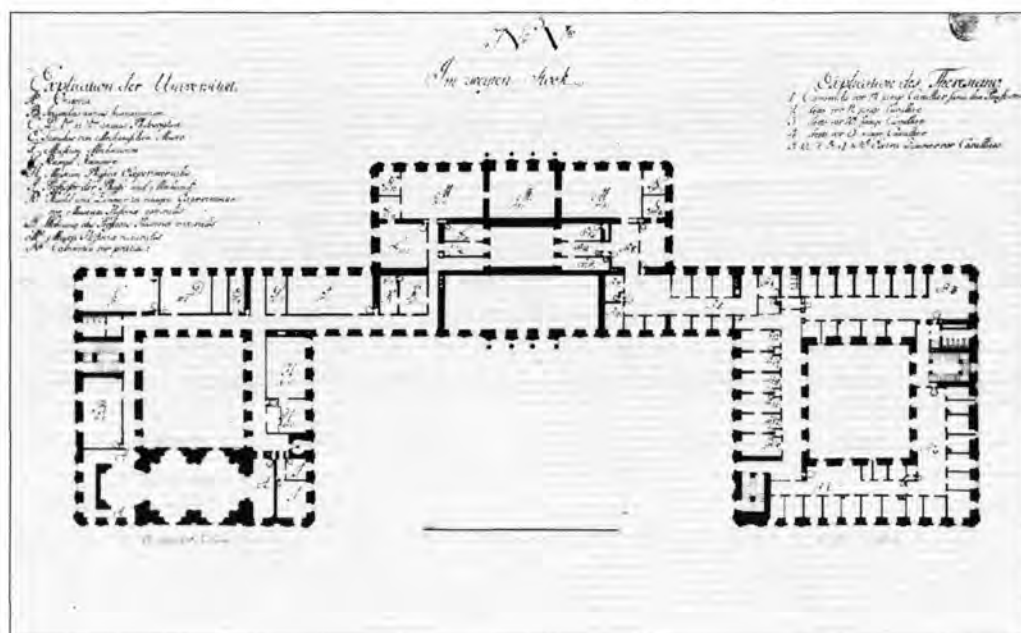

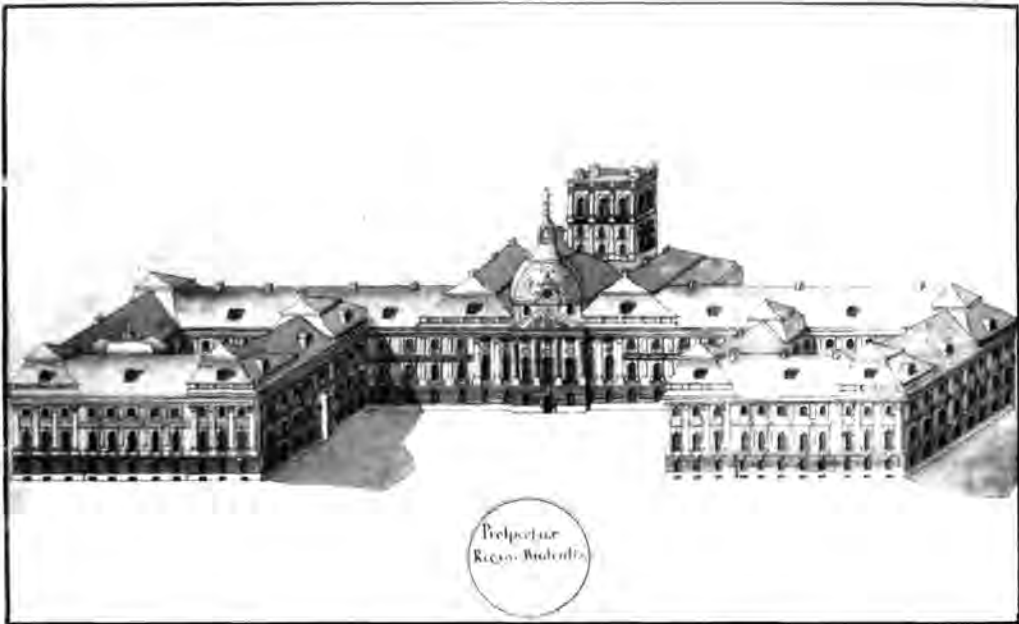
*Ismeretlen mester: A budai királyi palota díszudvari homlokzata az épület egyetemmé alakítása után.
MOL, T 14., no. 1., BT 24.*

gáló létesítését is megkívánta. A következő években az egyetem átépítésének egyik fontos feladata a csillagvizsgáló-torony építése lett. A csillagászat mint tudomány ugyanis a század közepétől kezdve hatalmas fejlődésnek indult az országban és a korszerű természettudományos ismeretek elengedhetetlen eleme lett. Csillagvizsgálót létesítettek a nagyszombati egyetem részeként 1753-ban, majd azt követte a kolozsvári és az egri, így létrehozása Budán sem maradhatott el.⁶⁷

Kempelen jelentéseket, kimutatásokat készített az építkezések állapotáról, ezért neve gyakran szerepel a forrásokban. Megbízatása csak a munkák megszervezésére, ellenőrzésére terjedt ki, közismerten magas fokú technikai ismeretei ellenére sem tekinthető az átalakítások tervezőjének. Ugyanígy el kell vetnünk azt a feltételezést, hogy Zillack önálló tervezőként szerepelt az építkezéseken, hiszen baumeisterként a kivitelezés volt a feladata.⁶⁸ Mária Terézia egy rendelet szélére azt írta rá, hogy a matematikai tornyot (vagyis a csillagvizsgálót) biztonsági okokból csak Hillebrandt építheti, s hasonló megjegyzést tett Kempelen is.⁶⁹

Franz Anton Hillebrandt: A királyi palota második emeleti alaprajza, az egyetem és a Theresianum elhelyezkedésének feltüntetésével. Bécs, Albertina, Architekturzeichnungen, Mappe 90., Umschlag 17., Nr. 35.

Johann Ernst Mansfeld metszete Ferdinand Pichler rajza nyomán: A budai várpalota az egyetem csillagvizsgálójával, 1779.

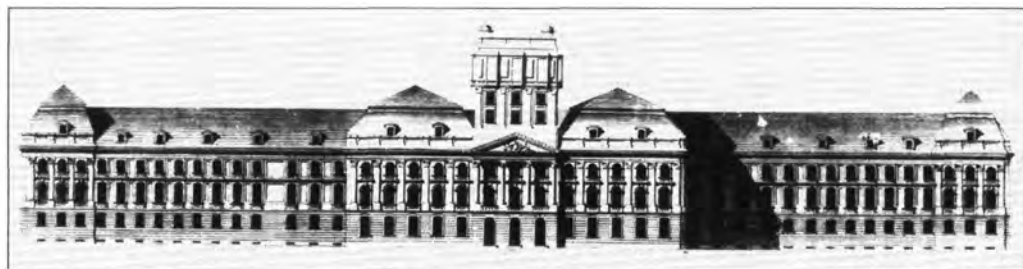
Nincs ugyan egyértelmű adatunk, amely Hillebrandtot az egész átalakítás irányítójának, a munkák tervezőjének nevezné, de a csillagvizsgálóra vonatkozó források ismeretében ebben nem kételkedünk. Kempelen többször utalt Hillebrandt budai tartózkodására, utasításaira. A csillagvizsgáló-torony építésekor ő rendelte el a palota Duna felőli kupolájának lebontását, továbbá a homlokzat 2 és 1/2 lábnyi felfalazását.

A csillagvizsgáló építéséhez – a szakmai kívánalmak végett – két híres csillagász, Hell Miksa (1720–1792) és munkatársa, Weiss Ferenc készített szakvéleményt. Az építkezés 1777 májusában már folyamatban volt, miként Hillebrandt jelentéséből kiderül.⁷⁰ A következő év májusában még csak az első emelet volt kész. A teljes befejezés időpontjára nincs adatunk, de a Mansfeld–Pichler-féle metszet szerint 1779-ben már teljes magasságában állt.⁷¹

A Magyar Országos Levéltárban őrzött, szignálatlan tervrajzból képet nyerhetünk a palota Duna felőli homlokzatának középrésze fölött álló négyszögletes, négyemeletes toronyról.⁷² Három alsó emeletén a kezelőszemélyzet lakásait alakították ki, míg a negyedik, tíz magas ablakkal megvilágítható szinten a vizsgálatokat végezték. A torony négy sarkán négy kis kupolás tornyocska állt a csillagászati megfigyelés számára. Az építmény külsején a műszaki rendeltetés által megkívánt építészeti elemek szerencsésen ötvöződtek a palota főépületének homlokzatáról vett tagozatokkal. A pilaszteres tagolás mintha a középrész kolonnádjának folytatása lenne, s az összekapcsolt ablakok is a palotahomlokzat ablakainak egyszerűbb, de nem igénytelen párjaiként mutatkoznak.⁷³

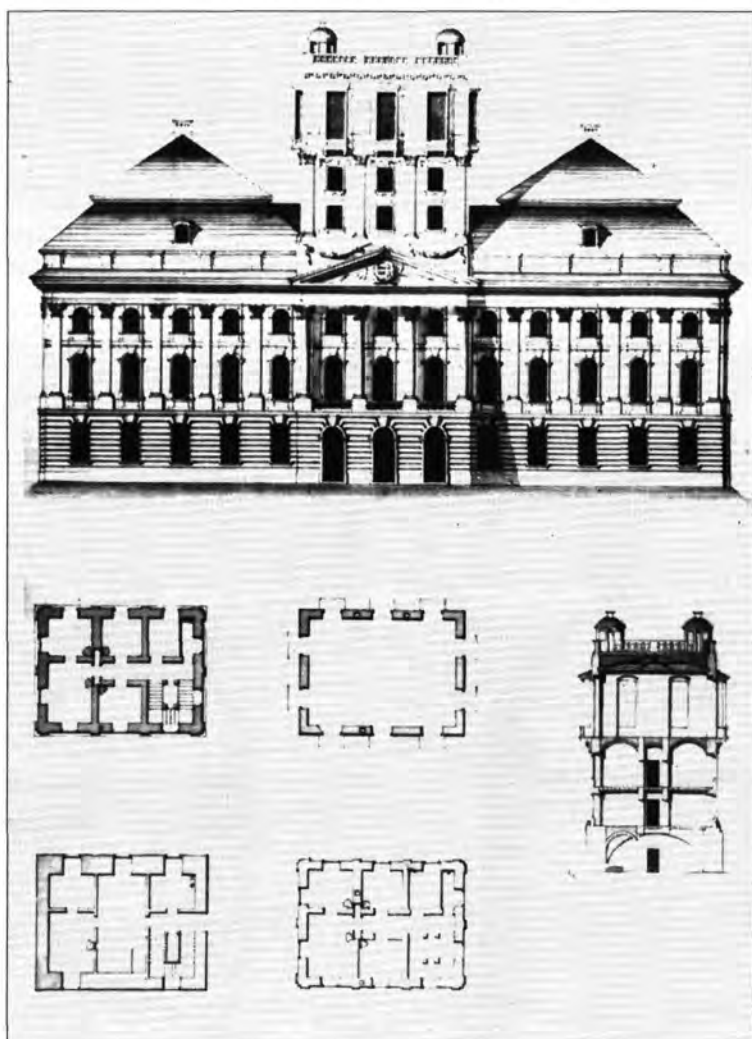
A csillagvizsgáló-torony fél évszázadig koronázta az épületet. Az egyetem Pestre helyezésével azonban funkcióját veszítette és fölöslegessé vált. 1827–1830 között lebontották, mert akadályozta a tervbe vett emeletépítést.

Az egyetem megnyitása és az épület ünnepélyes átadása 1780. június 25-én, Mária Terézia koronázásának 40. évfordulóján történt.⁷⁴ Ekkor, a királyi adománylevél (Diploma Inaugurale) szerint, a palota kikerült az uralkodó tulajdonából: „Átadjuk minden tartozékával együtt; magunknak és utódainknak semmi jogot nem tartva fenn”. A királyi palotában a jogi és a bölcsészeti kar, a királyi gimnázium felső osztályai, a Mária

2.1.10. Franz Anton Hillebrandt: A palota keleti homlokzata a csillagvizsgáló-toronyval, 1780 körül.

2.1.15. Franz Anton Hillebrandt és Georg Karl Zillack: A csillagvizsgáló-torony külső képe és alaprajzai, 1778–1779 között.

Terézia Akadémia (Theresianum) helyiségei kaptak helyet a fizikai, a természettudományi és a mechanikai „múzeumokkal”, az egyetemi könyvtárral és az éremgyűjteménnyel együtt. Az egykori trónterem lett az aula, s az egyetemi helyiségek az északi, a Theresianum termei pedig a déli tömbbe kerültek. A palota besztásáról, a többi, egyetemnek használt épület átalakításáról egy tervsorozat tanúskodik, amely ugyan nem szignált, de az építészettörténeti források alapján Hillebrandt művének tekinthető.⁷⁵ 1777 tavaszán készülhetett, amikor már nemcsak az egyetem áthelyezéséről, hanem a felhasználásra kerülő többi budai épületről is döntés született.

A belsőkről két egykorú ábrázolásunk van: Jakob Schmutzer (1733–1811) tusrajza az ünnepélyes megnyitásról és Pollencij József (XVIII. század második fele) színezett tollrajza az 1795-ben rendezett nádori fogadóestről (lásd kötetünk 100. oldalán).⁷⁶ Schmutzer rajzán kannelurás pilaszterekkel tagolt belsőt látunk, gazdag füzérdísszel. A hosszanti falakat a négy fakultást ábrázoló falképek díszítették.⁷⁷ Ugy gondoljuk, a freskók kivételével nem készült jelentős munka az egykori trónteremben, a rokokó belső tér kialakítása még a rezidencia építése során történt.

Ugyanabban az időben, amikor az egyetem céljaira történő átalakítások folytak, a palota épületegyüttese egy újabb elemmel gazdagodott: Hillebrandt 1778-ban megépítette a Szent Jobb-kápolnát.⁷⁸

A raguzai dominikánusoknál őrzött Szent Jobb visszاسzerzéséről Mária Terézia 1768-ban kezdett tárgyalásokba, de csak 1771-ben sikerült az ereklyét hazahozatnia. Előbb Bécsbe, majd ünnepélyes keretek között Budára, a királyi várkápolnába szállították. Georgius Pray-nek az ünnepségekről szóló leírása egyértelműsíti, hogy akkor még nem készült el az önálló kápolna, mert az ereklyét a prépostnak és az angolkisasszonyok főnöknőjének adták át megőrzés végett és a főoltárra helyezték.⁷⁹ Az apácák, mint Mária Terézia korábbi rendeletéből tudjuk, használhatták a palotakápolnát.

Hillebrandt 1777. szeptember 1-jén terjesztette a királynő elé a kápolna tervét, s a következő évben megszerezte a jóváhagyást.⁸⁰ Az építész igen részletes költségvetést készített, s a kamara hamarosan megtalálta a költségek előteremtésének forrását.⁸¹ További adatunk nincs az építkezésről, mégis úgy véljük, az anyagi

2.1.16/A., B. Ismeretlen mester (Joseph Hillebrandt?): A budai Szent Jobb-kápolna külseje és metszete, 1778 körül.

problémák elhárulása után a munkák gyorsan haladtak, s talán még az 1778-as év folyamán befejeződtek. A Mansfeld–Pichler-féle rézmetszeten (1779) már látjuk a kápolna kupoláját – valószínűleg ekkorra már elkészült a mű. A Szent Jobb-kápolna 120 évig állt ezen a helyen, csak 1899-ben, a palota Hauszmann Alajos által tervezett bővítések bontották le.

A Szent Jobb-kápolna eredeti tervei közül mindössze egy szignálatlan homlokzat- és egy enteriőrtervet ismerünk.⁸² Mivel a bontáskor nem készült felmérés, a kápolna leírásához e két terven kívül csak a palota alaprajzait és Hillebrandt költségvetését használhatjuk. A belül ovális, kívül nyolcszögletes építmény a palota északi belsőudvarában helyezkedett el, szorosan kapcsolódva a Szent Zsigmond-kápolnához. Bejárata a déli oldalon volt, a belsőudvar felől. Egyemeletes homlokzata kupolával záródott. Keleti falszakasza megbontatlan volt, a többi ovális ablakok nyitották meg. A sima falrészt két jön fejezetű pilaszter között táblás dísz élénkítette, a többi oldalt vonalazás, szegmentíves záradékú ablak és szemöldökpárkány díszítette. A belsőben a posztamensen álló pilaszterek, az ablakok közötti füzérdísz és konzolsoros főpárkány alkották a tagolás fő elemeit. A költségelszámolásból tudjuk, hogy a kupolát freskó díszítette. A főoltárképet Josef Hautzinger (1728–1786), Hillebrandt gyakran foglalkoztatott munkatársa festette (a kápolna díszítéséről lásd kötetünkben Beke Margit cikkét).

A felhasználás kérdésének megoldatlansága azonban tovább kísértette a palotát: 1783-ban ugyanis II. József a nem sokkal korábban áthelyezett egyetemet Pestre költöztette. Ezután 1849-ig a mindenkori nádorok – a XVIII. század vége óta kizárólag a Habsburg-ház tagjai – foglalták el székhelyül az épületet.

JEGYZETEK

1. „...sed per bellicas vicissitudines adeo collapsam et in congeriem lapidum redactam exitisse, ut ejus rudrum spectator se a lachrymis non valuerit temperare”; MILLER, 1760, 123–124.
2. GERŐ, 1955, 200.
3. BÁNRÉVY, 1932, 1–55., 5.
4. BÁNRÉVY, 1932, 6.
5. SCHOEN, 1930, 116., idézi: BÁNRÉVY, 1932, 7.
6. Bécs, Kriegsarchiv, a Hofkriegsrath iratai, 1715. Re. 958. – BÁNRÉVY, 1932, 9. Az 1715. évre engedélyezett 50 000 forintból fizetik az építkezést, s azon felül még 10 000 forint használható fel más forrásból. Johann Hölbling és Fortunato Prati tevékenységéről: SCHOEN, 1958, 141–147. és SCHOEN, 1960, 29–35.
7. BÁNRÉVY, 1932, 17.
8. Andreas és Josef Schmutzer metszete Mikoviny Sámuel rajza nyomán: Matthias BEL: *Notitia Hungariae Novae...* Viennae, 1737, III., 430–431.
9. Bécs, Hofkammerarchiv, Kartensammlung, Rb. 10/6. Ismerteti: BÁNRÉVY, 1932, 40–41.
10. KAPOSSY, 1928, 166–187., 170.
11. Az épület állapotát az egykorú szerző így látja: „...coeperat quidem Baro a Regal [...] Residentiam hanc anno 1715. restaurare, sed hoc in castra contra Turcas anno subsequo ire jusso et ad Petro-Varadinum vita privato, susceptum aedificium infectum mansit, nusquam continuatum, sed penitus neglectum, jam ruinam minatum corutumque fuisse” (MILLER, 1760, 123–124.).
12. 1742. szeptember 15-én a haditanács felterjesztette a károkról szóló jelentést és mellékelte Johann Matthey mérnök-százados – a korábbi jegyzetben idézett – felmérését az épület állapotáról és levelét a javítások költségéről. Mária Terézia a költségvetés 2293 forint 54 krajcár összege helyett mindössze 1000 forintot utalt ki. Bécs, Hofkammerarchiv, Hofffinanz Ungarn, Rote Nr. 771., 1742. október 12., fol. 495–500. Vö.: KAPOSSY-REG., 790/86.
13. MOL, Magyar Királyi Kamara Levéltára, Benignae Resolutiones, 1745. augusztus 8., fol. 228.; vö.: KAPOSSY, 1928, 171.
14. MOL, Magyar Királyi Kamara Levéltára, Benignae Resolutiones, 1747. április 25.; vö.: MTA MKI, lt. sz.: A-1-14/0 0089.
15. Bécs, Hofkammerarchiv, Ung. Camerale, 1748. augusztus 23.; vö.: KAPOSSY, 1928, 171.
16. Pozsony, 1748. augusztus 29. MOL, Arch. palat., Pálffy, Lad. 29., fasc. 1., no. 20.
17. Az ünnepség leírása: Historia Collegii Budensis S. J. 1749. Kézirat az Egyetemi Könyvtárban, Ab. 84. Idézi: KAPOSSY, 1928, 172.
18. KAPOSSY, 1953, 123–130., az idézet: 125.
19. KAPOSSY, 1953, 125.

20. SCHMIDT, 1929, 44. kép. A lap a párizsi Bibliothèque Doucet-ben került elő, jelenleg a Bibliothèque d'Art et d'Archeologie-ben őrzik.
21. VOIT, 1955, 221–242., az 1815-ös alaprajz: 223. Jadot eredeti tervén halvány, nehezen olvasható beírások szerint a nyugati oldalon a sarokszobánál kezdve: „conseil, retirada, (chambre de)lit, olvashatatlan beírás, retirada”, a 2. teremsorban: „audience, court, chambre des miroirs”, a keleti, 3. teremsorban: „lere antichambre, 2eme antichambre, a trónterem jelöletlen, 2eme antichambre, lere antichambre” látható. Kétoldalt – már a szélső tömbökben – „gardes” feliratot olvashatunk.
22. GÁL, 1992, 67–78.
23. „...neues Gebäu zu Ofen dabey noch vir Plan sambt einen Stiegenprofil” (SCHMIDT, 1929, 101.).
24. Igaz, az építkezés során a korábbi épület falköpenyét újból falazták, de ez nem jelent változást a koncepcióban. Néhány egyéb kifogást emelhetünk még Gál elmélete ellen, például az alaprajz és a homlokzat között nincs megfelelés az erkélyt tartó oszlopoknál: az alaprajzon nem állnak a kapu oldalánál lépcsőzetesen oszlopok. KAPOSSY, 1928, 179–180.: ő is úgy véli, hogy a homlokzat projekciója nem egyezik meg az alaprajzzal, s nem fogadja el a két lap közvetlen összetartozását.
25. A Zeller-féle másolatokról és az 1770-es felmérésről lásd később.
26. CZAGÁNY, 1966, 25.
27. KAPOSSY, 1953, 124.
28. BFL, Miss. a. a. 2555. Idézi: RÉVHELYI, 1932, 95., 20. jegyzet.
29. KAPOSSY, 1953, 126. Kapossy és nyomában több szerző Oraschekben – hivatkozva Grassalkovich pártfogására – a királyi palota Jadot utáni formájának kialakítóját, tehát a terveket megváltoztató kivitelező alakját látja. Oraschek azonban csak a kivitelezést vezette, a tervezéssel okmányyszerűen is mindig udvari építész – Jadot-t, Hillebrandtot – bíztak meg. Állandó szereplése az elszámolásokban, rendszeres évi honoráriuma is mutatja, hogy az építkezéssel folyamatosan szerződésben álló mester volt. 1754-ben még „magister murariorum”-nak, vagyis kőművesmesternek nevezik az elszámolásokban. Beosztott voltára az esztergomi belvárosi plébániatemplom építéstörténete is rávilágít: tervet készített, de azt 1759-ben felülbírálatra Pacassinak kellett benyújtania.
30. SCHMIDT, 1929, 101.
31. KAPOSSY, 1928, 168.
32. Zellerről: RÓZSA, 1998, 26.
33. A lapok az épület három alaprajzát (földszint, első és második emelet), dunai és nyugati főhomlokzatát, északi oldalhomlokzatát, valamint az egyik lépcsőház hosszmetsetét ábrázolják. Bécs, Hofkammerarchiv, Kartensammlung, régi jelzet: G. 33., I–V., idézi: KAPOSSY, 1928, 172.; az új jelzet: Rb. 10/1–5.
34. Zeller az alaprajzokat a helyszínen színezte be az épület állapotának megfelelően. A homlokzatrajzok stílusa, rajztechnikája nem egyezik meg a többivel – ezek mintája egy másik sorozat lehetett. Lemásolásuk történhetett Zeller lakóhelyén, Pozsonyban, ezért is cserélte fel a dunai és a nyugati homlokzat megjelölését.
35. Cs. DOBROVITS Dorotya kéziratos előadásszövege és jegyzetei szerint; a szerző szíves közlése.
36. MOL, Magyar Királyi Kancellária Levéltára, Hungarica Pálffyana, fasc. 13., no. 30. Idézi: KAPOSSY, 1953, 128.
37. Egyéb, nem kevésbé reprezentatív belsőtereket is lehetett volna a tervsorozathoz csatolni; a lépcsőház mindkét sorozatban való szerepeltetése tehát számomra nem tűnik véletlen egyezésnek.
38. Zeller metszetei például együtt voltak Matthey 1742-es felméréseivel, amely a haditanácsnak a királyi palota állapotára vonatkozó kérvényéhez tartozott.
39. MOL, T 18., az egykori Kereskedelmi Minisztérium tervgyűjteménye, BT 1–4., szignálatlan rajzok, 1765. március 10-re datálva.
40. Cs. DOBROVITS Dorotya megfigyelése, lásd 34. jegyzetet.
41. Cs. DOBROVITS, 1980, 133–138., idézet: 135. A téglák 1748-as és 1755-ös évszámokkal készültek, nem gyártottak évenként új évszámos bélyegeket. Segítségükkel legtöbbször csak a terminus post quem-datálás végezhető el.
42. Felvetődhet, hogy a kápolnát még maga Jadot helyezte át, látva annak megvilágítási problémáit. Ha elfogadjuk, hogy az eredeti szerény lépcsőzetet a Zeller-féle rajznak megfelelően ő módosította, nem zárhatjuk ki a kápolna elhelyezésének megváltoztatását sem. E kérdés eldöntéséhez azonban hiányoznak az adatok.
43. KAPOSSY, 1928, 172. viszont az aszimmetrikus ábrázolást rajzoló hibának véli.
44. CZAGÁNY, 1963.
45. 1765. március 18-án kelt királyi rendelet. KAPOSSY, 1953, 126. és PODHRADCZYK, 1826, 79.
46. Bécs, Albertina, Architekturzeichnungen, Mappe 90., U. 19., Nr. 7–10., a pincétől a második emeletig négy szint alaprajza. Szignatúra és dátum nélkül.
47. Bécs, Albertina, Architekturzeichnungen, Mappe 90., U. 18., Nr. 1–6. A sorozat a négy alaprajzon kívül a két főhomlokzatot is tartalmazza. A földszint alaprajzát Franz Anton Hillebrandt szignálta.
48. MOL, T 14., no. 1., BT 1–4., szignálatlan, 1765. március 10-re datált lapok.
49. MOL, E 15., Expeditiones Camerales, 1766. december 5.; vö.: KAPOSSY, 1924, 12.
50. MOL, Acta post Praesid. Grassalkovich reman., fasc. 23., no. 88.; vö.: KAPOSSY, 1924, 12.
51. LEHMANN, 1901, 33.
52. Bécs, Albertina, Architekturzeichnungen, Mappe 90., U. 18., Nr. 5. „Faciada von dem Platz deren Einfarthten der Kayl. Königl. Residenz zu Ofen”.
53. UXA, 1934, 181.

54. E térformáról: KELÉNYI, 1994, 1., 63–72.
55. MOL, Ben. Resolutiones, 1771. március 3. A Humillima Nota szerint a kincstár 307 648 forintot fordított az építkezésre, s közadakozásból 95 031 forint gyűlt be.
56. A kettős vagy iker kastélyalaprjáról: KORTH-POESCHKE, 1987, 94.
57. Würzburg, Mainfränkisches Museum, Sammlung Eckert, lt. sz.: 286.
58. Kunstbibliothek, Berlin, Handzeichnungen: 4682., 4683.
59. A kupola analógiáiról: MOJZER, 1971, 38.
60. KHEVENHÜLLER-SCHLITZER, 1910.
61. Czagány tévesen az 1762. évet jelöli meg, amikor az apácák beköltöztek a palota törzspületébe. Ez azonban az épület befejezetlensége miatt sem történetelt meg. CZAGÁNY, 1966, 26.
62. Franz Anton Hillebrandt szignált, 1770. április 14-re datált négy lapja az épület pince- és földszintjét, illetve első és második emeletét mutatja az északi szárnyban és a törzspületben lévő 1–86. számmal jelzett helyiség felhasználására. A terveket, melyek egykor a hédervári Grassalkovich-levéltárban voltak, közölte: KAPOSSY, 1924, I–IV. sz. melléklet.
63. PAULER, 1880, 114.; MÉSZÁROS, 1988, 193–194.; SINKOVICS, 1985, 83–87.
64. MOL, Helytartótanács, 1777. február 27., 1019. sz. Idézi: PAULER, 1880, 116.
65. MOL, Kancellária, 1777: 1756; KAPOSSY-REG., 795/131.
66. 1778. április 8-án a királyi biztosok szerint az egyetem elkészültéhez még 4 hónap kellett, s az addig felhasznált 71 427 forinthez még 23 109 forint. De májusban újabb 15 ezret kérnek, 1779 áprilisában pedig 10 ezer forintot. Idézi: PAULER, 1880, 124. – KAPOSSY-REG., 790/138. szerint az építkezésre vonatkozik a kancellária 1778. no. 2194. aktája, továbbá a no. 1848., amely Kempelen áprilisi jelentését tartalmazza az elvégzett munkákról.
67. KELÉNYI, 1928, 51–62.
68. KELÉNYI, 1976, 69.: először állítja a szakirodalomban elterjedt nézetekkel szemben, hogy Zillack helyett Hillebrandtot kell a csillagvizsgáló-torony tervezőjének tekintenünk.
69. Mária Terézia megjegyzése: MOL, A 39., 1777., no. 2895., pg. 145.; vö.: KAPOSSY-REG., 790/11. Kempelen leírása az építkezés helyzetéről: Buda, 1777. július 7., MOL, C 67. Acta ad translationem Universitatis Tymavensis..., 379–382.
70. MOL, A 39., 1777. no. 2439.; vö.: KAPOSSY-REG., 790/11.
71. A budai Várpalota mint egyetem és csillagvizsgáló. Johann Ernst Mansfeld (1739–1796) vegyes technikával készült metszete Ferdinand Pichler (XVIII. század második fele) rajza nyomán. Megjelent: Paul Mako: *Rede auf die Errichtung der königlichen hohen Schule zu Ofen*, Buda, 1779, a 39. lap után. MNMTKcs, lt. sz.: 58.1600.
72. MOL, T 18., az egykori Kereskedelmi Minisztériumból származó tervek, BT 27.
73. A csillagda bővebb leírása: KMETH, 1817, 137–152.
74. Az ünnepek leírása: ZOLTÁN, 1961.
75. Bécs, Albertina, Architektonische Zeichnungen, Mappe 90., U 17., Nr. 32–37. A tervek I–VIII-ig számozva vannak, az első és a hatodik terv azonban hiányzik. A megmaradt lapok a palota alaprajzait, a Seminarium Generalét (az egykori jezsuita kollégiumot) és az orvosi fakultást ábrázolják. Az alaprajzokon kétoldalt a legenda az egyetem, illetve a Theresianum elhelyezését, a termek felhasználását tartalmazza.
76. Jakob Schmutzer eredeti tusrája a budapesti tudományegyetem rektori szobájában függött, a másik ábrázolást pedig a Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteménye őrzi: Pollencig József: Nádori fogadóest 1795-ben a budai várpalota dísztermében. Papír, toll, gouache, 28,2 × 40,8 cm, lt. sz.: 1930.2188 (lásd jelen kötet 100. oldalán).
77. 1953-ban, a palota helyreállítása során, előkerült Vinzenz Fischer freskóinak néhány töredéke. Leírásuk: VÖRT, 1955, 221–242.
78. Czagány állítása, hogy a kápolna 1771–1778 között épült, a források ismeretében nem fogadható el (CZAGÁNY, 1966, 27.).
79. PRAY, 1771, 99.
80. Bécs, Hofkammerarchiv, Ung. Camerale, 1778, fasc. 33., No. 115.; vö.: KAPOSSY-REG., 790/106.
81. A 21 464 ft 50 kr-os költségvetés: MOL, A-39. 1778, no. 2724.; vö.: KAPOSSY-REG., 790/59-63. – ILG, 1895, 708.: szintén idézi az iratot, a királynő saját kezű engedélyező megjegyzésével együtt.
82. MOL, T 18., az egykori Kereskedelmi Minisztérium tervgyűjteménye, BT 28.

GYÖRGY KELÉNYI

HISTORY OF THE ROYAL PALACE IN THE 18TH CENTURY

Summary

This paper focuses on the history of the Royal Palace from the recapture of Buda Castle in 1686 until the end of the 18th century. The Royal Palace was damaged beyond repair during the siege of 1686. In 1714 the Castle Commander was issued a permit to use the rubble and ruins to reinforce the castle defences. When the site was surveyed, it came up that a new building should be erected in the same place. The proposed but never accomplished building consisted of a quadrangular block with a connected, elongated outhouse. This modest design, however, would have been unfitting in light of the rich architectural past of Buda Castle.

In 1748 Antal Grassalkovich, Principal of the Chamber, initiated the construction of a royal palace representing the kingdom and evoking the heyday of the capital—to which the Queen gave her consent. The foundation stone was laid the following year, and construction began.

Imperial chief architect, Jean Nicolas Jadot, head of the Hofbauamt in Vienna, developed the plans. He drew heavily on the former building on the site, improving it in many ways. He erected a main building, and also added a symmetrical block onto the other end. Ultimately, then, the palace assumed a U-shaped ground plan. Court intrigues made Jadot leave Vienna in 1753. He handed over his drawings to his successor, Nicolaus Pacassi. The new architect altered the door and window frames, and the wall-division elements on the Danube front; without, however, making changes to his predecessor's treatment of solids.

In 1769, 20 years after the foundation stone was laid, the new palace was finished. As the construction was drawing to an end, the question of what the palace would be used for became an increasingly pressing matter. Regarding the Royal Palace as a symbol of Hungarian statehood and of the royal establishment, the Estates insisted on having a royal residence in the Hungarian capital; however, they had little hopes of the Queen moving her household, even temporarily, to Buda. Queen Maria Theresa first decided that the Order of the English Ladies should be accommodated in the Palace, but changed her mind in 1777, and instead decided that, the complex would house the university, which was about to move from Nagyszombat to Buda anyway. New functions called for alterations. One of the domes of the palace was replaced by an observatory. The new university building, and hence the palace, was ceremoniously opened in 1780. The palace had some other features added to it then. In 1778 Hillebrandt built the Holy Right Hand Chapel to house the Magyars' ancient relic, the state-founder St Stephen's right hand.

However, the question of what to do with the palace remained unresolved, because in 1783 Joseph II had the university moved over to Pest.

From then on until 1849 the palace served as the residence of the Palatines in office, who were exclusively members of the Habsburg House after the end of the 18th century.

FARBAKY PÉTER

A BUDAI KIRÁLYI PALOTA A HISTORIZMUS KORÁBAN

(YBL MIKLÓS ÉS HAUZSMANN ALAJOS ÁTÉPÍTÉSI TERVEINEK
FEJLŐDÉSE ÉS KAPCSOLATA)

Az 1867-ben, a kiegyezéssel két súlypontúvá bővült monarchiában hamar felmerült az igény, hogy az uralkodó ne csak a bécsi Hofburgot, hanem a budai királyi rezidenciát is lakóhelyeként használja. Ám a XVIII. században épült, a XIX. század közepén felújított épület reprezentatív termei nem elégítették ki a birodalmi igényeket, s már Andrassy Gyula, a kiegyezés miniszterelnöke felvetette a bővítés és az átépítés szükségességét.²

Bár a köztudat Ybl Miklós (1814–1891) és Hauszmann Alajos (1847–1926) nevéhez köti a palota XIX. század végi átépítését, koncepcióknak, terveiknek voltak előzményei is. A Fővárosi Közmunkák Tanácsát (FKT) létrehozó 1870. évi X. törvénycikk az új intézmény feladatául tűzte ki Budapest városrendezési tervének megalkotását.³ Az FKT 1871 márciusában írta ki Budapest általános szabályozási tervére vonatkozó pályázatát, amelyben Reitter Ferenc (1813–1874)⁴ valószínűleg döntő szerepet játszott. Ebben – többek közt – javaslatot vártak különböző középületek elhelyezésére, így a királyi palota bővítésére is.⁵ A tíz pályamű közül az első díjat Lechner Lajos (1833–1897), a második díjat Feszli Frigyes (1821–1884) és társai, a harmadik díjat Klein és Fraser londoni építészek kapták. A pályaterveket csak kísérőszövegeikből és néhány fennmaradt rajzból ismerjük.⁶

A királyi palota bővítési problémájának megoldását csak négy pályázat tartalmazza: Klein és Fraser budai távlati képén egy különálló, tornyos középírzalítú épületszárny látszik a régi palotától északra.⁷ Lehmann Mór (1818–1877)⁸ és Linzbauer István (1838–1880)⁹ elgondolásában merült fel először a királyi palota északi irányú, a dunai hossz tengely mentén való bővítésének terve a meglévő épület tömegképzésének folytatásával. Linzbauer terve a *Hazánk s a Külföld* című újságban jelent meg 1871-ben. A kísérőszöveg szerint a palota „Legnagyobb baja, hogy szűk, s az udvari hivatalok és szükséges személyzet számára nem elégséges. E bajon hirtelenjében azzal segítettek, hogy a szomszédos fegyvertárt is átalakították, s a kerten keresztül egy üvegfolysóval kötötték össze, oda helyezvén el a szolgákat és a konyhát.”¹⁰ Ez a Hauszmann idején megvalósult kiépítés gondolatának első felvetése, amely már csírájában is a végső megoldást mutatja: „Az így megnagyobbított palota magában foglalandja a régi fegyvertárt, miáltal mégegyszer oly nagy lesz, mint a jelenlegi. A mostani palota stylje és magassága van zsinórmértékül véve, vagyis a jelenleg fennálló palota nem fog leromboltni, hanem ahhoz hasonló másik rész épül a fegyvertár helyére, egy új homlokzatot képezve a sz. György tér és a miniszterelnöki lakás felé. Az ekkép létesült két szárny közt egy középfönt emelkedik a Duna felé, melynek magas kupolája fogja uralni az egész épületet.”¹¹ A közölt tervezet távlati képén a Hauszmann-féle későbbi megoldás főbb elemei a már megvannak: az északi továbbépítés két szárnya a lebontandó Zeughaus helyén, az új fő tengelyben a kupola, s a középszárny homlokzata előtt a kolonnád.¹²

Minden bizonnyal Feszli Frigyes pályázati tervének előkészítéséül jött létre az a rajz, amely hagyatékában maradt fenn. A vázlatos rajzon az új palota a maitól északra, a Szent György tér keleti felén, a Sándor-palota helyén állt volna. A régi palota elrendezéséhez hasonlóan három épülettömbből állt volna, egy-egy keskenyebb összekötőszárnyal.¹³ Az új rezidencia mellett a régi palota is szerepel a rajzon, tehát furcsamód két királyi palota állt volna egymás mellett.

Az átépítés trójai falova a Várkert átalakítása volt, amelyet az 1873 márciusában az FKT alelnökévé ki nevezett Podmaniczky Frigyes báró (1824–1907) kezdeményezett, aki ezután a királyi palota átépítésének

Linczbauer István: A királyi palota bővítésének terve, 1871. Megjelent: Hazánk s a Külföld, 1871. március 16., 99.

motorjává vált három évtizeden keresztül. Az átalakítási munkák megkezdése előtt első lépésként a Vízivárosban megakadályozták egy olyan ház felépítését, amely elvette volna a kilátást. Ezután 1873 márciusában házi tervező, az FKT mérnöki osztályának vezetője, Reitter Ferenc készített terveket a Várkert Duna felőli, keleti oldalának lezárására.¹⁴ Csak a szükséges engedélyek megszerzése után, 1873-ban adták át a feladatot Ybl Miklósnak, az akkori legtekintélyesebb magyar építésznek. A Várkertbazar építésével párhuzamosan (1875–1882) ő emelte a szomszédos Várkertkioszkot, amely a gépház és vízmű feladatát is betöltötte.¹⁵

1879–1881 körülire lehet datálni azt az Ybl-akvarellt, amely a palotakert dunai oldalának északi fele, az úgynevezett Ellipsz kert új kialakítását ábrázolja kelet felől.¹⁶ A kert két terasza közti közlekedést is megoldó tervezett antikizáló építmény kétségkívül Ybl munkásságának egyik gyöngyszeme lett volna. Az öttengelyes épület főhomlokzata elé négy jón oszlopos, timpanonnal koronázott portikusz került volna, amelyre két oldalról lépcsők vezetnek fel. Két oldalán szoborfülkék, az attikamezőben gazdag reliefek díszítették volna. A terveken az épület tetején kettős terasz látszik: alul fedett, dór oszlopos, felül nyitott terasz helyezkedett

Feszli Frigyes: Egy új királyi palota terve, 1871. MOL, T 11., no. 3/b., 252.

volna el.¹⁷ A késő reneszánsz antik templomelemekkel megoldott villáira emlékeztető építmény nem valósult meg, és a tőle északra, a Zeughaus közelében tervezett kör alakú „tempietto” sem (melynek a helyén egy korábbi barokk épület állt ekkor).¹⁸ Ez utóbbi eredetét viszont nem kell messze keresni: ekkor még állt a kápolna melletti északi zárt udvaron Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) centrális kiképzésű Szent Jób-kápolnája.¹⁹

Az FKT 1880. július 1-i ülésén fogalmazta meg az uralkodónak felterjesztett felirat szövegét a királyi palota bővítéséről. Az itt leírt elképzelés szerint a Zeughaus helyén két újabb szárnyat építenének, s itt helyezték el az új fogadó-, dísz- és báltermet. A tervek mellé makettot is mellékeltek, de az építész nevééről nem esett szó. Ezeket az elképzeléseket nem ismerjük, Ybl Ervin a tervezést Ybl Miklósnak tulajdonítja.²⁰ Bár kétségtelen a kontinuitás az 1871-es Linzbauer-rajzzal és Lehmann Mór tervével, ekkor már biztosan Ybl Miklós volt a tervező.²¹ A nagy mester életének utolsó évtizedét a királyi palotára vonatkozó tervek és koncepciók készítése jellemezte, a megvalósulás azonban egyre halasztódott. A munkákat végül 1890. június 2-án kezdték meg, amikor Yblnek már csak néhány hónapja volt hátra életéből.²²

Ybl Miklós: A királyi palota északi bővítésének terve, homlokzat, 1885 körül.
BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 34/A szj.

Ybl palotabéli tevékenységéről Ybl Ervinnek a nagy építészről írt monográfiájában olvashatunk behatóbban. Ezt is a könyv két részében tárgyalja, akárcsak többi alkotását: a főszövegben elsősorban stíluskritikailag elemzi az építészeti megoldásokat,²³ a függelékben pedig az építés eseménytörténetéről olvashatunk a Királyi Váregítési Bizottság fennmaradt iratanyagai alapján.²⁴ Ybl Ervin azonban csak a Magyar Országos Levéltárba és a Budapest Főváros Levéltárba került Ybl-hagyaték terveit ismerte, nem foglalkozott a várkapitányságon megőrzött, majd az 1950-es években a KÖZTI-be került, Ybltől és Hauszmanntól származó tervekkel, amelyek a palotáról fennmaradt tervanyag döntő részét alkotják.²⁵ A Hauszmann-periódus legrégebbi írott forrásai magától az építészről származnak, 1900-ban és 1912-ben megjelent könyvein²⁶ kívül több cikket is írt.²⁷ Ybl Ervin dolgozta fel Hauszmann munkásságát is mindmáig kiadatlan monográfiájában,²⁸ amelynek csak a királyi palotára vonatkozó fejezetét sikerült publikálnia.²⁹ Ybl terveinek egy részét a Hild–Ybl Alapítvány 1991-es Ybl-életműkiállítása mutatta be és publikálta.³⁰ Hauszmann-nal Czagyány István is foglalkozott,³¹ s nemrégén újabb dokumentumokat adtak ki Hauszmann-nal kapcsolatban.³² Érdekes, eddig kevésbé ismert (például a Szent István-terem Zsolnay-majolikáira vonatkozó) terveket és tárgyakat mutatott be a Japánban néhány éve megrendezett magyar építészeti kiállítás.³³

A palota historizmus-periódusbeli építéstörténetéből az eddig fel nem dolgozott tervek segítségével – valamint Ybl és Hauszmann megoldásainak összehasonlításával – ezúttal szeretnék kiragadni és megvilágítani néhány olyan fontosabb problémát, amelyre eddig nem vetült különösebb fény: az alap gondolat változásait, továbbá a homlokzatok és a nagy enteriőrök architektonikus megoldásainak fejlődését.

Ybl Miklós: A királyi palota helyszínrajza a tervezett testőrségi palotával, 1883 körül.
BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 314. szj.

1883. május 11-én terjesztette Podmaniczky a Várkert Építési Bizottsága nevében Tisza Kálmán miniszterelnök elé a palota bővítésére vonatkozó, Ybl által készített négy továbbfejlesztési változatot:³⁴

- A) a palota hosszmegoldása a dunai fronton,
- B) négyszögű kiépítés a krisztinavárosi szárnyal,
- C) az ünnepi nagyterem bővítése és a nagyudvar szélesbítése,
- D) az „Újvilág” felépítése és a fegyvertár helyén kert és őrségi épület vázlat.

Tisza a B és D változatot javasolta, melynek alapján a király, I. Ferenc József 1883. június 1-jén, Schönbrunnban elfogadta az előterjesztést. Ez a krisztinavárosi szárny és északon a régi palotához oszlopcarnokkal kapcsolt különálló testőrségi épület létrehozását jelentette. Az ekkor még elvetett A változat nyomait valószínűleg egy vázlatban találhatjuk meg.³⁵ Ezen a régi palotához északon egy 6+5+6 axisbeosztású, a bécsi Felső-Belvederére emlékeztető, különálló tetőidomokkal tagolt épület csatlakozik, egy-egy nyolcszögletű sarokpavilonnal. Az öttengelyes középrizalítot háromtengelyes, timpanonnal lezárt portikusz emeli ki, előtte Hauszmann Habsburg-lépcsőjét megelőlegező kettős, íves kerti lépcsővel, felette pedig a négyzet alaprajzú középrizalítot lefedő, Yblre jellemző kétrészes manzárdkupolával.³⁶

Az említett felterjesztés az így elfogadott tervet a B változatnál, vagyis a négyszögű kiépítésnél egy millió forinttal kevesebbre értékeli, amely furcsa, és egyelőre megoldhatatlan probléma, mert az elfogadott koncepció a krisztinavárosi szárnynál többet: a Zeughaus helyén emelendő őrségi épületet is tartalmazza. Nem tudjuk, hogy a négyszögű kiépítés mennyiben több, mint a krisztinavárosi szárny.³⁷ A B és D koncepció elfogadásával egyidejűleg megszűnt a Várkert Építési Bizottsága, és helyette létrejött a „Magyar Királyi Vár Építési Bizottság”.³⁸

A D változathoz csak a két évvel későbbi (1885-ös), továbbfejlesztett terveket ismerjük, amelyek a dunai oldalon a régi palotához észak felől kolonnáddal csatlakozó, a Zeughaus helyén tervezett testőrségi épületet dolgozták ki. A belsőudvaros épület³⁹ homlokzatai hármastagolásúak, s átveszik a régi palota manzárdtetős, sarokpavilonos tömegképzését. Érdekes a déli homlokzat középrizalítjának hármastagolása, felette a kör

alaprajzú toronnyal, de ez csak a déli⁴⁰ (lásd kötetünk 194. oldalán, Ságvári György cikkében) és északi⁴¹ homlokzat tervein jelent meg, a keletin⁴² (lásd a 195. oldalon) és a nyugatin⁴³ (lásd a 194. oldalon) nem. Ez a két utóbbi rajz így eltérő tervfázist jelez: ezeken az északi oldalon timpanonnal lezárt oszlopos portikus látszik.

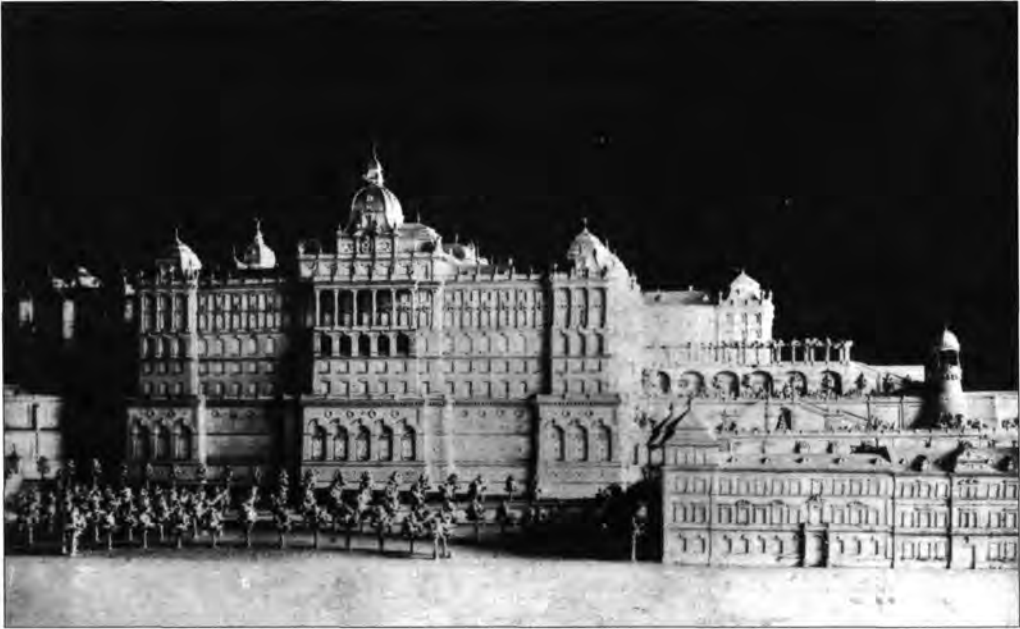
A két változat egyszerre készült: mindegyikre 1885. április 29-i dátumot írtak. A testőrségi épület északi homlokzatvonalában két manierista jellegű kapu zárja le a Várkertet: a keleti a megvalósulthoz hasonlóan lépcsős, a nyugati pedig a Szent György tér felőli magasabb térszinről levezető lejtős úton nyílik. A testőrségi épület és az átalakított palota tervezett épületegyüttesének látképét Györgyi Géza festette meg.⁴⁴

Kevésbé köztudott, hogy a krisztinavárosi szárny eredetileg Rudolf trónörökös és felesége, Stefánia hercegnő számára épült volna. Rudolf 1889. január 30-i tragikus mayerlingi öngyilkossága a palota amúgy is akadozó építkezését tovább nehezítette. Pedig Marchenke Vilmos (1842–1915) szobrászművész 1889 februárjában Ybl tervei alapján a palota makettjét is elkészítette.⁴⁵ A 4,5 m²-es, gépezettel kétféle változatot is bemutató főszmintáról (gipszmodellről) eddig is voltak írásos adatok, ám most már fényképfelvételünk is van, amely a kiállítás előkészítése során került elő.⁴⁶

Az 1880-as évek közepére datálhatók azok a tervek, amelyekben a krisztinavárosi szárny alaprajzi koncepciójának kialakulását figyelhetjük meg. Ybl a két belső udvarral kialakított rendszeren belül kétféle alaprajzi változatban gondolkodott: az egyikben az íves homlokzati falú udvari középrizalitban található nyitott kocsíathajtóhoz az udvari homlokzattal párhuzamos hossz tengelyű, kéthajós, oszlopokkal tagolt előcsarnok csatlakozott, két végén egy-egy széles, kétkarú lépcsőházzal.⁴⁷ A másikon az előcsarnok hasonló alaprajzú, de csak egyhajós (az oszlopok a falak előtt állnak), ennek hossz tengelyére merőlegesen indul a háromkarú lépcső középső karja, a két szélső a közbenső pihenőtől vezet fel az emeletre.⁴⁸ Ez utóbbi variáció valósult

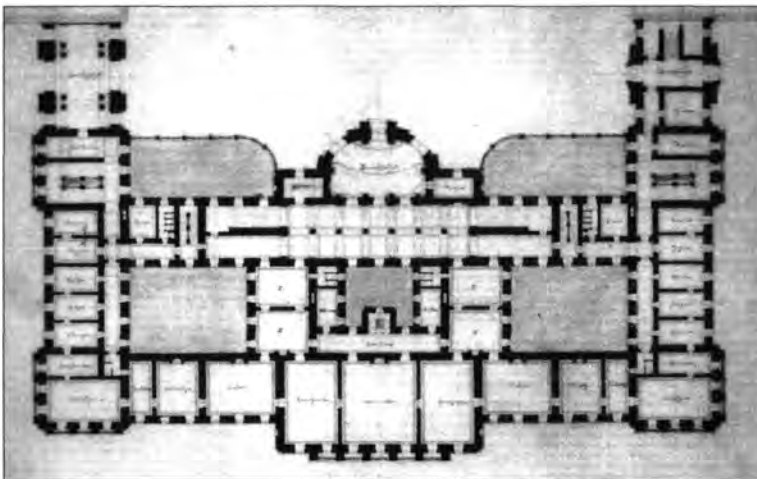
2.1.124. Györgyi Géza: *A budai vár testőrlakházzal bővített együttesének tervezett látképe a pesti rakparttal, 1885 körül. OMvH MÉM, lt. sz. nélkül.*

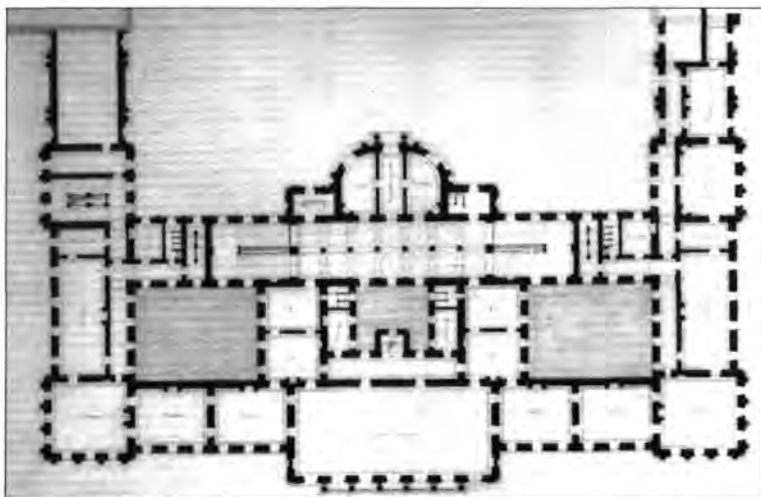
*Marchenke Vilmos főszíntája Ybl Miklós tervei nyomán: A királyi palota a krisztinavárosi szárnyal, 1889.
Fénykép, FSzEK Budapest Gyűjtemény, B kisny., lt. sz.: 6066.*

meg. Mindkét tervváltozat az emeleten a nyugati középrizalitban egyetlen nagy termet szerepeltet, amely a megvalósultnál lényegesen nagyobb kiugrást jelentett volna. A változatokkal egy-egy, a külső és belső főhomlokzatot mutató vázlat hozható kapcsolatba: az udvari az ovális alaprajzú középrizalittal a francia barokk kastélyépítészettel idézi fel, például a vaux-le-vicomte-i kastély kerti homlokzatát. A középrizalittól számított negyedik tengelyben kétoldalt összetett sisakkal lezárt torony áll.⁴⁹ A krisztinavárosi oldal 3+6+7+6+3 tengelyes architektúrája nyugodtabb tömegképzésű, klasszicizálóbb: a szélső rizalitokat manzárdteftő, a középsőt csak vékony vonallal jelölt timpanon zárta le (a mögötte látszó, körablakos attika feletti ovális kupola valószínűleg az udvari oldal nézete).⁵⁰

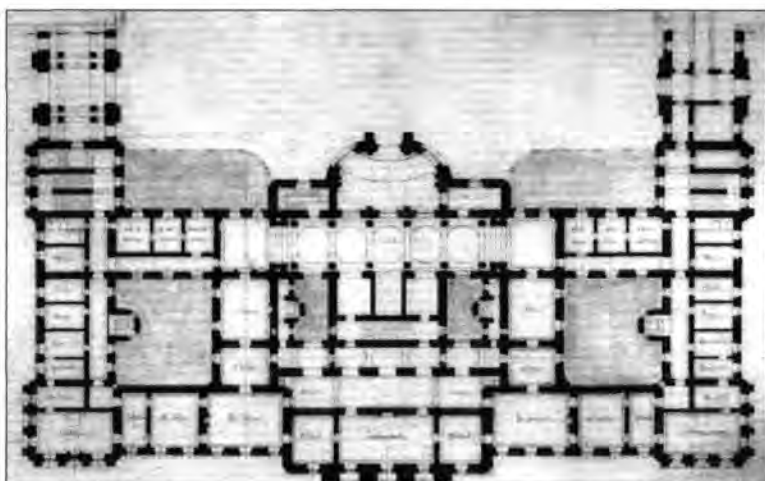
*2.1.57. Ybl Miklós:
A krisztinavárosi szárny
földszinti alaprajzának
tervváltozata,
a főhomlokzattal párhuzamos
tengelyű fölépcsőház,
1880-as évek. BTM Kiscelli
Múzeum Tervtár, 58/A szj.*

Ybl Miklós: A krisztinavárosi szárny I. emeleti alaprajzának tervváltozata, a főhomlokzattal párhuzamos tengelyű főlépcsőház, 1880-as évek. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 93/A szj.

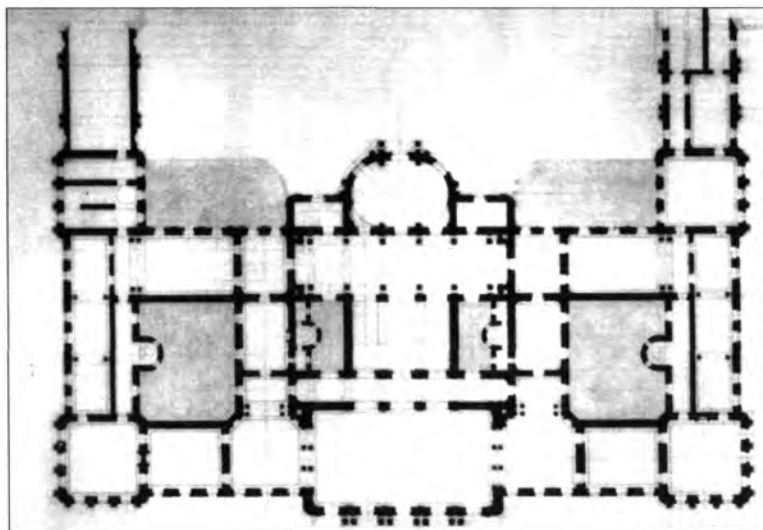

1886. június 30-án született az egyik tervlap, amely a krisztinavárosi szárny Ybl által készített legutolsó, a megvalósulthoz legközelebb álló alaprajzi változata. Ezen már látható a nyugati traktus belső folyosója, amelynek két szakasza éppen közepén, a főlépcsőházi tér mögött két, apszisban végződő, oszlopok tagolta medencés térben ért volna véget.⁵¹ A középső, alig kiugró rizalit mögött három kisebb terem kapott volna helyet. A főtengelyben (a barokk palota középső, dunai termének ellentétes párjaként) a királyi hálószoba lett volna, ezt mutatja a hozzá tartozó metszet.⁵² Hauszmann-nál végül erre a helyre került a Hunyadi Mátyás-terem.⁵³

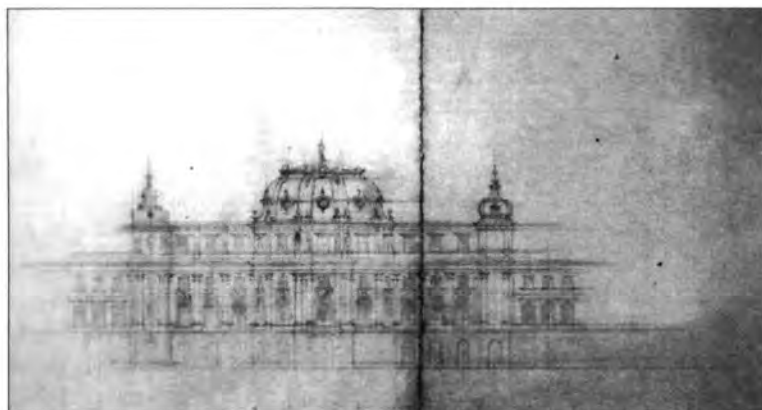
A krisztinavárosi szárny udvari főbejárata az előcsarnokba nyílt. Ybl pillérekkel tagolt, négyhajós terét Hauszmann a homlokzatra merőleges hossztengetyű síkmennyezetes előcsarnokra és a lépcsőház 2 × 3 boltszakaszból álló földszinti terére osztotta fel.⁵⁴ A szárny kétségkívül legimpozánsabb tere a főlépcsőház volt. Ybl architektónikus megoldását (amelyet a megvalósításakor Hauszmann módosított) két, grafikailag is kvalitásos metszetrajzból ismerhetjük meg (lásd a 248. oldalon). Az egyik lap a főlépcsőház és a hozzá kapcsolódó előcsarnok két boltszakasza és a felette lévő terek hosszmetsetét mutatja.⁵⁵ A barokkos lépcsőkar kialakítás mellett az oldalfalak finom plaszticitása érvényesül: a falakat kannelurázott oszlopok tagolják három mezőre, középtengelyükben hermapillérekkel közrefogott, félkörívvel és tört timpanonnal lezárt szorbfülkékkel, erőteljes főpárkánnyal. A lépcsőtér előcsarnok felőli falát a másik, keresztmetszeti terven lát-

Ybl Miklós: A krisztinavárosi szárny földszinti alaprajzának tervváltozata, a főhomlokzatra merőleges tengelyű főlépcsőház, 1880-as évek. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 60/A szj.

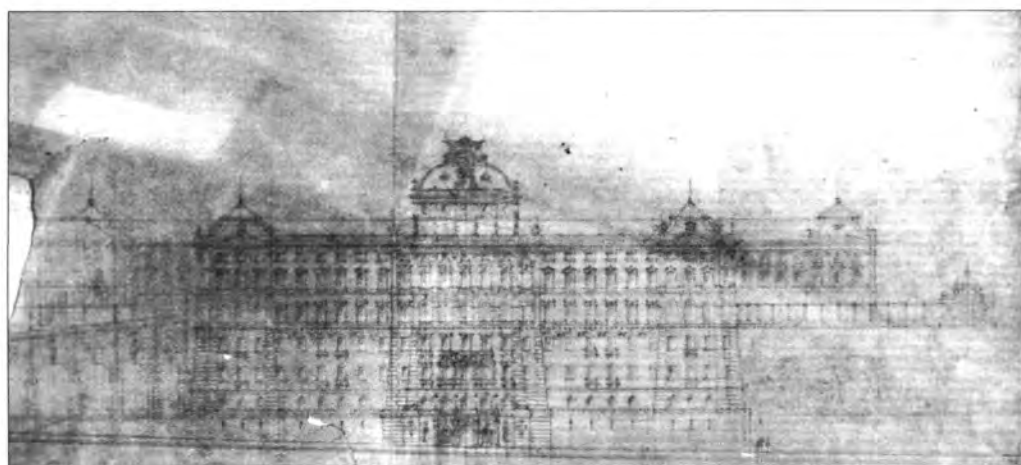

2.1.58. Ybl Miklós:
A krisztinavárosi szárny
I. emeleti alaprajzának
tervváltozata,
a főhomlokzatra
merőleges tengelyű
főlépcsőház,
1880-as évek.
BTM Kiscelli Múzeum
Tervtár, 63/A szj.

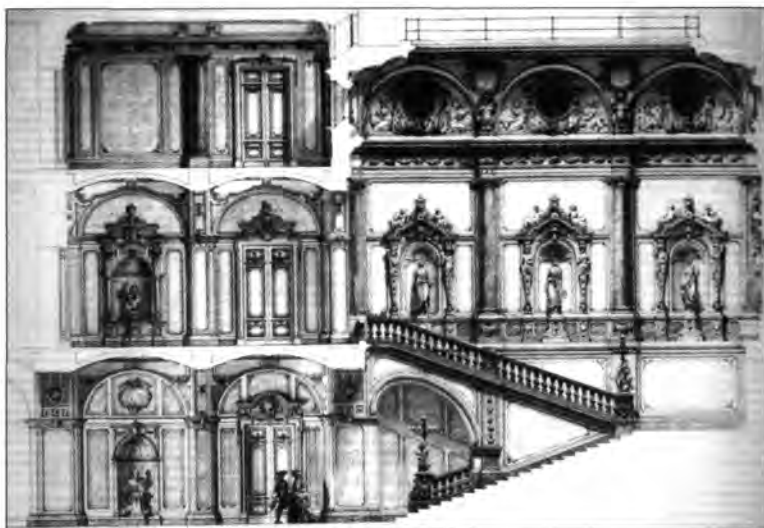

Ybl Miklós: A krisztinavárosi
szárny udvari homlokzatának
tervváltozata, 1880-as évek.
BTM Kiscelli Múzeum
Tervtár, 38/A szj.

Ybl Miklós: A krisztinavárosi szárny nyugati homlokzatának tervváltozata, 1880-as évek.
BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 117/A szj.

2.1.65. Ybl Miklós:
A krisztinavárosi szárny
főlépcsőházának
hosszmetszete, 1880-as évek.
OMvH Tervtár, 71989. szj.

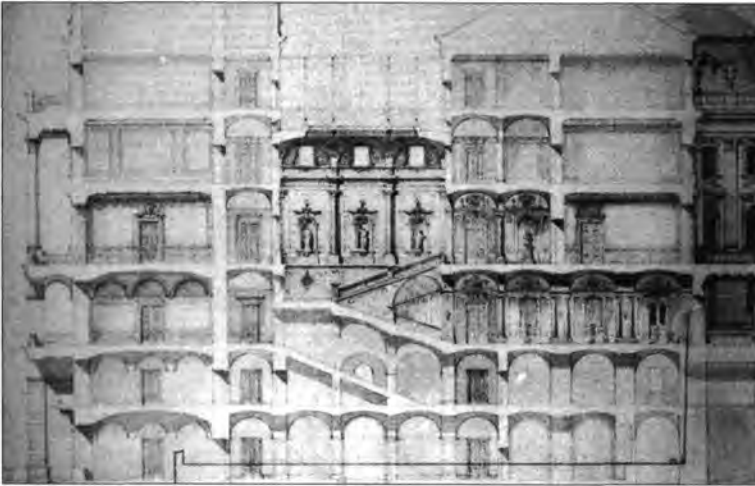
szó hármás, félköríves loggia töri át, amelynek falpillérei az oszlopokhoz tapadnak.⁵⁶ E keresztmetszeten láthatóak a földszinti pillérekhez támaszkodó *Atlasz*-szobrok is, amelyeket Fadrusz János (1858–1903) faragott. A lépcsőház belső térképzése, a három lépcsőkar, valamint építészeti részletmegoldásai – melynek jellegzetes eleme a boltozati lunetták körablakait közrefogó két-két figura és a felületet beborító plasztikus díszítés is – a bécsi barokk, leginkább Johann Lucas von Hildebrandt (1668–1745) hatását mutatják (Bécs, Belvedere, főlépcső; Göttweig, bencés apátság, császárlépcső). Ybl mintaképei az osztrák historizmusával megegyezők: az 1880–90-es években a barokkban ismerték fel a nemzeti stílust, s azt újították fel az osztrákok. Ahogyan erre Renate Wagner-Rieger rámutatott:⁵⁷ művészettörténetírásuk, főként annak egyik képviselője, Albert Ilg volt ennek az új irányzatnak a programadója.⁵⁸

Ybl a barokkos tér mennyezetét középen felnyitja, amelyet aztán balusztrádos mellvéddel vesz körül, s két emelettel feljebb korszerű szerkezetű üvegtetővel zár le.⁵⁹ Ilyenfajta felülvilágító belső udvarokat a bécsi neoreneszánsz korában gyakran terveztek az építészek, például Heinrich von Ferstel (1828–1883) a bécsi egyetemi könyvtár olvasótermének,⁶⁰ illetve az Österreichisches Museum für Kunst und Industrie (1868–1871) árkados udvarának esetében.⁶¹

A krisztinavárosi szárny főlépcsőházánál az Ybl-féle elgondolás lényege: a tér függőleges irányú feszítettsége és monu-

2.1.64. Ybl Miklós: A krisztinavárosi szárny főlépcsőházának
keresztmetszete, 1880-as évek.
BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, VII/A 155. szj.

Ybl Miklós: *A krisztinavárosi szárny keresztmetszete, 1884.*
BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 287. szj. (részlet).

mentalitása, a felülről jövő megvilágítás a Hauszmann által megvalósított megoldásban is megmaradt, viszont az architektúra átalakult: félkörös archivoltokat egyenes gerendázat váltotta fel, az oldalfalak az ide kerülő kárpitok miatt a főpárkány alatti dísztől eltekintve sík felületek, a felettük lévő lunetták – a Deák-Ébner Lajos (1850–1934) falképeivel⁶² díszítettekén kívül – azonban teljesen áttörtek, Ybl ide szánt finom plasztikus díszei elmaradtak. A bécsies, finom neobarokkot Hauszmann késő historizáló, erőteljesebb megoldásai váltották fel, ő helyezte az emeleten a keleti lépcsőházfal középső nyílásába Stróbl Alajos (1856–1926) *Iustitia*-alakját,⁶³ amellyel a szobrász kúriabeli, hasonló témájú kompozícióját ismételte meg⁶⁴ (az *Igazságosság* allegorikus alakjának uralkodói erényként való megjelenítése éppúgy nagyjelentőségű és fontos volt a királyi rezidencia esetében, mint az igazságszolgáltatásában). A főlépcső érkezésénél Ybl által tervezett emeleti csarnok, amelynek tengelye ugyancsak a homlokzati fallal párhuzamos, Hauszmann-nál két részre osztódott: egyik fele a lépcsőházi teret bővítette, a másik részéből három helyiség lett. A szárny két

Hauszmann Alajos:
A krisztinavárosi szárny megvalósult főlépcsőháza,
1890-es évek.
MNMTF, neg. sz.: 63433.

fejedelmi vendéglakosztályát, Hunyadi Mátyás- és Szent István-termét Hauszmann részletesen ismertette, az utóbbiakat újabban is feldolgozták, ezért itt velük nem foglalkozom.⁶⁵

A krisztinavárosi szárny udvari homlokzatait tekintve Ybl tervei visszalépést jelentenek a már említett mozgalmasabb, plasztikusabb architektonikus megoldásoktól a klasszicizálóbb építészeti kiképzések felé, s ezzel jobban alkalmazkodnak a barokk palota homlokzataihoz is (a rizalitoknál csak a timpanonos lezárás az új). A héttengelyes középrizalit tagolatlan manzárdtetőzete – a homlokzat egészéhez hasonlóan – túlságosan sematikus, szinte unalmas.⁶⁶ A palota madártávlati rajzán a krisztinavárosi szárnyon még jelentkező Ybl-féle magas középrizalit-tetőfelépítményt azután Hauszmann átalakította, s vízszintesen elnyújtott manzárd-tetővel cserélte fel.⁶⁷

Ugyancsak a 80-as évek közepére datálhatjuk Ybl Miklósnak a barokk trónterem átalakításához készült terveit. A már említett 1883. májusi felterjesztésben a C változat foglalta magában az „ünnepi nagyterem bővítését”, ám ezt a lehetőséget akkor a király és a miniszterelnök nyomban elvetette. Yblnek az összes átalakítást megjelenítő alaprajzán⁶⁸ azonban újra szerepel, akárcsak a palota nagyudvarának (Oroszlános udvar) középtengelyében felvett, 1884. május 18-i keltezésű kelet–nyugati metszeten is.⁶⁹ Úgy látszik, az 1883 nyarán a király által elfogadott változat később, 1884-ben mégis kibővült a díszterem átalakításával, annál is inkább, mert nagyméretű terem sem a krisztinavárosi szárnyban, sem a tervezett testőrségi épületben nem volt.

Az új, kibővített díszterem előtt a nagyudvar terepszintjét Ybl barokkosan megmozgatta: két félköríves alaprajzú, mellvédes fal választja el az udvari északi és déli palotaszárnyakhoz felvezető rámpákat a díszterem előtti – így alacsonyabban fekvő – előtértől, ahová lépcső vezet fel.⁷⁰

Ybl Ervin különösebben nem tér ki Ybl Miklós trónterem-átalakítási tervére, részletesebben csak a megvalósult Hauszmann-féle megoldást méltatja,⁷¹ pedig fennmaradt Ybl nagyudvari középrizalit-homlokzat-terve és egy keresztmetszet-részlet is. A kettőt egymás mellé helyeztük a kiállításon, s az izgalommal várt párosítás igazolta a két terv összetartozását. (Ezt erősíti meg az Ybl-emléknében a két terv egymás utáni 297-es, illetve 298-as száma is.)

A hétaxisos barokk tróntermet Ybl az udvar rovására növelte volna meg jelentősen: az eddig háromtengelyes nyitott portikusz lebontásával a terem szélességét az előtte, az udvari oldalon végigfutó zárt folyosóval egészítette volna ki. A nagyudvari homlokzatot – a szélső szoborfülkével a balusztrádos II. emeleti zárópárkányig – kilenc tengelyesre tervezte, előtte a korábbi visszaidéző háromaxisos oszlopocsarnokkal.⁷² Az I. emeleti nagytermet a terven a III. emeletig felmagasította, legfelül körablakokkal világította meg, s a kiemelkedő tömeget az általa kedvelt háromrészes manzárdtetővel zárta le. (A leginkább Ybl Operaházának tetőzetét felidéző motívum a krisztinavárosi szárny középrizalitján is szerepel, ám ott egy külön kupola koronázza meg.⁷³) A fél keresztmetszet ábrázolása az egyik legkvalitásosabb grafikai lap Ybl tervei között.⁷⁴ A magas talapzaton álló, az oldalfalakat tagoló kettős oszlopok közt félköríves záródású erkélyfülkék nyílnak, a háromrészes főpárkány felett pedig a krisztinavárosi szárny főlépcsőház-tervéből ismert körablakok, s az azokat közrefogó szoborfigurák láthatóak, sőt közöttük az oszlopok feletti volutákon is egy-egy alak ül. Ez a terv valószínűleg későbbi, mint a trónterem oldalfal-architektúrájé, amely a már említett nagyudvari kelet–nyugati nyomatban fennmaradt keresztmetszeten (1884. május 18.) látszik.⁷⁵ Az északi oldalfal itt is hármas tagolású, de a terem második szintjén a balkonokat közrefogó kettős oszlopok helyén a pilaszterek között félköríves szoborfülkék nyílnak, a rizalit oszlopai pedig nem tapadnak közvetlenül a terem nyugati folyosójának külső falára, mint a másik, későbbi megoldáson.

1892-ben, I. Ferenc József megkoronázásának negyedszázados jubileumán a barokk trónterem végképp szűknek bizonyult, s ezért újra elővették a trónterem bővítésének ügyét. Hauszmann Alajos – akit Ybl halála után, 1891. március 3-án megbíztak a királyi palota tervezésének irányításával⁷⁶ – a tervbe vett, a teljes alapterületre kiterjedő új III. emelet és a barokk díszterem oldalfalai megtartásának követelménye miatt csak alacsonyabb, a meglévő barokk magassággal megegyező dísztermet alakíthatott ki. A díszterem szélességként megtartotta az eredeti, barokk kori méretet, csak az udvari folyosóval bővítette ki a teret. Hauszmann a homlokzaton a középrizalitet ugyancsak kilenc tengelyesként építette meg, e szakaszon próbálta ki a sikerűbb eredeti barokk homlokzatképzés gazdagabbá tételét, így az I. emeleti ablakok összetett szemöldök-

2.1.78. Ybl Miklós:
A nagyudvar keleti
oldalának középső része:
a trónterem nagyudvari
homlokzata, 1885 körül.
BTM Kiscelli Múzeum
Tervtár, 297. szj.

2.1.79. Ybl Miklós: A trónterem keresztmetszetének
részlete, 1885 körül.
BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, VI/A 155. szj.

párkányos, fesztonos-záróköves kiképzésűek lettek (ez az Ybl-féle terv díszesebb kialakítású). Hauszmann a II. emeleten nagyjából megtartotta az ovális ablakok formáját⁷⁷ – Ybl fekvő téglalap alakú füles keretezésű mezzanin-nyílásaival szemben –, a korábbi, négyoszlopos portikuszt pedig a még előrébb ugratott középrizalit előtt megismételte.

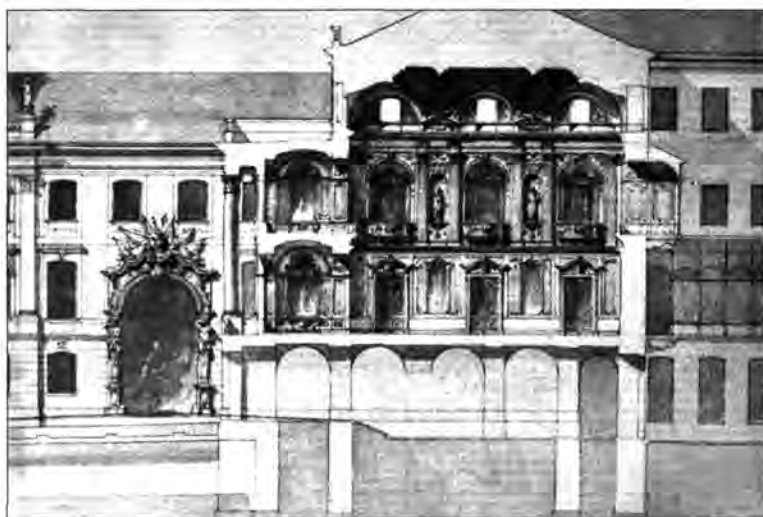
A palota átépítésének menete a Királyi Várépítési Bizottság iratanyaga alapján tárható fel.⁷⁸ A művezetőség 1892. július 16-án terjesztette elő „a királyi palota nagy dísztermének átalakítására, illetőleg kibővítésére vonatkozó terveket és költségvetést”.⁷⁹ A miniszterelnök augusztus 11-én értesítette a bizottságot a királyi jóváhagyásról és a 301 000 forintos költség kiutalásáról.⁸⁰ A művezetőség jelentése szerint a kivitelezési munkák 1893. április 6-án indultak meg, miután árajánlataik alapján kiválasztották a vállalkozókat, és a szükséges szerződéseket megkötötték velük.⁸¹ A jóváhagyás értelmében tehát a rizalit attikájára az oszloptengelyekbe a négy királyi erény (*Bölcsesség, Igazságosság, Nagylelkűség és Irgalmasság*) szobrát állították, amelyeket Tóth István (1861–1934), Köllő Miklós (1861–1900) és (kettőt) Senyei Károly (1854–1919) faragott ki.⁸² Az asztalosmunkákat Thék Endre (1842–1919), a műlakatosmunkákat Jungfer Gyula (1841–1908) kapta, a festő és aranyozó Scholz Róbert (1837–1912)

volt, a parkettákat Neuschlosz Ödön (1851–1904) és Marczell (1853–1905), az üvegesmunkákat Forgó István (1833–1902), a stukkómunkákat Antonio Detoma (1821–1895), a belső szobrászmunkákat Szabó Antal (1853–1939) készítette.⁸³ A munkálatokat csak 1896-ban fejezték be. A nagyudvar keleti oldalának azonban volt egy olyan, 1900 körül fénykép által is megörökített közbenső állapota, amely a középrizalit Hauszmann-tervezte megoldását mutatja, ám ezen a korábbi (XIX. századi barokk) III. emelet eredeti, hétablakos homlokzatsíkja még változatlan. A rizalit két oldalán az eredeti barokk homlokzatképzés addig még nem módosult.⁸⁴ Legvégül az udvar körül mindenütt kiépült a III. emelet, ezt örökölte meg a későbbi Hauszmann-album is.⁸⁵

Fényképek dokumentálják a díszterem enteriőrének átalakítás előtti és utáni állapotát is.⁸⁶ Hauszmann nem változtatta meg az oldalfalak korábbi architektúráját, ám szükségessé vált a korábbi fafödém cseréje: új, vastartók közötti poroszsvégboltozat készült. A mennyezeti teknőboltozat főpárkánya leegyszerűsödött, föléjük félköríves lezárású fiókboltozatok kerültek. Ez az elem már korábban is megvolt a homlokzaton, de Hauszmannra Ybl díszterem-terve is hathatott, amelyen legfelül, a harmadik szinten nyílnak körablakok.⁸⁷ Hauszmann nyilván azért érezte szükségesnek a homlokzati falból a folyosó miatt közbensővé váló főfalban a felső ablakokat, hogy az újjáalakított dísztermet ne csak a folyosóra nyíló félköríves záródású árkádnílásokon át világítsa meg, hanem fölülről is, a nagyudvar természetes fényével. Hauszmann tehát nem tudta igazán hasznosítani Ybl enteriőrtervét saját átalakítási elképzeléseiben, hiszen – objektív okok miatt – sem a terem szélessége, sem magassága nem érthette el az Yblnél szereplő méreteket. Ugyanakkor előírták számára, hogy meg kell őriznie a nagyterem oldalfalait és azok díszítését is.⁸⁸ Ekkorra már nem is volt a díszterem nagyarányú bővítésére szükség, hiszen párhuzamosan folyt a palota északi irányú bővítésének tervezése, amelyet a király 1896. január 5-én el is fogadott.⁸⁹ Hauszmann-nak itt végre módja nyílt egy igazán nagyméretű terem: a bálterem (vagy ünnepi terem) létrehozására.

Valószínűleg még Ybl módosította a nagyudvarra vezető Oroszlános kapu belső architektúrájának első tervét.⁹⁰ Miközben a hármass diadalív szerű nyitászereket nem változtatta meg, a közbenső pillérekre nem finom sarokpilaszterekkel kísért korinthoszi oszlopokat, hanem oszloppárokat állított. A második terven a szélső mezők emeleti szoborfülkéi változatlanul maradtak, de a felső ablakok négyszögletes formája oválisá alakult, s Fadrusz János oroszlánjait is ezen állította a közbenső pillérek elé, az első tervváltozaton még csak kis oroszlánfejek szerepeltek.⁹¹

Megváltozott a fülkeszobrok ikonográfiája is: az első terven a bal oldali szoborfülkében diszmagyarba öltözött férfi alakja (valamelyik erdélyi fejedelem?) áll, a – megvalósult – második terven már a semlegesebb jelentést hordozó allegorikus nőalakokat láthatjuk.⁹² A második tervváltozat Ybl egyik utolsó munkája le-

Ybl Miklós: A trónterem keresztmetszete, 1884. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 287. szj. (részlet).

2.1.85. A trónterem
a Hauszmann-féle átalakítás
(1893–1896) előtt.
BTM Kiscelli Múzeum,
lt. sz.: 65.2680.

hetett, az emblémában nincs szám. Hasonlóan késői Ybl életében a szemben lévő déli homlokzati kapuzat terve, ahol ugyancsak a kettős oszlopos tagolás jelentkezik, a kapu egyik oldalán Senyei Károly *Háború*, másik oldalán *Béke* szoborcsoportjával.⁹³ Az Oroszlános kapu belső udvari homlokzatának második – megvalósult – Ybl-féle tervváltozata került arra az 1898 júliusában Hauszmann által készített rajzra, amely a nagyudvar északi homlokzatát ábrázolja.⁹⁴ Hauszmann a barokk korból származó északi palotanégyszög korábbi udvari architektúráját az ablakok keretezésénél gazdagította. A nagyudvar északi szárnyában lévő kocsíathajtó udvari kapujának öntöttvas szerkezetű belső tetején nyíló Diplomata lépcső kapualji bejáratának részleteit is 1898-ban tervezte.⁹⁵ A palotakápolna előretolt főoltára mögött – az egykor a kisudvaron állt, lebontott barokk kápolna helyett – új, centrális Szent Jobb-kápolna épült, amelynek kupoláját Roskovic Ignác (1854–1915) mozaikjai és Lippert József (1826–1902) ereklyetartója díszítette.⁹⁶

Ugyanekkor, 1898 júliusában keletkezett a palotakápolna északi homlokzata előtti Mátyás-kút elhelyezésének terve, amely Hauszmann kiváló komponáló-képességét tanúsítja. Hauszmann a párizsi Fontaine

2.1.86. A trónterem
a Hauszmann-féle átalakítás
(1893–1896) után.
BTM Kiscelli Múzeum,
lt. sz.: 57.32.1.

Saint Michel mintájára tervezte meg a kutat, amely a keskenyebb, új északi épülettömb miatt a palotához vezető út tengelyébe esett. A Stróbl Alajos által megmintázott szoborkompozíciót félkörívvel lezárt fülkébe állította, s kettős oszlopokkal keretezte.⁹⁷

A nagyudvar homlokzatainak esetében még Ybl bécsies barokk építészeti megoldásait követő Hauszmann-nál a váltás az északi szárny külső architektúrájának megalkotásakor következik be. A Bécsben és Münchenben tanult, az osztrák neoreneszánsz és neobarokk stílust követő Ybl Miklóshoz képest a nála 33 évvel – éppen egy generációval – fiatalabb Hauszmann Alajos már berlini iskolázottsága⁹⁸ és későbbi külföldi tanulmányútjai miatt is eltérő orientációjú volt. Hauszmann már 1867-ben kiküldte a magyar állam a párizsi világkiállításra,⁹⁹ a francia hatás a továbbiakban is meghatározó volt életművében, s a palota általa tervezett részein is. Ugyanakkor a királyi palota északi bővítésének homlokzati megoldásaiban jelentkező sokszínűséget Ybl Ervin a Hauszmann-műteremben alkotó különböző építészegeknél: Györgyi Géza

2.1.96. Hauszmann Alajos: A nagyudvar északi oldala az Oroszlános kapu udvari homlokzatával, 1898. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, lt. sz.: 98.3.1.

(1851–1934),¹⁰⁰ Korb Flóris (1860–1930), Giergl Kálmán (1863–1954), Tóry Emil (1863–1928) és mások munkásságára vezeti vissza.¹⁰¹ Érdekes, hogy homlokzati terv szinte alig maradt fenn Hauszmann Alajostól, ez alól – többek közt – az A, B és C épületek nyugati, „Palota téri” homlokzatait ábrázoló rajz a kivétel.¹⁰²

Hauszmann érdekesen magyarázza meg könyvében a palota északi bővítésének alapelgondolását: „Mindaddig, míg a tervezés abban a keretben mozgott, hogy az új ünnepi helyiségekhez való közlekedést a palota-útra terelik és a vendég az első emeleten levő termeket csak fölépcső útján érheti el, célszerű megoldás egyáltalán nem volt lehetséges; a kocsiforgalmat keresztezés nélkül nem lehetett volna lebonyolítani és a fölépcső anyyi helyet vett volna igénybe, hogy ezáltal a termék mérete, úgy szintén az összefüggés szenvedett volna.

Mivel a palota-útnak a Szent-György-térről a nagy udvar főkapujáig 3 1/2 % esése van, és az első emelet padolatmagassága a Szent György-járójával majdnem egy színvonalba esik, fölépcsőnek alkalmazása szükségtelemmé vált és csak azon eszme felhordásával, hogy a közlekedést a Szent-György-térről közvetlenül vezetem a palotába és fölépcsőnek mellőzésével teszem a termeket hozzáférhetővé, sikerült a kérdést megoldanom.”¹⁰³

Az északi oldalon Hauszmann-nak meg kellett teremtenie az egy szinttel alacsonyabb, csak egyemeletes homlokzat középső hangsúlyát s egyben a méltó bejáratot. A már bevált diadalív sémát alkalmazta: a közép-

2.1.109. Hauszmann Alajos: A királyi palota északi bővítésének (A, B, C épület) nyugati homlokzata, 1900 körül.
BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 99/A szj.

ső, nagyobb, félköríves kapu mellett két kisebb, alacsonyabb, egyenes záródású kaput nyitott, a három nyílást korinthoszi oszlopokkal választotta el egymástól, s főpárkánnyal, majd attikával zárta le. A közép-tengelyt Jankovits Gyula (1865–1932) *Hungária*-szoborcsoportjával jelölte ki.¹⁰⁴ A kapu az északi palotaszárny üvegtetővel fedett udvarába nyílt, ahonnan az egyirányú forgalom – rámpán – a nyugati udvarba vezetett ki.¹⁰⁵

Az ünnepi vagy bálterem esetében Hauszmann elődjének elképzeléseire tért vissza: egy évtized elmúltával hasznosította Ybl nem megvalósult trónterem-átalakítási terveit. Az általa kialakított terem alaprajzilag éppolyan erőteljesen előreugrik a homlokzatsíkból, ahogy Ybl elképzelte. Egyértelműen Ybl tervének hatása mutatkozik meg az oszlopos oldalfal-architektúra tagolásában, valamint a közöttük elhelyezett földszinti ajtó-emeleti erkély megoldásában.¹⁰⁶ Ybl másik tervváltozatán¹⁰⁷ láthattuk az alternáló, ritmikus faltagolás példáját. Talán innen vehette Hauszmann ezt az elvet, amelyet az új ünnepi terem (bálterem) oldalfal-tagolásában és homlokzati megoldásában¹⁰⁸ is érvényesített. Utóbbi esetében a rizalitot tömör, ablakkal csak az attikaszinthez áttört, timpanonos lezárású pilonok fogják közre, a középső rész áttört és három szintre osztott. A talpazat feletti főszint oszlopos portikusának hátfalán nyílnak a váltakozó magasságú és szélességű, félköríves záródású ablakok. Az attika-balusztrádok szobrainak elhelyezése a nagyudvari díszteremhomlokzat hasonló megoldásával rokon, a pilonok feletti szoborcsoportok a *Zenét* és a *Táncot* ábrázolják, az utóbbi témáját Ybl Ervin szerint a párizsi Operaház díszítése ihlette.¹⁰⁹

Nem valósult meg a bálterem nyugati homlokzata elé tervezett, azt kiegészítő, úgynevezett „új terem”, amelynek elképzelt acél-üveg szerkezete, dísznövényei inkább télikertre emlékeztetnek. Terveit – az egyik lap felirata szerint – Hauszmann 1905-ben készítette.¹¹⁰

A Hauszmann-féle nagytermi enteriőrök megoldásai rokonok egymással: a Habsburg-teremben a trónterem (díszterem) Hauszmanntól származó oldaltagolása ismétlődik meg a földszinti keretes falkialakítással és felette az ovális ablakokkal.¹¹¹ A bálterem melletti büfégaléria alaprajzilag hasonlóan kíséri azt, mint a trónterem régi részét az új nagyudvari folyosó.¹¹²

A büfégaléria oldalfalainak főpárkány alatti részét éppúgy kárpitok felrakására kellett alkalmassá tenni, mint a krisztinavárosi szárny fölépésházának falait. A főpárkány feletti ovális ablakok gazdag stukkódíszítése viszont tisztelgés Ybl előtt, hiszen az ő enteriőrterveinek hasonló megoldásai köszönnek vissza ezekben. A Habsburg-terem enteriőrében pedig Hauszmann id. Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) szellemében újra – s megint csak Yblhez hasonlóan – a bécsi barokkhoz nyúlt vissza.¹¹³

Hauszmann homlokzatai közül a keleti, Duna felőli a legsikerültebb.¹¹⁴ Itt a Linzbauer-féle terven (1871) már feltűnt kolonnádot alkalmazta a középső szárny előtt a portikusz két oldalán. Ez a megoldás a francia barokk építészet – Claude Perrault (1613–1688) és Ange-Jacques Gabriel (1698–1782) – hatására született. Középen az oszlopcarnokot timpanon koronázta. A portikusz hátfalán a trónterem belsejének egykori

2.1.110. Lechner Loránd: A bálterem enteriőrjének részletterve, 1904. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 8/A szj.

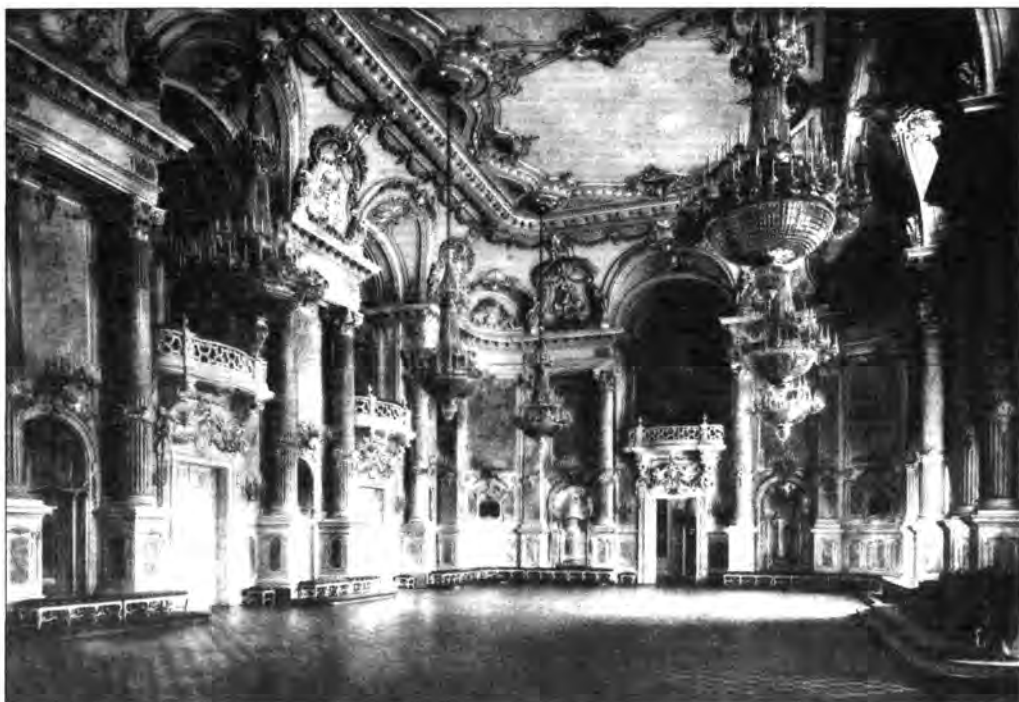
barokk architektúráját ismétli meg Hauszmann: a félköríves nagyméretű ajtók felett egy-egy fekvő ellipszis formájú ablak nyílik. A középrizalit előtt a kertből az első emelet szintjére az érzékenyen formált Habsburg-lépcső vezetett fel. A két íves lépcsőkarral grottaszerűen kiképzett, szobrokkal szegélyezett kútfülkével alátámasztott pihenőhöz lehetett feljutni, majd a tengelyben a harmadik kar ezt kötötte össze az oszlopcsarnok szintjével.¹¹⁵ A megoldás nagyon hasonlít Ybl már említett dunai bővítést ábrázoló homlokzatának középrizalitjára.¹¹⁶

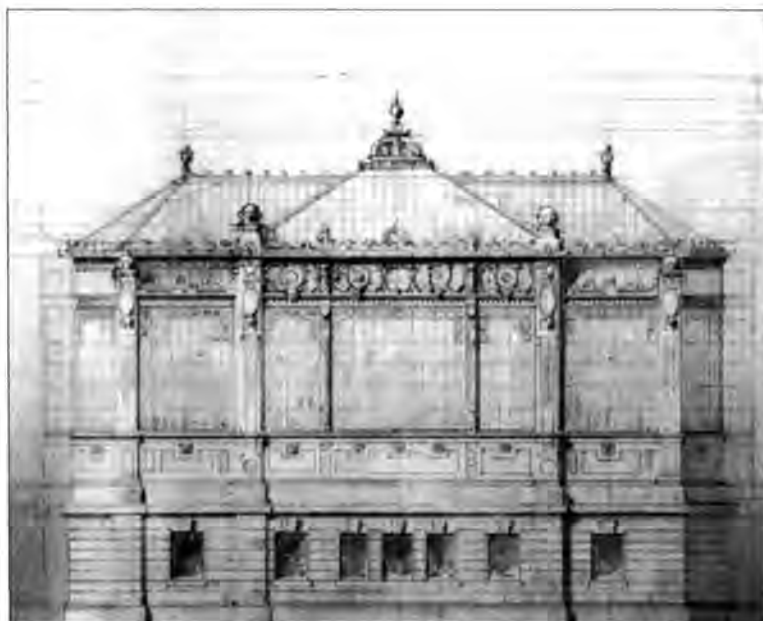
A lépcsőt (amelynek csak egyik íves karja sérült meg Budapest ostromakor) a II. világháború után – valószínűleg leginkább a neve miatt – bontották el, akárcsak a portikusz mögötti Habsburg-termet, amelynek nemcsak szobordíszje, de mennyezeti Lotz-freskója is épen maradt (egy 1945-ös archív film és a fennmaradt fényképek tanúsága szerint).¹¹⁷

A középrizalitet a neobarokk-szecessziós stílusban kialakított kupola, a dunai front új középhangsúlya koronázta meg. Bécsben a tervezett Kaiserforumot határoló két múzeum (a Kunsthistorisches és Naturhistorisches Museum) Gottfried Semper (1803–1879) és Karl von Hasenauer (1833–1894) által tervezett ku-

2.1.116. Hauszmann Alajos: A bálterem, 1912. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.112. Hauszmann Alajos:
A bálszoba bővítésének
terve: az "új terem"
homlokzatának metszete,
1905 körül. BTM Kiscelli
Múzeum Tervtár,
F 273. szj.

polája (1871–1881) nyolcszögletű dob felett emelkedik.¹¹⁸ A hazai kupolák közül leginkább a Szent István-bazilika Ybl-tervezte kupolája lehetett az előkép, mivel Ybl későbbi kupolatípusa – amelybe főként kétrészes manzárdkupolák tartoztak – a palota hangsúlyos tetőformáiban már testet öltött.¹¹⁹ Hauszmann kupolája ezeken jóval túlmutat, a szecesszió irányába. Az átlós tengelyeknél szoborcsoportok díszítették, négy oldalán íves lezárású elemekből összetett ablakok nyíltak. Csúcsát a Szent Korona másolata díszítette.¹²⁰ Mindezt a II. világháború utáni építésztársadalom nagyobb része egyöntetűen utálta és pusztulásra ítélte. Plaszticitása, a diagonális irányok fontossága Julius Raschdorff (1823–1914) berlini dómjával (1894–1904) rokonítják.¹²¹ Emellett Hauszmann palotakupolájának formaképzésére leginkább a 1900. évi párizsi világkiállítás pavilonjai hatottak.¹²² Városképileg azonban a palota kupolája az ekkorra már felépült Parlament (1885–1902) kupolájának ellenpontját teremtette meg.¹²³ A királyi palota kupolájának hatását később Czigler Győző (1850–1905) és Dvorák Ede (1861–1920) Széchenyi-gyógyfürdőjénél vehetjük észre,¹²⁴ amit legfőképpen az magyaráz, hogy Czigler Hauszmann irodájában dolgozott a palota tervezése idején.¹²⁵

Csodával határos módon épen maradt és az 1950-es, 60-as években sem távolították el Róna József (1861–1939) Savoyai Jenőt ábrázoló lovasszobrát. Helyére eredetileg I. Ferenc József emlékművét szánták, amely azonban sohasem készült el.¹²⁶

Hauszmann a palotát övező melléképület-együttest is jelentősen módosította. A XIX. század közepén épült finom neoreneszánsz stílusú Stöcklgebäudét (saroképület) lebontotta, hogy helyet adjon az új „fő őrségi épület”-nek (1901–1903; lásd a 196. oldalon). Ez a földszintes épület Hauszmann talán legsikerültebb építménye volt a Várhegy déli részén. Tökéletesen arányos volt: a két tömör, armirozott szélső rizalitot timpanon koronázta, köztük ötaxisos portikusszal. Az ablakok finom keretezése, a felettük elhelyezett domborművek, az oszlopok, párkányok és balusztrád kiérlettsége a francia barokk kerti pavilonokat idézte fel.¹²⁷ Elkészültéig az udvari istálló (lásd a 191. oldalon) középső homlokzatrésze előtt a szintén Hauszmann tervei alapján felhúzott „ideiglenes fő őrségi épület” állt.¹²⁸

A Zeughaustól nyugatra, a Várhegy nyugati oldalán álló udvari istálló átépítéséről Hauszmann így ír: „A Szt. György térről a királyi várhoz vezető útnak nyugati oldalán levő régi istállóépületet a környezethez méltó alakba kellett öltöztetni, emellett a meglévő istálló 120 loállásra volt kibővítenendő. E célból az épületben volt lovaglóterem istállónak és kocsiszínnak alakíttatott át és a lovaglóterem számára az úgynevezett »Új világ« jóval mélyebben fekvő területén egy új lovardaépület készült.”¹²⁹ Hauszmann fedte le üveg-

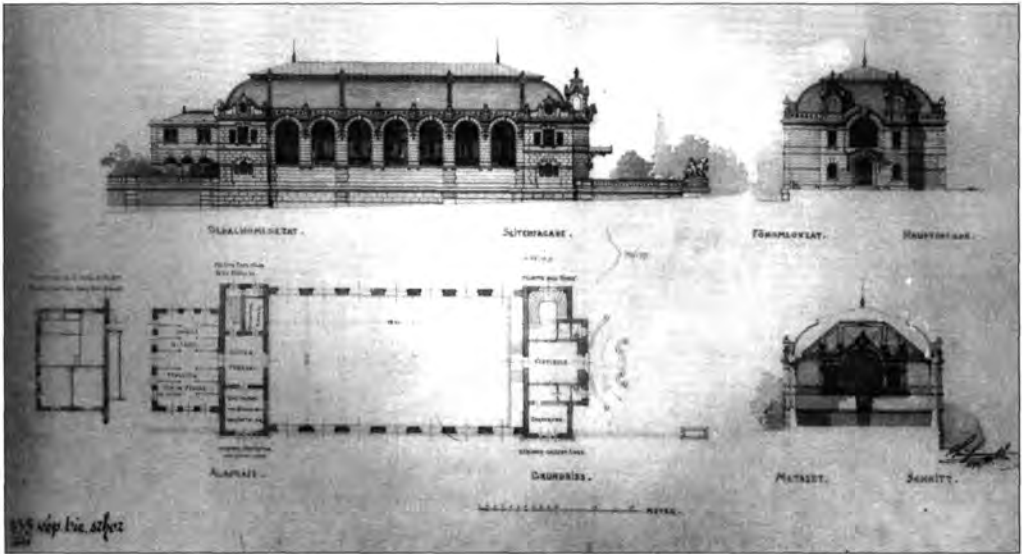
tetővel az északi belső udvart, és több más alaprajzi változtatást is végrehajtott. Az átalakítás (1901–1903) azonban főleg az architektúrát érintette: a főpárkányt „felgazdagította”, s az egyszerű nyeregtető formákat a palotáéhoz hasonló manzárdkupolákkal koronázta. A homlokzatok szélső rizalitjain pilaszterrendes, a középsőn oszlopos tagolást alkalmazott, a nyílásokat gazdag keretkezéssel látta el. A földszinti terasz egyhangúságát közepén egykarú lépcsőkkel törte meg.¹³⁰ Hauszmann beavatkozása egy franciás ízlésű neobarokk épületet eredményezett, amely tömegében konkurált a palotával.¹³¹

Ugyancsak kiválót alkotott Hauszmann az Újvilág kertben épült új lovardával (1899–1900), amely lényegében a lovasiskola egyetlen hatalmas terméből állt.¹³² Tömege, hatalmas manzárdtetőzetével, a prágai Belvederét és Palladio vicenzai bazilikáját idézi fel,¹³³ Thék Endre hatalmas fadongájával fedett belső tere pedig a középkor nagytermeit, például a padovai „il Salone”-t vagy a budai Zsigmond-palota nagytermét.¹³⁴ A II. világháborúban tetőzete leégett, de helyre lehetett volna állítani. Sajnos nem ez történt: minden ok nélkül lebontották.¹³⁵ Déli homlokzatának hatalmas *porte cochere en niche-e* szintén a francia barokk építészetet idézi fel.

Hauszmann műve a bécsi Hofburg legutolsó épületeinek (Michaelertrakt, Neue Hofburg) kortársa volt. Bécs a felzárkózó Budapesttel való versenyben egyre inkább lemaradt.¹³⁶ A kiegyezés után mintegy háromszorosára nőtt budai királyi rezidencia valóban méltó párja lett a bécsinek, sőt városképi szerepében, az együttes több irányból történő, fokozatos feltárlásában, egységességében, a pompás új enteriőrök színvonalában meg is haladta azt. Királyi palota funkcióját nagyon rövid ideig töltötte csak be: befejezése után egy évtizeddel elvesztette történelmi szerepét, amely a II. világháború után pusztulásához, majd gyökeres átalakításához vezetett.

2.1.101. Hauszmann Alajos:
A királyi palota új
középtengelye a kupolával
és a Habsburg-lépcsővel,
1903 körül.
BTM Kiscelli Múzeum,
lt. sz.: 1654.

2.1.128. Hauszmann Alajos: A lovarda oldalhomlokzata, alaprajza és keresztmetszete, 1898. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 229. szj.

Itt szeretnék köszönetet mondani F. Dózsa Katalinnak, a BTM főigazgató-helyettesének munkám támogatásáért, Szvoboda Dománzky Gabriellának, a BTM tudományos titkárnak és tanulmányom lektorának, Sisa Józsefnek (MTA MKI) hasznos észrevételeikért, valamint nem utolsósorban Sarkady Jánosné Obermayer Erzsébetnek (BTM Kiscelli Múzeum Tervtár) a tervek előkészítéséért, munkámhoz nyújtott odaadó segítségéért. Ugyancsak köszönöm a Magyar Építészeti Múzeum és az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Tervtára munkatársainak, hogy kutatásaimban segítséget nyújtottak.

2.1.131. Hauszmann Alajos: Az új lovarda épülete Vastagh György Csikós című szobrával, 1912. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

JEGYZETEK

1. YBL, 1956b.
2. HAUSZMANN, 1912, 24.
3. Magyar Törvénytár, 1869–1871. évi törvények. Budapest, 1896, 124–127, 10–28. § – YBL, 1956a, 192.
4. Reitter Ferenc mérnök, pályája elején az Országos Építészeti Igazgatóság szolgálatában állt, majd az FKT megalakulása (1870) után első műszaki vezetőjévé nevezték ki. Életéről: SZABÓ-SZÉPHELYI, 1981, II. kötet, 206.
5. SIKLÓSSY, 1931, 117–133.; Preisich, 1964, 36–46.
6. SIKLÓSSY, 1931, 119–133.
7. SIKLÓSSY, 1931, 120–121.
8. SIKLÓSSY, 1931, 338. – Lehmann Mór színházi díszleteket is tervezett. F. Dózsa Katalin szíves közlése.
9. Linzbauer István Bécsben tanult, a neoreneszánsz építészet neves mestere volt. Ő tervezte a Haas-palotát (1872–73) a Vörösmarty téren, a később Bristol Szállóvá alakított Lévy Henrik-féle házat a pesti Duna-parton (1870 körül), valamint az Andrassy-palotát az I. ker., Bem rakpart 7. sz. alatt. Operaház-terve Semper hatását tükrözi. Munkásságáról: SISA, 1985, 4., 6.; SISA, 1989, 163.; KOMÁRIK, 1993, 57.; SISA, 1996, 180.; FARBAKY, 1995a, 21–27.
10. A budai királyi palota. *Hazánk s a Külföld*, 1871. március 16., 99. – A két tervre Sisa József és Vadas Ferenc hívták fel a figyelmet, amiért e helyen is köszönetet mondok.
11. *Hazánk s a Külföld*, 1871. március 16., 99.
12. *Hazánk s a Külföld*, 1871. március 16., 97. – Linzbauer tervét és makettjét bemutatták a bécsi világkiállításon is: Welt-Ausstellung 1873 in Wien. Officieller Kunst-Catalog. 2. kiadás. Wien, 1873, 59. Ezt az adatot Sisa Józsefnek köszönöm.
13. A terv őrzési helye: MOL, T 11., no. 3b., 252., irodalma: KOMÁRIK, 1984, 86–87.
14. A Várkertbazárról: YBL, 1952, 167–173.; YBL, 1956a, 68–71., 167–168. – Reitter Ferenc szerepét tisztázta: BOR, 1991, 105–106.
15. A Várkertioszkról: YBL, 1956a, 71–72.; CZAGÁNY, 1975; YBL-KAT, 1991, 257.
16. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, lt. sz.: 14.564.; YBL-KAT, 1991, 264. (kat. sz.: 68.1.2.).
17. YBL, 1956a, 144. (26. jegyzet).
18. A barokk kert épülettel kapcsolatban lásd: Alföldy Gábor tanulmányát e kötetben a 267–292. oldalon.
19. Tervei: MOL, T 14., no. 1., BT 28a. és b.; KELÉNYI, 1976, 41.
20. YBL, 1956a, 192–193.
21. Linzbauer éppen ebben az évben, 1880-ban halt meg.
22. YBL, 1956a, 192–197.
23. YBL, 1956a, 99–103.
24. YBL, 1956a, 192–197.
25. Ezek nagy részét az 1960-as évek óta a BTM Kiscelli Múzeum Tervtárában, kisebbik részét az OMvH Tervtárában őrzik.
26. HAUSZMANN, 1900a; HAUSZMANN, 1900b; HAUSZMANN, 1900c; HAUSZMANN, 1903; HAUSZMANN, 1912.
27. HAUSZMANN, 1900a; HAUSZMANN, 1900b; HAUSZMANN, 1900c; HAUSZMANN, 1903.
28. YBL, 1953.
29. YBL, 1957. E munkájánál először az eseménytörténetet írta meg, majd az építészeti megoldások elemzése következik.
30. YBL-KAT, 1991, 263–265. A palotára vonatkozó, 68. számú tételket Farbaký Péter írta.
31. CZAGÁNY, 1966; CZAGÁNY, 1978.
32. HAUSZMANN Alajos (1847–1926) önéletrajza. In: *Prakfalvi–Hajdú*, 1995, 31–44.; HAUSZMANN, 1997.
33. *Panorama*, 1995, 1996, 46–51., 227–228., a tárgyak katalógusszáma: 26–41.
34. BFL, Kir. Várép. Biz., II. 3/b. 1/1883. május 11-i számon. – YBL, 1956a, 194–195.
35. BTM Kiscelli Múzeum Tervtára, 34/A szj.
36. Ybl Ervin úgy véli: az is kitűnik, hogy Ybl Miklós legelső elgondolása is a dunai homlokzat egységes kiépítése volt, csak később tért át a testőrpavilon és az összekötő kolonnád tervére. Lásd: YBL, 1957, 255.
37. YBL, 1957, 255.
38. YBL, 1956a, 194.
39. Az 1885 körüli helyszínrajzon látszik a testőrségi épület alaprajza, a nyomat jelzete: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 314. szj. Közli: YBL, 1956a, 186. kép; YBL-KAT, 1991, 263. (kat. sz.: 68.1.9.).
40. Déli homlokzat: MOL, T 9., no. 1/5. Közli: YBL, 1956a, 192. kép; YBL-KAT, 1991, XV. színes tábla (kat. sz.: 68.1.6.).
41. Északi homlokzat: MOL, T 9., no. 1/4. Közli: YBL, 1956a, 191. kép; YBL-KAT, 1991, XV. színes tábla (kat. sz.: 68.1.7.).
42. Keleti homlokzat és kolonnád dunai homlokzata: MOL, T 9., no. 1/2. (a hozzá csatlakozó rajz a régi palota dunai homlokzatát mutatja: MOL, T 9., no. 1/1.). Közli: YBL-KAT, 1991, XV. színes tábla (kat. sz.: 68.1.4.; csak a testőrségi palota homlokzata). – Eltérő változatot közöl: YBL, 1956a, 193. kép. Itt a testőrségi palota keleti középrizalitja is timpanonos lezárású.
43. Nyugati homlokzat: MOL, T 9., no. 1/3. Közli: YBL-KAT, 1991, 263. (kat. sz.: 68.1.5.).
44. OMvH MÉM, lt. sz. nélküli akvarell, amelyet ugyancsak 1885-re datálhatunk.
45. YBL-KAT, 1991, 196.

46. FSzEK Budapest Gyűjtemény Fotótár, B kisny., lt. sz.: 6066. A fényképet 2000 elején adományozta a könyvtárnak Lechner László.
47. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, földszinti alaprajz: 58/A szj., emeleti alaprajz: 93/A szj. A várkapitányság, majd a II. világháború után az épületet helyreállító KÖZTI tervtárából két helyre: kisebb részben az OMvH Tervtárába, nagyobb részben a BTM Kiscelli Múzeum Tervtárába került a tervanyag. Az utóbbi rendezését néhány éve Gál Tibor végezte, a hatalmas tervanyag csoportosításával, kiválóan.
48. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, földszinti alaprajz: 60/A szj., emeleti alaprajz: 63/A szj.
49. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 38/A szj.
50. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 117/A szj.
51. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 307. szj. terv: emeleti alaprajz.
52. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 102/A szj. rajz, sérült, hiányos tervlap.
53. A Hunyadi Mátyás-terem kialakulásáról lásd ugyanebben a kötetben Rostás Péter tanulmányát e kötet 487–537. oldalán.
54. Lásd Ybl földszinti alaprajzi tervét: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 310. szj.; HAUSZMANN, 1912, 22. – Lásd még erről: Ybl, 1957, 265. – Az előcsarnok megvalósult állapotának fényképe: HAUSZMANN, 1903, 189., felső kép.
55. OMvH, lt. sz.: 71.989.
56. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, szj.: KÖZTI 155. VII/A.
57. WAGNER-RIEGER, 1973, 222.
58. Albert Ilg „Bernini der Jüngere” álneven írta 1880-ban meg írását a barokk stílus jövőjéről, valamint 1895-ben írta alapvető monográfiáját Johann Bernhard Fischer von Erlachról (Ilg, 1895). Lásd: WAGNER-RIEGER, 1973, 222. – Ferstel bécsi egyetemének (1873–1884) barokkos lépcsőháza is e sorba tartozó, még korábbi példák: WIBIRAL-MIKULA, 1974, 55–75., Abb. 62.
59. A fölépcsőház hosszmetzete látszik azon a két, csak nyomtatban fennmaradt terven is, amelyek közül az egyik (BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 287. szj.) kelet–nyugati irányú keresztmetset az egész palotaegyüttesen át a krisztinavárosi szárny kereszt-tengelyében, a másik csak az utóbbit tartalmazza. Közli: Ybl, 1956a, 187., 188. kép. – A fölépcsőház keresztmetsetén mintha üvegtető fedné a lunetták felett a teret és nem nyitott a boltozat, ezért lehetett a felső két emelet udvari homlokzatának kialakítása ilyen dísztelen.
60. WIBIRAL-MIKULA, 1974, 73., Abb. 64. Korábban a British Museum könyvtáránál (1856) és a párizsi Bibliothèque Nationale olvasóterménél (1843–1850) is felülvilágítót építettek.
61. WIBIRAL-MIKULA, 1974, 126–133., Abb. 98–102. Az épület homlokzatai, jellegzetes kettős, úgynevezett lombard ablakaival Ybl pesti Várház-épületére (1870–1874) hatottak. Erre az analógiára bécsi egyetem professzora, Walter Krause hívta fel a figyelmet a Hild-Ybl Alapítvány 1992. január 22-i konferenciáján tartott előadásában. Lásd még: FARBAKY, 1995b, 168., 175.
62. YBL, 1957, 270. Czagány szerint – aki az 1951-es levétel előtti állapotok fotóját is közölte – viszont Lotz készítette őket, amely állítás valószínűleg téves: CZAGÁNY, 1966, 100. (119., 120. kép).
63. CZAGÁNY, 1966, 104.; a szobor fényképe: HAUSZMANN, 1912, 54.
64. NÉMETH, 1981, 141.
65. HAUSZMANN, 1900a; HAUSZMANN, 1900b; HAUSZMANN, 1900c; HAUSZMANN, 1903; HAUSZMANN, 1912 (a Hauszmann 1903-as cikkéhez készült fotók eredetijei az OMvH Tervtárában vannak). – József Ágost főherceg új otthona. *Szalon Újság*, VII., 1902, 24. sz., december 31., 5–9. – CZAGÁNY, 1966 – 1897 szeptemberében II. Vilmos német császár, majd később I. Károly román király lakott a vendéglakosztályokban (Szvoboda Dománszky Gabriella szíves közlése). – A Szent István-teremmel kapcsolatban lásd még: LOVAY, 1997; SINKÓ, 2000, 629–630. (kat. sz.: XII-11.). – A Hunyadi Mátyás-teremről lásd Rostás Péter e kötetben szereplő (487–537. oldal) és BELLAK, 2000 tanulmányát is.
66. Lásd például a krisztinavárosi szárny részletét: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 777. szj. Közli: YBL-KAT, 1991, 264. (kat. sz.: 68.1.10.); sarokrizalit homlokzata ugyancsak a külső oldalról: 286. szj., a külső déli homlokzat jelenleg lappangó tervét közölte: CZAGÁNY, 1966, 43. (46. kép); udvari homlokzat terve: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, szj. nélküli terv, közölte: YBL-KAT, 1991, 263. (kat. sz.: 68.1.9.).
67. Madártávlati kép: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, szj. nélküli. Közli: YBL-KAT, 1991, 264. (kat. sz.: 68.1.12.). – Az ugyanezt bemutató – jelenleg lappangó – homlokzati terv: YBL, 1956a, 185. kép. – A Hauszmann-féle tervet (megvalósulása előtt) Nádler Róbert (1858–1938) festette meg 1900-ban, a bécsi VIII. Nemzetközi Építész Kongresszusra. Őrzési helye: BTM, lt. sz.: 51.714.2. (vétel Hütlil Hümértől, 1951-ben). – Az akvarellt közli: YBL-KAT, 1991, XVI. színes tábla, alsó kép (kat. sz.: 68.2.4.); illetve HAUSZMANN, 1912, hátsó, számozatlan (3.) kép; F. DÖZSA, 2000, 50. (86. kép).
68. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 314. szj.; lásd a 39. jegyzetet.
69. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 287. szj. nyomat. Közölte: YBL, 1956a, 187. kép.
70. Lásd a 39. jegyzetben idézett tervet. Ybl Ervin is említi a felhajtókat (YBL, 1956a, 101.), de – tévesen – teraszként értékeli az entepiazzát, holott az említett keresztmetseten jól látszik, hogy az oldalszárnyak kapui magasabb szinten vannak, mint a trón-terem alatti földszinti előcsarnok szintje.
71. YBL, 1956a, 101.; YBL, 1957, 254. – Ybl Ervin téved abban, miszerint Hauszmann megoldása újat hozott abban, hogy a termet egy folyosóval bővítette: ez már Yblnél is szerepelt.
72. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, szj. nélküli terv, Ybl-emlékében 297. szám: Ilyen szoborfülkék például az Oroszlános kapun meg is valósultak: CZAGÁNY, 1966, 69. (80. kép: Jankovits Gyula [1865–1932]: *Festészet szobra*, 1902 körül).

73. Lásd az opera főhomlokzatának tervét: YBL-KAT, 1991, 117. (kat. sz.: 56.1.10.). – A krisztinavárosi szárny középrizalitjának kiképzése: YBL-KAT, 1991, 117. (kat. sz.: 68.1.10., 68.1.12.).
74. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 155. VI/A szj.
75. Lásd az 59. jegyzetben idézett tervet: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 287. szj.
76. YBL, 1957, 253.
77. A homlokzat Hauszmann előtti állapotát megőrkítő fényképet közölte: CZAGÁNY, 1966, 57. (62. kép). Az ugyanezt a fázist mutató, 1856. november 15-én Josef Weiss–Carl Neuwirth–Holczer József által aláírt terv őrzési helye: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, II. tabló, 27. VIII. Az ebből a periódusból származó lavirozott tusrajzokat többnyire Holczer (később Favári; 1812–?) József művének tartom (munkásságáról: FARBAKY, 1985). Ezt bizonyítja, hogy Holczer óbudai templomtervein a feliratok nagyon hasonlítanak a palota említett akvarelltervein szereplőkhöz.
78. BFL, Kir. Várép. Biz., II.3/b. Iktatókönyvek, 50., 51. kötet.
79. BFL, Kir. Várép. Biz., II.3/b. 26/1892.
80. BFL, Kir. Várép. Biz., II.3/b. 28/1892.
81. BFL, Kir. Várép. Biz., II.3/b. 8/1893.
82. BFL, Kir. Várép. Biz., II.3/b. 21/1894. Eredetileg a *Bölcsesség* allegorikus alakjának megformálására Zala Györgyöt (1858–1937) kérték fel, ő azonban 1893. január 18-án kelt levelében – elfoglaltságára és távollétére hivatkozva – a megbízást nem fogadta el: BFL, Kir. Várép. Biz., II.3/b. 58/1892. – E figura elkészítésére a bizottság 1893. április 11-i ülésén Köllő Miklóst kérték fel. Az eredetileg tervbe vett Ströbl Alajos (BFL, Kir. Várép. Biz., II.3/a. 1892. december 20-án a művezetőség IX. 58/1892. számú előterjesztése) helyett Senyei Károly még egy figurát készített. – Lásd még: YBL, 1957, 263. – Czagány szerint a trónterem előtti portikuszon August la Vigne szobrai álltak, amelyeket Hauszmann a dunai homlokzat attikájáról helyezett át ide: CZAGÁNY, 1966, 70.
83. BFL, Kir. Várép. Biz., II. 3/b. 69/893. Belső munkák előterjesztése az 1893. november 28-i ülésen.
84. A homlokzat 1893 utáni állapotáról fényképet közölte: CZAGÁNY, 1966, 58. (65. kép).
85. HAUSZMANN, 1912, számozatlan (6.) kép.
86. Az átalakítás előtti állapot: CZAGÁNY, 1966, 88. (106. kép), 89. (107. kép), átalakítás utáni állapot: 90. (108. kép).
87. Lásd a 72. és 74. jegyzetben idézett terveket.
88. Erről maga az építész számol be: HAUSZMANN, 1900c, 22.
89. Az utóbbiról: YBL, 1957, 255.
90. Ybl első terve: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 155. VII/B szj. Közölte: YBL-KAT, 1991, 264. (kat. sz.: 68.1.11.). Az emblémában 130. rajzszám olvasható. – Ybl második tervét közölte: YBL, 1956a, 189. kép. Ez az utóbbi terv lappang.
91. YBL, 1957, 264., 275. (32. jegyzet).
92. A *Szobrászat* és *Festészet* szoborfiguráit Jankovits Gyula készítette: CZAGÁNY, 1966, 70.
93. A jelenleg ismeretlen helyen lévő tervet közölte: YBL, 1956a, 190. kép. Az Ybl-embléma itt is üres.
94. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, lt. sz.: 98.3.1.
95. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 271. szj. A lépcső oldalfalainak lunettáit Deák-Ébner Lajos díszítette falképekkel: YBL, 1957, 270., illetve: CZAGÁNY, 1966, 79., fényképek: 78. (95., 96. kép).
96. SZVOBODA DOMÁNSZKY, 2000, 71–72. Téves Czagány István azon megállapítása, hogy a kápolna mozaikjai Lotz Károly művei: CZAGÁNY, 1966, 96–97., fényképe: HAUSZMANN, 1912, 53.
97. A C épület északi szárnyának terve a Mátyás-kúttal (1898/VII. dátummal): BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, lt. sz.: 98.4.1., jobb oldali részletét közölte: YBL, 1957, 259. (3. kép). – A kút megvalósult állapotának fényképe: HAUSZMANN, 1912, hátsó, számozás nélküli (7.) kép.
98. A témáról igen fontos adatokat és szempontokat nyújt: SISA, 1996.
99. SISA, 1996, 180.
100. Györgyi döntő szerepét – többek közt – kiemeli: HAUSZMANN, 1903, 171.; HAUSZMANN, 1912, 47–48. Ybl halála után ő volt Hauszmann helyettese.
101. YBL, 1957, 273.
102. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 99/A szj.
103. HAUSZMANN, 1900a, 23.
104. Ybl Ervin az északi homlokzatot sikerületlennek mondja: YBL, 1957, 267–268.
105. Az előcsarnok belső kiképzése és a fedett udvar látszik – belerajzolt hintóval – egy keresztmetszeti terven: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 28/A szj.
106. Belső képe: CZAGÁNY, 1966, 102. (122. kép).
107. A nyomtatban fennmaradt tervet közölte: YBL, 1956a, 187. kép.
108. A bálterem homlokzati rizalitjának fényképe: YBL, 1956a, 75. (91. kép); CZAGÁNY, 1966, 75. (91. kép).
109. YBL, 1957, 268. A szobrok témáinak és alkotóinak ismertetését lásd: CZAGÁNY, 1966, 73–74.
110. Metszet: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 250. szj. Homlokzatok alternatívái: F 273., F 284. szj.
111. CZAGÁNY, 1966, 103. (123. kép).
112. CZAGÁNY, 1966, 104. (124. kép).

113. Czagány egyenesen Hauszmann Alajos és Johann Bernhard Fischer von Erlach műveként tünteti fel a termet: CZAGÁNY, 1966, 103. (123. kép).
114. A homlokzat első változatát lásd: YBL, 1957, 257. (2. kép).
115. CZAGÁNY, 1966, 63. (71. kép).
116. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 34/A szj.
117. Vár állott, most kőhalom. 1945-ben készült dokumentumfilm a BTM *A budavári királyi palota évszázadai* című kiállításán.
118. SÁRMÁNY, 1990, 42–43.
119. A Szent István-bazilikáról lásd: KEMÉNY, 1991, 77–88. – A későbbi, kisebb manzárdkupalákról: Vadas, 1992, 120. – A korona másolatának ide helyezését lásd Hauszmann önéletrajzát: HAJDÚ–PRAKFAI, 1995, 39–40.
121. Az épületről: MILDE, 1981, 307.; SIEFKER, 1992, 433–436.
122. GERŐ, 1955, 300.
123. CSORBA–SISA–SZALAY, 1993, 33., 36.
124. MERÉNYI, 1969, 32. (34. kép).
125. YBL, 1957, 273.
126. Hauszmann önéletrajzában leírja a szobor történetét is: HAJDÚ–PRAKFAI, 1995, 42.
127. Terve: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 773. szj., fotója: HAUZSMANN, 1912, hátsó, számozás nélküli (8.) kép. A háborúban szinte alig sérült meg, teljesen indokolatlanul bontották le 1962-ben.
128. Főhomlokzati terve: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 20/A szj.
129. HAUZSMANN, 1912, 52.
130. FARBAKY, 1997, 43–50.
131. A II. világháborúban súlyosan megsérült épületet 1959-ben bontották le.
132. A fő- és oldalhomlokzatokat, az alaprajzokat és keresztmetszetet tartalmazó összefoglaló tervlap: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 229. szj., hosszmetsete: 225. szj., keresztmetsete: 24. szj. Mindhárom terv 1898-ra datálható (datálás csak az összefoglaló tervlapon.)
133. Külső képe: HAUZSMANN, 1912, 50., belseje: 51.
134. MAROSI, 1984, 20–22.
135. Az épület Ybl Ervinnek sem tetszett: „...a palával, felül vörösrézrel fedett tető szinte agyonnyomta. [...] A homlokzatnak [...] rízalítja és ikerablakos szélső tengelyei nem tartoztak a Hauszmann-iroda szerencsésebb alkotásai közé (YBL, 1957, 271.). Nagy kérdés, hogy Ybl Ervin többnyire értő, de néha téves értékítéletei, véleménye mennyire játszhattak szerepet a palota helyreállításában vagy éppen egyes épület(rész)ek lebontásában. – Ybl Ervin tudománytörténeti jelentőségéről lásd: ZÁDOR, 1981, Utószó: 95–107.; ZÁDOR, 1991, 175–179. – A melléképületek lebontásáról: CZAGÁNY, 1970.
136. WAGNER-RIEGER, 1973, 220.

PÉTER FARBAKY

THE ROYAL PALACE IN BUDA IN THE AGE OF HISTORICISM

(THE CONCEPTS OF MIKLÓS YBL AND ALAJOS HAUZSMANN)

Summary

After the Austro-Hungarian Monarchy was made a bicentred realm in 1867, with Vienna and Budapest as its capitals, it came up that the baroque Royal Palace in Buda (reconstructed in the 19th century) should be reshaped to resemble the royal residence of the Hofburg in Vienna. In 1870 the Municipal Public Work Council put out to tender a Budapest development scheme which included the extension of the palace. Tenders were submitted by Mór Lehmann, István Linzbauer and Frigyes Feszl.

Construction work eventually commenced in 1873 by the closure of the eastern section of the castle gardens. The Neo-Renaissance buildings of the Castle Garden Bazaar and the Castle Garden Kiosk (1875–1882) were built by Miklós Ybl. Although in 1883 Francis Joseph gave permission to go ahead with the proposed extension project, and the commission went to Miklós Ybl, the construction of the Krisztinaváros wing did not begin until 1890. Ybl further developed his concept during the 1880s; two plans of the ground-floor foyer and the main staircase have come down to us. An 1886 drawing depicts the eventually built version of the main staircase-covered with a glass roof, created in the Austrian baroque vein, and featuring traits of period Austrian Neo-Renaissance architecture. The western façade of the Krisztinaváros wing was modified by Alajos Hauszmann who took over the planning after Ybl's death.

In 1884 Ybl designed the extension of the baroque throne room. He scrapped the previous three-axis open portico in favour of a closed, courtyard corridor running along the entire length of a widened throne room, and heightened it to include the third floor also. Hauszmann, however, did not adopt this plan. His idea was to build a full-expanse third floor; consequently, he did not raise the hall, and only widened the existing room to the extent of the courtyard corridor.

Hauszmann made only slight alterations to Ybl's design of the court façade, but in the northern extensions of the palace he opted for a more monumental French baroque model, in preference to Ybl's Viennese-style neo-Renaissance and neo-Baroque one. The façades and grand interiors of the northern wing—the ball or dance room, the connecting buffet gallery, the entrance hall, the chapel, and the Habsburg Room under the dome—attest to Hauszmann's invention. He sought to adapt the existing façades in his plans. Almost doubled in size, the Danube front was brought into prominence, at the new main axis behind the equestrian statue of Prince Eugene of Savoy, by an open, double garden staircase (the so-called Habsburg Stairs), a colonnade, and a somewhat art-nouveauish cupola. Hauszmann also created the new Main Guards Building (1901–1903) and the new Manège, and he rebuilt the Court Stables (1901–1903), too; all of which were pulled down after World War II—for no apparent reason. Owing to Hauszmann's extensions and conversions, by the early twentieth century the Royal Palace in Budapest became comparable in significance to the Hofburg in Vienna, then newly extended by the Michaelertrakt and the Neue Hofburg.

A BUDAI KIRÁLYI VÁRKERT AZ ÚJKORBAN

(ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI VÁZLAT)

A budai királyi Várkert különleges szerepet tölt be kertművészetünk történetében: a királyi palotaegyüttes részeként az uralkodó (illetve helytartó, nádor) pihenését és reprezentációját szolgálta, s mint ilyen, mindig a köz- és szakmai érdeklődés középpontjában állt. Magas színvonalát kiváló tehetségű alkotók egész sora és a mintaszerűen gondos fenntartás biztosította.

A kert történetével kapcsolatban különösen sok leírás, ábrázolás, valamint tervek, térképek és iratok hazai viszonylatban szinte egyedülállóan gazdag anyaga áll a kutató rendelkezésére. Ezek egy részének feldolgozására Gombos Zoltán már az 1960-as években vállalkozott, s kutatási eredményeit könyv formában is közzé tette.¹ A források áttekintése során azonban jelentős mennyiségű, Gombos által nem vizsgált anyag került elő, amelyek újabb kutatásokra, valamint a Gombos által leírtak lényeges pontosítására és kiegészítésére sarkalltak.

Hazánk egyik legjobban dokumentált kertművészeti alkotásának történeti feldolgozása különösen hosszú kutatási időt igénylő, nagy feladat. Így első lépésként – e tanulmány megírása kapcsán – az eddig összegyűjtött adatok kronologikus rendbe szedésére, az összefüggések tisztázására, s ezek alapján a kert építéstörténetének rövid összefoglalására vállalkoztam.²

A barokk kert

Buda 1686-os ostroma során a palota és környéke rommá lett, s ezzel a Mátyás idejében virágkorát élő, Bonfini által is leírt híres reneszánsz Várkert története véget ért.³ A romok eltakarítása és a Várhegy platójának rendezése után a palota és környezete történetében új korszak kezdődött.⁴ Az új, III. Károly által építtetett barokk palotához tartozó díszkert – tehát az újkori Várkert – eddig fellelt első ábrázolását a palota környékét rendező Mikoviny Sámuelnek az 1730-as években készített, Budát ábrázoló térképén találjuk.⁵ A Várhegy keleti lejtőjén, a palota keleti homlokzata előtt, a két középkori kortinafal közötti falszorosban látható a kert sematikus ábrázolása, középen a később is meglevő szökőkúttal. Az 1749-ben, François Langer francia hadmérnök által felvett térkép már a déli rondella területén, valamint a palota és a Zeughaus közötti területen is jelöl kertet.⁶ E kisméretű, nagyrészt a középkori falak által határolt területeken létesített, egymástól elkülönülő kerteknek nem volt közvetlen kapcsolatuk a palotával. Mivel e kertábrázolások meglehetősen elnagyoltak, további következtetésekre, részletek elemzésére nem adnak módot.

A palota Mária Terézia-kori kibővítése (1749–1770) – és különösen a helytartó, Albert szász-tescheni herceg és felesége, Mária Krisztina palotába költözése (1765) – kapcsán felmerült az igény, és a lehetőség is megteremtődött, hogy az épülethez közvetlenül kapcsolódó, reprezentatív kert szülessen. E kert az újonnan épített északi szárny előtti teraszon, a mai Savoyai-szobor közelében valósult meg, alkotója nagy valószínűséggel a palota építési munkáit az 1760-as évektől felügyelő, részben tervező Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) kamarai főépítész volt. Hillebrandtnak a királynőhöz 1767. december 3-án írott feljegyzéséből tudjuk, hogy a terveket Albert főherceg kérésére újból átnézte és ismételten jóváhagyta.⁷ Ugyanitt említ Hillebrandt egy bizonyos schönbrunni holland kertészt, aki nem más, mint a kertet kivitelező Adrian van

2.2.1. Johann Jacob Meyer-Johann Ernst Mansfeld: Buda látképe, 1777 (részlet),
Barokk kert a palota keleti homlokzata előtt, két nyolcszögű pavilonnal.

Steckhoven, a schönbrunni császári kastélykert igazgatója. Steckhoven 1768 januárjában járt Budán a kert építésének ügyében.⁸ Minden bizonnyal az új teraszkertről és esetleg a többi kertrész felújításáról, átalakításáról van szó. Az újonnan bővült Várkert első ismert kertészét (*Hofgärtner zu Ofen*), Joseph Georg Tillét 1769 áprilisában említik először.⁹ Tille évi 300 forint fizetést kapott a magyar kamarától.¹⁰ Ugyanazon év október 26-án a királynő rendeletére a kamara Klagenfurtba küldte, az ottani főhercegi kastély kertjének megépítésére. Fizetését továbbra is a magyar kamara biztosította.¹¹ (Tille a 70-es évek második felében is dolgozott a klagenfurti kastélykert építésén.¹²) Grassalkovich Antal kamaraelnök 1771. március 11-én kelt jelentésében már a palota és minden tartozékainak, így a kertek elkészültéről is beszámol.¹³ Októberben egy Johannes Reich nevű kertészt (*hortulanus*) is említene az iratok.¹⁴ Az új teraszkert elkészültét jelzi Hillebrandtnak ugyanebből az évből való palota-alaprajza, „Garten” felirattal, de a részletek feltüntetése nélkül.¹⁵ Mellette, a Zeughaus és az új prépostsági épület által közrefogott területen konyhakertet (*Küchel Gartel*) jelöl a rajz.

A kibővített palota északi szárnyába 1774-ben a Sankt Pöltenből érkezett angolkisasszonyokat, 1777-ben pedig a nagyszombati egyetemet költöztették. A teraszkert legkorábbi látképe éppen az egyetem ideköltözése alkalmából készült, Budát ábrázoló metszeten látható.¹⁶ A képen a palota homlokzata előtt, fák között jól kivehető két nyolcszögű, manzárdtetős pavilon; az egyik a kert közepén, a másik pedig a Zeughaus közelében, egy kis kerek bástyán áll.¹⁷

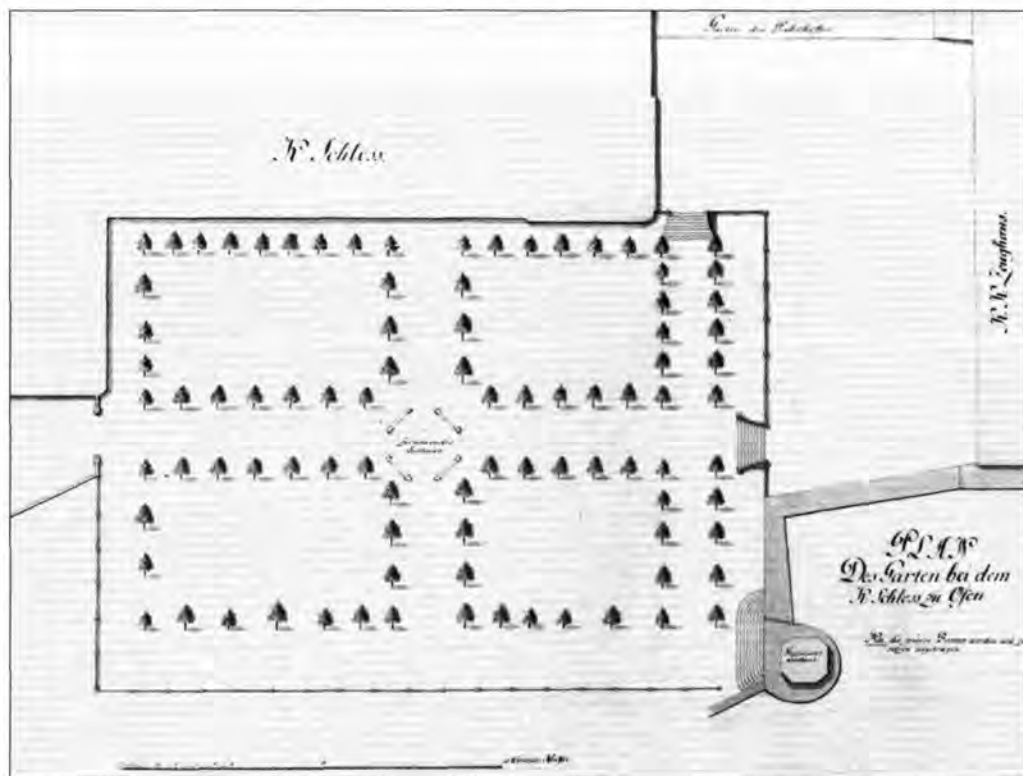
1781-ből fennmaradt egy helyszínrajz az épület közvetlen környékéről, amely már ábrázolja a teraszkertert négy részre osztó fasorokat, s megnevezi a palotához tartozó egyéb területek rendeltetését is.¹⁸ A középrizalit előtti keskeny, közepén ívesen kiszélesedő területet a „nemes ifjak felüdülő helye”-ként (*locus recreationis Nobilium parvulorum*), a keleti falszorosban és a palota alatti déli teraszon létesített kerteket pedig a „hallgató urak kertje”-ként (*Hortus Domini Auditoris*) említi. Utóbbi mellett terült el a homokkal felszórt nyári lovaglóiskola (*Locus pro Schola equestri aestivali*).

A Várkert első ismert kerttervei 1789-ből valók, s a palota északi szárnya előtti teraszkertré átalakításához készültek;¹⁹ a kertet felosztó vadgesztenye-allék²⁰ pótlását, egyes fák cseréjét, illetve az allék metszéspontjában álló lécrácsos pavilon bontását írták elő. A bekerített kert díszkapuja a palota középrizalitja felől nyílt.

A Duna felől a várfal tetején végigfutó kő mellvéd határolta. A Zeughaus felé egy magasabb szinten haszonkert (zöldséges és gyümölcsös) csatlakozott hozzá, melyhez az észak–déli irányú allé tengelyében íves, egykarú lépcső vezetett. Az eredeti állapotot feltűntető alaprajzon közepén, az allék metszéspontjában a már említett, szabályos nyolcszög alaprajzú, lécrácsos falú (treillage) pavilon látható, melyet – feltehetően ad-digra leromlott állapota miatt – a terv bontásra ítélt (*zurásirendes Lusthaus*). A kert északkeleti sarkán, a várfal kerek bástyáján megtaláljuk a másik, szintén nyolcszögű, de téglából épített pavilont is. Az allék által közrefogott, téglalap alakú területek kialakítását nem ismerjük, mivel ezeket a tervek üresen hagyják. E mezőket a XIX. század elején egyszerű gyeptáblákkal töltötték ki.²¹ A tervek a középső pavilon lebontásán túl az allék pótlását, illetve egyes fák cseréjét írják elő.

1783-ban II. József elrendelte az egyetem Pestre helyezését, amely 1786-ban történt meg. 1790-től Sándor Lipót nádor költözött a palotába. Korai halála miatt mindössze öt évig lakott itt, de ez alatt a kertben lényeges átalakításokat végeztek. Az 1792-ben megkezdett fejlesztéseket sikerült kutatásaim során feltárni. A felső terasz kert lebontott pavilonja (*Trilasch Lusthaus*) helyén 1792 novemberében márvány medencéjű szökőkút építését határozták el, s bár a medence építésére 2520 forintot szántak, az végül nem készült el. Ugyanekkor a rondella területén gyümölcsfák ültetését és a fák nevelését szolgáló szabadon álló rácsok, valamint primórágások kialakítását irányozták elő.²² Szintén 1792-ben határozták el a palota déli homlokzata alatti teraszon az egyszerű kialakítású üvegház,²³ valamint egy szinttel lejjebb, a rondella fölött (a lovaglóiskola mellett) trapéz alaprajzú kertészlak építését.²⁴ Mindkét épület tervei fennmaradtak.²⁵ Ekkor nevezték ki a Várkert új kertészét, Mayer Dávidot, akinek elődjéhez hasonlóan 300 forint évi jövedelmet biztosítottak.²⁶

Ismeretlen szerző: A palota északi szárnya előtti terasz kert átalakítási terve, 1789.
Középen a lebontásra ítélt pavilon. MOL, T 14., no. 1., BT 57.

1793 márciusából maradt fenn a teljes Várkert első részletes ábrázolása, mely a barokk stílusú kert építésének befejező szakaszából való, s annak lényegében a végleges állapotát rögzítette.²⁷ E helyszínrajzon jól látható – az eddig megismert részleteken túl – a palota középrizalitja előtti kertrész, valamint az alatta, a keleti falszorosban létesített kert és a rondella területén kialakított gyümölcsös alaprajza is. A palota közep-tengelyére illeszkedő kertrész feltehetően már arra az időre elkészült, amikor 1781-ben a „nemes ifjak fel-üdülőhelye”-ként említik. Középpontjában, a palota kerti kijárata előtt szökőkút kapott helyet, melytől sugárirányban ágaztak szét az utak, körcikkre osztva az íves vonalú kis területet. A rondellában is szabályos cikkeket alkotnak az utak, melyek közül kettőt keresztirányban redélynevelésű, azaz rácsra kötözött ágú gyümölcsfák szegélyeztek. A rondella fölötti teraszon látható az egy évvel korábban megépített kertészház és közvetlenül mellette (a nyári lovaglóiskola szélén) a húsz ló befogadására alkalmas, L alakú istálló.

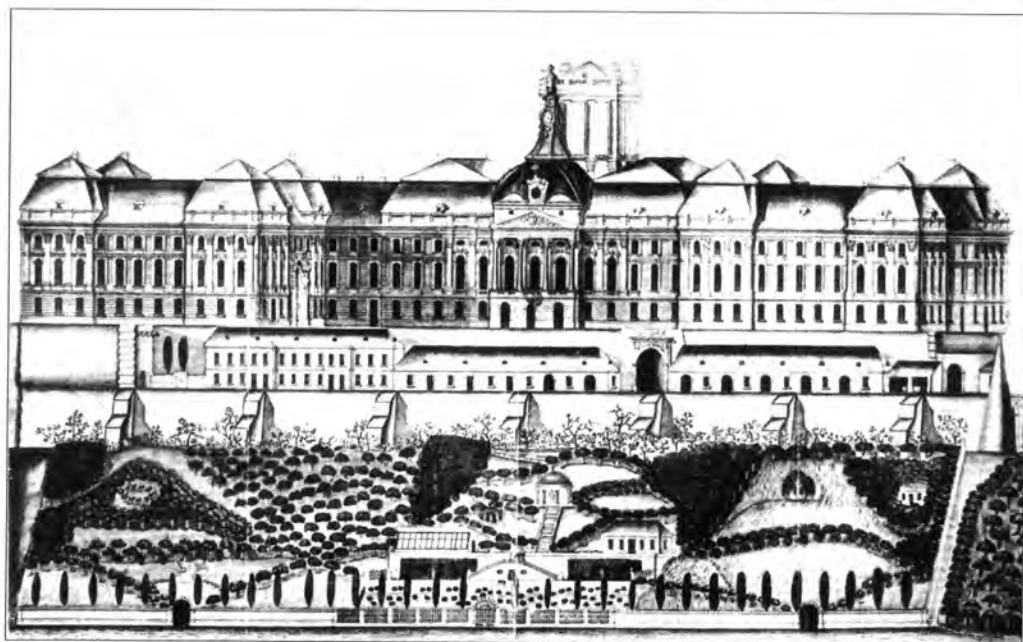
A keskeny falszoros közepén találjuk a már Mikoviny térképén is ábrázolt kerek szökőkút-medencét. A szökőkút mellett hosszan elnyúló gyepes partert nyírott örökzöldek kísérik, két végén virágos parter kapott helyet. A falszoros északi, keskenyebb végébe zárt sövényfalakkal határolt intimebb kertrész (boszké) került. A hegy platójától nyugatra, a palotánál alacsonyabb szinten fekvő falszorosban, az „Újvilág” területen különböző melléképületek kaptak helyet. Az ez alatt végigfutó keskeny, úgynevezett Nyúlkertet zöldészesnek használták.²⁸ E helyszínrajzon még nem szerepel az az üvegház, amelynek építését 1792-ben határozták el. Helyén ekkor még építési anyagok tárolására szolgáló raktár állt, tehát az új épület csak ezt követően készült el. Egy másik – közvetlenül a rondella fölött megépített – üvegházat (hidegházat) viszont már jelöl a rajz.

A valódi uralkodói kert szerepét csak rövid időszakokban betöltő barokk Várkert csupán a középkori falak közötti kis területeket foglalta el a palota közvetlen környékén, s a dísz- és haszonkertek hasonló súllyal jelentek meg benne. Méretét és díszítőelemeinek összetettségét tekintve a XVIII. század második felének akár a többi udvari, akár a nagyobb hazai főúri kertépítkezéseivel összehasonlítva, nem sorolható a jelentőségek közé, stílárís szempontból pedig kissé konzervatívnek mondható. Bővítése, nagyformátumú barokk kertkompozíció kialakítása (a falak bontásával és a meredek hegyoldal teraszosításával) óriási költségekkel járt volna. A felső terasz kert tervezője a rendelkezésre álló adatok alapján szinte biztosan Hillebrandt lehetett, de Steekhoven, esetleg Tille szerzőségét sem zárhatjuk ki teljesen. Azonban bármelyikük alkotása volt is a kert, európai szinten is jegyzett mester keze nyomát viselte. A barokk Várkert lényegében megőrizte formáját egészen a palota 1849-es ostromáig, és szerves részévé vált az új, nagyobb, jelentősebb kertegyüttesnek.

A tájkert kiépítése és fénykora (1793–1849)

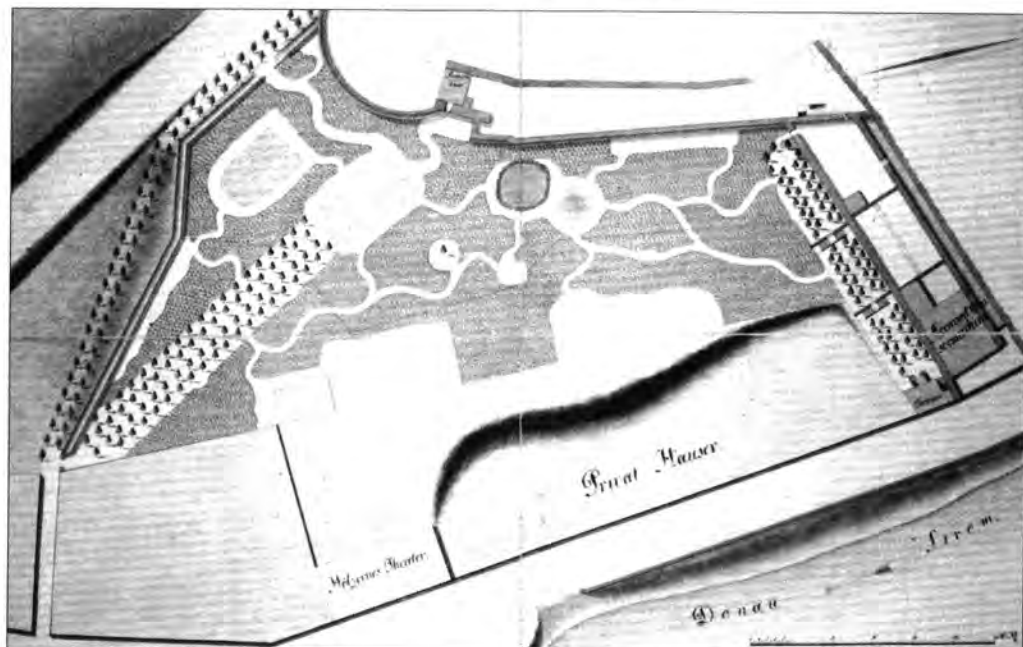
1792-ben Franz Holzinger budai polgár kezdeményezésére, Talherr József kamarai építész tervei szerint megépült a Tabánból a Várhegyre, a palota udvarára felvezető gyalogút, amelyhez a déli várfalon kaput kellett nyitni.²⁹ Ez a mai Buzogánytorony melletti Ferdinánd-kapu elődje volt. Az út a kapun át az „Újvilág” területére, onnan pedig egy kanyarodó és erősen emelkedő alagúton át a hegytetőn álló palota udvarára érkezett. A kapu és az út építése kapcsán padok, fából készült gloriett és más épületek elhelyezését is terveztek, de ezek megvalósulásáról nem kerültek elő adatok.³⁰ Az út építésével megkezdődött a Várhegy déli lejtőjének rendezése és használata.

1793 körül, mikorra a palotát körülvevő barokk kertegyüttes építése befejeződött, a déli várlejtőn Sándor Lipót igényei szerint már új szellemű s jóval nagyobb kiterjedésű szentimentális tájkertet létesítettek. Az új, kanyargó utakkal behálózott, facsoportokkal és virágágyakkal díszített kert tervezőjének hagyományosan a jól ismert, zweibrückeni születésű Bernhard Petrit (1767–1853), korának kiemelkedő tehetségű kertépítőjét tartják, akit állítólag a nádor hívott Magyarországra.³¹ A vedródi, hédervári, rárói kastélyparkokat, valamint a pesti Orczy kertet alkotó Petri munkásságát a budai Várkertben – megbízható adatok híján – egyelőre sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Szerzőségét megkérdőjelezi, hogy amíg az említett kertekről Petri leírást is közölt a lipcsei *Almanach und Taschenbuch für Gartenfreunde* kötetében, addig a nemzetközi szinten nagyobb érdeklődésre számot tartó budai Várkertről nem jelent meg ott hasonló.

*A Várhegy nyugati lejtőjére tervezett tájkert látványterve, 1790-es évek.
Megjelent: HAUSZMANN, 1900a, 71. kép.*

Ismeretlen szerző: A Várhegy délkeleti lejtőjére tervezett tájkert első ismert terve, 1790-es évek. Papír, vászonra húzva, tus, akvarell, 40 × 64,5 cm. Österreichische Nationalbibliothek (Wien), Kartensammlung, FKB C.85-a/7.

A XVIII. század végéről fennmaradt egy ismeretlen szerzőtől származó, a Várhegy nyugati lejtőjének rendezésére és parkosítására készült, megvalósulatlan kert-látványterv, melyet reprodukcióról ismerünk.³² E tervezett kert lényegében a Mátyás-féle reneszánsz kert területén létesült volna. A rajzon a kert a szabálytalanul elrendezett növényzet ellenére is alapvetően szimmetrikus felépítésű, a hegy tövében nyíló kovácsoltvas kertkapu fölött balra üveg ház, jobbra egyszerű kertészlak áll. Az enyhén kanyargó utakat fasorok szegélyezik. A kert déli részén lugas, északi felében szobor látható. A kert középtengelyébe kör alaprajzú, klasszicista tempietto (*monopterosz*) került volna, benne szoborral. E terv megvalósításához a Nyúlkert falának lebontására, illetve a hegyoldal nagymértékű tereprendezésére lett volna szükség, ami igen nagy költséggel járt volna.

A királyi palotához csatlakozó, a hegyoldal adottságait figyelembe vevő, azokat jobban kihasználó tájkert végül a Várhegy déli lejtőjén épült meg 1793 és 1795 között. Az új – úgynevezett „Alsó” vagy „Angol” – kert nyugat felé az új, déli várkapuhoz vezető útig, dél felé a Szarvas térig húzódott. Kelet felől a Várhegy alján épült Duna-parti házsor, észak felől pedig a palotától a Dunáig húzódó kornifal (az úgynevezett Vízholdó lépcsővel) határolta.

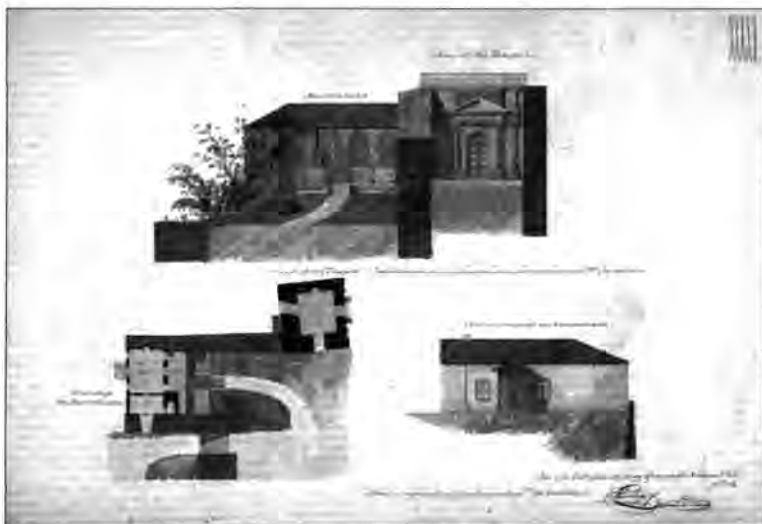
E terület kertépítészeti rendezésére készült az a Bécsben őrzött, eddig ismeretlen kertterv, amely nagy valószínűséggel a tájkert legkorábbi tervének tekinthető.³³ A sajnálatosan szignálatlan terv szerint a terület közepe táján reprezentatív kettős allé húzódik a kert délkeleti sarkától – a Sándor lépcső felső végétől – a rondella felé, amely hosszúkás, lekerekített téglalap alakú gyepes térségben végződik. Közélemben, az előbbtől nyugati irányban hasonló méretű, déli végén félköríves, északi végén egyenes lezárású tér látható. E két térség rendeltetését nem ismerjük. A terv a Duna partján, a Vízholdó lépcső alsó végénél vízmű épületet, amellyel pedig szintén kettős alléval kísért lépcsősort ábrázol, amely három teraszt alkot. A hegyoldalon lefutó két, párhuzamos fal közé zárt keskeny területen a déli falhoz kicsiny épület csatlakozik, melyet nem nevez meg a tervlap. A terv a rondella szélén, az egykori Zsigmond-kori kaputorony helyén „parasztházat” (*Bauernhaus*) jelöl. Ennek közelében, a várfalak alatt kerek, sziklával szabálytalanul körbevett halas medence látható. Mellette hasonló méretű (feltehetőleg a medencéből kikerült földből) kúp alakú dombocskák emelkedik.

A Duna-parti házsor mellett nagy kiterjedésű, fehéren hagyott foltok láthatók. A hegyoldalban létesítendő kert a XVIII–XIX. század fordulóján hazánkban általánosan elterjedt átmeneti, más néven szentimentális kertstílus jellemzi, melyben a kacsaringós utakkal erős kontrasztot képeztek az említett (a barokk kertek jellegzetességeit őrző) egyenes allék és teraszok; az érzelmekre pedig romok és más hangulatkeltő elemek hatottak. Bár a terven ábrázolt elemek legtöbbje a későbbi terveken, térképeken is megjelenik, bizonyos részletek (a kettős allék, a medence szabálytalan kő szegélye és a nyugati gyepes térség) sehol másutt nem kerülnek elő. E kertterv keltezés és szignó híján pontosan nem datálható, de éppen a meg nem valósult (nem fejlesztésre utaló) részletek miatt valószínűsíthető, hogy egy, az 1790-es évek közepe táján készült ötlettervről van szó, amely lényegét tekintve megépült.

A terven jelölt parasztház alaprajza nyomán azonosítható azzal az épülettel, amely egy évszázadon keresztül itt állt, tehát ez is a terv megvalósult, lényeges elemei közé tartozott. A későbbi tervekről ismert parasztházat az angliai tájkertekben a XVIII. század első felétől, nálunk a század utolsó harmadától kezdve szokásossá váló gotizáló formában, műromszerűen alakították ki úgy, hogy a Zsigmond-kori, eredeti gótikus kapu maradványait ügyesen beillesztették a homlokzat összképebe.³⁴ Ily módon a valódi gótikus rom a gotizáló műrom részévé vált. (E kaputorony maradványainak koronként különböző felhasználása – látni fogjuk – kitűnően jelzi a romokkal kapcsolatos szemlélet változását a XVIII. század végétől a XX. század közepéig.)

Sándor Lipót 1795-ben bekövetkezett halála után öccse, József főherceg (előbb helytartó, majd nádor) költözött a palotába. Egy évvel később a frissen elkészült Várkertet Vályi András mutatja be: „E Királyi Várnak környéke egészen más színbe öltöztetett néhai böl dog emlékeztető Királyi Fő Hertzeg Sándor Leopold által; mert a’ hegy oldalán lévő térség, és annak egész mellyéke Pest felé, faragott drága képezetekkel, Angliából hozott ritka fa tsemetékkal, a’ kert részeinek mesterséges felosztása, és a Várba felvezető gyalog út mellett kőfallal lett békerítettése, ’s a’ szép remete háznak ide lett építettése által, egészen új éle-

2.2.9. A parasztház és a Diana-templom helyreállítási terve, 1857.

tet, 's eleven séget veve magára, a' királyi kastélynak mellyéke; sőt egy új, 's rézzel fedett épülettel is felékesíttetett. Melly mindenkor nevedő szépíttetését, e' vár vidékjének Felsőéges Királyi József Fő Hertzeg is folytattat, és leg közelebb egy új alkalmas gyalog Duna vízéhez való lejöhetésnek úttya, és épületetkélje is készült el a' partnak allyán; mellyből az Ország úttyára vagyon a' kilátás."³⁵

József nádor, a híres margitszigeti és alcúti park alapítója, budai lakhelye környezetének szépítésére is nagy gondot fordított, s időről időre újabb területekkel bővítette a kertet.³⁶ A nádor fejlesztési elgondolásairól egy Bécsben őrzött kertterv tanúskodik, amely 1807. augusztusi datálású.³⁷ Elképzelhető, hogy a szignálatlan terv készítője a schönbrunni császári kertészetben tanult Tost Antal (177?–1849), aki 1808-tól négy évtizeden át a Várkert főkertésze volt, de felmerülhet apjának, Joseph Tostnak, a császári kert (majd Schlosshof) főkertészenek szerzősége is, mivel eredetileg őt hívta a nádor Budára. (Másik két fiát is a nádor pest-budai kertjeiben alkalmazták: Károlyt a Margitszigeten, Vencelt a lágymányosi Nádorkertben. Az alcúti főhercegi park is Tost Károly alkotása.³⁸)

A gondosan megrajzolt és feliratokkal ellátott tervlapon az akkor már álló épületeken kívül számos tervezett építmény látható, melyeknek csak egy része valósult meg. Már korábban – a tájkert elsőként ismertett terve alapján, de annál egyszerűbb formában – megvalósult a Dunához levezető, Vályi által is említett kerti lépcső, az országút melletti kilátóterasszal. Megépült az a (későbbi terveken „Garten Saettl”-nek nevezett) kerti lak is, amely a Vízfordó lépcső és a déli kortinafal találkozásánál kapott helyet, s amely hátul a kortinafalnak támaszkodott. Talán ez volt az a „rézzel fedett épület”, melyről Vályi is említést tett. A rondella alatt látható az első tervről megismert (ezúttal már szabályos kövekkel szegélyezett), vizinövényekkel beültetett medence, amelyben később teknősbékákat is tartottak.³⁹ Közélemben kerek rózsalugas látható, benne körbefutó paddal. A hegy délkeleti oldalán, a Duna-parti házszor fölött a tervlap szőlőültetvényt ábrázol, s a korabeli látképek is arról tanúskodnak, hogy ezt a területet ekkor még nem foglalta el a tájkert. A terv az ültetvény szélén csőszkunyhót (*Hüterhütte*) is jelöl. Az új várkapuhoz vezető gyalogút másik (nyugati) oldalán is szőlőt természetettek, ezt a területet később is Szőlőskert néven emlegették.

A rondellába vezető egykori Zsigmond-kori kaputorony helyén álló, már a korábbi terven is parasztháznak nevezett műromszerű építményt a tervlap „holland parasztház”-ként (*Holländisches Bauernhaus*) említi. A kertben állt egy másik, középkori kőfaragványok felhasználásával épített műrom (*Ruderum samt Grabstein*) is, amely a keleti hegyoldal falaihoz csatlakozott. Ez – egy itt elhelyezett római sírkőről – később a hangzatos „Török sír” nevet kapta. A tető nélküli helyiségre emlékeztető műrom a kazamatákat rejtő várfalnak és egy keskenyebb, kelet felé lefutó falnak támaszkodott, s átjárót képezett a vízmű fölötti keskeny kertbe. Ebben a falak közé szorított, zárt, meredek ketrészben kicsiny, két helyiségből álló remetelak kapott

helyet. Ezt az építményt már a tájkert legkorábbi terve is jelölte, felirat nélkül.⁴⁰ A terven a kerti építmények sorában találjuk a galambházat, melyet a keleti falszorosban, a kazamaták nyílásában jelöl. Később leírás is említi ugyanitt.⁴¹

A XIX. század elején a kert területe tovább nőtt kelet felé. A Duna partján, az országút szélén álló házors egyes telkeit a nádor megvásárolta, s bennük konyhakertet létesített.⁴² Hasonlóan haszonkertet hozott létre a keleti hegyoldalban is, a két kortinafal közötti területen, egy korábbi élelmiszerraktár helyén.⁴³ Ide került az új, nagyobb kertészház is, amely mellett hosszú, egyszerű üvegházak kaptak helyet.⁴⁴ Mindkét új kert-részben szabályos, négyszögekre osztott haszonkerteket létesítettek. A rondella fölött 1792-ben épített, trapéz alakú kis kertészházat ekkor magtárnak (*Saamenhaus*) használták, a mellette álló, korábban istállónak használt L alakú épület pedig a kertészegédek lakása lett.

József nádor fejlesztései nemcsak a kerti építmények, újabb kertrészek létesítésére, hanem egyes részletek átalakítására is kiterjedtek. Ebből az időszakból már jó néhány helyszínrajzot és látképet ismerünk, melyeken a kisebb változtatások jól nyomon követhetők.⁴⁵ Az 1830-as évek végén a kert délkeleti sarkából a rondella felé vezető vadgesztenyesor felső végénél a korábbi szabályos, kissé lekerekített téglalap alakú gyepes térséget átalakították, helyén íves utak kanyarogtak. Hasonlóképpen a vízmű melletti terasz és az onnan induló allé is megszűnt, szintén íves utaknak adva helyet.⁴⁶

A botanikában járatos nádor számos különlegességgel is gazdagította a kert növényállományát. Törekvésének fényes bizonyítéka a kert 1826-ban összeállított növényjegyzéke, amely a melegházi növényekkel és az egynyári virágokkal együtt nem kevesebb, mint 2440 növényfajt és -fajta tartalmaz.⁴⁷ A korabeli leírások több mint 300 rózsafajta említnek.⁴⁸

A kertet József nádor megnyitotta az érdeklődők számára, az ugyanakkor fontos reprezentációs színhelyé is vált. 1814-ben előbb Buda városa rendezett itt ünnepséget Lajos főherceg tiszteletére, majd ugyanebben az évben a nádor adott kerti fogadást a bécsi kongresszust követően Pest-Budára látogató Sándor cár, I. Ferenc és III. Frigyes Vilmos porosz király számára. A kert útjait, lépcsőit mindkét alkalommal kivilágították

2.2.4. A palota és környékének helyszínrajza az Ellipsz sétány létesítése (1838) után.

Petrich András (1765–1842)–Richter Antal Fülöp (XIX. század első fele): Buda és Pest a Gellérthegyről, 1818. Színezett rézkarc, 44 × 57,4 cm. MNMTKcs, lt. sz.: T.1169.

és piramisokkal díszítették, de hangverseny, illetve színelőadás is emelte az ünnepek fényét. A korabeli sajtó részletesen beszámolt az eseményekről: „Buda [...] előljárói kikérték magoknak, hogy [...] Lajos Fő Hercegnak az ő magas személyéhez és az egész Felső Uralkodó Hához viseltetett hív tiszteleteknek bizonyására nagy muzsikát adhassanak, mely Ő Császári Fő Hercegségének a' Palatinusnak kertjében a' Király Vár körül ment végbe. Ezen tiszteletet díszítette a' kertnek szép megvilágítása, hol a' számos lámpásoknak tündöklő sorai közepén egy fényes Pyramis állott az ünnepek jelentésére...⁷⁴⁹ A három uralkodó látogatásakor pedig „...Kivált képpen elragadta a' szemet Ő Császári Fő Hertzegségének a' Palatinusnak kertje, mellynek felosztásai, 's ágyai sűrű világosságaikkal annak minden díseit végnélkül tetszetősekké tették. Az pedig egyetlenegy tündér kép volt, mellyet a' kertbe vezető garábitsok mutattak, mert az a' lejtős járás olly gazdagon kivolt rakva lámpásokkal, hogy nem garábitsokat, hanem lángolva leomló tüzeket tűntettek a szembe.⁷⁵⁰

A kertnek több részletes leírását is ismerjük ebből az időszakból. 1822-ben Schams Ferenc Buda városát leíró munkájában hosszan és érzékletesen mutatja be a kert szépségeit: „...Így vezet az út a vízvezeték egy íve alatt a kert legnagyobb és legbájosabb részéhez, az angolparkhoz. Virágzó és lombos sövények mellett, kisebb és nagyobb dombok között kanyarognak az utak, és minden lépés után újabb meglepetést tárnak a sétáló elé. A növényvilág buja sűrűségétől elfáradt szem csakhamar a művészet válogatott alkotásaira bukkán, itt valamely régiség kelti fel csodálatunkat, ott kerek vagy tojásdad táblákban elhelyezett pompás tavaszi virágok tarka gyűjteménye köti le figyelmünket...⁷⁵¹ Hasonlóan részletes leírás maradt fenn Novák Dánieltől is, aki így mutatja be a rondellán létesített kertet: „...Egy kellemes parasztházon átballagva érünk a' mulató kertecskébe, melly a' vár' egyik rondelláján van elrendelve, trillagek által felosztva, 's ellátva bőven virágokkal 's gyümölcsfákkal, honnan ismét szép kilátást nyerhetni, különösen a budai hegyek felé...⁷⁵² Fényes Elek leírásából azt is megtudhatjuk, hogy a kerti vízvezetékek puskacsövekből készültek.⁷⁵³ A Várkertben két évig kertészegédként dolgozó id. Pecz Ármin (1822–1896), a XIX. század egyik legkiemelkedőbb magyar kertépítője idős korában írott visszaemlékezéseiben szintén ismerteti a kertet.⁷⁵⁴

A Várkert későbbi története szempontjából meghatározó jelentőségű a Várhegy keleti oldalán 1838-ban létesített úgynevezett Ellipsz sétány, amely a budai polgárság számára épült. A Pest felől jól látható (így arra remek kilátást nyújtó) területen hosszú szerpentinutakat alakítottak ki, melyeket végig fasorok kísértek. A sétány egyik kiteresedésének alakjáról nyerte nevét (ezt egy korabeli helyszínrajz készítője „kerekdék”-nek magyarította⁵⁵). Az ünnepélyes felavatáskor a helyszínen hangversenyt is tartottak.⁵⁶ Az Ellipsz sétány kialakításával megkezdődött a palota előtti (az északi kortinafaltól északra fekvő) keleti hegyoldal rendezése. Bár a Várkert terepadottságai – meredek hegyoldal, korlátozott terület, egyes kertrészeket elzáró várfalak – nem kedveztek egy nagyszabású klasszikus tájpark kialakításának, mégis sikerült olyan, a lehetőségeket – például a körben kitaruló pompás kilátást – messzemenően kihasználó, harmonikus kompozíciót létrehozni, amelyet a XVIII. század végétől kezdve lényegében a II. világháborúig csak gazdagítottak, és mindig az újabb igényekhez, stílusokhoz igazítottak.

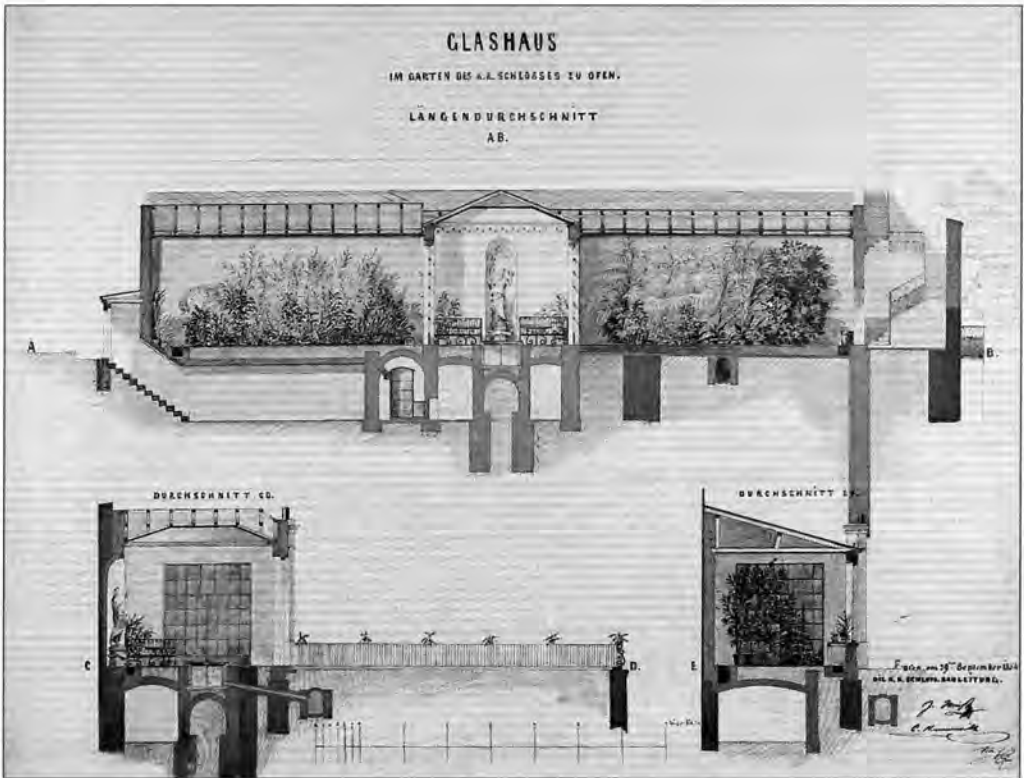
A Várkert helyreállítása az 1850-es években

A vár 1849-es ostroma a kertben is jelentős károkat okozott. A kertbeli új épületeket, valamint a régiek felújítását a palotán dolgozó építészek: Carl Ehrenberger és Carl Neuwirth tervezték; elképzeléseiket Holczer József mérnök-asszisztens, valamint Lerch és Ulrich rajzolóok öntötték formába. A munkálatokat előbb Schurer von Waldheim kormánytanácsos, az ő halála után pedig (1854-től) Joseph Weiss építési felügyelő irányította.⁵⁷ A bontások már 1850-ben elkezdődtek, s az átépítés 1857-re lényegében be is fejeződött.

A palotától délre fekvő teraszokon álló két üvegházat lebontották, s a felső helyére nagyobb, reprezentatívabbat építettek.⁵⁸ A hosszúkás ötszög alaprajzú új üvegház alakját a várfal vonalának megtörése határozta meg. Délre néző főhomlokzatát háromtengelyes, félköríves záródású nyílásokkal ellátott, attikával koronázott középrizalit tette díszesebbé, mely mögött reprezentatív szalon kapott helyet.⁵⁹ A kőburkolatú szalon berendezése kárpitozott öntöttvas ülőgarnitúrából állt, ezt Kern József pesti öntöttvas-bútorgyárából ren-

Kölbl Simon József (XIX. század): A várkertészet az üvegházakkal, 1849 körül. Papír, lavírozott tus, 29 × 44,7 cm. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 52.28.5.

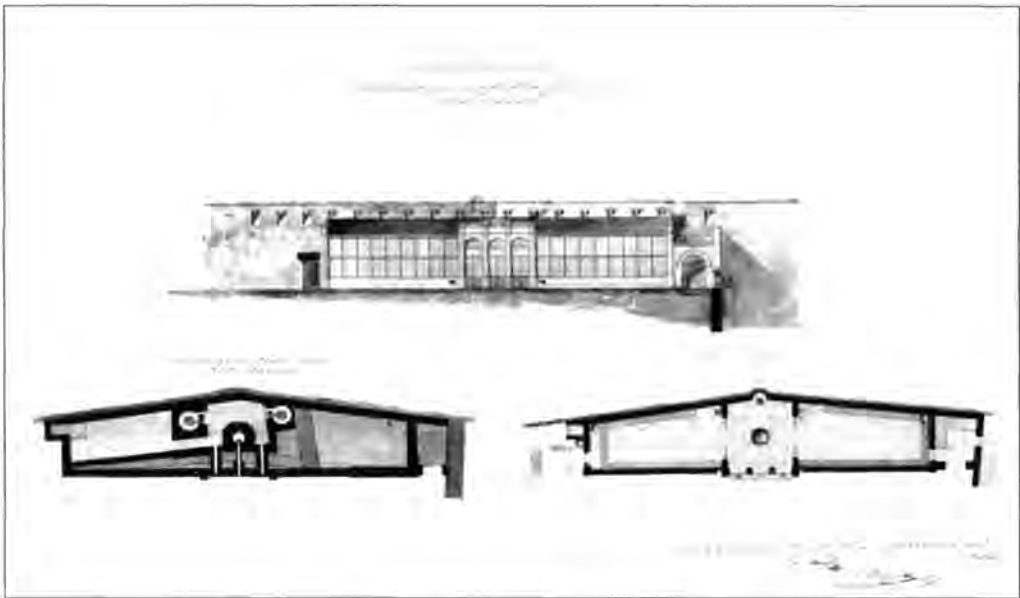

2.2.8. Josef Weiss–Carl Neuwirth–Ulrich: Az új üvegház hosszszelvénye és keresztmetszetei, 1856.

delték.⁶⁰ A bejáratl szembeni falfülkébe egy *Ruth*-szobrot terveztek felállítani bronzból vagy márványból. A szobornak több rajzát is ismerjük: Carl Ehrenbergertől⁶¹ és Francischetti szobrásztól.⁶² Utóbbi márványból készíttette volna el, de a bécsi Mohrenberg cég katalógusából való bronzszobor rendelése is szóba került.⁶³ Végül azonban a szobor anyagi okokból nem valósult meg, helyére egy posztamensre kígyókkal és szörnyekkel díszített, ónból öntött nagy vázát helyezték.⁶⁴ A szalon két oldalán – a korábbi két üvegházat kiváltandó – egy-egy hideg, illetve meleg helyiség kapott helyet, a hasonló üvegházak hagyományos felépítésének megfelelően.

Budavár 1849-es ostroma előtt az üvegházak növényeit Alcsútra menekítették. 1852-ben felmerült az az elképzelés, hogy a bicskei Batthyány-kastély növényházaiból a Nagy Károly csillagász által 1848 előtt gyűjtött értékes növényanyag megmaradt részét a királyi palota új üvegházába szállítanák. Hogy ez végül megtörtént-e, nem tudni.⁶⁵

Bár Ybl Ervin szerint valamennyi kerti építmény elpusztult,⁶⁶ joggal feltételezhetjük, hogy az 1850-es évekből fennmaradt tervekről ismert gotizáló parasztház lényegében megőrizte a fél évszázaddal korábbi „holland parasztház” eredeti kialakítását,⁶⁷ ugyanis az épület számlái csak kisebb-nagyobb javításokról szólnak.⁶⁸ Az épület főhomlokzata elé új fakorlátot, hátsó, rondella felé nyíló ajtaja fölé pedig esővédő tetőt kapott. Bizonyosan szintén csak felújították a magtárnak használt egykori (1792-ben épített) kertészlakot, melynek eredeti és felújítási terveit is ismerjük.⁶⁹ Hasonlóképpen csak felújításról lehet szó a parasztház közelében, a hajdani alsó üvegház alatti kazamatában helyreállított kisméretű, klasszicista homlokzatú Dianatemplom, valamint a Vízfordó lépcső tetejére épített kerti lak (*Garten Saettl*) esetében is.⁷⁰ Új építmény volt viszont a palota déli homlokzata előtt, a felső terasz szélén végigfutó farácsos folyosó (*Wandelbahn*).⁷¹ Eb-

2.2.7. Josef Weiss–Carl Neuwirth–Holczler József: Az 1850-es években épített új üvegház homlokzata és alaprajzai, 1856.

ben az időszakban bontották le a palota északi szárnya előtti teraszkert sarkán álló – az ostromot egyébként átvészelő – nyolcszögű barokk pavilont.⁷²

A helyreállítás nem sokat változtatott a kert korábbi felépítésén.⁷³ A korabeli alaprajzok nyomán megállapítható, hogy nyugat felé a Ferdinánd-kapuhoz vezető út túloldalán, a korábbi Szőlőskert területével bővítették a kertet, bár az út továbbra is közcélokat szolgált. A délkeleti hegyoldalon elterülő szőlőültetvény, valamint a korábbi zöldségek helyén is tájkert jellegű kertrészeket létesítettek. Az úgynevezett Újvilág területen lebontották a korábbi melléképületeket, s gyümölcsösöt telepítettek. Ide költöztették a nyári lovaglóiskolát is. A barokk eredetű kertrészek ekkor veszítették el eredeti formájukat. Bár a keleti homlokzat előtti felső teraszker egyes fasorai megmaradtak, négyyszögű tábláit továbbra is szimmetrikus, de íves mezők váltották fel, virágágyakkal. A rondellabeli gyümölcsös és a Duna melletti kertészet területét is tájkert foglalta el. A Duna-parti házsorba ékelődő kisebb zöldségek helyén faiskolát létesítettek.

Bár az 1792-ben létesített déli kaput és gyalogutat kocsival is járható szélességűvé építették át 1837-ben,⁷⁴ az 50-es években, az Alagút építése kapcsán újból felmerült a várba vezető kocsitak kiépítésének kérdése, melyre számos terv született. Clark Ádám eddig ismeretlen szerpentinút-tervei az Ellipsz sétány területére készültek, melyek megépültével a sétány megszűnt volna.⁷⁵ Clark e terve kapcsán Széchenyi Istvánra hivatkozik mint ötletadóra (*Projectirte Auffahrt von der Idee des Grafen Stefan Széchenyi, Entworfen von Adam Clark*), s ez valószínűsíti, hogy a Várhegy keleti oldalára tervezett, az alagút építésével szorosan összefüggő út ötletét is Széchenyinek köszönhetjük.⁷⁶ E tervek mellett Reitter Ferencről és Pribék Béla mérnöktől (*Wegmeister u. diplom. Ingenieur*) is fennmaradtak hasonló szerpentinút-tervek,⁷⁷ továbbá a Ferdinánd-kapuhoz vezető kocsitak kényelmesebbé tételére is készült terv, mely az egyenes utat – a Várkert területét is érintve – szerpentinzerűen kanyargóssá tette volna.

Mindezek azonban csak elképzelések maradtak, egyik sem valósult meg. Helyettük a ma is létező, az Ellipsz sétányt észak felől megkerülő Hunyadi János út épült meg, szintén Clark tervei alapján.⁷⁸

Hunfalvy János 1856-ban már így ír a Várkertről: „...a várpalota legszebb díszével a várkert szolgál, melly azt három oldalról környezi. [...] Az ostrom alatt az is sokat szenvedett, de most már helyre van állítva, sőt

a hegy nyugati oldalán tett több új ültetménnyel tetemesen gyarapodott.⁷⁹ Folytatódott tehát a kert bővítése és gazdagítása, a korábbi építmények és a kert szerkezetének lényegében teljes megőrzésével. A palota ellátását szolgáló korábbi haszonkertek helyét is díszkertek foglalták el, növelve a reprezentatív területeket. Az új kerti építmények (például üvegház, sétatályosó) és a lovaglóiskola elköltöztetése is a kert reprezentatív jellegét fokozták.

Az 1849-es budai kolerajárványban elhunyt Tost Antal főkertész közvetlen utódját – aki talán egyben a helyreállítás kivitelezője is volt – nem ismerjük. 1861-ben Mráz (Mrász) Károlyt nevezték ki a posztra, aki egészen 1903-ig vezette a kertet,⁸⁰ s így működése során a kert több építési periódusának lehetett tanúja és aktív részese.

Az eklektikus kert kiépítése

Az 1870-es évektől folytatódott a Várkert reprezentatívabbá tételének tendenciája. 1873-ban vetődött fel a szegényes Duna-parti házország lebontásának gondolata, s területének a Várkerthez csatolása. Hiányzott a kert egységes és méltó lezárása a Duna irányában, sőt a magánépítkezések veszélyeztették a zavartalan kilátást Pest felé. A feladat megoldására először ismét Reitter Ferenc készített tervet, végül Ybl Miklós elképzelései szerint készült el 1879 szeptemberében a hosszan elnyúló, látványos épületegyüttes, a Várkertbazar.⁸¹ Megépítésével közvetlen és harmonikus kapcsolat jött létre a kert és a Duna-part között. A közepén felvezető széles, kétkarú, reprezentatív díszlépcső a kertben nem folytatódott tovább, a korai tervváltozatokon szereplő emlékmű sem épült meg; mindössze egy hosszú, pergolával védett, az új épület hátsó támfala mögött végigvezető egyenes sétányt és néhány kisebb, a hegyre vezető szerpentinutat alakítottak ki a kertben.⁸² A sétányt közepén kis szökőkút díszítette szoborcsoporttal, északi végén pedig a Vízhordó lépcső falába épített, edikulával keretezett oroszlánfejű vízköpő zárta le.⁸³ Az új épület tehát nem érintette lényegesen a kert korábbi – az 1850-es évekből helyreállításkor kialakult – struktúráját. Nagyobb változást jelentett, hogy ugyanezen az oldalon a bazar építései egy középkori falat lebontottak, csak felső szakaszát hagyták meg, amelyhez a korábban említett, Török sírnak nevezett múrom csatlakozott.

Még a Várkertbazar építését megelőzően Franz Supp várkapitány terve szerint megszüntették a kert délkeleti sarkából induló – időközben azonban foghíjassá vált – egyenes vadgesztenye-allét.⁸⁴ A megmaradt fákat új, kanyargós sétaút kerülgette. Ezzel az utolsó geometrikus elem is – bár csak néhány évre – eltűnt az alsó kertből.

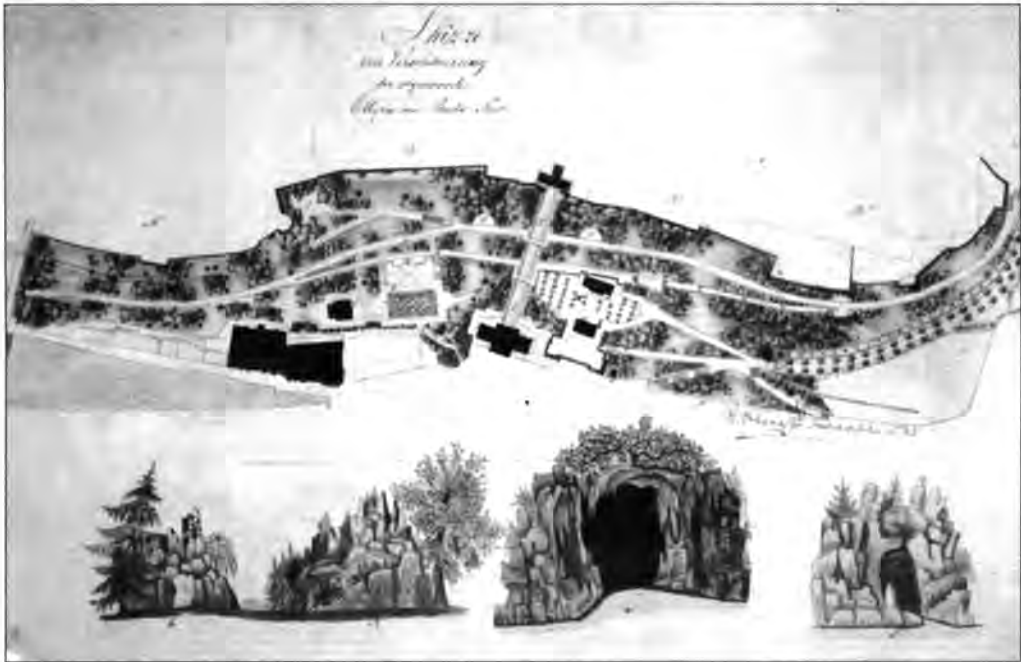
Az 1870-es évektől kezdve a századfordulóig folyamatosan fejlesztették a Várkertet. Ybl Miklós várkertbeli munkásságának következő lépése a Várkertbazzárral összefüggésben, annak északi pavilonjától (a lebontott régi vízmű helyétől) induló Vízhordó lépcső falának tetején az úgynevezett Óriáslépcső építése volt neoreneszánsz kőbáboz korlátokkal. Ennek felső végénél egy régebbi kerti lakot (a már említett *Garten Salettl*) alakított át hasonló stílusú tornyos építménnyé.⁸⁵ Az északi kortinafalhoz Ybl téglaburkolatú, bástyaszerű gloriettet és egy kicsiny, a Duna felé néző, edikulával keretezett pihenőt csatolt.⁸⁶

Az 1870-es évek végén a budai várerődítési telkek nagy részét Budapest fővárosnak adták át.⁸⁷ A védelmi céllal addig beépítetlenül hagyott glacis területébe esett az 1838-ban fásított Ellipsz sétány is. Ennek kapcsán került napirendre az időközben elhanyagoltá vált Ellipsz kert rendezésének kérdése. A területet az 1870-ben átadott gözsíkló pályája metszette ketté, mely fölött két gyaloghíd vezetett át. Az ettől délre eső részt, amely a királyi palota homlokzata előtt terül el, 1879-ben hivatalosan a Várkerthez csatolták.⁸⁸ Északi fele továbbra is közpark maradt, de a síkló fölötti hidaknak köszönhetően az egész terület nyilvánosan látogatható lett.⁸⁹ Az Ellipsz kert rendezésével kapcsolatban több terv is előkerült, egy részük még az 1870-es évekből. Ezek közül a legkülönlegesebb Wilhelm Klensky chemnitzi tájkertész romantikus hatású terve, festői sziklacsoportjaival, grotta-alagútjaival,⁹⁰ de más, puritánabb felfogásban készült (szignálatlan) tervek is fennmaradtak.⁹¹ Ybl koncepcióját is ismerjük az Ellipsz kert palota alatti területének rendezésére vonatkozóan. Egyik látványtervében fontos szerepet kapott a kert közepe táján elhelyezett, rendkívül finom kidolgozású neoreneszánsz lépcsőpavilon, valamint az északi terasz kert sarkán, a korábbi barokk pavilon helyén

építendő nyitott, kupolás tempiettó.⁹² Yblnek ez az elképzelése nem valósult meg a palota tervbe vett bővítése miatt; a lépcsőpavilon helyett csak egy jóval egyszerűbb, nyitott, kétkarú kerti lépcső épült, szintén az ő tervei alapján.

Az Ellipsz kert parkosítása végül az ismert pesti műkertész, Weber Károly (műk.: XIX. század második felében) terve szerint valósult meg 1881-ben. Az egyszerűbb kialakítású, mégis látványos és harmonikus összhatású kert kivitelezését, sőt fenntartását is Weber, illetve cége végezte több éven át. A kert látképét, valamint néhány itteni szőnyegágy alaprajzát eddig ismeretlen prospektusában is közölte.⁹³ A gyors kivitelezés miatt a meredek hegyoldalon keletkező vízvezetési problémákat Zellerin Mátyás, a teljes Várkert vízvezeték-rendszerének tervezője orvosolta.⁹⁴

Az 1880-as évek elején az Ybl-iroda által a palota kibővítésére készített tervváltozatok mindegyikéhez különböző kertterv is tartozott.⁹⁵ Ezek a kor kertművészetének és az épület stílusának megfelelő eklektikus kertet ábrázolnak. A terveken az épület közvetlen környezetében újból geometrikus kertrészek jelennek meg, távolabb pedig a tájkert struktúrája él tovább. A kert átalakítására azonban – a palota időközben meg-

2.2.10. Wilhelm Klensky: Terv az Ellipsz kert parkosítására, 1880 körül.

valósult kibővítését is figyelembe vevő változtatásokkal – jórészt csak az 1890-es évek végén és a XX. század első éveiben került sor, immár nem Ybl Miklós tervei alapján.⁹⁶ Ugyanis – bár az ebből az időszakból származó kerti építmények tervlapjain „Hauszmann”, „Ybl” és „Bakos” szignó olvasható – az építkezések vezetését és a folyamatos tervezést végző Hauszmann Alajos neve mellett szereplő Ybl-aláírás nem Ybl Miklóstól, hanem unokaöccsétől, Ybl Lajos várkapitánytól származik.⁹⁷ Bakos János főmérnök pedig „az ellenőri tisztet látta el”.⁹⁸

Az észak felé, az egykori fegyvertár (*Zeughaus*) lebontásával kibővített palota előtti keleti teraszon díszes neobarokk kert készült, melyet a korban szokásos szőnyegágyak és pálmák díszítettek. Ekkor tűntek el erről a területről az eredeti barokk kertből addig megmaradt vadgesztenye-allék. A palota középtengelyében, a Hauszmann-féle Habsburg-lépcső előtt Ferenc József szobrát kívánták felállítani, de Róna József alkotása,

Kerti tervrajzok és ültetmények.

(Lásd 23. oldal.)

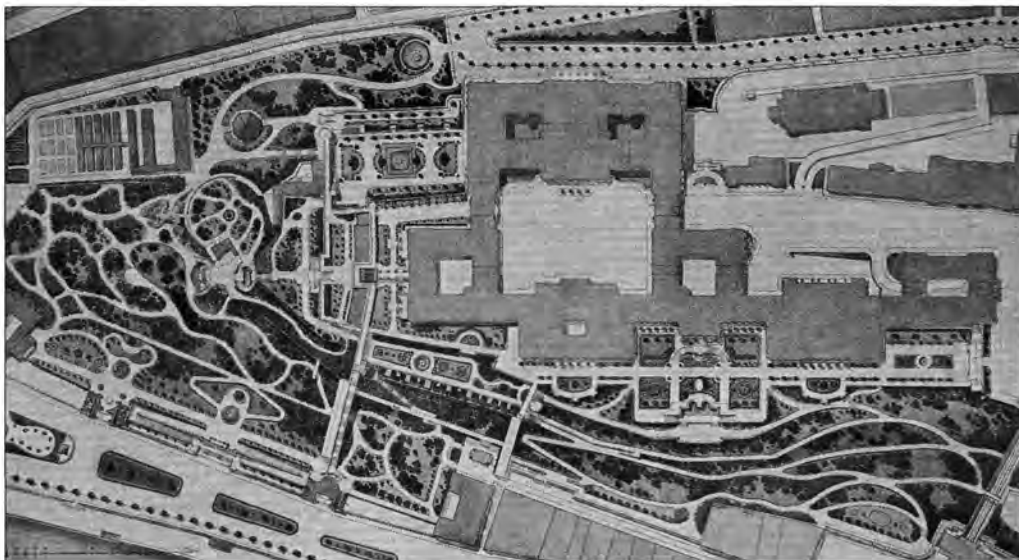

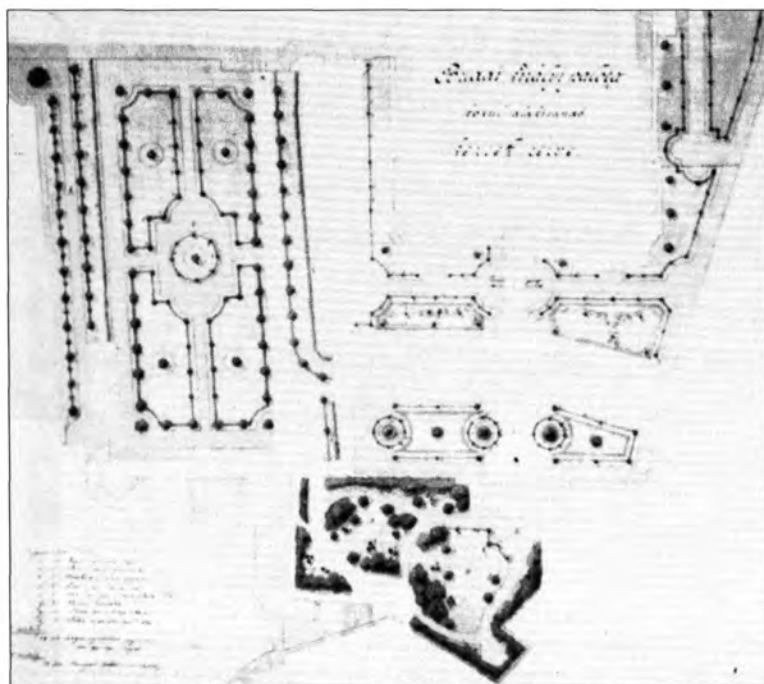
Weber Károly: A Ellipsz sétány látképe az átalakítás után, 1886-ban. Megjelent: Weber Károly virág- és növénykereskedése, Budapest (prospektus). Budapest, 1887.

a Zenta városától átvett és „ideiglenesen” itt elhelyezett *Savoyai-szobor* végül (napjainkig) itt maradt.⁹⁹ A felső teraszkert reprezentatív jellegét Senyei Károly *Halászó gyermekek* című szoborcsoportja is fokozta.

A palota krisztinavárosi szárnyának építése jelentős változást hozott a kert egyes részeiben is. Az új épületszárny az egykori Újvilág és Nyúl kert területén épült fel, a középkori falak bontásával. Előtte megépült a Palota út, amely a Krisztinavárosból a Fehérvári kapu felé és egy leágazással az új palotaszárnyhoz vezetett. Az utóbbi útszakasz nagy része az Újvilág kert északi részén haladt végig, melyet Karakas pasa tornyának lebontásával jelentősen ki is szélesítettek és parkosítottak. A palotától délre eső, szabadon hagyott területen is díszkertet létesítettek, de ennek eredeti szélessége a várfallal együtt megmaradt. Az Újvilág kert e megmaradt részének szintjét megemelték, s a Palota út építése miatt feleslegessé vált Ferdinánd-kaput a

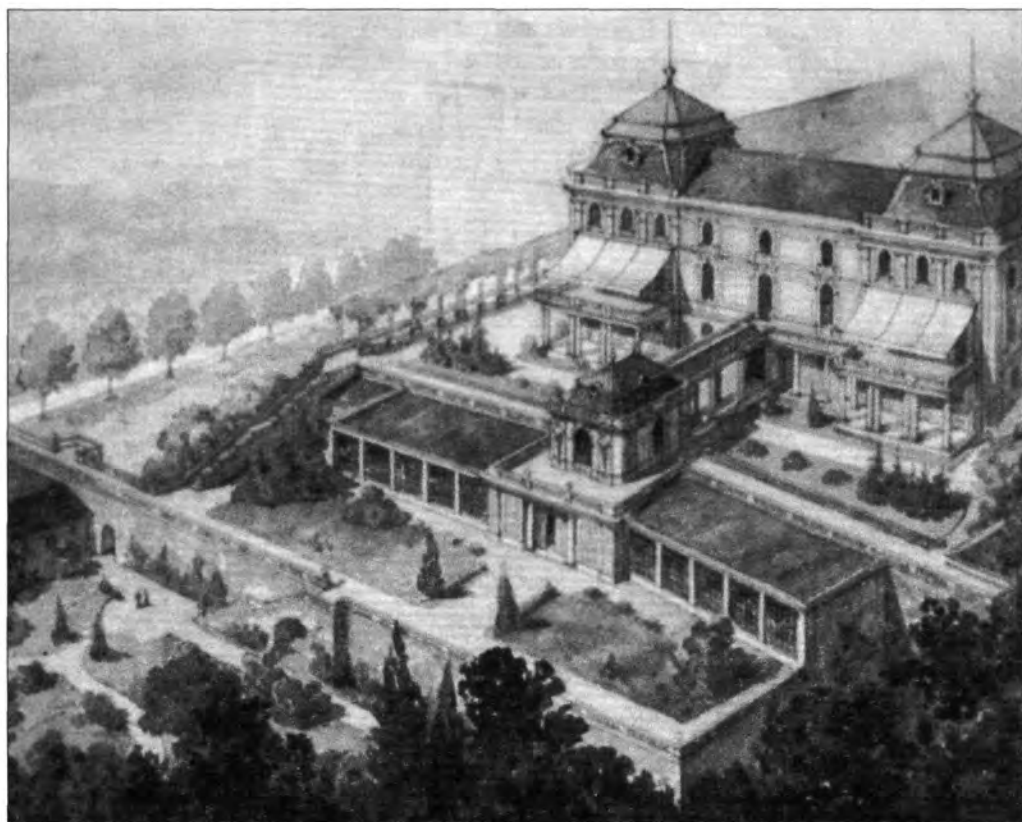
Hauszmann Alajos: Az átalakított Várkert helyszínrajza, XX. század eleje. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, I. tábla.

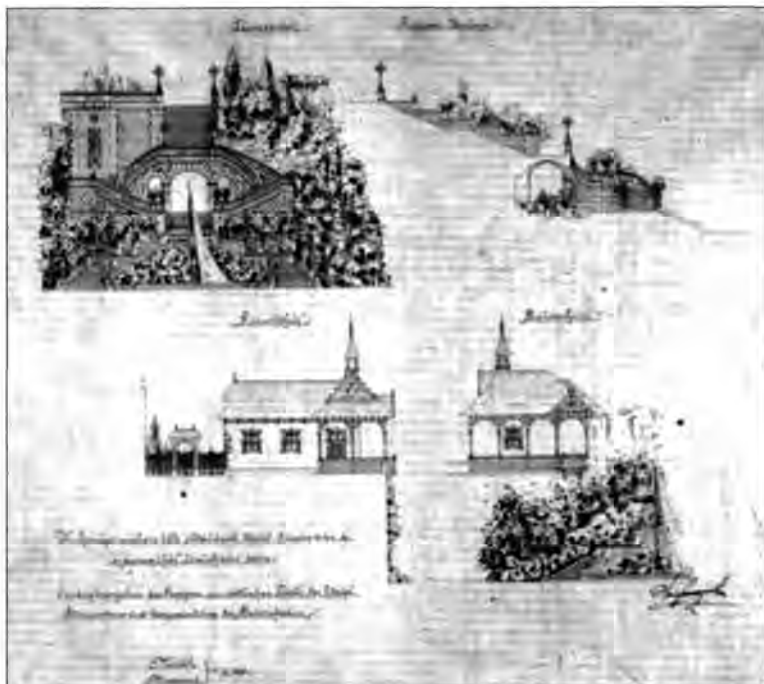

2.2.15. Ifj. Pecz Ármin:
A palota déli homlokzata
előtti teraszok kertterve
növénykiültetésekkel,
1898 körül.

2.2.17. Hauszmann Alajos:
A télikert látványterve, 1896.

2.2.2.23. Hauszmann Alajos:
A parasztház és a déli
diszlépcső látványtervei,
1898.

hozzá felvezető nyilvános kocsióttal együtt lezárták. Ez utóbbi érintette leginkább a korábbi kertészek struktúráját. Az egykori út alsó végét a Szarvas tér közelében Hauszmann reprezentatív támfal-építménnyel zárta le, amelynek fölkéjébe Senyei Károly *Gyermeket itató nő* című szobra került.¹⁰⁰ Az új támfal végighaladt a Logodi utca hegy felőli oldalán. A kert előlött új bejáratot kapott, mely a Palota útról nyílt.¹⁰¹

A kert egyes részeinek átalakításához neves hazai tájkertészek készítették a terveket, immár nem volt szükség külföldi szakemberek bevonására, mint korábban. 1896-os keltezésű Ilsemann Keresztélynek (1850–1912), a főváros akkori főkertészének a kert délnyugati részére, vagyis az egykori Szőlőskert területének átalakítására készített terve, melynek csak egyes részletei valósultak meg.¹⁰² Ifj. Pecz Ármin (1855–1927; az egykor kertészsegédként itt tanult id. Pecz Ármin fia, az építész Pecz Samu bátyja) munkáit felsoroló prospektusában 1898-ra datálja a Várkertben végzett átalakításokat, melyeket maga valósított meg.¹⁰³ Egy korabeli leírásból tudjuk, hogy Pecz is a Szőlőskert, valamint az Újvilág és Nyúl kert átalakítását végezte.¹⁰⁴ Míg a Szőlőskert területe jórészt tájkert jellegű maradt, a palota és a várfalak által körbevett Újvilág kert szabályos, reprezentatív mértani stílusban készült, neobarokk jellegű kert lett. Az Újvilág kert süllyesztett parterjeit körben gömb formára nyírt tiszafák sora, középpütt nagy medence díszítette.

Valószínűleg Pecznek tulajdonítható az az újonnan előkerült kertterv, mely a palota déli homlokzata előtti, nyugati oldalán pergolával szegélyezett felső teraszker, az Újvilág, a Nyúl és a télikert teraszának kialakítását mutatja (a megvalósult állapottól eltérő részletekkel), s a kiültetésre szánt növényeket is feltünteti.¹⁰⁵

1896. október 31-én nevezték ki az 1863-ban, Siklóson született, majd Schönbrunnban tanult Witzel (Wietzl; 1863–1945) Nándort, aki az „udvari kertgondnok” címet kapta. Witzel először Gödöllőre került, majd 1903/4–1927 között Mráz Károly főkertész utódaként a Budai Királyi Kertek vezetője lett. Nemcsak a budai, de a gödöllői királyi kert is az ő felügyelete alá tartozott.¹⁰⁶

A kerti építmények korszerűsítése, újra cserélése új lendületet vett az 1890-es években. 1896 körül a palota alatti terazon négy évtizeddel korábban épített üvegház helyett Hauszmann korszerűbb, a palotából fedett folyosón megközelíthető télikertet tervezett, közepén a palota összképéhez jól illeszkedő, díszes lépcsőpavilonnal.¹⁰⁷ E télikert egy évszázad alatt immár a harmadik hasonló rendeltetésű épület volt ugyanazon a helyen. Építése kapcsán lebontották az üvegház fölött az 50-es években emelt favázás sétafolyosót, helyet-

te növényekkel befuttatott pergola haladt végig a felső terasz szélén. A korábbi, „holland parasztház”-nak nevezett gotizáló műromszerű épületet lebontották, majd helyén 1898-ban új, magyaros motívumokkal díszített – valójában inkább a svájci típusú villákhoz hasonló stílusú – „parasztházat” építettek Erzsébet királyné számára.¹⁰⁸ A „magyar ház”-nak is nevezett épületet Hauszmann tervezte, aki visszaemlékezéseiben így ír róla: „Dicsőült Erzsébet királynéval csak egyetlen egyszer találkoztam. Ferenczy Ida, a királyné felolvasó- és társalgónője egy ízben felkeresett, és a felséges asszonynak azt a kívánságát fejezte ki, hogy lakosztálya előtt, a régi palota oldalán egy terasz létesíttessék, hogy Őfelsége ott szabad levegőben lehessen, egyszersmind annak a kívánságnak is adott kifejezést, hogy a kertben épüljön egy kis kerti ház, szobával, melyben séta közben megpihenni, vagy rossz időben menedéket találni lehessen. Ferenczy Ida a felséges asszonynak ama további óhajának adott kifejezést, hogy a kerti ház magyar népies jellegben épüljön. Én a terveket elkészítettem, és elküldtem Ferenczy Idának, aki bemutatta azokat Őfelségének, és miután jóváhagyta, megkezdtük az építést. Annak elkészülte után csak egyetlen egyszer volt a kerti házban a fölséges asszony, és Ferenczy Ida értesített, hogy audienciára vagyok rendelve. Őfelsége saját lakosztályában, a kék teremben fogadott, egészen feketébe volt öltözve, és mikor beléptem, fölkelt, és néhány szóval elismerésének adott kifejezést: »Nagyon kedvesnek találom a magyar szobát, és szívesen fogok ott sétáim után pihenni«. [...] Rövid néhány hét után történt az a gaz merénylet, mely ez áldott asszonyt a sírba vitte.”¹⁰⁹

A Várkert fejlesztésében az egyik legfontosabb lépés a télikerttől a parasztházig, majd onnan az alsó kertbe vezető díslépcsősor megépítése volt. A lépcső a kert négy, addig csak hosszú úton megközelíthető szintjét kötötte össze, s így új tengelyt képezett. A lépcsősor két helyen is kétkarúvá vált. A rondella mellett egy vaddisznószoborral díszített nimfeumot fogott közre, melynek felületét mesterséges cseppkövek borították. Itt a lépcső alsó posztamenseit eleinte egy-egy szoboralak díszítette,¹¹⁰ amelyeket később díszes vázákra cseréltek.¹¹¹ A díslépcső alsó két karja a parasztház alatt, a XVIII. század végén épült kerek – ekkor

2.2.20. A narancspavilon, 1906.

átalakított – halas medencét fogta közre. A medence egy részét sziklacsoport foglalta el, két oldalán a mellvéd alsó posztamenseit Hauszmann terve szerint eredetileg szintén egy-egy szobor díszítette,¹¹² nem sokkal később azonban a szobrokat kandeláberek váltották fel.¹¹³ A lépcső előbb készült el, mint az új parasztház.¹¹⁴

1897-ben Erzsébet királyné számára alpesi sziklakertet is építettek, amely a rondella déli oldalához csatlakozott.¹¹⁵ A Witzel Nándor főkertész elképzelései szerint megépített sziklakert köveit az Alpokból szállították Budára, s különleges havasi növényekkel telepítették be.¹¹⁶ A sziklakert alatt grottaszerű alagút vezetett át, tetején keskeny ösvény haladt végig, mely az alsó kertet és a rondellát kötötte össze.¹¹⁷

A 90-es évek végén a kőből épült középkori várfalak nagy részét – Hauszmann tervei szerint – téglaburkolattal látták el.¹¹⁸ A Buzogánytorony tetején kilátóteraszt alakítottak ki. A torony mellett díszes lépcső vezetett fel. Hasonlóan díszesebb külsőt kapott a kertészegédek régebbi eredetű, L alakú lakóépülete, valamint az egykor kertészházként létesített, trapéz alakú kerti épület is. A Szarvas tér közelében, a Váralja utca 20. szám alatti telken épült fel Hauszmann tervei szerint az egyemeletes kertészház, melyben később a Királyi Kertek Igazgatósága működött.¹¹⁹ Ez is a harmadik volt a hasonló rendeltetésű épületek sorában.

A 90-es években lezajlott építkezések során ismét hangsúlyos szerephez jutott a termelő és az udvart kiszolgáló kertészet fejlesztése. A reprezentatív kerti építmények (díszlépcsők, télikert) mellett a palota és a kert ideiglenes díszítését szolgáló növények előállítása, szaporítása is előtérbe került. A budai Várkertészet a királyi udvartartáson belül lényegében önálló intézménnyé fejlődött.¹²⁰ Az uralkodópár tartózkodására szolgáló télikerten kívül a kert délnyugati sarkában egy sor új üvegházat emeltek. Közülük méretében és jelentőségében kiemelkedett a nagy pálmaház, mely az Állatkert új pálmaházának megépítéséig Budapest legnagyobb ilyen épülete volt.¹²¹ Hasonlóan jelentős volt a Hauszmann által tervezett nyolcszögű narancsház, mely csak 1896 után épült fel az egykori Szőlőskert területén.¹²² Ezekon kívül még az orchideaházak, azáleaházak, a kis pálmaház és a kaktuszház volt említésre méltó, és számos kisebb szaporítóház, melegágyi ablak tette teljessé a kertészetet.¹²³

A már említetteken kívül „a fejedelmi parkot négy szobor-csoport is fogja díszíteni, a melyek szimbolikusan dévaj angyalokkal ábrázolják a király kedvenc virágait: az orchideát, rózsát, orgonát és ibolyát. A szobrokat Ligeti Miklós szobrászunk készíti, a Várbazárban levő műtermében.”¹²⁴ E szobrok erdélyi kőből készültek.¹²⁵ Jankovits Gyula *Vízözön* című alkotását is említi a korabeli sajtó.¹²⁶ A kertet ezenkívül több kisebb szobor díszítette.¹²⁷ Hauszmann kerti díszkutat készített a lebontott Zeughaus kapuja és az épület egykori oromzatát díszítő *Herkules*-, *Fortitudo*- és *Constitutia*-szobor felhasználásával, melyet a déli kortinafalba épített.¹²⁸ A Várkert külső és belső kovácsoltvas kapuit Jungfer Gyula készítette.¹²⁹ A legreprezentatívabb a felső teraszkeretet északról lezáró, Hauszmann által tervezett díszkerítés és -kapu, melynek Pest felőli végére turulszobor került.¹³⁰

A királyi Várkert építéstörténetének utolsó nagy fejezete a századfordulóra lezárult, s a kert lényegében változatlan formában állt fenn közel fél évszázadon keresztül. Ez idő alatt az ország egyik legszebb, leggazdagabban felszerelt és példaszerűen fenntartott kertje volt, méltó a kiegyezés után megerősödő Magyarországnak uralkodói rezidenciájához.

A Várkert a két világháború között

1918-ban felvetődött a budai és a gödöllői királyi kertek államosításának gondolata, valamint ezzel egy időben annak felismerése is, hogy „művészeti kivitelükön változtatni nem szabad”.¹³¹ 1919-ben a főúri magánkertekhez hasonlóan a Várkertet is megnyitották a nagyközönség előtt. Így emlékezett erre az időre Szerb Antal: „Mikor kicsi voltam, vasárnap délelőtt be lehetett menni a Várkertbe. Ilyenkor mindig meg voltam rendülve, úgy éreztem, a király lát vendégül bennünket, gyermekeit. Azután, az ország két szörnyű, apokaliptikus hónapjában, kiírták a kapura: minden a miénk. Vagyis, hogy semmi senkié. Nagy harmincad volt a város, ebek számára. De ez ma már mindegy. Az egyetlen jó az volt, hogy be lehetett menni a Várkertbe, a nap bármely szakában. Be is mentünk, ott voltunk egész nap. Itt nem volt szociális termelés, a fák termeltek, szigorúan individuális alapon, nádori emlékü jóillatokat.”¹³²

Horthy Miklós palotába költözése után visszaállt a korábbi rend, és a kormányzó, elődjeihez hasonlóan, saját magánkertjeként használta a Várkertet. Ebben az időszakban váltak divattossá a kormányzói reprezentáció sajátos eseményei, a garden partyk, melyek helyszíne általában a keleti homlokzat előtti felső terasz-kert volt. Szörényi Mihály visszaemlékezése szerint „május végéig a kiültetésnek rendben kellett lenniök, mert ez idő tájt volt a garden party és 4–5000 vendégnek megnyílt a várkert, és kiváltképpen a palota körül pompázni kellett”.¹³³ A diplomáciai fogadások és más ünnepségek alkalmával a várkertészet üvegházaiban nevelt növényekkel díszítették fel a palota reprezentatív termeit is.

Az itt termesztett orchideákkal és azáleákkal a várkertészet hamarosan nemzetközi hírnévre tett szert, s ez elsősorban Witzel Nándor főkertésznek, majd utódjának, az 1918-ban udvari főkertésznek, 1927-ben kertészeti főfelügyelőnek, 1931-ben pedig kertészeti igazgatónak kinevezett Szörényi (Strnad) Mihály (1881–1963) nemesítő munkájának köszönhető.¹³⁴ Szörényi volt korának egyetlen jelentős magyar orchidea-nemesítője.¹³⁵ A várkertészetben nemesített orchideák közül számos hibridet megörökített Csapody Vera (1890–1985) 1939–40-ben.¹³⁶ Az itt szaporított azáleák eladásából a várkertészet jelentős jövedelemre is szert tett.¹³⁷ A Várkertben végzett mindennapi feladatokról egykori kertészgyakornokok fennmaradt naplói tanúskodnak.¹³⁸

Ostrom után

1944–45 telén a XVIII. század vége óta szervesen fejlődő, egyre bővülő és gazdagodó királyi Várkert története véget ért. A bombázások során komoly károk keletkeztek az építményekben és a növényzetben egyaránt, de – akárcsak egy évszázaddal korábban – egyes építmények, valamint a sziklakert, a szabadföldi

növények és a kerti utak jelentős része most is viszonylag épen vagy helyreállítható állapotban vészelte át a pusztítást. Az ostromot követő időszakban azonban másként alakult a kert sorsa, mint az 1850-es években. A romok eltakarítása után a kert területén ásásokat végeztek, melynek során a középkori palotaegyüttes számos addig ismeretlen, értékes részlete került elő.¹³⁹ E munka során – valamint annak befejezését követően – az újkori építményeket egytől egyig lebontották. A háború után történetekre így emlékezett vissza az egykori kertészeti igazgató, Szörényi Mihály: „...azokhoz a megbeszélésekhez az ostrom után, [hogy] mit csináljanak a romos várkerttel, elfelejtették meghívni a kertészeket, a régészek megelőzték őket, és az egykori kertkultúra helyén a középkori várfalak kultusza támadt”.¹⁴⁰

Az ásásokat követően a palota új rendeltetéséhez, építészeti kiképzéséhez és eszmei koncepciójához idomuló kertek létesítéséhez fogtak.¹⁴¹ A várba vezető, a kert története során többször napirendre kerülő szerpentinút építése – Rákosi Mátyás kívánására – az 1950-es években valósult meg a keleti hegyoldalban, a középkori falak áttörésével, új támfalak építésével és az egykori keleti falszoros kertjének lekövezésével.¹⁴² A Hauszmann-féle parasztház helyén felépítették a Zsigmond-kori kaputornyot, a várfalak által körbezárt udvarokban pedig – a palota

2.2.34. Csapody Vera: Orchidea-hibrid (*Vanda Montenuovi*) a Várkert orchidea-házából, 1939.

2.2.33. *Csapody Vera: A kormányzóról elnevezett orchidea-hibrid (Laeliocattleya 'Horthy Miklós'), 1940.*

helyreállítását vezető Gerő László által meghatározott koncepció alapján – középkori hangulatot idéző kerteket építettek Gombos Zoltán és Ormos Imre tervei szerint. Az alsó kertészek terveit Kiss E. Gusztáv, a KÖZTI munkatársa készítette.¹⁴³ A keleti palotahomlokzat előtti, szinte teljes egészében lekövezett felső teraszon, valamint a *cour d'honneuré* bontott-bővített nyugati udvaron barokkos formákat idéző, kőszegéllyel erősen kiemelt, nyírott borbolyával szegélyezett gyepes táblákat képeztek ki. Ma már jószérivel csak Senyei hangulatos alkotása, a *Halászó gyermekek*, a rondella déli oldalán álló kétszáz éves japánakác meg az Újvilág kert helyén otffelejtett romos szökőkút-medence tanúskodik az egykori királyi Várkert létezéséről.

JEGYZETEK

1. GOMBOS, 1969.
2. Kutatásom a BTM megbízásából és az OTKA (T22. 383. sz.) programja támogatásával készült. Itt szeretném megköszönni mindazok segítségét, akik kutatómunkámhoz segítséget nyújtottak, különösen Szabolcsi Hedvignek, Sarkady Jánosnénak, Holló Szilvia Andreának, Demeter Zsuzsannának, Rác Zsuzsannának, Kelényi Györgynek, Farbaky Péternek és Fatsar Kristófnak.
3. A reneszánsz Várkertről lásd: FEUERNÉ, 1975a; WELLNER, 1981, valamint GERŐ, 1994, 103–109.
4. A királyi vár újkori építéstörténetéről lásd például: POGÁNY, I., IL., 1955; CZAGÁNY, 1966, valamint Kelényi György és Farbaky Péter tanulmányát e kötetben.
5. Hofkammer Archiv, Wien, Kartensammlung, O 57. jelz. (mikrofilmen: MOL, W 594. tekercs, 57. sz.). Közli: BENDEFFY, 1976.
6. Kriegsarchiv, Wien, Glh 67-1., reprint kiadása: LANGER, 1980.
7. „Delineationem ad Hortum Budensem Arcis Residentialis, quod attinet, eum Serenissimi Ducis Regii altissimo mandato revidi et approbationem obtinui, consistit autem in altissima decisione, utrum hortus adhuc cum castaneis plantandus esset, ut hortulanus Hollandicus ex Schönbrunn tempore vernali sua parere possit.” MOL, E 19., 19. cs., fasc. 23., no. 88. KELÉNYI, 1976, 36. a levél alapján egyértelműen Hillebrandtot tekint a tervek szerzőjének.
8. FLEISCHER, 1932, 11. Fleischernek e művére Kelényi György hívta fel a figyelmemet. Steckhovenről: WURZBACH, 1856–1891, XXXVII. kötet, 278.
9. FLEISCHER, 1932, 99. Ugyanazon év májusában 80 forintot utaltak ki neki útiköltségként. FLEISCHER, 1932, 99.
10. MOL, E 21., 1769. október 26. (Kaposy János céduláiból).
11. Tille fizetését ez idő alatt is a Magyar Kamara folyósította; MOL, E 21., 1769. október 26. (Kaposy János céduláiból).
12. FLEISCHER, 1932, 148–149.
13. MOL, E 21., 1771. március 31. A levelet közölte: PODHRADSKY, 1826, 83–84.
14. MOL, E 19., 19. cs., fasc. 15., 1771. október 16. Az adatot Kelényi Györgynek köszönöm.
15. MOL, T 1., no. 14. Közli: KELÉNYI, 1976, 25. ábra.
16. Johann Jakob Meyer-Johann Ernst Mansfeld: *Buda látképe, 1777*. MOL, S 68., XI. 94., BTM, lt. sz.: 52.19.1., MNMTKcs, lt. sz.: T.2517. A teraszkert későbbi ábrázolása a két pavilonnal: Pollencig József: *Prospectus Regiae Civitatis Budae, Hungariae Capitalis, 1787*. MNMTKcs, lt. sz.: T.9621. Mindkettőt közölte: RÓZSA, 1965.
17. Cs. Dobrovits Dorotya megemlíti, hogy Joseph Hacker pesti ácsmester készítette a kert egyik pavilonját (Cs. DOBROVITS, 1980, 136.). A Hacker által szignált, több példányban is fennmaradt terv a levéltári jegyzékben „Budavári pavilon tetőzete” megnevezéssel szerepel (MOL, T 14., no. 1., BT 138., 139., valamint T 62., no. 34/1.), azonban egy nagyobb épület, talán a palota tetőzetéhez készült.
18. MOL, C 67., 1., kútő, 8. tétel (1782), cím nélkül. „Delin. F. U. 1781”.

19. MOL, T 14., no. 1., BT 56. és BT 57. Utóbbit közölte: GOMBOS, 1969, 113.
20. A vadgesztenyéket már Hillebrandt – 7. jegyzetben idézett – levele is említi.
21. Egyes helyszínrajzok a táblák sarkaira helyezett szobrokat vagy vázákat jelölnek. Például: BTM Kiscelli Múzeum Térképtár (BFL-ből átkerült, rendezetlen anyagból, régi jelzete: B. V. 99.), BFL Terv- és Térképtár, XV., 203/34.
22. MOL, C 128., 1792. év, —/718. sz..
23. MOL, C 128., 1792. év, —/18. sz., 2504/131. sz..
24. MOL, C 128., valamint 5664/324. sz. A kertészlak építése 1400 forintba, berendezése 600 forintba került.
25. Az üvegház terve: MOL, T 14., no. 1., BT 55., a kertészlak tervei: MOL, T 14., no. 1., BT 52., 53., 54.
26. MOL, Helytartótanácsi iratok, 1792. év, —/18. sz., 2535/132. sz..
27. Albertina, Wien, Architekturzeichnungen. Inv. Nr.: 5267. A bécsi Albertinában őrzött Várkert-tervekre először Cs. DOBROVITS, 1978 hívta fel a figyelmet (353–356.). – A barokk kertek e helyszínrajz alapján röviden ismerteti: Cs. DOBROVITS, 1980, 136. E helyszínrajznak az MTA MKI-ben őrzött másolatát Fatsar Kristóf mutatta meg.
28. MOL, T 14., no. 1., BT 146.
29. MOL, C 51., 47. kútfő, 8. tétel. Az iratsomóhoz egy meglehetősen pontatlan helyszínrajz is tartozik. A kapu és a feljáró út létesítését II. József már 1781-ben elrendelte, s a szükséges összeget is biztosította, mégis úgy tűnik, hogy akkor nem valósult meg. A király erre vonatkozó parancsát közli: PODHRADSKY, 1826, 85–86.
30. MOL, C 51., 47., kútfő, 8. tétel.
31. Petri magyarországi működéséről: RAPAICS, 1940, 156–186., valamint GALAVICS, 1999, 56–68. Petri várkertbeli működését Rapaics alapján tényként említi GOMBOS, 1969, 99.
32. Közölte: HAUSZMANN, 1900a, 71. tábla. Hauszmann említi, hogy eredetije a bécsi császári pénzügyminisztérium levéltárában található.
33. Österreichische Nationalbibliothek, Kartensammlung, FKB C.85-a/7.
34. Felújítási terve 1857-ből: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 73/A. szj.
35. VÁLYI, 1796, 330–331.
36. A kert bővítéseit bemutató térkép: MOL, S 11., no. 1541/1.
37. Albertina, Wien, Architekturzeichnungen. Inv. Nr.: 5263. A terv másolatára (az MTA MKI-ben) Fatsar Kristóf hívta fel a figyelmet.
38. József nádor kertépítői tevékenységéről legújabban: GALAVICS, 1999, 96–103.
39. A medencében tartott teknősbékákat említi: NOVÁK, 1837, 63.
40. Nem dönthető el egyértelműen, hogy Vályi ezt az építményt vagy az akkor már szintén álló, nagyobb, feltűnőbb helyen álló parasztházat említette-e remetelakként.
41. NOVÁK, 1837, 63.
42. MOL, T 14., no. 1., BT 132., valamint S 11., no. 1541/1.
43. MOL, S 11., no. 1351.
44. Látképe: Kölbl Simon József: *A királyi palota a vízholdó-lépcső felől, 1850 körül*. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 52.28.5.
45. Az 1810-es, 20-as évekből fennmaradt helyszínrajzok: MOL, S 11., no. 1541/1.; BFL Térképtár, XV., 203/34. Utóbbi másolata: MOL, S 11., no. 1541/3. (leírását lásd Fatsar Kristóftól a katalógusban: 2.2.2., 2.2.3.). A kert 1818-ból származó vízvezeték-terve: BTM Kiscelli Múzeum Térképtár (BFL-ből átkerült rendezetlen anyag, régi levéltári jelzet: B. V. 99.). Néhány látkép: Petrich Andrásról (1819): MNMTKcs, lt. sz.: T.1169.; Franz Xaver Sandmannról (1848): MNMTKcs, lt. sz.: 78.825.; Franz Jaschkétól (1825): BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 15.672.; Szentgyörgyi Jánostól (1827): BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 268.
46. Az 1830-as, 40-es évekből fennmaradt helyszínrajzok: BTM Kiscelli Múzeum Térképtár (BFL-től átkerült rendezetlen anyagban), jelzet nélkül; BFL Térképtár, XV., 203/24., 203/18/a–b, hiányzó szelvényeit a MOL, T 14., BT 131/1–2, jelzet alatt őrzi.
47. Verzeichniss sämtlicher Pflanzen im Ofner Hofgarten. Sr. K. K. Hoheit durchlauchtigsten Erzherzog Joseph Palatin. 1826. Gépiratos másolata a Szent István Egyetem Budai Karának Központi Könyvtárában. Eredetijét ez ideig nem sikerült fellelni.
48. SCHAMS, 1822, 218–224. Leírását átvette: SZEPESHÁZY–THEILE, 1825, 23–25., valamint CSAPLOVICS, 1829, 171.
49. *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 1814, 35. sz., 137.
50. *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 1814, 36. sz., 277. A kert és a város kivilágítását Petrich András örökítette meg: MNMTKcs, lt. sz.: T.118. Közli: RÓZSA, 1995, 82–83.
51. SCHAMS, 1822, 218–224. Rapaics Raymund fordítása (részlet). In: RAPAICS, 1940, 185.
52. NOVÁK, 1837, 62–64. (részlet).
53. FÉNYES, 1843, 323.
54. PECZ, 1896, 89–91.
55. BTM Kiscelli Múzeum Térképtár, lásd a 46. jegyzetben.
56. A' budai vároldali sétahelynek ünnepélyes felavatása... = *Regelő*, 1838, 326.
57. Az 50-es években elvégzett helyreállításokról: YBL, 1956b tanulmánya tájékoztató, amely – bár csak érintőlegesen – egyes kerti építmények újjáépítésével is foglalkozik.
58. A régi és az új üvegház alaprajzi diszpozíciójáról lásd: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 45/A. szj. (1854).

59. Az üvegház tervei: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 83/A szj. (1854), 46/A szj. (1854), 394. szj. (1856), 407. szj. (1857), 743. szj. (1856), 405. szj. (1857) és 44/A szj. (1854)
60. MOL, E 393., 12. cs., 69–88., 96. ff.
61. MOL, E 393., 12. cs., 82. ff.
62. MOL, E 393., 12. cs., 81–83. ff.
63. MOL, E 393., 12. cs., 80. ff.
64. A váza később az Ybl családhoz, onnan pedig a BTM Kiscelli Múzeumba került: YBL, 1956b, 38. jegyzet.
65. SISA, 1987, 77. jegyzet. Az adatot Sisa Józsefnek köszönöm.
66. YBL, 1956b, 320.
67. BTM Kiscelli Múzeum, 73/A, F.24/A szj. YBL, 1956b, 331. (46. jegyzet): több tervlapot is említ (Weiss–Neuwieth–Ulrichtól, 1854–56-ból), ezek azonban lappanganak.
68. MOL, C 393., 12. cs., 320–321., 462–564. ff.
69. A kertészház terveit lásd a 19. jegyzetben. Az átalakítási tervek: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 410. és 721. szj.
70. A „Salettl” terve: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 343. szj.
71. Terveit említi: YBL, 1956b, 327. A tervek jelenleg lappanganak.
72. A pavilon Kölbl Simon József tusráján (1850 körül) még látható; lásd a 44. jegyzetet.
73. A helyreállított kert alaprajza: Kriegsarchiv, Wien, I. C. V. Budapest, no. 19., valamint egy másik változat: OMvH Fotótár, neg. sz.: 42.061., először közli: YBL, 1956b, 22. ábra (eredetije ismeretlen helyen). Az előbbiekhöz hasonlóan részletes alaprajzok: HM Térképtára, GIh 88/1. és GIh 89.
74. A Ferdinánd-kapu déli homlokzatán olvasható évszám: MDCCCXXXVII.
75. Clark tervei Bécsben, az Albertina Architekturzeichnungen-gyűjteményében található, Inv. Nr.: 8770., 8771.
76. Albertina Architekturzeichnungen-gyűjtemény, Inv. Nr.: 8770.
77. Reitter és Pribék tervei: Albertina Architekturzeichnungen-gyűjtemény, Inv. Nr.: 8444., 8445., 8772., 8773., 8775., 8776., 8777., 8778.
78. MOL, T 14., no. 1., BT 201., BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, jelzet nélkül.
79. HUNFALVY–ROHBOCK, 1856, 87.
80. GOMBOS, 1969, 116.
81. A Várkertbazár építéséről részletesen lásd: YBL, 1952; YBL, 1956a, 68–72., valamint BOR, 1991, 108.
82. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 35/A szj.
83. Erdélyi Mór felvétele, 1890-es évek. BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, lt. sz.: 60.365.23. – Egy másik, középkori sirlapról származó oroszán is díszítette a palota bástyafalát. Említi: RAJNA, 1989, 28., 61.
84. Franz Supp Schlossinspektor terve: „Plan der englischen Parthie von k. k. Schlossgarten”. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 52/A szj. Közzölte: GOMBOS, 1969, 100., „XIX. közepéről” datálással.
85. YBL, 1956a, 272–273.
86. A pihenő terve: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 220. szj.
87. BFL Terv- és Térképtár, XV., 253/3/a, b.
88. YBL, 1956a, 144.
89. 1900 körül a sikló pályája fölött átvezető gyaloghidakat lebontották, s ezzel az Ellipsz kert Várkerthez tartozó déli részének látogathatóságát korlátozták.
90. BFL Terv- és Térképtár, XV., 206/1/b.
91. BFL Terv- és Térképtár, XV., 206/1/a; BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 299. szj.
92. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, lt. sz.: 14.564. Leírja: YBL, 1956a, 144., közli: YBL-KAT, 1991, XV.
93. WEBER Károly virág és növény-kereskedése Budapest... [Prospektus]. Budapest, 1887. OSzK Kisnyomtatványtár. Weber munkájával kapcsolatban lásd: GOMBOS, 1969, 317–318. jegyzet.
94. GOMBOS, 1969, 319. jegyzet. A Várkert építésének ezen időszakáról GOMBOS, 1969 nyújtja a legrészletesebb feldolgozást, számos dokumentum közlésével. Zellerin vízvezeték-terve: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 547. szj.
95. BTM, F.279, F.123A, F.233., 262., 303., 314. szj.
96. A megvalósult állapotot több alaprajz is rögzítette. „A Királyi Vár építkezéseinek helyszínrajza”, é. n. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 123/A szj.; HAUSZMANN, 1912, I. tábla, valamint Szörényi (Strnad) Mihály felvételi rajza a palota kertjéről, 1910. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 123/A szj.
97. Az is előfordult, hogy egyes Hauszmann által tervezett kert építményeket Ybl Lajos a maga munkájaként tüntette fel a sajtóban: HAUSZMANN, 1997, 94.
98. HAUSZMANN, 1997, 83.
99. HAUSZMANN, 1997, 93–94.
100. A támfal és a díszkút tervezett alaprajza 1896-ból: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 698. szj. Fényképe: Divald Károly (1830–1897), 1890-es évek. Közli: HAUSZMANN, 1900a, 78. ábra.
101. Az elkészült kert alaprajzát közli: HAUSZMANN, 1912, I. tábla; SCHILBERSZKY, 1900, VI. tábla, valamint Szörényi (Strnad) Mihály felvételi rajza 1910-ből: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F.122/A szj., a kert egyes részeinek és az építmények megnevezésével.

102. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 121/A szj.
103. PECZ, 1910, 67.
104. KARDOS, 1906, 290.
105. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 120/A szj.
106. GOMBOS, 1969, 116, valamint: A király Várkert új főkertésze. = *Kertészeti Lapok*, 1904, 124.
107. A télikert tervei: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 713., 715. szj., valamint MOL, T 10., no. 1/25., 26. Utóbbiakra Farbaký Péter hívta fel a figyelmemet.
108. A parasztház tervei: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 108/A szj. és F. 582. szj.
109. HAUSZMANN, 1997, 95.
110. Divald Károly felvétele, 1897 körül. Közölte: HAUSZMANN, 1900a, XX. tábla.
111. Müllner János (1870–1925) felvétele, 1920 körül. BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, lt. sz.: 31.141. Közli: GOMBOS, 1969, 48. ábra.
112. Divald Károly felvétele, 1890-es évek. BTM Kiscelli Múzeum Fotótár, lt. sz.: 66.1498. Közli: GOMBOS, 1969, 35. ábra.
113. Lásd a 112. jegyzetet.
114. A kész lépcsőt a parasztház építését megelőzően rögzítette: Divald Károly; lásd a 112. jegyzetet.
115. A királyné kertje. = *A Kert*, 1897, 716–717.
116. Erzsébet királyné kertje. = *A Kert*, 1898 (melléklet), II–IV.
117. HAUSZMANN, 1912, 52.
118. Az új burkolatok, lépcsők, mellvédelemek és más kőszobrászati díszek 1:1 arányú részletterveit jelenleg az OMvH Tervtára őrzi.
119. Tervei: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 585., 586., 587. szj.
120. A várkertészet történetét részletesen feldolgozza: GOMBOS, 1969, 114–147.
121. Új virágház a várkertben. = *A Kert*, 1904, 333., valamint KARDOS, 1906, 339.
122. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F.584. szj. Közli: GOMBOS, 1969, 141. A narancsház Ilsemann említett, 1896-os keltezésű ter-
vén még nem szerepel.
123. Az üvegházak pontos elhelyezkedéséről és rendeltetéséről: GOMBOS, 1969, 136. – Az üvegházak tervei: BTM Kiscelli Múzeum
Tervtár, 24.B, 673., 706., 714. és 864. szj.
124. A király függőkertje. = *A Kert*, 1898, 81.
125. A királyi palota függőkertje. = *A Kert*, 1897, 622.
126. A királyi várkert díszítése. = *A Kert*, 1897, 122.
127. Egy delfint és három nőalakot ábrázoló szoborcsoportot említ a Várkertből: RAJNA, 1989, 23., 50. Megjegyzi, hogy a szobrot
jelenleg Súlysápon tárolják.
128. Terve: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, 26/B szj.
129. Fényképeit közli: HAUSZMANN, 1912, 34. – A kapuk helyreállításáról: PEREHÁZY, 1983, 255–260.
130. Hauszmann terve (a torulszobor nélkül): BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F. 115/A szj.
131. Az udvari kertek jövője. = *Kertészet*, 1918, 296.
132. SZERB, 1935, 28–29.
133. SZÖRÉNYI, 1957.
134. Kinevezés. = *Kertészet*, 1917, 152., valamint GOMBOS, 1969, 118.
135. Szörényi Mihály előterjesztése arany oklevélre. Gépirat [1963], Szent István Egyetem Budai Karainak Levéltára, 50. fond, „o”
állag, 5. dob.
136. Köztük a kormányzóról elnevezett orchidea-hibridet (*Laeliocattleya* 'Horthy Miklós') is. Csapody Verának 22 db, a Várkertben
készített orchidea-akvarellje jelenleg a család tulajdonában van. Az akvarellék létezésére Szvoboda Dománsszky Gabriella hívta
fel a figyelmemet, segítségét ezúton köszönöm.
137. SZÖRÉNYI, 1957.
138. PROBOCSKAI Endre naplója 1932–33-ból: Szent István Egyetem Budai Karainak Levéltára, 166. fond, 1. dob. CSÁNYI Anna
naplója 1938–39-ből: 171. fond, 1. dob., várkerti bizonyítványa uo.
139. Az ásatásról beszámolt: GEREVICH, 1966.
140. SZÖRÉNYI, 1957.
141. Az új Várkert tervezési és építési folyamatát részletesen ismerteti: GOMBOS, 1969, 171–222.
142. A szerpentínút és a helyreállítandó középkori építmények látványterve az 1950-es évek elejéről (Janáky István munkája), vala-
mint a helyreállítás egyéb tervei a KÖZTI Rt. Tervtárában.
143. GOMBOS, 1969, 171–222.

THE ROYAL PALACE GARDENS IN MODERN TIMES

Summary

The public and the profession have always been fond of the Royal Palace Gardens. Many a great artist, as well as exemplary maintenance have contributed to achieving its high standards.

A great many descriptions and drawings about the garden and its history have come down to us, and an especially abundant collection of maps and miscellaneous documents. The exploration of these has revealed a fair number of sources previously uninvestigated by scholars. This paper seeks to give a chronological, source-based summary overview of the garden's history.

The Royal Palace and the surrounding area was laid waste during the siege of Buda in 1686. That marked the end of the period of the famous Renaissance Palace Gardens, originally built by King Matthias (1458–1490). Sandwiched between the mediaeval walls and adjoining the new baroque palace on its eastern front, the small pleasure garden depicted on a 1730s map is the first image of the modern-time Palace Gardens. A map dating from 1749 indicates gardens in the area of the round bastion (the Rondella), too.

When the palace was converted and extended (1749–1770) during Maria Theresa's reign, it came up that a bigger garden should be built, adjoining the palace. It is more than obvious that the new garden was designed by Franz Anton Hillebrandt, Viennese architect. In January 1768 Adrian van Steckhoven, director of the Imperial Gardens at Schönbrunn, travelled to Buda to discuss the proposed garden. The first known caretaker of the new garden was the Klagenfurt landscape architect Joseph Georg Tille, whose activity in Buda was first mentioned by the sources in April 1769. The new garden was built at the eastern front of the palace, and incorporated horse-chestnut alleys, and a centrally-located, octagonal, mansard-roofed, trellised pavilion which was pulled down in 1789. Erected on a small round bastion on the garden's north-eastern corner stood a small entertainment room.

Hungary's newly appointed palatine, Alexander Leopold —younger brother of Leopold II and his successor Francis, emperor of Austria and king of Hungary— moved to the palace in 1790. Although, due his early death, he only lived there for five years, he made significant alterations to the Palace Gardens. In 1792 it was decided that a simple conservatory and a small gardener's lodge be built. The same year Dávid Mayer was appointed new Gardener of the Palace Gardens.

According to a site drawing dating from March 1793, the gardens by then occupied the entire area enclosed by the mediaeval walls. Not for long, however. A year or two later Alexander Leopold commissioned a large-scale landscaped garden outside the castle walls. One —aborted— plan reveals that the garden was going to be built on the western slopes of Castle Hill, in place of the Matthias-era Renaissance Gardens. However, because it was deemed prohibitively expensive, the garden was eventually built on the empty southern slopes, around 1795. Its recently discovered plan essentially portrays the accomplished garden; only few of its elements were ultimately left out. This plan included the pseudo-Gothic, artificial ruin-like "peasant house," erected on the remains of the real Gothic gatehouse by the round bastion.

After Alexander Leopold's death in 1795, his younger brother, the Archduke Joseph (governor and later palatine) moved into the Royal Palace in Buda. Founder of the famous parks on Margaret Island and at Alcsút, Joseph gave high priority to beautifying his new environment. A garden design dating from 1807 reveals the Palatine's development concept. The unsigned plan might have been created by a certain Anton Tost, who was trained at the Imperial Gardens at Schönbrunn, and was for four decades Head Gardener of the Palace Gardens. His father, Joseph Tost, had been Chief Gardener of the Imperial Gardens (and later the Schlosshof); his brothers employees at the Palatine's other gardens in Pest and Buda. Another mock ruin was built using the mediaeval stone carvings found lying about and even a Roman-period gravestone. Other garden buildings included a dove house, a small hermitage, and an arbour. Green-fingered Palatine Joseph enriched his Palace Gardens with many a botanical rarity. According to an 1826 inventory, it had 2,440 species and varieties of plants. For example, period descriptions mention over 300 types of rose.

The war of independence that followed the 1848 revolution in Pest, together with the siege of the castle in 1849, badly damaged the gardens. The ruins were removed after 1850, and the restoration was completed by 1857. On the whole, reconstruction little affected the previous structure of the Palace Gardens, but new areas were given over to landscaping. The baroque parts of the garden lost their original form then. The damaged or destroyed garden buildings were either renovated (e.g. the peasant house), or replaced by more grandiose ones (e.g. the conservatory). The new garden buildings were designed by Carl Ehrenberger, Carl Neuwirth, Joseph Weiss, and József Holczer, who were also in charge of the palace reconstruction. The Head Gardener Anton Tost died in 1849. His successor was Károly Mráz who managed the gardens from 1861 until 1906.

From the 1870s to the turn of the century the Palace Gardens enjoyed continuous growth. It came up in 1873 that a kind of flamboyant "garden fence" should be built on the Danube edge of the Gardens. Miklós Ybl, chief architect of the palace reconstruction project in the 1880s, built his elongated Palace Gardens Bazaar in September 1879, achieving harmonic connection between the Gardens and the Danube embankment. In 1881 the Gardens were expanded to the east slopes of Castle Hill according to the plans of the Pest landscape architect Károly Weber.

In the 1890s the development of the Palace Gardens gathered momentum. Certain garden buildings were converted again, some were demolished, and new ones were built. These works were performed by renowned Hungarian experts. In 1896 Keresztély

Ilsemann, Chief Municipal Gardener, designed the south-eastern parts of the Gardens. Ármin Pecz Jun. was responsible for the gardens adjoining the southern front of the Royal Palace. Alajos Hauszmann, who took over Ybl's job, added a new, even more grandiose conservatory and an ornamental staircase. He also built, for Queen Elizabeth, the peasant house that abounded in Hungarian folk-art motifs. Between 1903–1927 Nándor Witzel was head of the Buda Royal Gardens. In 1897 he built a rock garden adjoining the round bastion, with a grotto.

At the end of the 1890s the growing demand for flowers and plants in the palace and the large Palace Gardens called for the building of greenhouses. Over thirty were erected, and ornamental plants were grown in them for sale, too. The special orchids and azaleas grown there by Witzel, the head gardener, and Mihály Szörényi, his successor, earned the Palace Gardens international acclaim.

The turn of the century marked the end of the last great period in the history of the Royal Palace Gardens. Little changed for near half a century, until the bombing of Budapest in 1944. Until then the Gardens were the finest, best equipped and kept garden in Hungary, befitting the royal residence of a burgeoning Hungary in the late 19th century.

During the air raids many of the Palace buildings and the Gardens were severely damaged, but curiously certain garden houses, the rock garden, the outdoor plants, and the garden paths survived almost intact. Sadly, instead of rebuilding the garden, it was methodically obliterated. All of the garden buildings were demolished, and the replacement gardens were built in line with the Palace's new functions. Hauszmann's Peasant House was replaced by the Gothic Gatehouse, and mediaeval-like gardens were built in the area enclosed by the castle walls. The lower sections of the former Palace Gardens were given over to the public. Only a two hundred year-old Japanese Pagoda tree standing at the southern front of the round bastion, and an accidentally forgotten fountain in the courtyard attest to the existence of the one-time Palace Gardens.

DOKUMENTUMOK

A VOLT KIRÁLYI PALOTA HÁBORÚS VESZTESÉGEIRŐL ÉS ÚJJÁÉPÍTÉSÉNEK ELŐZMÉNYEIRŐL

Az alábbi közlemények a *Tanulmányok Budapest múltjából* XXVI. számában megjelent *Dokumentumok a budai vár 1945. évi ostromáról* című fejezetét folytatják és egészítik ki. A bemutatott források döntő többsége a Magyar Országos Levéltárban végzett kutatásaimból, valamint magángyűjteményemből származik.

A volt királyi palota háborús veszteségeinek részletes feldolgozása a várkapitányság – elsősorban Szabó László várkapitány – érdeme. Bár az ideiglenes nemzeti kormány rendelete¹ 1945. november 27-i hatállyal megszüntette a várkapitányság működését is, a palota háborús veszteségeinek felmérését még a felszámolásban lévő hivatal szakemberei végezték el, amelynek teljes anyagát most közöljük első alkalommal.²

E felmérés épületkárokra vonatkozó része kiindulási alapként szolgált a palota első újjáépítési tervváltozatának elkészítéséhez. A belső berendezések és műtárgyak veszteségeinek jegyzékei pedig ma is egyetlen hiteles forrása a palota elméleti rekonstrukciójának. A források közül unikális értéket képvisel a palota első emeleti teremsorának méretjegyzéke.

Az 1949 és 1985 közötti újjáépítés időszakában a palota rendeltetését az alábbi három felső szintű jogszabály rendelkezései határozták meg:

– Az 1949. évi XXV. törvény 49. §-ának 3. bekezdése³ szerint: „A legfőbb állami irányítás és kormányzás céljaira 130 millió forint beruházással Budapesten újjá kell építeni a fasiszta háborúban romba döntött várat”;

– A Gazdasági Bizottság 10.157/1958. (IX. 7.) számú határozatának 2. pontja⁴ szerint: „...a palotát a legfőbb kormányzati szervek reprezentatív kormányzati helyiségeinek befogadására, jelentős kulturális intézmények és egyes kisebb félforgalmú minisztériumok (főhatóságok) jövőbeni elhelyezésére alkalmas rendeltetéssel kell helyreállítani”;

– A Gazdasági Bizottság 10.327/1959. (XII. 30.) számú határozatának 1. pontja⁵ szerint: „A Palotát és környékét a főváros egyik művelődési központjává kell kiképezni”.

A fentiek alapján az újjáépítés során összesen hat tervváltozat készült, amelynek tartalmát és értékelését Kollányi Béla 1990-ben megjelent, *Az újjáépült Budavári palota* című könyve részletesen ismerteti (KOLLÁNYI, 1990). Ugyanakkor a szakirodalom még adós azoknak a forrásanyagoknak a közreadásával, amelyek a palota újjáépítését megelőző szakvéleményeket,⁶ állásfoglalásokat,⁷ valamint a Magyar Dolgozók Pártja felső vezetőinek e kérdésben kifejtett véleményét tartalmazzák.⁸

Az újjáépítés előzményei között különös értéket képvisel a várpalota Duna-parti látképének kialakítására kiírt zártkörű tervpályázat és a vár újjáépítését megtekintő lengyel küldöttség szakvéleménye.⁹

E forrásanyagok bemutatásával kíván a szerző hozzájárulni a szakirodalomban még fennálló hiányok pótlásához.

JEGYZETEK

1. Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 10120. M. E. számú rendelete (X. 24.) a kormányzó mellé szervezett Kabinetiroda megszüntetéséről a *Magyar Közlöny* 1945/186. számában.
2. A Kabinetiroda Gazdasági Hivatala iratainak Magyar Országos Levéltár-beli jelzete: K-588., 2. számú csomó.
3. 1949. évi XXV. törvény a Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről az 1950. január 1-től 1954. december 31-ig terjedő időszakra (XII. 11.). Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1949. évi kötet.
4. A MT Gazdasági Bizottsága 10.157/1958. (IV. 7.) számú határozata a budai volt királyi palota helyreállításáról. BM Polgári Védelmi Archivum, jelzete: X-264.
5. A Gazdasági Bizottság 10.327/1959. (XII. 30.) számú határozata a budai volt királyi palota rendeltetéséről. Magyar Országos Levéltár-beli jelzete: XIX-A-b-10327-1959.
6. Magyar Országos Levéltár-beli jelzete: K-588. Ezen belül dr. Csonka Pál szakvéleménye a 2. számú csomó, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának szakvéleménye a 3. számú csomó őrzésében.
7. A Gazdasági Főtanács 1930/20/1949. (X. 19.) számú határozata a Várnegyed rendeltetése és műemlék jellegének megóvása tárgyában. Magyar Országos Levéltár-beli jelzete: XIX-A-10-1949. május 19.
8. Rákosi-titkárság iratai. Magyar Országos Levéltár-beli jelzete: M-KS-276-65/276. őrzési egység.
9. A várpalota Duna-parti látképének kialakítására kiírt zártkörű tervpályázat anyaga és a vár újjáépítését megtekintő lengyel küldöttség szakvéleménye magángyűjteményből származik.

A VOLT KIRÁLYI PALOTA HÁBORÚS VESZTESÉGEI

ÉPÜLETKÁROK

J e l e n t é s .

a budai várpalota és a hozzátartozó épületek háborús események okozta káraitól.

A volt királyi várpalota ma, a háborús események következtében, úgyszólván romokban hever. Óriási az az anyagi kár, mely a várpalota és a hozzátartozó egyéb épületek, az u. n. Szent Korona javak pusztulásával a nemzetet érte. Becslések szerint ez a kár 1938. évi pénzértékkel mérve 41.595.900 pengő összeget tesz ki, amely összeg az egész ingatlan vagyon mintegy 54,46 %-ának felel meg.

Bármilyen mértékű is az anyagi károsodás, annál nagyobbak és jelentékenyebbek tekinthető az a veszteség, amely nemzeti és kulturális szempontból érte az országot.

A várpalota rendeltetésének jelentőségénél, multjánál, méreteinél fogva is, az ország első épületének volt tekinthető. Helyén valaha a dicső, magyar nemzeti királyok palotája állott, melyet az országot ért sorscsapások megsemmisítettek. Ezen a helyen III. Károly király és Mária-Terézia királynő új palotát építettek. Ez a palota alakult át később királyi palotává s ez a Hildebrand Lucas féle királyi palota fejlődött Ferenc József uralkodása idején Hauszmann Alajos tervei szerint a mai királyi palotává.

A várpalota a régi Mária Terézia korabeli palota architektónikus tagozatait és homlokzat osztását megtartva és tovább fejlesztve, hatalmas méretű palotává fejlődött és nagyobb terjedelmében is stílusos jelleget nyert. Méretével, majestétiikus tömegével a lehető legszerencsésebb módon helyezkedik el a várhegy domborulatán, erős és uralkodó hangsúlyt adva Budapest városképének. Az épület tömegjátéka városképi és látképi szempontból oly annyira jelentős, hogy e nélkül Budapest alig képzelhető el. Fekvése, méretei, rendeltetését külső és belső kialakításában is eláruló kiképzése folytán, az épületet a közvélemény is műemléknek nyilvánította, annak ellenére, hogy ezen építési korban keletkezett egyéb, művészi szempontból is igen jelentős építmények nem minősülhetnek műemléknek. A várpalota értéke és jelentősége azonban vitathatatlan.

Legrégibb részének, a Mária Terézia korabeli déli szárnyak termei, eredeti belső kiképzésükkel, franciás rokokó aranyozott díszítéseikkel, kiképzésük hangulatával és jellegével, a várpalota művészi szempontból is legértékesebb részei voltak. Az ujabban épült belső terek gazdag, előkelő mértékűt tartó kiképzései sem tévesztették el hatásukat. A lázas alkotás és fejlődés korát élő nemzet legvirágzóbb ipara minden téren olyan minőségű és értékű remeket alkotott, amelyhez mérhető ma elképzelni sem lehet. S az épület művészi értékét nagy mértékben emelték a belső berendezési tárgyak, műtárgyak, a legelső, magyar szobrász és festőművészek mű-

vészi alkotásai is. A palota dunai oldalán levő hatalmas I. emeleti reprezentációs termein végig-vonulni, annak szépségeit élvezni s onnan a Duna királynőjének, Budapestnek a világ egyik legszebb fekvésű városának megkapó, monumentális szépségű panorámájában gyönyörködni, a világot járó legelőkelőbb idegenek számára is, felejthetetlen élményt jelentett.

A veszteség listáján ott szerepel még a várpalotához szervezen hozzátartozó műemlékek pusztulása is.

Ide sorolandók a várkert építményei, a várkert függő kertjeit, terraszait, támasztó régi, középkori bástyák, tornyok várfalak pusztulása, a várkertben festői csoportosításban elhelyezett régi középkori és barokk műemlékek, töredékek, épületmaradványok sérülései is. Emlékezzünk meg a várhegyet és várkertet a dunai oldalon lezáró, változatosságában és eredetiségében oly érdekes és vonzó Várbazársorral, pergolás, lejtős, ékes pavillonokkal és palotaszerű épületekkel tagolt építményről, nemkülönbön az ezekkel szinte egybeforrott Várkert Kioszkról, Ybl Miklós mester teljes művészi értékű remekeiről is.

Soroljuk ide végül a gödöllői kir. kastélyt is, a legvirágzóbb barokk kor kastélyépítészetének gyöngyét is, amely régi művészi szépségével, kertjének, külső és belső kiképzésének nemes hangulatával, a háborús események következtében aligha fogja többé az élő nemzedéket gyönyörködtetni.

Kétségbevonható-e az a pótolhatatlan erkölcsi és kulturális veszteség, amely a nemzetet, röviden leirt értékeinek pusztulásával érte?

Budapest, 1946. január hó

[Szabó László]
várfelügyelő.

J e g y z ő k ö n y v .

Felvettük Budapesten a várpalotában 1946. évi január hó 18. 19. és 22-én.

Tárgy: A Magyar Szent Korona tulajdonát képező budai várpalotát és melléképületeit, valamint tartozéképületeiben a háborús események következtében okozott épületkárok megállapítása.

Jelen vannak: az Országos Építésügyi Kormánybizottság és Budapest Székesfőváros Közmunkák Tanácsának képviselőiben: Jankó Gyula min. tan., Pogány Frigyes főmérnök, Hermány Géza műsz. tanácsos Budapest Székesfőváros Tűzoltóőrsparancsnoka a kiküldöttje Szilágyi Miklós alparancsnok, a Kabinetiroda felszámoló hivatala kiküldetésében Szabó László várfelügyelő.

Szabó László várfelügyelő előadja, hogy a Magyar Központi Statisztikai Hivatal 2572/1945. szám alatti felhívásában foglaltak megfelelő kárfelvétel folyamatban van. A Magyar Szent Korona tulajdonát képező budai várpalota és egyes tartozéképületei a Műemlékek Országos Bizottsága által nyilvántartott műemlékek nyilvántartott épületek és mint ilyenek a kulturális javakban előállított károkat összeíró bizottság munkakörébe tartoznak, amely bizottság ezekre vonatkozólag úgy döntött, hogy az ezekben okozott háborús károk általános összefoglaló leírását és a károk kulturális jelentőségének kidomborítását tartja elsősorban fontosnak.

Ezzel szemben f. hó 15-én a Magyar Pénzügyminisztérium megbízottjával Szigethy Gyula osztályfőnökkel, Ghimesy László és Supka Ervin osztálytanácsosokkal, a Magyar Statisztikai Hivatal képviselőivel folytatott tájékoztató megbeszélés alkalmával megállapítást nyert az a követelmény, hogy elengedhetetlenül szükséges az épületeket ért károk részletes összegszerű felvétele és megállapítása is, a károkozás körülményeinek megfelelő csoportosításában. Ezen kárt felvevő munka keresztül vitele szakértőkből álló bizottság útján biztosítható, miért is ezen bizottság a mai napra helyszíni szemlére összehívott.

Fenti megbízottakból álló bizottság a károkat felvevő munka programját és módszerét általánosságban megvitatta és egyhangú határozattal megállapodott a munka alábbi módozataiban.

A várpalota épületének értékelése a beépített légköbméter alapján történjék olyan módon, hogy a palota különlegesebb szerkezeteinek, de legegyszerűbb kiviteli módozatainak, belső falvakolatok, vakolt homlokzatfelületek és az egyszerűbb belső kiképzések tekintetbe vételével és az 1938. évben kialakult árviszonyok szerint pengőben megállapított légköbméter egységár alapján kiszámított értékhez hozzáadassanak még, mint különösen jelentékeny értékőbbletet képviselő tényezők:

A./ a tetőszerkezetek és fedélhíjazatok;

B./ a gazdagabb padlóburkolatok;

C./ mennyezet kiképzések;

D./ oldalfalburkolatok;

E./ figurális díszítő szobrásmunkák és

F./ faragottkő homlokzat kiképzések felülfizetési értékei is olyan mértékben, amely mérték a palotát, az általánosan ismert legelsőrangú kivitel szerint épült épületekkel szemben is, megkülönböztetett értékűvé teszi.

Ezen különlegesebb értéket képviselő munkacsoportok részleteit és részletértékeit a jegyzőkönyv mellékletét képező kimutatás foglalja magában.

A háborús események okozta károk megállapítása becslés alapján történik. Tekintettel arra, hogy a károk az épületet nem egyenlő mértékben rongálták meg, az épület a szenvedett károknak megfelelően 4 csoportba osztandó és ezen csoportok kárányai 85,

65, 45, és 25 %-ban állapítottak meg. Az épületet ért károsodás felosztását a jegyzőkönyvhöz mellékelte vázlat szemlélteti. A tényleges károk megállapításánál a % szerinti általános károkon felül tekintetbe vehető még az érték többletet jelentő A./ – F/ alatti munkákban szenvedett különlegesebb kármennyiség is.

A várpalota tartozéképületeinél a kárbecslés az általánosan szokásos %-os arány szerint állapították meg, kivéve az Ybl Miklós téri épületeket, melyek kárbecslésénél tekintetbe vettek azok különlegesebb esztétikai értéke és műemlék jellege is.

A bizottság a károknak a károkozók szerinti csoportosítását, miután annak tagjai előtt a károk egymásutánja, időpontjai és körülményei nagyrészt ismeretlenek, hatáskörön kívül állónak tekinti. A bizottság azonban felkéri Szabó László várkapitányt, hogy az épületkárok, károkozók szerinti csoportosítását, mint a körülmények közvetlen ismerője saját hatáskörébe állítsa össze.

Ezen jegyzőkönyv, mellékleteivel együtt 5 drb. egyező példányban vététt fel, amelyből 3 példány továbbítás és felhasználás végett a Kabinetiroda felszámoló hivatalát, 1 – 1 példány pedig az Országos Építésügyi Kormánybizottságot illetve a Budapest Székesfővárosi Közmunkák Tanácsát és a Tűzoltóőparancsnokságot illeti.

Budapest, 1946. január hó 22-én.

Országos Építésügyi Kormánybizottság
Éa Budapest Székesfővárosi Közmunka-
Tanácsának megbízottjai:

[Jankó Gyula]
min. oszt. tan.

[Hermány Géza]
műsz. tanácsos

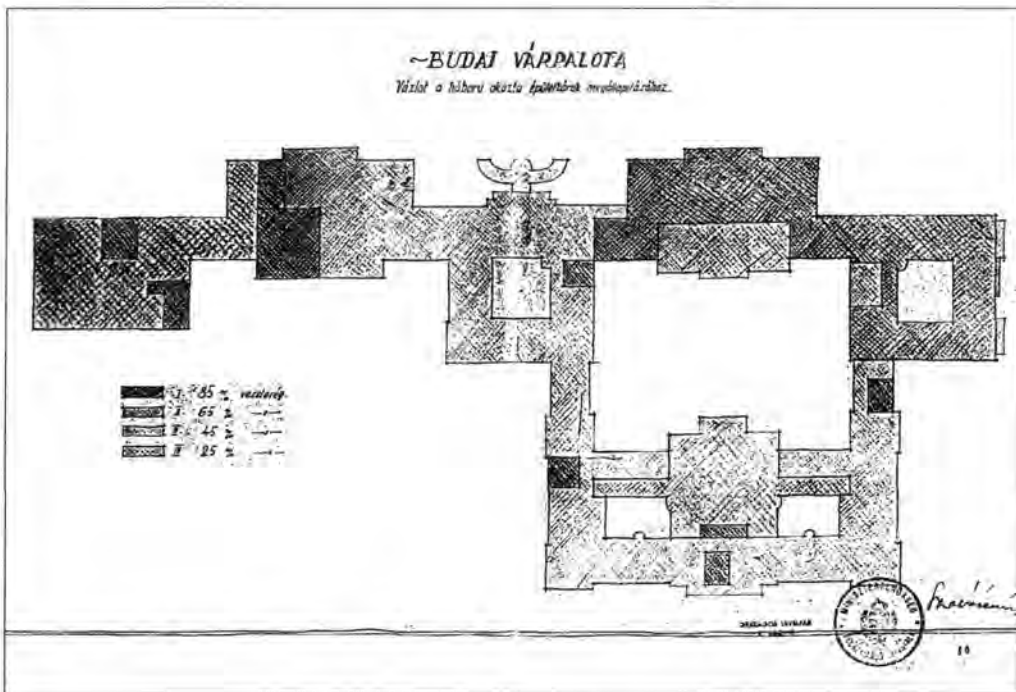
[Pogány Frigyes]
főmérnök

Budapest Székesfőváros
Tűzoltóőparancsnokságá-
nak megbízottja:

[Szilágyi Miklós]
alparancsnok:

A Kabinetirodát felszámoló hivatal
kiküldöttje:

[Szabó László]
várkapitány.

A jegyzőkönyv melléklete: az épületet ért károsodás felosztása.

A budai várpalota háborus események következtében okozott kárai.

A. Tetőzet.

- 1./ Dunai oldal déli rizalít, déli épületszárny, Krisztinavárosi épületszárny és csatlakozó rész, kápolnaudvar körüli épületszárnyak tetőzete teljesen leégett.
- 2./ A kupola vasszerkezetre szerelt fedélhájazata és deszkaburkolata lövedékek és repeszhatások következtében megsemmisült.
- 3./ Északi szárnyon, nagyterem feletti függesztőműves fedélszerkezet a terület 50 %-ában megsemmisült.
- 4./ Északi szárny tetőzete és mansard kupolái rongáltak, de sérült szerkezeti elemek kiváltásával, helyrehozhatók, deszkaburkolatai pótolhatók és kiegészíthetők.

B. Bombatalálatok.

- 1./ Északi szárny, előcsarnok mennyezete, falpillérei beomlottak,
- 2./ " " melléklépcsőháza teljes magasságban rombadólt.
- 3./ " " belső traktusának pinceboltozatai, részben falai felhalmozott lőszer robbantása következtében összeomlottak.
- 4./ " " belső sarokrésze, főfalak, erősen rongáltak
- 5./ " " táncterem északi fele nagyobb bombatalálat következtében tönkrement. Rabitzmennyezet szerkezete, az azt tartó függesztőművel beomlott, belső kiképzése erősen sérült, alatta levő kazánház és folyosó boltozatai, pillérei erősen rongáltak.
- 6./ " " táncterem előtti erkély 2 oszlopa földszinti pillére leomlott.
- 7./ " " dunai oldalon, buffet fölötti északi rizalitorsok III-ik emeleti főfalai és válaszfalai leomlottak, III. em. földem beomlott.
- 8./ Kupola alatti Habsburg terem, rabitzboltozata, Lotz freskóval, cca 3 m² területen sérült, belsőterben repeszdarabok és a padló égése okozta sérüléseket.
- 9./ A kupoladob falazatai, faragottkő párkányai, ablakok közötti pillérek erősen megsérültek, kisebb leomlás veszélyével fenyegetnek.
- 10./ Kápolnaszárnyban volt u.n. kriptalépcső beomlott.
- 11./ Kápolna 5 csehboltozat mezőjét bombák átütötték, megrongálták, kápolna belső tere kisebb sérüléseket szenvedett.
- 12./ Diplomata lépcső feletti boltozatot bomba átütötte, felette levő II-ik emeleti rész beomlott, lépcsőház egyik oldalán erősebben sérült.
- 13./ Zenta terem feletti mennyezetet bomba összedöntötte, dunai és udvari oldalon egy-egy pillér falazatot erősen megrongálta, II-ik em. falakat tartó vasszerkezetek sérültek.
- 14./ Habsburg terem déli terraszának egy homlokzati oszlopa összeomlott.
- 15./ Déli rizalít középrészén, északi könyvtárterem feletti, lépcsőház rombadólt.
- 16./ Déli rizalít oszlopos erkélyének déli sarka, két oszlopállással rombadólt.
- 17./ Déli rizalít és déli szárny sarka, külső kőfala beomlott.
- 18./ Összekötőszárny I-ső emeletén lévő Szent István terem megsemmisült.
- 19./ Krisztinavárosi szárnyban, udvari sarokrészen, II-ik em. helyiség fölötti mennyezet beomlott.
- 20./ Krisztinavárosi szárnyban déli patkólépcső földszint alatti főfala beomlott.
- 21./ Krisztinavárosi szárny belső udvari traktus első emelet fölötti mennyezeti válaszfalai, mellékhelyiségei összeomlottak.
- 22./ " " Hunyadi terem feletti mennyezetek erősen sérültek, a terem mennyezete félerészben, belső kiképzése teljesen megsemmisült.
- 23./ " " főlépcsőcsarnok pihenőjének közepe beomlott, lőszerrobbanás következtében lépcsőfalak erősen rongálódtak.
- 24./ " " Korona páncélterem megsemmisült.
- 25./ " " nagy udvari sarokrészen, erősebben sérült II-ik emelet feletti mennyezetrész beomlott.
- 26./ A főépület dunamenti, déli nyugati és északi homlokzatai, nagy udvari és belső udvari homlokzatai, számtalan kisebb nagyobb belövést kaptak, atikák vakolt és faragottkő homlokzati kiképzések, igen sok kisebb vagy jelentékenyebb, de helyreállítható sérüléseket, károkat szenvedtek.

C. Tűzvészek okozta belső károk.

- 1./ A Mária Terézia korabeli épületrész dunai részén a déli rizalítban és a déli szárnyban levő fa mennyezetek, I. II. és III. em. fölötti a földszint feletti boltozatokig kiégtek.
- 2./ Ezen épületrész I-ső emeletén levő fogadótermek, királyi és királynéi lakosztályok, II-ik emeleten lévő vendéglakosztályok. III-ik emeleti tisztai és alkalmazotti szobák, belső kiképzésükkel berendezéseikkel együtt megsemmisültek.
- 3./ Szertartási terem /trónterem/ stukkómennyezete leomlott, oldalfalai kisebb mértékben sérültek.

- 4./ Táncterem melletti volt buffetterem stukkó mennyezete leomlott oldalfalai kisebb mértékben sérültek.
 5./ Északi szárnyban táncterem előtti Habsburg terem felé eső fogadó és előterem, faburkolatai stukkó mennyezetei, parkettpadlozatai leégtek.
 6./ Krisztinavárosi szárny földszinti és emeleti termeinek asztalosmunkái, falburkolatai, és stukkó mennyezetei /kivéve a lépcsőcsarnokot, diszfolyosókat, előcsarnokokat és néhány II-ik emeleti termet/ leégtek.
 7./ Krisztinavárosi szárny alagsori és pincsesori helyisége asztalosmunkái, berendezései beégtek.

Budapest, 1946. január hó

[Szabó László]
 várkapitány

K i m u t a t á s

a budai várpalota értéktöbbletet jelentő különlegesebb kiképzéseiről és az azokban szenvedett háborus károkról.

Megnevezés	Mennyiség m ³ , m ² , drb.	Eredeti érték Egys. ár	Összeg	Károsodás %	Értéke
A./ Tetőzet és fedélhéjjazat.					
1. Kupolaszerű mansard saroktetők 14 drb.	3.584.-	110.-	394.200.-	-	-
" " "	1.024.-	110.-	11.200.-	25	2.800.-
" " "	2.560.-	110.-	28.200.-	100	2.800.-
2. Eizalítók fölötti kettős mansard rész	2.993.-	400.-	1.197.200.-	-	-
" " "	912.-	400.-	364.800.-	40	145.900.-
" " "	1.649.-	400.-	659.600.-	100	659.600.-
Északi szárny függesztőművel	442.-	580.-	256.400.-	100	256.400.-
3. Kupola vasszerkezetre szerelt burkolata és héjjazata	154.-	900.-	138.600.-	80	110.900.-
Összesen:			1.730.000.-		1.178.400.-
B./ Padlóburkolatok.					
1. Faragott márványlapburkolatok	965.-	140.-	135.100.-	15	21.300.-
2. Régi intarziás táblás parketta	1.900.-	200.-	380.000.-	100	380.000.-
3. Újabb intarziás táblás "	2.635.-	125.-	329.400.-	80	263.500.-
4. Mintás, tölgyfa táblás "	9.400.-	60.-	564.000.-	90	507.600.-
Összesen:			1.408.500.-		1.382.400.-
C./ Mennyezetkiképzések.					
1. Díszített fehér stukkó mennyezet	6.650.-	60.-	399.000.-	90	359.100.-
2. Régi aranyozott díszítésű stukkó mennyezet	1.535.-	140.-	214.900.-	100	214.900.-
3. Stukkó mennyezet aranyozott gazdag díszítéssel	1.055.-	250.-	263.700.-	100	263.700.-
4. Szt. István terem, faragott intarziás tölgyfa mennyezet	84.-	500.-	42.000.-	100	42.000.-
5. Hunyadi Mátyás terem, színes, aranyozott rozettás	105.-	600.-	63.000.-	100	63.000.-
6. Bálterem, fiókboltozatos, stukkó mennyezete	670.-	2.000.-	1.340.000.-	-	-
" " "	335.-	2.000.-	670.000.-	40	268.000.-
" " "	355.-	2.000.-	670.000.-	100	670.000.-
7. Buffetterem stukkó mennyezete	520.-	1.000.-	520.000.-	100	520.000.-
8. Szertartási terem aranyozott stukkó mennyezete	300.-	1.300.-	390.000.-	100	390.000.-
9. Habsburg terem rabitzboltozata freskó nélkül	230.-	60.-	13.800.-	10	1.400.-
Összesen:			3.246.400.-		2.792.100.-
D./ Falburkolatok.					
1. Színes és fehér műmárványfalburkolatok	3.566.-	250	891.500.-	50	445.800.-
" " "	1.162.-	250	290.500.-	60	174.300.-
" " "	530.-	250	132.500.-	20	26.500.-
" " "	1.563.-	250	390.800.-	10	39.100.-

2. " műmárványburkolat aranyozott diszítéssel	1.550.-	400	620.000.-	50	310.000.-
" " aranyozással	1.300.-	400	520.000.-	20	104.000.-
3. Faragott fehérre festett faburkolat	631.-	400	252.400.-	15	37.900.-
" " "	840.-	400	336.000.-	100	336.000.-
4. Faragott aranyozott díszű faburkolat	1.200.-	550	660.000.-	100	660.000.-
5. Szent István terem, faragott, aranyozott tölgyfa-burkolat	100.-	600	60.000.-	100	60.000.-
6. Hunyadi terem faragott renaissance tölgyfa-burkolat	125.-	550	68.800.-	100	68.800.-
7. Selyemszövet kárpitburkolat faragott lambéria	9.929.-	250	2.482.200.-	100	2.482.200.-
Összesen:			6.704.700.-		4.844.600.-

E./ Figurális diszító szobrászmunka.

1. Szabadon álló 3 alakos szoborcsoportozat	3		120.000.-	70	84.000.-
2. Kupola dobján 3 " "	4		120.000.-	80	96.000.-
3. Timpanon szoborcsoportozata sok alakkal			150.000.-	70	105.000.-
4. Szabadon álló egyes szoboralak	22		1.830.000.-	100	1.830.000.-
5. Fülkében álló egyes " "	6		90.000.-	60	54.000.-
6. Mátyás király szökőkút bronz, több alakkal			360.000.-	45	162.000.-
7. Nagy udvarban bronz szoborcsoportozat	2		200.000.-	10	20.000.-
8. Domborított díszvázák a Habsburg terrasznál	20		80.000.-	70	2.407.000.-
9. Spialter díszöntvények a homlokzatokon	36		72.000.-	60	43.200.-
10. Habsburg lépcső kettős hermái	2		20.000.-	60	12.000.-
Összesen:			3.042.000.-		2.462.200.-

F./ Faragottkő homlokzat kiképzések.

1. Krisztinavárosi szárny, külső homlokzat	435.-	300	130.500.-	60	78.300.-
" " "	672.-	300	201.600.-	25	50.400.-
" " "	628.-	300	188.400.-	20	37.700.-
" " "	9.372.-	300	2.811.600.-	15	421.800.-
2. Nagyudvar homlokzatai	351.-	300	105.300.-	15	15.800.-
" " "	2.117.-	300	635.100.-	10	63.500.-
" " "	2.759.-	300	827.700.-	6	49.700.-
" " "	1.654.-	300	496.200.-	5	24.800.-
3. Dunai homlokzat rizalitjainak kiképzése	1.196.-	300	358.800.-	40	143.500.-
4. Bálterem palotauti kiképzése	390.-	300	97.000.-	50	48.500.-
5. Attika mellvédek "	1.250.-	600	750.000.-	45	337.500.-
Összesen:			6.602.200.-		1.271.500.-

Összesítés:

	Eredeti felülírási érték P.	Háborus károsodás értéke P.
A./ Tetőzet és fedélhéjazat	1.730.000.-P	1.178.400.-P
B./ Padlóburkolat	1.408.500.-P	1.382.400.-P
C./ Mennyezetkiképzések	3.246.400.-P	2.792.100.-P
D./ Falburkolatok	6.704.700.-P	4.844.600.-P
E./ Figurális diszító szobrászmunka	3.042.000.-P	2.462.200.-P
F./ Faragottkő homlokzat kiképzések	6.602.200.-P	1.271.500.-P
Összesen:	22.733.800.-P	13.931.200.-P

Budapest, 1946. január hó 23-án.

Szabó László

Országos Építészeti Kormánybizottság
és Budapest Székesfőváros Közmunka
Tanácsának megbízottai:
Jankó Gyula
Pogány Frigyes

Budapest Székesfőváros Tűz-
oltóparancsnokságának meg-
bízottja:
Szilágyi Miklós

41. I. ker. Váralja utca 16. sz. melléképületek	628	15.-	9.400.-	60	5.600.-
42. I. ker. Váralja utca 20. sz. lakó és irodaépület	10.693	30.-	320.800.-	90	288.700.-
43. VI. Andrássy út 117. sz. lakóépület	9.171	45.-	412.700.-	60	247.600.-
44. " " melléképület	2.523	25.-	63.100.-	25	15.800.-
45. I. ker. Ybl Miklós tér 2. sz. lakóépület	11.565	35.-	404.800.-	45	182.100.-
46. " " 5.	14.125	40.-	565.000.-	15	84.800.-
47. " " 6.	11.187	40.-	447.500.-	35	156.600.-
48. " " 9. Várkert Kioszk	5.083	60.-	305.000.-	35	106.700.-
49. " " Várbazársor és pavillonok	16.000	30.-	480.000.-	60	288.000.-
50. Diszfeljáró középső pavillonja	450	70.-	31.500.-	50	15.800.-
51. Ybl Miklós téri diszfeljáró	339	600.-			
	678	50.-	237.300.-	40	94.900.-
Összesen:			4.527.800.-		2.178.700.-

V. Vidéki épületek.

Gödöllő

52. Kir. Kastély és hozzáépített épületszárnyak	50.756	50.-	2.791.600.-	15	418.700.-
53. Tiszti lakóépület	3.823	30.-	114.600.-	10	11.500.-
54. Öreg és új istállóépület	4.728	25.-	117.500.-	10	11.800.-
55. Laktanyaszárny és sörházépület, garage	9.775	25.-	244.400.-	10	24.400.-
56. Mosóház, raktár, gépház és gazd. épületek	5.172	20.-	103.400.-	10	10.300.-
57. Kabinetirodai épület	3.361	30.-	100.800.-	15	15.000.-
58. Gondnoki épület	1.529	25.-	38.200.-	15	5.800.-
59. Kertgondnoki épület	1.200	25.-	25.000.-	15	3.800.-
60. Vadász hivatal épülete	2.695	30.-	80.900.-	10	8.100.-
61. Intézői lakóépület, utkaparó és kertiház	2.246	25.-	56.100.-	15	8.400.-
62. Pálmaház és növényház	3.583	30.-	107.500.-	20	21.500.-
63. Szegfűház	4.122	40.-	164.800.-	20	33.000.-
64. Szerszámkamrák, pince	882	20.-	17.600.-	25	4.400.-
65. Fürdőház és pavillon	296	25.-	7.400.-	40	3.000.-
66. Visegrádi vadászkastély és melléképület	3.266	25.-	81.600.-	15	12.200.-
67. Galgamácsai vadászkastély	2.162	35.-	75.700.-	90	68.100.-
Összesen:			4.127.100.-		660.000.-

Összesítés.

I. Várpalota melléképületei			4.786.000.-P		3.262.500.-
II. Kertészet épületei			423.800.-P		327.900.-
III. Várkert épületei és építményei			2.356.900.-P		1.585.700.-
IV. Budapesti lakóházak és tartozéképületek			4.527.800.-P		2.178.700.-
V. Vidéki épületek			4.127.100.-P		660.000.-
Összesen:			16.221.600.-P		8.014.800.-

Budapest, 1946. január hó 25-én

Országos Építésügyi Kormánybiztosság
és Budapest Székesfőváros Közmunka
Tanácsának megbízottjai:

Jankó Gyula
min. oszt. tan.

Hermány Géza
műsz. tan.

Pogány Frigyes
főmérnök

Budapest Székesfőváros Tüz-
oltóparancsnokságának meg-
bizottja:

Szilágyi Miklós
alparancsnok

A Kabinetirodát felszámoló
hivatal kiküldöttje

Szabó László
várkapitány

K i m u t a t á s

a budai várpalota becslési értékéről.

Sorszám	megnevezés	beépített m ³	egys. ár	Becslési érték összesen
1.	Budai várpalota főépülete	468.000	80	37.440.000.-P
2.	Felülfizetési érték a különlegesebb és gazdagabb kiképzésekért jelű részletezés szerint			22.733.800.-P
Összesen:				60.173.800.-P

K i m u t a t á s

a budai várpalotában a háborús események következtében beállott károkról.

Sorszám	megnevezés	Kárt szenvedett épületrész beépített m ³	egys.ár	értékének összege	A kár %	Összeg
1.	I. veszteség csoport 85 % ot kitevő kárral	128.660	80	10.292.800.-	85	8.748.900.-P
2.	II. " 65 %	2.330	80	186.400.-	65	121.100.-P
3.	III. " 45 %	252.475	80	20.198.000.-	45	9.089.100.-P
4.	IV. " 25 %	84.535	80	6.762.800.-	25	1.690.700.-P
5.	A felülfizetési értéket képviselő különlegesebb és gazdagabb kiképzésekben szenvedett kár, a ... jelű kimutatás részletezése szerint			22.733.800.-		13.931.200.-P
Összesen:				60.173.800.-P		33.581.000.-P

A szenvedett kárösszeg a teljes értéknek 55.80 %-a

Budapest, 1946. január hó 26-án.

Országos Építésügyi Kormány-
bizottság és Budapest Székes-
főváros Közmunka
Tanácsának megbízottai.

Jankó Gyula
Pogány Frigyes

Budapest Székesfőváros
Tűzoltóparancsnokságának
megbízottja.
Szilágyi Miklós

A Kabinetirodát felszámoló
hivatal kiküldöttje.
Szabó László

J e g y z e t .

**a budai várpalota és hozzátartozó épületek háborús események okozta kárainak
károkozók szerinti csoportosításához.**

Az épületek háborús események következtében előállott kárai a károk természete, időpontja és a károkozók szerint három csoportba soroztattak be és pedig:

- A./ német katonaság által az épületek indokolatlan és kiméltlen használatba vétele által okozott károk;
- B./ harci cselekmények, német gyújtogatás, robbantás stb. által, a felszabadulásig keletkezett károk;
- C./ felszabadulás időpontja után keletkezett károk.

Mindezen károk értékelésében csupán az ingatlan vagyonban keletkezett károk, az épületek szerkezeti részeiben és beépített felszerelési tárgyaiban szenvedett károk foglaltatnak, az ingó vagyontárgyakban és berendezési tárgyakban történt károk, külön megálapítás tárgyát képezik.

A./ csoport. 1944. október hó 16-án, a budai várpalotának és melléképületeinek a német csapatok által történt elfoglalása, megszállása és használatba vétele által vette kezdetét a károk láncolata. Az igénybevétel mértéke a későbbi időben még növekedett s az ostrom idején és végén érte el tetőpontját. A használatbavétel módja és durva kiméletlensége, mely minden tekintet nélkül, a leggazdagabban kiképzett előcsarnokot, folyosókat, termeket, sőt még a vár kápolnát is istállózás céljaira használta, már magában veve is súlyos károkat okozott. Minden zárt helyiségnek erőszakos feltörése, durva vandál módon való pusztítása jellemezte a megszállás módját.

A várpalota felügyeletét ellátó személyzet állandó éber szemrevételezés útján, időnként megállapíthatta ugyan a károkozás mértékét, azonban annak értékelése mégis csak utólagos becslések és arányosítások útján történhetett meg. Ugyanaz vonatkozik ezen csoport keretében foglalt, a várpalotához tartozó többi épület és vidéki objectum káaira is.

B./ csoport. Az épületek háborus kárainak legnagyobb része természetesen harci cselekmények, ellenséges légi bombázások, tüzérségi tevékenység következménye volt. A várpalota épület kárainak részletesebb felsorolása ezeknek a sérüléseknek rövid leírását is tartalmazza. A harci cselekmények okozta károkozások csupán 1944. év utolsó napjaiban kezdődtek, legnagyobb mértékét öltötték január második és február első felében, Buda ostromának utolsó szakaszában, akkor amikor már pest, sőt buda hegyvidéke is az oroszok kezén volt. A repülőbombázás és tüzérségi tevékenységen kívül, igen jelentékeny, károkat okoztak a tüzvézsek. Ezeknek keletkezési ideje, módja, elharapózása és sorrendje, a várbán elhelyezettek véleménye szerint is arra enged következtetni, hogy a németek gyújtogatásainak volt az eredménye. Hasonlóképpen minősülnek azok a károk is, amelyek a palota egyes, arra egyáltalában nem alkalmas helyiségeiben tárolt német lőszer készletek véletlen vagy szándékos felrobbanásával keletkeztek. A tetők és a déli szárny fafödém szerkezeteinek megsemmisítésén kívül a várpalota többlet értéket képviselő belső kiképzéseinek pusztulását is okozták. Ezen csoportba tartozó károk mértékét és arányát a részletes felsorolás, s ezen tételekben szereplő kárösszegek aránya is szemlélteti.

C./ csoport. Ezen csoportba tartozó károk majdnem teljes összegében a felszabadulás után, a palotában, és pedig annak főképpen a Krisztinavárosi szárnyában és az északi szárny egyes részeiben támadt belső tüzek eredményei. Ezeknek okaiul, a szándékos, vagy gondatlanságból eredő gyújtogatások jelölhetők meg. A becslés szerint megállapított egyéb károk, az épületek anyagának és beépített felszerelési tárgyaiknak elhurcolásából keletkeztek.

Az összesítés szerint, a várpalota és a hozzátartozó ingatlanok becslés szerinti összértéke, az 1938. évi azaz figyelembevételével kerekén 76.396.000.-P-re tehető. Ugyancsak becslés alapján történt számítások szerint ezekben az ingatlan vagyonokban szenvedett összes kár 41.596.000.-P összeget tesz ki. Ez a kárösszeg az ingatlan vagyonnak kb. 54,46 %-át jelenti.

Budapest, 1946. január hó.

Szabó László
várbkapitány

Épületkárok, csoportosítása károkozók szerint.

A./ Német katonaság által, az épületek indokolatlan és kiméletlen használata útján okozott károk.

Sorszám	Megnevezés	Időpont	megsemmisítés	rongálás	A kár értéke P.
	I. Várpalota főépülete.	1944. X. XI. XII.		/	380.000.-P
	I. Várpalota melléképületei.	1945. I. II.			
1.	Felsőistállóépület és gépkocsiszín	"		/	32.700.-P
2.	Örségépület	"		/	5.400.-P
3.	Tartalékistállóépület	"		/	13.300.-P
4.	Lovarda	"		/	8.200.-P
	II. Kertészet épületei.				
11.	Igazgatói lakóépület és fűtőház	"		/	200.-P
12.	Kazánház és ügyeletes szobák	"		/	100.-P
13.	Istállóépület és szerszámkamra	"		/	100.-P

III. Várkert épületei és építményei.

A csoportba károk nem sorolhatók.

IV. Budapesti lakóházak és tartozéképületek.

40. Attila krt. 6–10. Bessenyei testőrlaktanya	''	/	9.200.–P
48. Ybl Miklós tér 9. sz. Várkert Kioszk	''	/	5.300.–P
49. Várbazársor és pavillonok	''	/	17.000.–P

V. Vidéki épületek.

52. Kir. kastély és szárnyépületei	1944. X. XI.	/	50.000.–P
53. Tiszti lakóépület	''	/	1.100.–P
54. Öreg és új istállóépület	''	/	1.000.–P
55. Laktanyaszárny, sörházépület, garage	''	/	4.800.–P
56. Mosóház, raktár, gépház és gazd. ép.	''	/	2.500.–P
57. Kabinetirodai épületek	''	/	2.200.–P
59. Kertgondnoki épület	''	/	300.–P
60. Vadászivatal épület	''	/	1.600.–P
61. Intézői lakóépület, útkaparó és kerti ház	''	/	2.100.–P
62. Pálmaház és növényház	''	/	2.000.–P
64. Szerszámkamrák, pince	''	/	800.–P
65. Fürdőház és pavillon	''	/-	100.–P

Összesen:

540.000.–P

B./ Harci cselekmények, német gyújtogatás, robbantás stb. által a felszabadulásig keletkezett károk.

Sorszám	Megnevezés	Időpont	légitá- madás	tüzőrség	A kár értéke pengő
	Várpalota főépület	1945. I. II.	/	/	17.100.000.–
	Különlegesebb kiképzések többletértékéből				
	a./ tetőzet és felélhézjázat	''	/	/	1.178.400.–
	b./ padlóburkolatok	''	/	/	1.186.200.–
	c./ mennyeztiképzések	''	/	/	1.649.300.–
	d./ falburkolatok	''	/	/	4.742.600.–
	e./ figurális díszítő szobrásmunka	''	/	/	2.462.200.–
	f./ faragottkő homlokzat kiképzések	''	/	/	1.271.500.–
	I. Várpalota melléképületei.				
1.	Felsőistállóépület és gépkocsiszín	''	/	/	2.480.000.–
2.	Őrségépület	''	/	/	124.300.–
3.	Tartalékistállóépület	''	/	/	295.000.–
4.	Lovarda	''	/	/	143.600.–
	II. Kertészet épületei.				
5.	Nagy pálmaház	''	/	/	129.600.–
6.	Kis pálmaház és cactus folyosó	''	/	/	15.000.–
7.	Tenyésztőházak középfolysóval	''	/	/	80.200.–
8.	Narancsház	''	/	/	22.000.–
9.	Orchidea ház	''	/	/	10.100.–
10.	Azalea ház	''	/	/	16.000.–
11.	Igazgatói lakóépület és fűtőház	''	/	/	18.700.–
12.	Kazánház és ügyeletesszobák	''	/	/	9.800.–
13.	Istállóépület és szerszámkamra	''	/	/	8.100.–
14.	Budaörsi út 71. sz. telep lakóháza	''	/	/	6.000.–
15.	Budaörsi út 71. sz. telep üvegház és szerszámkamra	''	/	/	4.400.–
	III. Várkert épületei és építményei.				
16.	36 tételig felsorolt tárgyak	''	/	/	1.585.700.–
	IV. Budapesti lakóházak és tartozéképületek.				
38.	Attila út 19. sz. lakóépület	''	/	/	129.200.–
39.	Attila krt. 4. sz. testőrtiszti épület	''	/	/	292.200.–
40.	Attila krt. 6–10. Bessenyei testőrlaktanya	''	/	/	182.400.–
41.	Attila krt. Váralja utca 16. sz. lakóépület	''	/	/	48.200.–

41. Attila krt. Váralja utca 16. sz. melléképület	''	/	/	5.600.-
42. Váralja úton 20. sz. lakóépület	''	/	/	282.000.-
43. VI. Andrássy út 117. sz. lakóépület	1944. VII.	/	/	232.000.-
44. VI. Andrássy út 117. sz. melléképület	''	/	/	15.800.-
45. Ybl Miklós tér 2. sz. lakóépület	1945. I. II.	/	/	182.100.-
46. Ybl Miklós tér 5. sz. lakóépület	''	/	/	84.800.-
47. Ybl Miklós tér 6. sz. lakóépület	''	/	/	156.600.-
48. Ybl Miklós tér 9. sz. Várkert Kioszk	''	/	/	69.100.-
49. Ybl Miklós tér Várbazársor és pavill.	''	/	/	245.400.-
50. Diszfeljáró középső pavillonja	''	/	/	15.800.-
51. Ybl Miklós téri diszfeljáró	''	/	/	94.900.-

V. Vidéki épületek.

Gödöllő

52. Kir. kastély és épületszárnya	1944. XI.	/	/	320.000.-
53. Tiszti lakóépület	''	/	/	9.200.-
54. Öreg és új istállóépület	''	/	/	8.600.-
55. Laktanyaszárny és sörház, ép.garage	''	/	/	16.500.-
56. Mosóház, raktár, gépház, és gazd.ép.	''	/	/	6.700.-
57. Kabinetirodai épület	''	/	/	11.400.-
58. Gondnoki épület	''	/	/	4.000.-
59. Kertgondnoki épület	''	/	/	3.000.-
60. Vadászivatal épület	''	/	/	4.000.-
61. Intézői lakóépület, utkaparó és kerti ház	''	/	/	3.400.-
62. Pálmaház és növényház	''	/	/	17.200.-
63. Sörház	''	/	/	33.000.-
64. Szerszámkamrák, pince	''	/	/	2.700.-
65. Fürdőház és pavillon	''	/	/	1.200.-
66. Galgamácsai vadászkastély	''	/	/	68.100.-

Összesen:

37.083.400.-

C./ Felszabadítás utáni időben történt károk.

Sorszám	Megnevezés	Időpont	Elvitel	Megsemmisítés	Rongálás	A kár értéke pengő
	Várpalota főépülete.	1945. II. 12. után	/	/	/	1.875.000.-
	Különl. kiképzések értéktöbbletéből					
	b./ padlóburkolatok	''	/	/	/	116.400.-
	c./ mennyezetkiképzések	''	/	/	/	285.700.-
	d./ falburkolatok	''	/	/	/	1.334.100.-
	I. Várpalota melléképületei.					
1.	Felsőistállóépület és garage	''	/	/	/	130.600.-
2.	Örsségépület	''	/	/	/	8.500.-
3.	Tartalékistállóépület	''	/	/	/	13.100.-
4.	Lovarda	''	/	/	/	7.800.-
	II. Kertészet épületei.					
11.	Igazgatói lakóépület és fűtőház	''	/	/	/	5.500.-
12.	Kazánház és ügyeletes szobák	''	/	/	/	1.300.-
13.	Istállóépület és szerszámkamra	''	/	/	/	800.-
	III. Várkert épületei.					
	IV. Budapesti lakóházak és tartozéképületek.					
39.	Attila krt. 4. sz. testőrtiszti épület	''	/	/	/	13.900.-
40.	Attila krt. 6-10. sz. Bessenyei testőrlaktanya	''	/	/	/	11.200.-
41.	Váralja út 16. sz. lakóépület	''	/	/	/	5.800.-
42.	Váralja út 20. sz. lakóépület	''	/	/	/	6.700.-
43.	Andrássy út 117. sz. lakóépület	''	/	/	/	15.600.-
48.	Ybl Miklós tér 9. sz. Várkert Kioszk	''	/	/	/	32.300.-

49. Ybl Miklós tér Várbazársor és pavill.	"	/	/	/	25.600.-
V. Vidéki épületek.					
Gödöllő.					
52. Kir. kastély és épületszárnyak	1944. XI. XII.	/	/	/	48.700.-
53. Tiszti lakóépület	1945. I-XII.	/	/	/	1.200.-
54. Öreg és új istállóépület	"	/	/	/	2.200.-
55. Laktanyaszárny és sörházépület,	"	/	/	/	3.100.-
56. Mosóház, raktár, gépház és gazd. Épülete	"	/	/	/	1.100.-
57. Kabinetirodai épület	"	/	/	/	1.400.-
58. Gondnoki épület	"	/	/	/	1.800.-
59. Kertgondnoki épület	"	/	/	/	500.-
60. Vadász hivatal épülete	"	/	/	/	2.500.-
61. Intézői lakóépület, utkaparó és kertiház	"	/	/	/	2.900.-
62. Pálmaház és lakóház	"	/	/	/	2.300.-
63. Szerszámkamrák, pince	"	/	/	/	900.-
65. Fürdőház és pavillon	"	/	/	/	1.700.-
66. Visegrádi vadászkastély és melléképület	"	/	/	/	12.200.-
Összesen:					3.972.400.-

Budapest, 1946. január hó

Szabó László
várcapitány

BELSŐ BERENDEZÉSEK, MŰTÁRGYAK STB. VESZTESÉGEI

K i m u t a t á s .

A háborus események következtében okozott károkról.

Sor- szám	Megnevezés	drb.	mennyi- sége	németek	harci cselek- mények	felszabadulás utáni időben
k e l e t k e z e t t k á r o k						
I. I. Butorok.						
1.	Kihallgatási terem: faragott, aranyozott virágos gobelin huz.					
	Asztal, márv. lappal	drb.	2			10.000.-P
	Nagyobb kanapé	"	1	8.000.-		
	Kisebb kanapé	"	1	7.000.-	3.000.-	
	Karosszék	"	6	30.000.-		
	Párnázott szék	"	6	24.000.-		
	Kommode szekrény	"	1		12.000.-	
	Függöny és karnis	"	7	14.000.-		
2.	Faragott, aranyozott, pávás gobelin huzat					
	Asztal	"	2		30.000.-	
	Karosszék	"	4		40.000.-	
3.	Dolgozó és számysegédi, faragott, aranyozott selyem brokát					
	Asztal, márv. lappal	"	1			4.000.-
	Karosszék	"	10			6.000.-
	Párnázott szék	"	8			3.200.-
	Kanapé	"	2			4.000.-
4.	Fogadói empire garnitura, zongorával	"	17			52.600.-
5.	Faragott, aranyozott, selyembrokát huzatu butorok /VI.XXIII./	"	28			
		"	35	41.000.-	49.600.-	

6. Szt. István terem, neoromán faragott, aranyozott, butorok	''	16	40.000.-	
7. Kné fogadó, XVI. L. faragott, aranyozott, selyembrokát huzattal	''	14		31.000.-
8. Habsburg terem: faragott, aranyozott, francia ren. vasalt bársony huzattal	''	4		
	''	8	8.000.-	16.000.-
9. Fogadók, kihallg.: barokk, faragott, aranyozott selyembr. huzattal	''	30		60.000.-
10. Szeret. terem: barokk, aranyozott, fehér, selyembrokát huzattal	''	20		40.000.-
11. Déli szárny, fogadó: barokk, faragott, fehér arany, selyembr.	''	85		96.000.-
12. Trónterem: barokk, faragott, aranyozott, brokát és velour huzat, trónkárpitok	''	7		460.000.-
13. Lajos-Fülöp garnitura, intarziás festett selyembrokát	''	8	26.000.-	
14. Zita Kné garnitúrája: berakott, ripsz huzat	''	16		54.000.-
15. Hollandi barokk, int. butorok	''	3		100.000.-
16. Renaissance, faragott butorok, tölgyfa	''	10		48.000.-
17. Fidszti lakoszt. XVI. L. aragott, aranyozott, selyembrokát huzattal	''	19		57.000.-
18. Hunyadi terem: faragott, ren. tölgyfa butorok	''	20		109.000.-
19. Neobarokk, dió mahagóni, brokát huzattal I.	''	210	29.000.-	
20. '' '' ''	''	299		35.090.-
21. Neobarokk, dió mahagóni, egyszerűbben faragott II. o.	''	555		71.570.-
22. Barokk, réghence cizell. bronzveretes butorok	''	36	114.000.-	
23. '' ''	''	42		126.000.-
24. '' ''	''	25		193.000.-
25. Boule diszszekrény, emelvényes	''	1		60.000.-
26. Boule fiókos szekrény	''	1		50.000.-
27. Boule állványszekrény	''	1		50.000.-
28. Boule diszasztal	''	1		80.000.-
29. Boule diszórák	''	5		125.000.-
30. Fogadók, teljes selyemkárpitózásu butorok	''	25	2.150.-	
31. Neobarokk, faragott fehér-arany, selyem huzat, dunai termék	''	230		55.000.-
32. Buffet: faragottlábu fényezett asztalok	''	38		19.000.-
33. Buffet: aranyozott cottillon székek	''	280		
	''	140		28.000.-
34. Lakoszt: barokk, faragott mahagóni butorok	''	15	4.410.-	
35. Tiszti lakások, irodai butorok, biedermayer fényezett	''	130		
	''	420	10.200.-	30.600.-
36. '' ''	''	701		33.740.-
37. Bronzveretes íróasztalok	''	8	8.000.-	
38. Könyvszekrények, polcok, butorok	''	23	3.400.-	
39. Királylakoszt: gazdagon faragott mahagóni butorok	''	16	73.000.-	

40. Uriszoba berendezések, angol modern butorok.	''	97	22.000.–	
41. Raktáron levő kf. butorok	''	510	28.200.–	42.120.–
	''	409		
42. Kanapé, karosszék és szék állványok	''	294		12.180.–
43. Irodai butorok III.	''	97	6.300.–	
44. Rózsaszalon: faragott aranyozott selyemkárp.	''	26		3.300.–
45. Könyvtár: beépített faragott, aranyozott könyvszekrények	m ²	130		78.000.–
46. Könyvtár: faragott aranyozott vitrinek stb.	db.	8		30.400.–
47. Erzsébet muzeum: szekrények, vitrinek	''	15		10.000.–
48. Muzeum: üvegszekrények, tárlók	''	19	8.000.–	
49. Erzsébet muzeum. kf. butorai	''	13	5.000.–	
50. Gárdabutorok kf.	''	144	8.800.–	
51. Mázolt, puhafa butorok kf.	''	2040	16.400.–	
52. '' '' '' ''	''	3938		27.340.–
53. kf. konyhabutorok, és berendezési tárgyak	''	539	46.100.–	
54. Marsall tábla, tisztai étk. Billiárd asztalok és kf. butorok	''	72	12.100.–	14.560.–
	''	94		
55. Nagy ebédlő: bútorok és kf. disztárgyak	''	186		98.000.–
56. Mahagóni ebédlő: kf. butorok	''	24		10.300.–
57. Csarnokok: kf. faragott, antik, diszbutorok	''	36	275.000.–	
58. '' '' '' ''	''	57		556.800.–
59. Ágyak és egyéb kf. butorok	''	31	71.600.–	
Csillárok, falikarok, kandeláberek stb.				
60. Bronz és kristály csillárok, falikarok kf.	''	372		104.720.–
61. Báltermi ezüstözött csillárok és falikarok kf.	''	49		188.200.–
62. Faragott és aranyozott csillárok és falikarok	''	177		886.000.–
63. Faragott, aranyozott és bronz kandeláberek	''	18		86.000.–
64. Faragott, arany-fehér karnisok és függöny	''	84		117.000.–
65. Beépített tükör, faragott kerettel és konzolasztallal	''	80		64.000.–
66. Visegrádi terem: Gobelin függönyök	''	4		32.000.–
Kandallók, diszkályhák.				
67. Márvány kandalló	''	12		78.000.–
68. '' '' '' ''	''	18		117.000.–
69. Barokk, aranyozott kandalló kályha	''	16	240.000.–	
70. '' '' '' '' kisebb	''	10	100.000.–	
71. Mintázott, fehér diszkályha	''	8		64.000.–
	''	7		56.000.–
72. Mintázott, aranyozott empire kályha	''	1	5.000.–	
73. Szt. István terem: fayance diszkandalló	''	1	50.000.–	
74. Mintázott kisebb fehér diszkályha	''	8		40.000.–
Disztárgyak.				
75. Empire biseuit diszváza	''	2		8.000.–
76. Sérvesi '' ''	''	2	4.000.–	
77. '' '' '' disz kóbalt	''	2		5.000.–
78. Meisseni '' váza	''	2	4.600.–	
79. Meisseni diszváza, angyalokkal, márv. lappal	''	1		30.000.–
80. Rózsaszalon: meisseni disztárgy készlet	''	8		20.000.–
81. Porc. szobor altwien M. Angelo	''	2		60.000.–
82. Zsolnay diszváza	''	2		2.600.–
83. Keleti fayance vázalámpa	''	3		4.800.–
84. Fayance diszváza, bronzkerettel és talppal	''	4	8.800.–	

85. Cizellált bronz diszváza	''	6	6.300.-	
86. Sévresi diszváza	''	2	2.600.-	
87. Cizellált bronz díszóra ornament	''	3	2.400.-	
88. Bronz díszóra, figurával	''	4		12.000.-
89. Díszóra, márvány talpazattal bronz diszkekkel	''	2		10.000.-
90. Sévresi porc. diszváza, talpazattal, empire	''	2		30.000.-
91. Állványzat, bronzverettel diszkekkel	''	2		10.000.-
92. Díszóra, porc. festett díszszel, képpel	''	1		4.000.-
93. Márvány kandeláber, bronz diszkekkel, karokkal	''	2		8.000.-
94. Girandole márvány oszlop bronz karok	''	4		6.000.-
95. Kandeláber márvány bronz karok, diszek	''	6		15.000.-
96. Keleti diszváza, bronz zománc	''	2		5.200.-
97. Fayance diszváza, márvány oszlopon	''	1		4.300.-
98. Díszóra, márvány alap bronz figura, disz.	''	1		3.500.-
99. Kandeláber márvány, bronz karok és disz	''	2		6.000.-
100. Keleti lámpa diszváza, selyemernyő	''	3		4.800.-
101. Kandeláber, faragott aranyozott	''	2		4.900.-
102. Díszóra, faragott aranyozott	''	1		3.500.-
103. Diszkaláber: márvány bronz diszkekkel és karral	''	2		11.200.-
104. Cizellált bronz kandeláber, ornamentális	''	4	4.600.-	
105. " " " " " "	''	2	3.800.-	
106. Márvány kandeláber, bronz diszek, karok	''	4	14.600.-	
107. Bronz girandole, több águ	''	4	4.800.-	
108. Díszóra, márvány alapzaton ciz. Bronz diszitésekkel	''	2		6.700.-
109. Faliórák, faragott szekrénnel	''	7		8.400.-
110. Faliórák, egyszerűbb kivitelben	''	26		10.400.-
111. Irodai faliórák	''	44		8.800.-
112. Díszóra, figurális bronz diszítéssel	''	5		15.000.-
113. Fayance diszvázáék	''	6		19.200.-
114. Kandeláber, márványoszlopon, bronz diszek	''	3		12.000.-
115. Meisseni porcellán állótükör kerettel	''	1		20.000.-
116. Meisseni porcellán kandeláber	''	2		10.000.-
117. Meisseni porcellán geardiniere	''	1		10.000.-
118. Meisseni porc. gyertyatartó	''	2		12.000.-
119. Grassalkovich tabernakulumja	''	1		130.000.-
Képek.				
120. Ammerling: Arcképtanulm.	olajf.	1	2.000.-	
121. Brocky Károly: Alvó Venus	''	1	12.000.-	
122. Nádler Róbert: Parasztudvar	''	1	100.-	
123. " " Tájkép	''	1	100.-	
124. Kövesdy Géza: Csónak a Balatonon	''	1	160.-	
125. Tury Gyula: Oltárkép	''	1	2.000.-	
126. Hegedüs László: Oltárkép	''	1	2.000.-	
127. Francia színezett mettszet	''	4	800.-	
128. Metszetek régi Buda	''	4	400.-	
129. Ismeretlen francia: Harangtorony	olajf.	1	100.-	
130. Tornai Gyula: Oszlopos arab udvar	''	1	200.-	
131. Déri Béla: Viharos tenger	ol.	1	200.-	
132. Pentelei M. I.: Csendélet	''	1	500.-	
133. Benczur Gy.: Millenáris hódolat	''	1	100.000.-	
134. Ammerling: Ferenc József arckép	''	1		10.000.-
135. Ism. festő: Lipót király	''	1		5.000.-
136. Aigner: Ferenc József	olajf.	1		2.000.-

137.	Ism. festő: Mária Terézia	''	1	2.000.-	
138.	Ismeretlen: Lotharingiai F.		1	5.000.-	
139.	'' '' Ferenc király		1	2.000.-	
140.	'' '' V. Ferdinánd	ol.	1	2.000.-	
141.	Kukán Géza: IV. Károly	''	1	2.000.-	
142.	Meytens másolat: Mária Terézia		1	2.000.-	
143.	Bihari Sándor: Erzsébet kné	ol.	1	3.000.-	
144.	Ismeretlen: Ferenc József lovas	vizfestm.	1	500.-	
145.	Lotz Károly: Mennyezetkép vázlat	olajf.	1	1.000.-	
146.	Benczar Gy.: Másolat Rubens önarckép		1	500.-	
147.	Ismeretlen: Madonna	olajf.	1	200.-	
148.	Kelety G.: Tájkép	olajf.	1	1.000.-	
149.	Pállik Béla: Téli karám	''	1	1.000.-	
150.	Molnár J.: Tatrai hegyvidék	''	1	2.000.-	
151.	Ismeretlen: Madonna	''	1	200.-	
152.	Renoir A.: Utcaéjszakai vázlat	Romeltakarításnál előkerült		50.000.-	
153.	Ismeretlen: Női arckép	olajf.	1	500.-	
154.	'' '' Férfi arckép		1		500.-
155.	'' '' Király arckép	''	1	2.000.-	
156.	'' '' Kné	''	1	2.000.-	
157.	Paál László: Őszi erdő	rajz	1	500.-	
158.	Csók István: Virágcsendélet	olajf.	1	500.-	
159.	Lotz Károly: Mennyezetkép	''	1	400.-	
160.	Vastagh Gy.: Kivert bika	''	1	1.000.-	
161.	Edvi-Illés A.: Esthangulat		1	1.000.-	
162.	Vágó Pál: Hazatérő nyáj	ol.	1	1.000.-	
163.	Kárpáthy K.: Olasz táj	''	1	200.-	
164.	Ismeretlen: Attila király	''	1	800.-	
165.	'' '' Hunyadi János	''	1	800.-	
166.	Sennyey József: Hegyesi Géza arcképe	''	1	300.-	
167.	'' '' Görgey Gy.	''	1	300.-	
168.	Ismeretlen: Parnokok arcképei	''	6	1.200.-	
169.	Hegedüs L.: 1849.	''	1	500.-	
170.	Kossak: Csatajelenet olajf.	''	1	300.-	
171.	Mihalovits M.: Horthy M. arckép	''	1	800.-	
172.	'' '' Táborkok	''	5	2.000.-	
173.	Pataki László: Kuruc járőr	''	1	500.-	
174.	'' '' Lovascsapat	''	1	300.-	
175.	Roskovits I.: Magyar Szentek	fayance	8	15.000.-	
176.	'' '' Supraportár	''	6	9.000.-	
177.	Lotz K.: Apotheozis freskó rongálás		1	20.000.-	
178.	Feszty Árpád: Árgirus királyfi freskó		3	50.000.-	
179.	Acélmetszetek		8	400.-	
180.	Telepy Károly: Erdőrésztlet	olaj.	1		2.000.-
181.	Meytens: Mária Terézia	olajf.	1		15.000.-
182.	Ammerling: Női arckép	''	1		3.000.-
183.	Karlovszky B.: A zene muzsája	''	1		1.000.-
184.	'' '' A poézis muzsája	''	1		1.000.-
185.	Lengyel R. E.: H. M. bevonulása	''	1		1.000.-
186.	Spányi B.: Vajdahunyad	''	1		1.000.-
187.	'' '' Budavára	''	1		1.000.-
188.	'' '' Visegrád	''	1		500.-
189.	Ismeretlen: Rákóczi fia	''	2		2.000.-
190.	Aggházy Gy.: Csendélet	''	1		600.-
191.	Remsey I.: Őszi tájkép	''	1		200.-
192.	Angeli: Ferenc József	''	1		1.000.-
193.	Bruck Lajos: Olyasó biosos	''	1		500.-
194.	Molnár I.: Tatrai táj	''	1		2.000.-

195. Révész Imre: Alföld	''	1	1.000.–
196. Révész Imre: Pásztortűz	''	1	500.–
197. Révész Imre: Leány	''	1	500.–
198. Zádor I.: Interieur	''	1	200.–
199. Nádler R.: Várkert	vizf.	1	300.–
200. Paussher I.: Látkép	''	1	300.–
201. Pavolini: Riva d. Schiev	''	1	200.–
202. Nádler R.: Arab konyha	olajf.	1	300.–
203. Udvary G.: Kompozíció	''	1	400.–
204. Szlényi L.: Falu télen	''	1	1.000.–
205. Lotz K.: Hortobágy	''	1	3.000.–
206. Bruck Lajos: Őszi erdő	''	1	700.–
207. Tury Gyula: Istálló	''	1	200.–
208. Nádler R.: Vizimalom	''	1	1.300.–
209. Telepy K.: Hegyek, völgyek	''	1	1.500.–
210. Ismeretlen: Férfi arckép	'' sp.	1	1.000.–
211. Ismeretlen: Férfi arckép	'' ol.	1	1.000.–
212. Ismeretlen: Mithikus jel.	''	1	2.000.–
213. I. v. Blaas: Ferenc József arckép	''	1	3.000.–
214. I. v. Blaas: Falkavadászat	''	1	5.000.–
215. Kossak: Csatajelenet	''	1	1.000.–
216. Ismeretlen: Római csatajel.	''	1	4.000.–
217. Ismeretlen: Arab férfi	''	1	400.–
218. Kukán Géza: Bartha R. arckép	''	1	600.–
219. Major I.: Felhős táj	pasztell	1	300.–
220. Barabás M.: Széchenyi I. arckép	olajf.	1	5.000.–
221. I. van Ersen: Dünák	''	1	800.–
222. Molnár I.: Tatrai vidék	''	1	2.000.–
223. Kása Gábor: Dunai komp	temp.	1	200.–
224. Pentelei M. I.: Csendélet	oljfestm.	1	500.–
225. Zádor I.: Interieur	olajf.	1	200.–
226. Gergely Imre: Tordai országg.	''	1	2.000.–
227. Herrér Cézár: Velence	''	1	200.–
228. Háy Gy.: Szt. Márk temp.	vizf.	1	200.–
229. Háy Gy.: Szt. Márk templ. részl.	''	1	200.–
230. Háy Gy.: Tábáni részl.	olajf.	1	400.–
231. Vágó Pál: Szegedi árviz	''	1	1.000.–
232. Kovacsevich: Téli táj	''	1	400.–
233. Pállya C.: Szántás	''	1	300.–
234. F. Stuck: Női arckép	rajz	1	200.–
235. Ismeretlen: Hollandi táj	ol.f.	1	400.–
236. Ismeretlen: Holland város	''	1	400.–
237. Ujváry I.: Parasztudvar	''	1	1.000.–
238. Markó A.: Rajzok	szénr.	3	400.–
239. I. v. Blaas: Ferenc József	''	1	200.–
240. I. v. Blass: Erzsébet Kné	''	1	200.–
241. Knopp I.: Hollandi nő	pasztell	1	300.–
242. Skuteczky P.: Kovácsműhely	olajf.	1	600.–
243. Martini: Férfi arckép	''	1	400.–
244. Színezett angol metszet	''	6	1.200.–
245. Színezett angol litographia	''	8	400.–
246. Angol metszet	''	6	800.–
247. Színezett angol litographia	''	4	400.–
248. Metszetek	''	10	800.–
Szobrok.			
249. Jankovich Gy.: Libatolvaj	márv.	1	3.000.–
250. Sennyey R.: Mária Terézia	''	1	5.000.–
251. Sennyey K.: III. Károly	''	1	5.000.–

252. Sennyey K.: Ferenc József	"	1		5.000.–	
253. Sennyey K.: Erzsébet Kné	"	1			5.000.–
254. Zala György: Ferenc József	"	1			5.000.–
255. Vastagh Gy.: Kuruc lovas	bronz	1	3.000.–		
256. Zala György: Erzsébet Kné	márv.	1			5.000.–
257. Vastagh Gy.: Ósmagyar	bronz	1	3.000.–		
258. Vastagh É.: Csikós	"	1	2.000.–		
259. Stróbl A.: Justicia	színes márv.	1		9.000.–	
260. Radnay B.: Puttócsoport	márv.	2		5.000.–	
261. Holló Barnabás: Testőr diszben	márv.	1		3.000.–	
262. Holló B.: Rokokó férfi	"	1		3.000.–	
263. Ligeti M.: Erzsébet Kné	"	1		8.000.–	
264. Markup: Ferenc József lovon	bronz	1		1.600.–	
265. Holló B.: II. Rákóczi F.	bronz	1		3.000.–	
Szőnyegegk, gobelinek.					
266. Kokusz futószőnyeg	m ²	37	185 –		
307. Kf. csomózott és gépi futószőnyegegk	"	579	31.580.–		
308. Kf. Csomózott szőnyeg	"	20	400.–		
309. Kf. csomózott szőnyegegk	"	674	12.410.–		
310. Valódi keleti, perzsa stb. szőnyegegk	"	141	28.200.–		
311. Keleti v. törökmintás beszabott szőnyegegk	"	620		31.000.–	97.400.–
312. Virágos mintás beszabott szőnyegegk	"	1948		12.000.–	95.400.–
313. Gobelin szövésű beszabott szőnyegegk	"	200		1590	
314. Gépi velour futószőnyegegk	"	502		75.300.–	
315. Futó vászonszőnyeg	"	780			15.600.–
316. Kokusz futószőnyegegk	"	280			1.400.–
317. Csarnoki: futó és lépcsőszőnyegegk	"	1225			6.125.–
"	"	700			
"	"	900		56.000.–	72.000.–
318. Lépcsőszőnyegegk gépi velour	"	675		27.000.–	
319. Mintás gép szőnyegegk	"	420		16.800.–	
320. Keleti mintás gépszőnyegegk	"	362			21.720.–
321. Valódi keleti, perzsa, szőnyegegk, nagyobb.	"	140		28.800.–	47.200.–
322. Valódi keleti kisebb perzsa szőnyegegk	"	236		7.650.–	
323. Gobelin, Budavár bevétele csarnokból	drb.	2	650.000.–		
Kárpitosanyagok és raktárkészletek.					
324. Függönyszármayak, drapériák kf. minő.	drb.	49	4.220.–		
325. Selyem brokát és plüssfügg.	"	43	86.000.–		
326. Ablakvédő pokróc	"	143	9.045.–		
327. Drapéria Mátyás kir. himzett cimerevel	"	1	10.000.–		
328. Takarók: terítők, diszpárnák	"	29	6.150.–		
329. Gyapjutakarók	"	49	2.120.–		
330. Lószőrmatracok	"	28	1.680.–		
331. Paplanok, tollpárnák	"	37	2.410.–		
332. Sodronybetétes vaságy összecsukható	"	20		1.000.–	
333. Kárp. ágybetét és lószőrmatrac	"	215		16.000.–	
334. Gyapjutakarók	"	95		3.150.–	
335. Tollpárnák	"	113		2.670.–	
336. Paplanok kf. minőségűek	"	102		6.640.–	
337. Pehely hengerpárna	"	15		300.–	
338. Teljes ágyfelszerelés a Yachtról	készlet	6		18.000.–	
339. Selyem, brokát, atlasz stb. anyagok	m	208	7.280.–	10.850.–	
"	"	310			
340. Velour bútorszővet	"	44		1.760.–	
341. Gyapjuszövet butorhuzat anyag	"	62			
anyag	"	69	1.438.–	1.656.–	

342. Cretonbutoranyag kf.	''	140		2.800.-	
343. Selyemripsz ''	''	68		1.904.-	
344. Francia selyemdamaszt	''	70	4.060.-	2.852.-	
	''	58			
345. Selyem empire	''	120			
	''	68	6.480.-	3.672.-	
346. Gyapjuripsz	''	7	175.-		
347. Felsőlyem bélésanyag	''	103		1.648.-	
348. Kf. paszományok, zsinorok	''	640		416.-	
349. Fügönytartó zsinórkészletek	drb.	46		1.196.-	
Egyenruhák, díszruhák.					
350. Gépkocsivezetői egyenruha	rend	40	5.600.-		
351. Komomyik ruha	''	44		8.800.-	
352. Escaman cipő	pár	44	792.-		
353. Fehér selyemharisnya	''	127	635.-		
354. '' '' florisny	''	80	320.-		
355. Fehér florisny	''	172	688.-		
356. Fekete selyemharisnya	''	4	20.-		
357. '' '' florisny	''	4	18.-		
358. Barna bórkesztyű	''	40	320.-		
359. Női félcipő	''	22	440.-		
360. Keménygallér	drb.	120	120.-		
361. Ingmell	''	90	180.-		
362. Női cloth ruha	''	27	810.-		
363. Kötény	''	50	685.-		
364. Portásruha	rend	4		1.040.-	
365. Fehér csokor nyakkendő	drb.	80		160.-	
366. Testtiszti díszruha	rend	4		160.000.-	
367. Testtiszti díszcsizma	pár	11		1.320.-	
368. Koronázási díszcsizma	''	1		6.000.-	
369. Kócsagforgó	drb.	131		13.100.-	
370. Vaskoronarend nagymesteri ruha	rend	1		40.000.-	
371. Vaskoronarend parnoki ruha	''	1		35.000.-	
372. Vaskoronarend lovagi ruha	''	1		30.000.-	
373. Lipótrend nagymesteri ruha	''	1		40.000.-	
374. Lipótrend parnoki ruhája	''	1		35.000.-	
375. Lipótrend lovagi ruha	''	1		30.000.-	
376. Szent István rend I. o. ruhája	rend	40		1.600.000	
377. Szent István rend II. o. ruhája	''	80		2.400.000	
378. Szent István rend III. o. ruhája	''	183		3.660.000	
379. Mária Terézia Szt. István rendi díszruha	''	1		600.000.-	
Fehérneműek.					
380. I. oszt. Készletek					
Alsó és paplanpedő	drb.	1350	72.000.-	46.000.-	34.150.-
381. Kf. vánkoshuzatok	''	1120	13.000.-	9.600.-	15.075.-
382. Barhénd alsólepedők	''	40	420.-		400.-
383. Szarvasbőrlepedő	''	2			600.-
384. Gyapjutakarók	''	12	750.-		930.-
385. Fehér bársony vánkoshuzat	''	30	900.-	300.-	600.-
386. Piképaplan	''	50	450.-	650.-	500.-
387. Fürdőlepedő vászon és bolyhos	''	86	1.300.-	850.-	1.350.-
388. Színes kádszönyeg	''	12			144.-
389. Törülközők damaszt, piké bolyhos	''	4080	20.200.-	47.000.-	21.075.-
390. Tálaló abrosz n.	''	500	25.000.-	110.000.-	15.000.-
391. '' '' kisebb	''	300	12.000.-	38.000.-	10.000.-
392. Abroszok kféle nagyságban	''	1299	75.000.-	190.000.-	183.350,
393. Szalvéták	''	4100	16.000.-	45.000.-	600.-
394. Tálaló szalvétá	''	80		480.-	

395. Kf. terítők, csipkés, himzett, fodros, congré "	61		4.100.-	
396. Stor függönyök "	500		65.000.-	
397. II. o. fehérműek: ágykészlet "	1150	22.000.-	16.400.-	27.600.-
398. Törülköző "	1200	4.600.-	6.200.-	1.200.-
399. Asztalfelkészítés, abrosz, szalvéta "	666	14.200.-	17.600.-	6.600.-
400. III. o. fehérműek: ágykészlet "	1500	18.300.-	38.500.-	18.000.-
401. Törölközők, edény, pohár, ezüst "	1900	1.600.-	3.500.-	2.100.-
402. Konyhafelszerelés, kötények, stb. "	2235	7.800.-	14.200.-	7.505.-
403. IV. o. T.Ö. fehérműek:				
Lepedő, vánkoshuzat "	650	6.700.-	9.200.-	5.100.-
404. Törülköző "	800	1.400.-	2.700.-	700.-
405. Nyersvászon m	480			1.440.-
406. Ablakvánkoshuzat drb.	200		1.600.-	
407. Varrógép "	1		600.-	
XI. Ezüstműek.				
408. Evőkanál drb.	48	420.-		210.-
409. Csemege kanál, villa és kés "	372	2.140.-		1.390.-
410. Salátás készlet "	34	90.-		150.-
411. Osztriga villa "	150	340.-		360.-
412. Tálalóvilla és kanál "	20			160.-
413. Ragout és levésmerő kanál "	20	110.-		90.-
414. Mustár és mártás kanálgömb és ovál "	40	110.-		130.-
415. Puncsmerítő kanál "	4			200.-
416. Sótartó és kanál "	110	470.-		310.-
417. Spárgafogó "	15	540.-		302.-
418. Hallapát "	15	102.-		202.-
419. Aludttejmerő kanál "	2			55.-
420. Velőhúzó kanál "	10	65.-		
421. Kávés és moccakanál "	446	770.-		440.-
422. Levesestál A. B. C. D. "	4	300.-		670.-
423. Pecsényestál "	120	21.400.-		15.030.-
424. Halas tál "	14	3.800.-		3.600.-
425. Főzelékescsésze A. B. C. D. "	3	230.-		400.-
426. Ragout tartó "	15	190.-		
427. Erőleves csésze "	150	1.580.-		670.-
428. Fagylaltos kagyló "	100	320.-		240.-
429. Kf. tálca "	50	7.600.-		4.900.-
430. Prezentáló tányér "	6	410.-		420.-
431. Kenyérkosár "	15			600.-
432. Pezsgőhűtő vödör "	4			1.200.-
433. Gyertyatartó "	40	2.800.-		3.200.-
434. Kávéskanna A. B. C. "	25	1.640.-		3.760.-
435. Tejeskanna A. B. C. "	14	720.-		1.100.-
436. Csokoládéskanna "	1			100.-
437. Teaszűrő "	50	680.-		1.320.-
438. Szamovárkészlet "	1			580.-
439. Puncsbödön "	2	300.-		300.-
440. Virágtartó "	24	7.640.-		12.400.-
441. Toilettetükör "	4			900.-
442. Girandole "	8			2.800.-
443. Ezüstkészletek 1856-ból kétféjű sással.				
Kanál, villa, kés. drb.	295	3.210.-		2.100.-
444. Gyertyatartó 2-5 karu "	38	8.920.-		15.400.-
445. Jelzőharang "	5	100.-		
446. Mosótál "	2	190.-		190.-
447. Toilette tükör "	4			410.-
Alpaca készletek:				
448. Tálca kf. nagys. "	100	360.-		440.-

449. Ecet-olajtartó	''	6			120.-
450. Teaszűrő	''	148	620.-		1.160.-
451. Kanál, villa, kés	''	1857	8.260.-		7.524.-
452. Salátás készlet	pár	40	300.-		500.-
453. Személyzeti kés, villa, kanál	drb.	735	1.440.-		1.500.-
454. Vízestálca	''	32			256.-
455. Toilette tükör	''	16	120.-		200.-
456. Dessert villa, kés	''	1502	2.100.-		4.908.-
457. Kanál /kis és nagy/	''	44			132.-
458. Gyertyatartó	''	49	145.-		200.-
459. kfélek: Borszeszfűzők	''	19	340.-		230.-
460. Bádogdézsza kf.	''	69			1518.-
461. Fatálca	''	58	15.-	159.-	
462. Hordókosár	''	70		350.-	
463. Ezüsttisztítógép motorral	''	1		1.300.-	
464. Késpengő tisztító kézigép	''	1		200.-	
Porcellán és üvegekészletek.					
465. Porcellánkészlet arany diszitással					
I. F. J. mgr.	''	10.225	38.100.-	48.810.-	
466. Porc. készlet rózsaszín virágdisszel					
I. F. J. mgr.	''	3.816	12.000.-		12.040.-
467. Porc. készlet lila diszitással I. F. J.	''	1.345		7.572.-	
468. Porc. készlet fekete kockás disszel	''	390	800.-	760.-	
469. Porc. készlet aranyszegéllyel kétféjű sassal	''	120			1.440.-
470. Mosdókészlet kék mintával	''	70		2.520.-	
471. Írószerkészlet, aranyszeg.	''	62		930.-	
472. Porc. készlet arany diszitással, korona					
jelzéssel	''	297		1.420.-	1.110.-
473. Porc. készlet japán utánzattal herend	''	414	4.250.-	3.100.-	3.000.-
474. Wedgwood készlet	''	287		5.200.-	
475. Porc. készlet, arany diszitással, két-					
fejű sassal K.u.K. Schloss ofen	''	63		760.-	
476. Aranyszélű étkezőkészlet	''	28		140.-	
477. Porc. készlet színes magyar cimerral	''	301		1.200.-	1.550.-
478. Egyszerű, fehér, szem. porc. készlet	''	1.916	3.400.-		3.300.-
479. Fayance étkészlet	''	257		1.030.-	
480. Mosdókészlet, arany diszitással					
I. F. J. mgr. I. oszt.	''	80		2.000.-	
481. Porc. aranykészlet arany diszitással II. o.	''	86	750.-	800.-	
482. Fehér porc. mosdókészlet szem.	''	142		860.-	900.-
483. Porc. mosdókészlet K.u.K. Schloss					
Ofen I. o.	''	52	450.-	600.-	
484. Porc. készlet mosdó K.u.K. Schloss II. o.	''	132		600.-	800.-
485. Porc. készlet mosdó K.u.K. Schloss III. o.	''	78		630.-	
486. Porc. készlet mosdó rózsadiszitással	''	89	650.-	305.-	380.-
487. Írókészlet arany sassal	''	4		200.-	
488. Kristály üvegekészlet I. F. J. füzérrel	''	4.195	13.000.-	9.000.-	8.000.-
489. Kristály üvegekészlet I. F. J. II. o.	''	5.879	6.200.-	14.600.-	17.400.-
490. Kristály üvegekészlet koronával III. o.	''	1.744		5.300.-	3.450.-
491. Régi üvegekészlet szegletes, csiszolt	''	3.060	8.400.-	9.200.-	6.900.-
492. Régi üvegekészlet szegletes csiszolt	''	1.626	4.100.-		9.000.-
493. Pincészeti felszerelés kf. szerszám és eszköz	''	62			310.-
Rézedények és konyhafelszerelés.					
494-505. tétel.					
Anyagraktár.					
506-531. tétel.					
Műhelyek és szerszámok.					
532-552. tétel.					

Élelmiszerek.

553–558. tétel.

Könyvek, iratok.

559. Várpalota könyvtára diszkötésű könyvek	drb.	2.600		65.000.–	
560. Irodatarban lexikonok, törvénytárak, stb.	kötet	1380			41.400.–
561. Műszaki szakkönyvek, folyóiratok	"	80			3.800.–
562. Kabinetirodai, katonai stb. irattár	"		55.000.–		
563. Várkapitánysági irattár régi irattári anyag					20.000.–
564. Irodai felszerelések, író stb. eszközök	részlet	135	1.100.–	800.–	800.–

Szent István várplébánia kegytárgyai.

565. 1–5 sz. ornatusok részei	drb.	18		46.000.–	
566. 6. sz. ornatus selyemmel átszőtt bársony	"	6		10.000.–	
567. 7. sz. violaszínű ornatus	"	11		30.000.–	
568. 8. sz. vörös ornatus selyemszövetből	"	8		20.000.–	
569. 9. 10. sz. vörös és zöld pluviále	"	2		92.000.–	
570. 12. 13. sz. casulák és tartozékai	"	8		91.000.–	
571. 15. 16. sz. casulák és tartozékai	"	8		15.000.–	
572. 17. 18. sz. ornatusok	"	13		35.000.–	
573. 19. 28.ig sz. casulák és tartozékaik	"	30		305.500.–	
574. 32–34. sz. casulák és tartozékaik	"	9		38.000.–	
575. 34–41. sz. templomi zászlók	"	7		19.530.–	
576. 42–48. sz. templomi kegytárgyak	"	8		6.330.–	
577. 53–58. sz. fémből való kegytárgyak	"	10		1.380.–	
578. 60. sz. ezüst partorale utánzott ékkövekkel	"	1		25.000.–	
579. 61. sz. pacificale utánzott ékkövekkel	"	1		10.000.–	
580. 62–71. sz. kf. kegytárgyak	"	11		1.225.–	
581. 72. sz. ezüst mellkereszt gyémántokkal	"	1		12.000.–	
582. 73–74. sz. hűsvéti gyertyatartók	"	2		500.–	
583. 75–119. sz. terítők kf. textilmemük	"	44		2.240.–	
584. 120. sz. püspöki trónszék	"	1		350.–	
585. 121–126. sz. székek imazsámolyok	"	5		900.–	
586. 127–150. sz. zászlók, kegytárgyak	"	32		3.580.–	
587. 160–161. sz. régi templomzászlók	"	2		200.–	
588. 162–176. sz. kf. butorok, felszerelések	"	14		2.470.–	
589. 177. sz. Szent Jobb fentalálása olajf.	"	1		10.000.–	
590. 178. 185. sz. kf. butorok felszerelés tárgyak	"	7		350.–	
591. 186. 188. sz. sekrestyeszekrények	"	3		1.480.–	
592. 189. 201. sz. kf. butorok felszerelés tárgyak	"	12		625.–	
593. 206. sz. Lotz Károly Szent István olajfestm.	"	1		1.000.–	
594. 295–294. sz. faragott aranyozott csillár	"	3		9.500.–	
595. 295. 296. sz. gyóntató szék	"	2		1.600.–	
596. 379. sz. orgona	"	1		30.000.–	
597. 386. 99. sz. ministráns ruhák	"	14		950.–	
598. 405–407. sz. aranyozott kehely	"	2		12.000.–	
599. 413. sz. aranyozott ciborium	"	1		20.000.–	
600. 401–12. sz. kf. kegytárgy	"	11		220.–	
601. 414–425. sz. miscönyvek	"	14		295.–	
602. 433–36. sz. himzett oltárterítők	"	4		3.000.–	
603. 471. sz. faragott betlehemi jászol	"	1		6.000.–	
604. 484. sz. miscornatus	"	17		1.200.–	
605. 485.–563. sz. kf. templomi ruhák, felszerelések	"	352		6.970.–	

Kertészet

606–629. tétel.

A nyilasok által okozott károk.

Sorszám	Megnevezése	meny- nyiségi drb.	menny. nyi- sége	idő- pont	elvi- tel	értéke az 1938. évi árak alap- ján pengő- ben	bizonyi- téka /ta- nu, nyug- ta, leltár stb.
Butorok, berendezési és felszerelési tárgyak.							
1.	Fényezett diófa ágy	drb.	15	1944. XI. XII.	/	5.400.-	
2.	" " éjjeli szekr.	"	8	1945. I.		640.-	
3.	" " 2 ajtós szekrény	"	6	"	/	2.400.-	
4.	" " 1 " "	"	4	"	/	1.200.-	
5.	" " fiókos szekrény	"	4	"	/	1.440.-	
6.	" " mosdó szekrény	"	3	"	/	480.-	
7.	" " asztal kféle	"	8	"	/	2.000.-	
8.	kárpitozott kanapé	"	12	"	/	9.600.-	
9.	" karosszék	"	4	"	/	600.-	
10.	szék kféle	"	46	"	/	2.760.-	
11.	Thonet szék	"	20	"	/	500.-	
12.	Tanácskozó asztal 24. sz.	"	1	"	/	6.500.-	
13.	Álló ruhafogas eszterg.	"	7	"	/	280.-	
14.	Festett faágy	"	27	"	/	2.160.-	
15.	" vaságy	"	27	"	/	1.260.-	
16.	" vaságy összecsucskható	"	2	"	/	90.-	
17.	fásláda, festett, fény.	"	3	"	/	240.-	
18.	sodrony ágybetét	"	4	"	/	320.-	
19.	kárp. ágybetét	"	12	"	/	1.080.-	
20.	rekamie	"	2	"	/	900.-	
21.	heverő	"	3	"	/	750.-	
22.	kárp. ülőpad, diván	"	8	"	/	1.760.-	
23.	diványülős és támla	"	6	"	/	740.-	
24.	tükör aranyozott és fény. keretb.	"	6	"	/	660.-	
25.	vaskályha csövekk.	"	21	"	/	2.520.-	
26.	loszór matrac	"	50	"	/	4.500.-	
27.	" fejpárna	"	36	"	/	720.-	
28.	szalmazsák	"	50	"	/	4.500.-	
29.	fejrész	"	32	"	/	120.-	
30.	paplan kféle	"	21	"	/	2.520.-	
31.	tollpárna	"	7	"	/	490.-	
32.	ablakpárna	"	3	"	/	30.-	
33.	rádió	"	1	"	/	800.-	
34.	asztali lámpa	"	5	"	/	300.-	
35.	ágytakaró bélelt	"	6	"	/	500.-	
36.	hamutartó üveg	"	8	"	/	48.-	
37.	ételhordó csésze vegyes fedővel	"	20	"	/	510.-	
38.	ételhordó kosár	"	5	"	/	60.-	
39.	zománcozott veder, kancsó és tál	"	3	"	/	75.-	
40.	takarító szerszámok	"	6	"	/	30.-	
41.	gépszőnyeg kétféle 17 drb.	m ²	150	"	/	9.500.-	
42.	különféle futószőnyegek	"	68	"	/	3.400.-	
43.	magyar perzsa szőnyeg 3 d.	"	78,5	"	/	6.280.-	
44.	különféle " "	drb.	3	"	/	5.200.-	
45.	selyem és brokát függ.	"	38	"	/	28.800.-	
46.	plüss függöny	"	2	"	/	600.-	
47.	selyem brokát szövet	"	3	"	/	4.500.-	
48.	színezett, metszett és grafikai műkeretben	"	13	"	/	2.600.-	
49.	Láposy-Hegedüs G.: Szt. Márk templom	aqv.	1	"	/	600.-	

50. Különféle berendezési felszerelési

tárgyak, butorok stb. teherautórakomány	''	4	''	/	140.000.-
Ezüstneműek.					
51. Kávéskanna A.	drb.	15	1944. XI. XII.	/	3.238.-
52. Tejszines kanna	''	19	''	/	1.544.-
53. Kávéskanna	''	19	''	/	1.885.-
54. Tejskanna A. B.	''	10	''	/	1.291.-
55. Teáskanna A. B. C.	''	24	''	/	3.776.-
56. Kávéskanna B. C. D.	''	12	''	/	1.680.-
57. Csokoládéskanna	''	3	''	/	288.-
58. Cukortartó	''	19	''	/	213.-
59. Tojástartó	''	19	''	/	213.-
60. Asztali csengő és harang, alsórészszel	''	8	''	/	124.-
61. Ragout és levesescsészze	''	163	''	/	1.871.-
62. Gyertyatartó I. F. J.	''	30	''	/	897.-
63. Főzelékcscsésze A. B. C. D.	''	97	''	/	20.928.-
64. Teaszűrő	''	49	''	/	706.-
65. Mártáscsésze gömb. és ovál	''	70	''	/	15.680.-
66. Szamovárkészlet	''	3	''	/	1.728.-
67. Levesestál A. B. C. D.	''	23	''	/	6.608.-
68. Ecet és olajtartó	''	9	''	/	576.-
69. Pecsenyéstál A. B. C. D. F.	''	140	''	/	35.072.-
70. halastál	''	1	''	/	672.-
71. tésztástál A. B. C.	''	141	''	/	28.360.-
72. pecsenyéstál B. kesk. és sz.	''	40	''	/	12.160.-
73. pezsgőhűtő	''	6	''	/	4.128.-
74. virágáza kehely	''	7	''	/	1.904.-
75. prezentáló és kenyértányér	''	34	''	/	4.672.-
76. salátáskészlet	pár	20	''	/	136.-
77. spárgafogó	drb.	8	''	/	103.-
78. tálaló kanál és villa	''	20	''	/	160.-
79. ragout és levésmerő kanál	''	18	''	/	170.-
80. cukorszóró és cukorfogó	''	30	''	/	146.-
81. mustár és mártáskanál gömb és ovál	''	40	''	/	240.-
82. sőtartó és kanál	''	40	''	/	288.-
83. lapostányér	''	700	''	/	69.440.-
84. mélytányér	''	24	''	/	2.380.-
85. evőkanál	''	450	''	/	5.760.-
86. asztali villa	''	1100	''	/	14.080.-
87. '' kés	''	1289	''	/	16.262.-
88. csemegekanál	''	400	''	/	3.200.-
89. csemegevilla	''	850	''	/	7.680.-
90. csemegekés	''	1475	''	/	13.728.-
91. mocca és kávéskanál	''	550	''	/	1.488.-
92. salátáskészlet nagy és kicsi	p.	26	''	/	170.-
93. fagyaltoslapát	drb.	14	''	/	202.-
94. fagyaltos kagyló	''	50	''	/	240.-
95. nyárs nagy és kicsi	''	98	''	/	470.-
96. sőtartó	''	80	''	/	448.-
97. asztali dísz	''	5	''	/	36.000.-
98. Fehéműek.					
99. piképaplan	drb.	20	1944. XI.	/	700.-
100. flanel takaró kf. méret	''	23	''	/	1690.-
101. barchend lepedő	''	6	''	/	132.-
102. bolyhos fűrdőlepedő I.	''	12	''	/	600.-
103. I. abrosz 1400/390 1170/390	''	4	''	/	10.060.-

104. I. szalvéta	''	43	''	/	1.043.-
105. I. dessert szalvéta	''	450	''	/	10.800.-
106. I. abrosz I. A.	''	6	''	/	3.600.-
107. I. abrosz 860/351	''	2	''	/	3.020.-
108. '' 550, 390/351	''	3	''	/	4.010.-
109. '' kféle méretb.	''	90	''	/	81.660.-
110. pohárszékkendő	''	227	''	/	4.000.-
111. lepedő kettős	''	3	''	/	360.-
112. lepedő	''	115	''	/	13.550.-
113. himzett paplanlepedő	''	6	''	/	840.-
114. ajouros lepedő	''	1	''	/	140.-
115. I. párnahuzat	''	107	''	/	4.280.-
116. capricepárnahuzat	''	45	''	/	1.025.-
117. himzett párnahuzat nagy és kicsi	''	40	''	/	1.300.-
118. paplanlepedő	''	105	''	/	15.200.-
119. alsólepedő	''	80	''	/	6.400.-
120. bolyhos törülköző	''	132	''	/	2.080.-
121. damast törülköző	''	39	''	/	540.-
122. piké törülköző	''	261	''	/	6.525.-
123. bolyhos fürdőlepedő	''	20	''	/	1.000.-
124. angol fürdőlepedő	''	24	''	/	750.-
125. lepedő II.	''	15	''	/	1.040.-
126. abrosz	''	8	''	/	1.880.-
127. szalvéta II.	''	12	''	/	288.-
128. kféle törölrúha	''	30	''	/	118.-
129. '' törülköző	''	40	''	/	800.-
Szőnyegegek.					
130. Gobelin /allegória/ 4drb.	m ²	31	''	/	90.000.-
131. Selyem szőnyeg	''	3	''	/	800.-
132. Selyemszőnyeg /imaszőnyeg/	''	2,50	''	/	4.800.-
133. Selyembrokát terítő	''	3	''	/	600.-
134. Selyemasztalterítő	''	1,80	''	/	400.-
135. Keleti szőnyeg	''	5,20	''	/	1.000.-
136. '' ''	''	2,90	''	/	800.-
137. '' ''	''	4	''	/	1.000.-
138. Gobelin szőnyeg beszabott	''	56,20	''	/	8.500.-
139. '' '' ''	''	74,50	''	/	11.200.-
140. '' '' ''	''	69	''	/	10.400.-
141. '' '' ''	''	52,50	''	/	7.900.-
142. '' '' ''	''	90,50	''	/	13.600.-
143. Összekötő keleti szőnyeg	''	9,60	''	/	3.000.-
144. '' '' ''	''	30,10	''	/	10.000.-
145. '' '' ''	''	2,70	''	/	2.000.-
146. Bokhara összekötő szőnyeg	''	2,80	''	/	6.000.-
147. '' '' ''	''	1,20	''	/	3.000.-
148. Keleti összekötő	''	2,20	''	/	1.000.-
149. Tebris szőnyeg	''	10,20	''	/	6.000.-
150. Erdélyi muké imaszőnyeg	''	2,10	''	/	6.000.-
151. '' '' imaszőnyeg	''	1,90	''	/	3.200.-
152. '' '' ''	''	1,90	''	/	3.400.-
153. Kaukázusi szőnyeg	''	2,30	''	/	1.800.-
154. Erdélyi imaszőnyeg	''	2,20	''	/	6.800.-
155. '' '' ''	''	1,90	''	/	4.500.-
156. '' '' ''	''	1,90	''	/	4.000.-
157. '' '' ''	''	2,20	''	/	5.600.-
158. Keleti szőnyeg	''	5,60	''	/	3.000.-
159. Erdélyi imaszőnyeg	''	2,10	''	/	4.600.-
160. '' '' ''	''	2,10	''	/	4.000.-

161.	''	''	''	2,10	''	/	3.800.-
162.	''	''	''	2,10	''	/	4.500.-
163.	''	szőnyeg	''	1,70	''	/	3.800.-
164.	Afgán	szőnyeg	''	6,10	''	/	1.000.-
165.	Indiai	szőnyeg	''	8,90	''	/	8.000.-
166.	Gobelin	/harcj jelenet/	''	4,90	''	/	18.000.-
167.	Gobelin	/4 drb/ 4 évszak allegóriája	''	30,10	''	/	125.000.-
168.	Indiai	szövött szőnyeg	''	2,30	''	/	1.600.-
169.	Kesha	szőnyeg	''	10	''	/	4.000.-
170.	Keleti	szőnyeg	''	5,60	''	/	3.000.-
171.	''	''	''	1,70	''	/	800.-
172.	Indiai	szőnyeg	''	10,70	''	/	10.000.-
173.	Gobelin	/2 drb/ Budavár bevétele	''	58,20	''	/	850.000.-

TERMEK MÉRETJEGYZÉKE

A Budai várpalota I. emelet termeinek méretjegyzéke.

1. Ruhatár I. rész	260 cm × 1036 cm = 269,36 m ²
2. Ruhatár II. rész /libatolvaj/	710 cm × 1036 cm = 73,56 m ²
3. Táncteremi összekötőterem I.	1172 cm × 1016 cm = 119,08 m ²
4. Táncteremi összekötőterem II.	922 cm × 1016 cm = 93,12 m ²
5. Kis büfféterem	787 cm × 865 cm = 69,50 m ²
6. Büffétállaló /bál/	674 cm × 399 cm = 26,90 m ²
7. Bálterem	3600 cm × 1860 cm = 667,00 m ²
8. Büfféterem	5685 cm × 912 cm = 518,47 m ²
9. Büfféterem /árkád/	2087 cm × 373 cm = 77,85 m ²
10. Büffétállaló /jobb/	674 cm × 399 cm = 26,90 m ²
11. Teaterem	880 cm × 796 cm = 70,05 m ²
12. Gobleinterem	1034 cm × 943 cm = 97,51 m ²
13. Visegrádi terem	1182 cm × 1040 cm = 112,93 m ²
14. Összekötőterem	1182 cm × 625 cm = 73,88 m ²
15. Habsburg terem	1880 cm × 1241 cm = 296,30 m ²
16. Diplomata lépcső mellett baloldalt, össz.k. foly.	3630 cm × 256 cm = 92,93 m ²
17. Diplomata lépcsőház	1560 cm × 695 cm = 108,42 m ²
18. Zenetan képterem	1210 cm × 1005 cm = 121,60 m ²
19. Szertartási előterem /jobb/	1177 cm × 1002 cm = 117,94 m ²
20. Kis trónterem /király/	834 cm × 1028 cm = 83,74 m ²
21. Lilaszalon	812 cm × 696 cm = 56,52 m ²
22. Kékszalón	1200 cm × 850 cm = 102,00 m ²
23. Király kihallgatási terem.	864 cm × 1234 cm = 106,62 m ²
24. Rózsaszalon	816 cm × 698 cm = 56,96 m ²
25. Királyné kihallgatási terem	1236 cm × 863 cm = 106,67 m ²
26. Kis trónterem /királyné/	840 cm × 1034 cm = 86,85 m ²
27. Trónterem	3021 cm × 986 cm = 297,87 m ²
28. Trónterem /árkád/	3921 cm × 333 cm = 120,47 m ²
29. Könyvtárterem	1248 cm × 748 cm = 93,35 m ²
30. Könyvtár, baloldali terem	831 cm × 560 cm = 46,57 m ²
31. Könyvtár, jobboldali terem	831 cm × 560 cm = 46,57 m ²
32. Szertartási előterem /bál/	1000 cm × 1172 cm = 117,20 m ²
33. Koronázási képterem	1192 cm × 1005 cm = 119,80 m ²
34. Udvarhölgyek fogadóterme I.	722 cm × 588 cm = 42,45 m ²
35. Udvarhölgyek fogadóterme II.	297 cm × 593 cm = 17,61 m ²

36. Utvartólgyek fogadóterme III.	574 cm x 838 cm = 48,10 m ²
37. Erzsébet királyné nagy fogadóterme	1058 cm x 832 cm = 88,03 m ²
38. Rubensz képteren	614 cm x 835 cm = 51,27 m ²
39. Erzsébet királyné íróterme	718 cm x 835 cm = 59,95 m ²
40. Királylépcsőház	718 cm x 1565 cm = 112,34 m ²
41. Királylépcsőház folyosó	3046 cm x 332 cm = 101,13 m ²
42. Kir. lakosztály dunai rész folyosó	2331 cm x 231 cm = 53,15 m ²
43. Királyné öltözőterme	443 cm x 683 cm = 30,26 m ²
44. Királyné hálóterme	580 cm x 693 cm = 40,19 m ²
45. Királyné reggelizőterme	482 cm x 681 cm = 30,82 m ²
46. Király öltözőterme	478 cm x 525 cm = 24,10 m ²
47. Király hálóterme	542 cm x 688 cm = 37,29 m ²
48. Király dolgozóterme	450 cm x 594 cm = 26,73 m ²
49. Király lakosztály rácvárosi rész folyosó	2565 cm x 235 cm = 60,28 m ²
50. Király lakosztály fürdőszoba	525 cm x 200 cm = 10,50 m ²
51. Király lakosztály dolgozóterem	702 cm x 595 cm = 41,77 m ²
52. Király lakosztály nagy szalon	1171 cm x 592 cm = 70,32 m ²
53. Király lakosztály szárnysegéd terem	630 cm x 586 cm = 36,92 m ²
54. Király lakosztály tabán rész folyosó	2105 cm x 239 cm = 50,31 m ²
55. Király lakosztály előterem I.	593 cm x 633 cm = 37,54 m ²
56. Király lakosztály előterem II.	546 cm x 541 cm = 29,54 m ²
57. Szent István terem	1133 cm x 647 cm = 83,31 m ²
58. Certl terem	1196 cm x 755 cm = 89,30 m ²
59. Nagy ebédlőterem	2338 cm x 746 cm = 166,95 m ²
60. Kis ebédlőterem	1098 cm x 753 cm = 82,68 m ²
61. Valéria lépcsőház	1048 cm x 457 cm = 47,90 m ²
62. Valéria lépcsőház előtér	380 cm x 340 cm = 12,92 m ²
63. Tükröfolyosó I. rész	1863 cm x 278 cm = 51,80 m ²
64. Tükröfolyosó II. rész	2056 cm x 316 cm = 64,94 m ²
65. Andrássy csarnok	2399 cm x 740 cm = 177,53 m ²
66. Sarokszalon	1199 cm x 804 cm = 96,40 m ²
67. Ó fő mélt. assz. szalonia	783 cm x 754 cm = 59,04 m ²
68. Ó fő mélt. assz. dolgozóterme	773 cm x 754 cm = 58,28 m ²
69. Ó fő mélt. assz. hálóterme	785 cm x 754 cm = 59,20 m ²
70. Ó fő mélt. úr hálóterme	866 cm x 850 cm = 73,71 m ²
71. Hunyad terem	1234 cm x 850 cm = 104,90 m ²
72. Vendégtér	870 cm x 852 cm = 74,10 m ²
73. Vadászterem	785 cm x 754 cm = 59,19 m ²
74. Ó fő mélt. úr dolgozóterem	773 cm x 754 cm = 48,28 m ²
75. Szárnysegédi terem	783 cm x 752 cm = 48,28 m ²
76. Kihallgatási terem	1200 cm x 804 cm = 96,48 m ²
77. Lakosztály összekötő folyosó /bal/	2720 cm x 392 cm = 106,62 m ²
78. Ó fő assz. fürdőszobája	472 cm x 525 cm = 24,78 m ²
79. Ó fő assz. komornaszobája	408 cm x 574 cm = 23,42 m ²
80. Bal paktólépcső összekötő folyosó	896 cm x 195 cm = 16,46 m ²
81. Nagycsarnok Krisztinavárosi folyosó	1997 cm x 378 cm = 75,49 m ²
82. Jobb paktólépcső összekötő folyosó	896 cm x 195 cm = 16,46 m ²
83. Vasalószoba	896 cm x 195 cm = 16,46 m ²
84. Altszti szoba	408 cm x 577 cm = 23,54 m ²
85. Lakosztály összekötő folyosó /jobb/	474 cm x 381 cm = 14,06 m ²
86. Deák csarnok	2708 cm x 390 cm = 102,91 m ²
87. Beépítőterem	2399 cm x 737 cm = 156,80 m ²
88. Mahagoniterem	1099 cm x 755 cm = 82,97 m ²
89. Mahagonitállaló	1182 cm x 754 cm = 89,12 m ²
90. Testőr ügyeletes tisztai szoba	328 cm x 750 cm = 23,56 m ²
91. Testőr ügyeletes tisztai előszoba	753 cm x 717 cm = 23,87 m ²
92. Testőr ügyeletes tisztai fürdőszoba	358 cm x 754 cm = 26,92 m ²
93. Testőr ügyeletes tisztai folyosó	295 cm x 754 cm = 12,95 m ²
	1526 cm x 313 cm = 47,76 m ²

94. Rózsalakás altisztiszoba	448 cm × 771 cm = 34,54 m ²
95. Rózsalakás ruhatár	327 cm × 756 cm = 24,72 m ²
96. Rózsalakás háló	782 cm × 759 cm = 59,35 m ²
97. Rózsalakás szalon I.	796 cm × 760 cm = 60,50 m ²
98. Rózsalakás szalon II.	900 cm × 809 cm = 72,82 m ²
99. Rózsalakás váróterem	854 cm × 810 cm = 69,14 m ²
100. Zöldlakás előterem	413 cm × 808 cm = 33,37 m ²
101. Zöldlakás szalon	899 cm × 810 cm = 72,82 m ²
102. Zöldlakás háló	1180 cm × 758 cm = 89,44 m ²
103. Távirida lépcsőház	758 cm × 368 cm = 27,91 m ²
104. I. emeleti tálaló	686 cm × 752 cm = 51,59 m ²
105. Andrássy csarnok parkett folyosó	2094 cm × 387 cm = 81,04 m ²
106. Főbejárati nagy csarnok	1368 cm × 1950 cm = 266,76 m ²
107. Főbejárati nagy csarnok baloldali folyosó	930 cm × 687 cm = 63,89 m ²
108. Főbejárati nagy csarnok jobboldali folyosó	930 cm × 687 cm = 63,89 m ²
109. Főbejárati nagy csarnok Jusztticia megetti	1366 cm × 382 cm = 52,18 m ²
110. Baloldali patkólépcsőház	974 cm × 430 cm = 42,00 m ²
111. Jobboldali patkólépcsőház	974 cm × 430 cm = 42,00 m ²
112. Deák csarnok parkett folyosó	2097 cm × 387 cm = 81,15 m ²
113. Korona lépcsőház	1226 cm × 442 cm = 51,19 m ²

Budapest 1945. nov. 9-én

v. Baja István
műsz. s. tiszt.

A VOLT KIRÁLYI PALOTA ÚJJÁÉPÍTÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI

AZ ELSŐ SZAKVÉLEMÉNYEK

DR. CSONKA PÁL
MŰEGYETEMI NY. R. TANÁR
BUDAPEST, XI., MŰEGYETEM

Tekintetes Várkapitányság!

A mai napon helyszíni szemlét és vizsgálatot tartottam a budai királyi várpalotában annak megállapítása végett, minő intézkedések szükségesek az ostrom során súlyosan megsérült palota biztosítására és további pusztulásának megakadályozására. Helyszíni megállapításaimról az alábbi

s z a k v é l e m é n y

számol be.

Kétségtelen tény, hogy a palota a lezajlott ostrom alatt koncentrált tüzéségi és repülőtámadások áldozata lett, sőt ezen kívül robbanások és gyújtogatások révén is oly súlyos károkat szenvedett, hogy városunk legjobban sérült részei közé sorozható. Becslésem szerint az épület építmenyi állagában: szerkezeiben és művészi kiképzésében bekövetkezett kár az eredeti építmenyi érték 60 %-ára rughat. Minthogy pedig a palota építése a Mária Terézia-korabeli régi részek építési költségén kívül 32 millió aranykoronába került, a 60 %-os kár mintegy 19,2 millió aranykorona veszteségnek felelhet meg, ami azt jelenti, hogy a helyreállítás várható költsége a jelenlegi pénzügyben kifejezve kb. másfélmilliárd pengőtet tenne ki.

Természetesen, ily hatalmas összegnek a lerongyolódott közgazdasági életből való kivonása jelenleg teljesen lehetetlen, miért is egyelőre csak az épületnek a további károsodástól való megóvására lehet szorítkozni. Ezt azonban haladéktalanul meg kell tenni, mert a királyi palota mai erősen megrongált állapotában is hatalmas értéket képvisel, melyet semmiképp sem szabad további pusztulásnak kitenni.

A biztosító és értékmentő munkálatok szükségessége amugy is teljesen független attól, vajjon mi lesz a palota eljövendő rendeltetése, mert a palotát külsőleg teljesen ugyanugy kell majd helyreállítani, ahogy azt egy félszázad előtt művészi ihlettel megépítették, s legfeljebb csak a belső beoázás és kialakítás függhet a palota ma még pontosan nem ismert rendeltetésétől. A palota külsején semmit sem szabad változtatni, mert, ha igaz az, hogy Budapest a Duna királynője, ugy kétségtelen, hogy városunkat ezé a királyi palota, a város koronája tette. E palota csodaszép szilüettje és látványos beállítása oly pótolhatatlan emléket és oly varázsla-

tos élményt jelent városunk közönségének, de a külföldi látogatóknak is egyaránt, hogy majdan, a viszonyok javultával városunk közönsége minden áldozatra kész lesz a palota változatlan visszaállítása érdekében. Természetesen, az a követelmény, hogy a palota külsőleg pontosan eredeti állapotában állítsassék vissza, nem rekeszti ki annak a lehetőségét, hogy a palota belsejében és szerkezeteiben korszerű átalakítások ne történhessenek; e téren a szükséges szabadságot a biztosító munkálatok egyáltalán nem korlátozzák.

A fentiek szem előtt tartásával a további károk elhárítására és a meglévő értékek megmentésére a következő munkálatok elvégzését tartom halaszthatatlanul sürgősnek:

1./ Az omladékokkal túlterhelt szerkezeteknek /födémeknek, boltozatoknak, falaknak/ az omladékerhektől való mentesítése. Ez már csak azért is szükséges, mert a nagyobb esőzések alkalmával az omladékanyag vízzel telítődik s így súlya a jelenlegi súly kétszeresére is megnőhet, ami katasztrofális további összeomlásokra vezethet.

2./ Az összeomlással fenyegető épületrészeknek és az alátámasztásuktól megfosztott szerkezeteknek aláducolása, illetve a leomlott alátámasztó elemeknek pótlása. E munkálatok sürgős elvégzését egyrészt az alátámasztás nélküli részek leomlásával járó komoly életveszély indokolja, másrészt azóban az is szükségessé teszi, hogy ezáltal további épületrészek leomlása válik elkerülhetővé, tehát további épületkárok hárrhatók el.

3./ Az épület értékesebb megmaradt részeinek beázástól való mentesítése, ideiglenes tetők és vízkivezetők segítségével. Az épületvagyon igen tekintélyes részét ugyanis díszes belső stukkómunkák, mintás parketták és egyéb olyan részek képezik, melyek nedvesség hatására igen hamar tönkremennek. Ezek, valamint általában a födém szerkezetek csak akkor menthetők meg a pusztulástól, ha a csapadékvizektől mentesíttetnek, ami kátránypapírral borított deszkatekők építésével érhető el. Ily tetők természetesen csak azon épületrészek fölé kerülhetnek, melyek jelenlegi állapota ezt a védelmet indokoltá teszi.

4./ Az épület csupaszon álló körítő falainak kátránypapírral borított ideiglenes deszkatetővel való lefedése, az átázás és a téli fagy romboló hatásának elhárítására. Ez által a díszes és patinás homlokzatok jórészt eredeti állapotukban lennének megőrizhetők, nem csurogna rajtuk végig a csapadékvíz s nem áznának és fagnának le a vakolatból huzott, illetve kőből falazott párkányrészek sem, ami a későbbi helyreállítás költségét lényegesen csökkentené.

Midőn fenti javaslataimat a Tekintetes Várkapitányság elé terjesztem, bátor vagyok hangsúlyozni, hogy szaktanácsaimmal a jövőben is minden kor készséggel állok rendelkezésre s vagyok

megkülönböztetett tisztelettel:

Budapest, 1945 június 26.

[Csonka Pál]

műegyetemi ny.r. tanár
építészmérnök.

FŐVÁROSI KÖZMUNKÁK TANÁCSA

A Várpalota helyreállítási ügye.

9068/1945. szám.

Budapest ostroma alkalmával a Várpalota súlyosan megrongálódott. A város pusztulásával kapcsolatos sürgősebb természeti problémák mellett kezdetben nem nyílhatott alkalom arra, hogy az építésügyi hatóságok a Várpalota sorsával behatóan foglalkozzanak. Az épületkomplexum újjáépítése, s rendeltetésének végleges meghatározása még ma sem látszik időszzerűnek, mégis szükségesnek tartotta a tanács, hogy az épületre vonatkozó és saját hatáskörébe tartozó kérdéseket vizsgálja, s az épület jövőbeni sorsával kapcsolatban álláspontját minél előbb kialakítsa.

Az ügy érdemében a tanács az alábbi megállapításokat tette:

Tekintettel arra, hogy a Mária Terézia korában épült palotából ma már ugyyszólván semmi sem maradt fenn, az épület helyreállításának kérdése nem műemléki, hanem látékpi értékeit tekintve elsősorban városképi szempontból bírálandó el. A palota majesztikus tömegével helyezkedik el a dombvonalaton, s a terep adottságaihoz szépen alkalmazkodik. Tömegénél fogva a domb méreteivel összhangban van. Hauszmann az eredeti palota architektonikus tagozatait, a homlokzat osztását megtartotta, miáltal az épület nagyobb terjedelmében is stílusos jelleget nyert. Hauszmann egyéni stílusa csupán azokon a részeken érvényesül, melyeken a régi minta nem kötötte. Az épület tömegjátéka, s a finoman alkalmazott plasztika pontosan azt a levegőt és távlatot követeli, mely a palota exponált beállításából valóban adódik.

A palota belseje tekintélyes részében kiégett, homlokzatai azonban szép architektonikus tagozataival nagyobb százalékban megmaradtak. A tető ugyyszólván teljesen elpusztult.

A fenti megállapítások alapján a tanács az 1945. évi október hó 23.-án tartott teljes ülésén 9068/1945.sz. alatt hozott határozatával álláspontját a következőkben fektette le.

A tanács a Várpalota jövőbeni helyreállítását városrendezési és városképi szempontból szükségesnek tartja. Az épület az ostrom előtti állapotának megfelelően építendő újjá. Megengedhetőnek tartja azonban hogy, az épület egységesebb esztétikai megjelenése érdekében egyes részek módosítsanak. /a középső kupola megszüntetése stb./

A Várpalota rendeltetés szempontjából is szervesen beleilleszhető a főváros és azon tulmenően az állam életébe. Legalkalmasabb székhelye a mindenkor államfőnek, illetve a legfőbb kormányzati szervnek. Nagy méreténél fogva rendeltetésében megoszt-

ható, s az északi épületrészek, de különösen a Krisztinavárosi szárny, kulturális intézmények, esetleg hivatalok elhelyezésére szolgálhatnak. A szép architektonikus kiképzésű belső udvar szabadtéri előadások, zenei ünnepségek megtartására igen alkalmas. A Várkápola aránylag csekélyebb sérülései következtében templom céljára továbbra is megfelel.

Budapest 1945. évi december hó 14.-én

A kiadmány hitelül:
min. irodaigazgató

Fischer József s.k.
e l n ö k

A GAZDASÁGI FŐTANÁCS ÁLLÁSFOGLALÁSA

J e g y z ő k ö n y v

a Gazdasági Főtanács 1949. május 19-én tartott rendes üléséről.

Elnökök: Dobi István miniszterelnök, Jelen vannak: Rákosi Mátyás miniszterelnökhelyettes, Gerő Ernő pénzügyminiszter, Csala Ferenc földmívelésügyi miniszter, Kossa István iparügyi miniszter és Vas Zoltán a Gazdasági Főtanács főtitkára.

A kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter képviseletében Hay László államtitkár, a közlekedésügyi miniszter képviseletében Láng Viktor min. o. főnök.

A pénzügyminisztérium részéről Antos István és Sulyok Béla államtitkárok, az építés- és közmunkaügyi minisztérium részéről Szijártó Lajos osztályvezető, a földmívelésügyi minisztérium részéről Viczenik Endre államtitkár, az Országos Tervhivatal részéről Vajda Imre elnök, az Országos Közellátási Hivatal részéről Szobek András államtitkár, a Magyar Nemzeti Bank részéről Jeszenszky Ferenc vezérigazgató és Szánthó Dénes igazgató, a Szakszervezeti Tanács részéről Harustyák József elnök.

A. miniszterelnökség részéről Szebenyi Endre államtitkár, a honvédelmi minisztérium részéről Beleznay István vezérőrnagy.

A Gazdasági Főtanács titkársága részéről: dr. Fajth Tibor min. osztályfőnök.

Jegyzőkönyvvezető: dr. Ágh Béla min. titkár

A Gazdasági Főtanács az ülésen az alábbi határozatokat hozta:

Dr. Sztatényi
Ernő

1130/20/1949.G.F.szám.

48. Várnegyed rendeltetése és műemlék jellegének megóvása.

A Gazdasági Főtanács szükségesnek tartja, hogy a volt királyi palotának és a várnegyednek az öt éves terv keretében végzendő helyreállítási munkái a tervgazdálkodás követelményeinek megfelelően, elsősorban a hasznosítható műemlék jellegű épületek felhasználásával végeztesse és a műemlék jellegű épületek a pusztulástól addig is megóvassanak, ezért az alábbiakat rendeli:

1./ Felkéri az építés és közmunkaügyi minisztert, hogy f.é. június hó 15-ig a főváros polgármesterének bevonásával gondoskodjék a volt királyi palota jelenlegi állapotának feltárásáról, hasznosítható alapterületek számbavételéről és a leltározás eredményét, valamint a volt királyi palota felhasználására vonatkozó javaslatát terjessze az 1146/21/1948.G.F.sz. határozattal létesített tárcaközi, – a főváros képviselőjével kiegészített – bizottság elé. A tárcaközi bizottság pedig a palota felhasználására vonatkozó javaslatát július 15-ig terjessze a Gazdasági Főtanács elé.

2./ Felhívja a főváros polgármesterét hogy a vár területén levő műemlék jellegű épületek és egyén értékek megfelelő őrzéséről gondoskodjék. Utasítja a vári kirendeltség létszámának megerősítésével létesítsen várfelügyelőiséget. Az épületek kezelésével és őrzésével kapcsolatos munkákban a szükségeshez mérten a KIK-et be kell vonni.

[Kézírással:] Utasítja a KIK-et, hogy a Főváros várgondnokságát vegye át és a szükséges létszámra kiegészítve várfelügyelőiség-ge szervezze át. A várfelügyelőiség költségvetését a G.F. által kell jóváhagyatni és elkülönítetten kell kezelni.

Bizalmas!

Szerintem a vár helyreállítására a Titkárságnak kell hoznia olyan határozatot, amely a Minisztertanács által hozandó részletesebb határozat alapjául szolgálhat s amely megszabja a munka irányát és ütemét. Feltétlenül helyes az, hogy mindenekelőtt a Várnak Pest felé néző részét kell helyreállítani s nem a budai oldalra néző részt, bár az egész várpalotát helyre kell állítani. Be kell szüntetni az öncélú ásatásokat. Meg kell vizsgálni, mire mennyit költöttek el eddig és a rendelkezésre állé eszközöket arra kell felhasználni, hogy legkésőbb 1954-re a tulajdonképpeni várpalotát teljesen helyreállítsuk. Véleményem szerint ugyanolyannak kell lennie a helyreállított várpalotának, mint amilyen a régi volt. Ez nem jelenti persze azt, hogy a díszítésekénél nem lehet egyszerűsíteni, felesleges cirádákat elhagyni stb. A Margit-hidat is lényegileg ugyanugy állítottuk helyre, mint amilyen régen volt, de a sok barokk díszítést elhagytuk és az egészet egyszerűbbé s ezáltal szebbé tettük.

Horváth elvtárs javaslatai nagyjában megfelelőek, de a döntő az, hogy záros határidőn belül legyen a Titkárságnak megfelelő határozata, amely az összes alapvető kérdéseket eldönti. A bizottságnak kissé szélesebbnek kell lennie.

1952. III. 31.

/Gerő Emő/

KÖZÉPÜLETTERVEZŐ VÁLLALAT

I g a z g a t ó s á g a .

F e l j e g y z é s

**Szijártó miniszter elvtárs f. hó 1.-i utasítására, a Budai Várpalota
C, D, E, F szárnyainak 1954. július 1.-i
befejezésére vonatkozólag.**

Tervezési határidők:

	Építési	Belső épi- tészeti	Gépészeti	Kivitel:
F	kész	52. VIII. 1.	52. XII. 31.	53. VIII. 1.
E	52.IX.1.	52. XII. 1.	52. I. 31.	53. XII. 31.
D	53.I.1.	53. IV. 1.	53. VI. 1.	54. VII. 1.
C	53.III.1.	53. VI. 1.	53. VII. 1.	54. VII. 1.

Éz ütemek elindításához és lebonyolításához szükséges, hogy az alaprajzi elrendezésnek a vázlattervben és a mellékelt területfelhasználási műleírásban foglaltakra vonatkozó döntést 1952. április 15.-ig a tervező vállalat megkapja, amennyiben a döntés a felépítmény általános diszpozícióját teljesen meg nem változtatja.

Felmerült kérdések:

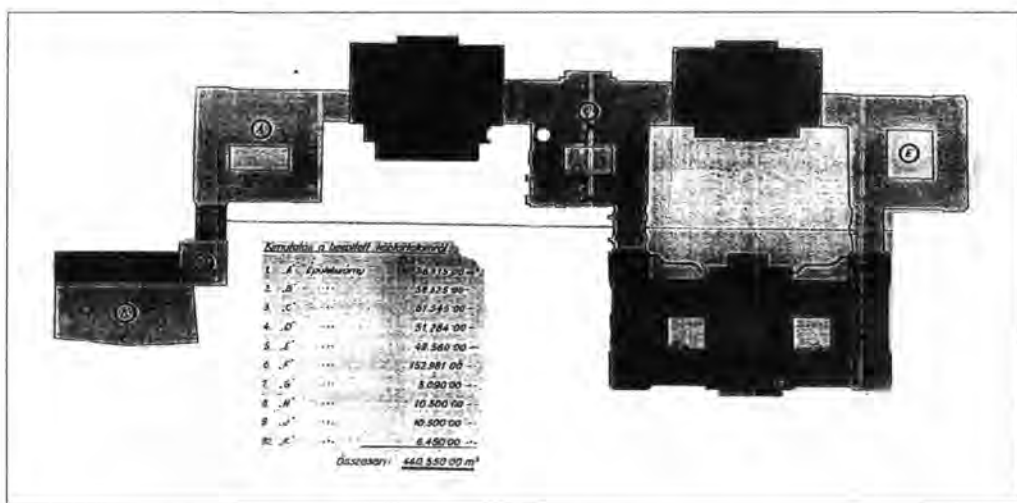
- 1./ A mellékelt műleírásban foglalt alaprajzi kialakítás bírálata és módosítási utasítás.
- 2./ Segítséget és iránymutatást kérünk a Vár-komplexum eszmei tartalmának helyes kifejezéséhez a különböző történelmi korok megjelenési mértékére és arányára.
- 3./ Döntés a felett, hogy a homlokzati kialakítás a régi palotarész későbarokk-klasszicista stílusában tartassék-e a vázlatterv javaslata szerint, de a középrész kupolás újratervezésével, vagy más módon állitassanak-e vissza.
- 4./ Döntés a felett, hogy a középkori falak és a rekonstrukciók a műleírásban feltüntetett mértékig elvégezhetők e? Mivel a felvezető utakkal kapcsolatosak, melyek 1954.-ig megépítendőek, részletmegoldásukra további javaslatokat készít a KÖZTI.
- 5./ Döntés afelett, hogy a várfalak által bezárt parkterület elégséges-e, vagy a déli végén azonfelül további parkterületet csatlajunk.
- 6./ Döntés az utak száma és vezetése felett.
- 7./ Anélkül, hogy a C, D, E, F szárnyak megépítésétől munkaerő vonatnék el, kívánatos a teljes helyszínrajz megoldása a Disztérig, ut, park, várfal, a Szent György tér, istálló és őrségépület bontása, továbbá az alsó peremházsorok /: Öntőház utcától a Bethlen udvarig / való részletbeni szanálásának lefektetése céljából. Evvel kapcsolatban kérdés, hogy a Palota határa a Szent György tér, vagy a Disz tér?
- 8./ Kívánatos az egész Vár-terület és Vár-lejtők komplex feladatának az Építésügyi Minisztérium alá való rendelése városképi, közlekedési, energia-ellátás és egyéb szempontokból.

- 9./ Elfogadható-e, hogy a Palota nagyütemű építése miatt a várnegyed eredeti helyreállítása későbbi időre halasztódik, azokon a helyeken is, melyek a Palota megközelítésénél szemelőtt vannak?
- 10./ Kívánatos továbbá, hogy a Vár hőenergia-ellátását biztosító erőmű /: Déli vasút melletti tabáni temető vagy Budaörsi ut /: tervezésének irányítását koordinálás céljából az Építésügyi Minisztérium lássa el. /: Hőszivattyús rendszer alkalmazását – miután Magyarországon kipróbálva nincs – nem javasoljuk. /
- 11./ Megfelelő-e a telefonközpont F szárnyban való elhelyezése. Nem volna-e szükség a városi telefonközponton kívül egy külön bizalmas telefonközpontot létesíteni a legfontosabb vonalak részére.
- 12./ Milyen rádió adó-vevő és egyéb hírközlő berendezésre van szükség?
- 13./ Szükség van a Vár-területen önálló ivóvízellátásra kutatást folytatni?
- 14./ Szükségesnek látjuk, hogy a /: nem É.M. tervezésben készülő /: földalatti létesítmények és gépészeti berendezések felett – a Palotával való kapcsolat érdekében – az Építésügyi Minisztérium felügyeleti hatáskört nyerjen.
- 15./ Elvi megállapítását kérjük annak, hogy a tervezés folyamán számolhatunk-e import útnál beszerezhető anyagokra?
- a/ Magasépítéshez pl.: festék, természetes pala, kő, fa, mozaik-anyag, szinesfém, stb.
- b/ Belső berendezésekhez pl.: textilanyagok, /mint: függöny, butorhuzat, falikárpit, goblein-fonal anyaga /: filc, szőnyeg, különleges butorfák, nemes és szinesfémek, festékek, mázak, üvegyártmányok, stb
- Fentiekre vonatkozó anyagkimutatást csak a végleges program alapján, a szükséglet felmérése után tudjuk benyújtani.
- 16./ Finomipari, iparművészeti és képzőművészeti munkák mennyiségére és a foglalkoztatott szakkaderek felfejlesztésére vonatkozólag az előbbiekkal egyidejűleg fogunk javaslatot tenni.
- 17./ Szijártó elvtárs elfoglaltsága miatt részletkérdésekkel való foglalkozás céljából szükséges olyan személy kijelölése, akivel bár-mikor kitérgyalhatók apró, de lényegessé válható problémák.
- 18./ Lehetséges-e, hogy biztonsági, gépészeti és üzemetelési szempontok tisztázása miatt a Párt konzultáció céljára szakértő megbizottakat jelöljön ki.
- 19./ Programadás után a módosított tervek elbírálása és jóváhagyása hogyan történik?
- 20./ Az ütemváltozás a feladatra alkalmas munkaeöröknek fokozott számban való beállítását teszi szükségessé. Miután a megkívánt létszámtöbbletet a Középülettervező Vállalat saját állományából pótolni nem képes, /: hat építész, tíz belsőépítész butortervező, három szellőző és kalorikus-gépész és néhány rajzoló /: lehetséges-e egyes személyeket más tárca területéről /: például Műegyetem /: átvenni.
- 21./ Szükséges volna a Palota bécsi tervanyaga feltárása céljából, – hogy néhány hónapos munkára Bécsbe küldessék egy építész kutató és egy levéltáros szakember. A Kriegsarchivban és a Hofbibliothekban az 1846. utáni felvételek és a budai Helytartótanács anyaga, az Albertina Múzeumban pedig a barokk-Palota első tervezőjének tervanyaga lelhető fel.
- 22./ A művezetés aránytalan növekedése és a díjazási és bérézési módszer e területen való alkalmazhatatlansága miatt módosító javaslatételre kérünk engedélyt.

B u d a p e s t , 1952. április 3.

/: Gádosor Lajos /:
igazgató

Mellékelve: 1 db vázrajz
1 db programtervezet

A jegyzőkönyv melléklete: vázrajz.

**A Budai Várpalota helyreállításának
területfelhasználása.**

A várnegyed három részből áll: a Palotából / I.a. ./, Disz-térig terjedő, palotával kapcsolatos szakaszból / I.b. ./, és a Vár lakónegyedéből / II. ./.

A Palota beosztása a rövid tervezési program, továbbá az új szárnyak kivételével a meglévő épületek konfigurációjának és szerkezeti jellegének összeegyeztetéséből alakult.

Építészeti:

- "A" szárny: Üzemi szárny üzemi udvarral. Keleti oldalának I. és II. emeletét kétszint magasságu étterem foglalja el, mely "B" szárny fogadási igényeinek kiegészítése. A teljes I. emelet az éttermen kívül azt az kiszolgáló konyha. A többi emelet fennmaradó területeire a Palota gazdasági és adminisztrációs hivatalai és a bentlakó dolgozók szolgálati lakásai telepítettek.
- "B" szárny: Magja a nyugati oldalra nyitott háromszint magasságu nagy ünnepi terem, monstre fogadások, előadások részére, cca. 1300 személy befogadására. Földszinten a nyitott udvar tengelyében lévő bejáratokon keresztül elérhető előcsarnokkal, ruhatárakkal, a keleti oldalra nyíló emeleti foyer-val. A nagyteremhez raktárak, öltözők és próbaszobák csatlakoznak, hogy mindenfajta előadás lehetőségét biztosítsák. III.emeleten klubhelyiségek.
- "C" szárny: Az egész palotakomplexum homlokzati és alaprajzi központja. Keleti oldalon reprezentatív bejárattal, ide érkezik az új felvezető ut. Földszinti előcsarnokán keresztül a főlépcsőházba jutunk, honnan elérhetők a "B" és "D" szárnyak és mindezek kikapcsolásával a "D" szárny vendéglakosztályai. Felső kiépítményében kilátóterem a város körpanorámájához. E középtengelyhez a keleti homlokzaton összekötő szárnyak tartoznak, a nyugati oldalon pedig a volt kápolna-terem helyén kialakított könyvtár vagy képtár.
- "D" szárny: Tartalmazza az "E" szárnyban tervezett tíz hivatali részleg egyikét, Rákosi elvtárs dolgozóját, kapcsolatban a rizalit nyugati oldalára nyíló két szint magasságu fogadóteremmel /: volt trónterem ./: E kiemelt hivatali és fogadó rész felett II.emeleten van a keleti oldalra néző lakás. A III.emeleteren van elhelyezve diplomáciai fogadások részére a vendég lakosztályok csoportja. Közlekedés szempontjából: a hivatalhoz az Oroszlán-kapuhoz induló diplomata-lépcső vezet. A lakáshoz a zárt udvar tengelyében lévő előcsarnok lépcsőháza. Míg a vendég lakosztályokhoz a kupolatengely főlépcsőháza. A lakásnak saját konyhája van, míg a hivatali fogadás és a vendég lakosztály részére a földszinti konyhából étellíftek és felső tálalók révén történik a kiszolgálás.
- "E" szárny: Zárt udvart határoló építmény, földszintjén és két emeletorán egyformán 3-3 hivatali részleg /: referens, titkár, fogadó, dolgozó, mosdó ./: Kétharmada a keleti oldalra, egyharmada délnyugatra néz. Alagsora kapcsolatban van a régészeti helyreállítások során kialakítandó középkori termekkel, melyekben a vártörténet dokumentálható.
- "F" szárny: Két zárt udvar köré kialakított hivatali épületrész, mely a nagy palota udvarnál két emeletorral mélyebben fekvő kapuzata révén a Palota utról külön megközelíthető. Az eredetileg tervezett 20 hivatali részleg helyett egy nagy és 12 kisebb hivatali részleget alakítottunk ki oly módon, hogy a nagy egység a nyugati középtengely I.emeletén helyezkedik el. Alatta és felette 3-3 részleg. Az épülettömb északi és déli főhomlokzatának földszintjén és emeletein összesen hat további hivatali részleg kerül elhelyezésre. A két zárt udvar közti épülettömbbe kerül a főlépcsőház a nagy udvar középtengelyében. Az I. emeleti diszlépcső érkezés a tanácssterembe vezet, két oldallépcső pedig a III.emeleten lévő 200 személyes előadóteremhez vezet, mely vetítőhelyiséggel és büffével van kiegészítve. Az oldalszárnyakhoz az alsó alagsortól a II.emeletig további két lépcső bonyolítja le a forgalmat.
- "G" szárny: A Várpalota belső területét elzáró bejárati kapuépítmény.
- "H" és "J" szárny: Órségi laktanya; kb. 60-80 főre.
- "K" szárny: Garázs 30 autóra és műhely.

Utak:

- 1./ Megközelítési főút: a Disz-tér felől a "G" kapuzaton keresztül, ahonnan a Szabadság-hegy felé nyíló előudvaron és az Oroszlánkapun keresztül a Disz-udvarba jutunk.
2. A dunaparti felvezető új ut egyirányú közlekedéssel fogadások és főhivatalok vezetői számára.
3. A Palota-térről vezető út, alsó szinten való érkezéssel, az "F" szárny alatti becsatlakozási lehetőséggel a 2. utozh.

Müemléki helyreállítások:

- 1./ Kiváncsolom volt a várfalak megújítása. A várfalak szolgálják 4-16 m magassággal a Palota kívánt és természetes leválasztását a várostól. Továbbá támfalait képezik a 2. és 3. jelű utak. A várfalak déli csücskén, amely rész a felépítményektől eltávolodik, műtörténeti helyreállítást terveztünk, a kaputorony és rondella tömegénél, valamint a nyugati szárnyon az ut felérkezésénél.
- 2./ Ásatási eredményeink tisztázták a középkori építmény alaprajzi adatait. Előkerülő kőanyagokból mindössze a lovagtermet, a kápolnát és három alsorsori helyiséget kívánunk rekonstruálni oly mértékben és tömegben, ami a barokkfelépítményt még nem zavarja, továbbá a déli szárny előtti várudvart tudjuk használhatóan bekapcsolni a várudvar és park területébe.

Építészeti kiképzés:

A nyugati oldalon és a Disz-udvarban Ybl érett művét óhajtjuk helyreállítani. A dunai szárnyon /: E, D, C, :/ az épület stílusperiodusainak legértékesebbiket, a Mária-Terézia stílust állítanánk vissza, átvive a századvégi szecessziós /: A, B, :/ szárny homlokzatára is, elhagyva egyben az 1938.-as állapot anyagpocskékló tetőrengetőjét. A középszárnyra /: C, :/ a toronyfelépítmény helyett munkában van az elhangzott kritikák és tanácsok alapján a középszárny /: kupolás :/ új javaslat. Belső kiképzésben a Vár a szocialista-realista stílus jegyében megújul. A bebutorozás, új tervezés, csupán a vendégszárnyakat óhajtjuk értékes régi stílbutorok, diszek és szőnyegek révén otthonossá tenni.

Gépészet:

Közművek: Vízellátás a Fővárosi Vízmevek vári csőhálózatából. Szennyvíz elvezetés részben meglévő, részben kiépítendő csatornahálózattal. Villamosenergiával való ellátás BP. Szv. Elektromos művei révén.

Központi fűtés: Hőenergia szolgáltatás külső fűtési erőmű és helyi csucskazánteppel tartalék és biztonság céljából létesített kettősséggel. A távfűtő erőmű helyéül a tabáni temető helyét, ill. a Budaörsi ut déli vasut melletti szakaszát hoztuk javaslatba. Hőszükséglet belső kazántelep által kb. 70 %-ban fedezve; C, D, E, F, épületrészek belső kazánteppel teljesen elláthatók. Főzéshez, mosáshoz, klíma, nyári üzeméhez kisebb kocsz kazántelep. Tárolható 100 waggon szén és 27 waggon kocsz. Fűtésre szénmennyiség időjárástól függően 1-2 hónapra elegendő, a helyi kazántelep teljes üzeme esetén. Egyes épületek ellátása fűtési alközpontok utján távvezetékekkel. Az épületek fűtése szivattyus melegvízfűtéssel, ablakfülkébe helyezett burkolt, vagy burkolatlan radiátorokkal.

Légfűtés, klíma, szellőztetés: Nagyobb helyiségek, lépcsőházak, előcsarnokok légfűtést, fontosabb helyiségek klímaberendezést, konyhák, mosodák, büffé és mellékhelyiségek szellőzést kapnak.

Vízvezeték: Programm szerint részben igényes, részben normális kivitelű berendezési tárgyakkal. Tűzvédelmi szempontból tűzcsapok.

Villamos berendezés: A palota különböző pontján három transzformátor állomás, hálózati áram kimaradása esetére Diesel-elektromos-telep korlátozott ellátásra. Biztonság szempontjából akkumulátorhálózatból táplált irányfény. Központi pontos időjelző berendezés és személyhívó fényjelző berendezés.

Feljegyzés a Vár építésével kapcsolatban összehívott értekezletről.

Jelen vannak: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Horváth Márton, Vas Zoltán, Sátor János, Szijjártó Lajos, Cséki Sándor, Janáki István, Gádoros Lajos, Benkhart Ágoston, Varga Ferenc és Lasz Tamás elvtársak.

Rákosi elvtárs: Az-első, amiben megállapodhatunk, hogy határoljuk el a problémát, csak a szigoruan vett várpalota épületéről beszéljünk. Ne vegyék bele a Sándor palota kérdését. A többi kérdés megoldására legjobb lesz, ha átadjuk Budapest Fővárosának.

A Vár épülete egy nagyhatalomnak, nem akármilyennek, egy monarchiának volt a reprezentatív épülete. A császár és király meg akarta mutatni a népek a gazdagságát. Speciális céljai voltak vele a monarchiának. A célt elérte, amikor Vilmos császár Budapestre látogatott, meg is volt lepve, Nemcsak a magyaroknak épült, hanem az osztrák császárnak is, amikor királyokat fogadott, nem egyszer idejött. Vasáronként pedig 1 forintért a népek mutogatták, hogy az emberekben erősödjön a császár isteni eredete iránti hit.

Nemcsak a császárok száma, de a királyoké is alaposan megfogyatkozott és hamarosan el fog fogyni. Nekünk elég a Parlaament reprezentációs célra és a Vigadó is feltétlenül helyre fogjuk állítani. Ebben főleg fogadásra alkalmas termek lesznek. A Gallilei kör is itt tartotta március 15.-i ünnepélyét és 15.000 ember volt jelen.

A Vár épületét úgy szeretnénk helyreállítani, hogy a külseje megmaradjon a régi formában, belül modern, munkára alkalmas helyiségek legyenek. Ez azért fontos, mert a központi tervező iroda kiindulási pontja egészen más. A terv lényegében a régi épületet

állítaná vissza, nem tróntermet, de a beosztás azonos lenne. De hogy 440.000 m³ beépített területen 11.040 m³ jutna lakószobára, amikor Budapest 2,7 lélek jut egy lakószobára. Mi a munkások, parasztek, értelmiségiek munkáját fektetjük bele az építkezésbe, jobban megnézzük, mibe fektetjük. Ilyen luxusépítkezést nem lehet csinálni. Megkérdeztem Orlov elvtársat, hogy technikailag lehetséges-e a külső falak megtartása mellett belül modern elrendezés. Azt mondta, ennek semmi akadálya nincs. Ugyanez történt a Kreml-ben. Szeretném, ha mi most elsősorban elvben ebben egyeznénk meg. Nem a régi királyi palotának reprezentáció céljára való helyreállítása. Akkor volt még ennek valami létjogosultsága, az ország 21 milliós lakósu volt, tartozéka az 50 milliós monarchiának. Az osztályerő-viszonyok is olyanok voltak, hogy meg akarták mutatni a hatalmat. Helyreállítását nem vállalhatjuk.

Ott lenne a központi pártvezetés, meghatározandó minisztériumok, esetleg a miniszterelnökség, olyan hivatalok, ahol kicsi a forgalom.

Nagyon vigyázni kell az u.n. történelmi hűséggel, mert ezzel kezdenek visszaélni. Feltételezem, hogy a jelenlévők jelentékeny része nem ért vele egyet. Elvtársainkat elragadta az a bőkezűség és liberalizmus a szó nem jó értelmében, mivel a népi demokrácia a történelem-entuziasztáknak szabad kezét adott. Láthatlanba kijelenthetem, hogy Horthy 25 év alatt nem köldött annyit átadásokra, mint mi egy év alatt. Kezdi a bástyát helyreállítani és olyan istállókat csinálnak, silőszüzen állítják helyre, holott, ha szép csipkésen megcsinálták volna, mint a régi rajzokat látszik, másként hatna, a falak sem érvényesülnek. Elkapták a földet és észre sem lehet venni, hogy vár. Félek, hogy már messze mentünk. Gerőék földszintes sváb házakat történelmi emlékek nélkül helyreállítanak. Nagy súlyt helyezünk a történelmi folytonosságra, de mértéket kell tartani. Mi egy szegény, háborút szenvedett munkás-paraszt ország vagyunk. Amikor Amerikában voltam megmutatták a Trinit Church-öt, ezt a legrégebbi templomukat, a felhőkarcolókon a tisztviselők azzal szórakoznak, hogy rágógumit köpjének az ablakára s valami telekspekuláns meg akarja venni. Tréfából azt mondtam, hogy valaki az építések között királypárti és Ottó unokájának akarja felépíteni.

1905-ben, amikor gatyás parasztek látogatták a várat, köpködtek, hogy ide megye a mi adónk. Nem szeretném, hogy úgy állítanánk helyre a várat, hogy végül az a jogos panasz és szemrehányás jöjjön, hogy feleslegesen, vagy ál történelmi entuziazusból, felesleges költségekkel állítanánk helyre.

A Buzogánytorony is félreértés volt, csak egy hengeralaku torony van, 1474-es rajzon semmi nyoma a buzogány toronynak.

Stílus: úgy a barokk, mint a szecessziós, enyhén szólva, történelmi hamisítás. Ebben a tekintetben Lyka tanítványa vagyok, elfogadom tőle, hogy a barokk az ellenforradalom stílusa, jezsuita stílus. Általában a feudális uralkodó osztály ellentámadása a feltörekvő polgárság ellen. Nem véletlen, hogy 19 után nálunk a neobarokk jött. – Ezen változtatni nem tudunk. A barokkba bele kell nyugodni, legalább kívül. Ezzel kapcsolatban van a kupola-kérdés. Ha nem tudunk a barokkal egybevágó toronyba megegyezni, vissza kell térni a kupolához, bármennyire hiányzik a kupolaterem. De ha Ferenc Jósának jó volt a kupola terem nélkül, a népi demokrácia kompromisszumot kötné, ha más megoldás lenne. Ezért szidni fogják a régi építészeket, akik ilyen látszatmegoldásba mentek bele. Ha számbaveszem, hogy 52 m magasan legyen egy kihasználatlan tér, vagy a negyedik emelet felett legyen egy kupola és különben munkahelyek, nem vagyok a kupolaterem mellett. Janáki elvt. hozhat valami jó barokk tornyot, ami nem kupola, de a barokk stílusba vág. A másik, ami az Eszterházy kastély csonkatornya volt, nem fejezi be. – Abba bele kell nyugodni, hogy a barokkhoz kötvé vagyunk.

Ne egy királynak való palotát állítsunk helyre, hanem a népi demokrácia középületét, amely megőrzi a már meglévő és egyébként felhasználható épületelemeket. Ehhez kérek hozzászólást.

Janáki elvtárs: védeni szeretné a két éves munkát. A Párt központjából kaptak 1949-ben egy levelet, Sebes elvtárs írta Perényi elvtársnak. Elsősorban a vár épületét a lakóvárostól elválasztotta és megadta, milyen egységek legyen, milyen számban. Elfogadja a javaslatot.

Benkhart György elvtárs: Megvalósíthatónak tartja az elgondolást, de nem hiszi, hogy a termek ideálisak lesznek, nem lesznek elég világosak.

Rákosi elvtárs: Ha ennyit költünk rá, legyen barátságos. Törjék a fejüket. Ez építészeti probléma. Ha mi ezt felépítjük, hosszú ideig nem nyulunk hozzá, ha már csinálunk valamit, legyen keze-lába. Előre is köszönjük a figyelmeztetést.

Gádosor elvtárs: Egyes részek ugyan nehezen, de megoldhatók. Az idő probléma. A F szárny kivételi tervei megvannak és nagy része végrehajtható. A tervezési munka majdnem befejezettek tekinthető. Aggályok vannak a program realizálása tekintetében. A tervezési munkához határozott program kellene. Végrehajtható az elgondolás.

Janáki elvtárs: A szobák kicsit nagyobbak lesznek.

Gerő elvtárs: Nem baj. Lesznek 5.60-as szobák, ezen nem tudunk változtatni. A várat két részben lehet helyreállítani. A külső képe ne az legyen, hogy félig van megcsinálva.

Rákosi elvtárs: Akkor megegyeztünk. A legészakibb szárnyat csak konzerválni fogják és 1954 végére a zárt rész be legyen fejezve teljes egészében.

Mit állítsunk helyre? Nekem a Hausmann féle terv a legszebb, el kell hagyni a felesleges díszeket.

Janáki elvtárs: Bizonyos egyszerűsítéseket javasol. A barokk után következő klasszicizmust szeretnék rögzíteni. Formai szempontból ugyanolyan hatású homlokzatot hoznának.

Rákosi elvtárs: Csinálják meg 2-3 hónap múlva és ez nem befolyásolja a további munkát.

Horváth elvtárs: A palota építése rendkívül lemaradt és a tervek elkészítése nincs arányban az eltelt idővel. Nem foglalkoztak homlokzati megoldással. Nem lenne-e helyes zártkörű pályázat kiírása. A Hausmann-féle megoldás a leghelyesebb, nincs elgondolás, hogy mi lehetne más.

Gádoros elvtárs: Helyes a pályázat. A déli szárny tiszta barok stílusát kellene végigvinni. A mi korunk nyelvéből is hozzá tudunk valamit adni.

Rákosi elvtárs: Az ember viszolyg a stíluskeveréstől, de ha sikerül, kapunk rajta.

Két héten belül meg fogják kapni, mi a követelmény, mennyi speciális helyiség kell és 3 hónap alatt elkészítik a belső terveket. A homlokzatra vonatkozóan zártkörű pályázatot írunk ki, melyben az iroda is résztvehet.

Kérünk egy programot, hogy mit lehet a mostani területbe beépíteni két részletben.

Szijártó elvtárs: 1 hónap alatt meg tudjuk adni közműterekben.

Rákosi elvtárs: Körpanoráma kérdését ne vessék el, hogy valahonnan látni lehessen a várost.

Gerő elvtárs: Az épületekben döntően munkahelyek legyenek. Ügyeljenek arra, hogy a rendelkezésre álló hasznos térségből, ne menjen tulok felesleges dolgokra. A folyosók ne sátorok legyenek. Az alapkérdés a munkahelyek, az alá kell rendelni a többi.

Határozat: Két hét múlva megadjuk, hogy milyen reprezentációs helyek legyenek s ennek alapján kidolgozzák a lehetőségeket, hogy mi fér el és utána megnézzük.

Az őrség épülete és az istálló a helyén marad változatlanul, mert nem zavarja a beépítendő rész zártságát.

Büdzs: Szijártó elvtárs: C és D épület építómunkája kb. 300 millió forintba kerül és 1954. decemberig elkészül.

Rákosi elvtárs: Az épületnek saját fűtése legyen. Normál központi fűtés, másra ne legyen használható. Önálló fűtőberendezés a városban. Világítás a rendszeres világításba bekapcsolható legyen és bizonyos feltételekkel önálló is. Ujításokkal ne kísérletezzenek.

Rendes padló készüljön futószőnyegekkel. Belső berendezés egyszerű, izléses, kulturált legyen. /Berlin eleste film !/

A tervezésért és az építésért egyénileg felelős Szijártó elvtárs, a pártvezetőség előtt.

Mindkét ut két kocsis részére készüljön /6.50 m/. Az egyik szélesebb a város északi részéről, a másik feljárt a Lánchid felől, amelyen két kocsi elférjen. Esetleg egy szép rácsos kapuval elzárható. Minimálisan 6 m széles legyen.

Tekintettel arra, hogy minden romos volt, éltek az alkalommal és felásták, amit lehetett. Ez a része be van fejezve, lementek a termótalajig. Az épület jellegével nem egyeztethető össze, hogy ezrével látogassák az emberek. Miután a rondellát helyreállították, legyen ott még ágyú is, lehet egy kis kert is.

Az ásátásokról csináljanak jó fényképfelvételeket, modelleket, száraz homokkal tömjék be, hogy tovább ne romoljanak. Felette vékony cementfödém legyen, hogy ne szivárognon be a víz, konzerválni kell őket. Ha esetleg megváltozik a kor izlése, újra kiáshatják. A történészek még egyszer nézzék meg.

/Mikor Rómában voltam 1922-ben, elmentem a fórumra és meg voltam lepődve a közönyösségtől, amellyel az olaszok saját műemlékeikkel szemben viselkednek. Tudok beszélni az olaszokkal, elmondták, hogy mindenütt ócska korsókat, rézpénzeket találnak. Kérdeztem, miért nem ássák ki, azt felelték, senki sem ad érte pénzt. Amikor 1870-ben a parlamentet építették, 30 méter magasan a régi oszlopokkal, épületmaradványokkal töltötték fel./

Ezért vállaljuk a felelősséget, semmit el nem pusztítunk, ilyen formában konzerváljuk. Ki van zárva, hogy ott 1843-ban építkezések voltak, mert akkor rév volt ez a rész.

A lakóházakat nem kell bántani, csak a romokat kell eltakarítani. Épületenként kell elbirálni a lebontást.

Barbárul járt el velünk szemben az idő, megsemmisítette a legtöbb történelmi emlékünket, igyekezzünk megmenteni, amit lehet. A Szijártó elvtárs által említett 1460-as házat meg kell őrizni. A történelmi szempontokat figyelembevéve kell lebontani a romokat.

A Sándor palota romjai megvannak, talán az építészek akarnak rajta 3 évig dolgozni. Nem volt olyan gyönyörű, voltam benne, beszéltem az erkélyéről a néphez. A Széna téren is csak a falat hagytam volna meg, a zsbívásárt mögötte lebontottam volna, mert az ipari tanuló otthon egy szép épület és nem látszik.

A régi kertre vonatkozóan: megvan a rondella a vár tovább nem mehet, óriási a nivőkülönbség, a déli rész a kőbástyával le van zárva.

Budapest, 1952. április 8.

H a t á r o z a t o k

a Vár építésével kapcsolatban összehívott értekezleten. 1952. április 8.

Jelen vannak: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Horváth Márton, Vas Zoltán, Sátor János, Szijártó Lajos, Cséki Sándor, Janáki István, Gádosor Lajos, Benkhart Ágoston, Varga Ferenc és Lasz Tamás elvtársak.

1./ Az értekezlet a várpalota kérdésével foglalkozik, a többi kérdés megoldását átadja Budapest Fővárosnak.

2./ Az épület homlokzati terveire zártkörű pályázatot kell kiírni. A tervező iroda is résztvehet a pályázaton.

A homlokzat régi formájában maradjon meg, ha nem tudnak megfelelő új tervet készíteni. Ha nem tudnak tervezni a barokkal egybevágó tornyot, maradhat a kupola, kupola-terem nélkül, a negyedik emeletig beépítve, ahogyan eredetileg volt. A régi épületen lehet egyszerűsítéseket végrehajtani, ha formailag ugyanolyan hatásmű homlokzati kiképzést ad. A Hausmann-féle tervről el lehet hagyni a felesleges díszeket.

Nem egy királynak való palotát kell helyreállítani, hanem a népi demokrácia középületét, amely megőrzi a már meglévő és egyébként felhasználható épületelemeket.

A körparanóra kérdését ne vessék el, hogy valahonnan látni lehessen a várost.

3./ A Vár belsejében modern, munkára alkalmas helyiségeket kell építeni. A szobák barátságosak, világosak legyenek, ne építsenek szűk folyosókat. A szobák lehetnek 5.60 m magasok, ezen nem lehet változtatni.

A tervező iroda két héten belül megkapja, hogy milyen reprezentációs helyiségekre van szükség s annak alapján 3 hónap alatt a tervező iroda elkészíti, mit lehet a mostani területbe két részletben beépíteni. 1 hónap alatt köbméterekben adják meg.

Ügyeljenek arra, hogy a rendelkezésre álló hasznos térségből ne menjen tulsok felesleges helyiségekre.

A C és D épület építómunkája kb. 300 millió forintba kerül és 1954 decemberig elkészül. A legészakibb szárnyat csak konser-
válni kell. Az épület külső képe azonban ne az legyen, hogy félig készítették el.

4./ Belső berendezés egyszerű, izléses, kulturált legyen. Rendes padló készüljön, futószőnyegekkel.

Az épületek saját fűtése legyen, normál központi fűtés, ami másra nem használható, ujtításokkal ne kísérletezzenek.

A világítás legyen bekapcsolva a rendes világításba, de bizonyos mennyiségű önálló világítást is biztosítsanak.

Az utak szélesek legyenek. A Lánchíd felőli uton két kocsit elférjen egymás mellett, minimálisan 6 m széles legyen. Esetleg egy nagy rácsos kapuval lezárható.

5./ Az ásátásoknál előkerült romokat a történészek és műtörténészek nézzék meg, készítsenek róla modelleket, jó fényképfel-
vételeket. Gondosan be kell tömni száraz homokkal, ellátni vékony cementfödémrel, hogy a víz ne szivároгjon be, nehogy tovább
romoljanak és újra be kell fedni földdel. A Szijártó elvtárs által említett 1460-as házat meg kell nézni és ha tényleg abból az időből
való, meg kell őrizni.

A lakóházak lebontását épületeként el kell bírálni, csak a romokat kell eltakarítani, egyébként egyelőre változatlanul marad-
janak.

Az őrség és az-istálló épülete változatlanul maradjon, nem zavarja az építkezés zártságát.

A rondellára ágyukat is lehet állítani és kis kertet létesíteni. A régi kertet nem lehet a várhoz csatolni, mert a körbástya lezárja a
déli részt.

6./ A tervezésért és építésért egyénileg felelős Szijártó elvtárs a pártvezetőség előtt.

ZÁRTKÖRŰ TERVPÁLYÁZAT

Pályázati felhívás A Várpalota dunaparti látképének kialakítására.

Az Építésügyi Minisztérium a Várpalota dunaparti látképének kialakítására zártkörű pályázatra szólítja fel az alább felsorolt tervező vállalatokat, műtermeket, illetőleg tervezőket:

Kardos György dr. egyetemi tanár,
Weichinger Károly, egyetemi tanár,
Nyiry atelier, /Közlekedésüzemi Épülettervező Vállalat/
Rimanóczy Gyula műterme, /KÖZTI/
Németh Pál műterme, /KÖZTI/
A VÁTI kijelölendő kollektívája,
A BUVÁTI kijelölendő kollektívája,

A Pályázat célja hazánk fővárosa egyik legjellegzetesebb épületének, a Várpalota dunaparti sziluettje építőművészetileg legjobban megoldott tervének biztosítása. Ennek megfelelően a készítendő terv a Várpalota dunaparti homlokzatának kialakítása a legmagasabb művészi, reprezentatív megoldást nyújtson.

A zártkörű pályázatra való felhíváshoz adott mellékletek feltüntetik a Várpalota dunaparti látképének történelmi fejlődését, az újonnan tervezett és a legutóbbi helyreállítási munkákkal már részben kialakított várbástya tervét a Várpalota alaprajzának jelenlegi konturvonalát, a Várpalota háboru előtti képét, stb.

A tervezéssel kapcsolatban esetleg felmerülő kérdéseket az É.M. VII. főosztályához 1952. május 10.-ig kell benyújtani, mely kérdésekre a főosztály 1952. május 15.-ig a választ írásban megadja.

A pályatervnek tartalmaznia kell a Várpalota dunaparti látképének 1:500 léptékű ortogonális homlokzati tervét, a már megtervezett s a felhíváshoz csatolt várbástya falakkal és műleirást.

A pályatervet „Pályaterv a Várpalota dunaparti látképének kialakítására” felirattal ellátva, becsomagolva, 1952. június hó 3.-án déli 12 óráig kell az Építésügyi Minisztérium VII. Épület- és Településtervezési Főosztályához /V., Beloiannisz u. 2-4. sz. V. em./ benyújtani.

Minden egyes tervet és tervműveletet szabályszerű aláírással kell ellátni. A tervlapokat könnyebb kezelhetőség végett, fel kell kaszírozni.

A pályaterv elkészítéséért minden felszólított tervező vagy műterem, illetőleg kollektíva 5.000.- Ft díjazásban részesül. A részvételi díjon felül a legjobb első három terv az alábbi díjakat kapja:

I. díj	10.000.- Ft
II. díj	5.000.- "
III. díj	3.000.- "

A tervek felülbizárlását az Építésügyi Minisztérium VII. főosztálya által megállapított összetételű tervbíráló bizottság végzi. A tervek az É.M. tulajdonát képezik és azok a további tervezésnél felhasználhatók. A bírálóbizottság döntését a pályázaton résztvevőkkel írásban közli, a terveket kiállítja és ismerteti. Az ismertetés helyét és idejét ugyancsak írásban közli a tervezőkkel.

Pályázat a Várpalota dunaparti látképének kialakítására 1952. augusztus

Bírálati jegyzőkönyv

Megjelentek:	dr. Kardos György	Műegyetem
	Berda Ermóné	Népműv.Min.
	Entz Géza	MMOK
	Freisich Gábor	Föv.Tanács vb.
	Weiner Tibor	MÉSZ

Dr. Csemegi József	MÉSZ
Varga Pál	Várgondnokság
Bálint László	Várgondnokság
Kisléghi N. István	ÉM VII. főosztály
Baranyi Erzsébet	jegyzőkönyvvezető

Kardos: Megnyitja az ülést.

Vita után megállapítja, hogy a Bizottság a benyújtott tervek kritikájában egyöntetű álláspontot kialakítani nem tud. A bizottság megállapította, hogy a tervpályázat a budai Várpalota homlokzati megoldásának a kérdését lényegesen elősegítette.

A bírálóok egyik csoportja a Nyíri műterem tervét, a másik csoport pedig azokat a terveket a bíráló megfellelőbbnek, melyek a haussmanni épület módosításával kívánják feladatukat megoldani. Javasolja tehát, hogy a két csoport külön-külön fogalmazza meg végleges állásfoglalását és ezt diktálja jegyzőkönyvbe.

Az elnök javaslatát a Bizottság egyhangulag elfogadta.

I. csoport bírálata

A benyújtott pályatervek az eredeti Haussmann-féle épületet nem állítják helyre. A pályatervek közül a Nyíri műterem tervét az abban felvetett építészeti gondolatokat tartjuk olyanoknak, amelyek a várpalota helyreállításának végső tervezési alapjait megadják.

A Haussmann által megduplázott Mária Terézia szárnyat a maga történelmi architektúrájában megőrzi, a két épületrész összekötő középső épületrészt egy emelettel csökkenti és a Haussmann-féle kupola helyébe erős vertikális jellegű toronyszerű épületrészt helyez. Ezzel egyrészt felszámolja a Haussmann-féle középső résznek azokat az architektonikus részleteit, amelyek stilisztikailag bizonytalanok és történetileg kevésbé értékesek, másrészt képes megteremteni a középtengelyen egy olyan motívumot, amely az építészeti vezéreszmét, a szárnyak közt monumentálisan képviselni tudja.

Határozottan művészi és kezdeményező felfogású azáltal, hogy nem kupolaszerű tetőfelépítménnyel, vagy a homlokzat architektonikus megváltoztatásával oldja meg a kérdést, hanem új építészeti motívumot alkalmaz; tehát épít a hagyományokra, de egyben újít és kezdeményez. Ilyen értelemben képes az új tartalmu Várpalotánál – felfogásunk szerint – egy új építészeti gondolatot megfogalmazni a budapesti városkép számára.

Ebben a vonatkozásban kiemelkedőnek tartjuk, hogy nem új épület felépítéséről van szó, hanem átalakításról, ill. helyreállításról.

Bár a toronyszerű képzése nem támaszkodik a magyar építészeti történelmi emlékekre, de támaszkodik olyan klasszikus előképekre, amelyek alkalmazását a szocialista-realista építészeti egyáltalán nem tartja elvetendőnek.

Ezen álláspontunkat annál is inkább fenntartjuk, mert ennek az új művészi gondolatnak a felvetése és megvalósítása lehetőséget ad részletekben való későbbi kidolgozásra.

A benyújtott többi tervet építészeti megoldásában a Haussmann-féle tervvel egybevetve nem tartjuk olyanoknak, amelyek érdekében a Haussmann-féle terv eredeti helyreállításáról el kellene tekinteni. A tervek a Nyíri műterem tervéhez képest, alapvető értékes gondolatokat nem vetnek fel és kizárólag a Haussmann-féle eredeti elgondolást szimplifikálják, vagy olyan kísérleteket tesznek, amelyek a maga korában kifejező erejű haussmanni megoldás helyett korhű barokk típusu, vagy XIX. századi elektikus [sic!] épületté kívánják visszaállítani a palotát, tehát se a hagyományt nem képviselik, sem újító gondolatot nem képesek felvetni. Utóbbi kategóriában benyújtott tervek közül, a fentiek elvi fenntartásával művészi színvonal szempontjából az alábbi rangsorolást állapítjuk meg.

*Az 1952. évi zártkörű tervpályázat I. bíráló csoportjának díjazásra javasolt munkája: a Nyíri-műterem
2. bíráló csoport által vitatott terve.*

1. Weichinger Károly terve [2.3.8. – Szerk.]
2. Károlyi Antal terve [2.3.7. – Szerk.]
3. Janáky-Pázmándi terve [2.3.4., 2.3.6. – Szerk.]
4. Rados Jenő terve

dr. Kardos György s.k.
/Műszaki Egyetem/

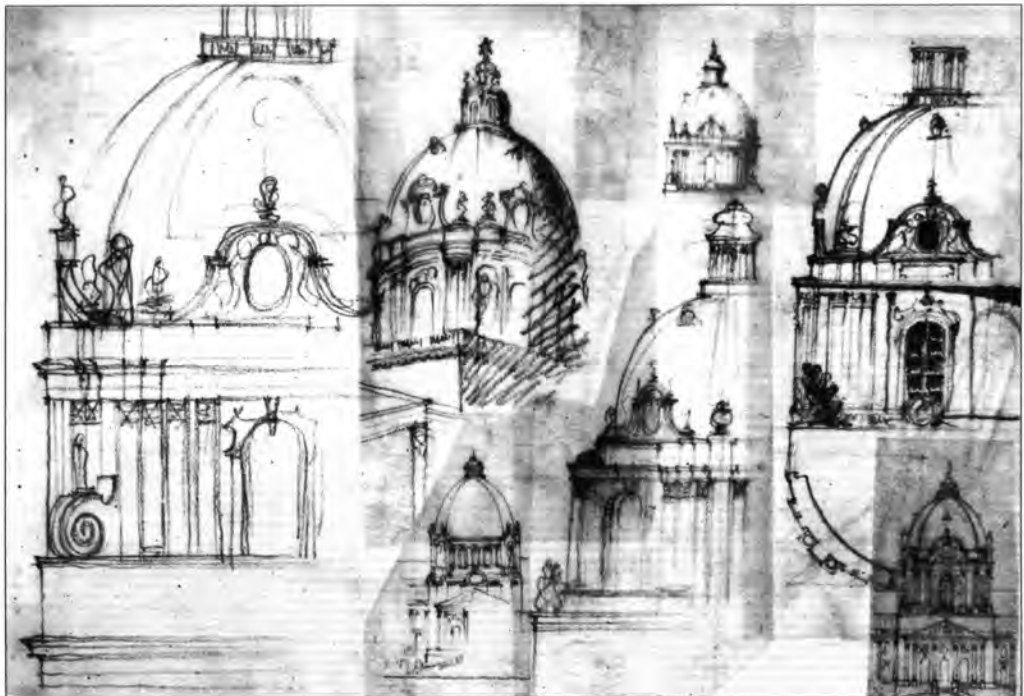
2. csoport bírálata

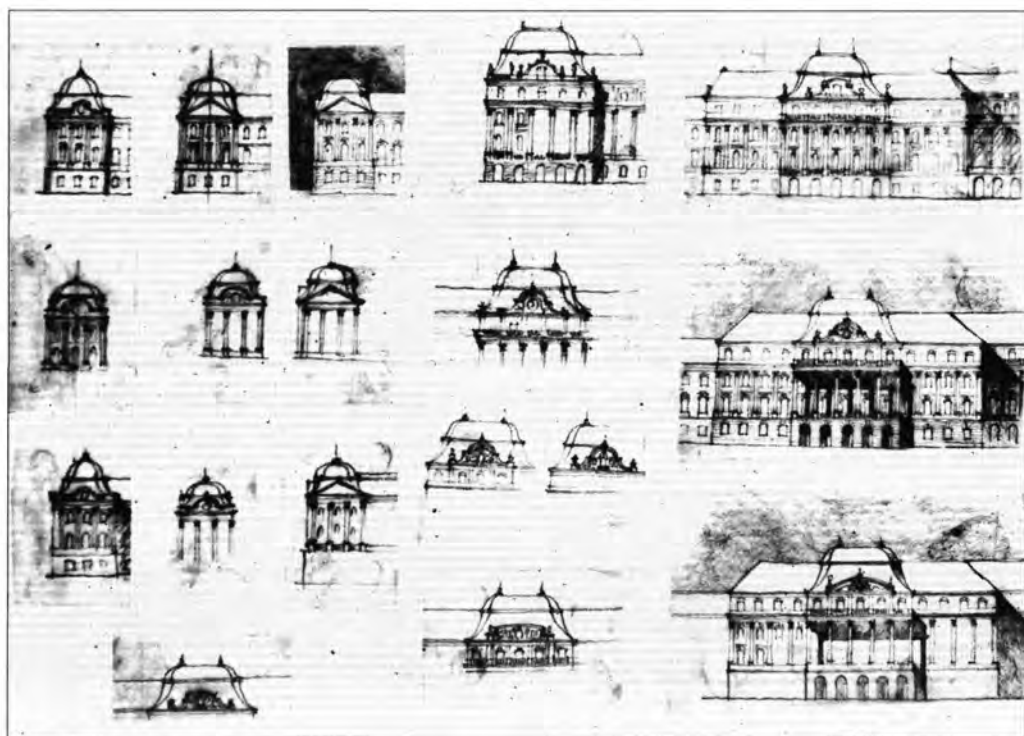
Egyik tervet sem tartjuk beérkezett formájában kivitelezhetőnek. A Haussmann-féle palota összkompozíciója, kupolás szilüettje széphagyomány jellegű és megtartandó. Részleteiben azonban hiányosságai voltak, ezek kiküszöbölése kívánatos. Hibája volt többek között, hogy a középrész az oldalrizalitokkal szemben nem volt eléggé hangsúlyos, bizonytalan körvonalu főkupolája és a sok mellékkupolája egységes megjelenését tulságosan megbontották.

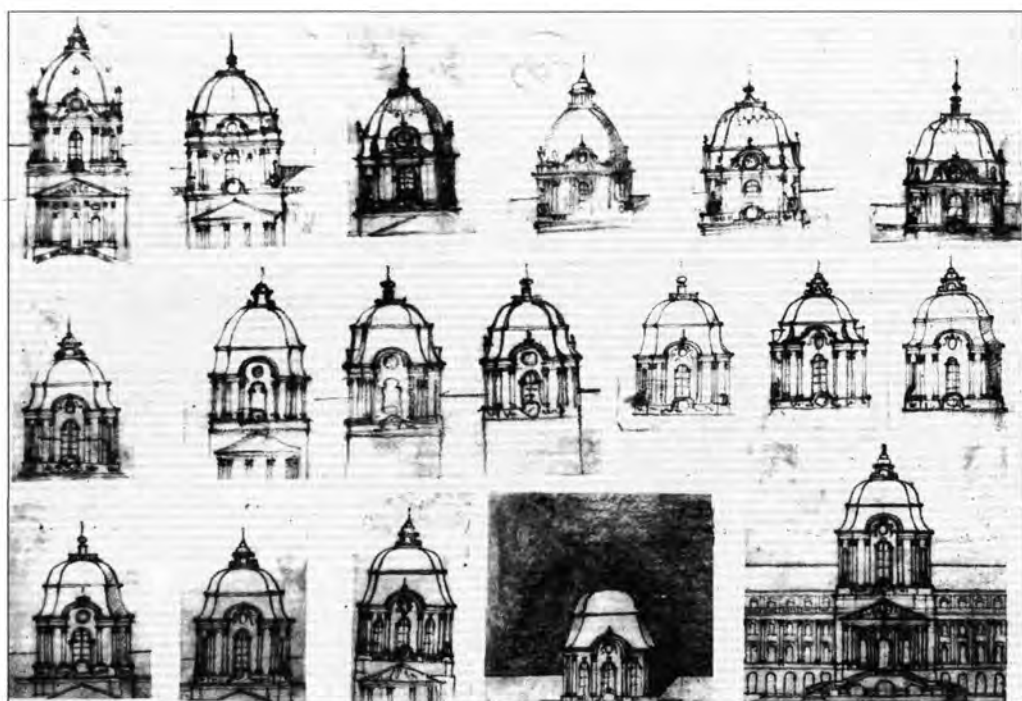
2.3.8. Az 1952. évi zártkörű tervpályázat I. bíráló csoportjának díjazásra javasolt munkája: Weichinger Károly terve.

*Az 1952. évi zártkörű tervpályázat I. bíráló csoportjának díjazásra javasolt munkája:
Rados Jenő tervének rész tanulmányai a kupolához.*

*Az 1952. évi zártkörű tervpályázat I. bíráló csoportjának díjazásra javasolt munkája:
Rados Jenő tervének részstanulmányai a kupolához.*

2.3.3. Az 1952. évi zártkörű tervpályázat 2. bíráló csoportjának díjazásra javasolt munkája: a BUVÁTI-műterem (tervezők: Gebhardt Béla, Horler Miklós, Pogány Frigyes, Tárnok Vilmos és Vidos Zoltán) terve.

Megfelelő hangsúlyos kupola alkalmas arra, hogy a hatalmas, szétterülő épület tömegeit összefogja és a palota eszmei tartalmát érvényre juttassa. Ezért a véleményünk szerint, azok a tervek járnak helyes uton, amelyek a középrész kialakítását a haussmanni megoldás szelelmében, de annál erőteljesebb kupola alkalmazásával kívánják megoldani és a megoldásoknál a magyar építészeti hagyományokat tekintetbe veszik. Ilyen a BUVÁTI terv, amely a középső timpanon kiemelésével a középrésznek kellő hangsúlyt ad. A terv összhatásában kissé száraz és akadémikus. Ilyen a Rados-terv a /palota előtti középterrasz lesüllyesztésével/: ami azonban csak olyan mértékig helyes, ameddig a műemlékvédelem szempontjait nem sérti/ az oldalhomlokzat összefogásával, hiányossága provinciális karaktere. Ilyen végül a Janáky-Pázmándy 4.sz. terve a középportikus kiemelésével, hibája kupolájának túl magas volta, szervesen beilleszkedése az épületbe és a középrész lesüllyesztése.

Nézetünk szerint fenti tervek elgondolásainak felhasználásával kell a végleges tervet elkészíteni.

A pályázatra benyújtott torony megoldás /Nyíri/ fenti tervekkel szemben megszünteti a palota hagyományos sziluettjét, tömege nem elegendő a palota részeinek összefogására, formai kialakítása minden művészi volta ellenére a magyar építészeti hagyományoktól idegen/ ezen és más terveken látható törekvés a palota középrészének egy emelettel való lesüllyesztésére, ugyancsak tömegeiben megszekítja az épületet, bár megoldja a belső udvar szimmetrikus kiképzését, ezt viszont a középrészt eredeti magasságában hagyó tervek nem oldják meg.

Miután a pályázat teljes eredménnyel nem járt, sorrend nélkül egyenlő díjazásra javasoljuk a BUVÁTI [2.3.3. – Szerk.], Janáky-Pázmándy [2.3.4. – Szerk.], valamint Nyíri-féle [2.3.1., 2.3.2. – Szerk.] terveket. Előbbi hármat azért, mert elgondolásaik felhasználhatók a végleges terv kialakításához, utóbbit bátor kezdeményezés és művészi értékeiért.

Berda Ernőné s.k.
/Népm.Min./

Bálint László s.k.
és Varga Pál s.k.

Dr. Csemegi József sk.
/MÉSZ kiküldötte/

Várgondnokság

Entz Géza s.k.
/MMOK/

Preisich Gábor s.k.
/Főv.Tanács V.B./

A vár és az óváros újjáépítését megtekintő lengyel építészek és szakértők véleménye az itteni tapasztalatokról:

Az 1952. szeptember 4-től szeptember 10-ig Budapesten tartózkodó lengyel küldöttség vezetője Alexander Wolski miniszterhelyettes volt, tagjai közé tartoztak:

Jan Zachwatowicz, akadémikus, egyetemi tanár
Wainfeld,
Zdzislaw Maczenski, akadémikus, egyetemi tanár
Stenynski,
Ryshlowski,
Dziwulski építészek.

A miniszterhelyettes távozása után Jan Zachwatowicz professzor vette át a küldöttség vezetőjének tisztségét. Miután a küldöttség meghallgatta a magyar szakemberek referátumait és betekintést nyert az eléjük terjesztett anyagba és tanulmányozta az építkezés színhelyét a következő véleményt dolgozta ki a látottakról:

I. ÁLTALÁNOS PROBLÉMÁK:

A budai Várhegy, amely plasztikai formája révén is igen nagy szerepet játszik a városkép-kialakításánál, a XIII. század óta Magyarország történelmének lényeges momentumaiával kapcsolódik egybe.

A renaissance humanista kultúrájának kifejlődése idején Corvin Mátyás korában a budai vár a magyar renaissance legfontosabb központja volt. A magyar kormánynak az a határozata, hogy a budai várban helyezze el a magyar népköztársaság legfontosabb kormányzati központját, ezzel a vár történeti jelentőségéhez kapcsolódik, de új feladat elé állítja nemcsak magát a várat, hanem módosítja kapcsolatát az egész várossal is. A lengyel küldöttség feladata az volt, hogy megvizsgálja milyen plasztikai hatást kelt Magyarország fővárosának szocialista centruma, milyen belső, kompozíciós problémákat kell ezzel kapcsolatban megoldani, hogy kifejezésre jusson a plasztikus dominánsban az eszmei tartalom, amelynek betöltésére a budai vár hivatott, Budapest városrendezésének városképi terveinél ezt a problémát nem vették figyelembe, mivel e tervek csupán az új Nemzeti Színház előtt létesítendő térségekre terjedtek ki. A várhegy a Dunával távlati kapcsolatban van és ez alapvető tényezője az egész város kompozíciójának, a környező városnegyedekkel és különösen a Krisztina-várossal együtt. A vár építményeinek és az ezeken végbemenő változások elemzésének figyelembevételével az évszázados átalakulások adják azokat a szükséges elemeket, amelyekre támaszkodva kialakíthatjuk a vár újjáépítésének irányelveit. Kétségtelen, hogy a vár és a várnegyed legalkalmasabb és legszebb plasztikai kifejeződése a XV. században volt Corvin Mátyás idejében. Sajnos ebből a palotából alig maradtak maradványok. Ezeket aligha lenne szabad az újjáépítési terveknel figyelmen kívül hagyni, noha nincs szerepük a vár újjáépítésének rendeltetészerű problémáiban.

Az erőrendszer falainak a gotikus és renaissance vár elemeinek legfőbb jelentősége az újjáépítendő vár plasztikai és eszmei tartalmában kapnak szerepet, ezzel azonban a véleményünk utolsó pontjában foglalkozunk.

A XVII. század végén a got-renaissance vár pusztulása után, helyén olyan paloták keletkeztek, amelyek építői egyáltalán nem vették figyelembe a vár egykori alaprajzát és építési módját. Ezek közül az építmények közül a legjobbak közé tartozónak kell elismernünk azt a XVIII. században keletkezett palotát, amelyet Jadot és Hillebrandt épített és amely kevés változással fennmaradt 1880-ig. Ekkor került sor Ybl munkájára, aki a palotát lényegesen bővítette. A kibővítés nyugati irányban folyt a hegyen, amely kedvezőtlen helyzetet teremtett az épülettömb számára, ez azonban nem volt nagyobb befolyással a régi Hillebrandt-féle palota keleti oldalról látható sziluettjére. A vár újabb kiépítése, 1896. és 1903. között Hauszmann idejében, lényegében azt a változást hozta, hogy az egész építmény tengelye áthelyeződött észak felé. Szimmetrikus szárnyakat építettek hozzá és az új tengelyen kupolát emeltek. Ez a kiépítés eltorzította az eddigi tiszta kompozíciót és az adott helyzetben lehetetlenné tette a tengely kifejlődését és a hangsúlyozását a hegy lába felé, mivel a nagy palotának teljes tömbje a Duna felé fordul. A Magyar Népköztársaság Kormányának határozata figyelembe vette az épület falainak értékét, a kompozíció értékét, a tradicionális értékeket és hozzáállott az újjáépítéshez.

A vár újjáépítését a lengyel küldöttség Hauszmann tervei szerint látja a leghelyesebbnek és a vár eddigi elkészült terveivel kapcsolatban, valamint a tervpályázat alkalmával benyújtott tervek ismeretében néhány észrevételt szeretnének a magyarok elé terjeszteni.

1. Tekintettel a vár keleti homlokzatának jelentős hosszúságára, fokozatosan kell megteremteni az átmenetet a központi főhangsúly felé. Amennyiben a szélső szárnyak magasságát meg kell tartani, az egykori Hillebrandt-féle palota szárnyainak magasságában, akkor a központi rész, amely átmenetet teremt a központi hangsúlyhoz, nem csökkenthető, amint ezt a Várműterem tervein és Nyíri építész pályázatán láttuk, amelyet a zsüri javaslatba hozott. A központi részt a jelenlegi magasságban kell megtartani, mint Hauszmann tervein. A keleti rész miatt a diszudvarban keletkező bizonyos nehézségek technikailag és architektonikailag megoldhatóak.

2. A központi accentussal kapcsolatban a lengyel küldöttség, miután alaposan megismerkedett a tanulmányokkal, amelyeket a Várúterem rendelkezésére bocsátott, valamint a tervpályázatokkal, egyhanguan arra a következtetésre jutott, hogy az egyetlen helyes megkoronázása a központi épületnek dobon álló kupola, amelyet az eddigi terveken meg is oldottak. A jelenlegi kupolát át kell építeni, mégpedig tekintettel annak szükségességére, hogy a dobot fel kell emelni és meg kell nemesíteni architektonikus formáit a szecessziós szennyeződéstől való megtisztítás segítségével.

Ezzel egyidejűleg a vár magassági accentusa a dobbal és kupolával egy olyan megoldást kell, hogy nyerjen, amely funkcionálisan is értelmet kap. Különböző ezt a megoldást látta a küldöttség a Várúterem terveiben is. A kupola dobjának felemelése rendkívül szükséges és elengedhetetlen is. Ha az épületeket nyeregteretével borítják, arra is kell törekednünk, hogy a kupola sziluettné meg erősödjék és tanulmányozni kell a kupola csucsán lévő lanterna-koronázást. A kupola toronymegoldására Nyiri építész tett kísérletet pályamunkájában, a lengyel küldöttség ezt a kísérletet nem tartja sikeresnek, egyrészt azért, mert hiányzik az eszmei és funkcionális tartalma, másrészt az architektonikus formái idegenek és nem illeszkednek bele az egész vár architektonikus megoldásába.

3. A vár keleti homlokzata az 1. pontban már említett általános elgondolások szerint, valamint a 2. pontban említett központi accentus szempontjából a lengyel küldöttség véleménye szerint a következőképpen lenne megoldható: A központi részben a kupola accentusa alatt meg kell tartani a Hauszmann-féle portikuszt, a sarkokon kettőzött oszlopokkal és timpanonnal. Az oszlopsor előretolása a lengyel küldöttség véleménye szerint nem ajánlatos. Ezzel szemben az a véleményünk, hogy az oszlopsort mindkét oldalra el kell hagyni a főportikuszt mellől, hogy megnyugtatóbb és harmonikusabb legyen az egész egység képe. A küldöttség megvitatta a kérdést és arra az álláspontra helyezkedett, hogy csökkenteni kell az oszlopok számát az oldalrizalitokon 4 oszlopra, vagyis a Hillebrandt-féle eredeti architektonikus formát kell helyreállítani.

/Weinfeld és Rychtowski építészek azon a véleményen vannak, hogy a kolonád plasztikus szerepére való tekintettel 6 oszlopból kell felépíteni az oszlopsort, úgy mint a Hauszmann féle tervben láthatjuk. / A lengyel küldöttség egyhangulag azt az álláspontot fogadta el, hogy el kell hagyni az oldalrizalitik kupolafelépítményét, ehelyett enyhé hangsúlyt kellene a ballusztrád vonalán, amely a főpárkányt koronázza. Elengedhetetlennek látszik a Hauszmann féle tetőfelépítménynek elhagyása. Ezzel egyidejűleg a vártomb általános kialakításának megfelelően, amint az 1. pontban említettük, a tetőfelépítményeknek egy emeletnyi felépítmény hatású keltsek. Az ebből vont következtetéseket a 9. pontban részletezzük.

A lengyel küldöttség véleménye szerint a vár épületét nyeregteretével kell lefedni az eddigi ballusztrád mögött, ez megfelel a magyar hagyományos, architektonikus formának. Ebből következik, hogy a tetőt vörösrézrel kell fedni. A lengyel küldöttség egy része lehetségesnek tartja a rizalitik lapos-tetőzet kiképzését azzal, hogy a főballusztrádot felemeli, megfelelő rajzok és profilok szerint, és ezt a felemelést következetesen végrehajtják az egész épületen. Ez a megkoronázás azzal az előnnyel jár, hogy könnyen olvashatóvá teszi az épületnek az ég hátterén kibontakozó rajzát és nagyobb hangsúlyt ad a szobrászati sziluettné. A vár keleti főhomlokzat megoldásával kapcsolatban a lengyel küldöttség felhívja a figyelmet Károlyi építész pályázatára, amelyet igen jónak tart.

A szerző teljesen kikapcsolta a tengely accentust az oldalrizalitiknál és áttolta ezeket az accentusokat a sarkokra, amivel az egész sziluettt vár jelleget nyert és legyőzte az eredeti palotajelleget, amelyet Hauszmann alakított ki. Ebben a tervben nagy szerepet játszik a kupola központi hangsúlya és ehhez az accentushoz szorosan kapcsolódik az egyik idetorkoló tengely. Tekintettel azonban a már említett gazdasági, hagyományi motívumokra, amelyek a Hauszmann féle megoldáshoz kapcsolódnak, a lengyel küldöttség többsége a korrigált Hauszmann féle tervek szerinti ujjaépítést tartja helyesnek.

4. A XVIII. századból származó déli homlokzatot a küldöttség véleménye szerint a Hillebrandt tervei szerint kell helyreállítani. A déli homlokzat egy részét azonban, amelyet Ybl épített hozzá, változatlanul meg lehet hagyni azzal, hogy a vele szomszédos XVII. századbeli palotát határozottan el kell különíteni tőle. Ez azzal érhető el, hogy ha ennek a résznek olyan jelleget adunk, mint a várudvar felől, mivel megteremtjük a megfelelő átmenetet a várudvarból a déli rész felé. Együttal térbeli kapcsolatot teremtünk a legrégibb vár erőrendszerével, amelyet a lehető legnagyobb mértékben eredeti állapotban kell helyreállítani. Itt a déli homlokzat problémáinak megoldásával kapcsolatban a lengyel küldöttség felhívja a figyelmet arra, hogy meg kell változtatni az erődfalak jelenlegi kiképzését az épülettel való csatlakozásánál.

A lengyel küldöttség véleménye szerint olyan megoldást kell találni, amely jobb architektonikus effektust ad és egyttal kapcsolatot teremt a különböző szinten lévő tarraszokkal.

5. A vár nyugati homlokzata mindenekelőtt az Ybl féle hatalmas masszívum kifogásolható, mint az alsó építmény miatt, mind a kétszeres válaszpárkány alkalmazása miatt, tekintettel azonban arra, hogy ez a rész kitűnő állapotban maradt és már munkálatok folynak rajta, a lengyel küldöttség lehetségesnek tartja, hogy mostani állapotában maradjon meg. A nyugati homlokzat további részeivel a későbbiek folyamán foglalkozunk, amikor kitérünk majd az udvarok kiképzésére és az erőrendszer falaira.

6. A Várúterem tervei szerint a vár északi homlokzatát helyesen fogták fel, mint a Szt. György teret kialakító egyik elemet. A lengyel küldöttség a műterem tervében helyesnek tartja, hogy a Hauszmann féle északi szárnyat nyugati irányban bővíti, hogy ezzel szimmetrikus képet kapjon az udvar. Nem kell azonban ezt a homlokzatot kapu-építéssel kiegészíteni, hanem az udvart észak felől csupán vasráccsal kell lezárni. Egyetértünk az elődvar nyugati megnyitása kérdésében. Ennek megfelelően mind az őrség épületét, mind az istállókat le kell bontani.

7. A lengyel küldöttség helyesnek tartja a Szt. György tér perspektivikus lezárását nyugat felől, tekintettel a tér belső kompozíciójára, valamint a tér hatásos megoldására.

A nyugati oldalon szükségesnek látszik a Teleky-palota helyreállítása és a régi istállók helyén pedig egy új épületet kell emelni, vagy át kell alakítani az istállók megmaradó részét az új kívánalomnak megfelelően. A keleti oldalon lévő műemlékek ujjaépítését a küldöttség többsége helyesnek tartotta, tekintettel arra, hogy ez nyitja meg a tér tervlátat ebbe az irányba és megfelelőnek tartja az

erre a helyre tervezett mélyebb terraszt. A küldöttség helyesnek tartja, hogy a Honvédelmi Minisztérium épületét hátrább és alacsonyabban építsék fel. Ez szoros összefüggésben van a Disz tér architektonikus kiképzésével is. A lengyel küldöttség véleménye szerint a Disz tér megoldását a kontraszthatásban kell megtalálni a téren lévő polgári kis épületekkel, nyugaton, északon és keleten, melyek délen átmenetet teremtenek magához a várhoz. Ki kell egészíteni tehát a keleti sarkot a Disz tér 18. sz. alatti műemlék helyreállításával.

8. A lengyel küldöttség az első várudvar tervezett megnyitását helyesnek tartja, de kilátás szempontjából szükséges, hogy rendezzék a nyugati völgy és az ezzel szemben lévő dombhajlatot. Ezen a tengelyen lévő rizalit a lengyel küldöttség véleménye szerint gondokat okoz és szerintük Hauszmann tervei átalakítandók. Mindenek előtt el kell távolítani az itt rendezetlenül és szecessziósan épített épületeket.

9. A vár főudvarát egységes kompozícióban kell megalkotni, amely az Ybl-féle homlokzatok architektonikus elveire támaszkodik azzal, hogy a főhomlokzat sziluetije céljából elfogadott elvek következtében a dunai oldalhomlokzatot egy emelettel magasabbra kell emelni, mint az oldalszármakokat. A várudvar nyugati homlokzata, amelyet Ybl tervezett, változatlanul kell maradjon.

10. A lengyel küldöttség megismerkedett a vár belső kiképzésének terveivel, amelyek kidolgozásának elveit, az elképzeléseit helyesnek tartja és magas architektonikus színvonalu terveiknek itél.

II. A VÁR ARCHEOLÓGIAI LELETEI:

Magyarország kultúrtörténetében a budai várak különösen nagy jelentősége van. Itt, az állami főhatóságok központjában olyan építészeti művek keletkeztek, amelyek ha nem pusztultak volna el a törökhódoltság idején, Magyarország számára olyan felbecsülhetetlen értékű kulturális kincset jelentenének, mint a krakkói vár a lengyelek számára. Erről tanuskodnak a feltárt gótikus vár elemei, valamint a Corvin Mátyás király idejéből származó pompás renaissance vár fragmentumai. Éppen ezért avárban folyó ásatások Magyarország nemzeti kultúrtörténete szempontjából rendkívül jelentősek. Minden emléket a leg gondosabban kell megőrizni és beilleszteni az új célokat szolgáló vár elemei közé. Abból kiindulva, hogy szocialista államban a nemzet kulturális értékeiről való gondoskodás integrális része az új szocialista kulturának, az archeológiai leletek részletes megvizsgálása és védelmük eddigi terveinek áttekintése után arra a meggyőződésre jutottunk, hogy a vár régi építkezésének most feltárt elemei nem jutnak megfelelően érvényre az újjáépítési tervekben. Éppen ezért mivel meg van a lehetőség a gótikus belső formák újjáteremtésére /kápólna és csarnok/ ezeket a formákat a boltozatok teljes rekonstrukciójával kell megtartani. A küldöttség véleménye szerint ezt lehetővé tevő várterasz-felemelés nem ütközik nagyobb nehézségekbe. Ezzel szemben a tervekben feltüntetett vasbetonlemez fedés szerencsétlen megoldás lenne, ha összehasonlítjuk a feltárt objektumok értékével. A XV. századbeli leletekkel kapcsolatban pedig, amelyet a palota keleti részén tártak fel és most újra betemettek, a küldöttségnek az a véleménye, hogy ebben az esetben megfelelő vasbeton lemez konstrukcióra lenne szükség a régi épületek fragmentumai felett, mert így ezek az épületrészek a várteraszok belsejében megtarthatók volnának.

III. ERŐDRENDSZER:

A Várhegy egyik jellegzetes és értékes eleme az erődrandszer, háromszoros védőfalával, a várnegyed néhány idetartozó rendel-lájával és kapualjával, amelyek igen értékes műemlékek abból a korból, amikor a középkor védelmi rendszer átalakult újabb vár-védelmi rendszerre a tüzérőségnek, mint általános fegyvernemnek megszületésével.

Az erődrandszert átépítések alkalmával többször betemették, lerombolták, többször szétszedték, átalakították. Az eddig végzett kutatások alapján azonban elég autentikusan megállapíthatók azok az összetevő elemek, amelyek lehetővé teszik a hiányzó részek kiegészítését. A helyszín szemlénk idején megismerkedtünk az eddig folytatott ásatásokkal, archivális anyagokkal, ennek alapján a küldöttség az erődrandszert a folyómenti védelem ritka és értékes példájának tartja, mind architektonikus, mind történelmi szempontból nemcsak magyarországi viszonylatban, hanem általános viszonylatban is, ezért a lehetőség határain belül való újjáépítésüket igen szerencsés ötletnek tartja. Ennek a szándékának a megvalósítása sem történelmi, sem műszaki akadályokban nem ütközik, mivel a fortifikáció helyreállítása vagy az ásatások idején felszínre került elemekre támaszkodik, vagy a részben még épen maradtakra, vagy részben a már beépítettek, amelyeket a vár átalakításánál használtak fel. Ennek ellenére a küldöttség ezen a néhány kiegészítő javaslatot tesz:

1. Helyre kell állítani a kapu előtti hidat úgy, hogy meghagyjuk a farkasvermet.
2. Tanulmányozni kell a kapu feletti torony tetejét, hogy elkerüljük a kőoromzatokat, amelyek nem felelnek meg az erődrandszer általános jellegének.
3. Ki kell egészíteni a déli nagy rondellát, le kell fedni a pártázatot.
4. Helyre kell állítani az eredeti nyugati falakat, a mostani falazás eltávolításával, vagy a téglával hozzáépített falak lebontásával.
5. Ami a kikötőt és az erődrandszert összekötő vízi erőd helyreállítását illeti, a küldöttségnek annak ellenére, hogy teljes mértékben elismeri ennek értékét, tekintettel azonban azokra a változásokra, amelyek ezen a területen az idők során bekövetkeztek figyelembevéve a terület topográfiai változását, /a Duna folyása megváltozott/, valamint azt, hogy Ybl pavillont épített

erre a területre, nem tartja szükségesnek. Hogy a régi berendezések plasztikus jellegét teljes mértékben helyreállítsák, teljes értékű architektonikus jellegű épületeket kellene elpusztítani, amelyek helyén teljesen más fragmentumok maradnak, ezeket nem tudánk pontosan újjíteremteni, mivel architektonikus formájukat nem ismerjük pontosan. A küldöttség véleménye szerint a vár erőrendszerének helyreállítása lehetetlen anélkül, hogy a keleti falakat a történelmileg hiteles formák magtartása nélkül állítanánk helyre, a védőoromzatok elhagyásával. A várnegyed védőfalaival kapcsolatban a küldöttségnek az a véleménye, hogy ezeket azokon a szakaszokon, ahol lehetséges, mindenütt helyre kell állítani.

IV. A VÁR ÓVÁROSA /Várnegyed/:

A budai várhegy XVI. században keletkezett óvárosa igen értékes történelmi szempontból. A várnegyed építkezésével kapcsolatban folytatott kutatások során számos XIV–XV. századbeli architektonikus egység és fragmentum került felszínre. Ezek nemcsak Magyarország kultúrtörténete szempontjából jelentősek, hanem kivételes értékűek egész Európa régi városainak viszonylatában is. A XVIII–XIX. század eleje az óváros plasztikai kialakításának szempontjából nagy, mulhatatlan antológiai értékeket hozott és a magyar nemzeti architektúra számára jellegzetes emlékekkel gazdagította a város történetét. A kapitalista korszak ezen a téren is rablógazdálkodásával tünt ki. Elpusztították a rendkívül értékes urbanisztikus egységeket, a tereket, utcákat és deformálták a város sziluettnéző egységét. Az óváros 1945-ös ostroma-nagy károkat okozott a megmaradt épületegységekben és magával hozta az újjáépítés utjának és formájának problémáit. A kitűnően előkészített dokumentációkkal megismerkedtünk, alkalmunk volt beletekinteni a város történelmébe és fejlődésébe, megismerkedtünk annak architektonikus tartalmával, közvetlenül a helyszínen vizsgáltuk az építményeket és ennek alapján a lengyel küldöttség a várnegyed problémájával kapcsolatban a következő észrevételeket teszi:

1. A várnegyed újjáépítése terén szerzett tapasztalataink alapján megállapíthatjuk, hogy meg van az újjáépítés minden lehetősége. Az óváros urbanisztikus egység lehet, magas kulturális értékkel, ugyanakkor azonban az új szocialista város feltételeihez és szükségleteihez is alkalmazkodik.

2. Ennek érdekében nemcsak hogy meg kell tartani a várnegyed urbanisztikus és plasztikai, már említett értékeit, hanem tovább kell kutatni, felszínre kell hozni, fel kell tárnai a többi is. Ugyanakkor azonban meg kell javítanunk az épülettömbök egészségügyi helyzetét és a lakóházakat az új szükségletnek megfelelően kell átalakítani.

3. Az a körülmény, hogy az óváros terei és utcái 12–18. m szélesek azt mutatja, hogy teljes mértékben alkalmas az egész városrész a korszerű közlekedés minden követelményének teljesítésére. Meg kell tehát tartanunk az utcák és terek meglévő rendszerét, és teljes mértékben, mert ezeknek nemcsak történelmi, hanem urbanisztikus és plasztikai értékei is vannak.

4. A tömbök építkezését részletesen kell analizálnunk, az eddig folytatott kutatások módszerei szerint és ennek alapján dolgozhatjuk ki a szanálás módszereit.

Tekintettel arra, hogy az egész városrész alacsony épületekből áll, meg kell tartanunk a házak 2-3 szintes formáját, valamint épen maradhatnak azok a belső udvarok, amelyek építészeti értékkel rendelkeznek. Ezzel szemben szükséges, hogy a kapitalista korszakból származó udvari szárnyépületeket eltűntessük, amennyiben nem rendelkeznek valamilyen különleges gazdasági értékkel.

5. Az így végzett elemzés alapján megállapíthatjuk a hasznos alapterületet, amely segítséget ad a gazdasági hasznosítás részletes programjának és tervének előkészítéséhez, miközben az új szocialista városépítés normáit alkalmazzuk és figyelembe vesszük a lakóterületeken kívül a szolgáltatásokhoz szükséges területeket is, vagyis gondoskodunk az iskolák, egészségügyi berendezések, üzletek, hivatalok, stb. elhelyezéséről.

6. A várnegyed minden pusztulás és átalakulás ellenére jellegzetes architektonikus arculatot öltött, amelyet meg kell tartanunk, tovább kell képeznünk és gazdagítanunk.

a/ Meg kell állapítanunk az utcaszínhez viszonyított párkánymagasságot a meglévő értékes építészeti műemlékekhez viszonyítottan. Az új épületeket ezeknek megfelelően kell tervezni és meg kell változtatni a kapitalista kompozíciót.

b/ Gondosan helyre kell állítani a XVIII., XIX. század elejéről származó barokk épületeket. Ezzel kapcsolatban a küldöttség úgy véli, hogy az ebből a korszakból származó részben, vagy teljesen elpusztult épületeket teljesen helyre kell állítani a rendelkezésre álló anyag alapján, még akkor is, ha ez az anyag csak félig ép anyag. Ilyen a Disz tér 8., valamint az 1., 2., 12. és 14. számú ház, számos ház az Uri utcában, Szentháromság téren, különösen az 1. és 3. számú ház. A Fortuna utcában a 18. sz. ház, az Ince pápa téren a 2. sz. ház, a Tárnok és Országház utcában néhány épület. Ezeknek a homlokzatoknak a helyreállítása biztosítja az óváros számára az egységes képet és egyúttal gazdagítja kifejező erejét, amelyet nehezen érhetnénk el ugynevezett neutrális homlokzatharmonizálással. A küldöttség ez esetben is lengyelországi városok hasonló épületeinek tapasztalataiból kiindulva veszi hasonlatát. Az alapjaiban újjáépített épületek terveinek kialakításánál minden tekintetben figyelembe kell venni az új tanulságokat.

7. A fenti probléma ismételt felveti a dokumentáció hiányának problémáját, nincs elegendő anyag az egyes házak rekonstrukciójához. Ahhoz, hogy a lakóházak jellegét megőrizzük, meg kell tartanunk az eredeti parcella felosztását, függetlenül attól, hogy milyen felosztást alakítunk ki belül, vagy hogyan tömörítjük az épületeket. Ugyanez a helyzet a Disz tér kialakításánál is.

8. Nehéz architektonikus konzervátori probléma az egyes házakban szép számmal felszínre hozott gót fragmentumok megőrzése. A küldöttség azon az állásponton van, hogy nem kell anatómiai preparatum-típusú formákat alkalmazni, hanem az egyes épületek architektonikus dominánság kell határozottan kifejezésre juttatni. Ezen a téren a küldöttség úgy véli, hogy tekintettel a

fellett elemek mértékére, gót jelleggel kell ujjaépíteni a tárnok u. 16, Országház u. 9, 18, 20, 22, Uri u. 31. sz. házakat. A Fortuna u. 10. sz. ház ügye további tanulmányozást igényel. A kapuk gót fragmentumai helyreállításának kérdése kétségtelenül fontos, mindenütt ahol ilyen elemeket találunk, vissza kell adnunk a kapualjak gót jellegét, függetlenül attól, hogy milyen az adott homlokzat architektonikus jellege. A gót kapualjak ilyen sokasága és változatossága rendkívüli jelentőségű egész Európában.

9. Az óváros tereinek kiképzésénél figyelemmel kell lenni az egyes épülettömbök elosztására és accentusára. Nagyon jó megoldás volt a volt Pénzügyminisztérium épületének átalakítása és alacsonyabbá tétele a Szentháromság téren. Hasonló átalakítást követel az Állami Levéltár épülete is, amelynek tömbje igen károsan hat az óváros egészének képében.

A Mária Magdolna templom lebontása /megmaradt a gót torony/ elrontotta a Kapisztrán tér egyensúlyát. A küldöttség véleménye szerint az egyensúly helyreállítása érdekében a templom helyén hasonló kubaturájú, közcélokot szolgáló épületet kellene emelni, például üléstermet.

10. A küldöttség felhívja a figyelmet az óváros belső formái tanulmányozásának fontosságára. Ennek a tanulmányozásnak ki kell terjednie a homlokzatok kompozíciójára, valamint a falsíkok kidolgozására és a zöld felületek beillesztésére.

V. A VÁRHEGY KÖRNYÉKE

A Várhegy sziluettje minden értékének felszínre hozatalához feltétlenül szükséges, hogy Budapest városképére, az egész óvárosra annyira jellegzetes környezet, megfelelő előtérrel rendelkezzen. Ebből kiindulva a küldöttség hangsúlyozza, hogy a vár tervezett ujjaépítését nem szabad a Várhegy környékének rendezésétől elválasztani. Ennek érdekében a terület alapos tanulmányozás után meg kell alaposan vizsgálni a várhegytől kelet felé, a Duna felé és nyugat felé elterülő részeket, a háttérben lévő hegyekkel.

Rendezni kell a Várhegy teljes környékét architektonikus szempontból, nemcsak az értéktelen házak eltávolítására van szüksége, hanem még olyanokéra is, amelyek gazdaságilag esetleg szükségesnek látszanak, de építészeti szempontból értéktelenek és az egész kép szempontjából ártalmasak. A küldöttség különösen a következők fontosságát emeli ki:

1. Mindenekelőtt a Dunapartot kell rendezni a Lánchídtól a Döbrentei térig.

2. Rendezni kell a déli hegynyulvánt, az Apród utca magas épületeinek eltávolításával, valamint a Váralja utca és Attila krt. közötti területet.

3. Felül kell vizsgálnunk a Gellérthegy, Németvölgyi ut és a Krisztina város közötti épületek mind a beépítés sűrűsége szempontjából, mind a magasságuk tekintetében és architektonikus kifejezésüket illetően, mégpedig azért, hogy megszabadítsuk a Várhegy előterét a modernisztikus épületektől, amelyek nem illenek a vár terveinek elképzeléseibe. Például határozottan hibás a Palota tér és korszerű MTI székház.

ÁLTALÁNOS ÉSZREVÉTELEK

A küldöttség tanulmányi során, amelyek alapján kidolgozta fenti véleményét, megismerkedett az összes anyaggal és dokumentációval és azokkal a munkálatokkal, amelyeket a Vármüterm Janáky építésmérnök vezetése alatt végzett. A küldöttség a legnagyobb elismerést fejezi ki az itt végzett tanulmányok alaposága, sokoldalúsága és történelmi dokumentálása iránt, nagy elismeréssel nyilatkozik az archeológiai tanulmányok iránt, amelyekben az egész együttesnek nagy érdeme volt, mint együttesnek és külön-külön is. Ezekben a munkálatokban mélyeséges tudást, nagy architektonikai hozzáértést látunk, és ez adta meg az alapot a műterem tudományos és művészeti munkamódszerének. És adott lehetőséget annak a munkának továbbvitelére, amellyel a Vármüterm az előtte álló nagy, nehéz széleskörű munkát folytatja, amely ugy építészeti, mint számos műszaki probléma megoldását követeli nap, mint nap. Ez a módszer és a módszer alapján kidolgozott tervsorozat meggyőzte a küldöttséget arról, hogy a vár, óváros /várnegyed/ ujjaépítése értékes hozzájárulás lesz a tartalmában szocialista és formájában nemzeti magyar építészeti kultúra továbbfejlesztésének.

Szigoruan titkos!
Készült 40 példányban.
15. számú példány.

A Gazdasági Bizottság 10.327/1959.sz. határozata a budai volt királyi Palota rendeltetéséről.

A budai volt királyi Palota rendeltetésével és helyreállításával kapcsolatban a Gazdasági Bizottság az alábbiakat határozza:

1./ A Palotát és környékét a főváros egyik művelődési központjává kell kiképezni.

2./ A Palota "A" szárnyában és az un. Sándor palotában a Legújabbkori Történelmi Múzeumot kell elhelyezni. A Palota "B", "C" és "D" szárnyát a Nemzeti Galéria részére kell helyreállítani oly módon, hogy abban helyet kapjon a Szépművészeti Múzeum másolat gyűjteménye is, s a nagytermet reprezentációs, esetleg kiállítási célokra is fel lehessen használni.

Az "E" szárnyban a Budapesti Történeti Muzeumot, az "F" szárnyban pedig a Széchenyi Könyvtárat kell elhelyezni. Az utóbbi számára a lebontott istálló helyén biztosítani kell a további terjeszkedés lehetőségét.

3./ A Palotán kívül eső, de a városkép és a városszerkezet szempontjából vele összefüggő területet fokozatosan be kell építeni és a romos épületeket lehetőleg 1968-ig szintén helyre kell állítani.

A Várszínházat a Budai Kamaraszínház céljaira, az egykori Karmelita kolostort a Magyar Tudományos Akadémia intézeteinek, a volt Honvédelmi Minisztérium épületét Néprajzi Múzeumnak, az un. Teleki Palotát pedig a Kiadói Főigazgatóság céljaira kell helyreállítani. Ez utóbbi épületben kell elhelyezni a nyomda- és könyvtörténeti muzeumot, illetőleg kiállítást is.

4./ A 2./ és a 3./ pontban említett intézmények elhelyezése kapcsán felszabaduló helyiségekben elsősorban lakást, iskolát, szállodát, muzeumot, állami levéltárat, stb. kell elhelyezni.

5./ A Gazdasági Bizottság utasítja az építésügyi minisztert, hogy a jelen határozatban megállapított rendelkezési célok figyelembevételével – 1960. február 29-ig – készítsék el a Palota helyreállításának beruházási programját és jóváhagyásra terjesszék a Gazdasági Bizottság elé.

6./ A 10.157/1958. GB. sz. határozat 2./ és 3./ pontja a jelen határozatnak megfelelően módosul.

Budapest, 1959. december 30.

Apró Antal s.k.
a Gazdasági Bizottság elnöke.

GYÖRGY KÓKAY

SOURCE DOCUMENTS OF THE LOSSES OF THE FORMER ROYAL PALACE AND OF THE PRELIMINARIES OF ITS RECONSTRUCTION

Summary

These documents serve as a sequel and addenda to the chapter "Documents of the 1945 siege of Buda" published in No. XXVI. Most of the sources presented have come from my research in the Hungarian National archives, and some from private collections.

The inventory of the losses of the former royal palace was taken by the Castle Governor's Office, headed by Castle Governor László Szabó. Although an ordinance issued by the provisional national government wound up the Castle Governor's Office with effect from 27 November, the losses were nevertheless recorded by the experts of the Office. The results of their job are published here for the first time. The section of their survey pertaining to building damages was used as the basis of the first reconstruction plans. The inventory of the losses of furnishings and works of art remains the only authentic source for the theoretical reconstruction of the old palace. The list of the dimensions of the palace's first-floor rooms is truly unique in this respect.

The following three, high-level statutes laid down how the palace was to be used during the reconstruction period (1949–1985):

1) Clause 3 of Para 49 of Act XXV of 1949, which stipulates that "the Castle of Budapest, destroyed in the fascist war, be reconstructed to serve as government headquarters, with a budget of 130 million forints";

2) Article 2 of the Economic Committee's decree No. 10.157 (7 September 1958), which declared that "the palace shall be reconstructed to house government offices and reception quarters, significant cultural institutions, and ministries with limited customer traffic (high authorities)"; and

3) Article 1 of the Economic Committee's decree No. 10.327 (30 December 1959), which stated that "the palace and its environs shall be converted as one of the cultural centres of the capital."

Altogether six proposals were developed in keeping with the above guidelines. Béla Kollányi published his assessment of them in 1990, entitled "The reconstructed Palace of Buda." The literature, however, is still lacking the publication of the source material including relevant expert opinions, statements, and the Hungarian Workers' Party's leadership declarations. The documents of the closed tender put out for developing the Danube front of the castle, and the visiting Polish delegation's report are especially valuable when assessing the preliminaries of the reconstruction. By publishing these documents the author wishes to meet a long-felt want in the literature.

ADATOK A BUDAVÁRI PALOTAEGYÜTTES 1945 UTÁNI ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉHEZ*

„Két három év múlva [...], amikor a nép életszínvonala már lényegesen emelkedett, igenis hozzá kell fogjunk ahhoz, hogy a várat biztonságos párt- és kormányzati vezető központtá építsük ki.”

GERŐ ERNŐ, 1954. I. 12.¹

A palota ostrom utáni állapotát dokumentáló döbbenetes hatású fényképfelvételek ellenére is kétségek merülhetnek fel a helyreállítás, az újjáépítés mértékének indokoltóságát illetően. A jelek arra utalnak, hogy a háborús károk felszámolását, az átépítést a szükséges léptéken túl motiválta egy ideologikus alapú politikai akarat, mely döntően kormányzati – párt- és állami – negyed kialakítását célozta, 1949-től.

A 80-as évek közepéig elhúzódó építkezést és elsősorban a Janáky István és munkatársai által készített számos tervváltozat sorát az irodalom két fő szakaszra osztja: 1949-től 1954/5-ig és 1957-től 1985-ig.²

A felhasználási cél vonatkozásában 1957-től következett be a nem előzmények nélküli fordulat. Ekkor fogalmazódott meg hangsúlyosabban az a gondolat, hogy az épületkomplexum a kultúra palotája legyen. 1954-ben a voluntarista gazdaságpolitika csődje következtében leállított munkálatokat 1959-ben indították újra, de csak 1960-ban tisztázódott véglegesen az épületek napjainkban is fennálló funkcionális felosztása.

A palota észak–déli irányban hosszan elnyúló 73 (3+13+13+6+3+6+13+13+3) tengelyes, váltakozó magasságú – három- és ötszintes – keleti homlokzata centrumában emelkedik a timpanonos, tamburos, kupolás épületszakasz. Két oldalán kolonnádos szárnyak kapcsolják össze az erőteljesen, négy tengellyel előrelépő, öttengelyes kolonnáddal díszített, manzárdtetős, hangsúlyos két tömeget. Az északi volt a nagy táncterem, a déli pedig a díszterem vagy trónterem. Az ezektől északra, illetve délre nyúló szárnyak enyhe kiugrású sarokrizalittal záródnak, amelyeket itt ismét manzárdtető koronáz. Alaprajzi elrendezésében a dunai szárny egésze hozzávetőlegesen E formát mutat. A déli szakasz – (E épület) Budapesti Történeti Múzeum – őrzi belső udvaros elrendezését, határolja délről az Oroszlános udvart, melyet nyugatról a masszív alépitményen emelkedő krisztinavárosi szárny zár. Belső udvarait szintén beépítették az Országos Széchényi Könyvtár (F épület) szükségletei céljára. Északon, a Díszudvar felől az Oroszlános kapu zárja a róla elnevezett udvart. A dunai front északi szakaszában (A épület) a Kortárs Művészeti Múzeum – Ludwig Múzeumot, a B, C és D részben a Magyar Nemzeti Galériát helyezték el.

Jelenlegi állapotában az épületegyüttesen – a bontások és átépítések eredményeként – a XIX. század végi történelmi stílusok idézeteit láthatjuk a fő tömegek megtartásával, a belsők nagymérvű, s csak részben a pusztulás okán történt átépítései mellett.³

1945 után a történelem süllyesztőjébe küldött „úri-hortysta” Magyarország emblemikus, jelképi erejű épületének műemléki-történeti, szakmai szempontú helyreállítását az önmagát történelmi nóvumként definiáló új hatalom valójában nem vállalta, (s természetének logikájából következően) nem is vállalhatta. Koherens, átfogó programot a nagyszámú irat- és tervanyagban megjelenő erőfeszítések ellenére sem tudott a

*Ezen a helyen köszönöm meg a Zádor Anna Alapítványnak, hogy 1999. évi díjával támogatta a dolgozat megírását.

diktatúra felmutatni az épület – erre romos állapotában is lehetőségeket nyújtó – megmentésére. A régészeti feltárások jelentős eredményei mellett az építésztervezők sem voltak képesek megoldani feladatukat konszolidált háttér hiányában. Nyilván legjobb meggyőződésük mellett is csak toldozták-foldozták az objektumot, 1956 után pedig az idő szorítása miatt már szinte kényszerpályára kerültek. Az 1950–54 közötti Kotsis Iván tervei szerint elsőként megépített krisztinavárosi Ybl- és déli Mária Terézia-szárnyak – az életveszély elhárítását és állagmegóvást szolgáló felépítményét és alacsony hajlású tetőzetét – 1962-től ismételtén átépítették, és visszaállították az eredeti idéző, magas, tagolt, tetőszerkezetet.

Már a kezdetektől a dunai homlokzat és a kupola megoldása volt a leginkább szem előtt tartott feladat. A rommá lett Hauszmann-féle (akkoriban igencsak kárhóztatott szecessziós, németes ízűnek is beállított) egykori Habsburg-terem rabciból készült teknőboltozat feletti, kupolater nélküli „ál” kupolája helyett egy „valódi” térrel rendelkező kupolát kívántak építeni. Az 50-es évek tervváltozatainak is majd mindegyikén kupolás megoldást, barokkos-klasszicizáló-eklektikus felfogásmódot, stílusegyveleget találunk. Kupola mindenképpen kellett! – ez tulajdonképpen 1953-ra eldőlt. Végleges helyzetéről 1961-ben határoztak, amikor is egy „bizottsági” kupola született (annyian bábáskodtak körülötte) – Major Máté szerint. A barokkos-eklektikus homlokzat mögött, korábbi helyzetéhez képest nyugati irányban mintegy 3 m-rel beljebb tolt, páros oszlopokkal tagolt, kilátóterasszal ellátott, golyvázott párkánnyal lezárt dob emeli a kettős vasbeton héjszerkezetű, rézbádoggal borított, nyújtott, csarnokkal és légtérrel ellátott kupolát a harmadik emelet fölé.⁴ A kupolát koronázó tű és kilátókosár, mint kortárs művészeti elem, Erdély Miklós munkája.⁵ A timpanon fölött, az attikafalról sem maradt le az új címer.

Az új kupola, amely 1964 óta uralja a városképet, az utolsó, hatodik tervezési menetben, a kádári konszolidáció jegyében – némiképp túlméretezett formában, az Országház kupolájával konkurálva – vált valóra Hidasi Lajos (főépítész), Németh István és Farkas Kis Gyula tervei által.

Kozelka Tivadar légifelvétele a palota két világháború közötti állapotáról. OMvH MÉM, lt. sz. nélkül.

Jelen tanulmányunk keretei között az elmúlt évtizedek tervezés- és építéstörténetének további részletezése, az egymást átható tervek és pályázatok szövevényes sorozatának finomítása, elemzése különösebb eredményre aligha vezet. Ezért a következőkben az 50-es évek azon dokumentumai közül válogattunk, amelyek döntően az építés történetének háttérét világítják meg. Ezek az iratok abba a folyamatba illeszkednek, amelynek célja az ország szovjetizálása, az egy párti diktatúra és a szocialista realizmus primátusának kikényszerítése volt, közreadásukkal a személyes dimenziók is árnyaltabb megvilágítást nyerhetnek.

Id. Kotsis Iván már közvetlenül az ostrom után javaslatot tett a várpalota, „az ország legelső reprezentatív épülete” helyreállítására. Az egykori Habsburg-terem megmaradó (!) alapépítményén, a franciás „szigorú kubikus-geometrikus tömbök” közé – felfogása szerint – a stílusba jobban illeszkedő, lapos fedésű, zömök, toronyszerű építményt tervezett, hasonlót a Mária Terézia korában épült csillagvizsgálóhoz.⁶ Kotsis 1950. január 1-én helyezkedett el a Középülettervező Vállalat budavári kirendeltségén. Közel három évig dolgozott a helyreállítás munkálatain a műegyetemről az 1949-es tanévkezdetet követő szegényteljes eltávolítása után. A *Szabad Nép* 1948. július 24-i számában támadást intézett az egyetemi autonómia ellen, mert az intézmény – fogalmaz a cikk – csak „hibái felszámolása után válhatik a tervgazdálkodás igazi részévé”. Személy szerint a „tudományosan elmaradt” Kotsis professzort is megtámadta, aki „a hallgatóságot az elavult építészeti formák tervezésére kényszeríti”!⁷ Tudott dolog volt, hogy Kotsis tanszékén a két világháború között modern szellemben is lehetett tervezni, diplomázni. Kotsis keserűen jegyezte meg: „igazi szatírája a dolognak azonban csak ezután következett be: a bolsevista kormányzat üldözni kezdte a korszerű felfogást az építészetben és hivatalos stílussá tette »az elmúlt építészeti formákat«, még hozzá ázsiai variációban”.⁸

A Kotsis ellen folytatott kampány egy átfogó stratégia része volt. Az MDP KV Titkársága 1949. szeptember 14-i ülésének ötödik napirendi pontjában foglalkozott a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Tanács (ez utóbbi a kommunista vezetés 1949 februárjában létrehozott „ellen-akadémiája” volt) átszervezése tárgyában. Kotsist 1946-ban a Hüttl Dezső elhunytával megüresedett helyre választották meg az MTA levelező tagjának, és ezáltal lett tagja a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert vezetésével megalakult Természettudományi Akadémiának is, amely 1946 folyamán egyesült az MTA-val. A titkársági előterjesztés a „rég”i tagság lecserélését, az „új elit” létrehozását célozta. A régiek ezentúl majd „címzetes” tagok lesznek (például Kotsis), s az újonnan megválasztandó rendes és levelező tagok sorába (mások mellett) az építész helyre Major Mátét emelik. Az előterjesztő szerint megfontolandó volt azonban, hogy a *Szovjetek* az MTA-t ismerik el reprezentatív tudományos szervnek és nem a Tudományos Tanácsot, habár annak célkitűzéseivel értenek egyet! A „disszidens” Szentgyörgyi [sic!] – úgy mond – „külön eset”. A kérdés: nyíltan „kizárjuk-e” az akadémikusok közül vagy „megtűrjük” a címzetesek sorában. „Mi [az előterjesztők] azon a véleményen vagyunk, hogy Szentgyörgyit [sic!] ki kell zárni, mert az nem keltene felháborodást, de bizalmat gerjesztene a párt erejével szemben!”⁹

A titkárság ugyanezen a napon a 8. napirendi pontban, a káderjavaslatok keretében tárgyalta a Tudományos Tanács előterjesztését a műegyetemi tanárok leváltásáról. A névsorban az első helyen Kocsis [sic!] Iván állt. Az indoklás szerint: „Szakmailag fejlődésképtelen, elmaradott, rossz pedagógus, hallgatóságot önállóan fejlődni nem engedi, elnyomja, megöli benne a tervezés készségét. Falusi paraszt-romantikának képviselője. Politikailag veszélyes, s széleskörű reakciós kapcsolatai vannak. Tildy [Zoltán], Varga [Béla] és Nagy Ferenc féle politikának volt az egyik oszlopa a Műegyetemen. Ellenségesen viselkedik az egyetemi demokratikus szervekkel szemben. Az egyetemi reakció egyik vezető tagja. Kemény határozott magyar közösségi.”¹⁰

A mindennapok ilyen légkörében dolgozott Kotsis a várban.¹¹ 1952-re továbbfejlesztette elképzeléseit a rekonstrukció vonatkozásában. Felfogása szerint a középső kupolás vagy tornyos kiemelésnek nincs az alaprajzból eredő „szerves indokoltága”. „A dunai front közepén az épületnek nincs hangsúlyozott pontja [...], az [architekturális] súlypont a két oldalsó tömegben van a déli trónterem és az északi táncsterem tömegében. [...] A kettő közötti [kupolás] szakasz csak összekötő. A Dunapart felőli külsőnek logikus megoldása tehát adva van: az alaprajzban kihangsúlyozott két tömböt kell a homlokzatban is kiemelni [...], az összekötő sza-

2.1.56. A palota látképe a Duna felől, 1912.

*A romos kupola az Oroszlános udvarból, 1945. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum,
lt. sz.: F.2000.39., neg. sz.: 28.618/6 × 9.*

*A romos Budavári Palota, 1945. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.39.,
neg. sz.: 28.618/6 × 9.*

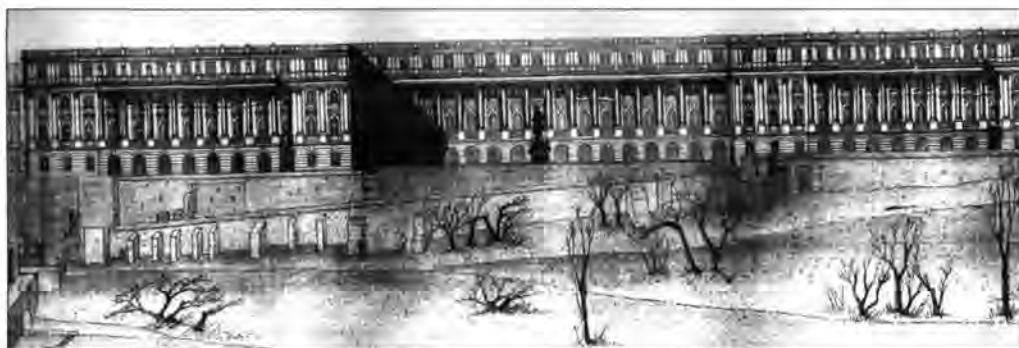
*A Budavári Palota az újjáépült kupolával, 1964. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum,
lt. sz.: F.2000.39., neg. sz.: 28.618/6 × 9.*

kaszt pedig a külsőben is hasonló szerepben megjelentetni. Ez utóbbira kézenfekvő eszköz a Hauszmann-féle szép oszlopos kolonnádot a kupola szakasz alatti mesterkélt megszakítás megsemmisítésével, egyenlő oszlop tengely-állásokkal átvezetni a két fő tömeg között: a kolonnád kiváló háttérét képezi a középső cour d'honneur tengelyében álló Savoyai Jenő lovas-szobrának. [...] Ez a megoldás szerintem meg nem támadható, mert szerves és logikus, és mint ilyen, kell hogy szép is legyen. [...] Azonban – mint írja – bizalmasan közölték velem, elgondolásom tiszta ugyan, de a mai közhangulatban [1952–53] ilyen giccsmentes nyugati gondolat tal céltalan, sőt veszélyes előjőnni.”¹²

Mint fentebb már említettük, a párt- és kormányzati célokra történő hasznosítás uralta az elképzeléseket 1949–56 között. Az MDP KV Titkárságának elért iratanyaga szerint a történések – a politikai csúszvezetés vonatkozásában – az alábbiakban összegezhetőek. A titkárság 1949. augusztus 17-én tárgyalta az ügyet (először). Az előterjesztés megállapítja, hogy a palota alkalmas a legfőbb kormányzati szervek (miniszterelnökség) elhelyezésére. Sőt „más mód nincs” is a kérdés megoldására. Az e célú felhasználást a palota épület-együttese önmagában indokolja: „az egyetlen reprezentatív budapesti lehetőség”, valamint a lakott részek-

*Kotsis Iván: A palota dunai, kolonnádos homlokzatának terve, 1952/3.
OMvH MÉM, Kotsis-hagyaték, lt. sz.: A-19/294. (részlet).*

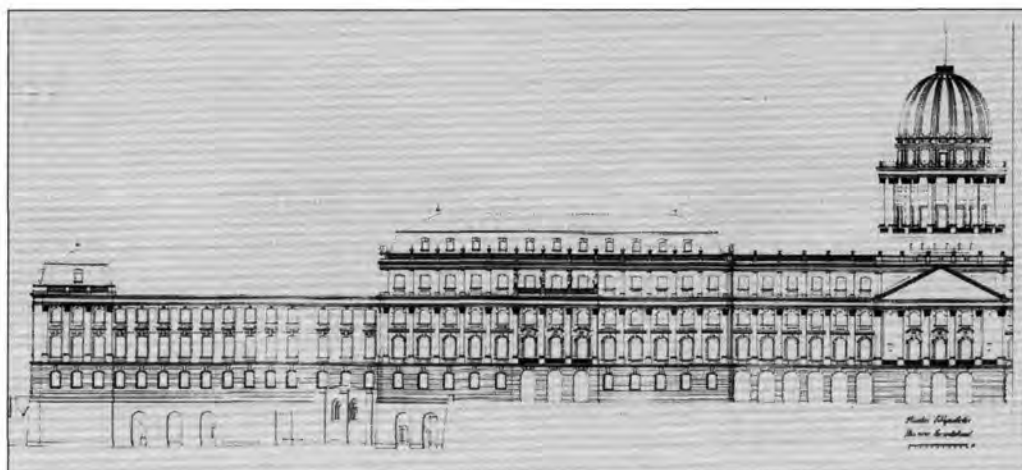

től is elkülöníthető. S mivel nagy tömegek számára előnytelen a közlekedés, azért egyéb célokra – múzeum, könyvtár, egyetem, kórház (!) – nem is alkalmas. A KV-t az előterjesztésben a krisztinavárosi szárnyban helyezik el. A költségek ütemezése kapcsán megjegyzik, hogy a pusztultság foka nem olyan rossz, mint amilyennek a felületes szemlélet alapján tűnik. A javaslatot elfogadták: meg kell kezdeni a tervek kidolgozását.¹³

Vas Zoltán 1952. április 30-án ismertette a KV Államgazdasági Osztályának az építkezés tárgyában készült előterjesztését, melyet a titkárság módosítva fogadott el. Ekkortájt kristályosodhatott ki, hogy a D épület I. emeletének délkeleti sarkában alakítják ki Rákosi Mátyás (augusztus 14-től a minisztertanács elnöke is) rezidenciáját és lakosztályát.¹⁴

Az építkezés körüli bonyodalmakra, a gazdasági háttér ellehetetlenülésére utal Gerő (a mottóban idézett) 1954. januári levele, amelyben kifejtette, hogy a titkárság 1952-es határozata a mérvadó – Nagy és Rákosi is egyetértettek vele –, bár részleteiben a koncepció finomítható, azonban a vezetés nem mondhat le a várbeli elhelyezésről a „bombabiztos” földalatti irodák és a hírközpont stb. nyújtotta előnyök miatt, még ha csúszik is a beruházási program. Megemlíti Horváth Márton eltérő álláspontját, aki szerint: amikor „a tömegek életszínvonalának emelése” a feladat, akkor „nem helyes” a vezetés elhelyezése a várban. (Gyermekváros is lehetne?!) Horváth túlzottnak találhatta az adott helyzetben a hatalmi reprezentáció ilyen mértékű megnyilvánulását.¹⁵

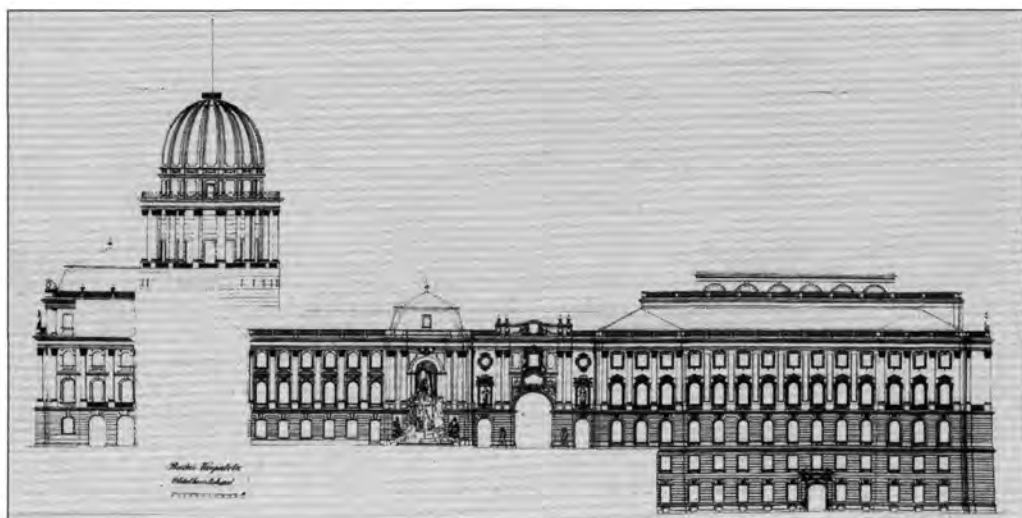
Szijjártó Lajos építésügyi miniszter 1956. május 19-én levélben fordult az MDP Politikai Bizottságához a várpalota terveinek jóváhagyása céljából. Tulajdonképpen az 1952–55 között kidolgozott Janáky–Pázmán-

*Janáky István: A budai várpalota oldalhomlokzata, 1958.
OMvH Tervtár, lt. sz.: 1279. (részlet).*

di-Flach-Gerő jegyezte tervekre vonatkozott a jóváhagyási kérelem.¹⁶ A tervek legkarakteresebb és legneuralgikusabb eleme továbbra is a kupola volt, melynek meg nem valósulásával egy sajátos és a magyarországi szocreál gyakorlat egyetlen ilyen típusú építészeti formájával lettünk „szegényebbek”.¹⁷ A PB június 14-én Szijártónak a várpalota helyreállításáról szóló előterjesztését levette napirendjéről. A javaslat a funkciók vonatkozásában hangsúlyeltolódást tartalmazhatott, mert a határozat szerint a PB elvben ugyan elfogadta a palota tudományos és kulturális intézmények céljára való hasznosítását, de azzal a megszorítással, hogy szükség esetén a párt- és állami vezetés számára is megfelelő legyen.¹⁸ Janáky augusztusban Lux László építésügyi miniszterhelyettes társaságában meg is tartotta az előírt lakossági fórumot a várpalota újjáépíté-

*Janáky István: A budai várpalota dunai homlokzatának részlete, 1958.
OMvH Tervtár, lt. sz.: 1279.*

séről, az „idők” szelleméhez igazodóan a Kohó és Gépipari Minisztérium Tervező Intézetének krisztinavárosi épületében, a jelenlegi MATÁV-székházban.¹⁹

Az építkezések 1954–55-ös leállítását követően 1958-ban vették elő újra a feladatot. Janáky Istvánnak a helyreállítás előtervéhez készített műleírása szerint a palota két dunai „rizalitjának” egyikébe (D épület) az elnöki tanácsot, a másikba (B épület) pedig a minisztertanácsot helyezik majd el. A középszárny (C épület) „a két funkció további hivatali és fogadási igényeit [...] és az egész palotátomb eddig hiányzó főbejáratát” hivatott kielégíteni. A kupola alatt háromszintes, erkélysoros központi csarnok kialakítását tervezi, egybenytva azt a B és D szárny tereivel. „A tervező – írta Janáky – tudatában van annak, hogy az emlékezetben élő dunai tömeg eleme a város volt szépségének és ennek érdekében a kupola hátrahelyezésének gondolatát feladja [!] és törekedett a kupolát a jelenlegi helyén – külső formájában a Jadot-kompozíciót felidézve –, de az alatta lévő terasz hasznos fejlesztésével megoldani.”²⁰ Az utolsó tervváltozat „a palota mint a kultúra palotája” koncepcióként vált valóra Hidasi Lajos vezetésével, 1960-tól.²¹

A megvalósult kupoláról az avatott kortárs szemlélő így írt (1967): „...stílusában tudatosan eklektizáló”, az előkép óriások (a firenzei dóm, a Szent Péter-bazilika Rómában) átfogalmazása történt itt meg „világi célúvá”. A kupola mint a „modern középület” építészeti alkotóeleme, már elveszítette korábbi tradicionális ikonológiai értelmét, a megdicsőítést, a glorifikációt. A budai kupola emblematikussá vált, új értelmét – a kiállítások részeként – a „legfelső pontról nyíló [történelmi] panoráma” élvezetének céljában nyerné el. A palota új kupolája a kupolaépítés magyarországi gyakorlatában „végállomás”; „tetejére kapaszkodva” megállapítható, hogy „kétségtelenül nekünk kisembereknek épült!”²²

Az elemzést záró megjegyzés azonban már inkább a recepciótörténet egy újabb fejezete.

JEGYZETEK

1. MOL, 276.f., 65/276., 155–157. Levél Rákosi Mátyás és Nagy Imre (1953. július 4-től a minisztertanács elnöke) elvtársaknak. (Az irategyűttesre Fehérné Bozsics Mária hívta fel figyelmünket, amelyet itt köszönünk meg.)
2. Utóbb: KOLLÁNYI, 1990, továbbá: GERŐ, 1951; YBL, 1957, 253–277.; CZAGÁNY, 1966; GERŐ, 1980; YBL-KAT, 1991, 263–265.
3. KOLLÁNYI, 1990, 219., skk. Közli a közreműködők névsorát, a fő épületrészekre vonatkozóan emeljük ki: a felelős tervezőket: OSZK: Havassy Pál, BTM: Kékesi László, MNG: Tiry György, Kortárs Művészeti Múzeum – Ludwig Múzeum (volt Magyar Munkásmozgalmi Múzeum): Kéry Zoltán.
4. KOLLÁNYI, 1990, 72., skk. és több helyen.
5. Beke László és Mújdricza Péter szíves közlése. Fotója: KOLLÁNYI, 1990, fig. 80.
6. KOTSIS, 1945, 182–184.
7. KOTSIS, 1995, 273., skk. Vö.: PRAKFULVI-HAJDÚ, 1996, 222.
8. KOTSIS Iván: Életrajzom. Kézirat. OMvH MÉM, Kotsis-hagyaték, 64., skk. Kotsis életrajzát 1953-ban kezdte írni. A kézirat össze- ragasztott, átgépelte 22. oldalának szétválasztásakor derült ki, hogy a kezdés keltezése vonatkozásában a 60-as évek eleji datálá- sunk téves. Vö.: HAJDÚ-PRAKFULVI, 1995, 177.
9. MOL, 276.f. 54/62. Titkárság, 1949. szeptember 14. Vö.: ROMSICS, 1999, 325., skk. – Major Máté „hivatalos értesítést” kapott arról, hogy az Akadémia V. Műszaki Tudományok Osztálya levelező tagjává választotta (1949. november 11.). Vö.: MAJOR-KÉZI- RAT, 297–305.
10. MOL, 276.f. 54/62.: Kotsis „az építészmérnöki osztály passzív ellenállásának a vezére”, javasolt a rendelkezési állományba helyezése, tanszékét nem töltjük be, adminisztrátorául Major Máté kinevezése a kívánatos. Vö.: MAJOR-KÉZIRAT, 297–305. (A Magyar Testvéri Közösséghez: ROMSICS, 1999, 289.) „Az Épületszerkezettani Tanszékről Arvé Károly, aki feltétlenül eltávolítá- ndó, mert elavult szerkezeteket oktat, cseh és cseshűveg boltzatokról, templom fedélszékről stb. ad elő. Több órán keresztül tárgyalta a vályogépítést, ugyanakkor meg sem emlékezett az előregyártásról. A kikerülő mérnökök a legújabb szerkezeteket nem ismerik, a szabványosítás lehetőségéről nem is hallottak.” (MOL, 276.f. 54/62.)
11. 1951-ben bontják le és robbantják fel a Kotsis Iván tervezte, közkeletű nevén Regnum Marianum plébániatemplomát a Damjanich utca torkolatánál, a Felvonulási tér, valamint a Sztálin-szobor felállításával kapcsolatos „rendezés” okán. Lásd: PRAKFULVI, 1990, 62–69.
12. KOTSIS, 1995, 277., skk. – Tervvázlatok, OMvH MÉM, Kotsis-hagyaték: A-19/282. 293., 294. Kézirat. 171., skk. (berajzolt vázlatokkal). Megjegyzendő, hogy Kotsis egyik tervváltozatában (1950–51) még a torony középtérében egy kétszintes (dupla)

- kupolát helyezett el. Az alsó félgömbkupolát opeion töri át, a felette nyomott szegmensíves a lefedés, ám az attikafal takarásában mindez kívülről nem lett volna látható (A-19/293., fénymásolat). – A Zillack-féle csillagvizsgáló-toronyhoz lásd: CZAGÁNY, 1966, 30., skk., fig. 17., 19., 23., 30., 31.
13. MOL, 276.f. 54/58., 1. napirendi pont. Vö.: KOLLÁNYI, 1990, 57., skk.
14. MOL, 276.f. 54/191. – *Melléklet 1.* A titkárság (módosított) határozata. A leglényegesebb változtatás: kupolacsarnokot „nem szükséges” helyett „nem kell kiképezni”. Vas Zoltán (az Országos Terhivatal elnöke) előterjesztésének háttéranyaga lehetett az a számára készített feljegyzés (1952. I. 12.), melynek tárgya a „Budai Várpalota felépítésének és a Várnegyed hivatalos épületeinek felhasználása tervkérdései” volt. Ez többek között tartalmazta azt a megállapítást, hogy a palotacsoport D vagy E épületében lehetne létesíteni egy lakosztályt a hozzá tartozó dolgozóhelyiségekkel Rákosi részére, ugyanis az épület(ek) addig is hasonló célokat szolgáltak. 1500 fős terem is kialakítható adott esetben pártkongresszus tartására (MOL, 276.f. 65/276.76.). A belső kiképzés nagyvonalúsága valószínűsíti, hogy a Flach János jegyezte tervlap („Buda Várpalota D. épület I. em. belső kiképzés és bútor-berendezési alaprajz”) Rákosi Mátyás számára készült (fénymásolat, 1952. július 30. 60 × 101 cm, M = 100. OMvH Tervtár, lt. sz. nélkül). – Az 50-es évek vonatkozó tervanyagaira Rostás Péter hívta fel a figyelmünket, melyet itt köszönünk meg. Vö.: KOLLÁNYI, 1990, 67.; GERŐ, 1987, 211., skk.
15. Lásd az 1. jegyzetet. Rákosi szerint is 1952-es határozat a „helytálló”, kivéve az 1954-es határidőt, amit az új szakasznak megfelelően kell kitűzni. Nagy: alapjában az eredeti határozatot kell fenntartani, a kérdést nem szükséges a PB elé vinni (MOL, 276.f., 65/276., 158–159.). – A Nagy Imre-féle új kormányprogramhoz: RAINER, 1999, 9–140., valamint ROMSICS, 1999 (Nagy Imre refomkísérlete), 374., skk.
16. MOL, 276.f. 53/291. – *Melléklet 2.* – Lásd még: a KV Ipari és Közlekedési Osztálya Rákosinak szóló tájékoztatását (1956. I. 21.). Eddig 62 millió forintot ruháztak be. A többszörösen átdolgozott tervekről megállapítja: „...értékesebb megoldást nem várhatunk”. A tervekre vonatkozó jóváhagyási kérelmet Trautmann Rezső, az Országos Építészügyi Hivatal elnöke és Szijártó Lajos építészügyi miniszter írta alá (a döntéshez lásd a 18. jegyzetet; MOL, 276.f. 65/276., 190–193.). Vö.: Fotósorozat: „Az 1951. január 22-én az Építészügyi Minisztérium Bíráló Bizottsága által, majd a tervfeladatokat jóváhagyó bizottságban április 27-én elbírált, 1952. április 8-án az MDP KV Titkársága által módosított vázlattervekről, amelyeket az építészügyi miniszter 1952. július 2-án fogadott el” (OMvH Tervtár, Mappa 69.). Az 1951/2. homlokzatra vonatkozó (pálya)tervek fotói. – Lásd még: MÉSZ Évkönyv, 1953 (1954), 46–47.
17. Fényképe: MOL, 276.f. 53/291. mellékletében. Átrajzolt ábráját közli: KOLLÁNYI, 1990, fig. 65., 66., skk. – A 16 oszlopos körperipteroszos kupoladobbal és alsó kupoláttérrel ellátott, úgynevezett negyedik tervváltozat díszítőmotívum-részleteiben némi képp eltérő tervének lapja: Janáky István: A C (kupolaszárny) épületszakasz metszete, vázlat, e-2007. (1954. XII. 1.), fénymásolat, 75 × 129 cm, M = 1:100. OMvH Tervtár, lt. sz. nélkül.
18. MOL, 276.f. 53/291. A kérdéskör felelőse a minisztertanács. A tervezetet pedig a „közvélemény kialakítása végett” szélesebb körű vitára kell bocsátani.
19. MOL, 276.f. 61/882. – *Melléklet 3.* A hozzászóló Ivánka András és Taussig Béla építészek. Lux a KV Ipari és Közlekedési Osztályának vezetőjét augusztus 31-i levelében arról tájékoztatta, hogy az anketon (melynek kivonatolt anyagát is megküldte) azt a kormányzati álláspontot képviselte, miszerint a palota tudományos és kulturális célokra legyen helyreállítva, mert a „tudomány és a kultúra megbecsülése a nép hatalmának és erejének a jelképe is” (MOL, 276.f. 61/882.). Lux meghívottként részt vett a PB ülésén. (Az osztályvezető pedig október 6-án Végh Béla KV-titkárt informálta az eseményekről, hangsúlyozva, hogy az anket felszólalói a kormányzati célú hasznosítást támogatják: MOL, 276.f. 61/882.).
20. Műleírás a budai várpalota helyreállításának előtervéhez, 1958. Műleírás és tervfotók az un. 5. tervváltozatról. OMvH Tervtár, lt. sz. nélkül. Album 1279. Vö.: KOLLÁNYI, 1990, 70., skk. – A Jadot-féle kompozíción tulajdonképpen a Sebastian Zeller-féle, illetve az ő nyomán készült ábrázolásokról ismert kupolamegoldást érthették, bár Janáky hivatkozásával ellentétben klasszicizáló kupolát rajzolt. Lásd például: Sebastian Zeller nyomán: A barokk királyi palota keleti homlokzata, 1758 után. Papír, tus, akvarell, 32,7 × 87 cm. OMvH MÉM, lt. sz.: 72.020–22. Vö.: GÁL, 1992, 67–78.; KAPOSSY, 1928, 166–187., fig. 83.; Sebastian Zeller: A Budavári királyi palota udvari és dunai homlokzatának felvételi rajzai, 1758; KAPOSSY, 1953, 123–130.
21. KOLLÁNYI, 1990, 72., skk.
22. MOJZER, 1971, 44., skk. (KOLLÁNYI, 1990, fig. 71.: a kupola-előképek közé Gerő László nyomán felveszi: Róma, S. Andrea della Valle). – A kupolamotívum emblematikus-szimbolikus jelentéséhez lásd még: VADAS, 1992, 47–59., különösen 54., skk.

MELLÉKLET 1.

003/7/I/1952. sz.

Szigorúan bizalmas!

Készült: 18 példányban

18. szám

A Titkárság határozata a Budai Várpalota építése tárgyában

A Budai Várpalota C, D, E, F szárnyait 1954. év végéig helyre kell állítani és használható állapotba kell hozni. A helyreállítás az alábbi irányelvek szerint történjék:

- A/1. Az épületek külső homlokzatai az eredeti barokk stílusban maradjanak meg.
2. A belső részeket munkahelyiségekké kell átalakítani. Teljesen modern, világos irodaszobákat kell létesíteni oly módon, hogy a régi díszcsarnok helyébe munkahelyiségek kerüljenek.
3. Egy 300 személyt befogadó terem kell létesíteni, ezenkívül egy 40 személy (tárgyaló) befogadására alkalmas tárgyalóterem és 10 dolgozó egységet (egy-egy, legfeljebb 15–18 tárgyaló személy befogadású).
4. A kupola toronymegoldására több változatban barokk-stylusu megoldásban tervek készüljenek. Ha a tervek nem lesznek megfelelőek, az eredeti vagy ahhoz teljesen hasonló kupolát kell készíteni. A kupolacsarnokot nem kell kiképezni, hanem a kupola alatti teret is munkatermek létesítésére kell hasznosítani.
5. A C, D, E és F szárnyak helyreállítása mellett az A és B szárnyak külső homlokzatát és tetőzetét is helyre kell állítani oly módon, hogy ezzel a belső részeket megóvjuk, de helyreállítsuk egyelőre nem szükséges. A külső helyreállításokat az 1954. év végéig be kell fejezni.
6. A palota tetőszerkezeténél kerülni kell a lapos és alacsony lejtőesű tetőmegoldásokat. * Amennyiben jobb tetőszerkezeti megoldást nem találnak, úgy elfogadható az eredeti Hausmann-féle is.
7. A palota épületeinek és tömegének külső megoldására, így a homlokzatokra, tetőkre, valamint a kupolára több variációt kell készíteni. Erre a célra zártkörű tervpályázatot kell kiírni és ezeknek alapján kell a palotacsoport külső képét eldönteni. Homlokzati variánsoknál is, amennyiben jobb nincs el lehet fogadni a Hausmann-féle homlokzatot különböző szecessziós díszítések nélkül. Tervet kell készíteni az eredeti homlokzat helyreállítására is. Kerülni kell a palotacsoport homlokzatainál a sivár, kaszárnyaszerű homlokzati hatást.
8. A kupola körül esetleg egy körpanorámás kilátót kell létesíteni.
- B. A palotacsoport belső funkciójára nézve irányadóul azt kell venni, hogy annak legnagyobb része munkahelyiség. Elhelyezésre a Pártvezetés, valamint a Miniszterelnökség és általában olyan állami szempontból fontos hivatalok kerülnek, amelyek félforgalma kicsi.
- C. A várnak önálló központi fűtése és áramellátása legyen. Ezzel kapcsolatban javaslatokat kell kidolgozni és a kérdést ennek alapján eldönteni.
- D. Az épületek belső berendezése általában egyszerű, de szép kivitelű legyen és csak futó, illetőleg sima szőnyeget kell alkalmazni.
- E. A Várban vezető útvonalakat úgy kell kiképezni, hogy mindegyiken két kocsit egymás mellett mehessen. (Esetleg autóbussz is.) Az útvonalak szélessége tehát kb. 6 méter legyen.

*Horváth Márton (PB-tag) Rákosinak szóló feljegyzésében (1952. III. 26.) beszámolt a várban, Janákyéknál tett látogatásáról. Erősen kifogásolta a lapos tetőket. „Nem tudja – írta –, hogy szándékosan »skatulyásítják«-e a várat v. csak tervező impotenciájuk [sic!] magyarázza ezt.” (Bár az újabb terveken kezdenek felhagyni vele.) A skatulyaszerűség a szocreál álláspontjáról egyenlő volt az elvetett két világháború közötti építészeti modernizmussal. Megállapította, hogy a helyreállítások alapkérdései ugyanúgy megoldatlanok, mint két éve a kezdetekkor. „Halvány képet sem tudtam alkotni [ti. Horváth], hogy tulajdonképpen Janáky vezetésével mit is tervezett ez az óriási építész kollektíva.” Bizonytalán igaz lehetett! Ezért felmerült Janáky leváltásának lehetősége (MOL, 276.f. 65./276., 88–90.).

- F. Az ásatásokat le kell fényképezni, esetleg modelleket lehet készíteni róluk és utána be kell tömni őket. Föléjük esetleg cementfödémeket lehet tenni, hogy a víz be ne szívárognon és konzerválhatók legyenek. Az ásatások fölötti területeket parkosítani kell.
- G. Az egész palotacsoport és az ezzel összefüggő várfalon belüli részek (pl. a várakásnegyed) tervezéséért és kivitelezéséért – ideértve a lebontási és a kapcsolódó útépitési munkálatokat is – Szijártó miniszter felelős.

Budapest, 1952. június 10.

MELLÉKLET 2.

Tárgy: A Budai Várpalota helyreállítása

Magyar Dolgozók Pártja
Politikai Bizottságának

A budai Várpalota újjáépítését népgazdaságunk még 1949-ben elhatározta történelmi és városképi jelentősége és állagának értéke miatt. A helyreállítási munkák megfelelő ütemben csak 1952-ben folytak, második ötéves tervünk azonban újból programjába iktatta, mert romos állapota tarthatatlan helyzetet teremt Budapest városképében és felépítése műemlékvédelmen túl, hivatalok és intézmények idetelepítésével lakásokat szabadít fel.

A helyreállítás programját 1949-ben a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének Titkársága adta meg, majd 1952. IV. hó 8-i ülésén módosította.* A program szerint a zárt udvart övező szárnyak a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság, az északi szárny pedig az egyik minisztérium elhelyezésére szolgált volna. A kupolaszárny protokoll funkciót töltött volna be.

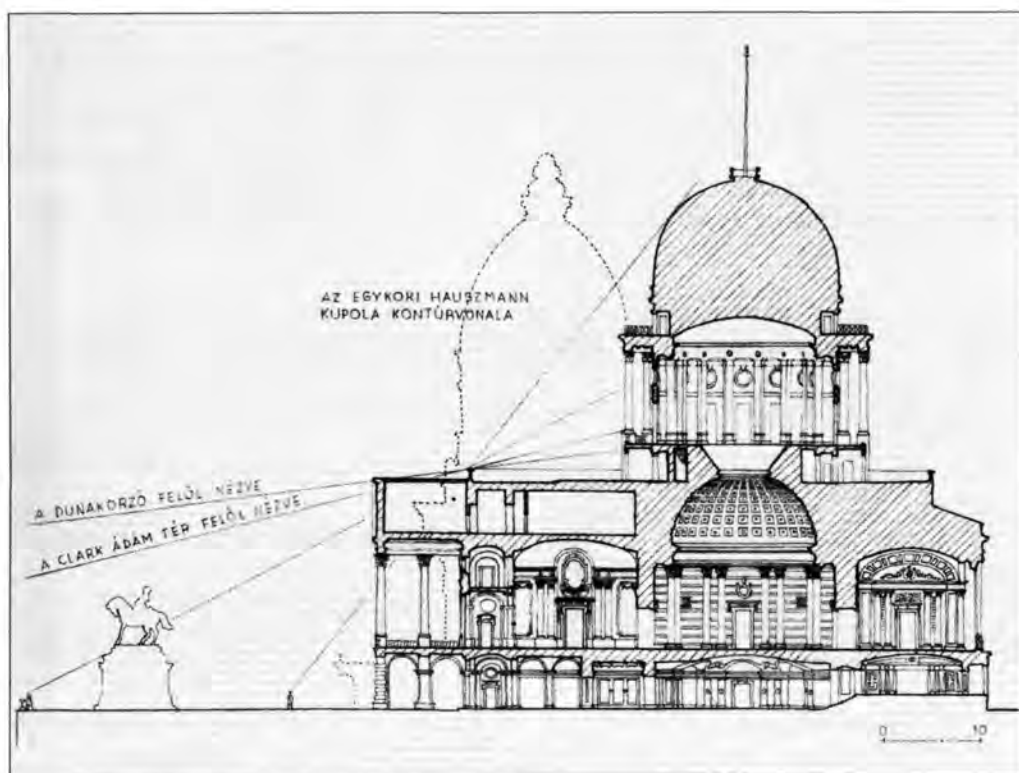
Az É. M. Középülettervező Vállalat a jóváhagyó bizottságok, a meghívott lengyel építész delegáció véleményei és a kiírt tervpályázat alapján készítette el 1955. végére a végeleges terveket. Ezek a tervek az

*Valójában ez egy értekezlet volt a vár építésével kapcsolatban, amelyről feljegyzés készült (MOL, 276.f. 65/276., 117–121., kapcsolódó „határozat” uo., 115–116.). „Ha nem tudunk tervezni a barokkal egybevágó tornyot, maradhat a kupola, kupolaterem nélkül” (ahogy volt). Jelen voltak mások mellett Rákosi Máttyás, Gerő Ernő, Szijártó Lajos, Horváth Márton. Az építészeket Janáky István, Gádoros Lajos és Benkhard Ágost képviselték. Az előzmény egy Rákosinak szóló Gerő-levél volt március 31-i keltezéssel (uo., 95.), melyben Gerő lefektette, hogy „lényegileg ugyanolyan legyen a helyreállított vár, mint a régi”, de kerülni kell a „felesleges cirádákat”. A feljegyzés mindenkifölött Rákosi reflexióit rögzítette, aki figyelmeztetett, hogy „vigyázni kell az un. történelmi hűséggel”, már csak a költségek okán is, mert „mi egy szegény háborút szenvedett munkás-paraszt ország vagyunk”. Rákosi, mint mondta, megkérdezte az év elején nálunk járt Orlov elvtársat (Sztálin-díjas szovjet építész): „technikailag lehetséges-e a külső falak megtartása mellett, belül [ti. a palotában] modern elrendezés. Azt mondotta, ennek semmi akadálya nincs. Ugyanez történt a Kreml-ben” (lásd még: G. M. Orlov tanácsai. = MÉpm, 2., 1952, 59–66.).

A Buzogánytorony Gerő László-féle helyreállítását Rákosi „félreértés”-nek minősítette, mert az eredetileg egy henger alakú torony volt (vö.: PRAKFAI, 1988, 131. jegyzet). Rákosi nem állt egyértelműen a kupolaépítés mellett. „Janáki et. hozhat valami jó barokk tornyot” – jelentette ki. Bár a barokk, miként a szecesszió „történelmi hamisítás”, a „barokk az ellenforradalom stílusa, jezsuita stílus” (az 1920-as évek neobarokkjára gondolhatott). „Ne egy királynak való palotát állítsunk helyre, hanem a népi demokrácia középületét” – summázta véleményét. Zártkörű pályázat kiírását rendelték el. (Nyiri István és műterme tervezett toronykupolás megoldást; lásd a 16. jegyzetet: OMvH Tervtár, Mappa 69. és MÉSz Évkönyv, 1953.) A beadási határidő június 3-a volt. Kotsis a kiírásról megállapította, hogy dilettáns, mert az „a dunai homlokzat siluettjét tűzte ki témának, mintha egy épület megoldásánál külön lehetne választani egyik oldalának kontúr-kérdését”. Az alaprajz „títkos ügydarab” volt, így azután „a legzavarosabb eredmények keletkeztek, mert csak külsőket rajzoltak belsőség ismerete híján...” (KOTSIS, 1995, 278., skk., vö.: KOLLÁNYI, 1990, 64., skk.).

előző bírálatok során nyitvahagyott kérdéseket megoldják és jóváhagyásuk sürgős, mert minden további építési tevékenység szoros összefüggésben van a tervben lefektetettekkel.

A régi palota megmaradt részei tartalmaznak olyan megkötöttségeket (emeletmagasság, festsáv, barokk homlokzatképzés), melyek az új terv kiindulási alapjai voltak, de tartalmaznak elavult elemeket (rendeltetés nélküli termék sorozata, istállók, dagályos tető kialakítások), melyek új, egyszerű megoldása indokolt. Az új terv a műemléki értékek megmentésével, a palota hat szárnyát három szerves egységgé osztja, megfelelő lépcsőrendszerrel és közlekedési hálózattal. A három egységen kívül a nyugati, déli és északi szárnyak találkozási helyén reprezentációs központot képez, ahol a palota főbejárata az új keleti hozzávezető út révén valóban főbejáratává válik.

2.3.11. Janáky István–Pázmándi István–Flach János terve nyomán Kollányi Béla: A Budavári Palota átépítésének negyedik tervváltozata: a középszárny keresztmetszete a kupola tengelyvonalában, 1952–1955. Eredeti: MOL, 276.f.53/291. melléklet.

A kupola hátrahelyezésével annak régi kulisszajellege megszűnik és a 300 méter hosszú épület megfelelő tagozódását biztosítja. A 3 fő- és 20 kiskupolával rendelkező régi megoldással szemben az új megoldás többletköltséget nem eredményez és minden fontos nézőpontból, tehát a Clark Ádám térről és a pesti Dunaparttól egész a Molotov [Vigadó] térig előnyösen jelentkezik.

Részletképzésében a terv a palota Mária-Terézia korabeli késő-barokk magjának stílusát vette alapul, mely egyszerűbb, mint a századvégi szecessziós, eklektikus homlokzatképzés.

A Várpalota hátralévő munkáinak helyreállítási költsége, – a műemléki erőrendszer és a Szent György tér rendezését is beleértve – 350 millió forint. A szerkezeti és homlokzati helyreállítás hozzávetőleges előirányzata ebből 100 millió forint.

A Várpalota tervezői a bemutatott tervben munkájuk legjavát adták és a Várpalota kérdéseinek további tanulmányozásától, a terv további módosításától, vagy más tervezők bevonásától értékesebb megoldást nem várhatunk.

Mindezek alapján kérem a terv jóváhagyását.

Budapest, 1956. május 19.

(Szijártó Lajos) (kj)
építésügyi miniszter

Mellékelve:

1. helyszínrajz
2. régi homlokzat
3. első variáció
4. második megoldás
5. javasolt megoldás
6. metszet a kupolán keresztül

MELLÉKLET 3.

HOZZÁSZÓLÁSOK

1956. augusztus 16-án a KGMTI* kultúrtermében a „Vár újjáépítésének tervei” címmel megtartott anketához.

Janáki István: a várépítkezés tervezője által megtartott előadás után a következő hozzászólások hangzottak el:
Bus Ferencné: Az újságban olvasott arról, hogy hivatalokat építsenek a várban, vagy kulturális központ legyen. Az ő elképzelése az, hogy mind gazdasági szempontból, mind pedig idegenforgalmi szempontból helyesebb lenne, ha a pesti oldalon, ahol szép a kilátás szálloda épüljön, úgyszólván kevés a szállodánk, a tabáni oldalon pedig üdülő létesüljön és szanatórium, hová a Szent Imre fürdő vizét könnyen oda lehetne vezetni s ezzel meg lenne oldva a melegvíz ellátás és gyógyfürdő is. Az üdülő és szálloda nagy étterme közös lenne, ezenkívül uzsonnázó helyeket, kultúrtermeket létesítenének, ahol mozi és különböző előadásokat lehetne tartani a népművészettel is megismertetnénk az itt megforduló idegeneket.

Andor Mihály: Janáki elvtárs előadásából nem világos előtte, hogy az Ő elgondolása szerinti terv kivitelezésének munkálatai milyen összeget emésztenenek fel.

Szabó István: Hogy akarják a közönség részére megközelíthetővé tenni azokat a középkori részeket, melyeket felszínre hoztak és részben visszatemettek?

Lukács Géza: Nem tudja, hogy az értekezlet célja ismeretterjesztés-e, vagy véleménykutatás, s hogy az illetékesek véglegesen lemondtak-e arról, hogy a palotát államvezetési célokra használják fel. A dolgozó nép kifejezetten igényli, hogy végre az a kormányzat foglalja el ott a helyét, mely ezer év óta oda való: a nép kormányzata. Megilleti őket az a hely a magyar történelemnek és hagyományoknak megfelelően. Legyen a budai vár továbbra is a magyar nép állam vezetésének legfőbb székháza. Véleménye szerint a Savoyai szobor már régen nem időszerű, egy sokkal nagyobb közszerepben álló valaki szobrát kellene odatenni, pl. a magyar várat alapító királyét, IV. Béla, Zsigmond, vagy Mátyásét.

*Az épület Németh Pál és Tólos Gyula munkája (1950–53).

Kerekes Imre: Janáki elvtárs említette, hogy amikor a palota előterét kialakítják, a műemléki szempontból értéktelen épületeket lebontják. A palota használhatóságával kapcsolatban, a Krisztina szárny már sok helyen készen van, ha más rendeltetését adnánk neki, mint eredetileg tervbe volt véve, ezt le kellene bontani. Ismertetni kellene, hogy mi van már készen a palotából.

Zsigmond György: Melyek voltak azok az alapelvek és eszmék, melyek a kormányzatot arra bírták, hogy lemondjon arról, hogy a kormányzat céljára alakítsák ki a palotát?

Kern Péter: A kormányzat székhelyét kell a várba elhelyezni. Egyéb funkcióknak, mint könyvtár, szálloda, nem igen felel meg a palota, predestinálva van a vár arra, hogy a kormányzati székhelyet helyezték oda. Semmiféle olyan indok nincs, mely ezt megakadályozhatná. Méltó arra, hogy a mi népi kormányzatunknak az erejét és hatalmát kifejezésre juttassa. Felmerült egyes épületek lebontásának a kérdése, ezt helytelennek tartja. Vannak olyan részek, melyek építészeti mivoltuknál fogva nem egész helyenvalók, mégis meg kell tartani, mert a nagyközönség így szokta meg. Így a kupolának is a régi helyén kell felépülnie, ha egyszerűbb formában is, de a régi helyén. Találtunk a vári épületekben 3-4 termet, melyek még részben a régi formájukban fennállnak, ezeket meg kellene tartani. Így a Lotz, vagy Habsburg terem. Nem helyesli, hogy újat teremtsünk. Példának hozza Varsót, hogy a régi helyzetét állították vissza. Ha a régi lovarda, vagy a H.M. helyére egy új épületet teszünk, nem fejezünk ki tiszteletet régi hagyományaink iránt. Szomorú a régi történelmi műemlékek mai sorsa. A feltárt műemlékek látogatottságát biztosítani kellene. Feltártuk szegényes kincseinket és újra visszatettük. Ezt megengedheti magának Németország, vagy Franciaország, de mi, akik szegények vagyunk műemlékekben, hozzáférhetővé kell tenni és restaurálni, ami restaurálható. A várnak belső udvari elrendezése ostrom előtti formájában helyén való és nem kellene hozzányúlni. A H.M. épület, mint lezárása ennek az épülettömbnek jó helyen van. Hallottuk, hogy nehéz milliók mentek már a vár helyrehozására, szeretne arra kérdésre feleletet kapni, ha a végleges program kialakul és jóváhagyást nyer, milyen összeget kívánnak arra fordítani és milyen ütemben kívánják helyreállítani a várat. Idegenforgalmi szempontból is szegény, hogy itt van Budapest közepén ez a sok rom.

Lajtai Jenő: Azt látta, hogy a Bátyasétánynak csak nyugati részét állítják helyre, de a keleti részről semmit sem hallott, itt a feljárókat is megsemmisítették. Kérdezi, hogy ennek a helyrehozatala fel van-e véve a második öt éves tervbe. Kéri, hogy a felásott aszfaltot helyezzék vissza, ami kevés költséget jelent. Azt olvasta, hogy 3 milliót irányoztak elő a várnegyedi épületek helyreállítására. Ebből komoly restaurálást végrehajtani nem lehet. Nem részesülhet a várpalota környezete ilyen mostoha elbánásban, foglalkozzának a vár többi részének a rendbehozatalával is, mely igen kevés összegből előállítható.

Dr. Sárándi György: A várba lehetőség szerint a kormányzat székhelyét kell tenni, kötelezettségeink vannak a múlttal szemben és a jövővel szemben is. Mindenütt külföldön a múltat megbecsülik és tiszteletben tartják, nekünk sem szabad a múltunkat letagadni. Ennek a generációnak kötelessége, hogy nem hagyja pusztulni és veszni a várat. Igenis a kormányzat csak foglalja el a várat, mert az nem alkalmas másra.

Taussig Béla: Idézi Hauszmann szavait. „Az épület fejezze ki jövőjét.” Ez az épület nem kórház, nem szanatórium, sem bazár, sem más hasonló célú, tehát csak annak maradhat, ami volt, azt országnak, a városnak a tetején tündököljék abban a formában, ahogy az egész országban ismerik. Vonalvezetése azáltal, hogy elhagynak 1-2 oszlopot, nem változik meg, hanem megtartja a régi szellemet.

Ecsedi Mihály: Megdöbbenéssel látta a vári séta alkalmával, hogy a várban csak a puszta falak állnak, minden hiányzik. A hiány olyan nagy összeget képvisel, hogy ezek pótlása képezi a nagyobb összeget. Véleménye szerint 4-500 millió szükséges a vár helyreállításához. Bántó, hogy a mellvédfalat úgy megmagasították, hogy elfedi a vár képét és nem látszik, hogy mit takar. Véleménye szerint új pályázatot kellene kiírni a Vár helyreállítására és nem volna hátrányos meghallgatni a külföld véleményét is. A Bátyasétány megoldását is programba kell állítani.

Szabó György: Úgy látta a várat gyerekkorában, hogy csak vezetővel lehetett megközelíteni, ha államvezetők cílokra veszik igénybe továbbra sem lehet hozzáférni. Megjelenik képzeletében egy kapuőr, aki cédu-lákat osztogat.

Szabó Mihály: Jó elgondolásnak tartja a kormányzati célokra való felhasználást. Rengeteg épület van igénybevéve, ami azelőtt lakás volt. Sok magánlakás fölszabadulna és nagy gondtól mentesülne a lakásépítkezés. Massza Henrik: Szeretné tudni, hogy függetlenül a későbbi rendeltetéstől, milyen összeget emészt fel a teljes helyreállítás. Mint Kern elvtárs mondotta szegények vagyunk műemlékekben. Attól fél, ha az államvezetés veszi igénybe azt a részt csak azok közlekedhetnek ott, akik odatartoznak. A föld alatt nagyméretben található műemlékek, ha oda minisztériumok költöznek, hogy tudjuk azokat megtartani és a közönségnek és külföldieknek bemutatni.

Dr. Pete László: Janáki elvtárs szavaiból kiderül, hogy a várpalota romértéke által képviselt nemzeti vagyon megóvassék. Mi az első szempont? Az anyagi érték megóvása, vagy a műemlékek konzerválása? Nem lehet elsődleges szempont az anyagi érték, hanem magasabb esztétikai és városképi szempontokat kell figyelembe venni. A kupola felrakása történelmietlen volt és egységes épületek felépítésével nagy hibákat követtek el a történelmi jelleggel szemben. Számos ilyen hibát megszüntettek a felszabadulás után, tehát azt látták, hogy a történelmi jellegnek fognak érvényt szerezni. A kutatás során ülfülkéket és gótikus boltzatokat hoztak felszínre. Érthetetlen, hogy a palota helyreállításánál mintha megfélekedtünk volna arról, hogy Budavár egyetlen gótikus várunk. Érthetetlen, hogy kormányzatunk helyreállítandónak tartja a századfordulóban épült palotát. Fennáll a lehetősége annak, hogy a Mátyás és Zsigmond palotát megközelíthetőleg rekonstruálják. Az ásátások következtében felszínre hozták az alapfalakat és megvan az alaprajz, ezek szerint a palota rekonstruálható. Hiteles lenne az alaprajz és az alapfalak, csupán a részletek lennének kérdésesek. Tehát a középkori palotát kellene rekonstruálni, beleilleszteni azokat a részeket, melyeket az ásátások produkáltak. A Mária Terézia palota is teljes egészében elpusztult, itt is csak rekonstrukcióról lehet szó. Mi az a különleges indok, amikor két egyformán elpusztult műemlék van a palota területén, ugyanakkor egy néhány méterrel magasabban álló palotarészt állítsunk helyre. Nem tud egyetérteni a kormányzati központ szempontjával, de az elhangzott javaslatok egyikével sem, legfeljebb a múzeumi céllal. Egy helyen lehetne elhelyezni az összes magyar gyűjteményeket.

Dr. Bornemissza Ferenc: Helyes, hogy a lakosságot megkérdezik ilyen fontos kérdésben, mint a palota felépítése. Helyes a Hauszmann, illetve Janáki által módosított palota felépítése és annak kormányzati célokra való felhasználása. Stílusilag nem tud hozzászólni, véleménye szerint legfontosabb annak az eldöntése, hogy mire használják fel. Ha ezt eldöntötték, magával hozza az egész lakónegyed kérdésének eldöntését is. Nem felel meg pl. a volt Pénzügyminisztérium épülete diákszállásnak s ezek az épületek is visszaadtnak megfelelőbb rendeltetésnek. El kell döntenet, hogy a H.M. épület műemlék-e és megéri-e a felépítést, vagy bontsuk le. Olyan hivatalokat kell a várba telepíteni, amelyek kisebb forgalommal rendelkeznek. Ha a Külügyminisztériumot ideköltöztetik, akkor a külképviseletek is költözzenek ide, mert az azelőtt is így volt. Állítsuk helyre a várszínházat és építsünk megfelelő szállodát.

Szemotán Alajos: Bejárta Európát és mindenütt azt tapasztalta, hogy minden nép és nemzet arra törekszik, hogy hagyományait méltóan ápolják. Ezt a kérdést, amit itt tárgyalunk, történelmi szempontból kell tárgyalni. Nem szabad olyan nagy horderejű kérdésben olyan véleményt mondani, mely lebecsüli történelmünket. Nem osztja azt a véleményt, hogy szállodákat és bazárokat állítsunk ide. A nép hatalmának kormányzati épületeit kell odahelyezni. Csodálkozik, hogy a kormányzat idegenkedik attól, hogy a várba költözzön. A Kremlt hozza fel példának. Olyan dolgokra költöttünk hatalmas összegeket, melynek semmi jelentősége nincs, pl. a földalatti, miért nem tudjuk felépíteni a várat. Nem tartja helyesnek, hogy a középkori várat állítsuk helyre, mert az óriási költség lenne, abban az esetben le kellene bontani a Hauszmann féle palotát. Helyesli, hogy olyan stílusban építsék fel, ahogy Janáki előadta. Helyesli, hogy visszaállítsák a kupolát, de nem helyesli, hogy hátrább tolják. Célszerű lenne belevinni a vár újjáépítésébe valami új motívumot. Nem-e lenne szép és célszerű az épületnek megfelelően tornyokat építeni, hogy díszesebb legyen?

Lakó Sándor: Az a véleménye, hogy ezt az ankétot már a vár építésének megkezdése előtt kellett volna megtartani. A jövőbeni rendeltetésével egyetért, hogy a kormányzati szerveket kell itt elhelyezni. Felemelő volna az is, ha a tudományok és művészetek házáat tennék ide. Egyetért Janáki terveivel, a kupola hátrább-

tételével is, azonban a kupola alatti timpanont kicsinek találja, de a homlokzati kialakítást helyesnek találja. A Hauszmann tervek a maguk egyszerűségében és vonalúságukban maradjanak meg. A régi, középkori palota nem rekonstruálható, mert az ásatásoknál is vita van, hogy melyik korból származik. A jelenlegi kivitelezés teljesen gazdaságtalan. Kéri, hogy a kivitelező vállalatot vonják be a tervezés ütemébe, mert káros a népgazdaság szempontjából, hogy nem termelékenyen és gazdaságosan dolgoznak. Állandóan terveihiánnyal küzdenek és nem tudnak úgy dolgozni, ahogy kellene. Addig ne építsünk a várban, míg el nem készülnek a tervek.

Zsigmond Domonkos: Hasznos és szükséges, hogy a kerület lakosságát ilyen nagyfontosságú kérdésekben megkérdezzük. A dolgozó nép hatalmát és az ezeréves múltat kell, hogy tükrözze a palota. Az egész nemzedékben a Hauszmann palota él és nem volna helyes ezt eltörölni és egy más fajta palotát helyreállítani. Ezt biztosan támadnák. Már most is azt mondják, hogy a helyreállított Zsigmond kapu és torony eltakarja a palotát. Ha a palotát bármilyen szempontból is állítják helyre, a Zsigmond és Mátyás korabeli részeket hozzáférhetővé kell tenni. El kell tüntetni a budai és vári romokat. Nem akarja az újjáépítési eredményeket kicsinyíteni, de le kell rövidíteni a palota helyreállítási idejét. Sokat költöttünk műemlékekre, de nem lehet elmenni a pusztulás mellett sem. Nem szabad megengedni, hogy amikor milliókat költünk, akkor a már feltárt nagy értékek veszendőbe menjenek. A várba a Krisztina oldal felől minden feljárást megszüntettek. A parkosítás is gondatlan, ami kis költséggel helyreállítható. Fel kell használni a mai megbeszélést arra, hogy akik hivatalból foglalkoznak ezzel a kérdéssel, lássák, hogy a kerület lakossága meg akarja menteni a nemzeti hagyományokat és javaslatokkal jönnek hozzá.

Ivánka András: Dr. Pete László által előadott mélyenszántó műtörténeti gondolatot vigyék be és hívják meg Pete Lászlót mint szakértőt a szakkörök és hivatalos körök felé a tárgyalásokra. Az a legpozitívabb gondolata volt a mai értekezletnek, mert ami itt elhangzott, egy magyar múltnak építészeti gondolkodásnak a szimbóluma.

Janáki elvtárs: Válaszol a hozzászólásokra. A vita sokrétű volt. A felszólalók nagy része kormányzati székhelynek szánja a várat. A kérdést újra meg kell fontolni. Sok lakás szabadulna így fel. Dr. Pete felszólalása igen érdekes ötletet vet fel, foglalkozni kell vele. Problémát okoz, hogy az ő javaslatának megvalósítása igen hosszú időt venne igénybe, mégis javaslata igen értékes. Hasonlóra volt példa Franciaországban, hogy szálloda legyen a vár, ezt a javaslatot nem támogatták. Lakó elvtársnak igaza van, a kivitelezés megkezdése előtt helyesebb lett volna ezt az ankétot megtartani.

Lux László miniszterhelyettes elvtárs zárószavaiban összefoglalja a vita során kialakult véleményeket. Ez az ankét azt bizonyítja, hogy helyes volt a pártnak az a kezdeményezése, hogy a dolgozók véleményét meg kell hallgatni a palota helyreállításával kapcsolatban. A dolgozók olyan feladatnak tartják a vár helyreállítását, amit a lakásépítkezés sürgőssége miatt nem lehet elhalasztani. Helyes és jó javaslatok hangzottak el a tervezők és kivitelező részére is. Majdnem egyöntetű az a vélemény, hogy a kormányzat székhelyévé kell tenni a várat, amit ugyan nemcsak ez az ankét, hanem a sajtóviták is bizonyítanak. Általában az a vélemény alakult ki, hogy az Ybl–Hauszmann-féle palotát kisebb-nagyobb változtatásokkal kell helyreállítani. Dr. Pete által felvetett javaslatot, hogy a Mátyás-kori palotát állítsák helyre, azért sem tartja elfogadhatónak, mert erősen elodázná a kivitelezést és óriási mértékben megnövelné a költségeket. A pártnak és a kormánynak tudomására kell hozni, hogy a kerület és Budapest dolgozóinak is a kívánsága, hogy a palota kormányzati negyed legyen.

ENDRE PRAKFULVI

*FACTS AND FIGURES ABOUT THE POST-WWII HISTORY
OF THE ROYAL PALACE IN BUDA*

Summary

Like the rest of Budapest, the Royal Palace, too, fell victim to one of the most fierce town battles of the Second World War. It now seems, however, that the damages did not account for the large-scale development and reconstruction projects alone. The present-day set of buildings was shaped by the communists, who had recently come to power and sought to rebuild the Royal Palace according to their own tastes for ostentation. Prior to the 1956 uprising voluntarism pervaded the reconstruction process, and this, despite countless overall restoration proposals, merely meant that some of the buildings were redecorated, and a few archaeological sites were dug up here and there. The main bone of contention was the central, domed section of the palace. Redesigned many times over, it was finally completed in 1964. Before 1956 the palace was, for the most part, used by the Party and various governmental organisations. Between 1957 and 1984, during the Kádár era, it was converted into a "palace of culture."

The annotated documents published here date from the early days of reconstruction, the fifties. They portray well the ideological aspects of the palace's architectural history, and give insight into the ways by which the communist dictatorship operated when it came to the pivot of its image, the Royal Palace.

A BUDAI VÁRPALOTA LOTHARINGIAI FALIKÁRPITJAINAK SORSA

A bécsi Kunsthistorisches Museum értékes falikárpit-gyűjteményében két magyar vonatkozású sorozatot őriznek, amelyek I. Ferenc német-római császár hozományaként kerültek Bécsbe. Bár a sorozatok a lotharingiai iparművészet-történet keretébe tartoznak és legnagyobb részt osztrák tulajdonban vannak, témájuk – a bécsi vonatkozású darabok kivételével – a magyar történelemhez kapcsolódik, a felszabadító háborúk sorsdöntő eseményeit ábrázolják. Egyetemes művészettörténeti jelentőségük miatt feltétlenül számon kell tartanunk őket a magyar történelem képes forrásanyagában.

Lotharingiai V. Károly herceg (1643–1690) a XVII. század egyik legkiemelkedőbb hadvezére volt. Raimondo Montecuccoli tanítványaként kezdte a katonaeletet, majd ő volt az, aki a Habsburg-háznak legnagyobb katonai sikereket hozó Savoyai Jenőt elindította pályáján. A Lotharingiai-ház Európa legelőkelőbb fejedelmi családjai közé tartozott, de szülei XIV. Lajos francia király hódító törekvései elől emigrálni kényszerültek, ő is Bécsben született 1643-ban. Ifjúkorát Németalföldön és Franciaországban töltötte, de udvari intrikák miatt neki is menekülnie kellett Versailles-ból. Bécsben I. Lipót, aki gyermekkori játszótársa volt, császárként egy vértess ezredet ajándékozott neki. Károly 1664-ben részt vett a szentgotthárdi csatában, majd 1670-ben ő foglalta el a Habsburgok számára Wesselényi Ferenc nádor özvegyétől, Széchy Máriától Murány várát, ezután lovas generálissá lépett elő. Kétszer volt lengyel trónjelölt, második alkalommal Sobieski Jánossal szemben maradt vesztes. Miután 1678-ban a franciáktól elfoglalta Philippsbourgot, feleségül vette Lipót császár mostohatestvérét, Eleonóra Máriát.

Innsbruck császári helytartója volt, amikor 1683-ban, Bécs török ostroma idején ismét szükség lett rá, ekkor Sobieski Jánossal együtt sikerült Bécs alól elűznie Kara Musztafa hatalmas török hadát. Ezután fontos szerepet játszott Magyarország török alóli felszabadításában. 1683-ban elfoglalta Esztergomot, 1684-ben Visegrádot és Vácot, de Buda felszabadítása ebben az évben nem sikerült. 1685-ben Esztergomnál és Érsekújvárnál aratott győzelmet. 1686-ban Miksa Emánuel bajor választófejedelemmel osztozott a szövetséges sereg fővezérségében, ekkor kéthónapos ostrom után sikerült az egykori magyar főváros felszabadítása. 1687-ben ismét győzelmet aratott Nagyharsánynál, a balázsfalvi szerződéssel biztosította Erdélyt a Habsburg-ház számára. 1689-ben elfoglalta a franciáktól Mainzot és Bonnt, majd rövid betegség után 1690-ben Welsben meghalt.

A kiváló hadvezér legidősebb fia és utóda, Lipót herceg (1679–1724) néhány évre visszakapta XIV. Lajostól országát. Az ő egyik kijelentését őrizte meg Voltaire 1751-ben megjelent *Histoire du siècle de Louis XIV.* című művében: „Holnap lemondanék az uralkodásról, ha semmi jót nem tudnék tenni”. A továbbiakban Voltaire szavai következnek: „Élvezte azt a szerencsét, hogy szerették, és halála után hosszú idővel láttam embereket sírva fakadni nevének említésére. Élete másoknak például szolgálhat.” Lipót herceg rendelte meg a két falikárpit-sorozatot Charles Mité (1698 előtt–1736) Nancyban működő udvari szőnyegszövő manufaktúrájában apja legkiválóbb hadi tetteinek dicsőítésére. A kisebb, a leltárkönyvben VII. számmal jelzett sorozat 1703–1710 között készült és öt darabból állt: *Buda feladása*, *Fosztogatás a budai várban*, *Diadalmenet a budai vár előtt*, *Fosztogatás a nagyharsányi csata után* és *Erdély meghódolása*. Az 1709 és 1718 között keletkezett nagyobb sorozat 18, illetve a két összevarrott és később szétfejtettel együtt 20 darabból áll, jelzése a leltárkönyvben IX., témái részben megegyeznek a korábbiakkal: *Pozsony felszabadítása*,

Bécs ostroma (3 db), *Petronelli ütközet*, *Párkányi ütközet*, *Esztergom visszafoglalása*, *Vác visszafoglalása*, *Szentendrei ütközet*, *A török felmentő sereg legyőzése Érdnél*, *Érsekújvár felszabadítása*. Ezután következik négy budai vonatkozású darab: *A felmentő sereg legyőzése Budánál*, *A vár feladása*, *Szabadrablás a várban* és *Diadalmenet a vár előtt*. A budai darabok után a sorozatot még öt faliszőnyeg egészíti ki: *Szeged felszabadítása*, *Nagyharsányi csata*, *Fosztogatás a nagyharsányi csata után*, *Csata az eszéki hídnál* és *Erdély meghódoltatása*.

A falikárpitokkal sokszor foglalkozott a magyar történeti és művészettörténeti irodalom. Hogy csak néhány fontosabb példát emeljünk ki: 1886-ban említi a budai várbeli fosztogatást ábrázoló darabot Károlyi Árpád Buda visszavívásáról írott alapvető könyve első kiadásában, valamint Majláth Béla a történeti kiállítás katalógusában. Károlyi a falikárpittal kapcsolatban utal a később említendő kartonra is. A sorozat budai vonatkozású darabjai a visszafoglalás egymást követő évfordulóival kapcsolatban többször szerepeltek kiállításokon, valamint várostörténeti munkák illusztrációiként, például Layer Károly és Borbély Andor (1936), valamint Fekete Lajos (1944) egy-egy munkájában.

A lotharingiai falikárpit-sorozatok 2-2 darabja a bécsi leltárkönyvek bejegyzéseinek bizonyossága szerint 1902-ben, illetve 1903-ban kölcsönképpen a budai várba került.

Hauszmann Alajos (1847–1926) feladata volt az épület belső kiképzésének kialakítása, s nagy valószínűséggel ő választotta ki a császári gyűjtemények (a későbbi Kunsthistorisches Museum) textíliái közül a várba kölcsönzendő darabokat is.

A vár belső dekorációjának kiképzéséről beszámoló cikkében ezzel kapcsolatban Hauszmann a következőket írja: „Ő Felsége legkegyelmesebben engedélyezni méltóztatott, hogy a bécsi Burgban őrzött kiváló szépségű gobelin-gyűjteményből 8 darab a budapesti királyi várnak átengedtessek, amelyből 2 drb a főlépcsőházban, kettő az új Buffet-gallériában lesz elhelyezve”. Az idézetben szereplő nyolc közül négy darab nem tartozik a lotharingiai sorozatokhoz. A kölcsönkapott darabok elhelyezését a század elején készült fényképek szemléltetik. Az 1919-es Saint Germain-en-Laye-i osztaék békeszerződés értelmében a kölcsönzött darabok Budán maradhattak.

Charles Herbel (1650–1702): Fosztogatás az elfoglalt várban, 1686. Hofburg, Innsbruck, lt. sz.: J 7.7811.

Fosztogatás az elfoglalt városban. Falikárpit. Musée Lorraine, Nancy, lt. sz.: VIII/2.

A teljes sorozatok ismertetése helyett most inkább a Budára került darabok további sorsával kívánok foglalkozni. A Budapesti Történelmi Múzeum egykori főigazgatója, a művészettörténész Horváth Henrik egy 1926-ban megszerzett olajfestményt ismertet 1932-ben, amely a Károly herceg képzeletbeli diadalmenetét ábrázoló kép kompozícióját mutatja a jobb és bal oldalt, amit a szövés technikája indokol. Horváth a festményt a kép jobb sarkában látható ágyú felirata alapján egy Heinrich Faust nevű festőnek tulajdonítja, s ezt írja: „...annyi [...] minden esetre biztos, hogy a Fővárosi Múzeum olajfestményében az egyik bécsi gobelin mintájára akadtunk”. Mivel Faust nevű művésztől azóta sem sikerült információt szerezni, talán inkább arra kell gondolnunk, hogy a felirat az ágyúra vonatkozatható. Horváthnál mindenesetre új körülmény, hogy felhívta a figyelmet a kárpitsorozatokkal kapcsolatban álló innsbrucki festményekre, a falikárpitok úgynevezett *grand carton*jaira. A sorozatokkal kapcsolatba hozható festmények, amelyek nem kizárólag Innsbruckban találhatóak, nagyrészt Károly herceg udvari festőjétől, Charles Herbeltől (1650–1702) származnak, felhasználták őket különféle udvari ünnepek alkalmából, így például Lipót nancy-i hazatérésekor a diadalmékek díszítésére. A második sorozathoz készült 12 vörös és fekete krétarajz, úgynevezett *petit carton*, amelyek nagyítás céljára négyzetes beosztással vannak ellátva, a bécsi Albertina Grafikai Gyűjteményben található, de tévesen viselik Frans van der Meulen (1632–1690) nevét, mivel a sorozat megrendelésére csak a művész halála után került sor. Valójában a bécsi rajzok – egy kivételével, amely Jean-Baptiste Durup (meghalt: 1709) munkája – a Martin des Batailles néven ismert Jean-Baptiste Martintól (1659 körül–1735), van der Meulen tanítványától vagy az ő műhelyéből származnak.

1945-ben Budapesten a budai városban szűntek meg utoljára a harcok. Az első felmérések szerint a vár berendezésével együtt a falikárpitok is eltűntek, szerepelnek a hivatalos háborús hiányjegyzékben is. 1954-ben a kisebb sorozat második, a fosztogatást ábrázoló darabja svájci műkereskedelemben bukkant fel és a

nancy-i Musée Lorrain-nek sikerült megszereznie. Michel Antoine 1958-ban publikálta ezt a darabot, majd 1965-ben a részben általa felfedezett levéltári források alapján feldolgozta a lotharingiai gobelin-manufaktúrák történetét. 1972-ben jelent meg a történész és muzeológus Nagy Lajosnak a szőnyegekkel kapcsolatos kérdéseket összefoglaló alapos tanulmánya. A külföldi irodalom is sokszor foglalkozott a sorozatokkal. A Kunsthistorisches Museum állandó kiállításain a egyes darabokat felváltva mutatta be. De több más kiállításon is szerepeltek, amelyek közül legfontosabb a Rotraud Bauer és Gerard Schlag által a Kunsthistorisches Museum történeti témájú falikárpit-sorozataiból rendezett 1976-os féltoronyi bemutató.

Jómagam először 1984-ben kerültem kapcsolatba a falikárpit-sorozatokkal, amikor az Albertina rajzait Antoine eredményei alapján Jean-Baptiste Martin műveiként publikáltam, 1987-ben jelent meg a falikárpitokra vonatkozó összefoglaló tanulmányom. Nem sokkal ez után, érdekes módon ismét Svájcban, felbukkant a kisebb sorozat harmadik, még hiányzó darabja is, a Lotharingiai Károly képzeletbeli budai diadalmenetét ábrázoló szőnyeg. Ezt 1992-ben a Magyar Nemzeti Bank megvásárolta és letétként a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezte el. Lényegében az elmondottakat tudtuk mostanáig a falikárpit-sorozatokról. A két előkerült darab egykor a lépcsőházat díszítette.

A történetnek azonban még nincs vége. 1999. április 28-án nyílt meg az ausztriai Schallaburgban egy kiállítás *Lothringens Erbe* (Lotharingia öröksége) címmel. A kiállítás célja Lotharingiai Ferenc István (1708–1768), Mária Terézia királynő férje és I. Ferenc néven német-római császár személyének bemutatása, aki egyes vélemények szerint a XVIII. század többi szereplőjének árnyékában érdemtelenül háttérbe szorult. Nem lehet feladatomban most a császár gazdasági, tudományos és műpártolói tevékenységét bemutató kiállítás

Diadalmenet Buda előtt. Falikárpit. Magyar Nemzeti Bank letétje a Magyar Nemzeti Múzeumban, lt. sz.: VII/3.

*Jean-Baptiste Durup (megh. 1709): Buda átadása. Papír, vörös és fekete kréta, 30,3 × 45 cm.
Bécs, Albertina, Grafikai Gyűjtemény, lt. sz.: 10068.*

egészének ismertetése, csak azért kell megemlítenem, mivel Schallaburgban mint a császár hozományának egy része, a kisebb falikárpit-sorozat mind az öt darabja szerepel, ebben a teljességben a XIX. század eleje óta első alkalommal. Az értékes katalógus a szőnyegekkel kapcsolatban eddig ismeretlen, külföldön őrzött festményeket és újabb keletű, Lotharingiában megjelent irodalmat is említ. Az idő rövidsége miatt azonban ezekkel az adatokkal még nem volt módom foglalkozni.

Korábban már volt szó róla, hogy összesen négy falikárpit került kölcsönképpen a budai várpalotába. Az eddig nem említett két darab, amelyek a büfében kaptak helyet, a nagyobb sorozathoz tartozott. Egyik a Buda felmentését megkísérülő törökök 1686. augusztus 14-i legyőzését, a másik a törökök ebben a formában valójában meg nem történt meghódolását ábrázolja (eredetileg IX/11. és IX/12. lt. sz.). Az utóbbi a nagyobb sorozat legelőször elkészült darabja, és Jean-Baptiste Durup hozzá készült rajza is fennmaradt az Albertinában. A darabokról csak fekete-fehér reprodukciók ismertek.

Fodor István kollégám hívta fel a figyelmemet arra, hogy egy nemrég megjelent orosz könyv borítóján találkozott az első elveszett kompozíció reprodukciójával. A könyv az orosz hadsereg egyenruházatának történetével foglalkozik és 1994-ben jelent meg Moszkvában, a katonai kiadónál (Военная одежда русской армии. Военное Издательство, Москва, 1994). A budai kép színes reprodukciója a könyv elején és végén a kötés belső oldalát díszíti. A kárpitra utaló részleteket, kétoldalt a bordúrt hermákkal, alul a feliratot és felül a lotharingiai-orléans-i címert elhagyták, továbbá a könyvben nincs utalás a kép mostani őrzési helyére.

Egyrészt ezt esetleg valamilyen módon sikerül kideríteni, másrészt az is elképzelhető, hogy a másik elveszett kárpit is ugyanoda jutott, ahol ezt a szőnyeget lefényképezték. Ha a visszaszerzés lehetősége jelenleg igen csekély is, mindenesetre legalább megtudhatjuk, hogy hová került a budai vár egykori berendezésének egy vagy két darabja.

A magyarországi felszabadító hadjáratok eseményeit megőrkítő két monumentális falikárpit-sorozat ideiglenes ünnepi dekoráció kidolgozása időtálló anyagban, ami a barokkban nem volt szokatlan jelenség.

A program megközelítésénél is a barokk udvari ünnepségek, öröm- és gyászünnepek, álarcos felvonulások világát kell magunk elé képzelnünk. A szőnyegsorozatokat az ünnepelt hős legidősebb fia és utóda rendezte meg, akinek számára az európai politikai helyzet alakulása folytán lehetségessé vált a Lotharingiába való visszatérés.

Lipót herceget apja emlékének monumentális formában való megőrzésében nem pusztán a fiúi kegyelet vezette, hanem politikai célokat is igyekezett megvalósítani. Mit akarhattak kifejezni a francia mintákat követő, lényegében a francia király tudtával és szeme előtt létrehozott együttesekkel, amelyek annak a török hatalomnak legyőztetését ábrázolták, amelynek megtörése a francia király legnagyobb ellenfelének, I. Lipót-nak politikai megerősödését jelentette? Világos, hogy az adott helyzetben, amikor Nancy 1702 és 1714 között átmenetileg ismét francia megszállás alatt állt, Károly franciák elleni győzelmes hadvezéri tevékenységének bemutatása veszedelmes lett volna. Másrészt valóban Bécs felszabadítása, Buda visszafoglalása és a nagyharsányi, úgynevezett második mohácsi csata voltak Károly legjelentékenyebb haditettei. Ez magyarázza a témaválasztást, de csak részben.

Heinrich Faust: Diadalmenet Buda előtt. Olaj. BTM, lt. sz. nélkül.

A lotharingiai udvari történetírásban a XVI. és XVII. században állandóan szerepelt Bouillon Gottfried (1061–1100), a legendás előd neve, aki a fejedelmi paloták díszítésében a középkortól kezdve gyakran szereplő „kilenc hős” egyike volt, és aki saját udvarát elhagyva, a földi érdekeket félretéve keleti országokban hadakozott a hitetlenekkel a bibliai történet színhelyének visszaszerzéséért, ezzel a tevékenységével túlvilági érdemeket szerezve magának.

Lipót herceg 1700-ban újra felvette a „Jeruzsálem királya” címet, így érthetővé válik a szőnyegek keretdíszítésében elhelyezett töviskoszorú. Gottfried ugyanis arra hivatkozott, amikor a jeruzsálemi királyságot felajánlották neki, hogy nem lehet ő koronás király ott, ahol Jézus Krisztus töviskoronát viselt.

Bármennyire elkésett gondolatnak érezzük is, a lotharingiai udvari környezetben a Bouillon Gottfrieddel való kapcsolat és a dinasztia elhivatottságának tudata 1700 körül élő valóság volt. Ennek ékesen szóló bi-

*Csata a felmentő sereggel Buda előtt. Falikárpit. Lt. sz.: IX/11. Elveszett.
A Vasárnapi Ujság fényképe nyomán.*

Buda átadása. Falikárpit. Lt. sz. IX/ 12. Elveszett. Régi fénykép nyomán.

zonyítékát Károly herceg és Bouillon Gottfried életének hasonlósága szolgáltatta. Károly is elhagyta földi országát – igaz, nem önként, hanem külső kényszernek engedve – és sikeresen harcolt a pogány törökök ellen. Utaljunk itt arra, hogy a XI. Ince pápa vezetésével létrejött Szent Liga, a német-római császár, a pápaság, Velence és Lengyelország, majd később Oroszország szövetsége is a középkori keresztes háborúk példájára hivatkozott.

A lotharingiai alattvalók számára mindez azt jelentette, hogy Károly az ország francia megszállás alatti száműzetésének éveit a hit érdekében folytatott harccal töltötte, s fia visszatérével egy békésebb, boldogabb korszak következik. Ezt sugallták a palotában kevesek számára hozzáférhető falikárpitok is, de még inkább a nagyobb tömegek szemére és fülére ható ünnepi rendezvények. A program tehát végső soron a dinasztia alkalmasságát és súlyát hirdető politikai manipuláció eszköze volt egyik kiemelkedő tagjának dicsőítése által. S hogy a kortársak értették és méltányolták az üzenetet, azt a sorozatokban szereplő kompozíciók számtalan régi másolata bizonyítja.

Az abszolút udvar, amelynek modelljét éppen XIV. Lajos alakította ki, általában fontos politikai eszköz volt a hatalom kifejezésére, igazolására, valamint az alattvalók szellemi és anyagi manipulálására. Az etikett és az ünnepi környezet elválasztotta az uralkodót az alattvalóktól, de az udvarban való szereplés a nemesség szempontjából a tömegeből való kiemelkedésre adott lehetőséget. Származástól és vagyontól függetlenül mindenki annál magasabb társadalmi helyet tölthetett be, minél közelebb került az udvari hierarchiában az uralkodóhoz. Az udvari életnek ebben az együttesében a képzőművészet rendkívül fontos szerepet játszott, hatásos eszközöket nyújtott a politikai propaganda számára alkalmi vagy időtálló anyagból készült műveivel.

GYÖRGY RÓZSA

DAS SCHICKSAL DER LOTHRINGISCHEN WANDTEPPICHE DER BURG VON BUDA

Resume

Herzog Karl V. von Lothringen, einer der bedeutendsten Feldherren des 17. Jahrhunderts, spielte eine wichtige Rolle in den Befreiungsfeldzügen Ungarns von den Türken. Sein Sohn und Nachfolger Leopold ließ seine größten Kriegstaten durch die Webmanufaktur von Nancy in zwei Wandteppichserien verewigen, die mit Franz Stephan von Lothringen, dem Gemahl von Maria Theresia in den Besitz des österreichischen Kaiserhauses in Wien gelangten. Vier Stücke der Wandteppiche wurden am Anfang des 20. Jahrhunderts als Dekoration in die Burg von Buda geliehen. Sie waren die folgenden: *Plünderung von Buda nach der Befreiung im Jahr 1686* und *fiktiver Triumphzug vor Buda* aus der kleinen und *Schlacht mit dem Entsatzheer vor Buda* und *Fiktive Kapitulation der Verteidiger von Buda* aus der größeren Serie.

Im zweiten Weltkrieg sind alle vier Wandteppiche aus der Burg von Buda verschwunden. *Die Plünderung* ist im Jahr 1954 von dem Musée Lorrain in Nancy gekauft worden, die Szene mit dem *Triumphzug* ist seit 1992 als Leihgabe der Ungarischen Nationalbank im Ungarischen Nationalmuseum ausgestellt. Im Jahre 1994 erschien eine farbige Reproduktion einer zwei anderen verlorengegangenen Wandteppichen in einem Buch in Moskau, über die Geschichte der Russischen Uniform, ohne die Angaben des Themas, der Technik und des Aufbewahrungsortes des Originals. So können wir noch hoffen, daß die anderen zwei Wandteppiche auch existieren und einmal zum Vorschein kommen werden.

GYÖRGY RÓZSA

*THE FATE OF THE LORRAINE WALL TAPESTRIES
OF THE ROYAL PALACE IN BUDA*

Summary

Leopold, son and heir of Charles V of Lorraine who was one of the most brilliant military commanders of the 17th century, commissioned two series of wall tapestries to commemorate his father's great victories won during the liberation of Hungary from the Turks. The tapestries were crafted by Charles Mité's court carpet weaving manufactory, based on the paintings of Charles Herbel, and the drawings of Jean-Baptiste Durup and Jean-Baptiste Martin. The series ended up in the imperial art collections in Vienna as part of Maria Theresa's husband Francis of Lorraine's dowry. Four of these tapestries were loaned to the newly built Royal Palace in Buda in the early 20th century. Two of them had come from the smaller, originally five-part, series, including the *Battle with the Turkish relief armies under Buda*, the *Spoliation of Buda after recapture*, and two from the larger series, including the *Imaginary takeover of Buda castle*, and the *Imaginary triumphal march after the recapture of Buda*.

All four tapestries disappeared after World War II. The *Pillage of Buda* turned up a couple of year, and was bought by the Musée Lorrain in 1954; the depiction of the *Triumphal March* was purchased by the Hungarian National Bank and deposited in the Hungarian National Museum in 1992. A photograph of the one of these two lost appeared in a book on the history of Russian army uniforms, printed in Moscow in 1994 — without, however, any indication of technique, whereabouts, or theme. There is, then, hope that the lost two wall tapestries will be found one day.

A KAISERLICHES HOFMOBILIENDEPOT TÖRTÉNETE

AZ UDVRT KISZOLGÁLÓ INTÉZMÉNYEKTŐL A HOFMOBILIENDEPOT MÚZEUMIG

A Kaiserliches Hofmobiliendepot, amelyhez a Hofburgban lévő Hofsilber- und Tafelkammer is tartozik, különleges helyet foglal el az osztrák és nemzetközi múzeumok körében. A gyűjtemény szerkezete jelentősen eltér a hagyományos iparművészeti múzeumokétól. Az alábbiakban a gyűjtemény történetéből kiindulva próbálom meghatározni muzeológiai helyzetét.*

A gyűjtemény története

Az udvari bútorok felügyeletére 1748-ban Mária Terézia császárné hozott létre hivatalt (Hofmobilieninspektorat) a francia „garde meuble” mintájára. A hivatal feladata az udvari berendezések gyártásának, szállításának, restaurálásának és raktározásának megszervezése és ellenőrzése volt. A császári család lakhelyeinek berendezését az állami költségvetésből fedezték, azok sohasem képezték a Habsburgok személyes tulajdonát.

A XIX. század elején I. Ferenc császár a főudvarmesteri hivatal alatt működő intézményre bízta valamennyi császári kastély és udvari hivatal berendezését is, mivel az udvari utazások alkalmával az összes bútort magukkal szállítani igen költséges volt.

A XVIII. században az udvar bürokratizálódásával a felügyelésre hárult a hivatali helyiségek berendezésének feladata is, amelyek az apparátus differenciálódása és növekedése folytán a XIX. században már nemcsak a Hofburgban, hanem a környék palotáiban is helyet kaptak. A berendezéshez felhasznált bútorok minőségét a hivatalok udvari rangja szerint állapították meg, amelyhez már a gyártásnak is igazodnia kellett.

I. Ferenc József 1849-ben feloszlatta az udvari bútorok felügyelőségét, a feladatokat az egyes vár- és kastélyparancsnokságoknak osztotta ki. 1901-ben a császár a még ma is álló új épületbe vonta össze a bútorraktárakat és restaurátorműhelyeket, amely a Mariahilferstrassén a Hofburg és Schönbrunn között található. Eredetileg a kocsállományt is itt szándékoztak elhelyezni.

1918-ban a császárság összeomlásával munkáltató nélkül maradt a monarchiának a császári udvartartást ellátó, mintegy 5000 alkalmazottat foglalkoztató legnagyobb szolgáltató szervezete, és kérdésessé vált, hogy az újonnan alapított Osztrák Köztársaság használatba veszi-e és miként az udvart kiszolgáló intézményeket, hivatalokat. Mindaddig a Hofmobiliendepot, a Hofsilber- und Tafelkammer (az ezüstneműk és asztali dísztárgyak gyűjteménye), az udvari konyha, a zöldseges és fűszernövénykert, az udvari pékség, a pincészet, a mosoda és a világításra szolgáló tárgyak gyűjteményének lerakata a feloszlátott főudvarmesteri hivatal alá tartozott. Ekkor ezen intézmények összes anyagi javai a Bundesmobiliendepot tulajdonába kerültek, eladásukból pedig az államadósságok törlesztését tervezték.

Szerencsére azonban ezt a hatalmas örökséget – valamennyi császári kastély és hivatal berendezését – végül mégiscsak raktárakba szállították, leltárba vették, és az újonnan felállított állami hivatalok, minisztériumok, követségek között osztották szét reprezentációs célokra. A tárgyak egy részét átadták az egykori

*A cikk azért különösen érdekes a budai vár történetéhez kapcsolva, mert az Ybl–Hauszmann-féle felújításig a palota berendezését, díszítéseit a Kaiserliches Hofmobiliendepot szolgáltatta. (F. D. K.)

Karosszék fehér-arany farésszel, vörös ananászdamasztos mintával kárpitozva. Bécs, MMD, lt. sz.: 041334/000. Marianne Haller felvétele.

Sessel, Weiss-Gold, Sitz und Leine mit rotem Ananasdamast tapeziert. Foto: Marianne Haller.

formációforrásként működött: „Éppen ezért a kiállítást nem is múzeumként alakították ki, hanem rendszertelenül egymás mellé helyezett, berendezett helyiségekként a hozzájuk tartozó korabeli szőnyegekkel, tapétákkal, képekkel, szobrokkal, világító eszközökkel, textilekkel és egyéb kellékekkel együtt. A kiállítást technikai szempontok határozták meg, például a famegmunkálás, a furnirozási és berakási technikák bemutatása...” (*Denkschrift des Mobiliarverteilungsausschuß*, 1930).

A raktárat tehát nem kifejezetten múzeumlapítási szándékkal adták át a nyilvánosságnak; didaktikailag azonban mégiscsak a régi kézműves-hagyomány megmentése volt a cél, s ezt a művészileg igényes darabok bemutatásával kívánták elérni. A bútorok elhelyezése nem az iparművészeti múzeumok kiállítási gyakorlatát követte, amely egyes kiemelt tárgyak vagy tárgycsoportok köré rekonstruálja a történeti háttérét. Ehelyett különböző stílusú és korú tárgyak egymás mellé halmozásáról volt szó, ahol a mesterembert érdeklő technikai fogások álltak a középpontban. A biedermeier kabinetekben pedig a kispolgári lakókörnyezetet mutatták be – I. Ferenc császár idejéből származó udvari bútorok segítségével. A korabeli kiállítás-vezető így ír a termekről: „A biedermeier-gyűjtemény fő sajátossága az az erőteljes polgári jelleg, amely ezt az időszakot jellemzi. E fantáziadúsán berendezett biedermeier szobácskák mindegyikének megvan a saját karaktere, olyannyira, hogy a látogató szinte azt hihetné, a szobát csak az imént hagyta el lakója. [...] Az egyik teremben terített asztal áll, amely abba az időbe helyezi a látogatót, amikor az előkelő bécsi társaság még hangulatos uzsonnák mellett találkozott (*Denkschrift des Mobiliarverteilungsausschuß*, 1930).

császári rezidenciáknak, illetve a Kunsthistorisches Museumnak vagy a Kunstgewerbemuseumnak. Azokat a bútorokat, amelyek állami helyiségek berendezésére nem voltak alkalmasak, 15 évvel ezelőttig a hivatalnokok magánlakásaik berendezéséhez is igénybe vehették, más darabokat pedig rövid időre filmforgatásokhoz, színházi előadásokhoz és egyéb rendezvényekhez kölcsönöztek ki (például az 1950-es évek Sissi-filmjeihez).

Ehhez a kb. 165 ezer darabból álló örökséghez tartozik a világ legnagyobb biedermeier gyűjteménye is, amelyet már 1902-ben, az empire és biedermeier stílus művészettörténeti és ízlésbeli újrafelfedezése idején kiállítási termekbe helyeztek. E termekről jegyezte meg Ludwig Hevesi, a neves újságíró 1904-ben, hogy „a k. u. k. Hofmobiliendepot-jának érdekes tárgyai [...], a monarchia egykori lomtára a félmúlt vonzó múzeumává vált. Ezen első kiállító-helyiségek megnyitása összefügg azzal a szemlélettel, amely az 1800 körüli művészetet az 1900 körüli bécsi modernnek” ösztönzőjének tekinti, egyúttal a császárság által továbbra is preferált historizáló stílusok ellenpontját látja benne. Különösen a fehér-vörös-arany rokokó stílus volt hivatva arra, hogy a Habsburgok reprezentációs igényét képviselje a modern áramlatokkal szemben.

Az I. világháború után az intézmény átmenetileg látogatható volt, majd 1924-ben véglegesen is megnyílt az a két emeletet elfoglaló állandó kiállítás, amely 1994-ig állt fenn. A hatalmas kiállított anyag elsősorban a kézműves mesterségeket bemutató in-

A feudális pompa és csillogás republikánus elsajátítása tehát inkább játékosan, a különbségek elsímításával ment végbe, semmint a képrombolók lendületével: a császári történelmi miliőt olyan sikeresen és örökérvényűen alakították át hangulatos, bárki számára hozzáférhető biedermeier szobácskákká, hogy még ma-napság sem fedzné fel bennük a látogató a császárság nyomát.

Az örökség demokratizálásáról és közönség előtti megnyitásáról szól az író, Alfred Polgar 1929-ben keletkezett ironikusan kritizáló beszámolója: „A bécsi Mariahilferstrassén – amelyen hajdanán oly sok aranykerekű kocsi hajtott végig szemlátomást örvendő, mindenfelé köszöngető utasokkal [utalás arra, ahogy Ferenc József a Hofburgból Schönbrunnba vezető úton a kocsi ablakán integetett ki a népek] – áll a »Hofmobiliendepot«. Nagyszabású épület, melynek rendeltetése a császári kastélyok tartalékébútorainak raktározása volt. Ügyszólván Ófelsége loomtára. Mégpedig olyan lomtár, amely vagy harminc hosszan elnyúló terem-ből, és akkora műhelyekből áll, amelyek akár pályaudvari csarnokok is lehetnének. [...] Ide, ezekbe a műhelyekbe kerültek javításra a megrongálódott bútorok.

A raktárhelyiségekben, amelyek tele vannak zsúfolva az előkelő háztartás, az udvartartás kellékeivel, jég-hideg van. Mintha a befagyasztott felesleg soha többé nem akarna már felolvadni. Szaga sincs itt semminek, még a pornak sem, amely mégiscsak valamiféle életről árulkodna. Ilyen barátságatlanok csak az elátkozott kastély bútorai lehetnek. [...] A mi drága Ausztriánk összeomlása után senki sem törődött a Hofmobiliendepot-val. Azok a derék emberek azonban, szolgálók és mesteremberek, akiknek az oltalmára volt bízva, továbbra is oltalmazták, tették a dolgukat, port töröltek, bútort tologattak, gyártottak, a lakatosok tovább sze-

*Biedermeier asztal az ORF
1997. január 1-jei, újévi
koncertjének filmfelvételéhez
összeállítva
(milánói és bécsi
asztaldíszek, virágmintás
tányér, muszlinüveg-készlet).
Bécs, MMD, lt. sz.: 180076,
180192, 180443.
Marianne Haller felvétele.*

*Biedermeier-Tafel
zusammengestellt für
Filmaufnahmen des ORF
für das Neujahrskonzert am
1. Jänner 1997 (mailänder
Tafelaufsatz, wiener
ägyptisierender
Tafelaufsatz, Blumenteller,
Mousselinglasservice).
Foto: Marianne Haller.*

*A császári-királyi bútorraktár jelzése, 1780. Bécs, MMD.
Marianne Haller felvétele.*

Schrifttafel, 1780. Foto: Marianne Haller.

empire és barokk, de a biedermeier polgári bája mindenem felülkerekedik. [...] Szinte maga a fába oltott zene, Schubert kórisben. [...] Néhány igazi muzeális értékű darabja is van a Hofmobiliendepot-nak. Például II. József könyvnyomtató készlete. Mint köztudomású, minden Habsburgnak el kellett sajátítania valamilyen mesterséget, hogyha az uralkodás nem menne, azért mégis boldoguljon az életben. Hogy mennyire az uralkodó boldogulásán múlik a népek boldogsága, arra sajnos csak tíz millió halott árán jöttünk rá.”

A gyűjtemény szerkezete

A Mobiliendepot szerkezetének és muzeológiai helyének meghatározó eleme az a tény, hogy e rengeteg tárgy felhalmozását nem a szokásos, célirányos érdeklődésből kiinduló múzeumi gyűjtőstratégia vezette, hanem elsősorban egy intézmény, egy udvari hivatal hagyatékáról van szó. Feladata a császári ház nyilvános és magán célú reprezentálásához szükséges tárgyak biztosítása volt. A bútörök és egyéb berendezési tárgyak beszerzése – ellentétben a többi császári műgyűjteménnyel – nem a darabok muzeális értékén vagy a gyűjtő meghatározott érdeklődésén alapult.

Miután a Mobiliendepot továbbra is ellát nem múzeumi jellegű feladatokat (például a minisztériumi hivatalok, a demokratikus közélet intézményeinek kiszolgálása, a bútörök bérbé adása és kölcsönzése), a monarchia bukásától a mai napig „használatban lévő gyűjteménynek” tekinthető.

Az egykori udvar és udvari hivatalok felszerelése az elraktározott vagy az állandó használatból kikerült, hátrahagyott, kicserélt darabokból tevődött össze (a bútörök mellett szőnyegek, lámpák, csillárok, falikárpitok, függönyök, vázák, írószerszámok, képek, metszetek, szobrok, játékok, templomi berendezések, kellékek, vadásztrófeák, rendjelek, testőregyenruhák tartozékai, sisakok, kardok stb.). Hogy mit és miért őriztek meg, hogy milyen jelentősége és értéke volt azoknak a tárgyaknak, amelyek a „történelem e raktárában” végeztek, annak sok esetben nem tudunk már utánajárni.

A XVIII–XIX. századi udvari berendezésekhez kerültek még a köztársaság megalapítása után különböző

hagyatékok, a köztársaságra hagyott ingóságok, de ugyanúgy a zsidóktól elkobzott tulajdonok is, amelyeket a Gestapo 1938-ban itt helyezett el. Ezt az állományt az utóbbi két évben dolgozta fel egy állami bizottság, s az értékeket visszaszolgáltatták egykori tulajdonosaiknak, illetve örököseiknek.

1980 óta fokozatosan előtérbe kerülnek a muzeológiai szempontok, aminek egyrészt az egyre-másra nyíló kiállítások kapcsán a közönség fokozódó érdeklődése, másrészt a tárgyak elhasználódása (a darabok kopása, rongálódása) az oka. A tárgyak megnövekedett anyagi értéke miatt is egyre korlátozottabb az állami, követési fogadásokra, vacsorákra történő kölcsönzés (asztalok, székek, vörös szőnyeg, teríték), illetve az ünnepi rendezvényekre, filmforgatásokra való bérbé adás. Ezzel párhuzamosan azonban gyakoribb lett az ausztriai és nemzetközi kiállításokon való részvétel. Ez természetesen együtt járt a kölcsön adott tárgyak tudományos feldolgozásával, ami szintén hozzájárult a „múzeumosodási” folyamathoz, mert a feldolgozást egészen a közelmúltig eléggé elhanyagolták. Különösen kedveltek a Habsburg-család egyes tagjainak személyes tárgyai, hiszen ezek aurája sok kiállításnak elengedhetetlen vonzereje (például I. Ferenc ágya, asztala, melyen végrendeletét írta, kitömött kanári madara, Rudolf trónörökös gyermekkori fegyverei, Sissy császárné kedvenc lovának patkója stb.).

Az új koncepció

A Mobilien depot vonzereje épp lomtár jellegében rejlik, amely a látogató felfedező ösztönére és a padlason való kutatás gyermeki örömeire épít: „...a »depot« olyan hely, ahová rendszerint nem szabad belépni. A szó hallatán általában egy raktárra gondolunk, és ezzel együtt megérezzük az elzárt dolgok varázsát, egy olyan világot, amelyben megállt az idő, és ahol a bátor látogató meglepő felfedezéseket tehet. A depot-ban tárgyak tömkelegére számít az ember; éppen a rengeteg hasonló darab jelenti a látogató/felfedező ismeretei számára a kihívást” (Christoph Stözl).

A gyűjtemény jövőjéről 1991-ben *Lust und Last des Erbens* (Az örökség öröme és terhe) címmel rendezett szimpóziumon a szakemberek hevesen tiltakoztak az ellen, hogy az elkerülhetetlen újrendezés során a hagyományos múzeumi látásmód vagy egy túlságosan didaktizáló kiállítási koncepció megszüntesse a pusztán „raktáron lévő” tárgyak vonzerejét. Az 1992-ben létrehozott nemzetközi zsűri, amely a Mobilien depot újjáalakításának ötletét volt hivatva elbírálni, szintén meg kívánta őrizni a gyűjtemény sajátos auráját. A depot elveszténé karakterét, ha rendszerező didaktikának vagy tudományos vizsgálati feltételeknek lenne kitéve. Az egyes tárgyak kiemelése ugyancsak megszüntetné a depot múzeum előtti időket idéző jellegét.

Döntés született: lehetőleg el kell kerülni, hogy a gyűjtemény megjelenésében „átlagos” múzeummá változzék s ezáltal elveszítse muzeológiai szempontból meglévő egyediségét. Ezen túlmenően minden szakértő a tizenöt biedermeier szoba megőrzése mellett szállt síkra. Ezek az annak idején történelmietlenül felállított enteriőrök az első köztársaság rendezési gyakorlatát demonstrálják, ami által már magukban is kiállítás-történeti értékük van, így most mint „múzeum a múzeumban” látogathatók.

A zsűri ajánlásának megfelelően részletesebben mutatják be az intézmény történetét, feladatait és a ma is működő szolgáltatásokat, műhelyeket, továbbá eleven, nyilvános kapcsolatot tartanak fenn a közönséggel. Ezáltal elkerülhetővé vált az a veszély, hogy pusztán egy újabb szaporítsák a hagyományos múzeumok számát anélkül, hogy a gyűjtemény sajátosságait megőriznék. A figyelmet a lerakat véletlenül összeállt együttese, az anyagok gazdagsága és végtelen változatai keltik fel.

Azáltal tehát, hogy a pusztán állami kölcsönző funkcióval szemben fokozatosan előtérbe került az egykori császári udvartartás tárgyainak muzeális használata, elkerülhetlenné vált az intézmény helyzetének újbóli meghatározása és koncepciójának érzékeny újragondolása. Az állandó helyhiány csökkentése érdekében megvásárolt két szomszédos épület lehetővé tette, hogy a kiállítási területet 600 m²-re növekedjék. Az átépítési munkálatok 1994-től 1998-ig tartottak, azóta az új múzeum, mintegy háromszorosára bővítve, ismét nyitva áll a nagyközönség előtt.

(Fordította: Pete Nóra)

DIE GESCHICHTE DES KAISERLICHEN HOFMOBILIENDEPOTS IN WIEN

VON DEN HOFDIENSTEN ZU DEN MUSEEN DES MOBILIENDEPOTS

Das Kaiserliche Hofmobiliendepot, zu dem auch die Hofsilber- und Tafelkammer in der Wiener Hofburg gehört, weist in der nationalen und internationalen Museumslandschaft und in seiner Struktur eine einmalige Position auf, die von den Sammlungsstrukturen gängiger Kunstgewerbemuseen abweicht. Ich möchte hier versuchen, den museologischen Standort von der Geschichte des Depots her zu definieren.

Zur Geschichte

Das Amt des Hofmobiliensinspektorats war 1748 von Kaiserin Maria Theresia nach französischem Vorbild des „garde meuble“ eingerichtet worden und hatte die Aufgabe, Herstellung, Transport, Restaurierung und Lagerung des Mobiliars zu organisieren und zu überwachen. Anfang des 19. Jahrhunderts, unter Kaiser Franz I., hatte dieser Hofdienst unter dem Obersthofmeisteramt zusätzlich für die Neu-Ausstattung der Räume aller kaiserlichen Schlösser zu sorgen, da es nicht mehr ökonomisch war, alle Möbel auf die Hofreisen mitzunehmen. Mit der Bürokratisierung des Hofes im 18. Jahrhundert hatte das Hofmobiliensinspektorat auch für die Ausstattung der Hofparteien (Beamte) zu sorgen, die mit der Differenzierung und Vergrößerung des Beamtenapparates im 19. Jahrhundert nicht mehr nur in der Hofburg Quartier nahmen, sondern auch in die umliegenden Palais ausgelagert wurden. Festgelegte Qualitätskategorien der Möbel je nach Stand und Hierarchie des Dienststranges hatten eine differenzierte Möbelproduktion zur Folge. Bezahlt wurde die Einrichtung der kaiserlichen Familie immer aus dem staatlichen Etat, die Sammlungen, zu denen auch Porzellan und Silber gehörten, waren also nie habsburgisches Privatvermögen.

Kaiser Franz Josef I. löste 1849 das Hofmobiliensinspektorat auf und teilte die Agenden und Aufgaben auf die einzelnen Burg- und Schloßhauptmannschaften auf.

1901 zentralisierte Kaiser Franz Josef in einem Depotneubau die Aufbewahrung der Möbel und die Restaurierungswerkstätten für Tischler, Tapezierer und Schlosser wieder in dem noch heute bestehenden Mobiliendepot auf der Mariahilferstraße zwischen Hofburg und Schönbrunn, in dem ursprünglich auch der Kutschenbestand untergebracht werden sollte.

Als 1918 der österreichische Kaiser abdanken mußte, war der größte Dienstleistungsbetrieb der Monarchie, der kaiserliche Haushalt, mit ungefähr 5000 Bediensteten ohne Auftraggeber, und es war fraglich, ob und wie die neugegründete Österreichische Republik von den ehemaligen Hofdienststellen und Offizien Gebrauch machen wollte. Dem aufgelösten Obersthofmeisteramt hatten das Hofmobiliendepot, die Hofsilber- und Tafelkammer, die Hofküche, der Zehrgaden (Gemüse- und Gewürzgarten), die Hofzuckerbäckerei, der Hofkeller, die Hofwäschekammer und die Lichtkammer unterstanden. Alle materiellen Güter dieser Hofdienste wurden unter dem neu bezeichneten staatlichen Bundesmobiliendepot zusammengefaßt und sollten zu Gunsten der Staatsschulden verkauft werden. (Eine jetzt gerade wieder aktuelle Idee.)

Doch dann wurde das gewaltige Erbe, das Inventar aller kaiserlichen Schlösser und Ämter, in das Depot verfrachtet, neu inventarisiert und das Mobiliar an die neugegründeten Staatsämter, Ministerien und Botschaften zur staatlichen Repräsentation aufgeteilt. Ein Teil der Einrichtungsgegenstände wurde zur musea-

len Nutzung der Residenzen an diese zurückgestellt, ein Teil wurde an das Kunstgewerbemuseum und das Kunsthistorische Museum abgegeben. Möbel, die für Bundeszwecke nicht geeignet erschienen, wurden bis vor fünfzehn Jahren Beamten auch für die Privatwohnungen geliehen, bzw. kurzfristig an Filmgesellschaften, Theater oder Veranstaltungen vermietet (z. B. für die Sisi-Filme in den 50er Jahren).

In dieses Erbe, das ca. 165 000 Objekte umfasst, war auch die größte Biedermeiersammlung der Welt integriert, die schon kurz nach 1902 mit der kunsthistorischen und geschmacklichen Wiederentdeckung des Empire und des Biedermeier ein paar Schauräume im Depot erhalten hatte, über die der prominente Journalist Ludwig Hevesi 1904 festhielt, daß „die interessanten Bestände des k. k. Hofmobiliendepots [...] von einer vermeintlichen Rumpelkammer der Monarchie zu einem anziehenden Museum des Halbvergangenen aufgerückt“ seien. Diese ersten Schauzimmer sind auch vor dem Hintergrund des Bemühens zu sehen, die Kunst um 1800 als Anregung der Wiener Moderne um 1900 zu sehen, als Gegengewicht zu dem im Kaiserhaus nach wie vor protegierten historisierenden Stilen. Vor allem der weiss-rot-goldene Rokostil sollte den habsburgischen Repräsentationsgestus über die modernen Strömungen hinweg weitertradieren.

Nach einer provisorischen Schau kurz nach dem 1. Weltkrieg erhielt das Gebäude 1924 offiziell eine ausgedehnte Schausammlung über zwei Stockwerke, die bis 1994 bestehen blieb. Vor allem das Bedürfnis nach handwerklicher Information lag dieser großen Schau zugrunde: „Aus diesem Grunde ist die Schausammlung auch nicht als Museum gedacht, sondern als eine nicht systematische Aneinanderreihung vollständiger Räume samt den dazugehörigen zeitgemäßen Teppichen, Tapeten, Bildern, Plastiken, Beleuchtungskörpern, Textilien und sonstigem Hausrat. Es waren bei der Ausstellung technische Erwägungen, z. B. die Behandlung des Holzes oder die Technik der Furnier- und Einlegearbeiten usw., maßgebend“. (*Denkschrift des Mobiliarverteilungsausschusses*, 1930.)

Eine ausgesprochene Museumsidee lag also der stufenweisen Öffnung für das Publikum nicht zugrunde; didaktisch sollte jedoch für die Rettung der Traditionen alter Kunsthandwerkszweige plädiert werden, die man durch die Zurschaustellung ihrer ästhetischen Qualitäten retten zu können glaubte. Für die Aufstellung der Möbel bediente man sich nicht der Ausstellungsästhetik der Kunstgewerbemuseen mit dem Augenmerk auf das Einzelobjekt oder Ensembles in historischer Rekonstruktion. Vielmehr wurde eine unbekümmerte Zusammenstellung unterschiedlicher Stile und Epochen mit dem Blick des Handwerkers auf technische Raffinessen und kleinbürgerlicher Szenarien in den „Biedermeierkojen“ – aber mit höfischem Mobiliar aus der Zeit Kaiser Franz I. – vorgestellt.

Der damalige Leiter schrieb über die Schau: „Das Hauptmerkmal der Biedermeiersammlung ist der starke bürgerliche Einschlag, der diese Zeit kennzeichnet. Jedes dieser phantasievollen Biedermeierzimmerchen hat seine eigene Note, so sehr, daß man glaubt, der Bewohner oder die Bewohnerin hätte soeben erst den Raum verlassen. [...] Ein Raum mit gedecktem Tisch endlich versetzt den Beschauer in die Zeit, da sich die gute Wiener Gesellschaft noch um den gemütlichen Jausentisch zusammenfand.“ (*Denkschrift*, 1930)

Die republikanische Aneignung von feudalem Glanz und Größe ging also mehr spielerisch – nivellierend und nicht bilderstürmerisch vor sich: in der Uminterpretation des kaiserlichen historischen Ambientes in gemütliche Biedermeierzimmerchen, in Räume für Jedermann, lag eine so endgültige Festschreibung, daß noch heute beim Anblick dieser Zimmer kein Besucher „Kaiserliches“ darin vermuten will.

Die Demokratisierung des Erbes und seine Öffnung für das Publikum wurde vom Schriftsteller Alfred Polgar 1929 ironisch, aber auch kritisch beschrieben: „In der Wiener Mariahilfer Straße – durch die vorzeiten so oft goldgerädelte Wagen fuhren, aus denen sichtlich erfreut gedankt wurde (damit meint er das Winken Kaiser Franz Josefs aus der Kutsche auf dem Weg von der Wiener Hofburg nach Schönbrunn – I. B. F.) – steht das »Hofmobiliendepot«. Ein weitläufiger Bau, dessen Bestimmung war, den Reserve- und Ersatzmöbeln für die kaiserlichen Schlösser Quartier zu geben. Sozusagen die Rumpelkammer Seiner Majestät. Aber eine Rumpelkammer, die etwa dreißig langgestreckte Säle umfaßt und Werkstätten, so groß wie Bahnhofshallen. Hierher, in die Werkstätten... kamen die schadhafte kaiserlichen Möbel zur Reparatur.“

In den Depotzimmern, vollgestopft mit vornehmen Hausrat, mit Palastrat, ist es bitterkalt. Als ob der ein-

gefrorene Überfluß nie mehr tauen wollte. Es riecht nach gar nichts, nicht einmal nach Staub, der doch auch in seiner Art was Lebendiges ist. So ganz ungemütlich können nur Möbel aus einem verwunschenen Schloß sein... Nach dem Zusammenbruch von o du mein Österreich kümmerte sich niemand um das Hofmobiliendepot. Aber die braven Leute, deren Obhut es anvertraut gewesen, Diener und Handwerker, obhüteten weiter, taten weiter ihren Dienst, staubten ab, schoben zurecht, stellten her, die Schlosser nieteten, die Tapezierer flickten, die Schreiner leimten weiter die Möbel der allerhöchsten Herrschaft, wenn auch inzwischen die Herrschaft selbst aus dem Leim gegangen war.

Jetzt haben die Leute vom Depot aus ihren Möbellagern eine Ausstellung gemacht. Das ging ohne viel Mühe. Sie hängten eine Tafel hin: „Es wird gebeten, die Gegenstände nicht zu berühren“ und schrieben auf die Türen „Eingang“ und „Ausgang“. Damit war im wesentlichen die Verwandlung eines Magazines in eine Ausstellung vollzogen.

Ihr Besuch ist lohnend und amüsant. In manchen Sälen sind die Möbel zu Wohnräumen zusammengestellt, die in ihrer frostigen Gewesenheit aussehen wie Totenmasken von Zimmern. In den vielen anderen Sälen stehen die Möbel speziesweise geordnet. Ein Auflauf von Tischen. Ein erstarrtes Meer von Nachtkästchen. Ein unübersehbare Zusammenrottung von Stühlen. Eine Riesentropfsteingrotte von Lustern... Ein Saal zeigt die stattlichste Versammlung von Wiegen: historische, in denen spätere Kaiser und Könige zu schreien geruht, und andere, in denen nur ganz gewöhnliche Erzherzoge gestrampelt hatten. Tu felix Austria nube: das Mobiliendepot war gerüstet!... Unter den Möbeln gibt es wunderschöne Stücke. In verschiedensten Stilen, Empire und Barock, aber Biedermeiers bürgerliche Grazie... schlägt alles. Getischlerte Musik geradezu, Schubert in Esche... Auch ein paar richtige Musealstücke hat das Hofmobiliendepot. So die Buchdruckerei – Utensilien Josef II. Jeder Habsburger mußte bekanntlich ein Handwerk lernen, damit er, falls es mit dem Regieren nicht ginge, sein Fortkommen fände. Wie sehr an das Fortkommen der Herrscher das Glück der Völker geknüpft ist, das haben wir leider erst erkannt, als es um zehn Millionen Tote zu spät war.“

Zur Sammlungsstruktur

Ein prägendes Element der Struktur des Mobiliendepots und der museologische Definition seiner Sammlungen ist sicher auch die Tatsache, daß nicht herkömmliche, von ganz bestimmten Interessen ausgehende, museale Sammlungsstrategien vergangener Zeiten die Ansammlung so vieler Objekte verursacht haben, sondern es ist in erster Linie der Nachlaß einer Institution, eines Hofamtes. Seine Aufgabe war die Repräsentation des Kaiserhauses im öffentlichen und privaten Bereich. Dem Ansammeln von Möbeln und anderer Teile von Innenaustattungen lag kein Begriff vom musealen Wert oder gezielte Sammelinteressen – wie bei den anderen kaiserlichen Kunstsammlungen – zugrunde.

Durch die weiterlebenden, nicht-musealen Funktionen des Ausstattens der ministeriellen Büros für die Repräsentanten der demokratischen Öffentlichkeit, der Vermietung und des Verleihens blieb das Mobiliendepot nach dem Ende der Monarchie bis heute auch eine „Gebrauchssammlung“.

Der Ausstattungsfundus des ehemaligen Hofes und der höfischen Bürokratie setzt sich aus den deponierten, oder aus dem unmittelbaren Gebrauchszusammenhang ausgesonderten, zurückgelassenen, nicht mehr aktuell brauchbaren oder ausgewechselten Resten des Zeremonialen wie Alltäglichen zusammen (neben den Möbeln sind das Teppiche, Lampen und Luster, Wandverkleidungen, Vorhänge, Thronarrangements, Vasen, Schreibzeuge, Bilder, Stiche, Skulpturen, Spielzeug, Kirchenmöblierung, Geräte, Jagdtrophäen, Orden, Gardeoffiziersausstattung wie Helme und Degen u.v.m.). Warum und was im Depot aufgehoben wurde, wegen welchen Bedeutungs- und Wertzuschreibungen etwas in diesem anwachsenden „Speicher der Geschichte“ landete, ließ sich in vielen Fällen noch nicht wirklich eruieren.

Zum Hofmobiliar des 18. und 19. Jahrhunderts kamen nach Republikgründung Legate, Hinterlassenschaften an die Republik, aber auch „arisierte“ Objekte, die die Geheime Staatspolizei 1938 hier deponierte. In den letzten zwei Jahren wurde dieser Bestand aufgearbeitet und wurde von einem staatlichen Beirat an

die enteigneten Besitzer oder deren Erben zurückgegeben. Im Spannungsfeld des gesteigerten Interesses an den Gegenständen durch den Ausstellungsboom und andererseits dem alltäglichen Gebrauch und Abnutzung in Büros trat die Tendenz zur Musealisierung seit 1980 langsam in den Vordergrund. Neben den nun schon – auch durch den gesteigerten materiellen Wert – eingeschränkten Leihverkehr für Staatsempfänge, Staatsdiners (Tische, Sessel, roter Teppich, Tafeldeckung), Botschaften, Vermietungen für Festivitäten und Filmproduktionen, nahm die Beteiligung an nationalen und internationalen Ausstellungen zwangsläufig immer mehr zu. Dies bedingte natürlich eine bis vor kurzem noch nicht geleistete wissenschaftliche Beschäftigung mit den Leihgaben, was den Prozeß der Musealisierung weiter vorantrieb. Besonders auf persönliche Gegenstände von bekannten Habsburger-Persönlichkeiten wird gerne zurückgegriffen, da die Aura dieser Objekte unabdingbarer Anziehungspunkt vieler Ausstellungen ist (z. B. der Bett- oder Testamentstisch und die ausgestopften Kanarienvögel Kaiser Franz II. (I.), das Kindergewehr Kronprinz Rudolphs und die Hufe von Kaiserin Sisis Lieblingspferd).

Das neue Konzept

Ein guter Teil der Faszination des Depots mit seinem „Gerümpelstil“ hängt am Entdeckerinstinkt und an der nicht-musealen Wahrnehmung der Kindheitswelt „Dachboden“: „ein »Depot« ist ein Ort, an dem man normalerweise nicht darf. Das Wort wird in der Regel mit »Speicher« assoziiert und vermittelt den Reiz des Verschlossenen, einer Szenerie, wo die Zeit stehengeblieben ist, wo der kühne Besucher überraschende Entdeckungen machen kann. Im Depot erwartet man auch »Massenhaftes« zu finden; gerade die Vielzahl ähnlicher Vergangenheitsrelikte und ihr Appell an die Kundigkeit des Besuchers/Entdeckers macht die Attraktion aus.“ (Christoph Stölzl)

Diese Faszination des bloß Deponierten durch konventionelle museale Sehgewohnheiten oder überdaktisierte Museumskonzepte in der notwendig gewordenen Neugestaltung zu zerstören, dagegen wandten sich vehement die Museumskollegen anlässlich des Symposiums über die Zukunft des Depots „Lust und Last des Erbens“ 1991. Aber auch die internationale Jury einer Ideenkonkurrenz zur Neugestaltung des Mobiliendepots 1992 wollte die spezifische Aura der Sammlung erhalten wissen, um den immer schneller werdenden Wandel von Konsum- und Aneignungsgewohnheiten im Museum zu entgegen. Das Depot verlore seinen Charakter, wenn es systematisierender Didaktik oder wissenschaftlichen Beurteilungskriterien ausgesetzt ist. Genauso läßt die Hervorhebung eines „Belegstückes“, die der Massenhaftigkeit entgegenwirkt, das „Vormuseale“ des Depots als Prinzip verschwinden.

Vermieden werden müßte daher, daß das Depot szenisch zum bloßen Museum mutierte, weil damit die Singularität im museologischen Sinne verschwinden würde. Außerdem plädierten alle Gutachter für die Erhaltung der fünfzehn Biedermeierzimmer. Diese seinerzeit ahistorisch aufgestellten Interieurs bieten Inszenierungen der ersten Republik an und besitzen daher schon selbst historischen Wert für die Geschichte des Ausstellens, sie sind jetzt als „Museum im Museum“ zu sehen.

Daneben sollte nach Rat der Jury auch die Geschichte der Institution, deren Aufgaben und Spezifik durch den noch immer lebendigen Austausch mit der Außenwelt und den eigenen Werkstätten vermehrt der Öffentlichkeit vermittelt werden. Dadurch sollte der Gefahr, den historischen Museen ein weiteres hinzuzufügen, entgangen werden. Den zufälligen Arrangements des Depots, der Fülle des Materials und seinen fast unendlichen Variationen sollte das Augenmerk gelten.

Es wurde also durch den im Laufe der Zeit entstandenen Vorrang der musealen Nutzung der Relikte kaiserlichen Schloßinventars vor der bloßen staatlichen Ausleihanstalt eine sensible Neudefinition und Neukonzeption der Institution notwendig. Die wegen der akuten Raumnot dafür angekauften zwei Nachbarhäuser schufen die Voraussetzung für die Erweiterung der Schauräume auf 6000 m².

Der Umbau dauerte von 1994–1998, seitdem ist das neue Museum „Kaiserliches Hofmobiliendepot“, um das dreifache erweitert, wieder dem Publikum zugänglich.

A BUDAI VÁR EGYKORI GYŰJTEMÉNYE. KÉPEK A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN

1848. november 14-én Duschek Ferenc „pénzügyministerségi álladalmi titkár” (Kossuth Lajos titkára) fel-szólította a Nemzeti Múzeum igazgatóját, „hogy a m. kincstári elnök budai lakásához tartozott 78 db. olaj-festményt mielőbb nézesse meg, minthogy az azokból kiválasztandók a múzeum részére fognának átenged-teni”. Ezt követően a „minden katalógus nélkül átadott” festmények a Nemzeti Múzeum Képtár Osztályán 207–283. számon leltárba vétettek, majd az Országos Képtár anyagával egyesítve, az 1906-ban megnyílt új intézmény, a Szépművészeti Múzeum tulajdonába jutottak. A múzeum törzsanyagához tartozó együttes szá-mos darabja az egyetemes művészet kiemelkedő értéke, s nem egy közülük állandó kiállításon szerepel, több fontos alkotást azonban csak újabban azonosítottak, mutattak be.¹ A képek története, eredete messzire követhető vissza, a budavári kamara elnöki rezidenciából származó művek egy nagyobb együtteshez, a kirá-lyi palota berendezéséhez kapcsolódnak, s a bécsi császári gyűjteményekből származnak. A magyarországi királyi rezidenciák méltó berendezéséről, felszereléséről a császári ház gondoskodott, Mária Terézia és II. József több alkalommal küldetett bútorokat, festményeket a császári gyűjtemények anyagából az újjáépített budai palotába, valamint a pozsonyi várba a helytartópárnak, Albert hercegnek és Mária Krisztina főherceg-nőnek.

Az épületek rendeltetése gyakran változott, a berendezés alakulását, a képszállítmányok mozgását ezért csak nehezen lehet nyomon követni. Jóllehet újabban sikerült fontos dokumentumokat feltárni, az egykori leltárok, leírások mindmáig hiányosak, pótlásra szorulnak. A képekre vonatkozóan nagyon kevés közelebbi említés maradt ránk, bár számos korabeli hazai és külföldi szerző hangsúlyozza, hogy a budai palota nádori szárnyában nagy számban található festmények, melyek régiségük és híres mesterek miatt méltán számí-thatnak csodálatra.² Említik a festményekkel díszített ebédlőt, a csataképeket a „Bataillen Zimmer”-ben, má-sutt a tájképeket. Utalnak arra is, hogy a képek zömében a pozsonyi várból kerültek Budára, ahol az egyes szobákban rendszertelenül helyezték el őket.

Hogy valójában mely alkotások voltak a budai palotában, arról legfeljebb csak feltételezéseink lehetnek. Az 1770-es évekből (1773, 1777) fennmaradt jegyzékek főként dekorációs jellegű képekről adnak számot: az 1766-ban odaküldött portrékról, a faberakásokba illesztett „boisierte” képekről (összesen 243-ról). Ezek közül a legjobbakat, amelyek még Savoyai Jenő herceg schlosshofi kastélyából származtak, visszaküldték Bécsbe, a hátramaradó 166 kép az 1777. májusi hivatalos felterjesztés szerint a palotában maradhatott az oda helyezett egyetem díszítésére.³

Miután az egyetem 1783-ban Pestre költözött, újabb budai szállítmányokról értesülünk 1784 és 1787 során. Az ekkorra megüresedett pozsonyi várból az ingóságok egy részét császári utasításra Budára szállí-tották. Még 1781-ben, amikor Albert herceg feleségével, Mária Krisztinával Németalföldre távozott, a po-zsonyi palotát díszítő gazdag képanyag egy részét visszaszállították Bécsbe, s helyettük megint másokat küldtek a császári gyűjteményekből Pozsonyba. E szállítmányok 1781-ből származó pozsonyi jegyzékei fo-galmat adhatnak arról, hogy mi volt és mi maradt a pozsonyi várban, s mi kerülhetett azután onnan az újabb intézkedések következtetésben a budai várba.⁴ Egy további, 1787. márciusi dokumentum arról tanúskodik, hogy az együttest még újabb bécsi válogatással is kiegészítették. Sajnos a tételes budai képjegyzékek eddig nem kerültek elő, s a festmények kezelésére, fenntartására, sorsára vonatkozó adatok is hiányoznak. Csupán

egy-két bizonytalan mozzanatra utalhatunk abból az időből, amikor József nádor (1795–1847) volt a palota lakója és a gyűjtemény gazdája. Mint az egy újabban ismertetett dokumentumból kitűnik, ekkoriban egy-egy műtárgy elajándékozása is sor került. A luccai herceg gyűjteményének 1840–1841. évi londoni árverési katalógusa ifj. Pieter Brueghel *Keresztelő Szent János prédikációja* képe kapcsán megjegyzi: „... belonged to the gallery of the Palatine Prince of Hungary, who made a gift of it to Prince Esterházy”. Esterházy Miklós ajándékként került azután (1822) a festmény Carlo Lodovico Borbone luccai herceghez.⁵

József nádor halála után (1847) fia, István főherceg kinevezésekor, amikor a várpalota felújítására is sor került, kárpitokat, tapétákat, bútorokat – esetleg képeket is – adtak el a palotából, mint azt Splény Béla emlékirataiból tudjuk: „...nem ugyan árverés útján, de szabadkézből akárkinek, a publicum szabadon megnézhetette”.⁶

Komoly veszélybe sodródtak a palotában maradt műtárgyak Buda ostromakor, 1849 májusában: az épület súlyos károkat szenvedett, az ágyúzás és tűzvész következtében a berendezésből sok minden megsemmisült. Amint azonban a hivatalos jelentésből kitűnik, a személyzetnek sikerült az értékes családi és más festményeket, tükröket, csillárokat, gobelineket megmenteni. A kárjelentés sommásan mintegy 500 képet említ: portrék, állat-, csata- és tájképek, csendéletek, vallásos és történeti tárgyú festmények, valamint sérült, kicsiny és kínai képek stb. szerepelnek a felsorolásban. A családi arcképeket, csatajeleneteket ekkor részben visszaszállították Bécsbe, sok minden azonban még Budán maradt. Legalábbis ez tűnik ki abból a panaszos folyamodványból, amelyet a palota hivatalos vezetősége, a Schlossinspektion 1855 októberében intézett a bécsi udvari hatóságokhoz. Kifejtik, hogy a várban „befindet sich eine nicht unbeträchtliche Zahl alter Bilder und Gemälde”: a rossz fenntartás miatt erősen sérültek, értékük kicsiny, hasznosítani nem tudják őket, elhelyezésük, restaurálásuk sokba kerülne. Azt javasolják, hogy a családi arcképek kivételével bocsásák őket árverésre.⁷

Az osztrák hivatalos szervek jóváhagyásával azután 1856 júliusában Budán valóban sor került az licitációra, amelynek eredményeképpen a 210 forint 39 krajcárra becsült anyag összesen 784 forint 38 krajcár áron kelt el. Az árverés jegyzőkönyvét nem ismerjük, ezért nem tudjuk, mi került krajcárokért a licitálók kezére. A kutatásokból és a fennmaradt alkotások alapján egyértelműen kitűnik, hogy az így elkótyavetyélt képek közt bőven akadtak mesterművek, az egykori császári gyűjtemény félreismert jeles darabjai.⁸ Felismerésüket, azonosításukat a festmények hátoldalán – vagy keretén – a beégetett K. K. gyűjtőjel és sorszám teszi lehetővé. Így azonosítható a Szépművészeti Múzeumban a *Koszorús fejű ifjú képmása* Palma Vecchiótól vagy az új szerzemény, a *Jáhel és Sisera*, Artemisia Gentileschi remekműve, a Tizianónak tulajdonított *Vénusz tükörrel* kép a kölni Wallraf-Richartz Múzeumban stb.

Míndezek, valamint az alábbiakban közelebről bemutatott művek egyaránt tanúsítják, hogy a budavári gyűjtemény mindvégig, teljes felbomlásáig jelentős alkotásokat foglalt magában, s akár egyetlen festmény értéke is messze felülmúlta azt az összeget, amely a szerencsétlen kényszerárverés hozadéka volt. Az eset azonban nem egyedülálló, hasonló körülmények közt és hasonló eredménnyel zajlott le 1782-ben a prágai vár képeinek – ugyancsak a császári gyűjtemény maradványainak – árverése.⁹ Sajátos módon ezek az események az érintett országok egyikében sem keltettek nagyobb érdeklődést vagy bármilyen figyelmet, s a műzslés, a helybeli művészet alakulására hatás nélkül maradtak.

Különös szerencse folytán azonban a budai vár egykori képgyűjteményének egy része elkerülte a vázolt viszontagságokat, mint láttuk, a kamaraelnök budai rezidenciáját díszítő festmények más pályára jutottak, s még 1848 őszén a Nemzeti Múzeumba kerülve hiánytalanul megmaradtak. A történet részletei azonban ebben a vonatkozásban is hézagosak. A Magyar Királyi Kamara elnökének palotája a budai várban, a Szentháromság téren állt, ahhoz az épületegyütteshez tartozott, melyet egykor a jezsuiták rendháza, kollégiuma és akadémiaja alkotott. A rend feloszlátása (1773) után az épületeket az egyetem, majd 1784-től a Pozsonyból Budára helyezett királyi kamara vette igénybe, amelyeket ekkor Franz Anton Hillebrandt kamarai építész tervei alapján fia, Joseph irányításával átépítettek, felújítottak. 1848 áprilisától, a királyi kamara megszűntével az épületkomplexum a Kossuth Lajos vezette pénzügyminisztériumhoz tartozott. 1901-ben ennek helyén épült fel az új pénzügyminisztérium, amely az 1945-ös háborús események során dőlt romba.¹⁰ Nem

maradt fenn az az egyemeletes, különálló épületrész – az egykori jezsuita akadémia, a királyi Präsidialgebäude – sem, mely a kamara elnökének – s egy időre a tárnokmesternek – adott otthont. A rezidencia berendezésére minden bizonnyal az 1784. évi átalakítást követően került sor. Feltehetően közvetlenül bécsi utasításra szállították a képeket, bútorokat az épületbe a budai és a pozsonyi várból, esetenként a bécsi gyűjteményekből. A vonatkozó dokumentumok eddig nem kerültek elő, kimutatható azonban, hogy a kamaraelnöki lakásból származó festmények egy része szerepel a már idézett, 1781-es második pozsonyi képszállítmány jegyzékében. Lehetséges, hogy a kezdeményező és az intézkedő a bécsi udvari kamara volt, találunk ugyanis hasonló példát másutt arra az esetre, amikor kormányzati rezidenciát a császári gyűjtemények anyagából rendeztek be: a budai kamaraelnöki lakás kialakításával szinte egy időben, 1783–1786-ban – s ugyancsak a kamarai építész, Franz Anton Hillebrandt irányításával – a feloszlott augusztinus rend brünni kolostorában hozzák léte a kormányzó lakását, amelynek falait szintén a császári kastélyokból, Bécsből átszállított jeles festményekkel ékesítik.¹¹ Mindkét installáció viszonylag rövid életű volt. Midőn 1848-ban a felelős magyar kormány pénzügyminisztere, Kossuth Lajos Budán birtokba vette a kamarai épületeket, titkára, a kamara utolsó alelnöke, Duschek Ferenc révén gondoskodott arról, hogy a rendeltetésüket veszített berendezési tárgyak, képek megfelelő helyre, a nemzet újonnan felépült múzeumába kerüljenek.

A magyar műkincsállomány és a műalkotások fennmaradása szempontjából ez az intézkedés különösen fontos volt. Minthogy a budai palota képgyűjteménye szétszóródott, elkallódott, részben talán megsemmisült, a Budára került műkincsekről összefüggő tételben, nagyobb együttesben csak az a képanyag adhat fogalmat, amelyet a kamaraelnöki lakásból a Nemzeti Múzeumnak adtak át, s amelyet azután a Szépművészeti Múzeum megőrzött. A képek történetét messzire követhetjük visszafelé az időben, számos dokumentum és adat áll rendelkezésünkre, hogy mestereiket, megrendelőiket, korábbi tulajdonosaikat meghatározzuk. A

David Teniers: Lipót Vilmos brüsszeli galériájának látkepe. Bécs, Kunsthistorisches Museum, Madrid, Prado.

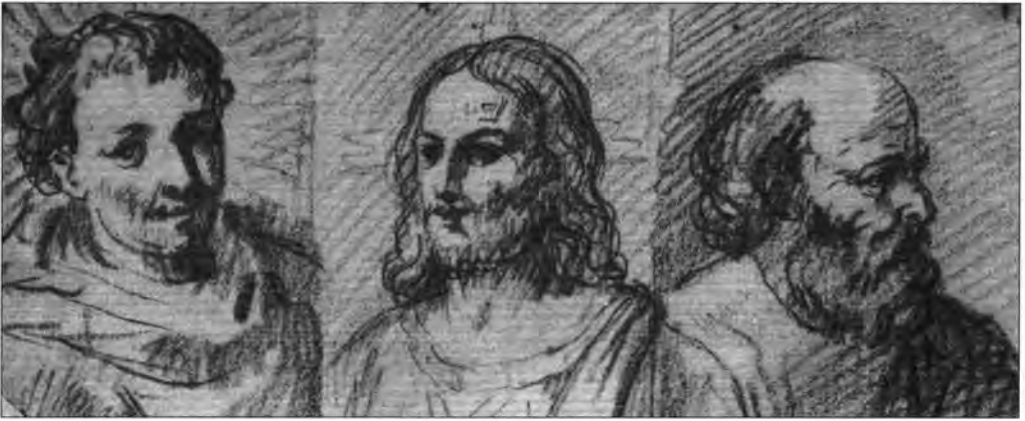
A Prodomus-metszetkiadvány egy lapja.

*David Teniers: A Theatrum Pictorum cimlapja.
Bécs, Kunsthistorisches Museum.*

A császári gyűjtemény leltári száma budapesti képen.

Anton Joseph Prenner: Rajzmások a bécs-budavári képekről. Budapest, Szépművészeti Múzeum.

jük: nemcsak pontos és részletes 1659-es inventárja maradt fenn, de készült róla – az olasz részről – metszetkiadvány is, a *Theatrum Pictorium*.¹² A képtár igazgatója, ifj. David Teniers (1610–1690) Brüsszelben több látképet is készített a galériáról, megörökítve rajtuk a termekben őrzött festményeket, de ismerjük Teniers kis másolatait is az egyes képekről.¹³ Dokumentumok sora ad fogalmat a képtár kialakulásáról, tudjuk, hogy a törzsanyag akkor jutott a főherceghez, amikor megszerezte az angol forradalom során 1649-ben kivégzett Hamilton márkai képgyűjteményét. Hamilton nem sokkal korábban, 1635–1638-ban vette meg a képek nagy részét Itáliában sógora, Basil Feilding velencei követ közvetítésével. Eredetüket híres velencei gyűjtők (Bartolomeo della Nave, a Priuli család stb.) képeinek fennmaradt jegyzékei dokumentálják.¹⁴ Mindezek alapján pontosan nyomon követhetjük a Velencéből származó remekműveket Angliába, Németalföldre, majd Lipót Vilmos főherceggel Bécsbe, végül a császári gyűjteményből Budára. Ebből az együttes-

Giorgione (?): *Őnarckép*, It. sz.: 86.

ből származik a Szépművészeti Múzeum több nevezetes alkotása, a Giorgionének tulajdonított kis *Őnarckép*, a *Jegyespár*, azaz a *Koszorús fejű ifjú és leány képmása* Palma Vecchiótól, Cariani *Fiatal nő képmása*, valamint az *Apolló és a múzsák* festmény Lorenzo Lottótól stb.

Lipót Vilmos képtárát s a további császári festménygyűjteményt 1729-ben a bécsi Stallburg termekben helyezték el. A kiállított képekről 1728–1731-ben festett leltár készült Ferdinand Storffer miniatűr ábrázolásaival. Megjelent három kötetben Anton Joseph Prenner metszetkiadványa, a *Theatrum Artis Pictoriae*, majd 1735-ben a *Prodromus...*, amely egy-egy lapon sok kicsiny metszettel az egész galériáról számot adott.¹⁵ 1772-ben Mária Terézia rendeletére sor került a császári gyűjtemény teljes anyagának számbavételére és a tétéles írásos leltár elkészítésére. Jóllehet ez a kiadatlan leltár rendkívül hiányos, pontos adatokat, például méreteket stb. nem tartalmaz, a mesterek nevét gyakran a fel-

ismerhetetlenségig torzítva, tévesen közli, fontos kiindulópont az egyes művek azonosításához.¹⁶ A leltárba jegyzett számokat ugyanis ekkor fehér festékkel a képekre is rávezették, s ezek több esetben, így a budai festmények egy részén, máig láthatók. 1776-ban azután a teljesen alkalmatlan és idejétmúlt Stallburg-beli elhelyezést megszüntetve a császári képtár anyagát átszállították a bécsi Belvederébe, Savoyai Jenő herceg egykori nyári palotájába, ott állították fel 1781-ben újra, a Baseltől meghívott Christian von Mechel irányításával.¹⁷ Az 1783-ban megjelent nyomtatott katalógus immár szakszerűen, közel másfélezer festményt mutat be, a válogatáshoz a legkülönbözőbb gyűjteményrészek, a Schatzkammer – az egyházi és világi kincstár –, az ambrasi képtár, a prágai, pozsonyi, grazi és innsbrucki rezidencia műkincseit is igénybe vették.¹⁸ Ami végül a galériában és a katalógusban nem szerepelt, az részben raktárakba, részben a kastélyokba került, többek közt, mint láttuk, éppen a pozsonyi és budai várba.

Ezekkel a bonyolult előzményekkel kell számot vetnünk, amikor a Szépművészeti Múzeumban őrzött budai képanyag közelebbi bemutatására vállalkozunk. Szembesülnünk kell azzal a ténnyel is, hogy a történelmi viszontagságok, a sok szállítás, a rossz elhelyezés óhatatlanul rányomta bélyegét a művek állagára,

4.2.14. Lorenzo Lotto:
Apolló és a múzsák,
It. sz.: 947.

*Jacopo Palma Vecchio: Koszorús fejű ifjú képmása,
lt. sz.: 3460.*

*Jacopo Palma Vecchio: Koszorús leányfej,
lt. sz.: 939.*

állapotára. Sok esetben az adott keretekhez alkalmazkodva megkurtították, körülvágták vagy éppen kiegészítették a festményeket, megfelelő restaurálásra hosszú időn át nemigen került sor, a régi sérülések, átfestések gyakran megnehezítették a helyes értékelést. Csak hosszabb idő és kutatómunka nyomán sikerült a művek valódi jelentőségét és helyét felmérni az egyetemes művészet keretében.¹⁹ Így kerülhetett az érdeklődés előterébe mindenekelőtt az olasz reneszánsz festészet néhány remeke, amely egykor még Lipót Vilmos főherceg képtárában szerzett hírnevet.

Giorgione *Őnarcképe* a főhercegi galériáról készült több látképen is szerepel: a korabeli metszetreprodukció és a gyűjtemény 1659. évi bécsi leltára szintén Giorgionénak tulajdonítja („man sagt es sey von Giorgione”), s a mester művei közt „Őnarckép”-ként említi Bartolomeo della Nave velencei képtárának eredeti jegyzéke. A fára húzott papírra festett kicsiny kép pontos meghatározása ennek ellenére vitatott. Egyetértenek a kritikusok abban, hogy az úttörő jelentőségű velencei mester, Giorgio Barbarelli (Giorgione) *Őnarcképével* hozható kapcsolatba, azzal a portréval, melyen az életrajzíró Vasari beszámolója szerint a mester önmagát a bibliai Dávid alakjában, páncélban ábrázolta. A szakértők egy része a braunschweigi múzeumban őrzött változatot tekinti hitelesnek, mások a kép származása, előadásmódja, technikai adottságai alapján az *Őnarckép* vázlatának, Giorgione művének fogadják el a budapesti képet. Megnehezíti az állásfoglalást a kép rossz állapota.²⁰ Mint az a régi leírásokból, metszetekből kitűnik, eredetileg nagyobb volt, Bécsben a XVIII. században körülvágták és ovális formára szabták. Megrongálódott a fára erősített papíron a festékréteg is, a kép ma már csak hiányos fogalmat nyújthat eredeti festői adottságairól, kvalitásáról.

Giorgione *Őnarcképéhez* hasonló az eredete és története annak a fehér ruhás női mellképnek, amely a Lipót Vilmos képtáráról készült metszetkiadványban, a *Theatrum Pictorium*ban a velencei id. Jacopo Palma (Palma Vecchio) műveként szerepelt, mesternév nélkül az 1659. évi leltárban, korábban pedig Giorgione, illetve „egyések szerint Vincenzo Catena” alkotásaként Bartolomeo della Nave velencei gyűjteményében. Az olykor Violanténak – Palma leányának – nevezett fiatal nő képmását részben a hajába tűzött virág

Bresciai festő, XVI. század: Szent Jeromos,
lt. sz.: 2691.

Poldoro di Lanzano (da Lanciano): Mária Jézussal
és Toulouse-i Szent Lajossal, lt. sz.: 113.

alapján menyasszonyi portréként értelmezi a kritika. Két fennmaradt, gyengébb minőségű változata – a modenai Galleria Estensében és amerikai gyűjteményben fennmaradt – az ábrázolás egykori népszerűségéről tanúskodik, s a XVII. századi metszetreprodukcióhoz hasonlóan arról a körülményről is, hogy eredetileg nagyobb méretű (csaknem félalak) volt, ám az idők során az alsó képrészt levágták. Az újabban letisztított, jelentős nemzetközi kiállításokon is szereplő festmény alkotóját a szakértők zöme a Giorgionéhoz közel álló velencei Giovanni Carianiban véli felismerni.²¹

A felsorolt művekkel együtt – a Giorgionének tulajdonított képek közt – említi a velencei Della Nave-képtár 1638-as jegyzéke a koszorús, páncélos római konzul és szőlőkoszorús feleségének képmását. Az előbbiekhöz hasonlóan került ez a két kis kép is Angliából, Hamilton márkától Lipót Vilmos főherceghez Brüsszelbe. Találkozunk velük a brüsszeli galéria festett látképén (München) és a főherceg bécsi leltárában. Együtt maradtak Bécsben a XVIII. század végéig, s az 1772. évi bécsi császári leltár sorszáma (149.) ma is látható a kamaraelnöki lakásból a Szépművészeti Múzeumba jutott *Koszorús leányfej* képen. Az ifjú portréja a kép hátoldalán beégetett K. K. gyűjtőjel tanúsága szerint a budavári képanyag eladásakor került budapesti magántulajdonba, s onnan még 1907-ben a Szépművészeti Múzeumba. A szakirodalomban egybehangzóan Palma Vecchiónek tulajdonítják a két lírai hangvételi festményt, a mester jelentős, fiatalkori alkotásaként tartják őket számon.²²

Északolasz festő, XVI. század: Pihenő
Szent Család, lt. sz.: 805.

A velencei és északolasz festészet idézett gazdag forrására vezethető vissza gyűjteménycsoportunk még számos további darabja, például az eddig figyelmen kívül hagyott, azonosítatlan bresciai *Szent Jeromos*-ábrázolás, melyet Bartolomeo della Navénál 1638-ban Romanino Bressiano (Girolamo Romanino) művei közt tartottak számon. A kép bresciai eredete aligha vitatható, de mesterének pontos meghatározása még további vizsgálatot igényel.²³ Romanino műveként szerepelt ugyanott az a félalakos Madonna-kép is, amelyen a gyermekét imádó Mária mellett Toulouse-i Szent Lajos félalakja látható. Lipót Vilmos főherceg képtárában (*Theatrum Pictorium*) Tiziano, illetve Polidoro (Lanzano; Inv. 1659.) nevét viselte, az újabb kritika a Tizianoéhoz közel álló velencei mester, Polidoro Lanzano (da Lanciano) jellegzetes alkotásának tekinti. Ugyancsak Polidoro Lanzano műveként reprodukálták

4.2.17. Tintoretto: *Női képmás*, lt. sz.: 112.

4.2.16. Tintoretto: *Férfiképmás*, lt. sz.: 114.

Lipót Vilmos képtárának metszetkiadványában azt a súlyosan rongált *Pihenő Szent Család*-ábrázolást, melyet ma már csak általánosan „északolasz” alkotásként tudunk megnevezni (hátoldalán mindmáig látható a főhercegi képtár K. K. gyűjtőjele és 1659. évi leltári száma: 311.).²⁴

Különösen gazdag és változatos az a XVI. századi arcképegyüttes, amelyet a főhercegi képtárral és az idézett velencei gyűjteményekkel örökölt a Szépművészeti Múzeum. Az ábrázolat vagy akár a mestert – részben a képek rossz állapota miatt – csak ritkán tudjuk megnevezni. E ritka esetek egyike az a finom kidolgozású *Női képmás*, mely a főhercegi galéria festett látképein is szerepel (München), s amelyet az egykorú életrajzi kiadvány (RIDOLFI, 1648) metszete alapján Marietta Tintoretto képmásaként azonosíthatunk. A híres velencei festő, Jacopo Tintoretto leánya maga is jeles festő volt, de a Budapestre került kicsiny mellképet a kritikusok többsége az apa, Jacopo Tintoretto művének tartja.²⁵ A főhercegi galéria madridi látképén megörökített arcképek közt ismerhetjük fel azt az eddig szinte ismeretlen, újabban megtisztított kis férfi-

Tintoretto után: *Önarckép*,
lt. sz.: 1011.

Északolasz festő, XVI. század:
Férfiképmás, lt. sz.: 880.

Északolasz festő, XVI. század:
Férfiképmás, lt. sz.: 889.

Domenico Fetti: Fiatal szent szerzetes, lt. sz.: 580.

Olasz (firenzei?) festő, XVI. század: Női mellkép, lt. sz.: 809.

portrét, amely egykor Tiziano műveként szerepelt, s amely néhány további hasonló méretű és beállítású, azonos eredetű mellképpel együtt feltehetően egy híres embereket (művészeket?) ábrázoló arcképsorozathoz tartozhatott.²⁶ Ide sorolhatjuk a Szépművészeti Múzeum gyűjteményéből Tintoretto *Férfiképmását* és *Őnarckép-változatát*, két északolasz *Férfiképmást*, valamint több ilyen mellképet is a bécsi képtárban.

Az idézett arcképeket sajátos megkülönböztető jegyek hiányában nemigen tudjuk a rendelkezésre álló forrásanyag adataival kapcsolatba hozni, biztos talajon állunk azonban, amikor az emlékegyüttes egyik legszebb és legjelentősebb darabjának, Lorenzo Lotto *Apollo és a múzsák* képének történetét elemezzük.

Lotto gondosan vezetett számadáskönyveiből részletesen ismerjük a feltehetően 1545–1549-ben készült festmény viszontagságait, a festő próbálkozásait, hogy előbb Anconában, majd Rómában vevőt találjon rá. A képnek 1553-ban – a mesterhez Loretóba visszakérülve – nyoma vész, s csak 1646-ban találkozunk vele ismét Angliában, a Hamilton márki által Velencéből vett festmények közt, ezt követően pedig Lipót Vilmos főherceg brüsszeli és bécsi képtárában. Mint az a régi leírásokból (1646, 1659) kiténik, a kompozíció ekkor még teljes volt a gazdag tájképi környezetben alvó Apollóval, a tovaszálló Hírénnyel (Famával), s mindkét oldalon a szétszéledő múzsákkal. Ferdinand Storffer festett inventárjában (1720) és a bécsi Stallburg képeit

4.2.1. Salvator Rosa: Táj vízeséssel, lt. sz.: 529.

4.2.11. Antonio Vassilacchi: *Bacchus diadalmenete*,
lt. sz.: 972.

4.2.19. Francesco Cairo: *Giovanni Francesco Serra
márki arcképe*, lt. sz.: 915.

ábrázoló *Prodromus...* metszetén (1735) a kép jobb fele – miként ma is – már hiányzik, feltehetően sérülés miatt eltávolították. Ekkorra már mesterének neve is feledésbe ment, a kamaraelnöki lakásból átadott képek jegyzékében is csak „ismeretlen festő mitológiai alkotása”-ként szerepel. Pigler Andor érdeme, hogy az egykor raktárban rejtőző, besötétedett festményben a források alapján felismerte és ismertté tette az olasz reneszánsz művészet e különlegesen vonzó, jelentős alkotását.²⁷

Mint az eddigiekből is kitűnik, a taglalt gyűjtemény zömét és legértékesebb részét a XVI. századi velenicei, észak-itáliai munkák alkották. A későbbi mesterek alkotásai közül említést érdemel Domenico Fetti *Fiatl szent szerzetes* mellképe, mely Lipót Vilmos galériájában „Original von Fetti di Mantoa” megjelöléssel

4.2.2. Salvator Rosa: *Táj
kikötővel*, lt. sz.: 535.

(Inv. 1659, no. 73.) szerepelt, s amely a Hamiltonok angliai gyűjteményéből származott, azt megelőzően pedig alighanem I. Károly angol király híres képtárában volt, sok más Fetti-képpel együtt részét képezve az 1627-ben Mantovából megvásárolt Gonzaga hercegi gyűjteménynek. Az angol király beégetett gyűjtőjele látható mindmáig a Szépművészeti Múzeum képtárának egy másik, hasonló eredetű kis képén, a közelebről meg nem határozott, női profil képmáson (olasz, firenzei?, XVI. század). A galériáról készült látképek és metszetek tanúsága szerint mindkét kép eredetileg nagyobb volt, erősen megcsontkítva maradtak ránk.

A XVII. század elejéről származik – s ugyancsak Lipót Vilmos képtárára vezethető vissza – a velencei Antonio Aliense (azaz Vassilacchi) egy kevésbé ismert alkotása, a *Bacchus diadalmenete*, melyet Carlo Ridolfi is méltat a velencei festők életrajzát megörökítő, 1648-as *Meraviglie dell'Arte*-ben. A kép akkoriban a mester tanítványa, Heinrich Valckenburg tulajdonában volt Augsburgban.²⁸ A XVII. századi olasz alkotások közé soroljuk azt az eddig flamand eredetűnek tekintett *Páncélos férfi* arcképet, melyet a *Prodromus...* kis metszetreprodukciója és a képen mindmáig látható bécsi leltári szám (1772, no. 113.) alapján teljes bizonyossággal a császári képtár anyagával hozhatunk kapcsolatba. A XVIII. században Bécsben Antonis van Dyck, illetve a Van Dyck-követő Adriaen Hannemann műveként szerepelt. Az újabb publikációk segítségével azonban megállapíthattuk, hogy pontosan megegyezik azzal a metszeten is megörökített portréval, melyet Giovanni Francesco Serra generálisról (1609–1656) festett 1648-ban Milánóban a jeles lombard mester, Francesco Cairo. A kép rossz fenntartási állapota egyelőre nem tette lehetővé, hogy a Serra di Cassano hercege tulajdonában lévő változattal egybevetve a portré értékét, eredetiségét eldöntsük.²⁹

A budai eredetű XVII. századi olasz munkák közül különleges figyelemre tarthat számot két újabban meghatározott remekmű, a nápolyi Salvator Rosa jelzett és hiteles tájképei, a *Táj vízeséssel* és a *Táj kikötővel*. A sokáig félreismert és elfeledett festmények történetét szinte keletkezésük pillanatától nyomon tudjuk követni. Az egykori beszámolók és Salvator Rosa leveleinek tanúsága szerint a képek a festő barátja, a firenzei Francesco Cordini számára készültek, ő adta el a Firenzébe látogató Ferdinánd Károly osztrák főhercegnek 1659-ben. Ferdinánd Károly és örököse, Sigismund Franz gyűjteményében őrizték a következőkben a Habsburgok tiroli ágának kastélyában, Innsbruckban és Ambrasban. Idézik őket az ambrasi képtár 1663. évi kéziratos leltárában, s szerepelnek az 1773-ban Ambrasból Bécsbe szállított képek jegyzékében is. Bécsből hamarosan (1781) a pozsonyi várba – mint a második pozsonyi szállítmány leírásából kitűnik –, végül Budára, majd a Nemzeti Múzeumba jutottak. A festőien mozgalmas tájképek egyikén (lt. sz.: 535.) Rosa szignatúrája látható. A két festményt a mester legszebb korai alkotásai közé sorolja az újabb szakirodalom.³⁰

4.2.4. Alessandro Turchi:
Tankréd és Erminia,
lt. sz.: 477.

Bolognai festő, XVII. század:
Krisztus siratása, lt. sz.: 951.

Bolognai festő, XVII. század:
Bűnbánó Magdolna, lt. sz.: 967.

Francesco Cairo: Mária feje,
lt. sz.: 815.

A két Salvator Rosa-tájképpel együtt kerülhetett az ambrasi kastélyból Bécsbe, azután Pozsonyba és Budára a XVII. századi olasz festészet egy további értékes alkotása, a veronai Alessandro Turchi (L'Orbetto) képe, *A sebesült Tankréd Erminiával és Vafrinóval*. A Torquato Tasso-hősköltemény, a *Fel-szabadított Jeruzsálem* egyik jelenetét megelevenítő kép (a párharcban megsérült Tankréd vérző sebét a szerelmes Erminia levágott hajával próbálja elkötni) eredetileg egy másik regényes ábrázolással, egy ovidiusi jelenettel együtt szerepelt az 1663. évi ambrasi leltárban. Ez utóbbi festménynek azonban nyoma veszett, csak az eredeti bécsi számmal megjelölt *Tankréd és Erminiát* sikerült a budai gyűjteményből azonosítani.³¹

Néhány további, szerényebb jelentőségű XVII. századi olasz festmény közelebbi bemutatására itt nem vállalkozhatunk, éppen csak megemlítjük a bolognai iskola kisméretű *Krisztus siratását*, az ugyancsak bolognai *Bűnbánó Magdolnát*, a lombard iskolába utalható *Máriát*, a *Gyermek Jézus a kis Keresztelő Szent Jánossal*-ábrázolást stb., mindegyiknél kimutatható a budavári eredet, végső soron a bécsi háttér.

Az olasz – és különösen a velencei – mesterművek túlsúlya mellett természetesnek tűnik, hogy az Ausztriából származó gyűjteményben nagy szerep jutott a német mesterek alkotásainak is. Híres mesterek jelentős művei kerültek a gazdag császári képanyagból Pozsonyba és Budára. Első helyen említjük Albrecht Dürer sokat idézett, kicsiny méretű *Férfiportróját*. A képet a korai feljegyzésekben, például Lipót Vilmos 1659. évi inventárjában, majd a bécsi leltárakban (Storffernél az 1733. és 1772. évi inventárban) Hans Holbein alkotásaként idézték, s csak a XIX. század során, a régi német mesterek alaposabb feldolgozása nyomán hozták kapcsolatba Dürerrel. A számtalan nemzetközi kiállításon bemutatott remekmű mestere, továbbá az ábrázolt alak kiléte körül azonban még ma is eltérő vélemények ütköznek. A kifejezés ereje és a kidolgozás puritán egyszerűsége a szakértők nagy része szerint Dürer szerzőségét valószínűsíti. Egyes szakértők a Dürer-tanítvány, Hans Suss von Kulmbachhoz hozzák kapcsolatba, mások a kortárs Hans Baldung Grien művének gondolják. Eltérnek a nézetek az ábrázolt személy kilétét illetően is, sokáig Dürer öccsét,

Olasz festő, XVII. század: A gyermek Jézus a kis Keresztelő Jánossal, lt. sz.: 882.

Endrest vélték a sima arcú fiatalemberben felismerni, újabban portrékat az augsburgi festő, Hans Burgkmair képmásaként azonosították.³²

A német reneszánsz másik jelentős mesterének, a szász udvari festő id. Lucas Cranachnak több, a budavári, illetve a bécsi gyűjteményekből származó alkotása található a Szépművészeti Múzeumban. Egykor még Lipót Vilmos sokat idézett képtárában szerepelt a mester egy híres morális-allegorikus zsánerképe, a *Junger Gesell liebt altes Weib*. A egyenlőtlen szerelmespár népszerű témáját Cranach számtalan változatban megfestette, a budapesti ábrázolás (*A szerelmes agg nő*) a legkorábbi és legerőteljesebb megoldások közé tartozik. A téma variációja, *A szerelmes aggastyán* a festő kigyós névjele mellett az 1522-es évszámot mutatja, s a bécsi császári kincstár, a világi Schatzkammer anyagából származik (1748). Ennek a XVII. század elején alakult, különösen német és németalföldi művekben gazdag gyűjteménygyűttesnek volt része minden valószínűség szerint Cranach legszebb budapesti képe, az *Alexandriai Szent Katalin eljegyzése* is, a mesés táj és festői alakok kompozíciója.³³ A bibliai témájú *Krisztus és a házasságtörő nő*, *Salome Ke-*

Lucas Cranach: *A szerelmes agg nő*,
lt. sz.: 137.

4.2.7. Lucas Cranach: *A szerelmes aggastyán*,
lt. sz.: 130.

resztelő Szent János fejével (lt. sz.: 149.), Mária szőlőfürtöt nyújt a gyermek Jézusnak és Mária a gyermek Jézussal, továbbá *A szerelmes aggastyán* egy gyengébb változata a Cranach-műhely munkái közé sorolhatók.

Több értékes alkotás reprezentálja a budavári képanyagban a XVI. századi német festészet fontos műfaját, az arcképet. Egy tudós férfit megörökítő erőteljes férfiportré a PG monogram alapján a nürnbergi Jörg (Georg) Pencz alkotásaként azonosítható. Az ő műveként szerepelt Lipót Vilmos galériájában 1659-ben, s mesternév nélkül, mint *Husz János képmása* a bécsi császári gyűjteményben (1735, 1772), a képen ma is látható 142. szám alatt. A kamaraelnöki lakás képei között mint *Kálvin János portréját* említik Holbeintől. A viselet és a kellékek (nyitott könyv, homokóra, szemüveg) alapján alighanem valóban a német reformáció tudós alakjai közt kell keresnünk az ábrázolt személy kilétét; képünk felirata és egy müncheni másolat adatai alapján jelenleg csak annyit tudunk, hogy 1545-ben 70 (62?) esztendő volt.³⁴

Közelebbi adatokkal rendelkezünk annak az ugyancsak félalakos kis férfiportrénak az esetében,

Lucas Cranach: *Alexandriai Szent Katalin eljegyzése*, lt. sz.: 133.

Lucas Cranach műhelye:
Krisztus és a házasságtörő nő,
lt. sz.: 816.

Lucas Cranach műhelye: *Mária szőlőfürtöt nyújt a gyermek Jézusnak*,
lt. sz.: 140.

Lucas Cranach követője:
Mária a gyermek Jézussal,
lt. sz.: 904.

amely a hátoldalán található felirat szerint a harmincesztendő, linzi születésű Wilhelm Neythartot ábrázolja arany serleggel jobbján. Az 1781. évi második pozsonyi szállítmányban idézett, 1565-ös datálású festményt a linzi Jacob Seisenegger arcképfestő jellegzetes és jeles műveként tartja számon a szakirodalom.

A gyűjteményben szerényen képviselt XVII. századi német munkák közt csupán egy Adam Elsheimer

4.2.5. Georg Pencz: Tudós képmása, lt. sz.: 912.

4.2.6. Jacob Seisenegger: Férfiképmás, lt. sz.: 437.

nyomán készült másolatot említhetünk. A jeles német mester több változatban is fennmaradt, Hendrik Goudt által metszeten megörökített népszerű kompozícióját – mint az a hátoldalán lévő feliratból kitűnik – Theodor Caspar von Fürstenberg festette 1654-ben III. Ferdinánd császárnak.³⁵ A festészettel és grafikával foglalkozó egyházi férfiúnak annak idején több műve került a bécsi gyűjteményekbe, minthogy azonban ezek a képek nem maradtak fenn, a budapesti festmény az Ovidius *Metamorphoses*éből vett ábrázolással (*Abas kigúnyolja Cerest*) különös jelentőséggel bír.

Lucas Cranach műhelye:
A szerelmes aggastyán,
lt. sz.: 134.

Theodor Caspar von Fürstenberg:
Abas kigúnyolja Cerest,
lt. sz.: 855.

A brügge-i Szent Vér Egyesület
oltárának mestere: Lucretia,
lt. sz.: 127.

*Délnémetalföldi festő, XVI. század: Két imádkozó
őreg, lt. sz.: 877.*

*Pieter Bruegel követője, XVI. század második fele:
Idős házaspár, lt. sz.: 559.*

Lucas van Leyden iskolája: Kártyázók, lt. sz.: 923.

4.2.18. Maerten van Cleve: Mulató társaság, lt. sz.: 870.

*Délnémetalföldi festő, XVI. század: Sólyomvadászat,
lt. sz.: 1018.*

A budavári anyagból származó németalföldi festmények között több érdekes és jellemző, de mesternevhez nehezen köthető alkotást találunk. A Quentin Massyst követő brügge-i Szent Vér Egyesület oltárának mesterétől származó *Lucretia*-ábrázolás egy, a XVI. század elején népszerű képtípus kvalitásos változata, s ugyancsak Massys körébe utalható az a *Két imádkozó őreget* ábrázoló félalakos festmény, melynek számos variánsa maradt fenn a különböző európai gyűjteményekben (Róma, Galleria Doria, Sibiu, Brukenthal Museum stb.).³⁶ Lucas van Leyden körébe utalhatjuk a bécsi Schatzkammerből származó *Kártyázókat*, ugyanott szerepelt egykor

„Historie von monich und nonnen” megjelöléssel Maerten van Cleveéhez közel álló szatirikus zsánerábrázolása, a *Mulató társaság*, továbbá a Pieter Bruegel körébe sorolható *Idős házaspár* félalakos kép.³⁷

A hangulatos *Sólyomvadászat* Lipót Vilmos galériájából származik, s eredetileg Velencében, Bartolomeo della Navénál említik mint Lucca Crone (azaz Lucas Cranach) művét. Lipót Vilmos főherceg képtárára vezethető vissza több németalföldi arckép is: az Anthonis Mor nyomán készült mellképek, *II. Fülöp spa-*

Anthony van Mor után: II. Fülöp spanyol király, lt. sz.: 374.

Anthony van Mor után: I. Mária angol királynő, lt. sz.: 375.

nyol király és I. Mária angol királynő portréjával, egy szegfűt tartó hölgyről festett félalakos *Női képmás*, valamint egy rendkívül kvalitásos *Férfi mellkép* (lt. sz.: 883.). Mindezekkel a bécsi császári gyűjtemény különböző leltáraiban, a Storffer-kötetekben és a *Prodromus*ban is találkozunk. Ugyanezt az eredetet mutathatjuk ki annál a két finom tájképnél, melyet a múltban Jan Brueghellel, újabban Abraham Govaerts-szel hoztak kapcsolatba, továbbá a Diana és Acteon mondáját megjelenítő kis jelenet, a flamand Bernaert de Ryckere ritka jelzett műve esetében.³⁸

A XVII. század nagy flamand mesterei közül csak Rubens szerepel a képegyüttesben, a több változatban ismert *Tivornyázó katonákkal*. A bécsi Stallburgban már 1720-ban szereplő festmény (lásd Storffer I. kötetében és a *Prodromus*ban) eredetileg 1640-ben, Antwerpen Rubens hagyatékában volt, a források szerint

4.2.8. Abraham Govaerts:
Tájkép halászsokkal,
lt. sz.: 377.

innen került a spanyol király tulajdonába, Madridba. A szakirodalomban említett példányokat, a kisebb méretű müncheni változatot, az egykori Somzée-gyűjtemény (Brüsszel) variánsát és a bécsbudapesti képet is műhelymunkának, az elveszett eredeti kópiájának tekintik a szakértők.³⁹ Az antwerpeni festőkörhöz tartozik az a Peter van Lint (1609–1690) is, akinek nagyméretű történeti festményét, a *Mucius Scaevola Porsenna előtt*-kompozíciót a restauráláskor előtűnt névjelzés alapján sikerült azonosítani; az 1781. évi második képszállítmánnyal került Pozsonyba, majd Budára, végül a Szépművészeti Múzeumba.⁴⁰

Meglepő módon rendkívül szerény, elenyésző a budai képanyagban a XVII. századi holland festészet jelenléte: csak a haarlemi Floris van Dycknek tulajdonított *Csendélet sájtal*, egy meghatározatlan *Tengeri tájat* és a bécsi leltárban Jacob Toorenvliet (1772 stb., 688.) műveként idézett *Falusi zenészek* zsánerképet említhetjük ebben az összefüggésben.

A kamaraelnöki lakásból a Nemzeti Múzeumnak átadott 78 festményből álló gyűjtemény zömét és legjavát bemutató elemzésünk kiegészítéseként szót kell még ejtenünk azokról a további alkotásokról, amelyek az idők során más úton jutottak a Szépművészeti Múzeumba, de végső soron a budavári képanyagból származnak. Azonosításukat, meghatározásukat a fentiekben már említett jelek – a budai árverés beégetett K. K. (azaz Kaiserlich Königlich) gyűjtőjele és sorszáma, az 1772. évi bécsi inventár fehérrel festett leltári száma vagy valamely korabeli dokumentum leírása – tették lehetővé. Budapesti árveréseken vagy magángyűjteményekben bukkantak fel, mint a már idézett, Palma Vecchiótól származó *Koszorús fejű ifjú képmása*, a Lucas van Leyden metszete nyomán

Németalföldi festő, XVI. század: Női képmás, lt. sz.: 354.

4.2.9. Abraham Govaerts:
Sziklás táj folyóval,
lt. sz.: 379.

4.2.15. Bernaert de Ryckere:
Diana szarvassá változtatja
Actaeont, lt. sz.: 378.

készült *Foghúzás* vagy Artemisia Gentileschi 1620-ból jelzett remekműve, a *Jáhel és Sisera*; mindezek a K. K. gyűjtőjel található.⁴¹ Ide sorolható egy közelebről még meg nem határozott kép, amely a február hónapot ábrázolja *Farsangi jelenettel*, s része egy hónapokat bemutató sorozatnak, melynek további darabjai Budapesten és Bécsben található.⁴² Az Andries Danielsznek – korábban Ambrosius Boschaertnak – tulajdonított *Virágok vázában* csendéleten a megfelelő bécsi leltári szám (600.) látható. A kiváló német csendéletfestő, Georg Flegel újabban megszerzett festménytöredéke, a *Csendélet sajttal és edénnyel* – másik darabja cseh gyűjteménybe került – a bécsi leltárakban és Lipót Vilmos galériájában mutatható ki.⁴³ Ugyancsak új szerzemény a Franz Geffels-kép, az *Itáliai táj romokkal*, amely több budavári eredetű festménnyel együtt Kilényi Hugó budapesti gyűjteményében volt és az 1781. évi pozsonyi képjegyzékben említett művek közt szerepelt.⁴⁴

A budai árverésen szétszóródott, a palotából elkallódott képekből még jó néhányat nyomon követhetünk budapesti gyűjteményekben, egy részük azonban az idők során sajnos külföldre vándorolt, másoknak nyoma veszett. A kölni Wallraf-Richartz Múzeum őrzi az egykor Kilényi Hugó gyűjteményéből közzétett,

4.2.10. Pieter Pauwels
Rubens: Tivornyázó katonák,
lt. sz.: 970.

4.2.12. Peter van Lint: Mucius Scaevola Porsenna előtt,
lt. sz.: 971.

Floris van Dyck: Csendélet sajttal,
lt. sz.: 327.

Holland festő, XVII. század: Tengeri táj,
lt. sz.: 943.

Német vagy németalföldi festő, XVII. század: Farsangi jelenet (Február), lt. sz.: 68.7.

Jacob Toorenvliet: Falusi zenészek,
lt. sz.: 331.

Lucas van Leyden után: Foghúzás,
lt. sz.: 51.774.

Andries Danielsz (A. Boschaert?):
Virágok vázában, lt. sz.: 65.27.

4.2.3. Artemisia Gentileschi:
Jáhel és Sisera,
lt. sz.: 75.11.

Georg Flegel: Csendélet
sajttal és edénnyel,
lt. sz.: 91.1.

Joos Goemare után: Krisztus Mária és Márta házában,
lt. sz.: 942.

4.2.13. Frans Geffels: Itáliai táj romokkal, lt. sz.: 71.19.

Pieter Schoeberock: Csatajelenet,
lt. sz.: 946.

*Correggio után: Mária,
lt. sz.: 1004.*

*Délnémetalföldi festő, XVI. század:
Ifjú képmása, lt. sz.: 367.*

*Délnémetalföldi festő, XVI. század:
Ifjú képmása, lt. sz.: 368.*

*Francia festő, 1574 körül: IX. Károly francia király,
lt. sz.: 688.*

*Német vagy francia festő, XVI. század: Férfi képmása,
lt. sz.: 874.*

Tizianónak (köreinek) tulajdonított *Vénusz tükörrel és Amorr-al*-képet (hátoldalán a K. K. gyűjtőjel), az ehhez hasonlóan Lipót Vilmos brüsszeli galériájából származó *Királyok imádása*, a velencei Paris Bordone híres műve, a cambridge-i Fogg Art Museumban (USA) található.⁴⁵ Egy Paris Bordonétól származó *Női fej* és Palma Giovane *Keresztelő Szent Jánosa* a luganói Thyssen-Bornemissza-gyűjteményben bukkant fel (most Stanford, Museum), Lucas Cranach egy oltártöredékéről (*Szent Sebestyén és Szent Rókus*) a londoni Sotheby's cég 1950. évi árverésén adtak hírt. Mindezek a budavári eredetű művek az 1920–30-as években még Budapesten voltak. Sokáig itt tartották számon a Lipót Vilmos-gyűjtemény metszeteiről ismert két

Olasz festő, XVII. század: Szent Család, lt. sz.: 977.

Tobias Pock: Adógaras, lt. sz.: 3155.

*Jacopo da Valenza (G. Bellini után):
Mária gyermekével, lt. sz.: 73.*

*Raffaello után: Mária gyermekével,
lt. sz.: 980.*

*Andrea Schiavone: Vénusz és Adonisz,
lt. sz.: 3154.*

*Adriaen Brouwer után: Borbélyműhely,
lt. sz.: 3153.*

*Gertrude Metz: Gyümölcscsendélet,
lt. sz.: 1055.*

K. K. gyűjtőjel budavári képen.

Christoph Schwarz után: A keresztfelállítás, lt. sz.: 869.

Erasmus Quellinus: Achilles Lykomedes leányaival, lt. sz.: 71.22.

Velencei festő (Tiziano?), XVI. század: Férfiképmás, lt. sz.: 983.

Velencei festő (G. Cariani), XVI. század: Fial nő képmása, „Violante”, lt. sz.: 84.

Olasz festő, XVII. század: Nő turbánnal, lt. sz.: 968.

Tiziano után: Mária gyermekével, Alexandriai Szent Katalinnal és a gyermek Keresztelő Szent Jánossal, lt. sz.: 981.

Velencei festő, XVI. század: Krisztus és a házasságtörő nő, lt. sz.: 1054.

Angyal-ábrázolást Palma Giovanétól, a Teniers-galéria látképein is szereplő, Correggiónak, illetve Palma Vecchiónak tulajdonított különös, allegorikus képet, a *Varázslónőt*, amelyet még 1905-ben Theodor von Frimmel ismertetett a budapesti Péteri (Pfeffer)-gyűjtemény részeként mint a budavári nádori árverésről származó művet.⁴⁶ 1917-ben Budapesten került árverésre Kilényi Hugó tulajdonából a Joos van Clevének (vagy Jan van Scorelnék) tulajdonított *Idős férfi arcképe*, Pieter Bloot jelzett *Társaság-jelenete*, Pieter Quast ugyancsak jelzett *Foghúzás-képe*, melynek párdarabja a bécsi Kunsthistorisches Museumban található. Mindezeknek a bizonyíthatóan a budavári gyűjteményre visszavezethető képeknek és a továbbiaknak, az 1927. évi budapesti belga kiállításon bemutatott flamand *Boszorkányjelenet*nek, M. Hondecoeter *Baromfi-udvarának* stb. az idők során nyoma veszett, számos azonos eredetű festmény még bizonyára lappang, az összefüggésekre nem mindig derült fény.⁴⁷

A budavári gyűjteményből származó festmények teljes számbavételére, hiánytalan, katalógus jellegű feldolgozására itt nem vállalkozhatunk. Mindent összevetve jelenleg e tárgykörben mintegy 100 fennmaradt vagy idézett festményről tudunk hírt adni, a képek összességére vonatkozóan végleges jegyzék hiányában bizonytalanok az elképzelések: 1849-ben a hivatalos budai felterjesztésben 504 képről tesznek említést, a leltárra történő hivatkozásban a 680-as szám is szerepel. Mindezek alapján számolnunk kell azzal, hogy a vázoltakon túl még számos – esetleg több száz – festmény került a bécsi császári gyűjteményből a XVIII. század második felétől Budára. Felidézhetjük azt a tényt is, hogy a császári gyűjteményekből ugyanez idő óta több száz kép – köztük remekművek, Giorgione, Tiziano, Veronese, Dürer, Bruegel stb. alkotása – hiányzik, s számításba kell vennünk azt a lehetőséget, hogy legalább egy részüknek útja Budára vitt. A dokumentumok további feltárása, a körülmények gondos elemzése alighanem további eredményekhez vezethet ebben az összefüggésben, s komoly reményünk lehet arra, hogy az egykor nagyjelentőségű budavári gyűjteményből még más, elveszett alkotásoknak is nyomára bukkanunk.

JEGYZETEK

1. Magyar Nemzeti Múzeum Képtár Osztálya, 1848, no. 102. A budai vár képgyűjteményére vonatkozó irodalomhoz lásd: GARAS, 1948, 222.; GARAS, 1968a; GARAS, 1969, 91., 191.
2. SCHAMS, 1822, 213–214., 353. Az ebédlő a nádori lakosztályban: „mit Ölgemälden behangi”. Az első és főként második emeleti képekről: „Diese Gemälde stammen sämmtlich aus dem Pressburger Schlosse”. – TSCHISCHKA, 1836, 278. A palota jobb szárnyán a nádori lakosztályban: „eine Gemälde Sammlung”. – Lásd még: Gemälde von Pest und Ofen mit ihren Umgebungen. Pesth, 1837. – NOVÁK, 1837, 59., személyes benyomás alapján. – Lásd: Mária Lujza levelét, 1805. nov. 7., Budáról: „J’ai un fort joli quartier dans la maison du Palatin, une chambre a coucher avec de magnifique tableaux”. Correspondance de Marie Louise, 1799–1847. Lettres intimes et inédites a la Comtesse de Colloredo. Vienne, 1887, 65.
3. Specification Der im hiesig Königl. Schloss befindlichen Bilder. Inventarium stb. Buda, 1777. május 8. O. L. Aedificialia seu aedilia, 917. sz. – Lásd még: VOIT, 1955, 221.
4. Inventarium aller aus allerhöchsten Befehl übernommenen... in dem alten Schloss sowohl als in dem Neugebau übergebenen Mobilien, Bilder und Effecten. Pressburg, 1780. – Zweyte Gemälde und Rahmen Sendung nach dem königl. Schlosse zu Pressburg, 1781. – Lásd: GARAS, 1969, 91–92., 191–192. – A Pozsony–Bécs közti képszállításokról a korabeli lapokban is hírt adnak: lásd: Miscellaneen Artistischen Inhalts, VIII., 1781, 100., X., 1782, 300. – A pozsonyi vár berendezésének részletes leírását lásd: ROTENSTEIN, 1781, X., 187. (a képek közül csak a császári portrékat, csataképeket említi).
5. Catalogue of the Gallery of the Duke of Lucca. Pall Mall, London, 1843. July. – Lásd még: GARAS, 1999, 128., 168.
6. SPLÉNY, 1984, 551. – Lásd még: SZVOBODA DOMÁNSZKY, 1997, 51.
7. GARAS, 1969, 97., 195. A képek becsloje Wilhelm Weide (Weyde, 1782 Berlin; 1861 Buda) volt, aki Pest-Budán főként mint arcképfestő működött és József nádornak is dolgozott.
8. Az árverésről csak igen gyér és ellentmondó említések maradtak ránk, egyes esetekben (Theodor von Frimmel) a József nádor halálakor megtartott képaucióról beszélnek, másutt az 1865-ös évszám szerepel. A körülményeket, vonatkozó dokumentumokat hitelen először a gyűjtő Kilényi Hugó tárta fel (KILÉNYI, 1906). Több, a budai várból származó kép tulajdonosa volt, ezeket gyűjteményével együtt 1917-ben, az Ernst Múzeum aukcióján adták el. Kilényi említ még – sajnos név nélkül – egy pesti gyűjtőt, aki a budavári árverésen és a következőkben mintegy száz képet vásárolt, később azonban eladta őket egy kereskedőnek, aki által külföldre jutottak.

9. NEUMANN, 1967, 51.
10. A kamaraelnöki rezidenciához: HORLER, 1955, 356., 589.; NAGY, 1971a; KELÉNYI, 1976, 80., 84., 66–68. kép.
11. PROKOP, 1904, IV., 1090.; SLAVIČEK, 1998, 82.; SLAVIČEK, 1999, 105. Az anyagból néhány kép ma is Brűnben található.
12. GARAS, 1967, 39.; GARAS, 1968b, 181.; BERGER, 1883, LXXXVI., pp.; TENIERS, 1660.
13. A Teniers-galéria látképeit lásd bővebben: DIAZ PADRON-ROYO-VILLANOVA, 1992. – A Madridban, Brűsselben, Műnchenben (Schleissheim), Bécsben őrzött látképeken a Budapestre került festményekből mintegy tíz ismerhető fel.
14. WATERHOUSE, 1952, 1. – Lásd: SHAKESHAF, 1986, 114.
15. STORFFER, 1720, 1730, 1733; PRENNER, 1728–1733; Prodrumus, 1735. Prenner előkészítő rajzai (416 db) a Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteményében találhatók.
16. Wien, Kunsthistorisches Museum. Kézirat. Több tételnél olvasható a kép sorsára vonatkozó bejegyzés: „KK. Hofkammer”, „nach Ofen in Ungarn kommen”, „Nach Pressburg Hg. Albert Gegeben” stb. A legtöbb esetben ezek valóban a Magyarországra került képekre vonatkoznak.
17. MECHEL, 1783; MEIJERS, 1991.
18. A világi és egyházi Schatzkammerben őrzött képek zöme – nagyrészt német és németalföldi művek – a császári gyűjtemény legrégibb magjához, a II. Rudolftól származó törzanyaghoz tartozott, s kimutatható az 1610–1619. és 1619. évi GG. és H. inventárrokban. A bécsi, ambrasi, grazi stb. leltárak közül: Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, X., 1889., XVI., 1895., XXIV., 1903., XXVI., 1906–1907. stb. kötetekben.
19. Az alábbiakban bemutatott, részben a kiállításon látható képek egy része a hazai és külföldi publikációkban bőven szerepel, a teljes irodalom felidézésére itt most nincs módunk, s csak a legfontosabb tételek említésére, az új megállapítások közlésére szorítokozunk. Az összefoglaló munkákat (PIGLER, 1967; TÁTRAI, 1991; GARAS, 1981) külön nem említjük.
20. Lt. sz.: 86., papír, fára húzva, olaj, 31,5 × 28,5 cm; GARAS, 1964, no. 25., 51., 77., 158. – Giorgioneként: Z. JUSTI, H. WILDE, L. BALDASS, G. HEINZ. – Giorgione-követőként: PIGNATTI, 1978 (1969), 148. – ZAMPETTI, 1968, 93. (variáns).
21. Lt. sz.: 84., vászon, olaj, 64,5 × 60 cm, restaurálta 1979-ben Moré Miklós; lásd: GARAS, 1964, no. 25., 51., 73., 156. – RYLANDS, 1988, 270.
22. Lt. sz.: 939., fa, olaj, 38,8 × 28,5 cm; lt. sz.: 3460., fa, olaj, 38,7 × 29 cm; lásd: GARAS, 1964, no. 25., 51., 76., 157. – RYLANDS, 1988, 110., 195. (a röntgenfelvételeken bellineszk portrék).
23. Lt. sz.: 2691., vászon, olaj, 50 × 60,5 cm. – WATERHOUSE, 1952; Della Nave-jegyzék, no. 169.; Lipót Vilmos-inventár (1659), no. 195.
24. Lt. sz.: 113., fa, olaj, 40,5 × 52 cm. A második pozsonyi jegyzékben (1781), no. 19.; lásd: GARAS, 1969, no. 32–33., 111. – Lt. sz.: 805., fa, olaj, 43,5 × 31,5 cm; Lipót Vilmos inventárjában (1659), no. 311., ismeretlen festőtől.
25. Lt. sz.: 112., vászon, olaj, 38 × 33,3 cm. – WATERHOUSE, 1952; Della Nave-jegyzék, no. 137. Tintoretto.
26. Lt. sz.: 983., vászon, olaj, 48 × 40 cm; lásd: GARAS, 2000. – Lt. sz.: 880., vászon, olaj, 49 × 40,5 cm. – Lt. sz.: 114., vászon, fára húzva, olaj, 44 × 39,2 cm. – Lt. sz.: 1011., vászon, olaj, 48,5 × 39,5 cm. Tintoretto Louvre-beli *Őnarcképének* másolata.
27. Lt. sz.: 947., vászon, olaj, 44,5 × 74 cm. – PIGLER, 1953; MARIANI CANOVA, 1975, 119., no. 248. Részletesen leírva a Hamilton-gyűjtemény inventárjában (1643), 15., no. 116.: „A picture of Apollon, sleeping by a brook syde, a violin in his hande, fame hoverringe over him girte with laurell trees, under him bookes and garmts and on each syde the nine muses bathinge themselves and hardeby a Towne and a landscape of”. – GARAS, 1967, 66.
28. Lt. sz.: 972., vászon, olaj, 112,5 × 150,5 cm. – RIDOLFI, 1648, 216., együtt említi ugyanott Vassilacchi: *Diana és Callisto, Részeg Szilén, Pan, Paris és Helena* képeivel. Lipót Vilmos inventárja (1659), no. 487.: „Original von Anthonio Alienso di Venetia”.
29. Lt. sz.: 915., vászon, olaj, 112,5 × 83 cm, a hátoldalon régi felirat „Vandik”. – VANNUGLI, 1989, 25., 129., 1–3. kép. – Giovanni Francesco Serra arcképe, Collezione Duca Francesco Serra di Cassano, Roma, vászon, olaj, 121 × 91 cm, metszette G. Cotta és G. Picino.
30. Lt. sz.: 529., vászon, olaj, 86,5 × 110,5 cm; lt. sz.: 535., vászon, olaj, 87,5 × 111 cm. Korábban mint „olasz 17–18. századi”, Michele Pagano stb. – Lásd BALDINUCCI, 1830, 54.; GARAS, 1968c, 112.; GARAS, 1969, 14.; az ambrasi leltár idézve: GARAS, 1969, 120. – A Bécsbe szállított ambrasi képek jegyzéke: 1773 in Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, 1903, XXIV., LXXIII.
31. Lt. sz.: 477., vászon, olaj, 99 × 133 cm; ambrasi leltár 1663, no. 129.; Ambras-Bécs-jegyzék: 1773, no. 222. – Lásd: GARAS, 1969, 106. A kép egy nagyobb méretű változata ausztriai magángyűjteményből, Bécs, Kunsthistorisches Museum, Inv. No. 9712., vászon, olaj, 147 × 235 cm.
32. Lt. sz.: 142., fa, olaj, 43 × 29 cm (festett felület), 40,4 × 28,2 cm. Lásd: URBACH, 1985, 73. – Lásd még: VÉGH, 1972, 4. Ez a kis arckép nem lehetett az a jeles Dürer-festmény, melyet az egykorú leírások a budai palota ékeségei közt említene: a leírások figurális ábrázolásra, kompozícióra engednek gondolni, s portrékat akkoriban Holbein műveként ismerték.
33. Lt. sz.: 133., fa, olaj, 67,5 × 47,3 cm, valószínűleg ami a bécsi Schatzkammer inventárjában (1750. nov. 5.) mint Cranach *Frauenbild mit anderen Jungfrauen*. A képről és változatairól lásd: ULLMANN, 1989, 81.
34. Lt. sz.: 912., vászon, fára húzva, olaj, 110 × 83 cm, jelzés: jobbra fent a kartuson: „EA SVE LXX 1545”, jobbra lent a catellinon: PG névvel, a képszelek megcsontkítva. – Lásd: GMELIN, 1966, 179. Az ábrázolt esetleg Wenzeslaus Link von Altenburg, a nürnbergi Hl. Geist-kórház papja (1483–1547). Az életkor száma a képen LXII.

35. Lt. sz.: 855., vászon, tölgyfán, olaj, 56 × 42,5 cm, a hátoldalon felirat: „THEOD. CASPARVS A FÜRSTENBERGH HANC PICTVRAM FECIT ET DEDICAVIT SACRAE CAESARIAE MAIESTATI FERDINANDO TERTIO 14 MAY A° 1654”. – Lipót Vilmos főherceg gyűjteményében (1659) Fürstenberg *Salomé*t, illetve *Judit*ot ábrázoló képe volt.
36. Lt. sz.: 127., fa, olaj, 65 × 48,5 cm. Az ismert variánsok (Bécs, Akadémiai Képtár) a budapestitől eltérőek. – Lt. sz.: 877., fa, olaj, 30 × 44,7 cm. Feltehetően az ambrási gyűjteményből (inv. 1663).
37. Lt. sz.: 923., fa, olaj, 28,2 × 41,2 cm; Bécs, Schatzkammer, inv. 1747–48, 1750, no. 96. – Lásd még: PIGLER, 1936, 182. – Lt. sz.: 870., fa, olaj, 42,6 × 53,4 cm; bécsi inv. G. 1610–1619., no. 8., inv. H. 1619., 50. – Lt. sz.: 559., fa, olaj, 30 × 42 cm; Schatzkammer inv. 1747–48, 1750, no. 49., „vom alten Prüg!” Egy régi másolata: Bratislava, Mestska Galeria.
38. Lt. sz.: 377., fa, olaj, 45,5 × 73,5 cm; lt. sz.: 379., fa, olaj, 45,5 × 73,5 cm. A ma is látható bécsi leltári szám, no. 370. alapján az 1772. évi inventár 370–371. „Bruegel”-teteleivel azonosíthatók; Lipót Vilmosnál (inv. 1659, no. 32–33.) név nélkül szerepeltek. – Lt. sz.: 378., fa, olaj, 48 × 70,5 cm, jelezve: „1582 BD. Rickere IV”.
39. Lt. sz.: 970., vászon, olaj, 120 × 150,5 cm; Rubens hagyatéki leltárában (1640, no. 90.) mint „Une troupe des Suisses qui contraignent les paysans de leur donner de l’argent et couvrir la table”. A kompozíció szerepel „Orgie de lansquenet” megjelöléssel is, Bécsben, Storffer kötetében mint „Marquetender” Rubenstől, az 1772. évi leltárban (no. 145.) „Soldaten Kirchtage copey nach Rubens”, a második pozsonyi jegyzékben (no. 14.) „Soldaten Plünderung in einem Dorfe nach Rubens”. – EVERS, 1943, 317.; JAFFÉ, 1989, 349., no. 1210., „opera perduta”, 1636–1638 körül.
40. PIGLER, 1967, 233., mint „flamand, 18. század”, töredékes „Peeter van ...F” névjelzéssel. – Lt. sz.: 971., vászon, olaj, 151 × 200 cm.
41. Lt. sz.: 75.11., vászon, olaj, 86 × 125 cm, jelezve: „ARTEMITIA LOMI FACIEBAT MDCXX”, vétel 1975-ben. – Lásd: SZIGETHI, 1979, no. 52., 35.
42. Lt. sz.: 68.7., vászon, olaj, 93,7 × 123 cm, vétel 1968-ban a BÁV-tól. Egy azonos méretű ábrázolás *Lakomázókkal* a BÁV 1970. évi aukcióján, egy további „MAIVS” felirattal: Bécs, Kunsthistorisches Museumban (Inv. No.: 2510.), németalföldi vagy német, XVII. századi.
43. Lt. sz.: 91.1., vászon, olaj, 27 × 46 cm. A két egymás fölötti részletben ábrázolt asztali csendélet úgynevezett „Schankenbild”, szekrénykép volt, s kimutatható Lipót Vilmos leltárában (1659, II., 575.) és a bécsi Storffer-féle képes jegyzékben (1730, II.). A felső rész, amely a Ěrveny Lhota-i kastélyban volt, elveszett. – Lásd: EMBER, 1989, 115.
44. Lt. sz.: 71.19., vászon, olaj, 95 × 92 cm, jelezve: „Franco Geffels 1660”. A kép párdarabja a *Templom romjai*, mellyel az 1781. évi első pozsonyi jegyzékben (no. 50–51.) és Kilényi budapesti gyűjteményében (1917, 1906.) még együtt szerepelt, az idők során elveszett. – Lásd még: EMBER, 1974, 450. – Feltételezen a bécsi császári és esetleg a budai gyűjteménnyel hozható kapcsolatba a Szépművészeti Múzeum két további új szerzeménye: a Francesco Furininak tulajdonított *Andromeda* (lt. sz.: 66.23.) és Erasmus Quellinus *Achilles Lykomeides leányai közt kompozíciója* (lt. sz.: 71.22.). Mindkét ábrázolás megtalálható a *Prodromus...* metszetreprodukciói közt. Minthogy azonban e képek több változatban is ismertek, azonosításuk bizonytalan.
45. Vászon, olaj, 117,5 × 101 cm, jelzés jobbra lent (az 1772. évi bécsi szám): 453., a vakkereten K. K. jel, Köln, Wallraf-Richartz Museum, Dep. 332. – Lásd: KLESSE, 1973, 131.
46. FRIMMEL, 1905, 119. – Catalog der Ölgemälde Sammlung Ignaz Pfeffer (Budapest, 1892), no. 33., mint ismeretlen mester a velencei iskolából, vétel Oppodytól („aus der Auction des Erzherzogs Josef”); Lipót Vilmosnál (1659, no. 291., 231.) mint Palma, a kép párdarabja mint Correggio: mindkettő a Hamilton- és Della Nave-gyűjteményből. A vakkeretén hátul K. K. jel szerepelt.
47. A *Boszorkányjelenet* Lipót Vilmosnál (1659, no. 397.) Giulio Romano neve alatt szerepelt; az 1927. évi belga művészeti kiállításon (no. 195.) Ambrosius Francken műveként (Tornyai Schossberger-gyűjteményéből). A Kilényi-gyűjteményből származó Melchior Hondecoeter-kép, a *Baromfiúvár* – a beégetett K. K. jellel – 1968-ban még látható volt (magántulajdonból) a Szépművészeti Múzeum *A budai vár képgyűjteménye* című kiállításán. Újabbán H. Takács Marianne tett közzé egy ugyancsak K. K. jelű *Csendéletet* (H. TAKÁCS, 1993, 113., 122.) a kevésbé ismert tápiószelei Blaskovich Múzeumból.

A BUDAVÁRI KÉPGYŰJTEMÉNY

Képek a budai kamaraelnöki lakásból a Szépművészeti Múzeumban (alfabetikus sorrendben)

1. A brügge-i Szent Vér Egyesület oltárának mestere, 1520 körül: *Lucretia*. Fa, olaj, 65 × 48,5 cm, lt. sz.: 127.
2. Bolognai festő, XVII. század: *Bűnbánó Magdolna*. Vászon, olaj, 73 × 58,5 cm, lt. sz.: 967.
3. Bolognai festő, XVII. század: *Krisztus siratása*. Vászon, olaj, 47 × 44 cm, lt. sz.: 951.
4. Bresciai festő, XVI. század első fele: *Szent Jeromos*. Vászon, olaj, 50 × 60,5 cm, lt. sz.: 2691.
5. Adriaen Brouwer után: *Borbélyműhely*. Réz, olaj, 28 × 24 cm, lt. sz.: 3153.
6. Pieter Bruegel követője, XVI. század második fele: *Idős házaspár*. Fa, olaj, 30 × 42 cm, lt. sz.: 559.
7. Francesco Cairo: *Giovanni Francesco Serra márii arcképe*. Vászon, olaj, 112,5 × 83 cm, lt. sz.: 915.
8. Francesco Cairo: *Mária*. Vászon, olaj, 39,5 × 31 cm, lt. sz.: 815.

9. Maerten van Cleve: *Mulató társaság*. Fa, olaj, 42,6 × 53, 4 cm, lt. sz.: 870.
10. Correggio után: *Mária feje*. Fa, olaj, 35,5 × 25,5 cm, lt. sz.: 1004.
11. Lucas Cranach: *A szerelmes aggastyán*. Fa, olaj, 84,5 × 63 cm, lt. sz.: 130.
12. Lucas Cranach: *Alexandriai Szent Katalin eljegyzése*. Fa, olaj, 67,5 × 47,3 cm, lt. sz.: 133.
13. Lucas Cranach: *A szerelmes agg. nő*. Fa, olaj, 37 × 30,5 cm, lt. sz.: 137.
14. Lucas Cranach követője: *Mária a gyermek Jézussal*. Fa, olaj, 88,7 × 68,5 cm, lt. sz.: 904.
15. Lucas Cranach műhelye: *A szerelmes aggastyán*. Fa, olaj, 86 × 63 cm, lt. sz.: 134.
16. Lucas Cranach műhelye: *Krisztus és a házasságtörő nő*. Fa, olaj, 68,7 × 46,3 cm, lt. sz.: 816.
17. Lucas Cranach műhelye: *Mária szőlőfűrtőt nyújt a gyermek Jézusnak*. Fa, olaj, 73 × 55 cm, lt. sz.: 140.
18. Délnémetalföldi festő, XVI. század: *Ifjú képmása*. Fa, olaj, 29,5 × 21 cm, lt. sz.: 367.
19. Délnémetalföldi festő, XVI. század: *Ifjú képmása*. Fa, olaj, 30,5 × 23,7 cm, lt. sz.: 368.
20. Délnémetalföldi festő, XVI. század: *Két imádkozó öreg*. Fa, olaj, 30 × 44,7 cm, lt. sz.: 877.
21. Délnémetalföldi festő, XVI. század: *Sólyomvadászat*. Fa, olaj, 50,2 × 81,8 cm, lt. sz.: 1018.
22. Albrecht Dürer: *Férfiportré*. Fa, olaj, 43 × 29 cm, lt. sz.: 142.
23. Floris van Dyck: *Csendélet sájtal*. Fa, olaj, 47,5 × 58,5 cm, lt. sz.: 327.
24. Északolasz festő, XVI. század: *Férfiképmás*. Vásznon, olaj, 49 × 40,5 cm, lt. sz.: 880.
25. Északolasz festő, XVI. század: *Férfiképmás*. Vásznon, olaj, 48,5 × 40,5 cm, lt. sz.: 889.
26. Északolasz festő, XVI. század: *Pihenő Szent Család*. Fa, olaj, 43,5 × 31,5 cm, lt. sz.: 805.
27. Domenico Fetti: *Fiatal szent szerzetes*. Vásznon, olaj, 43,5 × 32 cm, lt. sz.: 580.
28. Francia festő, 1574 körül: *IX. Károly francia király*. Fa, olaj, 39 × 29 cm, lt. sz.: 688.
29. Theodor Caspar von Fürstenberg: *Abas kigúnyolja Cerest*. Vásznon tölgyfán, olaj, 56 × 42,5 cm, lt. sz.: 855.
30. Giorgione (?): *Őnarckép*. Papír, fára húzva, olaj, 31,5 × 28,5 cm, lt. sz.: 86.
31. Joos Goemare után: *Krisztus Mária és Márta házában*. Réz, olaj, 29 × 43 cm, lt. sz.: 942.
32. Abraham Govaerts: *Szikkás táj folyóval*. Fa, olaj, 45,5 × 73,5 cm, lt. sz.: 379.
33. Abraham Govaerts: *Tájkép halászkokkal*. Fa, olaj, 45,5 × 73,5 cm, lt. sz.: 377.
34. Holland festő, XVII. század: *Tengeri táj*. Fa, olaj, 25,5 × 34,7 cm, lt. sz.: 943.
35. Polidoro di Lanzano (da Lanciano): *Mária Jézussal és Toulouse-i Szent Lajossal*. Fa, olaj, 40,5 × 52 cm, lt. sz.: 113.
36. Lucas van Leyden iskolája: *Kártyázók*. Fa, olaj, 28,2 × 41,2 cm, lt. sz.: 923.
37. Peter van Lint: *Mucius Scaevola Porsenna előtt*. Vásznon, olaj, 151 × 200 cm, lt. sz.: 971.
38. Lorenzo Lotto: *Apolló és a múzsák*. Vásznon, olaj, 44,5 × 74 cm, lt. sz.: 947.
39. Gertrude Metz: *Gyümölcscsendélet*. Vásznon, olaj, 81,5 × 46 cm, lt. sz.: 1055.
40. Gertrude Metz: *Virágcsokor*. Vásznon, olaj, 81,5 × 46 cm, lt. sz.: 1056.
41. Anthonis Mor után: *II. Fülöp spanyol király*. Fa, olaj, 36,5 × 21,5 cm, lt. sz.: 374.
42. Anthonis Mor után: *I. Mária angol királynő*. Fa, olaj, 36 × 25,2 cm, lt. sz.: 375.
43. Németalföldi festő, XVI. század: *Női képmás*. Fa, olaj, 35,5 × 27,5 cm, lt. sz.: 354.
44. Német vagy francia festő, XVI. század: *Férfi képmása*. Réz, olaj, 19,2 × 14,7 cm, lt. sz.: 874.
45. Olasz (firenzei?) festő, XVI. század: *Női mellkép*. Papír, fára ragasztva, olaj, 31,5 × 27 cm, lt. sz.: 809.
46. Olasz festő, XVII. század: *A gyermek Jézus a kis Keresztelő Jánossal*. Vásznon, olaj, 44 × 59 cm, lt. sz.: 882.
47. Olasz festő, XVII. század: *Nő turbánnal*. Vásznon, olaj, 64,5 × 62 cm, lt. sz.: 968.
48. Olasz festő, XVII. század: *Szent Család*. Fa, olaj, 60 × 64,7 cm, lt. sz.: 977.
49. Jacopo Palma Vecchio: *Koszorús leányfej*. Fa, olaj, 38,8 × 28,5 cm, lt. sz.: 939.
50. Georg Pencz: *Tudós képmása*. Vásznon, fára húzva, olaj, 110 × 83 cm, lt. sz.: 912.
51. Tobias Pock: *Adógaras*. Réz, olaj, 38 × 47 cm, lt. sz.: 3155.
52. Raffaello után: *Mária gyermekével*. Fa, olaj, 84,5 × 66,5 cm, lt. sz.: 980.
53. Salvator Rosa: *Táj kikötővel*. Vásznon, olaj, 87,5 × 111 cm, lt. sz.: 535.
54. Salvator Rosa: *Táj vízeséssel*. Vásznon, olaj, 86,5 × 110,5 cm, lt. sz.: 529.
55. Pieter Pauwels Rubens: *Tvornyázó katonák*. Vásznon, olaj, 120 × 150,5 cm, lt. sz.: 970.
56. Bernaert de Ryckere: *Diana szarvassá változtatja Actaeont*. Fa, olaj, 48 × 70,5 cm, lt. sz.: 378.
57. Andrea Schiavone: *Vénusz és Adonisz*. Fa, olaj, 58,5 × 44,5 cm, lt. sz.: 3154.
58. Pieter Schoebroek: *Csatajelenet*. Fa, olaj, 23,5 × 34,3 cm, lt. sz.: 946.
59. Christof Schwarz után: *A kereszti felállítás*. Réz, olaj, 34,4 × 45 cm, lt. sz.: 869.
60. Jacob Seisenegger: *Férfiképmás*. Pergamen, olaj, 46 × 34,5 cm, lt. sz.: 437.
61. Tintoretto: *Férfiképmás*. Vásznon, fára húzva, olaj, 44 × 39,2 cm, lt. sz.: 114.
62. Tintoretto: *Női képmás*. Vásznon, olaj, 38 × 33,3 cm, lt. sz.: 112.
63. Tintoretto után: *Őnarckép*. Vásznon, olaj, 48,5 × 39,5 cm, lt. sz.: 1011.
64. Tiziano után: *Mária gyermekével, Alexandriai Szent Katalinnal és a gyermek Keresztelő Szent Jánossal*. Vásznon, olaj, 115 × 131 cm, lt. sz.: 981.

65. Jacob Toorenvliet: *Falusi zenészek*. Vásznon, olaj, 43,5 × 34 cm, lt. sz.: 331.
 66. Alessandro Turchi: *Tankréd és Erminia*. Vásznon, olaj, 99 × 133 cm, lt. sz.: 477.
 67. Jacopo da Valenza (G. Bellini után): *Mária gyermekével*. Fa, olaj, 83 × 60,6 cm, lt. sz.: 73.
 68. Antonio Vassilacchi: *Bacchus diadalmenete*. Vásznon, olaj, 112,5 × 150,5 cm, lt. sz.: 972.
 69. Velencei festő, XVI. század: *Krisztus és a házasságtörő nő*. Vásznon, olaj, 104,5 × 136 cm, lt. sz.: 1054.
 70. Velencei festő, XVII. század: *Nő rózsával*. Vásznon, olaj, 50 × 40,5 cm, lt. sz.: 891.
 71. Velencei festő (G. Cariani), XVI. század: *Fiatal nő képmása*. „*Violante*”. Vásznon, olaj, 64,5 × 60 cm, lt. sz.: 84.
 72. Velencei festő (Tiziano?), XVI. század: *Férfiképmás*. Vásznon, olaj, 48 × 40 cm, lt. sz.: 983.

A budai várpalota gyűjteményéből a Szépművészeti Múzeumban

73. Andries Danielsz (A. Boschaert?): *Virágok vázában*. Réz, olaj, 56,5 × 35 cm, lt. sz.: 65.27.
 74. Georg Flegel: *Csendélet sajttal és edénnyel*. Vásznon, olaj, 27 × 46 cm, lt. sz.: 91.1.
 75. Frans Geffels: *Itáliai táj romokkal*. Vásznon, olaj, 95 × 92 cm, lt. sz.: 71.19.
 76. Artemisia Gentileschi: *Jáhel és Sisera*. Vásznon, olaj, 86 × 125 cm, lt. sz.: 75.11.
 77. Lucas van Leyden után: *Foghúzás*. Fa, olaj, 33,5 × 27 cm, lt. sz.: 51.774.
 78. Német vagy németalföldi festő, XVII. század: *Farsangi jelenet (Február)*. Vásznon, olaj, 93,7 × 123 cm, lt. sz.: 68.7.
 79. Erasmus Quellinus: *Achilles Lykomedes leányaival*. Vásznon, olaj, 114 × 164 cm, lt. sz.: 71.22.
 80. Jacopo Palma Vecchio: *Koszorús fejű ifjú képmása*. Vásznon, olaj, 38,7 × 29 cm, lt. sz.: 3460.

KLÁRA GARAS

*THE ONE-TIME ART COLLECTION OF THE ROYAL PALACE.
 PICTURES IN THE BUDAPEST MUSEUM OF FINE ARTS*

Summary

The elaborate and vicissitudinous story of the royal palace's art collection begins with the renovation of the royal residence, and to a certain extent, with the reorganisation of the institutions the palace accommodated. During the reign of Maria Theresa and Joseph II, many valuable items from the imperial art collection in Vienna and Bratislava (then Pozsony) castle were transported to Buda. Despite the fact that recently two inventories from that period were found, little is actually known about the works that constituted the collection. Descriptions dating from the 19th-century sing praises of the paintings adorning the halls of the Palatine Joseph's palace, but give no particulars whatsoever. During the 1848/49 war of independence the building housing the collection was damaged, but —so recently discovered documents claim— the paintings were carried off to safety. Because the paintings were in bad shape and had “lost purpose,” the imperial court executives in the palace decided to get rid of them. Some of the paintings were returned to Vienna, and the rest auctioned off in Buda in 1856. No inventory has come down to us of the paintings bargained away, but it can be established from the collector's marks identified on the few that ended up in the Budapest Museum of Fine Arts and other famous foreign art collections that they must have included some significant masterpieces. This fact is supported by the more fortunate portion of the Buda collection. Some of the paintings transported to the Buda in the 18th century from the imperial art collections were displayed in the Imperial Chamberlain's palace. When in 1848 this building was occupied by the Ministry of Finance, the secretary of the new minister, at Lajos Kossuth's command, made arrangements for the paintings decorating the former Chamberlain's quarters to be moved to the National Museum. An inventory was drawn up, and the paintings eventually made their way to the Museum of Fine Arts, opened in 1906. The collection includes many an internationally acclaimed work of art, such as Lorenzo Lotto's “Apollo and the Muses,” Palma Vecchio's “Betrothed Couple,” Albrecht Dürer's “Portrait of a Man,” two Salvator Rosa landscapes, to mention but the most famous ones. The origins of the paintings of the royal palace, now in the Budapest Museum of Fine Arts, can be traced back to the most significant art collections of the 17th century, such as the Archduke Leopold William's collections in Brussels and Vienna, the English Duke Hamilton's collection, as well as several Venetian art collections.

AZ ÚJKORI BUDAVÁRI PALOTA BELSŐ DÍSZÍTÉSE

Az újkori Budavári Palota dekorációja eddig elkerülte a kutatás figyelmét. A II. világháború előtt feltehetőleg még túlságosan újnak tekintették az épületet, a háború után pedig, hogy úgy mondjam, nem volt időszerrű, mint egy Habsburg, majd egy Horthy rezidenciája. Sajnos Hauszmann Alajos is csak ígérte, hogy elkészíti a palota monográfiáját, amit csak részben pótol híres és reprezentatív díszalbuma.¹ És csak örülhetünk e műnek is, mert néhány filmkockát és sajtóközleményt kivéve mindössze ez őrizi a hatalmas alkotás, a végrehaláhára megvalósult újkori királyi palota emlékét.

A palotabelsővel először Voit Pál² foglalkozott, írásában a Mária Terézia és a József nádor korabeli állapotokat tárgyalta. Hozzá kapcsolható Garas Klára munkássága a XVIII–XIX. századi budavári képgyűjteményt illetően, amely a palota legfőbb ékessége volt.³ Majd Ybl Ervin érintette röviden a berendezés kérdéseit az 1855-ös helyreállításról szóló cikkében.⁴ A Hauszmann-féle palota Szent István- és Hunyadi Mátyás-termének belső kialakítását már többen tárgyalták, de inkább mint a magyar historizmus csúcsműveit, nem mint a palota részeit.

Jelen dolgozatomban megkísérlem az újkori palota díszítésének szakaszait röviden áttekinteni, elsősorban a képzőművészeti anyagot illetően. Nem áll módomban a külső-belső dekoráció teljességét és rendkívül izgalmasnak tűnő ikonológiai összefüggéseit feltárni, mivel a díszítés generális programja egyelőre nem áll rendelkezésre. A palota képgyűjteményének rekonstruálását sem lehet a munka jelen fázisában elvégezni, mindezekhez még hosszadalmas és kiterjedt kutatás szükséges, és az is lehet, hogy a képzőművészeti anyag azonosítására már sohasem lesz mód.

A képanyag ismertetésénél kiindulásul vettem a Dávid Ferenc és Kókay György által kiállításunk céljaira felkutatott levéltári anyagokat, konkrétan az 1946-ban felfektetett háborús károk jegyzékét (lásd a 297–321. és a 446–453. oldalon), valamint a palota tárgyainak 1948-as leltárát, továbbá más iratokat a MOL anyagából. Az 1945-ös jegyzék 327 elpusztult művet tüntet fel, az 1948-as leltár pedig a berendezési tárgyak, iparművészeti darabok mellett 209 megmaradt műalkotást, amelyek közül jelenleg 8 a Budapesti Történeti Múzeum Fővárosi Képtárában, 51 a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában, 18 a Magyar Nemzeti Galériában biztosan azonosítható. További kb. 30 ma is fellelhető műnél gyanítható, hogy a palotából származik, de ezt még tisztázni kell. A háborús veszteségeknek betudott művek közül az utóbbi időben nem egy előkerült, mint például az Engerth-képek, amelyekről évtizedeken át úgy tudták, hogy elégték, vagy a Rózsa György által most azonosított falkárpitok (lásd a 361–370. oldalon), és remélhetőleg továbbiak is előkerülnek még. Ám arról is megbizonyosodtam, hogy a megmenekült tárgyak közül számos veszett el az ostrom utáni években, már a béke idején. A XIX–XX. századi képzőművészeti anyag, az úgynevezett „Szentkorona Gyűjteménye” valódi nagyságáról egyelőre nincs pontos adat, az 1945-re összegyűjt kollekcio mintegy 600 darabra becsülhető, tehát durván a fele enyészett el.⁵

Az enteriőrök változásának nyomon követésében jó hasznát vettem a XIX. század eleje óta folyamatosan megjelenő idegenforgalmi útikönyveknek, palotai vezetőknék,⁶ ezekben az állandóan változó, eleven életet élő palota belsejéről számos adat maradt fenn.

Az újkori palota alapkövének letétele a millenniumi ünnepek idején I. Ferenc József által a magyarok régi vágyának megvalósulását jelentette. Bárha továbbra sem volt remélhető, hogy a király huzamosabb időre Budára költözik, mégis Mátyás király egykori palotáját idéző, nagyszabású uralkodói rezidenciát emeltek. Az új épület összefoglaló stílusa a több változatában megjelenő barokk, amelynek dominanciáját indokolja, hogy a XIX. század folyamán kialakult normatívák szerint ez a leginkább illő egy királyi palotához. A barokk keretein belül valósult meg a többi történelmi stílus elemeinek egybeolvasztásával az összkép eklektikája, amit még tovább bonyolít az ekkor már az úgynevezett „nemzeti iskola” alapjának tekintett magyaros, ornamentális díszítés alkalmazása és a szecesszió jelentkezése is. Vagyis a palota tervezői a historizmus alkotói módszerét követték, miszerint a mindenkori „világművészet” legjavát összeválogatva kell megteremteni a tökéletes műalkotást. A megvalósult eredmény láttán mind az alkotók, mind a közönség úgy érezte, hogy századok elmaradását sikerült behozni. A modern palota belső tereinek kialakítása a XX. század első éveiben így a XIX. századi historizmus égisze alatt történt, és ez meghatározta az ide kerülő műalkotások milyenségét is.

A palota képe Hauszmann keze alatt teljesen megváltozott, de a dekórum által a korábbiakban kifejezett birodalmi eszme tovább élt, összeoldódva a magyar állami reprezentáció lehangoló megjelenésével. Egykor a keleti oldal császári traktusában (lásd kötetünkben Kelényi György cikkének képeit) a hivatalos események számára, valamint az uralkodópár – eredetileg Mária Terézia királynő és császárné és Lotharingiai Ferenc császár – személyes szükségleteire rendelt párhuzamos terem sor esztétikai hatásának a középpontok felé való fokozása az uralkodói hatalom mindjobban kibontakozó érzékeltetése jegyében történt. A visszafogottabb kiképzésű előszobák készítettek fel egyrészt az intim részek műalkotásokkal és értékes bútordarabokkal kialakított művészi élményére, ahol a *hálószobában* felállított fejedelmi ágy volt az épület „szíve”. A másik

2.1.126. A földszinti előcsarnok, 1912.

2.1.72. Az első emeleti előcsarnok, 1912. Balra: Zala György Deák Ferenc-szobra, jobbra Füredi Rikárd: Mária Terézia-korabeli testőr (kat. sz.: 3.1.12.).

fronton, a hálószobával átellenben, egyre növekvő fény és pompa közepette tárult fel a hivatalos állami reprezentáció centruma, a *nagy trónterem*, ahol az egész épület gyújtópontja, az aranyozott trónus állott.

Ez a szellemi konstrukció az átalakítás során teljesen eltűnt. Az uralkodói lakosztályokat áthelyezték a déli szárnyba, amelyek így elvesztették központi szerepüket, és ez az egész épület filozófiáját megváltoztatta, az egyetlen centrum helyett négy súlypont alakult ki: a Habsburg-, a Szent István-, a Hunyadi Mátyás-, valamint a szertartási terem (trónterem, díszterem). Nyilvánvalóvá vált, hogy Buda mint uralkodói lakhely csak egy ideiglenes szállás, a birodalmi rezidenciák sorában szerepe csak másodlagos, és a teljes bővítés – az északi és a krisztinavárosi szárny – a magyar állami reprezentáció szolgálatára épült. Különös feladatot töltött be a Szent Korona az uralkodói jelvényekkel, amelyeket – kisebb megszakításokkal – ekkor már több mint egy évszázada a palota kápolnájában őriztek. E szimbolikus tárgyak a magyar korona kivételes történelmi helyzete és joga által az uralkodó távollétében is jelenlévővé tették Budán a királyi hatalmat, és képviselték a magyar államiség történelmi múltját. A Szent Korona állandó jelenléte e mitikus helyen a dicsőséges múltra emlékeztetett és a jövő záloga volt. Ezt az ambivalens szerepet a korona a palota egészére kisugározta, továbbá a múlt és a jövő találkozását a belső berendezkedés is tudatosította az aktuális politikai események termei mellett eleve nemzeti emlékhelynek és múzeumnak szánt belsők által.

Már a kezdeteknél Ferenc József határozott kívánsága volt, hogy az átépítés során a barokk palotát meg kell tartani (egyedül a trónterem kiszélesítése volt számára kívánatos),⁷ amit az ifjú császár Mária Terézia iránt érzett közismert tisztelete is motiválhatott. A munkálatok során, az ekkor már tudatosan ápolott történelmi hagyományok jegyében gondosan meg is őriztek mindent, ami a nagy királynő szolgálatára kialakított rokokó–késő rokokó belsőből megmaradt. Számos elem ezek közül még a XX. század közepén is létezett.

*

Az eredeti berendezés kialakítása a XVIII. században a másodlagos birodalmi székhelyeknél szokásos reprezentáció sémái szerint történt. A palota első emeletén berendezett nagyszerű „noble etage” terem sorának tárgyai a birodalom központjából, a bécsi császári raktárakból és műhelyekből származtak,⁸ így nem csoda, hogy a palota egyes helyiségeinek „...pompája mind a XVIII., mind a XIX. században lenyűgöző lehetett” – mint Voit Pál az együttes első rekonstruálója véli. Megjegyezném ugyanakkor, hogy csak Budáról nézve. Az összkép hatása még a pozsonyi palotához képest is közepes színvonalúnak tűnik, például hiányzott az uralkodói reprezentáció leglátványosabb eleme, a hatalmas falképek sora, ilyen pedig Pozsonyban is volt. A díszudvarra nézett a kétszintes *trónterem*, egyedül itt voltak falképek, amelyek viszont nem az uralkodó, hanem az ide helyezett egyetem számára készültek, és amelyeket az intézmény elköltözése után is megtartottak. A négy fakultás allegóriáját ábrázolták, így délen Hippokratész mellképe és gyógyszerekkel foglalatokoskodó puttók jelentek meg „Medicina” felirattal, szemben Arisztotelész „Philosophia” felirattal; a jog és a hittudomány allegóriája a keleti fal két ajtaja fölé került (lásd Schmutzer rajzán, kat. sz.: 3.1.15.).

A berendezés színvonalát csak az Alexandra Pavlovna hozományával idekerült néhány rendkívüli bútordarab és berendezési tárgy emelte meg, továbbá a palotadekoráció domináns eleme, a császári raktárakból leküldött egyetemes képzőművészeti gyűjtemény. Ennek számunkra különösen izgalmas része a császár rendelkezésére kialakított helyiségekben emlegetett csatakép-sorozat lehetett. A budai palota díszei közül feltűnően hiányzanak a magyar történelemre utaló művek, reménykedem abban, hogy e csataképek között lehetett magyar tárgyú is. Am egyelőre azok a leltárak, amelyekből a küldeményt megismerhetnénk, nem kerültek elő.

A magyar történelemre való konkrét utalás mindössze a nyugati traktusban levő, látványos, barokk falképekkel és oltárképekkel dekorált *Szent Zsigmond*- és a vele összeköttetésben álló *Szent István (Szent Jobb)*-kápolnában jelent meg. A kápolnák emelésére a királynő által nagy odaadással ápolt Szent István-kultusz

3.1.15. Jacob Mathias Schmutzer rajza nyomán Bálint Benedek fametszete: Az egyetem ünnepélyes beiktatása a budai várpalotában, 1780. június 25-én.

jegyében került sor, az 1764-ben alapított Szent István-rend tiszteletére. A Szent Jobb-kápolna festészeti programja Mária Terézia magyar királynőként kifejtett uralkodói reprezentációjának kiváló példája. Főoltárképén a magyar történeti ikonográfia legismertebb, a XVII. századtól legerteljesebb jelene volt látható: *Szent István felajánlja koronáját a Patrona Hungariae-ként megjelenő Máriának*, Vinzenz Fischer (Fürstenzell, Bajorország, 1729– Bécs, 1810) bécsi akadémiai mestertől, 1778-ból. A Habsburgok számára Szent István személye már a királynő előtt is rendkívül fontos volt,⁹ és a századokon át ható „felajánlás” kerettéma ebben az időben és környezetben új tartalmakkal töltődik fel. Funkciója Mária Terézia személyének a magyar történelmi múlttal való összefűzése, a Szűzanya, az első magyar király és az uralkodónő misztikus kapcsolatának érzékeltetése által. Szent István személye különös jelentőségre tesz szert a fokozódó németesítő törekvések idején, ugyanakkor a királynő serkentésére Bécsben is jelentős kultusza támadt, ezért joggal tarthatjuk őt az első olyan magyar hőroshnak, akit birodalomszerte tiszteltek. Szent István a XIX. században is egyike lesz a leggyakrabban ábrázolt történelmi személyiségeknek, így a várkápornabeli barokk kompozíció – amely a Hauszmann-féle átépítésig volt e kiemelt helyen – azon művek egyike, amelyek a folyamatosságot jelképezik. Az új kápolnában is ugyanez a jelenet került a főoltárképre, Benczúr Gyula (Nyíregyháza, 1844–Dolány, ma Szécsény, 1920) által újrafogalmazva (vázlata: kat. sz.: 3.4.1.).¹⁰

3.4.1. Benczúr Gyula: *Szent István felajánlja a koronát Máriának*, 1887.

A Szent István-kápolna feladata volt a Mária Terézia által 1771-ben idekerült Szent Jobb, valamint a II. József rendeletére halála után, 1791-ben visszaszállított magyar uralkodói jelvények őrzése. A klenódiумokat nevezetes események alkalmával – egészen a XX. század közepéig – háromnapos közszemlére tették, amit Budán mindenkor a magyar história nagyhatású felidézéseként éltek át az alattvalók.

A palota eleven része a XIX. század első felében a nádor és családja által lakott jobb szárny első és második emelete volt. „Amennyire a királyi lakosztályok kitűnnek pompájukkal és a bennük levő drágaságok értékével, épp ilyen meglepő a főherceg és a főhercegnő lakosztályaiban uralkodó nemes egyszerűség, ahol a hasznosság az ízléssel összefonódva jelenik meg” – olvassuk a korabeli sajtóban.¹¹

A nádor magán könyv- és képtáráának színvonala az 1820-as évekre már – a szemtanúk véleménye szerint – Európa bármely hasonló rangú és rendeltetésű gyűjteményével felvette a versenyt.¹² A palatinus utazásai során számos műalkotást vásárolt és rendelt, környezetében jelentős külföldi – elsősorban bécsi – kortárs festők neve merül fel: Jean Baptiste Isabey (Nancy, 1767–Párizs, 1855), Karl von Saar (Bécs, 1797–Bécs, 1853) miniatűrfestők, id. Giovanni Battista Lampi (Romeno, 1751–Bécs, 1830) és az ifj. Lampi (Trento, 1775–Bécs, 1837), mindketten ünnepelt portretisták, Josef Kreutzinger (Bécs, 1751– Bécs, 1829), Peter Krafft (Hanau, 1780–Bécs, 1856), majd Michael Moritz Daffinger (Bécs, 1790–Bécs, 1849), Thomas Ender (Bécs, 1793–Bécs, 1875), Lieder Frigyes (Potsdam, 1780–Pest, 1859), Rudolf Alt (Bécs, 1812–Bécs, 1905) stb.¹³

Néhány ajándékozásról is maradt fenn adat: Széchenyi István 1818-ban, görög útjáról hazatérve Mária Dorottyának adott két akvarellt, Johann Ender (Bécs, 1793–Bécs, 1854), festő-útitársa alkotásait.¹⁴ Széchenyi nagyra becsülte és okos asszonynak tartotta a főhercegnőt, 1835-ben saját portréjával is megajándékozta.¹⁵

Amikor a nádor már tartósan Budán lakott, arra törekedett, hogy egyes mestereket hosszabb maradásra bírjon. Az 1820-as évektől Wilhelm Weide (Berlin, 1782–Buda, 1856 után) szolgált nála, 1830–40-ig Anton Einsle (Bécs, 1801–Bécs, 1871), aki később visszatért Bécsbe, valamint az asszimilálódott Karl Klette (Keleti Károly; Drezda, 1793–Buda, 1874), a nádor gyermekeinek rajztanítója.

Minden bizonnyal voltak a palota gyűjteményében magyar mesterektől származó alkotások is, mivel a nádor magánpénztárából többeknek folyósított ösztöndíjat, akik ezt művekkel hálálták meg. Például Ferenczy István (Rimaszombat, 1792–Rimaszombat, 1856) – aki jórészt a palatinusnak köszönhette kiképzését – vizsgadarabként elküldte Rómából mecénásának azóta szimbólummá vált művét, a *Pásztorlánykát*. 1822 őszén Pest-Buda közönsége tömegesen zárandokolt a palotába, hogy megtekintse az előcsarnokban felállított Ferenczy-szobrokat. A *Pásztorlánykát* a nádor a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, de annak elkészültéig (1846) a palota előcsarnokában volt látható.¹⁶

Talán a legtehetségesebb pártfogolt Kozina Sándor (Felsőség, 1808–Felsőpulya, 1873) festő volt, akit 1829 októberében utaztatott a nádor Rómába, és „...ottan [...] több nagyszerű római történeti képet festett József főhercegnek...”¹⁷ A nádor támogattja volt még Vidra Ferdinánd (Veszprém, 1814–Bilke, 1879),¹⁸ Kaerling Henriettát (Pest, 1821–Bécs, 1873), az első pesti festőnőt pedig Mária Dorottya pártfogolta és megbízta a nádori gyermekek portréjának megfestésével.¹⁹ A város ismert kismestere volt Warschag Jakab (műk.: 1827–1855 körül), tőle veduták voltak a nádor birtokában.²⁰

A nádor számottevő miniatűr-, rézkarc- és metszetgyűjteményében helyet kaptak magyar alkotások is, például az orosházai Czetter Sámuel (Felpéc, 1765–?, 1819 után), Karacs Ferenc (Püspökladány, 1770–Pest,

2.1.76. Ebédlő a krisztinavárosi szárny főhercegi lakosztályában, 1912. A kandalló fölött Újváry Ignác: Szarvasbögés című képe (elpusztult).

1838), Ehrenreich Ádám (Pozsony vagy Buda, 1784–Bécs, 1851), Perlasca Domokos (Bécs, 1801–Pest, 1846) és más metszetkészítők lapjai.²¹ De a fennmaradt adatok csekély volta azt jelzi, hogy Pesten nem volt különösebb presztízse annak, ha egy mű a palotába került. A kor mentalitása nem engedte e gyűjteményt betagozódni a magyar kultúrába, pedig örök panasz a század első felében, hogy festőinknek nincs módjuk kvalitásos képeket látni a hazában, de a hatalmas budai képanyag felé nem fordult senki, holott látogatható volt, mint a már említett korabeli útleírásokból ismeretes.

A József nádor halálát követő zűrzavaros időkben a család tulajdonát képező műtárgyakat Alcsútra vitték, a különféle közgyűjteményekben ma megtalálható nádori képek nagyrészt ezek közül valók, néhány mű a leszármazottakkal külföldre (Belgiumba) jutott. A Habsburg-család tagjait ábrázoló nagyszámú alkotás javát és a csataképeket – az értékesebb berendezési tárgyakkal együtt – visszaszállították a bécsi központi raktárakba. A magyar fővárosban maradt művek ezért csalóka képet adnak a palota egykori Habsburg-galériájának kvalitásáról. Az ittmaradt portrék jó része másolat, a Mária Teréziát és családját ábrázolók Meytens különféle kompozíciói után készültek, nem is a legjobb kezek által, a visszavitt anyagot pedig egyelőre nem ismerjük.

A palota az 1849-es ostrom idején nagy károkat szenvedett, ki is rabolták, berendezése a középső és a déli részen kiégett. A császár 1851 novemberében rendelte el felújítását, ami a hadi eseményektől eltekintve már a nádori időkben is esedékes volt. Az abszolutizmus idején bécsi irányítással lefolyt helyreállítási munkálatok figyelemreméltó mozzanata, hogy a tervekben monumentális történelmi falképek festése is felmerült. A munkálatok 1854-re jutottak odáig, hogy szóba került a díszterem dekorálása, s az uralkodó kifejezett kívánsága volt, hogy a mennyezetre három magyar történelmi tárgyú freskó kerüljön. (A dekorációról és a freskó utasítása az volt, hogy az üvegházon ne szerepeljen a magyar címer.²²) Az építkezést irányító Josef Weiss, a bécsi kereskedelmi minisztérium építési felügyelője ekkor felsőbb utasításra Teleki Józsefhez, a tudományos akadémia elnökéhez fordult, hogy melyek lennének azok a mozzanatok, amelyek e célra alkalmasak? Teleki kilenc óvatosan összeválogatott jelenetet ajánlott: az Árpádok idejéből a *Vérszerződés*, a *Szent István megkeresztelése* és a *Szilveszter pápa átadja a magyar követnek a koronát*, a vegyes háziak korából a *Nagy Lajos bevonulása Nápolyba*, a *Hunyadi János nándorférvári győzelme* és a *Mátyás bevonulása Budára*, az újkorból pedig a *Zrínyi Miklós 1566-os kirohanása*, a *Buda 1686-os visszafoglalása*, végül a *Vitam et sanguinem* témákat.²³

Az ajánlott képsor egyaránt kifejezésre juttatta mind a birodalmi összetartozást, mind az egykori magyar nemzeti állam létét. A freskókra előirányzott költség 15 000 forint volt, a képek festésével Eduard Swoboda (Bécs, 1814–Hallstadt, 1902) bécsi mestert kívánták megbízni. Később mégis Peter Johann Nepomuk Geiger (Bécs, 1805–Bécs 1880) bécsi professzortól, a magyar történelem képeinek ismert mesterétől maradt fenn két vázlat, amelyek a tervezett freskókhoz készültek és a Budapesti Történelmi Múzeum Fővárosi Képtár gyűjteményében található. A vázlatok az 1844-ben megjelent *Magyarország és Erdély története rajzolatokban* című kiadvány litográfiasorozatából a *Vajk megkeresztelése*-jelenet kissé átfogalmazott variációi: a szereplők száma több, Vajk ragyogó figurája a sötét tömeg centrumába került. A jelenet a nézővel egy síkban bontakozik ki, illuzionisztikus hatásokat, alulnézeti rövidüléseket Geiger nem alkalmaz (kat. sz.: 3.3.46.). Ám a munkálatok megszakadtak, Weiss utasítást kapott a terület mielőbbi rendbetételére, mivel a császár ismét Budára látogatott. A falképfestés többé nem is jött szóba, a költségvetés mindent lefaragott, ami nélkülözhető volt.

Később mégis került a palotába Geigertől származó alkotás, ahol az 1945-ig látható volt. A Pesti Műegylet 1862–63-as kiállítási szezonjának utolsó tárlatán, egyetlen alkalommal került egy reprezentatív kompozíciója a közönség elé *Egy kép Magyarország fénykorából: Mátyás király tudósai és művészei körében* címmel.²⁴ A bécsi mestertől származó, művelődéstörténelmi fogantatású monumentális olajfestmény²⁵ minden jeles tulajdonsága ellenére szűkkeblű, nemzeties előítéletektől vezérelt fanyalgás fogadta, a sajtó elutasította az idegen mester magyar tárgyú képét. De a magyar képanyagban a Geiger által először megfogalmazott „tudósaitól körülvevett bölcs magyar uralkodó” mint kerettéma nem enyészik el, és a következőkben számos követője lesz mind a táblakép-, mind a falképfestészetben, más szereplőkkel is. Legismertebb válto-

zatát Than Mór alkotta meg a Magyar Nemzeti Múzeum díslépcsőházának falára. A palota elhanyagolt képzetét 1856-ban elképesztő gondatlansággal távolították el az épületből,²⁶ ettől kezdve a helyrehozott palota falai üresen kongtak.

A szabadságharc leverése után az 1861-es országgyűlés megnyitása alkalmából tárult fel először teljes pompájában az újjáalakított trónterem, a *Vasárnapi Ujság* csinos illusztráción közölte képét.²⁷ Lényeges változás a Mária Terézia-korabeli berendezéshez képest, hogy a trón, amely egykor a helyiség déli végében volt, most a kiszélesített téglalap alakú díszterem hosszabbik falának közepére került. Így az alattvalók sokkal szélesebb körben és közelebb állhattak a trónemelvényhez. Az illusztráción azt látjuk, amint gróf Apponyi György országbíró kinevezett királyi biztосként a trónemelvény legalsó lépcsőfokán állva megnyitja az országgyűlést. Körülötte az ország zászlósurai, főpapjai, „mögöttük a többiek, tetszés szerinti csoportzatokban” (a képviselőház testületileg távol maradt). Az egész enteriőr látványa rendkívüli, a magyar főurak ázsiai pompája különös kontrasztot képez az újjáépítés során alkalmazott neorokokó ornamentikájú stukkókkal. Úgy vélem, a terem vizuális hatása minden tekintetben a Mária Terézia-kori látvány „neo” változata lehetett.

Az 1865-ös országgyűlést ugyanitt már maga I. Ferenc József nyitotta meg, s itt fogadta a különféle tisztelgő küldöttségeket is. A palotában lezajlott ünnepi megnyitó után rituális ceremóniával vonultak át az új – immár pesti – országházba, ezzel is a megváltozott politikai helyzetet érzékeltetve. Az alkotmányos élet helyreállításával a palota új életre serkent. A sajtó lelkesedő hangjából ítélve a város lakói, sőt az egész ország mámoros volt a tényről, hogy újra fejedelem lakja a palotát – legalábbis időlegesen. Az országgyűlés idejére a királyi lakosztályok új fényt kaptak. „A királyi várpalota belseje egyike a legragyogóbbaknak melyeket képzelhetünk” – írta a *Sürgöny* lelkesült tudósítója. Leírása szerint a belső berendezés alapvonásai megmaradtak, az *előszobák*, a *fogadótermek*, a *kihallgatási termek* és az *ebédlő* faragott fa részein az uralkodó elem – úgy, mint korábban – továbbra is a fehér és az arany, tehát az eredeti rokokó jelleg tovább élt. De a szobák aránya megváltozott, a császárnak hat, a császárnénak öt szoba jutott, és különös gonddal alakították ki a császári *dolgozószobát*. Az új bútorokat mind mahagonifából faragták, és új elem a színvilág egységesebbé tétele is.

A fejedelem *toilette-szobájában* a fal, a függönyök és a díszítmények sárgák, a közös *hálószoba* falát kéksárga virágokkal dúsan átszőtt damasztokkal fedték, hogy a padló szőnyegeivel ugyanebben a színvilágban alkossanak „sajátos festői színvegyületet”. A fejedelemasszony *kis tróntermének* ékessége egy kék színű, nagyjértékű faliszőnyeg volt, a trónszéke fölötti baldachin sárga. Egyedül az ő *társalkodója* volt eltérő: „...sugározva a rózsadamasztban, a török lábszőnyeggel együtt [...] fantasztikus hatást gyakorol a szemre”: A sárga márvánnyal burkolt *nagy trónterem* díszé a „...nagyjértékű s páratlan művészi ízlésről tanúskodó remek trón, melynek baldachinját aranyhímes bársony képezi, mely délcegen ingadozó színes struccollbokrétákkal ékeskedik, s mely alatt a színaranyból való királyi szék áll, melynek két, szintén színaranyból való karján két oroslán nyújtózkodik, míg a trónnak deréktámlájába egy sugárzó korona igaz gyöngyökből van behémezve”.²⁸ Úgy tűnik, a trón igazi historizáló ékszer lehetett, készítője egy „bécsi kárpitos” volt. A legfeltűnőbb pontokon, a baldachin sarkain elhelyezett nemzetiszínű tollbokrétákat²⁹ pedig mindenki gáláns üzenetként értékelte (a trón ábrázolását lásd a kat. 3.3.23. sz. képen).

Az uralkodói gondoskodás első jelének tekinthetjük, hogy az országgyűlés közeledtével a császár – mint mecénás – a palota díszítése céljából megvásárolta Eduard Ritter von Engerth (Pless, 1818–Semmering, 1897): *Győzelem Zentánál (Savoyai Jenő elküldi követét a császárhoz a zentai győzelem hírével, 1697. szept. 11.)* című, több mint hétméteres képét.³⁰ A mű inkább politikai, mint esztétikai okokból került ide. Savoyai Jenő mint birodalmi hős dicsőül meg a kompozíción, a Habsburgok hadseregének egy olyan hadi tette után, amely a birodalom népeinek közös győzelmét hozta, közös érdekeket szolgált, és az osztrák–magyar közös múlt pozitívumait ebben a kritikus időszakban nem ártott felidézni. A festő – régi szokásnak megfelelően – 1865 nyarán a Hofburgban állította ki hatalmas vásznát, mielőtt európai bemutatókörútra indította volna. A siker Bécsben minden képzeletet felülmúlt, több mint 60 000 látogató volt kíváncsi a műre. A császár is megtekintette és megtetszett neki az általa nagyon tisztelt hadvezér alakját felidéző alko-

2.1.82. Az első előszoba a zentai csatát ábrázoló festménnyel, 1896.

tás, 15 000 forintért meg is vette,³¹ s még az országgyűlés decemberi megnyitása előtt Pestre szállíttatta, ahol azt a Vigadó nagytermében közszemlére tették, majd elhelyezték a palota díszlépcsőházában.³² Később a festmény (kat. sz.: 3.3.39.) az úgynevezett *Zenta-szobába* került (amelyet a kép után neveztek így), ahol különös mementóként 1945-ig őrizte a már rég széthullott birodalom összetartozásának nemzetek fölötti szellemét... A mű jellemző módon sohasem kapott helyet a magyarországi művészet számon tartott értékei között, bár nem maradt hatástalan a magyar történelmi festészetre. Ez a mű lett a nyitánya a kiegyezés után Pesten is megjelenő reprezentatív „dicsőség” képeknek, kutatója ebben látja Benczúr Gyula: *Budavár bevétele, 1686* című grandiózus vásznának előzményét is.³³

A koronázás ünnepeinek után elsőrendű feladat volt a palotadekoráció kiegészítése a királyi párt magyar uralkodóként ábrázoló portrékkal és bécsi, sőt magyar mesterek keze által megszületnek az első alkotások, amelyek I. Ferenc Józsefet és Erzsébetet e hivatásukban ábrázolták. Ilyen volt Heinrich Ede (Pest, 1819–Milánó, 1885) műve, az 1868-ban (I. Ferenc József, kat. sz.: 3.3.37.) és 1870-ben (Erzsébet) festett uralkodói portrérép.³⁴ Heinrich korábban Károly Miksának, Ferenc József öccsének, a szerencsétlen véget ért mexikói császárnak volt udvari festője Triesztben, a romantikus Miramare kastélyban, e helyre id. Markó Károly, régi pártfogója által került.³⁵ Feltehetőleg a főherceg ajánlotta őt felséges bátyjának, akiről több arcképet festett, például 1865-ben egy nagyalakú reprezentatív portrét, amelyen az uralkodó osztrák császári díszöltözetben látható.³⁶ 1866-ban akvarelleket készített a királyi pár Budára való bevonulásáról,³⁷ ezek később az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumba kerültek. 1867-ben festette az *I. Ferenc József a koronázási dombon* című nagyszabású vásznát, amelyet a király megvett, a mestert pedig a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki.³⁸ A királyi kegy sugarában Heinrich Bécsbe költözött, ahol mint udvari festő szerepelt. Ezt a rangját gondosan feltüntette a fentebb említett 1868-as, kalandos sorsú képmáson is, amelyet udvari megrendelésre készített. „...Heinrich jeles festészünk már befejezte császár ő Felségének azon életnagyságú arc-

képét, amely a magyar udvari kancellária nagytermét fogja díszíteni. Az arckép mind élethűség, mind művészi kivitel tekintetében sikerült. Ő Felségét a Szt. István rend fényes ornátusában állítja elő, a háttérben a Lánchíd, a Budavár egy része látható.³⁹ A politikai szempontból kivételes jelentőségű reprezentatív portré – a magyar király feltehetőleg első, magyar mester által készített hivatalos képmása – alkotója jelzése szerint Bécsben készült, a hagyomány szerint természet után, minden különösebb ihlet és kvalitás nélküli, üres, de mutatós kép, amely a palotadekoráció céljára kiválóan alkalmas volt. A kép – számos más uralkodói portréval együtt – a háború után a palotából a Nemzeti Színház díszletraktárába került, onnan mentették ki kiváló muzeológusaink egy selejtezőkor 1964-ben.

Ezután több magyar mester is készített uralkodói képmásokat, így 1869-ben Kovács Mihály (Abádszalók 1818–Budapest, 1892), Heinrich régi barátja és festőtársa, jellegben, kvalitásban nagyon hasonló módon festette meg *Erzsébet királynét*, feltehetőleg szintén a palota dekorálásának céljára.⁴⁰ Ezek legtöbbször nem természet utáni portré, másolatok vagy fényképről készültek, ahol a hangsúly inkább a magyar királyi díszruha részletezésén van, mintsem az ábrázolt személyiségén. Természet után csak keveseknek volt módja az uralkodópárt festeni. Liezen-Mayer Sándor (Győr, 1839–München, 1898) az 1860-as években Bécsben működött, ahol az uralkodóház elhalmozta portré-megrendelésekkel, feltehetőleg ezek közül került Budára mű.⁴¹ A későbbiekben többek között Wagner Sándor (Pest, 1838–München, 1919), Bihari Sándor (Rézbánya, 1855–Budapest, 1906) és Benczúr Gyula is készített természet után képmásokat a királyról és a királynéről, ugyancsak palotadekoráció rendeltetéssel.

A rendbe hozott barokk palota a koronázás idején már kényelmetlenül szűknek bizonyult, Bécsből több mint 900 résztvevő érkezett, ám az itteni szobák száma alig haladta meg a 200-at (Schönbrunn 1441 szobás). A felszerelés ugyancsak hiányos volt, a szakképzett bécsi személyzetnek még az étkezés is magával kellett hoznia. Ezért Andrássy Gyula miniszterelnök 1871-ben a palota bővítését-átépítését kezdeményezte.

A század második felében mind a hivatalos helyiségek, mind a lakosztályok az állandó várakozás készenléti állapotában voltak, de érezhetően gazda nélkül. Egy királyi rezidencia berendezésének súlyponti eleme hagyományosan a képzőművészeti gyűjtemény, ám a Ferenc József-i időkben az 1848 előtti színvonalat ez már sohasem érte el. A bécsi császári raktárak nem siettek új gyűjteménnyel pótolni az elpusztult, elkótyavetyélt képtárat, így a magyar király udvarának dekorálása a hazai szakembergárda feladata lett.

A palota képzőművészeti díszei a 70-es években lassan gyarapodtak. 1869–72 között a főváros tanácsának megrendelésére festette Engerth újabb hatalmas művét, az *I. Ferenc József és Erzsébet koronázását*.⁴² A kép mesterének kiválasztása a városvezetés szervilizmusának bizonyítéka, ekkor már akadt Pesten is kvalitásos mester, aki képes lett volna a festmény kivitelezésére. Ismeretes, hogy Székely Bertalan (Kolozsvár, 1835–Mátyásföld, 1910) az Országos Rendezőbizottság megbízására nagyszerű olajvázlatokat festett a koronázási ünnepségekről, a királyi párnak szánt ajándékozáásra, és ekkor már jócskán bebizonyította a monumentális műfajban való jártasságát. Természetesen az ő méltó feladata lett volna e nagyszabású megbízás teljesítése, de ez nem következett be. Székelytől a későbbiekben sem jutott a palotába semmi érdemleges.

1872-ben festette Wilhelm Richter (Bécs, 1824–Bécs, 1892) *Királyi falkavadászat* című képét⁴³ a budapesti falkavadász társaság megrendelésére. A nagyszerű képet a társaság a királynénak ajánlotta, és az Erzsébet dolgozószobájába került, mint a palota egyik legkvalitásosabb alkotása ezekben az években. A rajta szereplő személyek kilétét a *Vasárnapi Ujság* cikkéből ismerjük.⁴⁴

1879-ben került a királyné dolgozószobájába Rudolf Alt négy akvarellje, amelyet Rudolf trónörökös ajánlkozott anyjának a szülők ezüstlakodalmára alkalmából. A képek a királyné életének legkedvesebb helyeit ábrázolták, Possenhofent, szüleinek nyaralókastélyát, az augusztinusok templomát Bécsben, ahol az esküvője volt, Laxenburgot, ahol a trónörökös született, végül a budai királyi palotát a pesti partról nézve.⁴⁵ Itt volt továbbá számos egyéb fotó és műtárgymásolat között a kétévesen Budán elhunyt Zsófia főhercegnő pasztell arcképe (a kép feltehetőleg Barabás Miklós [Kézdimárkosfalva, 1810–Budapest, 1898] akvarelljének másolata, amely 1855-ben, pünkösdkor, a királyné megrendelésére készült),⁴⁶ valamint Mária Valéria főhercegnő gyerekkori portréja Franz Schrotzbergertől (Bécs, 1811–Graz, 1889) 1870-ből (kat. sz.: 3.4.7.).

A képzőművészeti alkotások budapesti beszerzése csak a 80-as években vált rendszeressé mind a király, mind az állami hivatalok részéről az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat (a továbbiakban: OMKT) múcsarnokában. A vásárlásokat a várkapitányság hivatalnokai intézték, és ekkor megkezdődött a palota képgyűjteményének kialakulása.⁴⁷

Az 1881-es tárlaton vásárolt az uralkodóház egy tagja először olyan festményt, amely feltehetőleg a palotába került. Rudolf trónörökös házasságkötése alkalmából Budapestre látogatott ifjú feleségével, Stefánia belga hercegnővel, József nádor unokájával. Rudolf az OMKT fővédnöke volt, ezért a protokoll szerint megjelent az aktuális múcsarnokban (tárlaton), ahol Mészöly Géza (Sárbogárd, 1844–Jobbágyi, 1877) két kis tájképe (az egyik a *Balaton partján*, a másik címe nem ismeretes) igen megtetszett neki és megvette őket.⁴⁸ A tárlat másik nagy sikere volt Lotz Károly (Homburg vor der Höhe, 1833–Budapest, 1904) *Ménes* című műve, mint írták, a művész addigi legszebb alkotása. A kormány megrendelésére készült, Kisbérre szánták, de előbb külföldön kívánták bemutatni.⁴⁹ Am a képet augusztusban meglátta a várkapitány, utasítására gyönyörű kerettel látták el, Gödöllőre szállították, hogy az ottani kastély egyik termébe helyezték,⁵⁰ majd innen került a budai palotába (kat. sz.: 4.1.3.). A OMKT elnöke, Ipolyi Arnold a következő évben, a társulat közgyűlését megnyitó beszédében ennek kapcsán felemlítette, hogy „...nem részesülhettek még eddig múcsarnokaink kiállításai ama magas fejedelmi kegyben, mely a legbőkezőbb vásárlással emeli a bécsi hasonló két műtárlatot. Reméljük, hogy idővel képesek leszünk illető kormányközegeink istápolása által művészetünknek ez úton is megnyerhetni a fejedelmi pártfogást.”⁵¹ Még ebben az évben a királyi család – a király, a királyné és ismét a trónörökös – a téli múcsarnokban már 10 000 forintért vásárolt.⁵² Példájukat sokan követték, annyi volt a vásárlás, mint még soha. A királyné ekkor udvarmestere által Kimnach László (Buda, 1857–Budapest, 1906) *Játszó gyermekek* és Révész Imre (Sátoraljaiújhely, 1859–?, 1945) *Csárdában* című művét vette meg,⁵³ de valószínűleg nem a palota számára.

Míndez a társulat anyagi helyzetét komolyan fellendítette, Ipolyi pedig személyesen fejezte ki köszönetét a királyi kegy eme megnyilvánulásáért. A társulat roppant feladatokat látott el a pesti művészeti életben: magánadományokból, vásárlásokból és tagdíjakból építette fel az első pesti Múcsarnok épületét az Andrassy úton (ma Képzőművészeti Főiskola). A király már a kezdetektől jelentős összeggel támogatta e civil szervezetet⁵⁴ – jórészt neki köszönhető, hogy fenn tudott maradni, mivel a fizető taglétszám mindvégig igen alacsony volt –, de eddig az, hogy Pesten is vásárolhatna műalkotásokat, úgy tűnik, eszébe sem jutott. Ezután állandóan vásárolt a pesti múcsarnokokban, a képeket megosztotta ausztriai kastélyai, Gödöllő és a palota között.

Az 1882-es pesti kiállításról került a palotába Vaszilij Vasziljevics Verescsagin (Cserepovec, 1842–?, 1904) *Téli táj*,⁵⁵ majd a műkereskedelemből Munkácsy Mihály (Munkács, 1844–Enderich, 1900) *Hazafelé* című alkotása, amelyet 1882-ben festett Colpachban Sedelmayernek, kifejezetten eladásra.⁵⁶ Megkezdődött a magyar tájképek módszeres gyűjtése, az első ilyenek egyike lehetett Molnár József (Zsámbék, 1821–Budapest, 1899) *Az öt tó egyike a Magas Tátrában* című alkotása 1887-ből. A fennmaradt reprodukció szerint a kompozíció rendkívül látványos volt, Molnár kutatója szerint a király ezt vette meg.⁵⁷ A későbbiekben több

3.4.7. Franz Schrotzberg: *Mária Valéria főhercegnő*, 1870.

tátrai kép is került a gyűjteménybe Molnártól, ezekhez csatlakoztak a másik kiváló tájfestő, Telepy Károly (Debrecen, 1828–Budapest, 1906) ugyancsak tátrai látképei.⁵⁸ Telepy 1877-ben kitüntetés, 1886-ban Ferenc József-rendjelet kapott, a király is fogadta, ami összefügghetett a palotába számára történt vásárlásokkal. Feltűnő a „királyi Tátra” (Kazinczy) látképeinek gyakori előfordulása a palota gyűjteményében – ez minden bizonnyal méltóságteljes nemzeti jelkép mivoltának is köszönhető –, de ismeretes, hogy Ferenc József is szerette a Tátrát.

1890-ben vette meg a király Erzsébetnek Benczúr Gyula *Mályvák között* című képét (kat. sz.: 4.1.6.), amelyet ekkor állami nagy aranyéremmel jutalmaztak. A festmény – az uralkodó ízlésének egyik látványos emléke – a felséges asszony kis szalonjába került, majd az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumba.⁵⁹

Am a gyarapodás távólról sem volt kielégítő. A *Vasárnapi Ujság* még 1892-ben is így ír: „...sokan felkeresik a budai királyi palotát, hogy megnézzék annak műkincseit, a melyek azonban, sajnos nincsenek. Az idegen csak a szertartástermeket tekintheti meg, a melyek igen fényesek, de egy kissé ridegek. Az arany fényét s a márvány ridegségét csak itt-ott enyhíti egy-egy kiválóbb hazai vagy osztrák festő műve. Történelmi emlékek és ereklyék nincsenek a várban...”⁶⁰

A dekorálás elveit sem rögzítette senki, mint már említettem, hiányzott a „gazda” szeme. Mindössze az volt az elvárás, hogy a magyar uralkodó udvarába magyar mesterek alkotásai kerüljenek. Ennek az egyébként érthető kívánságnak merev érvényesítése negatív hatással is járt, meggátolta, hogy a palotába egyetemes jelentőségű alkotásokat vásároljanak, holott ekkor még lett volna erre mód. A palota képtárának nemzeties irányultságával a művészeti élet hangadói – de a közönség is – meg volt elégedve. 1887-ben az őszi műcsarnoki tárlat kapcsán már ezt olvassuk: „A magyar festészet fejlődését – úgy látszik – a királyi palotában és a gödöllői kastély termeiben kell majd tanulmányozni. Fájdalom, Nemzeti Képcsarnokunk a Nemzeti Múzeumban nincs abban a helyzetben, hogy a hazai festészet fejlődésének tükrévé válhatott volna. A király évenként megvásárolja a legszebb magyar műveket a műcsarnoki kiállításból, különben szétszóródának magánosokhoz, vagy ami még rosszabb – külföldre.”⁶¹ Sajnos azonban a király vásárlásai messze nem töltötték be azt a szerepet, ami emelte volna a magyar művészet színvonalát. Nemcsak csekély volumene miatt, hanem az uralkodó ízlése sem volt igazán alkalmas egy rangos gyűjtemény összeválogatására. Csak vessük össze a palotába került műveket a Pesti Műegylet 1840-től folyó vásárlásaival, amelynek révén Orlai-, Székely-, Madarász- stb. képek kerültek a Nemzeti Múzeumba, de a magánkezdeményezésű egyesület – úgy, mint utódja, az OMKT is – viszonylag csekély anyagiak fölött rendelkezett.

Mikor a király az 1900-as téli műcsarnokot megtekintette, „Megjegyzéseiben nem titkolta, hogy az új, túlzott irányzatnak nem híve”.⁶² Mivel a 80-as évek elejétől a király által kiválasztott művek rendszeresen megkapták a legnagyobb elismerést, a legmagasabb művészeti díjakat, ez tapasztalhatóan befolyásolta a „műcsarnoki stílus” kialakulását, mert hiszen mindenki sikerre vágyott, és a királyi tulajdonba kerülés ténye a századfordulóra már komoly presztízst jelent. A palota gyűjteményéből szívesen adtak kölcsön képeket a jelentősebb tárlatokra, és e rendezvények szinte obligát módon még a XX. század első évtizedeiben is a „Királyi Ő Felsége tulajdona” jelzésű képekkel reprezentáltak. Az összeválogatott anyag tanúsága szerint I. Ferenc József az intim, mutatós, konzervatív műveket kedvelte, különösen a táj-, a vadász- és a hadi képeket, az egzotikus jeleneteket, a „nép élete” bensőséges vagy ironikus módon való ábrázolását. Ez az ízléstendencia a király személyes vásárlásainak megszűnte után az OMKT műcsarnokaiban megkövesülten tovább élt, és a XX. század művészeti viszonyai között mind anakronisztikusabbá, retrográdbbá vált. A Szentkorona Gyűjteménye – amely a hivatalos vásárlásoknál továbbra is a társulati műcsarnokokra támaszkodott – ennek következtében nem lett a magyar művészet teljességének tükrévé, mint naiv elődeink XIX. századi lelkesültségükben elképzelték. Mint már írásom kezdetén említettem, a palota képtárából mindenkor feltűnően hiányoztak a történelmi kompozíciók, a XIX. század legjelentősebb magyar történelmi képei közül sem került a magyar királyi lakba mű. Am ez a tendencia a XX. században már kifejezetten szerencsés, meggátolta az ekkorra minden pozitív tartalmát elvesztett, kiürült történelmi festészet eluralkodását a palotában. A 30-as években elvétve felbukkanó, a hivatalos ideológiát képviselő történelmi képek mutatják, mitől óvta meg a palotát a még ekkor is erősen ható uralkodói ízlés hagyománya.

A palota átépítésének egyik fő célja az volt, hogy építésetileg és a berendezést tekintve is az új rezidencia „majesztikus” jellegű legyen. E kívánságot alátámasztotta az a közkeletű vélemény, amelyet a *Vasárnapi Ujság* fogalmazott meg: „Sok palotája, kastélya van az osztrák császárnak. [...] Talán éppen ezért van a magyar királynak olyan kevés. Igazi királyi palota – a gödöllői csak kastély – nincsen több a Kárpátok és az Adria között a budai váraknál.”

Az épületnek a munkálatok idején is el kellett látnia funkcióit, amelyek a dualisztikus berendezkedés után jelentősen megnövekedtek. Sőt reprezentálnia kellett, ezért különösen a koronázás 25. évfordulója alkalmából, 1892-ben nagyszabású felújítási munkálatok zajlottak az ekkorra már igen elhasznált enteriőrökben. Az új kialakítás ismertetésekor a sajtó sorra vette a lakosztályokat, mivel a turistalátványosságnak számító palotában „A királyi pár lakosztályai állandóan zárva vannak, s azokhoz nem férközhetik kíváncsi szem. Pedig a palotában éppen ezek a legérdekesebbek.”

A király lakosztálya továbbra is hat szoba és egy terem volt. Berendezését nem „pazar fénnel”, hanem inkább „klasszikus egyszerűséggel s nemes ízléssel” alakították ki. A berendezés az 1867-es koronázásra készült faragott mahagóni bútorokkal történt, csak áthúzták őket. Az összes terem falmezéjét zöld damasztelyemmel borították, szintúgy a bútorokat. Hasonló színűek lettek az ajtó- és ablakfüggönyök, a perzsaszőnyegeket zöld bordúrral szegték. A „komor sötétzöld színt” a gazdag aranyozású fehér famenynezet, ablakkeret és falszegély tette kellemesebbé, az eredeti XVIII. századi díszítés szellemében. Ez alkalommal néhány műalkotás konkrét helyéről is értesülünk. A szalonba vezető előszoba bejárata mellett függött Georg Raab (Bécs, 1821–Bécs, 1885), a császári család kedvelt festője által készített *Erzsébet királyné*-portré,⁶³ amelyen a királyné lovaglórúhában, mellén rózsacsokorral volt látható. Az itt álló drága mívű, rekeszes asztal fölötti kép a stájer hegyekből visszatérő vadászt ábrázolt, amint „vállán hozza az el-ejtett zergét, és közben havasi gyopárt szed”.⁶⁴ Mellette a dívány fölött még két kép volt látható: Cziedlinszky (XIX. század második fele) lengyel festőtől a *Huszárok előőrsön*, afölött pedig Julius von Blaas (Albano, 1843–Velence, 1931) *Gödöllői vadászjelenete*,⁶⁵ melynek háttérben a gödöllői kastély látszik a parkban, előtte rókavadászatra induló lovascsoport, köztük a király, a királyné, Rudolf trónörökös és Thurn-Taxis főlovászmester. A korabeli ismertető szerint a kép különös erénye, hogy az arcok „jól vannak találva”. Az átjáróból nyíló tanácskozóterem háromablakos helyiség volt, ahol a falmezőket öt nagyobb festmény borította, sajnos a tudósító nem közli, hogy ezek melyek voltak.⁶⁶

A készülő palota díszeit egy bizottság, Szalay Imre miniszteri osztálytanácsos, Ybl Lajos várkapitány, K. Lippich Elek, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium művészeti ügyeinek titkára, Hauszmann Alajos, továbbá Szinyei Merse Pál (Szinye-Újfalu, 1845–Jernye, 1920) és Kardos Gyula (Baja, 1857–Montecarlo, 1908) festők válogatták ki a társulat műcsarnokaiban.⁶⁷ A műfajt tekintve a palotadekoráció hagyományainak megfelelően a gyűjtemény gerincét képező portréanyag mellé táj- és zsánerképeket vásároltak.

Az ezredéves ünnepségek fontos része volt a királyi palota reprezentációja. 1896. június 6-án megtörtént az új palota alapkövetétele. A régi palotába addig is új trón készült, immár magyar iparosok keze által. A gazdag aranyozású, vörös bársony kárpitozású trón háttámláján középen ekkor már Magyarország egyesített címere szerepelt a színes pajzzsal. A király a két ház ünnepi hódolatát az új trónuson fogadta.⁶⁸

Az országos millenniumi kiállítás képzőművészeti tárlatának mintegy 1000 kortárs műve közé a palota addigra összegyűjtött képtárából több, mint 20 alkotást kölcsönöztek.⁶⁹ De a várkapitány nemcsak adott a tárlatba, hanem vett is onnan a palota képtárába. Ide tartozó, érdekes probléma az is, hogy mi lett a sorsa a millenniumi ünnepségek lezajlása után a történeti kiállításon bemutatott egyes tárgyaknak. A katalógusból kiderül, továbbá a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába jutott egyes művek feljegyzett származása révén tudjuk, hogy a rendezőség számos magyar vonatkozású festményt másoltatott le a 90-es évek elejétől Európa-szerte e kiállítás céljára, és ezek egy része később biztosan a palotába került.⁷⁰

1899 őszén már lefektették az épületdekoráció átfogó elveit, úgy a falfestést, mint a szobrászati díszeket illetően. A tervekben a következők elkészítése szerepelt: a Habsburg-terem mennyezetfreskója, a Hunyadi Mátyás-terem festményciklusa, a díszterem festett lunettái, a nagy galéria (büfé) mennyezetének és oldalfalainak freskói, a krisztinavárosi szárny, valamint a régi palota díszlépcsőházának falfestményei, végezetül

1.1.1. Lotz Károly falképkartonja a Habsburg-terem kupolfreskójához. I. Ferenc József és Erzsébet apoteózisa, 1904.

a fogadó- és egyéb termek supraportái. Ez az elképzelés nagyrészt meg is valósult.

A művezetőség előterjesztésben kérte a pályázat mellőzését, mivel ilyen munkánál az nem lenne célravezető, mestereink ugyanis „nem szívesen vesznek részt pályázatokon”. Egyúttal meg is nevezték a felkérendő mestereket: Ebner Lajos (Deák-Ébner; Pest, 1850–Budapest, 1934) a régi palota átalakított díszlépcsőházában, Lotz Károly a Habsburg-teremben fog dolgozni, Benczúr Gyula a Mátyás-ciklust készíti, Feszty Árpád (Ógyalla, 1846–Budapest, 1900) és Vágó Pál (Jászapáti, 1853–Budapest, 1928) a galériát, Eisenhut Ferenc (Németpalánka, 1857–München, 1903) és Mannheimer Gusztáv (Magyar-Mannheimer; Pest, 1859–Budapest, 1937) a dísztermet festi ki, a további mennyezetfestmények és supraporták elkészítését pedig Spányi Béla (Pest, 1852–Budapest, 1914), Roskovics Ignác (Szalók, 1854–Budapest, 1915), Vastagh György (Szeged, 1834–Budapest, 1922), Székely Bertalan, Kriesch Aladár (Buda, 1863–Budapest, 1920), Krenner Viktor (Tardos-Krenner; Buda, 1866–Budapest, 1927), Vajda Zsig-

Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum harmadik terme, 1909, Budapest. Jobbra id. Franz Russ: Erzsébet császárné-portréja (kat. sz.: 3.3.36.). Papír, fénykép, 23,4 × 30,1 cm. MNMTF, lt. sz.: 384/1957fk.

mond (Bukarest, 1860–Budapest, 1931), Vaszary János (Kaposvár, 1867–Budapest, 1939), Márk Lajos (Retteg, 1867–New York, 1940) stb. között kívánták megosztani.⁷¹

A képek kidolgozásával kapcsolatban igencsak jellemző probléma merült fel, ami feltételezésem szerint az egész palotai ciklus generális kérdése volt. A konkrét adat Lotzhoz kapcsolódik, s abban a levélben található, amellyel Hauszmann a Királyi Várépítési Bizottság elé terjesztette a mester főbb vázlatait. Úgy tűnik, felmerült az ekkor már sokak előtt unalmasnak tűnő allegorikus ábrázolás mellőzése, de az idős Lotz erre nem vállalkozott, és oly nagy tekintéllyel bírt, hogy engedték érvényesülni elképzeléseit. Beterjesztett vázlatait Hauszmann ismertetője kísérte, s mint írja, „Lotz ugyan megkísérelte azt, hogy allegoria helyett személyesítést alkalmaz, és ezen eszmét egy másik vázlatban mutatja be. A művész maga azonban ezen megoldást veszélyes kísérletnek tartja, mert itt a realiztikus irány kerülne felszínre, individualizálni kell, élethű arcképekkel, ami mennyezet festésnél nemcsak szokatlan, hanem rendkívül nehéz, alig megoldható művészi probléma, amiért is a maga részéről az allegorikus vázlat elfogadását kéri.” Hauszmann levelében leírta a terem képeiről alkotott főbb kompozíciós elképzeléseit is, de a részletekre nem tért ki, ezt nyilván Lotzra bízták, akivel Hauszmann szóban egyezett meg.⁷² Ez a döntés rávilágít arra, hogy a palota díszítési stílusát illetően nem alakult ki határozott művészi koncepció. A kifestésben esetlegességek érvényesültek, a történelmi, a legendás és az allegorikus ábrázolás az egész épületen belül keveredett. Mivel az összes freskó elpusztult, a művek megítélése ma már valójában lehetetlen. A palotát 1901-ben adták át, de a falfestés és berendezés tovább tartott, Lotz freskója csak 1903-ra lett készen.

Az átadás után megkezdődött a hatalmas épületkomplexum mindennapi élete, és az átadáskori állapot azonnal módosulni kezdett. Az elkövetkező években a politikai változások, az idő múlása, vagyis az élet folyamatossága nyomot hagyott rajta. 1907 novemberében egy új intézmény jött létre a palota falain belül, Erzsébet királyné emlékére, az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum. Ferenc József ekkor mindazokat a tárgyakat, amelyeket egykor a királyné használt és a királyi család birtokában voltak, a magyar nemzetnek ajándékozta, hogy azokból a Gizella bajor királyi hercegné és Mária Valéria főhercegnő által már korábban a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott tárgyakkal együtt létrejöhesse egy önálló gyűjteményi egység.⁷³ A kis múzeum az eredeti tárgyak mellett sok másolatot és számos képzőművészeti alkotás fotóját őrizte az Erzsébet-ikonográfia jeles darabjairól, elsősorban azokat, amelyeknek magyar vonatkozásuk volt. Számos darab hagyatékból került ide vagy később vásárolták, tehát nem tartozott az eredeti berendezéshez. A fontosabb alkotások közül említeném id. Franz Russ (megh. 1888 után) két művét, az 1859-ben festett életnagyságú *Erzsébet-képet* (a hagyomány szerint Eugénie francia császárnénak volt szánva, de a háborús események közbejötté miatt nem küldték el; kat. sz.: 3.3.36.) és az 1873-ban, természet után festett *Erzsébet királyné magyar öltözetben* című olajfestményt. Továbbá itt volt Wagner Sándor (Pest, 1838–München, 1919) *Erzsébet-portréja*, amelyet 1867-ben a bécsi Hofburgban, „élet után” festett a művész. A képet a Nemzeti Képcsarnokot alapító egyesület rendelte meg 1865-ben, árát pedig közadakozásból fedezték. Ennek alapján készült a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában található nagyméretű kép (kat. sz.: 3.3.38.).⁷⁴

1.1.3. Lotz Károly falképkartonja a Habsburg-terem kupolafreskójához. A Háború allegóriája, 1904.

2.1.75. A főhercegi fogadóterem, 1912.

A palota hagyományos funkciói mellett nem utolsósorban a kortárs magyar szakemberek világraszóló bemutatkozóhelyévé vált. Mint a budapesti Operaház és Parlament hangsúlyozottan magyar erővel, magyar anyagokból épült, ezt a feltételt törvénybe is foglalták. (Óva intek attól mindenkit, hogy a reformkortól kibontakozó, a „nemzeti iskola” megteremtésére irányuló vágyat a mai politikai törekvésekkel vessen össze. A „magyar mester” kizárólag annyit jelentett, hogy a művészi megbízásokat hagyományosan ellátó osztrák mesterek ellenében magyarországi születésű, itt meghonosodott vagy csak helyben lakó legyen a megbízott, és még ezt is igen liberálisan kezelték.) Az intézkedés fő célja az önálló magyar művészet megteremtése volt.

A királyi palota teremsorainak egy részét eleve a nyilvánosságnak szánták, a műalkotások gondos megválogatása és elhelyezése az alattvalóknak, az ország polgárainak, sőt a diplomáciának, a külföldi partnereknek – egész Európának – szánt üzenet volt. Az építész, Hauszmann Alajos figyelme a belső díszítés minden részletére kiterjedt, erről ő maga számol be az átadás idején írott cikkeiben.⁷⁵ A bemutatott művek a XVIII. századi felvilágosodástól élő eszme jegyében készítetik a látogatót a felismerésre: a palota magyar műalkotásainak magas kvalitása az ország kultúrájának záloga, a kultúra fejlettsége pedig az egész nemzet „nagyságát” bizonyítja. A palota képanyagának gyarapítása ennek jegyében az átadás után új lendületet kapott, s egészen a II. világháborúig töretlenül folytatódott.

*

A palota a XX. században is kedvelt idegenforgalmi látványosság maradt. A következőkben egy olyan áttekintést kívánok adni, amely a 30-as évek végére, közvetlenül a II. világháború előtti időkre összeállt képet tükrözi. Ismertetésem nem az egykori közönségnek szóló idegenforgalmi útvonalat követi, hanem a hivatalos vendégek számára, a nagy állami rendezvényeknél alkalmazott protokollt.

A hivatalos vendégek, magas személyiségek a palota északi végéről, a Szent György tér felől érkeztek, és a grandiózus, márványoszlopos ruhatár fogadta őket, Jankovits Gyula (Budapest, 1865–Pomáz, 1932) *Libatolvaj* című, lendületes előadása, carrarai márvány szobrával.⁷⁶ Ezután a nagy előtermet (gyülekezőtermet) Munkácsy Mihály *Hazatérés* című hatalmas vászna díszítette, és a helyiség – igen figyelemreméltó módon – a világhírű, ünneplott magyar mester nevét kapta. A gesztust, hogy a termeket a bennük látható műalkotások mesteréről vagy a művekről nevezték el, többször tapasztalni (Munkácsy-terem, Visegrád-szoba, Zenta-szoba stb.). A második előteremben helyezték el Lotz Károly fentebb már említett *Ménesét* (kat. sz.: 4.1.3.) mint a Szentkorona Gyűjteményének büszkeségét. A közbülső, udvari gyülekezőtermet Magyar-Mannheimer Gusztáv „néhány képe” díszítette (azonosítatlanok).

Az ez után következő ünnepi (vagy bál-) terem főfalát Mária Terézia és Mária Ludovika magyar uralkodónők képmásai díszítették (azonosítatlanok). Ezeken kívül nem ismeretes más, itt elhelyezett műalkotás, a terem kiképzésének hallatlan plasztikai gazdagsága talán nem adott szerencsés keretet a képzőművészetnek. Az ünnepi teremmel párhuzamos, a Duna felől fekvő büfégaléria annál inkább alkalmas volt erre. Mennyezetére Feszty Árpád freskója került, amely a Vigadó 1865–1867-ben elkészült falképciklusának témáját ismétli: *Árgyelus királyfi és Tündérszép Ilona* meséjét, amelyet Ipolyi Arnold 1854-ben megjelent *Magyar Mithológiája* óta a magyar mondavilág kiemelkedő fontosságú történetének tartottak. De nem a Vörösmarthy-féle *Csongor és Tünde* illusztrációja, hanem az archaikus ázsiai eredetű meséé, amivel mintegy a honfoglalás előtti ősi állapotokat kívánták felidézni. Feszty e ködbe vesző eredet elsőrangú szakemberének számított a *Magyarok bejövetele* című híres körképének megfestése óta. A Vigadóban a történet esztétikai lehetőségeit Lotz Károly és Than Mór (Óbese, 1828–Trieszt, 1899) csak kevésbé tudta kibontakoztatni a képek rossz elhelyezése miatt, itt annál inkább mutatós lehetett a hatalmas, nyílt mennyezet. A néhány fennmaradt fotóról ítélve az összkép barokkos, amely szecessziós részelemekből állt össze, és Lotz Károly

2.1.116. Az új ünnepi vagy bálterem, 1912.

utolsó falképeinek erős hatását mutatta.⁷⁷ Az oldalfalakon a Hauszmann által a bécsi császári gyűjteményekből 1903-ban kiválogatott nyolc hatalmas lotharingiai szövétt falkárpit két példánya volt látható.⁷⁸ Ezekre már 1886-ban, a Buda visszafoglalásának 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi történelmi kiállításon felfigyeltek, amikor császári rendeletre négyet közülük kölcsönadtak Bécsből.⁷⁹ A többi a palota különböző helyiségeiben akasztották ki, így a krisztinavárosi szárny díszlépcsőházában és az ünnepi csarnok utáni teremben. (A *Négy évszak* allegóriáját ábrázoló francia falkárpitokat a XX. századi útikönyvek úgy emlegetik, hogy „a hagyomány szerint egykor Marie Antoinette birtokában voltak”, de erre vonatkozóan eddig nem sikerült semmiféle bizonyítható adatot találni.) 1938-ban egy aktuális történelmi képet is raktak közéjük, Lengyel Reinfuss Eduárdtól (Barka, 1873–Budapest, 1842) *A Nemzeti Gárda bevonulása 1919. november 16-án, a Kommün bukása után* című⁸⁰ (a képen a sereg élén Horthy Miklós volt látható), amely a napi politika szintjéről származó témaválasztás következtében erősen disszonáns jelenség lehetett ebben a miliőben.

Az ezután következő Visegrád-szobában, amely a kupola alatti centrum előszobája volt, a szolnoki festőiskola tagjának, Spányi Bélának három tájképe függött, *Vajdahunyad vára*, *Mátyás budai vára* és a *Visegrádi vár* címmel.⁸¹ Spányik Kornél (Pozsony, 1858–Budapest, 1943) ezekkel egy időben festette ugyanezeket a nemzeti kegyhelynek minősülő várakat a Parlament éttermének falára, de míg ott a várak a nép és a táj összetartozását érzékeltetik, itt az uralkodó és az uralt föld allegóriáivá váltak. Mivel azonban itt hangsúlyozottan csak a Hunyadi-körrel kapcsolatos erősségek szerepeltek, a nemzeti királyságra való utalás volt a feladatuk.

Nyilván jól meggondolt szándék következménye, hogy e várak látványa vezetett be a régi és az új épület-számnyat összekötő Habsburg-terembe, a teljes épületegyüttes új és hatásos centrumába. Itt a kupola alatt volt látható a palota egyik fő attrakciója, az ünnepelt falképfestő, Lotz Károly utolsó műve, az *I. Ferenc*

2.1.117. A büfégaléria, 1912. A mennyezeten Feszty Árpád: Árgyélus királyfi és Tündérszép Ilona című falképe. Jobbra a 3. számú lotharingiai falikárpit függ.

Teázóterem a királyi palotában. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395/12., neg. sz.: 28.595/6 × 9.

József és Erzsébet apoteózisát ábrázoló freskósorozat (lásd a 424. és 425. oldalon; vázlatai: kat. sz.: 1.1.1–4.). A nagyszabású kompozíció a kupola égésekor megmenekült ugyan, de az 50-es években a beázások megsemmisítették. A mester a munka megkezdése előtt Würzburgba utazott Tiepolo munkáit tanulmányozni, s ő maga állította össze a képsorozat programját az évszázadok óta ismétlődő számos hasonló falképciklus toposzai szerint, amelynek deklarált vezéreszméje: a jólét és kultúra kibontakozása az uralkodói erények által. E program tőlünk nyugatabbra már kibírhatatlan közhely, de itt, ahol a kultúra bizonyos területein még mindig nyomasztó az utolérési komplexus, a beteljesülést jelentette, és a Királyi Váreépítési Bizottság, Podmaniczky Frigyes báró elnöklétével, ugyanolyan elhivatottsággal állt a mester mellett, mint 15 évvel korábban az Operaház falképsorozatának esetében.⁸²

A freskó részletes leírását Ybl Ervin monográfiája őrizte meg számunkra.⁸³ „Csupa fény, csupa ragyogás Lotz mester utolsó monumentális munkája. [...] a zenit pontosan fölöttünk a középben van, [...] viszont a festett architektúra dél felé mutat, erre dülnek a látszatépitmények. A kompozíció a kép szélétől indul ki, [...] az alakok egy része a keret széleire festett sárgás és szürkés tónusú látszatarcitektúrán nyugszik, innen repülnek befelé, összefüggő rajokban a képmező belsejébe. [...] A festett ívek előtt lila talapzaton két szoborzerű zöldes grisaille-alak trónol: az igazság és a bölcsesség. [...] A cseh boltozat nagyobb részét a felhős égbolt sugározza be. [...] A figurális lények csak ritka csoportokat alkotnak, nem az alakok uralkodnak a téren, [...] hanem a szabad tér az alakok fölött. [...] A háborút megszemélyesítő, allegorikus csoport [...] a felhőkben kiröppenő, négylovas, száguldó diadalszeker[en] harcra induló antik hős [...] előtte lebegő [...] két génusz. [...] A másik oldalon az uralkodó és felesége képe mellett a béke áldásait kifejező raj. [...] Alul a békének megtört tónusokba, lilás leplekbe burkolt, nyugalmas, előkelő női alakja, kezében az olajág. [...] Alatta a bőség, [...] karján az allegorikus szaru. Hozzájuk kapcsolódnak, mint a hatalmas fűzér további tagjai, a földművelés, az ipar, a kereskedelem megszemélyesítői, [...] a tudomány, a zene allegóriái. Alul a gya-

korlati foglalkozások, felül az ideális szellemi tevékenységek, tetején a muzsika, ahogyan a béke kultúrája felépül. [...] A béke és a háború csoportja között amorették tartják a koronázási jelvényeket, [...] a királyi pár grisaille-reliefjét pedig arany keret, bíbor és hermelin veszi körül. Mellette Hungária áll. [...] Szemben, a másik oldalon, a keret látszatarchitektúráján a történelem [...] allegóriája [...] a dicsőség géniuszaival, tőlük jobbra az építészet, a szobrászat és a festészet hármass csoportja.” A „boldog békeidők”, a Ferenc József-i aranykor megőrkötését a kortársak mint a „magyar emlékszerű festészet” legkiválóbb alkotását ünnepele-
ték.⁸⁴ A kupolateremmel szomszédos kisebb helyiségben Karlovsky Bertalan (Munkács, 1858–Budapest, 1938) festett supraportákat, a *Zene műzsája* és a *Poézis műzsája* címen.⁸⁵

A krisztinavárosi szárny főlépcsőházát és a régi épületrész „audiencialépcsőjét” Deák-Ébner Lajos festette ki. Az utóbbi fő díszje a széles márvány burkolatú helyiség homlokfalán három falkép, az *Igazság*, a *Tudomány* és a *Művészet* allegóriája. (Az egykori turisztikai látogatások itt kezdődtek.) A lépcsőházból jobbra haladva következett a Mária Terézia-korabeli épület, amelynek egykori látványát, esztétikai értékeit, mint fentebb említettem, a király kívánságára megtartották. Az első teremben, amelybe a civil látogató érkezett, volt a már említett Engerth-kép, a *Győzelem Zentánál*, az egykori császári ajándék. A másik Engerth-képet, a *Koronázást* a királyné trónterme melletti szobában helyezték el. A királyné tróntermében Erzsébet és Mária Terézia újabb portréja volt látható (azonosítatlanok).

A Mária Terézia-szárnyban a nagy szertartási terem (trónterem), a kis trónterem és a négy előterem patinás miliője fogadta magába az egykor magyar királyként uralkodó Habsburgok galériáját. A kis trónteremben *III. Károly*, *II. Lipót*, *II. József* és *I. Ferenc József* reprezentatív, életnagyságú portréja (ez utóbbi Liezen-Mayer Sándortól), a Lila szobában a tizenhét éves *Ferenc József*,⁸⁶ *I. Ferenc* és *V. Ferdinánd* arcképe, a Sárga szobában pedig *I. Ferenc Józsefet* osztrák tábornoki egyenruhában ábrázoló arckép függött (azonosítatlanok). A Kék teremben *Mária Terézia* (kat. sz.: 3.1.5.), *Lotharingiai Ferenc* (kat. sz.: 3.1.4.) és a császári

Kis szalon. Jobbra I. Ferenc József fiatalkori képe magyar ruhában (azonosítatlan). BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395/15., neg. sz.: 25.372/6 × 9.

Az egykori déli tükörterem. Baloldalt Benczúr Gyula: Zita királyné koronázási díszöltözetben, az ajtó másik oldalán Benczúr Gyula: Ottó királyfi portréja (MNMTKcs, lt. sz.: 1887.) című képe.

pár gyermekeinek képe (kat. sz.: 3.1.10.) volt látható, akkoriban Meytens-művekként jelezve, ám ezek csak jó másolatok. Valószínűleg ezek őrizték meg leghívebben a XVIII. századi képanyag emlékét, kereteik mind eredetiek, rokokó stílusban faragottak, fehérre festettek, aranyozott díszítéssel. Nem találtam említést a kisebb arcképek elhelyezéséről, de számos egyéb, a Habsburg-család egyes tagjairól festett portré is helyet kapott itt. Az uralkodói portrék után az uralt föld képei következtek. Révész Imre *Alföld*-triptichonja, továbbá Telepy Károly és Molnár József korábban már említett tájképei is, valamint Spányik Kornél másolata Julius von Blaas *Gödöllői királyi vadászat* című festményéről (amely eredetileg Erzsébet dolgozószobájában volt). Ezen a fertályon alakították ki a szertartási terem egyik előszobájában a *Corvin Mátyás-könyvtártermet*, amely a publikum számára készült nyilvános Mátyás-emlékhely volt. (Az úgynevezett Hunyadi Mátyás-terem a krisztinavárosi szárnyban nem volt – vagy csak ritkán – látogatható.) A Corvin Mátyás-könyvtárteremben múzeumszerű elrendezésben számos Mátyás-relikvia jelent meg. Látható volt egy corvina, Mátyás két olajfestésű portréja (másolat Mantegna után és az ekkor Mányokinak tulajdonított arckép),⁸⁷ továbbá 1933–1944-ig itt volt a két jól ismert, Giovanni Dalmatának (Trau, 1445–?, 1509) tulajdonított, XV. századi fehér márvány relief *Mátyás királyról* és *Beatrix királynéről*. A kandallópárkányon állt Mátyás „velencei kristályserlege”, s itt volt kiakasztva egy XVI. századi flandriai kárpit is, I. Ferenc József ajándéka 1916-ból (kat. sz.: 3.4.2.). A kandallón helyezték el a Michelangelo Medici-síremlékéről vett *Hajnal* és *Este* szobrok kisméretű altwien-porcelán másolatát, továbbá egy könyvespolcon a magyar klasszikusok díszkiadású műveit. A szoba fő helyén *I. Ferenc József és Erzsébet királyné* márványbúsztye állt, Zala Györgytől (Alsólendva, 1858–Budapest, 1937).⁸⁸

Az ezután következő Rózsaszobáknak kétféle berendezése ismert. Eredetileg itt szerepelt Bihari Sándor *Programbeszéd* (kat. sz.: 3.4.35.)⁸⁹ és Wojciech (Adalbert) Kossak (Párizs, 1857–Krakkó, 1942), Európa-

3.4.35. Bihari Sándor: Programbeszéd, 1890.

2.1.69. Főlépcsőház a krisztinavárosi szárnyban, 1912. Lent baloldalt Fadrusz János Atlasza (ma az OSzK díszlépcsőházában).

szerte ismert lengyel csataképfestő *Jelenet a königráti csatából*⁹⁰ című képe. (Ez Miklós cárnak volt szánva ajándéku, de a háborús helyzet megakadályozta elküldését.) Később az egyik Rózsaszobát Rákóczi-emlékhelyként rendezték át. Ide került Mátyóki Ádám⁹¹ *II. Rákóczi Ferenc* és felesége, valamint két gyermekük portréja,⁹¹ továbbá itt állt Holló Barnabástól (Alsóhagony, 1865–Budapest, 1917) *a fejedelem* bronz lovasszobra.⁹²

Az egykori déli tükörterembe kerültek az 1916-os koronázásra emlékeztető festmények, Kukán Gézá⁹³ tól (Érsekújvár, 1890–Budapest, 1936) *IV. Károly*⁹³ *koronázási díszöltözetben*, valamint Benczúr Gyulától *Zita királyné koronázási díszöltözetben*⁹⁴ és *Otto királyi*-portréja, mindhárom 1917-ből.⁹⁵

A középső, kiugró rizalit után, az épület déli szárnyában következtek a királyi pár egykori lakosztályai, amelyek a 30-as években időnként látogathatók voltak. Itt kapott helyet a palota magyar képgyűjteményének java, köztük azok, amelyeket a király vásárolt egykor. A király szobáiban egy Kupeczky⁹⁶ és több Szinyei Merse-képet lehetett találni,⁹⁷ és itt volt Pataky László (Brád, 1857–Alvinc, 1912)

Király Ő Felsége kivonulása a hadgyakorlatra című alkotása (kat. sz.: 3.4.30.).⁹⁸ Az uralkodói apartmant a szárnysegédek szobája zárta, ezt Verescsagin már említett *Téli tájkép* című vászna díszítette. A királyné kis szalonját négy mitológiai csoport ékesítette (Rubens műhelyéből), hálószobájában XV. századnak tartott festmények, a királlyal közös reggelizőszobában francia csendéletek és tájképek voltak (azonosíthatatlanok). A magyar festők közül a királynéi szalonban Barabás Miklós, Brocky Károly (Temesvár, 1807–London, 1855), Zichy Mihály (Zala, 1827–Szentpétervár, 1906), Paál László (Zám, 1846–Charenton, 1879), Mednyánszky László (Beckó, 1852–Bécs, 1919), Benczúr Gyula, Vágó Pál és Munkácsy Mihály egyes művei szerepeltek (azonosíthatatlanok).

A krisztinavárosi szárnyban elhelyezett két különleges rendeltetésű helyiség – a Szent István- és a Hunyadi Mátyás-terem –, amelyek csak időnként voltak látogathatók, hivatása nem az ismeretterjesztés, hanem a reprezentatív emlékállítás volt. Berendezésük a „nemzeti iskola” kiteljesedése jegyében történt, a két megvalósult enteriőr a magyar historizmus csúcsa. Díszítésükben reprezentatív szerepet játszanak a XIX. században legrangosabb műnemnek tartott és évtizedeken át olyannyira áhitott nagyszabású történelmi képciklusok (mégma nem is valósultak meg maradéktalanul a tervezett kompozíciók; mint ismeretes, Benczúr *Mátyás-ciklusát* nyolcdarabosra szánták).

Ezek az úgynevezett „középnagyságú” helyiségek különös szerepüket méreteikkel is érzékeltették, kisebbek voltak, mint a közösségi termek, de a lakószobáknál nagyobbak. A kisebb Szent István-terem – mint Hauszmann írja – „intim kiképzést kívánt [...], részletfinomságot és színharmóniát [...], ezért választottam faanyagot, aranyozással, s majolika betéttel”.⁹⁹

A Szent István-terem fő attrakciója az *Árpád-házi királyokat* és *szenteket* ábrázoló tíz képből és két nagyméretű supraportából álló sorozat volt. Az iniciátor, Roskovics Ignác kartonjai után a „kőbe égetett képek”

Szalon Tornai Gyula: Salome táncja című képével (elpusztult). BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395/10., neg. sz.: 25.370/6 × 9.

3.5.3. Roskovic Ignác nyomán
Nikelszky Géza: Szent László király,

pirogránit alagra készültek, a kivitelező Nikelszky Géza (Szatmárnémeti, 1877–Pécs, 1966). A pirogránit, egy rendkívüli keménységű majolika, amely szépen festhető és égethető, Zsolnay Vilmos szabadalma volt, ekkor mint elsőrangú magyar találmányt ünnepelték, s az 1900-as Párizsi Világkiállításon világhírt szerzett a magyar mérnököknek. A kivitelezés a pécsi Zsolnay gyárban történt, a palotával egy időben épülő Parlament és Nagyboldogasszony (Mátyás)-plébániatemplom ugyancsak pirogránit díszével együtt.

„A magyar király otthonának Szent István termét úgy díszíteni az Árpád házból származó hős királyok alakjaival, hogy ezek az alakok történetünk egy dicsőséges korszakát összes vonatkozásaikkal egyetemben, a lehető legnagyobb historiai hűséggel s mégis művészi fölfogással tükrözzék vissza, tagadhatatlanul egyike volt a legnehezebb föladatoknak” – írja Szana Tamás a *Vasárnapi Ujságban*, 1900-ban, a terem bemutatásakor megjelent cikké-

ben,¹⁰⁰ amelyben részletesen ismerteti a sorozatot. A Szent István-teremben az Árpád-ház tíz tagja jelent meg: *Szent Imre* (a szent ifjúság jelképe), *I. Béla* (az 1051–1052-iki nemes háború lelke), *Szent László, Kálmán, III. Béla, II. Endre* (az Aranybulla adományozója), *Szent Erzsébet, IV. Béla* (Budavár alapítója), *Szent Margit* és *III. Endre* (az utolsó Árpád-házi király), továbbá két csoportkép: *Szent István a keresztény vallást hirdeti* és *Szent István apostoli királlyá koronáztatása*.¹⁰¹ Az első nagyalakú, hármaskeretrel határolt kép közepén áll „...István, kezében kereszttel és Szent Móricznak a koronázási paláston is látható dárdájával, amely egy szöveget foglal magában a Krisztus keresztjéből. A király éppen a szé-

3.5.5. Oszlop részlete a Szent István-terem kandallójához.

kesfehérvári templom feléje tartott mintáját fogadja el kivételre, míg nevelője, Adalbert az egyház áldásait adja reá kísérőül térítői útján. A másik oldalon anyja, Sarolta támaszkodik Gizella királynéra, mellettük az egyháznak ajándékozott folszerelések, közöttük a Nemzeti Múzeumunkban látható román egyházi régiségek. A kompozíciót egy hívő s egy még kételkedő harcos alakja egészíti ki.” A másik képen „...István az előtéri harcosnak adja át koronázási jelvényeit, s a kormánypálczát és az ország almáját vevén kezébe letérdel, hogy a koronát hozó, s a beteg esztergomi érseket helyettesítő Asztrik a koronát a fejére tegye. Háta mögött püspökök tartják a pápai bullát, melyben az apostoli királyi cí-

hazi királyok sorozatért Roskovics az OMKT műcsarnokában megkapta a tavaszi tárlat aranyérmét is.¹⁰³ A fennmaradt mintadarabokból ítélve (kat. sz.: 3.5.1–3.) az angol preraffaeliták szépségkultuszát idéző, a Mátyás-templom szecessziós kezdeményezéseit folytató, rendkívül artisztikus kompozíciók voltak.¹⁰⁴

3.5.2. Roskovics Ignác nyomán Nikelszky Géza:
IV. Béla király, 1899.

3.5.5. Párkány részlete a Szent István-terem kandallójához.

met kapta, s e cím jelvényét, a kettős keresztet. A másik oldalon Czeba nádorispán s Kujár országbíró pallost, s az Árpádok czímerével díszített zászlót tartanak. [...] Ezek a terem két ajtaja fölé jönnek.” Szana véleménye szerint Roskovics igazi „művésztudós”, aki nemcsak a művészet barátainak, hanem a tudományos körök figyelmére és elismerésére is számot tarthat.

Mint megtudjuk, a festő történeti forráskutatást és régészeti munkát is végzett, a Nemzeti Múzeumban lerajzolta a régi sírokban talált ékszereket, fegyvereket és a kőkoporsók díszeit. Szőnyegdarabokat, házieszközöket, külföldi jelmeztani munkákat tanulmányozott, mindezt felhasználta a komponálás során, hogy meggyőző történelmi légkört teremtsen.

A terem megnyitását az uralkodó siettette, mert határozott kívánsága volt, hogy a magyar mesterek szerepeljenek az 1900-as Párizsi Világkiállításon, s Hauszmann a Szent István-terem berendezését ítélte megfelelőnek e célra.¹⁰² A Párizsból hazatért Árpád-

Szalón Pap Henrik: Zászlót himező lányok című képével (MNG, lt. sz.: 63.19T.). BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395/5., neg. sz.: 28.591/6 × 9.

Szerencsére a Hunyadi Mátyás-teremből fennmaradt a két elkészült darab, a több mint négyméteres Benczúr Gyula-festmény, a *Mátyás fogadja a pápa követeit* (kat. sz.: 3.5.10.) és a *Mátyás király bevonulása Budára*.¹⁰⁵ Az alkotások az akadémizmus neoreneszánszba oltott példái, minden progressziótól távol álló mestermunkák, a XIX. századi historizmus végső kifutását érzékeltető művek – a XX. század első évtizedéből. A harmadik hatalmas Benczúr-kép, amely nem itt, hanem a hivatalos reprezentációt szolgáló helyiségben volt, a *Millenáris hódolat I. Ferenc József és Erzsébet királyné előtt* (1908), elégett.¹⁰⁶

Továbbhaladva, a krisztinavárosi szárny egyik nagy szalonjának falára Vajda Zsigmond festett a *drámai, az egyházi, a „lyrai”* és a *népies zenét* allegorizáló alakokat. Itt valósult meg végre a negyedszázada – az Operaház kifestése óta – hangoztatott kívánság, hogy ábrázolás készüljön a magyarság ázsiai muzsikájáról. Vajda ugyanekkor festette az Országház képviselői társalgójának dongaboltozatára a magyarok eredetének mítoszáat ábrázoló sorozatot, és a királyi palota energikus lendületű freskóciklusa a Parlamentben megpendített gondolatot viszi tovább, megkísérli a magyar őstörténet hiányzó képi világának megteremtését. A képciklus stílári szempontból rendkívül érdekes lehetett, a fennmaradt képanyag szerint ez is a konzervatív és a progresszív irányzatok együttélését mutatta, mivel Vajdát, bármennyire is igyekszik a barokkos miliőhöz igazodni, szintén megérintette a szecesszió.

A krisztinavárosi szárnyban volt található a Szentkorona Gyűjteménye-kollekció legtöbb darabja. Ezek közül biztosan azonosítható a főhercegi ebédlő kandallója fölött elhelyezett, Újvári Ignációt (Pest, 1860–Kisoroszi, 1927) származó *Szarvasbőgés* című kép, amely a palota ismert jegyzékeiben ugyan nem szerepel, de az enteriőrökről készült fotókon igen. Továbbá a krisztinavárosi szárnyban volt még a már említett darabokon kívül Karl Klette, id. Markó Károly (Lőcse, 1791–Villa Appoggi, 1860), Brodsky Sándor (Tó-

almás, 1819–Budapest, 1901), Kéméndy Jenő (Déva, 1860–Budapest, 1925), Mendlik Oszkár (Radvánc, 1871–Haarlem, 1963), Bruck Lajos (Pápa, 1846–Budapest, 1910), Pállik Béla (Nagymihály, 1845–Budapest, 1908), Neogrády Antal (Galsa, 1861–Alag, 1942), Aggházy Gyula (Dombóvár, 1850–Budapest, 1919), Révész Imre, Pentelei Molnár János (Dunapentele, 1878–Békésgyula, 1924) stb. több műve is. A felsorolt művészek egyike sem követte a haladó irányzatokat, de mind jól képzett, kvalitásos mester volt. A palota hivatalnokainak józan konzervativizmusa általuk megóvta a gyűjteményt a politikai ízléstelenségektől, aminek jelentkezése pedig komoly veszély volt.

Az esztétikai értékükért begyűjtött, divatos darabokon túl egy érdekes együttest is meg kell még említeni. A palota második emeletén a testőrgárda kapitányainak portrésorozata kapott helyet, amelynek festését már a XIX. században elkezdték. A portrék a historizálás mintapéldái, különösen a nagy gonddal megtervezett és ugyanilyen gondosan megfestett testőrtábornoki egyenruha fantasztikus megjelenése folytán (kat. sz.: 3.4.31–33.). Ezekből csak néhány élte túl az ostromot,¹⁰⁷ és akad köztük egészen jeles, az ábrázolt személyiségét szerencsésen megragadó konzervatíván reprezentatív darab is (Fejérváry-portré, kat. sz.: 3.4.31.). Szólni kell még a palotában 25 évig élő kormányzót, Horthy Miklóst és családját ábrázoló képzőművészeti alkotásokról. A család arcképeiből igen kevés maradt fenn, és nincs közöttük egyetlen figyelemreméltó darab sem, palotadekorációként szolgáló, unalmas, hivatalos portrék, amelyeket a XX. századi ruha kifejezetten jellegtelené tesz (kat. sz.: 4.1.1.).

Végül az egykori kápolna oltárképeit említeném. A Szent István- (1900-ig Szent Zsigmond-) kápolna főoltárképe, Benczúr Gyula: *Szent István felajánlja a koronát Máriának* (vázlata: kat. sz.: 3.4.1.) és a két mel-

Salon Eisenhut Ferenc: Gül baba halála című képével (elpusztult). BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395/8., neg. sz.: 25.368/6 × 9.

lékoltáron: Túry Gyula (Cegléd, 1860–Budapest, 1932): *Szent Zsigmond*, valamint Hegedűs László (Szentest, 1870–Budapest, 1911): *A napkeleti bölcsek* című festménye feltehetőleg elpusztult az ostrom idején.¹⁰⁸ A hozzá csatlakozó benyilóban, a Szent Jobb-kápolnában a főoltár díszje volt Roskovic Ignác *Szent Istvánt* merev tartásban ábrázoló, erősen lineáris, szecessziós aranyozta képe.¹⁰⁹

A bombázások után ez csodával határos módon megmaradt, az 1950-es években, a bontások során verték szét. Ennek az akciónak véletlenül tanúja volt a balatonalmádi plébános, aki a megmaradt darabokat berakta a kocsjába és elvitte az almádi templomba, ahol helyreállították és mind a mai napig nagy kegyelettel őrzik (sajnos Lotz Károly neve alatt). Ebben a kápolnában őrizték meg a híres Pollaiuolo-féle kazulát, amely ma a Magyar Nemzeti Múzeumban található. Erről is azt hitték, hogy elégett, de szerencsére megmenekült.¹¹⁰

A bombázások után megmaradt művek szétszóródtak, különféle állami intézmények ékesítésére hordták el őket, egy részük múzeumba került.¹¹¹ A XX. századi újjáépítések idején senki sem gondolt arra, hogy az újkori palota múltjára, eredeti rendeltetésére utaló enteriőrökből bármit is megőrizzen vagy helyreállítson, úgy, ahogyan Európa több elpusztult (majd később újjáépített) uralkodói rezidenciájában tették. Ma pedig a közönség egyre csak keresi a volt királyi termeket.

JEGYZETEK

1. HAUSZMANN, 1912.
2. VÖR, 1955. A budai palotába juttatott berendezési tárgyak Voit által vizsgált XVIII. századi leltári után a jelen számban közölt 1796-os leltár, valamint a XIX. századiak, amelyek a bécsi Hofmobiliendepot gyűjteményében található (lásd Ilsebill Barta-Fliedl cikkét kötetünk 371–376. oldalán), még feldolgozatlanok.
3. GARAS, 1968a, GARAS, 1969.
4. YBL, 1956b.
5. A palota képanyagát az 1880-as évektől kezelik egy egységként. A XIX. században a „Szentkorona Gyűjteménye” néven emlegetik, 1920-tól „A Magyar Korona Gyűjteménye” néven. Az elnevezéssel hangsúlyozni kívánták, hogy az anyag nem a király tulajdona. (Viszont a palotából kölcsön adott, különféle kiállításokon szereplő darabok mellett következetesen „királyi Ő Felsője tulajdona” megjelölés szerepel.) A 600 darabos szám kizárólag az ingó képzőművészeti alkotásokra vonatkozik.
6. A dolgozatban felhasznált útikönyvek és ismeretterjesztő cikkek többek között: SCHAMS, 1821, 1822; FELDMANN, 1827; CSAPLOVITS, 1829, 171–172.; TSCHUSCHKA, 1836, 278–279.; NOVÁK, 1837; MAILÁTH, 1839, 1119–1122., 1127–1129.; KOHL, 1842; MOSHAMER, 1843; Királyi Palota Budapest. Vezető a palotához. Budapest, é. n. (1928); MESTERHÁZY, 1929; Der ungarische Reichstag. Turistakalauz. Budapest, é. n. (1938).
7. VU, 1885. április 5., 222.
8. VÖR, 1955, 225.
9. A királynő Szent István-tisztelete régi Habsburg-hagyomány; lásd I. Miksa innsbrucki síremlékét (Hofkirche), amelynek szoborosozata Szent István figurájával kezdődik (Karl V. Kunsthistorisches Museum, Bécs, 2000. Kiállítási katalógus.). A budai munkálatok közvetlenül a pozsonyi vár kápolnájának díszítése után történtek (SÁSKY, 1980, 129.).
10. Az eredeti oltárkép a Hauszmann-féle átépítéskor elkerült a palotából, azóta lappang. Vinzenz Fischer székesfehérvári főoltárképe a palotabeli festmény variánsa, amelyen jól érvényesül a barokkban megjelenő klasszicizmus (GARAS, 1955, 43.).
11. NOVÁK, 1837, 60.
12. SCHAMS, 1821, 214.
13. Az *Adreßbuch der Stadt Pesth auf das Jahr* (Ofen, 1803) még nem ír képekről a palota ismertetésekor, J. K. RÖSLER 1809-es kalendáriuma sem, míg a kamara épületénél viszont kitér erre is. SCHAMS 1821-es és 1822-es útikönyvében már megemlíti a nádor képgyűjteményét, és ígéri, hogy még részletesen szól róla (214.), sajnos ezt sohasem tette meg. Néhány konkrét műalkotást (Dürer: *Férfiarckép*), valamint a nádor értékes miniatűr- és metszetgyűjteményét említi a kastély ismertetése során: TSCHUSCHKA, 1836, 278.
14. *A mórno; Egy török ifjú*. BARTFAI SZABÓ, 1930, 589.
15. BARTFAI SZABÓ, 1930, 598. Széchenyit 1835-ben festette le Anton Einsle, a portrét Tomala Ferdinánd műkereskedő másolatban és metszetben sokszorosította (Gróf Széchenyi képe = *Honművész*, 1835, 118.). A képet Einsle 1836-ban a Bécsi Akadémia éves kiállításán bemutatta, 320. sorszám alatt. Valószínűleg e mű egy példánya került a nádornak.
16. Tschuschka még ott látta: TSCHUSCHKA, 1836, 278.
17. MELLER, 1906; CSATKAI, 1970, 24–40. A Csatai-cikkben közölt antik jelenet (magántulajdon) e sorozatról való lehetett.

18. LUDÁNYI, 1979.
19. KOLBE, 1992, 65.
20. Biztosan nádori tulajdon volt Warschag Jakab (műk. 1827–1855 körül): *Krisztinavárosi részlet a rác és plébániatemplommal, 1835*. Vászón, olaj, 54 × 70 cm, jelzés: „Jakob Warschag, Pest, 1835” (KREMMER, 1922, 283. sz.). Még a XX. század elején elpusztult. A kép párdarabja: Warschag Jakab: *Kilátás a Ferdinánd (tabáni) kapuból a Tabán városrésze, 1836*. Vászón, olaj, 71 × 56 cm, jelzés jobbra lent: „Warschag Pest 1836”, BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: KM.68.62.
21. RÓZSA, 1953, 105.; RÓZSA, 1959, 61–67.
22. YBL, 1956b, 314.
23. YBL, 1956b, 312.
24. A Pesti Műegylet által 1863. február 22–március 25-ig kiállított művek lajstroma. Pesten, 1863, kat. sz.: 9. (ár nélkül), a mű tulajdonosa Heckenast Gusztáv.
25. Peter Johann Nepomuk Geiger: *Egy kép Magyarország fénykorából (Mátyás király tudósai és művészei körében, Mátyás király könyvtárában)*. Vászón, olaj, 172 × 245 cm, jelzés jobbra lent: „P. J. N. Geiger”. SzM, lt. sz.: 1.700.168. Az alábbiakban, a 447–453. oldalon közölt, a palota megmaradt műveinek 1948-as leltárában (a továbbiakban: 1948-as leltár) a 172. sz.
26. GARAS, 1969, 195.
27. *Az 1861-iki országgyűlés megnyitása (Április 6-án)*. = VU, 1861. április 26., 185.
28. *Sürgöny*, 1865. december 16.; továbbá: *Pesti Napló*, 1865. december 19.; VU, 1865. december 17., 649.
29. REMELLAY, 1865, 60., 129.
30. Az 1948-as leltárban 159. sz. Vászón, olaj, 510 × 760 cm, jelzés jobbra lent: „Eduard Engerth, 1865”. SzM, lt. sz.: 92.5.B. A kép a II. világháború óta feltekerelve fekszik a Szépművészeti Múzeum raktárában (B. SZABÓ, 1997, 163–169.).
31. ENGERTH, 1994, 48.
32. VU, 1865. november 12., 580.
33. B. SZABÓ, 1997, 163–169. Kérem a teljeset, nincs meg az Irodalomban!!!
34. *I. Ferenc József* másodpéldánya a BTM Fővárosi Képtárban, lt. sz. nélkül; *Erzsébet királyné, 1870*. Vászón, olaj, 253 × 158 cm, jelzés: „Heinrich Ede, Csá: és kir. Udvari Festész 1870 Bécsben”. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz. nélkül.
35. MTA MKI MDK cédulagyűjteménye.
36. *I. Ferenc József, 1865*. Vászón, olaj, 235 × 152 cm, jelzés jobbra lent: Heinrich monogramja „(Pesten) 1865”. Álló alakos kép, a császár ruhája: fehér, aranydíszes, combig érő kabát, bíborpalást hermellinnel, mellén az aranygyapjas, a Szent István-, a Mária Terézia- és a Ferenc József-rendjellel, jobbában jogar, baljával a mellette levő asztalra támaszkodik, melyen a koronázási jelvények láthatók. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 51.1179.1.
37. SZALAY, 1911, kat. sz.: 122. (MNMTKcs, lt. sz.: 56.1292.); *Ő felségeik 1866. január 29-iki bevonulása. A királyi pár a budai lánchídfejlénél*. A Buda város által átadott emlékalumból (SZALAY, 1911, kat. sz.: 125.).
38. MTA MKI MDK cédulagyűjteménye. A képet nem sikerült a palota anyagában azonosítani, az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban, a királyné rekonstruált dolgozószobájában függött akvarell vázlata, a *Koronázási kardvágás a Ferenc József téren 1867. június 8-án* című kép, jelzése szerint „természet után festette Heinrich E.” SZALAY, 1911, 80.
39. *Fővárosi Lapok*, 1869. október 13., 981.
40. Kovács Mihály: *Erzsébet királyné, 1869*. Vászón, olaj, 255 × 159 cm, jelzés balra középen: „Festé Kovács Mih. 1869”. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz. nélkül.
41. Liezen-Mayer portréját az uralkodóról az idézett XX. századi útikönyvek említik a palotában.
42. Az 1948-as leltárban 158. sz. Engerth E.: *Ferenc József és Erzsébet koronázása*. Vászón, olaj, 430 × 355 cm, jelzés jobbra lent: „Eduard Engerth 1872”. SzM, lt. sz.: 1.92.6.B. A mű Doby Jenő *Koronázási díszalbum*ának lapja után készült, metszette: Vinzenz Katzler (Bécs, 1823–Bécs, 1882). 1945 után ez a mű is sokáig osztozott a másik palotabeli Engerth-kép, a *Győzelem Zentánál* szomorú sorsában. A II. világháború előtt feltekerve vászón évtizedekig feküdt elfeledve a Szépművészeti Múzeum raktárában, és mindenki azt hitte, megsemmisült. Ma ez a kép újra látható a Gödöllői Királyi Kastélymúzeumban. A festmény előképe Dux Adolf: *Koronázási díszalbum*ában jelent meg (Pest, 1867) Kollarz Ferenc (Josetov, 1829–Bécs, 1894) metszetében.
43. Az 1948-as leltárban 147. sz.
44. VU, 1886. december 5-i ismertetője szerint (788.): „A királynétól jobbra: Lord Buchanan (a bécsi angol nagykövet), gróf Andrássy Gyula, gróf Keglevich István, gróf Dessewffy Aurél. Az álló, illetve ülő személyek: Lipót bajor herceg, gróf Esterházy Miklós József, báró Wenkheim Béla, Pázmándy Dénes, Tihanyi Ferenc, Jankovich Miklós, Éber Nándor, báró Rudics József. A király mögött Holms, a királyné lovaszmestere, a négyes álló csoport: gróf Festetics Tasziló, gróf Festetics Pál, Tisza Lajos, gróf Károlyi István, mögöttük balra Liechtenstein Sándor herceg kísérete. A fa mellett gróf Baththyány Elemér, Harkányi J., Simonyi Lajos, Blaskovics Ernő, Rohonczy Géza, gróf Szapáry Iván, gróf Keglevich Béla, gróf Szapáry Imre, Czertwertinsky herceg, gróf Sztáray István, gróf Szapáry Géza és a kislány, Van-Son Mici.” Idézi: RÓZSA, 1977, 35., 49. kép. A mű több példányban készült el.
45. SZALAY, 1911, 78–79. Az 1948-as leltárban: 12., 13., 14., 15. sz. A képek nem szerepelnek a Koschaztky-monográfia (KOSCHAZTKY, 1975) oeuvre-katalógusában.
46. SZALAY szerint „J. Jakob” műve (1911, 81.). Feltehetőleg Barabás Miklós 1855-ben készült festményének másolata, amely a királyné megbízására készült (BÍRÓ, 1944, 272., 1639. tétel).

47. A király 1882–1910-ig való vásárlásait az OMKT anyagából közli: SZMRECSÁNYI, 1911, 132–135.
48. A képeket dr. Királyfi Ármin, Mészöly ismert gyűjtője már megvásárolta, de lemondott róluk a trónörökös javára (VU, 1881. május 29., 352.). Az 1948-as leltárban található 29. tétel azonos lehet a trónörökös által megvásárolt egyik Mészöly-művel. A millenniumi kiállítás 930. szám alatti képe (lásd 69. jegyzetet) valószínűleg egy újabb darab; v. ö.: „*A Balaton Szántódnál, 1882–83, vászon, olaj, 83,8 × 141 cm, jelzés balra lent: »G. de Mészöly Paris«*, SZM letét”-ként jelzett művel. Közli: RAJNAI, 1953, XL. tábla.
49. VU, 1881. április 3., 219. Az 1948-as leltárban 66. sz.
50. VU, 1881. augusztus 21., 480. A kép a háború után először a volt elnöki palota raktárába, majd 1949. december 9-én a külügy-minisztériumba (MOL, K. 588.820/1949.), végül az MNG gyűjteményébe került.
51. IPOLYI, 1887, 321., 339.
52. VU, 1882. december 3., 478.
53. VU, 1882. december 10., 798.
54. A király 1887-ig 68 500 forintnyi alapítványt tett, valamint az egyházfestészeti pályadíjak összegét is ő biztosította. Az Orsz. Magyar Képzőművészeti Társulat negyedszázados történetének rövid vázlata. Budapest, 1887.
55. Az 1948-as leltárban 92. sz.
56. Az 1948-as leltárban 110. sz., MNG, lt. sz.: 51.543.
57. VU, 1887. december 4., 820.; TURCSÁNYI, 1938, 104., kat. sz.: 383. A kép feltehetőleg háborús veszteség. Jelen kötetünk Kókay György által közölt, az 1945-ös háborús károkat összegző jegyzékében (a továbbiakban: Háborús károk 1945-ös jegyzéke; lásd a 297–321. oldalon) a 150., 194. és 222. sz. alatt feltüntetett Molnár-művek egyike lehetett a szobán forgó kompozíció. Az 1948-as leltárban az 56. sz.: „Molnár J: Tengerszem, olajf., 118/147” *A kőpataki tó a késmárki csúccsal* (vászon, olaj, 116 × 145 cm, jelzés balra lent: „Molnár J.”, MNG, lt. sz.: F.K./723.) képpel tűnik megegyezni.
58. Az Ezredéves, 1896b katalógusban 620. és 639. tételszám alatt szereplő művek (lásd a 69. jegyzetet) azonosnak tűnnek az 1948-as leltárban 117. és 167. sz. alatti kompozíciókkal. Kazinczyt idézi: SZABÓ, 1994, 42.
59. Képes tárgymutató az OMKT 1890. évi téli kiállításához. Budapest, 1890, kat. sz.: 128. (SZALAY, 1911, 79.), az 1948-as leltárban 59. sz.
60. VU, 1892. június 26., 450.
61. VU, 1887. november 30., 780.
62. VU, 1900. december 9., 820.
63. E mű nem maradt a palotában. Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban a fényképe volt kiállítva (SZALAY, 1911, kat. sz.: 93. és 131.). Az eredetije a laínzi vadászkastélyba került (Hermes-villa, Bécs), a király dolgozószobájában levő kandalló fölél, ma lap-pang.
64. Talán azonos az 1948-as leltár 151. vagy 175. sz. tételével.
65. A kép az 1948-as leltárban már mint másolat szerepel a 17. sz. alatt.
66. VU, 1892. június 26., 450.
67. Színeitől több kép is került a palotába, elsősorban a király környezetébe, például az *Oculi* (MNG, lt. sz.: 5207.; a továbbiakban lásd az 1945-ös jegyzékben és az 1948-as leltárban). Kardos Gyulától a *Meglepetés* című kép volt a palotában. Mindkettő szerepelt a millenniumi kiállításon (lásd a 69. jegyzetet).
68. VU, 1896. február 16., 108.
69. VU, 1896. április 19., 252. A palota gyűjteményéből az Ezredéves, 1896b katalógusban szereplő művek: 474. Eisenhut Ferenc: *Gül baba halála*, olajfestmény (IV. képtábla, 1881-ben az OMKT nagydíja, 1886-ban állami nagy aranyérem); 490. Margitay Tihámér (Jenke, 1859–Budapest, 1922): *Mézesetek*, olajfestmény (1889-ben a párizsi világi kiállítás díszoklevele és az OMKT 300.– Ft-os díja, 1890-ben Budapesten Ráth-díj, 1891-ben a berlini nemzetközi kiállítás díszoklevele); 604. Telepy Károly: *Kőpatak a lomnici csúcs alatt*, olajfestmény; 620. Telepy Károly: *Poprádi tó*, olajfestmény (2000.– Ft); 623. Bruck Miksa (Pest, 1863–Budapest, 1920): *Erdőben*, olajfestmény; 639. Telepy Károly: *A lomnici csúcs*, olajfestmény (3000.– Ft); 643. Koroknyai Ottó (Pest, 1856–Budapest, 1898): *A javithatatlan*, olajfestmény; 647. Halmi Artúr (Pest, 1866–New York, 1939): *Titkos esküvő*, olajfestmény; 685. Ipoly Sándor (Pest, 1858–Budapest, 1902): *Krisztus megteríti a hitetlen Tamást*, olajfestmény (1895); 699. Feszty Árpád: *Siratóasszonyok Krisztus sirjánál*, olajfestmény; 732. Pállik Béla: *Delelő tehének*, olajfestmény; 737. Aggházy Gyula: *No ne izéljen*, olajfestmény; 742. Dudits Andor (Pest, 1866–Budapest, 1944): *Pleine parade*, olajfestmény; 787. Margitay Tihámér: *Utolsó szerelem*, olajfestmény (1894-ben az OMKT 4000. koronás díja); 799. Vastagh György: *Kivert bika*, olajfestmény (2000.– Ft, a kiállításból vették meg, további két munkája már a király birtokában); 815. Zemplényi Tivadar (Eperjes, 1864–Budapest, 1917): *Templomban*, olajfestmény; 830. Tahí Antal (Pest, 1855–Budapest, 1902): *Kellemes hírek*, olajfestmény; 846. Karvaly Mór (Ungvár, 1860–Merán, 1899): *Egy kis pihenő*, olajfestmény; 871. Mannheim Gusztáv: *Udvar belseje Caprin*, olajfestmény; 906. Pataky László: *Király Ő Felsége kivonulása a hadgyakorlatra*, olajfestmény (a kiállításból vették meg); 908. Vágó Pál: *Eső után*, olajfestmény; 925. Aggházy Gyula: *Lacikonyha*, olajfestmény; 945. Vágó Pál: *Menekülők*, olajfestmény; 930. Mészöly Géza: *Balatonai táj*, olajfestmény (1883-ban Münchenben aranyérmes, Budapesten az OMKT nagydíját kapta); 973. Jankovits Gyula: *Libatolvaj*, (1891, gipsz, LXIX. tábla). A katalógus ismertető szövegeiben megemlített palotabeli művek: Brodszky Sándor (Toálmás, 1819–Budapest, 1901): *A Balaton zalamegyei partján*, olajfestmény; Skutetzky Döme (Dominik, Skutecky; Kisgajár, 1850–Besztercebánya [Banská Bystrica], 1921) három képe; Tornai Gyula (Görgő, 1861–Buda-

- pest, 1928): *Salome tánca, Készülődés a reggelihez*, olajfestmény; Spányi Béla két festménye; Loránfi Antal (Kecskemét, 1856–Budapest, 1927): *Kígyóval küzdő fiú, Első lecke* (szobrok); Ebner Lajos: *Hazatérő aratók*, olajfestmény; Koszkol Jenő (Dorog, 1868–Budapest, 1935) két vízfestménye, az egyik csendélet, a király a kiállításból vette meg; Stetka Gyula (Királylelőhota, 1855–Budapest, 1925) egy olajképe; Molnár József több tájképe; Vastagh Géza (Koloszvár, 1866–Budapest, 1919) két olajképe; Kelety Gusztáv (Pozsony, 1834–Budapest, 1902) egy tájképe, továbbá Kardos Gyula és Szinyei 65. jegyzetben említett képei. A millenniumi kiállítás katalógusában a palota anyagából kölcsönzött művek a „király Ő Felsőgének tulajdona” megjegyzéssel szerepelnek, a múzeumi gyűjteményekből bemutatott darabokat pedig állami tulajdonként jelezték.
70. Ezredéves, 1896a. Míg a millenniumi kiállítás előkészületeinek és lezajlásának nagy szakirodalma van, addig a bontás utáni állapotokról eddig nem sikerült összegzést találni.
71. Kir. Várép. Biz. I/3a. 1899 okt. 24. LXVI. ülés. BFL. A jelzett mesterek közül többen kimaradtak.
72. Hauszmann levele a Királyi Várépítési Bizottsághoz, 1900. november 29. BFL, Kir. Várép. Biz. II/3b, 75/1900.
73. A kezdeményező özv. gróf Andrássy Aladárné sz. Wenckheim Leontine bárónő, őrgórf Pallavicini Edéné sz. Majláth Adél grófnő és gróf Batthyány Lajosné sz. Andrássy Ilona grófnő, valamint Ferenczy Ida asszony (SZALAY, 1911, 12.). A múzeum állománya (emléktárgyak, képek, szobrok, könyvek, nyomtatványok) a kezdetektől folyamatosan gyarapodott, az 1930. év végére 1946 db volt. Az emlékmúzeum önálló javadalmazással nem rendelkezett, a Magyar Nemzeti Múzeum részét képezte, céljaira a krisztinavárosi szárnyban először két, majd három termet és egy dolgozószobát adtak át. Vezetője: dr. Iszó Kálmán főkönyvtárnok, a Zene- és történelmi Osztály igazgatója volt (Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok, könyvtárak, levéltárak, tudományos intézetek stb. évkönyve, VI., 1930–1931. Budapest, 1931.). A múzeum a várkapitányság alatt fél szinttel helyezkedett el, a gyógyszerár mellett. A várkapitánysághoz a várpalota és a hozzá tartozó épületek építészeti, állagmegóvási, karbantartási ügyei tartoztak. Hivatalt helyiségei a földszinten, a Dunára néző épülettömbben (mai D épület) voltak (BANGHA, kézirat).
74. Russ két képe az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum harmadik termében, 8. (Andrássy Dénes ajándéka) és 13. sz. alatt (vétel), Wagneré 19. sz. alatt (vétel). Szalay, 1911, 83–85. A Wagner-portrét 1865-ben rendelte meg a Nemzeti Képcsarnok Alapítói Egyesület a Nemzeti Múzeum számára közadakozásból.
75. MI, 1900, 104–110.; 1903, 164–198.; 1905, 167–768.
76. A gipsz változatot a király vásárolta meg 1891-ben (Ezredéves, 1896b, 973. sz.). A márvány változat a háborús károk 1945-ös jegyzékében 249. sz. alatt. A szobor eleinte a krisztinavárosi szárny lépcsőházában volt elhelyezve.
77. A háborús károk 1945-ös jegyzékében 178. sz. alatt.
78. A háborús károk 1945-ös jegyzékében 323. sz. alatt. A kárpitok egy része mégis előkerült, lásd Rózsa György cikkét jelen kötetünk 361–370. oldalán.
79. A kárpitokkal kapcsolatos levelezés: Hauszmann – a művezetőségnek, 1902. február 6., július 2., 1903. június 3.; Podmaniczky-nak, 1902. augusztus 28. BFL, Kir. Várép. Biz. iratai, II. 3/b, 1902/18.
80. A háborús károk 1945-ös jegyzékében: „185. Lengyel R. E.: H. M. [Horthy Miklós] bevonulása, olajf., 1.000,-”.
81. A háborús károk 1945-ös jegyzékében: „186. Spányi B.: Vajdahunyad, olajf., 1.000,-; 187. Spányi B.: Budavára, olajf., 1.000,-; 188. Spányi B.: Visegrád, olajf., 500,-”.
82. A bizottság tagjai: Podmaniczky Frigyes báró, elnök, Apponyi Lajos gróf, magyarországi udvarnagy, Rupp Imre előadó, Hauszmann Alajos művezető építész és Bakos János építési ellenőr. BFL, Kir. Várép. Biz. II/3.5. 75/1900.
83. YBL, 1938, 374–377.
84. A 72. jegyzetben hivatkozott levélben.
85. A háborús károk 1945-ös jegyzékében 183. és 184. sz. alatt.
86. *A tizenhét éves Ferenc József-képet vesd össze Marastoni Jakab (Velece, 1804–Pest, 1860): I. Ferenc József képmása*, vászon, olaj, 136 × 96 cm, jelzés jobbra lent: „J. Marastoni pinx. Pestini 1850”, MNMTKcs, lt. sz.: 2079. Származás: ajándék 1950-ben, a Pázmány Péter Tudományegyetemtől. A szóban forgó mű ezzel azonos vagy másodpéldány. Az osztrák tábornoki egyenruhás képet vő. a 36. jegyzetben szereplő művel.
87. A királyi várpalota Corvin Mátyás-könyvtártermében elhelyezett Mátyás-ábrázolások: BALOGH, 1940 I. kötetének 488. oldalán a 21. sz. és 520. oldalán a 61. sz. kép. A 21. kép: Felsőolasz festő Mantegna után: *Mátyás portréja*, olasz magántulajdonból vásárolta lord Rothermere 1930-ban, és Horthy Miklósnak ajándékozta 10 éves kormányzói jubileumára. A 61. sz. kép: Ismeretlen német festő (XVIII. század): *I. Mátyás király*, akkoriban Mányoki Ádámnak tulajdonítva. Balogh 21. sz. képe az 1948-as leltárban hagyományosan Boltraffióként azonosítva (“43. Mátyás király, olajfestm., fára [húzva], 40/50 cm”. SZM, lt. sz.: 9714.). Balogh 61. sz. képe az 1948-as leltárban hagyományosan Mányokitól származtatva (“23., Mátyás király, olajfestm., 75/100 cm”. MNMTKcs, lt. sz.: 1908.). A Dalmata-domborművek 1933–1944-ig voltak itt elhelyezve.
88. A háborús károk 1945-ös jegyzékében 254. és 256. sz. alatt.
89. A palotagondnokság vásárlása az 1902. évi téli tárlaton (az OMKT téli kiállítása, 1902/3, Budapest, 1902, kat. sz.: 370.). Kiállítva 1906-ban mint a király tulajdona (Bihari-kiállítás katalógusa, 1906, OMKT, Budapest). E katalógusban további képek a palotából: 6. sz. *Csalamádé gyűjtés* (1900), 7. sz. *Biró előtti* (1886). A háborús károk 1945-ös jegyzékében Biharitól: „143. Erzsébet kné, ol., 3000,-”.
90. A háborús károk 1945-ös jegyzékében 170. sz. alatt.
91. Az 1948-as leltárban: „54. Mányoki Á. II. Rákóczi Ferenc, 55/78 cm; 55. Mányoki Á. Rákóczi Ferencné, 65/80, cm”. A háborús károk 1945-ös jegyzékében: „189. Ismeretlen: Rákóci fia, olajf., drb. 2, 2.000,-”. A másik gyermek portréjáról sem az 1945-ös, sem

- az 1948-as leltárban nincs adat. A gyermekek portréja közölve: KÖPECZI-R. VÁRKONYI, 1976, 18. sz.: Rákóczi József, 19. sz.: Rákóczi György, „egykor magántulajdonban” megjelöléssel. A Rákóczi-portré valójában László Fülöp 1895-ös drezdai másolata (MNMTKcs, lt. sz.: 532.; NYÁRI, 1893, 226.). A feleség tévesen volt meghatározva (MNMTKcs, lt. sz. 1910.; BÜZÁSI, 1996, 91.
92. A kassai Rákóczi-émlék pályázatra benyújtott, meg nem valósult szobor kismintája. A háborús károk 1945-ös jegyzékében: „265. Holló B.: II. Rákóczi F. 3.000.–”.
93. A háborús károk 1945-ös jegyzékében 141. sz. alatt.
94. Zita királyné arcképe (1917), lappang. Képe közölve: BENCZÜR, 1921, 85. sz.
95. Az 1948-as leltárban: 140. sz. alatt. MNMTKcs, lt. sz.: 1887.
96. Az 1948-as leltárban: 63. (104.) sz. alatt.
97. Az 1945-ös jegyzékben nincs feltüntetve elpusztult Szinyei-kép. Az 1948-as leltárban szereplő Szinyei-művek: 1., 19., 37., 42. sz. alatt.
98. Az 1948-as leltárban 168. sz. alatt, és lásd a 69. jegyzetet.
99. HAUSZMANN, 1900c, 265–266.
100. SZANA, 1900, 245–247.
101. HAUSZMANN, 1900b, 105–109.; HAUSZMANN, 1903, 161–196.
102. A párizsi világtárlat. = VU, 1900. április 29., 262–265.
103. VU, 1900. június 3., 366. A Párizsi Világkiállítás aranyérmét nem kapta meg, pedig számítottak rá.
104. Bemutatva az OMKT tavaszi kiállításán, 118., 327. sz. (Tárgymutató az OMKT 1900. évi tavaszi kiállítására. Budapest, 1900., Műcsarnok, 1900); a háborús károk 1945-ös jegyzékében 175., 176. sz. alatt.
105. Az 1948-as leltárban 169. és 170. sz. alatt. Az 1921-es Benczúr-kiállításon szerepelt a tervezett sorozat teljes vázlatanyaga (BENCZÜR, 1921): 254. *Mátyás tudásai körében*; 255. *Mátyás fogadja a pápa követeit*; 256. *Mátyás, az igazságos*; 257. *Mátyás és Beatrix esküvője*; 258. *Mátyás és Holubár*; 259. *Mátyás művészei körében*; 260. *A diadalmas Mátyás*; 261. *Mátyás királlyá választása a Duna jegén*. A kiállításon Benczúr tanítványaitól bemutatott képek, amelyek a palota gyűjteményében voltak ekkor: 113. Jászay József (XX. század első fele): *Ős vadász*; 151. Ipoly Sándor (Pest, 1857–Budapest, 1902): *Krisztus és a hitetlen Tamás*; 156. Gyügyei Nagy Zsigmond (Nagybánya, 1872–Budapest, 1932): *Az utolsó falat kenyér*; 162. Bruck Miksa: *János főherceg orthi kastélyából*.
106. Képe közölve: BENCZÜR, 1921, 88. sz.; a háborús károk 1945-ös jegyzékében 133. sz. alatt.
107. A háborús károk 1945-ös jegyzékében: „168. Ismeretlen: Par[ancs]nokok arcképei, drb. 6, 1.200.–”.
108. Az elpusztultként számon tartott főoltárkép variációja ma a Szent István-bazilika jobb oldali mellékoltárán, egy variáció pedig a MNG-ban található. Nincs kizárva, hogy a MNG példánya a mégis megmenekült palotabeli mű. Kiállításunkon az oltárkép vázlata szerepelt (kat. sz.: 3.4.1.).
109. A háborús károk 1945-ös jegyzékében: 125. sz. és 126. sz. alatt; PUSZTAI, 1986, 79–80.
110. A háborús károk 1945-ös jegyzékében: 327. sz. alatt. 1886-ban Ferenc József a foinjai (Bosznia) ferences rendi kolostorból vásárolta a Corvin Mátyás-féle miseruhát, azzal a céllal, hogy a magyar királyok koronázásakor használják és a budai királyi palotában őrizték. A miseruhát dr. CZOBOR Béla ismertette meg a nagyközönséggel (= VU, 1886. február 28., 157.): MNM Újko-ri Osztály, lt. sz.: T.1981.197.
111. A Szentkorona Gyűjteménye – a palota képei – a kutatás jelenlegi fázisában nem azonosíthatók maradéktalanul. A következő képeket az OMKT kiállításain vásárolták, 1902–1906-ig, tehát ezek biztosan a palotában voltak: „Vásárlások a királyi várpalota számára. 1902: 1. Skutetzky Döme: *Rézolvastás*, olajfestmény; 2. Tornai Gyula: *Háremőr*, olajfestmény; Tornai Gyula: *Olcso szőnyeg*, olajfestmény; 4. Jászay József: *A vadász*, olajfestmény; 5. Nádler Róbert: *Kairói kávéház*, olajfestmény; 6. Nádler Róbert: *Kisoroszi melletti részlet*, olajfestmény; 7. Nádler Róbert: *Takácsház Gossensassban*, olajfestmény; 8. Neogrády Antal: *Őszutó*, olajfestmény; 9. Vaszary János: *Részes aratók*, olajfestmény; 10. Mendlik Oszkár: *Hullámtörés*, olajfestmény; 11. Aggházy Gyula: *Holdas éj*, olajfestmény; 12. Brunningeni Flesch Ludmilla: *Munkánál*, olajfestmény; 13. Ujházy Ferenc [Szolnok, 1827–Budapest, 1921]: *Csendélet*, olajfestmény; 14. Telepy Károly: *A Balaton Fonyódnál*, olajfestmény; 15. Hány Gyula [Zalaegerszeg, 1864–Budapest, 1946]: *A Canal grande*, olajfestmény; 16. Hány Gyula: *Részlet Tirolból*, olajfestmény; 17. Hány Gyula: *A Márk templom kapuja*, vízfestmény; 18. Hány Gyula: *Részlet a Szt. Márk templomból*, vízfestmény; 19. Vastagh Géza: *Baromfiudvar*, olajfestmény; 20. Révész Imre: *Az Alföld*, olajfestmény; 21. Br. Mednyánszky László: *Hegyi tó*, olajfestmény; 22. K. Spányi Béla: *A gályai két királyiöltögy*, olajfestmény; 24. Aggházy Gyula: *Vonósnégyes holdvilágnál*, olajfestmény; 25. Telepy Károly: *Santa Croce mellől*, olajfestmény; 26. Id. Vastagh György: *Esti Újság*, olajfestmény; 27. Id. Vastagh György: *Szénagyűjtő leány*, olajfestmény; 28. Id. Vastagh György: *Enyelgés*, olajfestmény; 29. Nagy Zsigmond: *Pázmán Péter*, olajfestmény; 31. Róna József: *Koszorút fonó leány*, bronzszobor; 32. Bruck Lajos: *Könyvtárban*, olajfestmény; 33. Telepy Károly: *Ködozlás a Balatonon*, olajfestmény; 34. Zemplényi Tivadar: *Aggódás*, olajfestmény; 35. Deák Ebner Lajos: *Vadvirágok*, olajfestmény; 36. Bihari Sándor: *Programbeszéd*, olajfestmény; 37. Telepy Károly: *Juhakol Ventén*, olajfestmény; 1903: 1. Kéménydy Jenő: *A könyvtárban*, olajfestmény; 2. Bihari Sándor: *Napsugarak*, olajfestmény; 3. Baditz Ottó [Tótkeresztúr, 1849–Mezőkereszúr, 1939]: *Szegény ember vetése*, olajfestmény; 4. Csók István [Sáregres, 1865–Budapest, 1961]: *Tiltott gyümölcs*, olajfestmény; 5. Pap Henrik: *1848-ból*, olajfestmény; 6. Pállya Celestin [Genova, 1864–Budapest, 1948]: *Heti piac*, olajfestmény; 7. Pállya Celestin: *Zöldséges piac*, olajfestmény; 8. Pállya Celestin: *Zöldséges kofák*, olajfestmény; 9. Telepy Károly: *Halastó a*

Kárpátokban, olajfestmény; 10. Pataky László: *Miklós-huszárok*, olajfestmény; 11. Peske Géza [Kelecsény, 1859–Bodajk, 1934]: *Megvan?* olajfestmény; 12. Bruck Miksa: *Bárfai pitvar*, olajfestmény; 1904: 1. Magyar Mannheimer Gusztáv: *Olasz temető út*, olajfestmény; 2. Vágó Pál: *Reggel*, olajfestmény; 3. Olgyay Ferenc [Jászberény, 1872–Budapest, 1939]: *A bihari hegyekből*, olajfestmény; 4. Telepy Károly: *Csejthe vára*, olajfestmény; 5. Gergely Imre [Pest, 1868–?]: *A tordai országgyűlés*, olajfestmény; 6. Berkes Antal [Budapest, 1874–Budapest, 1938]: *Esős idő*, olajfestmény; 7. Kardos Gyula: *Várakozás*, olajfestmény; 8. Holló Barnabás: *Előőrs*, bronzszobor; 9. Holló Barnabás: *Tépett zászló*, bronzszobor. 1906: 1. Pentelei Molnár János: *Agyagbánya Promontornál*, olajfestmény; 2. Knopp Imre [Pest, 1867–Budapest, 1945]: *Az ebéd*, olajfestmény” (SZMRECSÁNYI, 1911, 135–136.). Eddig nem sikerült megtalálni a műtárgyak teljes leltárát, pedig úgy tűnik, volt ilyen, az 1945-ös háborús károk jegyzéke (lásd kötetünk 297–321. oldalán) csak ennek alapján készülhetett. Az alábbiakban közlöm a munka folyamán rendelkezésemre álló jegyzékeket, valamint három múzeum eddig azonosított darabjait.

FÜGGELEK

A MÚZEUMI GYŰJTEMÉNYEKBE AZONOSÍTOTT KÉPEK

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka:

532. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.4.34. Ajándék.
1861. lt. sz.: Benczúr Gyula (1844–1920): *Erzsébet királyné*, vászon, olaj, 142 × 95,5 cm, jelzés jobbra lent: „Benczúr Gyula”, hátul a vásznon: „Elisabetha Impr. Austr. et Reg. Hung.”. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1863. lt. sz.: Id. Franz Russ (megh.: 1888 után): *Erzsébet királyné*, vászon, olaj, 65,5 × 51,5 cm, jelzés balra középen: „F. Russ”. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1864. lt. sz.: László Fülöp (Pest, 1869–London, 1937): *Erzsébet királyné* (vázlat), vászon, olaj, 100 × 71 cm, jelzés jobbra középen: „László F E/Bécs/1899/IV”. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1865. lt. sz.: Strecker, C. M. (XX. század első fele): *Erzsébet királyné*, vászon, olaj, 108 × 74,5 cm, jelzés balra lent: „C M Strecker, 1872”. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1868. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.4.7. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1869. lt. sz.: Koppay József (Bécs, 1859–Gastein, 1927): *Erzsébet királyné*, vászon, olaj, 211 × 106 cm, jelzés jobbra lent: „Koppay”. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1871. lt. sz.: Ismeretlen festő (XIX. század): *Károly (Róbert)*, vászon, olaj, 70,2 × 70,2 cm (felirattal). Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1872. lt. sz.: Ismeretlen festő (XIX. század): *II. Géza*, vászon, olaj, 70,2 × 70,2 cm (felirattal). Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1873. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.1/C. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1874. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.1/E. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1875. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.1/F. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1876. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.1/D. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1877. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.1/H. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1878. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.1/G. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1879. lt. sz.: Ismeretlen festő (XIX. század): *Aba Sámuel*, vászon, olaj, 78,21 × 78,7 cm (felirattal). Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1881. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.1/B. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1882. lt. sz.: Ismeretlen festő (XIX. század): *Vencel király*, vászon, olaj, 68,5 × 69 cm (felirattal). Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1883. lt. sz.: Ismeretlen festő (XIX. század): *Péter király*, vászon, olaj, 68,5 × 68,8 cm (felirattal). Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1884. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.1/A. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1885. lt. sz.: Ismeretlen festő (XVIII. század): *Ismeretlen férfi (Veteráni tábornok)*, vászon, olaj, 84 × 67,5 cm. Ajándék a királyi várból.
1886. lt. sz.: Ismeretlen festő (XVIII. század): *III. Károly*, vászon, olaj, 91,5 × 72 cm, hátoldalán későbbi szöveg. Ajándék 1945-ben a királyi várból.
1870. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.3.36. Ajándék 1949-ben az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
1887. lt. sz.: Benczúr Gyula (1844–1920): *Habsburg Ottó gyermekkorában*, vászon, olaj, 137,7 × 90 cm, jelzés jobbra lent: „Benczúr Gyula Budapest 1917”. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1888. lt. sz.: lásd jelen kat. 4.1.1. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1889. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.4.30. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1891. lt. sz.: Hoffmann Géza (XX. század első fele): *Ifj. Horthy István*, vászon, olaj, 149,5 × 100 cm, jelzés jobbra lent: „H. Hoffmann Géza 1943”. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1892. lt. sz.: Ismeretlen festő (XVIII. század): *Lotharingiai Károly*, vászon, olaj, 219 × 109,5 cm, jelzés nélkül. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1893. lt. sz.: Ismeretlen festő (XVIII. század): *Habsburg Eleonóra*, vászon, olaj, 219 × 110 cm, jelzés nélkül. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1894. lt. sz.: Wilhelm Richter (1824–1892): *Vadászjelenet*, vászon, olaj, 95 × 126,5 cm, jelzés nélkül. Ajándék 1949-ben a királyi várból.

1896. lt. sz.: Julius von Blaas (1843–1931): *I. Ferenc József lovas képmása*, vászon, olaj, 100 × 81 cm, jelzés balra lent: „Julius von Blaas 1909”. Ajándék 1945-ben a királyi várból.
1897. lt. sz.: Wilhelm Richter (1824–1892): *Királyi falkavadászat, 1872*, vászon, olaj, 144 × 153 cm, jelzés balra lent: „Wilh. Richter 1872”. Ajándék 1945-ben a királyi várból.
1898. lt. sz.: Innocent Ferenc (Pest, 1859–Pátka, 1934): *Erzsébet királyné*, vászon, olaj, 127 × 95,5 cm, jelzés jobbra középen: „Innocent F./890”. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1899. lt. sz.: Ismeretlen festő (XVIII. század): *Olliczky Zsigmond Vencel*, vászon, olaj, 95 × 75 cm (a kép hátán felirattal). Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1900. lt. sz.: Schlauffer (XIX–XX. század): *Esterházy Alajos*, vászon, olaj, 150,5 × 98 cm, jelzés lent: „Schlauffer”. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1901. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.4.31. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1902. lt. sz.: Sennyei József (1885–?): *Görgey György*, vászon, olaj, 152 × 100 cm, jelzés jobbra lent: „Sennyei J.”. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1903. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.4.32. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1904. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.4.33. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1905. lt. sz.: Peter Krafft (1780–1856): *Sándor (?) főherceg lovasképe*, vászon, olaj, 61 × 75 cm, jelzés balra lent: „J. P. Krafft”. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1906. lt. sz.: Ismeretlen festő (XVIII. század közepe): *Mária Terézia*, vászon, olaj, 72 × 56 cm, jelzés nélkül. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1907. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.10. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1908. lt. sz.: Ismeretlen német festő (XVIII. század): *I. Mátyás király*, vászon, olaj, 97,5 × 75 cm, jelzés nélkül, későbbi felirattal. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1909. lt. sz.: Julius von Blaas (1843–1931) után Spányik Kornél (1858–1943): *Gödöllői falkavadászat*, vászon, olaj, 62 × 100 cm, jelzés balra lent: „Julius v. Blaas u. másolta Spányik Cornél M”. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1910. lt. sz.: Mányoki Ádám (?; 1673–1757): *Ismeretlen nő* (korábban: *Hesseni Sarolta Amália*), vászon, olaj, 79 × 63,5 cm, jelzés nélkül. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1911. lt. sz.: Ismeretlen festő (XVIII. század közepe): *Mária Terézia infánsnő*, vászon, olaj, 69 × 56 cm (ovális), jelzés nélkül. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
1912. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.32. Ajándék 1949-ben a királyi várból.
2120. lt. sz.: Márk Lajos (1867–1940): *Erzsébet királyné a Gerbeaud-ban*, vászon, olaj, 193 × 266 cm, jelzés: „Márk – 1900”. Ajándék 1950-ben a Büffé Nemzeti Vállalattól.
- 64.3. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.3.37. Ajándék 1964-ben a Nemzeti Színház díszlektarából.
- 56.1292. lt. sz.: Heinrich Ede (1819–1885): *I. Ferenc József és Erzsébet bevonulása Budára, 1866. január (Ő felségeik 1866. január 29-iki bevonulása: A királyi pár az Albrecht út fordulójánál)*, papír, akvarell, 44,6 × 62,5 cm, jelzés balra lent: „Ed. Heinrich Pesth/1866”. Hivatalos átadás az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
- 62.10. lt. sz.: Ismeretlen festő (XVIII. század második fele): *Mária Terézia*, vászon, olaj, 96 × 81,5 cm, jelzés nélkül. Ajándék a külügyminisztériumtól 1961.

Magyar Nemzeti Galéria:

5207. lt. sz.: Szinyei Merse Pál (1845–1920): *Oculi*, vászon, olaj, 60 × 47,5 cm, jelzés balra lent: „Szinyei Merse Pál, 1894”.
- 50.525. lt. sz.: Brocky Károly (1807–1855): *Alvó bacchánsnő, 1850 után*, vászon, olaj, 46 × 46 cm (tondó), jelzés nélkül. Maradvány, 1950.
- 51.543. lt. sz.: Munkácsy Mihály (1844–1900): *Hazafelé* (Colpach), 1882, vászon, olaj, 216 × 295 cm, jelzés jobbra lent: „M. de Munkácsy”. Ajándék 1951-ben a külügyminisztériumból.
- 51.545 lt. sz.: lásd: jelen kat. 4.1.6. Ajándék 1951-ben a külügyminisztériumból.
- 51.546. lt. sz.: Barabás Miklós (1810–1898): *Női arckép, 1844*, vászon, olaj, 128 × 96 cm, jelzés balra középen: „Barabás M. 844”. Ajándék 1951-ben a külügyminisztériumból.
- 51.547. lt. sz.: Barabás Miklós (1810–1898): *Első bál, 1852*, vászon, olaj, 50 × 39,5 cm, jelzés balra lent: „Barabás. 852”. Ajándék 1951-ben a külügyminisztériumból.
- 54.36. lt. sz.: lásd: jelen kat. 4.1.2. Ajándék 1951-ben a külügyminisztériumból.
- 55.849. lt. sz.: lásd: jelen kat. 4.1.4. Ajándék 1951-ben a külügyminisztériumból.
- 56.14T lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.4.35. Ajándék 1955-ben a külügyminisztériumból.
- 56.196T lt. sz.: lásd: jelen kat. 4.1.5.
- 59.52T lt. sz.: lásd: jelen kat. 4.1.3. Átvétel a királyi várból.
- 59.120T lt. sz.: Aggházy Gyula (Dombóvár, 1850–Budapest, 1919): *Vónósnégyes holdvilágnál, 1902*, vászon, olaj, 132,5 × 199 cm, jelzés jobbra lent: „Aggházy Gyula 1902”. Átvétel a letétből, 982 sz. alatt a királyi várból, 1958-ban.

- 59.150T lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.5.10. Átvétel a letétből, a királyi várból, 1959-ben.
 59.151T lt. sz.: Benczúr Gyula (1844–1920): *A diadalmas Mátyás király (Mátyás bevonulása Budára)*, vászon, olaj, 203 × 435 cm, jelzés balra lent: „Benczúr Gyula, 1919”. Átvétel a letétből, a királyi várból, 1959-ben.
 59.152T lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.4.1. Átvétel a letétből, a királyi várból, 1959-ben.
 63.19T lt. sz.: Pap Henrik (Kassa, 1864–Budapest, 1910): *Zászlót himező leányok, 1903*, vászon, olaj, 101 × 141 cm, jelzés nélkül. Átvétel a letétből, 1088. sz. alatt, a királyi várból, 1963-ban.
 89.86T lt. sz.: Mihalik Dániel (Tallós, 1869–Szolnok, 1910): *Virágzó rét*, vászon, olaj, 106 × 147 cm, jelzés balra lent: „Mihalik Dániel”. Származás: L. U. 58.504.
 89.91T lt. sz.: Zichy Mihály (1827–1906): *Bacchánsnő, 1872*, 131 × 101 cm, jelzés balra lent: „Zichy 1872”. Származás: L. U. 58.605.

A Magyar Nemzeti Galéria anyagából a szobrokra vonatkozóan lásd Szatmári Gizella írását kötetünk 457–472. oldalán.

Budapesti Történeti Múzeum Fővárosi Képtár:

1183. lt. sz.: Anton Einsle (1801–1871): *József nádor*, vászon, olaj, 95 × 79, jelzés nélkül. A belga királyné hagyatékából, 1905.
 FK.1184. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.2.20. A belga királyné hagyatékából, 1905.
 KM.64.8.1 lt. sz.: Joseph Tuch (XVIII. század) után Eder Gyula (Kassa, 1875–Budapest, 1945): *II. Lipót*, vászon, olaj, 253 × 164 cm, jelzés: „J. Tuch pixt 1790 cop. Eder Gy. 1929”. Ajándék 1964-ben a Nemzeti Színház díszletraktárából, korábban a királyi várban.
 KM.64.8.2. lt. sz.: Ismeretlen festő (XVIII–XX. század): *II. Lipót*, vászon, olaj, 244 × 143 cm, jelzés nélkül. Ajándék 1964-ben a Nemzeti Színház díszletraktárából, korábban a királyi várban.
 64.8.3. lt. sz.: Joseph Lavos (? , 1807–Bécs, 1848): *V. Ferdinánd, 1839*, vászon, olaj, 256 × 164 cm., jelzés: „J. Lavos, 1839”. Ajándék 1964-ben a Nemzeti Színház díszletraktárából.
 FK.64.8.4. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.4. Ajándék 1964-ben a Nemzeti Színház díszletraktárából.
 FK.64.8.11. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.5. Ajándék 1964-ben a Nemzeti Színház díszletraktárából.
 FK.64.8.5. lt. sz.: lásd: jelen kat. 3.1.6. Ajándék 1964-ben a Nemzeti Színház díszletraktárából.

A MEGMARADT MŰTÁRGYAK JEGYZÉKEI

Dávid Ferenc gyűjtése

A királyi várból az O.M.Szépművészeti Múzeumba érkezett képek listája:

1. Romnero:	Osztrák-magyar hadihajók
2. Vastagh Géza:	Tigris,
3. Aggházy Gyula:	Vonósnégyes,
4. Mendlik Oszkár:	Tenger,
5. Benczur Gy.:	Puttók,
6. Pataky László:	Huszárok
7. Benczur Gy.:	Mátyás király lóháton,
8. " " "	Mátyás,
9. Bruck M.:	Interieur,
10. Neogrády:	Kenderesi kastély,
11. Reichert:	Kutya,
12. " "	"
13. Balding:	Két ló,
14. Geiger:	Mátyás tudósai közt,
15. Ludvig Voltz:	Alpesi vadász,
16. " " "	Alpesi rózsát szedő paraszt,
17. Ismeretlen:	Pásztorok imádása,
18. " "	Nagyalaku kompozíció,
19. Révész Imre	Leány gereblyével,
20. Révész Imre	Pásztortüznél,

21. Ism. Tátrai táj,
 22. " Történeti festmény, /tekercsben/
 23. Renoir ?/: Ucca részlet,
 24. Báró Mednyánszky: Tátrai táj,
 25. Metszet Morland után;
 Ezenkívül 50 drb. keret.
 A 23. és 24. számú képeket a csoportból kiemeltük és külön helyeztük el.
 24 drb. keret a csoportból kiemelve.

Budapest, 1947. évi április hó 10.-én.

MOL, K-588 106/947.

EGYES ÁLLAMI JAVAK KEZELÉSE
 BUDAI VÁRPALOTA INGÓ VAGYONTÁRGYAINAK LEJTÁRA

KÉPEK. SZOBROK

Szabó László várkapitány jegyzéke a budai várpalota ingó vagyontárgyairól, 1948. szeptember 30. A jegyzék 1–112. tétele a köztársasági elnök elnöki palotája részére átadott, 113–132. tétele (20 db) a miniszterelnökség részére átadott, 133–139. tétele (7 db) a köztársasági elnök testőrségének parancsnoksága részére átadott, 140–209. tétele a Magyar Nemzeti Múzeumnak átadott műtárgyak listája. (David Ferenc)

Tétel- szám	A munka neve	leltársz.	méret cm m.	
1.	Szinnyei Merse Pál: Erdei tisztás	olajfestmény	17.999	61/70
2.	Meytens: Mária Terézia	"	17.913	56/73
3.	I. Hoppner: Női arckép	"	17.988	60/73
4.	E. Bataille: Az invalidus	"	"	63/82
5.	Ammerling: Arcképtanulmány	"	"	63/79
6.	Munkácsy M: Arcképtanulmány	"	"	67/79
7.	Glatter Gy: Tájkép tehennel	"	3977	65/76
8.	Lotz K: Amor és Psiche	"	17.919	60/80
9.	Padovanino: Félakt	"	"	74/85
10.	Duprès: Alkonyat	"	17.939	60/82
11.	Munkácsy M: Mélyuti tájkép	"	17.890	80/90
12.	Rud. Alt: Kapucinus templ. belseje	vizfestmény	SZM 1950/4244	39/55
13.	" " : Posenhof	"	SZM 1950/4246	"
14.	" " : Laxenburg	"	SZM 1950/4245	"
15.	" " : Lánchid	"	SZM 1950/4247	"
16.	Neogrády A: Iskolás gyermekek	gouache	"	42/65
17.	J. v. Blaas-Spányik Kornél: Gödöllői falkavadászat	olajfestm. fára	"	62/100
18.	Tull Ödön: Gémeskut	" karton	"	62/96
19.	Szinnyei Merse Pál: Balaton	"	17.887	80/96
20.	Ismeretlen: Horgászó fiu	"	17.991	72/95
21.	Hower: Fiatal lány	"	18.002	73/93
22.	Munkácsy M: Rózsét vivő asszony	"	"	65/100
23.	Mányoki Á: Mátyás király	"	"	75/100
24.	Mednyánszky L: Tócsa csordával	"	2314	70/100
25.	Paal L: Erdő széle	"	17.888	66/106
26.	Weyer Jacob: Csatakép	" fára	"	58/86
27.	Keleti K: Erdőrészlet	"	3975	84/138
28.	Barabás M: Női arckép	olajf. kasirozott	18.001	97/129

29. Mészöly G.: Balaton	''		83/140
30. Lotz K: Leányarckép	''	17.918	80/112
31. Bihari S: Programbeszéd	''		83/127
32. Rubens: V. Károly lovasképe	'' fára		47/70
33. Ismeretlen magyar: Krisztus Pilátus előtt	''		55/67
34. Van Ostade: Korcsma jelenet	''		41/63
35. Mignard: Mária Terézia arcképe	'' ovál	17.930	57/69
36. Mednyánszky L: Árviz	''		45/60
37. Szinyei M. P: Út pipacsokkal	''	17.980	50/60
38. Corot: Tájkép vázlat	szinezett rajz	17.975	32/50
39. Szinyei M. P: Hegyvidék	olajfestm.		55/65
40. Ammerling: Ludovica arckép	''		53/66
41. Barabás M: Első bál	'' fára	18.000	40/50
42. Szinyei M. P: Fürdőzők	''	17.984	36/50
43. Boltraffio: Mátyás király	''		40/50
44. Telepy K: Tenger hajóval szürkületben	''	5520	40/53
45. Paal L: Erdő ősszel	''		40/55
46. Ismeretlen hollandi: Lovasok	'' fára		20/25
47. " " "	''		''
48. Kardos Gy: Ficsúr	''		22/29
49. Steigel B: Mária királyné	''		24/28
50. Dürer A: Önarckép	''		22/35
51. Munkácsy M: Vöröshaju nő	''		35/42
52. Markó K: Erdő patak, aktokkal	''		32/42
53. Brughel: Mulatók	''	17.959	34/42
54. Mátyóki Á: II. Rákóczi Ferenc	''		55/78
55. " " : Rákóczi Ferencné	''		65/80
56. Molnár J: Tengersizem	olajf.		118/147
57. Meytens: Mária Terézia gyermekei	''		111/151
58. Mihalik D: Virágos rét	''	17.972	106/148
59. Benczur Gy: Málvák között	''		102/152
60. Benczur Gy: Szent Korona felajánlása	''	17.883	76/135
61. Benczur Gy: Puttó pávával	'' fára	17.884	19/26
62. Benczur Gy: Budavár bevétele	''	17.891	61/121
63. Kupeczki J: Jelenet kompozíció	''	17.983	94/110
64. Vastagh Gy: Incselkedés	''	5716	61/79
65. " " : Szénagyűjtés	''	5738	61/79
66. Lotz K: 1882. Ménes sérült lepattogzott, vakkeret és faragott aranyozott kerettel	''		490/266
67. Rubens iskola ismeretlen Figurális kompozíció, gazdag faragott keretben	'' fára		
68. " " " "	''		
69. " " " "	''		
70. " " " "	''		
71. Hány Gy: Szent Márk templom bejárata faragott, aranyozott keretben	vizfestm.		26/38
72. –			
73. Zemplényi I: Parasztgazda	olajf.		91/140
74. Ismeretlen: Antik jelenet (Idegen tulajdon)	''		130/110
75. Kézdi Kovács L: Őszi erdő	''		100/125
76. Mednyánszky L: Tehéncsorda pocsolyában (sérült)	''		200/115
77. Ismeretlen: Madonna	''		61/84
78. L. T. Compton: Alpesi táj	''		100/70

79. Csuk Jenő: Delelő gulya gémeskúttal	olajfestm.		91/112
80. G. Severini: Csendélet	"		50/61
81. Telepy Károly: Istálló belseje	"		53/36
82. Ismeretlen: Sándor fhg. lovasarcképe	"		75/85
83. Telepy K: Balatonpart	"		100/50
84. Papp H: Zászlót himző lányok	"		140/102
85. Ismeretlen: Női arcképtanulm. ovál	"		45/65
86. Romek Á: Nyulas csendélet	"		70/90
87. Boldizsár I: Virágcsendélet	"		80/100
88. Bruck L: Interieur	"		105/75
89. Bruck L: Tabáni részlet	"		63/55
90. Háy Gy: Szent Márk templom faragott arany keretben	vizfestm.		24/38
91. Zichy M: Bachánsnő, ovális	olajfestm.		120/130
92. Verescsagin: Téli táj	"		121/72
93. Pentelei Molnár I: Homokbánya	"		78/65
94. Aggházy Gy: Incselkedés	"		160/130
95. Aggházy Gy: Holdfényben karton	"		32/40
96. Spányi B: Nyirfaerdő	"		142/134
97. Ismeretlen: Alamizsna (idegen tulajdon)	"		100/130
98. Spányi B: Naplemente	"		130/100
99. L. Flesch-Brunning: Festő szerzetes	"	fára	
100. Richter: Telivér	"		59/70
101. Székely B: Arcképtanulmány	"		40/51
102. Kéméndy I: Gondolatok a könyvtárban aranyozott keret, üvegezett tokban	"		30/25
103. Deák Ébner L: Fiú és leány	olajfestm.		145/95
104. Kupeczki János: Jelenet kompozíció	"		94/110
105. Millis: Pihenő tehenek	"		100/75
106. Ismeretlen: Pásztorfiú	"		75/100
" : Játszó gyermekek	"		130/110
108. Weber: Női arckép	"		95/130
109. Ismeretlen: Antik architektura kompoz. (erősen sérült, idegen tulajdon)	"		135/100
110. Munkácsy M: Hazafelé alkonyatban	"		290/215
111. Walburg Egon: Vágtató tüzekek vizfestm. fényezett fekete léckeretben (idegen tulajdon)	"		34.5/22.5
112. Berkes A.1904: Kődös utcarészlet 10 cm szls. fekete léckeretben 1–112. tételszámok alatt felvett képek, összesen 112 drb. átvételi elismervények ellenében átadva a Köztársaság Elnöke elnöki palotája számára.	olajfestm. lemezre		50/33
113. Ismeretlen: Madonna	olajfestm.		46/61
114. Benczur Gy: Tanulmányfej 10 cm szls. faragott aranyozott u. n. firenzei keretben	"	18.005	41/60.5
115. Ismeretlen hollandi: Kikötő toronnyal 8 cm szls. aranyozott antik keretben	"		43/51
116. D. Tenier cop. v. H. Nicolitz: Kutyával játszó fiuk	olajf. deszka		51/36
117. Telepy K: Tengerszem 10 cm szls. faragott aranyozott blondel keretben	olajf.	5518	62/34
118. Lotz Károly: Hortobágyi kisménes (sérült)	"	K.34	140/90
119. A. Kampis: Ferenc József vágtató lovon 3,5 cm szls. aranyozott antik keretben (Erzsébet Királyné Emlékmúzeum tulajd.)	vizfestm.		57/45

120. W. R. Bigg A: Saturday morning, going to market. Metsz: T. Burke 6 cm szls. füzérel diszitett aranyozott antik keretben	szin. litogr.		57/42
121. S. Joshua Reynolds: The Childern in the Woud. Metsz: T. Coldwell 6 cm szls. aranyozott antik keretben	szin. litogr.	8022	25/32
122. G. Mortand: The Pleasurs of Retirement Metsz. W. Ward 6 cm szls. aranyozott antik keretben	szin. mezzotintó	8023	28/34
123. R. Westall: The Joung Fortmeller Metsz: T. Gongain 6 cm szls. aranyozott antik keretben	''	8021	29/23
124. G. Mortand: A party migling Metsz: G. Keating 6 cm szls. aranyozott antik keretben	''	8194	42.5/34
125. F. Wheatley R. A: Strawberrys, scarlet Strawberrys. Metsz: Cries of London 6 cm szls. aranyozott antik keretben	''	8025	27.5/35.5
126. F. Wheatley R. A: Fresch getheres pees young Hestings. Metsz: Cries of London 6 cm szls. aranyozott antik keretben	''	8024	25.5/35.5
127. Ismeretlen: Diszruhás uralkodó arcképe 6 cm szls. antik arany keretben	szin. metsz.	8148	
128. H. Kautsch: 1895 Ferenc Józsefbronz mellszobor (Erzsébet Királyné Emlékmúzeum tulajdona)			52 cm mgs.
129. Vágó Pál: Sáros ut	olajfestm.		200/100
130. Bihari Sándor: Napos tornác	''		90/113
131. Mendlik O: Hullámtaraj	''		120/80
132. Bruck Lajos: Sakkparti 113–132. tételszámok alatt felvett műtárgyak összesen 20drb. kép és szobor átvételi elismervények ellenében a Magyar Miniszterelnökségnek (Balogh Államtitkár) átadava	''		92/66
133. Menci C. Cencic: Sziklás tenegerpart	olajfestm.		190/107
134. Pállik B: Juhok faragott aranykeretben	''		202/175
135. Olgyay F: Vaskapu	''		252/176
136. '' '' : Tigrisek keleti tűfestmény, brokát szegéllyel	''		272/210
137. Barabás M: Női arckép	olajfestm.		94/116
138. '' '' : Antik jelenet	gobelin		196/280
139. Ipoly S: Jézus megmutatja sebeit faragott aranykeretben 133–139. tételszámok alatt felvett műtárgyak, összesen 7 drb. a Magyar Köztársaság Elnöke Testőrségének Parancsnoksága számára, átvételi elismervény ellenében átadva.	olajfestm.		202/148
140. Benczur Gy: Ottó trónörökös arcképe aranyozott léckeretben	olajfestm.		91/140
141. Ismeretlen: Habsburg Eleonóra arcképe	''		111/215
142. '' '' : Lotharingiai Károly arcképe	''		110/220
143. Wilhelm Richter: Menekülő szarvas	''		126/97

144. Innocent F: Erzsébet királyné arcképe	''	96/127
145. Julius Blaas: I. Ferenc József lovasarcképe	''	80/100
146. '' '' '' ''	''	89/122
147. W. Richter: Falkavadászat a gödöllői erdőben	''	257/144
148. Mendlik O: Tenger	''	130/65
149. Kobuszky: Erzsébet királyné lovasarcképe	tusrajz	91/120
150. Spelding: Lovak	olajfestm.	110/78
151. Ludwig Voltz: Elejtett szarvas	''	86/110
152. Benczur Gy: Angyalok vázlat rest.	''	80/130
153. Ismeretlen: Marokkói férfi	''	49/58
154. '' '' : Mária Terézia	pasztell	55/70
155. Mendlik O: Tenger aranyozott keretben	olajf.	48/70
156. Neogrády A: Gödöllői kastély	gouache	90/55
157. Ismeretlen: Lotharingiai Károly olajfestm. ovális, faragott antik aranyozott keretben		
158. Engerth E: Ferenc József és Erzsébet koronázása	''	432/356
159. Engerth E: A zentai csata (158 és 159. tételek alatti képek vakkeret nélkül hengerre csavarva).	''	750/512
160. Mihalovits M: Horthy M. arcképe	''	105/180
161. Ismeretlen: Tengeri csata fényezett fekete léckeret, arany betétke	''	''
162. Garay Ákos: Az olasz király bevonulása	''	152/100
163. Aggházy Gy: Ökrös fogat holdfényben	''	200/131
164. Pataky L: Kuruc huszárjárőr	''	180/100
165. br. Mednyánszky L: Tengersizem kora tavaszi alkonyatban	olajfestm.	170/119
166. Vastagh G: Pihenő tigris széles aranyozott keretben	''	200/125
167. Telepy K: Tátrai vidék	''	200/248
168. Pataky L: Hadgyakorlat	''	158/59
169. Benczur Gy: Mátyás király (fogadja) a Pápa követét	''	435/202
170. Benczur Gy: Mátyás király bevonulása 169. 170. tételszámok alatti képek a várpalota Krisztinavárosi szárny I. emeletén volt Hunyadi terem oldalfalának beépített képei	''	435/202
171. Ismeretlen: Pásztorok imádása aranyozott léckeretben (idegen tulajd.)	olajfestm.	150/115
172. Geiger M: Mátyás király tudósai között	''	245/172
173. Ismeretlen: Antik architektura kompozíció (idegen tulajdon)	''	245/186
174. A. Sosdansky: Tengerparti vár	''	100/72
175. Pausinger: Gyopárszedő	''	86/115
176. Ludwig Voltz 1873: Elejtett szarvas tárgyaltalan 151. tételszámmal azonos	''	86/110
177. Ismeretlen: Férfi arckép (csipkés nyakkendő, idegen tulajd.)	''	68/84
178. Révész Imre: Korsót vivő leány	''	88/202
179. '' '' : Pásztortűz	''	88/202
178. és 179. tételek alatti képek „Az Alföld” című triptychon 2 szélső képei		

180. G. Mortand: Breoknig the Tie metsz. J. R. Smith jun. (szakadt)	szinezett mezzotintó	55/44
181. Charles le Brun: XIV: Lajos és IV. Fülöp királyok találkozása Metsz. E. Jaurat ornamentális kerettel diszitett szinezett metszet, üvegezett fényezett mahagóni keretben		54/38
182. 13 drb. Ismeretlen: Királyarckép Vencel, IV. István, II. Lipót, II. László, III. Endre, Ottó, Aba Sámuel, Károly, Péter, V. Ferdinánd, II. Géza, Mária és I. Károly királyok arcképei 12 drb. pácolt puhafakeretben, 1 drb. keret nélkül (Eredetileg a gödöllői kastély kerti pavillonjának oldalfalaiba beépítve.)		
183. Ismeretlen: Férfiarckép szakadt, erősen sérült hátára ragasztott 2 drb. régi írásos bizonylat és jegyzék (idegen tulajdon)	olajfestm.	78/98
184. Benczur Gy: Millenáris hódolat c. képhez kompozíció vázlatról reproduktió, papirlemez kerettel		
185. Benczur Gyula: Milleneumi hódolat c. képének színes reprodukciója szakadt, hiányos		
186. Benczur Gy: Millenáris hódolat c. képének vonalas magyarázója, névmutatóval		
187. A. Renoir: Párizsi utca (vázlat) (vakkeret nélkül, hengerre csavart sérült)	olajfestm.	118/94
188. Bruck Miksa: Interieur falemezre	olajfestm.	45/50
189. Sidló Ferenc: Szent István lovasszobra Székesfehérvári emlékmű mintája, sérült, 12/88 cm m. márványalapon	bronzöntv.	
190. Vastagh György: Ósmagyar lovas pajzs 12/34 cm. mgs. alapon	''	
191. Rözge 1937: Falkavadász 15/37 cm. m. alapon	''	
192. Vastagh György: Ósmagyar lovas 15/32 cm. m. alapon	''	
193. Ismeretlen: Római nőalak togában karyatid, 13/13 cm. m. alapon	''	
194. Siklody L.: A munka emlékszobor mintája 14/24 cm m. alapon	''	
195. Kisfaludy Strobl Zs: Kelet Szabadságtéren állt irredenta szobor mintája, 13/13 cm alapon	''	
196. Ismeretlen: Turul	''	
197. Ismeretlen: 3drb. Horthy M. mellszobor'' 10/10 cm. m. alapon	''	
198. Holló Barnabás: Lovas kuruc zász- lóval, 14/44 cm. m. alapon	''	
199. Ismeretlen: Sigfried 19/25 cm. m. alapon	''	
200. Bona József: Csikós 15.5/40 cm. m. törött sárga márvány alapon	bronzöntv.	
201. Ismeretlen: Repos du papillon 14.5/14.5 cm. m. alapon, 45cm mgs.	''	

202. Vastagh Éva: Csikós
17/45 cm. m. vörös márvány talpazaton
203. Ismeretlen: Olvasó puttó
diszített bronz lábazatu, márvány
kocka talpazaton 38 cm. mgs. bronzöntv. 2368
204. Ch. Gress: Táncoló nő gyermekkel
76 cm. mgs. " 2249
205. Ismeretlen: Vincitrice fehér már-
vány mellszobor O alakú alapon.
(I. emeleti nagyebédlő melletti
u. n. cercle terem kandallójának disze)
206. Hollós Barnabás: Mária Terézia
korabeli testőr díszben, fehér már-
ványszobor 95 cm. mgs.
207. Homokay I: Ósmagyar
zöldes szürke sötét mázas fayance
szobor 62 cm. mgs.
208. Michel Angelo: Rabszolga
kandeláberhez tartozott szobor, az
I. em. lakosztály előcsarnokából bronzöntvény
209. Michel Angelo: Rabszolga
mint 208. tétel alatt.

Budapest, 1948. szept. 30.

Szabó László
várfkapitány

MOL, K szekció, K 24./II.

Külgyminiszterium
II., Mónus Illés-rakpart 47.
Telefon: 258-810.

Budapest, 1949. december 9.

Szám: 87.641/Eln.
1949.

A volt Elnöki palota raktárában tároló, alanti butordarabokat átadom:

- 7 db nagyméretű aranyozott képkeret
1 " " ovális aranyozott képkeret
1 " márvány görög fej
1 " a „Ménés” című kép, Lotz K. restaurálandó,
valamint egy pár rézkarc és kerek bronz
dombormű.

Felkérem a t. Muzeumot, hogy a butorok átvétele ügyében vegyék fel a kapcsolatot volt Elnöki palotában Egger Lajos gond-
nokkal. A szállítással egyidejűleg küldjék meg az átvetttárgyakról szóló részletes átvételi elismervényüket.

Szépüvészeti Múzeum
B u d a p e s t .

A miniszter rendeletére:
Kálló
Elnöki főoszt. vezetője.

Szépüvészeti Múzeum irattára, 820/1949.

ÁTVÉTELI ELISMERVÉNY.

A volt Elnöki palota raktárából az O.M.Szépművészeti Múzeum részére átvettem a következő tárgyakat:

7 drb nagyméretű aranyozott képkeretet, kisebb sérülésekkel,
1 " " ovális aranyozott képkeretet,
1 " " klasszicizáló stílusú márvány férfi-mellszobrot,
1 " " 5-részes flamand festett paravánt,
10 " " trébelt ön-disztálat és diszpajzsot,
továbbá a következő műtárgyakat:

1. Lotz Károly: Ménes, olf. tekercsben, sérült,
2. Rudolf Alt: 4 drb városrészlet Pestbudáról, aquarellek,
3. Kelemen: 3 drb pasztell-tájkép,
4. Rézmetszetek, 5 drb, különböző tárgyuak,
5. Karikatura-sorozat, 2 drb, keretben, üveggel.

Budapest, 1949. évi december hó 27.-én.

I.: Bíró

az O.M.Szépművészeti Múzeum
megbizottja.

[kézirással: Kir. XII. 30. Tnf. H.]

Szépművészeti Múzeum irattára, 820/1949.

Külgyminisztérium
II., Mónus Illés-rakpart 47.
Telefon: 258-810.

Budapest, 1950. május 25.

Szám: 0507/G/9-1

Előadó: Egger Lajos
gondnok

Kérem t. Cimet, hogy a Puskin utcai volt elnöki palota raktárában lévő alant felsorolt tárgyakat megtekinteni, s amennyiben azok felhasználhatók, átvételi elismervény ellenében átvenni sziveskedjék.

A megtekintés időpontját kérem előre közölni.

11 db különböző méretű képkeret

3 db bronz szobor /Zala György műve/ Andrassy Gyula, Deák Ferenc
mellszobra és egy faun fej.

Szépművészeti Múzeum
B u d a p e s t

A miniszter rendeletére:
/Zoltán Tibor/
a gazdasági hivatal vezetője

Szépművészeti Múzeum irattára, 522/1950. V. 30.

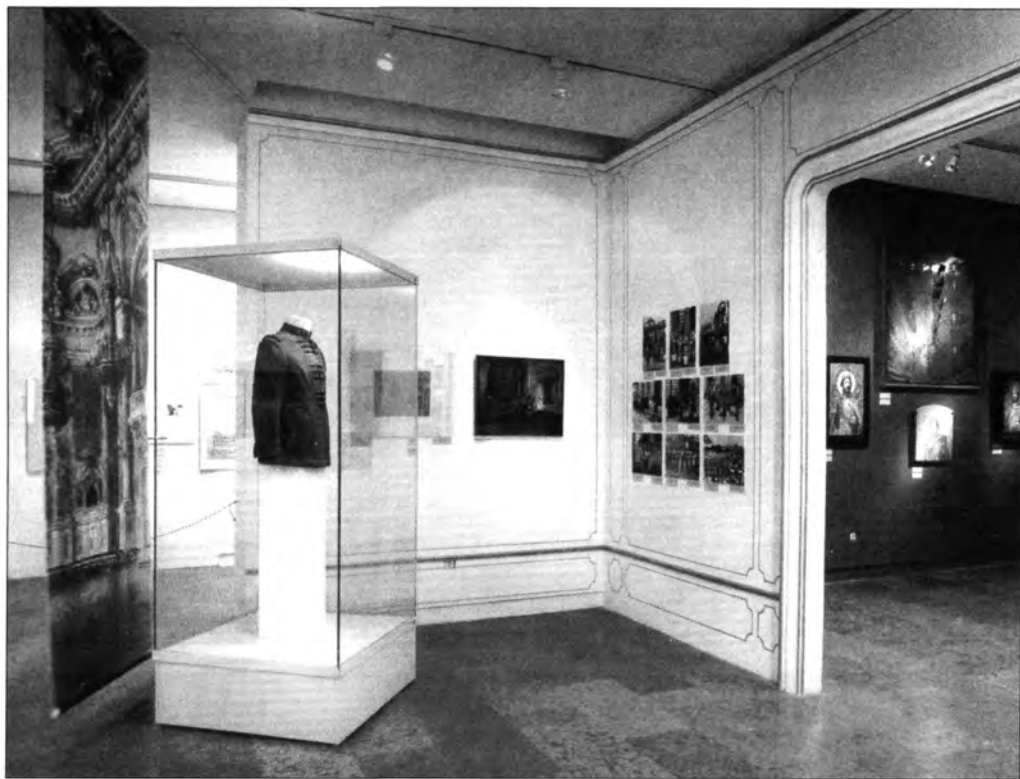
GABRIELLA SZVOBODA DOMÁNSZKY

THE MAIN FEATURES OF THE ROYAL PALACE'S DÉCOR
IN MODERN TIMES

Summary

The research has been little concerned with the décor of the Royal Palace in modern times, save two rudimentary studies (VÖRT, 1958; GARAS, 1969). On the whole, this is not solely due to political and historical conditions (viz. the constraints of the communist regime), but also the fact that the Palace, bearing all the hallmarks of historicism, has been considered highly outmoded. This paper seeks to outline the main factors that contributed to the Palace's décor, and recounts the history of the "Holy Crown Art Collection," once on display in the Palace. This collection was important because contemporaries felt that the king's regular art purchases (after 1880) would make the Palace a significant exhibition space for Hungarian art. The Hungarian National Museum had failed to achieve that due to the fact that it lacked the financial resources. Unfortunately neither was the Palace able to achieve it; nevertheless, it was an extremely important document of the official and public tastes of that period.

Because the Royal Palace in Buda was but one among the Habsburg ruler's many royal residences, the Hungarians had in fact built a palace for themselves, for Hungarian state purposes. Consequently, after it was extended and converted on the turn of the century, the Royal Palace was not only a royal residence, but also a museum, a national shrine, and a powerful symbol of Magyar statehood. Today, historicism is no longer considered unappealing as it was just a few decades ago. We regret today that the impatient Fifties abolished the memory of the one-time royal residence, which was once the centre of Hungarian art and a *chef-d'œuvre* of historicism. Most of the Palace décor was destroyed in World War II, but many old inventories attest to the fact that a fair number of works of art survived. These passed through many hands before ending up in various state institutions, where latterly identifying them is extremely difficult. Therefore, the reconstruction of the one-time art collection of the Royal Palace is a task yet to be done.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás ügynevezett Horthy-terme.

AZ YBL- ÉS HAUSZMANN-FÉLE PALOTASZÁRNYAK SZOBRÁSZATI DÍSZÍTÉSE. A HABSBERG-TEREM

Az 1867-es kiegyezés, valamint Ferenc József magyar királlyá történt koronázása után szükségessé vált reprezentatív uralkodói székhely kialakítása és megépítése Budán. Az átalakítást Erzsébet királyné óhaja is támogatta, aki szívesen időzött volna a József nádor átalakította kertekben, de az elhanyagolt környezet ezt nem tette lehetővé. 1883-ban Podmaniczky Frigyes, a közmunkatanács vezetője elnökletével megalakult a királyi palota építési bizottsága (Királyi Váreépítési Bizottság), amelyben a miniszterelnök és az udvar is képviseltette magát. Ybl Miklós megbízást kapott egy új palotaszárny építésére, amely – a tervek szerint – a trónörökös pár rezidenciájául szolgál majd.

Rudolf váratlan halála (1889) miatt azonban ez az elgondolás meghiúsult. 1891-ben Ybl is eltávozott az élők sorából. Az épphogy megkezdett munkákat azonban mielőbb folytatni kellett, ezért még 1891 márciusában Hauszmann Alajos személyében új építésvezetőt neveztek ki.¹ (Az építés részletes történetéről lásd kötetünkben Farbaky Péter, Kelényi György és Prakfalvi Endre cikkét.)

Hauszmann az Ybl-féle nyugati, úgynevezett krisztinavárosi szárny emelésén kívül a központi traktust is kibővítette egy további, északi szárnyal. Az alapkövetéltre a millenniumi ünnepek keretében, 1896. június 6-án került sor. A belső terek kialakításának programja is igen közeli kapcsolatot tartott az ezredéves megemlékezések tartalmi, illetve gondolatkörével.

A millenniumi történeti kiállításon – amely a magyar történelem egyes korszakait művészettörténeti időrendben mutatta be – Ferenc József igen előkelő helyet kapott. A román kori, tehát az Árpád-házi királyok uralkodását bemutató és dokumentáló egységben nyitották meg fogadó- és pihenőtermét. Thaly Kálmán 1897-ben – mintegy viszonzásul Ferenc József azon gesztusára, mely szerint III. Béla és felesége, Antiochiai Anna hamvainak a Nagyboldogasszony (Mátyás)-templomban történő elhelyezését és síremlékük felállításának költségeit a király magán pénztarából fedezi – az *Egyetértés* című napilapban cikket jelentet meg. Ebben mindenki tudomására hozza, hogy „...e nemes érzelemtől sugallt tettben és a miniszterelnökhöz e tárgyban intézett szép sorokban” az Árpádok vére nyilatkozott meg, mivel a király nemcsak koronás utóda, hanem két ágon is vérbeli leszármazottja az elhunytaknak, mivel II. Endre dédunokája, illetve III. Béla leányának, Konstanciának is dédunokája... (kimutatása szerint 21. leszármazottja).²

A Magyar Történelmi Társulat közlönye, a *Századok* rövidesen szintén közölte a cikket, mintegy hitelesítve és igazolva az abban foglaltak valódiságát.³ Ezek után szinte magától értetődött, hogy Hauszmann Alajos, aki célul tűzte maga elé, hogy „nemzeti létünk elmúlt korszakainak kimagasló királyi alakjait” megörökítse, az Árpádok, a Hunyadiak mellett a Habsburgokat tartotta erre méltónak, utóbbiakat a nemzeti királyok sorába emelve.⁴ Az új épületekben, illetve szárnyakban egy-egy, építészetileg is központi elhelyezésű terem e kiválasztottak dicső tetteinek megjelenítésére szolgált, mégpedig a korszakra jellemző művészeti stílusban tervezett teljes belső berendezéssel és képzőművészeti díszítéssel együtt. Eszerint a Szent István-, a Hunyadi Mátyás- és a Habsburg-terem a romantikus historizálás jegyében született. A korabeli modern felfogás itt nem jelenhetett meg. A *Budapesti Hírlap* magát meg nem nevező cikkírója szerint „a király nem tűr meg házában semmiféle szecessziót. Itt minden szolid, izléses, finom...”⁵ Hiszen – legalábbis ezt állítja – „szecessziós díszlet impozánsat és fényeset abszolút alkotni nem lehet”.⁵ Így nagy valószínűséggel tévedésen alapult az *Új Idők* 1896 végén felröppentett híre, mely arról értesítette az olvasókat, hogy

„Rippl Budavár belső díszítésére nagyszabású rendeléseket kapott”.⁶

Hauszmann fontosnak tartotta, hogy az általa épített új palotaszárnyak felszerelése és díszítése, használati és dísz tárgyai, műalkotásai a hazai ipar és művészet legjobbait képviseljék. A közvélemény nevében az erre vonatkozó igényeket és kívánalmakat – már korábban, Ybl Miklós idejében – P. Szathmáry Károly hírlapíró, országgyűlési képviselő (ez idő tájt az *Országgyűlési Napló* szerkesztője) fogalmazta meg.⁷

Véleménye szerint a palota díszítése céljából elhelyezendő művek alkotóit feltétlenül a kortárs művészek közül kell kiválasztani. Ennél is fontosabb azonban az a követelmény, mely szerint „...a

Jankovits Gyula: Szobrászat.

Jankovits Gyula: Festészet.

magyar királyi palotának a magyar fejedelmek, királyok dicsőségét [...] kell vászonban, márványban és ércben megörökíteni”, azaz létre kell hozni egyfajta történeti képcsarnokot. De vajon melyek a megörökítésre érdemes dicsőséges események? A felsorolásban Árpád honfoglalása, Szent István megkeresztelése, Hunyadi János „belgrádi” (nándorfehérvári) győzelme mellett szerepel II. József, amint kiadja az urbáriumot, továbbá II. Lipót és I. Ferenc József koronázása, azután ugyanő, amint vizsgasztja a szegedi árvízkárosultakat, és így tovább. Mindezek megfestéséhez – a javaslattevő úgy látja – a Képzőművészeti Társulatnak kellene a szakmai útbaigazítást megadni, mégpedig „nagyobbszerű történeti kiállítás megrendezésével, ahol a szüksé-

ges és hiteles tárgyi rekvizitumok kellőképpen tanulmányozhatók lennének...”

Hauszmann – bár ilyen részletességgel e kérdéssel nem foglalkozott – a gondolatot továbbvitte, a kívánságok lényegével egyetértett. Teljesülésüket – bár annak a festészet nyújtott nagyobb teret – érdemes a szobrászat műfajában is megvizsgálni. A műalkotások elhelyezéséhez Széll Kálmán miniszterelnök megszerezte a király jóváhagyását. Hauszmann mindehhez egy ügyes pénzügyi manőverrel anyagi alapot is teremtett. Emlékezéseiben ezt írja: „...az évenként végzendő építési munkák valószínű költségeit előre bejelentettük [...], sikerült a pénzügyminiszternél kieszközölni, hogy az egy évre előirányzott teljes összeg minden év kezdetén egyszerre kiutaltassék. Ezen [...] összegeket gyümölcsözőleg helyeztük el a Magyar Földhitelintézetnél. [...] A kamatokat oly művészi alkotások beszerzésére használhattuk fel, amelyek az építési költségvetésben nem voltak előirányozva.”⁹ Hauszmann ugyan minden újabb műalkotás elhelyezésének ügyét felterjesztette jóváhagyásra az építési bizottsághoz, ez a

fajta anyagi háttér mégis szabadabb kezet biztosított számára a művészek felkérése, a megbízások kiadása tekintetében. Az építkezés költségei mintegy 22,5 millió koronát tettek ki (nem számítva a berendezésre fordított összeget), a művészi tiszteletdíjak pedig 1,5 millió koronára rúgtak (több mint 6,6%).

A tervező (és művezető) építész a palota díszítésénél a nemzeti gondolatot képviselte, mindenekelőtt a magyar művészek minél szélesebb körű foglalkoztatására fordított nagy gondot, továbbá a magyar történelem és mondavilág megjelenítésére, végül pedig a magyaros díszítőmotívumoknak a körülményekhez képest leggyakoribb alkalmazására.⁹ A hazai kortárs művészek – köztük kezdő fiatalok is – a palota külső-belső díszítésével kapcsolatban számos jelentős feladathoz jutottak. Az épülethomlokzatok adta lehetőségek természetesen a szobrászoknak kedveztek. Hauszmann az épületplasztikai díszítések programját a birodalmi gondolat illusztrálásának, többoldalú kifejezésének szentelte. „Megjelent” itt személyesen maga az uralkodóház és – allegorikus figurák által – annak magasztalására, dicsőítésére is sort kerített.

A belső díszudvar főkapuján márványtábla hirdette a palotát díszítő és bővítő uralkodók emlékeztétét. A tábla melletti fülkékben a *Földművelés* és a *Kereskedelem* Donáth Gyula (1850–1909), a *Szobrászat* és a *Festészet* Jankovits Gyula (1865–1932) műve volt. A kapu két oldalát a méltóságot és hatalmat megtestesítő dühös *oroszlánok* őrizték, Fadrusz János (1858–1903) munkái. A belső pár – Soós Gyula szavával élve: a „tartalék őrség”¹⁰ – nyugodtan ült a helyén. Szemben, a belső, udvari homlokzaton nyílt a király lakosztályába vezető kapu, két oldalán Senyei Károlynak (1854–1919) a *Háborút* és *Békét* szimbolizáló mozgalmas domborművével. Ezek a király kezében összpontosult hatalmat: a háború és a béke közötti választás, döntés lehetőségét és felelősségét jelképezték. A tróntermet magába foglaló szárny belső (Oroszlános udvar felőli) homlokzatán emelkedő oromablak két oldalán a monarchia folyóira utaló négy nőalak állt. A *Tiszát* és a *Drávát* Köllő Miklós (1861–1900), a *Dunát* és a *Szávát* Mayer Ede (1857–1908) mintázta meg. A jó királyt dicsőítik a trónterem feletti párkányon a királyi erények: Senyei Károly műve az *Igazság* és a *Nagylelkűség*, Köllő Miklósa a *Bölcsesség*, Tóth Istváné (1861–1934) az *Irgalmasság*.

Az új, krisztinavárosi szárny nyugati homlokzatán a monarchia országait jelképező figurák sorakoztak: Holló Barnabástól (1865–1917) *Magyarország* és *Dalmácia*, *Horvátország* és *Szlavónia* Mayer Ede munkája, *Erdélyt* és *Fiumét* Köllő Miklós szobrai jelenítették meg.

Jankovits Gyula: Libatolvaj.

Jankovits Gyula:
Hungária-szoborcsoport.

Az északi szárnyal kibővített palota dunai homlokzatát Hauszmann kupolával hangsúlyozta. Ennek timpanonjában a sokalakos, mozgalmas, kissé zsúfolt szoborkompozíció a *Habsburg-ház apoteózisát* („mennyebemenetelét”) ábrázolta Senyei Károly tolmácsolásában (ez a téma később az épületben más formában majd még egyszer megjelenik: a Habsburg-terem Lotz Károly alkotta mennyezetképén). A leghangsúlyosabb traktus tehát mindenképpen a Habsburg-ház dicsőségét hirdette (kívül és belül). *Földművelés és Kereskedelem* volt az Oroszlános udvarra vezető főkapu melletti fülkékben, és itt, az északi homlokzaton nyitott, úgynevezett főkapu fölötti szoborcsoport részei is ugyanezek (*Hungária* mellett *Földművelés és Kereskedelem*), Donáth Gyula előadásában.¹¹

Az udvarokat és a kerteket néhány olyan műalkotás díszítette, amelyek tárgyát alkotóik a magyar nemzet történelméből merítették. A Várkert siklóhoz közeli, kovácsoltvas kapuja mellett egy sarokpilléren ült Donáth Gyula kiterjesztett szárnyú *Turulja*, a magyar eredetmonda e csodálatos, félig mesebeli, félig valóságos tulajdonságokkal bíró, jelképes erejű madara. A palota művészi megfogalmazásához nem is illeszkedett túlzottan, inkább az említett *Hungária*-csoportozat tartalmi kiegészítésére szolgált. (Felmerült az az ötlet is, hogy erre a sarokpillére esetleg egy oroszlán lenne állítandó...)¹²

A várkápolna külső falán kapott helyet Stróbl Alajos (1856–1926) *Mátyás-kútja*. A kút felállításának ötlete Hauszmanntól származik. A szoborcsoport, amely Mátyás király életének egy idilli pillanatát ábrázolja – s valójában csak tartalmilag, formailag azonban alig összekapcsolódó figurákból áll – színpadkép-szerűen helyezkedik el a színes márványdomborművek alkotta díszletfal előtt. Stróbl a látványos megoldást a tökéletes formaképzéssel, a naturalisztikusan mintázott alakok mögött csordogáló vízfüggönnyel és a his-

Senyei Károly: A Habsburg-ház apoteózisa.

torizmustól sem idegen „geoplasztika”-val egészíti ki. Az egyik alak, a *Kürtös* 1901-ben a Műcsarnok kiállításán állami nagy aranyérmert nyert. Lieber Endre Budapest szobrairól szóló könyvében fontosnak tartja kiemelni, hogy a mű leleplezése 1904-ben, a király jelenlétében történt meg.¹³

A dunai homlokzat elé 1900-ban, kissé kalandos előzmények után állították azt a *lovasszobrot*, amely Savoyai Jenő herceget, a „zentai győzőt” – az ő nevéhez fűződik Magyarország török uralom alól való fel-

Hauszmann Alajos: A központi épület középrizalitja a Habsburg-lépcsővel, a timpanonban Senyei Károly szoborcsoportozatával.

2.1.103. Mátyás király kútja, 1912.

szabadítása és az 1699-ben megkötött karlócai béke – ábrázolja. Róna József (1861–1940) eredetileg Zenta város megbízásából kezdett a szobor tervezéséhez. A városnak azonban elfogyott a pénze, s bár a kormány a költségek biztosítása érdekében sorsjátékot is engedélyezett, ez sem hozta meg a kívánt eredményt. A közismert, neves bécsi mester, Caspar von Zumbusch (1830–1915; Róna az ő tanítványa volt) által is igen jónak tartott mű fogadtatása kedvező volt: az 1899-es kiállítás alkalmával mutatták be, amikor is elnyerte a kis aranyérmét, sőt ideiglenesen felállították a Múcsarnok előtt. A szobor sorsát Hauszmann jó diplomáciai ér-

2.1.115. Udvartéri részlet az ünnepi terem homlokzatával, 1912.

zéssel oldotta meg: az épülő palota legjelesebb helyére, a dunai homlokzat elé került, a kertbe vezető, két-karú úgynevezett Habsburg-lépcső fogta közre. Szinte az egész városból jól látható volt az elegáns neobarokk alkotás, amely kiválóan harmonizált a mögötte emelkedő építészeti tagozattal, ideértve a kupolát is.

A palota dunai homlokzata elé korábban Ferenc József lovasszobrát tervezték felállítani. Hauszmann Róna művének helyét csak ideiglenesen jelölte itt ki, mintegy makett gyanánt, hogy a király lovasszobrának méreteihez, valamint az épülettől való távolsága kijelöléséhez segítséget adjon.¹⁴ Róna viszont úgy emlékezett, hogy Ferenc József szobra a pesti oldalra, az úgynevezett Koronázódombra volt szánva, vagyis mintha a király maga ajánlotta volna fel a már kész mű számára a palotája előtti teret.¹⁵ Mindenesetre *Savoyai Jenő herceg emlékműve* egy évszázada áll Budapest egyik legszebb pontján. A király lovasszobrának további sorsáról, meghíusulásának konkrét okairól semmit sem tudunk, de talán az 1905-ben befejezett palotaépítkezés anyagi forrásai merülhettek ki, esetleg bizonyos bel- és külpolitikai válságjelekből következően a szoborállítás elvesztette aktualitását.

Külön kell említést tennünk egy, a Várkert területén elhelyezni szándékozott *Erzsébet királyné emlékszobráról*, amellyel Fadrusz művészi nagyságának bizonyítása mellett (és özvegye anyagi helyzetén segítve) a királyné kultuszát is szolgálták volna. 1903 novemberében javasolta Hauszmann, hogy azon pályamű alapján, mellyel Fadrusz az Erzsébet királyné emlékmű-pályázat második fordulóján részt vett, állíttassék fel a királyné életnagyságú márványszobra, méghozzá a délkeleti várfalnál, megfelelő építészeti keretben. „A

Ligeti Miklós: Erzsébet királyné ülő szobra (Szeged).

szoborhoz méltó környezetet is lehet teremteni – írja a művezető építész –, egy szent ligetet létesíteni, mely áhitatot teremt, mely a béke érzetének varázshatásával minden részben emlékeztetne azon dicsőült magas személyre, akihez nemzetünk, mint őrangyalára, feltekint.” Mindehhez 120 000 korona állt rendelkezésre, ami nem volt csekély összeg, kiváltképp ha összehasonlítjuk a Turulért Donáth Gyulának kifizetett 24 000 koronás vagy a Lotz-freskóért megítélt 40 000 koronás tiszteletdíjjal.¹⁶

A lovarda elé került ifj. Vastagh György (1834–1922) *Lófékező* (másképp: *Csikós*) című alkotása. Fontos feladata volt itt: „a magyar jelleg kitüntetésére” állították fel.¹⁷ Vastagh rendkívül komolyan vette e követelményt, modellje egy hortobágyi csikós volt, hogy a mozdulat és az öltözet is hiteles legyen. A paripa ábrázolása csaknem portrészzerű: a bábolnai Schaghia XI. és O-bajan II. törzsmént vette mintának. A mű híres lett, mivel várbeli felállítása előtt már sikerrel megjárta az 1900-as Párizsi Világkiállítást, s tetszetős is, bár voltaképpen nem klasszikus lovasszobor, csak egy zsánerjelenet, egy

Senyei Károly: Halászó gyermekek kútja.

felnagyított kispasztika. Ettől függetlenül azonban népszerűsége töretlen mind a mai napig. A magyar népmesék világából vette tárgyát Ligeti Miklós (1871–1944), a Habsburg-lépcső két karjának korlátjára támaszkodó szoborpár alkotója, aki *Tündér Ilona és Argyélus királyfi* – mai feliratuk szerint: Csongor és Tünde – alakját mintázta meg.¹⁸

A „magyar mitológia”-ra – azonos című művében – Ipolyi Arnold hívta fel a figyelmet még 1854-ben. „Könyörgő intése” így szól: „Őrizzük meg emlékeinket, gyűjtsük össze maradványaikat, nehogy végre is elveszenek s ez által is üresebb legyen a múlt, szegényebb a jelen és kétésebb a jövő!” Intését sokan megfogadták, inspirációja nyomán merítették e témakörből a pesti Vigadó freskóinak alkotói, Lotz Károly (1833–1904) és Than Mór (1828–1899). Ligeti műveivel harmonizál Feszty Árpád (1846–1900) alkotása is, aki az úgynevezett büfégaléria freskóin ugyanezt a tárgyat dolgozta fel *Argyélus királyfi története* címmel. Valószínű, hogy Ipolyi gondolatai Hauszmann Alajos tevékenységét is befolyásolták. Senyei Károly műve, a *Halászó gyermekek kútja* a palota északi szárnya előtt, a Duna felőli kertben állt. (1955-ben ideiglenesen áthelyezték a VIII. kerületi Rákóczi térre; 1976 óta újra eredeti helyén áll.) Egy kisebb diszkútját, a *Tritont*, a Habsburg-lépcső két ága közötti kagylószerű fölkébe helyezték.

A magyaros díszítőmotívumok alkalmazásának Hauszmann nagy jelentőséget tulajdonított. A mennyezetdíszítő stukkók mintázásakor ennek tág tere nyílt. Felhasználták a cifraszűrökről ismert pávaszemes, tulipános motívumokat, sőt ugyanezeket – stilizálva – a kapurácszatokon is megjelentették. „Ahol csak lehetett, alkalmaztuk a magyaros motívumokat plasztikus alakban, vagy pedig mint szövött vagy festett díszítést” – írja.¹⁹ Nyilván ismerte Huszka József idevonatkozó munkáit, amelyekből nemcsak elvi támogatást meríthetett, de az abban foglaltakat a gyakorlatban is fel tudta használni. Különösen nagy segítségére volt ebben munkatársa, irodájának jelentős tagja, Györgyi Géza.

*

A palota belső berendezése, díszítése szintén nagy figyelmet és körültekintést követelő, fontos feladat volt. Hauszmann 1899-ben, Ybl Lajos várkapitány társaságában egész Európára kiterjedő tanulmányútra indult. Végiglátogatott számos királyi kastélyt és palotát, hogy képet nyerjen a reprezentatív helyiségek felszereléséről, használati és dísz tárgyainak stílusáról, bútortatáról stb. Emellett a legjobb régiségkereskedőknél és neves gyárakban műtárgyakat is szándékoztak vásárolni a palota számára. A feladat jelentőségéhez képest útkon mindvégig a monarchia követségeinek támogatását élvezhették.

Berlinben, a királyi palotában a nemrég felszerelt elektromos berendezés és az üvegcsillárok okoztak kellemes meglepetést (a vendégek tiszteletére az összes teremt kivilágították). A termék XIV. és XVI. Lajos-korabeli stílusban vannak berendezve, „egyes falak gobelinnel vagy selyemszövettel vannak bevonva, másokat freskók, a mennyezetet stukkók, gazdag aranyozás díszíti”. Stockholmban, sőt a drottningsholmi nyári rezidencián is értékes gobelineket láthattak. Amszterdamban „sikerült kiváló értékekkel bíró kandallódíszítutányos áron beszerezniük” – írta meglepetéssel Hauszmann. Brüsszelben a Compagnie de Bronzes rak-

Senyei Károly: Erzsébet királyné mellszobra.

tárából „több kiváló kandallódísz és girandole-t” vásároltak, majd Párizsban egy gobelin-garnitúrát, szövetmintákat, bronztárgyakat és kandallóórákat. Angliával kapcsolatos várakozásukban azonban csalódtak, nem láttak semmi újat, mivel „az angol clubok szolgáltak mintául a mi casinoink és clubjaink számára”.

Hauszmann a palota építési bizottsága elé terjesztett beszámolójában, tapasztalatait összegezve, nyomatékosan kijelenti: „...azon stílusirány, a melyben a belső felszerelés, díszítés és bútortás ügyében mozoghatunk, nem lehet más, mint az elmúlt historikus művészi korszakok iránya, mert csak e stílusokban találhatjuk meg az eszköz előkelő fejedelmi fényvel berendezett termek létesítésére. Az új irány, a »secessió« teljesen ki van zárva...” éppúgy, mint a már tető alatt lévő új épületszárnyban és bővítményekben.²⁰

Bizonyos vonatkozásban a „belső felszerelésekhez” sorolhatjuk az enteriőrökben elhelyezett plasztikai alkotásokat, szoborműveket. Elsőként kell említenünk az új, krisztinavárosi palotaszárny főlépcsőházának feljáratához állított *Atlasz*-szobrokat, amelyeket Fadrusz János mintázott. A lépcsőház

márvány korlátjait pedig Radnai Béla (1873–1923) *énekző gyermekeket* ábrázoló csoportozatai díszítették. Mivel Radnai hossz-szabb ideig Fadrusz műhelyében dolgozott, feltehetően az egykori Wenckheim-palota Fadrusz-faragta játszadózó puttói inspirálták a várbeli csoportosítók megmintázásakor (nem kizárt, hogy Radnai a megbízáshoz is Fadrusz közvetítésével vagy ajánlásával jutott).

Senyei Károly: *Hiúság*.

Telcs Ede: Erzsébet királyné.

A lépcsőház első emeleti pihenőjét 1901-től Stróbl Alajos *Iustitia*-szobra uralta. Ez a mű több változatban ismert. A palota lépcsőházi példányát a művész – mivel intenzíven foglalkozott az ókori görög művészetben gyakori, színes (színezett) szobrok készítésének gondolatával – többféle színes márványból komponálta. (Az impozáns nőalak egyébként szomorú sorsra jutott. Bár a II. világháború eseményeit és Budapest ostromát átvészelte, az újjáépítési és helyreállítási munkák során a kivitelező vállalat „elszállítási nehézségei” miatt a helyszínen feldarabolták.²¹⁾

Az első emeleten „a fejedelmi vendégek számára fogadó- és várócsarnokokat” alakítottak ki. Utóbbiakban (talán előszobának tekinthetők) kapott helyet id. gróf Andrassy Gyula, illetve Deák Ferenc mellszobra, mindkettő Zala György (1858–1937) alkotása. Szerepüket tekintve – Hauszmann minden tiszteletreméltó törekvése ellenére – az az érzésem, hogy a belső terekben a szobrok elhelyezése esetleges, applikatív; nem annyira az építészeti gondolat-hoz illeszkednek, inkább a kitűzött program megszabta feladatok (reprezentáció) végrehajtását szolgálják.

Hauszmann Apponyi Lajos udvarnaggal több ízben vásárolt díszítő jellegű kisplasztikákat az Iparművészeti és a Képzőművészeti Társulat kiállításain. Ezeket az új, illetve bővített épületszárnyak lépcsőházaiba, előcsarnokaiba, különböző termeibe

és folyosóira szánta. E művek mindegyikét nem ismerjük, s csak néhány pontos helyéről van tudomásunk, keveset tudunk II. világháború utáni sorukról és hányattatásairól, melybe a palotarekonstrukció sokáig húzódó munkálatai is közrejátszottak. A rendelkezésre álló adatokat az 1. számú mellékletben összegeztem.

*

A palota reprezentatív belső terei közül kiemelkedett a központi kupola alatt kialakított *Habsburg-terem*, amelyet észak felől az *ünnepi* vagy *bálszoba*, dél felől pedig a *nagy trónterem* fogott közre, természetesen megfelelő számú kisebb szoba és terem közbeiktatásával. Mindkét terem – bár saját szárnyukban központi helyet foglaltak el és köréjük csoportosultak bizonyos kiszolgáló feladatokat ellátó további kisebb termek és szobák (az ünnepi terem mellett az úgynevezett büfégaléria, a Munkácsy-terem, a Gobelin-szoba, a Visegrád-szoba, a nagy trónterem mellett a kis trónterem, a kihallgatási te-

Senyei Károly: Kürtös (Magyar kürtös).

rem) – a Habsburg-terem hangulati előkészítését célozta és fontosságát hangsúlyozta. Ugyanerre szolgált a teremről a kertbe vezető kétkarú lépcső (és a kupola timpanonjának korábban említett *Apoteózis*-domborműve is). A Habsburg-terem – Hauszmann 1897. novemberi felterjesztésében „a nagy, központi cercle-terem” – a magyar nemzet történelmében az Árpád-ház és a Hunyadiak mellett legjelentősebb, azokkal egyenrangúnak, sőt ugyanolyan nemzetinek (?) tekintett uralkodóház dicsőségét hirdette. Méretét tekintve mind a Szent István-, mind a Hunyadi Mátyás-teremnél nagyobb volt. Mivel Hauszmann a teljes terem-megoldást a Mária Terézia-, illetve a barokk korszaknak kívánta szentelni, tudatosan tanulmányozta a bécsi barokk jeles képviselője, Johann Bernhard Fischer von Erlach munkáit és a térképzésben, valamint a belső díszítés megtervezésében a tapasztalatokat hasznosítani óhajtott (Fischer von Erlach szerepéről lásd jelen kötetben Farbaky Péter *A budai királyi palota a historizmus korában* című cikkét a 241–266. oldalon).

Hauszmann közel négyzetes alaprajzú termet épített, teknőboltozattal, színes márvány burkolattal. Egykorú fényképfelvételek mutatják a gazdag díszítést, a virágfüzéreket, vázákat formázó stukkókat. A terem légszusz-világítását piramis formában felépített többkarú gyertyatartókkal, úgynevezett girandole-okkal biztosították. A bádogos- és épületgépészeti munkákat – központi fűtés-, szellőztetés-, víz-, csatorna-, légszusz-világítás-szerelés – Zellerin Mátyás Nagydíófa utcai gyári részvénytársasága végezte. (Ugyanők készítették azt a bronz kandelábert, amelyet Hauszmann maga tervezett a külső, kerti lépcsőhöz.) Lehmann Ferenc leírta, hogy az épület gőzlégfűtéssel működött, a fűtőkályhák barokk stílusú burkolatot kaptak, emellett a Habsburg-teremben óránként kétszer biztosították a levegőcserét.²²

Hauszmann a legkiválóbb iparosokat foglalkoztatta: a belső díszítőszobrász feladatokat (stukkók) Szabó Antal látta el,²³ az aranyozás – tükrök és képek keretein – Tauszig Szigfrid munkája, míg maguk a tükröfalak Burger és Fiai cég rátermettségét dicsérték. A termet Lotz Károly freskói ékesítették. A művész 1900 folyamán kapta a megbízást, s az év végén, a szerződéskötéskor már a kész terveket is benyújtja. A palota felőli bejárat fölött, az ajtó középtengelyének vonalában Ferenc József és Erzsébet babérkoszorús kettős portréja a Szent István koronáját és a kettős keresztet tartó géniuszok között jelenik meg. Ez utóbbiak mintegy az istenek közé, a halhatatlanságba emelik a királyi párt, illetve az uralkodói hatalom isteni eredetére utalnak. Az uralkodói jelvények, különösen Szent István koronájának ilyen hangsúlyos szerepeltetése az „Árpád-házi leszármazásra”, a történelmi jogfolytonosságra utal.

A félköríves lezárású, földig érő hármass ablakkal szemben nyíló ajtó két oldalán *I. Ferenc József és Erzsébet királyné* carrarai márványból faragott *portrészobra* állt, Senyei Károly alkotásai. Elhelyezésük igen szerencsés volt: a szobrok a freskón látható kettős képmással háromszöget alkottak, sőt a mennyezeti falképen idealizálva, szoborként pedig „földi valóságukban” jelentek meg. Az ünnepi terem felőli oldalon *Mária Terézia*, vele szemben *III. Károly portrészobra* állt. Egy 1899-ben kelt előterjesztés szerint Hauszmann nyolc (!) márvány mellszobrot tervezett a Habsburg-terembe. Arról, hogy ezek kiket ábrázoltak volna, sajnos nincs adat. Azon négy uralkodó személyének kiválasztásáról, akiknek nevéhez a palota újjáépítése, illetve bővítése fűződik, 1903 novemberében történt döntés.

Senyei Károly művei a terem – és a korszak – jellegzetes stílusához igazodva a neobarokk formajegyeit mutatják. Ferenc József pofaszakállas („császárszakállas”) idős úr, arcvonásai életkorának megfelelően mintáztak. Erzsébet királyné koronázási öltözékét és ékszereit viseli, arca kissé szomorkás, tekintete a távolba vész, jelenléte már nem érezhető. III. Károly és Mária Terézia mellszobra ideálportré, az ismert ábrázolások alapján készülhetett. A közel másfélszeres életnagyságú szobrok fehér, talpazatuk pedig sárga márványból készült. A márványba faragást a népszerű, a vár építkezéseinél sokat foglalkoztatott carrarai Paolo Tricornia végezte.²⁴ A szobrok márványtalpazatára aranyozott bronzból öntött borostyán- és virágfüzerek kerültek, ezeket Senyei mintázta.

A berendezésről nem sokat tudunk. Nyilván méltó volt a terem reprezentatív szerepéhez. Ami ez utóbbit illeti: 1905 januárjában Hauszmann egyik felterjesztéséből arról értesülünk, hogy „az új ünnepi helyiségek használati beosztása az udvarmesteri hivatal részéről meg lett állapítva, mely szerint a Habsburg terem Őfelsége és a legfelsőbb személyeknek [...] teázó asztalainak felállítására szolgál. (A hölgyekkel megjelent főméltóságok a régi dísz- és trónterembe vonulhatnak, míg a »Nagy Galériában« található az urak büfféje.)”²⁵

A miniszterelnökségi kabinetiroda felszámoló hivatalának 1946. február 23-án kelt jelentése, amely a háborús események következtében elpusztult, megsemmisült felszerelési és berendezési tárgyakat, műalkotásokat összegzi, némi támpontot ad a terem berendezéséről. Faragott, aranyozott, bársony huzatú ülőbútorok voltak itt, a jegyzék 12-ről tud, melyek értéke az 1938. évi árak alapján 8000 pengőre tehető.²⁶ A Múzeumok és Műemlékek Országos Hivatala által kiadott lista közelebről is meghatározza a felszerelést: a bútorok francia műhelyekben készültek a XIX. század elején, XIV. Lajos-korabeli stílusban.²⁷ A bronzból öntött, fűzerekkel, indákkal, levelekkel, virágokkal díszített falikarokat – 15 darab maradt meg – átadták a Magyar Köztársaság elnöki palotája számára.²⁸

JEGYZETEK

1. HAUSZMANN, 1997, 81.
2. SINKÓ, 1993, 137. – Egyébként Erzsébet királyné Árpád-házi leszármazását is felröppenti a sajtó: magyarországi Szent Erzsébetnek, II. Endre leányának 15. onokája volt (GERŐ, 1988, 79.). Ez a tény is magyarázhatja a királyné óriási hazai kultuszát.
3. *Századok*, 1897, 567–570.
4. HAUSZMANN, 1900a, 28. Az Árpád-ház és a Habsburgok szoros kapcsolatát ebben az időben számos egyéb módon is kifejezésre juttatták. A Szatmár megyei Bikszádon állított emlékoszlopon Szent István maga nyújtja át koronáját Ferenc Józsefnek és Erzsébet királynénak. A Nemzeti Színház millenniumi díszelőadásán Várad Antal *A hun utódok* című darabját láthatja a közönség. „A szép élképek sorozata”, mely „a dalnok hangulatos verseit” festi alá, a vérszerződést, Szent István megkeresztelését, Mátyás király megválasztását az uralkodópár domborműves arcképe előtt mutatja be (KÖVÁRY, 1897, 32., 219.).
5. –n–n–: Az új királyi palotában. BH, 1902. február 4.
6. MNG Adattár, lt. sz.: 5118/149.
7. P. SZATHMÁRY, 1887, 101.
8. HAJDÚ–PRAKHALVI, 1995, 37–38.
9. A magyar stílus kibontakozásának lehetőségeit Hauszmann az iparban látta: „...tér engedtecsék [...] azon törekvéseknek is, melyek egy eredeti magyar stylus létesítése érdekében ország szerte és különösen a műipar terén megindultak” – írja a várépítési bizottsághoz 1897 novemberében intézett levelében (MOL, Államfői hivatalok levéltára, K 518., 6. cs., B.). Ugyanerről: HAUSZMANN, 1903, 177.
10. Soós, 1961, 58.
11. A palota figurális díszítőplasztikáival (is) foglalkozik: YBL, 1957, valamint CZAGÁNY, 1966, de adataik – nevek, témák – több ízben eltérőek.
12. MOL, Államfői hivatalok levéltára, K 518., 6. cs., B. Hauszmann levele, 1902. augusztus.
13. LIEBER, 1933?, 250.
14. HAUSZMANN, 1997, 95.
15. RÓNA, 1929, 658. A Savoyai-szoborról részletesebben: 645–658.
16. MOL, Államfői hivatalok levéltára, K 518., 6. cs., D. Fontos iratok, III.
17. VU, 1899, 24. sz., 404. – Lásd még a kérdéshez: SINKÓ, 1989, 121–154.
18. Ligeti Miklós 1897 májusában javasolja, hogy a királyi palota kertjébe négy, 2-2 gyermekből álló csoportot tervez, amelyek a királyné kedvenc virágait jelképeznek (YBL, 1957, 274). A Hauszmann-féle felterjesztésből hozzátelhetjük, hogy ezek a kőszoborcskák *Orchidea*, *Ibolya*, *Rózsa* és *Orgona* névre hallgattak volna. Ekkor azonban ezekre nem volt fedezet és Ligetit visszautasították. 1903-ban Ligeti – kárpótlásként – mégis kap megbízást: a Habsburg-terem előtti lépcső talapzatára kell Árgyélus királyfi és Tündér Ilona szobrát elkészítenie.
19. HAUSZMANN, 1903, 177. – Lásd még: SZVOBODA DOMÁNSZKY, 1986, 146.
20. Hauszmann Alajos jelentése tanulmányutjáról a királyi várépítés művezetőségének, 1899. július 27., 192/1899. sz. ügyszer. MÉM, lt. sz.: 69.018.3.
21. CZAGÁNY, 1967, 217.
22. LEHMANN, 1900, illetve HAUSZMANN, 1903, 162–163.
23. Szabó Antal, Szandház Károly veje, az Akácfa utcai Szandház-műhelyt vezette. Számos főúri palota, valamint a Hauszmann-tervezte fiumei kormányzósági palota és a Kúria díszítőszobrászati munkáinak kivitelezője volt.
24. A márvány szobrok több-kevesebb sérüléssel átvészelték a II. világháborút, illetve a palota ostromát. CZAGÁNY, 1966, 139.: közöl egy fényképet, mely a terem 1960. évi állapotát ábrázolja, s amelyen Erzsébet királyné és III. Károly szobra épen áll. További sorokról ugyancsak ő ad felvilágosítást (= MÉ, 3. sz., 1967, 217.). Sorai írásakor III. Károly szobra a Budapesti Történeti Múzeumban volt. A két másik, Mária Terézia és talán Ferenc József portréja a (várbeli) Színház utca kövezetére kidobva hevert. Ezekben az években a politikai vezető testületek állásfoglalásai között eligazodni, azok alapján megfelelően cselekedni bizonyára igen nehéz

- és kényes dolog lehetett. Jelenleg Mária Terézia és III. Károly szobrát restaurálják. A főváros tulajdonát képező műveket a Budapest Galéria tartós letétként átadta a Gödöllői Királyi Kastély Kht-nak, remélve, hogy az új környezetben mielőbb felállítják őket.
25. Hauszmann felterjesztése a királyi vár építési bizottságához, 1905. január. MOL, Államfői hivatalok levéltára, K 518., 6. cs., D. Fontos iratok, III.
26. MNG Adattár, lt. sz.: 22721/87.
27. Háborús műtárgyvesztesség jegyzék, Budapest, 1952, V. füzet, 968. sz.
28. MOL, Államfői hivatalok levéltára, K 518., Várkapitányság. Budai Várpalota ingó vagyontárgyainak leltára. Csillárok, falikarok, 5., 11. sz.

A kötetünkben közölt fényképek eredeti példányai az MNG Szobor Osztályának fotóarchívumában találhatóak.

FÜGGELÉK

DÍSZÍTŐ JELLEGŰ KISPLASZTIKÁK AZ YBL–HAUSZMANN-FÉLE PALOTASZÁRNYAKBAN (1900–1914)

- Füredi Rikárd: *Mária Terézia-korabeli apród*, 1903, márvány, 81 cm, jelzés a lábazon: Füredi 903. *Eredeti helye*: a krisztinavárosi díszlépcsőház első emeleti pihenőjén (YBL, 1957, 276.), illetve 1920 után a kormányzói lakosztályban, ugyancsak a krisztinavárosi szárnyban (MEDVEY, 1939, 10.). *Jelenleg*: romos állapotban, a Magyar Nemzeti Múzeumtól átvéve, a Magyar Nemzeti Galériában, lt. sz.: 81.18-N.
- Füredi Rikárd: *Mária Terézia-korabeli testőr*, 1903, márvány, 94 cm, jelzés nélkül. *Eredeti helye*: a krisztinavárosi díszlépcsőház első emeleti pihenőjén (YBL, 1957, 276.), illetve 1920 után a kormányzói lakosztályban, ugyancsak a krisztinavárosi szárnyban (MEDVEY, 1939, 10.). Fenti mű párdarabja. *Jelenleg*: a Magyar Nemzeti Múzeumból átvéve, a Magyar Nemzeti Galériában, lt. sz.: 81.19-N.
- 4. Holló Barnabás: *Előőr* és *Tépett zászló*. Mindkét művet 1904-ben vásárolták a királyi palota számára, a Műcsarnok 1904/5-ös téli kiállításán (= M, 1911, 136.). *Eredeti helyük*: a nagy táncteremtől északra, az úgynevezett második előcsarnokban volt, ahol Lotz Károly *Hortobágyi ménés* című és még három másik műve volt (CZAGÁNY, 1966, 112.). *Jelenleg*: az *Előőr* című szobor sorsa ismeretlen (bronz volt). A *Tépett zászló Kuruc vitéz lovon* címen (bronz, 70 cm) a Magyar Nemzeti Galériában, lt. sz.: 52.882. (a Szépművészeti Múzeum 1952-ben vette át a várból; az Magyar Nemzeti Galéria a Szépművészeti Múzeum magyar képtárának, modern szoborosztályának, grafikai osztálya magyar gyűjteményének és magyar éremtárának összevonásával létesült 1957-ben).
- Holló Barnabás: *II. Rákóczi Ferenc lovasszobra*, bronz, 50 cm. *Eredeti helye*: a nagy trónteremtől keletre fekvő, úgynevezett Rózsaszobában, néhány Rákóczi-családdal kapcsolatos festménnyel együtt. Ezek II. Rákóczi Ferencet, Hesseni Amáliát és gyermekeiket ábrázolták (CZAGÁNY, 1966, 87.). Háborús műtárgyvesztesség jegyzék, Budapest, 1952, V. füzet, 694. sz.
- Jankovits Gyula: *Libatolvaj*, mérete ismeretlen. A bécsi Képzőművészeti Akadémián nagydíjat nyert művet – gipszből – 1891-ben a Műcsarnok téli kiállításán megvásárolta a király magán pénztára, majd a szobrot carrarai márványból kifaragatták. 1905 körül került a palotába. *Eredeti helye*: a krisztinavárosi szárny első emeletén, a lépcsőpihenőn állt 1911-ig, amikor is erre a helyre Stróbl Alajos *Iustitiája* került, a *Libatolvajt* pedig áthelyezték a táncterem (bálszoba) buhatárának előterébe. *Jelenleg*: súlyosan sérült állapotban a Budapest Galéria raktárában található.
- Ligeti Miklós: *Erzsébet királyné*, 1908, márvány, 93 × 97 cm. A Szegeden felállított szobor kisebb méretű változata. Felirata szerint a szegedi nők adományozták Ferenc Józsefnek 1908-ban, „Erzsébet királyasszony kegyeletes emlékéül”. *Eredeti helye*: ismeretlen. *Jelenleg*: a Magyar Nemzeti Galériában, lt. sz.: 53.513. (a Szépművészeti Múzeum 1953-ban vette át a várból).
- Markup Béla: I. Ferenc József kis lovasszobra lovassági tábornoki egyenruhában, bronz, 30 cm. Hauszmann és Apponyi az Iparművészeti Társulat 1902-es karácsonyi kiállításán vásárolta (= MI, 1903, 48.). *Eredeti helye*: az egyik díszteremben (MEDVEY, 1939, 11.). Háborús műtárgyvesztesség jegyzék, Budapest, 1952, V. füzet, 759. sz. Reprodukció: MTA MKI, lexikonanyagában található, helmejelölés nélkül.
- Markup Béla: *Kutyacsalád és Vizsla fűcánnal*, anyaguk, méretük ismeretlen. „Őfelsége a király, a M. Iparművészeti Társulat karácsonyi kiállításán” vásárolta 1901-ben a várpalota számára (= MI, 1902, 43.). *Eredeti helyük, további sorsuk*: ismeretlen.
- Radnai Béla: *Himnusz (Éneklő gyermekek)*, mérete ismeretlen. Hauszmann vásárolta az Iparművészeti Társulat 1902-es karácsonyi kiállításán (= MI, 1903, 48.). Ezüst példánya az 1900-as párizsi világkiállításán szerepelt. Utánöntött bronz példánya jelenleg a Magyar Nemzeti Galériában, lt. sz.: 59.82-N. *Eredeti helye, további sorsa*: ismeretlen.

11. Róna József: *Csikós lóháton*, bronz, 50 cm. *Eredeti helye*: ismeretlen. *Jelenleg*: a Magyar Nemzeti Galériában, lt. sz.: 52.914. (a Szépművészeti Múzeum 1952-ben vette át a várból).
12. Róna József: *Koszorút fonó lány*, bronz, mérete ismeretlen. Az Iparművészeti Társulat 1902-es karácsonyi kiállításán vásárolta meg Hauszmann és Apponyi (= M, 1911, 136.). *Eredeti helye, további sorsa*: ismeretlen.
13. Senyei Károly: *Kuruc*, bronz, 57 cm. Az 1900-as párizsi világkiállításon szerepelt, a Szent István-terem nagy tükre előtt állt (repr.: = MI, 1900, 98., 129.). *Eredeti helye*: Szent István-terem. *További sorsa*: ismeretlen. *Kürtös* címmel egy másik (?) példánya a Magyar Nemzeti Galériában, lt. sz.: 52.146 (2694.). Vétel 1933-ban Thék Endrénétől (Thék Endre falburkoló- és bútorkészítő-munkákat végzett az új palotaszárnyak belső kialakítása, felszerelése során (HAUSZMANN, 1903, 162.).
14. Senyei Károly: *Hiúság*, márvány, 192 cm, jelzés jobbra lent: „Senyei K.”. 1896 decemberében Hauszmann levelet intézett a királyi palota építési bizottságához, melyben megállapítja, hogy Senyei Károly *Hiúság* című szobra – gipszmintája már a müncheni kiállításon feltűnt, márványa faragva pedig a millenniumi kiállításon „általános dicséretet aratott” –, „szükséges lesz a termék díszítésére”, mint „abszolút becsü műemkek”. Ezért Paolo Triscornióval kifaragatták. Felállítására azonban – mint ahogy arról az 5527/1/1905. sz. miniszterelnökségi átiratból értesülünk – nem került sor. A szobor „mint Ő Felsége legmagasabb ajándéka a Szépművészeti Múzeumnak legyen átengedve” – közlik. Meztelensége ugyanis aggodalmat okozott, inkább múzeumba való – tartották a mértékadó körök. *Jelenleg*: a Magyar Nemzeti Galériában, lt. sz.: 3400.
15. Telcs Ede egy bronz kispasztikáját az Iparművészeti Társulat 1902-es karácsonyi kiállításán vásárolta Hauszmann és Apponyi (= MI, 1904, 50.). Feltehetően azonos a Magyar Nemzeti Galériában lévő 56.691-N-76. lt. sz. alatti *Csikós* című szoborral (1899, bronz, 50,5 cm, jelzés alul a talapzaton, hátul, baloldalt: „Ifj. Vastagh György, Budapest”; kat. sz.: 2.1.150.), bár ennek származásáról nincs adat. A *Művészet* című folyóirat úgy tudta, Vastagnak két kisebb szobra volt a budai várpalotában (= M, 1912, 67.). Lehetséges, hogy jelen példányunk 1912 után került a gyűjteménybe. A Háborús veszteségek műtárgyjegyzéke Vastagh három elvesztett szobráról tud (Budapest, 1952, V. füzet, 785. sz.: *Ősmagyar*, bronz, 40 cm; 786. sz.: *Kuruc lovas*, bronz, 40 cm; 787. sz.: *Csikós*, bronz, 50 cm). A 785. sz. alatti mű a Magyar Nemzeti Galériában lévő *Ijász lovon* című művel azonosítható (lt. sz.: 52.946.), amely 1938–39 körül került a palotába (a Szépművészeti Múzeum 1952-ben vette át a várból). A 786. sz. alatt nyilvántartott mű feltehetően a *Honfoglalók előőrsé* című szoborral azonosítható (sérült állapotban, a Magyar Nemzeti Galériában, lt. sz.: 52.947.; kat. sz.: 2.1.150.).
- 17–18. Zala György: *I. Ferenc József és Erzsébet királyné mellszobra*, márvány, mérete ismeretlen. *Eredeti helyük*: a királyi könyvtár (a nagy trónteremtől keletre) középső termében, az úgynevezett Corvin Mátyás-teremben volt. Itt voltak ugyanis a corvinák egyes példányai. Ez a terem nem azonos a Hauszmann-féle Hunyadi Mátyás-teremmel (CZAGÁNY, 1966, 111.). A két szobor az új könyvtárterem olvasójában van (MEDVEY, 1939, 10–11.). Mindkét portré: Háborús műtárgyvesztések jegyzéke, MMOK, Budapest, 1952, V. füzet, 790., 791. sz.
19. Zala György: *Erzsébet királyné*, márvány, mérete ismeretlen. Levéltári adatok szerint (MOL, Államfői hivatalok levéltára, K 518., 5. cs., Művészeti ügyek): „Ő cs. és ap. kir. felsége legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott; hogy 1906-ban a tavaszi tárlatról megvegyenek egy, Erzsébet királynét ábrázoló kis méretű márványszobrot, Zala György alkotását”. *Eredeti helye, további sorsa*: ismeretlen. (Talán az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumba került.)

GIZELLA SZATMÁRI

SCULPTURAL ORNAMENTS IN THE WINGS OF THE ROYAL PALACE BUILT BY YBL AND HAUSZMANN. THE HABSBURG ROOM

Summary

Following the 1867 Austro-Hungarian Compromise and the coronation of Francis Joseph I, a building commission was set up in the Royal Palace, in 1883. The renowned architect Miklós Ybl was appointed to build a new wing adjoining the western side of the existing palace. The job was taken over by Alajos Hauszmann after Ybl's death in 1891. He continued his predecessor's work, and also added a northern wing on the Danube front of the Palace. Hauszmann sought to "immortalise the royal figures of our national past" in the new Palace, namely the Árpád and Hunyadi dynasties. Rather generously—but true to the prevailing loyalist spirit

around the 1896 celebrations on the millennium of Magyar statehood—he also included the Habsburgs. Accordingly, he built centrally-located grandiose rooms to commemorate each of the great kings and dynasties: Saint Stephen, Matthias Hunyadi, and the Habsburgs.

Hauszmann employed many a contemporary Hungarian artist for the internal and external decoration of the Palace. He gave high priority to depicting Magyar history and ancient legends, and widely encouraged the application of Hungarian-style ornaments and motifs. The sculptural scheme of the external ornaments was intended to conjure up imperial feelings. The countries of the Monarchy (*Hungary, Dalmatia, Croatia, Slavonia, Transylvania, and Fiume*) were represented by allegorical figures, as were the great rivers (*Danube, Tisza, Drava, and Szava*), the outcomes of royal power (*War and Peace*), and the royal virtues (*Justness, Generosity, Wisdom, and Mercy*). Individual sculptural works had a strong attachment to Hungarian history and legends, such as the *Mátyás Fountain*, *Jenő Savoyai's* equestrian statue, the *Turul* (the mythical falcon-eagle from Magyar legendry), *Csongor and Tünde* (lovers in an ancient folk tale).

Hauszmann's choice of décor was inspired by “the trends of past historical styles of art” (he had toured Europe to study the in-vogue style, historicism). Nineteen sculptures were identified during the virtual reconstruction of the plastic ornaments of the Palace interiors, not counting the four royal portraits in the Habsburg Room, which portrayed *Maria Theresa, Charles III, Francis Joseph I, and Elizabeth*.

LOVAY ZSUZSANNA

A THÉK-GYÁR BÚTORAI A BUDAI KIRÁLYI PALOTÁBAN

A XIX. század utolsó évtizedében – a vár átépítésének idején – az európai historizmusban már kialakultak a történelmi stílusok felelevenítésének különböző szakaszai és formái.

A historizmust nemcsak stílusként, hanem olyan magatartásként fogták fel, amelyben a történelem vizsgálatát és alkalmazását lényegesebbnek tartották, mint a kortársak által felfedezett és kifejlesztett új formákat és rendszereket. Ideológiai törekvések öltöttek testet a történelem felidezésében, amelyek egyben meghatározták a formai előképek megválasztásának irányát is. A historizmus Magyarországon az 1880-as évektől vált hivatalos, reprezentatív művészeti irányná, lett egy társadalom önmagát legitimáló eszköze. Azért vonultatta fel a múltat, hogy megerősítse a jelent. A nemzeti historizmusok Európa-szerte a nemzeti állam fikciójában gyökereztek, azt voltak hivatottak alátámasztani, igazolni.

A historizáló irányzatok ugyanakkor reprezentatív törekvést is jelentettek, arról igyekeztek meggyőzni, hogy a korszak embere azonosul azokkal a történelmi értékekkel, amelyeket utánoz, vállalja az ősi hagyó-

*A Szent István-terem berendezése. Tervezte: Hauszmann Alajos, kivitelezte: Thék Endre.
Megjelent: HAUSZMANN, 1912.*

mányt. Ezért bizonyos stiláris jelenségekhez, külső formákhoz fordult vissza. A követendő korszak kiválasztásában üzenet értékű jelentősége volt például annak, hogy ki melyik történelmi stílus mellett döntött.

A budai királyi vár első berendezésének hauszmanni koncepciója a magyar történelem nagy, kiemelt korszakainak megörökítése, a múlttal való kontinuitás reprezentációs célú és szimbolikus értelmű kifejezése volt. Amint Hauszmann Alajos írja: „...emlékszerű alakban kívántuk kifejezésre juttatni az Árpádok [Szent István-terem – román], a Hunyadiak [Hunyadi Mátyás-terem – reneszánsz] és a Habsburgok [Mária Terézia-terem – barokk] korszakát, mely célból a palota egyes gócpontjaiban korhű kiképzésű termeket alkottunk. [...] A történelmi stílusokat azonban nem alkalmaztuk szolgai utánzással, nem másoltuk, hanem az illető stílus szellemében terveztük meg minden egyes esetben díszítéseinket.”¹

2.1.74. A Szent István-terem berendezése. Tervezte: Hauszmann Alajos, kivitelezte: Thék Endre. Megjelent: HAUSZMANN, 1912.

A „román stílusban” kialakított *Szent István-terem*² nem használatra készült, inkább „múzeumi” szerepet töltött be, a történelmi folyamatosság igazolásául a magyar államiság képzetét volt hivatott kifejezni. Hauszmann szerint „...a részletek kifejlesztésében azonban bizonyos szabadságot engedünk meg magunknak, mert nem a szigorú és megmerevedett román alakot választottuk – hanem helyt adtunk itt is a magyar ornamentikának, miáltal a magyaros jelleg kifejezésre jutott³ [...], alkalmaztuk a magyaros motívumokat, plasztikus alakban, vagy pedig mint szövött vagy festett díszítést”.⁴ A nemzeti jelleg hangsúlyozását így látja: „...beleszőttük a

A Szent István-terem ajtaja. Tervezte: Hauszmann Alajos, kivitelezte: Thék Endre. = MI, 1900, 95.

A Szent István-terem ablaka. Tervezte: Hauszmann Alajos, kivitelezte: Gelb Mór és Fiai. = MI, 1900, 99.

magyar ornamentikát és azon törekedtünk, hogy nemzeti jellegünket a művészi és a műipari berendezésnél lehetőleg érvényesítsük”.

Hauszmann elképzelésében a nemzeti stílust nem a népi ornamentika motívumainak összegzése jelentette, hanem a népi motívumok és az általa választott történelmi és művészeti stílus formajegyeinek ötvözése. Mint írta: „A népies fogalom nem is fedezi mindenkor azt, amit nemzeti alatt értünk [...] nemzeti az, ami történelmileg igazolva van, amit a tradíció reánk hagyott. Ezért a művészetben is a hazai talajból, a történelemből kell meríteni.”⁵

Hauszmann terveinek kivitelezésére – koncepciójából következően – hazai mestereknek adott megbízást. Az asztalos műipar hazai színvonalát tekintve egyértelmű volt, hogy a Szent István-terem esetében – de a palota többi kiemelkedő berendezési tárgyának kivitelezésében is – az akkor már Franciaországot megjárt, jó nevű bútorgyárosra, Thék Endrére esik a választás.⁶ Bizonyosra vehető Thék Endre és Hauszmann Alajos közös enteriőr-tervezői tevékenysége és folyamatos együttműködése.

Az alapelképzelés kétségtelenül Hauszmanné, ám a bútorok egyenkénti megtervezése, részleteinek ki-

dolgozása közvetlen munkatársának, Györgyi Géza építésznek, valamint Thék Endrének köszönhető. Erről maga Hauszmann tudósít: „...a részletrajzokat Györgyi Géza építész munkatársam készítette” – írja az egész vár berendezésére vonatkozóan. Feltételezhető Györgyi közreműködése a Szent István-terem bútorainak esetében is, mindenesetre a kiviteli tervek elkészítésében együttműködött Thékkel. Thék elsősorban asztalos volt, aki az építészek és iparművészek tervei alapján, a gyakorlat felől közelítve alakította ki úgy a bútorformákat, mint az enteriőrök elemeit. A Szent István-terem bútorait, a falborítást és az egyéb belső fa munkákat Thék cége, Csepreghy János, valamint a Gelb Mór és Fiai cég készítette, a lakatasmunkákat, bútorzárat pedig Jungfer Gyula, Ludvig Ede és Árkai Sándor cége.

Hauszmann Alajos, a Szent István-terem tervezője „korabeli” román építészeti stílusban alkotta meg az enteriőrt. A historizmus mindenkor, de különösen a XIX. század végi, úgynevezett „dogmatikus” szakaszában szükségszerűen élt az eklektika módszerével. Ez a műalkotás struktúrájának szükségszerű megbolygatását, vizuális karakterének feloldását jelenti; felbomlik a struktúra elemeinek organikus viszonya, és ez vagy a tartalmi oldal, vagy éppen a forma dominanciájához vezet, sőt egyes formai elemek izolálódhatnak.

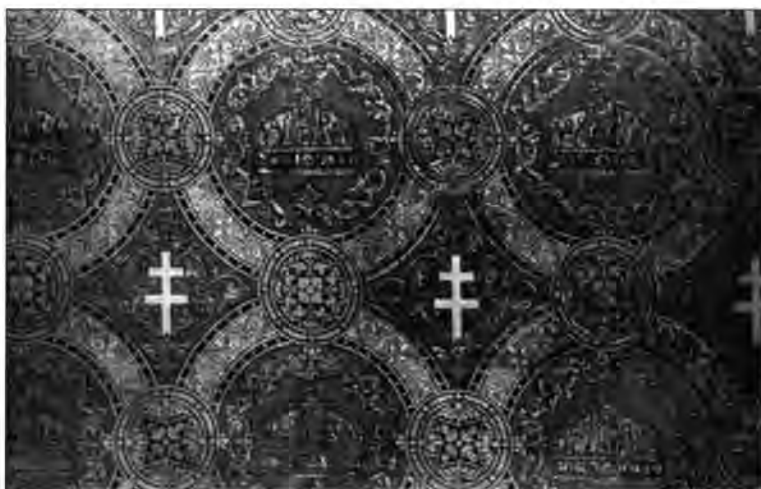

A Szent István-terem berendezése. Tervezte: Hauszmann Alajos, kivitelezte: Thék Endre. = MI, 1900, 102.

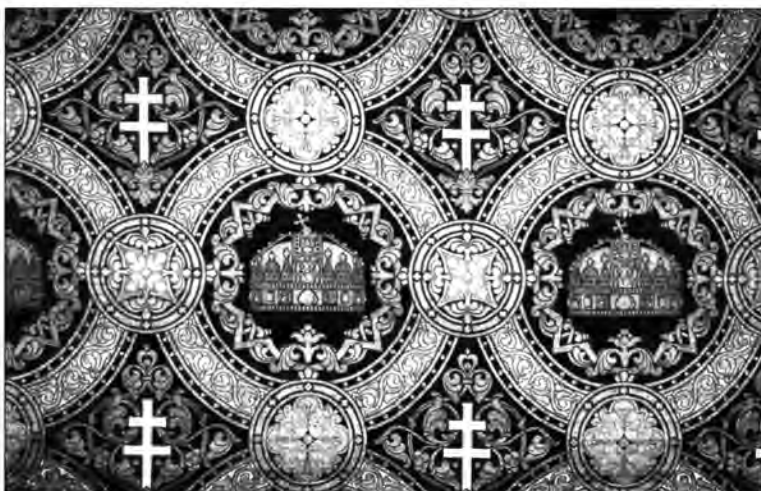

A Szent István-terem berendezése. Tervezte: Hauszmann Alajos, kivitelezte: Thék Endre. = MI, 1900, 102.

*A Szent István-terem tapétája.
Tervezte: Hauszmann Alajos,
kivitelezte Haas Fülöp
és Fiai cég aranyosmaróti
gyárában.
= MI, 1900, 106.*

*A tapéta egy mintadarabja.
IM, lt. sz.: 75.35.*

A Szent István-terem hossza 12, szélessége 6,5, magassága 5,5 m, a faoszlopokra támasztott, faragott, aranyozott gerendák közé ékelt majolikalapokkal kirakott kazettás mennyezet és a falburkolat alsó része magyar diófából készült. A falak felső szakaszát bizantinizáló díszítőmunkák közé szőtt Szent Koronamotívumos sötétkék, arannyal átszőtt selyembrokát tapéta⁷ töltötte ki. Az aranybrokát szövet a Haas Fülöp és Fiai cég aranyosmaróti szövőgyárában készült, ahová külön erre a feladatra milánói munkásokat hozattak.⁸ A tölgy- és diófából rakott intarziás parketta padlózat Neuschlosz Ödön és Marczell cégének munkája.

A faragott, aranyozott keretekkel övezett, Roskovics Ignác által festett és a Zsolnay gyárban fajanszból kivitelezett tíz nagyméretű királyportrét a falakon, míg a két történelmi kompozíciót – a kortárs címadás szerint: *Szent István a keresztény vallást hirdeti* és *Szent István apostoli királlyá koronázása* – az ajtók fölött helyezték el.⁹ A hosszfal közepén, oszlopokkal befoglalt falfülkében hatalmas, a földemig érő, kerámiából készült kandalló állt.¹⁰ A kerámiamunkákat a pécsi Zsolnay gyár készítette.¹¹ „A kandallóval szemben a fal közepére hármasszítású tükrök kerültek.”¹² A tükrök készítője a Burger Testvérek cég volt.¹³ Román kori építészetből átvett elemek díszítették a nagy, masszív, hagyományos szerkezetű, diófából készített bútorokat – karosszékeket, ülőkéket és asztalokat –, aprólékos faragással, sok aranyozással és a plüssel kárpitozott részeken igen gazdag, plasztikus, aranyokott hímzéssel. A kárpitosmunka a Gelb Mór és Fiai cégtől származott. Említést érdemel még a két hatalmas, kétszárnyú ajtó a dűsan faragott, aranyozott díszítéssel, ame-

A Hunyadi Mátyás-terem
ajtaja.
HAUSZMANN, 1903, 176.

lyek szintén Thék bútorgyárában készültek. „Thék, a ki hazai faiparunk legkiválóbb képviselője, ez alkalommal is igazolta, hogy hírnevének meg tud felelni”¹⁴ – írta Hauszmann, dicsérve a faanyag kiválasztását, a pontos összeépítést és a kifogástalan kivitelezést, a mives faragást. Tudjuk, hogy a bútorok kovácsolt bronzdíszei Jungfer Gyula műhelyében készültek, az aranyozásukat Scholz Róbert festő végezte, a modellek pedig Szabó Antal szobrász munkái voltak.

A párizsi világkiállítás előtt, 1899-ben karácsonyi kiállítást rendezett az Iparművészeti Társulat az Iparművészeti Múzeumban, amelyen bemutatták az év termékeit. A Szent István-terem berendezését azonban Thék Endre gyárában mutatták be, mert a terem falburkolatai még összeépítés előtt álltak, bútorai is nehezen lettek volna szállíthatók. Az 1900. évi párizsi világkiállításon Hauszmann Szent István-terme az egyik nagydíjat nyerte el. A korabeli szakirodalom lelkesen és dicsérőleg ír Hauszmann és munkatársai – Thék Endre, Roskovics Ignác, Stróbl Alajos, Györgyi Géza, valamint a Kissling Rudolf és Fiai cég – teljesítményéről.¹⁵

Az itáliai kora reneszánsz stílusában kiképzett *Hunyadi Mátyás-teremről* – egy, az ajtót ábrázoló fénykép kivételével – kevés hiteles felvétellel rendelkezünk. Az ajtó bizonyosan, a terem faburkolati munkái pedig

feltehetően Thék Endre bútorgyárában készültek. A krisztinavárosi szárny első emeletének közepén álló, kék alapon aranyozással díszített, középen Mátyás címerével ékes kazettás mennyezetű és részben aranyozott, tölgyfa falburkolatú terembe, a falburkolat felső részébe került volna – az eredeti terv szerint – Benczúr Gyula Mátyás király életét illusztráló nyolc nagyméretű festménye.

A Hunyadi Mátyás-terem bútorzata – Hauszmann szűkszavú leírása szerint – több eredeti olasz elefántcsontberakású ébenfa (?) asztalból, néhány padból és aranyhímzésű kék bársonyszövettel kárpitozott székből állt.

A két emelet magasságú, tükörcsodaszobát, aranyozott, színes márvány falburkolatú *Habsburg-termet* a dunai homlokzat középtengelyében, a nagy kupola alatt helyezték el. A boltozatos mennyezetet Lotz Károly festménye, a *Habsburg-ház apoteózisa*, a falfülkéket Senyei Károlynak a Habsburg-család azon tagjairól – *III. Károly, Mária Terézia, I. Ferenc József, Erzsébet* – készített büsztjei ékesítették, akik a budai királyi vár építkezéseiben részt vettek. A szakirodalom Mária Terézia korát idéző barokk stílusú kiképzésről ír, az eredeti bútorokból az 1948-as leltár mindössze egy karosszékéről és egy kanapéről tesz említést: „381. tétel-szám: 1 db karosszék állványroncs, aranyozott, erősen törött, hiányos (Habsburg-terem készletéből)”, illetve „27. tétel-szám: 1 db gazdagon faragott, aranyozott kanapéállvány, kárpitozás nélkül (Habsburg-terem)”.¹⁶

A krisztinavárosi szárny első emeletén egy-egy koronás vendég számára építették meg a három *vendéglakosztály* összesen 14 termét, zömmel neoreneszáns és neobarokk stílusban, meghatározóan vörös-fehér-arany színben. A falakat sötétvörös selyembrokát szövetkárpit borította, a mennyezet stukkódíszítése, a falkeretek, az ajtók, a lambériák aranyozottak voltak, a bútorok vagy aranyozottak, vagy bronzdíszítéssel gazdagított mahagónifából készültek. A kályhák, szőnyegek, bútorok, márványdíszek mind hazai munkák voltak.

A fejedelmi lakosztályok berendezésekor Thék Endre, Kröszl János, valamint a Gelb Mór és Fiai cég volt a kivitelező. Az első fejedelmi lakosztály hálósobabútorait Thék Endre és Kröszl János készítette, a máso-

Az első fejedelmi lakosztály hálósobájában. HAUSZMANN, 1903, 183.

*A második fejedelmi lakosztály hálószobája.
HAUSZMANN, 1903, 183.*

*Aranyozott szék XVI. Lajos stílusában. Készítette
Thék Endre. HAUSZMANN, 1903, 194.*

dik fejedelmi lakosztály hálószobabútorait pedig Thék Endre, valamint a Gelb Mór és Fiai cég. A második fejedelmi lakosztály kis fogadótermét XVI. Lajos-korabeli stílusban rendezték be. Az aranyozott székeket és az asztalt minden bizonnyal Thék Endre készítette. „Az udvar leltárában voltak továbbá XV. és XVI. Lajos-korabeli, rendkívüli szépségű bútorok (karosszékek, asztalok, pamlagok stb.), ezeket fel kellett használni, a helyiségeket ezen stílus szerint kiképezni, és a hiányzó bútorokat kiegészíteni, amit Thék Endre mesterünk oly kitűnően végzett, hogy munkáját a régitől nem lehet megkülönböztetni.”¹⁷ Az ülőgarnitúra kanapéját és négy karosszékét feltehetőleg Kröszl János készítette. A XIX. század 60-as éveiben – III. Napóleon idején – a Franciaországban divatba jött történelmi bútorstílusok közül különösen a XVI. Lajos-korabeli hatott Thék Endrere. Az asztal plasztikus, koszejes láb-

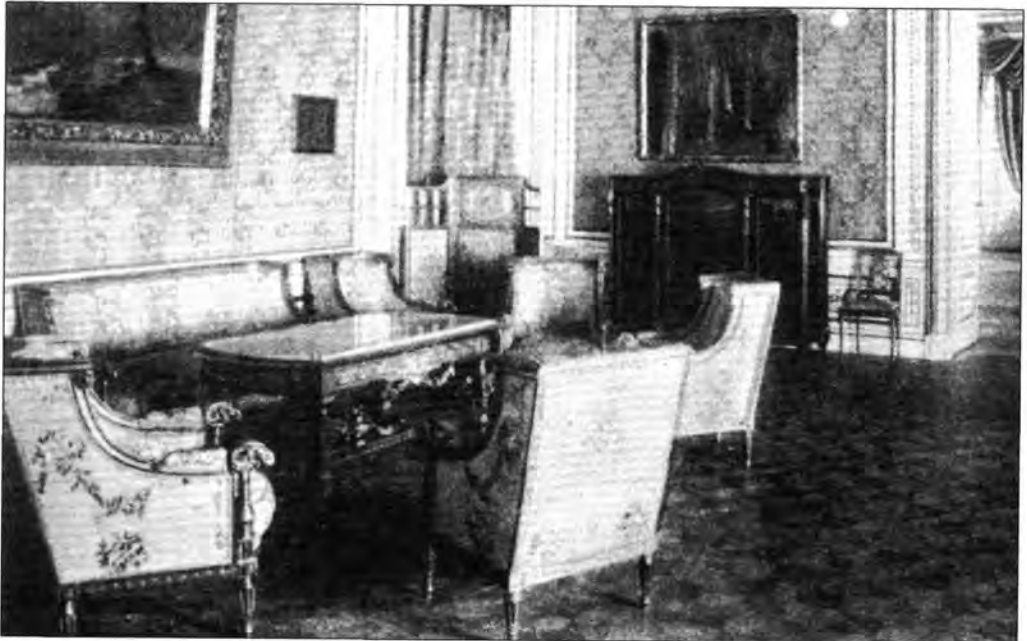
*Aranyozott asztal XVI. Lajos
stílusában. Készítette
Thék Endre.
HAUSZMANN, 1903, 194.*

dísz, a lábmerevítőt koronázó váza, az aprólékosan kifaragott levél- és virágfüzerek, a kagyló-, csiga-, bérlevélsor-díszek alkalmazása a XVI. Lajos-bútorstílus elemeinek teljes fegyvertárából önkényesen válogató Théknek a stílus részletekbe menő ismeretéről tanúskodik. „A többi fejedelmi lak, valamint a főhercegek lakosztályai ugyanily kiképzéssel, de az aranyozás teljes mellőzésével készült” – írja Hauszmann.¹⁸

A krisztinavárosi szárny északi és keleti részében helyezték el a kíséret tagjainak és az udvarhölgyeknek szánt *személyzeti lakosztályokat*. Ezekben a helyiségekben „modern stílus” uralkodik, az angol mintára ké-

*Fejedelmi lakosztály. Kis fogadóterem XVI. Lajos stílusában, bútorzatát készítette Kröszl János.
HAUSZMANN, 1903, 184.*

Karosszék a palota berendezéséből. MI, 1900, 210.

szült mahagóni bútorokon és dísz tárgyakon a szecessziós vonalak kezdenek érvényesülni. Néhány bútort Hauszmann Angliából hozott magával, a többi ezek mintájára itthon készítette: „...a modern bútor legkiválóbb példányait hoztam el és ezek szolgáltak iparosainknak mintául”.¹⁹ A századforduló historizmusával átítatott szecessziós áramlata ez utóbbi enteriőröket is eklektikussá tette. „A kíséreti helyiségekben [...] a bútorok [...] angol mintára egyszerű és faragvány nélküli mahagonifából készültek.”²⁰ Ezek tervezői-kivitelezői Faragó Ödön, Kozilek János és fia, Bernstein József és fia, továbbá Lingel Károly voltak. Hauszmann Alajos „...nagy szolgálatot tett a várpalota építésénél a magyar díszítő- és iparművészetnek is; a palota berendezési tárgyait, a hol csak lehetett, a magyar iparművészekkel készítette, s ezzel míg egyrészt mint munkásságuk vezetője, mint tanácsadójuk, sok esetben mint a berendezési tárgyak tervezője, irányt is mutatott nekik s fejlesztette ízlésüket”.²¹ A személyzeti lakosztályok famunkáinak és bútorainak kivitelezői voltak: Thék Endre, Gelb Mór, Kozilek

János, Csepreghy János, Lingel Károly, Müller Rezső, Mahunka Imre, Kramer Henrik, Kröszl János és Lengyel Lőrinc bútorgyára. A királyi vár bútorzatahoz, az ajtókhöz, a kandallókhöz tartozó bronzok, valamint a csillárok készítői közül kiemelkedő alkotások származtak Jungfer Gyulától, Ludvig Edétől, Szirch Györgytől, Kissling Rudolftól, Zellerin Mátyástól, valamint a Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár Részvény Társulattól, továbbá a Magyar Fém- és Lámpaárugyárból.²²

A királyi vár átépítésével megbízott Hauszmann Alajos a palota egyéb helyeégeinek berendezéséről így ír életrajzában: „A palota belső felszerelése és bútorzása érdekében 1899-ben külföldi tanulmányútra küldtettem ki, melyet Ybl Lajos [...] társaságában tettem meg. Ez alkalommal Berlin, Koppenhága, Stockholm, Amsterdam, Hága, Brüsszel, London, Páris és München királyi palotáit látogattuk meg. Sok olyat láttam és tanultam, amit azután a

*Karosszék, kivitelezte Thék Endre, 1900 körül.
IM, lt. sz. 53.1821.1.*

Folyosópad tölgyfából.
Készítette Thék Endre.
HAUSZMANN, 1903, 212.

Tölgyfapad az előcsarnokban, XVII. század [stílusában], készítette Thék Endre.
HAUSZMANN, 1903, 212.

budai palota berendezésénél értékesíthetem.”²³ Más helyütt ezt olvasni tőle: „...mindenütt a historikus stílusok képezik a díszítés és a bútorozás alapját, akár Lajosok, akár az Empire korszakból, és a modern iránynak még nyomát sem lehet látni”.²⁴

Hauszmann a palota fogadótermeiben, lakosztályaiban, folyosóin több forrásból származó eredeti – reneszánsz, barokk, klasszicista és empire – bútorokat is felhasznált, melyeket külföldön vásárolt: „Több rendbeli külföldi utazásaimon pedig gyakori alkalom nyílt nagybecsű régi és eredeti stílu bútorokat jutányos áron vásárolni, amelyeket azután mintának felhasználva, itthon utána készítettünk,²⁵ [...] amit Thék Endre mesterünk oly kitűnően végzett, hogy munkáját a régitől nem lehet megkülönböztetni”.²⁶

Az 1903-ban megjelent *Magyar Iparművészet* című folyóiratban Hauszmann „Eredeti olasz tölgyfa karosszék, XVII. század” képaláírással közölte egy faragott, esztergályozott vázú, préselt, festett, aranyozott bőrkárpitozású karosszék fotóját. Feltehetően ennek a darabnak Thék bútorgyárából származó másolatát őrzi az Iparművészeti Múzeum gyűjteménye. A két szék szinte minden részletében megegyezik, bár a múzeum darabja diófából készült, bőrkárpitja vaknyomásos, gépi préselésű, apró virágmintás.²⁷ A várban 1948-ban felvett leltár is megemlíti: „2 db karosszék, renaissance, faragott diófa, figurális kompozíciójú domborművel díszített egyenes támlával, egyenes karfával, esztergályozott lábakkal és karfatámasszal, bőrhuzatú ülőrészsel, előcsarnok bútorzatából”.²⁸ A *Magyar Iparművészet* 1903-as cikkében publikált másik reneszánsz karosszék, valamint XVII. századi németalföldi tölgyfa szekrény további sorsa nem ismert.

Thék Endre két neoreneszánsz padot is készített a palota számára, melyekről eddig sem közgyűjteményben, sem az 1948-ban felvett leltárban nem sikerült hitel érdemlő adatot találni. Az egyik, a „Folyosópad tölgyfából” egy zárt talapzaton álló, két erőteljes sarokpilaszterrel közrefogott, sima ülőlapos és egyenes

záródású, háttámlás pad, melynek íves, zárt alátámasztású kartámaszai nagyméretű oroszlánfejekben végződnek. A talapatz előlapja és a háttámla három nagyobb és négy kisebb téglalap alakú mezőre osztott. A háttámla zárópárkánya domború ovális mezősorral és faragott díszléccel gazdagított, két sarkán magasított íves záródíszsel. A gazdagabban faragott tölgyfapad szintén zárt talapatzon nyugszik, két előreugró sarokpilaszerén plasztikusan faragott nagyméretű oroszlánfej, a közöttük levő mezőben virágos-leveles-índás finomfaragású díszitmény, puttók tartotta címerpajzzsal. Az ívelt kartámaszokat mellső lábukra könyöklő faragott fantáziaállatok támasztják alá. Az egyenes zárású háttámla betétmezőjében tizenkét figura által közrefogott oválisban nagy állattal viaskodó férfiak jelenete látható.

A Budavári Palota nagyszabású átépítési és berendezési munkálatait 1905-ben fejezték be. Hauszmann Alajost „munkatársai 1905 áprilisában ünnepelték Thék Endre vezetésével a Budavári Palota elkészültének alkalmából. Az ünnepélyen nemcsak öneki, hanem minden munkatársának is a Maróti-Rintel Géza által tervezett és lipótújvári Stróbl Alajos által megmintázott ezüst emlékérmét nyújtottak át.”²⁹

Thék Endre a reprezentatív, elsősorban állami épületek berendezéseinek legtöbbet foglalkoztatott kivitelezőjeként jelentős hatással volt a századforduló magyar bútorművészetére. Még napjainkban is keveset tudunk személyéről és az általa létrehozott első magyar, nemzetközileg is értékelhető bútorgyár művészi producióiról. Jelen tanulmányom a Thék gyárára vonatkozó, egyúttal a Thék Endre munkásságának csúcspontját jelentő királyi palota berendezésével összefüggő adatgyűjtő munkám és kutatásaim során ez idáig feltárt ismereteket foglalja össze.

JEGYZETEK

1. HAUSZMANN, 1903, 177.
2. LOVAY, 1997, 155–172.
3. HAUSZMANN, 1900b, 105.
4. HAUSZMANN, 1903, 177.
5. HAUSZMANN, 1908, 101–105.
6. Thék Endre (1842–1919) iparművész, műbútorasztalos Budapesten, Bécsben, valamint Párizsban tanult és dolgozott. A történeti bútorstílusok kitűnő ismerője volt, elsősorban francia és angol mintákat elevenített fel. 1867-től kezdve Pesten működött, ahol 1872-ben saját műhelyt alapított. Később ő hozta létre az első nagy, nemzetközileg is értékelhető bútorgyárat Magyarországon. Hosszú működése során (1867–1919) elsősorban jeles építészek által tervezett reprezentatív épületek berendezésénél működött közre: Operaház, Tözsdepalota, Kúria, Parlament, Budavári Palota. Munkásságát a század utolsó harmadában fejtette ki, a historizmus jegyében, ezen belül több stílusirányzatot is követve. Mint ez a korszakban Európa-szerte gyakorlat volt, a Thék-gyár számára is neves építészek, illetve bútortervezők dolgoztak, ám a mester írásaiból jól nyomon követhető historizmusképe, amely minden bizonnyal irányítólag hatott saját gyárának kivitelezői munkásságában. Thék, ha maga nem is tervezett, de tervezők társaként jelentős irányító szerepet töltött be. A századfordulón, alkalmazkodva a kor ízléséhez, szecessziós bútorokat készített, közöttük kiemelkedő helyet foglal el a gróf Andrássy Tivadar megrendelésére készült, Rippl-Rónai József által tervezett és kortárs szakmai körökben nagy vitát kiváltott ebédlőberendezés.
7. A tapéta egy mintadarabját az Iparművészeti Múzeum őrzi, lt. sz.: 75.35. In: VADAS–VADÁSZI, 1992, 135., tárgyleírás: Tompos Lilla.
8. HAUSZMANN, 1903, 161.
9. SZANA, 1900, 245–246.
10. HAUSZMANN, 1900, 105.
11. HAUSZMANN, 1903, 163.
12. HAUSZMANN, 1900, 105.
13. HAUSZMANN, 1903, 163.
14. HAUSZMANN, 1900, 108.
15. „A maga idejében valóban páratlan szépségű neoromán stílusú terem architektúráját külföldön a berlini dr. Georg Malkowsky, itthon pedig saját maga [Huszmann] ismertette. Ez a jelentős nemzetközi visszhangot kiváltott szereplése azt bizonyítja, hogy mint bútortervező ugyanazt a színvonalat képviselte, amit építőművészetében elért.” CZAGÁNY, 1978, 240.
16. 381. tételszám: „377–678-ik tételig Miniszterelnöki rendelet alapján ideiglenes megőrzésre és használatra, átvételi elismervények ellenében, a Magyar Nemzeti Múzeumnak átadottak”. – 27. tételszám: „Bútorleltár 1–146. tételszámok alatt felvett bútor-

- darabok, átvételi elismervények ellenében, a Köztársaság Elnökének palotája számára, használatra kiadattak”. In: Állami lakóházak központi kezeléségének budai kirendeltsége. Egyes állami javak kezelése. Budai várpalota ingó vagyontárgyainak leltára. Bútorok. 1–705. tétel.
17. HAUSZMANN, 1903, 178.
 18. HAUSZMANN, 1903, 179.
 19. HAUSZMANN, 1903, 178.
 20. HAUSZMANN, 1903, 179.
 21. N. N.: Hauszmann Alajos. = *Vasárnapi Ujság*, 50. évf., 1903, 36. sz., 585.
 22. HAUSZMANN, 1903, 162.
 23. Hauszmann Alajos (1847–1926) önéletrajza. In: PRAKALVI-HAJDÚ, 1995, 41.
 24. HAUSZMANN, 1903, 164.
 25. HAUSZMANN, 1903, 178.
 26. HAUSZMANN, 1903, 178.
 27. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében őrzött karosszék lt. sz.: 53.1821.1. In: VADAS-VADÁSZI, 1992, 65., tárgyleírás: Kiss Éva.
 28. 404. tételszám: „2 db karosszék, renaissance, faragott diófa, figurális kompozíciójú domborművel díszített egyenes támlával, egyenes karfával, esztergályozott lábakkal és kartámasszal, bőrhuzatú ülőrészsel, előcsarnok bútorzatából”. In: Állami lakóházak kezeléségének budai kirendeltsége. Egyes állami javak kezelése. Budai várpalota ingó vagyontárgyainak leltára. „Bútorok, 377–678-ik tételig Miniszterelnöki rendelet alapján ideiglenes megőrzésre és használatra, átvételi elismervények ellenében, a Magyar Nemzeti Múzeumnak átadottak. 1948. szeptember 30.”
 29. CZAGÁNY, 1978, 241.

ZSUZSANNA LOVAY

FURNITURE FROM THE THÉK FACTORY IN THE ROYAL PALACE

Summary

In 1891, after the death of the Architect Miklós Ybl, Alajos Hauszmann was commissioned to continue the extensions on the Royal Palace. Hauszmann changed much of Ybl's plans. Most of the furnishings of the Royal Palace were, unfortunately, destroyed in the Second World War. The reconstruction is based on contemporary reviews and a handful of archive photographs.

Hauszmann's concept of furnishing the Royal Palace was a grandiose project that aspired to conjure up the heroic moments of Hungary's history, and to express historical continuity. Alajos Hauszmann himself wrote, "...we sought to create visions of the Árpáds [St Stephen Room, Romanesque], the Hunyadi [Mátyás Hunyadi Room, Renaissance], and the Habsburgs [Queen Maria Theresa Room, Baroque], and to that end, in the focal points of the Palace, we built authentically furnished rooms." According to Hauszmann, "...however, we took a few liberties with the details, and rather than installing stern, over-chivalric Romanesque figures, we brought in Hungarian ornamentation to draw attention to the Hungarian character." "...we applied Hungarian ornaments, whether in plastic form, or woven or painted." Hauszmann's idea of highlighting the national character was this: "...we wove Hungarian ornamentation into them, and made every effort to bring our national character to the fore in all fine and applied art works and furnishings."

In line with his concept, Hauszmann had to find a Hungarian contractors to do he job. When it came to cabinet-making, Endre Thék was the obvious choice. Thék, who had learnt his trade in Paris, was one of Hungary's most famous cabinet-makers. He was commissioned to build the St Stephen Room, and he contributed to many other rooms, too.

Built in the "Romanesque style," the St Stephen Room functioned almost like a museum. It was never designed to be used as a room, but rather, to justify historical continuity, and to represent Hungarian statehood. It can be safely established that Endre Thék and Alajos Hauszmann worked together on a long-term basis in developing the palace interiors. The concept was unquestionably Hauszmann's but detailed furniture design was done by his colleagues Géza Györgyi and Endre Thék. Just before the Paris Exposition, in 1899, the Applied Arts Society organised a Christmas exhibition at the Museum of Applied Arts in Budapest, where the best works of applied art of the year were put on display. At the 1900 World Exposition Hauszmann's Saint Stephen Room won a grand prize.

Unfortunately, no genuine photographs of the Italian Renaissance-style Mátyás Hunyadi Room have come down to us. The door is known to have come from the Thék factory, the wood panels of the room possibly. The two-storey-high, cavetto vaulted, gilded

marble wall-panelled, Neo-Baroque Habsburg Room evokes the age of Maria Theresa. This room is located at the intersection of the palace's axes on the Danube front, under the great dome. The vault was painted by Károly Lotz (*Apotheosis of the House of Habsburg*), and the niches feature busts, by Károly Senyei, of the Habsburg monarchs who contributed most to the construction of the royal palace: *Charles III, Maria Theresa, Francis Joseph I, and Queen Elisabeth*.

The first floor of the Krisztinaváros wing housed three suites for visiting royalties, consisting of 14 rooms in the Neo-Renaissance and Neo-Baroque styles. The furnishings of the royal chambers were made by the companies of Endre Thék, János Kröszl, Mór Gelb and Sons. The northern and eastern parts of the Krisztinaváros wing housed suites for the members of royal entourages, and ladies-in-waiting. These rooms are, for the most part, characterised by a "modern style" consisting of English mahogany furniture with a touch of burgeoning art nouveau. Some of the pieces were brought back from England by Hauszmann himself, the rest made, in like vein, by the Hungarian cabinet-makers Endre Thék, Mór Gelb, János Kozilek, János Csepreghy, Károly Lingel, Rezső Müller, Imre Mahunka, Henrik Kramer, János Kröszl, Lőrinc Lengyel. The bronze accessories on the doors and fireplaces, and the chandeliers were manufactured at the workshops of Gyula Jungfer, Ede Ludvigh, György Szirch, Rezső Kiessler, Máttyás Zellerin, Ganz and Co., and the Hungarian Metal and Lamp Ware Co. The conversion and extension of the Royal Palace was completed in 1905.

ROSTÁS PÉTER

EGY HELYISÉG HELYE

A BUDAVÁRI PALOTA HUNYADI MÁTYÁS-TERMÉNEK
TÖRTÉNETE

A Budavári Palota F épületének északi oldalán, az Országos Széchényi Könyvtár második emeleti folyosóján egy 1998-ban felavatott réztábla emlékeztet a korona és a koronázási jelvények egykori őrzési helyére, a királyi vár 1891–1905 közti átépítéskor a krisztinavárosi szárnyban létesített páncélszobára.¹ Ez az egyetlen helyiség az épületben, amelynek előéletét felirat örökíti meg. Habár a főlépcsőház első szakaszánál álló két, terhéttől megszabadított márvány *Atlasz*-szobor (Fadrusz János) és a lépcsőfeljárát első szakasza a századfordulóról való, csupán egy olyan termet találunk a könyvtárban, ahol a belső tér a királyi palota egykori enteriőrjével folyamatosságot mutat: a VI. szinten, a nyugati, krisztinavárosi oldal közepén egykor volt Hunyadi Mátyás-terem utóda a mai központi kiállítóter, az úgynevezett Corvina-terem.

A főemelet nyugatra néző díszterme, a Hunyadi Mátyás-terem (1. kép; kat. sz.: 2.1.71.) egyike volt azon három helyiségnek, amelynek kialakítására 1897-ben, Zsolnay Vilmos felségfolyamodványa nyomán született határozat. Az ezt követő hét év során készült el a Szent István- és a Habsburg-teremmel együtt. A három terem – a magyarországi historizáló enteriőrművészet jelentős és jelentésteli alkotásai – markánsan jellemzi a Hauszmann-féle historizmus választását a korszak talán legfontosabb építészeti-iparművészeti kérdésére, a „magyar stíl” kimunkálására törekvő irányzatok kihívására.²

1. A Hunyadi Mátyás-terem, 1912.

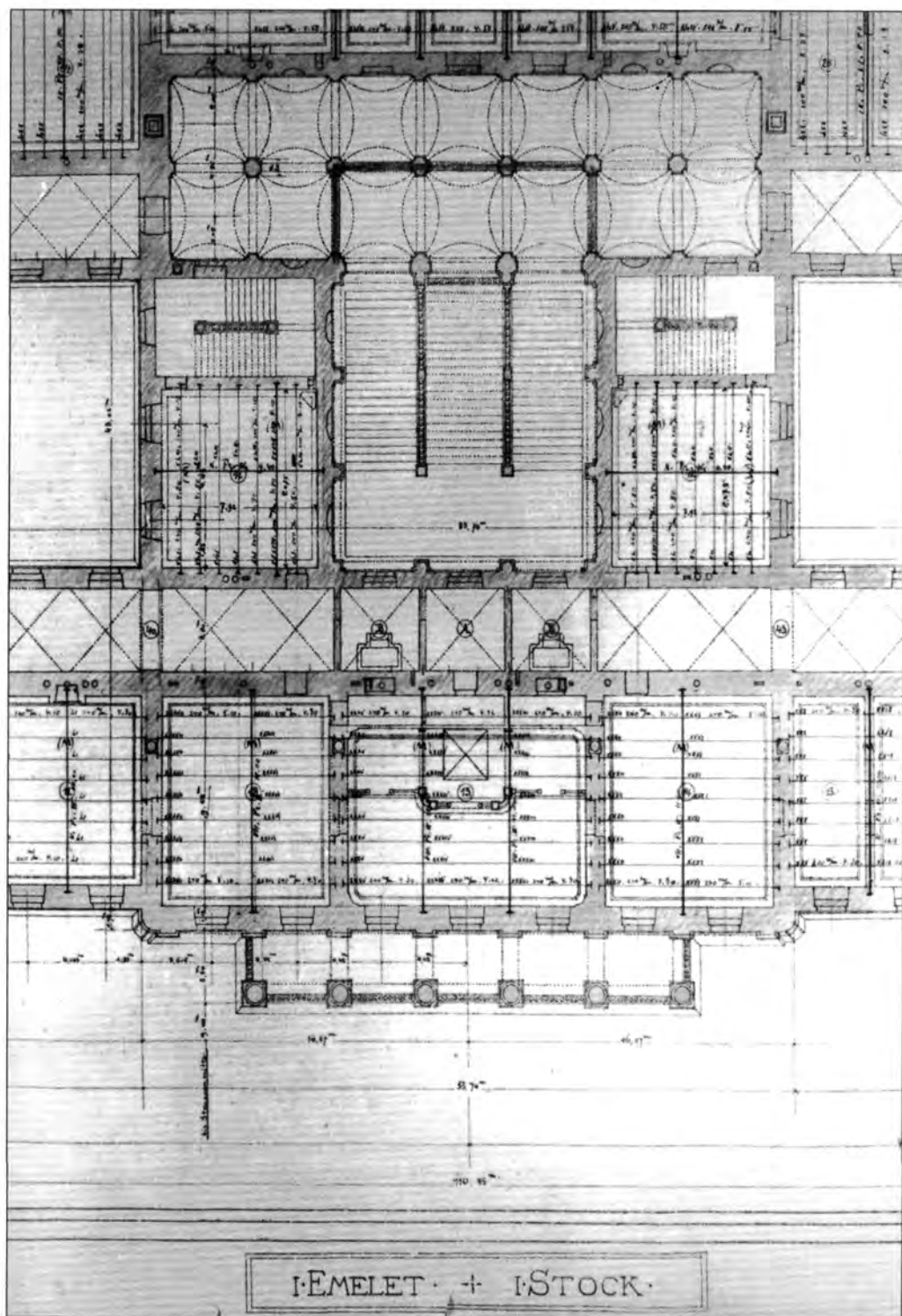

A HUNYADI MÁTYÁS-TEREM „ELŐDEI”

A királyi palota tervezésével megbízott Ybl Miklós elképzeléseiről a nyugati traktus e kiemelt pontjának berendezését illetően összesen öt terv tudósít. Egy szignált alaprajzon kívül ezeket a Hauszmann-iroda terveitől eltérő rajztechnika alapján tulajdoníthatjuk Yblnek. A középrizalit három teremre osztása – minden későbbi kor terveit is ideértve – csupán két fennmaradt lapon nem szerepel: e datálatlan, vörössel festett alaprajzokon nagy dísztermet látunk a főemelet közepén³ (lásd Farbaky Péter cikkében az F93/A és F63/A jelű kiscelli tervek képét a 247. és 248. oldalon). A két terv között is jelentős különbségek vannak: az egyikben a nagyterem előtt nyolc oszlopot látunk négy párba rendezve, míg a másikon már a végül megvalósult és mindmáig fennmaradt hatoszlopos kolonnád jelenik meg. Utóbbi azonban még a középraktus erősebb előreugrásával számol; a rizalit oldalhomlokzatára és ennek megfelelő helyen a terembelsőben szoborfülkét terveznek. Az északi és déli környező szalonokba és a keleti folyosóra két-két ajtó, míg a belső udvarra néző kiszolgáló-helyiségekbe egy-egy ajtó vezet. A másik terven a nagytermet északról és délről két-két oszloppár határolja, míg a folyosó felől három bejárat. 1884. május 18-án keltezett egy madártávlati terv és egy ehhez tartozó keresztmetszet másolata⁴ (2. kép; lásd Farbaky Péter cikkében az F 287. jelű kiscelli tervet a 250. oldalon). A krisztinavárosi szárnyépület ezeken kupola koronázza, bizonyára az épület díszhelyén kialakítandó fejedelmi hálósobára is utalva. A középrizalit hét tengelyre terjed ki, a díszemelet középső loggiája öt tengely széles, amiből a három középső nyílás előtt négyoszlopos kolonnád látható. A Hunyadi Mátyás-terem elődjéből ajtó vezet észak felé, ugyanakkor a lépcsőház irányába nincs összeköttetés (legalábbis a falszakasz közepére helyezett ajtón). A keresztmetszeten halvány falnézeti terv látszik, ebből neobarokk, stukkómennyezetes, fa lábazati falburkolattal ellátott terem vehető ki.

2. A krisztinavárosi palotaszárny madártávlati terve (1884. május 18. Ybl Miklós).
BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 277. szj.

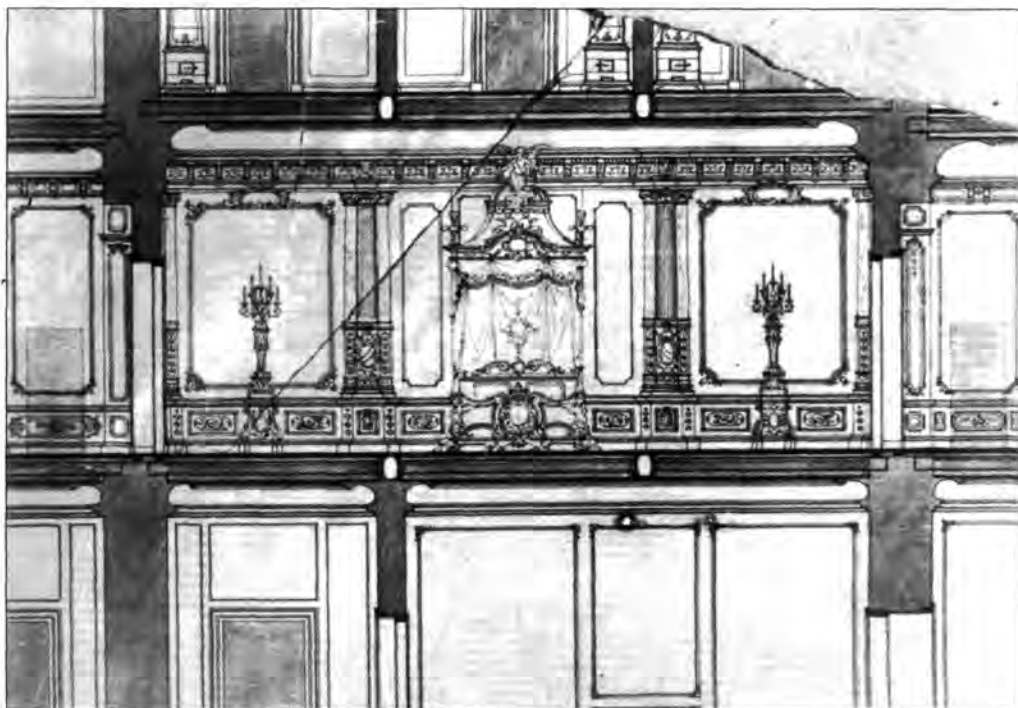
3. A krisztinavárosi palotaszárny első emeleti alaprajza (Ybl Miklós).

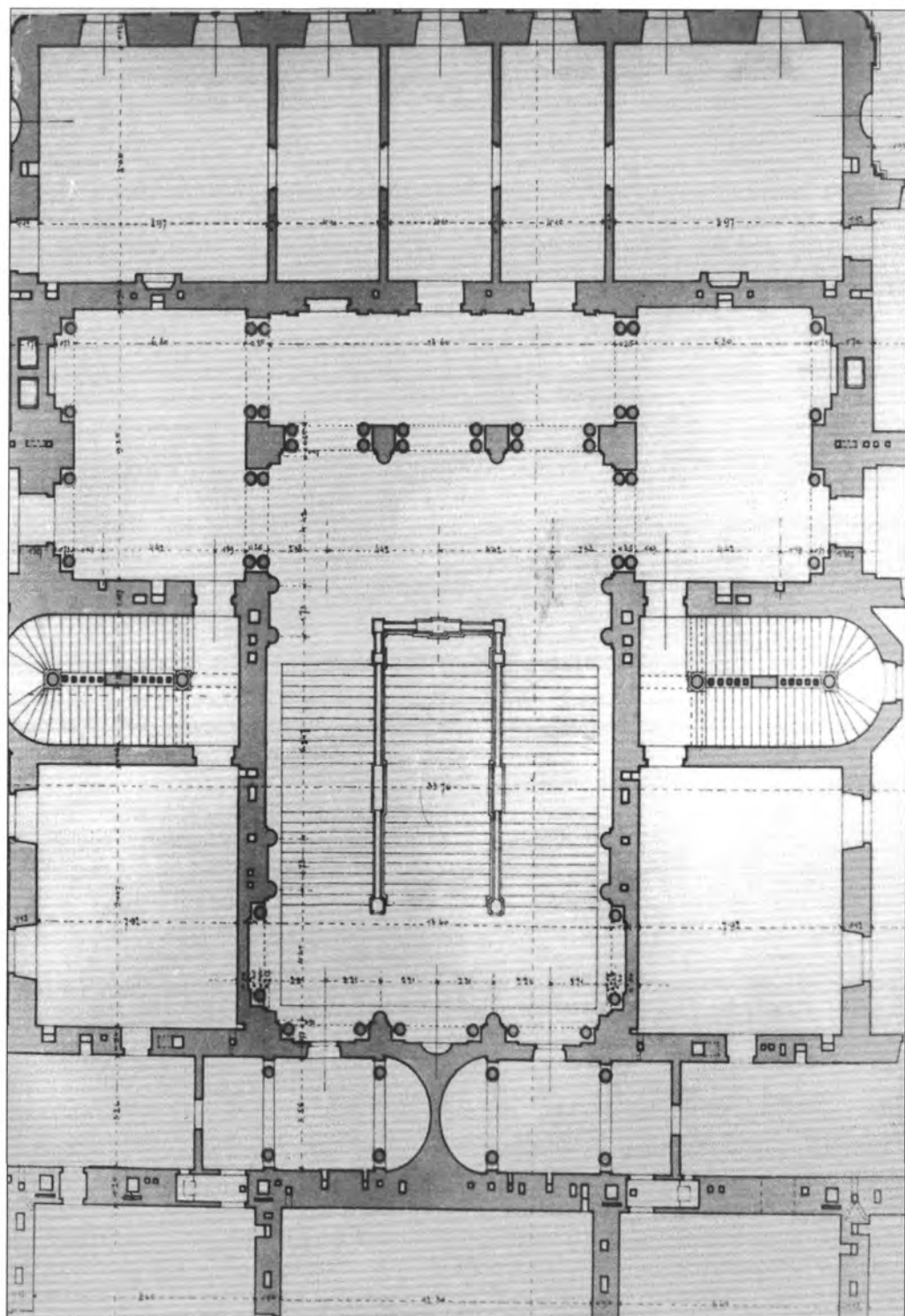
Ybl 1891. január 22-én bekövetkezett halála után hátrahagyott terveiről és rajzairól a Királyi Várepitési Bizottság leltárt készített két példányban.⁵ Ez az inventárium nem maradt fenn, így csak valószínűsíthető, hogy a „134.” számjelű és „Királyi Palota; Königliche Burg, I. emelet; I. Stock” felirattal ellátott alaprajz az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Tervtárában⁶ (3. kép) még Ybl idejében készült. Erre utal a német nyelv használata is, mely a Hauszmann-féle tervekről teljesen hiányzik. Az alaprajzon a díszemelet nyugati középrizalitját három terem alkotja. A válaszfalak elhelyezése, a teremméretek gyakorlatilag megegyeznek a megvalósított elrendezéssel.⁷ A hatoszlopos erkély nagysága sem változott később, a középső öt tengelyre terjed ki, vagyis a középterem három nyílása⁸ mellett a két szélső teremnek az épület középtengelye felé eső nyílásai előtt húzódik. Az igazi eltérés a terem rendeltetésében van. Ybl ugyanis a kitüntetett középterembe hálószobát tervezett, melynek keleti, folyosó felőli keskeny sávjától válaszfal szeparálta volna el a tulajdonképpeni hálófülkét.⁹

A Kiscelli Múzeum Tervtárában fennmaradt egy csonka hosszmetset a krisztinavárosi szárnyról, melyet ugyancsak Ybl-tervnek tartunk¹⁰ (4. kép). Ez szintén hálószobát mutat a díshelyen, baldachinos ágygal, de balusztrádós kerítés nélkül. A sarkokat pilaszterek jelzik, a keleti falon féloszlopos-pilaszteres, oszlopszéken nyugvó támaszokat látunk. A golyvázódó párkányt a teremben körben konzolok tartják. A helyiségbe csak délről és északról, a két szomszédos szobából van bejárat. A terem falát pannók, a lábazati sávban tábladisztések tagolják, a két szélső falszakasz előtt posztamensre helyezett kandeláber áll. Ehhez a falnézethez áll közel annak az 1886. június 30-án keltezett alaprajznak a megoldása, melyen a keleti folyosón – csakúgy, mint a 134. számjelű terven – ismét föltűnik a lépcsős medence, csak itt 90 fokkal elforgatva, a középterem falában szoborfülkével.¹¹

Miután a várepitő bizottság már két nappal Ybl halála után Hauszmannnt „hozza javaslatba” az elhunyt mester utódául,¹² a már megkezdett támfalépítési munkák folytatására 1891. március 16-án kötnek szerző-

4. A krisztinavárosi palotaszárny hosszmetsete (Ybl Miklós).

5. A krisztinavárosi szárny első emeleti alaprajza (Hauszmann Alajos).

dést.¹³ Ugyanezen év november 17-én a bizottság úgy dönt, hogy 1893-tól kezdődően a krisztinavárosi palotaszárny továbbépítését javasolja a miniszterelnöknek, s egyben utasítja a művezetőt, hogy „az 1893 és következő évek munkaprogramját úgy műszaki, mint pénzügyi szempontból évekre felosztva, mihamarabb mutassa be”.¹⁴ Az OMvH Tervtárában felbukkant, szignó és dátum nélküli tervvázlatot¹⁵ a rajzstílus alapján az 1891-től kezdődő tervezési-építési időszak termékének véljük (5. kép). A rajzon a nyugati terem sor csak félig látszik, így csak bizonyos következtetések vonhatók le belőle: az 1886-os alaprajz folyosó-megoldását látjuk, de immár a medencék nélkül.¹⁶ Érdekeség, hogy a díszlépcsőházat körülfutó folyosó csak a megvalósított terven szerepel. Ebből a csonka tervből nem állapítható meg, hogy Hauszmann milyen funkciót szánt a helyiségnek a historizáló terem gondolatának felmerülése előtt, sőt nem zárható ki, hogy már ez a tervváltozat is a Hunyadi Mátyás-terem megvalósításával számol, tehát már 1897 után keletkezett.¹⁷

A HUNYADI MÁTYÁS-TEREM

Nem tudjuk pontosan, hogy Zsolnay Vilmos voltaképpen mikor nyújtotta be felségfolyamodványát. Az időrendben első írásos dokumentum Bánffy Dezső miniszterelnök leirata a várépítő bizottsághoz.¹⁸ Ebből megtudjuk, hogy Zsolnay Vilmos kérelmében egy saját tervei szerinti „magyar stylű” szoba berendezésére és ennek a párizsi világiállításon való bemutatására kért engedélyt. A miniszterelnök „Hauszmann műépítész szakvéleménye alapján” megtárgyalta az ügyet a főudvarmesterrel, majd a kérést támogató véleményét a királyhoz továbbította. Bánffy utasította az építési bizottságot a kérdés megvitatására és „kellő tervek és rajzok bemutatása mellett” javaslat kidolgozására.

A művezetés ezután elkészíttette a Szent István-terem terveit, melyeket Liechtenstein Rezső királyi főudvarmesternek és Apponyi Lajos magyar királyi udvarnagynak mutatott be. Erről és a tervek elfogadásáról az 1897. november 30-i művezetői előterjesztésből értesülünk,¹⁹ mely hat oldalon fejt ki a három historizáló terem létrehozásának indokait és tervezetét. Mivel ez az egyik legfontosabb dokumentum az alkotói szándék megismerésére, érdemes részletesebben megvizsgálni.

Hauszmann leszögezi: „reményli, hogy – amennyiben magyar stylű ornamentációval ellátott majolikák szobadíszítésül használatnak fel – azok új és eredeti művészi kiképzéseket tesznek lehetővé”. Ugyanakkor – és ez az egyik legérdekesebb mozzanat – nem javasolja, hogy a szoba berendezése Zsolnay tervei szerint készüljön, mert ez „megbontana egy bizonyos egyöntetűséget és harmóniát”, valamint „nem lehet megengedni, hogy egyik iparág – ha mégoly tökéletes is – a másiknak rovására érvényesüljön”. Ybl Ervin a művezetői ellenállást Zsolnay e javaslatával szemben azzal magyarázza, hogy Hauszmann el akarta kerülni Lechner Ödön feltételezhető részvételét a tervezésben, hiszen – mint Ybl valószínűsíti – Zsolnay minden bizonnyal Lechnerrel kooperált volna a „magyar stylű” szoba megalkotása során.²⁰ Bár nincs dokumentumunk Zsolnay szándékára vonatkozóan, történetesen éppen e két vezető építésze gyéniesség felfogása közti különbség jeleníti meg a korszak építészeteóriájában az egyik fő törésvonalat.²¹ Hauszmann a palota építése során szembeállítja magát a lechneri irány, a népies szecesszió – a „modern szubjektív felfogás” – kihívásával.

A „magyar styl”

Az 1897. november 30-i betérjesztés a három reprezentatív történelmi terem palotabeli elhelyezésével és stílusával foglalkozik, majd részletesebben a Szent István-terem kiképzésével. A stílus kérdését illetően Hauszmann így gondolkodik: „...nem lehet csak az épület külső architektúrájának stylusa és a conventiónális francia izlés a mérvadó, hanem kívánatos, miszerint a historikus stylusok közül azok, melyek hazai történelmünkkel is össze vannak forrva, szintén alkalmaztassanak. Valamint tér engedendő a modern szub-

jektív felfogásnak és azon törekvéseknek is, melyek egy eredeti magyar stylus létesítése érdekében, és különösen a műpar terén, országszerte megindultak.” Majd így folytatja: „És ha már egyes elmúlt kultorkorszak [sic!] művészi termékeit kívánjuk megörökíteni, akkor legyen azok háttere a hazai történelem. Válasszuk történelmünk kimagasló mozzanatait, díszítsük a termeket oly stylusban és lássuk el olyan attributumokkal, melyek az akkori művelődési és művészi viszonyokat tükrözik vissza és nevezzük el azokat a nagy királyok szerint.”²²

Hauszmann a palotakomplexum architektúrájában és berendezésében az „eredeti magyar stylus létesítése” követelményére a historizmus nyelvében ad többféle, összességében rendkívül árnyalt és megfontolt választ. Nézetének alapvetése, hogy nemcsak a népit, de a nemzetit, az elitkultúrát is hajlandó magyarnak elfogadni. A megvalósítandó „magyar styl” fundamentumának mindvégig az áthagyományozottat, a művészeti múltat tartja. „Csak az a művész fog igazán újat és maradandót teremteni, aki alaposan ismeri a múltban keletkezett alkotásokat, aki behatolt azoknak szellemébe, és aki a művészi érettségnek oly magas fokával bír, hogy mérlegelni képes a réginek előnyeit és hátrányait, és céltudatosan, fegyelmezett ízléssel indul a modernség útjára” – fejt ki 1908-as előadásában.²³ Hauszmann tradicionalista művészetfejlődés-felfogását így summázza: „...csak az átszámazott művészi fogalmakon keresztül lehet újakhoz, hasznavehetőkhöz jutni”.²⁴ Nem hitetlen tehát „az új stílus kialakításának szükségével és lehetőségével szemben”,²⁵ hanem a dekórum elvének tiszteletben tartásával, mintegy a fontolva haladó progresszióban hisz. A palotaépítkezés kitűnően illusztrálja azokat a legfontosabb tendenciákat, melyek a századfordulón egy nemzeti stílus megteremtésére irányultak. Hauszmann pragmatizmusa, konfliktuskerülő művészetszervező politikája éppen abban jelentkezik, hogy a „nemzeti palota” égisze alatt e törekvéseket megpróbálja szintézisre hozni. Alapvetően négyféle lehetőséget villant fel a budai várpalota építészetében a „magyar styl” kialakítására.

Az első változatot két irányból is megközelíthetjük. Egyfelől ez a történelmi stílusok „beoltása” magyaros ornamentikával, másfelől a magyar ornamentalskincset „nemesítése” vagy – szó szerint – szalonképessé tétele. Hauszmann a „modern magyar építész” feladatának tartja, hogy a hazai ornamentikát „nemesített alakban” az európai építészeti hagyományba olvassza.²⁶ A királyi várról 1900-ban írt első monográfiájában Györgyi Géza érdemeit emeli ki e téren: „Györgyi Géza barátom és munkatársam, aki ezen ornamentals fejlesztésének mestere, rythmikus összhangba hozta annak elemeit, és a magyar jellegnek fenntartásával annyira nemesítette azt, hogy nemcsak mint építési plasztika akár síkdíszítés akár végződés vagy füzér alakjában, hanem egyéb műtárgyak díszítésére is alkalmazható”. Györgyi a palota lakosztályainak részletképzésébe magyaros ornamentikát applikált, miáltal megszabadulni kívánt „a már unalomig variált akanthus, kymathion és egyéb görög alakok használatától”.²⁷ Ezt a megközelítést bírálja Gerő Ödön éles hangvételű, Hauszmann 1903-ban tartott rektori beszédére reflektáló cikkében. „Kővé vált színész”-nek minősíti azt az építészet, mely „magyar díszítőelemekkel dekorálja a régi architektúrát”, s melyet „már nem lehet eleve néni dekorálni magyar elemekkel sem, még magyar lelkesedéssel sem”.²⁸

Hauszmann azonban nem csupán a művészettörténeti fő csapásirányok, az egyetemes művészettörténeti kincs magyarításában látta a lehetséges haladási irányt. Második lehetőségnek a nemzeti művészettörténeti múlt felidézését, a hazai formakincs előhívását, a magyar emlékanyagból kiinduló *nemzeti tradicionalizmus* lehetőségét nevezném. Alpár Ignác az ezredéves kiállítás kapcsán a történeti magyar művészethez való visszatérést és egy ebből kiinduló fejlődés képét vetíti előre: „Mert él bennem a meggyőződés, hogy eme legdicsebb történelmi korunk [Szent István kora – R. P.] formáit az építészetben és az építő iparban továbbfejleszteni kell és lehet, a mint meg vagyok győződve arról is, hogy e formáknak tanulmányozásából s fejlesztéséből, s ezeknek a hímzések és egyéb jellegzetes magyar díszítésekkel egybevetéséből mégis sikerülni fog egy oly stílfajt alkotni, mely határozott magyar jellegű lesz”.²⁹ A Hunyadi Mátyás-terem létrehozásában az Alpárhoz hasonló alkotói szándékot látunk. E mű még a két másik történelmi teremhez képest is különös jelentőséggel bír: itt mutatható ki leginkább a nemzeti építészeti múlttal való tudatos visszanyúlás, a Mátyás-kori magyar reneszánsz felidézésének szándéka. Hauszmann a magyar reneszánszban találja meg a fejlődés alapját, mely „támaszpont [szolgálhat – R. P.], ha nem is a magyar stílus megalkotására, de arra bizonyára, hogy építészetünket nemzetünk szellemében, a jelenkor igényeihez képest termékenyít-

hetjük és újabb eszmékkel gazdagíthatjuk”³⁰ 1908-ban, a Magyar Mérnök- és Építészegyletben tartott előadásában világossá teszi, hogy a nemzeti tradicionalizmus lehetőségét a XVI–XVIII. századi magyar építészethez való visszanyúlásban látja. „Mennyi művészi ösztönt meríthetnének ezekből az alig ismert alkotásokból, amelyek közül csak emlékezetből felsorolom a lőcsei, zborói, eperjesi épületeket, továbbá a szepes-mindszenti, szepesújvári, bethlenfalvi, szentantali, osgyáni, kövéraljai [stb. emlékeket, – R. P.] és hány van még széles e hazában, melyekről csak hallottunk, de megismerni, és tanulmány tárgyává tenni is érdemes volna.”³¹ 1913. május 26-án Hauszmann jutalomdíjat alapított a Műegyetem építészeti szakosztályán, melyet az a IV. éves építészhallgató kaphatott, „akinek renaissance vagy ebből fejlesztett stílusú évközi tervezési feladata az építész tanárok többsége által legjobbnak ítéltetik”. Visszaemlékezésében így okolja a jutalomdíj alapítását: „Ez alapítvánnyal azt akarom elérni, hogy az ifjú építész nemzedék buzdíttassék [hogy – R. P.] az elmúlt idők nagy művészi korszakok alkotásait, és különösen a renaissance építőművészetet, mely hazánkban is erős gyökeret vert, és mely művészi iránynak én is egyik lelkes előharcosa voltam, alaposan tanulmányozza és tovább művelje, mert meggyőződésem, hogy csakis ezen az alapon lehet építészetünket tovább fejleszteni, és megfelelni mindazoknak a követelményeknek, melyet a modern korszak az építéstől megkövetel [kiemelés – R. P.]”³² Hauszmann számára fontos a XV. századi magyar reneszánsz, mivel ez jelenti a felfogása szerinti nemzeti tradicionalizmus origóját. A palota építése során éppen a saját maga által feltárt kőtöredékeken keresztül, melyeket publikál és a Nemzeti, illetve a Fővárosi Múzeum őrzésére bíz, kerül közvetlen érintkezésbe a XV. századi magyar művészetrel. Ennek nem vitatja nemzeti jellegét, sőt asszimilációs mechanizmust feltételezve beemeli a külhoni mesterek alkotásait a nemzeti múlt tárházába. „Igaz, hogy nem volt speciális magyar építészetünk a múltban sem; nemzetünk nagy kulturális korszakaiban idegen művészek dolgoztak hazánkban, de amit itt alkottak, mégis vonatkozásba jutott az akkori kor szellemével, hozzásimult ennek a földnek népéhez, hagyományaihoz, szokásaihoz, miáltal jellegzetessé vált. Nem akarok utalni a Zsigmond és Mátyás királyok korszakára, amikor francia és olasz mesterek dolgoztak az országban, mert sajnós, abból az időből vajmi kevés maradt reánk, de igenis vannak a XVII. és XVIII. századból épületeink, amelyekről a magyaros típus meg nem tagadható.”³³ Hauszmann éppen a Giorgio Vasari elbeszélése szerint Mátyás udvarában is megfordult Benedetto da Maiano nevével fémjelzi a Hunyadi Mátyás-terem stílusát: „A Hunyadi Mátyás terme olasz reneszánsz stílusban készült Benedetto da Majano részletképzése alapján”³⁴

Hauszmann véleménye a magyar építészettörténetről alapvetően eltér Lechner Ödönétől és az 1908-as előadás másik meg nem szólított címzettje, Huszka Jenő állásfoglalásától. Lechner nevezetes *Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz* című írásában a Mátyás-kori építészettovábbélését, folytatását és folytathatóságát kérdőjelezi meg: „Magyar gótikát, magyar reneszánszt és magyar barokkot hiába keresünk ez időkből. Mert amikor e formanyelveken beszélt a nyugati világ, akkor mi a török hordákkal viaskodtunk és így minden előfeltétel hiányzott ahhoz, hogy fejlesztésükben a magyar génusz idejekorán részt vegyen. E mulasztás örök művészi és kulturális veszteségünk, amint ezt a Mátyás korabeli sokat ígérő, de sajnós rögtön megszakadt magyar reneszánsz első lépései is bizonyítanak. De ma már lehetetlen volna pótolnunk e veszteséget.”³⁵ Huszka Jenő pedig az elitművésztől tagadja meg a sajátos nemzeti jelleget és a népművészetet tartja a „nem nyugati felfogás” letéteményesének: „Az előkelők, az úri osztály, a vagyon, a mi nélkül pedig monumentális épületeket emelni nem lehet, ezredéven át bámulta és utánozta a külföldet. Nem csuda hát, ha a külföldről hozott építészek nem érezték szükségét annak, hogy a magyar nemzet zöméhez, a néphez forduljanak inspirációért.” Illetve: „A monumentális építészett nem gyökerezik a nemzeti génuszban, azért nincs nemzeti építészetünk”³⁶

Hauszmann már az 1891-es, Ybl utódai ajánló bizottsági levél is mint a „renaissance leghivatottabb képviselőjé”-t aposztrofálja, aki „mintegy hivatva van a renaissance stílusban tervezett kir. palota építkezéseket vezetni”³⁷ A Hunyadi Mátyás-terem reneszánsz berendezése Hauszmann számára önazonosító tartalmat hordoz, mely a nemzeti reneszánszhoz kapcsolódás gondolatát, egy Magyarországon addig meg nem jelenő, s az európai hasonló mozgalmakhoz képest legalább huszonöt éves késéssel jelentkező lehetőséget vet fel. A cseh művészetben már a 60-as években megjelenik a nemzeti neoreneszánsz, mely a századfordulón zök-

kenőmentesen olvad egységbe a szecesszió áramlatával. A német nemzeti egység kialakulásával a 70-es években fellendülő „Deutsche Renaissance” mozgalom pedig a századfordulóra a kifulladás jegyeit mutatja.³⁸ Az osztrák neoreneszánsz, a „Wiener Stil” patriotizmusa rendkívül árnyaltan, az esztétikai motiváció mögül mintegy áttételesen sejtett fel.³⁹ A bécsi „saját” reneszánsz ugyanakkor elsősorban nem nacionalista, hanem imperialista tartalmú.⁴⁰ A 70-es években mindazonáltal igen jellemző a „Wiener Stil”-re a német reneszánsz és az itáliai előképek vegyítése. Az évtized végétől már a nyíltabb politikai tartalmat hordozó neobarokk, majd a neorokokó tör utat, míg a századfordulón a neoempire és a neobiedermeier éli konjunktúráját a historizáló bútorgyártás terén.⁴¹ A bécsi stílusfejlődés számunkra különösen fontos sajátossága, hogy a „tisztá” stílusok keverését az „átmeneti korszakok” és a fősodortól távolabbi földrajzi területek átvett és átalakított stílusának, egy már eleve vegyülék jellegű stílusnak a hasznosítása követi. Josef Storck 1896-ban megjelent *Alte Möbel für moderne Bedürfnisse* című mintalap-gyűjteményéhez írt előszavában a historizmusnak ezt a valóban szubtilis tendenciáját azzal indokolja, hogy ezek az előképek már valamiféle alkalmazkodás, más életkörülményekhez való igazítás példái, vagyis éppen a fő problémára, a történeti minták átültetésére kínálnak megoldásokat.

Magyarországon már az akadémia pályázata körül kibontakozó polémia felveti a sajátosan magyar történelmi stílus meghatározásának kérdését. A vitában Hauszmann és az őt támogatók, köztük Ipolyi Arnold érvelnek a „csúcsives styl” mint középkori nemzeti stílus mellett, s utasítják el az idegennek tekintett „régí” és „új olasz renaissance” stílust. Mint Hajnóczy Gábor írja: „...érvelésükkel azt akarták bizonyítani, hogy kizárólag a magyar középkor kínál követésre méltó előképet, amivel a gótika újjáélesztését kívánták elméleti úton támogatni”, míg a reneszánszpártiak „a vitában szinte csak a gótika bírálata szorítottak”.⁴² A század második felének magyar építésze valóban nem tesz komoly kísérletet, hogy egy nemzeti építőstílust a magyar építészeti hagyományokat integrálva valósítson meg.⁴³ Hauszmann saját neoreneszánsz *œuvre*-jében sem találjuk nyomát a magyar emléktárgy felhasználásának.

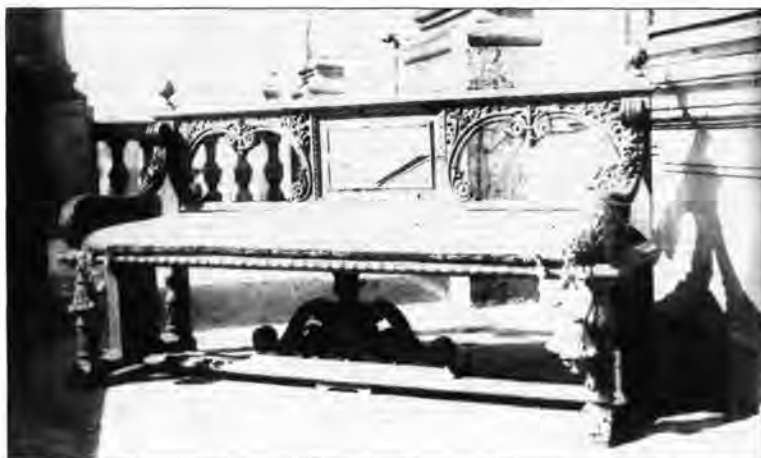
A Szent István-terem enteriőrjére vonatkozóan az 1897. november 30-i előterjesztés érdekes megjegyzést tartalmaz: „A magyar stylú ornamentáció, a keleti és román irányú művészi elemek, melyhez a majolika alkalmazása is járulhat, a Szent István terem kiképzésénél lesznek helyén”.⁴⁴ Hauszmann az orientalizáló, illetve bizantinizáló irányzatot is – mint harmadik lehetőséget a magyar stílus létrehozására – beemeli a várépítés programjába. Ez a változat, mely szintén nem előzmény nélküli a magyar építészettörténetben – gondoljunk Szkalnitzky Antal műleírására az akadémia épületéhez benyújtott pályázatában⁴⁵ –, nem jár a magyar emléktárgy hasznosításával.⁴⁶

Végül egy negyedik törekvésnek, a népies szecesszióknak is utat enged Hauszmann, de csak ott, ahol erre az épület funkciója lehetőséget ad.⁴⁷ Figyelemre méltó taktikai érzékkel kapcsolja össze Erzsébet királyné személyét a magyaros népies szecesszió stílusáramlatával: megalkotja, illetve a „középutas” Faragó Ödönnel megtervezteteti és Lengyel Lőrinc szegedi bútorgyárossal kivitelezteteti a déli rondella romjai között Erzsébet királyné pihenőházát, az egyemeletes, úgynevezett parasztházat.⁴⁸

A megvalósult Hunyadi Mátyás-terem

Az 1897. november 30-i művezetői előterjesztés a három történelmi terem létrehozásának javaslata után a Szent István-terem konkrét megvalósítási tervével és a teremfelsőnek a párizsi világkiállításra való kiküldésével foglalkozik. Az 1897. december 13-i építési bizottsági ülésen határozat született a három történelmi terem megvalósításáról és elhelyezéséről.⁴⁹ Eszerint a Habsburg-terem a palota északi bővítésének kiépítése után keletkező „nagy központi cercla terem”, azaz a kupolaterem; a Szent István-terem a krisztinavárosi új palotát a régivel összekötő déli szárnyban egy „gyülekező terem”; a Hunyadi Mátyás-terem pedig funkció megjelölése nélkül az új krisztinavárosi szárny középterme lesz.

A Hunyadi Mátyás-termet Hauszmann 1903-ban, a *Magyar Iparművészetben* megjelent cikkében a krisztinavárosi szárny első emeletének két fejedelmi lakosztálya „összekötő csarnoká”-nak nevezi.⁵⁰ Valóban, a

6. Pad a Hunyadi Mátyás-terem berendezéséből (készült Thék Endre gyárában). Kallós Oszkár felvétele, 1930 körül. Üvegnegatív. MNMTF, lt. sz.: 78.303.

teremhez délről az I., északról a II. fejedelmi lakosztály kapcsolódott, így a keleti folyosóra nyílóval együtt három egyforma, kétszárnyú ajtó vezetett a terembe. Az ajtószárnyakat keretezett mezőben, egymástól faragott lécekkel elválasztott, egymás fölötti öt tárcsadíszes tábla alkotta. Az ajtószárnyak a falvastagság külső síkján fordultak, vagyis a terembelsőből nézve falmélyedés volt látható, melyet oldalt alul rombuszmintás, felül sima táblák béleltek. Az ajtónyílást kannelúras pilaszterek szegélyezték, melyekre gazdag faragású, a pilaszterek fölött golyvázott párkányzat támaszkodott. A fríz díszítését gyümölcsös tálakon ülő madarak között két, harangvirágokból és szalagokból álló füzér jelentette. A párkányzat előreugró két széle fölött frontális beállítású hollófigurák ültek posztamenseken, melyek között két voluta képezte mezőben kagylódíszítés volt látható szalagokkal. A terem falának alsó 2,5 m magasságú részét körben faburkolat fedte, mely fölött hat táblaképek alakították ki helyet. A falburkolat ismétlődő pannója egy középső nagy rombuszmintás tábla, melyet alul és fölül inda-, bőségszaru- és levélmaszkdíszes fríz, kétoldalt lófejpaizs és kisebb rombuszmintás táblák kereteltek. A táblákat virág- és tárcsafaragványos, enyhén előrelépő pilaszterek választották el egymástól, míg az egész alsó falsávot golyvázódó párkányzat zárta le, melynek frízében ugyancsak rombuszmustra vonult végig. A felső képmezők fölött tárcsákra akasztott súlyos gyümölcsfüzères stukkódísz készítette elő a kék alapszínű, aranyozott kazettás mennyezetet, melynek rekeszeit rozetták, illetve a terem közepe fölött Mátyás címere töltötték ki. A teremben eredetileg két 25 égős csillár biztosította a fényt. Az északi ablakot himzett bársony függöny takarta, melyen a koronás címer volt látható. A terem északkeleti sarkában átlósan elhelyezett kandallóépítmény állt. Szabadon álló, talpazatra – melyen a falburkolat lábazati szintjének golyvázatain megjelenő rombuszmustra folytatódik – állított, előreugró oszlopok fogják közre a párkányzattal lezárt, márványbélelt és aranyozott bronz betétes kandallót. A terem nyugati sávjának közepén, oszlopokkal díszített fa posztamensen – melynek oldalait sarkára állított négyzeté testesedő rombuszok díszítették – Fadrusz János kolozsvári *Mátyás-emlékművének* középső alakja, a király lovaszobrának kicsinyített bronz mása állt.

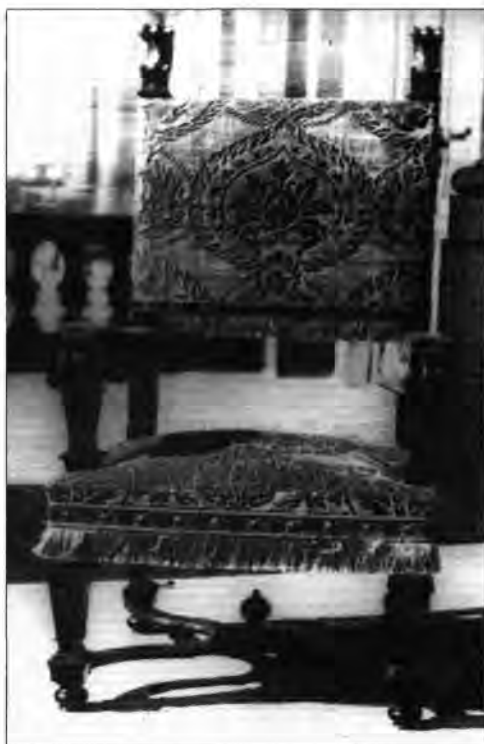
7. Taburet a Hunyadi Mátyás-terem berendezéséből (készült Thék Endre gyárában). Kallós Oszkár felvétele, 1930 körül. Üvegnegatív. MNMTF, lt. sz.: 79.106.

8. Elefántcsontberakásos asztal a Hunyadi Mátyás-terem berendezéséből. Kallós Oszkár felvétele, 1930 körül. Üvegnegatív. MNMTF. lt. sz.: 79.119.

A terem bútorzatát a fal mentén körben helyezték el. A fennmaradt fényképeken kívül írásos dokumentumok segítségével tudjuk a teljes berendezést rekonstruálni. A teremben három egyforma kartámaszos, háttámlás pad és hét ülőke állott, melyek famunkáit Thék Endre bútorgyárában, ülőpárnáit pedig Gelb Mór kárpitosüzemében készítették. A pad (6. kép) négy sarokbaluszterre és két oldalhasábra támaszkodó ülésének lapját rovátkolt díszlécok keretelik, a háttámla alapszerkezetét két földig nyúló hasáb és erre ülő párkányléc adja, míg a támla közepén rombuszmintás tábla, kétoldalt rozettákban végződő íves indák keretelte áttörés látható. A kartámaszokat egy-egy gyümölcsfüzères voluta képezi. Az állványzat összekötő léccének közepére nehezedő faragvány, mely egyben az ülőlap középső alátámasztásául is szolgál, megismétli az ajtók szupraportjának kagylós-volutás motívumát. A taburett ülőlapja szintén négy baluszterre támaszkodik, melyek egy pogácsalábakon fekvő, faragott szélű alaplapon állnak (7. kép). Az ülőlap alatt láda található, melynek oldalát levél díszes rombuszminta ékesíti. (Az ülőlapról csak feltételezzük, hogy felcsapható volt, vagyis az ülőke ládája valóban nyitható volt.) A terem délkeleti sarkában állt még egy egyiptizáló karosszék, melyről közeli felvétel nem áll rendelkezésünkre.

Hauszmann a termet bemutató cikkében közli, hogy „a terem bútorzatát képezi több eredeti olasz asztal ébenfából és elefántcsontberakással, valamint néhány pad és szék aranyhímzésű kék bársony szövettel”.⁵¹ A fennmaradt fotók nem mutatják a terem délnyugati sarkát és a nyugati, ablak felőli oldal nagy részét. Azonban a Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában fennmaradt egy fotósorozat, mely a palota egyes bútorait egyenként, a terem előtti balkonon örökíti meg.⁵² Egy elefántcsont-berakásos asztal (8. kép), melynek két nézetéről maradt fenn felvétel, egyértelműen köthető a Hunyadi Mátyás-terem berendezéséhez, mivel ez a darab szerepel a Szabó László várka-

9. Karosszék a Hunyadi Mátyás-terem berendezéséből. Kallós Oszkár felvétele, 1930 körül. Üvegnegatív. MNMTF. lt. sz.: 79.107.

pitány által 1948-ban, a palota ingóságairól felvett leltárban.⁵³ Az asztal lapján hat medalionképből és körben groteszkdíszes sávból álló keretbe foglalt képen táncoló nőalakokat látunk, az asztal sarkai enyhe lépcsőzéssel ugranak előre.⁵⁴ Szabó várkapitány inventáriumából kiderül (160. tétel), hogy az asztal épségben vészelté át a II. világháborút és 1948-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba került. A várkapitány listáján egy másik, Hunyadi Mátyás-teremből származó asztallap is szerepel (161. tétel): „1 db márvány asztallap 124/66 mérettel színes különféle színű márványlemezekből összeállítva, szélén dekoratív és virágdíszes inarziás szegély dísszel a Krisztinavárosi szárny I. em. Hunyadi terméből”.

Az aranyhímzéses bevonatú székek közül az egyik támlája kivethető a teremről 1900-ban publikált, *A királyi vár építésének története* című Hauszmann-monográfia fotóján, az északi fal nyugati felén, s erről a darabról külön, a balkonon is készült felvétel⁵⁵ (9. kép). A felfelé vastagodó lábakat átlós irányban lécek kötik össze, a kartámok és a háttámlát közrefogó hasábok csigavonalban végződnek. A bársony kárpitozást díszes rézfejú szegecsek erősítik az állványzathoz, a háttámla és az ülés bevonata rojtban végződik. Végül megemlítendő még a kandalló mellett elhelyezett fásláda is: négy oroszlánmancson állt, a felfelé öblösödő ládát íves fedéllap zárta, a frontoldal közepét oroszlánmaszk díszítette.

1905 áprilisában a palota építési munkáit Hauszmann Alajos köszöntése zárta le.⁵⁶ A királyi palota berendezése az egyik legjelentősebb történés a magyar iparművészetben a századfordulón. A munkák óriási volumene és a többször kinyilvánított szándék, hogy a magyarországi rezidencia kiépítésében magyar erők vegyenek részt,⁵⁷ már önmagában azt eredményezte, hogy a palota a magyar historizmus iparművészetének óriási bemutatója lett. Ehhez járult még Hauszmann iparszervező művezetés-politikája, mely a lehetőségekhez képest a legtöbb élvonalbeli hazai iparművészeti céget vont be a kivitelezésbe, jóllehet ennek a még legnagyobb vállalkozásoknál is jelentkező kapacitásküszöb nemkülönben alapot szolgáltatott. Ipartörténeti jelentőségénél fogva nem tartjuk érdektelennak a Hunyadi Mátyás-terem kivitelezése mikrotörténetének bemutatását a még rendelkezésre álló dokumentumok alapján (lásd a *Függelékben*, az 532–536. oldalon).

A terem tervezője

Annyi biztosan tudható, hogy a terem terveit a művezetés készítette, vagyis ebben az iparos gárdának nem volt szerepe.⁵⁸ A fő kérdés az, hogy Hauszmann valóban csak szellemi és reprezentatív vezetője volt-e a királyi várépítés művezetőségének, aki „a részletek kidolgozását rábízta a munkatársaira”.⁵⁹ Hauszmannról tudjuk, azok közé az építészek közé tartozott, akik maguk tervezték épületeik berendezését, s tulajdonképpen formálói voltak a XIX. század bútorművészetének. Két berlini tanára, Friedrich August Stüler és Johann Heinrich Strack a legjelentősebb bútormintalap-szerzők közé tartoztak.⁶⁰ Hauszmann egész pályája során érdeklődést mutatott a bútortervezés iránt.⁶¹ Habár a Teréz körüti Batthyány-palota építéskor egyszer már visszanyúlt Benedetto da Maiano művészetéhez, hiszen a Strozzi-palota kicsinyített részletét valósította meg, de – mint ezt emlékiratában hangsúlyozza – ezt nem szabad akaratóból, hanem kifejezett megrendelői kívánságra tette, s éppen a nem-quattrocento palotabelsőről – ahol a család birtokában levő régi bútorokat is felhasználta – írja, hogy a „belső kiképzésben már szabadabban mozoghattam, és azt hiszem, hogy jó dolgot készítettem”.⁶² Hauszmann egyetlen általunk ismert XV. századi itáliai stílusú teremelsőjét a fiumei kormányzósági palotában valósította meg. Itt az ebédlő quattrocento berendezését az épület összes asztalos munkáit végző Müller Rezső kivitelezte.⁶³

A művezető tehát rendelkezett bútortervezői tapasztalattal, ezenkívül kiváló ismerője volt az itáliai reneszánsz művészetnek. Visszaemlékezéseiben terjedelmesen ír egy évig tartó itáliai útjáról, amiből egyebek között megtudjuk, hogy számos vázlatot is készített túrja során.⁶⁴ A várépítés időszakából szintén fennmaradt Hauszmann itáliai tartózkodására vonatkozó adatunk: 1895. március 23-án háromheti szabadságot kér itáliai tanulmányútja miatt,⁶⁵ ezenkívül többször vásárol műtárgyakat Velencében a Salviati és a Jesurum cégtől.⁶⁶ A Hunyadi Mátyás-terem részleteinek kidolgozását azonban – persze kérdés, milyen mértékben –, úgy tűnik, átengedte Györgyi Géának, a művezető-helyettesnek.⁶⁷ Maga a művezető szembevető konzek-

venciával hangsúlyozza majd' minden megnyilatkozásában, hogy Györgyi készítette a palota részletrajzait.⁶⁸ A művezetői irodában dolgozó szemtanú, (Kismarty-) Lechner Jenő szintén mint az ornamentika tervezőjére emlékszik vissza Györgyre 1945-ben megjelent építészettörténeti munkájában: „Mindkét kezével kitűnően egyidőben rajzolta a szimmetrikus díszítményeket, a királyi palota pazar belső dekorációit, mennyezeteit, melyekbe szellemesen és művészi ízléssel lopta bele nyilván mestere [Hauszmann – R. P.] kezdeményezésére a magyar népi ornamentikát”.⁶⁹

A Hunyadi Mátyás-terem és a millennium

Hauszmann kiindulópontnak, inspirációs forrásnak tekintette a quattrocento művészetét, a bolognai téglapalota építészetet pedig előszeretettel hasznosította művészetében, azonban belsőépítészeti szempontból nem tartotta előkelőnek, főúri lakhoz illőnek. Egyetlen quattrocento enteriőrje a fiumei kormányzósági palotában megsemmisült, s tulajdonképpen nem ismerjük kinézetét (hogy XV. századi stílusú volt, azt Hauszmann saját leírásából tudjuk⁷⁰). A palota berendezési munkálatait megelőzően Hauszmann Ybl Lajos várkapitánnyal hosszabb európai tanulmányutat tett, melynek legfőbb tanulsága gyanánt ezt szűrte le: „... az a stílusirány, a melyben a belső felszerelés, díszítés és bútorozás ügyében mozoghatunk, nem lehet más, mint az elmúlt historikus művészi korszakok iránya, mert csak e stílusokban találhatik meg az eszköz előkelő fejedelmi fénnel berendezett termék létesítésére. Az új irány, a »secessió«, teljesen ki van zárva, valamint az úgynevezett angol bútorok csak az egyszerű és a kiséretnek szolgáló helyiségekben találhatnak alkalmazást.”⁷¹ A tanulmányútról készített jelentés világossá teszi, hogy a történeti stílusok közül melyek jöhettek szóba: „... és mindenütt ott, ahol a szép iránti érzék él, a hol előkelő és fejedelmi berendezés kívántatik, a francia iparhoz fordulnak, vagy a francia művészi korszakokból választják a mintákat”.

Hauszmann állásfoglalása a három történelmi terem funkciójának kijelölésekor szintén kategorikus: „... ilyenmű terem nem szolgálhat lakás céljára, hanem csak indifferens jellegű, időleges tartózkodásra szánt helyiség, tehát gyülekezési vagy cercle terem lehet”.⁷² A terméknek tehát nincs használati funkciója.⁷³ Talán éppen Salamon Ferenc *Budapest története* című munkája,⁷⁴ melyet felhasznál a királyi várról írt első monográfiájában, hat Hauszmannra. Salamon elképzelése szerint Mátyás egykori palotájának „dísztermei, úgy látszik alakulófélben voltak a Walhalla egy nemévé, hol a hazának kitűnő szolgálatokat tett férfiak képe volt megörökítendő emlékezeteket”,⁷⁵ illetve: „Mind ezen adatok Mátyás királyi várát uralkodása vége felé inkább műkincsgyűjteménynek, *múzeumnak* [kiemelés az eredetiben! – R. P.], mint középkori várnak tüntetik fel”.⁷⁶ Hauszmann a Műegyetemen a *Középkorok tervezése* kurzus során tanított múzeumépítészetet. Előadását, fennmaradt óravázlatai szerint, történeti áttekintéssel indította. A reneszánsz palota és múzeum szerves egységének tárgyalásakor a művek kontextusba helyezését emeli ki: „Akkor még a Plastica alkotásai méltóan lettek elhelyezve – a Renaissance szellemének megfelelően – mely a művek eredeti rendeltetéseihez közel állott. A Borghese villában külön Aesculap szentélyt emeltek az Aesculap szobor számára, így keletkeztek Diana, Venus és Hercules szentélyek”.⁷⁷ A három történelmi terem, bennük Szent István (Szent István-terem), III. Károly, Mária Terézia, Ferenc József és Erzsébet (Habsburg-terem), illetve Hunyadi Mátyás szobrával, e gondolat modernizált, historizáló megvalósítása. A *Történelem* Olümposzának istenségei, a nemzeti múlt, a millenáris állam szimbólumai számára rendez be egy-egy szentélyt. Hauszmann a millenniumi fellendülés dinamikáját viszi tovább, abban a diskurzusban kommunikál, melyben a „historizálás a politikai események és álláspontok értelmező elvévé vált, mondhatni ténylegesen bevonult a mindennapi élet valóságába...”⁷⁸ Az Ezredéves Kiállítás tereinek eszmeisége ez, a „történelmi építészet”-é.⁷⁹

A teljesen berendezett történeti enteriőr, a kontextusában hagyott bútortárgy gondolata a k. k. österreichisches Museum für Kunst und Industrie megnyitó kiállítása óta a historizmus enteriőrművészetének meghatározó törekvése.⁸⁰ Ez kapcsolódik össze a Budavári Palota történelmi termeinek koncepciójában a *nemzeti tradicionalizmus*, a „történelmi művészet” célkitűzésével.⁸¹ Hauszmann tudatosan törekedett arra, hogy a millenniumi év eseménysorozatának aktív részese legyen, hogy a palotaépítkezés nagyszabású vál-

lalkozását bekapcsolja a nemzeti megmozdulás programjába. A millenniumi kiállításon bemutatták a királyi palota terveit, rajzait, gipszmintáját, és persze az országgyűlési képviselők palotabeli hódoló menetéről sem szabad megfeledkezniük.⁸² Hauszmann ezen kívül a krisztinavárosi szárny építését külön is exponálja az ünnepi év eseménysorozatában. Az 1895. október 8-i várépítő bizottsági ülés elé azt a javaslatot terjeszti, hogy a palotaudvar szintjéről a krisztinavárosi szárny továbbépítését „alapkőletéleti ünnepély” nyissa meg.⁸³ A miniszterelnök utasítására a december 23-i ülés az esemény koreográfiájáról – „az elnökségnek a művezetőséggel egyetértőleg tett” előterjesztésére – javaslatokat fogad el.⁸⁴ A második javaslat szerint a bizottság praktikus megfontolásokból „célszerűnek látná, hogy az 1896. évi június 2-án tartandó alapkő letéleti ünnepély kapcsolatba hozassék a 1896. június 8-ára tervezett hódoló felvonulással”. Az 1896. április 8-i bizottsági ülésen felolvasták a miniszterelnöki leiratot az alapkőletéleti ünnepélyről.⁸⁵ Az alapító okmány szövegét június 6-i dátummal keltezi a bizottság által elfogadott határozat. A hódoló felvonulással végül is nem kötik össze ezt az ünnepélyt, csupán az emelvényeket és a központi sátrat tartják meg a másik eseményre.

A Budavári Palota Hunyadi Mátyás-terme „nemzeti” és „történeti” összebékítésének megvalósult kísérlete. E két érték összeegyeztetésének tendenciája a millenniumi kiállítás *Történeti Főcsoportjának* művészetében jelentkezik először. A Schickedanz pályaművének alapötletét megvalósító Alpár-féle épületegység, illetve a Schickedanz által tervezett belső terek, s leginkább majd a Bakócz-kápolna parafrázisaként kialakított előcsarnok a Múcsarnok épületében Hauszmann Hunyadi Mátyás-termének közvetlen előzményeként tekinthetők.⁸⁶ A reneszánsz építészeti elkötelezettség, Schickedanz Albert – csakúgy, mint Hauszmann – a magyar reneszánsz emlékegyéből az európai léptékűt kereste, melynek megidézésével a nemzeti múlthoz kötődés nem jelent esztétikai szempontból megalkuvást, fogyatékoságot. Míg azonban Hauszmann-nál ez elsősorban a mű retorikai pozicionálásában jelentkezik (vö. a hivatkozást Benedetto da Maiano stílusára), addig Schickedanz Bakócz-kápolna-átírata a historizmus archeológiai szemléletének jellegzetes megtestesülése.

A *nemzeti tradicionalizmus* további kibontakozását Kismarty-Lechner Jenő építészete jelenti majd. Saját visszaemlékezése szerint⁸⁷ a pályakezdő (Kismarty-) Lechnerre a várépítés vezetői, Hauszmann és Györgyi nagy hatást gyakoroltak,⁸⁸ s – amint már Gábor Eszter rámutatott – Lechner Jenő a hauszmanni „konceptióhoz csatlakozott [...], amikor a »magas művészetben« keresett olyan átemelhető »stílust«, amelyben nemzeti sajátosságokat is fel tud mutatni; olyan formavilágot, amely »műveltebb rétegek« számára is szalonképes”.⁸⁹

Látjuk tehát, hogy a budavári Hunyadi Mátyás-terem nagyrészt az Ezredéves Kiállítás körüli, megélt, megkülönböztető historizálás terméke, a retrospektív *Történeti Főcsoport* enteriőrjeinek leszármazottja. A Hunyadi Mátyás-terem palotán belüli lokalizálásával, valamint ipar- és képzőművészeti kialakításával, ugyanúgy, mint Alpár millenniumi műve a historizmus szubtilis jelképnyelvezetén előadott politikai üzenetet hordoz. A terem középpontjába Fadrusz János kolozsvári *Mátyás-emlékművének* központi figurájáról, a király lovaszobráról készített kicsinyített bronz másolatot állították.

Fadrusz János Mátyás-szobra

Ez a mű is a millenniumi év egyik főszereplője lett volna: az 1893-ban született három „programtervezet” és a „Bánffy-program” is számításba veszi a kolozsvári szobor leleplezését.⁹⁰ A mű felavatására mindazonáltal csak 1902. október 12-én került sor. Hauszmann már 1898-ban kinyilvánította a szobor melletti szimpátiáját: a várépítési iroda adakozott a kolozsvári Mátyás-szobor Alap javára.⁹¹ Ekkor azonban még biztosan nem merült fel a szobor felhasználásának gondolata, hiszen az 1899. október 24-i bizottsági ülés határozatában – melyben a szobrászati munkák költségvetéséről döntött a testület – a következő olvashatjuk: „2. A Hunyadi Mátyás teremben a kandalló felett Mátyás mellszobra, vagy relieffe 3000 frt”.⁹²

A Mátyás-portrét hagyományának és irodalmának tökéletes mellőzését tapasztaljuk a Kolozsvárott álló szobron.⁹³ Az a Fadrusz, aki Thaly Kálmánnal konzultált a Mátyás-szobor zászlói és címerei ügyében, „hogy

kifogástalan korhű és korrektek legyenek”,⁹⁴ aki „nem sajnálta a költséges olaszországi tanulmányutat, hol történészek útmutatása mellett korabeli darabokat vásárolt”,⁹⁵ a fej megalkotásánál nem veszi figyelembe a tradíciót, a történeti-archeológiai szempontokat, nem használja fel azt a bécsi reliefet, melyről Fraknói Vilmos ezt állapította meg: „A mi az arcvonásokat illeti, e dombormű után ítélve elmondhatjuk, hogy Mátyás arcának nem volt magyar jelleme”.⁹⁶ Fadrusz Mátyás-arcának megfejthető üzenete volt csakúgy, mint a krisztinavárosi palotaszárny lépcsőházában felállított *Atlasz*-szobroknak. A kortárs Lehmann Ferenc utóbiakról megállapítja, hogy „jellemző a magyar typus az arcvonásokban”.⁹⁷ Alexander Bernát, a Mátyás-szobor avatási ünnepsége után írt esszéjében benyomásait így summázza: „Ez a mi Mátyásunk, a nagy király, a hadverő vezér, a magyar erő dicső hordozója. Ez nagy ember.”⁹⁸ Fadrusz pedig így fogalmaz a szoborbizottsághoz intézett levelében: „Ha a magyar ember szíve elborul és vigasztalást keres a régmúlt idők fényében és nagyságában, akkor e dicsőségteljes, pazar és világraszóló korszakba bolyong vissza és ott találja azt a csodás alakot, a magyar nép legendás királyát, Hunyadi Mátyást”.⁹⁹ A szobor egyértelműen a magyar nemzeti öntudat kifejezője volt és a nacionalizmus szimbólumává vált.¹⁰⁰ Hogy a kortársak előtt is világos volt e tartalom, azt legkézzelfoghatóbban az a tény bizonyítja, hogy Ferenc József nem ment el a kolozsvári szoboravató ünnepélyre a várható Habsburg-ellenes tüntetés miatt.¹⁰¹

A vár két oldalán, az épület két központjában a Hunyadi Mátyás-, illetve a Habsburg-terem képezte a palotakomplexum súlypontját. A történelmet megjelenítő dísztermek lokalizálása nem a véletlen műve. Az újonnan épült krisztinavárosi palotaszárny a díszlépcsőház magyaros *Atlasz*-szobraival és a Szent Korona őrzésére kialakított pánccsoszobákkal a nemzeti oldalt jelenti az épületegyüttesben. Mindezt persze körültekintő tapintattal alakítja ki Hauszmann: Fadrusz szobrának kicsinyített másolatát „megszelídítve”, bástyafok helyett reneszánsz posztamensre állítva, a mellékalakok elhagyásával használja fel, mégis határozott hangsúlyt ad az enteriőr politikai tartalmának. Kiváltképp akkor válik mindez egyértelművé, ha megvizsgáljuk a homlokzati szobrok rendszerét. Az egyes központi dísztermek előtti homlokzatot az adott terem fő „témájának” megfelelő szobrok díszítik.¹⁰² A krisztinavárosi szárny nyugati homlokzatának díszítésével kapcsolatban az 1897. március 11-i XLI. ülésén a Királyi Várépítési Bizottság „a kiszökelleken a magyar szent korona országait jelképező hat (6) szobor, a sarok kiszökelleken a hazaszeretetet és az áldozatkészéget ábrázoló egy-egy szobor” felállításáról dönt.¹⁰³ A középrizaliton, a Hunyadi Mátyás-terem előtti erkélyen a következő allegorikus nőalakok szobrainak megrendeléséről születik ekkor határozat: Magyarország és Dalmácia (Holló Barnabás), Horvátország és Szlavónia (Mayer Ede), Erdély és Fiume (Köllő Miklós).

Úgy tűnik, a krisztinavárosi palotaszárny „jelentésének” ikonológiai elemzése hasonló eredményre vezet, mint Sinkó Katalin analízise a millenniumi ünnepségsorozat eszmeiségéről: „A vezetőrétegnek a nemzetiségi mozgalmak miatt mindinkább megnövekvő veszélyérzete indukálta a millenniumi rituálék egységdemonstrációit”.¹⁰⁴ A krisztinavárosi palotaszárny díszítése, amelyben a Szent Koronát is elhelyezték, ugyanúgy a nemzetiségek feletti magyar szupremáciát fejezte ki, ahogy az 1896-os megmozdulások kapcsán „felívelő Árpád-kultusz”.¹⁰⁵ Ennek a mondanivalónak volt legjobb szócsöve a Hunyadi Mátyás-terem, benne Fadrusz jelképpé váló szobrával.¹⁰⁶

A Mátyás-szobor kicsinyített reprodukciójának gondolata már a kolozsvári leleplezés előtt felmerült: 1902. április 2-án kelt felterjesztésében Hauszmann közli: „Van szerencsénk Fadrusz János szobrászművész levelét csatolva bemutatni, melyben nevezett a Kolozsvárra készített Mátyás király lovasszobrának kis méretű mintáját a Hunyadi Mátyás terem számára felajánlja, illetőleg hajlandó e lovas szobrot 5.000 frt = 10.000 korona művészi díj fejében újból megmintázni”. Hauszmann az ajánlat elfogadását javasolja, „miután a Hunyadi Mátyás teremben e nagy király alakjára tényleg szükség van másfelől a Fadrus [sic!] féle lovasszobor igen sikerültnek mondható”.¹⁰⁷ A bizottság 1902. április 7-i ülésén elfogadja Fadrusz ajánlatát és további 5000 koronát engedélyez az öntési munkákra.¹⁰⁸ A szobrasszal 1902. május 6-án kötnek szerződést, amelyben „elvállalja az általa Kolozsvár városa részére készített nagyarányú Mátyás-király lovas-szobor féléletnagyságú viaszmintájának elkészítését”. A miniszterelnök az 1912/ME számú, 1902. május 14-i leiratában hagyja jóvá a szerződést, s engedélyezi a 15 000 koronát a bronzszobor elkészítésére.¹⁰⁹ Július 31-én Hauszmann jelenti a bizottságnak, hogy Fadrusz elkészült a viaszmintával, s habár még nem öntötte gipsz-

be – mely munkálat határideje december 1., s melynek teljesítése után járna csak a 10 000 korona tiszteletdíj első, 9000 korona összegű részlete –, méltányossági alapon mégis javasolja a művész kérését, 4000 korona előleg kiutalását.¹¹⁰ A szobor bronzba öntésével a bizottság 1902. december 15-i határozata 2300 korona díjazás mellett a Róna és Haraszti céget bízta meg.¹¹¹ Az ugyanezen a napon kelt szerződésben a Hazai Műércöntöde, Róna és Haraszti vállalata a gipszmintha átvételétől számított három hónap alatt vállalja a bronzba öntés elvégzését.¹¹² Fadrusz azonban nem készítette el 1902 végére a gipszminthát. A Róna és Haraszti cégnek a bizottsághoz intézett 1903. augusztus 5-i levelében ezt olvassuk: „...a Fadrusz János által mintázandó Mátyás király lovas szobor gipszmintháját eddig meg nem kaptuk, tudtunkkal arra még hosszabb ideig várnunk kell”.¹¹³ Fadrusz 1903 őszén halálos beteg, a következő évet már nem éri meg.¹¹⁴ Hauszmann 1904. június 9-én kelt, a bizottsághoz címzett leveléből tudjuk, hogy voltaképpen Fadrusz életében még a viaszmintha sem készült el teljes egészében: „...a művezetőség Fadrusz halála után több ízben meglátogatta az özvegyet és sürgette a lovasszobor mintha elkészítését – a mely még a művész élete korában viaszban készen volt és csak a király fején volt némi munka végzendő”.¹¹⁵ E levélből értesülünk, hogy „a legutóbbi látogatás alkalmával meggyőződést szerzett a művezető, hogy a szobornak gypsbe öntése már meg lett kezdve. A késedelmet az okozta, hogy az özvegy mindenképp a gróf Tisza Lajos szegedi emlékművét óhajtotta befejezni. Miután ez utóbbi elkészült, alapos remény van, hogy a Mátyás király lovas szobra néhány hét alatt szintén öntésre készen lesz.”¹¹⁶ Miután Fadrusz özvegye, Derék Anna maga is szobrász volt, feltételezhető, hogy ő fejezte be a szobrot. 1904. szeptember 19-én Hauszmann már azt közli a bizottsággal, hogy az elkészült gipszminthát átadta Róna műércöntödésének, és egyben javasolja a Fadrusz özvegyének még járó 6000 korona kifizetését.¹¹⁷ A bronzszobor elkészültéről és a helyszínen való felállításáról a művezető 1905. január 30-i levele tudósít, mely egyben az öntési munkák 2300 koronás díjának utalványozását is javasolja.¹¹⁸

A Mátyás-szobor budavári felállításának a terem „Gesamtkunstwerkje” által kifejezni kívánt tartalom túl két másik indítéka is lehetett. Az egyik Fadrusz fővárosi mellőztetése. Ha nem számítjuk Hauszmann Kúria-épületét és a Budavári Palotát, akkor csak a Szent István-bazilika kupolaterében felállított és Rollinger Rezső által befejezett Szent László-szobor képviselte Fadrusz művészetét Budapesten.¹¹⁹ A szobrásszal baráti viszonyban álló Hauszmann talán ezt a szempontot is mérlegelte, amikor elfogadta és támogatta Fadrusz felajánlását.

Sokkal elfogadhatóbb magyarázathoz jutunk azonban, ha a szobor felállításának motívumaihoz a korabeli Mátyás-kultusz vizsgálata felől közelítünk. Budapest Főváros Közgyűlése már 1887-ben feliratot intézett a kormányhoz, melyben a tervezett Mátyás-szobor budapesti felállítását kéri.¹²⁰ Miklósi Sikes Csaba megállapításával, mely szerint „a szobrászatban a Mátyás-kultusz évei ezek”,¹²¹ csak részben érthetünk egyet. Ha csak a budavári Stróbl-kút felállítására előtti 1900. évi ünnepélyre gondolunk, amikor a Múcsarnok terméit alakították át lovagteremmé és „ezekben jelmezes felvonulások és élőképek elevenítik fel Mátyás király udvarának életét”, vagy a Korcsolyázó Egylet 1909-es nagy jégünnepélyére, ahol Stróbl mester Mátyás ülő alakját négyszeres életnagyságban jégből faragta ki,¹²² akkor fogalmat alkothatunk a korszak Mátyás-kultuszáról. A tényleges szobrászati termést vizsgálva viszont éppen hogy látványos hiányt tapasztalunk: Budapest területén Stróbl palotabeli szökőkútján kívül Mátyás királynak egyetlen köztéri emlékműve sem volt. Mátyás általában uralkodósorozatok részeként szerepel,¹²³ illetve a Magyar Királyi Kávéház (Rákóczi út 19.) első emeletén dekorációként (Mayer Ede), de nincs a városban egyetlen igazi monumentuma sem. A Hunyadi Mátyás-terem létrehozása, a benne felállított Fadrusz-szoborral, e hiányosság miatt is aktuális volt.

A „Mátyás-szentély” kialakításának betetőzése a „legelső festőművész”, Benczúr Gyula által készített nyolc képből álló festményciklus lett volna. A mester 1920-ban bekövetkezett haláláig azonban csak a vázlatokkal és két művel készült el.

A Budavári Palota díszítésére már 1854-ben felmerül egy történelmi freskóciklus gondolata. Josef Weiss, a bécsi kereskedelemügyi minisztérium építési felügyelője 1854. március 4-én közli Teleki Józseffel, a Magyar Tudományos Akadémia elnökével, hogy az uralkodó a „nagy díszterem mennyezetét 3 nagy történelmi freskóval ékesíteti”. Weiss felkérésére Teleki kilenc ábrázolásra méltó, a magyar történelemből merített témát jelöl meg. Ezek között szerepel a *Mátyás bevonulása Budára* is.¹²⁴ A Budavári Palota díszítésére a Hunyadi Mátyás-termen kívül még egy Mátyás-témájú kép, Peter Johann Nepomuk Geiger *Mátyás király udvarával* című olajfestményének megvételéről tudunk.¹²⁵

Benczúr neve már a millenniumi kiállítás *Történelmi Főcsoportjának* munkálatai során felmerült, mivel „az eredeti elképzelés szerint a hiányosan dokumentálható korszakokat a képzőművészet alkotásaival kell szemléltetni”.¹²⁶ Az ábrázolandó témák megtervezésében segédkező történelemszabványozók tagjai Császka György, Pauler Gyula és Zichy Antal voltak. Közülük Paulerrel a budai palota építésénél is találkozunk, hiszen a Szent István-terem programjának megalkotására, az egyébként különféle szoborbizottságokban is tevékenykedő levéltárost kérték fel.¹²⁷

Benczúr festményeinek megrendelése, illetve kivitelezése fordulatos és nem minden ponton tisztázható történet. A Királyi Várépítési Bizottság 1899. október 24-én a régi palotaszárny díszlépcsőháza, illetve a krisztinavárosi szárny falfestményei tárgyában hoz döntést.¹²⁸ A megbízásokat nem pályázat útján osztják ki, mivel „hírneves művészeink nem szívesen vesznek részt pályázatokon”. A Hunyadi Mátyás-terem „falfestményeivel” Benczúr Gyulát bízzák meg, az előirányzott költség 12 000 korona. A Hunyadi Mátyás-terem felső falfelülete dekorálására tehát eredetileg freskósávot terveztek. Freskókról olvasunk még 1901 végén is Benczúr megbízásával kapcsolatban. A bizottság 1901. december 20-i ülésén tűzte napirendre Benczúr-nak a „Hunyadi Mátyás terem falainak Mátyás király életéből vett történelmi eseményeket tárgyzólag tervbe vett frescofestése tárgyában” tett ajánlatát.¹²⁹ Benczúr a művezetőséghez intézett levelében egyrészt kiköti, hogy nem vállal a képek elkészítésére határidőt, s csupán „kilátásba helyezi, hogy a képeket a megrendeléstől számított 5–6 év alatt befejezheti”, másrészt a „művészi díjazás fejében 160 000 koronát igényel”. A bizottság, mivel mandátuma csak 1904-ig szól, tehát hamarabb lejárt, mint a képek várható elkészülte, és mert a „Hunyadi Mátyás terem festményeire a legjobb esetben is csak 60 000 korona felett” rendelkezett, csak a miniszterelnök külön megerősítő jóváhagyásának megszerzése esetében fogadta el a művész ajánlatát. Mindazonáltal a határozat leszögezi: „kívánatosnak tartja, hogy a kir. vár berendezésének művészi részénél Benczúr Gyula, az első festőművész ne hiányozzék, és hogy éppen oly művel legyen képviselve, mely méltó tárgya és emléke legyen művészetének”. 1902 májusában Széll Kálmán miniszterelnök közli a várépítési bizottsággal, hogy az uralkodó jóváhagyta a Hunyadi Mátyás-terem falfestményeire kért 160 000 koronát.¹³⁰ Úgy tűnik, hogy az engedélyezett megrendelés anyagi fedezete csaknem másfél év múlva állt csak rendelkezésre. Gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök 1903. augusztus 5-én újabb 4 000 000 korona hitel felhasználásáról tesz javaslatot a császárnak, melyben Benczúr tiszteletdíja is szerepel.¹³¹ A császár 1903. augusztus 23-án járul hozzá a várépítés költségkeretének bővítéséhez.¹³²

Levéltári adatunk már csak egy 1906-ból származó bizottsági határozat félmondatából van. A Fadrusz-féle Erzsébet-szobor elhelyezésére vonatkozó terv elutasításának indoklását így vezeti fel az 1906. december 11-i bizottsági határozat: „Az erre szükséges költségkeret teljes hiányára alapított ugyanazon okból, mely miatt a Benczur-féle freskó-képek kivételétől is elállott a bizottság, kénytelen ezen tervet is elejteni”.¹³³ Nem tudjuk, végül milyen fordulat által és mikor kapott Benczúr mégis megbízást, és nem világos az sem, miért változtatott a kivitelezés technikáján. Az elkészült művek ugyanis nem falfestmények, hanem 213 × 446,5 cm méretű vászonképek. Elsőnek a *Mátyás fogadja a pápa követeit* című kép készült el 1915-ben,¹³⁴ majd 1919-ben, egy évvel halála előtt fejezte be Benczúr a *Diadalmas Mátyás (Mátyás bevonulása Budára)*

című kompozíciót.¹³⁵ E két elkészült festmény a terem falán üresen hagyott nyolc mező közül a két keleti szélesebb keretet foglalta el. A palota „átadásakor” a tervezett képek helyét ugyanazzal a kárpittal vonták be, mint a Thék-féle padokra és ülőkékre készült díszpárnákat, illetve a csak újrakárpitozott reneszánsz karosszékeket.

Az elkészült vázlatok az 1921-es *Benczúr Gyula és tanítványai* kiállításon voltak láthatók. A megvalósult képeken kívül a következők voltak a témák: *Mátyás és Holubár*, *Mátyás művészei körében*, *Mátyás tudósai körében*, *Mátyás az igazságos*, *Mátyás és Beatrix esküvője*, valamint *Mátyás királyvá választása a Duna jegén*.¹³⁶ A Magyar Nemzeti Galéria az elkészült *Mátyás fogadja a pápa követeit* című kép 75,5 × 145,5 cm nagyságú olajvázlatán¹³⁷ kívül a *Mátyás és Holubár*,¹³⁸ illetve a *Mátyás művészei körében*¹³⁹ vázlatát őrzi.

A Hunyadi Mátyás-terem historiográfiai helyzete

Nem érdektelen megvizsgálni, hogy milyen historiográfiai pozíciót foglal el a terem kiképzése, milyen módon tükrözi vissza a Mátyás-kori, Mátyás körüli művészet XIX. század végi recepcióját. Hauszmann saját leírása szerint a berendezés olasz korai reneszánsz stílusban készült Benedetto da Maiano „részletképzése alapján”.¹⁴⁰ Ha azonban a falburkolatot, a bútorzatot, illetve a mennyezetet szemügyre vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a dekorációban tulajdonképpen nincs egyetlen olyan részlet sem, amely a Benedetto oeuvre-jébe akkoriban sorolt művek motívumkincséből eredne.¹⁴¹ Hauszmann hivatkozása Benedetto művészetére mindenképpen összefüggésben áll a Vasari-féle elbeszéléssel a Benedetto által Mátyásnak készített intarziás bútorokról, a közismert locusszal, mely alapján a kora reneszánsz egyik főművének tekintett Strozzipalota építője, figyelembe véve Hauszmann „asszimilációs elméletét”, végső soron a nemzeti művészettörténet körébe vonható volt.¹⁴² Benedetto da Maiano pusztán referencianév a terembelső és áttételese a hazai reneszánsz kezdeteinek pozicionálására.

A Hunyadi Mátyás-terem jellegzetessége, hogy a tervező historizáló kreatív utánalkotással dolgozza ki a részleteket, csak elementáris motívumokat másol, de nagyobb összefüggéseket nem, s főképpen hogy elsősorban XVI. századi elemekből állít össze olyan enteriőrt, mely egyrészt a megidézett történelmi alak „emlékét örökíti meg”¹⁴³ és „az akkori művelődési és művészi viszonyokat tükrözi vissza”, másrészt a „részletek kifejlesztésében” a „magyar jelleg is kifejezésre” jut.¹⁴⁴

Hogy Mátyás korának „művészeti viszonyai”-t egy reneszánsz teremmel idézi fel Hauszmann, nos, ez egyáltalán nem evidens a múlt század végének megítélése szerint. A millenniumi kiállításon Vajdahunyad vára a korszak megjelenítője, s Fadrusz leírásában is – melyet a kolozsvári Mátyás-szobor pályaművéhez mellékel – azt olvassuk, hogy a lovas alak „Vajdahunyadra emlékeztető, bástyaszerű architektúrán”¹⁴⁵ áll. Ekkor már a Várhegyen emelkedik a Schulek Frigyes által frissen rekonstruált-restaurált Mátyás-templomtorony, mely Benczúr vázlatán is a Mátyás-kor művészi természetét reprezentálja. A Mátyás budavári palotájával foglalkozó múlt század végi irodalom csoportosítására Balogh Jolán 1952-ben publikált, *A budai királyi várpalota rekonstruálása a történelmi források alapján* című tanulmányában¹⁴⁶ egy bekezdést szentel. Ebben Hauszmann is azon szerzők közé sorolja, akik szerint „a palota tulajdonképpeni építője Zsigmond magyar király és német-római császár volt, Mátyás csak kisebb átalakításokat végeztetett rajta”. Valójában a Balogh által felsoroltak: Hauszmann Alajos, Salamon Ferenc, Pasteiner Gyula, Éber László és Csányi Károly is azon véleményt osztják, hogy Mátyás elsősorban belsőépítészeti téren járult a palota kiképzéséhez az enteriőrök megújításával, de egyikőjük sem vitatja Mátyás ezen iparművészeti megrendeléseinek jelentőségét.¹⁴⁷ A Mátyás-palotabeli enteriőrök stílusának megítélése azonban már nem egyöntetű. A legfontosabb – Hauszmann által is dokumentáltan figyelembe vett – véleményt Salamon Ferenc tette közzé háromkötetes *Budapest története* című munkájában. Salamon a budai rezidencia hatásának kisugárzását feltételezi a salzburgi fellelgvár, Hohensalzburg érseki rezidenciájának belső tereiben, mégpedig a Budáról Salzburgba szökött Beckensloer János érsek közvetítése útján.¹⁴⁸ Sajátos módon a budai palota aranyozott mennyezeteiről szóló forrásokat összefüggésbe hozza a salzburgi késő gótikus enteriőrökkel, miközben – elsősorban a

mennyezetek és a faragások munkáit – ha nem is Benedetto da Maianónak, de Chimenti Camiciának, Baccio Cellininek, Aristotele di Fioravantinak, valamint „Traui Jakab és János dalmáciai építészeknek” tulajdonítja.¹⁴⁹ Hauszmann hivatkozik Salamon feltételezésére, de nyilvánvalóan a salzburgi termék ismerete vagy figyelembevétele nélkül. Részben Salamon véleményére támaszkodik majd Lux Kálmán, aki szoros kapcsolatban állott a művezetéssel is, s rekonstrukciójának készítésekor kifejezetten támaszkodik Györgyi megfigyeléseire.

A Hunyadi Mátyás-terem kiképzése valójában mint a Hauszmann képviselte *nemzeti tradicionalizmus*, a Mátyás-kori magyar reneszánsz nemzeti jellegébe vetett hit kifejezése érdemel figyelmet, és éppen e perspektívából szemlélve bír historiográfiai helyi értékkel. Az egyik kulcskérdés itt az, hogy az itáliai befolyást kizárólag a Beatrixszal kötött házassággal hozzuk-e összefüggésbe, hogy olyan fejedelmi kedvtelésből létrejött „üvegházi növénynek” tartjuk-e, mely igazán nem tudott meggyökerezni.¹⁵⁰ Már Vahot Imre számára 1853-ban aggasztó a kérdés, hogy Mátyás, az utolsó nemzeti király nem „nemzeti irányú” művészetet pártolt.¹⁵¹ Pulszky Ferenc ítélete szerint „a renaissance Mátyás korában is idegen növény maradt, melyet meghonosítani nem lehetett”.¹⁵² Éber László szerint „váratlanul, előkészület nélkül jöttek be az olasz reneszánsz művei és művészei hazánkba”.¹⁵³ Berzeviczy Albert, Beatrix „monográfusa” határozottan képviseli azt az álláspontot, mely szerint Beatrix személyében kell keresnünk a „fő mozgató erejét annak az egész művészeti életnek, mely Mátyás uralkodása idejében a magyar királyi udvarnál kifejlődött”.¹⁵⁴

A Hunyadi Mátyás-terem berendezése és Hauszmann nemzeti tradicionalizmusa szempontjából fontos számba venni azon véleményeket, amelyek egyrészt a Mátyás-kori magyar reneszánsz jelentőségét, másrészt folytathatóságát és ténylegesen tovább élő hatását húzzák alá. Pasteiner Gyula, Gróh István, Pulszky Ferenc és Éber László kevésbé egyértelmű állásfoglalása mellett elsősorban Divald Kornél, Myskovszky Viktor és Csányi Károly képviselték határozottan ezt a nézetet.¹⁵⁵ Utóbbi az itáliai művészet továbbélő hatására a XVI. századi erdélyi emlékek köréből hoz példákat. A kolozsvári emlékek – mint írja – „magyarországi mesterek kezéből kerültek ki, akik elsajátítván a reneszánsz művészet formáit, azokat meglehetősen megértéssel alkalmazták”.¹⁵⁶

Ha mármost a Hunyadi Mátyás-terem berendezésében megtestesülő felfogást próbáljuk megragadni, ha az enteriőr kiképzésében megnyilvánuló historizáló gondolkodásmódot kívánjuk megérteni, akkor tanulságos megvizsgálni, hogy a Hauszmann-vezette építési iroda hogyan hasznosította saját archeológiai tevékenységét a Hunyadi Mátyás-terem megalkotásánál. 1897-ben rövid tudósítás jelent meg a *Századokban*.¹⁵⁷ „Mátyás király lovagtermét a budai királyi vár gellérthegyi oldalának restaurálása közben föltalálták. A palota déli sarkán a kertet fölásták s itt mintegy négy méternyi mélységben egy épségben fennmaradt szép architektúrájú oszlopfőre akadtak. Tovább folytatva az ásást, egy három méter magas pillér, egy bedőlt ívezet törmelékei és ezek eltakarítása után egy három szakaszos gothikus terem tűnt elő, mely szakértők véleménye szerint Mátyás király lovagterme volt. *A palota restaurálásának befejezése után ezt a termet stilszerűen kitatarozzák s a királyi vár egyik történelmi nevezetessége gyanánt továbbra is fenntartják*”¹⁵⁸ [kiemelés – R. P.]. Az ekkor talált pillért Pasteiner, a pfalzi követ Mátyás és Beatrix esküvőjéről készített jelentésében szereplő kőoszloppal azonosítja, mely körül a négyszögű pohárszéket állították fel.¹⁵⁹ Ugyanezt a leletet Lux Kálmán a „pillérek fejezet nélküli kiképzése, a kőborda profilja és kiindulási módja” alapján Mátyás korára datálja és Mátyás palotája pincetermének középpilléreként azonosítja.¹⁶⁰ 1897-ben tehát a Mátyás-kori művészet megidézésére egy tisztán archeológiai szemléletű rekonstrukció gondolata merült fel.

Lux 1920-ban megjelent műve az egyik fő forrásunk a palotaépítés során kifejtett régészeti tevékenységre nézve. „Sajnos a tereprendezések alkalmával nem végeztek rendszeres archeológiai kutatásokat – írja Lux. – Leginkább Györgyi Géza építésvezető építész érdeklődésének köszönhetjük azokat az adatokat, melyeket nagy elfoglaltsága dacára feljegyzett s jelen értekezésem céljára rendelkezésemre bocsátani szíves volt.”¹⁶¹ Megtudjuk továbbá, hogy a lebontott falakról pontos felmérési rajzok készültek. Lux a Györgyi által rendelkezésére bocsátott adatok „figyelembevételével” rajzolja meg a feltárt alapfalak alaprajzát. Györgyi rajzai már Divaldnak is segítségül szolgáltak. A művezetés különleges figyelmet szentelt a történelmi előzmények bemutatására. Hauszmann külön díszalbumban és a Magyar Mérnök- és Építészegyletben tartott elő-

adásában összegzi ismereteit,¹⁶² fényképeket közül a Magyar Nemzeti és a Fővárosi Múzeumnak átadott kötöredékekről, valamint közli Györgyi Géza rekonstrukciós rajzát a Mátyás-kori palotáról, melyet aztán Berzeviczy Albert is illusztrációként használ Beatrixról szóló művéhez,¹⁶³ s melyet Lux az addigi „legnagyobb figyelemre” méltónak tart.¹⁶⁴ A Györgyi-rajzot veszi alapul Spányi Béla budai várról készített festményéhez, melyet a palota Visegrád-szobájában helyeznek el.¹⁶⁵

A Hunyadi Mátyás-terem részleteinek kidolgozásánál azonban a tervező szinte teljesen eltekintett mind a Mátyás-kori leleteknek, mind az egyes szerzők által – Giorgio Vasari nyomán – ténylegesen a palota belsőépítésének tartott Benedetto da Maiano művészetének hasznosításától.¹⁶⁶ Ehelyett úgy tűnik, egyfajta spekulatív utánalkotásra vállalkozott: a XVI. századi magyar reneszánsz előzményét próbálta kreatív módon visszaalmodni. A Csányi Károly által a Mátyás-kori itáliai reneszánsz továbbélt befolyására példaként hozott¹⁶⁷ kolozsvári Wolphard-ház 1541-ből való ajtaja valóban úgy hat, mint a Hunyadi Mátyás-terem ajtókeretének kissé provinciálisabb változata.¹⁶⁸ A keretező pilaszterek fölött a párkányzat golyvázatának képszekén a szemöldökfa fölötti középső frízszakasztól eltérő díszítés látható. A pilaszterfő is egészen hasonló: saroklevelek közül, egy középső kagylóból kiinduló volutapár, illetve az abakuszig felnyúló virág és a párnatag közepén ülő koronázó rozetta erős hasonlóságot mutat. A pilasztertörzseket díszítő kannelúrázás pálcátagos kitöltése az alsó harmadban, továbbá a lőfejpausz mint díszítőelem is megjelenik mindkét esetben. Hauszmann – éppen az általa feltárt és publikált Mátyás-kori leletek alapján – tisztában lehetett egy archeológiailag korrekt rekonstrukció részletmegoldásaival. Úgy tűnik, tudatosan „quattrocentizálja” a már cinquecento hatásokat befogadó XVI. századi magyar nemzeti reneszánsz elemeit, azaz az arányok megnyújtásával fokozza az eleganciát, illetve a díszítmények visszafogott plaszticitásával jelzi a kora reneszánsz jelleget. Ez utóbbi jellegzetességet veszi észre Gróh István a Bakócz-kápolna kazettadíszítményén, melyet ez alapján sorol a korai reneszánsz stílusfázisába: „Az elválasztó tagok inkább csak rajzolják, mintsem képezik a formát, mint a hogy általában a korai reneszánsz tagjai inkább rárajzolták vonalaikkal a falfelületre a classiciai vázat, mintsem kidomborították”.¹⁶⁹

Mindazonáltal a Hunyadi Mátyás-terem összműve nem a semmiből keletkezett: a németesített itáliai reneszánsz nagy példája kínálkozott a „Wiener Stil”-ben. Ezzel kapcsolatban különös figyelmet kell szentelnünk a falburkolat és a bútortzat vezérmotívumára, a rombuszmustrára. A német reneszánsz kedvelt díszítőeleméről van szó. Az üres vagy növényi ornamenssel kitöltött „káró” Michael Zimmermann és H. S. monogramista XVI. század eleji-közepi bútortervein a lehangsúlyosabb elem. Mindkettőjük terveiből már a múlt században metszetek álltak rendelkezésre a bécsi Museum für Kunst und Industrie mintalap-gyűjteményében.¹⁷⁰ Egy másik magyar építész-bútortervező, Schickedanz Albert felhasználva a múzeum könyvtárának fényképgyűjteményét, maga is alkalmazta a rombuszmotívumot két altdeutsch stílusú tálalószekrény-tervén, valamint a váci püspöki trónus lábazati részén.¹⁷¹ Akár Hauszmann, akár Györgyi használhatta a múzeum gazdag Vorbildersammlungját. Ráadásul H. S. monogramista egy szekrénytervének reprodukcióját közli a korszak egyik alapvető enteriörtörténeti munkája, Georg Hirth *Das deutsche Zimmer* című opusa.¹⁷² A rombuszmotívum megjelenik Hauszmann saját Döbrentei utcai lakásában a teázó-társalgó szoba falburkolatán is, melyet szintén Thék Endre kivitelezett 1891–92-ben¹⁷³ (10. kép). Az altdeutsch falburkolat, amely a mai napig fennmaradt, a Hunyadi Mátyás-teremben alkalmazott főmotívum bécsi eredetéről árulkodik.¹⁷⁴ A Kúria ugyancsak Thék által nem sokkal a Döbrentei utcai lakás után készített falburkolatain szintén gyakori tábladísz a sík rombusz¹⁷⁵ (11. kép). Ez az egyszerű geometrikus kitöltőmotívum igen kedvelt az osztrák neoreneszánszban.¹⁷⁶ Eklatáns példája ennek Josef Storck 1878-as párizsi világiállításra tervezett emeletes szekrénye.¹⁷⁷ E rendkívül egyszerűen díszített „Aufsatzschrank”-on sima törzsű oszlopokkal tagolt szélső „rizalitokat” látunk, valamint a rombusz változatos felhasználását: a kitöltendő felülettől függően teltebb vagy nyújtottabb, álló vagy fekvő, a mező széléig nyúló vagy a keretet nem érintő alakzatokat. Mindezek előfordulnak a Hunyadi Mátyás-terem dekorációjában is. Miközben tehát a Hunyadi Mátyás-terem nem rekonstruálja a XV. század magyar fejedelmi belső terét, hanem újraalmodja azt a sajátos nemzeti kora reneszánsz stílust, melynek megléte előfeltételez egy erős, az idegen hatással szemben ellenálló nemzeti kultúrát mint médiumot, mely a Magyarországon dolgozó külföldi művészeket is képes volt „asszimilálni”,

10. Falburkolat és sarokszekrény Hauszmann Alajos saját lakásában (készítette: Thék Endre).

11. Falburkolat a Kúria egykori elnöki szobájában (ma a Politikatörténeti Intézet tárgyalóterme).

eközben ahhoz a bécsi neoreneszánszhoz fordul, mely éppen az itáliai kora reneszánsz ornamentikájának németesítésével alakított ki saját stílust.

A falburkolat és a szobor posztamense – legalább két tervváltozatot követően – 1903 elejére készül el. A korszakban a kora reneszánsz művészettörténeti etapját a „síkszerűség”, a „rajzosság” kritériuma alapján szokás az érett reneszánsztól elhatárolni. Hauszmann a síkdekoráció e kiemelkedő korszakának megidézésére a rombuszmustrát alkalmazza, s ezzel meglepő közelségbe kerül a legfrissebb kortárs díszítőművészeti tendenciákhoz, melyek éppen a síkszerűség kifejezési lehetőségeit kutatják.

A századforduló éveit, különösen az 1896-os bécsi művészettörténeti kongresszust követően, az 1800 körüli művészet iránti megélnélkülő érdeklődést mutatják.¹⁷⁸ A historizmus e fázisa nem egyszerűen az egymásra következő „neo” stílusok sorának logikus folytatása, hanem kísérlet magának a historizáló szemléletnek a megújítására.¹⁷⁹ A megidézett stílus formakincsének utalásszerű előhívásával és erős redukciójával igyekszik „modernizálni” XVI. Lajos-, empire vagy biedermeier terembelsőt, egy lecsupaszított, egyszerű formavilágot létrehozni, ugyanakkor a stílushagyományban maradni. A motívumredukció a rombusz gyakori feltűnését hozza. Bécsben Ludwig Baumann nevével fémjelvezhető leginkább¹⁸⁰ és a Klub der Industriellen für Wohnungseinrichtung XXI. bútorkiállításán¹⁸¹ válik szinte egyeduralmukodóvá e vonulat. Julius Meier-Graefe a *Dekorative Kunst* 1901-es évfolyamában egy „modern milieu”-t mutat be, melynek explicit célkitűzése: a „modern dilettantizmus”, vagyis a Jugendstil helyébe a „biztos kezű nagykorúságot” állítani.¹⁸² Németországban a historizmus és a Jugendstil közti közvetítő szerepet Bruno Paul játssza, aki a rombuszmustra mellett kifejezetten kora reneszánszra utaló geometrikus intarziásásvokat és -mezőket használ fel bútor- és falburkolatfelületein.¹⁸³

A másik, a „progresszív” oldal is előszeretettel használja a rombuszmintát. Bécsben a „Quadratstil” – skót, angol és holland előzmények után – az 1900-as 8. Secessio kiállítást követően lesz – főleg Josef Hoffmann és Kolo Moser munkáiban – meghatározó,¹⁸⁴ de ugyanezt a felfogást közvetítik Josef Olbrich, illetve a német Peter Behrens bizonyos művei is.¹⁸⁵ Utóbbit a síkdekoráció geometrizálása szintén az itáliai kora, illetve protoreneszánsz hasznosítása felé orientálja.¹⁸⁶

Hauszmann ahhoz a generációhoz tartozott, amely az 1860–70-es évek művészeteóriáján nőtt fel, amely a „célszerűség”, a „konstrukció-” és „anyagfűség” követelményeit még a reneszánsz keretei között látta megvalósítandónak.¹⁸⁷ Mint látjuk, a rombusz ekkor válik Bécsben először stílusképző motívummá. Mikor pedig a „plaszticitás – síkszerűség” (vagy Wölfflinnel: „räumlich/körperlich – flächenhaft”)¹⁸⁸ ingája a századfordulón megint az utóbbi felé lendül ki, az élére állított négyzet újra a „síkszerűség” és „egyszerűség” alapeleme lesz. Ha tehát a Hunyadi Mátyás-terem ornamentikájában a rombusz – mint a kora reneszánsz (egy olyan korszak, melyben a síkdekorációra nem jellemző ez a motívum) karakterisztikumának kifejezője – vezérmotívummá válik, akkor ez nem független a kurrens díszítőművészeti törekvésektől. Ha tudatos

kapcsolódásról nem is beszélhetünk, az aktuális vizuális köztudat – mely egy-egy motívumot kézenfekvővé tesz – alakító hatását mindenképpen valószínűsíthetjük.

Ugyanezt a jelenséget figyelhetjük meg II. Vilmos császár berlini palotájának reneszánsz csarnoka, az úgynevezett Joachim-Saal kiképzésében. A falburkolat alsó része igen hasonló arányú (igaz, márvány-inkrusztációs) panelekből áll, melyek közepét ugyanúgy rombuszmustra tölti ki. Az Ernst von Ihne által 1908-ban tervezett és 1909–10-ben¹⁸⁹ kivitelezett terem II. Joachim választófejedelem (1535–1571) emlékére olyan enteriört állít elénk, melyben a flamand Barend van Orley Petrarca *Trionfiát* megjelenítő kartonjai után szőtt szőnyegek fölött a római Palazzo Caffarelli alapján készített fríz vonul végig egy szintén itáliai jellegű kazettás mennyezet alatt, mely többek között a pisai dóm egy csillárjának másolatát tartja, míg a bútorzatot a Wilhelm von Bode által Olaszországban beszerzett ládáik, ládapadok, karosszékek stb. adják. A terem északi falán a kandalló fölötti edikulában II. Joachim Moritz Wolff által készített páncélos szobra áll.¹⁹⁰ II. Vilmos reneszánsz terme egy fokkal nyiltabban, mindenféle antikvárius megfontolást félretéve, a korabeli iparbárok és bankárok reneszánsz fogadótermeivel kíván versenyre kelni.¹⁹¹

Hauszmann azonban nem volt „küldetéses” építész. Megfigyelhetjük a terembelső munkálatainak krónikájában is (lásd a *Függelék*et), hogy mindig kész a felmerülő problémákra gyors és praktikus megoldásokat találni, s az eredeti tervet rugalmasan átdolgozni. Véleményünk szerint ilyen gyakorlatias indítékok vezették akkor is, amikor a teremben külföldi régiségkereskedésekben szerzett bútorokat helyezték el,¹⁹² melyek „felhígították” a falburkolat és az újonnan készített bútorok díszítésében keresztülvitt homogenitást. Ebben nyilván szerepet játszott, hogy a már korábban vásárolt reneszánsz¹⁹³ bútorok elhelyezésére a Hunyadi Mátyás-terem kínálta a palota helyiségei közül a legkielégítőbb megoldást amellet, hogy a terem eleganciája, gazdagsága is ekképpen megerősítést nyert.

A HUNYADI MÁTYÁS-TEREM PUSZTULÁSA ÉS UTÓÉLETE

A két világháború között a Hunyadi Mátyás-terem nem tartozott a palota látogatható részei közé.¹⁹⁴ Berendezése csak minimális mértékben módosult: függőlegesen elhelyezett egyszerű, cső alakú világítótesteket szereltek a falburkolat néhány pontjára.¹⁹⁵ A várkapitányi feladatokat ellátó Szabó László felügyelete alatt azonban egy újabb Corvin Mátyás-terem létesült. Ez a királyi könyvtár középső terme volt a régi palotában. Ebben a helyiségben tárolták a corvinák egyes példányait. A berendezés nem kívánt Hauszmann Hunyadi Mátyás-termével versenyre kelni, nem reneszánsz, hanem neobarokk stílusú volt.¹⁹⁶ A terem egyik részlete azonban mindenképpen említést érdemel: az északi falon helyezték el Mátyás és Beatrix domborművét. Ezekhez 1936-ban neoreneszánsz konzolokat készítették, melyek tervvariánsai az OMvH Tervtárában maradtak fenn¹⁹⁷ (12., 13., 14. kép).

Hauszmann Hunyadi Mátyás-terme az 1944–45. évi ostrom alatt pusztult el. A háborús károkról fennmaradt egy felmérés, a krisztinavárosi szárny első emeleti alaprajzába ceruzával beírt feljegyzések formájában,¹⁹⁸ melyből a következők derülnek ki: a Hunyadi Mátyás-terem 12,3 × 8,425 m földemfelületéből 8,10 × 8,47 m, azaz 103,6175 m²-ből 70,47 m² esett áldozatul a pusztításnak. A terem folyosó felőli keleti és a déli ajtaja, valamint mindhárom ablaka kiégett, tehát csak az északi ajtónyílás maradt sértetlen. A királyi palota enyészete furcsamód már valószínűleg a 40-es években, a vár ostroma előtt megindult. Szabó László várkapitány visszaemlékezése szerint az épületet már ekkor könnyezőgomba támadta meg.¹⁹⁹ A romos épületben később, főleg a IV., V. és VI. szinten a nedvesség a fertőzés továbbterjedését okozta, s éppen elsősorban a fa falburkolatok pusztultak így el.²⁰⁰ Gyanítható, hogy a Hunyadi Mátyás-terem roncsaitól, a megmaradt ajtótól és falburkoló tábláktól ez okból (is) meg kellett válni a palota átépítésekor.

Jeszzenszky Sándor a háborús veszteségek között a terem húsz bútorát tünteti föl.²⁰¹ A terem bútorai közül a már említett csont-, illetve márványberakásos asztalok fennmaradásáról tudunk. Az 1948-ból száрма-

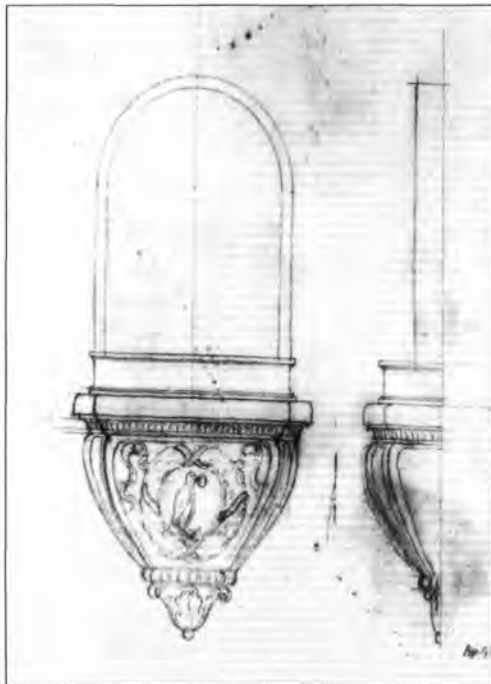

12. Konzolterv a Corvin Mátyás teremben elhelyezett Mátyás-, illetve Beatrix-reliefhez.

13. Konzolterv a Corvin Mátyás-teremben elhelyezett Mátyás-, illetve Beatrix-reliefhez.

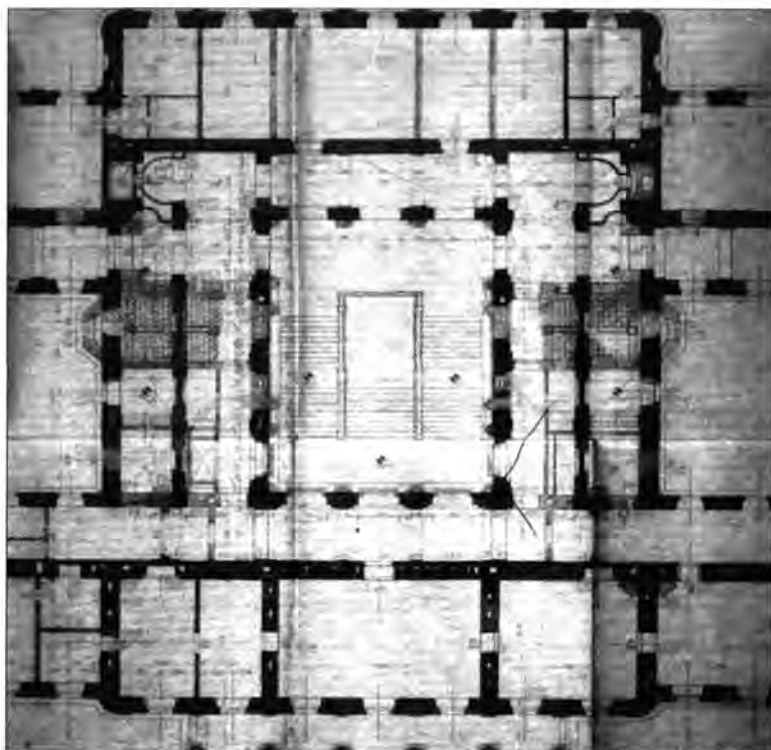
14. Konzolterv a Corvin Mátyás-teremben elhelyezett Mátyás-, illetve Beatrix-reliefhez.

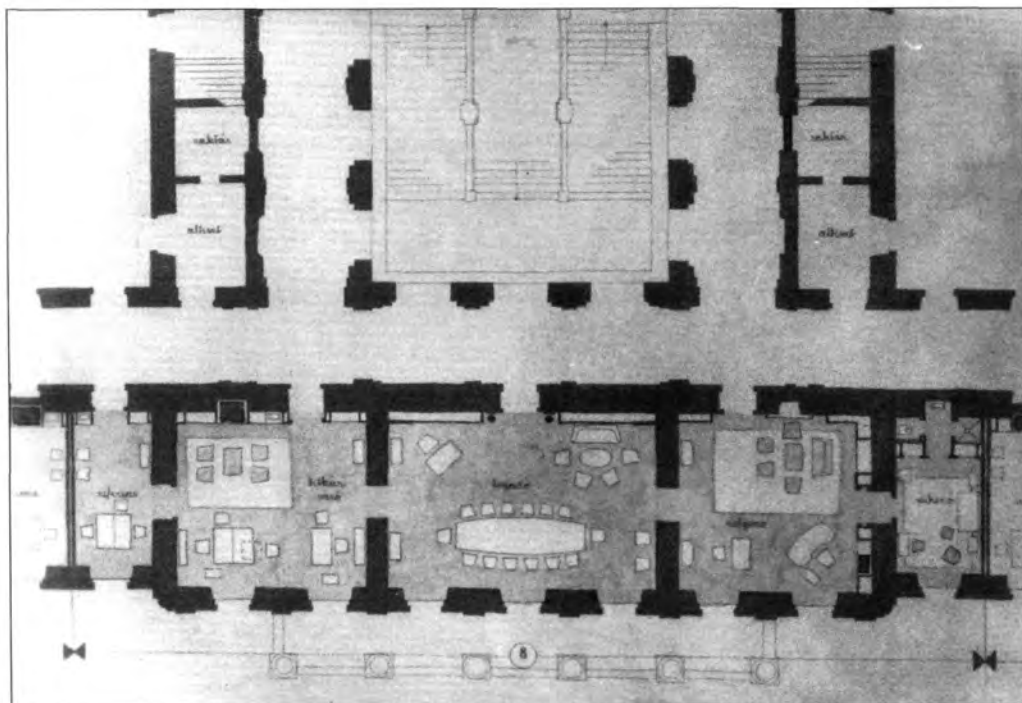
zó Szabó László-féle lajstromból megtudjuk, hogy mindkét asztal lábazata megsemmisült, míg díszes elefántcsont-, illetve márványberakásos lapjuk a Magyar Nemzeti Múzeumba jutott.²⁰² Szabó listáján 169. és 170. sorszámmal szerepel a Hunyadi Mátyás-terem két Benczúr-festménye. A képek 1947. április 10-én a Szépművészeti Múzeumba kerültek. Genthon István 1948. június 23-án a következő megjegyzéssel iktatja a királyi várból érkezett festményeket:²⁰³ „A királyi várból a Múzeumba érkezett képeket átvettük és azok felett a Vallás és Közokt. Minisztérium rendelkezik, aki az itt őrzött anyagból, főképp a külföldi követségek részére enged át képes szobortárgyakat”. A két Benczúr-mű közül a *Diadalmas Mátyás (Mátyás bevonulása Budára)* a római magyar nagykövetségre került, ahonnan a *Mátyás fogadja a pápa követeit* című képpel egy időben, 1959-ben jutottak a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonába. A Mátyás-szobor a háborút követően a Fővárosi Emlékfelügyelőséghez, a Károlyi-palotába,²⁰⁴ majd innen a Magyar Nemzeti Galériába került.

A várpalota párt- és államigazgatási központtá alakítása során a krisztinavárosi szárnyépületben különálló hivatali egységek befogadására alkalmas iroda-

15. A krisztinavárosi palotaszárny átalakítási terve, 1951 (részlet).

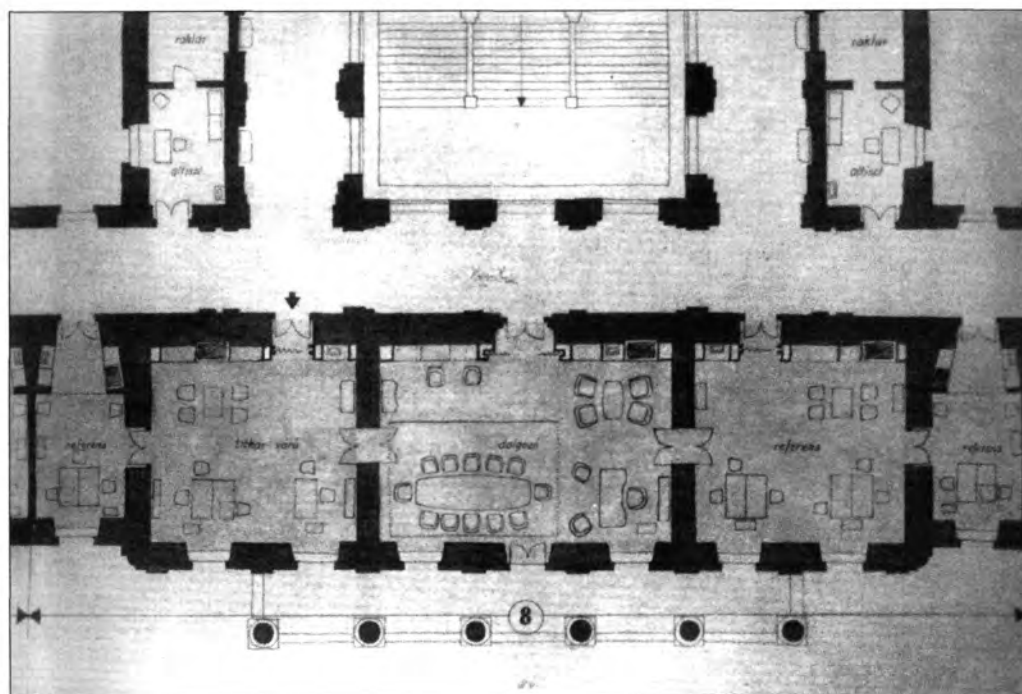

házat, MDP-titkárságot terveztek. Az átalakítási tervek 1951-ben készültek a Középülettervező Irodában (KÖZTI), Janáky István és id. Kotsis Iván vezetésével²⁰⁵ (15. kép). A már említett gombafertőzés miatt számos födémét és a tetőzetet is kicserélték, továbbá átalakították a díszlépcsőház terét. Az épületben 22 főosztály helyiségeinek kialakításával számoltak, melyek elhelyezése az egyes szintek egymás közti alá-fölérendeltségi viszonyainak módosításával járt volna: az eredeti piano nobile, vagyis a VI. szint egyenrangúvá vált volna az V. és VII. szinntel. A Hunyadi Mátyás-terem az egyik hivatali egység vezetőjének „dolgozó”-ja lett volna, vagyis az egész krisztinavárosi oldal centrumának rangjáról az adott szint nyugati középtere szintjére fokozták volna le. Az átalakítási terv a terem falait és nyílásait – az ajtónyílások némi szűkítésétől eltekintve – megtartotta.²⁰⁶ Az 1951. februári végleges alaprajz a „Dolgozó”-szoba mellett a középizalait északi helyiségében, a szobát kelet–nyugati fallal megosztva, „Pihenő”-t és „Könyvtár”-at jelöl, míg a déli szobában „Fogadó”-t.²⁰⁷ 1952-ből származik két „bútorelrendezési alaprajz”, melyeket a Középülettervező Iroda 3. sz. műterme készített. A május 22-i dátummal ellátott terven a „Dolgozó” helyét „Fogadó” terem foglalja el²⁰⁸ (16. kép) nyugati felén 14 személyes tárgyalóasztallal, négy fotel és egy kanapé alkotta dohányzósarokkal, valamint a keleti ajtót szegélyező egy-egy oszloppal. A „Dolgozó” a déli szomszédos terembe került, az északiban pedig „Titkár, váró” feliratot látunk. Egy alig több mint egy hónappal későbbi terven²⁰⁹ (július 1.) a Hunyadi Mátyás-terem helyén újra „Dolgozó” megjelölés áll (17. kép). Berendezéséhez 12 személyes tárgyalóasztal, író- és dohányzóasztal tartozik. A hivatali elitszobává alakítandó egykori Hunyadi Mátyás-terem bútortervei csak az 1953–1955 közti tervezési ciklusban készülnek el, a tervező Flach János volt. A szigorú vonalvezetésű neoklasszicista bútorok copf és empire elemeket dolgoznak fel, általában a nehézkedést, a stabilitást hangsúlyozó arányokkal és felépítéssel. A „10. Hivatali egység” továbbra is „Dolgozó”-nak kijelölt terme közepére 12 személyes tárgyalóasztalt szántak (18., 19. kép). Az asztal körül elhelyezett karosszékek elöl nyolcszögletes, hátul négyszög keresztmetszetű lábakon állnak, korpuszuk és karfájuk körben kárpitozott (20. kép). A bejárati ajtó és a balkonajtó tengelyében, a tárgyalóasztaltól nyugatra sárga márványlapos, szintén sárgaréz oldalszalagos, tömör diófa virágasztal állt volna egy külön szőnyegen (21. kép). A déli ablak

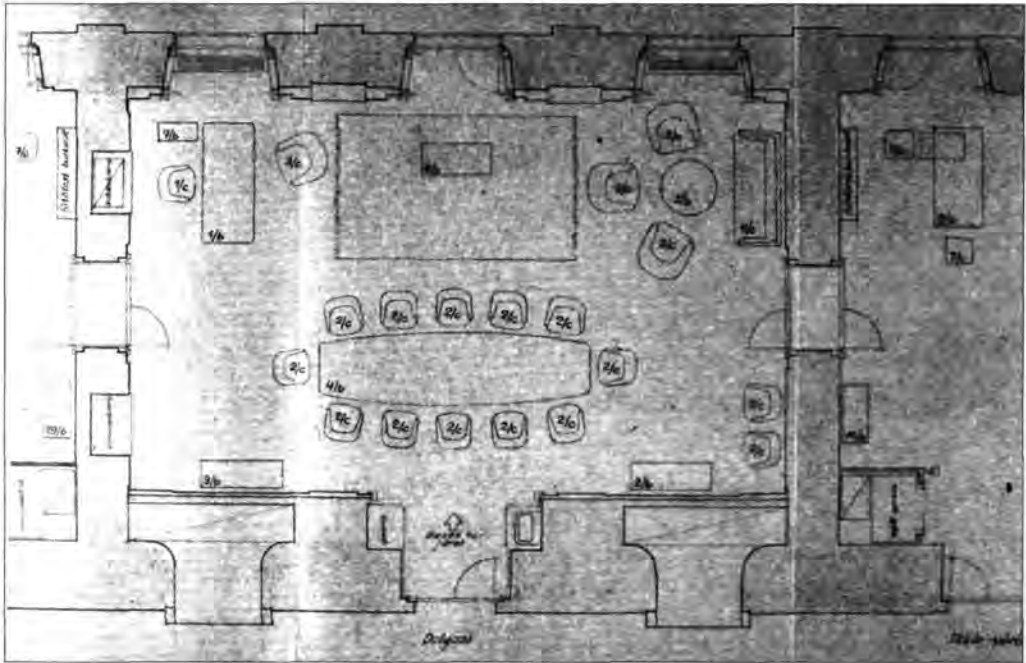

16. A krisztinavárosi palotaszárny bútorendezési alaprajza, 1952 (részlet).

17. A krisztinavárosi palotaszárny bútorendezési alaprajza, 1952 (részlet).

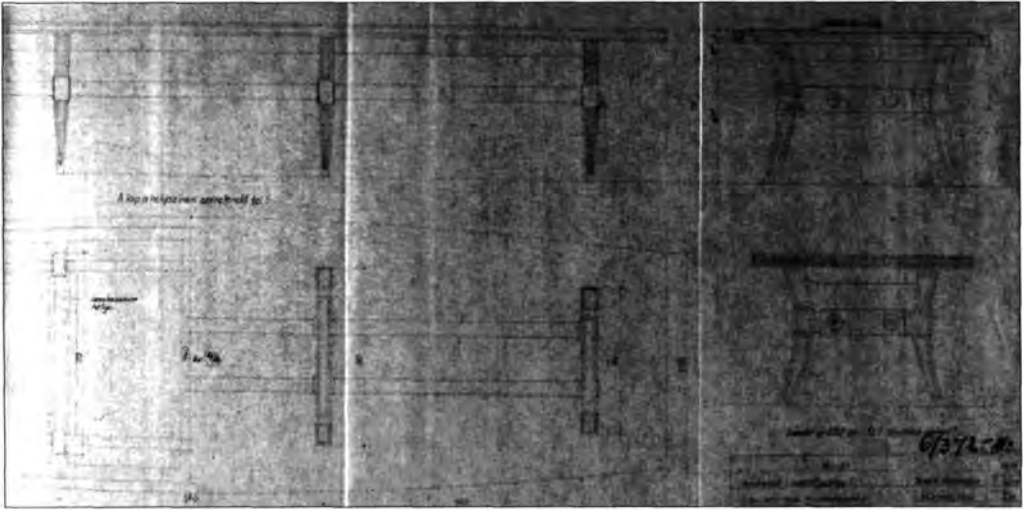
elé került volna a 2,2 m hosszú, nyolclábú íróasztal (22. kép), mértani „fehérfém-” és sárgaréz-berakásos lapéldíszítéssel, egy copf hatásokat mutató karosszék (23. kép), valamint egy márványlapos, gurítható telefonasztalka. A túldoldalon, az északi ablak előtt három fotelből, egy körasztalból és egy kanapéból álló ülőgarnitúrát tüntet fel a bútorendezési alaprajz. A fotel elől nyolcszögletes, hátul négyyszög keresztmetszetű lábakon áll, a homlokoldal keskeny, szegecsekkel díszített sávját leszámítva teljesen kárpitozott. Ugyanilyen fotel nyújt az íróasztal előtt az ügyfélnek is kényelmet. A pamlag íves halántékfalú, empire jellegű darab, a lábak becsatlakozása fölött a lábazon rozetta látható, a háttámla lezárósávját itt is fémberakású meanderszalag ékíti, a látható farészek diófából készültek volna. A körasztalka ötágú csillaggal díszített lapja egy középső oszlopra helyezkedik, melyet alul nyolcszögű tárcsa és ebből kinyúló négy láb támaszt (24. kép). A

18. A Hunyadi Mátyás-terem helyén tervezett „Dolgozó” bútorendezési alaprajza.

keleti fal két oldala mentén állt volna még egy könyv-, illetve egy rádiószekrény. Az 1,3 m magas és 1,5 m széles bútorokat 4-4 ötágú csillag, a lezárósávjában pedig meanderszalag díszítette volna, a rendkívül egyszerű felépítésű kisbútorok lefelé keskenyedő hasáb lábakon álltak volna (25. kép). A terem déli falába, az íróasztal mögött, beépített iratszekrényt helyeztek volna, a keleti falszakaszba pedig egy könyvtárszekrényt. Az északi és déli bejárat duplaajtós megoldású lett volna, a keleti a külső falsíkban forduló szimplaajtós. Utóbbi belső felébe gardrób szekrényt és mosdót építettek volna. A mennyezeten 24 karú csillár függött volna. Alul nagy opálgömb, efölött fémtányér és ebből „kihajtó” 12 íves kar, majd a középső rúdhoz simuló újabb 12 íves kar, melyek tövébe megint négy virágszál ült volna, végül egy lezáró tojásesem és bojtban végződő 2 m hosszú felfüggesztés következik a szintén Flach János által készített terven. A csillár mennyezeti burkolata rózsafa borítású lett volna. Pálmafatórzsét imitáló, aranyozott fa és sárgaréz kombinációjú testre helyezett állítható magasságú, három égőállásos, pergamenenyős asztali lámpák képezik még a terem Flach által tervezett berendezését.²¹⁰

Az 50-es évek tervezési-átépítési ciklusa érdekes módon nem zárkozott el teljesen a történeti enteriőrök helyreállításának gondolatától, azonban „műemléki értéket” csak a Mária Terézia-korabeli részleteknek

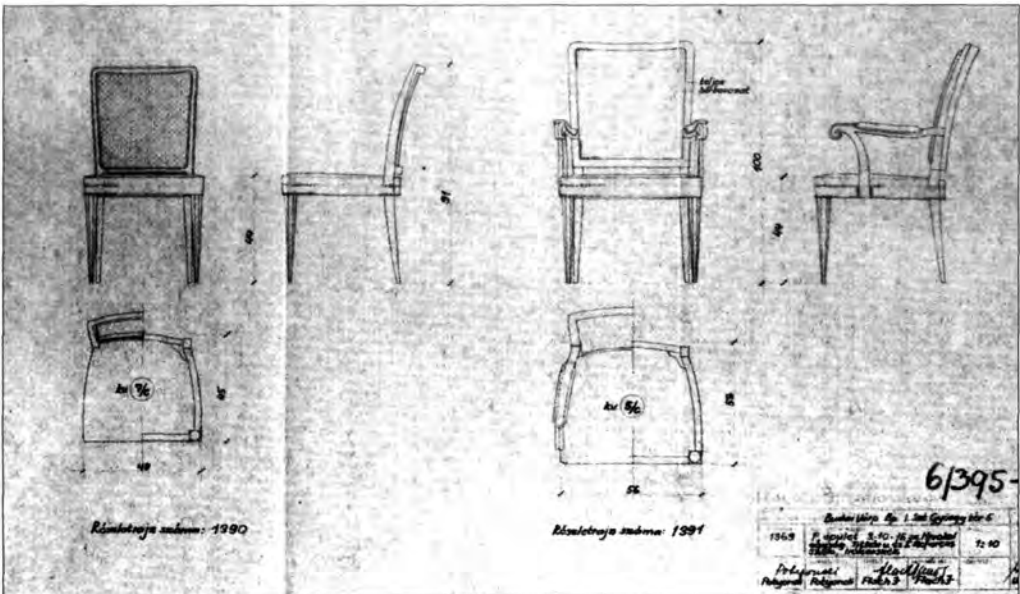

19. A Hunyadi Mátyás-terem helyén tervezett „Dolgozó”-ba szánt tárgyalóasztal terve.

tulajdonítottak, ezért restaurálás vagy rekonstrukció terve csak a régi palotaszárny két részletével kapcsolatban merült fel;²¹¹ Hauszmann enteriőrjeinek bárminemű fenntartása tehát nem is jött szóba.²¹²

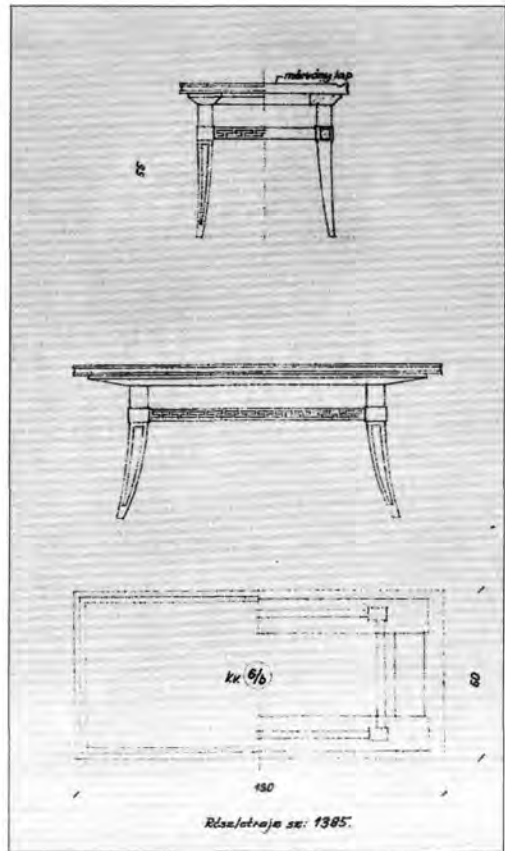
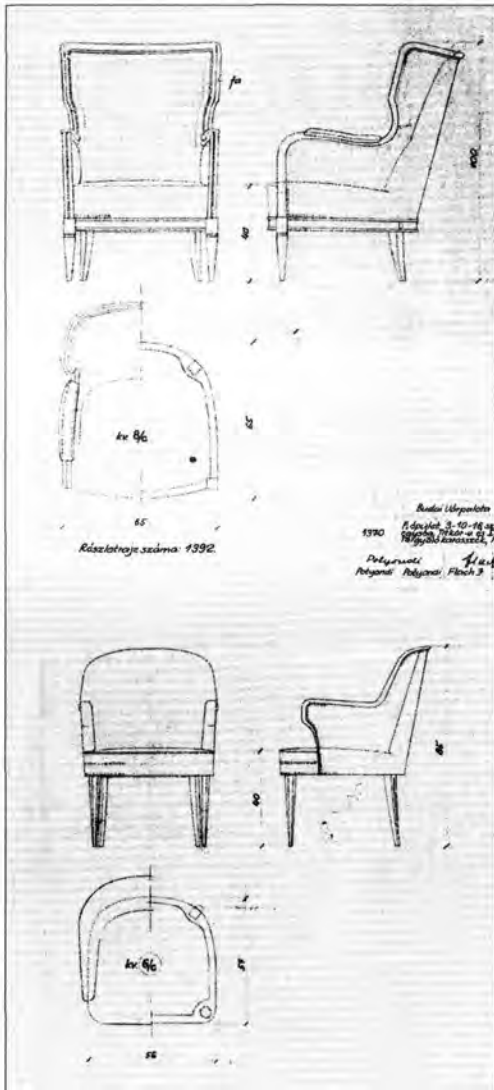
1957-re a palota krisztinavárosi szárnyának szerkezeti átépítése gyakorlatilag végbement. Adottak voltak a földemek, a tartószerkezet és a lépcsőrendszer. Csupán közfalak átrendezésével lehetett az F épület új rendeltetéséhez alkalmazkodni. 1958-tól ugyanis az Építésügyi Minisztérium „terület-felhasználási program”-ja értelmében a palota nyugati szárnya az Országos Széchényi Könyvtárat foglalta magába.²¹³ Még ez évben

20. A Hunyadi Mátyás-terem helyén tervezett „Dolgozó”-ba szánt karosszék terve.

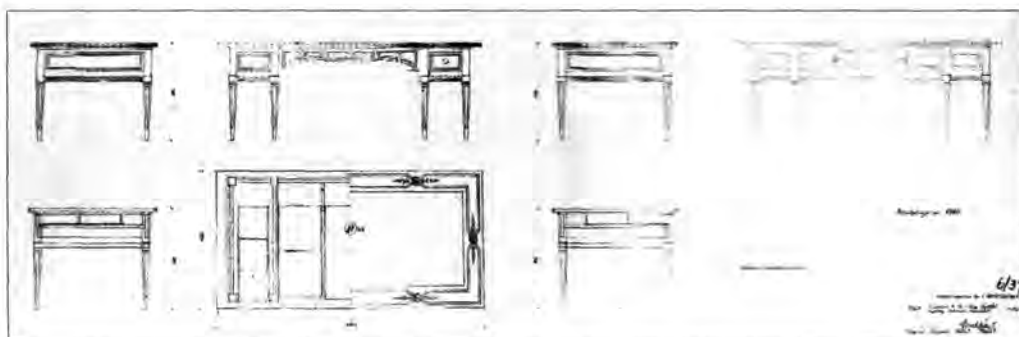
az Országos Könyvtárügyi Tanács könyvtárépítési és beruházási szakbizottsága véleményt készít a nemzeti könyvtár elhelyezésének lehetőségeit illetően,²¹⁴ majd a kormány gazdasági bizottsága rendelkezik a várban kialakítandó kulturális központ egyes intézményeinek kijelöléséről,²¹⁵ aminek nyomán az OSzK elkészíti „Az új nemzeti könyvtár építésének programtervezet”-ét.²¹⁶ 1959 decemberétől 1961 februárjáig Hidasi Lajost, a Budavári Palota főépi-

21. A Hunyadi Mátyás-terem helyén tervezett „Dolgozó”-ba szánt karosszék terve.

22. A Hunyadi Mátyás-terem helyén tervezett „Dolgozó”-ba szánt virágasztal terve.

tésztét, Havassy Pált, az F épület felelős tervezőjét, valamint Hámori Bélát és Pajkossy Györgyöt, az OSzK főosztályvezetőit tanulmányútra küldik az új könyvtárépület kialakításának érdekében.²¹⁷ 1961 januárjára elkészül a KÖZTI III. vérépítési irodájában az új nemzeti könyvtár tervvázlata, melyet január 18-án ismertetnek az OSzK vezetői előtt.²¹⁸ 1961. május 11-én végleges „építési program”-ot terjeszt a KÖZTI az OSzK vezetői kollégiuma elé,²¹⁹ majd 1961. augusztus 31-ére a kidolgozza a könyvtár „műszaki tervezési feladatát”,²²⁰ amit Perczel Károly, az Építésügyi Minisztérium város- és közsérendezési főosztályának vezetője 1962. február 15-én hagy jóvá.²²¹ A díszemelet, vagyis a VI. szint nyugati középrizalitjának feladatát már az 1959. évi „programtervezet” mint muzeális különgyűjtemények kiállítótereit határozta meg.²²² Ez a rendeltetés

23. A Hunyadi Mátyás-terem helyén tervezett „Dolgozó”-ba szánt íróasztal terve.

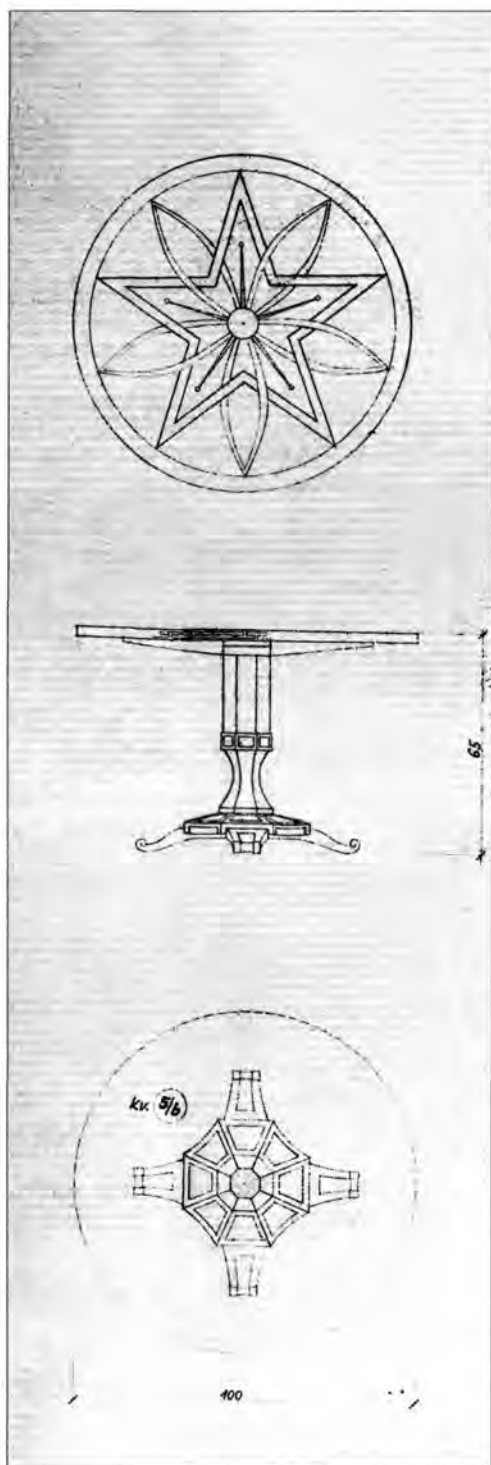
a későbbiek során is minden tervváltozatban megmaradt. Az előterjesztéshez mellékelte alaprajzon a rizalit terembeosztása a hauszmanni kialakítást követi, a Hunyadi Mátyás-terem helyén a központi kiállítóter megtartja a terem eredeti ajtó- és ablaknyílásait, sőt az északkeleti sarokban még a kandalló elhelyezése is a réginek felel meg.

Az 1961. májusi előterjesztés a VI. szint nyugati, középső termeinek feladatát így adja meg: „...az a téréség, amelyben a nemzeti könyvtár ritkabecsi értékeinek megfelelő környezetben való bemutatásával, kiállítások rendezésével, saját múltjának, a magyar nyelv és a magyar irodalom történetének szemléltetésével teljesítene a beáramló látogatótömegek előtt társadalomnevelő feladatait”. A középső kiállítóteremtől északra fekvő kisebb szoba „zene terem” megnevezéssel, míg a déli szoba „írod. Ereklék” felirattal szerepel az építési programhoz csatolt alaprajzon.²²³ A középrizalit közlekedése már nem a Hauszmann-féle ajtókon keresztül történik: a középső kiállítási térből az oldalfalak keleti részére, s nem a középtengelybe helyezett nyílásokon lehet a két szélső terembe jutni. A kandallók elhelyezését az alaprajzon nem tüntették föl.

Míg az 1961. májusi tervezet a Hunyadi Mátyás-terem eredeti ajtónyílásainak befalazásával számolt, addig az augusztusi „tervfeladat”-hoz csatolt alaprajzon az újonnan nyitandó, kelet felé eltoló ajtónyílások mellett, az eredeti ajtók helyén vékony térelválasztókat látunk, melyek esetleg üvegből, falemezből vagy gipszkartonból készültek volna.

Az új könyvtár berendezésének tervezését az 1960-ban elkészített beruházási program 1963-ra irányozta elő, míg a kivitelezést a rákövetkező évre.²²⁴ Az 1961. augusztusi „tervfeladat” szerint Havasi Pál felelős tervező, műteremvezető irányítása alatt Bánk András, Király József és Hornicsek Erika volt a belső berendezés felelőse.²²⁵ A tervezet a nyugati reprezentatív kiállítási termék kialakítását a következőképpen írja le: „A kiállítási helységek padlóburkolata műanyag »Igelit« lapburkolat. Oldalfalak natúr, dörzsölt nemesfalambéria burkolattal készülnek, nyíláskeretezések, ablakfülke burkolatok ugyanígy nemes keményfa burkolattal készülnek. A termék mennyezete gipszglettel mennyezet, műanyag festéssel. Világítása: mennyezetről lógatott középvilágító testekkel, falikarokkal, és a falburkolatba süllyesztett, ill. szabadonálló kiállítási tárlóknál beépített világítással. Parapet, ill. fűtőtest takarórácsok [...] sajtolt alu, és lakkozott fémből kialakítva. [...] A középső kiáll. teremben bronzozott fémszerkezetű – üveg fedlapú és oldalfalú tárlók nyernek elhelyezést. [...] Mindhárom Ny-i kiállítási terem klímaberendezéssel van ellátva. Az ablaknyílások fényzsaluval és belső függönyözéssel készülnek.”

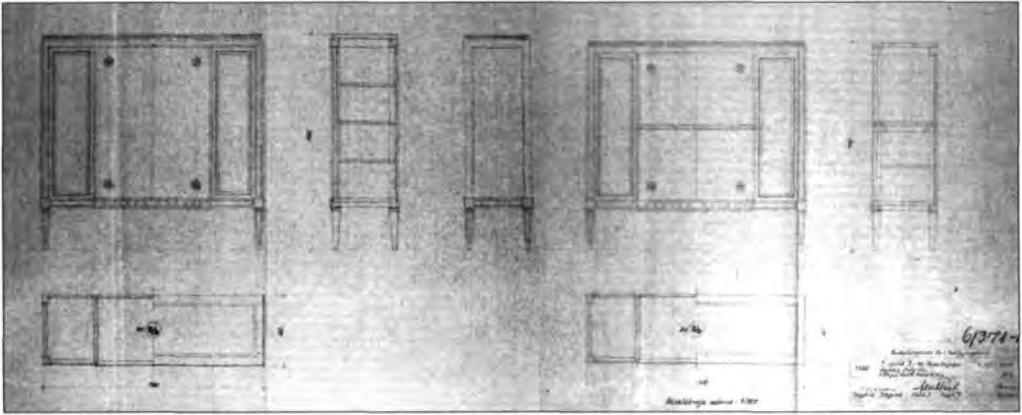
A Hunyadi Mátyás-terem utódának tervezését 1964-ben Lőrinczi Edit, Csonkáné, Fehérváryné és Kisszenberiné veszi át. Az 1964. június 30-án készült metszeten a meglévő porosz-süveg-födém alatt álmennyezetet látunk.²²⁶ Az e tervvel összefüggő alaprajzon jelenik meg először a „Corvina-terem” felirat, a mai megnevezés.²²⁷ A terv a Hunyadi Mátyás-terem déli és északi ajtónyílásainak befalazásával, illetve a műanyag álmennyezet fölötti déli és északi fal áttörésével számol. A szomszédos helyiségek „Könyvtártörténeti kiállítás”, illetve „Zeneterem” megnevezésekkel szerepelnek az alaprajzon. 1965. január 7-én keletkezett a Kis-

24. A Hunyadi Mátyás-terem helyén tervezett „Dolgozó”-ba szánt körasztal terve.

szebeniné és Csonkáné által szignált első fennmaradt bútorendezerési alaprajz.²²⁸ Itt már megjelenik a később kivitelezett három északi és az ezek sorára merőlegesen helyezett két déli beépített vitrin,²²⁹ valamint a terem keleti falához helyezett négy fotel. Az ez év februárjában keletkezett mennyezetterven még csúcsukkal lefelé néző 40 gúlából kirakott rabicmennyezetet látunk²³⁰ (26. kép). A gúlás mennyezetterv még 1969 márciusában is biztosan érvényben volt, mert az ekkor készült elektromoshálózat-terven²³¹ még ugyanezt látjuk.

Az 1969 decemberében keletkezett, „konstr. Lőrinczi – Fehérváryné” feliratot viselő KÖZTI-terv az 1964-es alaprajzot már nem módosítja. A krisztinavárosi palotaszárny a Széchényi Könyvtár befogadásával megint a nemzeti múlt kultuszának, jelesül a magyar könyv- és könyvtártörténet emlékezetének szolgálatába állított. A díszemelet keleti középtérme az 1966-ban Tombor Tibor által közölt alaprajzi vázlat szerint a „magyar írás és könyvtörténet kiállításterme” lett volna (ma tanácsterem), míg a nyugati oldalon a középső reprezentatív térben, a Corvina-teremben „mutatja be a Könyvtár időszakoként változtatva néhány Corvináját”.²³² Tombor teremleírásából egy új Mátyás-kultusz hely képe bontakozik ki: „E terem vörösmárvány burkolatában helyezik el a tervek szerint bronzba öntve, vagy a Robbiák stílusában, színes-zománcos technikával elkészítetten Mátyás nagy címerét. Márványba vésvé itt történik utalás arra, hogy a közelben (légvonalban alig 70 m-re) állt egykor Mátyás világhírű könyvtára. A tervezés a leírásokból ismert Corvina Könyvtár hangulatát akarja kifejezni a nemes kőanyagok alkalmazásával, teljesen korszerű felfogásban. A rejtett mennyezetvilágítás csak kiegészítője lesz a fémtalpakon álló törhetetlen üvegből készített, betörés és tűzbiztos vitrinek ugyancsak láthatatlan és hőmentes, hangsúlyos megvilágításának.”²³³ A cikk szerzője kifejezetten utal a Hauszmann-féle Hunyadi Mátyás-teremre: „E rendkívül igényesen kialakított Corvina terem külön érdekessége, hogy ez a helyiség volt az egykori királyi palota ún. Mátyás király- vagy Hunyadi-terme...”²³⁴ E megállapítást az „elődterem” ismertetése követi. A piszkei vörös márványból – az egyetlen, magyarországi kőből – való falburkolat az épületben, több kisebb módosítást követően, valóban elkészült, de a Mátyás-címer már az 1966. májusi, Csonkáné szignálta kömegrendelési terven sem szerepel.²³⁵

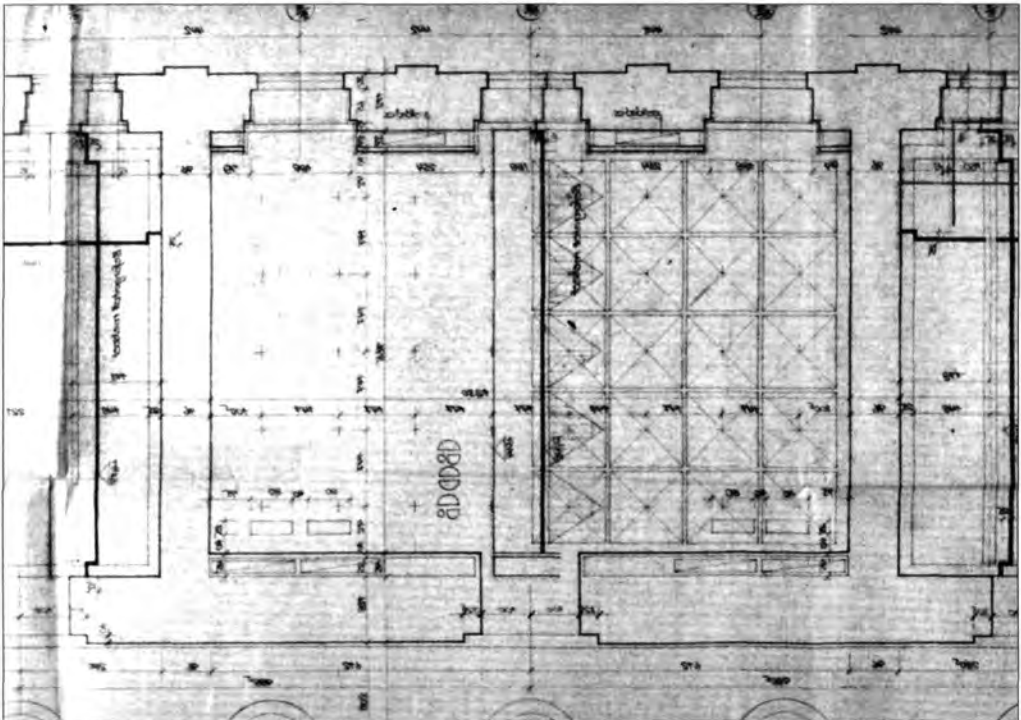

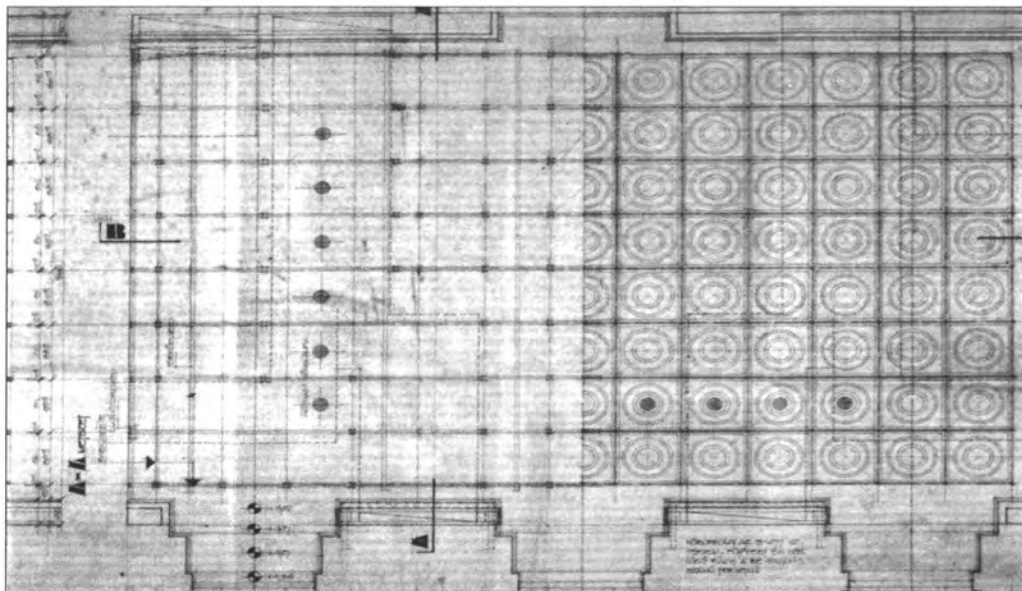
25. A Hunyadi Mátyás-terem helyén tervezett „Dolgozó”-ba szánt könyvszekrény terve.

Vörös márvány lapok fedik a Hunyadi Mátyás-terem padlójának keretsávját is,²³⁶ míg a középső teret szőnyegpadló borítja.

1978-ban a Középülettervező Vállalat a Kommunális Beruházási Vállalat megbízásából egy módosított beruházási programot készít, majd 1980-ban egy „korszerűsített kiviteli dokumentáció”-t, melyet felülvizsgálat követ.²³⁷ Ennek eredménye egy ötvenmillió forintos költségmegtakarítás, melynek egyik tényezője,

26. Az Országos Széchényi Könyvtár Corvina kiállítótermének mennyezetterve, 1965.

27. Az Országos Széchényi Könyvtár Corvina-kiállítótermének mennyezet- és mennyezeti lámpa-terve, 1977.

28. A megvalósult Corvina-terem, 2000.

hogy a Corvina- és Apponyi-teremben fa álmennyezet helyett előregyártott gipszrubic álmennyezet kivitelezését veszik tervbe. Nem ismeretes, hogy végül milyen fordulat által készülhetett mégis az 1977-ben tervezett, rekeszekre osztott álmennyezet, melyben a kazetták közepét nagyalakú villanykörte foglalja el²³⁸ (27., 28. kép).

A Hunyadi Mátyás-terem helyén létesült Corvina-kiállítóter 1984-re készült el. Mint látjuk, a fal- és padlóburkolatban, illetve a beépített vitrinekben egy 60-as évek közepi, míg a mennyezet dekorációjában egy 70-es évek közepi terv öltött testet, de a terem megálmodói előtt, úgy tűnik, világos volt, hogy járt úton haladnak, hogy e helynek szelleme van.

*

E helyütt szeretnék a következőknek köszönetet mondani a tanulmány elkészítésében nyújtott önzetlen segítségükért: Beyer György, Demeter Zsuzsa, Farbaky Péter, Fenesi Livia, Gábor Eszter, Góriné Alberti Lilla, Hadik András, Köntzey Mercedes, Nagy Zita, Nagyajtai Andor, Nyikos László, Ottovai László, Potzner Ferenc, Ritoók Pál, Szandavári Csabáné, Szenes Miklós, Váliné Pogány Jolán.

A tanulmányban közölt fényképeket, reprodukciókat Hack Róbert, Schertlin Péter és Szalatnyay Judit készítette.

JEGYZETEK

1. A tábla szövege így szól: „A Szent Koronát és a koronázási jelvényeket, az ezeréves keresztény magyar államiság jelképeit a Budai Várban, 1900-tól ezen a helyen, az itt kialakított pánccsoszobában őrizték a koronaőrök. A relikviákat 1944-ben innen menekítették országhatáron kívülre. A Szent Korona és a koronázási jelvények 1978-ban kerültek haza Magyarországra. Azóta a Nemzeti Múzeumban őrzik. Az emléktáblát 1998-ban, a Szent Korona és az egykori koronaőrök tiszteletére, a Millennium alkalmából készített, Sacra Corona című játékfilm alkotói, a Magyar Koronaőrök Egyesülete és az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai állították.” Alul a szöveg angol fordítása.
2. A Szent István-teremről: LOVAY, 1997.
3. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 93/A, illetve F 63/A. Itt szeretnék köszönetet mondani Sarkadi Jánosnének a BTM Kiscelli Múzeum Tervtárában nyújtott értékes segítségéért.
4. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, F 277., jelezve jobbra lent: „18.5.1884. M. Ybl. Bauleiter”, illetve F 287., jelzés: ua.
5. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1891. április 14-i XIV. ülés.
6. OMvH Tervtár, lt. sz.: 72.246. Az Ybl terveinek értelmezésében és az egész gyűjtőmunkában nyújtott segítségéért köszönetet mondok Farbaky Péternek.
7. A középső terem ezen a variánsan 13,02 × 9,52 m, a végső változatban 12,3 × 8,425 m.
8. A tervből nem derül ki, hogy ezekből melyik ajtó és melyik ablak.
9. Ezen belül balusztrád különítette volna el a baldachinos ágyat a terem többi részétől. Mind a keleti szűk sávból, mind a hálófülkéből tapétaajtók vezettek a szomszédos szobákba, és ugyancsak tapétaajtó nyílt a lépcsőház előtti folyosóra. Ebben a falban a bejáratnál jobbra és balra beépített mosdótálat, illetve vécét helyeztek el. A lépcsőház és a hálóterem közti folyosórész három, egymástól fallal elkülönülő szakaszra oszlik, melyek közül a két szélsőben lépcsős medencére emlékeztető építmény jelölését látjuk.
10. Karton, színezett tus, 60 × 110 cm. BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, lt. sz.: 102/A.
11. A folyosó középtengelyében, a későbbi ajtó helye előtt a folyosó két elválasztott szakasza félköríves lezárásokkal találkozik, és a medencéket oszlopok veszik körül: BTM Kiscelli Múzeum Tervtár, lt. sz.: F 307. Lásd még a 9. jegyzetet.
12. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1898/106.
13. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1898/106.
14. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1891. november 17-i XVI. ülés.
15. OMvH Tervtár, lt. sz.: 72.237.
16. Apróbb eltérés az Ybl-tervtől, hogy a folyosót záró falak sarkaiba tervezett szoborfülkék itt már eltűnnek.
17. Ez utóbbi lehetőséget is szem előtt tartva még egy különbségre kell felfigyelnünk a megvalósult változathoz képest: a terem északkeleti sarkában nem látunk kandallót.
18. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1898/58.
19. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1898/58.

20. YBL, 1954–1955, 256.
21. A Lechner Ödön és Hauszmann közti szembenállás jelentőségéről: VAMOSSY, 1981, különösen: 103–104.
22. Lásd a 19. jegyzetet.
23. HAUZSMANN, 1908, 18.
24. HAUZSMANN, 1908, 18. 1903-ban tartott tanévnyitó beszédében konzervatív fejlődéskoncepciót fejt ki: „az építészet, a mint az különböző stílusaiában időben kialakult, nem a véletlen szülötte, nem származik egyes művészek fantáziájából, hanem évszázados munkának, a nemzetek szellemi és kulturális mozgalmainak eredménye”. (Hauzsmann Alajos tanévnyitó rektori beszéde a műegyetem 1903–1904. tanévében. Különnyomat. OSzK, 204.112. jelzet.)
25. Lásd: SZALAY Imre: Hauszmann Alajos. = *Magyar Építőművészet*, 1966, 3. sz.
26. HAUZSMANN, 1900c: „A magyar ornamentikát eddigelé kiváltképp csak a textil-iparban, hímzéseken, vagy mint festett díszítményt használták, ama bizonyos naivitással és ríktó színezéssel, amint az a népnél előfordul. Ily alakban lehet eredeti, de előkelő nem lesz [kiemelés – R. P.]”, illetve: 28.: „Megkíséreltük tehát a magyar díszítő motívumokat dombormű alakban értékesíteni, úgyszólván szalonképessé tenni [kiemelés – R. P.] és a királyi vár értékesítésére felhasználni”. – HAUZSMANN, 1900c, 27., illetve: HAUZSMANN, 1903, 177.
27. HAUZSMANN, 1900c, 27., 28., illetve: HAUZSMANN, 1903, 177. – Pekár Károly a magyar ornamentika alapmotívumának tekintett pávatoll, illetve pávaszem alkalmazását méltatja a királyi palota mennyezetdekorációjában és vasrácsos kapuján (PEKÁR, 1906, 17.). Műve jól szemlélteti az első változat lényegét: olyan ősinek, alapvetőnek és főképpen „nemzeti tulajdon”-nak (20.) tekintett motívumokat hasznosít, melyek jól megfelelnek „a modern művészi áramlatnak, mely főleg változatosan stilizálható virágdíszet keres” (20.).
28. GERŐ, 1903, 299–307.
29. Idézi: ÉBER, 1903, 501.
30. HAUZSMANN, 1908, 41. „Renaissance” alatt természetesen a millenniumi kiállítás szóhasználatát kell értenünk, vagyis a XV–XVIII. századi művészetet.
31. HAUZSMANN, 1908, 42. – Grieger Gyula szintén a magyar emléktárgy mellőzése ellen emel szót: „Építészeink folyton bújják a külföldet, a nevezetesebb alkotásokat a helyszínen [sic!] szegről-végről tanulmányozzák; hanem a hazai műemlékekről legfeljebb csak képek révén van futólagos fogalmuk és azok is az érdeklődés és a gondozás hiánya miatt teljesen ki vannak szolgáltatva az idő romboló hatásának” (GRIEGER, 1901, 1335.).
32. HAUZSMANN, 1997, 118–119.
33. HAUZSMANN, 1908, 41.
34. HAUZSMANN, 1900c, 29. – *Magyar Pályázatok*, III., 1905, 8. sz., 27.
35. LECHNER, 1890, 20.
36. HUSZKA, 1890, 11. Még a Hauszmann előadására visszafogottan, tiszteletudón reflektáló Rerrich Béla is úgy vélekedik, hogy a „nemzeti stílus” felé nem a „régii magyar kastélyok és az említett egyéb kúriák” fejlesztésén keresztül visz az út, hanem „bizony talán csak helyesebbnek látszik, ha az ősforráshoz, az eredetihez térünk vissza: a művészi magyar parasztlába”. Rerrich is nyilván a „nemzeti”-t a „népi”-re korlátozza, méghozzá a tudományos etnográfia felfogásával szemben a Malonyay Dezső és a gödöllői képviselte „etnicizáló”, nacionalista „népi kultúra”-konceptió értelmében. – A kérdéshez lásd: HOFER, 1988, 42. ff. – Valamiféle köztes álláspontot fogalmaz meg Gróh István: népi és „ürni” szétválását csak a XVIII–XIX. századtól ismeri el, s habár a Corvina-kötéseket még csak „sajátos”-nak tartja, de a XVI–XVII. századi hímzéseket már „magyar renaissance” termékeknek véli (GRÓH, 1900, 58.).
37. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3. b. 1898/106.
38. Rendkívül tanulságos Julius Lessingnek, a német iparművészet egyik legfőbb autoritásának véleményváltozását a század utolsó negyedében figyelemmel követni. 1877-es, *Die Renaissance im heutigen Kunstgewerbe* című előadásában még igennel válaszol arra, hogy vajon a német iparművészet az önálló stílusfejlődés útjára lépett-e a Deutsche Renaissance irányzatával. 1889-ben még az 1876-os müncheni *Unserer Väter Werke* kiállítás adta lendület, a kreatív utánalkotás, előképkövetés progresszivitásában bízik, de már a kiállítás után egy évtizeddel felbukkanó újabb barokk, rokokó és empire divathullám, illetve szellemtelen utánzás miatt fejezi ki aggodalmát, míg 1898-ban írt tanulmánya már leszámol a sajátos nemzeti reneszánsz lehetőségével (lásd: LESSING, 1877.; LESSING, 1889; LESSING, 1898, 30.). – Az 1888-as újabb nagy müncheni *Deutsch-Nationale Kunstgewerbeausstellung* a német reneszánsz egyeduralmának megtörését mutatta, bár Jacob von Falke szerint csak a II. Lajos bajor király hagyatékából származó nagyszámú barokk és rokokó bútorteljesítmény okozott érzéki csalódást (FALKE, 1888a, Nr. 34., 211.). – Eduard Leisching éppen az „újmodi” neobarokk és neorokokó, valamint a Deutsche Renaissance egyensúlyi helyzetét konstatálja (LEISCHING, 1889, 7.).
39. Mindamelllett, hogy – elsősorban az 1870-es években – az itáliai quattrocento a bécsi iparművészettörténet-írás érdeklődésének homlokerében állott, Jacob von Falke 1888-ban, a császári regnálás 40. évfordulójára írt esszéjéből kiderül az esztétikai alapú preferencia önmeghatározási indítéka: „Wir Wiener, denen Italien näher lag, halten die Vorliebe für die feineren, maßvolleren, nach reineren Schönheit strebenden Formen der italienischen Art, in Deutschland aber pries und befolgte man die derbere, schwere, am zuviel des Beiwerks leidende deutsche Art, die sich am Ende des 16. Jahrhunderts rasch dem Barocke zugewandt hatte...” (FALKE, 1888b, 277.). A Deutsche Renaissance-hoz való ambivalens osztrák viszonyulásra jellemző példa, hogy 1874-ben a Ludwig von Förster és Theophil Hansen építette Palais Todesco egy termének berendezésére azt a Lorenz Gedon által hívják meg, aki az 1876-os *Unserer Väter Werke* kiállításnak, a német reneszánsz külön bemutatójának összeállítója volt.

40. A „Residenzstad” a „római stílus”-t az „új Róma” toposzának jegyében kultiválta, és – mint Franz Windisch-Graetz, majd Eckhart Vancsa kiemelte – éppen ez az alapja a később kibontakozó Fischer von Erlach-kultusznak, a voltaképpeni nemzeti tradicionalizmusnak is, ebben rejlik az osztrák historizmus folyamatossága (WINDISCH-GRAETZ, 1965, 16–19., illetve VANCSA, 1980, LXX.). Nyilvánvaló, hogy különbséget kell tenni a Museum für Kunst und Industrie körül csoportosuló nagy felkészültségű művészettörténészek megnyilatkozásai és a Ringstraße fináncbáró építetőinek beállítottsága között. Ha az itáliai reneszánsz mellett az egyik oldalról a cél-, konstrukció- és anyagszerűség elvi érvei hangzottak is el, ettől még a megvalósult épületeknél a világbirodalmi „római stílus” választása lehetett tudatos építetői igény. A kétről lásd: OTTILINGER, 1991, 51.
41. A bécsi historizmus iparművészetéről alapvető áttekintés: OTTILINGER, 1985, stílustörténeti vázlat: 53–69. – A német reneszánsz osztrák recepciójáról: JAEGER, 1988, 17–18. – A „neo” stílusok konjunktúráit a kortárs szakirodalom tükrében Scholda dolgozata mutatja be: SCHOLDA, 1991.
42. HAJNÓCZI, 1985, különösen 58., 85–89.; HAJNÓCZI, 1985, 98. – Szvoboda Dománszky Gabriella tisztázta, hogy végül is az akadémia stílusát nem e polémia, hanem Esterházy Pál herceg, illetve az általa adományozott képtár elhelyezésének igénye határozta meg: SZVOBODA DOMÁNSZKY, 1999, különösen 232–235.
43. A „nemzeti romantika” Feszl nevével fémjelzett jelenségéről Komárik Dénes mutatta ki, hogy inkább művelődéstörténeti tartalmat hordoz, s Feszl építészetét sem mint a nemzeti stílus kialakítására tett kísérletet, hanem mint az általános európai rundbogenstil orientalizáló változatát értékelhetjük: KOMÁRIK, 1985, 136. – Ugyanígy Szkalnitsky rundbogenstilben készült főműve, a debreceni színház nemzeti jellegű és a homlokzati szobrok és az előfüggönyökön található portrék ikonográfiája biztosította: SISA, 1994, 22. – Már Ybl Ervin is a nemzeti stílusú építészet realizálásának hiányát állapítja meg a XIX. században: „A romantika inkább csak szellemében, mint építészeti eredményeiben volt nemzeti jellegű, a hazai neorenaissance pedig már bevallottan a régi külföldi műveket vette példaul”: YBL, 1932, 172.
44. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1898/58.
45. SISA, 1994, 22.
46. A Szent István-terem esetében a bizantinizáló-romanizálónak mondott berendezés inkább a német helyi tradicionalizmusokkal hozható párhuzamba. A szintén Párizsban, az 1900-as világkiállítás német szekciójában bemutatott *Niederdeutsches Zimmer* igen közeli rokona a Szent István-teremnek. Heinrich Saueremann művében ugyanúgy a politikai önállóságot jelképező történelmi alakok adnak egyértelmű eligazítást a szoba „üzenetének” megfejtéséhez, mint Hauszmannéban Ströbl Alajos Szent István-szobora. A pohárszekrényt Nagy Gerhard grófnak, Schleswig és Holstein egyesítőjének és Knud Laward hercegnek, a dán királysággal szembeni önálló udvar megteremtőjének reliefportréja díszíti, míg az elválasztó falon az első német császár, II. Ottó szobra található. A karosszékek kialakítása, a huzatok arabeskjei, a faltáblázat hármastéves ívei és a kazettás mennyezet szintén feltűnő hasonlóságot mutat a Szent István-terem megfelelő részleteivel. A szoba ma a flensburgi városi múzeumban látható. Saueremann tevékenysége a Hunyadi Mátyás-terem szempontjából is releváns. Az autentikus német reneszánsz formavilágot ugyanis a népművészeti motívumkincs „visszanemesítésével” próbálta kialakítani. Lásd: SCHULTE-WÜLWER, 1979.
47. A paraszti építészeti elemek nyugat-európai felhasználásáról és ennek összefüggéséről Hauszmann felfogásával: MORAVÁNSZKY, 1988, 140.
48. A „parasztház” átvételi jegyzőkönyve 1902. június 11-én kelt. Ekkor adta át a művezetőség a várkapitányságnak az épületet. Erzsébet királyné tényleges vonzódását a magyar paraszti tárgykultúrához többek között a maig fennmaradt parasztbútor-garnitúra jelzi, mely egykor a schönbrunni kastélyparkban 1895-ben berendezett majorságban állt (ma a Hofmobiliendepot állandó kiállításán látható).
49. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1897. december 13-i ülés.
50. HAUZSMANN, 1903, 177. A várkapitányság a főudvarmesteri hivatalnak küldött 1902. április 7-i jelentéséhez az új palota alaprajzait csatolta. A Hunyadi Mátyás-terem a „zöld” és „lila” főhercegi lakosztályok közös „Entrée salon”-jaként szerepel. Hauszmann Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/4. ad Z.284.
51. HAUZSMANN, 1903, 177.
52. Kallós Oszkár felvételei. MNMTF, It. sz.: nélkül.
53. MOL, K 24. Egyes Állami Javak Kezelése. Budai Várpalota ingó vagyontárgyainak leltára, 160. sz. tétel. Köszönöm Dávid Ferencnek, hogy e listát közzététele előtt rendelkezésemre bocsátotta.
54. 9 × 12 cm üvegnegatívok. MNMTF, It. sz.: 79.119., illetve 78.318. Az asztal oldalnézetéről fennmaradt még egy 1930 körüli Kallós Oszkár-felvétel: 9 × 12 cm üvegnegatív. MNMTF, It. sz.: 78.307. A lefelé keskenyedő hasáblábakat és az asztal kávját a fénykép tanúsága szerint Boule-technikával készített arabesk ornamentumok díszítette.
55. 9 × 12 cm üvegnegatív. MNMTF, It. sz.: 79.107.
56. A munkában résztvevő iparosok nevében Thék Endre mondott köszöntő beszédet, majd átadták a mesternek az őt ábrázoló, Ströbl Alajos és Maróti Rintel Géza által tervezett emlékérmét (*Építő Ipar*, 1905. április 23., 153.).
57. Lásd például HAUZSMANN, 1997, 90.
58. A *Magyar Pályázatok*, III. évf., 1905, 8. számában a királyi vár építéséről közölt riport után a következő számban kiigazítás jelent meg. Ebben egyrészt a lap korrigálja a hibás adatokat (például a Hunyadi Mátyás-terem asztalosmunkáit az előző szám tévesen Mahunka Imrénének tulajdonította), illetve tisztázza, hogy a „berendezte” kifejezés nem jelenti, hogy az adott terem az iparosok „intenciója” szerint készült, mivel csak a kivitelezésben volt részük, míg a tervezés a „művezető építész” feladata volt (III., 1905, 9. sz., 32.). Egyetlen olyan esetről tudunk, amikor a palota egy enteriőrjének tervét nem a művezetés készítette: a

- krisztinavárosi szárny második emeletén egy udvarhölgyi lakosztály bútorzatát Huszár Ilona tervezte. A bárónő Apponyi Lajos magyarországi udvarnagyi ajánlására, a művezetés előterjesztése alapján bízta meg a várépítő bizottság. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1900. december 1-i LXXVIII. ülés.
59. YBL, 1953, 119.
60. HIMMELHEBER, 1988, 19.
61. Számos berendezési munkájáról tudunk: 1874-ben a budapesti Koháry-Coburg-palota (YBL, 1953, 64.); 1876–78-ban a csalai Kégl-palota (SISA, 1991, 144.); 1884-ben a Teréz körüli Batthyány-palota (KOMOR, 1914, 245.); majd az 1890-es években a fiumei kormányzói palota (HAUSZMANN, 1896) és a Kúria berendezését tervezi (YBL, 1953, 64.). 1908-ban tartott, *Néhány szó a modern építészetről* című előadásában külön foglalkozik a bútorművészettel, mert, mint írja: „...[a bútorok – R. P.] megtervezését szintén az építésmunka körébe sorozom” (HAUSZMANN, 1908, 36.).
62. HAUSZMANN, 1997, 58.
63. Svjedočanstva Jednog Zdanja-prigodom 100. objettnice izgradnje palace Pomorskog i povijesnog mujeja Hrvatskog primorja. Rijeka, 1996, 67. Köszönöm Hadik Andrásnak, hogy a kiadványra irányította figyelmemet.
64. HAUSZMANN, 1997, 25.
65. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1895. március 23-i XXXI. ülés.
66. A két velencei cégtől vásárolt tárgyak bizottsági jóváhagyása: BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/35. Hauszmann 1902. november 11-i felterjesztésében kéri, hogy a Salvati cég számláját a „szokott módon” fizessék, amiből rendszeres látogatásokra követhetethetünk. Galle Antal 1902. április 9-i jelentéséhez csatolják azt a listát, amely a Hauszmann által Velencében és Münchenben összesen 78120 márkáért beszerzett bútorokat sorolja fel. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/1. ad Z.323.
67. Györgyi 1870-ben, a Tüköry-palota építéskor, Hauszmann irodájában kezdi pályafutását mint rajzoló, majd az Ybl mellett tőlött évek után kerül újra Hauszmann-nal munkakapcsolatba (HAUSZMANN, 1997, 27.).
68. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1898/106.; HAUSZMANN, 1900b, 109.; HAUSZMANN, 1903, 180.
69. KISMARTY-LECHNER, 1945, 77. Ha feltételezzük, hogy a részletek részleteit a munkamegosztás még alacsonyabb fokán álló munkatársak dolgozták ki, akkor érdemes megneveznünk az építési iroda azon tagjait, akiknek a várépítésben való részvételéről adatunk rendelkezünk (BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1898/106.). 1894. május 5-étől az építési iroda alkalmazottai: Györgyi Géza, Habicht Károly, Benkő József, Strifler Antal, Hüttl Dezső, Szántó Ferenc, Árkay Aladár, Tilt István. 1903. február 12-én, az építési munkák befejezésének közeledtével Hauszmann javaslatot tesz a bizottságnak, „ugyanis kötelességének tartja művezető, hogy azon szellemi munkatársai, kik kezdettől fogva az építésnél közreműködtek és 13 esztendőn át megosztották gondjait és legjobb tudásukkal segítettek ezen monumentális épület létesítésében, a remélhető erkölcsi elismerésen felül anyagi elismerésben is részesüljenek, illetőleg akkor, amidőn ezen munkaterületektől megválnak, végkielégítést kapjanak”. Az előterjesztés a következő munkatársakat nevezi meg: Györgyi G., Zuschmann János („ki szintén kezdettől fogva van alkalmazásban és az északi szárny-építés vezetésével volt megbízva”), Habicht Károly („ki a szerkezeti, valamint külső munkák vezetését végezte”), Höpfner Guido („ki az új lovarda és istálló épületek vezetésével volt megbízva”). Fennmaradt továbbá 1904 áprilisából négy elismerő oklevél piszkozata, melyek eredetijét Hauszmann és Podmaniczky Frigyes, a várépítő bizottság elnöke írta alá. Ezeket a következő építészek kapták: Habicht Károly („a krisztinavárosi szárny, kertész lakóház, őrségi épület és a visegrádi vadászlak építésének munkálatait vezette”), Hüttl Dezső („különösen a kerti falak és lépcső tervezése, valamint a *belső kiképzés és díszítési munkák* [kiemelés tőlem – R. P.] irányítása volt feladata”), Huber Miklós („mint rajzoló volt alkalmazásban résztint tervek copirozásával, résztint költségvetések és számlák felülvizsgálatával, valamint kőfaragó és egyéb munkák megrendelési terveinek készítésével volt megbízva”). Az utolsó dokumentumunk a művezetői iroda személyzetére vonatkozóan egy 1905. február 3-i művezetői előterjesztés, melyben egyes alkalmazottak végkielégítési összegére tesznek javaslatot. A felsoroltak a következők: Györgyi G., Zuschmann J., Szántó Ferenc és Adorján János rajzoló, valamint Lechner Jenő, Popovits Gyula és Tilt István. A művezetés tagjai közül tehát legvalószínűbben még Hauszmann vejének és tanítványának, Hüttl Dezsőnek tulajdonítható részvétel az enteriőrök tervezői munkálataiban.
70. HAUSZMANN, 1896.
71. Az utazásról készített jelentés egykorú másolata a Magyar Építészeti Múzeumban található (lt. sz.: 69.018.3). A jelentésen: „Budapesten 1899. július 27-én” keltezés.
72. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1898/58.
73. Érdekes, hogy éppen a Hauszmann által felkeresett neuschwansteini királyi kastélyban viszont nemzeti gót stílusban kialakított hálósobát, étkezőt, valamint bizantinizáló-orientalizáló nagytermet, vagyis a mindennapi használatba bevont historizáló enteriőrt találunk.
74. SALAMON, 1885.
75. SALAMON, 1885, II. kötet, 511.
76. SALAMON, 1885, 516.
77. MÉM, lt. sz.: 69.018.32.
78. SINKÓ, 1986, 13.
79. A fogalom alkalmazását lásd: BÁLINT, 1896, 32.
80. A kiállításról szóló „szakmai beszámoló”: Die Ausstellung Oesterreichischer Kunstgewerbe. 4. November 1871–4. Februar 1872. Fachmännische Berichte. Wien, 1872. A *Zimmerdecoration* fejezetet „F” (valószínűleg Jacob von FALKE) jegyzi. Lásd

- különösen: 40. A 70-es évektől maguk a bútormintalapok is a belső tér ábrázolására töreksenek (HIMMELHEBER, 1988, 36.). Közben az osztrák mintalap-publikácók, úgy tűnik, csak a 80-as évek végétől közölnek teljes belső tereket (lásd: SCHOLDA, 1991, 27.), a bécsi iparművészeti múzeum rendszeres kiállításain csak 1885-ig szerepelnek berendezett szobák, mivel a „Gartenbaugesellschaft” éves nagy bútorkiállításai veszik át ezt a szerepet. Lásd: WICKHOFF, 1885.
81. Szmrecsányi Miklós a Halászbástya kapcsán így fogalmazza meg ennek célját: „Nagy szükségünk van arra, hogy legyenek művészeink, kik élethivatásuknak tekintsek nem csak a meglévő műemlékeink fenntartását és helyreállítását, de képesek legyenek olyan alkotásokra is, melyek a magyarság dicső hagyományait, nemzeti királyai alatt átélt fényes múltját, elpusztult emlékeinek szellemében és formanyelvén elevenítik fel”, illetve: „A történeti hagyományok által megszentelt helyeken csak a történeti művészet lobbantja fel a régi dicsőség lángját” (SZMRECSÁNYI, 1906, 225., 231.).
82. VADAS, 1996, 40., 42. – A Kir. Várép. Biz. 121/1895. sz. határozatában 2500 forintot szavaz meg „az ezredéves kiállítás alkalmára készítenő rajzok, valamint a gyps-modell szállítása, felállítása és helyreállítása körül felmerülő költségek engedélyezése iránt”.
83. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1895. október 8-i XXXIII. ülés.
84. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1895. december 23-i XXXIV. ülés. Az ülés jegyzőkönyve egy 3970. sz. miniszterelnöki leiratot is említ.
85. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1896. április 8-i XXXVI. ülés, 4622/ME sz. leirat.
86. GÁBOR, 1996a, illetve GÁBOR, 1996b. – A magyar emlékekből összeállított épüethalmaz gondolata mint a *Történeti Főcsoport* helyszíne Schickedanz második pályázatában fogalmazódott meg. Miután első pályázata ellen az a kifogás merült fel, hogy nem magyar emlékeket használ fel, a „második pályázatra gondosan előkészült: hagyatékában fennmaradtak a fricsi várkastély, a lőcsei városháza és a késmárki vár többé-kevésbé pontos felmérései, melyeket tervéhez segédanyagul használt” (lásd GÁBOR, 1996a, 79.).
87. KISMARTY-LECHNER, 1945, 77.
88. Hogy Kismarty-Lechner tényleg a várépitési irodában dolgozott, kiderül Hauszmann 1905. február 3-i felterjesztéséből (BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1898/106.).
89. GÁBOR, 1989, 182. – Kismarty-Lechner Jenő fokozatosan jut el az első alternatívától a második felismeréséig, a „pártázatos”, felvidéki reneszánsz felfedezéséig. 1907-ben írt *A magyar Genius aesthetikája* című cikkében (*Építő Ipar*, 1907. február 24., 70.) még így ír a „felsővidéki magyar városok Rákóczi-korabeli” építészetről: „De nem mondhatjuk, hogy ez az architektúra a magyar népies motívumokban gyökerezik. Alig is van némi nexusban a magyar styl tiszta ornamentikával. Talán, ha a későbbi korok megengedték volna, kialakulhatott volna belőle egy eredeti magyar zamatú építésmódor. Így azonban teljesen járatlan utakon, történelmi hagyományok nélkül, a modern formák alapján tapogatózva keresünk boldogulást.” Kismarty-Lechner itt még a „historiai stylusok” „megmagyarításában” látja a nemzeti stílus lehetőségét. A nemzeti stílus kérdéskörének történeti áttekintésére Déry Attila tett kísérletet (DÉRY, 1995). Kismarty-Lechnerről lásd még: RITÓOK, 1990–91. Megdöbbenő, hogy Kismarty-Lechner később kibontakozó rasszizmusa is logikusan eredeztethető Hauszmann semperianus stílusfogalmából: „A mi az emberben a jellem, az a művészet országában a stílus: ez pedig nem más, mint a művészi jelenségek összhangzába hozatala keletkezési történetével” (HAUSZMANN rektori beszéde, 7.). Mindazonáltal elfogadom Csáki Tamás szóbeli észrevételét: Hauszmann nemzetfogalma nem azonosítható az ennél jóval szűkebben értelmezett Kismarty-Lechner-féle magyarság-meghatározással.
90. VADAS, 1996, 40., 42., 44., 51.
91. MIKLÓSI, 1998, 118.
92. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1899. október 24-i LXVI. ülés. Hauszmann előterjesztésének másolata maradt csak fenn a várkapitány október 30-i jelentéséhez csatolt fordításban. Ebben a bizottság által végül elfogadott 3000 forintról (Mátyás relíeffe vagy büsztyje), illetve a Mátyás életéből vett falfestményekről (12 000 forint) esik szó (Haus- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/1899. Z.721.). A legfontosabb Mátyás-portrénak az ambras-i gyűjteményből származó relíeffár tagja számított, prominens műtisztek hajlottak azokat Benedetto da Maiano művének tartani. Pasteiner Gyula és Pulszky Károly véleménye bizonyára nem volt Hauszmann előtt sem ismeretlen (PASTEINER, 1885, 374., illetve PULSZKY, 1878, 369.). A relíeffet az 1876. májusi emlékmű-kiállításon láthatta a magyar közönség, s Rómer Flóris kezdeményezésére „számos gipszöntvényben terjedt el” (FERENCZI, 1902. – Az 1876-os kiállítások kapcsolódva a relíeffekről: FRAKNÓI, 1877b, Rómerről lásd 7.). A mű csak a Horthy-korszakban került a palota berendezésébe.
93. Alapvető áttekintése a századforduló előtt: CSONTOSI, 1890. Csontosai a kétrészes tanulmányban összesen 21 miniatúra- és 2 éremképmást közöl. – Fraknói ugyan a bautzeni Mátyás-relíeffel hasonlóságot vél fölfedezni, ami a kolozsvári szobornak egyben a „hú képmás” jelleget is biztosítaná. FRAKNÓI, 1902, 668–669.
94. VÁRKONYI, 1958, 206.
95. SOÓS, 1961, 47.
96. FRAKNÓI, 1877b, 8.; vö. a 93. jegyzettel.
97. LEHMANN, 1900, 71.
98. BERNÁT, 1969, 289.
99. Idézi Soós, 1961, 41.
100. LUX, 1920. A szerző novemberben, saját kiadásában megjelent műve címlapján a kolozsvári Mátyás-szobor fényképét találjuk. *A Héibn* egy név nélküli írás Fadrusz szobráról: „Ime, a kolozsvári Mátyás sem az az ember, aki gyöngyökkel telehintett kék-

- selyem ruhában járkált fényes termeiben, szellemesen csevegett Bonfínnal, vagy örült Attavante miniatűrjeivel ékes könyveknek, hanem a nagy nemzeti király, az országot összetartó erős államférfi, a mi magyarságunk őre, a mi ideálunk ezekben a komor napokban” (*A Hét*, XIII., 1902, 41/667. sz., 659.). A szobor kolozsvári történetéhez lásd: MIKLÓSI SIKES, 1998.
101. MIKLÓSI SIKES, 1998, 122. A király „képében” József Ágost főherceg jelent meg. A szoboravatáson ott voltak a kormány és az országgyűlés mindkét házának tagjai.
102. Az északi szárny nyugati oldalán elhelyezkedő táncterem előtti pilonokon Senyei Károlynak a *Zenét* és a *Táncot* jelképező háromalakos szoborcsoportja állott, a trónterem előtt négy allegorikus figura, az *Igazság*, *Nagylelkűség* (mindkettő Senyei Károly), a *Bölcsesség* (Köllő Miklós), illetve az *Irgalmasság* (Tóth István) szobra kapott helyet, a Habsburg-terem előtti timpanont a *Habsburg-ház diadala* reliefkompozíció ékesítette.
103. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a.
104. SINKÓ, 1986, 13.
105. SINKÓ, 1986, 13.
106. A *Századokban* a kolozsvári szoboravatásról megjelent tudósítás így fogalmaz: „Történelmünk egy újabb momentummal gazdagodott e napon. Mert valóban történelmi jelentőségű pillanat az egész nemzetet egyazon magasztos érzelemben egyesülve látnunk akkor, mikor a nemzeti erő, akarat és önrzet, mondjuk, a magyar imperializmus leghatalmasabb bajnokának, megszemélyesítőjének ércalakját állotta körül. [...] Valamint az ő [Kolozsvári Márton és György] Szent Lászlójuk, úgy Fadrusz János hatalmas Mátyása is az önálló Magyarország apotheosisa s könyveknél hangosabb hirdetője történelmi hivatásunknak” (*Századok*, „Vegyes közlések”, XXXVI., 1902, 873.). „B. S.” kommentárja az *Új Időkben* szintén a nagyhatalmi aspiráció kifejezését olvassa le a szoborról: „Ő [Mátyás] igazán megcsinálta a magyar imperiális politikát és amikor nála nélkül ma megint ilyesmire gondolunk, ugy-e, csak róla álmodunk?” (*Új Idők*, VIII., 1902, 42. sz., 342.).
107. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/56.
108. Galle Antal 1902. április 9-i jelentése az április 7-i bizottsági ülésről: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/1/1902. Z.323.
109. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/56.
110. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/56. A gipszbe öntés határideje december 1. Ennek teljesítése után járt volna csak a 10 000 korona tiszteletdíj első, 9000 korona összegű részlete.
111. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/136.
112. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/136. A miniszterelnöki jóváhagyás az 1903. január 1-én kelt 4871/ME sz. leiratban: uo.
113. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/136.
114. Fadruszné 1903. szeptember 29-én, Hermann Ottónak írt levelében kéri, hogy látogatását halassa el, mert férje mellhártyagyulladásos beteg. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, MS 256/9–10. – 1903. október 26-án halt meg. Érdekes, hogy Fadrusz halálakor a Mátyás-szobor mint Fadrusz-élművi gondolata is felmerül. Tóth Béla a *Magyar Hirlapban*: „Az emlék, melyhez Fadrusz Jánosnak joga van az ország fővárosában, az csakis a Mátyás szobra lehet. Sírkövet nem állítsunk neki, míg nem magasodik Buda várában a legdicsebb magyar monumentum, a kolozsvári Mátyás-szobor mása” (idézi: MIKLÓSI SIKES, 1998, 123.).
115. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/56.
116. Gyulai Farkas, Fadrusz személyes ismerőse így ír Fadrusz feleségéről: „A bájos szép lányt Fadrusz a bécsi akadémiai tanulása idején ismerte meg, akinek a szobrázatban mestere volt” (GYULAI, 1927, 508.).
117. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/56.
118. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/56.
119. MEDVEY, 1939, 109.
120. MIKLÓSI SIKES, 1998, 108.
121. MIKLÓSI SIKES, 1998, 114.
122. Lásd: NAGY, 1993, 117.
123. Az Országház kupolacsarnokában (Bezerédi Gyula), főkapuja fölött (Brestyánszky Béla) és dunai homlokzatán (Róna József), a Vigadó homlokzatán és 1905-től a milleniumi emlékművön (Zala György).
124. YBL, 1956b, 316. A többi javasolt téma: *Vérszerződés*, *Szent István megkeresztelése*, *Szilveszter pápa átadja a magyar követnek a koronát*, *Nagy Lajos bevonulása Nápolyba*, *Hunyadi János nádorfehérvári győzelme*, *Zrínyi Miklós kivonulása 1566-ban*, *Buda visszafoglalása*, *Vitam et sanguinem*.
125. Hauszmann 1902. október 23-án kelt levelében írja, hogy az 1902. szeptember 26-án „tartott bizottsági ülésben volt szerencséje tisztelettel alulírt művezetőnek előterjesztést tenni aziránt, hogy a Kammerer Ernő szépművészeti igazgató által ajánlott Geiger-féle olajfestmény: a kir. vár részére 4.000 kor. árért megszerzettessék, mely előterjesztést a nagytek. bizottság el is fogadta”. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1902/83. A bizottság 26-i határozata uo.
126. Lásd: SINKÓ, 1986, 14.
127. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1898. április 5-i XLIX. ülés.
128. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1898. október 24-i LXVI. ülés.
129. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.a. 1901. december 20-i LXXXIX. ülés.
130. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/4/1902., Galle Antal 1902. május 14-i jelentése.

131. Az előterjesztés 21 gépelt oldalas másolata a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban maradt fenn. A 13. oldalon a 14. pont így hangzik: „Euere kaiserliche und apostolisch königliche Majestät geruhten mündlich allergnädigst zu gestatten, dass mit der Anfertigung der Wandmalereien des Matthias Hunyady Saales des Malerkünstlers Julius Benczur betraut werde. Nachdem für das mit 160.000 Kronen festgestellte Malerhonorar nur eine Bedeckung von 60.000 Kronen vorhanden ist, erlaube ich mir um die allergnädigste Gewährung der noch mangelnden 100.000 Kronen allerunterthänigst zu bitten.” Obersthofmeisteramt, 79/B/4/1903.
132. Ybl Ervin a palota építéséről szóló tanulmányában (YBL, 1954–1955, 261.) forrás megjelölése nélkül teszi közzé, hogy az 1902 őszén (!) felmerülő hitelügyre a pénzügyminiszter (Lukács László) úgy hagyja jóvá az újabb 4 000 000 koronás hitelösszeget, hogy abból fedezni kell többek között a „Mátyás-teremben Benczur falképeinek 160.000 koronás tiszteletdíját”. 1902-től a várépítési bizottság üléseinek jegyzőkönyvei nem maradtak fenn. Magáról a királyi jóváhagyásról is (melyet Ybl Ervin szintén a forrás megjelölése nélkül közöl) csak Galle Antal várkapitánynak (1902-ben Ybl Lajost puccsszerűen nyugdíjazták) az 1903. szeptember 7-i ülésről készített szeptember 10-i jelentéséből értesülünk (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/4/1903. Z.1006.).
133. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1903/126.
134. Jelezve balra lent: „Benczúr Gyula 1915”. MNG, lt. sz.: 59.150. T. Letét a Budavári Önkormányzatnál.
135. Telepy Katalin e képről tudni véli, hogy „már 1917 végén befejezéséhez közeledett”: TELEPY, 1963, 43. Jelezve balra lent: „Benczúr Gyula 1919”. MNG, lt. sz.: 59.151. T. Letét a Budavári Önkormányzatnál.
136. TELEPY, 1963, 38. A képsorozat behatóbb elemzését lásd: BELLÁK, 2000.
137. MNG, lt. sz.: F.K. 4348.
138. 60,4 × 88 cm, MNG, lt. sz.: F.K. 4349.
139. 72 × 91 cm, MNG, lt. sz.: F.K.4350.
140. HAUSZMANN, 1900c, 29.; *Magyar Pályázatok*, III., 1905, 8. sz., 27.
141. Az egyetlen kivétel a londoni South Kensington Museum *Krisztus születése* reliefszobrászati díjében látható síkfödém, ahol a rozetták elhelyezkedése a kazetták oldalfelvezőjénél a Hunyadi Mátyás-terem mennyezetéhez hasonlítható. Ez azonban semmiképp sem tekinthető Benedettóra jellemző motívumnak és aligha tudatos átvétel.
142. Benedetto Mátyás részére készített faműve történetének elbeszéléséből („...un paio di casse con difficile e bellissimo magisterio di legni” In: VASARI, 1878, 334.) kiindulva mind Divald (DIVALD, 1901, VI–VII. füzet, 147.), mind Berzeviczy (BERZEVICZY, 1908, 298.) Benedettonek tulajdonítja a Bonfini által említett három Hunyadi-szobrot is, de míg előbbi ezeket Mátyás uralkodása első periódusára datálja, addig utóbbi a Beatrixszal kötött házasság utánra. Talán Hauszmann e kérdésben kialakított véleményét tükrözi Hüttl Dezső építészettörténeti előadása: Hauszmann veje, tanítványa és beosztottja (az ő hagyatékában maradtak fenn Hauszmann óravázlatai) Benedetto itt-tartózkodását 1450 és 1460 közé helyezi (HÜTL, 1919, 156.). Olyan vezető belsőépítészeti szerepet, melyet Hauszmann hivatkozása sugall a Hunyadi Mátyás-terem stílusával kapcsolatban, csupán egy szerző tulajdonít Benedetto da Maianónak. Lubóczy Mátyás trónkärpítjairől közzétett tanulmányában (LUBÓCZI, 1887, 404.) egyrészt ezek előrajzait illetően Benedetto szerzősége mellett foglal állást (mivel véleménye szerint az intarzia műfaja és a szőnyegszövevényes kapcsolatban állnak egymással), másrészt, ezen túlmenően, mivel a „renaissanceban szokás volt, hogy a művész az épületen mindent, a berendezéshez tartozó legcsekélyebb részletet is, maga tervezzen” (416.), elképzelhetetlennek tartja, hogy „Mátyás nem használta volna fel Benedetto itt létét és nem tervezette volna általában legalább is tróntermének belsejét, melyből reánk fájdalom csak a trónkärpít maradt” (uo.). Lubóczy az 1470-es évekre teszi Benedetto budai működését és egyéb, Mátyás számára készített márvány és terrakotta műveket is tulajdonít neki. A sors „csodálatos véletlen folytán egyedül fennmaradt” trónkärpít jelentőségét éppen ezzel indokolja, amiért minden bizonnyal Hauszmann is „védjegytől” választotta Benedetto nevét saját enteriorművéhez: „ez kapcsolja össze nálunk e kitűnő művész s a nagy király emlékét”.
143. HAUSZMANN, 1903, 177.
144. BFL, Kir. Várép. Biz., II/3.b. 1898/58.
145. Idézi: GYULAI, 1940, 64.
146. BALOGH, 1952, 29.
147. Éber László egyik írásában valóban úgy vélekedik, hogy „a Mátyás korabeli királyi lak tulajdonképpen alkotója Zsigmond király, míg Mátyás csak befejezte, kiépitette, a meglévő részeket saját ízlése szerint megújította [sic!], a nélkül, hogy az egésznek képét az olasz kora reneszánsz szellemében lényegesen megváltoztatta volna” (ÉBER, 1898, 197.), de már egy másik tanulmányában egyrészt a „drága, finom, gazdagon díszített, faragott vagy berakott művi” famunkákat emeli ki, melyekben „Mátyás király budavári palotája sem szűkölködött”, másrészt összegzőképpen a Mátyás-kori budai reneszánsz továbbélő, kisugárzó hatását hangsúlyozza (ÉBER, 1903, 430–433.). Pasteiner Gyula 1902-es tanulmánya szerint az idehívott itáliai mesterek az uralkodó csúcsíves stílusra tekintettel nem „fejthettek ki a renaissance építészeti természetének megfelelő korlátlan tevékenységet” s feladatuk „különösen a belső díszítésre szorítkozott”. Véleménye alátámasztásául a palotaépítés során feltárt töredékekre hivatkozik (PASTEINER, 1902, 265–266.). Csányi Károly dolgozatában pedig ezt olvassuk: „Olasz mesterek vezetése alatt készült Mátyás budavári palotájának belső architektúrája és berendezése [...] Az újabban előkerült töredékek a firenzei korai reneszánsz művészet formáira emlékeztetnek” (CSÁNYI, 1913, 18.).
148. SALAMON, 1885, II. kötet, 507–509.
149. SALAMON, 1885, II. kötet, 510.

150. PULSZKY, 1897, 242.
151. VAHOT, 1853, 15.
152. PULSZKY, 1897, 249.
153. ÉBER, 1903, 433.
154. BERZEVICZY, 1908, 317.
155. Pasteiner a magyar reneszánsz első periódusát hasonlónak véli a német, illetve francia reneszánsz kibontakozásához: „... az ide hívott építések itt sem fejthettek ki a renaissance-építéset természetének megfelelő korlátlan tevékenységet, a viszonyokkal, a meglévővel itt is alkudozni kellett” (PASTEINER, 1893, 19.). Nyilván szervezettebb fejlődéssel számol, mint például Gróh István, aki szerint a „legkorábbi, Mátyás alatt ide plántált renaissance tiszta olasz”, míg a „később kifejlődő renaissance német, kevés provincializmussal” (GRÓH, 1902, 34.). Gróh az olasz ornamentika illusztrálására egy jóval Mátyás halála utáni emlék, a nyírbátori stallum saját maga által készített felvételi rajzát közli. Pulszky Ferenc véleményét pedig valahol a kettő között helyezhetjük el: a XVI. századi magyar művészet kibontakozására az itáliai reneszánsz a reformáció korának német művészetén keresztül gyakorolt hatást, de a megindult nemzeti fejlődést a mohácsi vész megakasztotta, s a rákövetkező két évszázad történelmi körülményei miatt „magyar művészetről” szó sem lehetett (PULSZKY, 1897, 249.). Éber, előkészület nélküli beáramlása ellenére, az itáliai reneszánsz megtelepedésével és a mohácsi vészig terjedő utóhatásával számol (ÉBER, 1903, 433.). Divald Kornél, aki *Budapest művészete a török hódoltság előtt* című könyvét nagyjából egy időben írta a Hunyadi Mátyás-terem berendezésével, s bevezetőjében Hauszmann-nak és Györgynek köszönetét nyilváníti a tőlük kapott rajzokért és fényképekért, már kifejezetten egy önálló nemzeti művészettörténet igényét jelenti be. Mátyás építkezéseit Beatrix és az itáliai humanisták Magyarországra jövelete elé helyezi, és az olaszok vezető szerepe mellett biztosra veszi, hogy a magyar mesterek izlésére is döntő hatást gyakorolt az itáliai reneszánsz, s hogy „látván a hazájukba vándorló olaszok sikereit, bizonyára nem késtek ők sem Itáliába vándorútra kelni s ennek az új művészetével behatóbban megismerkedni” (DIVALD, é. n., 152.). Divald 1929-ben megjelent művében Mátyás palotája gazdag berendezésének visszfényét ugyancsak a nyírbátori stallumok művészetében ismeri fel (DIVALD, 1929, 58.). A Zsigmond- és Árpád-kori épületek közé épített Mátyás-féle palotát egyenesen az urbinói hercegi palotához hasonlítja (DIVALD, 1901, 330.). Divald az Itáliában dolgozó magyar kézművesek felsorolásakor arra a Riedl Frigyesre hivatkozik, aki a Mátyás-kori magyar reneszánsz legfőbb művének magát a király személyét tartja: „A renaissance mozgalma nem létesített nálunk magyar művészeti remeket. Mátyást annak tekinthetjük. Ő olyan renaissance termék, mint Verocchiónak egy szobra, Mantegnanak egy képe, Brunelleschinek egy homlokzata vagy Attavante egy codexe” (RIEDL, 1893, 257.). Riedl kevésbé következetes álláspontja az argumentációs lehetőségeket mégis jól szemlélteti. Egyrészt úgy találja, hogy az „idegen befolyásokkal szemben csekélyebb volt az önálló nemzeti szellem ellenállása és így e befolyások gyorsabban hathattak a magyar művelődésre, mint máshol. Még nem érkezett meg az idő, a melyben az idegen hatásra erős nemzeti visszahatás felel: az újjászületés kora nem válik evolutívóvá. Az általános nemzeti művelődés még nem elég szilárd médium arra, hogy tovább szállítsa az idegen hatást” (RIEDL, 1893, 387.). Másrészt viszont számba veszi a XVI. század eleji Magyarországon működő mesterek munkáit, és megállapítja: „... téves azonban az a nézet, hogy a Mátyás korabeli reneszánsz-műveltség csak rövid fényes fellobbanás volt, melyet annál sötétebb éjjel követett” (RIEDL, 1893, 387.), s végül egy szakadatlan nemzet művészeti szekvencia létét állítja: „Egyik láncszem ilyképp a másikba kapcsolódik és levezet bennünket a mi századunkig. Mátyás szelleme nem volt meteor, mely föllángol és örökre elalszik, hanem fálya, melyen más fáklya gyűl” (RIEDL, 1893, 389.). Az Itáliában megfordult magyar művészek „honosító” tevékenységével számol Myskovszky Viktor is a magyarországi reneszánsz kezdetéről és fejlődéséről tartott akadémiai székfoglaló előadásában (MYSKOVSZKY, 1881). Myskovszky a Mátyás korában uralkodóvá váló reneszánsz stílus, főleg a „háború veszélyeitől megkímélt felföldi városainkban”, folyamatos fejlődését feltételezi (MYSKOVSZKY, 1881, 36.), mely során a Mátyás-kori budai centrumból szétsugárzó itáliai reneszánsz fokozatosan önállóvá, magyarrá, nemzetivé válik. Gondolatmenete végén megállapítja, hogy a XVI–XVII. századi felvidéki „renaissance stílus műalkotásainktól bizonyos magyar nemzeti jelleget elvitatni nem lehet” (MYSKOVSZKY, 1881, 37.).
156. CSÁNYI, 1913, 24.
157. *Századok*, XXXI., 1897, 660.
158. Ybl Lajos 1897. április 11-én a következőket jelenti a főudvarmesteri hivatalnak: „Über Ansuchen der Landes-Commission für Erhaltung von Bauobjecten archeologischen Werthes, wurden die vorgefundenen und unter dem Garten-Niveau bleibenden Pfeiler der alten Mathiasburg mit einer Schutzmauer umgeben und eingewölbt, damit für spätere Jahrhunderte erhalten bleiben”. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/2. Z.249.
159. PASTEINER, 1902, 261. Pasteiner forrásellenzésének szkeptikus végeredménye, hogy a Mátyás-kori palota építőiről és építőműveiről szóló beszámolók nem hozhatók egymással összefüggésbe, s voltaképpen ezek alapján vajmi kevés biztosat lehet a palota építészetről állítani (263.). E lelet és leírás kapcsán is kételyének ad hangot: „... ez az egy adat is becses volna, csak kár, hogy nem mondja meg, valjon a Zsigmondtól vagy a Mátyástól emelt épületek egyikében volt-e a nagy ebédterem, mely a közepén álló oszlop tanúsága szerint kétségtelenül csücsíves művészeti volt” (260.).
160. LUX, 1920, 48. A terem rekonstrukciója során Lux Györgyi Géza megfigyelésére, szóbeli közlésére, illetve a Hauszmann által közölt adattokra támaszkodik.
161. LUX, 1920, 34.: „Ezek az adatok a feltárt és ismét eltemetett összefüggő alapfalakra és építészeti faragványokra, illetve az építkezést, főként az útépitést [Palota út – R. P.] akadályozó lebontott várfal alakjára vonatkoznak”.
162. Az MMÉE-ben tartott előadás szövegének kézirata: OMvH MÉM, lt. sz. nélkül.

163. BERZEVICZY, 1908, 289.
164. LUX, 1920, 80.
165. CZAGÁNY, 1966, 111. Divald Kornél még a festmény elkészülte előtt írja: „...[Györgyi] műve a távlati szerkesztésnek valóságos kis remeke, mely bizvást mintájául szolgálhat annak a freskónak, a mely a mai királyi vár egyik termében a régi királyi vár fényét és pompáját lesz hivatva megörökíteni” (DIVALD, 1901, VII. füzet, 372.). A Királyi Várépítési Bizottság 1903. május 2-i ülésén dönt arról, hogy megrendel Spányi Bélától három képet 20 000 koronáért (Spányi a három falfestményért 24 000 koronát kért). Galle Antal „Oberinspector” 1903. május 6-i jelentése az üléstről: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/4/1903. Z.531. Spányi három festményét a palota Visegrád-szobájában, a C és B épületek összekötő tagjában, a „Gobelin” szoba mellett helyezték el. A képek tárgya: *A budai vár Mátvás korában, Vajdahunyad vára és a Visegrádi vár*. Lásd: Die königliche Burg in Budapest. Budapest, é. n. [1928], 2.
166. Eltekint többek között a Figdor-gyűjtemény híres *Strozzischemeljének* felhasználásától, amelyet pedig a „családi tradíció” Benedetto da Maiano művének tartott. Lásd: SCHESTAG, 1930, No. 657. A bútordarabot RÁTH, II., 1903 is publikálja: 377., 303. kép.
167. CSÁNYI, 1913, 24.
168. Képüket lásd: BALOGH, 1985b, 65. kép, illetve HAUSZMANN, 1903, 176.
169. GRÓH, 1894, 328.
170. SCHESTAG 1871, 127.
171. ZLINSZKYNÉ, 1996. Az 1870-es évek végére datált szekrénytervek: Kat. No. B. 4. („szekrényterv”) és B. 5.1. („ebédlőszekrény”). A váci trónus 1888-ban készült (kivitelezők: Wály és Bronecz mûszatalosok), Kat. No. B. 27.1. „Püspöki trón, Vác, Székese gyház”.
172. HIRTH, 1886, 143.
173. HAUSZMANN, 1997, 48. A Seidl Ambrus által hozzáfűzött jegyzet: 187. (69. jegyzet). Ybl Ervin a várépítés alatt Hauszmann által tervezett Döbrentei utcai bérházakat a palota „izléses mellékterméke”-nek nevezi.
174. Vö. H. Dühning enteriortervével vagy Heinrich Irmeler könyvtárszekrény-tervével. Lásd a 176. jegyzetet.
175. A Néprajzi Múzeum területén az első emeleti kiállító-helyiségben (egykor tárgyalóterem) másodlagos elhelyezésben találunk rombuszmustrás falburkolatot. A Politikatörténeti Intézet folyosóin és tanácskozótermében (a volt elnöki szoba) az eredeti rombuszmintás tölgyfaborítás maradt fenn.
176. Rombuszos táblázat díszíti például a Palais Breuner (Bécs, Singer Str. 16.) disztermet, a Palais Chotek udvari frontjának ajtószármait (ma már nem az eredeti látható) H. Dühning, valamint Heinrich Irmeler könyvtárszekrényét (Möbel und Decorations-Schatz, Wien, o. J., illetve *Blätter für Kunstgewerbe*, Jg. XXVI., 1897, Heft V., Taf. 26.).
177. Képét lásd: *Blätter für Kunstgewerbe*, Jg. IX., Heft 2., Taf. 2.
178. HIMMELHEBER, 1973, 205. ff. Himmelheber a századforduló historizmusát a *Neoklassizismus* fejezetcím alatt tárgyalja.
179. HIMMELHEBER a historizmus e megalkuvó késői jelenségét így írja le: „Tatsächlich ist aber dieser Neoklassizismus in erster Linie keine Fortsetzung des Historismus, sondern ein neuer Beginn, der gerade als Reaktion auf die nun als schwülstig, geradezu »unhygienisch« empfundene letzte Phase des Historismus gedacht war, eine Reaktion, die gleichzeitig und aus den gleichen Motiven heraus entsteht, wie die des Jugendstils”. HIMMELHEBER, 1973, 206.
180. Baumann „modernizált” historizmusát kitűnően példazzák a Stubenringen egymással szemben épült művei, a hadügyminisztérium (1909–1913), illetve a Handelskammer (1905–1907). Utóbbiban a fa falburkolatot elszórt copf motívumok, köztük hangsúlyosan rombusz díszítik.
181. Moderne Innenräume und Möbel. 73 photographische Aufnahmen auf 50 Tafeln in Lichtdruck. Wien, o. J.
182. MEIER-GRAEFE, 1901, 249.
183. GÜNTHER, 1992. A szerző Pault „ein Meister des geradlinigen Stils”-ként jelöli. Günther szerint Paul ebben az abszolút mesterfokot a bayreuth-i kormányzósági épület elnöki munkaszobájának berendezésével (melyet előtte az 1904-es St. Louis-i világkiállításon is bemutatnak) éri el. Éppen e szoba falburkolatán figyelhetjük meg a rombuszalakzat változatos felhasználását (20.). Lásd még: GÜNTHER, 1971, Kat., No. 4, 89. Paul a Vereinigte Werkstättében a „modernizált” klasszicizáló vonalat képviselte, mely elfogadhatónak bizonyult a konzervatív izlés számára. Nem véletlenül kéri föl éppen őt Wilhelm von Bode a berlini Kunstgewerbemuseum iskolájának vezetésére 1906-ban (ZIFFER, 1992, 98.).
184. Josef Hoffmann „térművészetéhez”, illetve stílusfejlődéséhez: FORSTHUBER, 1991, 51., illetve VÖLKER, 1987, 15. A bécsi „Quadratstil” előzményeiről (kiemelten a nem köztudott holland előzményekről): BISANZ-PRAKKEN, 1982, 44.
185. Olbrich rombuszmotívumot használ például a Deutsche Lloyd gőzhajójának kabinberendezésében, Behrens az 1905-ös berlini A. Wertheim-kiállításon bemutatott hálószoba-berendezésében, illetve az 1906-os kölni Deutsche Kunstausstellungra épített *Tonhaus* faldekorációjában.
186. Az 1906–1907-ben Hagenben (Vesztfália) épített krematóriumnál a sikszerűség lesz az épület „jelentésének” legfőbb kifejezőeszköze. A „nehézkés testiség” való mentesség a végtelenre, a tisztán szellemre, a földi létén túlra kíván utalni. Az épület szinte historizáló módon idézi meg a firenzei templomok márvány inkrusztációs felületeit, sőt a dekoráció kvadrátszerkesztése is a Santa Maria Novella homlokzatára utal (lásd: CREUTZ, 1909, 42.).
187. 1903-as rektori beszédében így fogalmaz: „Mind hazánk építészetében, mind az egész művelt világban a XIX. század második felében, de még ma is a renaissance és annak különböző válfaja [sic!] képviselik a vezető stílust. Ez a jelenség nem véletlen

- szülötte, hanem szükségképpen keletkezett annak felismerése folytán, hogy ez a műalak modern követelményeinket a legjobban fejezi ki. A térségnek okszerű kihasználása, az újabb szerkezetek, a vas és üvegegyagnak alkalmazhatása, csakis ennek a műalaknak a felhasználásával volt lehetséges” (HAUSZMANN rektori beszéde, 12.).
188. WOLFFLIN, 1888, 18.
189. A terem falnézeti, mennyezet- és kandallótervei a potsdami tervtárban található (Stiftung Preussische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg, Plankammer. Schloss Berlin Mappe, 144–155.). Segítségéért ezúton mondok köszönetet Adelheid Schendelnek.
190. GEYER, 1993, 121.
191. PESCHKEN–KLÜNNER, 1982, 53.
192. Ezek közül csak a müncheni Bernheimer cégnél vásárolt, a már említett csontberakásos asztal vételéről van adatunk. Ennek közeli analógiáját őrzi a hamburgi Museum für Kunstgewerbe. A múzeum centenáriuma alkalmából rendezett historizmus-kiállítás katalógusában (JEDDING, 1977, Kat. No. 49., 34–36.) Hermann Jedding kiemeli az 1873-as bécsi világkiállítás szerepét e speciálisan itáliai bútor-diszítésmód népszerűvé válásában. A világkiállításon, melyen az ifjú Hauszmann is részt vett az Erzsébet téri kioszk és egyéb bérházainak tervével, az olasz részlegben nem kevesebb, mint 15 bútorgyártó állított ki ébenfa bútorokat csontberakásos diszítéssel (Welt-Ausstellung 1873 in Wien. Officieller General-Catalog. Wien, 1873; Hauszmann a XVIII. *Bau- und Civil-Ingenieurwesen* csoportban, míg az olasz bútorkészítők a VIII. *Holz-Industrie* osztályban). Hauszmann egy egyhónapos ösztöndíj segítségével ott volt az 1867-es párizsi világkiállításon is (lásd: HAUSZMANN, 1997, 22.), ahol szintén sikert aratott a XVI. század végi firenzei bútorfajták felelevenítése. Hogy általában a kiállítások tapasztalatait Hauszmann lakberendezési tevékenységében közvetlenül is felhasználhatta, azt szintén saját memoárja alapján feltételezhetjük, hiszen például gróf Pejovich Pál podgoráci kastélyának bebútorozása ügyében az 1879-es bécsi bútorkiállítást látogatta meg, s itt ad megbízást a Portois & Fix cégnek (HAUSZMANN, 1997, 50.). A Hunyadi Mátyás-teremben elhelyezett elefántcsont-berakásos ébenfa asztal analóg darabja 1885-ben a Makart-hagyatékából került árverésre, majd a bécsi iparművészeti múzeum gyűjteményébe (STREIT, 1885, Kat. No. 188.).
193. Illetve annak tartott, de minden valószínűség szerint inkább XIX. századi.
194. A palota látogatható részeiről kiadott két vezető füzet: Die königliche Burg in Budapest. Budapest, é. n., illetve: Die königliche Burg zu Budapest, h. n., é. n.
195. Archív fotó. FSzEKBGy Fotótár, lt. sz.: 3627. sz. repr. neg.
196. A palotáról kiadott vezető füzet így írja le a könyvtárat: „Links von diesem Saale [dem Zeremoniensaal – R. P.] gelangen wir in die aus drei Räumen bestehende königliche Bibliothek, deren mittleren Teil der Saal Matthias Corvinus ist. Hier befinden sich einzelne Exemplare der zu Zeit der Regierung des Königs Matthias hergestellten, weltberühmten Corvinen (1458–1494) [...] Entlang der Wand erblicken wir zwei Marmorbüsten Georg Zala's König Franz Josef I. und die Königin Elisabeth darstellend. Die Pfeilerwand schmücken Porträts des König Matthias von Boltraffio und Adam Mányoky. An der nördlichen Wand befinden sich Reliefs, König Matthias und die Königin Beatrix darstellend. Dieselben sind Schöpfung von des Giovanni Dalmata” (Die königliche Burg zu Budapest, é. n., 24–25.). Falnézet-rajzok a BTM Kiscelli Múzeum Tervtárában, illetve bútortervek az OMvH Tervtárában.
197. OMvH Tervtár, lt. sz.: 72.242, 72.244., 72.247. Varga Livia a reliefek hátsó felülete alapján helyesen feltételezi tehát, hogy „akár konzolon a fal előtt, akár egy kandallón egymással szemben” állították fel a domborműveket. Kérdéses azonban, hogy a Corvin-teremben való kiállítás előtt milyen volt a reliefek hátoldala, és ezen túl persze még mindig jó négy száz év tárolástörténete választ el az eredeti felállítás körülményeire való következtetéstől... (VARGA, 1999, 58–59., 179.).
198. OMvH Tervtár, lt. sz.: 72.239.
199. A várkapitány szóbeli közlését idézi: HAVASSY, 1996, 24.
200. HAVASSY, 1996, 25.
201. JESZENSZKY, 1952, 1010. tétel (80.).
202. MOL, K szekc., 2416. cs., 160–161. tétel. Egyes Állami Javak Kezelése. Budai Várpalota ingó vagyontárgyainak leltára. X. Dísz tárgyak.
203. Szépművészeti Múzeum Adattár, iktatószám: 106/1947. A dokumentum fénymásolatának rendelkezésemre bocsátásáért hálával tartozom Dávid Ferencnek.
204. Soós, 1961, 48.
205. A Középpülettervező Vállalat 2. műterme által készített *Műszaki terv a budai várpalota „F” épületszakaszának (krisztinavárosi szárny) helyreállítási és átalakítási munkáinak I. csoportjáról (törzsszám: 2409.)* címet viselő dokumentum a KÖZTI irattárából a KOMBER-hez, illetve jogutóda, a Várgondnokság Kht-hoz került.
206. *Budai Várpalota átalakítási terv.* Rajzszám: E-250, tervszám: 2409/250, keltezés nélkül (Várgondnokság).
207. „F” *épület I. emelet végleges alaprajza.* Rajzszám: E-305, tervszám: 2409/305, kelt: 1951. február 20. (Várgondnokság).
208. OMvH Tervtár, lt. sz.: 72.240.
209. OMvH Tervtár, lt. sz.: 72. 241. A keleti ajtónyílás előtt oszlopokat már nem látunk, viszont megjelenik egy függöny, illetve a szomszédos termek felől a duplaajtós megoldás, sőt ebből az is kiolvasható, hogy a nyugati középső nyílás továbbra is ajtóként funkcionált volna. A szomszédos északi helyiség itt is titkári, illetve várószoba, délen pedig egy referens munkaszobáját találjuk. A terem középterét ívelt lábú négy bakra támaszkodó, 5 m hosszú és 1,2 m széles, posztóbevonatú, oldalán sárgaréz-berakású meanderszalag-disztes, közepén kiszélesedő asztallap urálja.

210. A terem bútorrendezési alaprajza: rajzsám: 1358., tervszám: 5004., törzssám: 2409/B, terv: Flach János, kelt: 1955. március 4. Valamennyi bútorterv tervsám: 5004. A tárgyalóasztal terve: rajzsám: 524., törzssám: 2409., kelt: 1953. január 30. A pamlag terve: rajzsám: 531., törzssám: 2409., kelt: 1953. február 3. Könyv- és rádiószekrény: rajzsám: 1360. (1387. részletrajz), törzssám: 2409/B, kelt: 1955. február 16. Virág- és telefonasztal: rajzsám: 1361. (1385. és 1386. részletrajzsám), törzssám: 24098., kelt: 1955. február 17. Íróasztal: rajzsám: 1362. (1380. részletrajzsám), törzssám: 24098., kelt: 1955. február 18. Asztali lámpa: rajzsám: 1366., törzssám: 2409/B, kelt: 1955. február 28. Írókarosszék, tárgyaló karosszék és fotel: rajzsám: 1367. (részletrajzsámok: 1381., 1382., 1383.), törzssám: 2409/B, kelt: 1955. március 1. Csillárterv: rajzsám: 1427., törzssám: 2409/B, kelt: 1955. március 4. Kerek asztal: rajzsám: 1371., törzssám: 2409/B, kelt: 1955. március 6. Utóbbi tervet Csonka L. rajzolta, a többi bútortervet Potyondi, a lámpaterveket Fábry. A tervek a Várgondnokság irattárában: *É. M. Középülettervező Vállalat. A Budai Várpalota Bútorrendezési M. XIII. kötet. „F” épületszakasz. Törzssz. 2409/B. 1953–1955. év 7. kötet. Műszaki terv felirátú kötetben.* A rajzokat az egyes bútorokat leíró részletes költségvetési füzet egészíti ki (még az egyes árak feltüntetése nélkül).
211. Mind a *Budai várpalota középszárnyának és dunai homlokzatának vázlatteveihez* mellékel, valószínűleg 1953-ban keletkezett *Műleírás*, mind a *Budai várpalota helyreállításának előteveihez* készített *Műleírás* tervbe veszi a D szárny tróntermének helyreállítását, mely még a „múlt századbeli árokokok alól kihámozható” volt, valamint ez utóbbi, Janáky István által szignált tervezet még a Diplomata lépcső helyreállításával is számol a C szárnyban.
212. Az egyetlen kivételt a krisztinavárosi szárny diszlepcsőházának némely eleme jelentette: egy 1961. májusi terven az *Atlasz-szobrok* eredeti funkciójukban szerepelnek és a lépcsőfeljárót is az eredeti fehér márvány balusztrád szegélyezi (OMvH Tervtár, lt. sz.: 9099.).
213. OMvH Tervtár, lt. sz.: 1280.
214. OMvH Tervtár, lt. sz.: 1257.
215. OMvH Tervtár, lt. sz.: 1257., 10327/1959. számú határozat.
216. OMvH Tervtár, lt. sz.: 9099.
217. HAVASSY, 1996, 26.
218. OMvH Tervtár, lt. sz.: 9099.
219. OMvH Tervtár, lt. sz.: 9099.
220. OMvH Tervtár, lt. sz.: 1257.
221. OMvH Tervtár, lt. sz.: 1257.
222. OMvH Tervtár, lt. sz.: 9099.
223. OMvH Tervtár, lt. sz.: 9099.
224. OMvH Tervtár, lt. sz.: 9099.
225. OMvH Tervtár, lt. sz.: 1257.
226. OMvH Tervtár, lt. sz.: 32043.
227. OMvH Tervtár, lt. sz.: 32042., 129. rajz, törzssám: 5601/62–5/66.
228. Ez már egy megelőző rajz (BÉ-129. sz.) módosítása. A KÖZTI-műterem tervanyagának egy része, köztük e rajz is (rajzsám: BÉ-129/a.), a KOMBER jogutódjánál, a Várgondnokság Kht-nál maradt fenn.
229. A vitrinek megjelenését a patinázott bronz, az üveg és a lábazati részre fölfutó szőnyegpadló határozta meg. A vitrinek műszaki terve: BÉ-281., kelt: 1966, tervezte: Lőrinczi Edit (Várgondnokság).
230. Rajzsám: BÉ-191/a. (Várgondnokság). Az egyes gúlak fényő vakfára furnérozott paliszander borításúak lettek volna, a gúlakon belül 4 db 150 W-os izzó (illetve a vitrinek fölött reflektor) világított volna a gúla levágott csúcsába illesztett üvegprizmán keresztül. A gúlak műszaki rajza: BÉ-291., kelt: 1966, tervezte: Potyondi Margit és Lőrinczi Edit (Várgondnokság).
231. Rajzsám: BF-3214., tervezte: Sziráki Z. (Várgondnokság).
232. TOMBOR, 1967, 96.
233. TOMBOR, 1967, 96. Csapodi Csabáné ugyanez évben ír rövid tájékoztatást az OSzK-ban tervezett „könyvmúzeum”-ról: „...külön termet kap a Bibliotheca Corviniana, már csak azért is, mivel ezt tekintjük a nemzeti könyvtár legrégebbi ősenek, másrészt azért, mert a Corvina-könyvtár fennmaradt kódexei most szinte ugyanoda kerülnek vissza, ahol a XV. században álltak. Éppen ezért különös kegyelettel kívánunk neki emléket állítani. Az épület nyugati, középső részén, a volt királyi vár egykori »Mátyás-teremben« áll majd néhány belső világítású vitrin, amelyben alkalomadtán eredetiben, általában azonban facsimilében mutatunk be Corvinákat” (CSAPODI, 1966, 323.).
234. CSAPODI, 1966, 323.
235. Rajzsám: BÉ-223. További módosítások: rajzsám: E-477., kelt: 1971, tervezte: Lőrinczi E.–Fehérváryné; rajzsám: E-477/M., kelt: 1983., tervezte: Lőrinczi, jóváhagyva: 1983. 9. 27.
236. A hosszoldalakon 52,6 cm széles, 88,4 cm hosszú és 3 cm vastag, míg a rövid oldalakon 39 × 88,4 × 3 cm-es lapok.
237. LŐRINCZI, 1996, 74.
238. Rajzsám: BÉ-1127., kelt: 1977, tervezte: Lőrinczi. A kívül bronzszínűre eloxált, állítható gömblámpát a Hilton-szállóban alkalmazták először.

FÜGGELÉK

A HUNYADI MÁTYÁS-TEREM KIVITELEZÉSE

A Budavári Palota krisztinavárosi szárnya 1897 júniusára készült el a főpárkány magasságáig, ekkor tartották a Bokréta-ünnepséget,¹ 1897. szeptember 27-én már az épületasztalos-munkák zártkörű pályázatára hívják fel Gregersen Guildbrand, Thék Endre és Müller Rezső cégét.² A november 10-i bizottsági határozat Thék ajánlatát fogadja el.³ Az OMvH Tervtára őriz egy alaprajzot, mely a krisztinavárosi szárny első emelete épületasztalos-munkáinak megrendeléséhez készült.⁴ Ezen a Hunyadi Mátyás- és a két szomszédos teremre vonatkozóan átlósan „vakpadló díófrizekkel parketák” felirat olvasható, ezenkívül a Hunyadi Mátyás-teremnél „tölgyfa”, a két szomszédos teremnél „fehér” feliratok találhatók. Utóbbiakat már a termék falburkolatára vonatkozathatjuk, mégpedig a Budapest Főváros Levéltárában fennmaradt *Előmeret és költségvetés a krisztinavárosi szárnyépületen előforduló dísz-asztalos munkákról* címet viselő füzet⁵ alapján. A füzetet a három pályázatra felhívott asztalos cég ajánlata feltüntetésével visszajuttatta a művezetésnek. A levéltár a Müller Rezső által 1901. február 4-én kitöltött példányt őrizte meg. Az alaprajzon a Hunyadi Mátyás-terem nyílásaiba beírt bekarikázott számok – „73” (kétszer a nyugati oldal ablaknyílásai helyén), „74” (a nyugati oldal középső ajtónyílásában), „75” (a két szomszédos terembe nyíló ajtónyílások helyén), „76” (a folyosóra nyíló ajtó nyílásában) – azonosíthatók az árajánlat sorszámaival: „73. 2 drb csak belső ablak felülvilágítóval tölgyfából á 60 frt; 74. 1 drb csak belső balkonajtó fölülvilágítóval tölgyfából á 80 frt; 75. 2 drb kétszárnyú ajtó, az egyik oldal hársfából, gondosan faragva, 0,70 széles, hársfából készítendő bélés benyíló parapetokkal 1,60/3,23 á 400 frt; 76. 1 drb ugyanaz, 0,24 sz. béléssel, külső díszkerettel a belső oldal tölgyfa, a külső díó v. mahagony fából 1,6/3,23 400 frt”. Érdemes felfigyelnünk arra, hogy míg e költségvetés a két szomszédos terembe nyíló ajtónál tervez mélyebb falmélyedést (0,70 m), hogy az ajtók a Hunyadi Mátyás-terembe nyíljanak, és a folyosó felé vezető ajtónál tervez szűkebb beugrást (0,24 m), addig a megvalósult teremben és a tervmellékleten ez éppen fordítva van.

Az árajánlat a 77–80. pontokban a terem famunkáit sorolja fel. Rögtön a 77. pont egy olyan elképzelésről tudósít, mely később más módon valósult meg: „77. 110,2 m² gazdagon kiképzett famennyezet puhafából, 8 szögletes tagozott cassettákkal rajz szerint, fabéleléssel és minden szükséges vasalkatrészekkel, minden előforduló szobrász munkával együtt á 40 frt össz 4400 frt”. Eszerint az árajánlathoz mellékelte tervvariánsan még nyolcszögletes mezőkből épülhetett fel a mennyezet, eltérően a végül elkészült négyszögű rekeszekből álló födémtől. Sőt az egységárral számolt költségvetésből az is gyanítható, hogy a mennyezet 110 db nyolcszögű mezőből állt volna, ami a későbbi 77 db négyzethez viszonyítva lényegesen sűrűbb beosztást eredményezett volna. A következő három pont a falburkolatot írja le: „78. 45,00 fmr gazdagon tagozott főpárkány, az egész terem körül, puhafából, friesbetéttel stb. rajz szerint, faragásokkal együtt 0,50 mag., 0,25 kiugrás á 40 frt, össz 1800 frt; 79. 50,00 fmr 0,32 széles pilaszterszerű fallécczel faragott betétekkel, tölgyfából á 30 frt, össz 1500 frt; 80. 265,00 fmr faliléc horonnyal, takarólécczel együtt 0,15 széles tölgy fából á 3 frt, össz 795 frt”. Nem teljesen érthető, hogy az 1897-es pályázathoz mellékelte alaprajz milyen módon kapcsolódik az 1901-ben benyújtott árajánlathoz. Legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy az alaprajzba ceruzával beírt számok, illetve a „tölgyfa” (valamint „fehér” stb.) felirat utólagosak, az alaprajz eredetileg csak a vakpadlóra, valamint a külső ablakok és ajtók elhelyezkedésére vonatkozóan nyújtott tájékoztatást.

1897. december 10-én a Királyi Várépítési Bizottság elfogadja a művezetés terveit a Szent István-teremre vonatkozóan, és az 1900. évi párizsi világiállításon történő bemutatás érdekében megbizzza a művezetést a kivitelezési munkák megrendelésével. A Hunyadi Mátyás-terem megvalósításának konkrétumai ekkor még nem kerülnek szóba. Egy 1899. május 16-i dátummal ellátott alaprajzon⁶ a krisztinavárosi palotaszárny első emeletének villanyvezeték-hálózatát látjuk. A terembe a két mennyezeti csilláron kívül a keleti és nyugati falra falikarokat terveztek, melyeket végül nem készítettek el. Mindkét csillár kapcsolóját a déli ajtó

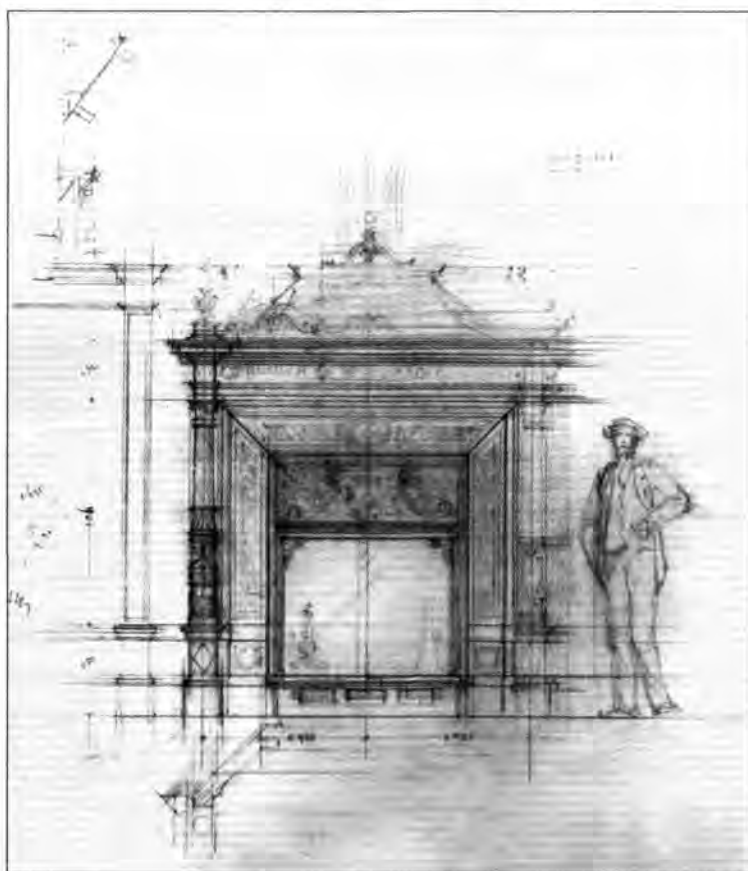
29. A Hunyadi Mátyás-terem
oldalfalának
és mennyezetének
tervváltozata.

keleti oldalára helyezték, illetve az északi csillár még a keleti ajtó melletti déli falikar kapcsolójával is meggyújtható lett volna. A vezetékek (2 mm átmérőjű Bergmann-csővek) kiépítését a Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár Társulat végezte.

A következő értesülés a tervezési folyamatról az 1900. december 22-i, LXXIX. ülés jegyzőkönyvéből származik: „Az első emeleti díszhelyiségek falkiképzéséhez és bútoraihoz tartozó rajzok jelenleg vannak munkában”.⁷ A bizottság 1900. október 1-i ülésén „a kir. vár belső berendezéséhez a müncheni Bernheimer cégtől több dísztárgy beszerzése iránt” hoz határozatot.⁸ Ezek között találjuk a következő tételt: „6. egy nagy ébenfa asztal elefántcsont-berakattal 1000 márka”. Valószínű, hogy ez a tárgy azonos a Szabó László által leltárba vett, illetve az erkélyen lefényképezett asztallal. A többi készen vásárolt bútordarab (a másik berakott díszű asztal, az írószekrény és a két bársonyuzatos, rézszegecsekkel díszített karosszék) származási helyéről nincs adatunk.

A Hunyadi Mátyás-terem falburkolatának és mennyezetének famunkáira 1901. május 3-án kötöttek szerződést a Thék bútorgyárral, ezt a bizottság az 1720/1901. számú határozatával hagyta jóvá.⁹ Thék öt másik asztalos céggel futott versenyt, ajánlataikról egy összesítő táblázatban maradt fenn adat.¹⁰ Csepreghy János, Müller Rezső, Michl Alajos, Gregersen Guildbrand és Teschauer Vince pályázott még a Hunyadi Mátyás-terem „tölgyfa munkáira”. Figyelemre méltó, hogy nem Thék ajánlata tartalmazza a legalacsonyabb árat, hiszen mind Gregersen, mind Csepreghy olcsóbban vállalta a feladatot.¹¹ A pályázók összesen hétféle asztalosmunkára adtak ajánlatot. A bizottság végül Théknek juttatta a „magas vendég lakosztálya”, az első emeleti „legfelsőbb lakosztály »cerclé«-terme és ebédlője”, az „első fejedelmi lakosztály”, a „harmadik fejedelmi lakosztály” és a Hunyadi Mátyás-terem munkáit, míg Csepreghy János üzemét a „második fejedelmi lakosztály”, Teschauer Vincét pedig a földszinti és emeleti csarnok kivitelezésével bízták meg. Hogy voltak-e ilyen enteriőrtervek kivitelezésére vállalkozott Thék, arra csak az 1902. július 2-i, 609/902. számú

bizottsági határozatból,¹² az ezt előkészítő művezetői előterjesztésből,¹³ illetve Thék Endre 1902. június 17-én kelt, Hauszmann Alajosnak címzett leveléből¹⁴ következtethetünk. 1902. július 2-án ugyanis módosították az eredeti terveket és Thék szerződését is. A határozat így szól: „A bizottság hozzájárul ahhoz, hogy a szóban forgó terem kiképzésénél a márvány betétek elmaradjanak, és azok helyett faragott tölgyfa betétek alkalmaztassanak, továbbá, hogy a puhafa mennyezet helyett gazdag stuccokiképzés készüljön”. A végül megvalósított enteriőr lefedésére mégiscsak kazettás síkfödémet alkalmaztak, ugyanakkor sem az újbóli termódosításról, sem az 1902 júniusában felmerült lehetőségéről, sem a stukkódíszes mennyezet részleteiről nincs dokumentumunk. Nem ismerjük továbbá az itt említett márványbetét részleteit sem. Az 1902. július 2-i bizottsági határozat Hauszmann június 25-i felterjesztését fogadta el. Eszerint a márványbetétek elhagyása 7200 korona megtakarítással járt, míg az ezeket kiváltó faragott tölgyfabetétek 3106 koronával növelték a Thék által vállalt asztalosmunkák költségét. A változtatás okaira nézve adatokkal nem támasztható alá más motiváció, mint a költségek csökkentése, ugyanakkor figyelembe véve Hauszmann más esetekben tanúsított hozzáállását, ezt nem tekintjük kielégítő magyarázatnak. Valamilyen szükséghelyzet gyanítható, mint amilyen például éppen a márványmunkák kapcsán a Habsburg-terem esetében szintén előfordult. 1904. december 20-án a Ney Ede és Társa kőfaragó cég levélben értesíti Hauszmann, hogy a berendezéshez szükséges márványt nem tudja beszerezni, ezért annak kivitelezésére maga helyett a Nordio Nazareno-céget ajánlja.¹⁵ Azt a lehetőséget is kizárhatjuk, hogy Hauszmann Théknek akart további lehetőségeket biztosítani. Habár Thék valóban Hauszmann „favoritja” volt, és a várépítés során is a legreprezentatívabb munkákat – köztük a másik faburkolatos történelmi helyiséget, a Szent István-termet is – neki juttatta, mégis éppen ez a termódosítás a harmonikus munkakapcsolat próbájának bizonyult. Thék június 17-én önértetes

30. A Hunyadi Mátyás-terem
kandallójának tervváltozata.

levélben¹⁶ adja Hauszmann tudtára, hogy a többletmunkával járó többletköltségek alacsony szinten tartása számára a „legmesszebbmenőbb megerősítéssel” jár, s csak azért vállalja mégis, mert nem szeretné, ha „azon megaláztatás érné, hogy egy szerződéses munka kivitelétől” elessen. A levél nemcsak Hauszmann és Thék viszonyára nézve informatív, de kiderül belőle, hogy a tervmódosítás a márványbetétek kiváltásán kívül egyéb változtatásokat is jelentett a falburkolat kiképzésében. „A 2,50 méter magasságú falburkolat, annak gazdag kivitele, valamint a kandalló burkolata és az ajtók oly gazdagon való kiképzése mind mind oly tetemes költség**többlettel** [kiemelés – R. P.] bírnak, hogy az általam tett előirányzatok alig fedezik a tényleges kiadást”. Feltételezhetjük tehát, hogy a kandalló, a falburkolat és az ajtók kivitelezésére is új részletrajzok születtek. Thék ajánlata 2286 koronás költségnövekedést irányoz elő, míg Hauszmann már 3106 koronával magasabb, összesen 19 976 koronás összeget fogadtat el a bizottsággal Thék munkájának finanszírozására.

A Hunyadi Mátyás-terem faműveiről rendelkezésünkre áll még két olyan tervvariáns, amelyek megközeleltően a végső változatot mutatják, de ehhez képest érdekes eltéréseket figyelhetünk meg rajtuk.¹⁷ Az egyik lapon a terem oldalfalának és mennyezetének tervét látjuk (29. kép). A falburkolaton, apróbb eltéréseken kívül, nem látjuk még a későbbi vezérmotívumot, a rombuszmustrát, helyét még rozetták foglalják el. Az ajtószámon nagyobb, az egész betétet kitöltő tárcsát és faragott dísz nélküli elválasztó léceket látunk, a párkányfrizt indás-rozettás – és nem virágfüzérés – kitöltés díszíti, a lunetta kagylóján pedig váza helyett akrotérion látható. A kandallón a leglényegesebb eltérés a betétrács formájában, illetve a párkányzatot lezáró hullámmotívumok helyetti lófej pajzsos címer szerepeltetésében mutatkozik. A mennyezet tervén is észlelünk egy apróbb különbséget: a gerendákat díszítő rozetták nem a kazetták oldalfelezőinél, hanem sarkainál helyezkednek el.

A kandallónak egy újabb vázlatát mutatja az OMvH Tervtárában őrzött másik lap (30. kép). Ezen már megjelenik a lábazati sávban a rombuszmotívum, de a rostély sarokdíszítése még némileg eltér a megvalósítottól, és a kürtő lezárásán még a párkánylezáró hullámmotívumokat látjuk.

A tényleges asztalosmunka 1902 második felében kezdődött és áthúzódott az 1903. év telére, amint erről az 1902. december 9-i éves jelentésben olvashatunk:¹⁸ „A Mátyás királyi terem gazdag faragása okozott némi késedelmet, de ezen munka is már annyira előrehaladt, hogy a befejezése szintén csak néhány hét kérdése”. Hauszmann 1903. február 10-én mutatta be Thék 18 900 koronás, a Hunyadi Mátyás-teremben elvégzett munkákról szóló számláját a bizottságnak,¹⁹ amelynek kifizetését másnap jóváhagyták.²⁰ 1907. április 13-án, a jótállási idő lejáta után vették át véglegesen e munkákat és fizették ki az addig letétben fekvő biztosíték összegét.²¹

A terem bútorzatára vonatkozó szerződést a bizottság 787/903. számú határozata hagyta jóvá,²² a munka elkészültét követően Thék 4790 koronás számláját 1904. szeptember 30-án terjesztette Hauszmann a bizottság elé.²³ A terem padjai és székei után 5050 koronát fizettek Théknek.²⁴

Az ügynevezett felülvizsgálati jegyzőkönyv felvételére, vagyis a munkák végleges átvételére 1907. április 20-án került sor. Ebből tudjuk, hogy a Mátyás-szobor talapzata 400 koronába került.²⁵

A Hunyadi Mátyás-terem bútorzatáról hozott 787/903. számú várépítési bizottsági döntés másik érintette Gelb Mór és Fiai kárpitos cég volt, amely egyrészt a Thék által készített padok és taburették, illetve a készen vásárolt karosszékek kárpitozását végezte, másrészt a terem függőnyeit és falbevonatát készítette. Ismét csak a rivális pályázó, Kröszl János ajánlata maradt fenn,²⁶ de ebből (mivel az iparosoknak a művezetés által előre megadott listán kellett ajánlataikat megadni) pontosan rekonstruálhatók a terem kárpitosmunkái. Az ajánlatok beérkezése után, 1903. november 11-én Hauszmann előterjesztése javasolja Gelb ajánlatának elfogadását,²⁷ mert ugyan Gelb 5000 koronás ajánlata 590-nel drágább a másíknál, de „Kröszl nem készít aranyhímzéseket, míg ellenben a Gelb féle ajánlatban a cautionerek aranyhímzéssel vannak felvéve és ez utóbbi munka minden tekintetben szebb és a terem stílusához jobban illik, az árkülönbség pedig aránytalanul csekély”.²⁸ Hauszmann cikkéből, mely a *Magyar Szalon* 1903-as évfolyamában bemutatja a termet, tudjuk, hogy a padokra és székekre készített párnák is aranyhímzésű kék bársonnyal voltak bevonva, továbbá a falburkolat is „részben aranyozva” volt.²⁹ Gelb számláját a Hunyadi Mátyás-teremben elvég-

zett „kisebb kárpitos munkákról” a bizottság 1903. május 8-án hagyta jóvá³⁰ (a „második fejedelmi lakosztály”-ban végzett hasonló munkákkal együtt 3000 korona értékben), míg a nagyobb volumenű munkákról szóló 4500 koronás számlát 1904. május 37-én fogadta el a bizottság.³¹

A terem kandallójának márványbetétjét Seenger Béla kőfaragómester készítette. Hauszmann 1903. február 12-i levelében³² tett javaslatot Seenger ajánlatának elfogadására (az északi szárny nagy büfégalériájába szállított kandallókkal és fűtőtest-burkolatokkal együtt 12 300 korona értékben), amit a bizottság a 117/903. számú határozatával³³ fogadott el. Ezt követően, 1904. január 5-én kérte Hauszmann a bizottság jóváhagyását a Seenger által betervezett 3130 koronás számla kifizetésére.³⁴

A kandalló elkészítésének – Thék és Seenger mellett – harmadik résztvevője a Kissling Rudolf és Fia cég volt. Újra csak az egyik vetélytárs, a Magyar Fém- és Lámpaáru Gyár Részvénytársaság részletes költségvetéséből nyerünk pontosabb információt az elkészített munkáról. Az ajánlat a művezetés 1903. február 10-én kelt felkérésére készült február 12-én: „A Hunyadi-terem kandallójához egy díszes, galván aranyozott, bronceöntésű betétkeret, a Szabó Antal szobrász úr műtermében megtekintett minta szerint,³⁵ felállítással és a broncekeret körül alkalmazandó márványlapok vaskeretének készítésével együtt, legfinomabb cisellírozással, netto K 1695”³⁶ A harmadik vetélytárs, a Zellerin Mátyás gyári részvénytársasága, február 14-én kelt ajánlata³⁷ szerint 3000 koronáért vállalja a munkát. A Kissling Rudolf és Fiai cég ajánlata nem maradt fenn, így csak a február 12-én (!) kelt művezetői felterjesztésből³⁸ értesülünk arról, hogy a kandalló fémműveit 1200 koronáért vállalta. 1903. augusztus 17-én már a „Hunyadi-terem számára szállított aranyozott bronz kandallóbetét”-ről szóló kereseti kimutatást (11 400 korona) jóváhagyva engedélyezi a bizottság az összeg folyósítását.

Kissling másik megbízása a Hunyadi Mátyás-teremben a csillárok elkészítésére szolt. A „királyi vár krisztinavárosi szárny fejedelmi lakosztályához szükséges világítási testek” költségvetésében³⁹ a felkért gyárak az első, második és negyedik fejedelmi lakosztály, illetve a déli áthajtó földszinti lámpájának munkáira tettek ajánlatot. Az árlejtésben résztvevő cégek a következők voltak: Kissling Rudolf és Fiai, Zellerin Mátyás gyára, a Magyar Fém- és Lámpaáru gyár, a Kulcsár és Társa cég, illetve a Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár Részvény Társulat. Utóbbi által 1902. május 3-án kitöltött, fennmaradt költségvetési füzetből tudjuk, hogy a Hunyadi Mátyás-terem 2 db „25 lángrú olasz Renaissance stylusban, aranyozott bronceból, gazdag díszítéssel” készítendő csillárja (3060 korona) a második, vagyis az északi fejedelmi lakosztály munkái között szerepelt. (Az asztalosmunkák 1901-es összesítő táblázatában az első fejedelmi lakosztályhoz sorolták a Hunyadi Mátyás-termet!) A bizottság végül a költségvetésben szereplő munkákat az egyes vállalkozók között szétosztotta, mivel „a csillár-iparág hazánkban egészen új és azzal csak a fenti vállalkozók foglalkoznak, az az elv is vezérelt bennünket, hogy a szakvállalkozóknak lehetőleg mindenike részesüljön munkában”. Kissling kapta az első fejedelmi lakosztály és a Hunyadi Mátyás-terem két csillárjának kivitelezési feladatát 6000 korona összegért, ami megint több, mint a legalacsonyabb ajánlat (Ganz). A bizottsági indoklásban ezzel kapcsolatban ezt olvassuk: „...az ajánlatot nem bírálhattuk csupán az árak olcsósága szempontjából, hanem különös súlyt kellett helyezni a teljesen korrekt kivitelre és az üvegprizmák kifogástalan csiszolására”⁴⁰ Az iparművészeti feladatok elosztása a reprezentatív enteriőrök esetében, úgy tűnik, nem volt szoros összefüggésben az árlejtések eredményeivel. Erre már Thék megbízása kapcsán láttunk példát, s a csillárok esetében is ezt tapasztaljuk. Hauszmann a stratégiai pontokon a kivitelezést bizalmi emberekre bízta. Lehmann Ferenc 1900-ban – tehát két évvel a világítótestekre kiírt pályázat előtt – megjelent, *A budai királyi paloták* című művében már közzétette, hogy a Szent István-termet követően a Kissling-féle cég „fogja, mint értesülők, a Habsburg- és Mátyás-terem csillárjait szállítani”⁴¹

A Hunyadi Mátyás-terem parkettás padlózatáról csak valószínűsíteni tudjuk, hogy csakúgy, mint a palota többi díszpadlózatát, ezt is a Neuschlosz Ödön és Marcell-cég készítette.⁴² Gazdag mintázatú, nyolcszög alakzatokból felépített inkrusztációs mű ez, több fafajtából, azonban sem közeli felvétel, sem tervrajz vagy egyéb dokumentáció nem maradt ránk az alaposabb tanulmányozáshoz. A Hunyadi Mátyás-terem ablakainak belga tükörüvegeit éppúgy, mint a többi földszinti és első emeleti helyiségét a Faragó és Társa cég szállította.⁴³

JEGYZETEK

1. BFL, Királyi Várepítési Bizottság, II/3.a. 1897. június 25-i ülés.
2. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.a. 1897. szeptember 27-i ülés.
3. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.a. 1897. november 10-i ülés.
4. OMvH Tervtár, lt. sz.: 72.238.
5. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1901/27.
6. OMvH Tervtár, lt. sz.: 72.302.
7. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.a.
8. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.a.
9. A Thékkel kötött szerződés, illetve a bizottsági határozat nem maradt fenn. A szerződés dátumáról és a jóváhagyó bizottsági határozat számáról a későbbi módosító határozatból értesülünk. Lásd BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1902/66.
10. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1901/27.
11. Az egyes pályázók ajánlata a Hunyadi Mátyás-terem „tölgyfa munká”-ira a következő volt. Thék: 17 690 Kor., Csepreghy: 14 230 Kor., Müller: 19 790 Kor., Michl: 25 090 Kor., Gregersen: 16 990 Kor., Teschauer: 17 920 Kor. (utóbbi 5% engedményt tett, így végső ajánlata: 17 025 Kor.).
12. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1902/66.
13. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1902/66.
14. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1902/66.
15. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1905/7.
16. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b.
17. OMvH Tervtár, lt. sz.: 72.243, 72.245.
18. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1902/117.
19. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1901/27.
20. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1901/27.
21. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1907/20.
22. A bizottsági határozat számát az 1907. április 20-án felvett „Felülvizsgálati jegyzőkönyv”-ből ismerjük. Lásd BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1907/21.
23. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1903/52.
24. Galle Antal 1903. november 21-i jelentése a november 14-i bizottsági ülésről: „Bauleitung legt vor Offerte über Einrichtung des Hunyadi-Saales. Die Tischlerarbeit wird Thék um 5050 Kr übertragen, da er auch die anderen Tischlerarbeiten dortselbst zur Zufriedenheit herstellte...”. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/4/1903. Z.1267.
25. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1907/21. A „Felülvizsgálati jegyzőkönyv” tájékoztat arról is, hogy az 1903. novemberi 5050 koronás megrendelés voltaképpen milyen munkákra szólt.
26. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1903/120.
27. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1903/120.
28. Galle Antal 1903. november 21-i jelentése a november 14-i bizottsági ülésről: „Die Tapeziererarbeiten erhält Gelb um 5000 Kr – da er alles mit Goldsticherei versieht was viel stilgerechter ist als die von Krössl offerierten Stoffe”. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/4/1903. Z.1267.
29. *Magyar Szalon*, 1903, 1258.
30. BFL Kir. Várep. Biz. II/3.b. 21/902.
31. BFL Kir. Várep. Biz. II/3.b. 1903/120. Hauszmann előterjesztése: BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1903/120. 1904. május 26.
32. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1903/17.
33. Galle Antal 1903. február 25-i jelentése a február 17-i bizottsági ülésről az Obersthofmeisteramt-nak: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, 79/B/4/1903. Z.222.
34. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 1903/17. Ebből az előterjesztésből ismerjük a bizottsági jóváhagyó határozat számát.
35. Szabó Antal tevékenységéről Lehmann Ferenc a következőket közli: „Nemcsak egyes nagyobb szoboralakok dicsérik az ő alkotásait, hanem a palota minden egyes részeiben látható ornamentikai munkák az ő műterméből kerültek ki. A Szent István-terem, a többi nagy terem, az összes belső és külső faldíszítések, ajtók, kapuk és nagy bejáratok rajzaihoz mind ő szolgáltatta a gyps modelleket.” LEHMANN, 1900, 72.
36. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 24/903.
37. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 24/903.
38. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 24/903.
39. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 21/902.
40. BFL, Kir. Várep. Biz., II/3.b. 21/902.
41. LEHMANN, 1900, 75.

42. Lehmantól a Neuschlosz-cég tevékenységéről a következőket tudjuk meg: „E cég különben a palota többi emeleteihez [a Szent István-termen kívül – R. P.] is szállítja a parketteket, részben pedig külön rajzok után gazdag változatokban” (LEHMANN, 1900, 75.).
43. SÁROSI, 1902, 8. sz., 5.: „...a 2-ik emeleten és az udvari ablakoknál 4 mm vastag szolinüveg lett alkalmazva...”.

PÉTER ROSTÁS

HISTORY OF THE MATTHIAS HUNYADI ROOM OF THE ROYAL PALACE

Summary

The Matthias Hunyadi Room was once the central hall on the western side of the Krisztinaváros wing of the Royal Palace. Along with the other two historical-monumental halls in the palace —the Saint Stephen and the Habsburg Rooms— it epitomised Hauszmann's historicist concept of the “Magyar Style,” in which he tried to synthesize a number of trends present in the contemporary development of a distinctly national style. Pragmatically overseeing and leading the work on the Royal Palace, he integrated four fundamental tendencies to establish a typically “Magyar Style.”

First, Hauszmann incorporated and applied the historicist tendency of “grafting” Hungarian ornamentation onto historical styles — a task that he wittily referred to as an “ennobling” of the “Magyar” ornament-treasury. Secondly, revealing a further integration of contemporary historicist trends, he referenced national architectural styles by incorporating selected Hungarian architectural monuments into his designs. In light of these references, his work in the room embodies what we can term a “national traditionalism.”

With regard to Hauszmann's historicist ambitions and his attempt to develop a national traditionalism, the Hunyadi Room possesses a particular semiotic significance not found in the other two monumental-historical rooms: here we recognize a deliberate citation of the Hungarian Renaissance at the time of King Matthias, the time period Hauszmann considered the legitimate starting point for a national traditionalism. Hauszmann's fascination with and knowledge of the Renaissance period of the Royal Castle arose principally through his archaeological excavations at the site. Underscoring the site's Renaissance past, he denoted the style he developed for the Hunyadi Room by evoking the name of Benedetto da Maiano, who, Vasari's history informs us, worked at the court of King Matthias. With this skillful semiotic slight of hand, he positioned his neo-renaissance interior in relation to a foreign Renaissance master and, at the same time, focused attention on the beginnings of the Hungarian Renaissance. By using Benedetto's name to christen his style, Hauszmann applied a concept of the “assimilation” of foreign masters and convincingly drew one of the greatest masters of the Renaissance into the orbit of Hungarian art history. To the degree that his style and name stresses the connection between the Italian and Hungarian Renaissances, they work together to highlight a foundational period in Hungarian national history. The third stylistic direction Hauszmann appropriated and adapted to create a “Magyar Style” was the application of Oriental and Byzantine elements, which Hauszmann primarily used in the design of the Saint Stephen Room.

Finally, the fourth trend he introduced was a folk-style of art nouveau. Hauszmann used the style sparingly, applying it only where the function of the building permitted. He tactfully treated Queen Elisabeth to this style in the so-called Peasant House, her summer house located among the ruins of the southern bastion.

Though he must have been aware of the details of an archeologically correct reconstruction, Hauszmann consciously made the elements of the national architecture of the Renaissance in the 16th century more “Quattrocentesque” by means of elongating the proportions and of a restrained plasticity of the wall-panels. Nevertheless the style of the Hunyadi-Room has its origins in the “Wiener Stil”, which embodied prominent examples of the “Germanized” Italian Renaissance. In this respect, one must pay special attention to the rhomboid leitmotif of the decoration.

It was a basic pattern in the German Renaissance and became a popular and determinant element in the contemporary trends of interior decoration on the turn of the century. On account of the fact that Hauszmann applied this motif as a leitmotif in a decoration system to create an atmosphere of early Renaissance —of a period which is not characterized by this motif— we can assume that the use of this geometrical form shows the influence of the prevailing style in Vienna in the 1870s and 1880s, as well as the current trend of the “Secession”.

A bronze copy of János Fadrusz's equestrian statue of Matthias (erected in Kolozsvár) decorated the centre of the room.

The “Mátyás Sanctuary” was going to be crowned by a series of eight paintings by the “first painter” Gyula Benczúr who unfortunately died in 1920, only having completed two of the paintings and the sketches.

The Hunyadi Room was destroyed entirely in World War II. In the fifties the western wing of the palace was destined to be converted into party and state administrative headquarters and offices, but eventually, in 1958, it was given over to the new national library. The space where the Hunyadi Room once was has since been made into the central exhibition room of the library, originally destined for displaying King Matthias' illuminated manuscripts from the famous Corvina library.

A budavári királyi palota évszázadai című kiállítás ügynevezett Historizmus terme az egykori palota Szent István-termének relikviáival.

VILÁGÖRÖKSÉG

I. AZ UNESCO A VILÁG KULTURÁLIS ÉS TERMESZETI ÖRÖKSÉGÉNEK VÉDELMEÉRŐL SZÓLÓ EGYZMÉNYE

1. Az egyezmény

Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) a világ különböző részein fellelhető, az emberiség számára kiemelkedő értéket képviselő kulturális és természeti örökség azonosítására, védelmére és megőrzésére törekszik. E szándék testesül meg az UNESCO által 1972-ben elfogadott, *A Világ Kulturális és Természeti Örökségének védelméről szóló egyezményben* (*Világörökség-egyezmény*).

A *kulturális örökség* meghatározás olyan emlékműveket, épületcsoportokat és helyszíneket foglal magába, amelyek kiemelkedő jelentőségű történelmi, esztétikai, archeológiai, tudományos, néprajzi és antropológiai értékkel bírnak.

A *természeti örökség* meghatározás olyan kiemelkedő jelentőségű fizikai, biológiai és geológiai képződményekre, veszélyeztetett állat- és növényfajok élőhelyeire, illetve tudományos vagy esztétikai értékkel rendelkező, megőrzésre méltó területekre vonatkozik.

Az UNESCO Világörökség-egyezményének célja:

- ösztönözni az országokat arra, hogy aláírják az 1972-ben elfogadott egyezményt és biztosítsák természetes és kulturális örökségük védelmét;
- ösztönözni az egyezményt aláíró államokat arra, hogy országuk területén található helyszíneket jelöljenek felvételre a *Világörökség Jegyzékbe*;
- ösztönözni az egyezményt aláíró államokat arra, hogy jelentéstételi rendszert hozzanak létre a világörökség-helyszínek megőrzésének állapotáról;
- segítséget nyújtani technikailag vagy szakmai képzés formájában az egyezményt aláíró államoknak abban, hogy biztosítani tudják a világörökség-helyszínek védelmét;
- azonnali segítséget nyújtani a közvetlen veszélyben lévő világörökség-helyszínek megmentése érdekében;
- elősegíteni a világ kulturális és természeti örökségének ismertté tételét;
- bátorítani a nemzetközi együttműködést a kulturális és természeti örökség megőrzésében.

2. Az egyezmény létrejöttének előzményei

Az egyezménynek létrejöttkor megfogalmazott *egyik célja* a veszélybe került egyetemes értékű építészeti együttesek védelmével és helyreállításával kapcsolatos anyagi támogatások biztosítása volt. Aktualitását pedig az attól való félelem okozta, hogy az Asszuáni gát építése közben, az 1960-as években, a Nílus vize alá kerülnek és ezáltal örökre eltűnnek a föld színéről az ókori egyiptomi civilizáció kiemelkedő jelentőségű emlékei, az Abu-Szimbel-i sziklatemplomok. Az ettől való fenyegetettség hatására a világ felhőrdült. Ez a felhőrdülés egy nemzetközi megóvási kampánnyá formálódott, amely fejlődése közben két alap gondolatot járt körül és világított meg: az emberiség közös örökségének fogalmát és az ezen örökség iránt érzett felelősség közös vállalását; mindez pedig előrevetítette a nemzetközi összefogás szükségességét.

Ezt követően kezdeményezte a Múzeumok és Történeti Együttesek Nemzetközi Tanácsának (ICOMOS) segítségével az UNESCO a világ kulturális örökségének védelméről szóló egyezmény-tervezet előkészítését.

Ugyancsak a 60-as években vettek lendületet az emberi környezet és a természeti értékek megóvása céljából létrejött környezetvédő mozgalmak. Ezek hatására rendeztek konferenciát 1968-ban a bioszféra veszélyeztetettségéről, majd 1971-ben Ramsarban, az úgynevezett nedves zónák konzerválásáról, végül 1972-ben Stockholmban világkonferenciát tartottak az emberi környezet védelméről. Itt szintén két alap gondolatot jártak körül: a természeti értékek egyetemes örökséget képeznek és ezen örökség megóvása egyértelműen az egész emberiség szempontjából szükségszerű, mivel egyrészt elválaszthatatlan történelmétől, másrészt jövőjének záloga. Ez utóbbi alap gondolat – a természeti értékek védelmének igénye és szükségszerűsége – öltött testet tehát az egyezmény *másik céljaként*.

Ezután az IUCN (Természetvédelmi Világunió) és az UNESCO tevékenységében és programjában megtörtént a két nagyon nemes cél integrálása. Végül az UNESCO és az Egyesült Nemzetek Szervezetének Emberi Környezetért csoportja a kétféle egyetemes örökség – kulturális és természeti – védelmének tényét, célját és módját egyetlen egyezményben rögzítette, amit az UNESCO konferenciája 1972. november 16-án elfogadott és kihirdetett.

Az UNESCO akkoriban ezzel a tétével úttörő mozgalmat indított, az egyezmény pedig teljesen eredeti és újító karaktert mutatott. Nevezetesen: az egyetértés és kölcsönös együttműködés lehetséges voltát a művészet és történelem, valamint a természeti szépségek és tudományos eredmények tekintetében: hiszen a megóvandó értékek sorsa nagymértékben függ a vonatkozó tudományok (archeológia, történettudomány vagy művészettörténet, továbbá biológia vagy ökológia) színvonalától, hatáskörétől. Az egyezmény szövegébe – széles hatósugárral – beiktatták az univerzális és különleges érték fogalmát is, amely magába foglalta természeti vonatkozásban: a természeti „műemlékeket” (fizikai és biológiai alakulatokat), a geológiai és fiziógráfiai alakulatokat, képződményeket, a természeti tájakat, továbbá kulturális vonatkozásban: a műemlékeket, a műemlék-együtteseket és -helyszíneket, valamint a kultúrtájakat.

3. Az egyezmény tartalma

Az egyezmény meghatározza, hogy milyen természeti vagy kulturális helyszínek jöhetnek számításba a Világörökség Jegyzékbe kerülés szempontjából, továbbá meghatározza az egyezményt aláíró államok feladatait a lehetséges helyszínek azonosításában, illetve az azok védelmében és megőrzésében betöltött szerepüket.

Az egyezmény aláírásával minden egyes állam vállalja országa területén nemcsak a világörökség-helyszínek megóvását, hanem egyéb nemzeti örökségének megőrzését is.

4. A Világörökség Bizottság

Az egyezményhez 1999 végéig 156 ország csatlakozott, Magyarország 1985-ben. Az egyezményhez csatlakozott tagországokon belül 21 tagú kormányzati bizottság létesült a kiemelkedő, egyetemes értéket képviselő kulturális és természeti örökség védelmére, *Világörökség Bizottság* elnevezéssel.

A Világörökség Bizottság dönt a helyszínek felvételéről, majd összeállítja, vezeti és *Világörökség Jegyzék* címmel nyilvánosságra hozza az addig felvett – az általa megállapított követelményeknek megfelelően kiemelkedőnek, egyetemes értékűnek, tehát világörökségnek tekintendő – kulturális és természeti emlékek listáját.

5. A Világörökség Jegyzék

1999. január 1-ig 114 országból 582 emléket vettek fel a Világörökség Jegyzékbe, amelyből 445 kulturális, 117 természeti és 20 úgynevezett kultúrtáj (kulturális és természeti) örökség.

Hazánkból 1987-ben Budapest (a Duna két partjának panorámája és a budai Várnegyed) és Hollókő (az ófalu) került a jegyzékbe.

Ahhoz, hogy a tény, miszerint a bizottság két emlékünket is kulturális világörökségnek minősített, melyek ezáltal a Világörökség Jegyzékbe kerültek, még jobban tudjuk értékelni, érdemes felsorolnunk néhányat az 1987-ben listára vettek közül: a Kínai Nagy Fal, Velence lagúnaival, a pisai Dóm tér épületeivel együtt, az athéni Akropolisz, a londoni Westminster-apátság, a brazilok új fővárosa, Brasilia, s nem utolsósorban Mexikóból Teotihuacan, az ősi romváros.

1992-ben, az egyezmény megszületésének 20. évfordulója alkalmából a Világörökség Bizottság kidolgozta és elfogadta egy olyan tanulmány alapelveit, amelynek segítségével megvalósíthatja hosszútávú célját: feltérképezni a világ összes kivételes és egyetemes értékkel rendelkező kulturális és természeti emléket, majd ennek birtokában létrehozni egy reprezentatív Világörökség Jegyzéket, mintegy megalkotva ezzel a világ civilizációjának hálóját, raszterét.

Ez természetesen nem jelenti majd azt, hogy szempontként a „mennyiségi” egyensúly és a földrajzi elosztás lesz a jegyzékbe kerülés elfogadásának feltétele, de még azt sem, hogy az egyezményhez való csatlakozást követően „kötelező” lesz az adott államból bármiféle emléket is felvenni a Világörökség Jegyzékbe.

A reprezentatív lista összeállításának objektivitása miatt meghatározták, illetve elfogadták a Világörökség Jegyzék felállításakor követendő irányelveket, az alábbiak szerint:

– nem az a célja a Világörökség Bizottságnak, hogy az összes egyetemes, kivételes értékűnek tekintett kulturális értéket (emléket) és természeti helyszínt a jegyzékbe iktassa, hanem – nemzetközi összehasonlítás alapján – csak a legkivételesebbek közül is bizonyos számú javak felvétele;

– a javak Világörökség Jegyzékbe való felkerülésének feltételei alapján kell, hogy értékelje a kormányközi bizottság azok jelentőségét;

– ésszerű egyensúlyt kell kialakítani a kulturális és a természeti örökségből származó javak között;

– a kulturális és természeti javak Világörökség Jegyzékbe való felvétele folyamatosan történik; sem a jegyzékbe felvett javak számát, sem az államok részéről bejegyzésre javasolt javak számát nem korlátozzák;

– amennyiben valamely világörökség-emlék vagy -helyszín olyan károsodást szenved, amely a Világörökség Jegyzékbe történt bejegyzést meghatározó feltétel elvesztésével jár, meg kell vizsgálni annak jegyzékből való esetleges törlését.

A fenti szempontok érvényesítése érdekében a Világörökség Bizottság minden egyes tagállamot felkért, hogy azon javairól, amelyeket az elkövetkezendő évek folyamán a Világörökség Jegyzékbe való felvételre javasol, nyújtson be egy listát jóváhagyásra.

Magyarország 1993-ban az alábbi három-három emlék felvételét kérte:

Kulturális érték:

– Pécs: kultúrák rétegződése a történeti belvárosban,

– Pannonhalma: Bencés Főapátság és környezete,

– Tihanyi-félsziget;

természeti helyszín:

– Aggtelek és a Szlovák Karszt,

– Hortobágyi Nemzeti Park,

– Rózsadomb és környékének termálkarsztja.

Ezen úgynevezett előzetes listák célja, hogy a bizottságban a lehető legszélesebb összefüggésben tudják értékelni a bejegyzésre javasolt emlékek „egyetemes és kivételes jellegét”.

Az előzetes listáról 1995-ben a magyarok szlovákokkal közösen benyújtott „Aggtelek és a Szlovák Karszt” természeti helyszíne került az egyetemes értékek közé.

united nations educational, scientific and cultural organization
organisation des nations unies pour l'éducation, la science et la culture

7, place de Fontenoy, 75700 Paris
1, rue Miollis, 75015 Paris

adresse postale : B.P. 3.07 Paris
téléphone : national (1) 568.10.00
international + (33.1) 568.10.00
télégrammes : Unesco Paris
téléc : 204461 Paris

référence : CC/CH/01/7.3/HUN

5 JAN 1988

° Monsieur l'Ambassadeur,

J'ai l'honneur et le plaisir de vous faire savoir que le Comité du patrimoine mondial, lors de sa onzième session qui s'est tenue du 7 au 11 décembre 1987, a décidé d'inscrire Budapest et Hollokő sur la Liste du patrimoine mondial. Comme vous le savez, l'inscription sur cette Liste consacre la valeur universelle exceptionnelle de biens culturels ou naturels, qui doivent être protégés au bénéfice de toute l'humanité.

Durant sa onzième session, le Comité a pris acte de la déclaration de l'Observateur de votre pays qui a rappelé d'une part que le panorama de Budapest ne serait pas modifié par des constructions hors d'échelle, conformément à l'engagement pris par le Gouvernement de la Hongrie et, d'autre part, que Hollokő était protégé non seulement par des dispositions légales mais encore par la volonté de l'ensemble de ses habitants.

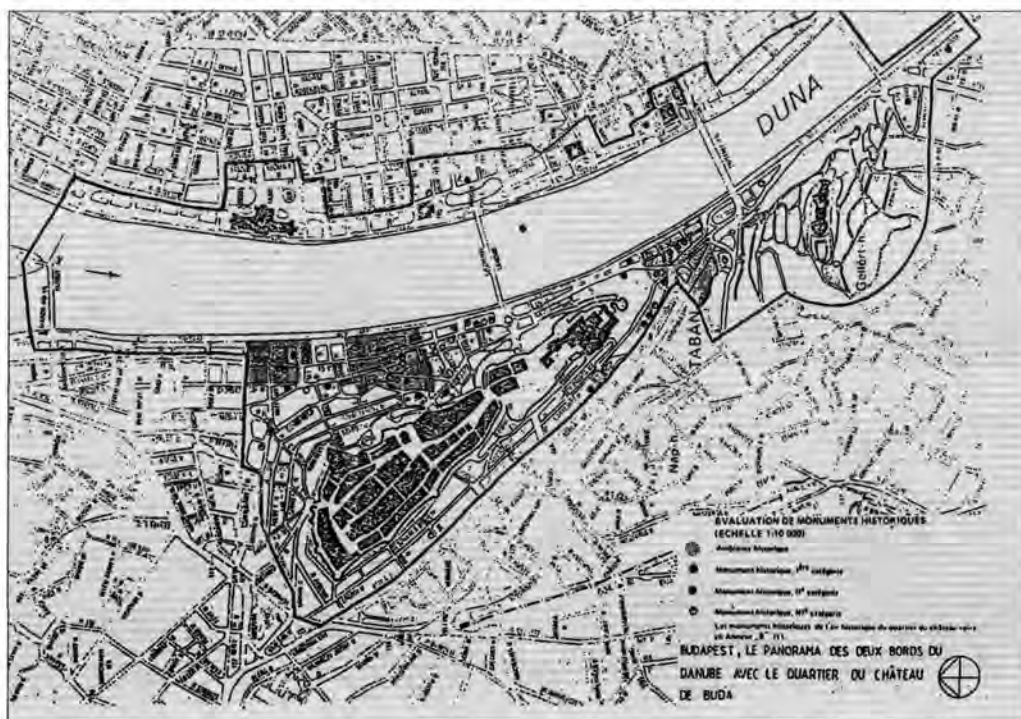
A l'occasion de l'inscription de ces deux sites sur la Liste du patrimoine mondial, nous vous adressons toutes nos félicitations.

Je vous prie d'agréer, Monsieur l'Ambassadeur, les assurances de ma haute considération.

Margaret van Vliet
Division du patrimoine culturel

S. Exc. M. Péter NAGY
Ambassadeur
Délégué permanent de la Hongrie
auprès de l'Unesco
Maison de l'Unesco

*A felvételről szóló hivatalos levelet az UNESCO Kulturális
Örökség Főosztálya adta ki 1988. január 5-én.*

A Világörökség Jegyzékben szereplő terület lehatárolása.

1996-ban „Az ezeréves pannonhalmi Bencés Főapátság és közvetlen természeti környezete” helyszínt vette fel a Világörökség Bizottság a jegyzékbe. (A felvett emlékek között volt ekkor a schönbrunni kastély, Salzburg és Pienza történeti központja, Portugáliából Porto történeti központja és Németországból a weimari Bauhaus.)

1997-ben „Pécs: kultúrák rétegződése a történeti belvárosban” helyszín felvételi kérelmét nyújtották be, amelynek elbírálása folyamatban van.

1999-ben a „Hortobágyi Nemzeti Park” felvétele történt meg a kultúrtáj kategóriában.

Várhatóan idén adják be az osztrák–magyar közös előterjesztésben készülő, a „Fertő-tó és környezete” helyszín felvételi kérelmét tartalmazó és azt bemutató dokumentációt.

A további felterjesztésre javasolandó helyszínekről az idén újjáalakult Világörökség Magyar Nemzeti Bizottság fog dönteni.

II. A BUDAPESTI VILÁGÖRÖKSÉG-HELYSZÍN

1. A Világörökség Jegyzékbe történt felvétel jogcíme

„Budapest, a Duna két partjának panorámája és a budai Várnegyed” helyszínünket a Világörökség Bizottság 1987. december 7–11. között tartott ülésén vette fel a Világörökség Jegyzékbe.

A felvétel jogcíme a kulturális értékekre vonatkozó kritériumok közül az alábbiakban ismertetett (II.) és (IV.) pont teljesítése, illetve a helyszín ide történő besorolása volt. Ezen kritériumok:

(II.) Az emberiség kultúrájának fontos állomásai – valamely történeti korszak vagy a világ valamely kulturális régiója tekintetében – az építészet, a technika, a művészetek vagy a város- és látképtervezés fejlődése szempontjából;

(IV.) Valamely épülettípus, építészeti vagy technikai megoldás vagy tájtypus olyan kimagasló példái, amelyek az emberiség történetének jelentős állomásait reprezentálják.

A felvételtől szóló hivatalos levelet az UNESCO Kulturális Örökség Főosztálya adta ki 1988. január 5-én. A levél rögzíti azoknak a tárgyalásoknak az eredményét, melyek során hazánk képviselője a magyar kormány nevében ígéretet tett – és kötelezettséget vállalt arra, hogy a budapesti Duna-parti panorámát túlméretezett környezetétől idegen építkezésekkel nem változtatja meg.

2. A Világörökség Jegyzékben szereplő terület lehatárolása

A helyszín északról a Margitsziget csúcsán át, a Margithíd nyomvonalát követve, a bal parton dél felé a folyópart házsora mögötti utcavonalon keresztül a Szabadság-hídig tart, magában foglalva a Kossuth, Roosevelt és Március 15. teret, valamint az ezeket határoló épületeket. A jobb parton a terület déli határa a Budapesti Műszaki Egyetem épülettömbjének déli szélé. A határvonal az egyetemi épülettömbön keresztül a Gellért tér előtt felkanyarodik a Gellérthegyre, itt a lakóterület és a park között ívelődve az Antal utcáig, onnan tovább északnyugati irányban a Kereszt utcáig tart, ezen lefut az Attila útra, amelyen végigmenve a Várfook utcáig halad, ahol keletre fordulva a Várfook, Batthyányi és Csalogány utca nyomvonalán a Dunáig fut, majd a parti házsor tömbjein keresztül északi irányban a Margithíd magasságában ér vissza a kiindulópontoz.

3. A világörökség-helyszín műemléki jelentőségű területté nyilvánítása

Az UNESCO Világörökség Bizottságának döntésére tekintettel a közlekedési, hírközlési és építésügyi, valamint a művelődési miniszter 1989. november 15-i keltezésű, 960.488/1989., illetőleg 58.407/1989. számú együttes határozatával műemléki jelentőségű területté nyilvánította Budapest fővárosnak az UNESCO Világörökség Jegyzékébe felvett helyszínét, amely a már korábban műemléki jelentőségűvé nyilvánított budai Várnegyedét is magában foglalja.

Ennek a határozatnak (megjelent: Környezetvédelmi és Építésügyi Értesítő, 1991. évf., 1. sz.) a helyszín körülhatárolását leíró része a védelmet az alábbi területre terjesztette ki: a Duna-partok panorámája a Margit- és Petőfi-híd között és a teljes Margitsziget; a pesti Duna-part sávja a Dunára nyíló terekkel, északon a Katona József utcából a Petőfi-hídig; a budai Duna-part a Gellért- és a Várhegygel, a Vízivárossal, továbbá a Fő utca és a Frankel Leó utca mentén a Komjádi Béla utcáig.

4. A világörökség-helyszín természeti és látképi adottságai

A terület a főváros központjában, a Duna folyam két partján fekszik. A jobb parton, Budán magában foglalja a Várhegyet a kapcsolódó folyóparti városrészsel és a Gellérthegy folyó fölé magasodó tömegével. Az érintett terület nagysága mintegy 400 hektár, a főváros területének kevesebb, mint 1%-a. Budapest panorámájának szépségét két földrajzi tényező összhatása alapozza meg: a Budai-hegység és a Duna folyamé.

A hegyek által formált karéj és a Duna-ív között elterülő sík terület közepéből emelkedik ki magányosan a Várhegy. Elnyújtott ovális alakjának keskenyebb déli csúcsa közvetlenül a vízpart fölé magasodik, északi, kiszélesedő vége mintegy 1 km-re marad el attól, hossz tengelye kb. 1,5 km, legnagyobb szélessége kb. 500 m. Budapest ezen területén a folyó és a városrész együttes esztétikai hatása azért olyan különösen harmonikus, mert mindkettő megtartja eredeti jellegét: a folyam, mint monumentális tájjelem megfelelően

érvényesül a város háztömbjeinek szorításában is, a város pedig nem szakad két részre. A főszereplő a Várhegy, mely déli részének Duna felőli panorámáját a középkori várfalak és a hatalmas, barokk tömegű Budavári Palota uralják. A Várhegy északi részen elnyúló polgár város várfalakra épült zárt, egy-kétemeletes házsorát a Mátyás-templom–Halászbástya–Hilton Szálló nagyobb léptékű együttese szakítja meg. A Várhegy északi részén hangsúlyosan függőleges építészeti elemként nyúlik a magasba a gótikus Mária Magdolna-torony.

5. A Budavári Palota és a Várnegyed

A Várhegy középkori, török és újkori eredetű külső védművei a fennsík beépíthető területének peremén helyezkednek el. A várfalak tövével a hegy többnyire meredek, beépítetlen lejtője kezdődik. A középkori erőrendszer helyreállított tornyai és rondellái mögött ma már – az elpusztult középkori romok fölé a XVIII. században emelt, majd a XIX. század végén hatalmasra kiépített – barokk palota utódja uralja a budai városképet. A palotától északra fekszik az egykori Szent György tér. Az itt álló épületek részben elpusztultak a II. világháború során, helyükön jelenleg is régészeti ásatás folyik. A Várszínház és egy volt kolostor-épület mellett elhaladva érhető el a Dísz tér, ahol a vár polgárnegyede kezdődik.

A Várnegyed egy-kétemeletes, zömmel XVIII. századi homlokzatú lakóházainak jellegzetessége, hogy nem oromfallal, hanem ereszvonallal fordulnak az utca felé. A lágyan hullámzó párkányvonal az enyhe ívekben futó, sohasem párhuzamos beépítésű utcáknak kellemes, nyugodt jelleget ad. A várbeli lakónegyed centruma a Szentháromság tér. Az itt álló koronázó főtemplom, a Nagyboldogasszony (Mátyás)-plébánia-templom eredeti gótikus formáját a török korban részben elveszítette, így a XIX. század végén a kor szellemében historizáló stílusú, neogót külsőt kapott, amely azonban eredeti részleteket őriz. A templom méltó környezetét a pompás neoromán Halászbástya alkotja, ahonnan gazdag díszlépcsőzet indul a Duna felé. Az L alakú teret két jelentős műalkotás díszíti: a domborművekkel gazdagon faragott barokk Szentháromság-oszlop és a historizáló stílusú Szent István-szobor (Stróbl Alajos munkája). A II. világháborúban romba dőltek egykori jezsuita kolostor épen maradt homlokzatának megtartásával épült fel a Mátyás-templom mellett a Hilton Szálló.

A Várnegyed északi részén, a gótikus Mária Magdolna-torony és az egykori templom körül alakult ki nagyobb tér, melyhez a vár rekonstruált északi kapuja előtt kisebb háromszög alakú terecske kapcsolódik. A Várhegy ezen legészakibb pontjának középkor óta egységes léptékű beépítését a XIX. században két nagy középület (melyek ezek?) idehelyezésével megszüntették, amivel bizonyos értelemben a déli palotaegyüttes tömeghatásának ellenpontját hozták létre.

6. A Világörökség Jegyzékbe történt felvétel jogcímének indokai

Budapest egyedülálló esztétikai hatásának magyarázata nagyrészt táj és város, természet és emberi alkotás harmonikus kapcsolatában található, amely tényezőket a látképtervezés során úgy kell összhangba hozniuk a várostervezőknek, hogy az egyes értékek ne csupán összeadódjanak, hanem egyúttal megsokszorozzák egymást.

Táj és város kapcsolata fővárosunk esetében azért harmonikus és tökéletes, mert a vár – mintegy a városkép kulturális és idegenforgalmi szempontból tartalmi, valamint építészeti szempontból formai súlypontja – arra a területre esik, amelyet a felszín alakulása, mint elsődleges tényező erre szükségszerűen kijelölt. A táj szépségének fókuszusa és a város súlypontja egybeesik, tovább fokozva ezzel kölcsönös esztétikai hatásukat.

A Várnegyed történeti együttese egyedülállóan reprezentálja az ember kreatív szellemét. Pusztulásából újra meg újra feltámadva az építészeti-városképi együttes szívós és esztétikai szempontból is magasrendű továbbélésének példája. Mind a középkori, mind a barokk városmag jellegzetesen sajátos típust képvisel,

amely eltér a környező államok hasonló korban született építészeti együtteseitől. A középkori háztípológia egyes mozzanatait tekintve pedig a budai vár építészeti és eszmei hatásának jelentős kisugárzásáról beszélhetünk az egykor Buda befolyása alá tartozó a magyarországi városok viszonylatában. Ilyen értelemben tehát a Várnegyed esetén hagyományos és jellemző emberi léttérről van szó, amely szervesen megőrizte középkor folyamán kialakult struktúráját és sajátos természetességgel váltott funkciót a történelem során többször is. Napjainkban az ország fővárosának kulturális és idegenforgalmi centruma, de emellett lakónegyed is, ahol a szépen helyreállított házakban mintegy hármezer ember éli mindennapjait.

KATALÓGUS

A KIÁLLÍTÁST RENDEZTE:

FARBÁKY PÉTER (F. P.)

F. DÓZSA KATALIN (F. D. K.)

HOLLÓ SZILVIA ANDREA (H. Sz. A.)

SZVOBODA DOMÁNSZKY GABRIELLA (Sz. D. G.)

ÉPÍTÉSZETI SZAKTANÁCSADÓ:

KELÉNYI GYÖRGY (K. Gy.)

ALFÖLDI GÁBOR (A. G.)

KÉPZŐMŰVÉSZETI SZAKTANÁCSADÓ:

BASICS BEATRIX (MNM)

EMBER ILDIKÓ (SzM)

TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSÁK:

B. NAGY ANIKÓ, BAKÓ ZSUZSA, BALLA GABRIELLA, ILSEBILL BARTA-FLIEDL
BEKE MARGIT, BÉKÉSI ÉVA, DEMETER ZSUSZANNA, EGYETEMI KÖNYVTÁR
ERDEI GYÖNGYI, FATSAR KRISTÓF, FAZEKAS ISTVÁN, FEHÉRVÁRY ZOLTÁN
FÖLDES EMÍLIA, HEGYINÉ DÉRI ERZSÉBET, HEILAUF ZSUZSANNA
HORÁNYI ÉVA, ILLÉSFALVI PÉTER, KEDVES GYULA
KÓKAY GYÖRGY, KOVÁCS ORSOLYA, KRÓMER ÁGNES, LENKEFI FERENC
MÁTÉFFY BALÁZS, MATTYASOVSKY PÉTER, PRAKFALVI ENDRE
RÁCZ ZSUZSANNA, RÓKA ENIKŐ, ROSTÁS PÉTER, SÁGVÁRI GYÖRGY
SARKADYNÉ OBERMAYER ERZSÉBET, SCHWARCZ KATALIN
SOMFALVI ISTVÁN, STEMLERNÉ BALOG ILONA, SZATMÁRI GIZELLA
TÓTH CSABÁNÉ, VARGA VERA

RESTAURÁTOROK:

B. PERJÉS JUDIT, CS. HOLLÓS MÁRIA, CSERE JUDIT,
GULYÁS CSILLA, HERNÁDI GYÖRGY, HONOS RUDOLF, LÉSZKÓ ILDIKÓ
MARIA NOVOTNY, ÖRDÖG EDIT, PAPP SÁNDOR
PÉTER ATTILA, SZENTKIRÁLYI MIKLÓS

FOTÓ:
BAKOS ÁGNES, FÁRYNÉ SZALATNYAY JUDIT, TIHANYI BENCE

ADMINISZTRÁCIÓ:
ÖZE XÉNIA, VIDA SZILVIA

LÁTVÁNYTERV:
KEMÉNY GYULA

A KIÁLLÍTÁST
A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMMAL, A MAGYAR NEMZETI GALÉRIÁVAL,
A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUMMAL, A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMMAL
ÉS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRRAL
KÖZÖSEN REZDEZTE

TOVÁBBI KÖLCSÖNZŐ INTÉZMÉNYEK:
ANGOLKISASSZONYOK BELVÁROSI INTÉZETE, BUDAPEST
BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA
BUDAVÁRI KORONÁZÓ FŐTEMPLOM
ELTE EGYETEMI KÖNYVTÁR, BUDAPEST
FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR BUDAPEST GYŰJTEMÉNY
HEGYVIDÉKI KORTÁRS GALÉRIA ÉS HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY, BUDAPEST
IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM, BUDAPEST
JANUS PANNONIUS MÚZEUM, PÉCS
KUNSTHISTORISCHES MUSEUM, BÉCS
OMvH MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM, BUDAPEST
MUSEEN DES MOBILENDEPOTS, KAISERLICHES HOFMOBILIENDEPOT, BÉCS
ORSZÁGOS MŰEMLÉKVÉDELMI HIVATAL TERVTÁRA, BUDAPEST
ORSZÁGOS PEDAGÓGIAI KÖNYVTÁR ÉS MÚZEUM, BUDAPEST
POZSONYI VÁROSI MÚZEUM
ÉS MAGÁNSZEMÉLYEK

JELZÉST CSAK A JELZETT MŰALKOTÁSOKNÁL TŰNTETTÜNK FEL.

I. HABSBERG-TEREM

A Habsburg-terem, amelyet a palota Ybl–Hausmann-féle átalakítása során a kupolaterben alakítottak ki, a régi és az új épületszámokat kötötte össze.

Az osztrák barokk nagy építészének, Johann Bernhard Fischer von Erlachnak (1656–1723) a stílusát idéző termet Senyei Károly (1854–1919) szobrászművész fehér carrarai márvány mellszobrai díszítették, amelyek a palota építésében szerepet játszó Habsburgokat: III. Károlyt, Mária Teréziát, I. Ferenc Józsefet és Erzsébetet ábrázolták.

A mennyezeten az ünnepelt falképfestő, Lotz Károly (1833–1904) *I. Ferenc József és Erzsébet apoteózisát* megjelenítő hatalmas freskója volt látható. A mester a munka megkezdése előtt Giovanni Domenico Tiepolo (1727–1804) munkáit tanulmányozta Würzburgban, és ő maga állította össze a képsorozat programját is.

A freskó eszmei tartalma: a jólét és a kultúra kibontakozása az uralkodói erények által. (Sz. D. G.)

1.1.1. Lotz Károly (1833–1904): I. Ferenc József és Erzsébet apoteózisa, 1904.

Falképkarton a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, lavírozott tus, fedőfehér, 475 × 400 cm.

MNG, lt. sz.: 3595.

1:2 nyomtatott másolat, készítette az ESMA Kft.

1.1.2. Lotz Károly (1833–1904): A Béke áldásai, 1904.

Falképkarton a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Karton, lavírozott tus, fedőfehér, 430 × 650 cm.

MNG, lt. sz.: 3597.

1:2 nyomtatott másolat, készítette az ESMA Kft.

1.1.3. Lotz Károly (1833–1904): A Háború allegóriája, 1904.

Falképkarton a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, szén, diófapec, fedőfehér, 554 × 480 cm.

MNG, lt. sz.: 3598.

1:2 nyomtatott másolat, készítette az ESMA Kft.

1.1.4. Lotz Károly (1833–1904): A Történelem allegóriája, 1904.

Falképkarton a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, lavírozott diófapec, 330 × 215 cm.

MNG, lt. sz.: 3599.

1:2 nyomtatott másolat, készítette az ESMA Kft.

1.1.5. Lotz Károly (1833–1904): A Szépművészetek allegóriája, 1904.

Falképkarton a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, lavírozott diófapec, tus, fedőfehér, 347 × 284 cm.

MNG, lt. sz.: 3596.

1:2 nyomtatott másolat, készítette az ESMA Kft.

1.1.6. Lotz Károly (1833–1904): A Háború allegóriájának csoportjából a Hír és a Dicsőség alakja, 1904.

Részvázlat a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, színes kréta, 42,3 × 31,5 cm.

MNG, lt. sz.: 1905-976.

1.1.7. Lotz Károly (1833–1904): A Béke áldásai csoport, 1904.

Részvázlat a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Kék papír, tus és fedőfehér, 30,4 × 32,5 cm.

MNG, lt. sz.: 1905-1092.

1.1.8. Lotz Károly (1833–1904): A Béke áldásai csoportból tanulmány a Szerencse alakjához, 1904.

Részvázlat a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, vörös és fehér kréta, 26,7 × 22 cm.

MNG, lt. sz.: 1905-670.

1.1.9. Lotz Károly (1833–1904): A Béke áldásai csoportból tanulmány a Zene és az irodalom alakjához, 1904.

Részvázlat a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Barna papír, vörös és fehér kréta, 44,5 × 29,5 cm.

MNG, lt. sz.: 1905-784.

A KIRÁLYI PALOTA ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE BUDA FELSZABADULÁSA UTÁN

Az újkori Budavári Palotát a XVIII. század elejétől kilencszer építették át:

1714 – az első, szerény épület kialakítása

1749 – leteszik az új palota alapkövét, a tervező Jean Nicolas Jadot (1710–1761) császári főépítész, a bécsi Hofbauamt vezetője

1758-tól a munka szünetel

1765-től folytatódik az építkezés, Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) magyar kamarai főépítész vezetésével

1769 – az építési munkálatok befejezése

1779 – a palotát egyetem céljára alakítják át, tetejére csillagvizsgáló-tornyot építenek

1783 – II. József rendeletére az egyetemet kiköltöztetik a palotából

1791 – az épület átalakítása nádori rezidencia céljára

1791–1795 – Sándor Lipót főherceg-nádor székhelye

1795–1847 – József főherceg-helytartó, majd nádor székhelye

1799 – I. Ferenc jóváhagyja a belső átépítési munkálatokhoz szükséges összegek folyósítását

1810 – tűzvész pusztít, amely után a tetőzetet a tagoló manzárdtetők nélkül állítják helyre

1827–1830 – lebontják a csillagvizsgáló-tornyot és a középső épületrészen felhúzzák a harmadik emeletet

1839 – a Zsigmond-kápolna altemplomát átalakítják a nádori család temetkezéshelyévé

1847 – után a dunai oldal középtengelyében új, hatoszlopos kolonnádot alakítanak ki, felette manzárdkupola készül. A palotát és a Zeughaust összekötő prépostság épületét lebontják, elkezdi az udvari istálló építését

1849 – a szabadságharc idején a palota súlyosan megsérül, több melléképülete elpusztul

1851–1857 – a palotát átépítik, új lakosztályokat alakítanak ki a középső részben I. Ferenc József császár, továbbá a déli épületrészben Albrecht főherceg-helytartó számára. A barokk díszudvarban elkészül a Tabán felőli kocsielhajtó átoltozá-

sa és mellvédje, nyugati oldalán az új Várta-főörség helyisége, tőle északra a Stöcklgebäude és az udvari istálló. A kertben üvegház és szentélyel egybeépített parasztház létesül, a várkert dunai oldalán pedig az Óriás lépcsővel megközelíthető vízvezetéki építmény

1874 – a hadügyminisztérium megszünteti a vár erődjellegét

1875–1879 – Ybl Miklós tervei alapján megépül a Várkertbázár, 1882-ben a Várkertkioszk

1882 – I. Ferenc József hozzájárul a várpalota bővítéséhez

1883–1889 – Ybl Miklós benyújtja a bővítési terveket

1891 – Ybl Miklós halála

1892 – Hauszmann Alajost kéri fel a tervek átdolgozására és az építkezés lebonyolítására

1892–1895 – Hauszmann a tróntermet az udvar felé kibővíti, a homlokzaton négyoszlopos kolonnádot helyez el

1896–1905 – az ekkori építkezés során alakul ki a palota ma is ismert mérete, amely az egykorinak mintegy kétszerese

1944 – a II. világháború harcaiban a palota erősen megsérül

1949–1960 – az ásások, feltárások megindulása, a palota kulturális centrummá alakítási munkálatainak megkezdése

1968 – a Budapesti Történelmi Múzeum megnyitása

2. ÉPÍTÉSZETI TERVEK

2.1. BAROKK KOR

„...Grassalkovich gróf kamarai elnök [...] 1748-ban írásban felterjeszté Maria Therezíának, a kegyesen uralkodó császárnénak s királynénak, a Magyarok kedvelt anyjának, a műterveket [...], az akkori nádorral, Pálffy János gróffal [...] kieszközlé a készült tervek helybenhagyását a királyné által” (NOVÁK, 1837).

A lerombolt vár helyén az első építkezéseket az itt állomásozó katonaság indította meg. 1714-ben a vár parancsnoka engedélyt kapott, hogy a romokat erősítés létrehozására használja fel. A felmérések során felvetődött, hogy a főfalakig lebontott épület helyén újat emeljenek. Ez az első építkezés akadozva indult és nem is fejeződött be. A szerény, új építmény négyszögű tömbből állt, amelyhez egy hosszabb, kinyúló traktus csatlakozott.

1723-ban a félig kész épületet tűz pusztította, 1742-ben tetőszerkezete beomlott. A helyreállítást 1745-ben Mária Terézia rendelte el.

1748-ban Grassalkovich Antal (1694–1771) kamaraelnök kezdeményezésére a királynő engedélyezte, hogy közadakozásból felépüljön egy új, a magyar királyságot reprezentáló, Buda egykori fényét idéző palota. Ennek alapkövét 1749-ben tették le. A terveket Jean Nicolas Jadot (1710–1761) császári főépítész, a bécsi Hofbauamt vezetője készítette. Jadot a meglévő építményt a másik oldalon – egy főépület közbeiktatása után – szimmetrikus tömbbel egészítette ki, az alaprajz fő formájában így U alakú lett. Jadot 1753-ban megvált hivatalától és a terveket átadta utódjának, akinek tevékenysége nyomán a homlokzaton megváltoztak a nyíláskeretek és a faltagoló elemek.

A munkálatok ezután hét évig szüneteltek, majd az 1765-ben az újrainduló építkezés irányítója Franz Anton Hillebrandt (1719–

1797), a magyar kamara főépítésze lett. Hillebrandt áttervezte a főépület nagyudvari oldalának homlokzati architektúráját.

1769-ben a palota húsz évig tartó építési munkálatai befejeződtek. 1778-ban Hillebrandt tervei alapján elkészült a Szent Jobbkápolna. 1779-ben az épületet egyetemen céljaira alakították át és szögletes csillagvizsgáló-tornyot építettek rá, amely fél évszázadig koronázta az épületet. 1791-ben a palotát nádori rezidenciává alakították. Az uralkodó 1799-ben nagyobb összegeket folyósított a belső átalakítási munkákhoz, amelyek valószínűleg csak felújításra, festésre, díszítésre terjedtek ki, mert új tervek nem maradtak a korszakból. (K. Gy.)

2.1.1. Mikoviny Sámuel (1700–1749 után) rajza nyomán Andreas Schmutzer (1700–1740) és Josef Schmutzer (1683–1740): A budai palota látképe, 1737.

Papír, rézkarc, rézmetszet, 29,5 × 44,8 cm.

Jelzés balra lent a szöveg alatt: „S. Mikovinyi del. et A. Schmutzer sc. Vien.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 70.6.

2.1.2. Johann Matthey (műk.: XVIII. század közepe): A III. Károly-féle barokk palota felmérése, 1742.

Másolat (eredeti: Bécs, Hofkammerarchiv, lt. sz.: Rb.10/6.).

2.1.3. Ismeretlen szerző (XVIII. század): A barokk palota alaprajzai, 1760-as évek.

Papír, tus, akvarell, 58 × 42,5 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.66/A. szj.

2.1.4. Zeller Sebestyén (1735–1777): A palota díslépcsőjének metszete és alaprajza, 1755–1758.

Másolat (eredeti: Bécs, Hofkammerarchiv, lt. sz.: Rb.10/5.).

2.1.5. Zeller Sebestyén nyomán: A barokk palota keleti homlokzata, 1758 után.

Papír, tus, akvarell, 32,7 × 87 cm.

OMvH MÉM, lt. sz.: 72.020.22.

2.1.6. Franz Anton Hillebrandt (1719–1797): A dunai és a nagyudvari homlokzat, 1765.

Másolat (eredeti: Bécs, Albertina).

2.1.7. Franz Anton Hillebrandt (1719–1797): Az angolkisasszonyok és a Theresianum elhelyezési terve, 1770. Pince, földszint, első és második emeleti alaprajzok.

Fényképreprodukció.

2.1.8/A. Ferdinand Pichler (XVIII. század második fele) rajza nyomán Johann Ernst Mansfeld (1739–1796): A budai várpalota mint egyetemen és csillagvizsgáló, nyugatról, 1777–1779.

Papír, rézkarc, rézmetszet, 18,5 × 30,4 cm.

Jelzés balra lent: „Ferd. Pichler delin.– I. Mansfeld sc.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: Lanfr. 134.

2.1.8/B. Steffka Antal (XVIII. század második fele) rajza Ferdinand Pichler (XVIII. század második fele)–Johann Ernst Mansfeld (1739–1796) műve nyomán: A barokk palota madártávlati képe nyugat felől, 1779.

Papír, tus, akvarell, 36 × 51,2 cm.

Jelzés jobbra lent: „Antonius Steffka a S. o Josepho Calazancio I. P.”

OMvH MÉM, lt. sz. nélkül.

2.1.9. Nedeczky József Pál (XVIII. század második fele): A barokk palota keresztmetszete a középtengelyben, 1779.

Papír, tus, akvarell, 43,3 × 67,5 cm.

Jelzés jobbra lent: „Verfertigt Josef Nedeczky in Stift zu Tottis Anno 1779.”

OMvH MÉM, lt. sz.: 83.06.2.

2.1.10. Franz Anton Hillebrandt (1719–1797): A palota keleti homlokzata a csillagvizsgáló-toronyval, 1780 körül.

Papír, tus, akvarell. 51 × 67 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 23.

2.1.11. Johann Jakob Meyer (1749–1829) rajza nyomán Peter Paul Westermayer (1755–1825): Buda látképe, 1780.

Papír, rézkarc, rézmetszet, 20 × 38,1 cm.

Jelzés lent balra és jobbra: „J. Majer del. – P. Westermayer sc.”
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 14.797.

Irodalom: RÖZSA, 1963, 145/a.

2.1.12. Ismeretlen mester: A palota első és második emeleti alaprajza és oldalhomlokzata, 1790.

Papír, tus, akvarell, 58 × 88 cm.

Jelzés jobbra lent: „Im Jahr 1780.”

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 22.

2.1.13. I. H. monogram (Joseph Hillebrandt; 1717–1797): A palotakápolna hosszmetzete, 1771–1780 között.

Papír, tus, akvarell, 83 × 52 cm.

Jelzés jobbra lent: „I. H.”

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 29.

2.1.14. Ismeretlen mester: A kupola szerkezeti rajza, 1765–1769 között.

Papír, tus, akvarell 34 × 45 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 26.

2.1.15. Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) és Georg Karl Zillack (1746 körül–1809): A csillagvizsgáló-torony külső képe és alaprajzai, 1778–1779 között.

Papír, tus, akvarell, 70 × 51 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 27.

2.1.16/A. Joseph Hillebrandt (1717–1797): A Szent Jobb-kápolna külseje, 1778 körül.

Papír, tus, akvarell. 53,8 × 42,2 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 28.b.

2.1.16/B. I. H. monogram (Joseph Hillebrandt; 1717–1797): A Szent Jobb-kápolna metszete, 1778 körül.

Papír, tus, akvarell, 53 × 41 cm.

Jelzés jobbra lent: „I. H.”

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 28.a.

2.1.17. Franz Anton Hillebrandt (1719–1797): A palota földszinti alaprajza, 1765.

Papír, tus, akvarell, 62 × 94 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 2.

2.1.18. Ismeretlen mester: A palota földszinti alaprajza, 1778 előtt.

Papír, tus, akvarell, 44 × 63 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 18.

2.1.19. Ismeretlen mester: A trónterem és két előszobájának alaprajza I. Ferenc koronázási ünnepségeinek alkalmából felállított asztallal, 1792.

Papír, tus, akvarell, 31,6 × 43,4 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 163.

2.1.20. Ismeretlen mester: A Mária Magdolna- (Helyőrségi) templom I. Ferenc koronázásának ideiglenes berendezésével. Alaprajz, keresztmetszet-részlet, előcsarnok homlokzata, 1792.

Papír, tus, akvarell, 120 × 65 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 170.

Zeughaus (Fegyvertár)

A Szent György tér déli oldalán – középkori épület helyén – 1686–1696 között épült fel a fegyvertár, amely 1723-ban leégett. Helyén 1725-től 1727-ig Johann Matthey (műk.: XVIII. század közepe) tervezte az új, trapéz alaprajzú, saroklizáltos, belsőudvaros épületet. Homlokzatát eddig nem azonosított bécsi építésznél rendelte meg a haditanács. A házban a XIX. század közepén a palota konyhái kaptak helyet, majd az építési bizottság foglalta el. A századfordulón lebontották. (F. P.)

2.1.21. A Zeughaus épülete a Szent György téren, 1901 előtt.

Fénykép. Klösz György (1844–1913) felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 1006/9.

2.1.22. A Zeughaus északi homlokzata, 1890-es évek.

Fénykép. Goszleth István (1850–1913) felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 108/1.

2.1. XIX. SZÁZAD KÖZEPE

„Budavára legújabb ostroma alatt a jobb szárny és középépület csaknem földig égett. Mit a lángok a bútorzatban megkíméltek, azt a vár bevételé után részint elhordák, részint összetördelék. Mondják, hogy csak két orosz nagy tükör maradt épen, ezeket utóbb Bécsbe vitték” (HUNFALVY, 1856).

Az 1810-ben egy villámcsapás következtében kitört tűzvész elpusztította a palota tetőterét, amelyet ezután a tagoló manzárdtetők nélkül állítottak helyre. Louis Joseph Montoyer (1749–1811), az Udvari Építészeti Igazgatóság vezetője tervekét készítette a középrész felmagasítására, ezeket azonban ekkor

nem valósították meg. 1827–30 között lebontották a csillagvizsgáló-tornyot, és ekkor épült ki – Montoyer elgondolását követve – az Országos Építészeti Igazgatóság terveinek alapján a középső épületrész harmadik emelete. 1839-ben a Szent Zsigmond-kápolna altemplomát a nádori család temetkezéshelyévé alakították. A kriptát vasrács zárta el, valamint új oltár készült a kereszten függő Krisztus szobrával és kandeláberekkel.

József nádor halála (1847) után fia és utóda, István nádor méltó lakhelyének kialakítására nagyszabású munkálatok kezdődtek a palotában Ladislaus Rupp (műk.: XIX. század közepe) udvari építómérnök tervei alapján. Ezek során a dunai oldal középtengelyében új, hatoszlopos kolonnád készült manzárdkupolával, lebontották a palotát és a Zeughaust (fegyvertár) összekötő prépostsági épületét, s elkezdték az udvari istálló építését a Zeughaustól nyugatra. Az átalakításokat a szabadságharc eseményei félbeszakították, a palota súlyosan megsérült, több melléképület elpusztult.

1851–57 között a várépítésvezetőség (Schlossbauleitung) építészének – Carl Neuwirth (XIX. század), Carl Ehrenberger (XIX. század) és Holczer József (1812–?) – tervei alapján, Schurer von Waldheim (megh.: 1853), majd Josef Weiss (XIX. század) irányításával a palota középső épületrészében az uralkodó számára, a déli épületrészben pedig Albrecht főhercegnek készült lakosztály. Ekkor restaurálták a palotakápolnát. A külső új elemként jelentkeztek az előreugró épületrészek manzárdtetői, valamint a Duna felőli kupola a középtengelyben. A barokk diszudvaron elkészült a Tabán felőli kocsifelhajtó átboltzása és mellvédje, nyugati oldalán az új Várta-főörség, tőle északra a Stöcklgebäude és az udvari istálló. A kertben üvegházat és szentélyvel összekötött parasztházat emeltek, a Várkert dunai oldalán pedig az Óriáslépcsővel megközelíthető vízvezetéki építményt. (F. P.)

2.1.23. Ifj. Ringer József (1753 körül–1833): A nagyudvari homlokzat alternatív terve, 1820–1821.

Papír, tus, akvarell, 45 × 57,5 cm.
MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 85.

2.1.24. Dunaiszky Lőrinc (1784–1833): Nagyudvari homlokzat, a középső épületrészen lévő középrizalit atikájának oraterve két tartó anygallal, 1828.

Papír, ceruza, tus, 22 × 52,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Dunaisky del A.o 1828.”
MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 94.

2.1.25. Hüppmann Ferenc (XIX. század első fele): A palotakápolna kriptájának keresztmetszete a bejárati ráccsal, 1839.

Papír, tus, akvarell, 49,2 × 66 cm.
Jelzés jobbra lent: „Franz Hüppmann Ingenieur.”
MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 112.

2.1.26. Hüppmann Ferenc (XIX. század első fele): A palotakápolna kriptájának hosszmetzete az oltár tervével, 1839.

Papír, tus, akvarell, 50 × 66,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Entw. gez. Franz Hüppmann H. Ingenieur.”
MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 113.

2.1.27/A. Josef Lang (XIX. század)–Hieronymus Moosbrugger (1808–1858): A kihallgatási terem oldalfalterve, 1853.

Papír, tus, akvarell, 39,4 × 63,8 cm.

Jelzés jobbra lent: „Wien am 25ten März 1853 J. Lang.”
MOL, lt. sz.: E 393. K. K. Schlossbauleitung Ofen. Tervrajzok, 20. Téka, Plafond und Wandverzierungen, no. 18/a.

2.1.27/B. Josef Lang (XIX. század)–Hieronymus Moosbrugger (1808–1858): A kihallgatási terem oldalfalterve, 1853.

Papír, tus, akvarell, 39,4 × 63,8 cm.
Jelzés jobbra lent: „Wien am 25ten März 1853 J. Lang.”
MOL, lt. sz.: E 393. K. K. Schlossbauleitung Ofen. Tervrajzok, 20. Téka, Plafond und Wandverzierungen, no. 18/b.

2.1.28. Josef Lang (XIX. század)–Hieronymus Moosbrugger (1808–1858): A kihallgatási terem mennyezetterve, 1853.

Papír, tus, akvarell, 41,5 × 57,8 cm.
Jelzés jobbra lent: „Wien am 25ten März 1853 J. Lang.”
MOL, lt. sz.: E 393 K. K. Schlossbauleitung Ofen. Tervrajzok, 20. Téka, Plafond und Wandverzierungen, no. 18/c.

2.1.29. Johann Wendlandt (XIX. század közepe): Oldalfal- és mennyezetdíszítések tervei, 1831, 1836, 1839.

Papír, ceruza, akvarell, 36 × 22, 36 × 21,5, 48 × 34 cm.
Jelzés jobbra lent az egyes lapokon: „Joh. Wend 1831, Joh. Wendlandt 1836, Joh. Wendlandt 1839.”
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 53.140.1–3.

2.1.30. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A palota földszinti alaprajza, 1856.

Papír, tus, akvarell, 53 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 856. J. Weiß, C. Neuwirth, J. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. tabló 21. szj.

2.1.31. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A palota nyugati főhomlokzata, 1856.

Papír, tus, akvarell, 53 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 856. J. Weiß, C. Neuwirth, gz. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. tabló 27. VIII. szj.

2.1.32. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A palota keresztmetszete, 1856.

Papír, tus, akvarell, 53 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 856. J. Weiß, C. Neuwirth, gz. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. tabló 28. VIII. szj.

2.1.33. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): Zászlótartó terve, 1853.

Papír, tus, akvarell, 74 × 49 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen im May 853. J. Weiß, C. Neuwirth, J. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.92. A. szj.

2.1.34. A Várhegy déli része a palotával délnyugat felől, 1860-as évek.

Fénykép. Heidenhaus (XIX. század) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 23.372.

2.1.35. A palota látképe, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.1.

2.1.36. A régi őrségi épület a Tabánba levezető úttal, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.18.

2.1.37. A palota látképe délnyugat felől, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.24.

Az udvari istálló

A Zeughaustöl (az egykori fegyvertár) nyugatra az udvari építési hivatal és kocsiszín újkori épületeit 1840 körül bontották le, melyek helyére már 1788–1789-ben Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) is tervezett meg nem valósult istállót.

Az új udvari istállót Ladislaus Rupp (műk.: XIX. század közepe) tervei szerint kezdték el építeni 1847-ben, majd a szabadságharcban megsérült épületet a vár építésvezetőségének tervei alapján fejezték be 1854-ben. Déli szárnyának alagsorában két-hajós kocsiszín helyezkedett el, amely fölött a magasföldszinten és az északi szárnyban voltak az istállók, míg a középső épületrészben a lovasiskola csarnoka kapott helyet. (F. P.)

2.1.38. Carl Ehrenberger (XIX. század)–Holczer József (1812–?): Az udvari istálló első emeleti alaprajza, 1857.
Papír, tus, akvarell, 48 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. November 857, Ehrenberger, Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.401. szj.

2.1.39. Carl Ehrenberger (XIX. század)–Holczer József (1812–?): Az udvari istálló főhomlokzata, 1857.
Papír, tus, akvarell, 48 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 857, Ehrenberger, gz. Jos. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. 5/A. 30. szj.

A régi őrségi épület

A nyitott barokk díszudvar nyugati oldala mentén 1853–54-ben épült a Wachtgebäude (őrségi épület) Schurer von Waldheim (megh.: 1853) tervei szerint.

A hosszúkás, földszintes épület a nyugati oldalon négy íves arkáddal támaszkodott a várfalra, az udvari főhomlokzaton pavilonoszerű szélső rizalitok öveztek a középső homlokzatszakaszt, amely előtt fedett terasz húzódtott. A régi őrségi épületet a krisztinavárosi szárny építéskor bontották le. (F. P.)

2.1.40. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A régi őrségi épület főhomlokzata, 1856.

Papír, tus, akvarell, 52 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. November 1856, J. Weiß, C. Neuwirth, gz. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. tabló 27 6. szj.

2.1.41. Carl Ehrenberger (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A régi őrségi épület hátsó, nyugati homlokzata, 1857.

Papír, tus, akvarell, 48 × 72 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 857, Ehrenberger, Josef Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.404. szj.

A Stöcklgebäude

Az őrségi épület és az istálló között a nyugati várfal mentén épült fel a kétemeletes ház. Földszintjére a várfelügyelő lakása, az első emeletre tartalék vendéglakosztály, a második emeletre a várplébánia került. A déli oldalán kétraktusos, tömszerű épület északi végén háromraktusossá bővült, hogy helyet adjon a reprezentatív lépcsőcsarnoknak. 1901-ben bontották le, helyére a Hausmann-féle főőrségi épület került. (F. P.)

2.1.42. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A Stöcklgebäude földszinti alaprajza, 1856.
Papír, tus, akvarell, 52,5 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. November 1856, J. Weiß, C. Neuwirth, J. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, 395. szj.

2.1.43. Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A Stöcklgebäude keleti főhomlokzata, 1853.
Papír, ceruza, akvarell, 38 × 54,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 4. July 1853, C. Neuwirth, J. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, 90/A. szj.

2.1.44. Carl Ehrenberger (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A Stöcklgebäude nyugati homlokzata, 1857.
Papír, tus, akvarell, 47,5 × 72 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 857, C. Ehrenberger, Jos. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. 3/B. 29. szj.

2.1.45. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A Stöcklgebäude déli oldalhomlokzata, 1854.

Papír, tus, akvarell, 41 × 58 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen im August 1854, J. Weiß, C. Neuwirth, gez. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, 21/A. szj.

2.1. AZ YBL-HAUSZMANN-FÉLE PERIÓDUS

„Mindenkor dicsőségére fog szolgálni ez a pompás alkotás első tervezőjének, néhai Ybl Miklósnak, valamint a mester utódjának, Hauszmann Alajos műegyetemi tanárnak, ki a részben általa is módosított tervezetet oly nagy szerencsével valósította meg” (Vasárnapi Ujság, 1900).

1871-ben Feszli Frigyes (1821–1884) Budapest városrendezési pályázatában már felvázolta egy új palota építését. A rezidencia észak felé történő bővítésének tervét először Linzbauer István (1838–1880) alkotta meg 1873-ban. Ugyanebben az évben Reitter Ferenc (1813–1874) a Várkert keleti, Duna felőli lezárására dolgozott ki tervet. Ez Podmaniczky Frigyes (1827–1907), a Fővárosi Közmunkák Tanácsa alelnökének elképzelésén alapult. A koncepció megvalósítására azonban a historizáló neoreneszánsz építészlet legnevesebb hazai mesterét, Ybl Miklóst (1814–1891) kérték fel. 1875–79 között az ő tervei szerint emelték a Várkertbazárt, majd 1882-ig a Várkertkioszkat. Ybl az Ellipsz kertbe antikizáló pavilon és tempio terveit is elkészítette, azonban 1879-ben ezeket elvetették.

A várpalota északi irányban történő bővítését 1880-ban ugyancsak Podmaniczky kezdeményezte Tisza Kálmán miniszterelnöknél, melyhez I. Ferenc József 1882-ben járult hozzá. Ybl 1883 májusában négyféle alternatívát nyújtott be, amelyekből ekkor még csak a krisztinavárosi származat, a lebontandó Zeughaus helyén létesítendő kertet és az őrségi épületet fogadták el. 1885 májusára a trónterem bővítésének, illetve a régi palotát és az új testőrségi épületet összekötő oszlopcsarnoknak a rajzait is beterjesztette. Kidolgozta a krisztinavárosi szárny elrendezésének és a trónterem bővítésének enteriőrterveit is. Ybl neobarokk jellegű terveit rendkívül nehezen fogadták el, pedig 1889-re Marchenke Vilmos (XIX. század vége) szobrászművész az átépítés makettjét is elkészítette.

1889-ben Podmaniczky még csak a Palota út (a Krisztinaváros felőli feljáró út) építését tudta elfogadtatni, amelynek munkáit 1890 júniusában kezdték el. Ybl 1891 januárjában meghalt, az építési iroda vezetését ideiglenesen munkatársa, Györgyi Géza (1851–1934) vitte tovább, ám vezető építésznek Hauszmann Alajos (1847–1926) műegyetemi tanárt neveztek ki.

1892-ben, I. Ferenc József megkoronázásának negyedszázados évfordulóján végképp szűknek bizonyult a trónterem, ezért azt 1892–95 között Hauszmann az udvar felé egy folyosószerű térrel bővítette ki, melyet a homlokzaton négyoszlopos kolonnád hangsúlyozott. A krisztinavárosi szárny a barokk palota nyitott díszudvarát zárta be, ám mivel az épület a Várhegy területén túlnyúlt, hatalmas aléptímenyt kellett építeni. Az új palota alapkövét 1896-ban tették le.

1895-ben Hauszmann az északi bővítésre tett javaslatot, I. Ferenc József 1896 januárjában a korábbi épületrészt folytató hasonló homlokzatú változatot fogadta el, ennek alapján indult meg az építkezés. 1896–97-ben a régi palota déli homlokzata elé két oszlopon álló teraszt, valamint egy folyosót és manzárdos pavilont építettek, majd innen lépcsőzetet az alatta fekvő téli-kertbe. A nagyszabású lépcsőkkel kialakított kertben parasztház épült.

A Szent Zsigmond-kápolnát is felújították és a Szent Jobb őrzésére a szentély mellett kis cellát alakítottak ki. A kápolna északi

homlokzatára a Mátyás-kút került (1898). Lebontották a kápolna melletti Szent Jobb-kápolnát és a Zeughaus (a volt fegyvertár az új északi szárny helyén).

A palota északi bővítésében hatalmas dísztermet alakítottak ki, amelynek főszintjét az északi szárny kapuján és udvarán át lehetett megközelíteni. A hatalmasra nőtt dunai homlokzatot Hauszmann az új középtengelyben elhelyezett kupolával koronázta meg, a kolonnáddal bővített homlokzat előtt pedig nagyszabású szabad lépcsővel (az úgynevezett Habsburg-lépcsővel). A palota egységes neobarokk jellegű épületté alakult, amelyet szecessziós stíluslemek is színezték.

A Stöcklgebäudét lebontották, helyére az új főőrségi épület került, s átalakították az udvari istállót is.

A nyugati Csikós udvarba új lovarda épült. Az építkezés 1905-ben fejeződött be. (F. P.)

2.1.46. Ismeretlen mester: A királyi palota helyszínrajza, 1900 körül.

Papír, tus, akvarell, 129,5 × 200 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, 820. szj.

2.1.47. Nádler Róbert (1858–1938): A királyi palota tervezett összképe kelet felől, 1900.

Papír, akvarell, 86 × 134 cm.

Jelzés balra lent: „... [Nádler] Róbert Budapest 1900.”

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 51.714.1.

2.1.48. Nádler Róbert (1858–1938): A királyi palota tervezett összképe nyugat felől, 1900.

Papír, akvarell, 86 × 134 cm.

Jelzés balra lent: „Nádler Róbert Budapest 1900.”

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 51.714.2.

2.1.49. Ybl Miklós (1814–1891): A királyi palota madártávlattól, nyugat felől, 1890 körül.

Papír, tus, akvarell, 83 × 104 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, III.B. szj.

2.1.50. Ismeretlen mester: A palota összképe a Krisztinaváros felől a kertekkel és a narancspavilonnal, 1900 körül.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

OMvH MÉM, lt. sz.: 81.09.5.

2.1.51. A palota helyszínrajza, 1912.

Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, I. tábla.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.52. A palota földszinti alaprajza, 1912.

Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 22.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.53. A palota első emeleti alaprajza, 1912.

Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 23.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.54. A palota második emeleti alaprajza, 1912.

Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 25.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.55. A palota harmadik emeleti alaprajza, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 2.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.56. A palota látképe a Duna felől, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 2. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

Az F épület: krisztinavárosi szárny

Az új krisztinavárosi szárnyat eredetileg Rudolf trónörökös és felesége rezidenciájának szánták. Ybl két belső udvar köré hatalmas épülettömböt tervezett, amely északon és délen egy-egy nyaktaggal kapcsolódott a régi palotához.

Az új szárnyban a grandiózus díszlépcsőház földszintjét Fadrusz János (1858–1903) *Atlaszai*, emeletét Stróbl Alajos (1856–1926) *Iustitia-szobra*, oldalfalait pedig falikárpitok díszítették. Rudolf trónörökös halála (1889) után Hauszmann az első emeleten uralkodói (főhercegi) vendéglakosztályokat alakított ki. A Habsburg-ház magyar voltát a magyar történelmi tradíciók érvényesítésével kívánták demonstrálni: az első emelet déli oldalán kapott helyet a neoromán stílusú Szent István-terem, a nyugati szárny középtengelyében pedig a neoreneszánsz Hunyadi Mátyás-terem.

Erzsébet királyné emlékéét az északi szárny második emeletén 1908-tól emlékmúzeum őrizte. Ezen a szinten alakítottak ki helyiségeket a Szent Korona és a koronázási jelvények őrzésére is. (F. P.)

2.1.57. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny földszinti alaprajzának tervváltozata: a főhomlokzattal párhuzamos tengelyű fölépcsőház, 1880-as évek.
Papír, tus, 47 × 55 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 58/A. szj.

2.1.58. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny első emeleti alaprajzának tervváltozata: a főhomlokzatra merőleges tengelyű fölépcsőház, 1880-as évek.
Papír, tus, 47 × 55 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 63/A. szj.

2.1.59. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny földszinti alaprajza, 1886.
Papír, nyomat, 63 × 80 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 310. szj.

2.1.60. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny első emeleti alaprajza, 1886.
Papír, nyomat, 63 × 80 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 307. szj.

2.1.61. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny egyik sarokrízalitjának homlokzatterve, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 90 × 48 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 286. szj.

2.1.62. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny udvari (keleti) homlokzata a déli és északi nyaktag keresztmetszetével, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 73 × 131,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, szj. nélkül.

2.1.63. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny, az Oroszlános kapu belső udvari homlokzata, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 108,5 × 80,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 155. VII/B. szj.

2.1.64. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny fölépcsőházának keresztmetszete, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 123 × 58 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 155. VII/A. szj.

2.1.65. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny fölépcsőházának hosszmetzete, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 80 × 125,5 cm.
OMvH Tervtár, lt. sz.: 71.989.

2.1.66. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny nyugati homlokzatának részlete a középízalintánál, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 137 × 79,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 777. szj.

2.1.67. A királyi palota Ybl Miklós-féle makettjének nézete nyugat felől, 1880-as évek.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
FSzEKBGy Fotótár, lt. sz.: B. kisny., 6066.

2.1.68. A palota a Tabán felől, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 3. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.69. Krisztinavárosi szárny: a fölépcsőház, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 37.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.70. Krisztinavárosi szárny: a fölépcsőház az első emeleten, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 11. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.71. Krisztinavárosi szárny: a Hunyadi Mátyás-terem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 17. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.72. Krisztinavárosi szárny: az első emeleti előcsarnok, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 12. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.73. Krisztinavárosi szárny: az ebédlőterem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 20. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.74. Krisztinavárosi szárny: a Szent István-terem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 16. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.75. Krisztinavárosi szárny: a főhercegi fogadóterem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 22. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.76. Krisztinavárosi szárny: a főhercegi ebédlő, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 21. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

Az E épület

A barokk palota legkorábbi egysége, amely belső négyzetes udvar köré épült. A díszudvarból az északi oldali reprezentatív, úgynevezett Királylépcső vezetett az emeletre. Itt a XIX. században a főhercegi (nádori) lakosztályok voltak, a szárny a szabadságharcban teljesen kiégett. 1853-ra állították helyre Albrecht főherceg, Magyarország helytartója számára. Később I. Ferenc József és felesége, Erzsébet királyné magánlakosztálya került ide. (F. P.)

2.1.77. Vasdinnyei Vasdinnyey Pál: A déli négyszög (E épület) alaprajzai, 1918.
Papír, tus, 44 × 82, 5 cm.
Jelzés alul középen: „1918. III. 22. Vasdinnyei Vasdinnyey Pál kir. műszaki tanácsos.”
BTM Kiscelli Múzeum, 316. szj.

AD épület

A barokk palota középrésze a reprezentatív uralkodói termetek foglalta magában. Mária Terézia idején az északi volt a királynői oldal, míg a királyi termei délen voltak. Hauszmann a két oldalt megfordította. A díszudvarra néző nyugati traktus közepén kapott helyet a trónterem (díszterem), amelyhez két-két előszoba vezetett. Az északi és déli oldal közbenső helyiségei kisebb tróntermek voltak. A keleti, Duna felőli oldal középtengelyébe az uralkodópár hálószobája került, ehhez kapcsolódott kétoldalt a homlokzat hosszában végigfutó terem sor.
Az 1850-es évek közepén, majd Hauszmann idején is eredeti stílusban újjították fel az egykori enteriőröket, sőt az utóbbi periódusban a tróntermet is bővítették. (F. P.)

2.1.78. Ybl Miklós (1814–1891): A nagyudvar keleti oldalának középső része (D épület). A trónterem kibővítése, 1880-as évek.
Papír, tus, akvarell, 98 × 125 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: AN 99.548.
Irodalom: YBL, 1956a, 297.

2.1.79. Ybl Miklós (1814–1891): Keresztmetszet részlete (D épület). A trónterem kibővítése, 1880-as évek.
Papír, tus, akvarell, 118,5 × 76 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 155. VI.A. szj.

2.1.80. A palota keleti homlokzatának déli szárnya a Savoyai-szoborral, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 4. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.81. Udvari részlet a díszterem homlokzatával, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 29.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.82. D épület: az első előszoba a zentai csatát ábrázoló festménnyel, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.2.

2.1.83. D épület: a második (északi) előszoba, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.6.

2.1.84. D épület: a díszterem az átalakítás előtt, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.4.

2.1.85. D épület: a trónterem az átalakítás előtt, 1895.
Fénykép. Klösz György (1844–1913) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 65.2680.

2.1.86. D épület: a trónterem a Hauszmann-féle átalakítás után, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 9.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.87. D épület: a trón az átalakított trónteremben, 1916.
Fénykép. Kallós Oszkár (1875–1955) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 23.170.

2.1.88. D épület: az északi (királyi) kis trónterem, 1895.
Fénykép. Klösz György (1844–1913) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 65.2419.

2.1.89. D épület: a kihallgatási terem, 1896.
Fénykép. Klösz György (1844–1913) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 65.2666.

2.1.90. D épület: a dolgozószoba, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 65.395.12.

2.1.91. D épület: a termék sora a kis társalgóból, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.11.

2.1.92. D épület: a déli (királynői) kis trónterem, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.10.

2.1.93. D épület: a déli (királynői) kis trónterem, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.9.

2.1.94. D épület: a második (déli) előszoba, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.14.

2.1.95. D épület: az első (déli) előszoba, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.17.

A C épület

A barokk palota északi része ugyancsak belső udvaros kialakítású volt. Délről az úgynevezett Diplomata lépcső vezetett fel a díszemeletre. Nyugati traktusában alakították ki a Szent Zsigmond- és a Szent Jobb-kápolnát még a XVIII. században, az előbbi a XIX. század derekán, majd Hauszmann idején is átalakították. A Szent Jobb-kápolnát Hauszmann az udvaron történő kocsíathajtás érdekében lebontotta, helyette a Szent Zsigmond-kápolna keleti bővítmenyét alakította Szent Jobb-cellává, Roskovics Ignác (1854–1915) aranyozóikkal és Lippert József (1826–1902) ereklyetartójával.

Ugyancsak Hauszmann nevéhez fűződik a keleti traktus közepén az új Habsburg-terem kialakítása. A terem az egész palota-együttes középtengelyébe került, amelyet a homlokzat előtti kolonnád, a Habsburg-lépcső, valamint a csúcsán a koronával díszített kupola hangsúlyozott. (F. P.)

2.1.96. Hauszmann Alajos (1847–1926): A nagyudvar északi oldala az Oroszlános kapu udvari homlokzatával, 1898.
Papír, tus, akvarell, 64 × 111 cm.
Jelzés jobbra lent: „Hauszmann Al 1898. VII.”
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 98.3.1.

2.1.97. Hauszmann Alajos (1847–1926): A C épület északi homlokzata a Mátyás-kúttal, 1898.
Papír, tus, akvarell, 64,5 × 79,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Hauszmann Al 1898/VII.”
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 98.4.1.

2.1.98. Ybl Miklós (1814–1891): A Diplomata lépcső (C épület) szárnyának hosszmetsete, 1890 körül.
Papír, tus, akvarell, 84 × 134 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 139. szj.

2.1.99. Hauszmann Alajos (1847–1926): A C épület kocsíathajtójának és az innen nyíló lépcsőháznak a keresztmetsete, 1898.
Papír, tus, akvarell, 42 × 76 cm.
Jelzés jobbra lent: „Hauszmann Al 1898/VII.”
BTM Kiscelli Múzeum, 271. szj.

2.1.100. Ybl Miklós (1814–1891): A királyi palota (C, D, E épület) keleti, dunai homlokzata, 1885.
Papír, tus, akvarell, 56,2 × 126 cm (karton: 68,5 × 139,8 cm).
MOL, lt. sz.: T 9. no. 1/1.

2.1.101. A palota részlete Habsburg-lépcsővel, 1903 körül.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 1654.

2.1.102. A Habsburg-lépcső, 1903.
Fénykép. Weinwurm Antal (műk. 1865–1974) felvétele.
MNMTF, lt. sz.: 44295.

2.1.103. Mátyás király kútja, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 7. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.104. C épület: a Habsburg-terem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 18. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.105. C épület: Lotz Károly mennyezetfreskója a Habsburg-teremben, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 19. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.106. C épület: a várkápolna belseje, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 13. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.107. C épület: a Szent Jobb-kápolna oltára, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 53.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.108. C épület: a szentségtartó a Szent Jobb-kápolnából, 1890 körül.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 1490.

A B épület

Az új, Hauszmann-féle szárny nyugati traktusának ékessége a hatalmas és pompás kialakítású neobarokk nagy ünnepi terem (bálterem vagy táncterem), amely a korabeli Budapest egyik legnagyobb belső tere volt.

Oldalfalait oszlopok tartotta architrávok, erkélyek és hatalmas félköríves záródású ablakok tagolták, gazdag stukkódíszes mennyezet zárta le.

1905-ben nyugati oldalára télikertszerű, öntöttvas és üveg szerkezetű új helyiséget tervezett Hauszmann, amely nem valósult meg.

A szárny keleti, dunai oldalára került az úgynevezett büfégaléria, amelynek mennyezetét a magyar mese- és mondavilágból vett jelenetek, Feszty Árpád (1846–1900) *Árgyélus királyfi és Tündérszép Ilona* című freskói díszítették. (F. P.)

2.1.109. Hauszmann Alajos (1847–1926): Az A, B, C épület nyugati homlokzata, 1900 körül.
Papír, tus, 58 × 97 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 99/A. szj.

2.1.110. Lechner Loránd (1883–1963): A táncterem enteriőrének részletterve, 1904.
Papír, tus, akvarell, 47,5 × 46 cm.
Jelzés jobbra lent: „Lechner Loránd 1904.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.8/A. szj.

2.1.111. Hauszmann Alajos (1847–1926): A táncterem bővítésének terve: az új terem metszete, 1905 körül.
Papír, ceruza, akvarell, 44 × 56, 5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.250. szj.

2.1.112. Hauszmann Alajos (1847–1926): A táncterem bővítésének terve: az új terem homlokzatának tervváltozata, 1905 körül.
Papír, ceruza, akvarell, 45,5 × 53 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.273. szj.

2.1.113. Hauszmann Alajos (1847–1926): A táncterem bővítésének terve: az új terem homlokzatának tervváltozata, mögötte a táncterem homlokzatával, 1905 körül.
Papír, ceruza, akvarell, 44 × 41,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.284. szj.

2.1.114. Forgó és Társa: Üvegablak terve, 1900 körül.
Papír, tus, akvarell, 37 × 53 cm.
Jelzés (pecsét): „Forgó és társa. Budapest.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.633. szj.

2.1.115. Udvari részlet az ünnepi terem homlokzatával, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 6. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.116. B épület: a bálterem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 14. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.117. B épület: a büfégaléria, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 15. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

Az A épület

A Hauszmann-féle északi palotaszárny nem más, mint egy hatalmas fogadóépítmény. Északi oldalán nyílt a hármass diadalív szerű főkapu, Jungfer Gyula (1841–1908) kapuszárnyaival, az attikán Jankovits Gyula (1865–1932) *Hungária-szobrával*. Középrészén, az udvaron haladt át a kocsiút, ahonnan a bejárat emelt szintje következtében rögtön a keleti szárny első emeleti előcsarnokába lehetett jutni. A palota egybenyíló teremsorán át innen a nagy bálterembe vezetett tovább az út. (F. P.)

2.1.118. Hauszmann Alajos (1847–1926): Az A épület keresztmetszete, háttérben a B épület homlokzatával, 1900 körül.
Papír, tus, 53,5 × 61,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.28/A. szj.

2.1.119. Ybl Miklós (1814–1891): A királyi palota helyszínrajza a tervezett királyi testőrlakházzal, 1885 körül.
Papír, nyomat, 37,4 × 59 (47 × 65,8) cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 262. szj.

2.1.120. Ybl Miklós (1814–1891): A tervezett összekötő kolonnád és a királyi testőrlakház keleti homlokzata, 1885.

Papír, tus, akvarell, 56,5 × 103 (78 × 110) cm.
Jelzés jobbra lent: „29/4 885 Ybl Miklós.”
MOL, lt. sz.: T 9., no. 1/2.

2.1.121. Ybl Miklós (1814–1891): A tervezett királyi testőrlakház nyugati homlokzata, 1885.
Papír, tus, akvarell, 51,4 × 70,5 (72 × 90,8) cm.
Jelzés jobbra lent: „29/4 885 Ybl Miklós.”
MOL, lt. sz.: T 9., no. 1/3.

2.1.122. Ybl Miklós (1814–1891): A tervezett királyi testőrlakház északi homlokzata, 1885.
Papír, tus, akvarell, 52 × 69,5 (71,6 × 90,4) cm.
Jelzés jobbra lent: „29/4 885 Ybl Miklós.”
MOL, lt. sz.: T 9. no. 1/4.

2.1.123. Ybl Miklós (1814–1891): A tervezett királyi testőrlakház déli homlokzata, 1885.
Papír, tus, akvarell, 51,8 × 70,2 (71,8 × 90,7) cm.
Jelzés jobbra lent: „29/4 885 Ybl Miklós.”
MOL, lt. sz.: T 9. no. 1/5.

2.1.124. Györgyi Géza (1851–1934): A budai vár testőrlakházal bővített együttesének tervezett látképe a pesti rakparttal, 1885 körül.
Papír, akvarell, 29,5 × 38,5 cm.
OMvH MÉM, lt. sz. nélkül.

2.1.125. A épület: az északi szárny főbejárata, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 30.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.126. A épület: a földszinti előcsarnok, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 10. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.127. Ybl Lajos (1855–1934): Karosszék terve, 1900 körül.
Papír, ceruza, tus, 37 × 42,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Ludwig Ybl kk. Hofbaukontrolor.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.1/A. szj.

Melléképületek

A lovarda

A nyugati, úgynevezett Csikós udvarban 1899–1901 között építette fel Hauszmann az új lovardát. Téglalap alaprajzú épületét hatalmas íves, kétrészes manzárdtető zárta le. Az épület nagy részét kitevő lovardateremben Vastagh György (1868–1946) *Lófékező (Csikós)* című szobrát állították fel. (F. P.)

2.1.128. Hauszmann Alajos (1847–1926): A lovarda fő- és oldalhomlokzata, alaprajza és keresztmetszete, 1898.
Papír, tus, akvarell, 47,5 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Hauszmann Al 1898/VII.”
BTM Kiscelli Múzeum, 229. szj.

2.1.129. Hauszmann Alajos (1847–1926): A lovarda hosszmet-szete, 1898 (?).
Papír, tus, akvarell, 41,5 × 78 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 225. szj.

2.1.130. Hauszmann Alajos (1847–1926): A lovarda kereszt-metszete, 1898.
Papír, tus, akvarell, 38 × 30 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 224. szj.

2.1.131. Az új lovarda épülete Vastagh György (1868–1946) *Csikós* című szobrával, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 50.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.132. Az új lovarda lovaglóteremének belseje, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 51.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.133. Az istálló, a Stöcklgebäude és a lovarda épülete, 1901.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 32.324.1.

Az udvari istálló

2.1.134. Az istállóépület főhomlokzata, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 49.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

Az udvarlakai őrség épülete

Az udvarlakai őrség épülete a Stöcklgebäude helyén, a diszudvar nyugati oldalán állt régi vártaépület pótlására emelték. Főhomlokzatát timpanonnal lezárt szélső rizalitok között árkádsor alkotja, míg az egyszerűbb kialakítású nyugati homlokzat hosszabb és háromszintes volt. (F. P.)

2.1.135. Hauszmann Alajos (1847–1926): Az új őrségi épület homlokzatai és keresztmetszete, 1901.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, 773. szj.

2.1.136. Az őrség épülete, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 8. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

A Várkertkioszk

A Várkertbazár és a Duna között Ybl Miklós 1877-ben tervezte meg a kerti pavilont formázó neoreneszánsz épületet. A kioszk 1881-ban készült el. Két külön tetőzettel lefedett részből áll: az északi oldali, loggiával megnyitott kioszkból és a déli gépházból, amely a palota vízellátását biztosította. A két épületrész találkozásánál a toronyként kialakított kémény áll. (F. P.)

2.1.137. Ybl Miklós (1814–1891): A Várkertkioszk keleti oldal-homlokzata, 1877. Rajzlap, tus, 45 × 55,7 (60 × 76) cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.65/A. szj.

2.1.138. A Várkertkioszk, háttérben a Vigadó épületével, 1900 körül.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 16.972.

A Várkertbazár

A Várkertbazár a Várkert keleti, Duna-parti lezárásaként Ybl Miklós (1814–1891) tervei szerint épült fel 1875–1879 között. Két szélső eleme egy-egy lakóház, ehhez félköríves loggiasor csatlakozik fülkepavilonnal a végén, míg a középrész az egyemeletes gloriettet közrefogó kétoldali kétkarú rámpa alkotja, balusztrádos korláttal. Than Mór (1828–1899) falképei, melyek a pavilonokat díszítették, elpusztultak, a fülkepavilonok belső groteszk dekorációi Scholz Róberttől (1837–1912) származnak. A szobordísz Fessler Leó (1840–1893) és Huszár Adolf (1842–1885) műve volt. (F. P.)

2.1.139. Ybl Miklós (1814–1891): A Várkertbazár középrészé-nek homlokzata és keresztmetszete, 1875 körül.
Papír, tus, 51,3 × 88,4 (68,2 × 103,5) cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.54/A. szj.

2.1.140. Ybl Miklós (1814–1891): A Várkertbazár A épületének (északi bérház) főhomlokzata, 1875 körül.
Papír, tus, 53,7 × 687,7 (68,6 × 104) cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.285. szj.

2.1.141. Than Mór (1828–1899): Zephyr, Flora, Juno és Jupiter. Falkép vázlata, 1880 körül.
Rajzlap, tus, akvarell, 30,7 × 47,2 cm.
MOL, lt. sz.: T 10. no. 13.

2.1.142. A Várkertbazár látképe a palotával, 1887.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.980.

2.1.143. A Várkertbazár feljárata észak felé, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 107.38.

Egyéb tervek

2.1.144. Szabó László (XX. század): A könyvtárterem enteriőr-jének távlati képe, 1929.
Papír, ceruza, 32 × 41,5 cm (karton: 53 × 70 cm).
Jelzés jobbra lent: „Szabó László, k. u. k. főmérnök.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.212. szj.

2.1.145. A kert részlete a szökőkúttal, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.23.

2.1.146. Györgyi Géza íróasztalánál, é. n.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
Magántulajdon.

2.1.147. Tál I. Ferenc József monogramjával, 1900 körül.
Ezüst, átmérő: 18 cm.
Györgyi Géza tulajdonából.
Magántulajdon.

2.1.148. Diszkalapács, 1896.
Ezüst, berakásokkal, fa, 28 × 18 × 4,5 cm.
Jelzés: „Bachruch A. (Budapest).”
OMvH MEM, lt. sz. nélkül.
A királyi palota bővítésének alapköveteléseinek használták.

2.1.149. Boule-szekerény és óra a krisztinavárosi szárny egyik
fejedelmi lakosztályában, 1900 körül.
Karton, kasírozott fénykép. Ismeretlen felvétele.
OMvH Tervtár, lt. sz.: 71.994.

2.1.150. Ifj. Vastagh György (1868–1946): A csikós, 1899.
Bronz, 50,5 cm.
Jelzés: alul a talpazon: „Ifj. Vastagh György, Budapest.”
MNG, lt. sz.: 56.691-N-76.
A Csikós vagy másképpen Lőfékező című szobor eredetije a lovarda előtt állt.

2.1.151. Klammer Mariska (XX. század első fele): Kihallgatási
terem a palotában.
Vászon, olaj, 74,5 × 59 cm.
Jelzés balra lent: „Klammer M.”
MNMTKcs, lt. sz.: 61.16.

2.1.152. A termek sora a kis társalgóból, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.11.

2.1.153. Stróbl Alajos (1856–1926)–Maróti Rintel Géza
(1878–1941): Hauszmann Alajos műépítész, 1905.
Ezüst, átmérő: 8 cm.
Jelzés az előlapon a váll alatt: „Stróbl”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 9569.

2.1.154. Hauszmann Alajos (1847–1926) levele Munkácsy
Mihály egyik festményének megvásárlásáról, 1903. május 8.
Papír, tinta, nyomtatott fejléc, kézírás, 28,9 × 22,7 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 21.854.

2.2. A BUDAI KIRÁLYI PALOTA KERTJEI

2.2.1. Johann Jakob Meyer (1749–1829)–Johann Ernst Mansfeld (1739–1796): Buda látképe, 1777. Barokk kert a palota keleti homlokzata előtt két nyolcszögű pavilonnal.
Papír, rézmetszet, 52,9 × 82,3 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 53.10.1. (másolat).

2.2.2. A palota keleti felső teraszkeretének (a mai Savoyai-szobor környéke) átalakítási terve, A tervlap, 1789.
Papír, tus, akvarell, 42 × 54,5 cm (20 bécsi öl [Wiener Klafter] = 173 mm).

Jelzés: „Plan des Garten bei dem K. Schloss zu Ofen”.
MOL, Kereskedelmi Minisztérium tervei, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 56.

A kert a palota északi szárnya előtti, Duna felé eső területen épült, feltehetően már Albert herceg helytartói kinevezését követően és Franz Anton Hillebrandt tervei szerint. A kert átalakításának tervéhez két tervlap készült, ez az A jelű, amely a korábbi kertből az eredeti helyükön meghagyásra javasolt fákat és az új kialakítást ábrázolja. A B tervlap az átültethető fákat is megjelölő felvételi helyszínrajz. A fállal körülvett kert fő bejáratai a rövidebbik oldalak többé-kevésbé közepén helyezkednek el, de a kert a prépostság felől is megközelíthető.

A kert északkeleti sarkából lépcsőn lehet a nyolcszögletű, teraszra álló falazott pavilonhoz jutni. A téglalap alaprajzú kert négy közel egyforma részre osztott, mind a négy negyedet vadgesztenye-fasor veszi körül. A kert negyedeinek legbelső sarkában a fák hiányoznak, ezáltal a kert közepén nyolcszögletű tér alakult ki. A B tervlap szerint ebben a nyolcszögletű térben azonos alaprajzú, ácsolt pavilon állt, amelyet az átalakítás keretében terveztek elbontani.

Az átalakítási terv szerint a fák csonkakúp alakúra nyírottak lesznek és a Duna felé eső kertfal mentén még egy fasort ültetnek, eltüntetve a fal melletti bántóan széles sétány ürességét. A kert átalakításáért ismét Hillebrandt volt felelős, a következő év első hónapjaiban az új fák ültetését ugyan elhalasztották, de a fákat megnyirni rendelték. A kert tehát a század utolsó évtizedében eredeti barokk formáját kapta vissza, és geometrikus jellegét a későbbi korszakok angolkerti divatjának idején is megőrizte. (Fatsar Kristóf)

2.2.3. A palota és kertjeinek felmérése, 1819.
Papír, tus, akvarell, 62 × 100 cm (50 bécsi öl [Wiener Klafter] = 158 mm).

Jelzés: „Situations Plan des königlichen Schlosses zu Ofen nach den dermaligen Stande und der dazu gehörigen Umgebung”.
MOL, Kamarai térképek, lt. sz.: S 11. no. 1541/3.

A felvételi helyszínrajz a várkert angolkerti korszakának első részletes ábrázolása. A palota keleti homlokzata előtti kertek még őrzik barokk jellegüket, az épületek melletti kisebb szabályos terek kertművészete az angolkerti divatjának korszakában továbbra is jellemzően geometrikus rendszerű. A déli rondellában kialakított szabályos kert szintén megtartotta XVIII. századi képét. A nagyobb nyílt felületeken, tehát a várfaltól délre eső területen azonban szabadabb kialakítású kertek hoztak létre, amely már a klasszikus angol tájképi kert rendszerét követi, bár néhány szabályos jellegű kertrészlet még az átmeneti korszak emlékeit idézi.

A barokk és a tájképi kert közötti korszak néhány itt még mindig megfigyelhető további jellegzetessége a néhol túlzottan hullámzó útrendszer és a kertek jellemzően homogén elosztása. A felmérés eredetileg a vízvezetékrendszer újabb szakaszához készült, amely a József nádor által tervezett kertbővítés miatt vált szükségessé. A kert Duna felé eső bővítésének alapjául szolgáló telkeket a nádor részben megvásárolta, részben a várparancs-

nokság adta át. Az új vízvezetékek kialakításáért Ajtay Mihály kamarai kútmester volt felelős, aki már 1818 tavaszán elkészítette az öntőformákat, de az ősszel egészségi állapota miatt nyugdíjazták, a következő évben pedig meghalt. A munkákat később Bernard Neuholdt, az Esterházyak kútmestere irányította. (Fatsar Kristóf)

2.2.4. A palota és környékének helyszínrajza az Ellipsz sétány létesítése (1838) után.

Papír, tus, akvarell, 79 × 103 cm.

BFL Terv- és Térképtár, lt. sz.: XV. 203/24.

2.2.5. A „Török sír”-nak nevezett műrom az alsó kertben, é. n. Megjelent: SCHILBERSZKY, 1900, VIII. tábla.

2.2.6. Franz Supp: Az alsó vagy „angol” kertrész átalakítási terve, 1870 körül.

Vászonpauz, tus, akvarell, 32 × 37 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 52/A.

2.2.7. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczér József (1812–?): Az 1850-es években épített új üvegház homlokzata és alaprajzai, 1856.

Papír, tus, akvarell, 52 × 73 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 743.

2.2.8. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Ulrich (XIX. század): Az új üvegház hosszmeteszete és keresztmeteszetei, 1856.

Papír, akvarell, 47 × 63 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, F.83/A. szj.

2.2.9. A „parasztház” és a Diana-templom helyreállítási terve, 1857.

Papír, tus, akvarell, 48 × 73 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 73/A.

2.2.10. Wilhelm Klensky (XIX. század): Terv az Ellipsz kert parkosítására, 1880 körül.

Papír, tus, akvarell, 49 × 75 cm.

BFL Terv- és Térképtár, lt. sz.: XV. 206/1/b. (másolat).

2.2.11. Ybl Miklós (1814–1891): A királyi vár és az Ellipsz kert a Duna felől, kupolás tempiettóval és díszes neoreneszánsz lépcsőpavilonnal, 1880 körül.

Papír, kartonra húzva, akvarell, 73 × 121 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 14.564.

2.2.12. Ybl Miklós (1814–1891): Az úgynevezett Óriáslépcső toronnyal, 1870-es évek.

Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.19.

2.2.13. Strnad (Szörényi) Mihály (XIX–XX. század fordulója): Az elkészült palotakert felvételi rajza, 1910.

Karton, tus, 75 × 138 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.122/A.

2.2.14. Ilsemann Keresztély (1850–1912): A délnyugati kertrész terve, 1896.

Karton, tus, akvarell, 81 × 141 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 121/A.

2.2.15. Ifj Pecz Ármin (1856?–1927): A palota déli homlokzata előtti teraszok kertterve növénykiültetéssel, 1898 körül.

Karton, tus, akvarell, 178 × 114 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 120/A.

2.2.16. Az úgynevezett Újvilág kert a századfordulón, a palota déli homlokzatával, 1898.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

Vasárnapi Ujság, 1906.

2.2.17. Hauszmann Alajos (1847–1926): A télikert látványterve, 1896.

Papír, kartonra húzva, akvarell, 25 × 30 cm.

MOL, lt. sz.: T 10. no. 1/26.

2.2.18. A télikert.

Fénykép. Balogh Rudolf (1879–1944) felvétele.

Kertészeti Lapok, 1906.

2.2.19. Hauszmann Alajos (1847–1926): A narancsház terve, 1896 után.

Vászonpauz, tus 78 × 41 cm.

BTM Kiscelli Múzeumi Múzeum, F.584. szj.

2.2.20. A narancspavilon, 1906.

Fénykép. Balogh Rudolf (1879–1944) felvétele.

Vasárnapi Ujság, 1906.

2.2.21. Hauszmann Alajos (1847–1926): A kertészlak (később a Királyi Kertek Igazgatósága) homlokzata, 1890-es évek második fele.

Vászonpauz, tus, 43 × 90 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 587.

2.2.22. A Zsigmond-kori kaputorony maradványainak látképe és alaprajza a régi parasztház lebontása után, az új építése előtt, 1890-es évek második fele.

Papír, kartonra húzva, tus, 73 × 60 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 736/4.

2.2.23. Hauszmann Alajos (1847–1926): A parasztház és a déli díszlépcső látványtervei, 1898.

Vászonpauz, tus, 56 × 61 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.582.

2.2.24. A parasztház a Rondella felől, 1900 körül.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 1007/12.

2.2.25. A parasztház dél felől, 1912.

Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 23. kép.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.2.26. A déli kerti díszlépcső sziklakerttel, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 24. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1. (neg. sz.: 6886/6×9.).

2.2.27. Hauszmann Alajos (1847–1926): A kert bejárata a Szent György tér felől, é. n.
Papír, tus, akvarell, 49 × 71 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.115/A.

2.2.28. A palota keleti homlokzata előtti kert részlete szőnyeg-
ágyakkal, háttérben az Országházzal, 1929.
Fénykép. Balogh Rudolf (1879–1944) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 67.978.

2.2.29. Támfal-díszépitmény kúttal, a Szarvas tér közelében,
1900 körül.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
Megjelent: HAUSZMANN, 1900a.

2.2.30. A keleti falszorosban létesített kert neoreneszánsz szö-
kőkúttal, 1920-as évek.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 906/9×12.

2.2.31. Hauszmann Alajos (1847–1926): A lebontott fegyvertár
(Zeughaus) kapujából készített díszkút, é. n.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 906/9×12.

2.2.32. Grotta-alagút és sziklakert a rondella mellett, 1906.
Fénykép. Balogh Rudolf (1879–1944) felvétele.
Vasárnapi Ujság, 1906.

2.2.33. Csapody Vera (1890–1985): A kormányzóról elnevezett
orchidea-hibrid (Laeliocattleya 'Horthy Miklós'), 1940.
Papír, akvarell, 30 × 22 cm.
Magántulajdon.

2.2.34. Csapody Vera (1890–1985): Orchidea-hibrid (Vanda
Montenuovi) a Várkert orchidea-házából, 1939.
Papír, akvarell, 30 × 22 cm.
Magántulajdon.

2.3. A PALOTA ÚJJÁÉPÍTÉSE 1945 UTÁN

A háború után a megkezdődött a romok eltakarítása, és az ása-
tás. A régészek figyelmét már 1943-ban felkeltették azok a
Mátyás-korabeli vörös márvány kötőredékek, amelyek a palota
kertjében létesített légtartalmi víztározók ásása közben kerültek
elő. Az első mintavételek 1946-ban történtek, majd 1948-tól
megkezdődött a rendszeres ásatás is, melynek első szakasza
1962–63-ig tartott Gerevich László (1911–1997), a Budapesti
Történelmi Múzeum főigazgatója vezetésével.

Az újjáépítés előtt két kérdést kellett eldönteni: milyen célra
használgják a jövőben a királyi palotát, megmaradjon-e politikai,

katonai központként, és visszaállítsák-e az Ybl–Hauszmann-
féle formában. Kétségtelen, hogy bár egyes részei nagyon meg-
sérültek, rekonstruálni lehetett volna. 1949-ben – Janáky István
(1901–1966) és Perényi Imre (1913–) építészek vezetésével a
Magasépítési Tervező Intézetet (MATI) egy tanulmánytervet
készített a palotaegyüttes újjáépítéséről. Ebben a kormány tag-
jai számára dolgozó és fogadószobákat, elnöki rezidenciát ala-
kítottak volna ki, és itt akarták elhelyezni a Magyar Dolgozók
Pártja (MDP) Politikai Bizottságát és a Központi Vezetőségét.
A tanulmányterv alapgondolata az volt, hogy a helyreállítás so-
rán a művészettörténeti szempontból becsült létesítményeket –
a feltárt középkori maradványok, Mária Terézia barokk palotá-
ja, Ybl Miklós tervei – össze kell hangolni az új feladatokkal.
Az 1949. december 11-i XXV. sz. törvény rendelkezett az újjá-
építésről. 1954-ben anyagi okokból leállították az építkezést,
majd 1959-ben indították újra.

Az épületek napjainkban is meglévő funkcionális felosztása csak
1960-ban tisztázódott, ekkor döntöttek úgy, hogy a palota kul-
turális centrum legyen. A tervezést Janáky István, id. Kotsis Iván
(1889–1980), majd Pázmándi István (1898–1957) és Flach János
(1902–1965) folytatta, végül Hidasi Lajos (1902–1970) fejezte
be. Az ásatások során napvilágra hozott műemléki maradványok
helyreállítását Gerő László (1909–1995) tervete. Az 1985-ben
befejezett újjáépítés két tervezési-építési szakaszra osztható. Hat
tervváltozat készült, amelyből négy nemcsak alaprajzban, de
külső megformálásában is eltér egymástól.

Kezdetektől fogva a kupola megoldása volt a legvitatottabb. A
második tervváltozatot az egykori csillagvizsgáló-torony ihlet-
te. Végleges helyéről, formájáról 1961-ben határoztak. Hidasi
Lajos korábbi helyzetéhez képest hátrább tolt, páros oszlopok-
kal tagolt, golyvázott párkánnyal lezárt dobbal emelt kettős
héjazatú nyújtott kupolát tervezett, amely 1964 óta uralja a vá-
rosképet.

Az UNESCO Világörökség Bizottsága az 1987. december 7–11.
között Párizsban tartott 11. ülésén a Világörökség Listára fel-
vette „Budapest a két part panorámája és a budai Vármegegyed”
területét. (F. D. K.)

2.3.1. Nyíri István (1902–1955): A várpalota dunai homlokzata,
1952.

Karton, kasírozott fénykép, 29,7 × 47,6 (11,1 × 28,5) cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 1.

2.3.2. Nyíri István (1902–1955): A várpalota déli homlokzata,
1952.

Karton, kasírozott fénykép, 29,7 × 47,6 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 2.

2.3.3. BVTI-terv: A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasírozott fénykép, 20,9 × 36,5 (7,5 × 28,7) cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 3.

2.3.4. Janáky István (1901–1966)–Pázmándi István (1898–
1957): A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasírozott fénykép, 20,9 × 36,5 (7,1 × 30) cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 4.

2.3.5. Rimanóczy Gyula (1903–1958): A várpalota dunai hom-
lokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 5.

2.3.6. Janáky István (1901–1966) és munkatársai: A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 6.

2.3.7. Károlyi Antal (1906–1970): A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm (10,5 × 29,7 cm).
OMvH, 69. sz. mappa, 7.

2.3.8. Weichinger Károly (1893–): A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 8.

2.3.9/A. Ismeretlen tervező: A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 9.

2.3.9/B. Németh István (1923–): A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 10.

2.3.10. Janáky István (1901–1966)–Perényi Imre (1913–) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): A Budavári Palota átépítésének első tervváltozata: elrendezési vázlat, 1949. M:50%.

Karton, pausz, ceruza, 20,5 × 26 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 54. kép.
Kollányi Béla könyvéhez valószínűleg a jobb áttekintés érdekében számos eredeti tervet ábrázolt. Ezeket a finom kivitelű rajzokat bocsatotta a kiállítás rendelkezésére özevgye, amelyért ezúttal is köszönetet mondunk. (F. D. K.)

2.3.11. Janáky István (1901–1966)–Pázmándi István (1898–1957)–Flach János (1902–1965) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): A Budavári Palota átépítésének negyedik tervváltozata: a középszárm keresztmetszete a kupola tengelyvonalaiban, 1952–1955.

Karton, pausz, 21,3 × 31,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 65. kép.

2.3.12. Kollányi Béla (1915–2000): Az új és a régi kupola összehasonlító kontúrrajza, M:66%.

Karton, pausz, ceruza, 20,8 × 23 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 81. kép.

2.3.13. Kollányi Béla (1915–2000): Metszet a kupolán és lépcsősarnokon keresztül, M:64%.

Karton, pausz, ceruza 37,7 × 30 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 159. kép.

2.3.14. Hidasi Lajos (1902–1970)–Németh István (1923–) terve

nyomán Kollányi Béla (1915–2000): A kupola és a Magyar Nemzeti Galéria középészéhez készített pleximodell metszete, 1961. M:57%.

Karton, pausz, ceruza, 29,5 × 22 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 74. kép.

2.3.15. Farkas Kis Gyula (XX. század) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): A kupola vasbeton szerkezetének metszete, M:66%.

Karton, pausz, ceruza, 28,7 × 18,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 77. kép.

2.3.16. Kollányi Béla (1915–2000): A Magyar Nemzeti Galéria földszinti alaprajza, M:48%.

Karton, pausz, ceruza, 26,5 × 42,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 149. kép.

2.3.17. Kollányi Béla (1915–2000): A Magyar Nemzeti Galéria első emeleti alaprajza, M:48%.

Karton, pausz, ceruza, 27 × 42,7 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 153. kép.

2.3.18. Kollányi Béla (1915–2000): A Magyar Nemzeti Galéria második emeleti alaprajza, M:48%.

Karton, pausz, ceruza, 27,6 × 43 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 154. kép.

2.3.19. Kollányi Béla (1915–2000): A Magyar Nemzeti Galéria harmadik emeleti alaprajza, M:48%.

Karton, pausz, ceruza 18 × 42,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 155. kép.

2.3.20. Kollányi Béla (1915–2000): A Magyar Nemzeti Galéria padlásterének alaprajza, M:48%.

Karton, pausz, ceruza 17 × 42 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 157. kép.

2.3.21. Kollányi Béla (1915–2000): A Budapesti Történeti Múzeum és környezetének alaprajza, M:56%.

Karton, pausz, ceruza, 23,5 × 34,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 92. kép.

2.3.22. Kollányi Béla (1915–2000): A krisztinavárosi szárny helyzete a Várhegy nyugati lejtőjén, M:200%.

Karton, pausz, ceruza 21,3 × 31,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 200. kép.

2.3.23. Janáky István (1901–1966) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): Negyedik tervváltozat: elrendezési vázlat, 1952–1955.

Pausz, tus, 26 × 32 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 63. kép.

2.3.24. Janáky István (1901–1966)–id. Kotsis Iván (1889–1980) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): Második tervváltozat: változatok a dunai főhomlokzatra, 1950. M:53%.

Pausz, tus, a: 211,5 × 59,5 cm, b: 13,5 × 68 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 61. kép.

- 2.3.25. Janáky István (1901–1966) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): Ötödik tervváltozat, dunai főhomlokzat, 1958. Pausz, tus, 25 × 75 cm. Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 67. kép.
- 2.3.26. Hidasi Lajos (1902–1970) és munkatársai terve Kollányi Béla (1915–2000): Az újjáépült palota keleti (dunai) főhomlokzatának terve, 1960. M:41%. Karton, pausz, tus, 27,5 × 80,5 cm. Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 82. kép.
- 2.3.27. A romos Habsburg-terem, 1945. Fénykép. Dr. Csörgeő Tibor (1896–1968) felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 26.660.3.
- 2.3.28. A romos Habsburg-terem, 1945. Fénykép. Dr. Csörgeő Tibor (1896–1968) felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 26.660.2.
- 2.3.29. Mussolini szobra a palota romjai között, 1945. Fénykép. Manninger János felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.202.3.
- 2.3.30. A bálterem tetőszerkezetének maradványa, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 86.986.
- 2.3.31. A palota romos kupolája, 1945. Fénykép. Manninger János felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.166.27.
- 2.3.32. Kidobált bútorok a palota udvarán, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.223.63.
- 2.3.33. A romos palota részlete a Mátyás-kúttal, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.223.45.
- 2.3.34. Légvédelmi sziréna a palota romos kupolája előtt, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.223.62.
- 2.3.35. A romos palota látképe, 1945. Fénykép. Dr. Csörgeő Tibor (1896–1968) felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 26.660.6.
- 2.3.36. A romos palota, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.166.26.
- 2.3.37. Az új kupola építése, 1963. Fénykép. Harsányi József felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 63.365.1.
- 2.3.38. A romos bálterem, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. MNMTF, lt. sz.: 47.903.
- 2.3.39. A palota északkelet felől, 1967. Fénykép. Járai Rudolf (1913–) felvétele. MNMTF, lt. sz.: 99.244.
- 2.3.40. A budavári palota légi felvétele, 1995. Fénykép. Sztraka Ferenc felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 99.502.
- 2.3.41. Kollányi Béla (1915–2000): A királyi palota építési szakaszai. Karton, pausz, ceruza, 21 × 29 cm. Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 10. kép. *A betűk az épületszárnyak jelenleg használatos jelölései.*
- 2.3.42. Kollányi Béla (1915–2000): A királyi palota helyszínrajza, (Ybl–Hauszmann után). 1. Mária Terézia-kori régi palota (ma BTM, MNG). 2. Krisztinavárosi szárny (ma OSZK). Északi szárny (ma MNG, Kortárs Művészeti Múzeum – Ludwig Múzeum). 4. Mátyás-kút. 5. Őrségi épület. 6. Lovarda. 7. Istállóépület. 8. Volt Teleki-palota. 9. Volt Sándor-palota. 10. Honvédelmi Minisztérium. 11. Hadsereg parancsnokság. Karton, pausz, ceruza, 21 × 29 cm. Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 19. kép.
- 2.3.43. KÖZTI: A C épület keresztmetszete, 1952. Papír, fénymásolat, 78,5 × 130 cm. OMvH Tervtár, lt. sz.: 71991.
- 2.3.44. KÖZTI: A C épület második emeletének alaprajza, 1952. Papír, fénymásolat, 93 × 115,5 cm. OMvH Tervtár, lt. sz.: 71990.

3. A KIRÁLYI PALOTA A TÖRTÉNELEMBEN

3.1. BUDA 1686 UTÁN

Budát 1541-ben elfoglalták törökök, akiknek 145 éves uralma alatt a királyi palota elvesztette korábbi szerepét és fényét. A várat a Habsburg-uralkodók ötször (1542, 1598, 1602, 1603, 1684) ostromolták meg, végül 1686-ban az európai szövetséges csapatok három nagyobb rohammal foglalták vissza. A harcok folyamán a hatalmas ágyúzások és a lőporotorony felrobbanása következtében az épület erősen megrongálódott, Luxemburgi Zsigmond és Hunyadi Mátyás egykor messze földön híressé vált palotája romokban hevert. A XVIII. század elején a Habsburg-uralkodók először szembesültek azzal a ténnyel, hogy a magyar király székhelye mindenkor Buda, rezidenciája a budai vár. Buda több mint száz évig mégsem vált az ország központjává, szerepét a Bécshez közelebb fekvő Pozsony vette át. A Vármegyed romos állapota és az elhúzódó újjáépítés miatt az udvar hosszú ideig még látogatóba sem jött ide. A XIX. század közepéig a vár megtartotta katonai szerepét, de a rendek a magyar államiség, a királyság intézményének jelké-

peként királyi rezidenciát kívántak ide, és abban reménykedtek, hogy az uralkodó, akár időlegesen is, átteszi Bécsből udvartartását. A XVIII. századi császári mesterek – a birodalmi reprezentáció jegyében – fejedelemhez méltó pompával rendezték be a palota termeit, ám ezek többnyire üresen álltak, és különös helyzetben, a reményteli várakozás és az örökös készenlét állapotában voltak. (Sz. D. G.)

3.1. MÁRIA TERÉZIA KORSZAKA

A török uralom alóli felszabadító harcok után a királyi palotából alig maradt valami. A hadi károkat tetézte, hogy a zsoldos katonák engedélyt kaptak a fosztogatásra, s gyakorta fellángolt a tűz. A viszonyok rendeződése után, III. Károly király (VI. Károly császár, 1685–1740) uralkodása idején, 1714-ben kezdődött el a helyreállítás. Az új palota alapkövét 1749-ben tették le. Mária Terézia (1717–1780) magyar királynő és férje, Lotharingiai Ferenc császár (1708–1765) 1751-ben megszemléltek a munkálatokat. A királynő mindössze egyszer, 1764-ben szállt meg a falak között. Legkedvesebb leányát, Mária Krisztina főhercegnőt (1742–1798), valamint férjét, a királyi helytartóvá kinevezett Wettin Albert szász-tescheni herceget (1766–1780) azonban 1766. augusztus 20-án Budára küldte. Jóllehet, az ifjú pár végül Pozsonyban rendezkedett be, az ideiglenes rezidencia megmaradt.

A palotában kapott helyet 1770-től az angolkisasszonyok tanítórendje is. 1771. július 19-én a dalmáciai Raguzából Bécsen át Magyarországra érkezett Szent István ereklyéje, a Szent Jobb, melyet a hitelesítő oklevelekkel együtt a várban helyeztek el, s tiszteletére külön kápolnát emeltek. A jezsuita rend feloszlatása után (1773) a Pázmány Péter esztergomi érsek által alapított, egyetlen magyar egyetem állami irányítás alá került. Mária Terézia királynő az addig Nagyszombatban működő egyetemet a budai királyi palotában helyezte el, és előírta, hogy az áthelyezés előtt új tanulmányi szabályzatot kell készíteni. Ez volt a *Ratio Educationis* (1777). A Szent Jobb őrzése az egyetem feladata lett. II. József (1780–1790) nem volt megelégedve az egyetem itteni elhelyezésével, ezért 1784-ben elrendelte, hogy az intézmény költözzön Pestre. A palota épületében ekkor a főhadparancsnokságot helyezték el.

1786-ban az uralkodó úgy döntött, hogy a karmeliták templomába színház kerüljön. (H. Sz. A.)

Mária Terézia palotájában a császári traktus teremsora birodalmi reprezentációt szolgált. A hatás fokozatosan bontakozott ki a királyné északról és császári férje délről induló lakosztályaiiban és a hivatalos helyiségekben. Mária Terézia kihallgatási termének ablakából lenyűgöző kilátás nyílt, vörös brokattal borított falain tizenhat arckép függött a császári ház tagjairól, középen egy vörös selyemmel bevont, gazdag aranyozású, baldachinos trón állt. Ennek párdarabja a császár audencia-termében volt elhelyezve.

A császári pár társalkodótermeiben – amelyek ennek az épületrésznek az északi és a déli végpontján, egymással szemben helyezkedtek el – nagyszerű, illúziókeltő tükörjátékot alakítottak ki.

Az ablakok között levő óriási tükörket a teremsor tengelyébe állították, és ha végig összenyitották az ajtókat, az ellentétes terem tükrével szembetalálkozva távolról megcsokorozódva tükörözöttek vissza. A királynő bensőséges hangulatú öltözőszobájában egyetlen kép, Lotharingiai Ferenc portréja volt látható. A császár sárga draperiás öltözőszobájában három, kihallgatási termében nyolc családi portré függött, mellette rendezték be a búzavirágkék biliárdszobát. A két lakosztály között, a centrumban a hatalmas, közös hálószoba ablakai előtt aranyozott, vörös selyem ülőgarnitúra, középen a pompázatos, oszlopos ágy helyezkedett el, amely mellett márványlapos éjjeliszekrények álltak, mogyorófából.

A díszudvarra néző homlokzat díszbe a hatalmas, kétszintes trónterem volt. Ennek falait késő rokokó ornamentikával festették ki, „bágyadt” zöld és rózsaszínekben. Az ablakokkal szemközti falon három hatalmas arckép függött, amelyek Habsburg-uralkodókat ábrázoltak magyar királyokként. A felettük levő falmezőkön falképek voltak, az egyetem négy fakultásának allegóriái, Joseph Hauzinger (1728–1786) művei, amelyeket az intézmény elköltözése után is megtartottak. A trón a terem déli, keskenyebbik végében volt, hat lépcsőfok vezetett fel hozzá. Az egyetem idejében a trónt eltávolították, hátul a falon hatalmas festmény díszlett Mária Teréziáról. (Sz. D. G.)

3.1.1/A. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): II. László.
Vászon, olaj, 68,5 × 69 cm.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1884.

3.1.1/B. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): Ottó király.
Vászon, olaj, 68,9 × 69 cm.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1881.

3.1.1/C. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): IV. István.
Vászon, olaj, 68,5 × 69 cm.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1873.

3.1.1/D. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): III. Endre.
Vászon, olaj, 68,5 × 69 cm.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1876.

3.1.1/E. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): II. (Kis) Károly.
Vászon, olaj, 68,5 × 69 cm.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1874.

3.1.1/F. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): Mária királynő.
Vászon, olaj, 68,2 × 68,5 cm.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1875.

3.1.1/G. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): II. Lipót.
Vászon, olaj, 68,7 × 68,6 cm.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1878.

3.1.1/H. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): V. Ferdinánd.
Vászon, olaj, 68,5 × 68,8 cm.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1877.

3.1.2. Benczúr Gyula (1844–1920): Budavár visszafoglalása
1686-ban (vázlat).
Vászon, olaj, 139,5 × 187 cm.
Jelzés balra lent: „Benczúr Gy.”
MNG, lt. sz.: 28.27T.

3.1.3. Róna József (1861–1940): Savoyai Jenő lovasszobra,
1900.
Bronz, 63 × 50 cm.
MNG, lt. sz.: 56.547-N/3461.
Irodalom: LIBER, 1933?, 232–233.
*Zenta városa Savoyai Jenő hercegnek a törökök felett aratott
győzelme 300. évfordulója emlékére szobrot kívánt emelni.
Róna a megrendelt nagyméretű lovasszobrot elkészítette, de azt
Zenta városa a szükséges anyagiak hiányában nem tudta átvenni.
A mű ezért lithon maradt, majd a királyi várpalota új nyugati
homlokzata elé került. A végleges méretű plasztika 1899-ben a
Képzőművészeti Társulat műcsarnoki kiállításán szerepelt, ahol
elnyerte az állami kis aranyérmét. Az 1900-as párizsi világiál-
lításán az 1:10-es léptékű gipsztervet mutatták be. Jelen alkotás
ennek a gipsztervnek bronzba öntött változata. (Sz. G.)*

3.1.4. Ismeretlen mester (XVIII. század második fele): Lothar-
ringiai Ferenc.
Vászon, olaj, 174 × 136 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: FK.64.8.4.
*A Martin Meytens festményéről másolt kép a császárt az úgyne-
vezett spanyol öltözékben (spanische Manteltracht) ábrázolja.
(F. D. K.)*

3.1.5. Ismeretlen mester (XVIII. század): Mária Terézia.
Vászon, olaj, 174 × 136 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 64.8.11.
*A képet feltehetően Martin Meytens festményéről másolták, de a
királynő ruháját a koronázási díszruhához hasonlóra festették,
hogy magyar udvari díszben ábrázolják. Mellette a magyar, a
cseh és az osztrák főhercegi korona látható. (F. D. K.)*

3.1.6. Ismeretlen mester (XVIII. század): II. József.
Vászon, olaj, 182 × 149 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: KM.64.8.5.

3.1.7. Ismeretlen mester (XVIII. század): Mária Krisztina főher-
cegnő, 1780-as évek.
Vászon, olaj, 112 × 86 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 415.

3.1.8. Zacharias Schretter (1737–1821): Albert szász-tescheni
herceg, 1781.
Vászon, olaj, 92 × 72 cm.

Feltételezhetően a királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 2239.

A herceg bal kezében tartott levélben a következő szöveg olvasható: de sa Haute Protection agant l'honneur d'être avec le plus profond respect Monsieur de Votre Altesse Royale Vienne 10. Jan. 1781 ... tres ... oblige ... serv ... Schretter. (Sz. G.)

3.1.9. Ismeretlen mester (XVIII. század): III. Károly.
Vászon, olaj, 91,5 × 72 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 11641.

3.1.10. Martin Meytens köre (1695–1770): Mária Terézia gyer-
mekei, 1740-es évek.
Vászon, olaj, 150 × 110 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 1907.
*Középen a gyermek II. József magyar ruhában, balra Mária
Anna főhercegnő – kezükben az aranygyapjas rend jelvénye
aranyláncon –, továbbá Károly József főherceg szintén magyar
ruhában, Mária Erzsébet Jozefa magyar ruhában és Mária
Amália (?) főhercegnő. (F. D. K.)*

3.1.11. Daniel Schmiedely (1705–1779) köre: Mária Terézia
portréja, 1740 után.
Vászon, olaj, 95,5 × 86,8 cm.
Pozsonyi Városi Múzeum.
*Mária Teréziát magyar koronázási díszruhájában ábrázolta a
festő. (F. D. K.)*

3.1.12. Füredi Rikárd (1873–1947): Mária Terézia-korabeli
testőr, 1903.
Márvány, 94 cm.
MNG, lt. sz.: 81.19-N.
Irodalom: YBL, 1957, 276.; MEDVEY, 1939, 10.
*A krisztinavárosi szárny díszlépcsőjének első emeleti pihenőjén
(a későbbi kormányzói lakosztályhoz tartozó területen) helyez-
ték el a testőr szobrát. Füredi mintázott még egy barokk (Mária
Terézia-kori) Apródot is, ez azonban jelenleg romos állapotú,
darabokra tört (MNG, lt. sz.: 81.18-N). Füredi megbízásáról a
korabeli ügyiratok egyértelműen szólnak, az Apród alakja
inkább a művésznek a Vigadóban elhelyezett Polonoise című
szobrával mutat rokonságot, s ezektől elütő a testőr zártabb,
nyugalmasabb, kiérleltebb megfogalmazása. (Sz. G.)*

3.1.13. Johann Jakob Meyer (1749–1829) után Peter Paul West-
ermayer (1755–1820): Buda látképe, 1780.
Papír, rézkarc és rézmetszet, 20 × 3,8,1 cm.
Jelzés: lent balra, jobbra: „J. Majer del. – P. Westermayer sc.”.
Megjelent 1780-ban.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 14.797.
Irodalom: RÓZSA, 1963, 145/a.

3.1.14. Ismeretlen mester: Buda égése, 1723.
Papír, rézkarc és rézmetszet, 17 × 26,5 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 2932.
Irodalom: RÓZSA, 1963.

3.1.15. Jacob Mathias Schmutzer (1733–1811) rajza nyomán Bálint Benedek (1860–1920): Az egyetem ünnepélyes beiktatása a budai várpalotában 1780. június 25-én.

Papír, fametszet, 20,9 × 27 cm.

Jelzés balra lent: két egymásnak háttal fordított B.

Megjelent 1888-ban.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 2000.02.

Az egyetem áttelepítését Nagyszombatról Budára és az épületek átalakítását Kempelen Farkas (1734–1804) irányította. A királyi palota épülettömbjében helyezték el a jogi és bölcsészeti kart, a gimnázium felső osztályait, a jogi és filozófiai képzést nyújtó Mária Terézia Akadémiát, és itt kapott helyet a fizikai, természetrajzi és mechanikai múzeum, az Egyetemi Könyvtár és az éremgyűjtemény is.

Tűzvédelmi okokból az orvosokat és a nyomdát külön épületekbe költöztették, a teológiai kar a polgár városban álló egykori jezsuita akadémia épületét kapta meg. Az ünnepélyes megnyitóra 1780. június 25-én került sor. Az egyetem budai időszakában elsősorban a gyakorlati tudományokkal – botanika, kereskedelmi ismeretek – bővült a tantárgyak köre.

A legnagyobb jelentőségű lépés a mérnöki tanfolyam megszervezése volt 1782-ben. Az egyetemen számos híres tudós tanított: többek között Pray György és Katona István történetírók, Makó Pál matematikus, valamint Rác Sámuel orvos. Az előadások nyelve a latin volt, csak az orvosi sebészet óráit tartották magyarul. Az 1781/82-es tanévben a négy karon összesen 498 diák tanult. (*H. Sz. A.*)

3.1.16. Binder János Fülöp (1735 körül–1811): Emléklap a Szent Jobb-erekye Budára érkezése alkalmából, 1771.

Papír, színezetlen rézmetszet és rézkarc, nyomdatechnika, 17,5 × 9,8 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.136.1.

3.1.17. Éggömb, 1728.

Készítette Hevelius alapján Puschnero, Nürnberg.

Papír, gipsz, átmérő: 30 cm.

OPKM, lt. sz.: 74.77.1.

3.1.18. *Catalogus librorum, qui in Regia Universitatis Typographia Budensi Reperiuntur*, 1784. Budae et Tynaviae; 69 oldal.

Papír, nyomtatott, 12 × 18,5 cm.

Egyetemi Könyvtár, lt. sz.: Ge 1655.

3.1.19. Pray György (1723–1801): *Imposturae CCXVIII. (In-dissertatione R. P. Benedicti Cetto de sinensium imposturis detectae et convulsae Epistolae Anecdotae R. R. Augustini e comitibus Hallerstein ex China scriptae)*, 1781. Budae. Typis Regiae Universitatis, 272 oldal.

Papír, bőr, nyomtatott, 13 × 21 cm.

Egyetemi Könyvtár, lt. sz.: Gb 316.

3.1.20. Makó Pál (1724–1793): *Dissertationes Physicae*, 1781, Budae, Typis Regiae Universitatis, 297 oldal, 4 tábla.

Papír, bőr, nyomtatott, 13 × 20 cm.

Egyetemi Könyvtár, lt. sz.: 107 827.

3.1.21. Gogolák Imre orvosdoktori disszertációjának cenzori példánya, 1778. (*De ictero periodico*). 25 számozatlan oldal.

Papír, kézírás, 20 × 25 cm.

Egyetemi Könyvtár, lt. sz.: D 50/13.

3.1.22. A raguzai domonkosok oklevele a Szent Jobb eredetiségéről és tisztelgetéről, 1770.

Papír, 45 × 55 cm.

Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom).

3.1.23. Mária Terézia által kiadott oklevél a Szent Jobb átadásáról a királynő aláírásával, 1770.

Papír, 65 × 47 cm.

Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom).

Mária Terézia a Szent István-erekye számára tartott készítettet és őriztetet az angolkisasszonyokra, valamint a csillagkeresztesek lovagrendjére bízta.

3.1.24. Johann Nepomuk Wirth (1750–1811): Mária Terézia és II. József, 1780.

Ezüst, átmérő: 50 mm.

Jelzés lent: „I. N. Wirt F.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 26081.

3.1.25. Johann Nepomuk Wirth (1750–1811): Mária Terézia és II. József, 1780.

Ezüst, átmérő: 49 mm.

Jelzés: „I. N. Wirt F.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 26082.

3.1.26. Anton Franz Widemann (1724–1792): *Lotharingiai Ferenc*, 1765.

Ezüst, átmérő: 45 mm.

Jelzés lent: „A. W.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 26083.

3.1.27. Andreas Vestner (1707?–1754): Emlékérem Mária Terézia koronázására, 1741.

Ezüst, átmérő: 44 mm.

Jelzés lent középen: „Vestner”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 26052.

3.1.28. Andreas Vestner (1707?–1754): Emlékérem Mária Terézia koronázására, 1741.

Ezüst, átmérő: 44 mm.

Jelzés lent középen: „V”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 26058.

3.1.29. Kanapé és karosszék, XIX. század második fele.

Aranyozott, festett fa, szövött kárpit huzattal; kanapé: 108 × 152 × 64 cm, karosszék: 104 × 53 × 65 cm.

A budai királyi palota berendezéséhez tartozott, parlamenti átadás. OGY.1112.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: Ip.72.23., 72.24.1–2.

3.1.30. Szalonsztal, XIX. század második fele.

Aranyozott, festett fa, ónix betéttel, 123 × 73 cm.

A budai királyi palota berendezéséhez tartozott, parlamenti átadás. OGY.1119.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 72.20.

3.1.31. Ismeretlen magyarországi mester (XVIII. század):
Grassalkovich Antal képmása, 1750–1755.

Vászon, olaj, 93 × 73,5 cm.

MNG, lt. sz.: 75.2 M.

Grassalkovich Antalt, a kamara elnökét, a Szent Jobb örét magyar udvari diszruhában ábrázolta a mester. (F. D. K.)

3.1.32. Ismeretlen mester (XIX. század első fele) Peter Krafft (1780–1856) nyomán: Mária Ludovika királyné.

Vászon, olaj, 66 × 53 cm.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNMTKCs, lt. sz.: 1912.

A császárné rövid derekú magyar udvari diszruhát visel.

3.1.33. A Szent Jobb ereklyetartó kicsinyített mása, XVIII. század vége.

Fa, bronz, üveg, 22 × 19 × 33 cm.

Angolkisasszonyok Budapest-Belvárosi Intézete.

A ládika a Szent Jobb-ereklyetartó kicsinyített mása. Az angolkisasszonyok akkor kapták Mária Teréziától, amikor az eredeti ereklye őrzési jogát az egyetem átvette tőlük.

3.2. BUDA, A NÁDORI SZÉKHELY

Az 1790. évben Buda és a királyi palota történetében új korszak kezdődött. 1790. február 21-én II. József rendeletére a Szent Korona megérkezett Budára. Június 14-én megnyílt az első újkori budai országgyűlés. Október 5-én a Várszínházban Kelemen László (1762–1814) magyar társulata játszott, s beiktatták hivatalába az első Habsburg-származású nádort, II. Lipót fiát, az ifjú Sándor Lipót főherceget (1772–1795), aki a királyi palotába költözött. 1792-ben Budán nyitották meg az úgynevezett koronázó országgyűlést, melynek legjelentősebb eseményeként június 6-án megkoronázták I. Ferencet (1768–1835) és június 10-én a királynét, Bourbon Mária Terézia (1772–1807) nápolyi hercegnőt. 1795-ben József főherceg (1776–1847) lett a királyi helytartó, akit 1796-ban közfelkiáltással nádorrá választottak. József első felesége, I. Pál orosz cár leánya, Alexandra Pavlovna (1783–1801) oldalán 1800 februárjában költözött a királyi palotába. A nádorné 1800. március 9-én férjét Haydn *Teremtés* című oratóriumának bemutatásával köszöntötte a palotában, május 8-án pedig Beethoven lépett fel a Várszínházban.

A kibontakozó udvari életnek a közkedvelt nádorné korai halála vetett véget. A Napóleonnal vívott háborúban résztvevő nádor ezután keveset tartózkodott Budán, és a palota sokszor lakatlan volt. 1807-ben ismét Budán tartották az országgyűlést, amelyen Ferenc király is részt vett. A budai királyi palota felértékelődött, mivel a csatáktól viszonylag távol esett, és kényelmesen lakható volt. 1797-ben Mária Terézia, I. Ferenc császár első, majd 1809-ben harmadik hitvese, Mária Ludovika (1787–1816) és a császári gyermekek menekültek ide.

A háborút lezáró bécsi kongresszuson részt vevő uralkodók, I. Ferenc osztrák császár és magyar király, III. Frigyes Vilmos porosz király és I. Sándor orosz cár 1814. október 24–29. között Budára látogattak. Ekkor tért végleg vissza a palotába József nádor is, akinek második felesége, Hermína hercegnő (1797–1817) ikergyermekei, István és Hermína születésekor hunyt el. Ez a szomorú tény József nádort arra készítette, hogy 1820-ban a királyi palotában építtessen családi kriptát. Harmadik feleségével, Mária Dorottya hercegnővel (1797–1855) kötött házasságra tartós és boldog volt. Az evangélikus vallású nádorné a palota földszintjén, a saját lakosztályában biztosított helyet Budán templommal nem bíró hitbéli társainak.

A „legmagyarabb Habsburg” után fia, István (1817–1867) lett a nádor. István azonban a forradalom és szabadságharc idején nem tudott megbirkózni azzal a kérdéssel, hogy hogyan maradjon jó magyar hazafi és hű Habsburg egyszere. 1848 szeptemberében titokban elhagyta az országot és 1867-ig, haláláig, anyja birtokán, a német Schaumburgban élt. Holtában visszatért, a nádori kriptában temették el 1867. március 2-án. (H. Sz. A.)

A XIX. század első felében a palota eleven része a nádor és családja által lakott jobb szárny első és második emelete volt: „Jobbról egy nagy terembe juthatni, a mely 2 etagen ér keresztül. Ezen teremben, mellyet Wagner pesti festész újonnan festett 1831-ben, tartanak a bálók és koncertek. Átjutva a jobb szárnyékba, találjuk ott az első emeleten a fenséges nádor lakását, hol egy kis cabinet mellett az előterem van olajfestményekkel feldíszítve, s bal felül két szobában van beosztva a hercegi könyvtár. A másik, szemközti részen, a hercegné audenzia szobájába juthatni ezen ebédlő tereméből, honnan egy előszoba az ülő szobába, s ebből az öltözőkődi szobába vezet, melly után a hálószoba következik...” (NOVÁK, 1837).

A szobákat a kor divatjának megfelelően nyomott virágmintás vászon függönyök, huzatok, drága műalkotások, osztrák és magyar műhelyekből (többek között a budai Vogl Sebestyén bútorgyárából) kikerült bútordarabok díszítették, a legtöbbjük a császári udvari raktárakból (Kaiserliche Hofmobiliendepot) származott. A nádor magán könyv- és képtárának színvonala az 1820-as évekre már Európa bármely hasonló gyűjteményével felvehette a versenyt. (Sz. D. G.)

3.2.1. Johann Hieronymus Löschenkohl (1752–1807) kiadása: A Szent Korona hazahozatala alkalmából kiadott emléklap, 1790. február 21.

Papír, rézkarc, 26,7 × 39,5 cm.

Jelzés balra lent: „Bey Löschenkohl in Wien”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 3650.

Irodalom: RÖZSA, 1963, 81.

3.2.2. Quirin Mark (1753–1811): I. Ferenc magyar királyá koronázása a Helyőrségi templomban, 1792.

Papír, színezett rézmetszet, 34,5 × 48,2 cm.

Jelzés balra lent: „QMark sc.”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 28.774.

3.2.3. Christian Georg Schütz (1758–1823) rajza nyomán Sebastian Mansfeld (1751–1816): A budai kapucinusok környéke I. Ferenc koronázási esküjével, 1792.

Papír, rézmetszet, 33,8 × 43,7 cm.

Jelzés a cím alatt balra, közepén, jobbra: „C. Schütz del. – Viennae apud Artaria Societ – Seb. Mansfeld sc.”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 28.774.

Irodalom: RÖZSA, 1963, 202.

3.2.4. Christian Georg Schütz (1758–1823) rajza nyomán Johann Ernst Mansfeld (1739–1796): Mária Terézia, I. Ferenc nejének magyar királynévá koronázása a budavári Helyőrségi templomban 1792. június 10-én.

Papír, rézmetszet, 31,6 × 42,1 cm.

Jelzés lent balra, közepén, jobbra: „C:Schütz delin – Viennae apud Artaria Societ C. P. S. C. M. – I. Mansfeld scul.”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 28.773.

3.2.5. Joseph Kreutzinger (1757?–1829) rajza nyomán Jacob Adam (1748–1811): Mária Terézia királyné lovas képe, 1792.

Papír, rézmetszet, 25,5 × 19,5 cm.

Jelzés lent balra, jobbra: „Joseph Kreutzinger ad Vivum pinx. Viennae 1792. – Jac. Adam sculp. Viennae 1792.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 1853.

3.2.6. Leonhard Posch (1750–1831) festménye, majd Josef Kreutzinger (1757?–1829) rajza nyomán Jacob Adam (1748–1811): I. Ferenc császár lovas képe, 1792.

Papír, rézmetszet, 25,6 × 19,5 cm.

Jelzés a kép alatt balra, közepén, jobbra: „L. Posch ad Vivum fecit. – Jos. Kreutzinger del.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 1852.

3.2.7/A, B. Karosszék (2 db).

Festett, aranyozott tölgyfa, ripsz és damasztelyem, 94 × 64 × 70 cm.

Az egykori császári raktárból (Kaiserliches Hofmobiliendepot). Bécs, MMD, lt. sz.: MD 032210, MD 032211.

3.2.8. Ismeretlen mester (XIX. század első fele): I. Ferenc mellszobra, 1836.

Porcelán, magasság: 66 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 21973.

3.2.9. Mitra, magyar, XVIII. század.

Fehér selyem, aranyhímzéssel, magasság: 33 cm, átmérő: 30 cm.

Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom), lt. sz.: 187/62, védett.

I. Ferenc magyar király koronázásán viselték.

3.2.10. Ismeretlen mester (XVIII. század második fele): Sándor Lipót főherceg.

Papír, pasztell, 54 × 42,8 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 22.285.

3.2.11. Johann Martin Will (1727–1806): A visszatért magyar korona, 1790.

Papír, rézmetszet, 25 × 36,5 cm.

Jelzés a lap alján jobbra: „J. M. Will excud.AV.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 54.132.1.

3.2.12. Ismeretlen mester: A nádori zászlóalj kapitánya, 1790 után.

Papír, színezett rézmetszet, 21 × 16 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 2956.

3.2.13. V. L. Borovikovskij (1757–1825): Alexandra Pavlovna, 1790-es évek vége.

Nyolcszögletű karton, pasztell, 72,9 × 59 cm.

Sz.Mt, lt. sz.: 69.1.

Feltételezhetően a királyi palota egykori gyűjteményéből.

Irodalom: BEDŐ, 1954, 140.; URBACH, 1973, 56.

3.2.14. Szále István (1818–1863): Nádori hódolat (József nádor allegóriája), 1847.

Vászon, olaj, 254 × 160 cm.

MNMTKcs, lt. sz.: 500.

József nádor tevékenységének 50. évfordulóját fényesen megünnepelelték, ennek alkalmából készült ez az ábrázolás is.

Irodalom: SZVOBODA, 1982, 85–113.

3.2.15. Kovás huszárkarabély, 1798.

Űrméret: 1,9 cm, csőhossz: 47,2 cm, teljes hossz: 85,6 cm.

HM, lt. sz.: 0902/Pu.

3.2.16. Meghívó nádori fogadóestre, 1822. február 18.

Papír, tus, nyomtatott alapon kézírás, 15,4 × 9,2 cm.

BTM Kiscelli Múzeum Nyomatványtár, lt. sz.: 54.208.1.

3.2.17/A–F. Alexandra Pavlovna étkeztetésének részei (fűszertartó, ovális gyümölcskosár, áttört peremű tál, fűszertartó, cukorhintő kanál, fedeles hűtőtál), Szentpétervár, 1796–1800 között. Porcelán, máz feletti színes festéssel, aranyozással díszített. Előképe a Kabinet-készlet.

A. Fűszertartó

Hossza: 13,2 cm, szélessége: 9,3 cm, magassága: 9 cm. Jelzett: máz alatt kobaltkéssel, festett cirill P, fölötté zárt korona.

IM, lt. sz.: 24.137.

Szerzemény József főherceg alcúti kastélyából, 1949-ben.

Irodalom: TASNÁDINÉ, 1953, 80.; TASNÁDINÉ, 1997, 24-29.; KATONA, 1990, leírás: KATONA Imre, kat. sz.: 1.125.4.; TASNÁDINÉ, 1997, leírás: BALLA Gabriella, kat. sz.: 85.

Négy aranyozott oroszánlábban álló, ovális csésze alakú, páros tagozat, közepén áttört díszű füllel. Peremét kívül arany alapon rózsás öv kereteli. Alján a szentpétervári gyár I. Pál nevének kezdőbetűiből kialakított koronás jegye, máz alatti késsel.

A négy oroszánláb közül egy visszarágaztott, egy kiegészítés. (Balla Gabriella)

B. Ovális gyümölcskosár

Hossza: 28,5 cm, szélessége: 21 cm, magassága: 9,8 cm.

Jelzett: máz alatt kobaltkéssel, cirill E.

IM, lt. sz.: 24.171.

C. Áttört peremű tál

Szentpétervár, 1798.

Átlója: 29,3 cm, magassága: 4,1 cm.

Jelzett: máz alatti kobaltkéssel, cirill E.

IM, lt. sz.: 4052.

Szerzemény József főherceg alcsúti kastélyából, 1947-ben. Kerek forma, pereme áttört, szegélydíszét rózsákból kialakított aranyozott sáv képezi. Felirata: Temple de Janus quadrifons. Irodalom: KATONA, 1984, 59.; KATONA, 1990, kat. sz.: 1.125.18.; TASNÁDINÉ, 1997, kat. sz.: 85.

D. Fűszertartó

Hossza: 24,5 cm, szélessége: 14,3 cm, magassága fedéllel: 10,2 cm.

Jelzett: máz alatt kobaltkékkel, festett cirill P, fölötte zárt korona. IM, lt. sz.: 4037 a–c.

Ovális alakú talpazaton két fedeles edény, pereme arany alapon, rózsákból kialakított festett füzérdíszsel. Alján a szentpétervári gyár jegye, máz alatti késsel.

Irodalom: TASNÁDINÉ, 1953, 78.; TASNÁDINÉ, 1997, 24–29., kat. sz.: 85.; KATONA, 1984, 61.; KATONA, 1990, kat. sz.: 1.125.14.

E. Cukorhintő kanál

Hossza: 16,3 cm.

IM, lt. sz.: 24.173.

Hullámos nyél, lyukacsos szórófejjel. A nyél fogásánál arany alapon festett rózsamotívumok. Alján a szentpétervári gyár II. Katalin nevének kezdőbetűjéből kialakított jegye, máz alatti késsel.

Irodalom: TASNÁDINÉ, 1953, 80.; TASNÁDINÉ, 1997, 24–29., kat. sz.: 85.; KATONA, 1990, kat. sz.: 1.125.5.

F. Fedeles hűtőtál

Jelzett: máz alatt kobaltkékkel, festett cirill P, fölötte zárt korona. Felirata: „Palait de Latran./Pont Moderne de Narni”.

Szélessége: 23,3 cm, magassága fedéllel: 28,2 cm.

IM, lt. sz.: 4035 a–b.

3.2.18/A, B. József nádor nevéhez kötődő asztali készlet, 1791. Négy darabból áll: tál, kiemelhető melegítő betét, fedél, talpazat.

A. Levesestál

Ezüst, öntött, trébelt, vésett, poncolt, applikációs feketítettek; 48 × 57 × 45 cm.

Ovális, bemélyedő talpazat, kiemelkedő középrésszel és applikált-trébelt díszítéssel. Az edénytest négy faunalakból formázott lábön áll, két dupla, szögletes füllel. Oldalán maszkaronos, puttós, állatfigurás, gyümölcsindás öntött fríz, tetején levelekből kinövő plasztikus virágcsokor.

Jelzés: „Gregor Hueber vagy Johann Georg Han (Hann, Haan), Bécs, 1791”.

Vétel a BÁV-tól, 1988-ban.

IM, lt. sz.: 88.418.1–4.

Irodalom: ERNST, 1931, no. 932. és XL. tábla. A jegyek azonosításához: REITZNER, 1952, 178., no. 796.; TASNÁDINÉ, 1997, kat. sz.: 86.

B. Fedeles tál

Gregor Hueber (XVIII. század) Bécs, 1791.

Ezüst, kalapált, trébelt, öntött díszekkel, 21,3 × 10,5 × 23 cm.

Jelzés: „Gregor Hueber”.

Kerek, trébelt levélfrízes, alacsony talpon félgömb alakú test két szögletes dupla füllel. A testen körben széles fríz, öntött, applikált puttó, maszkaron, állatfigura és gyümölcsinda motívumokkal. Belsejében különálló, kivehető, sima kalapált betét. A fedele gyöngysorral szegélyezett, tagolt, fölfelé domborodó, fogója öntött levelekből kinövő virágcsokor. A város- és mesterjegy a betétrész fenekén és a fedél belsejében beütve.

Vétel: a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatalától, 1922-ben (?).

IM, lt. sz.: 15.953f.

Irodalom: ERNST, 1931, no. 932. és XL. tábla, a jegyek azonosításához: REITZNER, 1952, 178., no. 796.; TASNÁDINÉ, 1997, kat. sz.: 86.

3.2.19/A–D. József nádor üvegpohár készlete, Oroszország, Szentpétervári Cári Üvegyár, 1795 körül.

Füvott, szintelen, átlátszó ólomüveg, hámozott és cameo-csiszolt díszítéssel.

A. Fedeles csésze

Magassága: 11 cm, átmérője: 8 + 2–3 cm.

IM, lt. sz.: 53.3260.1.1–2.

B. Pohár

Magassága: 19 cm, szája: 7,5 cm, tála: 6,5 cm.

IM, lt. sz.: 53.3261.1.

C. Pohár

Magassága: 6,5 cm, szája: 9,5 cm, tála: 7,7 cm.

IM, lt. sz.: 53.3262.1.

D. Palack dugóval

Magassága: 23,5 cm, szája: 6,7 cm, tála: 8,6 cm.

IM, lt. sz.: 53.3267.1.1–2.

3.2.20. Anton Einsle (1801–1871): Mária Dorottya, 1847.

Vászon, olaj, 95 × 79 cm.

Jelzés a karosszék támláján: „Ant. Einsle Wien 847”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 1184.

3.2.21. A Magyar Nemesi Testőrség tarsolya, XIX. század első fele.

Szattyánbőr, posztóval borítva, ezüst himzés, magasság: 38 cm, szélesség: felső: 28 cm, alsó: 24 cm.

HM, lt. sz.: 94.21.1.

3.2.22. Hora János Alajos (1812–1868): István főherceg, 1857 (?).

Vászon, olaj, 225 × 147 cm.

MNMMTKcs, lt. sz.: 140.

3.2.23. István nádor mellénye, 1868.

Eredeti része sűrű szövésű gyöngyvászon, batiszt kiegészítésekkel.

Háta hossza: 53 cm, vállszélesség: 33 cm.

HM, lt. sz.: 82.564.1.

A budai királyi palota nádori kriptájában találták. A mellrészen lévő lyuk valószínűleg István nádor mellbetegségének következménye.

3.3. AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC ÉS FERENC JÓZSEF KORA

1848 március 15-én Pesten kitört a polgári forradalom. A konzervatív birodalmi osztrák politika 1848 őszétől önvédelmi harcra kényszerítette a magyarságot. 1849. január 5-én a császári-királyi sereg túlerejű támadása nyomán a magyar honvédség feladta a fővárost, és az „elismerten tarthatatlan pont”-nak tartott várat. A nádori lakosztályba 1849 januárjában Alfred von Windisch-Grätz herceg (1787–1862) telepedett be, azonban ünnepélyesnek és diadalmasnak tervezett bevonulása elmaradt. Katonái tüzelésre készen tartott löfegyverekkel, félve haladtak előre az utcákon.

Négy hónappal később a dicsőséges tavaszi hadjárat befejezéseként a magyar honvédsereg a budai vár visszafoglalását tűzte ki célul. A szimbólumként is becsült királyi székhelyet 5000 főnyi császári helyőrség védte Heinrich Hentzi (1785–1849) tábornok vezetésével. Az ostromot irányító honvéd tábornokot, Görgey Artúrt (1818–1916) meglepte, hogy Hentzi néhány hónap leforgása alatt milyen jól védhető erődítménnyel építette ki a várat.

A palota az ostrom alatt többször kigyulladt, május 16-án pedig leégett a Sándor-palotával és a Várszínházzal együtt. A döntő roham május 21-én a Fehérvári kapunál indult meg, az osztrákok a palota főépületébe húzódtak. A honvédek órákon át tartó véres kéziutasban foglalták vissza a várat. Budavár visszavétele a magyar függetlenség szimbólumává vált a kortársak és a kései utódok számára is, akik ezt szentesítették az 1993-ban alkotott törvénnyel, amely május 21-ét a Magyar Honvédelem Napjává emelte.

A szabadságharc leverése után, 1850. október 14-én Albrecht főherceg (1817–1895) – az 1849-ben Olmützben beiktatott új császár, I. Ferenc József nagybátyja – mint Magyarország kinevezett katonai és polgári kormányzója bevonult Budára. A Sándor-palotában rendezkedett be, mert a királyi palotát a harcok annyira megviselték, hogy a kormányzó főhercegnek új lakosztályt kellett építeni.

A szabadságharc alatt kétszer is elmenekített, Orsován szerencsésen meglélt koronázási jelvények 1853-ban visszakérültek a palotába. I. Ferenc József először 1852-ben látogatott Budára, majd 1857-ben ifjú feleségével, Erzsébettel és egyéves kislányukkal, Zsófiával.

Útjukat családi tragédia árnyékolta be, a királyi palotában verhasban váratlanul elhunyt a kis főhercegnő. 1865-ben jött ismét a császári pár Budára, ahol különösen a világszép uralkodóné kitörő lelkesedéssel fogadták. Június 7-én este fátylasmenet vonult fel a palotába, a császári zenekar eljátszotta a *Rákóczi-indulót*, a menettel érkező cigányzenekar pedig az osztrák himnuszot.

Még ugyanabban az évben, 1865. december 14-én délelőtt 10 órakor a palota tróntermében I. Ferenc József császár megnyitotta a magyar országgyűlést. 1866-ban az osztrák–porosz háború miatt fenyegettetve Erzsébet császárné gyermekeivel, Gizellával és Rudolf trónörökösével Budára menekült. Közben folytak a tárgyalások a magyar nemzet és a Habsburg-uralkodó közötti kiegyezésről, amely 1867-ben kölcsönös engedmények után létre is jött. 1867. június 8-án I. Ferenc Józsefet látványos külsőségek közepette magyar királlyá koronázták. Ősi szokás sze-

rint a nádornak kellett volna a koronát a király fejére tenni, István főherceg azonban halott volt. Nádor nem lévén, gróf Andrássy Gyula miniszterelnök kapta „személyes megbízottként” ezt a megtiszteltetést.

A koronázás alkalmából Budára érkező előkelő vendégeket jobb híján Pestre, az Angol Királynő Szállóba költöztették. A koronázási ünnepségek alkalmával bizonyossá lett, amit valójában már mindenki régóta sejtett: a királyi palota a megnövekedett feladatokhoz kicsi, szükség lenne megnagyobbítására. A gondolatot először Andrássy Gyula gróf, majd Erzsébet királyné vetette fel. (*H. Sz. A., F. D. K.*)

A palota 1848 előtti belső berendezéséről Hunfalvy János 1857-ben így tudósít: „A főhomlokzat első emeletében a királyi szobák voltak. [...] Előszobán át, szürke alapon szürkére festett szobába jutottak, mellynek falait nagy tükrök és szőtt képek díszesíték, a szögletekben színes üvegedények voltak. E szobához balfelől a császárné kihallgatási terme csatlakozék, mellynek falait németalföldi szőnyegek boríták. Ezután következett a társalgási terem igen szép asztallappokkal, edényekkel, gyertyatartókkal. [...] Az öltözőszobához a dolgozószoba csatlakozott, zöld atlással, ehhez a hálószoba, világoskék himzett kárpitokkal. Ezután következtek a királyi szobái, nevezetesen az öltözőszoba sárga, a biliárdterem búzavirág színű kárpitokkal, a dolgozószoba, a kihallgatási terem, mellynek falait németalföldi alakos szőnyegek boríták. A hátfal közepén a vörös bársony királyszék állott...”

Az 1848–49-es szabadságharc után, a sérült királyi palota újjáépítése során a termek berendezése is részben megváltozott. „Ha a balszármában az első emeletbe jutottunk, jobb felől két előszobába lépünk, mellyek most sokkal szebben díszítvék és bútoroztvák, mint azelőtt voltak. Mindkét szobának padlata és falai gipszvakolattal borítvák s gazdagon aranyoztvák. Általában a várpalota legtöbb szobája fehér gipszvakolattal s gazdagon aranyozott. [...] A villárok, fali és koszorúgyertyatartók mindenütt szintén aranyozottak.” (*Sz. D. G.*)

3.3.1. August von Pettenkofen (1822–1888): Budavár visszafoglaló ostroma északnyugatról, 1849. május 21-én.

Papír, litográfia 26,4 × 39,2 cm.

Jelzés a képben lent jobbra: „C. AP. 1849”, a kép alatt balra, jobbra: „Gez. und lith. v. C. A Pettenkoffen – Gedr. b. J. Höfelich”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 28.388.

3.3.2. Fischer L. (műk. XIX. század közepe): Hentzi halála, 1849.

Papír, vízfestmény, 33,4 × 45,5 cm.

Felragasztva egy másik lapra, amin felirat van: „Tod des General Hentzi bei der Erstürmung von Ofen. 1849. Original Aquarelle von L. Fischer N H. T... 1277”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 3629.

3.3.3. Magyar és német nyelvű hirdetmény Budavár bevételéről, 1849. május 21. Budavára a miénk! (Die Festung Ofen ist in unserer Gewalt!)

Papír, nyomat, 39,4 × 50 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 4414.

- 3.3.4. Budavár ostrománál és bevételénél megsebesült honvédek névlajstroma, 1849. Melléklet A' *Közlöny* 11. számához. Papír, nyomat, 52 × 35,7 cm. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 37.147.
- 3.3.5. Hirdetmény. Buda vára be van véve, 1849. május 22. Papír, nyomat, 43 × 28,9 cm. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 12314.
- 3.3.6. Belépőjegy a Budavár bevételének megünneplésére rendezett táncvigalomra, Győr, 1849. május 22. Papír, nyomat, 15,6 × 11,2 cm. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 18782.
- 3.3.7. Honvéd tiszti szolgálati öv, 1848–49. Nemzeti színű ripszszalag, nemzeti színben elegyes fonott rojtok, hossza (teljes): 294 cm. HM, lt. sz.: 3770/Ru.
- 3.3.8. Honvéd gyalogos legénységi tábori sapka, a „veres sipka”, 1848–49. Buzérvörös posztó, feketített bőr ellenző, sárga(réz) gombok. HM, lt. sz.: 0389/Ru.
- 3.3.9. Huszár főtiszti mente, 1830–40-es évek. Sötétzöld finom posztó, láncszövési ezüst zsinórzat, ezüst gombok, meggyvörös selyem bélés, szürke prém. HM, lt. sz.: 0128/Ru.
- 3.3.10. Honvéd gyalogos legénységi csákó, örvezetői rendfokozattal, 1848–49. Fekete posztó, bőr szemernyő, rézlemez csákócímer, négyélű nemzetiszín rendfokozati zsinór. HM, lt. sz.: 0397/Ru.
- 3.3.11. Panyókás tiszti sapka, 1848–49. Meggyvörös tükkörposztó, bőr ellenző, arany sujtásból díszek. HM, lt. sz.: 1673/Ru.
- 3.3.12. 1824 M. huszár szablya hüvellyel. Ívmagasság: 5,6 cm, pengeszélesség: 3,4 cm, pengehossz: 83,5 cm, teljes hossz: 98 cm, teljes hossz hüvellyel: 103 cm. HM, lt. sz.: 0768/Fe.
- 3.3.13. 1827 M. huszár tiszti szablya. Ívmagasság: 5,5 cm, pengeszélesség: 3,8 cm, pengehossz: 83 cm, teljes hossz: 96,7 cm. HM, lt. sz.: 0630/Fe.
- 3.3.14. 1845 M. lovas tiszti szablya. Ívmagasság: 5,2 cm, pengeszélesség: 4 cm, pengehossz: 72,6 cm, teljes hossz: 87 cm, teljes hossz hüvellyel: 91,7 cm. HM, lt. sz.: 0773/Fe.
- 3.3.15. 1849 M. osztrák vadász vágószurony. Pengeszélesség: 3,2 cm, pengehossz: 58,4 cm, teljes hossz: 70,5 cm, teljes hossz tokkal: 70,5 cm. HM, lt. sz.: 78.1875.1.
- 3.3.16/A. 1798 M. osztrák döfőszurony. Pengeszélesség: 2,6 cm, pengehossz: 51,6 cm, teljes hossz: 59,5 cm. HM, lt. sz.: 78.2265.1.1-2.
- 3.3.16/B. Osztrák döfőszurony. Pengeszélesség: 2,5 cm, pengehossz: 47 cm, teljes hossz: 56 cm, teljes hossz tokkal: 58 cm. HM, lt. sz.: 4253/Fe.
- 3.3.17. Kovásból átalakított kovás pisztoly. Úrméret: 1,8 cm, csőhossz: 26,3 cm, teljes hossz: 42,5 cm. HM, lt. sz.: 1631/Pu, 1633/Pu.
- 3.3.18. Kovásból átalakított csappantyús gyalogsági puska szuronnal. Úrméret: 1,9 cm, csőhossz: 92,1 cm, teljes hossz: 130,5 cm, teljes hossz szuronnal: 180 cm. HM, lt. sz.: 1148/Pu, 1816/Pu.
- 3.3.19. Augustin rendszerű gyutacsos kadétpuska szuronnal. Úrméret: 1,3 cm, csőhossz: 84 cm, teljes hossz: 119 cm, teljes hossz szuronnal: 159 cm. HM, lt. sz.: 78.1605.1.
- 3.3.20. Hadi röppentyű. Hossz: 138,5 cm, legnagyobb szélessége: 33 cm. HM, lt. sz.: 0773/Fe.
- 3.3.21. Weber Henrik (1818–1866) után Tyroler József (1822–1860-as évek): A koronázási jelvények díszkíséretben, 1853. szeptember 16-án. Papír, akvatinta, 29,8 × 27,8 cm. Jelzés lent balra, középen, jobbra: „H. Veber gez.” – „J. Tyroler gest.” – „Druck v. Frey Pest 1853.” – „Eigenthum der Verleger Pest. Rözsavölgyi u. Co.”. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 1154.
- 3.3.22. Franz Würbel (1822–1900): A korona átadása 1853. szeptember 20-án Bécsben. Papír, litográfia. Jelzés balra és jobbra lent: „Gedr. V. h. Bäcker in Wien”, jobbra lent: „Herausgeber Würbel & Bäcker mit gesetz. Schutz gegen Nachdruck”. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 8982.
- 3.3.23. Kánitz Félix Fülöp (1829–1904): Bál Ferenc József tiszteletére, 1852. június 8. Papír, ceruza, 31 × 43 cm. MNMTKcs, lt. sz.: 13/1917.
- 3.3.24. Vinzenz Katzler (1823–1882): A magyar országgyűlés megnyitása 1865. december 14-én. Papír, litográfia, 40 × 67 cm. Jelzés a képben lent balra: „V. Katzler fec. 1866”, a lap alján középen, jobbra: „Gerhart Henrik kiadónak sajátja és nyomtatása Margarethen Grüngasse 32 szam Bécsben. – Természet után rajzolta és köretette Katzler V.”. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 28410.

- 3.3.25. Franz Kollarz (1829–1894) rajza nyomán Rusz Károly (XIX. század második fele): Koronázási lakoma a budai várban, 1867. június 8.
Papír, fametszet, 30,1 × 44,5 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 6387.
- 3.3.26. Franz Kollarz (1829–1894) rajza nyomán Fischer (XIX. század második fele): Koronázási ajándékok átadása, 1867 után.
Papír, fametszet, 30,1 × 44,5 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 6390.
- 3.3.27. Székely Bertalan (1835–1910): Fáklyásmenet a királyi palota előtt, 1865.
Papír, tus, fedőfehér, 22,5 × 31,5 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 18.258.
- 3.3.28. Székely Bertalan (1835–1910): A koronázási menet, 1867.
Papír, tus, fedőfehér, 24,5 × 35 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 18.340.
- 3.3.29. Székely Bertalan (1835–1910): Fogadás a királyi palotában, 1865.
Papír, szépia, fedőfehér, 24,2 × 31,7 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 18.259.
- 3.3.30. Miseruha, XIX. század második fele.
Selyem, aranyozott fémfonallal hímzett, 70 × 105 cm.
Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom).
Simor János hercegprímás viselte I. Ferenc József és Erzsébet koronázásánál a Mátyás-templomban.
- 3.3.31. Alba, XVIII. század.
Lenvászon, vert csipke, hossza: 148 cm.
Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom).
- 3.3.32. Szent István-rendi viselet: köpeny, gallér, skapulier (előtét), süveg, 1764.
Bécs, bársony, aranyfonalas hímzés, hermelinutánzatú prém, m: 150 cm.
Bécs, Kunsthistorisches Museum, Monturdepot, lt. sz.: MDD 0221.
- 3.3.33. Udvari ruha uszálya, 1867–1916.
Bársony, aranyozott fémfonalas hímzés, 150 × 200 cm.
Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom).
Augszta főhercegnő viselte 1916-ban IV. Károly koronázásán.
- 3.3.34. Székely Bertalan (1835–1910): I. Ferenc József megkoronázása, 1867.
Papír, tempera, 46,5 × 75 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 16.325.
- 3.3.35. Barabás Miklós (1810–1898): I. Ferenc József, 1853.
Vászon, olaj, 268 × 179 cm.
Jelzés balra lent: „Barabás M. 853”.
MNMTKcs, lt. sz.: 477.
- 3.3.36. Barabás Miklós (1810–1898): Albrecht főherceg, 1853.
Vászon, olaj, 269 × 180 cm.
Jelzés balra lent: „Barabás M. 853”.
MNMTKcs, lt. sz.: 478.
- 3.3.37. Id. Franz Russ (megh. 1888 után): Erzsébet császárné, 1859.
Vászon, olaj, 222 × 110 cm.
Jelzés balra lent: „Franz Russ 859”.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1870.
Erzsébet császárnét udvari diszruhában ábrázolta a mester.
- 3.3.38. Heinrich Ede (1819–1885): I. Ferenc József, 1868.
Vászon, olaj, 244 × 145 cm.
Jelzés balra lent: „HEINRICH EDE LOVAG CSÁ: KIR: UDVARI FESTÉSZ BÉCSBEN MDCCCLXVIII.”.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 64.3.
I. Ferenc József a Szent István-rendi ornátust viseli.
- 3.3.39. Wagner Sándor (1838–1919): Erzsébet királyné, 1867.
Vászon, olaj, 274 × 187 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 487.
Erzsébetet magyar királynéként, koronázási diszruhájában (a szoknya nincs pontosan lefestve) ábrázolta a mester. (F. D. K.)
- 3.3.40. Eduard Ritter von Engerth (1818–1897): Győzelem Zentánál, 1865 előtt (vázlat).
Papír, vízfestmény, lavírozott tus, 47,5 × 69 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 64.6.
- 3.3.41. Székely Bertalan (1835–1910): A trónszék, 1867 körül.
Papír, ceruza, 42,2 × 34,2 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 23.158.
- 3.3.42. Emlékérem I. Ferenc József koronázására, 1867.
Ezüst, átmérő: 4,9 cm. Jelzés lent: „A”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 4783.
- 3.3.43. Emlékérem Erzsébet királyné koronázására, 1867.
Ezüst, átmérő: 4,8 cm.
Jelzés lent: „A”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 7941.
- 3.3.44. Jozef Cesar (1814–1876)–Wenzel Seidan (1817–1870): I. Ferenc József, 1849. május 21.
Ezüst, átmérő: 6,6 cm.
Jelzés az előlapon a vállnál: „Cesar F.”, a hátlapon lent: „Seidan – Fecit”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 18553/b.
- 3.3.45. Jozef Cesar (1814–1876)–Wenzel Seidan (1817–1870): Ferenc József, 1849. május 21.
Bronz, átmérő: 6,6 cm.
Jelzés az előlapon a vállnál: „Cesar F.”, a hátlapon lent: „Seidan – Fecit”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 18553/a.

3.3.46. Ismeretlen mester (XIX. század vége): Koronázási emlék a miniszterek portréjával, 1867.
Bronz, könyvmatos papírtokban, átmérő: tok: 8 cm, érem: 2 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 23.045.

3.3.47. Peter Johann Nepomuk Geiger (1805–1880): Vajk megkeresztelése, 1854 körül.
Papír, vízfestmény, 52 × 70 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 16.325.

3.3.48. Zala György (1858–1937): Andrásy Gyula gróf mellszobra, 1902.

Bronz, 94 cm.

Jelzés a jobb vállon hátul: „Zala György 1902”.

MNG, lt. sz.: 96.1-N.

Irodalom: Der Traum, 1996, 471., kat. sz.: 12.15.

Zala 1894-ben megbízást kapott id. gróf Andrásy Gyula lovaszobrának megmintázására. Terve 1901 őszén készen állt. A sikeres terv ismeretében a királyi várpalota építőbizottsága felkérte Andrásy mellszobrának elkészítésére, melyet az új krisztinavárosi szárnyban az első emeleti előcsarnokban (a fejedelmi vendégek várócsarnokában) helyeztek el, egy márványkandallón. Zala a gróf arcvonásainak hű tolmácsolására törekedett. Az öltözék csak nagyvonalúan jelzett, ezzel szemben aprólékosan mintázott a díszes kivételű, csatos mentekötő, amelynek íve keretbe foglalja Andrásy arcát. A gondolatokba merült államférfi sikerült kép-mását mindössze az aranygyapjas rend ékesíti. (Sz. G.)

3.3.49. Kovács Mihály (1818–1892): Erzsébet királyné, 1869.
Vászon, olaj, 255 × 159 cm.

Jelzés balra: „Kovács Mihály Erzsébet királyné 1869”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 1017/00.

3.4. A BUDAI VÁR MINT KIRÁLYI REZIDENCIA

I. Ferenc József sokat tartózkodott Budán gyönyörű hitvesével, aki mindig igyekezett kimutatni szeretetét a magyarok iránt. Erzsébet 1868-ban a budai palotában szülte meg negyedik gyermekét, Mária Valéria főhercegnőt (1868–1924), a „magyar kislányt”. A királyi pár jelenléte fellendítette Budapest társadalmi életét, emelte a város nemzetközi elismertségét. Ha nem is minden évben, de gyakran rendeztek Budán is udvari bált. Hétfőn és csütörtökön általános kihallgatást tartottak, amelyre a palota földszintjén lévő kabinetirodában lehetett jelentkezni. I. Ferenc József hetente három-négy alkalommal délután hat órákor a kiválasztottakkal (helyhiány miatt legfeljebb 30 személlyel) az udvari ebédek alkalmával találkozott. Az egy órán át tartó, tíz fogásos ebédet „cercle”, vagyis uralkodói beszélgetés követte a Kék teremben. A királyné mindennap a kertben sétált – ha jeges volt az út, legfeljebb pallókat fektettek le –, a magánlakosztályában senkit sem fogadott.

A királyi palota hivatalos események színhelye is volt. Rudolf trónörökös (1858–1889) a budai királyi palotában fogadta eljegyzése alkalmából a hivatalos küldöttségeket, 1881-ben a trónörökös és felesége, Stefánia belga hercegnő (1864–1945)

ünnepélyes keretek között vonult be a Várba. 1889-ben Naszreddin perzsa sah (1848–1896) kíséretével Budapestre látogatott, de a magas rangú vendégeket az Angol Királynő Szállóban kellett elszállásolni. 1892-ben, I. Ferenc József 25 éves uralkodásának jubileumi ünnepesein egyértelműen bizonyossá vált, a királyi palota nem képes az uralkodói reprezentáció igényeinek megfelelni...

Az új palota alapkövét 1896. június 6-án, a honfoglalás ezeréves évfordulója alkalmából rendezett millenniumi ünnepek keretében rakták le. A megújuló palota egyre több látogatót vonzott, 1897 szeptemberében II. (Hohenzollern) Vilmos német császár (1888–1918), majd I. (Hohenzollern-Sigmaringen) Károly román király (1881–1914) és felesége érkezett Budára. A pompázatos épületegyüttes azonban egyre kevésbé volt örömteli események helyszíne. 1908-ban a császár a kis trónteremben jelentette be Bosznia és Hercegovina okkupációját, s ugyanebben az évben nyitotta meg kapuit a meggyilkolt Erzsébet királyné emléket őrző múzeum. (H. Sz. A.)

3.4. A PALOTA ÉS AZ EGYHÁZ

A királyi palotában lévő várkápolna mind a középkor, mind az újkor idején az egyházi események középpontja volt. A XVIII. században az első egyházi szertartás az ünnepélyes alapköletétel volt, melyet a várkápolna felszentelése követett. 1770-ben a palotába érkező angolkissasszonyok és a Szent Zsigmond-prépostságot elnyerő csillagkeresztes lovagrendiek közös beiktatása is fényes külsőségek között zajlott. Evszázadokon át mégis a Szent Jobb jelenléte határozta meg és formálta az egyházi jellegű, Raguzából való visszakerülésével erősödött Szent István király tisztelete, amely abban is megnyilvánult, hogy a Szent Jobb részese lett a körmeneteknek, amelyeken a legfelsőbb világi és egyházi méltóság képviselői vettek részt, sőt kezdetben az országgyűlés megnyitásakor is kiállították. (Beke Margit)

3.4.1. Benczúr Gyula (1844–1920): Szent István felajánlja a koronát Máriának, 1887.

Vászon, olaj, 133 × 76 cm.

Jelzés balra lent: „Benczúr Gyula 1887”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 59.152.T.

3.4.2. Ismeretlen mester: Jézus imádása, Brüsszel, 1520 körül.
Falkárpit, színes selyem és aranszálból szövött, 275 × 260 cm.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

IM, lt. sz.: 18.328.

A királyi palota díszítése céljából vásárolták 1904-ben, majd 1914-ben I. Ferenc József király örök letétként az Iparművészeti Múzeumnak ajándékozta, abból az alkalomból, hogy elfogadta a Múzeum Barátok Egyesületének védnökségét.

3.4.3. Kimmach László (1857–1906): Szent István király 860-dik évi budai ünnepének emléklapja, 1860.

Papír, ceruza, akvarell, tükröméret: 21 × 33 cm.

MNMTKcs, lt. sz.: T.9304.

- 3.4.4. Meghívó udvari ebédre, 1903. február 7.
Papír, tus, nyomtatott alapon kézírás, 20,2 × 15 cm.
BTM Kiscelli Múzeum Nyomtatványtár, lt. sz.: 89.58.
- 3.4.5. Marie Görlich (1851–1896)–Sophie Görlich (1855–1881): A négy elem hódolata Rudolf trónörökös és Stefánia belga hercegnő előtt eljegyzésük alkalmából, 1881.
Vászon, olaj, 91,5 × 76 cm, a keret: 120 × 103 cm.
Jelzés balra lent: „v. S. Görlich 1881”.
A Petznek-gyűjteményből (Petznek Rudolf leányának második férje volt).
Bécs, MMD, lt. sz.: 043541, a keret: 043589.
- 3.4.6. Rudolf és Stefánia eljegyzési képe, 1881.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 20.701.
- 3.4.7. Franz Schrotzberg (1811–1889): Mária Valéria főhercegnő, 1870.
Vászon, olaj, 134,5 × 93 cm.
Jelzés jobbra lent: „Schrotzberg Wien 1870”.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1968.
- 3.4.8. Koppay József (1859–1927): Erzsébet királyné, 1898 után.
Vászon, olaj, 211 × 106 cm.
Jelzés jobbra lent: „KOPPAY”.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1869.
- 3.4.9. Goró Lajos (1864–1904): Udvari bál, 1900 körül.
Papír, tus, fedőfehér, 21,4 × 29 cm.
Jelzés jobbra lent: „Goró L.”.
MNMTKcs, lt. sz.: 54.403.
- 3.4.10. Ismeretlen mester (XIX. század második fele): Udvari ebéd, é. n.
Papír, akvarell, 21 × 28,7 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 9/1948.
A képen Rimely Károly, Rakovszky István, Szlávny József, Andrássy Aladár és I. Ferenc József látható.
- 3.4.11. Goró Lajos (1865–1904): Tértzene a királyi palota előtt, 1903.
Papír, tus, 18,5 × 26,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „GL.”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: Gy.1001.
- 3.4.12. Ismeretlen mester (XIX. század második fele): I. Ferenc József és Erzsébet ezüstlakodalmá alkalmával kiadott emléklap, é. n.
Papír, litográfia, 55 × 75,5 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 3772.
- 3.4.13. Ismeretlen mester: I. Ferenc József a budai Várkertben, XX. század eleje.
Papír, színezett litográfia, 19,5 × 25 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 97.247.
- 3.4.14. Étkészlet darabjai a királyi palota egykori berendezéséből, 1870–1910.
Pecsenyéstál, lapostányér, kistányér (7 db), sótartó (5 db), csonttányér, kávéskanna tetővel (3 db), tejeskanna, cukortartó, tejszínhabos csésze (5 db). A Herendi Porcelángyár, illetve Hüttl Tivadar budapesti gyárának termékei, festésük nagyrészt Hüttl gyárában készült. Festett porcelán.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: Ip.68.5.1., Ip.68.8.1–68.13.1., Ip.68.16.1., Ip.68.20.1–68.23.1., K.2.
- 3.4.15. Halastál a magyar koronával, 1867 után.
Ezüst, gravírozással, 65 × 32 × 5,5 cm.
Bécs, MMD, lt. sz.: MD 180461/078.
- 3.4.16. Az udvari étkezés darabjai, 1852.
Tányértartó, fedeles tál, tálalókanál, villa, desszertkés, desszertkanál, desszertvilla, kávéskanal, mokkáskanal.
Ezüst, átmérő: 24 cm, 28 cm, 22 cm, hossz: 38,5 cm, 24,5 cm, 18 cm, 18 cm, 15 cm, 15 cm.
Jelzés: kétféjű sas.
Bécs, MMD, lt. sz.: MD 180365/087, 065, 025, 008, 006, 005.
- 3.4.17. „Erzsébet-ezüst”: fedeles tál, 1852.
Készült: Bécs, Mayerhofer Klinkosch cég.
Ezüst, átmérő: 21,5 cm, 16,2 cm, hossz: 11 cm, 7 cm.
Bécs, MMD, lt. sz.: MD 180369/030, 031.
Az úgynevezett Erzsébet-ezüstöt Ferdinánd császár 1850-ben rendelte Prágában miután lemondott a trónról. Ferdinánd halála után, 1884-ben Erzsébet császárné átdolgoztatta és belegravírozatta az E monogramot a császári koronával. (Ilsebillé Barta-Fliedl)
- 3.4.18/A. A Zwack József és Tarsai cég kérelme császári és királyi cím elnyeréséért, és igazolás az ezzel kapcsolatos díj megfizetéséről.
Papír, másolat.
Magántulajdon.
- 3.4.18/B. Udvari szállítói fejléces levél, 1895.
Papír, másolat.
Magántulajdon.
- 3.4.19. Szekrény, 1900 körül.
Tölgy-mahagóni intarziaborítás, gazdag tűzaranyozott bronzve-retekkel, 70 × 154 × 57 cm.
A királyi palota egykori berendezéséből.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: Ip.72.22.
- 3.4.20. Asztali óra, Párizs, 1821.
Aranyozott bronz, 61,5 × 40 × 27 cm.
A királyi palota egykori berendezéséből.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 72.25.
- 3.4.21. Tükörkeret, 1904.
Alpakka, 51 × 72,5 cm, keretzsélesség: 3,5 cm.
A királyi palota egykori berendezéséből.
IM, lt. sz.: 59.276.1.

3.4.22/A, B. Támlátlan ülőke (2 db), Bécs, 1860 körül.
Festett, aranyozott tölgyfa, ananászos selyemdamaszt (Backhausen, Bécs), 57 × 49 × 41 cm.
Bécs, MMD, lt. sz.: MD 0550, 0551.

3.4.23. Sétaruha, 1892.

Gyapjúszövet, üvegyöngy, selyemmuszlin, derékbőség: 57 cm, háthossz: 44 cm, szoknyahossz: 98/105,5 cm.
Erzsébet királyné tulajdonából.
Bécs, magántulajdon.

3.4.24. Napernyő, 1890–1900.

Selyem, bambusznyél, zománcdíszű porcelánfogó, hossz: 98 cm.
Erzsébet királyné tulajdonából.
Bécs, magántulajdon.

3.4.25/A. Erzsébet királyné írószék, 1908.

Képeslap, papír, 9 × 13 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 73.3.

3.4.25/B. Erzsébet királyné dolgozószobája az egykori Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban, 1908.

Képeslap, papír, 9 × 13 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 87.23.4.

3.4.26. Gyülekezés a millenniumi felvonulásra a palota udvarán, 1896.

Fénykép. Kallós Oszkár (1875–1955) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 23.262.

3.4.27. Magyar női udvari díszruha, 1867–1916.

Bársony, ezüsthímzés, vert csipke, hossz: 100/150 cm.
IM, lt. sz.: 74.19.1.

3.4.28/A–D. Magyar férfi díszruha (mente, dolmány, nadrág, csizma), XIX. század utolsó harmada.

Készítette: Misoga Sándor, Pest. Az öltözéket Vadler Péter szücs-mester 1998-ban újraprémelte (1035 Budapest, Vörösvári út 1.).

A. Mente

Bársony, selyem, necrszőrme és arany zsinórdísz, kézzel és géppel varrott, háthossz: 95 cm, derékbőség: 97 cm.

B. Dolmány

Selyemdamaszt, arany zsinórdísz, kézzel és géppel varrott, derékbőség: 87 cm, háthossz: 78 cm.

C. Nadrág

Hurkolt selyemszövet (trikó), arany zsinórdísz, fém gombok.
Jelzés: hátul közepén és a fémgombokon: „Misoga Sándor, Bp. Váci u. 21.”.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: Ip.67.14.1–6.

D. Csizma

Bőr, aranyozott zsinór szegély, bőr talp és bőr bélés, sárgaréz sarkantyú forgó rozettával, talphossz: 27 cm, szárhossz: 4 cm, sarok: 2,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: Ip.67.14.3.1–2.

3.4.29. Georg Conröder (1838–1911): I. Ferenc József allegóriája, 1893.

Vászon, olaj, 132 × 102,3 cm.
Jelzés balra lent: „Conrader Gy 93.”.
MNMTKcs, lt. sz.: 523.

I. Ferenc József a Szent István-rend jelvényeivel díszített lovasági tábornoki egyenruhában látható, palástban, mögötte Hungária, balra az Igazság allegóriája, továbbá Andrássy Gyula, Deák Ferenc, mellettük a Vallás allegóriája.

A katonák előtt egy apród áll a koronázási jelvényekkel, jobb oldalon Jókai Mór, Vaszary Kolos, Zichy Jenő, Ráth Károly, lent köpenyes nőalak (a Historia allegóriája) táblával, fent a sarokban monochrom allegóriai alakok, 1867-es és 1892-es évszám-mal. (Sz. D. G.)

3.4.30. Pataky László (1857–1912): Hadgyakorlat (Király Ő Felsége kivonulása a hadgyakorlatra), 1896 előtt.

Vászon, olaj, 88 × 161 cm.
Jelzés balra lent: „Pataky L.”.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 1889.

3.4.31. Brück (XX. század): Báro Fejérváry Géza, 1913.

Vászon, olaj, 150 × 98,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Brück 1913”.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 1901.

3.4.32. Rudolf M. Arringer (XX. század): Gróf Erdődi Pálffy András testőrkapitány képe, 1902.

Vászon, olaj, 153,5 × 100 cm.
Jelzés jobbra lent: „Rud. M. Arringer 1902”.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 1903.

3.4.33. Senyei József (1885–?): Igmándy-Hegyessy Géza képmása.

Vászon, olaj, 152 × 100,5 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 1904.

3.4.34. László Fülöp (1869–1937) képe Mányoki Ádám (1673–1757) után: II. Rákóczi Ferenc, 1895.

Vászon, olaj, 76 × 62 cm.
Jelzés a kép hátán: „II. Rákóczy F. Mányokitól. Cop. László F. Dresda 1895”.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 532.

3.4.35. Bihari Sándor (1855–1906): Programbeszéd, 1890.

Vászon, olaj, 83,5 × 127,3 cm.
Jelzés jobbra lent: „Bihari Sándor”.
MNG, lt. sz.: 56.14.T.

3.4.36. Holló Barnabás (1866–1917): Kuruc vitéz lovon, 1904.
Bronz, 70 cm.

Jelzés a talpazat jobb oldalán: „Holló 1904”.
MNG, lt. sz.: 52.882.

Irodalom: MTA MKI lexikonanyaga.

A századforduló történelmi ihletésű kispasztikái között – talán Thaly Kálmán kuruc nótáinak ihletésére is – nagy számban található kuruc lovas és gyalogos figurák.

1903-ban a Rákóczi-szabadságharc 200. évfordulójára emlékezett az ország, napirenden volt a fejedelem hamvainak Rodostóból történő hazaszállítása. Holló Barnabás – maga is felvidéki születésű – több variációban is megmintázta a kuruc vitézt, zászlóval, kivont karddal stb. (utóbbi: Előőr, Figyelő kuruc őrszem címen szerepel).

A lovas kuruc – Tépett zászló, Őreg kuruc zászlótartó címváltozatai ismeretek – lehajtott fejjel ül lován, két kezével bal vállán megtámasztva tépett zászlót tart. A kispasztika a majtényi fegyverletétel helyének megjelölésére, a Rákóczi-szabadságharc hősei emlékének megörökítésére emelni szándékozott szobormű mintája.

Köztéri méretben történő kivitelezésére, felállítására azonban nem került sor. 1911-ben valóban megjelölték – emléktáblával – a szatmári béke aláírásának színhelyét, a félalakos dombormű átveszi a Holló-féle motívumot: a lehajtott fejű kuruc vitéz a megadás jelképeként lehajítja zászlaját is – a bronz relief alkotója azonban ismeretlen. (Sz. G.)

3.4.37. A király könyve, 1898.

Készítette: Herzig Miksa, Lipcse, Budapest, Bécs (1898), 322 oldal.

Aranyozott bordó bőrkötés, a borítótáblán és a szennylapokon keretbe foglalt IFJ monogram, magasság: 46 cm.

HM könyvtára, lt. sz.: 167.

I. Ferenc József uralkodásának 50. évfordulójára kiadott díszalbum, a korra jellemző, úgynevezett „bütorönyv”, amely osztrák (császári) és magyar (királyi) változatban egyaránt megjelent. (H. Sz. A.)

3.4.38/A. Ismeretlen mester: I. Ferenc József és Erzsébet királyné emlékérmé, 1896.

Ezüst, átmérő: 4 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 9362.

3.4.38/B. Ismeretlen mester: I. Ferenc József és Erzsébet királyné emlékérmé, 1896.

Bronz, átmérő: 4 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 23.429.

3.4.38/C. Arkanzas cég: II. Vilmos, 1914.

Szürkefém, átmérő: 6 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 12.118.

3.4.39. Pelerin, 1906.

Sötétzöld szövet, bársony gallér, hossza: 120 cm.

Bal belső zsebben felirat: „Joseph Szallay Wien, Alfred Montenuovo herceg, 1906. XII. 26.”

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 79.9.1.

Údvari ruha tábori köpenye, Alfred Montenuovo herceg számára, aki ekkor másod-udvarmester volt. (F. D. K.)

3.5. HISTORIZMUS A KIRÁLYI PALOTÁBAN

A Vasárnapi Ujság 1900. június 20-i számában lelkes beszámolót közöl a palota építéséről:

„A két új részletnek a falai is készen vannak már, de a tetőzeteket még csak most állítják föl: a közép kupola szalonban azonban még nem haladt a tetőzet fölrakásáig. Ebben a meghosszabbított homlokzatban lesznek az ünnepi és első rangú termek, köztük a királyi vár történelmi múltjára való tekintettel három korszakjelző díszterem: az Árpádok, a Hunyadiak és a Habsburgok korszakát belső berendezésükkel is jelképező pompás helyiségek. Az első a Szent István-terem román stílusban, a második a Mátyás-terem olasz korai renaissance ízlésben, és a harmadik a legpompásabb, a Habsburg-terem a közép nagy kupola alatt barokk stílusban. A Szent István-terem berendezése már teljesen elkészült, s most közszemlére van kitéve a párisi világkiállítás magyar csarnokában. Az északi szárny első emeletén lesz a nagy ünnepi terem, mely 724 négyzetméternyi alapterületű s így jóval nagyobb a Vigadónak 600 négyzetméternyi nagytérmenél is.”

3.5.1. Roskovics Ignác (1854–1915): Szent István király, 1899. Vázlat a Szent István-terembe készült király-sorozathoz.

Gipsz alap, olaj, fakeretben, 71 × 56 cm.

OMvH MEM, lt. sz.: 6918.

3.5.2. Roskovics Ignác (1854–1915) nyomán Nikelszky Géza (1877–1966): IV. Béla király, 1899.

A Szent István-terem király-sorozatához készült minta, készült a Zsolnay Porcelángyárban, Pécssett.

Pirogránit, majolika máz, aranyozás, 55 × 53,5 cm.

Jelzés a hátoldalon: benyomott Zsolnay védjegy, 2483.

JPM, lt. sz.: 51.7236.

3.5.3. Roskovics Ignác (1854–1915) nyomán Nikelszky Géza (1877–1966): Szent László király, 1899.

A Szent István-terem király-sorozatához készült minta, készült a Zsolnay Porcelángyárban, Pécssett.

Pirogránit, majolika máz, aranyozás, 55 × 53,5 cm.

Jelzés a hátoldalon: „cop. Nikelszky Géza felirat, benyomva 41,2”.

JPM, lt. sz.: 51.6560.

3.5.4. Sarokidom.

Minta a Szent István-terem kandallójához, készült a Zsolnay Porcelángyárban, Pécssett.

Pirogránit, majolika máz, aranyozás, 22 × 22 × 30 cm.

JPM, lt. sz.: 51.7127.

3.5.5. Oszlop- és párkányrészlet.

Minta a Szent István-terem kandallójához, készült a Zsolnay Porcelángyárban, Pécssett.

Pirogránit, majolika máz, aranyozás, 18 × 13 × 35 (41 × 24 × 13) cm.

JPM, lt. sz.: 51.7000, 51.7128.

3.5.6. Kandalló kiviteli terve a Szent István-teremhez, 1898.
Papír, fénymásolat, 60 × 79 cm.
JPM, lt. sz.: 61.175.1.

3.5.7/A, B, C. A Szent István-terem három oldalfalának díszítéséről készült kiviteli tervek a pirogránit elemek megjelölésével (3 db), 1898.
Papír, 60 × 79 cm.
JPM, lt. sz.: 61.175.5, 61.175.7, 61.175.8.

3.5.8. Hauszmann Alajos (1847–1926)–Györgyi Géza (1851–1934): Selyemtapéta, 1890-es évek vége.
A Szent István-terem kárpitjának próbadarabja. Készült a Haas Fülöp és Fiai cégnél Aranyosmaróton.
Selyem és aranyfémszállal szövött brokát, 128 × 124 cm.
Magántulajdon.

3.5.9. Karosszék.
Készült: Thék Endre bútorgyárában.
Diófa, esztergályozott, fekete, egykor mintás bőrrel kárpitozott, 131,5 × 78,5 × 56 cm.
A királyi palota egykori berendezéséből.
IM, lt. sz.: 53.1821.

3.5.10. Benczúr Gyula (1844–1920): Mátyás király fogadja a pápa követeit, 1915.
Vászon, olaj, 203 × 435 cm.
Jelzés balra lent: „Benczur Gyula 1915”.
A királyi palota egykori Mátyás-teremből.
MNG, lt. sz.: 59.150.

3.5.11. Fadrusz János (1858–1903): Mátyás király. Tanulmány a lovasszoborhoz.
Bronzba öntötték 1953-ban a MNG gipszpéldánya után.
Bronz, 76 cm.
MNG, lt. sz.: 55.537.

3.5.12/A. Fadrusz János (1858–1903): Atléta I., illetve Atlasz, 1896 körül.
Plasztilin, 45,5 cm.
MNG, lt. sz.: 84.5-N.

3.5.12/B. Fadrusz János (1858–1903): Atléta II., illetve Atlasz, 1896 körül.
Plasztilin, 45 cm.
MNG, lt. sz.: 84.6-N.
Irodalom: LÁZÁR, 1923, 100.

A két Atléta- (helyesebben: Atlasz-, a szakirodalomban néha németesen Atlant) figura a Hauszmann-tervezte krisztinavárosi palotaszárny lépcsőházának feljáratánál álló nagyméretű alakokhoz készített terv. Az Atlaszokat nagy valószínűséggel a bécsi akadémiai évek alatt megismert antik művészeti alkotások, esetleg Michelangelo művei (Fiatal rabszolga, Szakállas rabszolga) inspirálhatták. Az Atlaszokat átvésztelték a II. világhábo-

rút. Az épület renoválásakor eredeti helyükhöz közel, illetve ahhoz képest 90 fokkal elforgatva állították fel őket a jelenlegi Országos Széchényi Könyvtár fölépcsőházában. (Sz. G.)

3.5.13. Henrich Kautsch (1859–1943): IV. Károly emlékérmé, 1917.
Bronz, kerete zománcozott, átmérő: 6,6 cm.
Jelzés jobbra: „KAUTSCH”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 25.161/a.

3.5.14. Henrich Kautsch (1859–1943): IV. Károly emlékérmé, 1917.
Bronz, kerete zománcozott, átmérő: 6,6 cm.
Jelzés jobbra: „KAUTSCH”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 25.161/b.

3.5.15. Henrich Kautsch (1859–1943): Zita királyné emlékérmé, 1917.
Horgany, kerete zománcozott vörösréz, átmérő: 6,5 cm.
Jelzés jobbra: „KAUTSCH”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 25.225.

3.5.16. Kós Károly (1883–1977) terve: A Palota út a királyi pár díszfogatával, 1917.
Temperával átfestett fénykép, 62 × 78 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 13.457.

3.5.17. Kismarty-Lechner Jenő (1883–1963)–Ungváry Sándor (1883–1951): A megkoronázott királyi pár a trónon, 1917.
Az épületet Lechner festette, a staffázsalakokat Ungváry.
Temperával átfestett fénykép, 62,5 × 69 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 13.450.

3.6. 1916–1920

I. Ferenc József halála után, 1916. december 30-án Budán megkoronázták az utolsó magyar királyt, IV. Károlyt (1887–1922). Az ünnepség fényes volt, bár érződtek a háború okozta anyagi és politikai nehézségek. Mindenben a hagyományokat követték, kivéve, hogy a koronázási menet csak a Várnegyed területén vonult végig, nem ment át Pestre. Az eseményen részt vett I. (Szász-Coburg-Gothai) Ferdinánd bolgár cár (1887–1918) és a későbbi kormányzó, Horthy Miklós is. A királyi pár 1918. január 25-én Budára látogatott, de ezek már a királyság utolsó napjai voltak. A köztársaság kikiáltása után a közhivatalok és katonai intézmények jelentős része (így a hadügyminisztérium) a palotában működött, és sok fontos politikai esemény játszódott le a falak között, ezeknek azonban a királyi székelyhez már nem volt közük. A magyar királyok és nádorok egykori rezidenciája többé nem fogadott uralkodót a falai közé. Történetének ez a fejezete végleg lezárult. (H. Sz. A.)

3.6. A HORTHY-KORSZAK (1920–1944)

1920-ban a budai királyi várba, a Habsburgok palotájába Magyarország új kormányzója, Horthy Miklós (1868–1957) költözött. A „király nélküli királyság”-nak nevezett mintegy negyedszázad alatt pezsgett a társadalmi élet: estélyek, bálók, rangos külföldi vendégek fogadása, kihallgatások, katonai parádék váltották egymást, de a kormányzói család tavasztól ősziig szívesebben tartózkodott a gödöllői kastélyban. A vár politikai, katonai és turisztikai központtá kezdett válni, a műkincseket, festményeket turisták csodálták meg.

1937 májusában látogatott utoljára koronás fő a Várba, III. Viktor Emánuel olasz király (1900–1946) személyében, s 1938-ban a palota vendége volt az eucharisztikus kongresszusra érkezett Eugenio Pacelli bíboros, a későbbi XII. Pius pápa (1939–1958). A kormányzói rezidencia fényes életének egyik napról a másikra lett vége: 1944. október 15-én a nyilasok Szálasi Ferenc (1897–1946) vezetésével megszállták és feldúlták a palotát, a hatalmától megfosztott kormányzó és családja október 17-én végleg elhagyta az országot. (*H. Sz. A.*)

3.6.1. Térzene a palota udvarán IV. Károly király tiszteletére, 1916.

Fénykép. Müllner János (1870–1925) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 12.560.12.

3.6.2. A Magyarországi Munkások Gyermekebarát Egyesületének egy csoportja játékdélutánra érkezik a palota kertjébe, 1919.

Fénykép. Müllner János (1870–1925) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 13.137.21.

3.6.3. A Magyarországi Munkások Gyermekebarát Egyesületének játékdélutánja a palota kertjében, 1919.

Fénykép. Müllner János (1870–1925) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 13.137.20.

3.6.4. A Nemzeti Hadsereg első őrségváltása a várban, 1919 vége.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 24.000.59.

3.6.5. Külföldi turisták a miniszterelnökségi palota előtt, 1935.

Fénykép. Schäffer fotóriport iroda felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 2000.171.

3.6.6. Az olasz király tiszteletére rendezett garden party a várban, 1937.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 32.812.
Elöl Horthy Miklós kormányzó az olasz királynéval, mögöttük III. Viktor Emánuel olasz király Horthy Miklósnéval, majd az olasz király leánya József főherceggel.

3.6.7. Az olasz király tiszteletére rendezett garden party a palota kertjében, 1937. május.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 95.812.

3.6.8. Az olasz király tiszteletére rendezett garden party, 1937. május.

Fénykép. Magyar Filmiroda felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 2000.81.
Középen III. Viktor Emánuel olasz király, tőle balra Horthy Miklósné és Serédi Jusztinián hercegprímás.

3.6.9. Az olasz király tiszteletére rendezett bál a Márvány teremben, 1937.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 32.812.115.

3.6.10. Röder Vilmos honvédelmi miniszter, 1937. augusztus 20-án.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 2000.75.

3.6.11. Fogadás a pápai legátus, Pacelli bíboros tiszteletére a palotában, az eucharisztikus kongresszus alkalmából, 1938. május.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.
MNMTE, lt. sz.: 813/1956.

3.6.12. A Szent Korona közszemlére tétele a palotában a Szent István-év alkalmából, 1938.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.
MNMTE, lt. sz.: 43120.
Bal oldalon báró Perényi Zsigmond, jobb oldalon gróf Teleki Tibor koronaőr látható.

3.6.13. Szent Jobb-körmenet a várban, 1938. augusztus 20.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.76.

3.6.14. A koronázási palást ünnepélyes bevitele a palotába, 1938. augusztus.

Fénykép. Magyar Filmiroda felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.72.
A menet első sorában báró Perényi Zsigmond és gróf Teleki Tibor koronaőr látható.

3.6.15. A korona ünnepélyes bevitele a palotába, 1938. augusztus.

Fénykép. Magyar Filmiroda felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.73.

3.6.16. A korona közszemlére tétele a Szent István-év alkalmából, 1938. augusztus.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.314.
Báró Perényi Zsigmond koronaőr elhelyezi a koronát.

3.6.17. Horthy Miklós kormányzó és felesége a testőrség hagyományos karácsonyi ünnepségén, 1938. december 23.

Fénykép. Blahos Rezső felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.313.
A kormányzói pár mellett balra Lázár Károly, a testőrség parancsnoka látható.

3.6.18. A Horthy-múzeum a várban, 1940–41.
Fénykép. Vadas Ernő (1899–1962) felvétele.
MNMTEF, lt. sz.: 25.971.

3.6.19. Parlamenti őrség a Szent István-napi körmenetkor,
1941. augusztus 20.
Fénykép. Szendrő István (1908–) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.84.

3.6.20. Alabárdos testőrök a Szent István-napi körmeneten,
1941. augusztus 20.
Fénykép. Szendrő István (1908–) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.85.

3.6.21. Légvédelem a budai vár felett, 1944 körül.
Fénykép. Inkey Tibor (1908–1998) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 89.756.

3.6.22. Óvóhely a palota pincéjében, 1944. május.
Fénykép. Tombor felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 66.1044.

3.6. A II. VILÁGHÁBORÚ

A királyi palotát 1944. október 16-án reggel hat órakor érte el a II. világháború, azt követően, hogy a Katonai Iroda Horthy Miklós kormányzó vezetésével megkísérelt kiugrani a háborúból.

A német 503. nehézpáncélos hadosztály, a 22. SS lovashadosztály és a 600.55 ejtőernyős vadászászlóalj katonái három oldalról hatoltak be a palota területére, amelyet Vitéz Csíktapolczai Lázár Károly testőr altábornagy parancsnokkal az élen a Magyar Királyi Testőrség védett. Bár a testőrök a németeket visszazorították, Lakatos Géza miniszterelnök utasítására a további védekezést be kellett szüntetni. Néhány nappal később az Oroszlános udvaron ravatalozták fel azt a hat német katonát, aki a testőrséggel vívott tűzharcban esett el. Az ünnepélyes gyászszertartáson az új Szálasi-kormány képviselői is részt vettek.

A budai vár igazi, tragikus következményekkel járó ostroma 1944. december 25-től 1945. február 13-ig tartott. A palotát ez idő alatt súlyos támadások érték, a szovjet hadsereg ugyanis arról értesült, hogy a Vármegyed védői az ostrom utolsó fázisában leköltöztek a Szent György tér alatt található pincerendszerbe. Ahogy a védők körüli gyűrű egyre szűkül, úgy került az épület a nehézsúlyos fegyverek, géppuskák, golyószórók lőtávolaiba, ám a pusztítást fokozták a szovjet légiőrről támadásai is. A bevetések zömét a szovjetek 5. légi hadseregének állományába tartozó 5. gárda csatarepülő- és 3. gárda vadászrepülő-hadtesteknek kötelelkei hajtották végre, a legnagyobb károkat ezek alacsony támadásai okozták.

A menekülő nyilasok a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket 1944 végén elhurcolták a pánceleteremből, a katonaság pedig a még megmaradt értékeket, a műtárgyak egy részét és a bútorokat, könyveket az ezüstkamrában helyezte biztonságba. A palota és kincseinek nagy része azonban az ostrom végére tönkrement, széthányódott vagy eltűnt. (*H. Sz. A.*)

3.6.23. Német csapatok a várban, 1944. október 16.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
HM, lt. sz.: 69.829.

3.6.24. A vár bevételekor elesett német katonák temetési szertartása a palota udvarán, 1944.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
HM, lt. sz.: 24.014.
Jobbról a harmadik Beregfy Károly vezérezredes, az ötödik Otto Skorzeny.

3.6.25. Szálasi Ferenc a Szent György téren, 1944. október 16.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
MNMTEF, lt. sz.: 65.505.

3.6.26. Német harckocsik a Szent György téren 1944. október 15. után.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
HM, lt. sz.: 24.085.

3.6.27/A. Madarassy Walter (1909–): Emlékérem Buda visszafoglalásának 250. évfordulójára, 1936.
Bronz, átmérő: 7,9 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 17.874.

3.6.27/B, C. Ispánki József (1906–1992): Emlékérem Buda visszafoglalásának 250. évfordulójára, 1936.
Bronz, átmérő: 7,8 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 64.18., 17.418.

3.6.28. A Szent István Emlékév országos ünnepségeinek sorrendje, 1938.
Papír, nyomtatott, nemzeti színű zsinórdíszítéssel, 21,4 × 43 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 65.38.3.

3.6.29. Aggházy Kamill meghívója vitézzé avatásra, 1921.
Papír, nyomtatott, tinta, kézirással, 22,5 × 16,1 cm.
HM, lt. sz.: 10.236/Em.

3.6.30. Az Országos Vitézi Szék dicsőre oklevele, 1928.
Papír, litográfia, 29,6 × 42,5 cm. Felirata: „vitéz Pataky Ferencz, Magyar Királyi Állami Térképészet”.
HM, lt. sz.: 1521/Em.

3.6.31. Vitézi oklevél, 1936.
Papír, nyomtatott, tinta, kézirással, 43 × 54 cm.
HM, lt. sz.: 12.789/Em.

3.6.32. Bartha Károly honvédelmi miniszter értesítése kormányzói kihallgatás időpontjáról, 1941.
Másolat.
HL, lt. sz.: Elnöki osztály, I. tétel, 42.094.

3.6.33. József főherceg, a katonai Mária Terézia-rend kancellárjának értesítése özevgyi és ársvasági illetmények folyósításáról, 1943.
Másolat.
HL, lt. sz.: I.d. V/9.

3.6.34. A budapesti I. hadtest parancsnoka, Hindy Iván altábornagy helyzetjelentése a bekerített fővárosban uralkodó állapotról, 1944. december 30.

Másolat.

HL, lt. sz.: VKF 917/I. hdt. I.a.

3.6.35. Orosz nyelvű hadműveleti összesítő térkép, é. n. (1945). Papír, vászonra húzva, sokszorosított, kézirásos kiegészítéssel, 99 × 90 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 2000.1.1.

3.6.36. A katonai Mária Terézia-rend körbélyegzője.

Fa, gumi, átmérő: 3,5 cm, magasság: 6 cm.

HM, lt. sz.: 0010.

3.6.37. A katonai Mária Terézia-rend fejbélyegzője.

Fa, gumi, 7 × 8 cm.

HM, lt. sz.: 0011.

3.6.38. A katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztje.

HM, lt. sz.: 3857.

3.6.39. A Szent István-rend lovagkeresztjének díszdoboz.

HM, lt. sz.: 1535.

3.6.40. A Szent István-rend lovagkeresztje.

HM, lt. sz.: 1480/é.

4.1. A KÉPGYŰJTEMÉNY

Az újkori palota képzőművészeti gyűjteményét – a Szent Korona tulajdonát – szigorú elvek szerint fejlesztették. Az alapelv az volt, hogy a magyar uralkodó udvarába magyar mesterek alkotásai kerüljenek, a XIX. század eleje óta megalapítani kívánt nemzeti festőiskola rangos bemutatása érdekében. Az uralkodó vásárlásai, majd az állami vásárlások a budapesti Országos Magyar Képzőművészeti Társulat műcsarnokait részesítették előnyben, a vételt többnyire a palota személytelen hivatalnokai intézték. A vásárlás 1865-től egészen a II. világháborúig folyamatos volt, s a gyarapodó anyagból évtizedek alatt létrejött az úgynevezett Szentkorona Gyűjteménye mint állami tulajdonú magyar anyag.

A palota egyes termei a bennük levő alkotásokról kapták nevüket. Az északi szárnyban volt az úgynevezett Munkácsy-terem, melyet a világhírű mester *Hazatérés* című vászna díszített, a Visegrád-teremben a Hunyadiak várait ábrázoló művek voltak. Az egykori déli Tükörterembe kerültek az 1916-os koronázásra emlékeztető festmények, IV. Károly, Zita királyné és a kis Ottó portréja. A szertartási terem egy mellékszobájában rendezték be a Corvin Mátyás-könyvtártermet, ahol Mátyás-emlékeket állítottak ki múzeumszerű elrendezésben a nagyközönség számára. Ezután a Rákóczi-emlékszoba következett, a fejedelmet idéző műalkotásokkal.

A palota gyűjteménye számos XIX. századi magyar mester, többek közt Molnár József, Telepy Károly, Bihari Sándor, Lotz Ká-

roly, Mednyánszky László, Keleti Károly, Szinyei Merse Pál, Paál László, Barabás Miklós, id. Markó Károly, Brodszky Sándor, Mészöly Géza, Zichy Mihály, Deák Ébner Lajos, Vágó Pál, Holló Barnabás stb. alkotásait tartalmazta, később néhány XX. századi mester munkája is belekerült. A bombázások után megmaradt művek szétszóródtak, különféle állami intézmények díszítésére vitték őket, jutott belőlük színházak díszletraktáráiba is, egy részük pedig múzeumba került. (Sz. D. G.)

4.1.1. Mihálovits Miklós (1887–?): Horthy Miklós, 1930-as évek.

Vászon, olaj, 179,5 × 104 cm.

Jelzés jobbra lent: „Mihálovits M.”

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNMTKcs, lt. sz.: 1888.

4.1.2. Munkácsy Mihály (1844–1900): Hazatérés, 1882.

Vászon, olaj, 223 × 289 cm.

Jelzés jobbra lent: „M. de Munkácsy”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 54.36.

4.1.3. Lotz Károly (1833–1904): Ménes, 1880.

Vászon, olaj, 268 × 487 cm.

Jelzés jobbra lent: „f. Lotz K 1880”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 59.52.T.

4.1.4. Mednyánszky László (1852–1919): Itatás, 1888.

Vászon, olaj, 114 × 201,5 cm.

Jelzés jobbra lent: „Mednyánszky”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 55.849.

4.1.5. Telepy Károly (1828–1906): Istálló belseje, 1900.

Vászon, olaj, 36 × 53 cm.

Jelzés jobbra lent: „Telepy K. 1900”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 56.196.T.

4.1.6. Benczúr Gyula (1844–1920): Mályvák közt, 1890.

Vászon, olaj, 150,5 × 101 cm.

Jelzés jobbra lent: „Benczúr Gyula Budapest, 1890”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 51.545.T.

4.2. A CSÁSZÁRI GYŰJTEMÉNY

A Mária Terézia-kori palota fő ékessége a császári lakosztályokban elhelyezett, rendkívüli értéket képviselő képzőművészeti gyűjtemény volt. A több mint 600, részben mesterművekből álló kollekciónak 1787-től az 1850-es évek közepéig Bécsből és Pozsonyból szállították ide, több részletben, a központi császári raktárakból. Az 1849-ig háborítatlan gyűjtemény a szabadságharc következményeként hullott szét. A harcok előtt 79 darabot

Kossuth személyes utasítására a Nemzeti Múzeumba szállítottak, ezek később a Szépművészeti Múzeumba kerültek. A többi képet a személyzet elrejtette, a csataképeket és a császári ház tagjait ábrázoló portrék nagy részét pedig Bécsbe szállították, kivéve néhány uralkodói képmást. Az itt maradt alkotások a szabadságharc után elárvult budai várban céltalanul kallódtak, és igen rossz állapotba kerültek. Így a Budai Várparancsnokság kezdeményezésére, és a bécsi udvari kamara engedélyével 1856-ban fillérekért elárverezték a gyűjteményt. Ma nem egy közülük a nagy külföldi múzeumok féltett kincse. (Sz. D. G.)

4.2.1. Salvator Rosa (1615–1673): Táj vízeséssel.

Vászon, olaj, 86,5 × 110,5 cm.

SzM, lt. sz.: 529.

4.2.2. Salvator Rosa (1615–1673): Táj kikötővel.

Vászon, olaj, 87,5 × 111 cm.

SzM, lt. sz.: 535.

4.2.3. Artemisia Gentileschi (1562–1639): Jáhel és Sisera.

Vászon, olaj, 86 × 125 cm.

SzM, lt. sz.: 75.11.

4.2.4. Alessandro Turchi (1578–1649): Tankréd és Erminia.

Vászon, olaj, 99 × 133 cm.

SzM, lt. sz.: 477.

4.2.5. Georg Pencz (1500–1550): Tudós képmása.

Vászon, fára húzva, 109,5 × 82 cm.

Jelzés: jobb felső sarokban ábrázolt, jobb alsó sarokban.

SzM, lt. sz.: 912.

4.2.6. Jacob Seisenegger (1505–1567): Férfiképmás (Wilhelm Neythart).

Pergamen, olaj, 46 × 34,5 cm.

Jelzés a hátoldalon: „J. F.”

SzM, lt. sz.: 437.

4.2.7. Id. Lucas Cranach (1472–1553): A szerelmes aggastyán.

Fa, olaj, 84,5 × 63 cm.

Jelzés a bal felső sarokban.

SzM, lt. sz.: 130.

4.2.8. Abraham Govaerts (1589–1626): Tájépké halászsokkal.

Tölgyfa, olaj, 45,5 × 73,5 cm.

SzM, lt. sz.: 377.

4.2.9. Abraham Govaerts (1889–1626): Sziklás táj folyóval.

Tölgyfa, olaj, 45,5 × 73,5 cm.

SzM, lt. sz.: 379.

4.2.10. Pieter Pauwel Rubens (1577–1640): Tivornyázó katonák.

Vászon, olaj, 120 × 150,5 cm.

SzM, lt. sz.: 970.

4.2.11. Antonio Vassilacchi (1536–1629): Bacchus diadalmene.

Vászon, olaj, 112,5 × 150,5 cm.

SzM, lt. sz.: 972.

4.2.12. Peter van Lint (1609–1690): Mucius Scaevola Porsenna előtt.

Vászon, olaj, 151 × 200 cm.

Jelzés jobbra lent a kövön.

SzM, lt. sz.: 971.

4.2.13. Frans Geffels (1625–1694): Itáliai táj romokkal.

Vászon, olaj, 95 × 92 cm.

SzM, lt. sz.: 71.19.

4.2.14. Lorenzo Lotto (1480–1556): Apolló és a múzsák.

Vászon, olaj, 44,5 × 74 cm.

SzM, lt. sz.: 947.

4.2.15. Bernaert de Ryckere (1535–1590): Diana szarvassá változtatja Acteont.

Tölgyfa, olaj, 48 × 70,5 cm. Jelzés balra lent.

SzM, lt. sz.: 378.

4.2.16. Tintoretto (1518–1594): Férfiképmás.

Vászon, fára húzva, olaj, 44 × 39,2 cm.

SzM, lt. sz.: 114.

4.2.17. Tintoretto (1518–1594): Női képmás.

Vászon, olaj, 38 × 33,5 cm.

SzM, lt. sz.: 112.

4.2.18. Maerten van Cleve (1560–1604): Mulató társaság.

Fa, olaj, 42,6 × 53,4 cm.

SzM, lt. sz.: 870.

4.2.19. Francesco del Cairo (1598–1674): G. F. Serra márkí képmása.

Vászon, olaj, 112,5 × 83 cm.

SzM, lt. sz.: 915.

5. GÁRDÁK, DÍSZBANDÉRIUMOK A BUDAI VÁRBAN

A budai várpalota reprezentációjához az utóbbi két évszázadban hozzátartoztak a díszes küllemű testőrgárdák. Közülük legnagyobb rangra, európai hírnévre a Magyar Nemesi Testőrség (1760–1849), későbbi nevén Magyar Királyi Testőrség (1867–1918) emelkedett. Székhelyük Bécsben volt, de a koronázások, valamint az uralkodói látogatások alkalmával többször is megfordultak a budai várban.

1790-ben a korona kíséretében hat testőr érkezett Budára. 1792–1795 között Sándor Lipót főherceg nádor személye körül egy 15 fős testőrcsapat szolgált. 1904-ben kifejezetten a budai várpalota őrzésére és királyi reprezentáció céljaira létesítették a Magyar Darabont Testőrséget, amely egészen a monarchia szétmúlásáig tevékenykedett a palotában.

1918-ban a testőrsegeket feloszlatták hivatalos megfogalmazásban: „a király a testőröket esküjük alól felmentette”. A két feloszlattott testőrség jogutódjaként szervezték meg 1920-ban Horthy Miklós kormányzó rendelkezésére a Magyar Királyi Testőrséget, amely a palotában e néven, valójában kormányzói testőrséggént egészen az 1944. októberi nyilas puccsig működött. A gárda alabárdos, puskás és lovas testőrségből állt. A kormányzósági hivatalok őrzése a „puskás testőrségre” hárult, a reprezentálás, a díszelgés pedig a kisebb létszámú alabárdos csapatra. A testőrök-höz napi szolgálatra a főváros katonai alakulataitól, majd a Budapesti Őrzászlóaljtól idevezényelt udvarlakai őrség csatlakozott.

Az 1791-ben alapított Magyar Királyi Koronaőrség volt a budai királyi vár első állandó díszbandériuma, amelynek feladata 1790-től a királyi korona őrzése volt. Állandóan a palotában laktak, s azt csak a korona kényszerű menekítései alkalmával hagyták el. 1944 őszén a koronával együtt hagyták el a fővárost. (Ságvári György)

5.1.1. Testőr díszatilla, Magyar Királyi Testőrség, 1869–1918. Skarlátvörös tükörposztó, ezüst láncsinór, ezüst sujtásozás, háthossz: 76 cm, vállszélesség: 48 cm. HM, lt. sz.: 80.45.1.

5.1.2. Testőrtiszti szolgálati atilla, Magyar Darabont Testőrség, 1904–18. Sötétzöld tükörposztó, buzérvörös hajtókázás, arany zsinórzat, háthossz: 70 cm, vállszélesség: 42 cm. HM, lt. sz.: 5784/Ru.

5.1.3. Koronaőri díszsisak, Magyar Királyi Koronaőrség, 1871–1909. Vaslemez sisaktest, sárgaréz kiegészítések, perem, állpánt és címer. HM, lt. sz.: 2000.1.1.

5.1.4. Koronaőri díszfőveg, Magyar Királyi Koronaőrség, 1909–1944. Sötétzöld nemez, ezüst paszományozás, aranyozott címer. HM, lt. sz.: nélkül.

5.1.5. Lovastestőr-tiszti szolgálati atilla, Magyar Királyi Testőrség, 1930–44. Sötétkék fésűs szövét, skarlátpiros hajtókázás, arany láncsinórzat, háthossz: 76 cm, vállszélesség: 42 cm. HM, lt. sz.: 90.1.1.

5.1.6. Lázár Károly testőrkapitány zubbonya, 1937–44. Keki fésűs szövét, skarlátpiros hajtókázás, arany zsinórozás, háthossz: 75 cm, vállszélesség: 46 cm. HM, lt. sz.: 5212/Ru.

5.1.7. Az Udvarlakai Őrség zászlaja, 1930-as évek. Fehér posztó, nemzeti színű selyem himzésekkel, 93 × 115 cm. HM, lt. sz.: 0152/zl.

5.1.8. A Magyar (Királyi Nemesi) Testőrség díszkardja. Teljes hossz: 101,5 cm. HM, lt. sz.: Gysz.: 70/96.

5.1.9. A Magyar Királyi Testőrség szablyája. Teljes hossz hüvellyel: 91,5 cm. HM, lt. sz.: 70.110.1.1–2.

5.1.10. A Magyar Királyi Koronaőrség díszkardja. Keresztvas szélesség: 13,2 cm. HM, lt. sz.: 92.441.1.

5.1.11. A Magyar Királyi Koronaőrség alabárdja (2 db). Nyélhossz: 177 cm, pengehossz: 55 cm, pengeszélesség: 11 cm. HM, lt. sz.: 2073/Fe.

ÖSSZESÍTETT IRODALOM

- Adjust, 1904** / Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift für die kgl. ungarische Leibgarde. Wien, 1904.
- AJTAY, 1938** / AJTAY József: Újra láttuk a Szent Koronát. = *Képes Vasárnap*, 1938. szeptember 4.
- AMBRÓZY, é. n.** / GRÓF AMBRÓZY Gyula: A magyar szentkorona története. H. é. n.
- Anonym, 1930** / Anonym: Denkschrift anlässlich des 10-jährigen Bestandes des Mobilienverteilungsausschusses. Wien, 1930.
- ANTOINE, 1958** / Michel ANTOINE: La tapisserie du pillage de Bude et les ateliers lorrains du XVIIIe siècle. = *Le Pays Lorraine*. Nancy, 1958.
- ANTOINE, 1965** / Michel ANTOINE: Les manufactures de tapisserie des ducs de Lorraine au XVIIIe siècle (1698–1737). Nancy, 1965.
- A tizéves, 1931** / A tizéves Vitézi Rend. 1921–1931. Szerk.: Vitéz nemes SZÉCSY Imre, vitéz OSZLÁNYI Kornél, vitéz OSZLÁNYI József, dr. vitéz FARKASS Jenő. Budapest, 1931.
- ÁBEL–HEGEDŰS, 1903** / *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Ed.: Eugenius ÁBEL, Stephanus HEGEDŰS. Budapest, 1903.
- BALANYI–HIDÁSZ–VÁRNAI, 1993** / SZENT KLÁRA művei és életének forrásai. BALANYI György fordításának felhasználásával ford., jegyz.: HIDÁSZ Ferenc, VÁRNAI Jakab. (Ferences források, 3.) Újvidék, Szeged, Csíksomlyó, 1993.
- BALDINUCCI, 1830** / BALDINUCCI, Filippo (ed.): *La vita di Salvator Rosa*. Venezia, 1830.
- BALLAGI, 1872** / BALLAGI Aladár: A Magyar Királyi Testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére. Pest, 1872.
- BALOGH, 1923–26** / BALOGH Jolán: Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatának történetéhez a renaissance-korban. = *ArchÉrt*, XL., 1923–26.
- BALOGH, 1940** / BALOGH Jolán: Mátyás király arcképei. In: *Mátyás király Emlékkönyv*, I. Budapest, 1940.
- BALOGH, 1952** / BALOGH Jolán: A budai királyi palota rekonstrukciója a történeti források alapján. = *MÉ*, I., 1952.
- BALOGH, 1966** / BALOGH Jolán: A művészet Mátyás király udvarában, I–II. kötet. Budapest, 1966.
- BALOGH, 1985a** / BALOGH Jolán: Mátyás király és a művészet. Budapest, 1985.
- BALOGH, 1985b** / BALOGH Jolán: Kolozsvári kőfaragóműhelyek. XVI. század. Budapest, 1985.
- BANDHOLTZ, 1993** / Harry Hill BANDHOLTZ: Napló, nem diplomata módra. Román megszállás Magyarországon. Budapest, 1993.
- BANGHA, 1990** / BANGHA Ernő: A Magyar Királyi Testőrség, 1920–1944. Budapest, 1990.
- BANGHA, kézirat** / BANGHA Ernő: A budai várpalota és „lakói” (1920–1944). OSzK Kézirtára. 265/1 13/1988.
- BARCY, 1991** / BARCY Zoltán: Évszázadok egyenruhái. Budapest, 1991.
- Barock, 2000** / Johann STOLZER–Christian STEEB–Hermann DIKOWITS–Walter A. SCHWARZ u.a.: Barock, Blütezeit der europäischen Ritterorden. Ausstellungskatalog. Schallburg, 2000.
- BARTA, 1987** / BARTA Gábor: Humanisták I. János király udvarában. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes, munkatárs: SZÉKELY Júlia. Budapest, 1987.
- BARTA-FLIEDL–GUGLER, 1998** / Ilsebill BARTA-FLIEDL–Andreas GUGLER (Hg.): *Tafeln bei Hofe. Zur Geschichte der fürstlichen Tafelkultur*. Hamburg, 1998.
- BARTA-FLIEDL–PARENZAN, 1993** / Ilsebill BARTA-FLIEDL–Peter PARENZAN (Hg.): *Lust und Last des Erbens. Die Sammlungen der Bundesmobilienvverwaltung. Museum zum Quadrat 4*, Wien, 1993.
- BARTONIEK, 1938** / BARTONIEK Emma: A magyar királykoronázások története. Budapest, 1938. (Hasonmás: 1987.) Megjelent kézirattal gyanánt.
- BARTONIEK, 1975** / BARTONIEK Emma: Révay Péter. In: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Sajtó alá rend.: RITÓÓK Zsigmondné, bev.: KLANICZAY Tibor. Budapest, 1975.
- BASICS, 1994** / BASICS Beatrix: A ’48–49-es forradalom és szabadságharc a képzőművészetben. In: HERMANN, 1994.
- BAUER, 1980** / BAUER, Rotraud: Veränderungen im Inventarbestand der Tapisseriesammlungen des Kunsthistorischen Museums in Wien. = *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, LXXVIII., 1980.
- BAUER–SCHLAG, 1976** / BAUER, Rotraud–SCHLAG, Gerard: *Historische Schlachten aus dem Besitz des Kunsthistorischen Museums*. Ausstellung in Halbturn. Eisenstadt, 1976.
- BÁLINT, 1896** / BÁLINT Zoltán: Az ezredéves kiállítás architektúrája. Budapest, 1896.
- BÁNREVY, 1932** / BÁNREVY György: A budai királyi palota újjáépítése III. Károly alatt. = *TBM*, I., 1932.
- BÁNREVY–KOVÁCS** / BÁNREVY György–KOVÁCS Lajos: A budai vár házai és háztulajdonosai 1686-tól napjainkig. Kézirat (adatlapok). BFL, Páncélszoba, 103. rek.
- BÁRDOSY, 1943** / BÁRDOSY László: Magyar politika a mohácsi vész után. Budapest, 1943.
- BÁRTFAI SZABÓ, 1930** / BÁRTFAI SZABÓ Dávid: Széchenyi István művész kortársai és barátai. = *MM* (6.), 1930, 588–594.
- BÁRTFAI SZABÓ, 1935** / BÁRTFAI SZABÓ László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935.
- BEAUNE, 1996** / Colette BEAUNE: Les structures politiques comparées de l’occident médiéval (1250–1350). In: *XIV. et XV. siècles: crises et genèses, sous la direction de Jean Favier (Peuples et civilisations)*. Paris, 1996.
- BEAUNE, 1990** / *Journal d’un bourgeois de Paris de 1405 à 1449*. Texte original et integral présenté et commenté par Colette BEAUNE. Paris, 1990.

- BEDŐ, 1954 / BEDŐ Rudolf: Alexandra Pavlovna magyarországi arcképe és egyéb képmásai. = *MÉ*, I., 1954.
- BEKE, 1989 / BEKE Margit: A katolikus egyház szervezőtevékenysége Budán a török uralom után. = *Dunántúli településtörténete*, 7., 1989.
- BEKE, 1990 / BEKE Margit: A budavári klarisszák működése 1714-től 1782-ig. = *Dunántúli településtörténete*, 8., 1990.
- BELLÁK, 2000 / BELLÁK Gábor: Benczúr Gyula és a budavári palota Hunyadi-terme (1902–1919). In: MIKÓ-SINKÓ, 2000, 654–658.
- BELLI, 1992 / Gianluca BELLI: Gli interventi edilizi alle sale del Palazzo della Signoria. In: *L'Architettura di Lorenzo il Magnifico*. A cura di Gabriele MOROLLI, Cristina ACIDINI LUCHINAT, Luciano MARCHETTI. Firenze, 1992.
- BELOW, 1926 / Georg von BELOW: Probleme der Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung in das Studium der Wirtschaftsgeschichte, zweite Auflage. Tübingen, 1926.
- BENCZÚR, 1921 / Tárgymutató Benczúr Gyula és tanítványainak kiállításához, 1921. OMKT, Műcsarnok, Budapest.
- BENDA-FÜGEDI, 1979 / BENDA Kálmán-FÜGEDI Erik: A magyar korona regénye. Budapest, 1979.
- BENDEFFY, 1976 / BENDEFFY László: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny-térképeire. MTA, Budapest, 1976.
- BERGER, 1883 / BERGER, Adolf v. (ed.): Inventarium aller und to jeder Ihrer hochfürstlichen Durchlaucht Herrn Leopoldt Wilhelmen ... zue Wienn vorhandenen Mahllereyen. = *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*, I. 1883, LXXXVI.
- BERNÁT, 1969 / Alexander BERNÁT: Fadrusz Mátyás-szobra. In: Alexander BERNÁT: Művészet. Válogatott tanulmányok. Vál.: SZEMERE Samu. Budapest, 1969.
- BERRÁR-KÁROLY, 1984 / Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Szerk.: BERRÁR Jolán, KÁROLY Sándor. Budapest, 1984.
- BERTALAN, 1942 / BERTALAN Vilmos: Az Óbuda – Kiscelli trinitárius kolostor és templom. = *A Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai*, 74. Budapest, 1942.
- BERTÉNYI, 1978 / BERTÉNYI Iván: A magyar korona története. Budapest, 1978.
- BERZEVICZY, 1908 / BERZEVICZY Albert: Beatrix királyné. Történelmi élet- és korrajz. Budapest, 1908.
- BESSENYEI, 1981 / 1504–1566. Memoria Rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv). Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: BESSENYEI József. Budapest, 1981.
- BESSENYEI, 1996 / BESSENYEI József: Bornemisza Tamás rokoni kapcsolatai. = *Társadalomtörténeti tanulmányok. Studia Miskolcincensia*, 2. Miskolc, 1996.
- BESSENYEI, s. a. / BESSENYEI József: Adatok Pálczán Péter budai bíró életéhez. In: Kubinyi Emlékkönyv. Budapest, sajtó alatt.
- BETHLEN, 1782 / BETHLEN Wolfgangus: Historia de rebus Transilvanicis, Tom. I. Nagyszében, 1782.
- BÉL, 1748 / BÉL Mátyás gondozásában: SCHWANDTNER János György: *Scriptores Hungaricarum veteres ac genuini*. Tom. II. Vindobonae, 1748.
- BIALOSTOCKI, 1976 / BIALOSTOCKI, Jan: The Art of the Renaissance in Eastern Europe. Hungary – Bohemia – Poland. Oxford, 1976.
- Bibliotheca, 1991 / A Bibliotheca Zrinyiana története és állománya. Írták és összeállították: HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSKY Géza. Budapest, 1991.
- BIBŐ, 1977 / BIBŐ István: A pesti Szerb utcai volt klarissza kolostor építéstörténete. = *ÉÉK*, IX., 1977.
- BIEGEL, 1991 / Budapest im Mittelalter. Ausstellungskatalog. Hrsg.: Gerd BIEGEL. Braunschweig, 1991.
- BIRÓ, 1944 / Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza. Bevez. és jegyzetekkel ellátta: BIRÓ Béla. Kolozsvár, 1944.
- BISANZ-PRAKKEN, 1982 / Marian BISANZ-PRAKKEN: Das Quadrat in der Flächenkunst der Wiener Secession. *Alte und Moderne Kunst*, No. 180/181., 1982.
- BITTNER, 1936–1940 / Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Bd. I–V. Hrsg.: Ludwig BITTNER. Wien, 1936–1940 (Inventare österreichischer staatlicher Archive, V.), Bd. II. (Gesamtinventar).
- BODOR, 1992 / BODOR Ferenc: A budai királyi palota termei. = *Európai Utas*, 3., 1992.
- BODOR-BODORNÉ, 1997 / BODOR Imre-BODORNÉ SZENT-GÁLY Erzsébet: A piliscsabai Madonna-szobor története és restaurálása. = *ArtsHung*, XXV., 1–2., 1997.
- BODOR-POSZLER, 1994 / BODOR Imre-POSZLER Györgyi: Mária a gyermek Jézussal. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541. Kiállítási katalógus. Szerk.: MIKÓ Árpád, TAKÁCS Imre. MNG, Budapest, 1994.
- BOEHN, 1928 / BOEHN, MAX von: Die Mode. Menschen und Mode im Achtzehnten Jahrhundert. München, 1928.
- BOGUCKA-SAMSONOWICZ, 1986 / Maria BOGUCKA-Henryk SAMSONOWICZ: Dzieje miast i mieszczaństwo w Polsce przedrozbirowej. Wrocław, Warszawa, Łódź, 1986.
- BONANNI, 1716 / Philippus BONANNI: Histoire du clerge et regulier, I. Amsterdam, 1716.
- BONFINI, 1936 / Antonius de BONFINI: Rerum Ungaricarum Decades. Tom. III. Ed.: I. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ. Lipsiae, 1936.
- BONFINI, 1941 / Antonius de BONFINI: Rerum Ungaricarum decades, Tom. IV. Ed.: I. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ. Budapest, 1941.
- BÓNIS, 1981 / BÓNIS György: Révay Péter. Budapest, 1981.
- BÓNIS, 1997a / BÓNIS György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette: BALOGH Elemér. Jogtörténeti Tár, I/1. kötet. Budapest, 1997.
- BÓNIS, 1997b / BÓNIS György: Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In: BÓNIS, 1997a.

- BOR, 1991** / BOR Ferenc: A Várkertbazár. In: YBL-KAT, 1991.
- BORBÉLY, 1936** / BORBÉLY Andor: Kéziratok ábrázolások Buda visszafoglalásáról. = TBM, V., 1936.
- BORNEMISZA, 1857** / BORNEMISZA Tamás: Emlékirata. In: VERANCSICS, 1857–1875, II. kötet. Pest, 1857.
- BOROSY, 1992** / BOROSY András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1712–1740. Ú. S. 3., 1721–1725. Budapest, 1992.
- BOROSY, 1995** / BOROSY András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1712–1740. Ú. S., 6., 1735–1737. Budapest, 1995. PML, 231.
- BORSA, 1943** / BORSA Béla: Reneszánszkori ünnepek Budán. = TBM, X., 1943.
- BORSOS, 1972** / BORSOS László: Régi budai házösszeírások. = TBM, XIX., 1972.
- BORSOS, 1973** / BORSOS László: A régi budai országháza. = ÉÉT, 5., 1973.
- B. OTTILLINGER–HANZL, 1997** / Eva B. OTTILLINGER–Lieselotte HANZL: Kaiserliche Interieurs. Die Wohnkultur des Wiener Hofes im 19. Jahrhundert und die Wiener Kunstgewerbeform, Wien, 1997.
- BpTört, I., é. n.** / NAGY Tibor–GYÖRFY György–GEREVICH László: Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. (Budapest története, I. Főszerk.: GEREVICH László.) Budapest, é. n.
- BpTört, II., é. n.** / KUBINYI András–GEREVICH László–FEKETE Lajos–NAGY Lajos: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk.: GEREVICH László, KOSÁRY Domokos. (Budapest története, II. Főszerk.: GEREVICH László.) Budapest, é. n.
- BpTört, III., 1975** / NAGY Lajos–BÓNIS György: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Szerk.: KOSÁRY Domokos. (Budapest története, III. Főszerk.: GEREVICH László.) Budapest, 1975.
- BpTört, IV., 1978** / SPIRA György–VÖRÖS Károly: Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. (Budapest története, IV. Főszerk.: GEREVICH László.) Budapest, 1978.
- BpTört, V., 1980** / GERELYES Ede–HORVÁTH Miklós–LACKÓ Miklós–NAGY Lajos–PREISICH Gábor–SZEKERES József–TARJÁNYI Sándor: Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig. (Budapest története, V. Főszerk.: GEREVICH László.) Budapest, 1980.
- Bruderschafts Buch** / Bruderschafts Buch einer unter dem Titul und Schuz des allerheiligsten göttlichen Herzens JESU aufgerichteten löblichen Bruderschaft, welche durch eine absonderliche Bullen bekräftiget, und mit Ablassen begnadet worden von Ihre Päbstlicher Heiligkeit Benedictus dem XIV. So dan mit Ihre Hochfürstlichen Gnaden Erzbischoffens Emerico Eszterhazi von Galantha, de Heyligen Stuehls legato nato, des löblichen Königreichs Hungarn Primaten (Tit.) unsers allergnädigsten Herrens gnädiger Bewilligung zu Ofen in dem königl. Stiff der Kirchen der Unbefleckten Empfängnis MARIAE, deren Wohl Ehrwürdigen geistlichen Jungfrauen Ordens der Heyligen Mutter Clara unter glücklicher Regierung Ihre Hochwürden und Gnaden Matris Brigitta Orahoczzy dermahligen würdigsten Abbatisstin aufgerichtet, den 21. December Ihm Jahr Anno 1742. Kézirat. Lelöhely: OSzK, Fol. Lat., 3650/II.
- B. SZABÓ, 1997** / B. SZABÓ János: Eduard von Engerht egy elfeledett képe a Szépművészeti Múzeumban. *Bulletin*, 87., 1997.
- B. SZÜCS, 1985** / B. SZÜCS Margit: Az építészet története. Újkor. Reneszánsz. Budapest, 1985.
- BUDÓ, 1936** / BUDÓ Jusztin: Az első kultúrtörékvések Budán a visszafoglalás után. = TBM, V., 1936.
- BUZÁS, 1997** / BUZÁS, Gergely: Einige Frage zur Baugeschichte des Schlosses von Buda. (Die Epoche vom Ludwig dem grossen und Sigismund). = ActHistArt, XXIX., 1997, 71–116.
- BÚZÁSI, 1988a** / Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. Kiállítási katalógus. Szerk.: BÚZÁSI Enikő. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 1988/2.) MNG, 1988.
- BÚZÁSI, 1988b** / BÚZÁSI Enikő: Régi magyar arcképek. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 1988/4.) MNG, Budapest, 1988.
- BÚZÁSI, 1996** / BÚZÁSI, Enikő: Einige Kapitel aus dem Lebenswerk des bildnismalers Ádám Mányoki. = *Annales de la Nationale Hongroise*, 1992–1996. Budapest, 1996.
- BUZÁS–VÉGH, 1992** / BUZÁS Gergely–VÉGH András: Adalékok a budai királyi várban álló Zsigmond-palota homlokzat rekonstrukciójához. = *Castrum Bene*, 2., 1992. Szerk.: Juan CABELLO. Budapest, 1992.
- CHELES, 1986** / Luciano CHELES: The Studiolo of Urbino: An Iconographic Investigation. Wiesbaden, 1986.
- CENNERNÉ, 1982** / CENNERNÉ WILHELM B Gizella: Új portréműfajok a XVIII. századi magyarországi festészetben... = *ArsHung*, 1982, I.
- CJH** / Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). Millenniumi emlékkiadás. Szerk.: TÓTH Lőrincz, dr. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen, dr. MÁRKOS Dezső. Budapest, 1900.
- CORON, 1976** / CORON, Antoine: Iustus Lipsius levelezése a magyarokkal és Révay Péter kiadatlan levele Lipsiushoz. Irodalomtörténeti Közlemények, 1976.
- CREUTZ, 1909** / Max CREUTZ: Das Krematorium von Peter Behrens in Hagen in Westfalen. *Kunstgewerbeblatt*, N. F., 20. Jg. 1909.
- CZAGÁNY, 1963** / CZAGÁNY István: A budavári palota barokk homlokzatának helyreállítása. = *Műemlékvédelem*, VII., 4., 1963.
- CZAGÁNY, 1966** / CZAGÁNY István: A Budavári Palota és a Szent György téri épületek. Budapest, 1966.
- CZAGÁNY, 1967** / CZAGÁNY István: Műemlék-helyreállítási kérdések a Budavári Palota újjáépítésénél. = *MÉ*, 3., 1967.
- CZAGÁNY, 1969** / CZAGÁNY István: A budavári volt Nőegyleti palota műemléki helyreállítása. = *ÉÉK*, 1969.
- CZAGÁNY, 1970** / CZAGÁNY István: Halálra ítélték? (A budavári kir. palota történelmi tartozéképületei.) = *M*, XI., 6., 1970, 18–20.
- CZAGÁNY, 1975** / CZAGÁNY István: A budai Várkert-kioszk és a Palota-loggia. = *ÉÉT*, VII., 1975, 481–498.

- CZAGÁNY, 1978** / CZAGÁNY István: Hauszmann Alajos művészetének stílusváltozásai. = *MÉ*, XXVII., 4., 1978, 225–255.
- CZAGÁNY, 1988** / CZAGÁNY István: A budai várra vonatkozó történetírás és művészettudomány története. = *TBM*, XXII., 1988.
- CZAGÁNY, 1996** / CZAGÁNY István: Az Országos Széchényi Könyvtár épülete a Budavári Palotában és az előzmények ezen a területen. In: FARKAS–NÉMETH, 1996.
- CSAPLOVICS, 1829** / CSAPLOVICS, Johann: Gemälde von Ungarn. Erster Theil. Pesth, 1829.
- CSAPODI, 1966** / CSAPODI Csabáné: A magyar könyvmúzeum és a Széchényi Könyvtár várbeli elhelyezése. = *Könyvtáros*, XVI., 1966. június.
- CSATKAI, 1970** / CSATKAI Endre: Kozina Sándor. = *MÉ*, XIX., 1., 1970.
- CSÁNYI, 1913** / CSÁNYI Károly: Az olasz művészet hatása a magyar művészetre. Budapest, 1913.
- CS. DOBROVITS, 1978** / CS. DOBROVITS Dorottya: Architekturzeichnungen mit ungarischer Beziehung aus der Sammlung der Albertina, Wien. = *ActHistArt*, 1978.
- CS. DOBROVITS, 1980** / CS. DOBROVITS, Dorottya: Bauarbeiten am königlichen Schloss von Ofen zur Zeit Maria Theresias. In: Maria Theresia als Königin von Ungarn. Kiállítási katalógus. Szerk.: G. MRÁZ, G. SCHLAG. Schloss Halbturn, Eisenstadt, 1980.
- CS. KOTTRA, 1999** / „Fényesebb a láncnál a kard...”. Kiállítási katalógus. Szerk.: CS. KOTTRA Györgyi. Budapest, 1999.
- CSONTOSI, 1890** / CSONTOSI Johann: Bildnisse des Königs Mathias Corvinus und der Königin Beatrix in den Corvin-Codexen. = *Ungarische Revue*, X., 1890.
- CSORBA–SISA–SZALAY, 1993** / CSORBA László–SISA József–SZALAY Zoltán: Az Országház. Budapest, é. n. (1993).
- DECSY, 1792** / A magyar szent koronának és az hoz tartozó tárgyaknak históriája, melyet sok régi és újabb írásokból ki jegyzett, rendbe szedett, meg világosított, s kedves Hazafiainak hasznokra közönségessé tett DECSY Sámuel. Bécs, 1792.
- DELPIERRE, 1982** / Uniformes Civils français cérémonial circonstances, 1750–1980. Kiállítási katalógus. Szerk.: Madelaine DELPIERRE. Musée de la Mode et du costume. Paris, 1982.
- Der Traum, 1996** / Der Traum von Glück. Die Kunst des Historismus in Europa. Wien, 1996.
- DÉKÁNY, 1997** / Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye jubileumi névtára 1997. Schematismus iubilaris archidioecesis Strigoniensis–Budapestinensis anno Domini MCMXCVII. Szerk.: DÉKÁNY Vilmos. Esztergom, 1997.
- DÉRY, 1995** / DÉRY Atila: Nemzeti kísérletek építészetünk történetében. Budakeszi, 1995.
- DIAZ PADRON–ROYO-VILLANOVA, 1992** / DIAZ PADRON, Matias–ROYO-VILLANOVA, Mercedes: David Teniers, Jan Brueghel y los gabinetes de pinturas. Madrid, 1992.
- DIVALD, é. n.** / DIVALD Kornél: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Művészeti Könyvtár sorozat. Szerk.: K. LIPPICH Elek. Budapest, é. n.
- DIVALD, 1901** / DIVALD Kornél: A régi Buda és Pest művészete Zsigmond és Mátyás király s a Jagellók korában. = *MMÉEK*, XXXV., VI–VII. füzet, 1901.
- DIVALD, 1929** / DIVALD Kornél: A magyar iparművészet története. Budapest, 1929.
- Dizionario, 1964** / Dizionario biografico degli italiani, vol. VI. Roma, 1964.
- EBERHARD, 1995** / Winfried EBERHARD: Metropolenbildung im östlichen Mitteleuropa. Eine vorläufige Diskussionsbilanz. In: ENGEL–LAMBRECHT, 1995.
- ECKHART, 1941** / ECKHART Ferenc: A szentkorona-eszme története. Budapest, 1941.
- ECKHARDT, 1943** / ECKHARDT Sándor: Révay Péter a magyar őshazáról. Magyar Nyelv, 1943.
- EGRESSY, 1893** / EGRESSY Ákos: Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharc idejéből. Budapest, 1893.
- Egyháztörténeti, 1902–1912** / BUNYITAY Vince–RAPAICS Rajmund–KARÁCSONYI János–KOLLÁNYI Ferenc–LUKCSICS József: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, I–V. kötet. Budapest, 1902–1912.
- EMBER, 1974** / EMBER Ildikó: Adalékok Frans Geffels működéséhez. = *ÉÉ*, V., 1974.
- EMBER, 1989** / EMBER, Ildikó: Ein aufgefundenes Gemälde von Georg Flegel in Budapest. = *ActHistArt*, XXXIV., 1989.
- EMBER, 1990** / EMBER Győző: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. = *Levéltári Közlemények*, 61., Budapest, 1990.
- ENGEL, 1791** / ENGEL, Johann Christian von: Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer, Bd. I. Halle, 1791.
- ENGEL–LAMBRECHT, 1995** / Evamaria ENGEL–Karen LAMBRECHT: Hauptstadt – Residenz – Residenzstadt – Metropole – Zentraler Ort. Probleme ihrer Definition und Charakterisierung. In: Metropolen im Wandel. Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Hrsg.: Evamaria ENGEL, Karen LAMBRECHT, Hanna NOGOSSEK. Berlin, 1995.
- ERNST, 1931** / Az Ernst Múzeum aukciói, 46. Két grófi hagyatékból, valamint főúri és más magánbirtokokból származó festmények, műtárgyak és bútorok. Budapest, 1931.
- ETE, 1902–1912** / Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I–V. kötet. Budapest, 1902–1912.
- ETTLINGER, 1971** / Leopold D. ETTLINGER: Hercules Florentinus. = *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, XV., 1971.
- EVERS, 1943** / EVERS, Hans Gerhard: Rubens und sein Werk, I. Brussel, 1943.
- Ezredéves, 1896a** / A Történelmi Főcsoport hivatalos katalógusa. 1896-iki ezredéves országos kiállítás. Közre bocsátja a Történelmi Főcsoport igazgatósága. Budapest, 1896.
- Ezredéves, 1896b** / 1896. Ezredéves Országos Kiállítás Budapestén. A képzőművészeti osztály képes tárgymutatója. Az OMKT kiadása. Budapest, 1896.

- ÉBER, 1898 / ÉBER László: Magyarhoni korareneszánsz emlékek a Nemzeti Múzeumban. = ArchÉrt, XVIII., 1898.
- ÉBER, 1903 / ÉBER László: A börtönművéség emlékei Magyarországon. In: RÁTH, II., 1903.
- FABRICZY, 1904 / Cornelius von FABRICZY: Michelozzo di Bartolomeo. = *Jahrbuch der Königlichen Preussischen Kunstsammlungen*, XXV., 1904, 34–110.
- FABRICZY, 1915 / FABRICZY Kornél: Giovanni Dalmata. In: Fabriczy Kornél kisebb dolgozatai. Budapest, 1915.
- FALKE, 1888a / Jacob von FALKE: Die Kunstgewerbe-Ausstellung in München. = *Mittheilungen des k. k. Oesterreich. Museums für Kunst und Industrie*, N. F., 2., Bd. III., Jg. 1888.
- FALKE, 1888b / Jacob von FALKE: Festschrift zum 40jährigen Regierungsjubiläum des Kaisers. Wien, 1888.
- FALLENBÜCHL, 1996 / FALLENBÜCHL Zoltán: Grassalkovits Antal. Hivatalnok és főnemes a XVIII. században. Gödöllő, 1996.
- FARBÁKY, 1985 / FARBÁKY Péter: Adalékok az óbudai plébániatemplom építéstörténetéhez és mestereinek tevékenységéhez. = MÉ, XXXIV. [1985], 172–174.
- FARBÁKY, 1988 / FARBÁKY Péter: A budai középkori királyi palota díszudvara. = ArsHung, XVI., 1988.
- FARBÁKY, 1991 / Péter FARBÁKY: Der Königspalast in Buda. In: Budapest im Mittelalter. Hrsg.: Gerd BIEGEL. Braunschweig, 1991.
- FARBÁKY, 1995a / Péter FARBÁKY: Anmerkungen zur ungarischen Architektur der Neorenaissance. = AKK, VI., Heft 1., 1995, 21–27.
- FARBÁKY, 1995b / Péter FARBÁKY: Miklós Ybl, ein ungarischer Architekt der Neorenaissance. In: Renaissance der Renaissance. Nachtrag. Hrsg.: G. Ulrich GROSSMANN, Petra KRUTISCH. München, Berlin, 1995, 161–175.
- FARBÁKY, 1997 / FARBÁKY Péter: Budapest, I. Szent György tér 5. Volt Udvari istálló. Tudományos dokumentáció. Hild–Ybl Alapítvány archívuma, Budapest, 1997.
- FARBÁKY, 1998 / Péter FARBÁKY: Late Gothic and Early Renaissance Architecture in Hungary. In: The Architecture of historic Hungary. Ed.: Dora WIEBENSON, József SISA. Cambridge, Massachusetts, London, 1998.
- FARBÁKY, 1999 / FARBÁKY Péter: Késő gótika és kora reneszánsz. In: Magyarország építészetének története. Szerk.: SISA József, Dora WIEBENSON. Budapest, é. n. (1999).
- FARKAS–NÉMETH, 1996 / Az Országos Széchényi Könyvtár épülete a Budavári Palotában. Szerk.: FARKAS László, NÉMETH Mária. Budapest, 1996.
- FATSAR, 1999 / FATSAR Kristóf: Franz Rosenstingl kerttervezői tevékenysége Károlyi Antal szolgálatában. = ArsHung, II., 1999, 293–308.
- F. DÓZSA, 1996 / F. DÓZSA Katalin: Az utolsó magyar királykoronázás képei. Kiállítási katalógus. BTM, 1996.
- F. DÓZSA, 2000 / A budavári királyi palota évszázadai. Szerk.: F. DÓZSA Katalin. BTM, Budapest, 2000.
- FEHR, 1961 / Götz FEHR: Benedikt Ried. München, 1961.
- FEKETE, 1944 / FEKETE Lajos: Budapest a törökkorban. In: BpTört, III., 1975.
- FERENCZI, 1902 / FERENCZI Zoltán: Mátyás a képzőművészetben. In: Mátyás Király Emlékkönyv. Szerk.: MÁRKI Sándor. Budapest, 1902.
- FERENCZI, 1987 / FERENCZI László: Jean Bodinről. In: Jean Bodin az államról. Válogatás. Ford.: MÁTÉ Györgyi, CSÜRÖS Klára, vál.: Sz. JÓNÁS Ilona. Budapest, 1987.
- FERRARA–QUINTERIO, 1984 / Miranda FERRARA–Francesco QUINTERIO: Michelozzo di Bartolomeo. Firenze, 1984.
- FEURNÉ, 1958 / FEURNÉ TÓTH Rózsa: Gótikus kőfaragóműhely Mátyás korában. = BudRég, XVII., 1958.
- FEURNÉ, 1974 / FEURNÉ TÓTH Rózsa: Ars et ingenium. Korareneszánsz művészetelmélet Janus Pannonius költészetében. = ArsHung, II., 1974.
- FEURNÉ, 1975a / FEURNÉ TÓTH Rózsa: A budai vár függökertje és a Cisterna Regia. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk.: GALAVICS Géza. Budapest, 1975.
- FEURNÉ, 1975b / FEURNÉ TÓTH Rózsa: A magyarországi reneszánsz művészet szimbolizmusának kérdéséhez. = ArsHung, III., 1975, 348–350.
- FEURNÉ, 1986 / FEURNÉ TÓTH Rózsa: A budai királyi palota 1478–1500 között épült reneszánsz homlokzatai. = ArsHung, XIV., 1986.
- FEUER-TÓTH, 1982 / Rózsa FEUER-TÓTH: Renaissance Baumotive auf der Budaer Palastdarstellung des Schedel'schen Weltchroniks. = ActArch, XXXIV., 1982.
- FEUER-TÓTH, 1990 / Rózsa FEUER-TÓTH: Art and Humanism in Hungary in the Age of Matthias Corvinus. Budapest, 1990.
- FÉNYES, 1843 / FÉNYES Elek: Magyar Országának 's a' hozzá csatolt tartományoknak mostani állapotja [...], II. kötet. 2. kiadás, Pest, 1843.
- FILARETE, 1972 / Antonio AVERLINO detto FILARETE: Trattato di Architettura, vol. II. Ed.: Anna Maria FINOLI, Liliana GRASSI. Milano, 1972.
- FIORÉ, 1993 / Francesco Paolo FIORÉ: Il Palazzo Ducale di Urbino. (A sienai kiállítás katalógusa.) In: Francesco di Giorgio architetto. A cura di Francesco Paolo FIORÉ, Manfredo TAFURI. Milano, 1993, 164–173.
- FLEISCHER, 1932 / FLEISCHER, Julius: Das kunstgeschichtliche Material der Geheimen Kammerzahlambücher in den Staatlichen Archiven Wiens von 1705 bis 1790. Wien, 1932.
- FORSTHUBER, 1991 / Sabine FORSTHUBER: Moderne Raumkunst. Wiener Ausstellungsbauten von 1898 bis 1914. Wien, 1991.

- FOUCAULT, 1988 / FOUCAULT, Michael: A discursus rendje. In: A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk. Budapest, 1988.
- FRAKNÓI, 1875 / FRAKNÓI Vilmos (szerk.): Magyar országgyűlési emlékek, II. kötet. Budapest, 1875.
- FRAKNÓI, 1877a / FRAKNÓI Vilmos: II. Lajos király számadási könyve, 1525. január 12–július 16. = MTT, 22., 1877.
- FRAKNÓI, 1877b / FRAKNÓI Vilmos: Mátyás király és Beatrix dombormű-arczképeinek történetéhez. = ArchÉrt, XI., 1., 1877.
- FRAKNÓI, 1902 / FRAKNÓI Vilmos: Mátyás bautzeni szobra. = VU, 49., 1902.
- FRANKL, 1873 / FRANKL Vilmos: Közlemények a báró Révay-család levéltárából. = Századok, 7., 1873.
- FRIMMEL, 1898 / FRIMMEL, Theodor von: Geschichte der Wiener Gemäldesammlungen, I. Leipzig, 1898.
- FRIMMEL, 1905 / FRIMMEL, Theodor von: Wiedergefundene Bilder aus berühmten alten Sammlungen. = Blätter für Gemäldekunde, I. 1905.
- FRODE, 1989 / Geschichtsbilder aus dem alten Österreich. Unbekannte Historien Malerei des 19. Jahrhunderts. Ausstellungskatalog. Hrsg.: Gerbert FRODE. Schloss Halbturn, Eisenstadt, 1989.
- FROMMEL, 1984 / Christoph Luitpold FROMMEL: Francesco del Borgo: Architekt Pius' II. und Pauls II. II. Teil. Palazzo Venezia und San Marco. = Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte, XXI., 1984, 73–164.
- FÜGEDI, 1974 / FÜGEDI Erik: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Budapest, 1974.
- GAGNIRE, 1985 / Sylvian GAGNIRE: Der Papstpalast von Avignon. Avignon, 1985.
- GALAVICS, 1986 / GALAVICS Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986.
- GALAVICS, 1994 / Utak és találkozások. Kiállítási katalógus. Szerk.: GALAVICS Géza. BTM, Budapest, 1994.
- GALAVICS, 1999 / GALAVICS Géza: Magyarországi angolkertek. Budapest, 1999.
- GALLA, 1936 / GALLA Ferenc: Petri Card. Pázmány Archiepiscopi Strigoniensis Epistolae Ineditae. Harmincikilenc kiadatlan Pázmány-levél. Vác, 1936.
- GARAS, 1948 / GARAS, Klára: Tableaux provenant de la collection de l'archiduc Leopold Guillaume au Musée des Beaux Arts. = Bulletin, 2. 1948.
- GARAS, 1964 / GARAS, Klára: Giorgione et Giorgionisme au XVII. siècle. = Bulletin, 1964.
- GARAS, 1967 / GARAS, Klára: Die Entstehung der Galerie des Erzherzogs Leopold Wilhelm. = Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien, LXIII., 1967.
- GARAS, 1968a / GARAS Klára: A budai vár egykori képgyűjteménye. Kiállítási katalógus. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1968.
- GARAS, 1968b / GARAS, Klára: Das Schicksal der Sammlung des Erzherzogs Leopold Wilhelm. = Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien, LXIV. 1968.
- GARAS, 1968c / GARAS, Klára: Wiedergefundene Gemälde Salvator Rosas. = Pantheon, 1968.
- GARAS, 1969 / GARAS, Klára: La collection de tableaux du chateau Royal de Buda au XVIII. siècle. = Bulletin., 32–33., 1969.
- GARAS, 1981 / GARAS, Klára: Italian Renaissance Portraits. Budapest, 1981.
- GARAS, 1999 / GARAS, Klára: Die Geschichte der Gemädegalerie Esterházy. In: Von Bildern und anderen Schätzen. Die Sammlungen der Fürsten Esterházy. Wien, 1999.
- GARAS, 2000 / GARAS, Klára: Alcuni Ritratti veneziani poco noti, in Omaggio all' arte veneta. Venezia, 2000.
- GÁBOR, 1989 / GÁBOR Eszter: „...e műemlékeinkben a történelmi magyar hangulatoknak mélységes tengerét birjuk”. Lechner Jenő kísérlete a magyar nemzeti historizmus megteremtésére. In: Sub Minervae Nationis Praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára. ELTE, Budapest, 1989.
- GÁBOR, 1996a / GÁBOR Eszter: A Múcsarnok előcsarnoka és az esztergomi Bakócz-kápolna. = ArsHung, XXIV., 1996.
- GÁBOR, 1996b / GÁBOR Eszter: Schickedanz Albert (1846–1915): Ezredévi emlékművek múltmak és jövőnek. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban, 1996. szeptember 19–december 31., Budapest, 1996.
- GÁBORJÁN, 1993 / GÁBORJÁN Alice: Szűrűjasok. Budapest, 1993.
- GÁL, 1988 / GÁL Éva, L.: Az őbudai uradalom a Zichyek földesurassága alatt, 1659–1766. Budapest, 1988.
- GÁL, 1992 / GÁL Tibor: Adalékok a budai királyi palota XVIII. századi építéstörténetéhez (1712–1770). = MÉ, XLI., 1–4., 1992.
- GÁRDONYI, 1934 / GÁRDONYI Albert: Buda középkori levéltáráról. = Levéltári Közlemények, 1934.
- GÁRDONYI, 1944 / GÁRDONYI Albert: Magyarország középkori fővárosa. = Századok, 1944.
- GÁRDONYI, 1955 / GÁRDONYI Albert: Budapest építéstörténete, városképei és műemlékei. In: POGÁNY I., 1955.
- GENTHON, 1955 / GENTHON István: Művészettörténeti áttekintés. In: POGÁNY, I., 1955.
- GENTHON, 1974 / GENTHON István: Magyarország művészeti emlékei. Budapest, 1974.
- GEREVICH, 1966 / GEREVICH László: A budai vár feltárása. Budapest, 1966.
- GERGELY, 1988 / GERGELY Jenő: Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten, 1938. Budapest, 1988.
- GERŐ, 1903 / GERŐ Ödön: Az eleven építészet. = M, II., 1903.
- GERŐ, 1951 / GERŐ László: A Budai Vár helyreállítása. Budapest, 1951.
- GERŐ, 1955 / GERŐ László: A budai várpalota története 1541-től napjainkig. In: POGÁNY, I., 1955.
- GERŐ, 1980 / GERŐ László: A helyreállított Budai Vár. Budapest, 1980.
- GERŐ, 1987 / GERŐ László: Műemlékről mindenkinek. Ami „A helyreállított Budai Vár” című könyvből kimaradt. Budapest, 1987.
- GERŐ, 1988 / GERŐ András: Ferenc József, a magyarok királya. Budapest, 1988.
- GERŐ, 1994 / GERŐ László: Mátyás király budai palotája. Kiskőrös, 1994.

- G. ETÉNYI, 2000 / G. ETÉNYI Nóra: A 17. századi soproni országgyűlések a német sajtóban. = *Soproni Szemle*, 54., 2000.
- GEYER, 1993 / Albert GEYER: Geschichte des Schlosses zu Berlin. Bd. II. Vom Königsschloss zum Schloss des Kaisers (1698–1918). Bearb.: Sepp-Gustav GRÖSCHEL. II. Aufl. Berlin, 1993 (I. Aufl. 1992).
- GMELIN, 1966 / GMELIN, Hans Georg: Georg Pencz als Maler. = *Münchner Jahrbuch der Bildenden Kunst*, XVII., 1966.
- GOMBOS, 1938 / Albinus Franciscus GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae, Tom. III. Budapest, 1938.
- GOMBOS, 1969 / GOMBOS Zoltán: Budavári kertek. Budapest, 1969.
- GRIEGER, 1901 / GRIEGER Gyula: Kozmopolita építészet. = *Magyar Ipar*, XXII., 1901.
- GRÓH, 1894 / GRÓH István: Az esztergomi Bakacs-kápolna eredetéről. = *ArchÉrt*, XIV., 4., 1894.
- GRÓH, 1900 / GRÓH István: Modern stílus és magyar stílus. = *Műcsarnok*, III., 1900.
- GRÓH, 1902 / GRÓH István: A művészi stílusok fejlődése. In: *Az Iparművészet Könyve*, I. Szerk.: RÁTH György. Budapest, 1902.
- GULÁCSY, 1939 / GULÁCSY Irén: Az irodalom és művészet patrónusa. In: Horthy Miklós. Budapest, 1939.
- GÜNTHER, 1971 / Sonja GÜNTHER: Interieurs um 1900. Bernhard Pankok, Bruno Paul und Richard Riemerschmid als Mitarbeiter des Vereinigten Werkstätten für Kunst und Handwerk. München, 1971.
- GÜNTHER, 1992 / Sonja GÜNTHER: Bruno Paul (1874–1968). Berlin, 1992.
- GYÖRFFY, 1997 / GYÖRFFY György: Pest-Buda kialakulása. Budapest története a Honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig. Budapest, 1997.
- GYÖRFFY, 1998 / GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, IV. kötet. Budapest, 1998.
- GYÖRGY, 1879 / GYÖRGY Aladár: Az első szalmaláng. = *Képzőművészeti Szemle*, 1879.
- GYULAI, 1927 / GYULAI Farkas: Negyedszázadéves a kolozsvári Mátyás-szobor. = *Pásztortűz*, 1927.
- GYULAI, 1940 / GYULAI Farkas: A Mátyás király szoborpályázat. = *Pásztortűz*, 1940, 64.
- HADIK–PUSZTAI–RITOÓK, 1990–91 / Kismarty-Lechner Jenő (1878–1962), Kismarty-Lechner Loránd (1883–1963). Kiállítási katalógus. Szerk.: HADIK András, PUSZTAI László, RITOÓK Pál. OMF MÉM, BTM Kiscelli Múzeum, Budapest, 1990–91.
- HAJDÚ–PRAKALVI, 1995 / HAJDÚ Virág–PRAKALVI Endre (szerk.): „Lapis angularis”. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Budapest, 1995.
- HAJNÓCZI, 1985 / HAJNÓCZI Gábor: Nemzeti építészettünk stíluskérdései az Akadémia székházára kiírt pályázat körüli vitában. = *ÉÉT*, XVII., 1–2., 1985.
- HAMANN, 1990 / Habsburg Lexikon. Szerk.: Brigitte HAMANN. Budapest, 1990.
- HANKÓ–KISZELY, é. n. / HANKÓ Ildikó–KISZELY István: A nádori kriptá. Budapest, é. n.
- HANSKARL, 1939 / HANSKARL Erzsébet: Budai, óbudai és pesti hírek a „Wienerisches Diarium” első ötven évfolyamában (1703–1752) – Ofen, Altofen und Pest im Spiegel des „Wienerischen Diariums”. Mittellilungen aus den Jahrgängen, 1703–1752. Budapest, 1939.
- HARSÁNYI, 1939 / HARSÁNYI Zsolt: Hogyan él a kormányzó? In: Horthy Miklós. Budapest, 1939.
- HAUPT, 1980 / HAUPT, Herbert: Die Aufhebung des spanischen Mantelkleides durch Kaiser Joseph II. – Ein Wendepunkt im höfischen Zeremoniell. In: Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II. Ausstellungskatalog. Stift Melk–Wien, Melk, 1980.
- HAUPT–KUGLER, 1983 / Herbert HAUPT–Georg KUGLER: Des Kaisers Rock. Ausstellungskatalog. Halbtum, 1983.
- HAUSZMANN, 1896 / HAUSZMANN Alajos: A fiúmei kormányzósági palota. Budapest, 1896.
- HAUSZMANN, 1900a / HAUSZMANN Alajos: A magyar királyi vár építésének története. = *MMÉEK*, XXXIV., X–XI. füzet. 1900, 217–238., 242–260.
- HAUSZMANN, 1900b / HAUSZMANN Alajos: A magyar iparművészet főpróbája. A budai királyi vár Szent István-terme. = *MI*, III., 1900, 105–111.
- HAUSZMANN, 1900c / HAUSZMANN Alajos: A magyar királyi vár építésének története. Budapest, 1900.
- HAUSZMANN, 1903 / HAUSZMANN Alajos: A királyi vár belső kiképzése és iparművészeti felszerelése. = *MI*, VI., 1903, 161–196.
- HAUSZMANN, 1908 / HAUSZMANN Alajos: Néhány szó a modern építészetről. *MMÉE Mű- és Középítési szakosztályának 1908. évi március hó 16-i ülésén tartott felolvasás szövege*. Budapest, 1908.
- HAUSZMANN, 1912 / HAUSZMANN Alajos: A magyar királyi vár. H., é. n. (Budapest, 1912).
- HAUSZMANN, 1997 / HAUSZMANN Alajos naplója. Építész a századfordulón. Összeállította, jegyzetekkel ellátta: dr. SEIDL Ambrus. Budapest, 1997.
- HAVASSY, 1996 / HAVASSY Pál: Az új Nemzeti Könyvtár építészeti kialakítása. In: FARKAS–NÉMETH, 1996.
- HEGEDŰS–PAPP, 1991 / HEGEDŰS Attila–PAPP Lajos: Középkori leveleink (1541-ig). Szerk.: –. = *Régi Magyar Levéltár*, 1. Budapest, 1991.
- HELLEBRONTH, 1939 / A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918. Összeállította Tisza-beői HELLEBRONTH Kálmán. Budapest, 1939.
- HERCZEG, 1939 / HERCZEG Ferenc: Nagybányai Horthy Miklós. In: Horthy Miklós. Budapest, 1939.
- HERCZEG, 1992 / HERCZEG Ferenc: Hűvösvölgy. Az Emlékiratok kiadatlan harmadik kötetének II. fejezetéből. = *Valóság*, 6., 1992.
- HERMANN, 1994 / 1848–49. A szabadságharc és forradalom története. Szerk.: HERMANN Róbert. Budapest, 1994.
- HERZOG, 1749 / HERZOG, Placidus: Cosmographia Austriaco-Franciscano seu Exacta descriptio Provinciae Austriae... I–II. kötet. Coloniae Agrippinae, 1749.

- HEYDENREICH, 1967** / HEYDENREICH: Federigo da Montefeltro as a Building Patron. Some Remarks on the Ducal Palace of Urbino. In: *Studies in Renaissance and Baroque Art presented to Anthony Blunt on his 60th birthday*. London, New York, 1967.
- HILLER, 1998** / HILLER István: A titkos levelezők intézménye. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Szerk. TUSOR Péter, szerkesztőtársak: THOTOCZKAY Gábor, RIHMER Zoltán. Budapest, 1998.
- HIMMELHEBER, 1973** / HIMMELHEBER, Georg: Klassizismus/Historizismus/Jugendstil. Die Kunst des deutschen Möbels. Bd. III. Hrsg.: Heinrich KREISEL. München, 1973.
- HIMMELHEBER, 1988** / HIMMELHEBER, Georg: Deutsche Möbelvorlagen, 1800–1900. München, 1988.
- HIRTH, 1886** / Georg HIRTH: Das deutsche Zimmer der Gothik und Renaissance des Barock-, Rococo- und Zopfstils. Anregungen zu häuslicher Kunstpflege. Dritte stark vermehrte Auflage. München, Leipzig, 1886.
- HOFER, 1988** / HOFER Tamás: A népi kultúra jelentésváltozásai. = *Valóság*, 1988, 12. sz.
- HOLČÍK, 1986** / HOLČÍK, Štephan: Pozsonyi koronázási ünnepségek, 1563–1830. Budapest, 1986.
- HORLER, 1955** / HORLER Miklós: Budapest műemlékei, I. In: POGÁNY, I., 1955.
- HORLER, 1979** / HORLER Miklós: Módszertani adalékok a magyar késő középkori építészet kutatásához. = *ÉÉT*, XI., 1979.
- HORLER, 1980** / HORLER Miklós: A simontornyai vár. Kandidátusi disszertáció. Kézirat. Budapest, 1980.
- HORLER, 1986** / HORLER Miklós: A buda-nyéki királyi villa épületei. = *ArsHung*, XIV., 1986, 51–80.
- HORN, 1992** / HORN Ildikó: Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klarisszák. = *Aetas*, 3., 1992.
- HORTHY, 1990** / HORTHY Miklós: Emlékirataim. Budapest, 1990.
- HORVÁTH, 1882** / HORVÁTH Mihály: Utyeszenyich Frater György élete. Budapest, 1882.
- HORVÁTH, 1932** / HORVÁTH Henrik: H. Heinrich Faust és a bécsi gobelinek. = *TBM*, I., 1932.
- H. TAKÁCS, 1993** / H. TAKÁCS Marianne: A Blaskovich Múzeum képgyűjteménye. In: *Blaskovich Emlékkönyv*. Budapest, 1993.
- HUBER–KUBINYI, 1996** / Alfons HUBER–KUBINYI András: Egy budai iskolamester pályája a XV. század második felében. In: *A magyar iskola első évszázadai (996–1526)*. Szerk.: G. SZENDE Katalin. Győr, 1996.
- HUNFALVY–ROHBOCK, 1856** / HUNFALVY János–ROHBOCK Lajos: Magyarország és Erdély eredeti képekben. Darmstadt, 1856.
- HUSZKA, 1890** / HUSZKA József: Teremtsünk igazán magyar műipart! Válasz méltóságos Potsa József háromszéki főispán úr azon kérdésére: mi lett a magyar stílből? Sepsi-Szentgyörgy, 1890.
- HÜTL, 1919** / HÜTL Dezső: Műegyetemi ny. r. tanár előadásai az újkori építészettörténetből. A tanár engedélyével összeállította és rajzolta: KOTSIS Endre IV. é. ép. hallgató. Budapest, 1919.
- ILG, 1895** / Albert ILG: Die Fischer von Erlach. I. kötet. Wien, 1895.
- Inventar, 1883** / Inventar der im Besitze des allerhöchsten Kaiserhauses befindlichen niederländischen Tapeten und Gobelins. Verfaßt von Ritter von BIRK. = *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*, I (1883). Klny. is.
- IVÁNYI, 1910** / IVÁNYI Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára, I. kötet. Budapest, 1910.
- JAEGER, 1988** / Monika JAEGER: Der Architekt Leopold Theyer. 1851–1937. Grazer Universität, Institut für Kunstgeschichte, 1988.
- JAFFÉ, 1889** / JAFFÉ, Michael: Catalogo completo. Rubens. Milano, 1889.
- JANKOVICH, 1958** / JANKOVICH Miklós: Adatok Óbuda középkori helyrajzához. Hol állott az óbudai klarisszák kolostora? = *BudRég*, XVIII., 1958.
- JEDDING, 1977** / Hohe Kunst zwischen Biedermeier und Jugendstil. Historismus in Hamburg und Norddeutschland. Red.: Hermann JEDDING. Museum für Kunstgewerbe, Hamburg, 1977.
- JESZENSZKY, 1952** / JESZENSZKY Sándor: Háborús műtárgyvesztés-jegyzék, V. füzet. Egyéb köztulajdonból elveszett műtárgyak jegyzéke. Budapest, 1952.
- Journal, 1816** / Journal des Dames et des Modes. Frankfurt am Main, 1816.
- Journal, 1820** / Journal des Dames et des Modes. Frankfurt am Main, 1820.
- KAPOSSY, 1924** / KAPOSSY János: F. A. Hillebrandt (1719–1797). Budapest, 1924.
- KAPOSSY, 1928** / KAPOSSY János: Mária Terézia budavári királyi palotájának tervező mestere. = *ArchÉrt*, XLII., 1928.
- KAPOSSY, 1953** / KAPOSSY János: Még egyszer a budai királyi vár tervező mesteréről. = *MÉ*, 1–2. sz., 1953.
- KAPOSSY-REG.** / KAPOSSY-regeszták az Országos Műemlékvédelmi Hivatalban.
- KARÁCSONYI, 1922–1924** / KARÁCSONYI János: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I–II. kötet. Budapest, 1922–1924.
- KARCSU, 1867** / KARCSU Antal Arzén: Az egyházi és szerzetesi lovagrendek történelme, V. Pest, 1867.
- KARDOS, 1906** / KARDOS Árpád: A királyi várkert Budán. = *Kertészeti Lapok*, XXI., 1906, 285–293., 305–310., 333–340.
- KARDOS, 1994** / KARDOS József: A szentkorona-gondolat a XV. századi Magyarországon. In: *Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból*. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Szerk.: Sz. JÓNÁS Ilona. Budapest, 1994.
- KARSAI–KARSAL, 1988** / KARSAI Elek–KARSAL László: A Szálasi per. Budapest, 1988.
- KATONA, 1793** / Stephanus KATONA: Historia critica regum Hungariae, XVI. kötet. Buda, 1793.
- KATONA, 1979** / A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Vál. és szerk.: KATONA Tamás. Budapest, 1979.
- KATONA, 1984** / KATONA Imre: A porcelán. Budapest, 1984.
- KATONA, 1990** / KATONA Imre: A klasszicizmustól a biedermeierig. Kiállítási katalógus. Szerk.: SZILÁGYI András. IM, 1990.
- KÁROLYI, 1879** / KÁROLYI Árpád: Adalék a nagyváradi béke s az 1536–1538. évek történetéhez. Levéltári kutatások alapján. Budapest, 1879.

- KÁROLYI, 1883 / KÁROLYI Árpád: Gróf Illésházy István hűtlenségi pöre. Budapest, 1883.
- KÁROLYI, 1886 / KÁROLYI Árpád: Buda visszavívása 1686-ban. Budapest, 1886.
- KELEMEN, 1941 / KELEMEN Ernő: Horthy Istvánék lakása... = *Képes Vasárnap*, 1941. január 26.
- KELÉNYI, 1928 / KELÉNYI B. Ottó: A Pázmány Péter Tudományegyetem csillagvizsgáló intézetei. = *História*, I., 1928.
- KELÉNYI, 1976 / KELÉNYI György: Franz Anton Hillebrandt (1719–1797). Budapest, 1976.
- KELÉNYI, 1994 / KELÉNYI György: Megjegyzések 18. századi egyházi építészettünkhöz. = *ArsHung*, 1994.
- KEMÉNY, 1991 / KEMÉNY Mária: A kor stílustendenciáinak jelentkezése Hild és Ybl Bazilika-tervein. In: *YBL-KAT*, 1991.
- KEMPELEN, 1911–1931 / KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok, I–X. kötet. Budapest, 1911–1931.
- KHM, 1991 / Weltliche und Geistliche Schatzkammer. Hrsg.: Kunsthistorisches Museum (KHM). Salzburg, Wien, 1991.
- KHEVENHÜLLER–SCHLITZER, 1910 / Johann J. KHEVENHÜLLER–METSCH herceg naplójának 1764. augusztus 31-i feljegyzése. Tagebuch aus der Zeit Maria Theresias, 1742–1776. Sajtó alá rend.: KHEVENHÜLLER, Rudolf, SCHLITZER, Hanns. Wien, 1910 (Bd. 1764–1767).
- KILÉNYI, 1906 / KILÉNYI Hugó: Ein wiedergefundenes Bild des Tizian. Budapest, 1906.
- KIRÁLY, 1979 / KIRÁLY Ilona: Árpádházi Szent Margit és a sziget. Budapest, 1979.
- KISMARTY–LECHNER, 1945 / KISMARTY–LECHNER Jenő: Építőművészetünk a XIX. század második felében. Budapest, 1945.
- KISS, 1971 / KISS Ákos: Tinnye, Uny és Jászfalu közbirtokosságának és népének története a XVIII. században. = *Pest megyei Múzeumi Füzetek*, 5. Budapest, 1971.
- KLANICZAY, 1976 / KLANICZAY Tibor: A keresztshad eszméje és a Mátyás-mítosz. In: KLANICZAY Tibor: Hagyományok ébresztése. Budapest, 1976.
- KLANICZAY, 1985 / KLANICZAY Tibor: Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában. In: KLANICZAY Tibor: Pallas magyar ivadéka. Budapest, 1985.
- KLESSE, 1973 / KLESSE, Brigitte: Katalog der italienischen, französischen und spanischen Gemälde bis 1800 im Wallraf-Richartz Museum. Köln, 1973.
- KMETH, 1817 / KMETH Dániel: A „Tsillag-vizsgálat” Szerzeménye Budán. Tudományos Gyűjtemény, 1817., IV. kötet.
- KÓKAY, 1996 / KÓKAY György: A II. világháború magyar légtalának iratanyaga a Polgári Védelmi Archivumban. BM PVOP, Budapest, 1996.
- KÓKAY, 1997 / Dokumentumok a budai vár 1945. évi ostromáról. Közzéteszi: KÓKAY György. = *TBM*, XXVI., 1997.
- KOLLÁNYI, 1900 / KOLLÁNYI Ferenc: Esztergomi kanonokok, 1100–1900. Esztergom, 1900.
- KOLLÁNYI, 1990 / KOLLÁNYI Béla: Az újjáépült Budavári Palota. Budapest, 1990.
- KOLLER, 1972 / Heinrich KOLLER: A székesfehérvári királyi trónszék kérdése. In: Székesfehérvár évszázadai, II. kötet: Középkor. Szerk.: KRALOVÁNSZKY Alán. Székesfehérvár, 1972.
- KOMÁRIK, 1984 / KOMÁRIK Dénes: Feszl Frigyes, 1821–1884. Kiállítási katalógus. BTM, Budapest, 1984.
- KOMÁRIK, 1985 / KOMÁRIK Dénes: A nemzeti építőstílus keresése. Feszl és a pesti Vigadó. = *ÉET*, XVII. évf., 1–2. sz.
- KOMÁRIK, 1993 / KOMÁRIK Dénes: Budapest középtékei és a historizmus. In: ZÁDOR, 1993, 49–64.
- KOMOR, 1914 / KOMOR Marcell: Hauszmann Alajos. = *M*, XIII., 1914.
- KORPÁS, 1999 / KORPÁS Zoltán: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkból. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). *MOL, Fons*, 1–2., 1999.
- KORTH–POESCHKE, 1987 / KORTH, Thomas–POESCHKE, Joachim: Balthasar Neumann. München, 1987.
- KÓSA, 1768 / KÓSA Jenő: Szent Ferenc Atyánk Rendén Lévo Boldog Aszszony Provinciájának Megyéjében Szűz Szent Klára Szerzetében Élő Szűzek Klastrominak Kezdeté, Néhái és mostani a mint az Emlétté Provinciának Archivumából. A szűzek Protocollumbul, és Egyéb Írásokbul, es Könyvekbül Deák nyelven egybe szedte és az után Emlétté Szűzek Kedvéért Magyar Nyelvre fordította P. E. K. 1768 Esztendőben. Eredeti kézirat, (27.) lev.
- KOTRBA, 1968 / Viktor KOTRBA: Baukunst und Baumeister der Spätgotik am Prager Hof. = *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, XXXI., 1968.
- KOTSIS, 1945 / KOTSIS Iván: Épületek és tervek. Budapest, 1945.
- KOTSIS, 1995 / KOTSIS Iván: Életrajzom. In: HAJDÚ–PRAKFAI, 1995.
- KOUTSKY, 1985 / Jan KOUTSKY: Il Palazzo Ducale di Urbino e il primo Rinascimento a Praga. In: Il Palazzo di Federico da Montefeltro. Restauri e ricerche. A cura di Maria Luisa POLICETTI. Urbino, 1985.
- KOVACHICH, 1799 / Martinus Georgius KOVACHICH: Formulae solennes styli. Pesthini, 1799.
- KOZMA, 1771 / KOZMA Ferenc: Ditsőült Szent István első apostoli magyar királyunknak és romlatlan szent jobbja, melyet minek-előtte Maria Theresia feleséges és apostoli királyné asszonyunk kegyelmes parancsolattya, s rendelete szerént a Budai Fő-Plébánia és Jézus Társasága Templomából az udvari templomba Szent Jakab Havának 21. napján által-vitetődnék hála-adó ditsérő beszéddel hirdetett. Buda (1771).
- KÓEPCZI–R. VÁRKONYI, 1976 / KÓEPCZI Béla–R. VÁRKONYI Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1976.
- Körmenet, 1938 / A Szent István emlékévk országos ünnepségeinek sorrendje (1938. évi augusztus hó 15-én, 16-án, 17-én, 18-án és 20-án). H. é. n.
- KÖRTVÉLYESI, 1942 / KÖRTVÉLYESI Mária: Tiszteletreméltó Ward Mária B. M. V. intézetének tanítási és nevelési rendszere. Budapest, 1942.

- KÖVÁRY, 1897** / KÖVÁRY László: A millennium lefolyásának története és a millenáris emlékkalkotások. Budapest, 1897.
- KRÁSA, 1984** / Josef KRÁSA: Nástěnná malba. In: Jaromír HOMOLKA–Josef KRÁSA–Václav MENCL–Jaroslav PESINA–Josef PETRÁN: Pozdné gotické umění v Čechách (1471–1526). Praha, 1984.
- KRUEDENER, 1973** / KRUEDENER, J. Freiherr von: Die Rolle des Hofes im Absolutismus. Forschungen zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Bd. 19. Stuttgart, 1973.
- KUBINYI, 1972** / András KUBINYI: Die Anfänge Ofens. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen. Reihe I. Gießener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. Bd. 60. Berlin, 1972.
- KUBINYI, 1973** / KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elesteig (1541-ig). In: BpTört, II., é. n. [1973].
- KUBINYI, 1994** / KUBINYI András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a XV–XVI. század fordulóján. = TSz, 36., 1994.
- KUBINYI, 1995** / KUBINYI András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: KOSZTA László. Szeged, 1995.
- KUBINYI, 1996** / KUBINYI András: Előszó. Az „ország közepétől” a fővárosig. In: Medium regni, 1996.
- KUBINYI, 1999** / KUBINYI András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. = METEM Könyvek, 22. Budapest, 1999.
- KUGLER–HAUPT, 1889** / KUGLER, Georg–HAUPT, Herbert: Des Kaisers Rock. Ausstellungskatalog. Schloss Halbturn, Eisenstadt, 1989.
- KUGLER–KURZEL–RUNTSCHNEINER, 2000** / Georg KUGLER–Monica KURZEL–RUNTSCHNEINER: Des Kaisers teure Kleider. Ausstellungskatalog. Hrsg.: Wilfrid SEIPEL. Kunsthistorisches Museum, Wien, 2000.
- KUMOROVITZ, 1971** / KUMOROVITZ L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. = TBM, XVIII., 1971.
- LADÁNYI, 1980** / LADÁNYI Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. = TSz, XXIII., 1980.
- LANGER, 1980** / François LANGER: Plan de la Forteresse de Buda. Budapest, 1980.
- LASZTÓKAY, 1881** / LASZTÓKAY László: Eperjes sz. kir. város levéltárában található nevezetesebb okiratok ismertetése. Eperjes, 1881.
- LAYER, 1936** / LAYER Károly: Buda visszafoglalása 250-ik évfordulójának emlékkiállítására. Kiállítási katalógus. IM, 1936.
- LÁZÁR, 1923** / LÁZÁR Béla: F. J. élete és művészete. Budapest, 1923.
- LEHMANN, 1900** / LEHMANN Ferencz: A budai királyi paloták. Budapest, 1900.
- LEHMANN, 1901** / LEHMANN Ferenc: A budai kir. paloták a legrégebb időktől napjainkig. Budapest, 1901.
- LEISCHING, 1889** / Eduard LEISCHING: Die Deutsch-Nationale Kunstgewerbe-Ausstellung in München 1888. = *Blätter für Kunstgewerbe*, Bd. 18. 1889.
- LESSING, 1877** / Julius LESSING: Die Renaissance im heutigen Kunstgewerbe. Vortrag, gehalten im Wissenschaftlichen Verein in der Kgl. Singakademie. Berlin, 1877.
- LESSING, 1889** / Julius LESSING: Unserer Väter Werke. Berlin, 1889 (Volkswirtschaftliche Zeitfragen. Heft, 82/83.).
- LESSING, 1898** / Julius LESSING: Das Moderne in der Kunst. Berlin, 1898 (Volkswirtschaftliche Zeitfragen, Heft, 157.).
- Lexicon, 1991** / Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A Magyarországi Középkori Latinság szótára, II/1. kötet. Budapest, 1991.
- LIEBER, 1933?** / LIEBER Endre: Budapest szobrai. Budapest, é. n. (1933?).
- LIPTAI, 1984** / Magyarország hadtörténete. Szerk.: LIPTAI Ervin. Budapest, 1984.
- LISTHIUS, 1735** / LISTHIUS, Johannes: De inauguratione Maximiliani II. commentariolus. In: Matthias BEL: Apparatus ad Historiam Hungariae. Posonii, 1735.
- LOVAY, 1997** / LOVAY Zsuzsanna: Thék Endre szerepe a budai királyi palota Szent István-termének berendezésében. = *Ars decorativa*. Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve, XVI., Budapest, 1997, 155–172.
- LŐRINCZI, 1996** / LŐRINCZI Edit: Az új Nemzeti Könyvtár tervezésének története. In: FARKAS–NÉMETH, 1996.
- LŐVEI, 1987** / LŐVEI Pál: A Sárkányrend fennmaradt emlékei. In: Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437, I. kötet. Tanulmányok. Szerk.: BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde. Budapest, 1987.
- LUBÓCZI, 1887** / LUBÓCZI Zs.: Első Mátyás király trónszönyegei. = ArchÉrt, VII. (1887).
- LUDÁNYI, 1979** / LUDÁNYI Gabriella: Egy vidéki festő a XIX. században. = M, 1979. augusztus 16.
- LUX, 1920** / LUX Kálmán: A budai várpalota Mátyás korában. Budapest, 1920.
- MAGNUSON, 1958** / Torgil MAGNUSON: Studies in Roman Quattrocento Architecture. Figura 9. Studies edited by the Institute of Art History, University of Uppsala. Rome, 1958.
- MAJLÁTH, 1886** / MAJLÁTH Béla: A történelmi kiállítás katalógusa. Budapest, 1886.
- MAJOR-KÉZIRAT** / MAJOR Máté: Tizenkét nehéz esztendő (1945–1956). Kézirat. OMVH MÉM, Major Ádám letéte. Sajtó alá rendezés alatt a „Lapis angularis” sorozat III. köteteként.
- MAKSAY, 1990** / MAKSAY Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, I–II. kötet. (MOL kiadványai, 2. Forráskiadványok, 16.) Budapest, 1990.

- MARZALI, 1876** / MARZALI Henrik: Candale-i Anna, II. Ulászló neje, magyarországi útjának és a mennyezői ünnepségek leírása. = MTT, XXIII., 1876.
- MARZALI, 1891** / MARZALI Henrik: Mária Terézia, 1717–1780. Magyar Történelmi Életrajzok. Budapest, 1891.
- MARZALI, 1997** / MARZALI Henrik: Mária Terézia kora. Magyarország története a szatmári békétől a Bécsi Congressusig, 1711–1815. Budapest, 1891. Hasonmás: Budapest, 1997.
- MARIANI CANOVA, 1975** / MARIANI CANOVA, Giordana: L'opera completa del Lotto. Milano, 1975.
- MAROSI, 1983** / MAROSI Ernő: Buda és Vajdahunyad, a 15. századi magyarországi építéztörténet tartópillérei. = ÉÉT, XV., 1983.
- MAROSI, 1984** / MAROSI Ernő: Zsigmond király Avignonban. = ArsHung, XII., 1984.
- MAROSI, 1993** / MAROSI Ernő: Mátyás király és korának művészete. A mecénás nevelése. = ArsHung, XXI., 1993.
- Mausoleum, 1991** / Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regnum et primorum militantis Ungariae ducum. Nürnberg, 1664. Reprint kiadás, RÖZSA György tanulmányával. In: Bibliotheca Hungarica Antiqua (alapította: VARJAS Béla, közzéteszi: KÖSZEGHY Péter), 24. Budapest, 1991.
- MÁLYUSZ, 1923** / MÁLYUSZ Elemér: A Nádasdy Levéltár magyar nyelvű levelei. = *Levéltári Közlemények*, I., 1923.
- MÁLYUSZ, 1951** / Zsigmond-kori Oklevéltár, I. kötet. Összeáll.: MÁLYUSZ Elemér. Budapest, 1951.
- MC NEAL CAPLOW, 1984** / Harriet Mc NEAL CAPLOW: Michelozzo. New York, London, 1977.
- MECHEL, 1783** / MECHEL, Christian: Verzeichniss der Gemälde der Kaiserlich Königlich Bilder Gallerie in Wien. Wien, 1783.
- Medium regni, 1996** / ALTMANN Julianna és mások: Medium regni. Középkori magyar királyi székhelyek. Szerk.: BUZÁS Gergely. Budapest, 1996.
- MEDVEY, 1939** / MEDVEY Lajos: Vezető Budapest szobrainak megtekintéséhez. Budapest, 1939.
- MEIER-GRAEFE, 1901** / Julius MEIER-GRAEFE: Ein modernes Milieu. Dekorative Kunst (München), Bd. VIII. 1901.
- MEIJERS, 1991** / MEIJERS, Debora J.: Kunst als Natur. Die Habsburger Gemäldegalerie in Wien um 1780. Wien, 1991.
- MELLER, 1948** / Péter MELLER: La fontana di Mattia Corvino a Visegrád. = *Annuario dell'Istituto Ungherese di Storia dell'Arte*, I. (1947). Firenze, 1948.
- MERÉNYI, 1969** / MERÉNYI Ferenc: A magyar építézet, 1867–1967. Budapest, 1969.
- MERTANOVÁ, 1985** / Stefánia MERTANOVÁ: Jus tavermicale. Študie o procese formovania práva tavernických miest v etapách vývoja tavermickeho sudu v Uhorsku (15–17. Stor.). Bratislava, 1985.
- MESZLÉNYI, 1970** / MESZLÉNYI Antal: A magyar hercegségek arcképsorozata. Budapest, 1970.
- MÉSZÁROS, 1981** / MÉSZÁROS István: Az iskolaügy története Magyarországon, 996–1777. Budapest, 1981.
- MÉSZÁROS, 1988** / MÉSZÁROS István (szerk.): A magyar nevelés története, I. Budapest, 1988.
- MÉSZ Évkönyv, 1953** / Magyar Építőművészek Szövetsége Évkönyve, 1952. Szerk.: GÁDOROS Lajos, LUX László, MIKOLÁS Tibor, PERÉNYI Imre. Budapest, 1953.
- MIKLÓSI SIKES, 1998** / MIKLÓSI SIKES Csaba: Fadrusz János kolozsvári és zilahi működése a korabeli erdélyi sajtó tükrében. = ArsHung, 1998.
- MIKÓ, 1991** / MIKÓ Árpád: Divinus Hercules és Attila secundus. Mátyás király műpártolásának humanista aspektusai. = ArsHung, XIX., 1991, 149–156.
- MIKÓ, 1992** / MIKÓ Árpád: Dolium. A váci kora reneszánsz balusztrád datálása egy Mátyás-embléma alapján. = MÉ, XLI., 1992.
- MIKÓ, 1994** / MIKÓ Árpád: Bibliotheca Corvina – Bibliotheca Augusta. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541. Szerk.: MIKÓ Árpád, TAKÁCS Imre. Budapest, 1994.
- MIKÓ, 2000** / MIKÓ Árpád: Imago historiae, IV. Ókori istenek bronzszobrai Mátyás király budai palotájában. In: MIKÓ-SINKÓ, 2000.
- MIKÓ-SINKÓ, 2000** / Történelem – Kép. Kiállítási katalógus. Szerk.: MIKÓ Árpád, SINKÓ Katalin. MNG, Budapest, 2000.
- MIKÓ-SZENTKIRÁLYI, 1987** / MIKÓ Árpád-SZENTKIRÁLYI Miklós: Az ádámosi unitárius templom festett famennyezete (1526) és a famennyezet rekonstrukciója (1985). = MÉ, XXXVI., 1987, 86–118.
- MILANESI, 1886** / Gaetano MILANESI: Documenti inediti dell'arte toscana dal XII al XVI secolo. Il Buonarroti ser. III., vol. II., 1886.
- MILANESI, 1901** / Nuovi documenti per la storia dell'arte toscana dal XII al XV secolo. Firenze, 1901.
- MILDE, 1981** / Kurt MILDE: Neorenaissance in der deutschen Architektur des 19. Jahrhunderts. Dresden, 1981.
- MILLER, 1760** / MILLER, Joannes E. Ferdinandus: Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensi... Budae, 1760.
- Modes, 1989** / Modes & Révolutions. Kiállítási katalógus. Musée de la Modes et du Costume, Palais Galliera, Paris, 1989.
- MOJZER, 1971** / MOJZER Miklós: Torony, kupola, kolonnád. Budapest, 1971.
- MOLLAY, 1959** / Das Öfter Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Hrsg.: Karl MOLLAY. (Monumenta Historica Budapestinensia, I.) Budapest, 1959.
- MonRom Vesp.** / Monumenta Romana Episcopatus Vespreniensis, IV. kötet. Budapest, 1907.
- MORAVÁNSZKY, 1988** / MORAVÁNSZKY Ákos: Építézet az Osztrák Magyar Monarchiában. Budapest, 1988.
- MORAW, 1980** / Peter MORAW: Zur Mittelpunktfunktion Prags im Zeitalter Karls IV. In: Europa slavica – Europa orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag. Hrsg.: Klaus-Detlev GROTHUSEN, Klaus ZERNACK. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen. Reihe I. Gießener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens, Bd. 100. Berlin, 1980.

- MYSKOVSKZY, 1881** / MYSKOVSKZY Viktor: A renaissance kezdete és fejlődése különös tekintettel hazánk építészeti műemlékeire. Székközlő értekezés a Magyar Tudományos Akadémián 1881. március 7-én. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, IX.) Szerk.: PESTY Frigyes. Budapest, 1881.
- NAGY, 1857–1868** / NAGY Iván: Magyarország nemes családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal, I–XIII. Pest, 1857–1868. Hasonmás: Budapest, 1988.
- NAGY, 1971a** / NAGY István: A magyar kamara, 1686–1849. Budapest, 1971.
- NAGY, 1971b** / NAGY Lajos: A budai Vár topográfiaja a XVII. század végén. = TBM, XVIII., 1971.
- NAGY, 1972** / NAGY Lajos: A Buda visszafoglalását ábrázoló lotharingiai gobelinek kérdései. = TBM, XIX., 1972.
- NAGY, 1975** / NAGY Lajos: A török kiűzésétől a márciusi forradalomig. In: BpTört, III., 1975.
- NAGY, 1993** / NAGY Ildikó: A műfajok hierarchiája a historizmus szobrászatában. In: ZÁDOR, 1993.
- NEITMANN, 1990** / Klaus NEITMANN: Was ist eine Residenz? Methodische Überlegungen zur Erforschung der spätmittelalterlichen Residenzbildung. In: Vorträge und Forschungen zur Residenzfrage. Hrsg.: Peter JOHANEK (Residenzforschung, Bd. I.) Sigmaringen, 1990.
- NEMES, 1932** / NEMES Antal: Adalékok a budavári főtemplom történetéhez. Budapest, 1932.
- NEUMANN, 1967** / NEUMANN, Jaromír: La galerie de tableaux du chateau de Prague. Prague, 1967.
- NÉMETH, 1981** / Magyar művészet, 1890–1919, I. kötet. Szerk.: NÉMETH Lajos. Budapest, 1981.
- NÉMETHY, 1876a** / NÉMETHY Lajos: A jezsuiták lelkipáztorkodása Budán. = *Új Magyar Sion*, VII., 1876.
- NÉMETHY, 1876b** / NÉMETHY Lajos: A Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom történelme. 2. bőv. kiadás. Esztergom, 1876.
- NÉMETHY, 1881a** / NÉMETHY Lajos: A budai clarissák leltári. Jegyzéke azon egyházi készleteknek, melyeket 1714-ben Budára költözésük alkalmával magukkal hoztak. = *Egyházművészeti Lap*, II., 1881.
- NÉMETHY, 1881b** / NÉMETHY Lajos: Adatok a festés történetéhez Budapesten a XVII. és XVIII. században. = *ArchÉrt*, UF. 1., 1881.
- NÉMETHY, 1882** / NÉMETHY Lajos: A vörös csillagos keresztos vitézek rendjének működése és érdemei Magyarországon. = *Új Magyar Sion*, XIII., 1882.
- NÉMETHY, 1884a** / NÉMETHY Lajos: Adatok Árpádházi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez. Budapest, 1884.
- NÉMETHY, 1884b** / NÉMETHY Lajos: A Nyulak-szigetbeli és az ó-budai apácák pecsétjei. = *Egyházművészeti Lap*, V., 1884.
- NÉMETHY, 1885** / NÉMETHY Lajos: Adalékok a magyar czimeres könyvekhez. (Társulatok.) = *Turul*, III., 1885.
- NÉMETHY, 1894** / NÉMETHY, Ludovicus: Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis. Strigonii, 1894.
- NOVÁK, 1837** / NOVÁK Dániel: A budai várkastély. = *Hasznos Mulatságok*. Pest, 1837. július 22., 26.
- NYÁRI, 1893** / NYÁRI Sándor: II. Rákóczi Ferenc arcképe. = *VU*, 1893.
- OTTILINGER, 1985** / Eva B. OTTILINGER: Wiener Möbel des Historismus. Formgebungstheorie und Stil Tendenzen. Diss. Universität, Wien, 1985.
- OTTILINGER, 1991** / Eva B. OTTILINGER: Das „künstlerische“ Heim. Einrichten zwischen Regelment und Zufall. In: Sylvia MATTL-WURM (ed.): Interieurs. Wiener Künstlerwohnungen, 1830–1930. Historisches Museum der Stadt Wien, Wien, 1991.
- PANOFSKY, 1960** / Erwin PANOFSKY: Renaissance and Renascences in Western Art. Stockholm, 1960.
- Panorama, 1995, 1996** / Panorama. Architecture and Applied Arts in Hungary, 1896–1916. Az 1995-ös kiotói és 1996-os tokiói kiállítás közös katalógusa.
- Parnass, 1998** / Parnass. Sonderheft Möbel, 14/1998.
- PASTEINER, 1885** / PASTEINER Gyula: A művészetek története. A legrégebbi időktől napjainkig. Budapest, 1885.
- PASTEINER, 1893** / PASTEINER Gyula: Az építészet I. Mátyás király alatt. = *Budapesti Szemle*, 193. sz., 1893.
- PASTEINER, 1902** / PASTEINER Gyula: Az építészet Mátyás király alatt. Kivonat egy nagyobb tanulmányból. In: Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára. Szerk.: MÁRKI Sándor. Budapest, 1902.
- PATAKI, 1950** / PATAKI Vidor: A budai vár középkori helyrajza. = *BudRég*, XV., 1950.
- PAULER, 1880** / PAULER Tivadar: A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története, I–II. Budapest, 1880.
- PAULINYI, 1935** / PAULINYI Oszkár: A m. kir. belügyminisztérium budai várbeli székházának története (Adalék Buda topográfiajához). = TBM, VI., 1935.
- PECZ, 1896** / PECZ Ármin: Ofen. In: Das alte Pest-Ofen und Altöfen jetz Budapest und seine Umgebung von 1826. 1896. Kézirat. Szent István Egyetem Budai Karok Központi Könyvtárának Múzeuma.
- PECZ, 1910** / PECZ Ármin [íjf.]: Faiskolai árjegyzék az 1910. évről. [Budapest], 1910.
- PEISNER, 1903** / PEISNER Ignác: Budapest a XVIII. században. Budapest, 1903.
- PEKÁR, 1906** / PEKÁR Károly: A magyar díszítő motívumok. Budapest, 1906.
- PEREHÁZY, 1983** / PEREHÁZY Károly: A budavári palota kovácsoltvas kerítésének helyreállítása. = *Műemlékvédelem*, XXVII. (1983), 4. sz.
- PERGER, 1965–1966** / PERGER, Richard: Die Grundherren im mittelalterlichen Wien, II. Teil. Geistliche Grundherrschaften des 13. und 14. Jahrhunderts. = *Jahrbuch des Vereines für Geschichte Wien*, 21–22., 1965–1966.
- PERJÉS, 1979** / PERJÉS Géza: Mohács. Budapest, 1979.
- PESCHKEN–KLÜNNER, 1982** / Georg PESCHKEN–Hans-Werner KLÜNNER: Das Berliner Schloss, Frankfurt am M., Wien, Berlin, 1982.
- PESTY, 1878** / PESTY Frigyes: A Szőrényi Bánság és Szőrény vármegye története, III. kötet. Budapest, 1878.

- PETRIK, 1888–1892** / PETRIK Géza: Magyarország bibliographiaja, 1712–1860, I–IV. Budapest, 1888–1892.
- PÉCSI KIS, 1993** / PÉCSI KIS Péter: Exegeticon. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: BESSENYEI József. = *Új Történelmi Tár, Fontes Minores ad Historiam Hungariae Spectantes*, V., Budapest, 1993.
- PIGLER, 1936** / PIGLER, Andor: Ein Frühwerk von Lucas van Leyden. = *Oud Holland*, 1936.
- PIGLER, 1953** / PIGLER, Andor: A New Picture by Lorenzo Lotto. The Sleeping Apollo. = *ActHistArt*, I., 1953.
- PIGLER, 1967** / PIGLER, Andor: Katalog der Galerie Alter Meister. Budapest, 1967.
- PIGNATTI, 1978** / PIGNATTI, Terisio: Giorgione. Milano, 1978 (1969).
- PODHRADCZYK, 1826** / PODHRADCZYK József: A' Budai Palotáról. = *Tudományos Gyűjtemény*, XII., 1826.
- PODHRADCZYK, 1855** / PODHRADCZYK József: Martinúziánák. = MTT, I., I. kötet, 1855.
- POGÁNY, I. vagy II., 1955** / Budapest műemlékei, I–II. Szerk.: POGÁNY Frigyes. Budapest, 1955.
- POGGI, 1909** / Giovanni POGGI: Le sculture di Benedetto da Maiano per la Porta dell'Udienna in Palazzo Vecchio. = *Rivista d'Arte*, VI., 1909.
- Prag, 1988** / Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Rudolf II. Ausstellungskatalog. Kunsthistorisches Museum, Wien, 1988.
- PRAKFAI, 1988** / PRAKFAI Endre: A „Rákosi bástya”. Egy meg nem valósult építészeti mű Salgótarjánban. = A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, XIV., 1988.
- PRAKFAI, 1990** / PRAKFAI Endre: A Magna Domina Hungarorum (Regnum Marianum) építéstörténete és pusztulása. Adalék a hazai sztálinizmus természetrajzához. = *Pavilon*, 4., 1990.
- PRAKFAI–HAJDÚ, 1996** / PRAKFAI Endre–HAJDÚ Virág (szerk.): Építészet és tervezés Magyarországon, 1945–1959. Kiállítási katalógus. OMVH MÉM, 1996.
- PRAY, 1771** / PRAY, Georgius: Dissertatio historico-critica de sacra dextera divi Stephani primi Hungariae regis. Vindobonae, 1771.
- PRAY, 1806** / Georgius PRAY: Epistolae procerum regni Hungariae, Pars I. Posonii, 1806.
- PREISICH, 1964** / PREISICH Gábor: Budapest városépítésének története a kiegyezéstől a Tanácsköztársaságig. Budapest, 1964.
- PRENNER, 1728–1733** / PRENNER, Anton Joseph: Theatrum Artis Pictoriae, I–III. Wien, 1728–1733.
- Prodromus** / Prodromus oder vor Licht des eröffneten Schau- und Wunder-Prachtes aller deren an dem Kaiserl. Hof ... Carl des Sechsten ... sich befindlichen Kunst-Schätzen... Ed.: FRANCISCO de STAMPART, ANTONIO de BRENNERN. Wien, 1735. = *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*, VII. 1888.
- PROKOP, 1904** / PROKOP, August: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Wien, 1904.
- ProtBud, 1748** / Protocol(um), Worinnen der Vichtigste Sachen eingesezt unter gliklichen Regierung eines Hochlöblichen Convents Ordens H(eilige) Mutter S. Clarae Der Hoch-Wolgebohrenen frauen Abbatisin Jacobina Antonia de Pekin. Kézirat (51. lev.), 1748. Az első kötetábla felső részén papírcímkén kézirással: „Begruss Aller Dänck-würdigen Sachen unter Regierung Tyrh-Hoch- wüerden und Gnaden, Frauen Antonia de Pekin, als würdigsten Frauen Abbatisin der königl. stüesses. Anno 1748.
- ProtPest, 1776** / Protocol(um). Az Az Jegyző Könyve, melyben az Nemes szabad királyi Pest városában lévő Tiszteletes Clarissa Apáczá Szüzeknek [...] ez 1767 esztendőben, mindszent havának 15. napján (1767–1774). Kézirat.
- ProtTyrn, 1745** / Protocol(um) A Vagy: Jegyző Könyv mely a Nagy-Szombati Szűz Szent Klára rendén Lévo [...] Boldogságos szűz Mária Menybe menetelének tisztességére fel építettet Kalastromához tartozandó [...] ezer hat Száz tizennyolcz esztendőttől fogvást; [...] ezen protocol(um) [...] öszve szedegettetett, és jobb Rendben vétetett [...] Mater Clara Antónia Berényi [...] Abbatiságában, [...] s le irattott egy Szegény szerzetes Franciscanus által ugyan ebben az ezer hét Száz negyven-ötödik esztendőben, NagySzombatban [...] Kézirat, (420.) lev.
- P. SZATHMÁRY, 1887** / P. SZATHMÁRY Károly: Az Országház és királyi lak művészeti fölszerelése. = *Magyar Salon*, 1887.
- PULSZKY, 1878** / PULSZKY Károly: Régiséggyűjtemények a párisi világiállításán. = *ArchÉrt*, XII., 1878, 10. sz.
- PULSZKY, 1897** / PULSZKY Ferenc: Magyarország archeológiája, II. Budapest, 1897.
- PUSKELY, 1995** / PUSKELY Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz, I–II. kötet. A–K (I.), L–Zs (II.). Budapest, 1995 (I.), 1996 (II.).
- PUSKELY, 1998** / PUSKELY Mária: Kétezer év szerzetessége, I–II. Budapest, 1998.
- PUSZTAI, 1986** / PUSZTAI László: Szent István arcképe egy Zsolnay-kerámián. = *MÉ*, 1986.
- PÜSPÖKI NAGY, 1981** / PÜSPÖKI NAGY Péter: Boldogfa. Bratislava, Budapest, 1981.
- RADOS, 1961** / RADOS Jenő: Magyar építészettörténet. Budapest, 1961.
- RADVÁNSZKY, 1979** / RADVÁNSZKY Albert: Feljegyzések a Szent Koronáról. In: KATONA, 1979.
- RAGGIO–WILMRING, 1996** / Olga RAGGIO–Antoine M. WILMRING: The Liberal Arts Studio from the Ducal Palace at Gubbio. = *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Spring, 1996.
- RAINER, 1999** / RAINER M. János: Nagy Imre, 1953–58. Politikai életrajz. II. kötet. Budapest, 1999.
- RAJNA, 1989** / RAJNA György: Budapest köztéri szobrainak katalógusa. Budapest, 1989.
- RAJNAI, 1953** / RAJNAI Miklós: Mészöly Géza, 1844–1887. Budapest, 1953.
- RAPAICS, 1940** / RAPAICS Raymund: Magyar kertek. Budapest [1940].
- RATH, 1986** / Brigitte RATH: Prostitution und spätmittelalterliche Gesellschaft im österreichisch-süddeutschen Raum. In: Frau und spätmittelalterlicher Alltag (Veröffentlichungen des Institus für mittelalterliche Realienkunde Österreichs, Nr. 9. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 473. Bd.), Wien, 1986.
- RÁTH, 1903** / Az iparművészet könyve. Szerk.: RÁTH György. Budapest, 1903.

- Regula, 1635, Regula, 1725 /** Szent Clara Szerzetében élő Apáczkai Regulaiok... magyarul íratott MDCV Esztendőben. Másolat 1725-ből, (180.) fol., lelőhely: OSzK, Kézirattár, Fol. Hung., 1964.
- REID DAVIDSON–ROHMANN, 1993 /** The Oxford Guide to Classical Mythology in the Arts, 1300–1990s. Ed.: Jane REID DAVIDSON with the assistance of Chris ROHMANN. New York, Oxford, 1993.
- REITZNER, 1952 /** REITZNER, A.: Alt-Wien Lexikon für österreichische und süddeutsche Kunst und Kunstgewerbe, III. Edelmetalle und deren Punzen. Wien, 1952.
- Rendtartás /** Csáky Éva Franciska: A Szent Clara szerzetében elő szerzetes szüzek előjáróinak, avagy abbatissáinak tiszték szerint való rendtartások, rövid oktatások. – Az Abbatissáknak chorusi, asztali és egyéb kölömbféle üdőkben való rendtartásokról. Autográf kézirat, 1714 utáni, 81. lev., lelőhely: EFK.
- RÉTI, 1993 /** RÉTI Mária: Visegrád reneszánsz szobrászatának újabb kutatásai. In: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: LŐVEI Pál. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, IV.) Budapest, 1993.
- RÉVHELYI, 1932 /** RÉVHELYI (RÉH) Elemér: A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában. Budapest, 1932.
- RÉVHELYI, 1933 /** RÉVHELYI (RÉH) Elemér: Az Egyetem utcai volt Károlyi-palota építésének története. = TBM, II., 1933.
- RICHTER, 1938 /** RICHTER M[ária] Sarolta: Az angolkisasszonyok budapesti Santa Maria Intézetének története, 1770–1937. Budapest, 1938.
- RICOEUR, 1998 /** RICOEUR, Paul: A szöveg világa és az olvasó világa. In: Narratívák. 2. Történet és fikció. Vál., szerk.: THOMKA Beáta. Budapest, 1998.
- RIDOLFI, 1648 /** RIDOLFI, Carlo: Le Meraviglie dell' Arte. Venezia, 1648. Ed.: Berlin, 1914.
- RIEDL, 1893 /** RIEDL Frigyes: A magyar irodalom főbb irányai, I–III. = *Budapesti Szemle*, 1893, 202., 203., 204. füzet.
- RIPA, 1997 /** Cesare RIPA: Iconologia. Szerk.: SAJÓ Tamás. Budapest, 1997.
- RITOÓK, 1990–91 /** RITOÓK Pál: Kismarty-Lechner Jenő pályája. In: HADIK–PUSZTAI–RITOÓK, 1990–91.
- R. KISS, 1908 /** R. KISS István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Budapest, 1908.
- RMK /** Régi Magyar Könyvtár. Szerk.: SZABÓ Károly (HELLEBRANDT Árpád). I–III/1–2. Budapest, 1879–1898.
- ROBITSEK, 1888 /** ROBITSEK Ferenc: Szent István első apostoli magyar király dicsőséges jobb kezének története. Budapest, 1888.
- RÓMER, 1873 /** RÓMER Flóris: A régi Pest. Történeti tanulmány. Budapest, 1873.
- ROMHÁNYI, 1937 /** ROMHÁNYI Károly: A magyar könyvkötés művészete a 18–19. században. Budapest, 1937.
- ROMSICS, 1999 /** ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Magyarország szovjetizálása. Az oktatás, a tudomány és a kultúra államosítása. Budapest, 1999.
- RÓNA, 1929 /** RÓNA József: Egy magyar művész élete. Budapest, 1929.
- ROTENSTEIN, 1781 /** Gottfried Edler von ROTENSTEIN: Reisen durch einen Theil vom Königreich Ungarn. In: Bernouillis Sammlung kurzer Reisebeschreibungen. Berlin, Leipzig, 1781.
- ROTZETTER, 1944 /** ROTZETTER, Anton: Assisi Szent Klára. Budapest, 1994.
- RÓZSA, 1963 /** RÓZSA György: Budapest régi látképei (Monumenta Historica Budapestinensia, 1.). Budapest, 1963.
- RÓZSA, 1977 /** RÓZSA György: A Történelmi Képcsarnok legszebb festményei. Budapest, 1977.
- RÓZSA, 1979 /** RÓZSA György: Buda visszafoglalása Itália egykorú művészetében. = *Folia Historica*, VII., 1979.
- RÓZSA, 1984 /** RÓZSA, György: Quelques dessins français à l'Albertina. = *ActHistArt*, XXX., 1984.
- RÓZSA, 1989 /** RÓZSA, György: Schlachtenbilder aus der Zeit der Befreiungsfeldzüge. Budapest, 1987. II. Die Lothringischen Wandteppiche (Karl V. von Lothringen). Magyarul, rövidítve: RÓZSA György: Falikárpitok Lotharingiai Károly gyűjteményéből. Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699). = *Studia Agriensia*, IX. Eger, 1989.
- RÓZSA, 1991 /** RÓZSA György: A Nádasdy Mausoleum. In: Mausoleum, 1991.
- RÓZSA, 1995 /** RÓZSA György: Budapest legszebb látképei. Budapest, 1995.
- RÓZSA, 1998 /** RÓZSA György: Grafikatörténeti tanulmányok: fejezetek a magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából (Művészettörténeti füzetek, 25.). Budapest, 1998.
- Róza, 1999 /** RÓZSA György: Budapest régi látképei, 1493–1800. 2., átdolgozott kiadás. Budapest, 1999.
- RÖLL, 1994 /** Johannes RÖLL: Giovanni Dalmata. Worms am Rhein, 1994.
- RUBINSTEIN, 1976 /** Nicolai RUBINSTEIN: Michelozzo and Niccolò Michelozzi in Chios, 1466–67. In: Cultural Aspects of the Italian Renaissance. Essays in Honour of Paul Oskar Kristeller. Ed.: Cecil H. CLOUGH. New York, 1976.
- RUPP, 1868 /** RUPP Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Két térképpel. Pest, 1868.
- RYLANDS, 1988 /** RYLANDS, Philip: Palma il Vecchio. L'opera completa. Milano, 1988.
- R. VÁRKONYI, 1994 /** R. VÁRKONYI Ágnes: Europica varietas – Hungarica varietas. Budapest, 1994.
- R. VÁRKONYI, 1998 /** R. VÁRKONYI Ágnes: Búcsú és emlékezet. (A visszaszoruló török képe a magyar közvéleményben.) Keletkutatás, 1988.
- SALAMON, 1885 /** SALAMON Ferenc: Budapest története, I–III. Budapest, 1885.
- SÁGVÁRI, 2000 /** SÁGVÁRI György (szerk.): Hazatért gyűjtemények. HM, 2000.
- SÁRMÁNY, 1990 /** SÁRMÁNY Iлона: Historizáló építészet az Osztrák–Magyar Monarchiában. Budapest, 1990.
- SÁROSI, 1902 /** SÁROSI Bella: A királyi palota. = *Magyar Úveg- és Agyagipar*, 1902, 6., 8., 9. sz.
- SÁŠKY, 1980 /** SÁŠKY, Ladislav: Der Theresianische Umbau der Burg von Pressburg. In: Maria Theresia als Königin Ungarn. Ausstellung im Schloß Halbturn, 1980.

- SCHAMS, 1821, 1822 / SCHAMS, Franz: Vollständige Beschreibung der königlichen Freyen Haupt-Stadt Ofen in Ungarn. Ofen, 1821 és 1822.
- SCHESTAG, 1871 / Illustrierter Katalog der Ornamentstichsammlung des k. k. österr. Museum für Kunst und Industrie. Hrsg.: Franz SCHESTAG. Wien, 1871.
- SCHESTAG, 1930 / Die Sammlung Dr. Albert Figdor. Wien, Erster Teil, zweiter Band. Verzeichnet von August SCHESTAG. Möbel. Wien, Berlin, 1930.
- SCHIER, 1774 / SCHIER, Xistus: Buda sacra sub priscis regibus. Viennae, 1774.
- SCHILBERSZKY, 1900 / SCHILBERSZKY, Charles: Monographie de la Horticulture en Hongrie. Budapest, 1900.
- SCHLETT, 1996 / SCHLETT István: A magyar politikai gondolkozás története, I. kötet. Budapest, 1996.
- SCHMALL, 1894 / SCHMALL Lajos: Budapesti krónika, 1686–1873. Kézirat. FSzEK, 1894.
- SCHMALL, 1899 / SCHMALL Lajos: Adalékok. Budapest Székes Főváros története, I–II. Budapest, 1899.
- SCHMIDT, 1929 / SCHMIDT, Justus: Die alte Universität und ihr Erbauer Jean Nicolas Jadot. Wien, 1929.
- SCHOEN, 1930 / SCHOEN Arnold: A budapesti központi városháza. Budapest, 1930.
- SCHOEN, 1935 / SCHOEN Arnold: Óbuda múltjából. Budapest, 1935.
- SCHOEN, 1943 / SCHOEN Arnold: Emlékezés a klarisszák budavári és a ferencesek pesti templomára. Budapest, 1943.
- SCHOEN, 1958 / SCHOEN Arnold: Hölbling építőmester Budán. = MÉ, 1958.
- SCHOEN, 1960 / SCHOEN Arnold: Prati kamarai építésmérnök Budán. = MÉ, 1960.
- SCHOLDA, 1991 / SCHOLDA, Ulrike: Theorie und Praxis im Wiener Kunstgewerbe des Historismus am Beispiel von Josef Ritter von Storck (1830–1902). Diss. Universität Salzburg, 1991.
- SCHÖNVITZKY, 1886 / SCHÖNVITZKY Bertalan: Adatok a pozsonyi gymnasium épületének történetéhez (A pozsonyi klarissza-apácák története, 1297–1786). = A pozsonyi Királyi Katholikus Főgymnasium értesítője az 1885/86. iskolai évről.
- SCHULTE-WÜLWER, 1979 / Ulrich SCHULTE-WÜLWER: Zur Bedeutung von „Renaissance“ und „Volkskunst“ im Werk von Heinrich Saueremann. In: Heinrich Saueremann (1842–1904). Ein Flensburger Möbelfabrikant des Historismus. Begleitheft zur Ausstellung im Städtischen Museum Flensburg vom 1. Juli–2. September 1979.
- SCHWARCZ, 1994a / SCHWARCZ Katalin: A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században. = *Scriptum* (Olvasmánytörténeti dolgozatok, VI.). Szeged, 1994.
- SCHWARCZ, 1994b / SCHWARCZ Katalin: Kósa Jenő magyar nyelvű klarissza rendtörténete 1768-ból. = *Lymbus* (Művelődéstörténeti Tár, V.), 1994.
- SCHWARCZ, 1997 / SCHWARCZ Katalin: Csáky Éva Franciska a budai klarissza zárda megalapítója. A budai klarissza zárda története, I. rész (1714–1720). Kézirat. 1997.
- SCHWARCZ, 1998 / SCHWARCZ Katalin: A magyar klarissza regulák családfája. Forráskutatás. Kézirat. 1998.
- SZENTPÉTERY, 1937 / *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, edendo operi prae-fuit Emericus SZENTPÉTERY, Vol. I.* Budapest, 1937.
- SHAKESHAFT, 1986 / SHAKESHAFT, Paul: „To much bewitched with thoes intysing things”: the letters of James, third Marquis of Hamilton and Basil, Viscount Feilding, concerning collecting in Venice, 1635–1639. = *The Burlington Magazine*, XXVIII., 1986.
- SIEBMACHER, 1885–1894 / SIEBMACHER's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn, I–IV. Szerk.: CSERGHŐ Géza és mások. Nürnberg, 1885–1894.
- SIEFKER, 1992 / Claudia SIEFKER: Berlin, Dom am Lustgarten. In: Renaissance der Renaissance. Ein bürgerlicher Kunststil im 19. Jahrhundert. A Weserrenaissance-Museum (Lemgo) kiállításának katalógusa. Hrsg.: G. Ulrich GROSSMANN, Petra KRUTISCH. München, Berlin, 1992.
- SIKLÓSSY, 1931 / SIKLÓSSY László: Hogyan épült Budapest? (1870–1930). Budapest, 1931.
- SINKÓ, 1986 / SINKÓ Katalin: A valóság története, avagy a történelem valósága. In: BEREND T. Iván és mások: Lélek és forma. Magyar művészet, 1896–1914. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 1986/2.) Kiállítási katalógus. Szerk.: ÉRI Gyöngyi, O. JOBBÁGYI Zsuzsa. MNG, 1986.
- SINKÓ, 1989 / SINKÓ Katalin: Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és a hazai képzőművészetben. = *Etnográfia*, 1989.
- SINKÓ, 1993 / SINKÓ Katalin: A millenniumi kiállítás mint Gesamtkunstwerk. In: A historizmus művészete Magyarországon. Budapest, 1993.
- SINKÓ, 2000 / SINKÓ Katalin: Szent István a keresztény vallást hirdeti. Szent István apostoli királlyá koronázása. In: MIKÓ–SINKÓ, 2000.
- SINKOVICS, 1985 / SINKOVICS István (szerk.): Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635–1985. Budapest, 1985.
- SISA, 1985 / SISA József: Gottfried Semper és Magyarország. = MÉ, XXXIV., 1985.
- SISA, 1987 / SISA József: A bicskei Bathányi-kastély. Tudományos dokumentáció, gépirat, 1987.
- SISA, 1989 / SISA József: A pesti Aldunaszor (a későbbi Duna-korzó) egykori épületegyüttese. = *ArsHung*, XVII., 1989, 157–167.
- SISA, 1991 / SISA József: Kastélyépítészet Magyarországon Ybl Miklós korában. In: YBL-KAT, 1991.
- SISA, 1994 / SISA József: Szkalnitsky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon. Budapest, 1994.
- SISA, 1996 / SISA József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. = MÉ, XLV., 1996, 169–186.
- SLAVIČEK, 1998 / SLAVIČEK, Lubomír: Sibi, Arti, Amicis. = *Opuscula Historiae Artium*, F 42., 1998.

- SLAVIČEK, 1999 / SLAVIČEK, Lubomír: Brnenské vystava starych mistrů. Moravské Galerie v Brně, 1999.
- SOÓS, 1961 / SOÓS Gyula: Fadrusz János. Budapest, 1961.
- SÓRÓS, 1907 / SÓRÓS Pongrácz: Zermegh János és munkája. = *Századok*, 1907.
- SPLÉNY, 1984 / SPLÉNY Béla: Emlékiratai. Budapest, 1984.
- SPRINGSCHITZ, 1949 / SPRINGSCHITZ, Leopoldine: Wiener Mode im Wandel der Zeit. Wien, 1949.
- STOCKER, 1729 / STOCKER Lőrinc: Thermographia Budensis. Buda, 1729.
- STOLZER-STEEB, 1996 / Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Im Auftrag der österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Hrsg.: Johann STOLZER, Christian STEEB. Graz, 1996.
- STORFFER, 1720, 1730, 1733 / STORFFER, Ferdinand: Neu eingerichtetes Inventarium der Kayl.-Bilder Gallerie in der Stallburg, I–III. Kunsthistorisches Museum, Wien, 1720, 1730, 1733.
- STREIT, 1885 / Katalog des künstlerischen Nachlasses und der Kunst und Antiquitäten-Sammlung von Hans Makart. Hrsg.: A. STREIT. Wien, 1885.
- STROHMAYER, 1791 / Abbildungen der Hungarischen Edlen Banderisten wie sie im Jahr 1790 den Gelegenheit des Landtages in Ofen und Pest und dann bey der Krönung Seiner Majestät Leopold des Zweiten in Pressburg aufgezogen sind. Kiadó: Ignatz Anton von STROHMAYER. Leipzig, Pest, Ofen, Kaschau, 1791.
- SUGÁR, 1984 / SUGÁR István: Az egri püspökök története. Budapest, 1984.
- SYLLABA, 1944 / SYLLABA Emil: A pozsonyi klarissza templom története. Pozsony, 1944.
- Szabályzat, 1908 / Öltözeti szabályzat a M. Kir. Darabonttestőrség számára. Budapest, 1908.
- Szabályzat, 1909 / Szabályzat a M. kir. darabont testőrség részére. Budapest, 1909.
- Szabályzat, 1920 / Szabályzat a magyar királyi nemzeti hadsereg új egyenruházatáról 3. függelékhez. Budapest, 1920.
- Szabályzat, 1928 / Szolgálati Szabályzat a Magyar Királyi Testőrség számára. Budapest, 1928.
- SZABÓ, 1890 / SZABÓ Károly: Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonatai. = TT, 1890, 341., 476. sz.
- SZABÓ, 1921 / SZABÓ György Pius: Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez. Budapest, 1921.
- SZABÓ, 1994 / SZABÓ Júlia: A történeti tájfestészet. Kandidátusi disszertáció. Budapest, 1994.
- SZABÓ-SZÉPHELYI, 1981 / Művészet Magyarországon, 1830–1870. Kiállítási katalógus, I–II. kötet. Szerk.: SZABÓ Júlia, SZÉPHELYI F. György. MNG, Budapest, 1981.
- SZALAY, 1911 / SZALAY Imre: Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum. Budapest, 1911.
- SZALAY, 1966 / SZALAY Imre: Hauszmann Alajos. = MÉp, 1966, 3. sz.
- SZANA, 1900 / SZANA Tamás: A Szent István terem falképei Roskovic Ignáctól. = VU, 1900. április 22.
- SZERB, 1935 / SZERB Antal: Budapesti kalauz marslakók számára. Budapest, 1935.
- SZENTPÉTERY, 1923 / SZENTPÉTERY Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, I–III. kötet. Budapest, 1923.
- SZENTPÉTERY, 1937 / Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY, Vol. I. Budapest, 1937.
- Ifj. SZENTPÉTERY, 1934 / Ifj. SZENTPÉTERY Imre: A tárnoki ítélőszék kialakulása. = *Századok*, 68., 1934.
- SZEPESHÁZY–THIELE, 1825 / SZEPESHÁZY, Carl–THIELE, J. C. v.: Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungern [...], II. Bd. Kaschau, 1825.
- SZERÉMI, 1857 / SZERÉMI György: Emlékirata Magyarország romlásáról. Közli WENZEL Gusztáv. Pest, 1857.
- SZIGETHI, 1979 / SZIGETHI, Ágnes: Quelques contributions à l'art d'Artemisia Gentileschi. = *Bulletin*, 52., 1979.
- SZILÁGYI, 1875a / Erdélyi Országgyűlési emlékek, I. kötet. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Budapest, 1875.
- SZILÁGYI, 1875b / SZILÁGYI Sándor: Révay Péter és a Szent Korona, 1617–1622. Budapest, 1875.
- SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP, 1987 / SZILÁRDFY Zoltán–TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről. = *Bibliotheca Universitatis Budapestinensis. Fontes et Studia*, V. Budapest, 1987.
- SZILÁRDFY, 1987 / SZILÁRDFY Zoltán: Devóció és dekoráció. „Fris kised kép, apáca munka”. In: Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. Szerk. LENGYEL László. = *Studia Agriensia*, VII. Eger, 1987.
- SZILÁRDFY, 1995 / SZILÁRDFY Zoltán: A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből, I. 17–18. század. – *Kleine Andachtsbilder des Barock aus der Sammlung des Verfassers*, I. 17–18. Jahrhundert. = *Devotio Hungarorum*, II. Szeged, 1995.
- SZINNYEI, 1891–1914 / SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái, I–XIV. kötet. Budapest, 1891–1914.
- SZMRECSÁNYI, 1906 / SZMRECSÁNYI Miklós: Történeti művészet a Halászbástyán. = M, V, 1906.
- SZMRECSÁNYI, 1911 / SZMRECSÁNYI Miklós: Visszapillantás az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 50 éves múltjára. = M, 1911, 99–156.
- SZÖRÉNYI, 1957 / SZÖRÉNYI Mihály: [Visszaemlékezés]. Kézirat, 1957. X. 6. Szent István Egyetem Budai Karainak Levéltára, 50. fond, „o” állag, 5. dob.
- SZÜGYI, é. n. / Emlék Budavárból. Gyűjtötte: SZÜGYI Elemér. Budapest, é. n.
- SZVOBODA, 1982 / SZVOBODA Gabriella: Szále János és Szále István élete és művei. = *ArsHung*, 1982, 1.
- SZVOBODA DOMÁNSZKY, 1986 / SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: A budapesti falképfestészet vázlatos áttekintése. = MÉ, 3/4., 1986.

- SZVOBODA DOMÁNSZKY, 1994** / SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: A Pesti Műegylet története, 1839–1865. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1994.
- SZVOBODA DOMÁNSZKY, 1997** / SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: József nádor mint műpártoló. In: József nádor (1776–1847) Pest-Budán. Kiállítási katalógus. Szerk.: SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella. BTM, 1997.
- SZVOBODA DOMÁNSZKY, 1999** / SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: Az Esterházy Képtár a magyar fővárosban. Adalékok a magyarországi művészeti intézményrendszer kialakulásához. = TBM, XXVIII., 1999.
- SZVOBODA DOMÁNSZKY, 2000** / SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: A budavári királyi palota berendezése a XVIII–XX. században. In: A budavári királyi palota évszázadai. Szerk.: F. DÓZSA Katalin. BTM, 2000.
- TAKÁTS, 1894** / TAKÁTS Sándor: A magyar klarissza apácák pesti klostromának története. = *Katolikus Szemle*, 2., 1894.
- TAKÁTS, 1903** / TAKÁTS Sándor: A budai várkápolna régi kincseiről. = *ArchÉrt*, XXIII., 1., 1903.
- TAKÁTS, 1979** / TAKÁTS Sándor: Buda két árulója. Budapest, 1979.
- TASNÁDINÉ, 1953** / TASNÁDINÉ MARIK Klára: Az Iparművészeti Múzeum orosz porcelánjai. = *MÉ*, 1953.
- TASNÁDINÉ, 1997** / TASNÁDINÉ MARIK Klára: Az Iparművészeti Múzeum orosz porcelánjai. In: József nádor (1776–1847) Pest-Budán. Kiállítási katalógus. Szerk.: SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella. BTM, 1997, 24–30.
- TÁTRAI, 1991** / TÁTRAI, Vilmos (ed.): Museum of Fine Arts, Budapest. Old Masters Gallery. Budapest, 1991.
- TELEKI, 1853** / TELEKI József: Hunyadiak kora Magyarországon, X. kötet. Pest, 1853.
- TELEPY, 1963** / TELEPY Katalin: Benczúr. = *Nyiregyházi Jósza András Múzeum kiadványai*, III. Nyiregyháza, 1963.
- TENIERS, 1660** / TENIERS, David: Antverpiensis Pictoris et cubiculis Sermo Principibus Guil Archiduci. Theatrum Pictorium. Brussels, 1660.
- THUROCZ, 1985** / Johannes de THUROCZ: Chronica Hungarorum, I. Textus. Ed.: Elisabeth GALÁNTAI, Julius KRISTÓ. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova, Tom. VII. Budapest, 1985.
- THURY, 1893, 1896** / Szulejmán szultán naplója. Ford.: THURY József. Török-magyar kori történelmi emlékek, II. Török történetírók, I–II. kötet. Budapest, 1893, 1896.
- TOMBOR, 1967** / Tombor Tibor: A Nemzeti Könyvtár különgyűjteményei és kiállítási termei a budavári új épületben. Az OSzK Évkönyve, 1965–66. Budapest, 1967.
- TOMEI, 1942** / Piero TOMEI: L'Architettura a Roma nel Quattrocento. Roma, 1942.
- TÖNNESMANN, 1990** / Andreas TÖNNESMANN: Pienza: Städtebau und Humanismus. München, 1990.
- TSCHISCHKA, 1836** / TSCHISCHKA, Franz: Kunst und Alterthum in dem österreichischen Kaiserstaate. Wien, 1836.
- TURÁNYI, 1997** / Az Esztergomi Főegyházmege névtára és évkönyve 1982. Schematismus statusque archidioecesis Strigoniensis anno Domini MCMLXXXII. Szerk.: TURÁNYI László. Esztergom, 1982.
- TUSOR, 2000** / TUSOR Péter: Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (a magyar klérus és a római kúria kapcsolatainak válsága és reformjai). = *Századok*, 134., 2000.
- TÜSKÉS–KNAPP, 1994** / TÜSKÉS Gábor–KNAPP Éva: A katakombaszentek tisztelete. Fejezetek a barokk kori szent- és ereklyekultusz történetéből. = *Századok*, 1994.
- ULLMANN, 1989** / ULLMANN, Ernst: Lucas Cranach d. Ä. Die Verlobung der hl. Katharina von Alexandrien. = *ActHistArt*, XXXV., 1989.
- UNGVÁRY, 1998** / UNGVÁRY Krisztián: Budapest ostroma. 2., javított kiadás. Budapest, 1998.
- URBACH, 1985** / URBACH, Susanne: Ein Burgkmairbildnis von Albrecht Dürer? Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums, 1985.
- UXA, 1934** / UXA József: A budavári királyi várkápolna s a „M. kir. udvari Várplébánia” története. Budapest, é. n. (1934).
- VADAS, 1992** / VADAS Ferenc: A Királypavilon. = *ArsHung*, XX., 2., 1992.
- VADAS, 1996** / VADAS Ferenc: Programtervezetek a Millennium megünneplésére (1893). = *ArsHung*, XXIV., 1., 1996.
- VADAS–VADÁSZI, 1992** / Historizmus és eklektika. Az európai iparművészet stíluskorszakai. Kiállítási katalógus. Szerk.: VADAS József, VADÁSZI Erzsébet. IM, Budapest, 1992.
- VAHOT, 1853** / VAHOT Imre: Budavár Mátyás király idejében. In: Magyarország és Erdély képekben, I. Szerk.: KUBINYI Ferenc, VAHOT Imre. Pest, 1853.
- VANCSA, 1980** / Eckhart VANCSEA: Der Wiener Wohnbau im 19. Jahrhundert am Beispiel der Wiener Gemeindebezirke III. bis V. Österreichische Kunst Topographie, Bd. XLIV. Wien, 1980.
- VANNUGLI, 1989** / VANNUGLI, Antonio: La collezione Serra di Cassano. Salerno, 1989.
- VANYÓ, 1933** / VANYÓ Tihámér: A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyarországi római katolikus egyházfégyelem alakulása, 1600–1850. = *A Római Magyar Akadémia Történelmi Intézetének Kiadványai*. Pannonhalma, 1933.
- VARGA, 1999** / VARGA Livia: Mátyás király és Aragóniai Beatrix budapesti domborműveiről. = *Bulletin*, 90–91., 1999.
- VARJÚ, 1902** / VARJÚ Elemér: Czimeres könyvek a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában, III. Közlemény, egy czimerrajzzal. Egyházi társulatok. = *Turul*, 20., 1902.
- VASARI, 1878** / Giorgio VASARI: Le vite de' più eccelenti pittori scultori ed architettori, II. kötet. Ed.: Gaetano MILANESI. Firenze, 1878.
- VASARI, 1882** / I ragionamenti e le lettere edite ed inedite di Giorgio Vasari. Le opere di Giorgio Vasari. Scritti minori. Tomo VIII. Firenze, 1882.

- VAYER, 1986 / Lajos VAYER: Die Statuen antiker Götter im Hofe des Corvinuspalastes in Buda. In: Orient und Okzident im Spiegel der Kunst. Festschrift Heinrich Gerhard Franz zum 70. Geburtstag. Graz, 1986, 399–409.
- VAYER, 1988 / VAYER Lajos: Antik istenek szobrai a budai Korvin-palota udvarában. In: VAYER Lajos: Témák, formák, ideák. Budapest, 1988.
- VÁLYI, 1796 / VÁLYI András: Magyar Országnek leírása, I. kötet. Buda, 1796.
- VÁMOSSY, 1981 / VÁMOSSY Ferenc: A „nemzeti művészet” fogalma az építészetelméletben. In: NÉMETH, 1981.
- VÁNOSY, 1733 / [VÁNOSY, Franz]: Neu aus Stein-Hauffen wiederum aufwachsendes Ofen. Buda 1733.
- VÁRKONYI, 1958 / VÁRKONYI Ágnes: Padrusz János levelei Thaly Kálmánhoz. = MÉ, VII., 1958, 2–3. sz.
- VÁRNAI, 1955 / VÁRNAI Dezső: Budavári középkori boltozatok bordáinak formai fejlődése. = BudRég, XVI., 1955.
- VERANCICS, 1857–1875 / VERANCICS Antal összes munkái, 1857–1875. Közli: SZALAY László, WENZEL Gusztáv. I–XII. kötet. Pest, Budapest, 1857–1875.
- Vermählung, 1737 / Vermählung und Heimführung der Geistlichen Braut Christi, in dem Orden der H. Clarae. Das ist: Ordnung und Weis wie ein andächtige Jungfrau in der Königl. Hungarischen freyen Haupt-Stadt und Vestung / Ofen in den Orden der h. Mutter Clarae erstlich eingenommen: und letztlich / wie sie zu einem seeligen End bereitet / und zu der Erden Christlich und andächtig bestättet wird. Buda, 1737.
- Vernissage, 1998 / Vernissage. Das kaiserliche Hofmobiliendepot. Die Zeitschrift zur Ausstellung, 1998.
- VÉGH A., 1994 / VÉGH András: Szobortalapzatok a budai várpalotában; Balusztrád-elemek a budai várpalotában. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541. Kiállítási katalógus. Szerk.: MIKÓ Árpád, TAKÁCS Imre. MNG, Budapest, 1994, 339–347.
- VÉGH A., 1998 / VÉGH András: Budai királyi palota, I. Középkori idomtégla töredékek. = Szerk.: FELD István. Budapest, 1998 (*Lapidarium Hungaricum*, 4. Szerk.: HORLER Miklós).
- VÉGH J., 1972 / VÉGH János: XVI. századi német táblaképek. Budapest, 1972.
- VÉGH J., 1980 / VÉGH János: Alamizsnás Szent János a budai várban. = ÉÉT, XII., 1980, 455–467.
- VIGH, 1984 / VIGH Károly: Ugrás a sötétbe. Budapest, 1984.
- V. KOVÁCS, 1987 / V. KOVÁCS Sándor: Garázda Péter élete és költészete. In: V. KOVÁCS Sándor: Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok. Budapest, 1987.
- VOCELKA, 1981 / VOCELKA, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II., 1576–1612. Wien, 1981.
- VOIT, 1955 / VOIT Pál: A budai várpalota interieurjei. = BudRég, XVI., 1955.
- VOIT, 1961 / VOIT Pál: Műhely a Via dei Servin. = MÉ, X., 1961, 97–130.
- VÖLKER, 1987 / Angela VÖLKER: Josef Hoffmanns Gesamtkunstwerk. Ornament und Muster, Josef Hoffmann, 1870–1956. Ornament zwischen Hoffnung und verbrechen. Wien, 1987.
- WATERHOUSE, 1952 / WATERHOUSE, Ellis K.: Paintings from Venice for seventeenth century England: some records of a forgotten transaction. In: Italian Studies, VII., 1952.
- WAGNER-RIEGER, 1973 / Renate WAGNER-RIEGER: Vom Klassizismus bis zur Secession. In: Geschichte der Bildenden Kunst in Wien. = *Geschichte der Stadt Wien*. Neue Reihe, Band VII., 3. Wien, 1973.
- WELLNER, 1981 / WELLNER István: Reneszánsz kertí építmények a budai várban (A Villa Marmorea és az Aula Marmorea). = MÉ, 4., 1981.
- WENZEL, 1869 / WENZEL Gusztáv: Árpádkori új okmánytár, VII. kötet. Pest, 1869.
- WEIDINGER–HORLER, 1956 / WEIDINGER György–HORLER Ferenc: A budai vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai. = TBM, XI., 1956.
- WERBÓCZY, 1990 / WERBÓCZY István: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Budapest, 1990.
- WIBIRAL–MIKULA, 1974 / Norbert WIBIRAL–Renata MIKULA: Heinrich von Ferstel. Wiesbaden, 1974.
- WICKHOFF, 1885 / Franz WICKHOFF: Die Weihnachts-Ausstellung im Oesterr. Museum 1884. Mittheilungen des k. k. oesterr. Museum für Kunst und Kunstgewerbe. XX. Nr. 232. Januar 1885.
- WINDISCH-GRAETZ, 1965 / Franz WINDISCH-GRAETZ: Innendekoration und Mobiliar des Historismus. Alte und moderne Kunst, 1965.
- WÖLFFLIN, 1996 / Heinrich WÖLFFLIN: Renaissance und Barock. Eine Untersuchung über Wesen und Entstehung des Barockstils in Italien. München, 1888.
- WIENER, 1830 / WIENER Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode. Wien, 1830.
- WURZBACH, 1856–1891 / WURZBACH, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Wien, 1856–1891.
- YBL, 1932 / YBL Ervin: Petschacher Gusztáv építészete (Egy elfelejtett neorenaissance mester). = MM, 1932.
- YBL, 1938 / YBL Ervin: Lotz Károly. Budapest, 1938.
- YBL, 1952 / YBL Ervin: A budai Várkertbazár. = A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, 1951. Budapest, 1952, 167–173.
- YBL, 1953 / YBL Ervin: Hauszmann Alajos élete és művészete. Kiadatlan kézirat. Budapest, 1953. (Egy-egy példányát a SzM könyvtára, illetve a MTA MKI adattára őrzi.)
- YBL, 1956a / YBL Ervin: Ybl Miklós. Budapest, 1956.
- YBL, 1956b / YBL Ervin: A budai várpalota helyreállítása a XIX. század derekán. = TBM, XI., 1956, 307–333.

- YBL, 1957** / YBL Ervin: A budai várpalota építése. = *Művészettörténeti tanulmányok*. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve, 1954–55. Szerk.: DAVID Katalin. Budapest, 1957, 253–277.
- YBL, 1981** / YBL Ervin: Lotz Károly. Budapest, 1981.
- YBL-KAT, 1991** / Ybl Miklós építész, 1814–1891. Kiállítási katalógus. Szerk.: KEMÉNY Mária, FARBAKY Péter. Hild–Ybl Alapítvány, BTM, Budapest, 1991.
- ZAMPETTI, 1968** / ZAMPETTI, Pietro: L'opera completa di Giorgione. Milano, 1968.
- ZÁDOR, 1981** / ZÁDOR Anna: Ybl Ervin. In: YBL, 1981, 95–107.
- ZÁDOR, 1991** / ZÁDOR Anna: Emlékezés Ybl Ervinre. In: YBL-KAT, 1991, 175–179.
- ZÁDOR, 1993** / A historizmus művészete Magyarországon. Szerk.: ZÁDOR Anna. Budapest, 1993.
- ZEDINGER, 2000** / Lothringens Erbe. Ausstellung Schallaburg. Hrsg.: ZEDINGER, Renate. St. Pölten, 2000.
- ZENTAI, 1973** / ZENTAI Loránd: A Mátyás-emblémák értelmezéséhez. = *ÉÉT*, V., 1973.
- ZERMEGH, 1662** / ZERMEGH, Johannes: Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Hungariae reges commentarius. Amsterdam, 1662.
- ZIFFER, 1992** / Alfred ZIFFER: Vom Unikat zum Serienmöbel, Bruno Paul. Deutsche Raumkunst und Architektur zwischen Jugendstil und Moderne. Ausstellungskatalog des Münchner Stadtmuseums. München, 1992.
- ZLINSZKYNÉ, 1996** / ZLINSZKYNÉ STERNEGG Mária: Bútorok és bútortervek. In: Schickedanz Albert (1846–1915). Ezredévi emlékművek múltnak és jövőnek. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban, 1996. szeptember 19–december 31. Budapest, 1996.
- ZLINSZKY–ZLINSZKYNÉ, 1966** / ZLINSZKY János–ZLINSZKYNÉ STERNEGG Mária: „Postes insuper emblemate conspicui”. = *ArchÉrt*, XCIII., 1966.
- ZOLGER, 1917** / Ivan ZOLGER: Der Hofstaat des Hauses Österreich. Wien, Leipzig, 1917.
- ZOLNAY, 1980** / ZOLNAY László: Csonkolt faágas motívumok későgótikus épületplasztikánkban. = *MÉ*, XXIX., 1980, 117–130.
- ZOLNAY, 1986** / ZOLNAY László: Hírünk és hamvunk (Tények és tanúk). H., é. n. (Budapest, 1986).
- ZOLTÁN, 1961** / ZOLTÁN József: A barokk Pest-Buda élete. Budapest, 1961.

EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

ActArch = *Acta Archaeologica*

ActHistArt = *Acta Historiae Artium*

AKK = *Architektur, Kunst und Kulturgeschichte in Nord- und Westdeutschland*

ArchÉrt = *Archaeológiai Értesítő*

ArsHung = *Ars Hungarica*. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének közleményei

BH = *Budapesti Hírlap*

BudRég = *Budapest régiségei*. A Budapesti Történeti Múzeum kiadása

Bulletin = *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts de Budapest*. A Szépművészeti Múzeum évkönyvei

ÉÉT = *Építés – Építészettudomány*

ÉÉK = *Építés- és Építészettudományi Közlemények*

HK = *Honvédségi Közlöny*

KÉÉ = *Környezetvédelmi és Építésügyi Értesítő*

M = *Művészet*

MÉ = *Művészettörténeti Értesítő*

MÉpm = *Magyar Építőművészet*

MI = *Magyar Iparművészet*

MM = *Magyar Művészet*

MMM = *Magyar Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve*

MMÉEK = *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*

MTT = *Magyar Történeti Tár*

TBM = *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest székesfőváros város történeti monográfiái

TSz = *Történelmi Szemle*

TT = *Történelmi Tár*

VU = *Vasárnapi Ujság*

BEK = ELTE, Budapest, Egyetemi Könyvtár

BFL = Budapest Főváros Levéltára

BTM = Budapesti Történeti Múzeum

BTM Adattár KMI = Budapesti Történeti Múzeum Adattár, Központi Múzeum Iratai

BTM KM KNy = Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum Kézirat- és Nyomatványtár

BTM Metszettár = Budapesti Történeti Múzeum Metszettár
DL = Diplomatikai Levéltár, Budapest
EÉL = Egri Érseki Levéltár
EFK = Egri Főszékesegyházi Könyvtár
FKT = Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Budapest
FOM = Fővárosi Oklevélmásolatok a Budapest Főváros Levéltárában
FSzEK = Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
FSzEKBGy = Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény
HHSa = Haus-, Hof und Staatsarchiv, Bécs
HL = Hadtörténeti Levéltár, Budapest
HM = Hadtörténeti Múzeum, Budapest
IM = Iparművészeti Múzeum, Budapest
JPM = Janus Pannonius Múzeum, Pécs
Kir. Várép. Biz. = Királyi Várépítési Bizottság, Budapest
METEM = Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia munkaközössége, Budapest
MÉM = Magyar Építészeti Múzeum, Budapest
MMD = Museen des Mobiliendepots, Bécs
MMOK = Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, Budapest
MNG = Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MNMTF = Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, Budapest
MNMTKcs = Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka, Budapest
MOL = Magyar Országos Levéltár, Budapest
MOL, Df. = Diplomatikai fényképgyűjtemény, Budapest
MOL, Di. = Mohács előtti gyűjtemény, Budapest
MTA = Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
MTA MKI = MTA Művészettörténeti Kutató Intézete, Budapest
MTA MKI MDK = Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete, Művészettörténeti Dokumentációs Központ, Budapest
OMeA = Obersthofmeisteramt, Bécs
OMKT = Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, Budapest
OMvH = Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest
OMvH MÉM = Országos Műemlékvédelmi Hivatal Magyar Építészeti Múzeum, Budapest
OPKM = Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
PME = Pesti Műegylet
PL = Primási Levéltár, Esztergom
PML = Pest Megyei Levéltár
SzM = Szépművészeti Múzeum, Budapest
VKM = Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest

f. = fólió
kat. sz. = katalógusszám
kly. = különnyomat
Lib. = Liber (könyv)
lt. sz. = leltári szám
megh. = meghalt
műk. = működött
neg. sz. = negatív száma
prot. = protocollum (könyv)
r. = recto (a lap előoldala)
skk. = soron következők
szj. = számjelzés(es)
v. = verzó (a lap hátoldala)
vö. = vesd össze

A KÖTET SZERZŐI

- ALFÖLDY GÁBOR** / 1975-ben született. Tájépítészmérnök, kerttörténész. Kutatási területe az újkori magyarországi kertművészet története. E témakörben tanulmányokat és bibliográfiákat publikált.
- BARTA-FLIEDL, ILSEBILL** / 1935-ben született. Egyetemi tanulmányait Hamburgban és Bécsben végezte művészettörténet, pszichológia és néprajztudomány szakokon. 1988 óta tudományos szolgálatban van Bécsben a múzeumok Mobiliendepot-jában, ahol új koncepciót dolgozott ki az ezüstkamrára és a császári udvari Mobiliendepot-ra vonatkozólag. Óraadói megbízásokat teljesít a bécsi történelem és művészettörténeti egyetemen a nő kutatás területén. Kiállítások és publikációk: a testbeszédéről és fiziognómiáról, a portréfestészetéről, továbbá a kultúrtörténész Aby Warburgról és az iparművészetéről.
- BASICS BEATRIX** / 1979-ben végzett az ELTE BTK művészettörténet-angol szakán. 1979 és 1981 között az ELTE BTK Művészettörténet Tanszékének tudományos továbbképzési ösztöndíjasaként a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában dolgozva disszertációt írt (a disszertáció címe: *A történelemábrázolás problémái 1848–1867*), majd 1982-ben egyetemi doktori címet szerzett. 1979 óta folyamatosan a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában dolgozik, 1995-től mint fősztályvezető. Tagja a Magyar Nemzeti Múzeum Tudományos tanácsának. Szakterülete a XIX. század művészete. 1986 és 1995 között az *Acta Historiae Artium* szerkesztője volt. 1998 óta a *Magyar Múzeumok* szerkesztőségének tagja. 1989 óta oktat művészettörténetet a Kertészeti Egyetem Kertművészeti Tanszékén, az ELTE BTK muzeológia szakán 1996 óta grafikatörténetet és grafikai technikákat, 1998 óta pedig a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen tanít XIX–XX. századi magyar művészettörténetet angol nyelven. Fontosabb továbbképzések és ösztöndíjak: 1991 – Bristol, számítógépes prosztgraduális képzés; 1993 – Anglia, Unger-ösztöndíj; 1994 – Amszterdam, a Felix Meritis Foundation ösztöndíja; 1997 – Tata, holland-magyar kulturális menedzseri továbbképzés. Az elmúlt húsz évben csaknem száz tudományos publikációja jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban, illetve önálló kiadványként.
- BEKE MARGIT** / Levéltáros, egyháztörténész. 1939-ben született. Egyetemek: 1963–68: ELTE BTK tanár szak; 1978–81: ELTE BTK levéltár szak; 1979–82: Hittudományi Akadémia; 1995-ben lett a történettudomány kandidátusa. 1979–94: az Esztergomi Primási Levéltár igazgatója; 1995–98: Vácot a Püspöki Levéltár és Könyvtár igazgatója; 1995: az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ levéltári és könyvtári referense, az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke. A *Strigonium Antiquum* sorozat szerkesztője.
- BESSENYEI JÓZSEF** / Történész, egyetemi tanár. 1949-ben született. 1977-ben végzett az ELTE BTK történelem, könyvtár, levéltár szakán, majd az MTA Történettudományi Intézetében dolgozott. 1994-től a Miskolci Egyetem BTK-n tanít. Jelenleg a Magyar Középkori, Kora Újkori és a Történelem Segédtudományai Tanszékét vezeti. Kutatási területe a kora újkori magyar várostörténet, gazdaságtörténet.
- FARBÁKY PÉTER** / Építész (BME, 1980), majd művészettörténeti diplomát szerzett (ELTE, 1989), PhD-disszertációját az ELTE Művészettörténeti Tanszékén készítette (*Szatmári György mint mecénás*, 1999). 1980-tól a FIMÜV Műemléki Osztálya, majd 1991-től a Hild–Ybl Alapítvány tudományos kutatója, 1999 óta megbízott előadó az ELTE Művészettörténeti Tanszékén. 2001 augusztusa óta a BTM Kiscelli Múzeumának igazgatója. Kutatási területe a reneszánsz, a barokk és a historizmus művészete, főként építésze.
- FAZEKAS ISTVÁN** / 1964-ben született. Az ELTE történelem-latin szakán folytatott tanulmányok (1983–1988) után 1988–1995 között a Magyar Országos Levéltár levéltárosa. 1995-től a Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltségen dolgozik. Kutatási területe: katolikus reform és ellenreformáció Magyarországon a XVII. században.
- F. DÓZSA KATALIN** / Művészettörténész, bölcsészettudományi doktor. 1942-ben született. 1971–1994 között a Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményének vezetője, 1994 óta a Budapesti Történeti Múzeum főigazgató-helyettese.
- GARAS KLÁRA** / Művészettörténész. A Pázmány Péter Tudományegyetem művészettörténet-régész szakán végzett 1941-ben. 1945-től a Szépművészeti Múzeum munkatársa, 1964–1984 között főigazgatója. 1973-tól a MTA levelező, majd 1985 óta rendes tagja.
- KEDVES GYULA** / 1962-ben született. Diplomáját 1986-ban szerezte Szegeden, a József Attila Tudományegyetem földrajz-történelem szakán. Ezután a Hadtörténeti Múzeumba került történész-muzeológusként, ahol mindmáig dolgozik, jelenleg főigazgató-helyettes. Szakterülete a fegyverek fejlődéstörténete a XV–XIX. században, illetve az 1848–49-es szabadságharc hadtörténete. Utóbbi témakörben szerzett 1995-ben kandidátusi tudományos fokozatot.
- KELÉNYI GYÖRGY** / 1967-ben szerzett diplomát az ELTE BTK latin-művészettörténet szakán. 1974 óta a Művészettörténeti Tanszék oktatója; jelenleg docens, kandidátus. Publikációi jelentek meg a magyar és az egyetemes barokk művészet tárgyköréből. Szűkebb szakterülete a XVIII. századi magyar és osztrák építészet.
- KÓKAY GYÖRGY** / Aranydiplomás építészmérnök. Jelenleg a BM Polgári Védelmi Archivum vezetője.
- KOVÁCSI BÉLA** / (1943–2001) A BME Építészmérnöki Karán szerzett diplomát, majd a KÖZTI-ben helyezkedett el, ahol középületeket tervezett. 1974–1979-ig algériai kiküldetésben volt, ahol kórházak és rehabilitációs központok tervezésével bízták meg. E munkásságáért több Afrika Díj elismerésben részesült. 1980-tól az ÉVM Városfejlesztési Főosztályán dolgozott, majd ennek megszűnésekor a Környezetvédelmi Minisztérium Műemlékvédelmi és Városrendezési Főosztályára került minisztériumi tanácsosként. Pályájának utolsó állomása a Mezőgazdasági Minisztérium Vidékfejlesztési Főosztálya volt, ahol osztályvezetőként dolgozott. A 80-as évek elejétől tevékeny részt vállal az UNESCO magyar tagozatának munkájában, ahol a Világörökség Magyar

- Nemzeti Bizottság titkári posztját töltötte be. E minőségében nagyban hozzájárult, hogy a Pannonhalmi Apátságot, Hollóköt és a Budai Várat felvegyék az UNESCO Világörökség Listájára. Mindeközben az alma matertől sosem szakadt el, és az építész-mérnöki karon meghívott oktatóként lakóépület-tervezést tanított. E munkásságáért posztumusz elismerésben részesítették (kötetünk készítése közben hunyt el).
- KUBINYI ANDRÁS** / 1929-ben született. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen és az Eötvös Kollégiumban végezte. 1954–1978: a Budapesti Történeti Múzeum munkatársa, 1969–1978: a Középkori Osztály vezetője. 1978: az ELTE Régészeti Tanszékének docense, 1988 óta egyetemi tanár. 1990–1994: az ELTE Középkori és Kora Újkori Régészeti Tanszékének vezetője. Több mint 200 tudományos dolgozat és várostörténeti mű szerzője.
- KUGLER, GEORG** / 1935-ben született. A bécsi egyetemen tanult jogot, történelmet, művészettörténetet. 1959 óta tagja az osztrák történetkutatási intézetnek, 1960 óta Dr. Phil. 1959 óta a Kunsthistorisches Museumban dolgozik. 1973 óta igazgatója a szekérvárnak (Wagenburg), az egyenruha részlegnek (Monturdepot), 1995-ig vezetője volt a könyvtárnak és a reprodukciós részlegnek, 1990 óta főigazgató-helyettes. Elnöke az osztrák nemzeti bizottság nemzetközi múzeumi vezetőségének (ICOM), alelnöke az osztrák múzeumszövetségnek. Elnöke az Adler (Sas) Heraldikai-Geneológiai Társaságnak. 1983 és 1989: tudományos vezetője a burgenlandi országos kiállításnak Halbtornban.
- LOVAY ZSUZSANNA** / Művészettörténész, 1996 óta az Iparművészeti Múzeum munkatársa, főigazgató-helyettese. Kutatási témája a XIX–XX. századi iparművészet, kiemelt területe a bűörtörténet. Jelenleg készülő PhD-disszertációjának témája: a historizmus korának reprezentatív enteriójei Thék Endre munkásságának tükrében.
- PRAKHALVI ENDRE** / 1956-ban született. Az ELTE művészettörténet szakán végzett 1987-ben. 1990 óta az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Magyar Építészeti Múzeumának munkatársa. Érdeklődésének homlokterében a XX. század, ezen belül is az 50-es évek építészetének kutatása áll.
- ROSTÁS PÉTER** / 1972-ben született. Tanulmányok: 1990–1995: Közgazdaság-tudományi Egyetem (diploma: közgazdaságtan, filozófia); 1995–1999: Eötvös Loránd Tudományegyetem (szakirány: művészettörténet, esztétika); 1999–2000: Georg Agust Egyetem, Göttingen (szakirány: művészettörténet). 1998–1999: szakmai gyakorlat a BTM Kiscelli Múzeum bűortgyűjteményében. Publikáció: Történetiség, jelenidejűség. = *Aula*, 1996/4.; Schmidt Miksa hagyatéka. In: Egy közép-európai vállalkozó Budapesten. Szerk.: HORÁNYI ÉVA, KISS ÉVA. Budapest, 2001.
- RÓZSA GYÖRGY** / A művészettörténeti tudományok doktora. 1925-ben született. 1949–1995-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában dolgozott, 1963-tól mint a gyűjtemény vezetője. Kutatási területe a XVII–XIX. századi festészet és grafika története. Könyvei és tanulmányai főleg a portré- és a veduta-ikonográfia köréből jelentek meg. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Bizottságának tagja, három évtizedig szerkesztette az *Acta Historiae Artiumot*, az MTA idegen nyelvű művészettörténeti folyóiratát.
- R. VÁRKONYI ÁGNES** / 1928-ban született. Történész, író. A Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatott tanulmányok után az ELTE magyar-történelem-levéltár szakán végzett 1951-ben. 1951–83: az MTA Történelemtudományi Intézetének munkatársa; 1983–94: az ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történelem Tanszékének vezetője, egyetemi tanára. Kutatási területe: Magyarország kora újkori története (XVI–XVIII. század), a történetírás és a történelem-szemléleti irányzatok története (XIX–XX. század), történelem-ökológia, a Zrínyi-mozgalom, Erdély története, a Habsburg-berendezkedés, a Rákóczi-szabadságharc, politikakultúra, társadalom-, kereskedelem-, művelődés- és mentalitástörténet, ikonológia, az ember és környezete az elmúlt évszázadokban. Több száz tanulmány, cikk és esszé szerzője.
- SÁGVÁRI GYÖRGY** / A Hadtörténeti Múzeum viseletgyűjteményének vezetője, kandidátus.
- SCHWARCZ KATALIN** / 1944-ben született. 1979-ben szerzett történelemtanári-könyvtárosi diplomát az ELTE BTK-n. 1983-ban doktorált. 1985-től a Budapesti Történeti Múzeum könyvtárosa, jelenleg vezetője. Kutatási területe: könyv- és könyvtártörténet, a magyar klarissza rend története, valamint helytörténet (lakóhelye, Pilisborosjenő). Jelenleg a magyar klarissza rend történetének (1240–1782) megírásán dolgozik.
- SZATMÁRI GIZELLA** / Művészettörténész. 1982-től a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa, a szoborosztályon dolgozik, a XIX–XX. századi szobrászattal (és festéssel) foglalkozik, e tárgy körben publikál és rendez kiállításokat. Könyvei: Madarassy Walter (1990), Ispánki József (1994).
- SZVOBODA DOMÁNSZKY GABRIELLA** / Művészettörténész, kandidátus. Az ELTE BTK-n végzett 1979-ben. 1980-ban doktorált, témája a Pesti Műegylet megalakulása volt. A Gondolat Kiadó képzőművészeti kiadóként dolgozott, majd a Képzőművészeti Kiadó művészeti vezetője lett. 1995-től a Budapesti Történeti Múzeum tudományos munkatársa, 2000 áprilisa óta a Miskolci Egyetem BTK-n tanít.
- UVVÁRY GÁBOR** / 1960-ban született. Történész, levéltáros. Az ELTE BTK-n végzett történelem, majd levéltár szakon. Könyvtárosként, levéltárosként és minisztériumi köztisztviselőként dolgozott. A Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója, egyben a Collegium Hungaricum tudományos igazgatója. Fő kutatási területe a magyar tudomány- és kulturális politika története, annak elsősorban a két világháború közötti vonatkozásai és nemzetközi kapcsolatai. Számos tanulmánya és egy önálló kötete – kandidátusi értekezésének szövege Klebelsberg Kuno tudománypolitikájáról és ebben a Bécsi Magyar Történeti Intézet helyéről és szerepéről – jelent meg e témakörben.

MINDEN JOG FENNTARTVA
COPYRIGHT © BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2001.
KIADTA A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
FELELŐS KIADÓ: BODÓ SÁNDOR FŐIGAZGATÓ
SZERKESZTŐSÉGI MUNKATÁRS: ACZÉL ESZTER KRISZTINA
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: HERENDI GYÖRGY
KÉSZÍTETTE: HTSART
FELELŐS VEZETŐ: HALÁSZ IVÁN

ISSN 0238-5597

